

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

Evgippii Excerpta ex operibvs S. Avgvstini

**Eugippius, Saint
Augustine (Bishop
of Hippo.)**

CORPVS
SCRIPTORVM ECCLESIASTICORVM
LATINORVM

EDITVM CONSILIO ET IMPENSIS
ACADEMIAE LITTERARVM CAESAREAE
VINDOBONENSIS

VOL. VIII.
EVGIPPII OPERA

623
38

PARS I
EVGIPPII EXCERPTA EX OPERIBVS S. AVGVSTINI
EX RECENSIONE PII KNOELL.

VINDOBONAE
APVD C. GEROLDI FILIVM BIBLIOPOLAM ACADEMIAE
MDCCCLXXXV.

Verlag von CARL GEROLD's SOHN in Wien.

CORPVS SCRIPTORVM ECCLESIASTICORVM LATINORVM.

Bereits erschienen:

- VOL. I.** SVLPICIUS SEVERVS. Edidit C. HALM.
1 fl. 60 kr. = 3 Mark 20 Pf.
- VOL. II.** M. MINVCH FELICIS Octavius, IVLII FIRMICI MATERNI
liber de errore profanarum religionum. Edidit C. HALM.
1 fl. = 2 Mark.
- VOL. III.** TH. CAECILIUS CYPRIANVS. III partes. Edidit Guil. HARTEL.
7 fl. 50 kr. = 15 Mark.
- VOL. IV.** ARNOBII Adversus nationes libri VII. Edidit A. REIFFER-
SCHEID.
3 fl. = 6 Mark.
- VOL. V.** PAVLVS OROSIVS. Edidit C. ZANGEMEISTER.
8 fl. = 16 Mark.
- VOL. VI.** M. F. ENNODIVS. Edidit Guil. HARTEL.
7 fl. 50 kr. = 15 Mark.
- VOL. VII.** VICTOR VITENSIS. Edidit M. PETSCHENIG.
1 fl. 80 kr. = 3 Mark 60 Pf.
- VOL. VIII.** SALVIANVS. Edidit Fr. PAVLY. 3 fl. 50 kr. = 7 Mark.
- VOL. VIII.** EVGIPIVS. (I. pars. Excerpta.) Edidit PIVS KNOELL.
- VOL. X.** SEDVLIVS. Edidit I. HVEMER. 4 fl. 50 kr. = 9 Mark.
- VOL. XI.** CLAVDIANVS MAMERTVS. Edidit A. ENGELBRECHT.
3 fl. = 6 Mark.

Unter der Presse:

- VOL. XII.** AVGVSTINVS. (Sect. III, pars 1) Speculum. Edidit Fr. WEIHRICH.
- VOL. XIII.** CASSIANVS. (II. pars) Collationes. Edidit M. PETSCHENIG.
- VOL. XIV.** EVGIPIVS. (II. pars) Vita Severini. Edidit Pius KNOELL.

CORPVS
SCRIPTORVM ECCLESIASTICORVM
LATINORVM

EDITVM CONSILIO ET IMPENSIS
ACADEMIAE LITTERARVM CAESAREAE
VINDOBONENSIS

VOL. VIII.
EVGIPPII OPERA

PARS I
EVGIPPII EXCERPTA EX OPERIBVS S. AVGVSTINI
EX RECENSIONE PII KNOELL.

VINDOBONAE
APVD C. GEROLDI FILIVM BIBLIOPOLAM ACADEMIAE
MDCCCLXXXV.

Eugippius

EVGIPPII
EXCERPTA EX OPERIBVS
S. AVGVSTINI

RECENSUIT
ET COMMENTARIO CRITICO INSTRVXIT
PIVS KNOELL.

VINDOBONAE
APVD C. GEROLDI FILIVM BIBLIOPOLAM ACADEMIAE
MDCCCLXXXV.

BR
60
C6
v. 9
pt. 1
cop. 2

~~604
Census
Engelmann~~

144

604/
C822
45
ex. 1
C822

PRAEFATIO.

Quod Eugippius in epistula ad Probam uirginem dicit, se Excerpta ex operibus S. Augustini compilasse, quo pluribus librorum diuini illius scriptoris cognoscendorum facultas esset, quia *unum codicem facilius quis sibi parare posset quam multos*, hoc certe assecutus est, si ex numero codicum manuscriptorum, qui adhuc extant quique in catalogis bibliothecarum, quae perierunt, laudantur ¹⁾, iudicari licet. multitudine autem librorum et magno ambitu operis excusatum erit, quod selectis codicibus usus sum, plures uero qui innotuerant excutere omisi. codices igitur uetustiores tantum excussi, codicibus uero, qui decimo aut posteriore saeculo scripti sunt, praeter unum Vercellensem abstinui. cum autem ambitus huius libri fines solitos iam egrediatur, hoc loco tantummodo de codicibus, quos aut contuli aut inspexi, eorumque condicione atque indole enarrabo, cur autem in textu, quem uocant, constituendo Vaticanum librum ducem secutus sim, alio loco copiosius exponam.

Omnium uero librorum, quos in edendis Excerptis adhibui, et antiquitate et integritate facile principem locum tenet codex Vaticanus, numero 3375 signatus, long. 0·33 m, lat. V 0·24 m, saeculo VII litteris uncialibus pulcherrimis atramento flavo exaratus: quem ipse annis 1877 et 1878, cum Romae morarer, cum editione Migniana contuli. hic liber 306 foliis Excerpta integra continet praeter epistolam Eugippii ad Probam et

¹⁾ cf. Gust. Becker Catalogi bibliothecarum antiqui. Bonnæ 1885.

primos triginta titulos indicis capitulorum initio libri; in extremo libro capita CCCXLV—CCCXLVIII cum parte capituli CCCXLVIII (inde a p. 1088, 9) desiderantur, cum pars maior folii 306 desecta sit, cetera perierint. in primo folio chartaceo, quo codex inuolutus est, manu Fuluii Vrsini haec lingua uulgari italica adnotata sunt: *Eugippo abbate quasi un compendio di uarii scritti di S. Agostino in pergamena in lra maiuscola in foglio. antico più di mille anni. Ful. Vrs.* quaterniones libri non sunt notati. librarius in hoc libro scribendo ita diligenter et uerecunde uersatus est, ut iis locis, ubi in archetypo litterae euanidae quaedam legi non poterant, spatium uacuum tot fere litterarum, quot in archetypo deesse uiderentur, relinqueret, quae postea plerumque aut ipse aut corrector aequalis litteris aliquanto minoribus atramento magis fusco scriptis suppleuit. quod ex. gr. factum est p. 487, 23; 502, 20; 584, 14; 601, 12; 602, 23; 604, 20; al. quibusdam uero locis codicis parentis scriptura ita euanuisse uidetur, ut quid scriptum esset ne diligentiore quidem inquisitione extricari posset, uelut 423, 11; 468, 8, ubi manus prima *seduce* relicto spatio quinque litterarum scripserat, quae m. 2 perperam suppleuit, *seduceret* pro *seducetur* scribens; 533, 11. nonnumquam uero spatium uacuum relictum est, ubi prorsus nihil desideratur, uelut 507, 19; 655, 11; al.

Codex Vaticanus bis correctus est, primum a librario ipso, qui leniora quaedam menda sat manifesta, uelut ubi accusatiuum pro nominatiuo uel ablatiui scripserat, puncto supra posito uel lineola sustulit. huius modi correcturae passim per totum codicem inueniuntur. ita etiam p. 927, 30 *infantia*, quod primo perperam scripserat, in *infantili* correxit ipse librarius.

Non ita religiose atque modeste rem corrector gessit, qui sub finem VIII, ut uidetur, saeculi hunc librum denuo tractauit, singula uerba euanida atramento suo renouauit, uel totas paginas, ubi scriptura m. 1 delituerat, litteris langobardicis redintegravit. locis enim quibusdam siue propter asperam membranae naturam siue alia de causa atramentum iam paulo post quam codex scriptus est detritum decidit, ita quidem, ut ductus

litterarum manus primae etiam nunc sat manifesti sint et clara luce bonis oculis bene dinosci et legi possint, nisi forte manus altera, quae euanida uerba redintegrabat, supra scribendo effecit, ut legi nequeant. huius modi loci, ubi scriptura delitescens manus primae a correctore repetita est, sunt ex. gr. folia 209^r 210^r; 211^r 212^r; 226^r; 237^r 238^r; 243^r 244^r; 247^r 248^r; 251^r 252^r; 253^r 254^r; 255^r 256^r; 265^r 266^r; 267^r; 274^r; 275^r.

Iam uero quaerendum est, utrum corrector subsidio alius libri subnixus fuerit an correcturas ex suo ingenio addiderit. atque negari quidem non potest nonnullis locis pro iis, quae librarius parum accurate scripserat, rectam scripturam a manu 2 restitutam esse. quod ex. gr. factum est p. 46, 18 scribendo *qua* pro *quo*, 47, 3 *quanto* pro *quando*, 49, 3 *aggerem* pro *aggere*, 49, 18 *debitum* pro *debitam*, 52, 2 *aliae tres* pro *aliae res*, 188, 28 *puniendum* pro *puendum*, 819, 15 *sedes* pro *sedis*, 825, 9 *esse* pro *es te*, 829, 22 *citharae* pro *cetherae*, al.; uel ubi singulas syllabas uel tota uerba a m. 1 bis scripta deleuit, uelut p. 664, 16 *excaecaecarentur*; 665, 14 *in sorte in sorte*; 805, 24; 861, 3 *frumentum intum*.

Quae omnia leuia sunt atque ita comparata, ut ea fere quibus latinae linguae non plane ignarus etiam subsidio libri destitutus ex suo ingenio corrigere potuerit. saepissime autem factum est, ut quae librarius optime scripserat, corrector, cum aut male legisset aut lecta non intellexeret, corrigendo deprauaret. uelut ex. gr. male correctum est p. 46, 21. 22 *magis* in *maius*, 49, 19 *lingua latina* in *linguae latinae*, 61, 7 *cum* in *eum*, 61, 21 *dicentium* in *diceret iam*, 62, 5 *ut* in *et*, 62, 11 *huic* in *hic*, 64, 9 *me nusquam* in *mentisquam*¹⁾, 72, 27 *ubi ubi* in *ubi*, 132, 24 *propter quam* in *propter q*; *iam*, 139, 24 *operari* in *operarū*, 142, 10 *debuisset in in debuissetn*, 146, 23 *sit* in *fit*, 192, 9 *quoquo modo* in *quomodo*, 205, 18 *locos* in *loca*. p. 212, 12 pro *eius modi* a m. 1 scriptum legimus *eius di*: quod corrector mutatione perfacili uirgula

¹⁾ In adnotatione critica hoc loco pro V¹ scribendum erat V².

superposita in *eius dī* (= *eius dei*) corruptit. eum ne formarum quidem satis gnarum fuisse ex p. 224, 16 apparet, ubi genuinam scripturam m. 1 *deperibat* perperam mutauit in *deperiebat*. sic etiam scripturam m. 1 male correxit p. 228, 12 *deberimus* (pro *deberemus*) in *debuerimus*, 456, 26 *sinceritate*, quod optimum est, in *sine caritate*; 716, 18 scripserat m. 1 *refordemur* pro *recordemur*; quod cum corrector non intellexeret, *d* in *m* mutata *reformemur* scripsit, quod intellegi nequit. sic etiam 683, 23 optimam scripturam m. 1 *acriores* in *ac^u.riores*, 818, 17 *contendit* in *consentit*, 897, 8 *erimur* (pro *eruimur*) in *eripimur* corruptit. ne compendiorum quidem notas, quibus librarius rarissime usus erat, satis intellexisse uidetur, corrigendum existimans p. 80, 6 *distam̃s* (= *distamus*), quod m. 1 scripserat, in *distams*. ex iis uero locis, ubi corrector erasa scriptura euanida manus primae uerba litteris langobardicis denuo scripsit, multa enumerare possum, ubi genuina librarii scriptura a m. 2 aut corrupta aut omissa est; sicut p. 61, 23 uerba *per exterioris ministerium: ego interior cognoui haec*, quae a m. 1 scripta etiam nunc dispiciuntur, corrector omisit. neque uero usquam quae uerba librario inter scribendum interciderant a correctore recte suppleta sunt: nam etiam p. 888, 18, ubi a librario uerbis *ex toto corde* omissis spatium uacuum post *mente* relictum erat, perperam hanc lacunam uerbis *ex tota uirtute* expleuit. quae cum ita sint, fidenter negari potest correctorem iis locis, ubi uerba librarii aut mutauit aut euanida redintegrauit, subsidio alius libri adiutum esse. ubi enim uerba ab eo scripta a uerbis librarii discrepant, leuitati correctoris id tribuendum est, qui uerba librarii parum accurate lecta male renouauit.

Praeter has quas dixi correcturas a manu altera etiam distinguendi notae, quae in codice inueniuntur, plurimam partem adiectae sunt. nam etiam si quaedam sententiarum distinctiones, uelut puncta (.), ab ipso librario profectae sunt, tamen pleraeque huius generis notae, ut signa interrogationis pronomiibus uel aduerbiis interrogatiuis superposita ('), commata (,), semicola (;), octauo demum saeculo a correctore adiectae esse uidentur.

Vtrum adnotationes, interpretamenta, argumenta, quae in codicis margine hic illic leguntur, omnia manus 2 an etiam aliae priores posterioresue addiderint, cum ad constituendum textum nullius momenti sint, non adnotaui. eas tamen a pluribus, qui librum legebant, adiectas esse et per se uerisimile est et diuersitate scripturae et atramenti comprobatur. cum pars earum etiam in codicem Mediomontanum recepta sit, quasdam iam exeunte saeculo VII uel initio VIII in cod. V extitisse certum est. huius modi notae sunt: fol. 17^r (= p. 53, 19) adnotauit manus correctori coeua: P (i. e. $\chi\rho\eta\sigma\mu\omicron\nu$) \bar{n} *caro corruptibilis animā peccatricem sed anima peccatrix fecit esse corruptibilem carnem*; fol. 23^r (= p. 71, 23) *de uitanda flexuosa in ecclesiis cantilena*, quam adnotationem etiam Mediomontanus liber eodem loco exhibet. f. 33^r (= p. 139, 23) *quomodo intellegendum sit aut in quo principio fecerit d̄s caelum et terram*, quae item a librario scripta in margine codicis M legitur. aliae plausum uel admirationem legentis exprimunt, uelut fol. 20^r (= p. 62, 19) *optime | pulchre*; f. 21^r (= p. 63, 26) *pulchre uere*; f. 23^r (= p. 69, 21) *attende quam mire*, uel *mire et sapienter* (f. 25^r = p. 77, 14), uel *totum prudentissime* (p. 77, 28), uel *lege feliciter & pulchre tibi manifestatur* (p. 150, 17), uel *optime* (p. 150, 26), aliae.

Praeterea accentus, qui syllabis quorundam uocabulorum uel instar acuti graeci (') uel forma apicis (^) superpositi leguntur, magnam partem a m. 2 adiecti sunt: ex. gr. p. 36, 18 *áureum ánulum hábens*; sic etiam *archón* = $\acute{\alpha}\rho\chi\acute{\omega}\nu$ (155. 20). uocabula monosyllaba plerumque apice ornata sunt: *tū* (36, 21) *spé* (37, 12; 68, 3) *rē*, al. *áer* (43, 24). sic saepe duorum uocabulorum, quae, cum alterum enclitici uice fungeretur, ut una uox pronuntiabantur, prius accentu ornatum est. uelut: *quantó magis* (43, 6; 162, 23; 207, 13) *tantó magis* (43, 9) *néc tamen* (44, 2) *quodám modo* (78, 10) *sí cui* (165, 25) *quandó quidem* (170, 1) *séd tamen* (198, 11) al.

Restat, ut de condicione atque indole libri deque mendis, quibus uerba a librario scripta deprauata sint, paucis exponam. uocales quidem, ut de iis enarrare incipiam, fere semper purae

seruatae sunt: certe spurca illa et barbara mendositate, qua alii eiusdem uel inferioris aetatis manuscripti inquinati sunt, liber Vaticanus prorsus immunis est. sed tamen nonnumquam etiam in Vaticano uocales uocalibus mutatae leguntur. uelut *i* pro *e*¹⁾ scriptum est: *efficero*, quod m. 2 in *efficere* corrumpit, (37, 18) *corruptilarum* (66, 14) *intellegerimus* pro *intellegeremus* (156, 17) *originis* (157, 26) *proicerunt* (89, 28) *acciperunt* (177, 24) *perciperit* (168, 4) *stillae* (162, 22) al. contra *e* pro *i* nonnumquam scriptum est: *catelinae* (40, 16) *bēbere*, quod m. 1 correxit (41, 2), *uero*, quod m. 2 in *uiro* correxit (41, 15), *incederitis* pro *incideritis* (57, 11) *miseriberis* (68, 7) *acceperet* (179, 26). pro graeca *η* et *e* et *i* scriptum legitur: *esaias* (179, 11) et *isaias* (577, 3) *alligorizantes* (166, 10). quae uocales cum saepe altera alterius loco scriptae inueniantur, interdum dubium est, utrum praesens an futurum, coniunctiuus praesentis an imperfecti ab scriptore positus sit: uelut p. 42, 26 *auellet* fortasse pro *auellit*, 68, 8 *tribues* pro *tribuis*, 77, 23 *posset* pro *possit*, al. scripta sunt. quod quanti momenti in constituendis uerbis scriptoris sit, etsi non ignorem, tamen haud scio an non ubique rectam scripturam restituerim. nam codicis Vaticani auctoritas in iis capitibus, quae ex Confessionibus deprompta sunt, plerumque antiquissimo Confessionum codice Sessoriano comprobatur.

Interdum *u* pro *o* scripta est, uelut: *abyssus* (61, 4) *agriculae* (434, 20) *mansuria* a m. 1 et 2 (817, 10). contra *o* pro *u* posita est: *conas* pro *cunas* (134, 1) *consolendum* (188, 11) *agricoltura* (203, 19; 204, 3) *floent* pro *fluent* (698, 9). *e* pro *o* rarissime: *oderum* pro *odorum* (70, 16). *y* pro *i*, uelut: *tyrocinio* (164, 15) *adytum* (169, 27) *suggyllet* (600, 19) *cyrographis* pro *chirographis* (601, 14) *paralypomenon* (930, 16). contra *i* pro *y*: *prosylitos* pro *proselytos* (646, 13. 15). saepissime *ae* positum est, ubi uulgo *e* scribebatur, uelut: *caecidit* uel *caecedit* (179, 19; 180, 7; 433, 13; saepe) *aegenus* (146, 8) *laetali* (148, 6) *temperiaem* (162, 2) *faetu* (189, 1)

¹⁾ cf. H. Schuchardt Vokalismus des Vulgärlateins I p. 227 sqq. E. Seelmann Die Aussprache d. Latein. p. 182 sqq.

faecundus et *faecunditas* (688, 19) *faemina* (223, 23) *saeueritatem* (645, 25) *faeram* (433, 25); ita saepissime in aduerbiis in *e* exeuntibus: *perspicuae* (39, 20) *indubiae* (39, 23) *summae* (171, 6) al. contra *e* pro *ae* nonnumquam scripta est: *questio* (165, 4) *presto* (61, 15); ita semper *enigma* (717, 19 al.). *a* pro *au*, quae permutatio in quibusdam libris creberrima occurrit, rarissima est in V: *agendo* pro *augendo* (186, 6). *i* pro *oe* in uocabulo graeco *solicismus* (633, 14). *oe* pro *y* in littera graeca μ , quae latine expressa est *moe* (880, 16, 17).

De usu peculiari et permutationibus consonarum inter se haec fere memoratu digna uidentur. saepe *u* pro *b* scripta est, uelut: *furaueris* (46, 7) *perturbationes*, quod m. 2 correxit, (52, 21) *flauiles* (61, 6) *relaui* pro *relabi* (167, 1) *uaiulo* pro *baiulo* (202, 10). ita fieri potuit, ut, cum p. 878, 17 pro *uenatus* in codice parente *benatus* scriptum esset, correctura mala *bene natus* oreretur. contra *b* pro *u* non raro scriptum legitur: *absolbitur* (46, 27) *lascibos*, quod m. 2 correxit, (66, 10) *octabam* (86, 21) *bolubilitatem*, quod correxit m. 2, (147, 1) *uobes* pro *boues* (152, 5) *abidiorem* (177, 12) *bisibilia*, quod m. 2 correxit, (716, 1) *resolbitur* et *solbuntur* (698, 21. 24). ita factum est, ut p. 699, 7 ex uoce *priuata*, pro qua in archetypo fortasse *pribata* scriptum erat, *probata* oreretur. *b* pro *p* scribitur, quod uulgo fit in formis uerbi *scribendi* a perfecto uel supino deriuatis, uelut: *scribsi*, *scribtum*, *scribtura*; praeterea *labu* (72, 28; 157, 26) *nubtias* (599, 24) alia. pro *c* saepe positum est *qu*, uelut: *loquutus* (55, 26) *sequuta* (81, 5. 16) *loqualibus* (717, 7). ita factum est, ut pro *cur commemorata* (146, 3) scriberetur *quorum memorata*. contra fere semper scriptum legitur *locuntur*, *secuntur*. loco *mpt* et *mps* ubique *mt* et *ms* scriptum est, quod etiam in editione seruauit: *temto* (56, 26; saepissime) *contemtibile* (37, 12) *promtius* (49, 16) *sumserunt* (154, 5) al. pro *c* interdum, praecipue ante uocales, *ch* scriptum est, quod documento esse uidetur, eo tempore, cum codex V uel archetypus eius scriptus est, *c* ut *k* pronuntiatum esse. uelut: *stoichi* (38, 8. 10; 43, 11) *conchilia* (440, 12) *reconchiliare* (74, 20; 75, 9; 78, 5; semper) *chanonicae* (165, 28) — etiam *canhonica* (1021, 25; 1022, 24) — *drachonem*

(231, 15) *machedoniam* (929, 18) *soloechismos* (632, 9) *chefae* (662, 14) al. contra nonnumquam *c* pro *ch* posita est, uelut: *pulcritudinem* (74, 5) *cyrographis* pro *chirographis* (600, 14) *catecizatur* (605, 26. 27; 630, 2; 632, 8) *characterem* (687, 12. 14) *cordis* pro *chordis* (380, 3) *tyconii* (865, 21) *anthiociam* (716, 6) *catacresis* (864, 26). aspiratio ubi omitti non solet, omissa: *oratum* pro *Horatium* (328, 11; 606, 26) *ebdomadem* (439, 12) *esychium* (455, 19). aspiratio contra uulgarem consuetudinem posita: *hysopi* pro *Aesopi* (607, 2) *plathonici* (844, 8) *stholam* (436, 12) *sthomaco* (1000, 15) *ephicurus* pro *epicureus* (38, 11). *f* et *ph* promiscue positae: *metafora* (608, 7) *antifrasis* (608, 16) *tyfus* (641, 12), quod etiam p. 131, 19 reponendum est, *fotinus* (681, 5) *ephiphaniu* (166, 6). nonnumquam consonae geminatae sunt, ueluti plerumque in formis uerbi *reperiendi*, quae a praesente deriuatae sunt: *repperiamus* (66, 6; 167, 19; 171, 12) *repperies* (136, 17) *paradissus*, quod m. 2 correxit, (166, 9; 648, 11). praeterea haec memoratu digna sunt: cum fere ubique per totum librum *idolatria*, *idolatre*¹⁾ scriptum legatur, has formas ubicumque V exhibebat tenui, quamquam hic illic etiam forma plenior atque integrior *idololatria* (726, 21) occurrit. pro forma *hi* uel *ii* saepius *hii* (874, 13), pro *hae* interdum *haec* scriptum est. sic etiam uulgo in libro scribitur *exsistimare*²⁾ (169, 22; 170, 16; al.) *urguere* (208, 7) *ungentum*, quod m. 2 fere ubique *v* supra posita correxit, (60, 17) *humilare* (189, 16) et *humilatio* (183, 12) *insuflare* (227, 26) et *exsuflare* (709, 17) *choibitio* pro *cohibitio* (591, 13) al. praeterea commemorandum est, consonas praepositionum cum uerbis aut nominibus coniunctarum omnes praeter *nl* et *nr* assimiles factas esse: quod etiam ubique in editione retinendum erat. sic ubique scriptum est: *ammonere* (227, 7) *amministret* (210, 24) *quemammodum* (19, 17) al. ita factum, ut omissa altera *m* uitiose *amissum* pro *ammissum* (= *admissum*) scriberetur.

Sed haec hactenus. restat, ut de mendis, quibus liber V deprauatus est, pauca disseram. atque omnium mendorum

¹⁾ cf. H. Schuchardt l. c. II 434.

²⁾ De forma *extimo* (159, 17 al.) cf. Schuchardt l. c. II 435.

creberrimum genus est, cum aut syllabae aut singula uocabula uel totae sententiae interciderunt: quod mendum plerumque per aberrationem oculorum librarii ortum esse notissimum est, cum scriba a simili terminatione uocis ad similem oculis delaberetur. atque singulae quidem syllabae a librario rarissime

omissae sunt, uelut: *patia*^{tiā}, quod correxit m. 2 (355, 1), *ceri*^{te}, quod item m. 2 correxit (478, 9). hoc modo ex genuina scriptura ostendit (294, 6) ortum est *odit*. plures autem uoces uel totae sententiae innumeris locis desiderantur, siue id mendum iam in codice parente erat, siue librarius codicis V ipse negligentia errauit, uelut 44, 13; 63, 2; 65, 24; 75, 18; 83, 3; 86, 14; 87, 22; 89, 6. 8. 20; 136, 25; 156, 26; 194, 9; saepissime. quod si quando editio Maurinorum plenior quam V textum exhibet neque ommissio uerborum in V aberratione oculorum explicari potest, uerendum est, ne codices a Maurinis excussi interpolatione corrupti sint, uelut p. 378, 1, ubi editio Benedictinorum cum deterioribus Eugippii codicibus post *loquebatur* addit: *hi sunt qui segregant semet ipsos*; 380, 14, ubi post *poterit* Maurini inserunt: *Et dicit apostolus*; 387, 11, quem locum Benedictini ita ediderunt: *non erit ligamentum, sed ornamentum. non enim ligamentum* cet.; Eugippii codices ceteris omissis exhibent: *non enim ligamentum*. delere praeterea debebam uerba: *ad salutem meam* (68, 2), quae editiones Augustini exhibent, codex Vaticanus omittit.

Saepe etiam in V accusatiuus pro ablatiuo uel nominatiuo casibus positus est, quod mendum in manuscriptis frequens esse notum est; uelut: *in memoriam* (52, 16) *super immunditiam*, quod tamen ipse librarius correxit, (58, 12) *in hominem* (60, 3) *a concupiscentiam*, quod m. 1 correxit, (65, 11) *humilitatem* (77, 18) *in expectationem* (88, 18) *cantum* (136, 14) *terram* (137, 2) *tanta . . progressionem* (156, 30) *inuidiam* (190, 24); eodem modo etiam: *terram* (60, 14) *ad incommutabile et incorporeale lumen* (140, 27) *consequentia* (89, 28) *ad malam* pro *ad mala* (175, 18), quae menda plerumque librarius ipse inter scribendum correxit. sic etiam ablatiuus pro accusatiuo interdum scriptus est, uelut: *circuitu* (85, 16)

uoluntate malam (171, 25) *ea* (172, 7) *ipso principem* (181, 14) *ante ruina* (183, 14) *deuitatione* (202, 9) al. qui casus cum saepissime, ea praesertim aetate, inter se commutentur, quibusdam locis incertus haerebam, utrum accusatiuum an ablatiuum scriberem, uelut 151, 10 et 13, ubi Vaticanus cum optimis Augustini manuscriptis *cognitione* pro *cognitionem* exhibet; uel cum uerba *utor*, *fruor*, *careo* cum accusatiuo pronominum iunguntur, ex. gr. *quod fruendum est* (810, 6) *quod careret* (200, 4. cf. 202, 4; 203, 22; saepe).

- A Vaticano aetate proxime accedit codex Ambrosianus C 73. inf., VII, ut uidetur, saeculo scriptus ¹⁾, litteris uncialibus exaratus. fragmentum hoc codicis Excerptorum olim integri foliis 72 compage solutis, quae adhuc extant, partem tantum minimam Excerptorum complectitur. initio enim libri quaterniones undecim desiderantur. liber ipse, qualis nunc est, a cap. CLV (p. 537, 9 *quam consilium*) incipit et continet usque ad fol. 24^r capita CLV ad CLXXVII (p. 537, 9—600, 9 *et relictionem*), inde a fol. 25^r—72^r capita CLXXXII—CCXXV (= p. 616, 18—730, 20 h. ed.). post folium 24 quaternio casu aliquo interiit. folia 73—76, VI uel VII saeculo exarata, non ad Eugippium spectant, sed *fragmentum euangelii secundū lucanū* (sic!) continent. scriptura prior huius codicis rescripti commentarium ad euangelium s. Lucae exhibet, scriptum saeculo, ut uidetur, VI: quem Angelus Maius, qui hunc librum palimpsestum sicut multos alios tractauit et, dum priorem scripturam eruere conatur, magnam partem deleuit, ita ut singulae codicis particulae, uelut ex. gr. inscriptio capitis CLXIII, aliae, nunc aegre legantur — hunc, dico, commentarium A. Maius in *Scriptt. uett. nou. coll.* III 2, 186. 191 sqq.

¹⁾ Reifferscheid (Biblioth. patr. ital. II p. 35) eum VII s. assignat, cum Ceriani, praefectus bibliothecae Ambrosianae doctissimus, eum VIII demum saeculo exaratum esse affirmet, propterea quod tituli quidam capitum uel titulorum partes litteris langobardicis cursiuis exaratae sint. mihi codex ipse saeculo VII rescriptus, eae uero titulorum partes (sicut etiam quaedam uerba a m. 1 omitta), quae characteris langobardici sunt, in spatio a m. 1 uacuo relicto ab illo adiectae esse uidentur, qui s. VIII hunc librum correxit.

edidit. deleta igitur scriptura priore textus Eugippii saeculo, ut dixi, VII litteris uncialibus supra scriptus est. praeter librarium autem liber A etiam manum correctoris expertus est, qui saeculo, ut uidetur, VIII ea quae m. 1 omiserat supplenuit, aut quae peccauerat correxuit, si quidem ex scriptura langobardica id conici licet: nam atramento quidem codicis, qualis nunc post A. Maium comparatus est, uix discerni potest, utrum hae correcturae a manu librarii an a manu correctoris profectae sint. atque leuiores quidem menda, uelut ubi quaedam litterae bis scriptae uel ubi per errorem accusatiuus pro ablatiuo positus erat uel alia eius modi, librarius ipse inter scribendum punctis supra positis uel lineolis correxisse uidetur, uelut: *platonem* (538, 3) *animi* *animas* (538, 16) *euangelion* (565, 9) *maliquis* (577, 12) *inunero* (577, 15) *multom* (585, 19) *patrem* (586, 6) al. creberrimum autem mendorum genus est, cum librarius litteras syllabasue uel singula aut plura uocabula omisit, quod plerumque aberratione oculorum factum esse constat: quas lacunas corrector langobardicis litteris supplenuit. saepissime singulae syllabae librario inter scribendum interciderunt, uelut *aequitas* et *felicitas* (553, 21) *uerem* (558, 1) *dit* (566, 5) *asit* (568, 3) *amali* (632, 1) *consium* (636, 15) *imanamur* (717, 4) *ni forte* (720, 19) *iustia* (720, 24) al. nonnumquam tamen corrector syllabas perperam addendo uerba corrumpit, uelut mutans p. 628, 13 *repentia* in *repentia*. sic etiam plura uocabula, quae librario aberratione oculorum inter scribendum interciderant, plerumque a m. 2 suppleta sunt, uelut: 539, 7; 562, 3; 563, 4; 568, 22; 584, 21; 586, 3; 620, 19; 621, 17; al.

Notae uero et argumenta, quae in margine libri leguntur, non ab uno adiectae esse uidentur, sed quasdam aut librarius ipse aut manus fere aequalis scripsit, uelut f. 3^r *N*, f. 4^r *n*, alias autem corrector adiecit, uelut argumentum, quod f. 37^r (= p. 646, 1) litteris langobardicis scriptum legitur: *doctrina*

—
sci cypriani, uel f. 52^r (= p. 681, 20) *sententia haec ualde impugnat praepositos qui fratrum culpas desistunt arguere quae quasi iugiter ab immaturis & uitiosis uelut a repugnantibus committuntur*. fol. 62^r (= p. 706, 3) quidam, qui codicem legerat et fortasse etiam nonnulla correxerat, in margine litteris capitalibus adnotauit:

WAL|FRIT|VSQ·|HIC|LE|GIT.

In libro A, qualem manus librarii edolauerat, multo crebrius quam in V uocales et consonae inter se permutatae sunt, quas corruptelas m. 2 ex parte tantum sustulit. itaque frequens est commutatio uocalium *e* et *i*, *o* et *u*, aliarum. uelut *e* pro *i* scripta est: *crededit* (537, 19) *redebunt* (539, 11) *delapsa* pro *dilapsa* (541, 13) *laudantes* (551, 18) *tenuemus* (553, 22) *praeteretorum* (554, 18) *praefegurans* (557, 3) *uedeatur* (574, 2) *deßsone* (580, 2) al. *i* pro *e*: *dicere* pro *decere* (551, 17) *iacit* (557, 14) *accidite* (558, 26) *discritionis* (560, 16) *exerciant* et *exercitur* (560, 26; 592, 15) *iohanni* pro *iohanne* (565, 24) *si* pro *se* (572, 24) *uirissime* (573, 9) *cornilio* (579, 17) *dicerit* (581, 20) al. quo fit, ut saepe difficile discernatur, praesensne tempus an futurum, coniunctiuus praesentis an imperfecti restituendus sit: uelut scriptum est *inducet* pro *inducit* (540, 10) *posset* pro *possit* (552, 2) *permittitur* pro *permittetur* (551, 21) al. *o* saepe pro *u* scripta legitur: *dispotationibus* (540, 11) *numero* (541, 3) *potabis*, quod m. 2 male corrigendo in *portabis* corripit; scribendum erat *putabis* (561, 8). sic etiam p. 561, 14 pro *ab uno quoque* uitiose scriptum est *a bono quoque*; *tempos* (580, 20) *com* (584, 15) al. contra *u* pro *o* saepe scribitur: *defunctus* pro *defunctos* (540, 12) *iussus* (540, 14) *cupia* (552, 6) *cummunis* (552, 12) *cumpago* (552, 22) *muntem* (565, 21; 571, 19) *cummemorat* (569, 16) *minur* (584, 11) *plurastis* (586, 24) *putu* pro *potu* (587, 1. 3). *ae* pro *e*: *expraessius* (564, 11) *interpretaetur* (574, 12) *adpraehensus* (574, 22); praecipue in aduerbiis in *e* exeuntibus: *maximae* (575, 24) al. *i* raro pro *ae*, uelut in graeco uocabulo *inigmate* (585, 2).

Consonarum saepe tenuis pro media scripta inuenitur, uelut: *quit* (559, 23) *dicnus* (563, 13) *ficurate* (564, 15. 25) *custabunt* (565, 17) *pacani* (577, 8) *alapastro* (567, 4). sic etiam interdum media pro tenui, uelut: *gausam* (560, 15) *lebrosi* (567, 8. 19) *discrebat* (576, 8) et *increbabat* (576, 14) *labsus* (591, 1) *signifgat* (591, 10). consonans *s* nonnumquam geminata: *asscriberunt* (541, 3) *parassceuen* (574, 17). praeterea memorata digna sunt: *resurrexisse* (540, 17) *commendatad* pro ablatiuo *commendata* (559, 14) *adsteterun* (577, 4) *accione* (584, 21), alia. ita nonnumquam pro *per* (*p*) scriptum est in codice *p* (= *pro*): 551, 9; *ptineret* 553, 14.

Accusatiuus non raro pro ablatiuo positus est, uelut: *laudem* (551, 11) *ipsum* (561, 3) *montem* (566, 13) *gratiam* (577, 11). ablatiuus pro accusatiuo: *uirga* (560, 4) *coniunctione* (561, 5) *ea — qua* (564, 4) *muliere* (568, 2) *recordata* (574, 15) *caelo* (578, 12) al.

Hunc librum ipse totum a. 1877 cum editione Migniana contuli.

Codex Desnoyersii, numero 1720 notatus, long. 0·31 m, D lat. 0·20 m, VIII saeculo partim litteris uncialibus maximis, partim minusculis et cursiuis merouingicis exaratus, ne eo quidem tempore, cum integer erat, totum Excerptorum corpus complectebatur, sed capita tantum CLXXV, sicut ex indice capitulorum initio libri addito cognoscitur. nam ultimum indicis caput est: CLXXV *Quomodo dicat mattheus centorione ad dñm accessisse pro puero suo cum lucas dicat quod amicus ad eum miserit. ex lib de consensu euangelistarū secundo*, h. e. caput CLVIII huius editionis.

Liber ¹⁾, qualis nunc est, prioribus quinque quaternionibus continet Epistolam Eugippii ad Probam, indicem CLXXV capitulorum, Excerptorum capita I usque ad XXVIII, quod est huius editionis caput XIII (p. 149, 8). capita sequentia

¹⁾ Hunc codicem primus L. Delisle accuratissime descripsit libello, cuius titulus est: *Notice sur un manuscrit merouingien contenant des fragments d'Eugyppius appartenant à M. Jules Desnoyers. Paris A. Picard 1875.*

usque ad XXVII h. ed. desiderantur, cum quaterniones VI VII VIII casu aliquo interierint. quaterniones VIII ad XIII (fol. 50—92) capita XXVII usque ad LX (= p. 199, 2—310, 11 h. ed.) complectuntur. schedae 92 et 93 capita LXI—LXIII (p. 313, 7—319, 11), scheda 94 partem capituli CVI (p. 375, 22—378, 4), 95 capita CVIII et CVIII (p. 383, 1—385, 9) exhibent. numeri quaternionum in calce ultimi folii quaternionis addita plerumque littera Q notati sunt.

Hunc librum plures librarii uno tempore confecisse videntur: pars enim libri, imprimis folia 84 sequentia, litteris uncialibus pulcherrimis depicta est, cum alia pars litteris minusculis, alia (imprimis f. 48^r) litteris cursiuis characteris merouingici exarata sit. scriptura ipsa modo dilatata, modo (fol. 48^r) in angustissimum contracta est. tituli singulis capitibus praepositi, magnam partem minio depicti, interdum aegre leguntur. schedae quaedam, imprimis 11, madore in margine affectae sunt.

Librarii, qui hunc codicem exarauerunt, negligentissime munere suo functi sunt, litteras, syllabas, uocabula singula uel plura omittentes, uocales uocalibus, consonas consonis permutantes, ita ut uerba, qualia a manibus librariorum scripta sunt, nonnumquam uix latina esse agnoscas. textus autem, qualis nunc legitur, duos correctores expertus est, cum et librarii ipsi inter scribendum menda quaedam apertissima eliminauerint, uelut p. 136, 11 *furmam* mutantes in *formam*, *formator* (144, 12) in *formatur*, *nollo* (144, 17) in *nullo*, cuius rei alia documenta habes in adnotatione critica. post hos alia manus aetate fere aequalis ope alius codicis adiuta totum librum corrigens plerumque quidem genuinam scripturam restituit, uelut p. 131, 4 pro *uterque uerum nostrum totumque* scribens *uterque nostrum dicit utrumque uerum*, p. 132, 5 pro *uoluntatem*, quod etiam GPv exhibent, cum MV scribens *uocem*, p. 292, 11, ubi m. 2 additamentum codicum interpolatorum GPv: *maluit nos dominus et non iurantes non recedere a uero quam uero* (sic) *iurantes propinquare periurio* radendo deleuit. alia, quae librarii incuria omiserant, corrector suppleuit, uelut 132, 6; 142, 13; 144, 12; 149, 2; 204, 23; 209, 12;

alia. sed nonnumquam corrector deleta genuina scriptura m. 1 ex suo exemplari minus bonam lectionem in textum recepit, uelut p. 131, 23 *nolemus* pro *nolimus*, 135, 5 *omnibus* pro *nominibus*, 137, 20 *uana* pro *uanam*, al. scribens.

Liber D, ut de indole eius pauca dicam, qualis a librariis exaratus erat, corruptelis omnium generum ita adpersus est, ut ab hominibus barbaris potius quam latinis scriptus esse uideatur. omnium autem mendorum genus frequentissimum est, quo uocales uocalibus permutantur. uelut saepissime a librariis *i* pro *e* scripta erat: 37, 10 *uidite* (corr. m. 2), 39, 3 *discriptione*, 40, 26 *fatiri* (corr. m. 2), 45, 10 *attenit* pro *attinet*, 132, 22 *timere* pro *temere*. al. *e* pro *i*: 34, 21 *diregas*, 35, 4 *peneate*, 37, 3 *oppremunt*, 39, 11 *desertissimus*, 39, 26 *catelina*, 39, 19 *imitare*, 46, 14 *se* pro *si*, al. *u* pro *o*: *iuuiniano* (38, 9; 42, 2) *apostulus* (42, 7) *tantu*, quod m. 1 correxit (43, 7). *o* pro *u*: 34, 14 *uincolum* (corr. m. 1) 35, 2; 36, 7 *reos* (corr. m. 2), 35, 7 *potauit*, 35, 24 *dispotatoribus*, 36, 4 *stodemus* (corr. m. 2), 38, 11 *epicoreos* (corr. m. 1). *ae* pro *e*: 35, 11. 13 *caecidisti*, id genus alia. saepe etiam consonae consonis permutatae sunt, uelut *d* pro *t* scripta est: 35, 11 *ad*, 47, 25 *inquit* (corr. m. 2); *t* pro *d*: 36, 19 *candita*, 41, 7 *totitem* (corr. m. 2), 42, 2 *splendito* (corr. m. 2), 132, 6 *uitemus* (corr. m. 2); *b* pro *p*: 38, 11 *scribturis*; *p* pro *b*: 36, 22 *scapillum* pro *scabillo*; *u* pro *b*: 37, 15 *moechaueris*, quod m. 2 correxit; *ci* pro *ti*: 37, 2 *laci*, 289, 25 *enuciantur*; *ti* pro *ci*: 290, 19 *sacriftii*: quod plerumque in adnotatione silentio praeterii. consonae praepositionum cum nominibus et uerbis compositorum plerumque non assimiles factae sunt. accusatiuus saepe pro ablatiuo uel nominatiuo a m. 1 scriptus erat: *unum* (35, 2; 36, 7; 37, 24) *fidem catholicam* (35, 13) *unam* (38, 21) *in bonum* (39, 9) *reatum* — *quantu* (46, 24). ablatiuus pro accusatiuo: *examinanda* (44, 18) *proximo tuo* (46, 10; corr. m. 2), al.

Hunc librum, quem mihi praefectus bibliothecae Nationalis Parisinae, u. cl. Leopoldus Delisle, singulari qua est beneuolentia atque humanitate suppeditauerat, ipse totum, cum Parisiis

anno 1882 commorarer, excussi. quae uero minuta atque nullius momenti esse uidebantur, in adnotationem criticam non recepi, ne farraginem inutilem lectionum nimis adangerem. sed cum primae duae plagulae iam typis absolutae, plagulae autem 3. 4. 5. iam quidem typis descriptae, sed nondum prelo defunctae essent, factum est, ut uarians scriptura codicis D in plagulis prima et altera prorsus, in tertia, quarta, quinta magnam partem desideretur. quare hic quae memoratu digna sunt enumerabo, ne quid editioni deesse uideatur, quamquam ex his ad emendanda uerba scriptoris prorsus nihil redundat.

1, 1, praemittitur: IN NOMIN DNI IHV XPI INCIP PROLOGVS 1, 5
Probae] prope D¹ *euēpius* (g add. m. 2) 1, 9 *conpigeram* 1, 10
pollitis 1, 11 *integraq. quibus* (de add. m. 1) 1, 12 *conteneat*
 1, 14 *habui* (t ras.) *habet* (n add. m. 2) 1, 15 *magnus* D pr.
 1, 17 *eruditionē* D¹ 1, 18 *omnis ortodoxi* (h add. m. 2) 1, 19 *an-*
testites 2, 1 *maiore studio* (o ras.) 2, 2 *ampliore* *usus* D¹
 2, 3 *multus* D pr. *aecclisiae* D¹ 2, 4 *inimicus* D pr. 2, 5 *uic-*
toris D² *uicturiae* D pr. 2, 6 *in tanto* *ieiunus* D¹ 2, 7
cupiosius *pascat* (n add. m. 2) *fortis* D¹ 2, 8 *diuini* (?) D pr.
 2, 9 *demigrantibus* 2, 11 *copiosa]* *et copiosa* 2, 13 *putantes* (u ex
 o, e ex i corr. m. 2) 2, 14 *inuentum* (tum in ras. a m. 2) 2, 15
condiendus D¹ 2, 16 *prorsus* 2, 17 *ruminando* (ru in ras. a
 m. 2) 2, 20 *posit* *adque* D¹ 2, 22 *ingente* D¹ 2, 23 *scilicet* D¹
in peritia 2, 24 *informare* *sanare* D¹ 2, 25 *salamonis* *qua]*
quae D¹ 2, 26 *animi* 2, 29 *senso* *censoque* D¹ 3, 1 *ardorem*
 D¹ 3, 2 *asole* D pr. 3, 8 *dignatur* D¹ *salim* 3, 9 *fortasse*
 D² *forsitan* D¹ 3, 10 a] om. D 3, 11 *deuersae* *quaestionis* D¹
 3, 13 *cognuscat* 3, 14 *illi* D¹ 3, 15 *item* 3, 16 *antestis* *hie-*
ronimum *post primum* D² *postremum* D¹ 3, 17 *quaestione* (m
 ras.) *noscetur* 3, 18 *epistola* (m ras.) *capitolo* D¹ 3, 19 *uir-*
tutis D¹ 3, 21 *delectionis* 3, 22 *pendit* *retullit* 3, 23 *itaque*
 (a ras.) *adque* D¹ 3, 24 *caretas* D¹ 3, 27 *habuit* D¹ *paene*
ultimus D² *paene primus* D¹ 4, 1 *nutriendi* *contenit* (i in e
 corr. m. 2)

34, 5 *liber ad Hier. presb.] Incipit liber eiusdem iacobi apo-*
stoli 34, 6 *qua dicit]* *quo ait* *totā legē* *quis* (uirgulas add. m. 2)
 34, 7 *unum* 34, 12 *honorando* (?) D¹ *hieronime* 34, 13 *na-*
scantibus] *nastibus* 34, 14 *uincolum* D pr. 34, 16 *cum* (in add.
 m. 2) 34, 17 *procederit* 34, 18 *questionem* 34, 20 *exaestimo*

- 34, 21 *diregas* 35, 2 *reos* D¹ 35, 3 *scripsisse* 35, 4 *pēneteat*
uita (m ras.) 35, 6 *quod de anima quae de anima* (del. m. 2)
 35, 7 *potau* D pr. 35, 9 *exciperit* D¹ 35, 11 *at]* *ad* D¹ 35, 12
liberis 35, 13 *fide catholicam* 35, 14 *de reatu* (c ras.) (et 20)
paruoli 35, 17 *noueremus* 35, 19 *prossus* D¹ 35, 21 *animam*
 (m del. m. 2) 35, 24 *dispotatoribus* D¹ 35, 25 *resistemus* D¹
 35, 26 *pigriscere* 35, 28 *tutiores* D² *utioris* D¹ 36, 2 *quaeremus*
 D¹ 36, 4 *stodemus* D¹ 36, 7 *unum reos* D¹ *qui* 36, 12
ad sta (i add. m. 2) 36, 14 *peperint* (re add. m. 2) 36, 19 *sor-*
dida D¹ *sordido* (do in ras. a m. 2) 36, 20 *ueste* (s ras.) 36, 21
 (m) add. m. 2 36, 22 *scapillum* (p in b corr. m. 2) 36, 24 *ipsus*
 uel *ipsi* *iudicis* D¹ 36, 26 *diuitis* D¹ 36, 27 *heredis* D¹
 36, 28 *exonorastis* D¹ 36, 29 *habentem* D¹ 37, 2 *eadem* D¹
 37, 3 *oppremunt* 37, 4 *ipsi blasphemant* (i b in ras. a m. 2)
 37, 7 *diligis* D¹ 37, 9 *redarguit* D¹ *transgressoris* D¹ 37, 10
uidite D¹ 37, 11 *paupere* D¹ 37, 15 *moechaueris* D¹ 37, 16
occides] *occidis* D¹ 37, 17 *es* (t ras.) 37, 18 *transgressoris* D¹
 37, 21 *paupere* D¹ 37, 22 *defferens* 37, 24 *crimenum* D¹
unum 37, 26 *omnis* D¹ 38, 1 *est ipsam* D¹ 38, 6 *uirtutibus*
 D¹ 38, 9 *iuuiniano* 38, 11 *epicoreos* (os in us corr. m. 2)
delucidissime 38, 12 *conuincisti* (n del. m. 2) 38, 14 *ipse* D¹
ueritati D²: *autoritate* D¹ 38, 18 *efficero* D² 38, 21 *unam*
 39, 3 *discriptione* 39, 6 *nunc]* *non* 39, 7 *in malitiosis]* om. D¹
 39, 8 *uocare non* (om. et) 39, 9 *bonum* 39, 10 *serpentis* D¹
 39, 11 *desertissimus* 39, 14 *partibus* D² *patribus* D¹ 39, 17 *natu-*
rae (corr. m. 2) 39, 18 *item]* *ita* D¹ 39, 19 *imitare* 39, 20
ignavia (e ras.) 39, 21 *constantiae* 39, 23 *sistet pertinentia* (n
 del. m. 2) 39, 26 *catelina* 40, 1 *sitem* 40, 3 *credibili* D¹
 40, 6 *fetebatur* (a add. m. 2) 40, 13 *unum* (n(?) ras.) 40, 14
~~.....~~ *duo uitia* (duo uitia ras.) 40, 20 *accutius* 40, 22 *adqui-*
ratur D¹ 40, 25 *uera uirtute* (m ras.) 40, 26 *fatiri* D¹ 41, 2
biberi D¹ 41, 5 *cedunt* D² 41, 7 *totitem* D¹ 41, 8 *succedebat*
 D¹ 41, 11 *eique]* *equem* D¹ *unae* D¹ 41, 14 *uirum]* *uerum*
 D¹ 41, 16 *thori* 42, 1 *haec]* *hoc* D¹ 42, 2 *operi splendido* D¹
iuuiniano D¹ 42, 4 *nunc]* *non* D¹ 42, 7 *apostulus* D¹ 42, 10
ibi] *ubi* 42, 14 *magna* (om. sit) D¹ 42, 15 *homini]* *homone* D¹
 42, 19 *illa coletur* D¹ 42, 25 *ponam* D¹ 43, 6 *sit legis* D¹ 43, 16
prae-focando D¹ *stadis]* *stadis* (i et m ras.) 43, 17 *unum]*
non 44, 7 *wicina* D¹ 44, 15 *doctore* 44, 16 *proposuerem* D¹
 44, 18 *examinanda* 44, 23 *prauo]* *prouo* D¹ 45, 1 *dici potest]* D²
in ras. 45, 5 *habeat]* *quod habeat* (corr. D¹) 45, 10 *attenit*

45, 11 *dilegitur* 45, 13 *augere* 46, 3 *dilegitur* 46, 4 *pendit*
 46, 7 *non concupisces non furaberis* 46, 9 *dilegis* D¹ 46, 10 *pro-*
ximo tuo D¹ 46, 12 *dilegit* D¹ 46, 13 *quem*] *ex quam* corr. D¹
 46, 14 *diligit* D¹ si] *se ipsum* D¹ 46, 20 *qui* *gravius* (a ras.)
 46, 24 *reatum* *quantum minus* 47, 11 *elegi* 47, 22 *redarguite*
 D¹ 47, 26 *iudicare* 48, 1 *miserecordiam*] om. D¹ *demittite*
 48, 2 *demittitur* D¹ 48, 6 *colleguntur* *praesteterunt* 48, 8 *de-*
mittatur 48, 9 *quia*] *qui demiserunt* 48, 14 *illi* 48, 20
miserecordia D¹ 48, 21 *demittimus* 49, 4 *peruehat* (h ex ni corr.)
 49, 5 *inueniet* 49, 12 *corregere* *inflex* D¹ 49, 13 *sanctus*
 49, 16 *prumtius* 50, 3 *superiore* 50, 8 *quatripertita* 50, 16
definire 50, 24 *negare* 51, 3 *subrepiat* 51, 5 *concinitur* D¹
conicitur D¹ 51, 11 *praeposteris sunt* 51, 14 *caritati* D¹ 52, 13
alia 52, 14 *alia* (m ras.) 52, 15 *factura* D¹ *futura* D¹ 52, 18
retenebitur 52, 22 *homine* D¹ 52, 24 *inter—exponit*] *ex titulo II*
et III 52, 27 *expoliare* 53, 10 *artus* 54, 3. 7. 14. 20 *diabulo*
 54, 4 *carni* (s ras.) 54, 8 *inimicior* 54, 13 *diabulus* 54, 21
anima 54, 25 *laudabilis* D¹ 56, 4 *uero* D¹ 56, 18 *abundauit*
 57, 1 *temptare* D¹ 57, 4 *et*] om. D 57, 5 *audiant* 57, 6 *do-*
mine] om. D¹ 57, 17 *doctore* D¹ 57, 20 *praesentis* D¹ 57, 21
athleta 58, 13 *hii* 58, 15 *sequantur* (n del. m. 2) 59, 19 *mer-*
cide 59, 21 *si*] om. D¹ 59, 24 *bona*] *a ex e* corr. 60, 20 *et*
tamen—22 deum meum] om. D¹ 60, 24 *et ubi sonat et ubi sonat*
 61, 20 *praesedenti* 62, 24 *tua*] *ua* (t add. m. 2) 63, 1 *memoriam*
meam (corr. m. 2) 63, 4 *considera* D¹ *transcendi* (t ras.)
 63, 22 *praesedes* (n add. m. 2) 64, 1 *noua* (m ras.) 64, 4 *ea*
 (m ras.) 64, 5 *sorditatem* 64, 7 *anelo* 64, 13. 14 *uicturia*
 64, 15 *miserire* *hei*] *et* (non ei) 64, 21 *pruspera et prusperis* D¹
 64, 22 *medius* (c ras.) *humana uita* (e add. m. 2) 64, 23 *pru-*
speritatibus D¹ 64, 24 *aduersitates* 64, 25 *prosperitatis* (bu
 ras.) 64, 27 *interstitio*] *ex intristitio* (?) corr. m. 2 65, 6 *collegi-*
mur 65, 20 *animam* D¹ 65, 21 *uigilante uira* D¹ 65, 24 *mo-*
mento D¹ 66, 6 *ipsaque* (st add. m. 2) 66, 16 *lineat* D¹ *notu*
 D¹ 66, 20 *dnō* (nō in ras. a m. 2) 66, 23 *habebant* D¹ 67, 2
satieta (m ras.) 67, 21 *cupiditates* D¹ 67, 22 *suppedat* D¹
huc D¹ *hilariscit* 67, 23 *infelix*] *inflex* *excusationes* 67, 25
uoluptates D¹ 68, 2 *aestos meus* D¹ 68, 3 *iubentes* D¹ 68,
 4. 6 *grapula* D¹ *ebrietatem* (m del. m. 2) 68, 5. 7 *miseriueris*
 68, 10 *agnosceremus, a te*] *acciperemus antea* 68, 18 *manducauere-*
mus D¹ 68, 20 *dedici* 69, 2 *inspiraciones* D¹ 69, 14 *in potu*

D¹ *quis* (d ras.) 69, 16 *dedici* 69, 18 *ab omnem temptationem*
 (m del. m. 2) 69, 19 *cupiditates* D¹ 69, 20 *omnis* D¹ *carnes*
 D¹ 69, 21 *mirabile* 69, 22 *proditum* D¹ 69, 24 *propter aquae]*
propterea quae 70, 1 *de carnem de panem* (corr. m. 2) 70, 4
murmuravit 70, 7 *concupitu* 70, 8 *gutturis relaxationem*
 (corr. m. 2) 70, 15 *omnes]* *es* in ras. D²; *omnia*(?) D¹ 70, 22 *ex-*
perientiam 70, 24 *deteriorem* (corr. m. 2) 70, 25 *meliozem* (corr.
 m. 2) 71, 3 *alequantulum* 71, 7 *praeueo congruente* D¹ 71, 9
relegiosius 71, 10 *pietates* D pr. 71, 11 *sui* (s ras.) 71, 12
habere D¹ 71, 13 *excidentur* 71, 14 *oportit* D¹ 71, 15 *sit*
posterior — 18 *sentio]* add. m. alia in ras. 71, 18 *alequando* 71,
 25 *conente* D¹ 71, 27 *fidei mei* 72, 3 *utilitate* D¹ 72, 4 *uolu-*
ptates D¹ 73, 2 *clausi* D¹ 73, 6 *agnoscere* 73, 7 *grandi* (ua
 add. m. 2) 73, 12 *loquebar]* *loquibatur* D¹ *dulcidine* 73, 16
implecentur 73, 21 *dormis* (e add. m. 2) 73, 26 *sequentis* D¹
 73, 27 *relinquentis* D¹ 74, 17 *possedere mendatum* D¹ 74, 21
angelus D¹ *praece* 74, 23 *ualentis* D¹ 75, 1 *putius* D¹
 75, 4 *deceperentur* 75, 9 *superbae* D¹ 75, 14 *sacrita iuditia* D¹
 75, 16 *uidere* 75, 29 *passiones* D¹ 76, 2 *mediatur* D¹ 76, 5
tradidisti 76, 6 *aequales* D¹ 76, 13 *sanaberes in sanaberis* corr.
languoris D¹ 76, 25 *ad beata immortalitate* D¹ 77, 1 *mortale*
 D¹ 77, 5 *ipse]* *ipse* D¹ 77, 6 *mediatur* D¹ 77, 12 *immortalis*
 D¹ 77, 17 *nozius* D¹ *immortalitates* D¹ 77, 22 *elegat* 77,
 23 *cupuletur* 77, 26 *sempiternam* 77, 28 *miser* (us ras.)
 78, 6 *inimicus* D¹ 78, 10 *adiuturum* 78, 18 *uerum* (b ras.)
 78, 27 *mediatur* D¹ 79, 11 *aeternam capessinda* 79, 18 *aegro-*
tus 80, 6 *promittetur autem]* in ras. D² 80, 7 *perspicuete*
 80, 8 *fidis* D pr. 80, 17 *cognuscant* 80, 19 *cumnotatam* 80, 22
mortalis D¹ *mutabilis* D¹.

Aetate proximus est codex *Mediomontanus*, nunc M
Cheltenhami in bibliotheca Thomae Philipps asseruatus, nu-
 mero 12,263 signatus, litteris langobardicis saeculi VIII
 scriptus, long. 0.35 m, lat. 0.24 m. inscriptio in fronte
 libri posita originem indicat: *Ex Abb. s. Stephani de Noua*
Fossa. liber foliorum 736, paginis bipertitis, integra Eu-
 gippii *Excerpta* continet, nisi quod *Epistulae* pars maxima
 (usque ad p. 3, 25) desideratur, cum scheda una interci-
 derit. codex totus ab uno librario ex libro Vaticano de-

scriptus esse uidetur. nam quæ corruptelæ, quæ lacunæ proprietatesue scripturæ in libro Vaticano inueniuntur, easdem fere omnes etiam Mediomontanus præ se fert. sed cum de hac cognatione utriusque libri alio loco copiosius expositurus sim, hoc loco rem summam attigisse satis habeo, ut appareat, cur iis locis, ubi liber Vaticanus mancus est, Mediomontanum in constituendo textu ducem secutus sim. sic uterque liber p. 52, 27 pro uera scriptura *corpore* exhibet *corrumpere et*, 54, 22 post pro *potest*, 56, 25 *sicut ipse* pro *sicuti se*, 58, 8 *cordis ei* pro *cordis sui*, 65, 9 *accinge* pro *accende*, 69, 12 *acceptione* pro *actione*, 70, 23 *temptatione minatur* pro *temptatio nominatur*, 71, 1 *autem* pro *aurium*, 78, 20 *peruentionibus grados* pro *peruentionis gradus*, 132, 22 *serui* pro *erui*, 137, 24 *uti (ut M) litteris* pro *utilitatis*, 146, 3 *quorum memorata* pro *cur commemorata*, 633, 9 *amicus* pro *animus*, 633, 12 *nosse* pro *non esse*; 639, 1 scripserat manus I Vaticani *morstrauit* pro *mors intrauit*, quod eadem m. in *monstrauit* corrumpit: hoc etiam Mediomontanus exhibet; 671, 1 *perdiderunt* pro *crediderunt*, 674, 18 *peragatur* (M¹ V) pro *per Agar*, alia. præterea quæ uerba in Vaticano omissa sunt, eadem etiam in M desiderantur; cuius rei hæc tantummodo exempla attulisse sufficit: 36, 11; 44, 13; 63, 2; 65, 24; 75, 28; 603, 22; 607, 16; 617, 13; 627, 16—20; 717, 16—18, alia innumera. sed librarius codicis M non solum quæ in textu libri Vaticani legerat diligentissime excussit, sed etiam quas-cumque notas uel argumenta in margine libri inuenerat, religiose exscripsit. uelut in margine fol. 41^v M et f. 21^v V (= p. 63, 26) adnotatum est: *pulchre uere*; ad p. 71, 23 idem argumentum in mg. M et V adiectum: *de uitanda flexuosa in ecclesiis cantilena*; ad p. 139, 23: *quomodo intellegendum sit aut in quo principio fecerit d's caelum et terram*; alia.

Sed quamquam M plane ex libro Vaticano pendet omnesque eius corruptelas et lacunas præ se fert, tamen eorum, quæ in V a manu altera uel correctæ uel additæ sunt, in M nec uolæ nec uestigium extat. uelut capiti CXXI per errorem in Vaticano (a m. 1) et in M titulus capitis CXXII præmissus est, quo

deleto in V m. 2 rectam inscriptionem restituit, cum in M error etiam nunc remaneat. p. 508, 4 in V a m. 1 *negare* scriptum erat, quod m. 2 in *negatae* correxit: *negare* etiam in M a m. 1 scriptum legitur, quod m. 2 suo arbitrio in *negari* mutauit. p. 535, 6 M V¹ *nomina*, V² *numina*, 599, 1 M V¹ *qui*, V² *quia*, p. 676, 6 M V¹ *auctoritatesti*, V² *auctoritatesti* exhibent. p. 888, 19 lacuna 17 litterarum, quae a m. 1 V relicta erat, a m. 2 uerbis *ex tota uirtute* perperam suppleta est: in M spatium uacuum 10 fere litterarum non expletum est. p. 897, 8 M¹V¹ uitiose exhibent: *erimur*; quod V² in *eripimur* corripit, M² in *eruimur* correxit. inde sequitur codicem M ex V exscriptum esse, antequam hic correcturas manus 2 expertus esset, correcturas libri V ipsas saeculo demum VIII exeunte ortas esse.

Ipsae etiam liber M manum correctoris aetate fere aequalis passus est, qui nonnulla emendauit, alia, quae a m. 1 inter scribendum omissa erant, in margine inferiore uel exteriore suppleuit. quod ex. gr. factum est p. 36, 1; 41, 6; 58, 16; saepe. cum autem a correctore eae tantum lacunae suppleantur, ubi in V uerba integra et incorrupta exhibentur, ea uero uerba, quae in V desiderantur, ne a manu quidem altera M addita sint, fidenter affirmari potest, codicem M etiam ad exemplar codicis V correctum esse. quare in constituendis uerbis capitum, quae in V non extant, CCCXLV, CCCXLVI, CCCXLVII, CCCXLVIII fidem codicis M secutus sum.

Huius libri capita quaedam H. Sedlmayer, collega doctissimus, a. 1879 contulit, alia ipse anno sequenti excussi, innumeros praeterea locos, ubi codex V ab editione Migniana discrepabat, inspexi.

Codex Parisinus, numero 2109 signatus, olim Telleri-Tanus Remensis 259. Reg. 4015. 2, in quarto maiore. unde et quando Remos allatus sit, in folio secundo membranaceo adnotatum est: *Liber Bibliothecae sc̃i Amandi in Stabula (?) Anno 1668/2.* hic liber saeculo VIII litteris adeo nitidis et speciosis exaratus est, ut nunc in numero codicum *reseruatorum* in scrinio bibliothecae Nationalis ut specimen scripturae

VIII saeculi propositus sit. numeri quaternionum, nonnumquam (uelut fol. 168^r: XXI) in calce foliorum adnotati, uulgo omittuntur. continet foliis 268 fere dimidiam partem Excerptorum, capita CLXV, usque ad caput CLVIII h. ed., neque umquam plura continebat, id quod ex indice capitulorum initio libri addito comprobatur, quo iidem 165 capitum tituli, eodem ordine decurrentes enumerantur. in folio primo membranaceo uersus quindecim prologi Heautontimorumeni Terentianae litteris capitalibus maximis exarati leguntur; sed minutissima sunt, quibus a uerbis poetae ex editionibus cognitis discrepant, neque digna, quae commemorentur. in Excerptorum calce, fol. 268^r, duobus hexametris adnotatum est, quo iubente liber scriptus sit:

*Presbiter exiguus librum lotharius istum
ad decus & laudem dñi sic scribere iussit.*

Codex bis correctus est, primum a librario ipso, qui leuiora quaedam menda inter scribendum eliminauit, uelut corrigens p. 217, 22 *tricameratum* in *tricameratam*, 218, 18 *utrens*, 219, 20 *mansorum* in *marsorum*, 221, 16 *accipiantur*, 226, 3 *reputantur*, 228, 2 *inchoante*, alia. grauiores autem corruptelas corrector librario aetate fere aequalis sustulit, uelut 281, 11 *nouissimus* corrigens in *nos simus*, alia. qui etiam ea uerba, quae librarius omiserat, ex codice parente suppluisse uidetur. hoc ex. gr. factum est p. 211, 1; 229, 13; 236, 8; 244, 24; 253, 13; 254, 6; 275, 16. interdum tamen scripturae m. 1 et 2 colore atramenti et ductu aegre discernuntur, ita ut ambiguum sit, quid librarius, quid corrector scripserit. alia menda, quae in codicibus eius aetatis frequentissima occurrunt, uelut permutationes uocalium et consonarum, id genus alia, in libro T rarissima sunt.

Hunc librum ipse praeter capita 1—44 totum excussi.

Maximi autem momenti non tam propter uetustatem et integritatem, sed quod subscriptionem codicis archetypi seruauit, est codex Parisinus 11,642, olim Sangermanensis, sicut in fronte libri adnotatum est: *S. Germani a Pratis nro. 264*

(olim 239). hic liber, in folio min., quaternionum XXVII + 5 foliorum; quorum fol. 217 magnam partem desectum est, VIII saeculo exaratus, fol. 2^r Epistolam Eugippii ad Probam, fol. 2^r — 10^r indicem capitum, f. 10^r — 224^r Excerpta integra complectitur. Excerptorum singula capitula usque ad fol. 218^r plane eodem ordine atque in indice praefixo et in codicibus Sangallensi et Vercellensi se excipiunt. ultima indicis capita sunt: *De magis pharaonis*, *De uerbo. ex libro de natura boni*, *Quare filius dī in homine apparuit & sps in columba*, *De nutrienda caritate*, *Sermo de laude caritatis*. Excerptorum uero cap. CCCLVI est *De magis pharaonis*, CCCLVII *De ueruo* (sic), CCCLVIII *Quare filius dī in homine apparuit sps in columba*. sequitur deinceps inscriptio capitis CCCLVIII *De nutrienda caritate*, post quam explicit fol. 218^r. fol. 219^r, cuius ipsa scriptura ab antecedentibus differt, incipit a uerbis: *est facta distinctio cet.*, quod est huius editionis caput CCCXL (p. 1078, 22). secuntur numeris et ordine ab indice et ab antecedentibus capitibus plane diuersis haec capita: CCCXXXI *Quod exemplo domini temporalis contemnenda sit salus cet.*, CCCXXXII *Quid amandum sit*, CCCXXXIII *De uera dilectione*, CCCXXXIII *Quod qui fratrem diligit cet.*, CCCXXXV *Quod ex ea forma, qua diligitur cet.*, CCCXXXVI *De amante et quod amatur cet.*, quae sunt capita CCCXLI — CCCXLVI huius editionis. sequitur deinceps spatium aliquot uersuum uacuo relicto scriptura parum accurata et ab antecedentibus plane differenti omisso titulo: *In principio erat uerbum*, quod est initium capitis 366^r *De uerbo*, et spatium unius uersus et semis intermisso: *Quia ille uenit cet.*, quod est h. ed. caput 367. tum demum fol. 222^r secuntur numeris omissis ab eadem manu, quae capita CCCXXXI sqq. exarauerat, scripta capita *De nutrienda caritate* et *Incipit sermo de laude caritatis*: quae capita exceptis illis duobus, quae alia manus in ultimo folio 222^r uacuo adiecerat, eodem ordine atque in MV codicibus se excipiunt. quae folia sex (219—224) non ad codicem Sangermanensem pertinere, sed ex alio libro reuulsa huic assuta esse accuratius inquirentibus manifestum est. nam ne folium quidem ultimum libri Sangermanensis, qualis a prin-

cipio erat, nunc desideratur, sed initio codicis ut folium primum praefixum est. ita igitur fit, ut postrema duo capita Excerptorum, *De nutrienda caritate* et *Sermo de laude caritatis*, bis in codice P legantur.

Ex duabus ergo partibus inaequalibus codicem Sangermanensem compositum esse ex his quae praemisi apparet. prior pars foliorum 219, quam littera P signavi, artissimo cognationis uinculo cum codicibus DGv coniuncta, eadem capita eodem ordine sese excipientia, fere easdem lectionum similitudines uarietatesque quas DGv exhibet. haec pars tota a correctore quodam foedissime tractata est, qui innumeris locis uerba a librario scripta deleuit et alias ex alio exemplari petitas lectiones in eorum locum substituit, ita tamen, ut ductus manus primae plerumque etiam nunc dispici possint.

Ab hac codicis parte prorsus differt altera libri particula, Q quae foliis tantum sex constat, quam littera Q insigniui. haec folia ad familiam codicum MV pertinere cum ex capitulis, quae in nullo alio uetusto libro hoc ordine se excipiunt, tum ex similitudinibus scripturae quibusdam, quamuis paucis, euincitur, id quod alio loco probabo. quae folia sex propterea maximi momenti sunt, quia subscriptionem illius codicis seruauerunt, qui cum iussu Reducis ex ipso fortasse exemplari Eugippiano descriptus esset, anno 581, cum Neapolis urbs a Langobardis oppugnaretur, iubente eodem Reduce, episcopo Neapolitano, a Petro notario emendatus et in archiuum cathedralis ecclesiae Neapolitanae tralatus est. fallitur igitur Mabillonius, cum totum codicem Sangermanensem ex illo Reducis episcopi apographo fluxisse opinatur: nam subscriptio tantum ad folia sex ultima spectat. quam subscriptionem ¹⁾, quae et scriptura ab antecedentibus capitibus differt et corruptelis uariis inquinata est, plenam atque integram hic repetam, codicis

¹⁾ Eandem subscriptionem etiam in codice Euippii bibliothecae s. Mariae Riupullensis (Ripoll?) in dioecesi Vicensi in Catalonia fuisse Petrus de Marca, archiepiscopus Tolosanus, testis est ap. Labbeum *Diss. hist. de scriptt. eccl.* I p. 776.

scriptura in margine inferiore adiecta: primi eam ex codice ediderunt Labbeus¹⁾ et Mabillonius²⁾, repetiuit Mazochius³⁾).

Et orationibus beatae & gloriosae semper uirginis Mariae hunc codicem excerptorum quem ex opusculis sancti Augustini beatae recordationis Eugippius presbyter & abba fecit & eum codicem dei aspiratione pro amore diuinarum scripturarum
adhuc in laica uita constitutus Redux misericordia dei episcopus conscribi fecit & praefatus Redux dei gratia faciente in eadem neapolitana ciuitate a uiro beatissimo Pelagio sedis Romae pontifice est episcopus ordinatus. & eo iubente ego Petrus notarius sanctae ecclesiae catholicae neapolitanae ut
potui emendauī sub die iduum decembrium imperatore domino nostro Tiberio Constantino perpetuo Augusto anno septimo, post consulatum eiusdem Augusti anno tertio, indictione quinta decima, obsidentibus Langobardis neapolitanam ciuitatem. quem codicem pro memoria recordationis nominis sui praedictus episcopus deuote sanctae ecclesiae neapolitanae, cui praeest, pro aedificatione populi christiani noscitur obtulisse. et obtestor uos sanctos successores ecclesiae supra scriptae dei gratia succedentes in diuersis ordinibus constitutos per dei nostri omnipotentis f. 224^r aduentum, ut hic codex in ecclesia dei semper ualeat permanere, ut, quomodo fides aeterna est

1 orationib;	2 scertor;	quē Q: quae Mab.	ex] add.
Mab; om. Q	agustini Q	3 egippius Q	egipius Mab.
5 constitutos Q	6 praefatus Mab:	priuatu Q, fort. priuatus	
7 neapolitanā ciuitatē Q	uiro] uero Q	8 Romanae fort.	9 ecclēsie
Q neapolitane Q	10 die iduum] diei duū Q	dominū nrm	
Q	11 Constantino perpetuo	Mazochius] Constantinopolis Q	
Augusto] agustini Q	12 post consulatum] p. c. Q	agustini Q	
15 aeclēsie Q	16 pro Mab: p̄ Q	populi] & populi Q	17 ecclēsie Q
scripta Q	18 gratiē Q	19 aduentu Q	

¹⁾ *Dissertatio hist. de scriptt. ecclesiast. 1 776 sqq.*

²⁾ *Vetera analecta tom. II p. 11 — 13. Paris. 1676.*

³⁾ *De sanctorum Neapolitanae ecclesiae episcoporum cultu p. 264 sqq.*

christiana, sic haec oblatio codicis in ecclesia iure deo custodiente uobisque seruantibus ibidem perseueret. testes sitis etiam uos per confessionem meritoque beati Ianuarii martyris, ut sub nullo argumento, nulla alienatione, nulla commutatione de archibo ecclesiae uel iure aliquo modo discedat, ne cum praedicto pontifice Reduce in diuino iudicio causas reddere uideamini. FINIT. AMEN.

1 hec oblatio Q ecclesia Q custodiente scripsi: custodiendo
 Q custodienda et Mab. 2 seruantib; Q: seruientibus Mab.
 ibidem p. feueret Q (mp add. m. 2, u. ex a (?) corr. m. 1): ibidem semper
 seruetur Mab. 3 meritaque Mab. martiris Q 4 ali-
 enciorae (r ex n corr.) Q comutatione Q 5 archibo Mab.: ar-
 chiba Q aliquo] uel aliquo fort. discedebat Q ne] nec Q
 6 in] im Q 7 AMEN] add. m. alia.

Librum Sangermanensem Vindobonam missum ipse maximam partem, capita CCLXXIII — CCCXXX A. Engelbrecht meum in usum contulit.

- G Codex Sangallensis, numero 176 notatus, long. 0.42 m, lat. 0.29 m, VIII saeculo ab uno, ut uidetur, librario confectus, foliis 238, paginis bipertitis, totum Eugippium continet, et fol. 1 quidem Epistulam ad Probam, f. 1^v — 9^v indicem capitum, fol. 9^v — 238^v Excerptorum capita 366. liber postquam a librario absolutus est, duorum ¹⁾ correctorum operam passus est, qui aut erasis et obliuatis uerbis librarii suas in eorum locum ex alio exemplari petitas lectiones scripserunt aut librum lectionibus et adnotationibus aliunde haustis referaserunt, ita ut omnia, quae librarius et correctores scripserunt, enotare res sit immensi temporis et sudoris. atque in primis is qui non multo post librarium codicem legit et correxit, adeo inuerecunde munere suo functus est, ut uerbis, quae librarius scripserat, erasis aut extinctis alia in eorum locum

¹⁾ G. Haenel *Catalogi librorum mss.* tres correctores distinguit: „Correctores uitiose scripti codicis tres. primus pag. 18. 39 uel 71 etc. ad alia exemplaria prouocat. manus Ekkehardi IV uisitur p. 295 (?) 130. 214 etc. nota de cella S. Galli p. 298 (?) ab Ekkehardo adiecta.“

ex suo exemplari supra scriberet, idque fecit omni iudicio ita prorsus destitutus, ut haud raro falsa et peruersa pro genuinis scripturis non intellectis substitueret. multo autem religiosius rem suam alter corrector gessit, qui librum denuo tractans correxit multaque inter lineas et in marginibus adnotauit. qui de sua et prioris correctoris opera initio libri, in margine folii l' inferiore, haec adnotauit: *Librum hunc imprimis scriptor uitiauerat. postea eum etiam quidam quasi corrector deprauauerat. nos autem singulorum capitulorum requirentes codices, ubicumque potuimus, quae saniora uidebantur ita iussi superscripsimus. neutrum autem ipsorum abrasimus, ut lector quid malit eligere habeat. ille enim plurima inconsiderate deleuerat, quae nos iterum, ut uidere est, asscripsimus.* ex quibus apparet omnes correcturas, quae rasis uerbis a librario scriptis ortae sunt, a manu 2 profectas esse, id quod ad diiudicandas correcturas libri G non parui momenti est, cum ex litterarum ductibus et colore atramenti nonnumquam manus difficillime discernantur. praeterea euincitur correcturas m. 3 non ex aliquo codice Excerptorum Eugippii, sed ex codicibus Augustini ipsis petitas esse. quare correcturas alterius correctoris fere ubique neglexi, nisi si nullus Eugippii codex sanam scripturam seruasse uidebatur. ab hac manu 3 praeterea inter lineas et in marginibus plurima argumenta atque interpretamenta adiecta sunt: quae plerumque silentio praeterii, cum ad emendanda uerba Augustini nullius momenti sint. uelut ad 69, 21 haec adnotauit: *Iudeis locustas manducare scdm legem liberum erat, marinas quidem, nr̃s maiores et uescibiliores. aiunt etiam quidam locustas erbā et ideo locustas dictas quia natura eis sit ubi nunc inuenit^{atur} non ibi ad iterum inueniri sed in proximo aliquo loco; et ita saliendo de loco ad locum oriri quemadmodum locustis animalibus mos est et natura saltare. prestantissimi utique saporis, sicut a plurimis audimus, qui eas in deserto Iordanis, ubi habundant, manducasse se dicebant. discorticate (decorticatae uel discoriatae fort.) enim si manducentur, mellis saporem prestant, ut aiunt. sunt autem qui Iohannem ipsis pastum opinentur. sed Au-*

gustinum hoc ignorasse difficile est. ad p. 113, 1: N. catholicū. integritatis custodē. Orthodoxū. recta sectantē, alia.

Hunc librum, qualis a m. 1 exaratus erat, multis omnium generum mendis inquinatum fuisse constat, ita ut ex. gr. uocales uocalibus, consonae consonis saepissime permutatae, uerba singula aut plura omissa sint et quae aliae corruptelae in eius aetatis libris non admodum bonis plurimae inueniuntur.

In codice archetypo libri G quorundam foliorum transpositione ordo capitum XLI et sequentium (XXV — XXVIII h. ed.) turbatus erat. quae capita ita se in codice G excipiunt: post *materie corporali* (cap. XXV p. 194, 13) sequitur *sideraque fulgere, dici noctisque uices* cet. (c. XXVIII p. 203, 12) usque ad finem

capitis. sequitur c. XXVIII usque ad p. 206, 23 *motionum* (*nitantur* add. m. 3 supr. uers.). excipiunt quae restant ex cap. XXV (p. 194, 13) *per diuinam conceptionis* cet. sequuntur deinceps capita XXVI (p. 196), XXVII (p. 197—202), XXVIII ad *terrestria luminaria* (p. 203, 12). excipiunt uerba capitis XXVIII, quae restant: *nitantur, inueniet* cet (p. 206, 23). quae foliorum transpositio priorem correctorem fugit, non item alterum. adnotauit enim in margine: *Verte duo folia.*

Et quod hic deest lege VI capitulo q̄ sup. Hinc iam scriptor igitur alterius libri folia diuertendo desipuit, et alio loco: scriptor huius libri conuoluendo folia alterius ordinem disturbauit. in hoc autem fallitur, quod auctorem transpositionis scribam libri G fuisse arbitratur. nam eadem perturbatio transpositione foliorum orta etiam in illo codice fuisse uerisimile est, ex quo G a m. 2 correctus est.

Liber G artissima necessitudine cum DPv codicibus coniunctus est: nam in his omnibus capita Excerptorum eodem ordine decurrunt, eadem interpolationes inueniuntur, denique in potioribus lectionum similitudinibus et uarietatibus omnes quattuor consentiunt: quare eos ex uno archetypo fluxisse consentaneum est.

Huius libri, qui summa Idtensohnii, qui bibliothecae Sangalensi praeest, beneuolentia Vindobonam transmissus erat, ipse

contuli Epistolam, indicem capitum, Excerptorum capita 1—29; 171—177; 383, 384 et quae in MV codicibus desunt, innumeris praeterea locis excerpsi.

Codex bibliothecae capitularis Vercellensis, numero XXX. v 94 signatus, in folio min., X saeculo exaratus, olim totum Eugippium, Epistolam ad Probam, tabulam capitum, Excerpta integra continebat. nunc autem Excerptorum ultima capita, inde a capite CCCXXX (p. 1047, 23), desiderantur, cum aliquot schedae codicis reuulsae sint. singulae paginae bipertitae. margo superior morsibus murium derosus est, ut primi cuiusque paginae uersus desint, quod in adnotatione critica adnotare supersedi. liber Vercellensis quamquam scriptura nonnullis locis aliquantum differt, tamen ab uno librario confectus esse uidetur. nonnulla, quae librarius peccauerat, corrector fere aequalis correxit. liber, cum ordo capitum XLI (= XXV sqq. h. ed.) perinde atque in Sangallensi turbatus sit, ex eodem codice parente, ex quo G fluxit, originem traxisse uidetur. cum autem praecipue manus altera codicis G fere ubique, idque in minutissimis, cum Vercellensi consentiat — id quod ex adnotatione critica cognoscitur — librum Sangallensem ex codice parente libri Vercellensis correctum esse consentaneum est.

Librum Vercellensem ipse fere totum (usque ad caput CCLXXIII), cum Vercellis anno 1877 morarer, contuli.

Praeterea quosdam libros tantummodo inspexi et quae memoratu digna uidebantur ex iis adnotaui. hi sunt:

1) codex Parisinus 2110 (ancien fonds du roi), X saeculo scriptus. fuit olim Vlrici Obrecht, praetoris regii Argentoratensis, id quod inscriptio in primo folio libri posita indicat: *Codex olim Vlrici Obrecht Praetoris Regii Argentoratensis. an. 1701.* continet foliis 401 integra Eugippii Excerpta, et folio quidem 1^r — 2^r Epistolam ad Probam, fol. 2^r — 15^r tabulam capitulorum, fol. 15^r — 401^r Excerptorum capita 366, qui numerus plane cum numero libri Sangallensis congruit. qui liber cum capita 10 — 24, 351 — 355 alia, quae DGP v soli exhibent, habeat, iis uero capitibus, quae MV soli habent,

careat, interpolatae familiae est. cum autem desint interpolationes capitum XXV, LXXXVI, CXLI, quae in libro Telleriano leguntur, non codici T consociandus est, sed ad familiam librorum DGPv pertinet.

2) Codex Cheltenhamensis, numero 12,352 signatus. X, siue potius XI saeculo scriptus. ad originem libri uerba, quae in margine primi folii leguntur, spectant: *Liber eccl̃e Sc̃i remacii Stabul̃en.* continet Epistolam, cuius uariam lectionem in adnotatione sub littera *m* addidi, indicem capitum, Excerpta integra. qui codex cum capita eadem habeat, quae MV, capitibus autem, quae DGPv et T soli exhibent, careat, familiae codicum MV adnumerandus est. sed a manu correctoris foedatus est, qui scripturis m. l erasis codicis alicuius lectiones in eorum locum substituit.

3) Codex Abrincensis n. 35, XI saeculo scriptus, Excerpta Eugippii in tres libros distributa continet, sicut A. Schöne, qui quaedam meum in usum excerpsit, mecum communicauit. alterius libri initium deest, cum inter folia 86 et 87 tres schedae reuulsae sint. Excerpta autem prorsus locis suis mota atque ita conturbata exhibet, ut uix operae pretium sit enarrare, quo ordine singula capita se excipiant, praesertim cum in hoc libro nihil boni inueniatur.

4) Codex Parisinus 12,228, olim Sangermanensis, XII saeculo scriptus. ad originem eius uerba in folio 1 posita spectant: *liber sc̃i petri antique corbeie. q̃ furatus fuerit anathema sit.* continet foliis 141 non solum capita, quae Eugippius ex singulis S. Augustini libris compilauit, sed in fine libri etiam sermonem Fulgentii, episcopi Ruspensis: *Item de caritate. Incipit sermo sc̃i Fulgentii ep̃i. Quantum cupio sc̃i ure debitum reddere* cet., qui est sermo V ed. Migne. qui codex cum capita 10 — 24, 351 — 355 exhibeat, iis autem capitibus, quae Vaticani et Mediomontani propria sunt, careat, interpolatae familiae adnumerandus est. cum autem capita eodem ordine atque in libro Telleriano decurrant et capita XXV, LXXXVI, CXLI, alia iisdem interpolationibus, quibus in T, aucta sint, non ad familiam codicum DGPv pertinet, sed artissima

cognitione cum codice T coniunctus est. ueri igitur simile est hunc codicem et Tellerianum ex eodem codice parente originem traxisse.

5) Codex Parisinus n. 2111, olim Colbertinus, XI et XIII saeculo scriptus. maxima pars libri, i. e. fol. 12^r — 191^r saeculo XI exarata est, quasdam autem codicis particulas, quae casu aliquo interierant, i. e. fol. 1^r — 11^r, 192^r — 197^r, manus XIII s. supplēuit. hic codex dimidiam tantum Excerptorum partem continet: ultimum eius caput est CLXXIII, quod est huius editionis cap. CLVIII. sequens caput CLXVIII (sic), cuius sola inscriptio in codice seruata est, in nullo alio uetusto libro extat: *In miraculo de V panibus quēadm̄ inter se omnes IIII euangelistę consentiunt*; legitur tamen in editione principe Ioannis Heroldi.

6) Codex Taurinensis XLVIII d. 4. 24, formae maximae, XII s. exaratus. continet Epistolam, indicem capitum, Excerpta, quae eodem ordine, quo in DGPv, se secuntur. contuli Epistolam, cuius uariam lectionem sub littera t in adnotatione adieci, capita 1 — 21, 172 — 174, quorum uariam scripturam non adnotauī, cum nihil ad emendanda uerba ex iis redundet.

7) Alteram partem Excerptorum Eugippii codex Oxoniensis Laud. misc. 584, VIII saeculo scriptus, exhibet. in catalogo fertur sub titulo: *Anonymi Excerpta*. continet foliis 133 Excerptorum capita 119 inde ab epistula ad Consentium *de trinitate* (cap. CCXXIII p. 714 h. ed.) usque ad sermonem *de laude caritatis*. liber a correctore quodam turpiter correctus in recensendis Excerptis nullius momenti est.

8) Codex Vaticanus 520, XIII s. scriptus, Excerpta praeter Epistolam et indicem capitum eodem atque in DGPv ordine decurrentia continet.

Excerpta Eugippii primo ab Ioanne Herold Acropolita Basileae 1542 edita sunt sub hoc titulo: *D. Eugippii abbatis Aphricani Thesaurorum ex d. Augustini Operibus, mille ante annos, ingenti labore de emendatissimis exemplaribus selectorum cet.*, quae editio anno sequenti 1543 Venetiis, hoc saeculo in tomo LXII patrologiae latinae Mignianae repetita est. atque

Editio
princeps

Ioannes quidem Herold in edendis Excerptis, sicut ipse profitetur, codice aliquo Colmariensi usus est: qui codex nisi idem est atque Parisinus 12,228, certe intima necessitudine cum familia codicum Telleriani et Parisini cohaeret, cum caput 355 *De providentia dei* bis in codice Parisino et in editione principe legatur, praeterea in fine Excerptorum post sermonem *de laude caritatis* sermo V Fulgentii episcopi Ruspensis *de caritate* additus sit.

In constituendis autem uerbis Excerptorum Eugippii fidem codicis omnium antiquissimi atque praestantissimi secutus iis tantummodo locis aliunde remedia petiui, ubi scriptura ipsius codicis Vaticani sana non esse uidebatur. cur hunc potissimum librum ducem secutus sim, alio loco copiosius explicabo. earum autem lectionum, quae a Vaticano traditae sunt, ita tenax eram, ut ne in formis quidem uulgaribus a Vaticano traditis, uelut *de non fuerit* (p. 262, 24) *erat de* (696, 12) *triena* (571, 15), aliis quidquam mutarem. res orthographicas ex uetustissimis tantummodo libris adnotaui, in codicibus VIII et X saeculi neglexi. quae capita in libris interpolatis DGPv et T solis leguntur, in Vaticano autem desiderantur, ea uncinis inclusa et numero tantum arabico signata addidi. si autem in his sunt quae displiceant — quae sane sunt plurima — lectores et propter magnum huius operis ambitum et quod singulos Augustini locos e contextu reuulsos tractare atque emendare difficillimum est, beneuole ueniam dabunt.

Restat, ut uiris, qui me in adornanda hac editione adiuuerunt, gratias maximas agam, H. Sedlmayer, F. Weihrich, collegis optimis, A. Engelbrecht, Leopoldo Delisle, qui non solum mihi copias bibliothecae Nationalis Parisinae, cui praeest, utendas concessit, sed etiam librum Desnoyersii suppeditauit, in primis autem Guilelmo Hartelio, qui, qua est in his litteris doctrina et propensa erga me uoluntate et humanitate, consilio et re mihi semper adfuit.

Vindobonae Kal. Ian. 1885.

P. Knöll

EVGIPPII
EXCERPTA EX OPERIBVS
S. AVGVSTINI.

- A* = codex Ambrosianus C 73. inf. saec. VII. cf. praef. p. X sqq.
D = codex Desnoyersii nr. 1720 saec. VIII. cf. praef. p. XIII sqq.
G = codex Sangallensis nr. 176 saec. VIII. cf. praef. p. XXVI sqq.
M = codex Cheltenhamensis nr. 12,263, olim Mediomontanus, saec. VIII. cf. praef. p. XVIII sqq.
P = codex Parisinus nr. 11,642, olim Sangermanensis, saec. VIII. cf. praef. p. XXII sqq.
Q = codicis Parisini 11,642 folia sex postrema, saec. VIII. cf. praef. p. XXIII sqq.
T = codex Parisinus nr. 2109, olim Tellerianus, saec. VIII. cf. praef. p. XXI sq.
V = codex Vaticanus nr. 3375 saec. VII. cf. praef. p. I sqq.
m = codex Cheltenhamensis nr. 12,352, saec. X uel XI. cf. p. 1 et praef. p. XXX.
t = codex Taurinensis nr. XLVIII d. 4. 24, saec. XII. cf. p. 1 et praef. p. XXXI.
v = codex Vercellensis nr. XXX 94, saec. X. cf. praef. p. XXVIII.
a = Augustini editio Maurinorum, in libris de ciuitate dei editio Dombarti.
-

EVGIPPII

EPISTVLA AD PROBAM VIRGINEM.

DOMINAE MERITO VENERABILI ET FRVCTV SACRAE
VIRGINITATIS IN CHRISTI GRATIA SEMPER INLVSTRI AC PER
OMNIA PROBAE EVGIPPIVS OMNIVM SERVORVM DEI FAMVLVS
IN DOMINO SALVTEM DICIT.

Excerptorum codicem, quem de nonnullis operibus sancti
Augustini cohortante domno meo Marino abbate uel ceteris
sanctis fratribus quomodocumque compegeram, continuo trans-
ferri uobis sancto quo polletis studio uoluistis, et cum biblio-
thecae uestrae copia multiplex integra de quibus pauca de-
cerpsi contineat opera, placuit tamen habere decerpta. at ego
prospiciens ne forsitan a legentibus temeritatis arguerer, ne-
cesse habui causas facti praefatione fateri; quae ita se habent:
inter magnos et egregios catholicae doctores ecclesiae prae-
clarum fuisse et esse beatum Augustinum quis ignoret epi-
scopum? quem cum diuina et humana eruditione mirabilem
omnes orthodoxi toto terrarum orbe uenerentur, praecipue
tamen apostolicae sedis antistites scripta eius sua probabiliter

*Epistula intercidit in V et maximam partem in M. collati sunt
praeter G P T v codex Mediomontanus 12,352 (m) s. X uel XI et
cod. Taurinensis XLVIII. d. 4. 24 (t) s. XII. — Incipit praefatio se-
quentis operis G¹; eugippius ad Probam uirginem add. G²; Incipit pro-
logus libri eugippii T; in nomine dñi nri ihu xpi. incipit liber euipii
P 4 xpo P 5 eugipius Gm eugipius P euepius t
7 coticem T 8 domino m t abbate om. v 9 conpigeram
T 10 bibliothecae P pr. 12 contineant G² ergo G¹
14 fataeri T habet libri praeter t 15 egregiosq; (om. et) m
17 com T 18 uenerantur m't 19 antestites G¹T antistes
ppabiliter P*

VIII.

1

auctoritate firmantes tanto maiori studio semper amplexi sunt, quanto ampliori solacio his usos se fuisse testantur. nam contra multos hostes ecclesiae dimicantes et maxime contra uersipelles inimicos gratiae dei doctrina eius instructi uel potius eadem inlustrati gratia semper exstitero uictores: cuius uictoriae 5 praemia in tantum donante deo posteris prosunt, ut et ieiunos copiosius pascant et fortes armis spiritalibus muniant. catholica si quidem diuinae legis explanatio non solum esurientibus alimonia sed et dimicantibus efficitur armatura. nec immerito uicarii illius, cui pascendas oues dominus ore proprio com-10 mendauit, compastoralis officii socium copiosa gregi dominico de pratis scripturarum pabula procurantem peramplius dilexerunt, suum uerissime putantes bonum quod per fraternam scientiam gratulabantur inuentum, scientes hunc intellegibilem ad condiendos animos salem etiam pecoribus abiectissimis pro-15 futurum. quorum omnium ego prorsus abiectior ex aliquantis eiusdem beati uiri praeclaris operibus perpauca ruminando quodam modo lambendoque decerpsi, quae praestantibus amicis integra legeram: nam omnia illius habere uel inuenire quis possit? nonnulla ergo legenti mihi atque habere cupienti 20 quia facultas minime suppetebat, ideoque quaedam uelut ex ingenti prato floribus asperso caelestibus ex librorum eius quae data est copia inops aegerque conlegi: inops scilicet peritia, aeger offensa, uel informari tanta doctrina cupiens uel sanari. ueritatem namque sententiae Salomonis, qua ait: fauus 25 mellis uerba prudentiae, dulcedo animae, sanitas ossuum, in supra dicti uiri dulcissima et sanissima eruditione persensi. pauca proinde quae congeSSI non solum mihi qui sensu censuque sum pauper sed etiam his qui utroque praediti sunt munere profutura confido. nam cum in manus eorum 30

25 Prou. 16, 24

2 ampliori]	maiori v	esse Gv	3 ostes T	5 extitere
G ² P	11 et copiosa	Gmtv	13 uerissimae T	18 quodam
modo om.	Gv	lambendo quae	P pr.	20 posset Pm ² t
21 superpetebat G ¹	22 eiusdem Pm	23 inops T	25 nam-	
quae T	qui t	27 ossium G ² P ² v	28 perpensi t	30 sint
G ex sunt				

haec eadem excerpta peruenerint, aut ardore mendicantis accensi aut inordinata, ut assolet, congestionem permoti dabunt operam uel plura studiosius habere uel ex his aptiora decerpere atque in unum corpus redacta saepius lectitare. ita forsitan imperiti desiderium compendiis poterit militare doctorum. plerumque enim quod ineptius a paruis arripitur a magnis aptius adimpletur. certe si nullus magnorum id uel facere uel habere dignetur, saltem illi quibus plenaria tanti desunt operis his fortasse delectabuntur excerptis, quia facilius unum codicem quis poterit sibi parare quam multos. a singulis sane capitulis diuersae res uel etiam quaestiones atque sententiae de quo opere uel libro sint indicantur, ut, si quis ignorat ubi eas plene possit inuenire, cognoscat. integrum uero librum uisum est excerptorum debere esse principium et ille potissimum mihi praeponendus occurrit, quem idem beatus Augustinus antistes ad sanctum Hieronymum post primum de animae quaestione noscitur scripsisse presbyterum, soluens illam ex epistula Iacobi apostoli quam in primo praenotauimus capitulo quaestionem: in quo libro quattuor illas uirtutes, id est prudentiam, temperantiam, fortitudinem atque iustitiam, ad illud geminae dilectionis dei et proximi latum mandatum nimis, in quo tota lex pendet et prophetae, mirifice rettulit. ob hoc itaque congruum putaui atque conueniens ut his excerptis caritas, qua dispersa solent adunari integritate, libri daret exordium, quae et uirtutum omnium perfectio et supernae legis est plenitudo; ipsa quoque finem dedit operi, quae non habet finem. nam paene ultimus numeri titulus ordinem

22 cf. Matth. 22, 37 sqq.

1 medicantis <i>P</i>	2 adsolet <i>T</i>	3 opera <i>PT</i>	apertiora <i>m</i>
5 imperiti] impleri <i>t</i>	7 id <i>om. t</i>	8 dignatur <i>GPmtv</i>	sal-
tim <i>Pm:t</i>	9 forsitan <i>GPmtv</i>	10 sibi quis poterit <i>t</i>	a <i>om.</i>
<i>GPmt</i>	12 ut] aut <i>t pr.</i>	13 plene eas <i>m</i>	plenas <i>P</i>
<i>T</i>	14 est <i>om. t</i>	15 agustinus <i>G</i>	16 antestes <i>Gm¹</i>
hieronymum <i>GPTmv</i>	post primum] postremum <i>Gv</i>	17 scrib-	
siae <i>P¹</i>	18 ex <i>om. m</i>	beati iacobi <i>v</i>	19 est <i>om. G¹</i>
22 pendit <i>Gv</i>	retulit <i>GPmtv</i>	25 ab [uirtu]tum omnium	
incipit <i>M</i>	26 est <i>om. T</i>	27 penultimus <i>mt</i>	pene primus <i>Gv</i>
numeri] libri <i>t</i>	titulos <i>P¹</i>		

nutriendae, ultimus enutritae laudem continet caritatis; per quam adiuro lecturos ut mihi indigno ueniam dignanter tribuant et orationum praesidia clementer impendant. si quis sane transferens hoc opus his quae congesta sunt alia addere forte uoluerit, congruis adiciat locis, ut praedicti duo de caritate tituli finem semper teneant excerptorum.

1 continet—6 excerptorum *om. T* 4 hoc *om. t* 5 forte] stare *t* 6 Expi praefatio //ib excerptorū. incp capitula eiusdē operis *M*; Incipiunt capitula libri huius *T*; Explicit praefatio. Incipiunt capitula de quibusdam opusculis *sci* augustini (*agustini GP*) *epi GPv*.

EVGIPPII

EXCERPTORVM EX OPERIBVS

S. AVGVSTINI CAPITVLA.

(EX CODICIBVS *GV.*)

- ⁵I. 1. Liber ad Hieronymum presbyterum de sententia Iacobi, qua dicit: si totam quis legem seruauerit, offendet autem in uno, factus est omnium reus; cum idem dicat: in multis enim offendimus omnes. in quo libro de quattuor uirtutibus, prudentia, temperantia, fortitudine, iustitia, diligentissime disputauit.
- ¹⁰II. 2. Item de praedictis quattuor uirtutibus, quas in superiori libro distinxit; in libro de moribus ecclesiae catholicae disserens ad unum eas mandatum rettulit caritatis.
- ¹⁵III. 3. An uirtutes, quibus ad aeternitatem tenditur, desiturae sint cum ad aeterna perduxerint, agit in libro de trinitate XIII.
- ²⁰III. 4. De quattuor affectionibus, quas a Cicerone perturbationes, ab aliis passiones appellatas Vergilius homini propter carnem inesse putat, cum his diabolus quoque non careat, qui est utique sine carne; sanctos autem, quibus rectus est amor, omnes has affectiones probat rectas habere. ex libro de ciuitate dei XIII.

6 Iac. 2, 10

8 Iac. 3, 2

Capp. I—XXVIII, quae desunt in cod. V, apposui ex cod. G; discrepantiam scripturae in capitulis XXX—CCCXLVIII ex solo cod. V adnotauit. — 9 in quo libro M] idcirco integer in hoc corpore prelatas est excerptis quia in eo G 13 rettulit G

- V. 5. De quinque corporis sensibus. ex libro confessionum X.
 5^a. Item de isdem quinque sensibus oratio pulchra atque
 prolixa. ex libro supra scripto.
- VI. 6. De sacramento mediatoris ad purgationem animarum.
 ex libro confessionum X. 5
- VII. 7. Item de eodem sacramento. ex libro de ciuitate dei
 VIII.
- 7^a. Item de eodem sacramento mediatoris. ex libro de
 trinitate IIII.
- VIII. 8. Ex libro confessionum primo. 10
- VIII. 9. De tempore, quod cum homo metiri uideatur, non
 tamen potest comprehendere quid sit tempus. ex libro
 confessionum XI.
- [10. De miraculis, quae magicis artibus fiunt. ex libro
 de trinitate III. 15
11. De causis originalibus creaturarum naturalium, quas
 mundo creator inseruit. ex eodem libro III. de trinitate.
12. De simplo saluatoris nostri, quod ad duplum no-
 strum concurrit et congruit. ex libro de trinitate IIII.
13. De mediatore ad mortem diabolo et mediatore ad ui-
 uitam Christo Iesu. ex eodem libro de trinitate IIII. 20
14. De facilitate ludificationum, quibus homines im-
 mundi spiritus fallunt. ex eodem libro IIII.
15. De falsis et deceptoriiis purgationibus. ex eodem libro
 IIII. 25
16. De his qui sibi purgationem de uirtute propria polli-
 centur. ex eodem libro IIII.
17. Quod testimonia quaedam uenturum Christum prae-
 nuntiauerint, quaedam uenisse testarint. ex eodem libro
 IIII. 30
18. Item de eodem sacramento mediatoris. ex libro de
 consensu euangelistarum I.
19. Quid Plato posset si uiuens interrogaretur de chri-
 stiana religione respondere, quae incommutabili ueritati,

6 eodem om. G 10 capp. VIII et VIII desunt in G 22 fa-
 cillitate G 25 IIII] XII G 33 possit G 34 ueritate G

id est deo, inhaerere mentem doceat quaeque uariis morbis
 diuersa congruenter doctrinae medella succurrens omni-
 bus etiam communiter clamat: nolite diligere mun-
 dum; et qualiter ecclesia gentibus, haereticis, schis-
 maticis atque Iudaeis utatur. ex libro de uera religione.

20. Quam congrue hominibus sapientia dei Christus hu-
 manitate subuenerit, qui natus matrem, quam ad turbas
 loquens et ad aquam in uinum uertendam negauerit, de
 cruce cognitam discipulo commendarit; cuius tota uita
 disciplina morum fuerit, ita ut nullum peccatum admit-
 tatur, nisi dum aut appetuntur quae contempsit aut
 fugiuntur quae ille sustinuit; et de modis doctrinae eius.
 ex libro supra scripto.

21. Arguit uoluptuosos, curiosos, superbos, singulis com-
 petenter aptans concupiscentiam carnis et concupiscentiam
 oculorum et ambitionem uitae, quae tria in triplici quo-
 que temptatione per auctorem uitae cauenda monstrata
 sunt. ex libro supra scripto.

22. Quod melius sit ab homine quam a uitio uinci; et
 quod carnales necessitudines non sint carnaliter dili-
 gendae, sed cum omnibus quos pariter quis diligit prode-
 esse non possit, nisi coniunctioribus prodesse malit,
 iniustus sit. ex libro eodem de uera religione.

23. Quod dei lex alta quaedam disciplina sit, quae se
 nosse desiderantibus geminum ordinem sequi iubet, cuius
 una pars uitae sit, altera eruditionis; et in utraque parte
 adulescentibus dat praecepta. ex libro de ordine secundo.

24. Quod amore se sequentibus deus auctoritatis uiam
 septemplex muniuerit; et exponit illud apostoli: quia
 neque mors neque uita et cetera separare nos
 possint a caritate dei; et quod saluberrime in ec-
 clesia rationem praecedat auctoritas. ex libro de moribus
 ecclesiae catholicae.]

3 I Io. 2, 15 29 Rom. 8, 38 sq.

4 scismaticis G 10 amittatur G 15 carnis et concupiscentiam
 addidi ex cap. 21: om. G 23 uera scripsi: xpiana G 24 alta
 om. G 30 nos] non G

- X. 25. De principio genesis. ex libro confessionum XII.
- XI. 26. Item de eodem principio, quod magis prosit multiplex sensuum prolatio, si non sit contra fidem. ex libro confessionum XII.
- XII. 27. Principium libri de genesi ad litteram, et quod spiritus dei superferebatur super aquas. 5
- XIII. 28. Contra eos qui dicunt: numquid ibi fuit Moyses, quando fecit deus caelum et terram, ut credatur ei. ex libro de ciuitate dei XI.
- XIII. 29. Quod calumniantes de mundi tempore refelli possint de mundi loco. ex eodem libro XI. de ciuitate dei. 10
- XV. 30. Quod lucis nomine etiam angeli significati atque creati possint intellegi. ex eodem libro XI.
- XVI. 31. Contra eos qui dicunt ob hoc factum esse mundum, ut animae quae prius peccauerant in eo includerentur; ubi et Origenem errasse probat contra libros ipsius, qui appellantur *περὶ ἀρχῶν*. ex libro supra scripto. 15
- XVII. 32. Item de eodem errore Origenis et de igne aeterno. ex libro responsionis ad consulta Orosii presbyteri.
- XVIII. 33. Quomodo accipiendum sit: omnis creatura in- gemescit et parturit usque adhuc; et illud in Iob: stellae non sunt mundae ante eum; et uerum non esse quod ait caecus inluminatus: peccatores deus non exaudit. ex eodem libro responsionis ad Orosium presbyterum. 20
- XVIII. 34. Ex libro de haeresibus: de errore Origenis. 25
- XX. 35. Contra eos qui reuolutionis circuitus induxerunt. de ciuitate dei XII.
- XXI. 36. Contra id quod dicitur: unde diabolo primum uoluntas mala, cum bonus a deo creatus esset. ex libro de ciuitate dei XII. 30
- XXII. 37. Diabolum ab ipso primordio creaturae a suo creatore per superbiam apostatasse, quia de superbia nascitur inuidentia, per quam exstitit homicida. ex libro de genesi ad litteram XI. 35

- XXIII. 38.** Qualiter intellegendum sit illud Esaiæ: quomodo cecidit de caelo Lucifer, et in Ezechiel: tu es signaculum similitudinis et corona decoris; in deliciis paradisi fuisti. ex eodem libro
- XI. de genesi ad litteram.**
- XXIII. 39.** Contra eos qui dicunt, cur creauerit deus hominem, quem peccaturum esse praesciebat. ex eodem libro
- XI. de genesi ad litteram.**
- XXV. 40.** De decimatione Leui in lumbis Abrahae. ex libro
- X. de genesi ad litteram.**
- XXVI. 41.** De ligno scientiae boni et mali. ex libro VIII. de genesi ad litteram.
- XXVII. 42.** Item de eodem ligno. ex eodem libro VIII. de genesi ad litteram.
- XXVIII. 43.** De bipertito opere prouidentiae dei et in ipso homine eadem gemina diuini moderaminis operatione. ex libro de genesi ad litteram VIII.
- XXVIII. 44.** Quod aeterna diuinitas nec per tempus nec per locum mota moueat creaturam; et de ordine naturarum, quam cui praeposuerit quamque subdiderit. ex libro de genesi ad litteram VIII.
- XXX. 45.** Quod non per ipsam dei substantiam, sed per subditam creaturam et locutio diuina ad Adam et deambulatione in paradiso debeat incunctanter intellegi. ex libro de genesi ad litteram VIII.
- Tria** quae sequuntur capitula ex libro sunt quaestionum de genesi primo.
- XXXI. 46.** De quaestione annorum Matusalae.
- XXXII. 47.** De id quod scriptum est angelos dei cum filiabus hominum concubuisse.
- XXXIII. 48.** De arca Noë, utrum animalia omnia cum escis eorum ferre potuerit.

1 Es. 14, 12 3 Ezech. 28, 12sq.

22 a quod non incipit V 23 loquutio V 24 paradisso V
 24 ex—litteram om. V 27 prima V 29 De id cf. Rönisch It.
 et Vulg. 1 p. 410 scribunt V; sic ubique

- XXXIII. 49. Quod recogitatio dei mutandarum rerum sit immutabilis ratio; et de mensura arcae, in qua etiam propter Christum corpus probabiliter metitur humanum; et bicameratam ac tricameratam duobus posse modis intellegi. Item de genesi ad litteram capitula IIII. 5
- XXXV. 50. De locutione serpentis ad Euam et de incantationibus Marsorum. XI.
- XXXVI. 51. Qualiter intellegendum sit: ecce Adam factus est tamquam unus ex nobis. XI.
- XXXVII. 52. Quomodo Adam non sit seductus, ut dicit apostolus, cum idem dicat eum praeuarcatorem. XI. 10
- XXXVIII. 53. De creatione primi hominis et de causalibus rationibus uel quomodo dicantur additi anni XV Ezechiae regi ad uitam, quem praedixerat non uiuturum. VI.
- XXXVIII. 54. De stella quam magi secuti sunt, Christi 15 famula, non fatali. II.
- XL. 55. De praeceptis agenda uitae et praeceptis significandae uitae. VI.
- XLI. 56. Cur in testamento uetere quidam cibi carniū uesci prohibeantur. VI. 20
- XLII. 57. De azymis, scenopegiis uel ceteris et de prohibitione uestis linostimae uel iunctione bouis et asini. VI.
- XLIII. 58. Qualiter intellegendum sit: etsi noueramus Christum secundum carnem, sed nunc iam non nouimus. XI. 25
- XLIII. 59. De sex diebus in genesi et sex aetatibus uel de coniuge facta ex uiri latere dormientis. XII.
- XLV. 60. Quod Cain et Abel duos populos figurauerint et qui occiderit Cain septem uindictas exsoluet, uel de signo quod posuit deus in Cain. XII. 30
- XLVI. 61. Quod diuersis modis possit intellegi: si recte offeras, recte autem non diuidas, peccasti.

8 Gen. 3, 22

23 I Cor. 5, 16 sq.

29 Gen. 4, 15

31 Gen. 4, 7

5 littera V

6 loquutione V

15 sequenti V

16 II] i. e.

ex libro contra Faustum II.

21 scenofegii V

29 occidit V

32 uidas V

- XLVII. 62.** De septenario requiei et octonario resurrectionis numero uel de emissionem corui et columbae. in XII.
- XLVIII. 63.** De mandatis dei ad Noe post diluuium et de arcu in nubibus apparente uel nuditate Noe et Cham filio Iudaeum populum figurante. in XII.
- XLVIII. 64.** In Abraham exeunte de terra sua; in Isaac lignum sibi ad uictimam baiulante; in Iacob luctante uel scalam uidente;
 in Ioseph uendito et post labores honorato; in uirga Moysi;
 in egressione Israel ex Aegypto;
 in manna et petra fluente; in columna ignis;
 in mari rubro; in XII fontibus et LXX arboribus;
 in uictoria de hoste Amalech; in serpente aeneo;
 in agno paschae occiso; in lege data;
 in Iesu Nane et in arca muros Hierichuntinos allidente;
 in iudicibus; in muliere hostis tempora ligno transfigente;
 in uellere Gedeonis; in electione Dauid;
 in miraculis Heliae et Helisei;
 et post LXX annorum peregrinationem reditu ad caelestem Hierusalem; et conuersione luctus in gaudium sempiternum,
 in his omnibus mysteria Christi et ecclesiae figurata. in XII.
- L. 65.** Quaedam peccata manifesta ex poena uenire quorundam occultorum comprobatur peccatorum. in XIII.
- LI. 66.** Expositio de id quod scriptum est maledictus omnis qui pendet in ligno. in XIII.
- LII. 67.** De id quod ait Moyses uidebis uitam tuam pendentem, et non credes uitae tuae. in XVI.
- LIII. 68.** Quod requies sabbati etiam in sepultura dominica possit intellegi et octauae diei circumcisionis exspoliationem mortalitatis significet. in XVI.

26 Deut. 21, 23 28 Deut. 28, 66

3 diluuium V	5 figurantem V	7 uaiulantem V	9 moysi
V 15 hiericuntinos V	19 peregrinatione reditum V	29 cre-	
dis V	32 in XV V		

- LIIII. 69. Non solum diebus sed et mensibus nomina deorum suorum dicit imposuisse paganos; nam in populo dei siue sabbatum siue circumcisionem siue differentiam ciborum siue immolationem sacrificiorum nostri fuisse figuras. in XVIII. 5
- LV. 70. Quod oculum pro oculo non sit contrarium illi quod dicit dominus: qui te percusserit in dextram maxillam. in XVIIIII.
- LVI. 71. Quomodo intellegendum sit illud apostoli: in quibus deus saeculi huius excaecavit mentes in-
fidelium. in XXI. 10
- LVII. 72. De id quod ait idem apostolus deus autem temperavit corpus; et de superiore sententia etiam alio modo intellegenda. in XXI.
- LVIII. 73. Exemplo Abrahae celantis coniugem docet ut
quando habet homo quod faciat non temtet deum, quia nec Paulus fidem perdiderat, quando per murum in sporta demissus est, ut inimicorum effugeret manus. 15
- LVIII. 74. Quid rerum figurauerint quattuor uxores Iacob. in XXII. 20
- LX. 75. De facto Iudae, quod cum sua nuru concubuit. in XXII.
- LXI. 76. De peccato David in uxore Uri Cetthaei.
- LXII. 77. De Salomonis primum bonis, postea malis. in XXII.
- LXIII. 78. De uituli capite combusto et in aquam sparso
potuque populo dato. in XXII. 25
- LXIII. 79. De semine suscitando fratri defuncto; et contra obiectionem de sollemnitatibus uel quod duobus modis intellegatur a sanguine abstinendum quodque turdi uel minores auiculae, quarum sanguis non effunditur, licite
comedantur. in XXXII. 30
- Hinc ex libro quaestionum in genesi capitula per ordinem XXVIII.

6 Ex. 21, 24 7 Matth. 5, 39 9 II Cor. 4, 4 12 I Cor.
12, 24

18 demissus *scripsi*] dimissus V 25 aqua V 30 quorum
V 32 ordine V

- LXV. 80. De eo quod scriptum est a uolatilibus mundis et immundis intrasse in arcam.
- LXVI. 81. Quid sit quod dominus dicit: non adiciam maledicere terrae.
- LXVII. 82. Quid est: de manu fratris exquiram animam hominis.
- LXVIII. 83. Cur Cham peccans non in se ipso, sed in filio maledicetur.
- LXVIII. 84. Erat omnis terra labium unum per recapitulationem dictum.
- LXX. 85. Quomodo Sarra, cum aliquot dies apud regem Aegypti fecerit, eius concubitu non credatur esse polluta.
- LXXI. 86. Quomodo intellegatur aeternum quod ait: dabo semini tuo terram in possessionem aeternam.
- LXXII. 87. Sciebam, inquit, quia constituet filiis suis post se custodire uias domini.
- LXXIII. 88. Descendens uidebo si secundum clamorem uenientem ad me consummantur; si autem non, ut sciam.
- LXXIII. 89. De id quod de Sodomitis dixit deus non se perdere locum, si inueniret illic decem iustos.
- LXXV. 90. De Loth filias animo turbato ciuibus offerente.
- LXXVI. 91. Quod ait deus ad Abimelech: peperci tibi, ne peccares in me, ostendit in deum peccari, cum talia committuntur.
- LXXVII. 92. Temtauit deus Abraham quomodo non sit contrarium Iacobo dicenti: deus neminem temptat.
- LXXVIII. 93. De simili locutione: nunc cognoui quod timeas deum.
- LXXVIII. 94. De iuratione serui Abrahae super femur eius.
- LXXX. 95. Quod differant augurationes inlicitae ab illa petitione signi, quam petiit a deo seruus Abrahae.

3 Gen. 8, 21	5 Gen. 9, 5	9 Gen. 11, 1	13 Gen.
17, 8	15 Gen. 18, 19	17 Gen. 18, 21	23 Gen. 20, 6
26 Gen. 22, 1	27 Iac. 1, 13	28 Gen. 22, 12	

4 a terrā V	11 sa- ra ; r er asa V	15 constituet V <i>infra</i>
in cap.: constituit V	28 loquutione V	

- LXXXI. 96. De id quod ait Iacob non est hic nisi domus dei.
- LXXXII. 97. Quod Iacob lapidem statuit et perfudit oleo non aliquid idololatriae simile fecisse.
- LXXXIII. 98. Item de lucta Iacob et de claudicatione. 5
- LXXXIII. 99. Utrum secundo Iacob lapidem oleo superfuderit an secundo commemoratum sit.
- LXXXV. 100. Quaestionem, quod XII filii computentur Iacob nondum nato Benjamin, soluit per tropum synecdochen.
- LXXXVI. 101. Descendam ad filium meum lugens in 10 infernum; utrum illuc mali tantum an etiam boni descendere soleant.
- LXXXVII. 102. Quod in genesi tertio insinuetur spiritus sanctus.
- LXXXVIII. 103. Quomodo intellegendum sit tot animas exisse 15 de femoribus Iacob.
- LXXXVIII. 104. Quod ait Iacob ad Ioseph: pone manum sub femur meum, et facies in me misericordiam et ueritatem.
- XC. 105. Quid sit quod scriptum est: appositus est ad 20 patres suos.
- XCI. 106. De XL diebus sepulturae Iacob.
- XCI. 107. De luctu, quem celebravit Ioseph patri suo VII diebus.
- XCIII. 108. De eo quod scriptum est in exodo: occurrit ei 25 angelus et uolebat eum occidere et cetera.
- XCIII. 109. De id quod assidue deus dicit indurabo cor Pharaonis.
- XCV. 110. Quod absorbit uirga Aaron uirgas magorum.
- XCVI. 111. Unde potuerint incantatores ranas producere et 30 aquam in sanguinem uertere, si iam ubique factum erat.
- XCVII. 112. Item de induratione cordis Pharaonis.

1 Gen. 28, 17 10 Gen. 37, 35 17 Gen. 47, 29 20 Gen.
49, 33 25 Ex. 4, 24 27 Ex. 7, 3

4 idolatriae V fecisset V¹ 5 fecisse post lucta add. V
9 ueniamin V 32 indurationem V

- XCVIII. 113.** Pro hoc ipso, inquit, conseruatus es, ut ostendam in te uirtutem meam.
- XCVIII. 114.** Item de eo quod ait: ego ingrauaui cor eius et cetera.
- *C. 115.** Et non est, inquit, relicta lucusta; et indurauit dominus cor Pharaonis.
- CI. 116.** Quod tollendo Israhelitae a uicinis Aegyptiis aurum et cetera non fecerint furtum.
- CII. 117.** Non exaudiet, inquit, uos Pharaon, ut multiplicem signa mea in terra Aegypti.
- » CIII. 118.** Facietis diem hunc in progenies uestras legitimum sempiternum: quomodo accipiendum sit hoc aeternum.
- CIII. 119.** Quadringentos annos non ad seruitutem, sed ad peregrinationem seminis Abrahae referendos.
- 15 CV. 120.** Qua diuisione numeranda sint X praecepta legis.
- CVI. 121.** Expositio ipsorum praeceptorum salua firmitate sui ad litteram fundamenti; et de X. praecepto legis.
- CVII. 122.** Item expositio decalogi ad populum.
- » CVIII. 123.** Testimonium de lege imperatoris Antonini contra excusationem maritorum adulterantium; et
- CVIII. 124.** Expletio praedictae expositionis ad populum contra uirorum pessimam libertatem de fornicatione se excusare uolentium.
- » CX. 125.** Quid sit: et omnis populus uidebat uoces.
- CXI. 126.** De dis argenteis et aureis fieri praecepto prohibitis.
- CXII. 127.** Quomodo intellegatur: non coques agnum in lacte matris suae.
- CXIII. 128.** Cur propitiatorium arcae superponendum dixerit.
- » CXIII. 129.** Quod dicenti Moysi: ostende mihi gloriam tuam, respondit dominus: ego transibo ante te et cetera.

1 Ex. 9, 16	3 Ex. 10, 1	5 Ex. 10, 19 sq.	9 Ex.
11, 9	11 Ex. 12, 14	25 Ex. 20, 18	27 Ex. 23, 19
33, 14			30 Ex.

18 praecepto scripsi: praecepta V	20 imp. V	27 quoques
V	28 sui V	30 moyse V

- CXV. 130. Quomodo tabulae, quas erat Moses deo utique praesciente fracturus, non hominis opus dicantur esse, posteriores uero tam diu in tabernaculo dei mansurae ab homine excisae sint uel conscriptae.
- CXVI. 131. Quae sit inremissibilis blasphemia in spiritum sanctum. 5
- CXVII. 132. De his qui cotidie et his qui perraro communicant, uel etiam his qui in cena domini post communem cibum eucharistiam sumere consueuerunt; uarietatem etiam celebrandorum sacramentorum in diuersis locis fidei non obesse. 10
- CXVIII. 133. Quid sibi uelit in celebratione paschae obseruatio sabbati et lunae; et de quadragesima uel de consonantia pentecostes cum die legis datae.
- CXVIII. 134. De his qui de paginis euangelicis sortes legunt. 15
- CXX. 135. Quod in genesi dies a luce coeperint et nunc a noctibus computentur.
- CXXI. 136. Quomodo secundum figuram Ionae tres dies et tres noctes in passione domini computentur.
[137. Cur hic malo homini bene sit uel bono male. ex libro de prouidentia dei.] 20
- CXXII. 138. Quid in libro ecclesiaste Salomon de his quae in hac uita bonis malisque sint communia disputarit.
- CXXIII. 139. Quibus sententiis domini diuinum iudicium in fine futurum saeculi declaretur. 25
- CXXIII. 140. De diuersa opinione trium fidelium seruorum tempus aduentus domini arbitrantium.
- CXXV. 141. Quae sit prima resurrectio, quae secunda.
- CXXVI. 142. De duabus resurrectionibus et mille annis.
- CXXVII. 143. De alligatione et solutione diaboli. 30
- CXXVIII. 144. Quid respondendum sit eis qui putant resurrectionem ad sola corpora, non etiam ad animas pertinere, primam in hac uita resurrectionem fieri denegantes.

5 spu sco V 8 caena V communem G: communionem V
 9 uarietate V 12 obseruatio G: uacatio V 18 iona e raso
 V 22 libro ecclesiaste scripsi: libris ecclesiastes V 25 finem
 V 29 duobus V 30 allegatione V

- CXXVIII. 145. De Gog et Magog, quos ad persequendam ecclesiam dei solutus prope finem saeculi diabolus incitabit.
- CXXX. 146. An ad ultimum iudicium pertineat impiorum, quod descendisse ignis de caelo et eosdem comedissememoratur.
- CXXXI. 147. Quid apostolus Thessalonicensibus scripserit de manifestatione antichristi.
- CXXXII. 148. Quid idem apostolus in prima ad eosdem epistula de resurrectione mortuorum docuerit.
- CXXXIII. 149. De aduentu Heliae ante iudicium, cuius praedicatione scripturarum secreta reserante Iudaei convertuntur ad Christum.
- CXXXIII. 150. An possint corpora in ustione ignis esse perpetua.
- CXXXV. 151. An consequens sit ut corporeum dolorem sequatur carnis interitus.
- CXXXVI. 152. Quod in rebus miris summa credendi ratio sit omnipotentia creatoris.
- CXXXVII. 153. An hoc ratio iustitiae habeat, ut non sint extensiora poenarum tempora, quam fuerint peccatorum.
- CXXXVIII. 154. De magnitudine praevaricationis primae, ob quam aeterna poena debeatur eis qui extra gratiam fuerint saluatoris.
- CXXXVIII. 155. Contra opinionem eorum qui putant criminosis supplicium post mortem causa purgationis adhiberi.
- CXL. 156. De his qui eos qui permanent in catholica fide, etiam si pessime uixerint, tamen propter fidei fundamentum saluandos esse definiunt.
- CXLI. 157. Quid sit in fundamento habere Christum et quibus spondeatur salus per ignis usturam.
- CXLII. 158. Contra eorum persuasionem qui putant sibi non offutura peccata, in quibus, cum elemosynas facerent, perstiterunt.
- CXLIII. 159. De aeterna dei et incommutabili uoluntate.

- CXLIII. 160. De promissione aeternae beatitudinis sanctorum et perpetuis suppliciis impiorum.
- CXLV. 161. Contra sapientes mundi, qui putant terrena hominum corpora ad caeleste habitaculum non posse transferri.
- CXLVI. 162. De resurrectione carnis, quam quidam mundo credente non credunt.
- CXLVII. 163. Quod ut mundus in Christum crederet uirtutis fuerit diuinae, non persuasionis humanae; et de Romuli falsa diuinitate.
- CXLVIII. 164. De miraculis, quae ut mundus in Christum crederet facta sunt et fieri mundo credente non desinunt.
- CXLVIII. 165. An ad dominici corporis modum omnium mortuorum resurrectura sint corpora.
- CL. 166. Qualis intellegenda sit conformatio sanctorum ad imaginem filii dei.
- CLI. 167. An in suo sexu resuscitanda atque mansura sint corpora feminarum.
- CLII. 168. Quod in resurrectione mortuorum natura corporum quibuscumque modis dissipatorum in integrum reuocanda sit.
- CLIII. 169. De nouitate corporis spiritalis, in quam sanctorum caro mutabitur.
- CLIII. 170. De pernicacia quorundam qui resurrectionem carnis, quam, sicut praedictum est, totus mundus credit, impugnant.
- CLV. 171. Quomodo Porphyrii definitio, qua beatis animis putat corpus omne fugiendum, ipsius Platonis sententia destruat, qui dicit summum deum dis promisisse ut numquam corporibus exuerentur.
- CLVI. 172. De contrariis definitionibus Platonis atque Porphyrii, in quibus si uterque alteri cederet, a ueritate neuter deniaret.

12 mudo V 13 domici V 18 feminarum V 23 caro
 G: cura V 27 porphyrii V beatis animis G: beatissimis V
 30 exueretur V

- CLVII. 173. Quid ad ueram resurrectionis fidem uel Plato uel Labeo uel etiam Varro conferre sibi potuerint, si opiniones eorum in unam conuenissent sententiam.
- CLVIII. 174. De aeterna felicitate ciuitatis dei sabbatoque perpetuo.
- CLVIII. 175. Quomodo dicat Matthaeus centurionem ad dominum accessisse pro puero suo, cum Lucas dicat quod amicos ad eum miserit.
- CLX. 176. Quomodo Matthaeus Marco congruat de uirga, quam secundum Matthaeum dicit dominus non ferendam, secundum Marcum autem solam ferendam.
- CLXI. 177. Quomodo quod Matthaeus et Marcus dicunt post sex dies factum Lucas dicit post octo.
- CLXII. 178. De alabastro ungenti quomodo non repugnet Matthaeo et Marco dicentibus: ante biduum paschae Iohannes qui dicit: ante sex dies.
- CLXIII. 179. De hora dominicae passionis quemadmodum non inter se dissentiant Marcus qui dicit: hora tertia et Iohannes qui dicit: hora quasi sexta.
- CLXIII. 180. De latronum insultatione quomodo non repugnent Matthaeus et Marcus Lucae, qui dixit unum eorum insultasse, alterum credidisse.
- CLXV. 181. Quod apud quattuor euangelistas inueniatur decies commemoratum dominum uisum esse ab hominibus post resurrectionem.
- CLXVI. 182. Quod in tribus actiuae, in Iohannis autem euangelio dona contemplatiuae uirtutis eluceant idoneis dinoscere; et quia non perfecte, sed ex parte sit, ideo sic manebit donec ueniat.
- CLXVII. 183. De id quod ait nemo nouit filium nisi pater

12 cf. Matth. 17, 1 Marc. 9, 2 15 Matth. 26, 2 Marc.
14, 1 16 Io. 12, 1 18 Marc. 15, 25 19 Io. 19, 14
30 Matth. 11, 27

1 resurrectiones V 3 in unam G: om. V 6 mattheus V; sic
ubique 8 amicus V pr. 10 dominus G: om. V 14 alabastro
V 15 uiduum V 17 quemammodum V 23 decies V

- CLXVIII. 184. De pueris sedentibus in foro et clamantibus ad illos qui nec humiliari cum Iohanne nec cum Christo gaudere uoluerunt; ubi quae sit uera ciborum parsimonia pulcherrima oratio.
- [185. De uoracitate etiam in uilissimis cibis uitanda.] 5
- CLXVIII. 186. De impossibilitate ieiunandi sub praesentia sponsi; ubi duo ieiunii genera probat, unum tribulationis, aliud gaudii.
- CLXX. 187. De homine, qui descendebat ab Hierusalem in Hiericho et cetera. 10
- CLXXI. 188. Quod Martha excipiens illum in domo sua significet ecclesiam ut nunc est, Maria uero ut erit in futuro.
- CLXXII. 189. De illo qui media nocte petiit ab amico tres panes.
- CLXXIII. 190. De pane et pisce et ouo. 15
- CLXXIII. 191. De id quod ait discipulis nolite in sublimi tolli; et de hydropico uel de muliere curuata.
- CLXXV. 192. De uilico, quem dominus suus eiciebat de uilicatu.
- CLXXVI. 193. De illo qui in tecto est et qui in agro et cetera.
- CLXXVII. 194. De duobus in lecto et duabus molentibus et 20 duobus in agro.
- CLXXVIII. 195. De iudice iniquo, quem uidua interpellabat; ubi dat regulam intellegendi comparationis diuersitate.
- [196. De eo quod ait dominus: orate ne fiat fuga uestra hieme uel sabbato.] 25
- CLXXVIII. 197. De camelo per foramen acus transituro.
- CLXXX. 198. De eo quod scriptum est de domino: finxit se longius ire; ubi multipliciter disputat pro ueris significationibus contra mendacium.
- CLXXXI. 199. Item de mendacii generibus VIII; ubi et de 20 sancto Firmo ait episcopo.
- CLXXXII. 200. Contra eos qui ad mentiendum uelut patrocini-

9 Luc. 10, 30 16 Luc. 12, 29 24 Matth. 24, 20
27 Luc. 24, 28

4 pulcherrime docet (*om. oratio*) G 20 duabus G: duobus V
32 uelut G: utut V

nantia sibi de scripturis exempla proponunt, ut de obstetricibus Hebraeorum et Raab Hierichuntina.

CLXXXIII. 201. Contra diuersos, qui uariis modis sua nituntur excusare peccata, ex quibus nulla impunita esse posse confirmat.

CLXXXIII. 202. De id quod apostolus ait mente serui legi dei et cetera.

CLXXXV. 203. Vtrum aliud sit anima, aliud spiritus, an utroque nomine res una uocetur.

CLXXXVI. 204. Quod antiquos iustos caput Christus uelut manum praemisit nasciturus.

CLXXXVII. 205. Vt christiani scholastici soloecismos quorundam pie tolerant sacerdotum.

CLXXXVIII. 206. De humilitate gallinae illius, cuius blandas alas refugientes superbi praeda fiunt alitibus.

CLXXXVIII. 207. De statutis nostris sine tristitia, si necessitas euenerit, immutandis.

CXC. 208. Quemadmodum cathecizandus sit qui uult fieri christianus.

CXCI. 209. Quod non sit contrarius apostolus dicens: peccantes coram omnibus argue domino dicenti: corripe eum inter te et ipsum; et de his qui cum in unam partem procliuiter ire coeperint, non respiciunt alia diuinae auctoritatis testimonia; tenendum igitur modum praecipit, ut nec diligentiae obtentu quis saeuat nec sub patientiae colore torpescat.

CXCII. 210. Non faciendos homines male securos, ut propter rectam fidem, etiam si in criminibus perdurauerint, non damnentur.

CXCIII. 211. Qui sint prophetae, de quibus ait apostolus: secundo prophetas.

6 Rom. 7, 25

20 I Tim. 5, 20

21 Matth. 18, 15

31 I Cor. 12, 28

1 scribitur V; sic ubique obstetricibus V 12 soloecismos
V 13 tollent V 14 cuius et alas G: om. V 18 catheci-
zandus G: catacizandus; a altera in littera; V 23 proclibiter V
29 damnetur V

- CXCIII. 212. Quae sint obsecrationes, orationes, postulationes, gratiarum actiones, quas ad Timotheum dicit apostolus.
- CXCV. 213. De quod ait Lucas oculi eorum tenebantur, ne eum agnoscerent; et Marcus: apparuit, inquit, eis in alia effigie. 5
- CXCVI. 214. De gladio, qui Mariae animam pertransiit.
- CXCVII. 215. Agens de baptismo quaestionem quam ex euangelio proposuit soluit, id est quomodo non sit contrarium: qui mecum non est contra me est illi dicto: qui contra uos non est pro uobis est. 10
- CXCVIII. 216. Comparationem facit de Cornelio et de aegroto.
- CXCVIII. 217. Obiectionem Donatistarum, utrum generet filios baptismus Christi in parte Donati an non generet, soluit.
- CC. 218. Quod etiam male conuersantes catholicos ipsa generet, 15
quae et Simonem.
- CCI. 219. Quod catholica generet etiam per malos tamquam per uteros ancillarum.
- CCII. 220. Vtrum aput haereticos fiat necne remissio peccatorum, et Simoni in baptismo sint remissa peccata; uel 20
quomodo non sit contrarium: Christum induistis et: spiritus disciplinae effugiet fictum.
- CCIII. 221. Quod sine caritate peccata redeant quae dimissa fuerant probat per seruum, cui omne debitum dimiserat dominus suus. 25
- CCIII. 222. De baptizando cui periculum mortis immineat et habeat inimicum, quem iniquissime oderit.
- CCV. 223. Quod baptismus dei sit et ecclesiae, ubicumque inuentus fuerit.
- CCVI. 224. Quod ecclesia pariat siue per se siue per ancillarum uterum de semine uiri sui; ubi ponit similitudinem de Esau et Aser.

1 cf. I Tim. 2, 1 3 Luc. 24, 16 4 Marc. 16, 12
9 Matth. 12, 30 10 Marc. 9, 39 21 Gal. 3, 27 22 Sap. 1, 5

26 suus *ante* periculum *add. V; om. G* 28 inuentus *G: iunctus V*

- CCVII. 225. Quod antiqua res sit ecclesia, in aliis habens
animalem portionem, in aliis spiritalem.
- CCVIII. 226. Quomodo generet ecclesia bonos et malos tam-
quam per se ipsam Rebecca geminos.
- 5 CCVIII. 227. Quod propterea dominus non aperuit Cypriano
sententiam, quam postea plenario concilio patefecit, ut
eius plenius caritas appareret.
- CCX. 228. Quod sicut intus quod diaboli est arguendum est,
sic et foris quod Christi est agnoscendum sit.
- 10 CCXI. 229. Quod non ita sibi baptismus uerus succedere pos-
sit, sicut falsae fidei uera succedit.
- CCXII. 230. De bonorum morum haeretico et catholico
criminoso.
- CCXIII. 231. Quod aqua baptismatis et intra ecclesiam saluet
15 et extra ecclesiam damnet.
- CCXIII. 232. Quod multis lupis interius insidiantibus et
multis ouibus exterius errantibus sciat dominus qui
sunt eius.
- CCXV. 233. Quod sub eodem baptismo peccata dimittantur
20 propter uinculum caritatis, sub quo tenebantur propter
sacrilegium diuisionis.
- CCXVI. 234. Quod sacramentum baptismi et in malo et in
bono homine sit aequale.
- CCXVII. 235. Quod caritate sancti Cypriani hi qui per
25 illius sententiam se uolunt excusare damnentur.
- CCXVIII. 236. Quod ut in pessimis catholicis correctis bap-
tisma non incipit adesse quod deerat, sed prodesse quod
inerat, sic et in haeticis.
- CCXVIII. 237. Quae sint tenebrae exteriores.
- 30 CCXX. 238. Quae sit latitudo et longitudo et altitudo et
profundum quod ait apostolus.
- CCXXI. 239. Vtrum parentes baptizatis paruulis suis noceant,
cum eos daemoniorum sacrificiis sanare conantur, et si

30 cf. Eph. 3, 18

6 concilio V
Vit. 2, 13)

24 quod G: quando V (= quomodo? cf. Vict.

non noceant, quomodo eis prosit cum baptizantur parentum fides, quorum eis non potest obesse perfidia.

CCXXII. 240. An apostoli fuerint baptizati.

[241. Quod superbis uel occulte peccantibus utile sit cadere in aliquod apertum manifestumque peccatum.] 5

CCXXIII. 242. De trinitate.

CCXXIII. 243. De unitate patris et filii et spiritus sancti, qui sunt unus et solus et uerus deus.

CCXXV. 244. Quod unigenitus dei filius propter formam serui minor patre dicatur, qui in forma dei aequalis est patri. 10

[245. De subiectione, qua filius subiciendus dicitur patri.]

CCXXVI. 246. De regno, quod patri filius dicitur traditurus.

[247. Quod utile credentibus fuerit, ut ad patrem in forma serui Christus ascenderet.]

CCXXVII. 248. Quomodo traditurus sit regnum patri filius. 15

CCXXVIII. 249. Qua discretione intellegendus sit nunc aequalis patri filius, nunc autem minor; et qua ratione dicatur nescire diem neque horam.

CCXXVIII. 250. De unitate personae filii dei et filii hominis siue in gloria siue in humilitate. 20

CCXXX. 251. De his scripturae locis, de quibus dubium est an propter assumptam creaturam minorem patre indicant filium, an uero hoc tantum, quod licet aequalem patri, tamen quia de patre sit doceant.

CCXXXI. 252. De his qui spiritum sanctum non minorem patre indicant, sed tantum quod de patre procedit. 25

CCXXXII. 253. Quod clarificatio, quae fit inter patrem et filium et spiritum sanctum, nullam differentiam in trinitate significet.

CCXXXIII. 254. Quomodo intellegenda sit missio siue filii siue spiritus sancti. 30

[255. Quod opere dei omnis creatura administretur, in quo et mira multa ordine consuetudinis inserantur.]

2 potes V 6 loco tituli CCXXXIII: de trinitate exhibet V partem tituli CCXXXI: et si non nocet—obesse perfidia 16 cap. CCXXVIII in duo capita diuisum est in G; alterius titulus est: qua ratione filius nescire dicatur diem et horam quam scit pater. 22 indicat V

- CCXXXIII. 256. Quomodo in trinitate et pater ad filium principium sit et pater et filius ad spiritum sanctum.
- CCXXXV. 257. Quomodo in spiritu sancto etiam antequam daretur possit doni nomen intellegi.
- 5 CCXXXVI. 258. De appellationibus relatiuis, quae non ad deum, sed ad creaturam referendae sunt, quoniam deo nihil accidit.
- CCXXXVII. 259. De spiritus sancti unitate cum patre et filio.
- CCXXXVIII. 260. De solo deo uero patre et filio et spiritu
10 sancto.
- CCXXXVIII. 261. De eo quod apostolus dicit, uirum esse imaginem dei, mulierem autem gloriam uiri.
- CCXL. 262. Quibus progressibus mens corporalium rerum usu et imagine delectata ab aeternorum contemplatione de-
15 ficiat.
- CCXLI. 263. Quid disputatum quidue sit comprehensum rationatione librorum.
- CCXLII. 264. De sancto spiritu, qui patri et filio aequalis accipitur et utriusque spiritus dicitur et caritatis nomine
20 intellegitur, cum quaelibet in trinitate persona sit caritas.
- CCXLIII. 265. De interrogatione haeretici contra eos qui unigenitum dei non paternae substantiae, sed uoluntatis filium esse dixerunt.
[266. Tria quae sunt in imagine dei, id est memoria,
25 intellectus et amor, unius esse personae, quia non hoc est ei esse quod haec habere.]
- [267. Quam uera in dei trinitate unitas et quam uera in eiusdem unitate sit trinitas.]
- CCXLIII. 268. Cur bis datus sit spiritus sanctus.
- 30 CCXLV. 269. Quid quodam sermone ad populum disputatum sit de differentia generationis filii et processioneis spiritus sancti.
- CCXLVI. 270. Quod omnis doctrina uel rerum sit uel signorum, et res qua fruendum est sit deus trinitas.

- CCXLVII. 271. De purgatione mentis ad fruendam illam lucem, quae se uiam nobis praebens a superbis stulte fecisse putata est humanum genus, de contrariis et dissimilibus curans.
- CCXLVIII. 272. Vtrum frui se homo debeat an uti; et de regula dilectionis diuinitus constituta.
- CCXLVIII. 273. De rebus quattuor diligendis; et ordinatam haberi oportere dilectionem et coniunctioribus pro sorte consulendum.
- CCL. 274. De principio uiarum secundum Salomonem. 10
- CCLI. 275. Quod fide et spe decedente caritas maneat; et quod temporale quid uilescat cum uenerit, aeternum uero ardentius diligatur.
- CCLII. 276. De signis naturalibus et de datis.
- CCLIII. 277. Quod inter omnia signa uerba teneant principatum, quae propter peccatum superbiae non potuerint cunctis gentibus esse communia. 15
- CCLIII. 278. Quod ex aliqua similitudine scriptura suauis excitet animum, ut illud exempli causa de canticis canticorum: dentes tui sicut grex detonsarum. 20
- CCLV. 279. De signis propriis et translatis agens dat exemplum, quod bos proprie pecus, translate euangelista monstretur.
- CCLVI. 280. De rerum ignorantia, quae facit obscuras figuratas locutiones, cum ignoramus uel animalium uel lapidum 25 uel herbarum naturas.
- CCLVII. 281. De numerorum imperitia, quae multa facit non intellegi.
- CCLVIII. 282. De rerum musicarum ignorantia.
- [283. Quod etiam et fastidio spiritali scriptura occurrat 30 diuina, cum mentem pascit apertis, exercet obscuris.]

20 Cant. 4, 2

3 dissimilibus G: similibus V	6 dictionis V	10 salomonem
V 18 suauius G: suauis V	22 bus V	23 monstraretur
V 29 ignorantiam V	30 occurrat scripti: succurrat G	

- CCLVIII. 284. De signis superstitiosis, quibus perniciose daemonum societas comparatur.
- CCLX. 285. De scientia sententiarum, conexionum, definiti-
onum, diuisionum et partitionum.
- 5 CCLXI. 286. Vt nec de eloquentia se quispiam iactet, quae non ut intellegamus, sed ut intellecta proferamus adhibetur.
- CCLXII. 287. Quod numeri disciplina non sit ab hominibus instituta, sed potius indagata et inuenta; et ad dei lau-
dem, a quo uera est, referenda est.
- CCLXIII. 288. Quod utiles disciplinas philosophorum huius saeculi tamquam diuitias de Aegypto exiens christianus auferre debeat.
- CCLXIII. 289. De signis ambiguis et distinctionibus exempli
15 gratia ponit, qualiter distinguatur: in principio erat uerbum et: quid eligam ignoro.
- CCLXV. 290. De ambiguis pronuntiationibus ponit exempli causa: quis accusabit electos dei?
- CCLXVI. 291. De ambiguitatibus uerborum translatorum,
20 in quibus cauendum praemonet ne figurata locutio ad litteram accipiatur.
- CCLXVII. 292. Hunc modum praefigit inueniendae locutionis propriane an figurata sit, ut quidquid in scripturis ex persona dei uel sanctorum saeuum aut flagitiosum im-
25 peritis uidetur, salubriter figuratum intellegant.
- CCLXVIII. 293. De sententia generalis iustitiae: quod tibi fieri non uis alii ne feceris.
- CCLXVIII. 294. Item de figuratis locutionibus non intellectis tamdiu uersandis, quamdiu ad regnum dei caritatis inter-
30 pretatio perducatur.
- CCLXX. 295. Quod scire debemus in obseruationibus intelle-

15 Io. 1, 1 16 Philipp. 1, 23 18 Rom. 8, 33 26 Tob.
4, 15 Matth. 7, 12

4 et partitionum G: expartionum (om. et) V 10 referendum
V 20 in G: om. V 29 diuersandis V

gendarum scripturarum alia communiter praecipi, alia singulis quibusque generibus personarum.

CCLXXI. 296. Quod una eademque res per similitudinem possit et in bonam partem accipi et in malam.

CCLXXII. 297. De rebus, quae non in contraria, sed tantum s in diuersa significatione ponuntur.

CCLXXIII. 298. De modis locutionum, quorum cognitionem necessariam dicit scripturarum obscuritatibus dissoluendis.

CCLXXIII. 299. De septem Tyconii regulis, quibus ad in-10 tellegendas scripturas studiosos dicit plurimum adiuuari.

CCLXXV. 300. De eo quod ait apostolus: absorpta est mors in uictoriam.

CCLXXVI. 301. De XL et sex annis aedificationis templi.

CCLXXVII. 302. De decem uirginibus.

15

CCLXXVIII. 303. De quadragesima et quinquagesima.

CCLXXVIII. 304. De eo quod dicit apostolus: inuicem onera uestra portate.

CCLXXX. 305. De haeresi Pelagiana.

CCLXXXI. 306. Item de eadem Pelagianorum haeresi.

20

CCLXXXII. 307. Quod mundum deus propter gratiam saluet, propter liberum arbitrium iudicet.

CCLXXXIII. 308. Qui sine lege peccauerunt sine lege peribunt.

CCLXXXIII. 309. Quod cordis induratio praecedentibus ma-25 lis fiat.

CCLXXXV. 310. Bina quaedam diuidit, posse non peccare et non posse peccare; similiter et de morte.

CCLXXXVI. 311. Quod nec gratia prohibeat correptionem nec correptio gratiam.

30

CCLXXXVII. 312. De praedestinatione, quae non possit esse sine praescientia, praescientia uero possit esse sine praedestinatione.

12 I Cor. 15, 54

17 Gal. 6, 2

23 Rom. 2, 12

12 absorta V

27 non G: om. V

- CCLXXXVIII. 313. Quod ostium uerbi aperiatur, cum cor audientis aperitur ut credat.
- CCLXXXVIII. 314. Quod gratia praeueniat fidem praestetque perseuerantiam.
- CCXC. 315. Quod paruuli, si peccatum originale non esset, nulli malo tenerentur obnoxii.
- CCXCI. 316. Quod cum remedium fatetur Iulianus fateri cogatur et morbum.
- CCXCII. 317. De concupiscentia carnis aduersus spiritum et spiritus aduersus carnem.
- CCXCIII. 318. Contra obiectiones conclusionesque Pelagianas.
- CCXCIII. 319. Vbi possint praecepta de caritatis perfectione compleri et quid sit liberari de corpore mortis, uel quod nomine ieiunii, elemosynae et orationis iustitiae generalitas indicetur.
- CCXCV. 320. Praeceptum de diligendo deo in illa uita perfecte compleri dicit et rationem reddit testimoniorum, quibus imperatur homini perfectum esse, uel quando sit ecclesia gloriosa.
- CCXCVI. 321. De eo quod ait apostolus: iudicium ex uno in condemnationem.
- CCXCVII. 322. Contra id quod dixerunt Pelagiani humanam non posse mutare uel deuitare naturam id quod substantia caret.
- CCXCVIII. 323. De Samuhele et pythonissa.
- CCXCVIII. 324. Quibus sacrificium prosit aut locus martyrum, in quo quispiam sepelitur.
- CCC. 325. Quod saepe in somnis mortui apparere putantur.
- CCCI. 326. Vtrum martyres in beneficiis, quae eorum orationibus conferuntur, ipsi interesse credendi sunt rebus humanis.
- CCCH. 327. Item de oblatione uel elemosyna pro defunctis.
- CCCHII. 328. De sententia domini dicentis: qui uiderit mulierem ad concupiscendum.

20 Rom. 5, 18

32 Matth. 5, 28

16 diligendō V

17 et rationem—testimoniorum G: om. V

25 pytonissa V

- CCCIH. 329. De eo quod dominus ait: omnipotenti te d a.
 CCCV. 330. Quomodo intellegendum sit: cauete ne iustitiam uestram coram hominibus faciatis.
 CCCVI. 331. Cur orandum sit deo sciente quid nobis sit necessarium. 5
 CCCVII. 332. De differentia temtationis et quomodo diabolus steterit ante deum.
 CCCVIII. 333. De septiformi spiritu et septem beatitudinibus septemque petitionibus.
 CCCVIII. 334. De ieiunio et lauanda facie atque ungendo 10 capite.
 CCCX. 335. De eo quod ait dominus: si ergo lumen quod in te est tenebrae sunt, ipsae tenebrae quantae sunt?
 CCCXI. 336. De sollicitudine crastini diei prohibita. 15
 CCCXII. 337. Quomodo accipiendum sit: nolite iudicare; et de festuca et trabe in oculo.
 CCCXIII. 338. Qualiter intellegendum sit: in ipso habitat omnis plenitudo diuinitatis corporaliter.
 CCCXIII. 339. De unius uxoris uiro episcopo ordinando. 20
 CCCXV. 340. De nocturna inlusione.
 CCCXVI. 341. De uirtute animi uel latente uel manifesta.
 CCCXVII. 342. Nemo ascendit in caelum; et sicut Moses exaltauit serpentem in heremo.
 CCCXVIII. 343. Resurrectioni futurae utrum Lazari an Christi 25 resurrectio congruat.
 CCCXVIII. 344. Cum spiritus immundus exierit ab homine.
 CCCXX. 345. De sumtibus ad turrem aedificandam.
 [346. De eo quod ait dominus scribis: tulistis clauem 30 scientiae et cetera.]

1 Matth. 5, 42 2 Matth. 6, 1 12 Matth. 6, 23
 16 Matth. 7, 1 18 Coloss. 2, 9 23 Io. 3, 13 et 14 27 Matth.
 12, 43 30 Luc. 11, 52

10 atque scripsi: ac V uel G 22 bel latentis V 24 haeremo V
 25 resurrectioni G: resurrectionis V

- CCCXXI. 347. Qua dispensatione providentiae dei scripturae
ueteris testamenti ex hebraeo in graecum eloquium
translatae sint, ut uniuersis gentibus innotescerent.
- CCCXXII. 348. De auctoritate septuaginta interpretum, quae
saluo honore hebraei stili omnibus sit interpretibus
praeferenda.
- CCCXXIII. 349. Quid intellegendum sit de Nineuitarum excidio,
cuius denuntiatio in hebraeo quadraginta dierum spatio
tenditur, in septuaginta autem tridui breuitate concluditur.
- CCCXXIII. 350. De eo quod ait apostolus: omne pec-
catum quodcumque fecerit homo, extra cor-
pus est; qui autem fornicatur in corpus suum
peccat.
[351. De scientia dei.
352. De trina uirtute.
353. De deo et creatura.
354. De loco dei.
355. De providentia dei.]
- CCCXXV. 356. De eo quod scriptum est: et habitu in-
uentus ut homo.
356*. De alimentis.
- CCCXXVI. 357. De eo quod dictum est: paenitet me ho-
minem fecisse.
- CCCXXVII. 358. De eo quod scriptum est: sexaginta sunt
reginae et octoginta concubinae et adule-
scentulae, quarum non est numerus.
[359. De temporibus aeternis.]
- CCCXXVIII. 360. De homine facto ad imaginem et simili-
tudinem dei.
- CCCXXVIII. 361. De eo quod in euangelio ait: erunt in
una domo diuisi duo aduersus tres et tres ad-
uersus duo.

10 I Cor. 6, 18

19 Philipp. 2, 7

22 Gen. 6, 7

24 Cant. 6, 7

30 Luc. 12, 52

2 haebreō; sed a del. m. 1 V 15 uirtute P infra in cap.: uni-
tate G 18 dei om. G 30 De de eo V

[362. De eo quod ait dominus: date, et dabitur vobis.

363. De caeco duce caeci.]

CCCXXX. 364. De magis Pharaonis.

CCCXXXI. 365. Aduersus mathematicos.

5

[366. De uerbo.]

[367. Quare filius dei in homine apparuit et spiritus in columba.]

CCCXXXII. 368. De eo quod scriptum est in euangelio: sine ipso factum est nihil; et de duabus praepositionibus. 10

CCCXXXIII. 369. De corpore domini post resurrectionem.

CCCXXXIII. 370. De corpore animali et corpore spiritali.

CCCXXXV. 371. Vtrum singillatim a creatore deo corporum liniamenta formentur.

CCCXXXVI. 372. De animae quaestione.

15

CCCXXXVII. 373. Quod baptizati non a morte communi, sed a supplicio liberentur aeterno, a quo etiam primos homines dicit per domini sanguinem liberatos; et cur David peccato remisso quod deus per prophetam fuerat minatus impleuerit; et de mysterio numeri uicennalis 20 uel de supra scripta animae quaestione.

CCCXXXVIII. 374. Quae sint peccata nolentium.

CCCXXXVIII. 375. De eo quod scriptum est: anima quaecumque peccauerit in manu superbiae, deum exacerbat et exterminabitur de populo 25 suo.

CCCXL. 376. De eo quod scriptum est: non morientur patres pro filiis; et de eo quod ait: reddam peccata patrum in filios.

CCCXLI. 377. Quod exemplo domini temporalis contemnenda 30 sit salus et quod in filiis Iob resurrectio commendetur, uel de sustentia eiusdem Iob ac fine domini; uelumque templi non fuisse parietem, ut quidam uolunt.

1 Luc. 6, 38 9 Io. 1, 3 23 Num. 15, 30 27 Deut.
24, 16 28 Ex. 20, 5

21 suprascribitae V

25 exaceruat V

32 finem V

CCCXLII. 378. Quid amandum sit.

CCCXLIII. 379. De vera dilectione.

CCCXLIII. 380. Quod qui fratrem diligit deum diligat, qui amat et ipsam dilectionem, quae ex deo est et deus est.

CCCXLV. 381. Quod ex ea forma, qua diligitur iustus, diligitur deus, quia non potest ea quae dilectionem excitat forma non diligi, eademque est deus, quia deus caritas est.

CCCXLVI. 382. De amante et quod amatur et amore.

CCCXLVII. 383. De nutrienda caritate.

CCCXLVIII. 384. Sermo de laude caritatis.

11 Expliciunt capitula incipit liber eiusdem *P*; expliciunt capitula subsequentis operis. incipit liber excerptorum de nonnullis opusculis *sc̃i* augustini episcopi *Gv*

EVGIPPII

EXCERPTA EX OPERIBVS

S. AVGVSTINI.

I.

LIBER AD HIERONYMVm PRESBYTERVM DE SENTENTIA IACOBI, 5
 QVA DICIT: SI TOTAM QVIS LEGEM SERVAVERIT, OF-
 FENDAT AVTEM IN VNO, FACTVS EST OMNIUM REVS;
 CVM IDEM DICAT: IN MVLTIS ENIM OFFENDIMVS OM-
 NES. IN QVO LIBRO DE QVATTVOR VIRTVTIBVS, PRVDENTIA,
 TEMPERANTIA, FORTITVDINE, IVSTITIA DILIGENTISSIME 10
 DISPVTAVIT.

1 Quod ad te scripsi, honorande mihi in Christo frater Hie-
 ronymus, quaerens de anima humana, si nascentibus singulis
 nouae singulae nunc usque fiunt, ubi peccati uinculum contra-
 hant, quod per sacramentum gratiae Christi etiam in in- 15
 fantibus recens natis non dubitamus esse soluendum, cum in
 non paruum uolumen procederet, nolui ulla alia onerare
 quaestione. sed quod urget acrius, multo minus est negle-
 gendum. proinde quaero et per dominum obsecro ut exponas
 mihi quod multis existimo profuturum aut, si iam uel abs te 20
 uel aliquo expositum habes, dirigas nobis quomodo accipien-
 dum sit quod in epistula apostoli Iacobi est: quicumque

6 Iac. 2, 10

*Titulum cap. I., qui deest in omnibus codd. praeter Dt, apposui ex
 capitulis cod. M hieronimū M 12 scripsi MV; sic ubique
 hieronime GMPTv 16 non in P; non (om. in) Gv 17 proce-
 deret G²; m. 2 adscripsit: antea scriptum erat produceret et alibi
 ita inueni. 18 urget GPv 21 ab aliquo DPT 22 iacobi
 apostoli DGPTv*

autem totam legem obseruauerit, offendat autem in uno, factus est omnium reus. quae res talis ac tanta est, ut quod hinc tibi non iam olim scripsi me multum paeniteat. de agenda namque praesenti uita quomodo ad uitam ⁵perueniamus aeternam, non de praeterita perscrutanda, quam penitus demergit obliuio, sicuti est illud quod de anima quae-
rendum putauit, haec uertitur quaestio. eleganter autem dictum esse narratur quod huic rei satis apte conuenit: cum quidam
ruiisset in puteum, ubi aqua tanta erat, ut eum magis exci-
¹⁰peret ne moreretur, quam suffocaret ne loqueretur, accessit alius eoque uiso miserans ait: quomodo huc cecidisti? at ille: obsecro, inquit, quomodo hinc me liberes, non quomodo huc
cecidirim quaere. ita quoniam fatemur et fide catholica tene-
mus de reatu peccati tamquam de puteo etiam paruuli in-
¹⁵fantis animam Christi gratia liberandam, satis est ei quod modum quo salua fiat nouimus, etiam si numquam quomodo in malum illud deuenerit nouerimus. sed ideo putauit esse
quaerendum, ne forte ex illis opinionibus incarnationis animae aliquam teneamus incautius, quae liberandam prorsus animam
²⁰paruuli contradicat, negans eam esse in isto malo. hoc igitur firmissime retento, quod anima paruuli de reatu peccati libe-
randa est, nec alio modo liberanda nisi gratia dei per Iesum Christum dominum nostrum, si possumus etiam ipsius mali
causam et originem nosse, uaniloquis non disputatoribus, sed
²⁵litigatoribus paratius instructiusque resistimus; si autem non possumus, non quia latet miseriae principium ideo pigrescere debet misericordiae officium. aduersus eos autem qui sibi
uidentur scire quod nesciunt hoc tutiores sumus, quod hanc ignorantiam nostram non ignoramus; aliud est enim quod

1 seruauerit <i>PTv</i> ; ante s ras. 2 litt. in <i>P</i>	2 unum <i>D</i>
3 scripsissem <i>G^v</i>	5 praescrutanda <i>MV</i>
7 eliganter <i>P</i>	9 eum]
cum <i>G^v</i>	10 suffocaret <i>MT</i>
loquetur <i>T</i>	13 quaeras <i>DG</i>
<i>PTv</i>	14 tamquam; a prior m. 2 obducta in <i>V</i>
paruoli <i>DT</i> ; sic	
ubique	15 quomodo dñ quo <i>M</i>
19 aliqua <i>M</i>	liberanda <i>Vpr.</i> ;
sed uirgula erasa; liberanda <i>M</i>	anima <i>T</i>
21 firmissime <i>T</i>	
23 possumus <i>D'GPv</i>	24 uaniloquiis <i>D'G^v</i>
27 misericordiae	
debet <i>DGPTv</i>	

nescire malum est, aliud quod sciri uel non potest uel non opus est uel ad uitam quam quaerimus indifferens est. hoc uero quod de litteris apostoli Iacobi nunc requiro in hac ipsa qua uiuimus et, ut semper uiuamus, deo placere studemus actione uersatur. quomodo ergo intellegendum est, obsecro te: quicumque totam legem seruauerit, offenda autem in uno, factus est omnium reus? itane qui furtum fecerit, immo uero qui dixerit diuiti: hic sede, pauperi autem: tu sta illic, et homicidii et adulterii et sacrilegii reus est? quod si non est, quomodo qui in uno offendit factus est omnium reus? an illud quod dixit de diuite et paupere ad ista non pertinet, quorum si quis in uno offenderit, fiet omnium reus? sed recolendum est unde uenerit ista sententia et quae illam superiora pepererint quibusque conexas dependeant. fratres mei, nolite, inquit, in per-sonarum acceptione habere fidem domini nostri Iesu Christi gloriae. etenim si introierit in conuentu uestro uir aureum anulum habens in ueste candida, introierit autem et pauper in sordido habitu, et intendatis in eum qui indutus est ueste praeclara et dicatis: tu sede hic bene; pauperi autem dicatis: tu sta illic, aut: sede sub scabillo pedum meorum: nonne iudicastis apud uosmet ipsos et facti estis iudices cogitationum iniquarum? audite, fratres mei dilectissimi, nonne deus elegit pauperes in hoc mundo, diuites in fide et heredes regni, quod promisit deus diligentibus se? uos autem exhonorastis pauperem; propter illum scilicet cui dictum est: tu sta illic, cum habenti anulum au-

15 Iac. 2, 1 sqq.

1 nescire—quod <i>om.</i> <i>M</i> ¹	scire <i>DG¹MTV</i> ^v	3 iacobi apo-
stoli <i>P</i>	6 ///seruauerit <i>P</i>	7 quis <i>M</i>
<i>om.</i> <i>MV</i>	dixi <i>DGPT</i> ^v	11 an illud—13 reus
	15 dependeat <i>DGP¹T</i> ^v	inquit <i>T</i>
17 conuento <i>D¹M</i>	conuentum <i>PT</i>	18 uestrum <i>P</i> nostrum <i>T</i>
19 sordidu <i>MV</i>	22 scabello <i>GP</i> ^v	23 pedem <i>T</i>
indicatis <i>DGPT</i> ^v	24 iniquarum cogitationum <i>v</i> ¹	27 repromisit <i>P</i> ;
re <i>add. m.</i> 2		

reum dictum esset: tu sede hic bene. ac deinde sequitur eandem ipsam sententiam latius uersans et explicans: nonne, inquit, diuites per potentiam opprimunt uos et ipsi attrahunt uos ad iudicia? nonne ipsi blasphemant s bonum nomen, quod inuocatum est super uos? si quidem legem perficitis regalem secundum scripturas: diliges proximum tuum sicut te ipsum, bene facitis; si autem personam accipitis, peccatum operamini, redarguti a lege quasi transgressores. uidete quemadmodum transgressores legis appellet qui dicunt diuiti: sede hic bene, et pauperi: sta illic. unde ne putarent contemptibile esse peccatum in hac una re legem transgredi secutus adiunxit: quicumque autem totam legem seruauerit, offendant autem in uno, factus est omnium reus. qui enim dixit: non moechaberis, dixit et: non occides. quod si non occides, moechaberis autem, factus es transgressor legis; propter illud quod dixerat: redarguti a lege quasi transgressores. quae cum ita sint, consequens uidetur, nisi alio modo intellegendum ostendatur, ut qui dixerit diuiti: sede hic et pauperi: sta illic, huic honorem ampliorem quam illi deferens, et idolatres et blasphemus et adulter et homicida et ne, quod longum est, cuncta commemorem, reus omnium criminum iudicandus sit; offendens quippe in uno factus est omnium reus.

At enim qui unam uirtutem habet omnes habet, et qui unam non habet nullam habet. hoc si uerum est, confirmatur ista sententia. sed ego eam exponi uolo, non confirmari, quae

3 pro penitentiam <i>T</i>	4 adtrahunt <i>DPT</i> trahunt <i>Gv</i>	6 scrib- turas <i>MV</i> ; sic <i>ubique</i> ; scripturam <i>P</i>	8 facis <i>P</i>	personas
<i>DGPTv</i>	9 transgressores legis <i>P</i>	10 uide <i>T</i>		quem-
ammodum <i>V</i> ; sic <i>ubique</i>	11 bene <i>om.</i> <i>D'GPTv</i>	12 contem-		
ptibiles <i>D'T</i>	15 dixerit <i>P'</i>	nom <i>T</i>	16 occidis (moech.) <i>G</i>	
<i>MVv</i>	moecharis <i>DGv</i>	moecheris <i>P'T</i>	17 leges <i>T'</i>	18 re-
darguit <i>D'T</i>	19 in alio <i>Gv</i>	20 dixit <i>Gv</i>	hic <i>P'</i> in <i>ras.</i>	
22 idolatris <i>G'</i>	idolatra <i>G'Pv</i>	24 est <i>D'MTV</i>	27 confirmatū	
<i>V</i>	28 istā sententiā <i>M</i>			

per se ipsam est apud nos omnium philosophorum auctori-
 tatibus firmior. et illud quidem de uirtutibus et uitiiis si uera-
 citer dicitur, non est consequens ut propter hoc omnia peccata
 sint paria. nam illud de inseparabilitate uirtutum, etsi forsitan
 fallor, tamen si uerum memini, quod uix memini, omnibus
 philosophis placuit, qui easdem uirtutes agendaе uitae neces-
 sarias esse dixerunt. hoc autem de parilitate peccatorum soli
 stoici ausi sunt disputare contra omnem sensum generis hu-
 mani. quam eorum uanitatem in Iouiniano illo, qui in hac
 sententia stoicus erat, in aucupandis autem et defensitandis
 uoluptatibus epicureus, de scripturis sanctis dilucidissime
 conuicisti. in qua tua suauiissima et praeclarissima dispu-
 tatione satis euidenter apparuit non placuisse auctoribus
 nostris, uel ipsi potius quae per eos locuta est ueritati, om-
 nia paria esse peccata. quomodo autem fieri possit ut,
 etiam si hoc de uirtutibus uerum est, non tamen ideo cogamur
 fateri aequalitatem omnium peccatorum, quantum possum
 adiuuante domino aperire conabor. quod si effecero, appro-
 babis; ubi causae defuero, tu supplebis. certe hinc persua-
 dent qui unam uirtutem habuerit habere omnes et omnes
 deesse cui una defuerit, quod prudentia nec ignaua nec in-
 iusta nec intemperans potest esse; nam si aliquid horum
 fuerit, prudentia non erit. porro si prudentia tunc erit, si et
 fortis et iusta et temperans sit, profecto ubi fuerit secum
 habet ceteras. sic et fortitudo imprudens esse non potest uel
 intemperans uel iniusta. sic temperantia necesse est ut pru-
 dens, fortis et iusta sit. sic iustitia non est, si non sit pru-
 dens, fortis et temperans. ita ubi uera est aliqua earum, et

11 Hieron. cont. Iouin. lib. II

1 ipsa <i>G²T</i>	omnibus <i>D²PT</i>	2 de uitiiis <i>D¹GPT^o</i>	3 nonne
<i>T</i>	6 necessarios <i>V</i>	7 dixerant <i>M</i>	8 stoichi et 10 sto-
ichus <i>MV</i>	sthioici <i>T</i>	9 iouiano <i>G¹</i>	10 accubandis <i>G¹v</i>
accurandis <i>G³</i>	defensandis (it <i>del.</i>) <i>T</i>	11 epicurus <i>MV</i>	
12 conuecti <i>T¹</i>	14 loquuta <i>MP</i>	sequuta <i>Vpr.</i>	18 efficero
<i>G¹MP¹V¹</i>	efficere <i>V¹</i>	20 haberet <i>V¹</i>	21 ignara <i>V¹</i>
fuerit <i>DGPv</i>	24 fortes <i>P¹</i>	27 sicut <i>DGv</i>	28 ita et <i>DG</i>
<i>P¹v</i>	eorum <i>P¹</i>		

aliae similiter sunt; ubi autem aliae desunt, uera illa non est, etiam si aliquo modo similis esse uideatur. sunt enim, ut scis, quaedam uitia uirtutibus aperta discretione contraria, ut imprudentia prudentiae; sunt autem quaedam tantum quia uitia sunt ideo contraria, quadam tamen specie fallaci similia, ut eidem prudentiae non imprudentia, sed astutia. nunc enim eandem dico astutiam, quae usitatus in malitiosis intellegi et uocari solet, et non sicut loqui nostra scriptura consuevit, quae saepe astutiam in bono ponit. unde est: astuti ut serpentes, et illud: ut det innocentibus astutiam. quamquam et apud illos Romanae linguae disertissimus dixerit: neque illi tamen ad cauendum dolus aut astutia deerat; astutiam ponens in bono. sed apud illos rarissimum, apud nostros autem frequentissimum est. itemque in partibus temperantiae apertissime contraria est effusio parsimoniae; ea uero quae tenacitas uulgo etiam dici solet, uitium est quidem; si tamen parsimoniae simile, non natura, sed fallacissima specie. item dissimilitudine manifesta contraria est iniustitia iustitiae; solet enim quasi imitari iustitiam uindicandi libido; sed uitium est. ignauia fortitudini perspicue contraria est; duritia uero distat natura, fallit similitudine. constantia pars quaedam uirtutis est; ab hac inconstantia longe abhorret et indubie contra sistit; pertinacia uero constantia dici affectat et non est, quia illa est uirtus, hoc uitium. ut ergo non iterum eadem commemorare necesse sit, exempli gratia ponamus aliquid unde possint cetera intellegi. Catilina, ut de

9 Matth. 10, 16

10 Pron. 1, 4

12 Sall. Cat. 26

1 desunt *T* 2 similiter *P*² 7 eadem *T* eam *DG*
 11 disertissimus *Gv* disertissimos *M* 12 neque enim *D* dolos
Gv 13 ponentes *Gv* 14 frequentatissimum *Gv* ///tempe-
 rantiae (in *eras.*) *P* 15 parsimonia (ea *om.*) *Gv* 16 aere *V*¹
 etiam uulgo *DGPTv* 17 si *om.* *DGPTv* 19 enim *MV*: autem
DGPTv imitari *P*¹ iustitia *M* 20 fortitudine *DG*¹*P*¹
 perspicuae *GMVv* perspicue *T*¹ contra *M*¹; *corr. m.* 2 23 in-
 dubiae *TVv* indubio *P* 25 eandem *DG*¹*P*¹ 26 inde *P*¹
 catilina *G*¹

illo scripserunt qui nosse potuerunt, frigus, sitim, famem ferre poterat eratque patiens inediae, alboris, uigiliae supra quam cuiquam credibile est; ac per hoc suis et sibi magna praeditus fortitudine uidebatur. sed haec fortitudo prudens non erat: mala enim pro bonis eligebat; temperans non erat: 5 corruptelis enim turpissimis foedabatur; iusta non erat: nam contra patriam coniurauerat; et ideo non fortitudo erat, sed duritia sibi ut stultos falleret nomen fortitudinis imponebat. nam si fortitudo esset, non uitium, sed uirtus esset; si autem uirtus esset, a ceteris uirtutibus tamquam inseparabilibus 10 comitibus numquam relinqueretur. quapropter cum quaeritur etiam de uitis, utrum et ipsa similiter et omnia sint ubi unum erit, aut nulla sint ubi unum non erit, laboriosum est id ostendere, propterea quia uni uirtuti duo uitia opponi solent, et quod aperte contrarium est et quod specie similitudinis 15 adumbratur. unde illa Catilinae quia fortitudo non erat, quae secum uirtutes alias non habebat, facilius uidebatur. quod uero ignauia fuerit, ubi exercitatio quaslibet grauissimas molestias perpetiendi atque tolerandi supra quam cuiquam credibile est fuit, aegre persuaderi potest. sed forte acutius 20 intuentibus ignauia apparet ipsa duritia, quia laborem bonorum studiorum, quibus uera acquiritur fortitudo, neglexerat. uerum tamen quia sunt audaces qui timidi non sunt, et rursus timidi a quibus absit audacia, cum sit utrumque uitium — quoniam qui uera uirtute fortis est, nec temere audet nec inconsulte 25 timet —: cogimur fateri uitia plura esse uirtutibus. unde aliquando uitium uitio tollitur, ut amore laudis amor pecuniae;

1 cf. Sall. Cat. 5

1 scripserant *P*¹ 2 inediae *DMTV* 3 cuique *D*¹*G* prae-
ditus magna *v* 5 elegebat *DG*¹*P*¹ 6 corruptibilis *DM*¹; sed bi
eras. in *M* faedabatur *MV* 7 patriam *V*¹ quatriam *V*² non
MV: nec *DGPT*^v 8 stultus *D*¹*G*¹*P*¹ 9 uirtus est *T* 12 // om-
nia (er. et) *P* 16 catilinae *MV* catilinae *DG*¹ cantilinae *v*¹
20 est om. *Gv* fui aegre *T* persuadere *DG*¹*P*¹*T*¹ 21 ignaua
T quia] que *D*¹*Gv* labor est *G*¹*v* labores est *G*² 23 au-
dacis *P*¹ 25 timere *DP*¹ 26 cogemur *Gv* 27 tollitur *DP*¹
tollit *G*¹

aliquando unum cedit ut plura succedant; uelut qui ebriosus fuit, si modicum bibere tenacitate et ambitione didicerit. possunt etiam uitia cedere etiam uitiis succedentibus, non uirtutibus, et ideo plura sunt. uirtus uero quo una ingressa fuerit, quoniam secum ceteras ducit, profecto uitia cedent omnia quaecumque inerant; non enim omnia inerant, sed aliquando totidem, aliquando plura paucioribus uel pauciora pluribus succedebant.

Haec utrum ita se habeant diligentius inquirendum est. non enim et ista diuina sententia est, qua dicitur: qui unam uirtutem habuerit omnes habet, eique nulla est cui una defuerit, sed hominibus hoc uisum est multum quidem ingeniosis, studiosis, otiosis, sed tamen hominibus. ego uero nescio quemadmodum dicam, non dico uirum, a quo denominata dicitur uirtus, sed etiam mulierem, quae uiro suo seruat tori fidem, si hoc faciat propter praeceptum et promissum dei eique primitus sit fidelis, non habere pudicitiam aut eam nullam uel paruam esse uirtutem; sic et maritum, qui hoc quidem seruat uxori; et tamen sunt plurimi tales quorum sine aliquo peccato esse neminem dixerim, et utique illud quaecumque peccatum ex aliquo uitio uenit. unde pudicitia coniugalis in uiris feminisque religiosis cum procul dubio uirtus sit — non enim aut nihil aut uitium est — non tamen secum habet omnes uirtutes; nam si omnes ibi essent, nullum esset uitium; si nullum uitium, nullum omnino peccatum. quis autem sine aliquo peccato? quis ergo sine aliquo uitio, id est fomite quodam uel quasi radice peccati, cum clamet qui super pectus domini discumbebat: si dixerimus quia peccatum non habemus, nos ipsos decipimus et ueritas in nobis non est? neque hoc apud te agendum

28 I Io. 1, 8

2	bebere <i>M¹V¹</i>	bibere ¹ <i>P²</i>	dedicerit <i>DP</i>	3	possunt itaque	
(om. etiam)	<i>DGPTv</i>	6	non — inerant <i>om. M¹</i>	15	uero <i>V¹</i>	
16	thori <i>GP²Tv</i>	17	aut eam] audiam <i>G¹v</i>	aut iam <i>G³</i>	aut ea	
<i>P¹</i>	19	quidem <i>MV</i> :	idem <i>DGPTv</i>	20	dixerit <i>G¹v</i>	
<i>G¹</i>	28	supra <i>T</i>	29	decipimus] seducimus <i>D</i>	23	tanem

est diutius, sed propter alios qui haec forte legerint dico. nam tu quidem in eodem ipso opere splendido contra Io-
uinianum etiam hoc de scripturis sanctis diligenter probasti. ubi etiam ex hac ipsa epistula, cuius uerba sunt quorum nunc
intellectum requirimus, posuisti quod scriptum est: in mul- 5
tis enim offendimus omnes. non enim ait: offenditis,
sed ait: offendimus, cum Christi loqueretur apostolus; et
cum hoc loco dicat: quicumque autem totam legem
seruauerit, offendant autem in uno, factus est om-
nium reus, ibi non in uno, sed in multis, nec quosdam, 10
sed omnes dixit offendere. absit autem ut quisquam fidelis
existimet tot milia seruorum Christi, qui ueraciter dicunt se
habere peccatum, ne se ipsos decipiant et ueritas in eis non
sit, nullam habere uirtutem, cum uirtus magna sit sapientia;
dixit autem homini: ecce pietas est sapientia. absit 15
autem ut dicamus tot ac tantos fideles et pios homines dei
non habere pietatem, quam Graeci uel εὐσέβειαν uel expressius
et planius θεοσέβειαν uocant. quid autem est pietas nisi dei
cultus? et unde ille colitur nisi caritate? caritas enim de
corde puro et conscientia bona et fide non ficta magna et 20
uera uirtus est, quia ipsa est et finis praecepti. merito dicta
est fortis sicut mors, siue quia nemo eam uincit sicut
mortem siue quia in hac uita usque ad mortem est mensura
caritatis; sicut dominus ait: maiorem hac caritatem
nemo habet, quam ut animam suam quis ponat pro 25
amicis suis; siue potius quia sicut mors animam auellit
a sensibus carnis, sic caritas a concupiscentiis carnalibus. huic
subseruit scientia, cum est utilis; nam sine illa inflat. quod

5 Iac. 3, 2 15 Iob. 28, 28 20 cf. I Tim. 1, 5 22 Cant.
8, 6 24 Io. 15, 13 28 cf. I Cor. 8, 1

1 diutius ag. est *DGPTv* 2 ipso om. *D'Gv* iobianum *P'*
4 epistola *G'PTv* 7 ἱπὸ *DGv* et om. *M* 9 obseruauerit
P unū *DP* 10 quorundā *P* 17 eusebian *DGMPTV* eu-
sebian *v* 18 plenius *DGPTv* theosebian *MTV* theosebiā *P*
theusebian *D'Gv* 19 inde *G'* illi *P'* 21 fines *M'*
23 morte *V* mansura *T* 24 hanc *DMP'V* 26 auellet *DG*
MP'Vv 27 sic/// (ut *er.*) *M* 28 subruit *D'G'P'v* succūbit *G'*

uero illa aedificando impleuerit, nihil ibi ista inane quod in-
 flet inueniet. utilem porro scientiam definiendo monstrauit
 ubi cum dixisset: ecce pietas est sapientia, continuo
 subiunxit: abstinere uero a malis scientia est. cur
 ergo non dicimus qui hanc uirtutem habet habere omnes, cum
 plenitudo legis sit caritas? an quanto magis est in homine,
 tanto magis est uirtute praeditus; quanto autem minus, tanto
 minus inest uirtus, quia ipsa est uirtus; et quanto minus
 inest uirtus, tanto magis est uitium? ubi ergo illa plena et
 perfecta erit nihil ex uitio remanebit. proinde mihi uidentur
 stoici ideo falli quia proficientem hominem in sapientia nolunt
 omnino habere sapientiam, sed tunc habere cum ea fuerit
 omnino perfectus; non quia illum proeuctum negant, sed nisi
 ex profundo quodam emergendo repente emicet in auras sapi-
 entiae liberas, nulla ex parte esse sapientem. sicut enim nihil
 interest ad hominem praefocandum, utrum aquam stadiis
 multis super se habeat altam an unum palmum uel digitum,
 sic illos qui tendunt ad sapientiam proficere quidem dicunt
 tamquam ab imo gurgitis surgentes in aerem, sed nisi totam
 stultitiam uelut opprimentem aquam proficiendo uelut emer-
 gendo euaserint, non habere uirtutem nec esse sapientes; ubi
 autem euaserint, mox habere totum nec quicquam stultitiae
 remanere: unde omnino nullum peccatum possit existere. haec
 similitudo, ubi stultitia uelut aqua et sapientia uelut aer
 ponitur, ut animus a praefocatione stultitiae tamquam emer-
 gens in sapientia repente respiret, non mihi uidetur satis ad-
 commodata nostrarum scripturarum auctoritati; sed illa potius,
 ut uitium uel stultitia tenebris, luci autem uirtus uel sa-

6 cf. Rom. 13, 10

1 inflet] inplet <i>G^v</i>	inpleat <i>G²</i>	2 definiendo <i>Pv¹</i>	4 scientia
<i>M</i> quur <i>MP²</i>	quur <i>P¹</i>	5 ego <i>G¹</i>	6 plenitudinē <i>G¹</i>
7 quanta <i>G¹</i>	9 maius <i>Gv</i>	est] inē <i>P</i>	illa ergo <i>P</i>
10 fuerit <i>DGPTv</i>	uidetur <i>G¹</i>	11 stoichi <i>M¹V</i>	sapientiam
<i>P¹</i> 12 in ea <i>DGPTv</i>	13 profectum <i>P¹</i>	17 altum <i>v</i>	pal-
mo uel digito (om. unum) <i>T</i>	19 surgentis <i>P</i>	22 totam <i>G</i>	
<i>PTv</i> 23 ullum <i>D¹GP¹Tv</i>	26 sapientiam <i>DGPTv</i>	adcommoda	
<i>D¹G¹Tv</i>	27 auctoritate <i>DG¹P¹v</i>		

pientia comparetur, quantum ista similia de corporalibus ad intellegibilia duci possunt. non itaque sicut de aquis in aerem surgens ubi earum summum transierit, repente quantum sufficit inspiratur, sed sicut de tenebris in lucem procedens paulatim egrediendo illuminatur. quod donec plenissime fiat, 5 iam eum tamen dicimus tamquam de abditissima spelunca egredientem uicinia lucis afflatum, tanto magis, quanto magis propinquat egressui; ut illud quod in eo lucet sit utique ex lumine quo progreditur, illud autem quod adhuc obscurum est sit ex tenebris unde egreditur. itaque et non iustifica- 10 bitur in conspectu dei omnis uiuens; et tamen iustus ex fide uiuit et induti sunt sancti iustitia, alius magis, alius minus; et nemo hic uiuit sine peccato, et hoc alius magis, alius minus; optimus autem est qui minimum.

Sed quid ago? tamquam oblitus cui loquar doctori similis 15 factus sum, cum proposuerim quid abs te discere uelim. sed quia de peccatorum parilitate, unde in id quod agebam incidit quaestio, examinandam tibi sententiam meam promere statueram, iam eam tandem aliquando concludam. quia etsi uerum est eum qui habet unam omnes habere uirtutes, eum qui 20 unam non habet nullam habere, nec sic peccata sunt paria; quia ubi uirtus nulla est nihil quidem rectum est, nec tamen ideo non est prauo prauius distortoque distortius; si autem, quod puto esse uerius sacrisque litteris congruentius, ita sunt animae intentiones ut corporis membra, non quod uideantur 25 locis, sed quod sentiantur affectibus et aliud illuminatur amplius, aliud minus, aliud omnino caret lumine et tenebroso inumbratur obstaculo: profecto ita ut quisque inlustratione piaie caritatis affectus est, in alio actu magis, in alio minus,

10 cf. Ps. 142, 2

11 cf. Abac. 2, 4

12 cf. Iob. 29, 14

5 progrediendo *DGPT* quod *om. P* plenissime *T¹*
 6 abditissimam *MV*; sed *m deleta in M* 8 egresui *v* eo *MP*
TV: quo *G^v* 12 maius *DMTV* 13 et nemo—minus *om. MV*
 maius *DT* 15 quod *v¹* loquor *P* 16 uellem *DGv* 17 paral-
 litate *T* 18 exanimandam *P* 20 qui alterum *om. P¹* 25 ui-
 deatur *MV* 26 affectionib; *P¹* 27 omni *G^v* 28 quisquis *V*;
 is a m. 2 29 maius *D*

in alio nihil, sic dici potest habere aliam, aliam non habere, aliam magis minusue habere uirtutem. nam et maior est in isto caritas quam in illo recte possumus dicere; et aliqua in isto, nulla in illo, quantum pertinet ad caritatem quae pietas est; et in ipso uno homine quod maiorem habeat pudicitiam quam patientiam, et maiorem hodie quam heri, si proficit; et adhuc non habeat continentiam et habeat non paruam misericordiam. et ut generaliter breuiterque complectar quam de uirtute habeo notionem, quod ad recte uiuendum attinet: uirtus est caritas, qua id quod diligendum est diligitur; haec in aliis maior, in aliis minor, in aliis nulla est; plenissima uero quae iam non possit augeri, quamdiu hic homo uiuit, in nemine. quamdiu autem augeri potest, profecto illud quod minus est quam debet ex uitio est. ex quo uitio non est iustus in terra, qui faciat bonum et non peccauit; ex quo uitio non iustificabitur in conspectu dei omnis uiuens; propter quod uitium si dixerimus quia peccatum non habemus, nos ipsos decipimus et ueritas in nobis non est; propter quod etiam quantumlibet profecerimus necessarium est nobis dicere: dimitte nobis debita nostra, cum iam omnia in baptismo dicta, facta, cogitata dimissa sint. uidet itaque qui recte uidet ubi et quando et unde speranda sit illa perfectio, cui non sit quod adici possit. si autem praecepta non essent, non utique esset ubi se homo certius inspiceret et uideret unde auerteretur, quo conaretur, quare gratularetur, quid precaretur. magna est ergo utilitas praeceptorum, si libero arbitrio tantum detur ut gratia dei amplius honoretur.

15 cf. III Reg. 8, 46

18 cf. I Io. 1, 8

20 Matth. 6, 12

1 dici potest] incipit et <i>GTv</i>	2 alius <i>D'MPV</i>	alius <i>post</i>
magis <i>add. P</i>	5 quod] ut <i>T</i>	9 habeam <i>P</i>
uidendum <i>P</i>	12 plenissime <i>P</i>	posset <i>G'P'v</i>
13 homo] modo <i>T</i>	14 libet <i>D'G'Pv</i>	15 facit <i>T</i>
<i>P'v</i> peccet <i>DM'T</i>	18 decimus <i>M</i>	seducimus <i>P</i>
mus <i>DGP'</i>	20 demitte <i>DP</i>	21 demissa <i>DG'v'</i>
22 sint <i>v</i>	23 dici <i>G'v</i>	25 coronaretur <i>P</i>
<i>M</i> libero] uero <i>D'</i>	27 ut] et <i>D'G'v</i>	gratiam <i>T</i>

Quae si ita se habent, unde fit omnium reus, si in uno offendat qui totam legem seruauerit? an forte quia plenitudo legis caritas est qua deus proximusque diligitur, in quibus praeceptis caritatis tota lex pendet et prophetae, merito fit omnium reus qui contra illam facit in qua pendent omnia? nemo autem peccat nisi aduersus illam faciendo, quia non adulterabis, non homicidium facies, non furaberis, non concupisces et si quod est aliud mandatum in hoc sermone recapitulatur, in eo quod diliges proximum tuum tamquam te ipsum. dilectio proximi malum non operatur; plenitudo autem legis caritas. nemo autem diligit proximum nisi diligens deum, ut hoc quantum potest proximo impendat, quem diligit tamquam se ipsum, ut et ille diligat deum; quem si ipse non diligit, nec se nec proximum diligit. ac per hoc qui totam legem seruauerit, si in uno offenderit, fit omnium reus, quia contra caritatem facit, unde tota lex pendet. reus itaque fit omnium faciendo contra eam in qua pendent omnia. cur ergo non dicantur paria peccata? an forte quia magis facit contra caritatem qui grauius peccat, minus qui leuius, et hoc ipso admittit magis et minus quo fit quidem omnium reus? sed grauius peccans uel in pluribus peccans magis reus, leuius autem uel in paucioribus peccans minus reus: tanto maiore scilicet reatu, quanto amplius, tanto minore, quanto minus peccauerit; tamen etiam si in uno offenderit erit reus omnium, quia contra eam facit in qua pendent omnia. quae si uera sunt, eo modo et illud absoluitur quod ait homo etiam apostolicae gratiae: in multis enim offendimus omnes.

4 cf. Matth. 22, 40

6 Rom. 13, 9 sq.

3 quia *v* 5 reus omnium *T* pendet *G*¹ 7 furaueris
V 8 concupiscis *P*¹ 9 diliges *GPv* 12 deum *om. P*¹
14 semet *P* 15 quia (a del. m. 1) *M* 17 caritatem] uirtutem *v*
18 eam] praeceptum *DGPTv* quo *GPTVv* quor *M* *ubique*
19 precepta *GPv* 21 ammittit *MTV* amittit *GPv* maius
MP¹V¹ omnium quidem *Gv* 22 maius *MV²* 25 erit *V*:
est *M² sup. u.; om. DGPTv* 27 absolbitur *V*¹ absoluitur *P*¹
28 enim] etiam *P*

offendimus enim, sed alius grauius, alius leuius, quanto quisque magis minusue peccauerit; tanto in peccato committendo maior, quanto in diligendo deo et proximo minor; et rursus tanto minor in peccati perpetracione, quanto maior in dei et
 5 proximi dilectione. tanto itaque plenior iniquitatis, quanto inanius caritatis; et tunc perfectissimus in caritate, quando nihil restat ex infirmitate. nec sane quantum arbitror putandum est leue esse peccatum in personarum acceptione habere fidem domini nostri Iesu Christi, si illam distantiam
 10 sedendi et standi ad honores ecclesiasticos referamus. quis enim ferat eligi diuitem ad sedem honoris ecclesiae contempto paupere instructiore atque sanctiore? si autem de cotidianis consensibus loquitur, quis non hic peccat, si tamen peccat, nisi cum apud se ipsum intus ita iudicat ut ei tanto melior,
 15 quanto ditior ille uideatur? hoc enim uidetur significasse dicendo: nonne iudicastis apud uosmet ipsos et facti estis iudices cogitationum iniquarum?

Lex itaque libertatis, lex caritatis est de qua dicit: si tamen legem perficitis regalem secundum scripturas: diliges proximum tuum sicut te ipsum, bene facitis. si autem personas accipitis, peccatum operamini, redarguti a lege quasi transgressores. et post illam sententiam ad intellegendum difficillimam, de qua satis dixi quod dicendum putauit, eandem legem libertatis
 20 commemorans: sic, inquit, loquimini et sic facite, sicut per legem libertatis incipientes iudicari. et quoniam quid paulo ante dixerit nouit: quoniam in multis offendimus omnes, suggerit dominicam tamquam cotidianam cotidianis etsi leuioribus, tamen uulneribus medicinam.
 25 iudicium enim, inquit, sine misericordia illi qui

2 maius <i>DMPV</i>	3 quando <i>V</i> ¹	7 tantum <i>MV</i>	8 acceptione/// (m <i>rasa</i>) <i>P</i>
honores <i>P</i> ¹	9 nostri <i>om. DGPv</i>	11 elegi <i>P</i> ¹	
<i>M</i> cottidianis <i>DGv</i>	12 ac <i>G</i> ² <i>v</i> at <i>G</i> ¹	13 si tamen peccat <i>om. T</i>	14 quanto
<i>v</i> ¹ 15 illi <i>MV</i>	16 iudicatis <i>P</i>	20 diligis <i>DGP</i>	21 facitis regale si <i>P</i> ¹
<i>T</i> 30 sine m. inquit <i>T</i>	23 intellegendam <i>D</i> ¹ <i>G</i> ¹ <i>P</i>	25 loquimini inquit	

non fecit misericordiam. hinc enim et dominus: dimitte, inquit, et dimittetur uobis; date, et dabitur uobis. superexsultat autem misericordia iudicio. non dictum est: uincit misericordia iudicium; non enim est aduersa iudicio, sed superexsultat, quia plures per misericordiam colliguntur, sed qui misericordiam praestiterunt. beati enim misericordes, quia ipsorum miserebitur deus. et hoc utique iustum est ut dimittatur eis, quia dimiserunt, et detur eis, quia dederunt. inest quippe deo et misericordia iudicanti et iudicium miseranti. propter quod ei dicitur: misericordiam et iudicium cantabo tibi, domine; nam quisquis uelut nimium iustus iudicium sine misericordia quasi securus exspectat, iram iustissimam prouocat. quam timens ille dicit: ne intres in iudicio cum seruo tuo. unde dicitur populo contumaci: quid uultis mecum iudicio contendere? cum enim rex iustus sederit in throno, quis gloriabitur castum se habere cor? aut quis gloriabitur mundum se esse a peccato? quae igitur spes est, nisi superexsultet misericordia iudicio? sed erga illos qui misericordiam fecerunt ueraciter dicendo: dimitte nobis sicut et nos dimittimus, et sine murmuratione dando; hilarem enim datorem diligit deus. denique sanctus Iacobus iam ex isto loco de misericordiae operibus loquitur, ut quos uehementer illa sententia terruerat consoletur; cum admonet quomodo etiam peccata cotidiana, sine quibus hic non uiuitur, cotidianis remediis expientur, ne homo,

1 Luc. 6, 37 sq. 7 Matth. 5, 7 11 Ps. 100. 1 14 Ps.
142, 2 16 Hier. 2, 29 22 II Cor. 9, 7

1 dimitte *P*¹ 3 superexaltat *DGPv* superexaltet *T* iudicium
D'Gv 5 superexaltat *DGPv* 8 demittatur et demiserunt *DP*¹
10 miseranti *DGv* 12 nam/// (si *eras.*) *P* nimius *MV* 13 mi-
sericordiam *G*¹ exspectat *V pr.*; s *rasa* 15 iudicium *DG*
Pv 16 iudicium *G'P*¹ 17 in *om.* *Gv* trono *MV*
castus *T* 19 superexsultet *V*¹; sed s *altera rasa*; superexaltet
DGPv misericordiam *Gv* 20 dicenda *v* demitte *DP*
21 debita nostra post nobis *add. DGM'PTv* 25 ammonet libri

qui cum in uno offenderit fiat omnium reus in multis offendendo — quia in multis offendimus omnes — magnum aggerem reatus sui minutatim collectum ad tribunal tanti iudicis peruehat et eam quam non fecit misericordiam non inueniat, sed potius dimittendo atque donando mereatur sibi dimitti debita reddique promissa.

Multa dixi quibus tibi taedium fortassis inferrem, qui haec quae tamen approbas non exspectas discere, quia ea docere consuesti. si quid autem est in eis, quantum ad res ipsas
 10 pertinet — nam quali eloquio explicata sint non nimis curo — si quid ergo est in eis quod eruditionem offendant tuam, quaeso ut rescribendo admoneas et me corrigere non graueris. infelix est enim qui non tantos et tam sanctos tuorum studiorum labores et digne honorat et de his domino deo nostro, cuius
 15 munere talis es, gratias agit. unde cum libentius debeam a quolibet discere quod inutiliter ignoro quam promptius quolibet docere quod scio, quanto iustius hoc abs te caritatis debitum flagito, cuius doctrina in nomine et adiutorio domini tantum in latina lingua litterae adiutae sunt, quantum num-
 20 quam antea potuerunt. maxime tamen istam sententiam: quicumque totam legem seruauerit, offendant autem in uno, factus est omnium reus si quo alio modo melius exponi posse nouit dilectio tua, per dominum obsecro uti nobiscum communicare digneris.

1 fiet; (a rasa) P multis enim D¹ 3 aggere V¹ m add.
 m. 2; agere D¹ 4 perueat GP¹ 5 demittendo DP¹ dando
 T 7 fortasses G¹P¹Tv¹ fort. tedium P quia P 8 dicere
 G¹ 9 consueasti DMP¹ 10 curo si] curiosi D¹G¹P¹v 12 am-
 moneas libri 13 tantus DP¹v¹ etiam sanctorum T 16 prom-
 ptius PTv quodlibet DGPv 18 debitam V¹; corr. m. 2; de-
 bito (o in litura) M doctrine v in adiutorio D¹GP¹v
 19 latine linguae V¹ latino linguae M ecclesiasticae litterae DG
 PTv 20 ante P¹ tamen] ergo DGPv quicumque autem
 DGPv 23 ut P ut id D¹ 24 cūmunicare P

II.

ITEM DE PRAEDICTIS QVATTVOR VIRTVTIBVS, QVAS IN
SVPERIORI LIBRO DISTINXIT. IN LIBRO DE MORIBVS ECCLES
CATHOLICAE DISPVTVANS AD VNVM EAS MANDATVM RETTV
CARITATIS.

2 Nihil igitur aliud est optimum hominis, cui haerere l
tissimum sit, nisi deus. cui haerere certe non ualemus
dilectione. namque illud quod quadripertita dicitur uirtus
ipsius amoris uario quodam affectu dicitur, ut tempera
sit amor integrum se praebens ei quod amatur, fortit
amor facile tolerans omnia propter quod amatur, iustitia a
soli amato seruiens et propterea recte dominans, prude
amor ea quibus adiuuatur ab eis quibus impeditur sagac
seligens. sed hunc amorem non cuiuslibet, sed dei esse c
mus, id est summi boni, summae sapientiae summaeque
cordiae. quare definire etiam sic licet, ut temperant
dicamus esse amorem deo se integrum incorruptumque
uantem, fortitudinem amorem omnia propter deum f
perferentem, iustitiam amorem deo tantum seruientem et
hoc bene imperantem ceteris quae homini subiecta sunt,]
dentiam amorem bene discernentem ea quibus adiuuatur
deum ab his quibus impedi potest.

Quid amplius de moribus disputem? si enim deus est s
mum hominis bonum, quod negari non potest, sequitur, c
niam summum bonum appetere est bene uiuere, ut nihil
aliud bene uiuere quam toto corde, tota anima, tota m
diligere deum; a quo existit, ut incorruptus in eo amor a
integer custodiatur, quod est temperantiae, nullis frang

3 distincxit <i>P</i> ; destinamus <i>v</i>	4 retulit <i>DGPTVv</i>	5 ca
<i>P</i> ¹	6 beatissimom <i>v</i> ¹	10 fortitudo — amatur <i>om. G</i>
13 amor <i>aa G</i> amor eis <i>G</i> ³	14 selegens <i>D¹Gv</i> se diligens <i>MV</i>	
15 summeq; <i>P</i>	16 sic licet] scilicet <i>G¹T</i>	ut et <i>DGv</i>
<i>DGPTv</i>	19 seru. t. deo <i>D</i>	20 hominis <i>D¹G¹</i>
<i>D¹GPv</i>	adiuuantur <i>MV</i> ²	21 a q ¹
23 dei <i>G¹v</i>	24 non <i>om. G</i>	
25 ut — uiuere <i>om. T</i>	ut] et <i>M pr.</i>	28 temperantia <i>v</i>

incommodis, quod est fortitudinis, nulli alii seruiat, quod est iustitiae, uigilet in discernendis rebus, ne fallacia paulatim dolusue subrepat, quod est prudentiae. haec est una perfectio, qua sola impetrat ut ueritatis sinceritate perfruatur. haec nobis testamento utroque concinitur, haec nobis hinc atque inde suadetur. diligamus igitur deum ex toto corde, ex tota anima, ex tota mente quicumque ad uitam aeternam peruenire proposuimus. haec est, inquit saluator, uita aeterna, ut cognoscant te uerum deum et quem misisti Iesum Christum. aeterna igitur uita est ipsa cognitio ueritatis. quam ob rem quam peruersi atque praeposteri sunt qui se arbitrantur dei cognitionem tradere ut perfecti simus, cum perfectorum ipsa sit praemium. quid ergo agendum, nisi ut eum ipsum quem cognoscere uolumus prius sincera caritate diligamus?

III.

AN VIRTUTES, QVIBVS AD AETERNITATEM TENDITVR, DESITVRAE SINT CVM AD AETERNA PERDVXERINT. EX LIBRO DE TRINITATE XIII INTER CETERA ET AD LOCVM.

Vtrum autem etiam tunc uirtutes, quibus in hac mortalitate bene uiuitur, quia et ipsae incipiunt esse in animo, qui cum sine illis prius esset tamen animus erat, desinant esse cum ad aeterna perduxerint nonnulla quaestio est. quibusdam enim uisum est desituras et bonos animos sola beatos esse cognitione et scientia, hoc est contemplatione naturae; in qua nihil est melius et amabilius ea natura, quae creauit omnes ceteras instituitque naturas. cui regenti esse subditum si iustitia est, immortalis est omnino iustitia nec in illa esse beatitudine

8 lo. 17, 3

1 alia *G*¹ alio *G*^{2v} 3 subrepat *a*: subripiat libri 4 quae
*G*¹*P*¹*T* 7 et post anima add. *P* 12 perfectissimus *G*¹*MTV*
 perfectissimos *D* perfectissimis *P*¹ 13 praemia *M* 14 caritati *D*¹
 17 An—perduxerint om. *MV* 18 aeternam perduxerunt *P* 19 et
 ad locum om. *G*^v 21 uiuitur bene *v* 24 bonus animus s. beatus
*DG*¹ 26 melius est *D* 27 essent subditę *P*² 28 in om. *P*^v

4*

desinet, sed talis ac tanta erit, ut perfectior et maior esse non possit. fortassis et aliae tres uirtutes, prudentia sine ullo iam periculo erroris, fortitudo sine molestia tolerandorum malorum, temperantia sine repugnatione libidinum erunt in illa felicitate: ut prudentiae sit nullum bonum deo praeponere 5 uel aequare, fortitudinis ei firmissime cohaerere, temperantiae nullo defectu noxio delectari. nunc autem quod agit iustitia in subueniendo miseris, quod prudentia in praecauendis insidiis, quod fortitudo in perferendis molestiis, quod temperantia in cohercendis delectationibus prauis non ibi erit, ubi omnino 10 nihil mali erit. ac per hoc ista uirtutum opera, quae huic mortali uitae sunt necessaria sicut fides, ad quam referenda sunt, in praeteritis habebuntur et aliam nunc faciunt trinitatem cum ea praesentia tenemus, aspicimus, amamus, aliam tunc factura sunt cum ea non esse, sed fuisse per quaedam 15 eorum uestigia, quae praetereundo in memoria derelinquent, reperiemus; quia et tunc trinitas erit cum illud quaecumque uestigium et memoriter retinebitur et agnoscetur ueraciter et hoc utrumque tertia uoluntate iungetur.

III.

20

DE QVATTVOR AFFECTIONIBVS, QVAS A CICERONE PERTVRBATIONES, AB ALIIS PASSIONES APPELLATAS VERGILIUS HOMINI PROPTER CARNEM INESSE DIXIT, IN LIBRO XIII DE CIVITATE DEI INTER CETERA SIC EXPONIT.

- 4 Aggrauamur autem corruptibili corpore et ipsius aggra- 25 uationis causam, non naturam substantiamque corporis, sed eius corruptionem scientes nolumus corpore expoliari, sed eius

2 tres V; t add. m. 2	iam ullo T	5 facilitate P
prudentia P ¹	6 ei] et D'G'v sit G ³	adhaerere P
7 delectari P ¹	10 cohercendis Gv choercendis PT	nihil omnino
DGTv	13 fiunt D ¹	14 teneamus G ¹
aspicimus P ¹		
16 memoriam MV	derelinquunt D	17 reperiemus G'MP'v
repperimus V	18 agnoscitur P ¹	et DGPTv: ut MV
19 iungitur DGv coniungatur P ¹	21 cicroni G ¹	22 perturbationes V ¹
22 passionib; v	uirgilius libri	23 in MV: ex DGPTv
25 autem] ergo DGPTv	27 corpore] corrumpere et MV	

immortalitate nestiri. et tunc enim erit, sed quia corruptibile non erit non grauat. aggrauat ergo nunc animam corpus corruptibile et deprimit terrena inhabitatio sensum multa cogitantem. uerum tamen qui omnia mala animae ex corpore putant accidisse in errore sunt. quamuis enim Vergilius Platonice uidetur luculentis uersibus explicare sententiam dicens:

igneus est illis uigor et caelestis origo

seminibus, quantum non noxia corpora tardant

10 terrenique hebetant artus moribundaque membra,

omnesque illas notissimas quattuor animi perturbationes, cupiditatem, timorem, laetitiam, tristitiam, quasi origines omnium peccatorum atque uitiorum uolens intellegi ex corpore accidere subiungat et dicat:

15 hinc metuunt cupiuntque dolent gaudentque nec auras
suspiciunt clausae tenebris et carcere caeco:

tamen aliter se habet fides nostra. nam corruptio corporis, quae aggrauat animam, non peccati primi est causa, sed poena. nec caro corruptibilis animam peccatricem, sed anima peccatrix fecit esse corruptibilem carnem. ex qua corruptione carnis licet existant quaedam incitamenta uitiorum et ipsa desideria uitiosa, non tamen omnia iniquae uitae uitia tribuenda sunt carni, ne ab his omnibus purgemus diabolus, qui non habet carnem. etsi enim diabolus fornicator uel ebriosus
20 uel si quid huius modi mali est quod ad carnis pertinet uoluptatem non potest dici, cum sit etiam talium peccatorum suator et instigator occultus, est tamen maxime superbus

2 Sep. 9, 15

8 Aen. 6, 780 sqq.

2 grauat DG ¹	adgrauabit P ¹	3 depremit P ¹	4 quia D ¹ G ¹
5 accedisse DP ¹	6 uirgilius D ¹ GMPT ^v	8 ollis G ² v	9 semi-
nis DG ¹ T	10 terraeniq. MV	bebetant V ¹	11 omnesque —
animi per om. G ¹	12 originis T	18 accedere DT	accidisse P ²
15 capiuntque M	cupiunt P ²	dolentque P ² v	aura P ²
susciunt DGPT ^v	suscipiant T ¹	clausa P	18 poenę Gv
— carnem om. M ¹ ; add. m. 2 in marg.	20 facit P ²	21 exis-	
tant P	22 uti adtribuenda G ¹ v	23 nec D	diabulum D
24 fornicatur D ¹ P ¹	26 uoluptates D ¹ GPT ^v	dicere T	

atque inuidus, quia illum uitiositas sic obtinuit, ut propter hanc esset in carceribus caliginosi huius aeris aeterno supplicio destinatus. haec enim uitia, quae tenent in diabolo principatu carni tribuit apostolus, quam certum est diabolus non habere: dicit enim inimicitias, contentiones, aemulationes, animositas inuidias opera esse carnis. quorum omnium malorum causa atque origo superbia est, quae sine carne regnat in diabolo: quis autem illo est inimicior sanctis? quis aduersus eos contentiosior et magis aemulus atque inuidus inueniatur? at haec omnia cum habeat sine carne, quomodo sunt ista opera carnis, nisi quia opera sunt hominis, quem, sicut dixi, nomine carnis appellat? non enim habendo carnem, quam non habet diabolus, sed uiuendo secundum se ipsum, hoc est secundum hominem factus est homo similis diabolo, quia et ille secundum se ipsum uiuere uoluit, quando in ueritate non stetit, non de dei, sed de suo mendacium loqueretur qui non solum mendax uerum etiam mendacii pater est. primus est qui permentitus et a quo peccatum, ab illo coepit esse mendacium: cum ergo uiuit homo secundum hominem, non secundum deum similis est diabolo.

Non ex carne tantum efficitur anima ut cupiat, metu laetetur, aegrescat, uerum etiam ex se ipsa his potest motibus agitari. interest autem qualis sit uoluntas hominis; quia peruersa est, peruersos habet hos motus; si autem recta est non solum inculpabiles uerum etiam laudabiles erunt. uoluntas est quippe in omnibus, immo omnes nihil aliud quam uoluntates sunt. nam quid est cupiditas et laetitia nisi uoluntas

5 cf. Gal. 5, 20

15 cf. Io. 8, 44

1 quae <i>DGPTv</i>	2 caliginosis <i>G¹Tv</i>	calinosi <i>G¹</i>	3 distinctat
<i>DP¹</i>	enim <i>MV</i> :	autem <i>DGPTv</i>	principatum <i>T¹</i>
4 d	5	6 operas <i>P</i>	8 inimicior <i>DGPv</i>
9 inuenit	10	11 uidendum <i>M</i>	12 sed (de <i>om.</i>) <i>G¹</i>
13 mendacio <i>D¹G¹V</i>	(o ex um <i>corr. m. 1</i>)	14 est <i>om.</i> <i>Gv</i>	15 p
16 cato <i>V¹</i>	21 afficitur <i>DGPTv</i>	22 aegrescat <i>G¹</i>	ex se ip
23 om. <i>P¹</i> se <i>om.</i> <i>D</i>	potest] post <i>MV</i>	24 quia] quae <i>D¹P¹T</i>	
25 peruersus <i>P¹</i>	modos <i>G¹v</i>	26 solus <i>M</i>	inculpabiles (
27 inculpabilis <i>D¹</i>	28 laetitia <i>V</i>	uoluntates <i>G¹</i>	

in eorum consensione quae uolumus? et quid est metus atque
 tristitia nisi uoluntas in dissensione ab his quae nolumus?
 sed cum consentimus appetendo ea quae uolumus, cupiditas,
 cum autem consentimus fruendo his quae uolumus, laetitia
 uocatur. itemque cum dissentimus ab eo quod accidere nolu-
 mus, talis uoluntas metus est; cum autem dissentimus ab eo
 quod nolentibus accidit, talis uoluntas tristitia est. et omnino
 pro uarietate rerum quae appetuntur atque fugiuntur sicut
 allicitur uel offenditur uoluntas hominis, ita in hos uel in
 illos affectus mutatur et uertitur. quapropter homo, qui
 secundum deum, non secundum hominem uiuit, oportet ut sit
 amator boni; unde fit consequens ut malum oderit. et quoniam
 nemo natura, sed quisquis malus est uitio malus est, perfectum
 odium debet malis qui secundum deum uiuit, ut nec propter
 uitium oderit hominem nec amet uitium propter hominem,
 sed oderit uitium et amet hominem; sanato enim uitio totum
 quod amare, nihil autem quod debeat odisse remanebit. nam
 cuius propositum est amare deum et non secundum hominem,
 sed secundum deum amare proximum sicut etiam se ipsum,
 procul dubio propter hunc amorem dicitur uoluntatis bonae,
 quae usitatius in scripturis sanctis caritas appellatur; sed
 amor quoque secundum easdem litteras sacras dicitur.

Nonnulli arbitrantur aliud esse dilectionem siue caritatem,
 aliud amorem; dicunt enim dilectionem accipiendam esse in
 bono, amorem in malo. sic autem nec ipsos auctores saecu-
 larium litterarum locutos esse certissimum est.

Recta itaque uoluntas est bonus amor et uoluntas peruersa
 malus amor. amor ergo inhians habere quod amatur cupiditas

13 cf. Ps. 138, 22

1 uolumus — dissensione om. P ¹	2 uolumus P ¹	5 accedere
DG ¹ P ¹	7 accedit DP ¹	tristitiam (om. est) G ¹
8 atque] aut	9 allititur M	10 illos (om. in) v
quae P ¹	11 quoniam] quod v	12 amatur P ¹
odiret D ¹	13 uitio malus est om. G ¹	
16 sanato T ¹	post uitio add. v: uitio malus ē	17 autem] enim
DG ¹ P ¹	22 sacras litteras DGPT ¹ v	26 loquutos MV loquutus
D locutus P ¹	27 uoluntate T	et — amor om. M ¹
hans v	habere] ibi G ¹	28 ini-

est; id autem habens atque fruens laetitia; fugiens quod ei aduersatur timor est; idque si acciderit sentiens tristitia est. proinde mala sunt ista, si malus amor est, bona, si bonus.

Verum his philosophis, quod ad istam quaestionem de animi perturbationibus attinet, iam respondimus in nono huius operis libro ostendentes eos non tam de rebus quam de uerbis cupidores esse contentionis quam ueritatis. apud nos autem iuxta scripturas sanctas sanamque doctrinam cives sanctae ciuitatis dei in huius uitae peregrinatione secundum deum uiuentes metuunt cupiuntque, dolent gaudentque, et quia rectus est amor eorum, istas omnes affectiones rectas habent: metuunt poenam aeternam, cupiunt uitam aeternam, dolent in re, quia ipsi in semet ipsis adhuc ingemescunt adoptionem exspectantes redemptionem corporis sui; gaudent in spe, quia fiet sermo qui scriptus est: absorpta est mors in uictoriam. item metuunt peccare, cupiunt perseuerare, dolent in peccatis, gaudent in operibus bonis. ut enim metuant peccare audiunt: quoniam abundabit iniquitas, refrigerescit caritas multorum; ut cupiant perseuerare audiunt quod scriptum est: qui perseuerauerit usque in finem hic saluus erit; ut doleant in peccatis audiunt: si dixerimus quia peccatum non habemus, nos ipsos decipimus et ueritas in nobis non est; ut gaudeant in operibus bonis audiunt: hilarem datorem diligit deus. item sicuti se infirmitas eorum firmitasque habuerit, metuunt temptari, cupiunt temptari, dolent in temptationibus, gaudent

15 I Cor. 15, 54 18 Matth. 24, 12 20 Matth. 10, 22
21 I Io. 1, 8 24 II Cor. 9, 7

2 accident *M* accederit *DP*¹ 4 animae *Gv* 5 respondemus *P*¹
nō *V*; no *add. m. 2*; nouo *G*¹*P*¹ 7 contentiones *D*¹*G*¹ 10 dolentq;
*P*² 12 cupiunt—*aeternam om. T* 13 in re] ire *D* qua *T*
adhac *V* adoptione *M* 14 redemptionem *DGPTv* 15 absorpta
libri 16 uictoria *GPv* cupiunt—peccare *om. G*¹ 17 me-
tuunt *T*¹ 18 habundauit *P*¹ refrigerescet *P*¹*T* 19 cupiunt
*v*¹ 22 decipimus *MV*: seducimus *DGPTv* 24 audiant *DP*¹
25 sicuti se *DGPTv*: sicut ipse *MV* 26 temptare *D*¹ gaudent
in temptationibus *om. v*

in temptationibus. ut enim metuant temptari audiunt: si quis praeoccupatus fuerit in aliquo delicto, uos qui spiritales estis instruite huius modi in spiritu mansuetudinis, intendens te ipsum, ne et tu temteris. ut autem cupiant temptari audiunt quendam uirum dei fortem ciuitatis dei dicentem: proba me, domine, et temta me; ure renes meos et cor meum. ut doleant in temptationibus uident Petrum flentem; ut gaudeant in temptationibus audiunt Iacobum dicentem: omne gaudium existimate, fratres mei, cum in temptationibus uariis incideritis.

Non solum autem propter se ipsos his mouentur affectibus uerum etiam propter eos quos liberari cupiunt et ne pereant metuunt et dolent si pereunt, gaudent si liberantur. illum quippe optimum et fortissimum uirum, qui in suis infirmitatibus gloriabatur, ut eum potissimum commemoremus qui in ecclesiam Christi ex gentibus uenimus, doctorem gentium in fide et ueritate, qui et plus omnibus suis coapostolis laborauit et pluribus epistulis populos dei, non eos tantum qui praesentes ab illo uidebantur uerum etiam illos qui futuri praeuidebantur instruxit; illum inquam uirum, athletam Christi, doctum ab illo, unctum de illo, crucifixum cum illo, gloriosum in illo, in theatro huius mundi, cui spectaculum factus est et angelis et hominibus, legitime magnum agonem certantem et palmam supernae uocationis in anteriora sectantem

1 Gal. 6, 1 6 Ps. 25, 2 8 cf. Matth. 26, 75 9 Iac.
1, 2 15 cf. II Cor. 12, 5 18 cf. I Cor. 15, 10 21 cf. Gal.
1, 12 II Cor. 1, 21 22 cf. Gal. 2, 20 23 cf. I Cor. 4, 9
25 cf. Philipp. 3, 14

1 metuunt *P*ⁱ audiant *D* 5 uirum quendam *T* 6 ciuitates
*T*ⁱ alterum dei om. *D* domine] & *G* 7 renes *P*
10 existimate *G*ⁱ *v*ⁱ temptationes uarias *D*ⁱ *P*^t 11 incideritis
*DM*ⁱ *V* 13 liberare *DGP*^v 14 pereant *D*ⁱ *GPT*^v et gau-
dent *DGPT*^v liberentur *D*ⁱ *GP*^v 16 gloriatur *DGPT*^v
17 ecclesia *DP* doctorem — ueritate om. *G*^v 18 et qui *MV*
19 et a: ex libri epistolis *GPT*^v populus *D*ⁱ *P*ⁱ 20 illis
*D*ⁱ *G*ⁱ uidebantur *MV* 21 uerum *G*^v athletam *G* 23 cu-
ius *G*ⁱ qui *G*^v 24 est om. *v* omnibus *P* magno agone *D*ⁱ
G^v 25 uocationes *P*ⁱ

oculis fidei libentissime spectant gaudere cum gaudentibus, flere cum flentibus, foris habentem pugnas, intus timorem, cupientem dissolui et esse cum Christo, desiderantem uidere Romanos, ut aliquem fructum habeat et in illis sicut et in ceteris gentibus, aemulantem Corinthios et ipsa aemulatione metuentem ne seducantur eorum mentes a castitate quae in Christo est, magnam tristitiam et continuum dolorem cordis sui de Israelitis habentem, quod ignorantes dei iustitiam et suam uolentes constituere iustitiae dei non sunt subiecti; nec solum dolorem uerum etiam luctum suum denuntiantem quibusdam qui ante peccauerunt et non egerunt paenitentiam super immunditia et fornicationibus suis.

Hi motus, hi affectus de amore boni et de sancta caritate uenientes si uitia uocanda sunt, sinamus ut ea quae uere uitia sunt uirtutes uocentur. sed cum rectam rationem sequantur istae affectiones, quando ubi oportet adhibentur, quis eas morbidas seu uitiosas passiones audeat dicere? quam ob rem etiam ipse dominus in forma dei agere uitam dignatus humanam, sed nullum habens omnino peccatum adhibuit eas ubi adhibendas eas esse iudicauit. neque enim in quo uerum erat hominis corpus et uerus hominis animus falsus erat humanus affectus. cum ergo eius in euangelio ista referuntur, quod super durtia cordis Iudaeorum cum ira contristatus sit, quod dixit: gaudeo propter uos, ut credatis, quod Lazarum suscitaturus etiam lacrimas fuderit, quod concupi-

1 cf. Rom. 12, 15	2 cf. II Cor. 7, 5	3 cf. Philipp. 1, 23
4 cf. Rom. 1, 11 et 13	5 cf. II Cor. 11, 2sq.	7 cf. Rom. 9, 2
8 cf. Rom. 10, 3	12 cf. II Cor. 12, 21	23 cf. Marc. 3, 5
24 Io. 11, 15	25 cf. Io. 11, 35	

1 spectantem libri	2 timores DGPTv	3 desolui P ¹	5 cho-
rinthios G	ipsam M ¹	8 sui DGPTv: ei MV	hisraelitis T
9 statuere DGPTv	sint T essent DGPv	10 de quibusdam DG	
PTv	12 immunditiam DG ¹ MV; m expunxit V ¹	14 uititia v	
sinamur D ¹ G ¹	15 nationem G ¹	16 affectiones—morbidas om. M	
affectiones G ² v: actiones DG ¹ PTV	17 eas tunc morbos G ² v	audiat	
G ¹	18 dei] serui G ² v	dignatus est MT	19 nullam v ¹
om. DGPTv	21 animus hominis DG ¹ Pv	22 cur M	23 durtiam
DG ¹ P	24 dixerit DGPTv	25 lazarus M	suscitaturum T

uerit cum discipulis suis manducare pascha, quod propinquant
passione tristis fuerit anima eius, non falso utique referuntur.
uerum ille hos motus certe dispensationis gratia ita cum
uoluit suscepit animo humano, ut cum uoluit factus est homo.
5 proinde, quod fatendum est, etiam cum rectas et secundum
deum habemus has affectiones, huius uitae sunt, non illius
quam futuram expectamus. et saepe illis etiam inuiti cedimus;
itaque aliquando, quamuis non culpabili cupiditate, sed lau-
dabili caritate moueamur, etiam dum nolumus flemus. habemus
10 ergo eas ex humanae condicionis infirmitate; non autem ita
dominus Iesus, cuius et infirmitas fuit ex potestate. sed dum
uitae huius infirmitatem gerimus si eas omnino nullas habeamus,
tunc potius non recte uiuimus. uituperabat enim et detesta-
batur apostolus quosdam, quos etiam esse dixit sine affectione.
15 culpauit etiam illos sacer psalmus; quibus ait: sustinui
qui simul contristaretur, et non fuit. nam omnino
non dolere dum sumus in hoc loco miseriae profecto, sicut
quidam etiam apud saeculi huius litteratos sensit et dixit,
non sine magna mercede contingit immanitatis in animo,
20 stuporis in corpore. quocirca illa quae ἀπάθεια graece dicitur,
quae si latine posset impassibilitas diceretur, si ita intel-
legenda est — in animo quippe, non in corpore accipitur — ut sine
his affectionibus uiuatur, quae contra rationem accidunt men-
temque perturbant, bona plane et maxime optanda est, sed
25 nec ipsa huius est uitae. non enim qualiumcumque hominum
uox est, sed maxime piorum atque iustorum multumque
sanctorum: si dixerimus quia peccatum non habe-

1 cf. Luc. 22, 15 2 cf. Matth. 26, 38 14 cf. Rom. 1, 31

15 Ps. 68, 21 19 cf. Tusc. 3, 6, 12 27 I Io. 1, 8

2 fuerat P feruntur G¹ 3 motus P¹ certae DGP²
T 4 suscipit DP¹ 5 cum fatendum (om. quod). P¹ confitendum
P¹ 7 speramus DGPT^v cedemus D 9 moueamur P¹
10 ita] ait T 12 infirmitate D sic MV habemus D²G
MP^v 16 post simul add. P² mecum 17 dolore G¹ loco]
corpore P 18 litteratus G¹P sensi M 19 magna om. T
contigit PT anima D¹GP 20 apathia PT aphia G¹MV^v
aphathia D 21 possit DG^v 23 uiuantur D 26 multum-
que iust. atq. sanctorum DGPT^v 27 quoniam DGPT^v

mus, nos ipsos seducimus et ueritas in nobis non est. tunc itaque ἀπάθεια ista erit quando peccatum in homine nullum erit. nunc uero satis bene uiuitur sine crimine; sine peccato autem qui se uiuere existimat non id agit ut peccatum non habeat, sed ut ueniam non accipiat. 5

V.

DE QVINQVE CORPORIS SENSIBVS ORATIO. EX LIBRO CONFESSIONVM DECIMO INTER CETERA ET AD LOCVM.

5 Domine, amo te; percussisti cor meum uerbo tuo, et amaui te. sed et caelum et terra et omnia quae in eis sunt ecce 10 undique mihi dicunt ut te amem, nec cessant dicere omnibus, ut sint inexcusabiles. altius autem tu misereberis cui misertus eris et misericordiam praestabis cui misericors fueris: alioquin caelum et terra surdis loquuntur laudes tuas. quid autem amo, cum te amo? non speciem corporis nec decus temporis, 15 non candorem lucis ecce istis amicis oculis, non dulces melodias cantilenarum omnimodarum, non florum et ungentorum et aromatum suauiolentiam, non manna et mella, non membra acceptabilia carnis amplexibus, non haec amo, cum amo deum meum. et tamen amo quandam lucem et quandam 20 uocem et quandam odorem et quandam cibum et quandam amplexum, cum amo deum meum, lucem, uocem, odorem, cibum, amplexum interioris hominis mei, ubi fulget animae meae quod non capit locus et ubi sonat quod non rapit tempus et ubi olet quod non spargit flatus et ubi sapit quod non 25

11 cf. Rom. 1, 20

1 seducimus *V*¹; corr. m. 2 ophatia *MV* 3 hominem *MV* 4 autem *MTV*: enim *DGP*^v 7 oratio om. *GT*^v 8 inter—locum om. *DGPT*^v 12 inexcussabiles *P* miseratus *T* 13 misericordia *D* 14 terram *MV* surdi *M* locuntur *v* 16 nec candorem *v* amicis] amo cum *G*^v 17 medolias *M*¹*V* 17 omnimodorum *P*¹ unguentorum *GPV*^v 18 suauiolentiam *P*¹*T* suauiolentia *D* 20 quendam *P* 21 quandam ampl. *T* 22 cum—amplexum om. *G*¹*v* 23 interiores *P* fulgit *D*¹*G*¹ 25 spargit *v*¹

minuit edacitas et ubi haeret quod non diuellit satietas: hoc
 est quod amo, cum deum meum amo. et quid est hoc? in-
 terrogaui terram, et dixit: non sum; et quaecumque in eadem
 sunt idem confessa sunt. interrogaui mare et abyssos et
 5 reptilia animarum uiuarum, et responderunt: non sumus deus
 tuus; quaere super nos. interrogaui auras flabiles, et inquit
 uniuersus aer cum incolis suis: fallitur Anaximenes, non sum
 deus. interrogaui caelum, solem, lunam, stellas: neque nos
 sumus deus quem quaeris, inquiunt. et dixi omnibus his
 10 quae circumstant fores carnis meae: dicite mihi de deo meo,
 quod uos non estis, dicite mihi de illo aliquid. et exclama-
 uerunt uoce magna: ipse fecit nos. interrogatio mea, in-
 tentio mea, et responsio eorum, species eorum. et direxi me
 ad me et dixi mihi: tu quis es? et respondi: homo. et ecce
 15 corpus et anima in me mihi praesto sunt, unum exterius et
 alterum interius; quid horum est unde quaerere debui deum
 meum, quem iam quaesiueram per corpus a terra usque ad
 caelum, quousque potui mittere nuntios radios oculorum
 meorum? sed melius quod interius; ei quippe renuntiabant
 20 omnes nuntii corporales praesidenti et indicanti de responsioni-
 bus caeli et terrae et omnium quae in eis sunt dicentium:
 non sumus deus, et: ipse fecit nos. homo interior cognouit
 haec per exterioris ministerium: ego interior cognoui haec,
 ego, ego animus per corporis mei sensum. interrogaui mundi
 25 molem de deo meo, et respondit mihi: non ego sum, sed ipse

12 Ps. 99, 3

1 non om. G¹ diuellit MV deuillet D 3 quicumque P
 4 item D abyssus DG¹MV abyssum P 6 quare P¹ aures
 T flauiles G¹MPV 7 cum V¹: eum V¹ fatetur G¹v
 anaximenes DG¹ amaxime. P: om. v 8 solem om. G¹v lunam
 solem PT 9 simus P¹ 10 foris DPv 15 presto MPVv
 17 inde a iam scriptura m. 1 in cod. V ita deleta est, ut uix legi pos-
 sit; quae euauerunt suppluit m. alia tamq^uasiueram (om. iam) T
 18 nuntius P¹ 19 ei] et D¹G¹v renuntiabant M nuntiabant
 P 20 corporis G¹v 21 dicentium DGMPTV¹: dicoret iam V¹
 22 et DG¹MPV: sed G¹Tv 23 per—haec om. TV¹ 24 ego al-
 terum om. D¹G¹ sensum corp. mei DGPTv 25 sum ego G¹v

me fecit. nonne omnibus quibus integer sensus est apparet haec species? cur non omnibus eadem loquitur? animalia pusilla et magna uident eam, sed interrogare nequeunt; non enim praeposita est in eis nuntiantibus sensibus iudex ratio. homines autem possunt interrogare ut inuisibilia dei per ea 5 quae facta sunt intellecta conspiciant; sed amore subduntur eis et subditi iudicare non possunt. nec respondent ista interrogantibus nisi iudicantibus nec uocem suam mutant, id est speciem suam, si alius tantum uideat, alius autem uidens interroget, ut aliter illi appareat, aliter huic; sed eodem modo 10 utrique apparens illi muta est, huic loquitur. immo uero omnibus loquitur; sed illi intellegunt qui eius uocem acceptam foris intus cum ueritate conferunt. ueritas enim dicit mihi: non est deus tuus caelum et terra.

ITEM EX LIBRO CONFESSIONVM X INTER CETERA ET AD LOCVM. 15

- 5^a Ecce quantum spatiatus sum in memoria mea quaerens te, domine, et non te inueni extra eam; neque enim aliquid de te inueni quod non meminissem ex quo didici te. nam ex quo didici te non sum oblitus tui. ubi enim inueni ueritatem, ibi inueni deum meum, ipsam ueritatem; quam ex quo 20 didici non sum oblitus. itaque ex quo te didici manes in memoria mea et illic te inuenio, cum reminiscor tui et delector in te. hae sunt sanctae deliciae meae, quas donasti mihi misericordia tua respiciens paupertatem meam.

5 cf. Rom. 1, 20

2 quor *T*; sic *passim* in omnibus *Gv* 4 sensus *G*¹
 5 homines—conspiciant *om.* *G*^{1v} ut *DMPT*: et *V*² 6 amores
 abdundur *V*² 9 tantam *V*² 11 utrisque *P* mutant *G*¹
 hic *V*² 12 sed *DGPTv*: si *MV m. 1 et 2* intellegent *D'GP*^{1v}
 14 terra et caelum *DGPTv* 15 De *isdem* (*hisdem G*) quinque corporis
 sensibus oratio pulchra (*pulchra G*) atque proluxa *praemittunt DGPTv*
 inter—locum *om.* *DGPTv* 21 ante manes *add P*: non sū oblitus
 itaq. ex quo te didici 22 dilector *P* 23 haec *D'GMPV*
 qua* (*s rasa*) *G* 24 respicies *Gv*

Sed ubi manes in memoria mea, domine, ubi illic manes? quale cubile fabricasti tibi? quale sanctuarium aedificasti tibi? tu dedisti hanc dignationem memoriae meae ut maneas in ea; sed in qua eius parte maneas hoc considero. transcendendi enim partes eius quas habent et bestiae, cum te recorderer, quia non ibi te inueniebam inter imagines rerum corporalium. et ueni ad partes eius, ubi commendavi affectiones animi mei; nec illic inueni te. et intraui ad ipsius animi mei sedem, quae illi est in memoria mea, quoniam sui quoque meminit animus; nec ibi tu eras: quia sicut non es imago corporalis nec affectio uiuentis, qualis est cum laetamur, contristamur, cupimus, metuimus, meminimus, obliuiscimur et quidquid huius modi est, ita nec ipse animus es, quia dominus deus animi tu es et commutantur haec omnia, tu autem incommutabilis manes super omnia et dignatus es habitare in memoria mea ex quo te didici. et quid quaero quo loco eius habites, quasi uero loca ibi sint? habitas certe in ea, quoniam tui memini ex quo te dedici, et in ea te inuenio cum recordor te.

Vbi ergo te inueni, ut discerem te? neque enim iam eras in memoria mea priusquam te inuenirem. ubi ergo te inueni, ut discerem te nisi in te supra me? et nusquam locus, et recedimus et accedimus, et nusquam locus. ueritas ubique praesides omnibus consulentibus te simulque respondes omnibus etiam diuersa consulentibus; liquide tu respondes, sed non liquide omnes audiunt. omnes unde uolunt consulunt, sed non semper quod uolunt audiunt. optimus minister tuus est qui non magis intuetur hoc a te audire quod ipse uoluerit, sed potius hoc nelle quod a te audierit.

2 illic cubile fabr. <i>P</i>	quale sanct. — tibi <i>om. MV</i>	3 eam
<i>T</i> 5 non te ibi <i>DGPv</i>	7 commendi <i>Pⁱ</i>	10 est <i>DGⁱMVv</i>
11 contristamur <i>om. Gv</i>	12 metuimus <i>D</i>	quicquid <i>GPTv</i> ; sic
ubique	14 commutabuntur <i>Gv</i>	16 quo] quod <i>Gⁱ</i> inhabites
<i>P</i> 19 neque — inuenirem <i>om. Pⁱ</i>	20 inuenirem <i>MV</i> : discerem	
<i>DGPⁱTv</i> ubi — te <i>om. P</i>	21 et recedimus — locus <i>om. Gⁱv</i>	
recidimus <i>D</i>	22 praesides <i>DGⁱMV</i>	23 respondis <i>DGⁱMVv</i>
24 respondis <i>DMV</i>	25 omnes — audiunt <i>om. Mⁱ</i>	28 ad te <i>T</i>

Sero te amaui, pulchritudo tam antiqua et tam noua, sero te amaui! et ecce intus eras et ego foris, et ibi te quaerebam et in ista formosa quae fecisti deformis irrueram; mecum eras, et tecum non eram et ea me tenebant longe a te, quae si in te non essent, non essent. uocasti et clamasti, et rupisti surditatem meam; coruscasti, splenduisti, et fugasti caecitatem meam; fragrasti, et duxi spiritum et anhelum tibi; gustavi, et esurio et sitio; tetigisti me, et exarsi in pacem tuam.

Cum inhaesero tibi ex omni me, nusquam erit mihi dolor et labor et uita erit uita mea tota plena te. nunc autem quoniam quem tu imple subleuas eum, quoniam tui plenus non sum oneri mihi sum. contendunt laetitiae meae flendae cum laetandis maeroribus et ex qua parte stet uictoria nescio. contendunt maerores mei mali cum gaudiis bonis et ex qua parte stet uictoria nescio. hei mihi, domine, miserere mei; hei mihi! ecce uulnera mea non abscondo. medicus es, aeger sum; misericors es, miser sum. numquid non temtatio est uita humana super terram? quis uelit molestias et difficultates? tolerari iubes ea, non amari. nemo quod tolerat amat, etsi tolerare amat; quamuis enim gaudeat se tolerare, mauult tamen non esse quod toleret. prospera in aduersis desidero, aduersa in prosperis timeo; quis inter haec medius locus, ubi non sit humana uita temtatio? uae prosperitatibus saeculi semel et iterum a timore aduersitatis et a corruptione laetitiae! uae aduersitatibus saeculi semel et iterum ac tertio a desiderio prosperitatis, et quia ipsa aduersitas dura est et ne frangat tolerantiam! numquid non temtatio est uita humana super terram sine ullo interstitio?

17 Iob. 7, 1

1 tam (om. et) P	2 foras Dv ¹	3 formosa GM ¹ PTv
irroebar V ²	5 essem non essent G ¹ v	7 flagrasti libri
tua Gv	9 me nusquam] mentisquam V ¹	8 pace
12 onori G ¹	13 erroribus P ¹	contendunt — nescio om. M ¹
meroris D	memores G ¹ v	meas P ¹
add. P ²	stet] ē. P	15 ei DGPv et T
18 uellit DG ¹ P ¹	tollerare DG ¹	19 amare D
P ¹	tollerare DGT	mauult] mala uult P ²
21 toleraret G ¹ v	25 ac MV: et DG ¹ PTv; om. G ¹	27 ulla
tristitia G ¹ v		

Et tota spes mea non nisi in magna ualde misericordia tua. da quod iubes, et iube quod uis. imperas nobis continentiam; et cum scirem, ait quidam, quia nemo poterat esse continens nisi deus det, et hoc ipsum erat sapientiae scire cuius esset hoc donum. per continentiam quippe colligimur et redigimur in unum, a quo in multa defluximus; minus enim te amat qui tecum aliquid amat quod non propter te amat. o amor, qui semper ardes et numquam extingueris, caritas deus meus, accende me. continentiam iubes: da quod iubes, et iube quod uis.

Iubes certe ut contineam a concupiscentia carnis et concupiscentia oculorum et ambitione saeculi. iussisti a concubitu et de ipso coniugio melius aliquid quam concessisti monuisti. et quoniam dedisti factum est, et antequam dispensator sacramenti fierem. sed adhuc uiuunt in memoria mea, de qua multa locutus sum, talium rerum imagines, quas ibi consuetudo mea fixit, et occursantur mihi uigilanti quidem carentes uiribus, in somnis autem non solum usque ad delectationem sed etiam usque ad consensionem factumque simillimum. et tantum ualet imaginis inclusio in anima mea in carne mea, ut dormienti falsa uisa persuadeant quod uigilanti uera non possunt. numquid tunc ego non sum, domine deus meus? et tamen tantum interest inter me ipsum et me ipsum intra momentum, quo hinc ad soporem transeo uel huc inde retranseo. ubi est tunc ratio, qua talibus suggestionibus resistit uigilans et, si res ipsae ingerantur, inconcussus manet?

3 Sap. 8, 21

11 cf. I Io. 2, 16

1 misericordiam tuam <i>D¹P¹</i>	3 quidem <i>G¹v</i>	potest <i>DGPTv</i>
6 timentiam <i>G¹</i>	collegimus <i>G¹v</i>	a <i>eras. in D</i>
amat <i>om. G¹</i>	9 ardis <i>D</i>	extrinqueris <i>P¹</i>
<i>MV</i>	10 continentiam <i>V</i>	11 continentiam <i>D¹</i>
scientiam <i>DV¹</i>	12 iussisti et <i>P¹</i>	concupitu <i>D¹</i>
satur <i>D¹P¹</i>	15 tui ante fierem <i>add. DGPTv</i>	memoriam meam
<i>D¹</i>	16 loquutus <i>MV</i>	17 finxit <i>Gv</i>
ante in carne <i>add. DGPTv</i>	21 dormiente <i>D¹G¹v</i>	20 et
<i>D¹G¹P¹</i>	24 quod <i>DGPTv</i>	saporem <i>G¹v</i>
<i>om. MV</i>		uel — retranseo

VIII.

5

numquid clauditur cum oculis? numquid sopitur cum sensibus corporis? et unde etiam saepe in somnis resistimus nostrique propositi memores atque in eo castissime permanentes nullum talibus inlecebris adhibemus assensum? et tamen tantum interest, ut cum aliter accidit euigilantes ad conscientiae requiem redeamus ipsaque distantia reperiamus nos non fecisse quod tamen in nobis quoquo modo factum esse doleamus. numquid non potens est manus tua, deus omnipotens, sanare omnes languores animae meae atque abundantiore gratia tua lasciuos motus etiam mei soporis extinguere? augebis, domine, magis magisque in me munera tua, ut anima mea sequatur me ad te concupiscentiae uisco expedita, ut non sit rebellis sibi atque ut in somnis etiam non solum non perpetret istas corruptelarum turpitudines per imagines animales usque ad carnis fluxum, sed ne consentiat quidem. nam ut nihil tale uel tantulum libeat quantum possit nutu cohiberi etiam in casto dormientis affectu non tantum in hac uita sed etiam in hac aetate non magnum est omnipotenti, qui uales facere supra quam petimus et intellegimus. nunc tamen quid adhuc sim in hoc genere mali mei dixi bono domino meo, exsultans cum tremore in eo quod donasti mihi et lugens in eo quod inconsummatus sum, sperans perfecturum te in me misericordias tuas usque ad pacem plenariam, quam tecum habebunt interiora et exteriora mea, cum absorpta fuerit mors in uictoriam.

25

Est alia malitia diei, quae utinam sufficiat ei. reficimus enim cotidianas ruinas corporis edendo et bibendo, prius-

18 cf. Eph. 3, 20

21 cf. Ps. 2, 11

24 cf. I Cor. 15, 54

2 saepe etiam *DGPTv* 4 adhibimus *D* 5 ut] et *T*¹
 accedit *P*¹*T* consciae *D*¹ 6 repperiamus *libri* 9 abundantiore *Gv* 10 lascibos *M*¹*V*¹ motos *D*¹ meis operis *MT* 11 me *om.* *D*¹ 12 repellis *G*¹ 14 corruptilarum *DV* corruptellarum *P*¹ animalis *D* 16 cohibere *DGv* 17 dormientes *P*¹ 18 hac aetatem *D*¹ aetate hac *G* 19 et] aut *T* 20 male *D*¹*P*¹ malo *G*¹ pro malo *v* deo *Gv* 22 consummatus *DGv* 24 absorta *libri* 25 uictoria *Gv* 27 edendo (q a m. 2) *V*

quam escas et uentrem destruas cum occideris indigentiam
 satietate mirifica et corruptibile hoc indueris incorruptione
 sempiterna. nunc autem suavis est mihi necessitas et aduersus
 istam suauitatem pugno ne capiar, et cotidianum bellum gero
 5 in ieiuniis saepius, in seruitutem redigens corpus meum; et
 dolores mei uoluptate pelluntur. nam et fames et sitis quidam
 dolores sunt, urunt et sicut febres necant, nisi alimentorum
 medicina succurrat. quae quoniam praesto est ex consolatione
 munerum tuorum, in quibus nostrae infirmitati terra et aqua
 10 et caelum seruiunt, calamitas deliciae uocantur. hoc me do-
 cuisti, ut quemadmodum medicamenta sic alimenta sum-
 turus accedam. sed dum ad quietem satietatis ex indigentiae
 molestia transeo, in ipso transitu mihi insidiatur laqueus
 concupiscentiae; ipse enim transitus uoluptas est et non est
 15 alius qua transeatur quo transire cogit necessitas. et cum
 salus sit causa edendi ac bibendi, adiungit se tamquam
 pedisequa periculosa iucunditas et plerumque praeire conatur,
 ut eius causa fiat quod salutis causa me facere uel dico uel
 uolo. nec idem modus utriusque est; nam quod saluti satis
 20 est delectationi parum est; et saepe incertum fit utrum adhuc
 necessaria corporis cura subsidium petat an uoluntaria cupidi-
 tatis fallacia ministerium suppetat. ad hoc incertum hilarescit
 infelix anima et in eo praeparat excusationis patrocinium,
 gaudens non apparere quid satis sit moderationi ualetudinis,
 25 ut obtentu salutis obumbret negotium uoluptatis. his tem-

1 Ibid. 53

5 cf. I Cor. 9, 27

1 destruas <i>D</i>	2 indueres <i>P</i> ¹	incorruptionem <i>G</i> ¹	3 et]
ut <i>G</i> ¹ <i>v</i>	5 rediens <i>G</i> ¹	6 polluantur <i>G</i> ¹ <i>v</i>	nam (<i>om.</i> et)
<i>DGPTv</i>	famis <i>D</i>	7 dolore <i>P</i> ¹	febris <i>P</i> ² <i>T</i>
<i>D</i>	9 munerum <i>om.</i> <i>T</i>	10 caelum (<i>om.</i> et) <i>G</i> ¹ <i>P</i> ¹ <i>v</i>	calami-
tates <i>P</i> ¹	calamitatis <i>Gv</i>	deliciae <i>DP</i> ¹ <i>T</i>	12 cum <i>P</i>
destia <i>Gv</i>	transatu <i>P</i>	16 causae <i>T</i>	edendi <i>V</i> ² dicendi
<i>T</i>	17 pedisequa <i>D</i>	pedisequa <i>GPv</i>	iocunditas <i>DGPTv</i>
18 salutes <i>D</i> ¹	20 dilectioni <i>D</i> ¹ <i>P</i> ¹	dilectioni <i>Gv</i>	paruum
<i>P</i> ¹	21 uoluntariam <i>DG</i> ¹	22 fallaciam <i>D</i>	24 gaudet <i>v</i>
quod <i>P</i> ¹ <i>v</i>	est <i>Gv</i>	moderatione <i>DT</i>	ualitudinis <i>GPTv</i>
25 ut—uoluptatis <i>om.</i> <i>Gv</i>			

tationibus cotidie cogor resistere et innoco dexteram tuam
 (ad salutem meam) et ad te refero aestus meos, quia con-
 silium mihi de hac re non stat. audio uocem iubentis dei
 mei: non grauentur corda uestra in crapula et
 ebrietate. ebrietas longe est a me; misereberis ne appro- 5
 pinquet mihi. crapula autem nonnumquam subrepat seruo
 tuo; misereberis ut longe fiat a me. nemo enim potest esse
 continens, nisi tu des. multa nobis orantibus tribuis et quid-
 quid boni antequam oremus accipimus, a te accipimus; et ut
 hoc postea cognosceremus, a te accepimus. ebriosus numquam 10
 fui, sed ebriosos a te factos sobrios ego noui; ergo a te factum
 est ut hoc non essent qui numquam fuerunt, a quo factum
 est ut hoc non semper essent qui fuerunt, a quo etiam factum
 est ut scirent utrique a quo factum est. audiui aliam uocem
 tuam: post concupiscentias tuas non eas et a uolun- 15
 tate tua uetare. audiui et illam ex munere tuo quam
 multum amaui: neque si manducauerimus abundabi-
 mus, neque si non manducauerimus deerit nobis;
 hoc est dicere: nec illa res me copiosum facit nec illa aerum-
 nosum. audiui et alteram: ego enim didici in quibus 20
 sum sufficiens esse et abundare noui et paenuriam
 pati noui. omnia possum in eo qui me confortat.
 ecce miles castrorum caelestium, non puluis quod sumus. sed
 memento, domine, quia puluis sumus, et de puluere fecisti

4 Luc. 21, 34 15 Eccli. 18, 30 17 I Cor. 8, 8 20 Phi-
 lipp. 4, 11—13 24 cf. Ps. 102, 14 et Gen. 3, 19

1 conor *GPTv* 2 ad salutem meam a: *om. libri* aestus
 meus *D*¹ 3 nondum *DGPTv* 4 grauantur *G*¹ 5 miseri-
 ueris *D*¹ 6 subripit *GTv* 7 misereberis *V* 8 des] dē *G*^{2v}
 tribues *DV* tribuas *v* 9 oraremus *DGPTv* accepimus *G*¹*Tv*
 accipemus *D* 10 accipimus *DMPV* 11 ebriosus *DG*¹*P*^v
 factus sobrius *DG*¹*v* cognoui (*om. ego*) *D*¹*Gv* a te ergo *DGPv*
 12 qui] quē *Gv* 13 hoc *om. D*¹ non semper *om. P*¹ 15 uo-
 luptate *P* 16 aliam *DG*¹*Pv* 17 manducaueritis *G*¹*v* abun-
 dauimus (*hab. P*) *D*¹*G*¹*P* 19 faciet *DGP*²*T* haerumnosum
MV 21 sum *om. D* essem *D* 22 noui *om. D*¹*G**Tv*

hominem; et perierat, et inuentus est. nec ille in se potuit, quia idem pulvis fuit quem talia dicentem afflatu tuae inspirationis adamaui: omnia possum, inquit, in eo qui me confortat. conforta me ut possim; da quod iubes, et iube quod uis. iste se accepisse confitetur et quod gloriatur in domino gloriatur. audiui alium rogantem ut accipiat: aufer a me, inquit, concupiscentiam uentris; unde apparet, sancte deus meus, te dare quod cum imperas fieri fit. docuisti me, pater bone: omnia munda mundis, sed
 10 malum esse homini, qui per offensionem manducat; et omnem creaturam tuam bonam esse nihilque abiciendum quod cum gratiarum actione percipitur; et quia esca nos non commendat deo, et ut nemo nos iudicet in cibo aut potu, et ut qui manducat non
 15 manducantem non spernat et qui non manducat manducantem non iudicet. didici haec, gratias tibi, laudes tibi deo meo, magistro meo, pulsatori aurium mearum, inlustratori cordis mei: eripe me ab omni temptatione. non ego immunditiam obsonii timeo, sed immunditiam cupiditatis.
 20 scio Noe omne carnis genus, quod cibo esset usu, manducare permissum, Helian cibo carnis refectum, Iohannen mirabili abstinentia praeditum animalibus, hoc est locustis, in escam cedentibus non fuisse pollutum; et scio Esau lenticulae concupiscentia deceptum et Dauid propter aquae desiderium a se

1 cf. Luc. 15, 24 et 32 5 cf. I Cor. 1, 30. 31 7 Eccli. 23, 6
 9 Rom. 14, 20 11 I Tim. 4, 4 13 I Cor. 8, 8 Coloss. 2, 16
 14 Rom. 14, 3 20 cf. Gen. 9, 2 et 3 21 cf. III Reg. 17, 6 Matth.
 3, 4 23 cf. Gen. 25, 34 24 cf. II Reg. 23, 15 sqq.

1 illa *D¹G^v* 3 inquit *D¹P¹T*; sic passim 5 isti *D¹*
 accipisse *D* 6 aliam *V* 7 auferam (*om. a me*) *D* concu-
 piscentias *DGPTv* 8 cum fit quod imperas fieri *DGPTv*
 12 actione] acceptione *MV* 13 esca *V*; *q a m. 2* 14 aut post
 iudicet *add. DGPv* in potu *D¹PTv* 15 spernet *P* 17 pulsa-
 torium *G¹* aurium *om. G^v* meo *v* 18 illustratori *V¹* in-
 lustratori *D* 19 ciborum ante obsonii *add. P* 20 quae *DGPTv*
 in cibo (*cibi P*) *DGPTv* usui *DGPTv* 21 heliam et iohannem
DGMPTV¹ 22 abstinentiam *D* 23 concupiscentie *G¹*

ipso reprehensum et regem nostrum non de carne, sed de pane tentatum. ideoque et populus in heremo non quia carnes desideravit, sed quia escae desiderio adversus dominum murmuravit meruit improbari. in his ergo temptationibus positus certo cotidie adversus concupiscentias manducandi et 5 bibendi. non enim est quod semel praecidere et ulterius non attingere decernam, sicut de concubitu potui. itaque freni gutturis temperata relaxatione et constrictione tenendi sunt; et quis est, domine, qui non rapiatur aliquantum extra metas necessitatis? quisquis est, magnus magnificet nomen tuum. 10 ego autem non sum, quia peccator homo sum; sed et ego magnifico nomen tuum et interpellat te pro peccatis meis qui uicit saeculum, numerans me inter infirma membra corporis sui, quia et imperfectum eius uiderunt oculi tui et in libro tuo omnes scribentur. 15

De inlecebra odorum non satago nimis: cum absunt non requiro, cum assunt non respuo, paratus eis etiam semper carere. ita mihi uideor; forsitan fallar. sunt enim et istae plangendae tenebrae, in quibus me latet facultas mea quae in me est, ut animus meus de uiribus suis ipse se interrogans 20 non facile sibi credendum existimet, quia et quod inest plurimumque occultum est, nisi experientia manifestetur; et nemo securus esse debet in ista uita, quae tota temptatio nominatur, utrum qui fieri potuit ex deteriore melior non fiat etiam de meliore deterior. una spes, una fiducia, una firma promissio, 25 misericordia tua.

1 cf. Matth. 4, 3 2 cf. Num. 11 12 cf. Rom. 8, 34
13 cf. Io. 16, 33 15 cf. Ps. 138, 16 23 cf. Iob 7, 1

2 ideoq *V*¹ haeremo *DV* 3 carnis *D¹P¹* 5 positus
MV positos *D* concupiscentiam *DGPTv* 6 praecedere *DG¹*
8 relaxatione *P* contritione *P* 9 aliquantulum *P* extra
metas] extremas *G¹* ad extremas *G¹v* 10 necessitates *D¹G¹*
12 interpellor *G¹v* 15 omnia *G¹v* 16 odorum *MV* odiorum *v*
17 paratur *G¹v* eis *om. P* 18 uideor *T¹* fallor *P* 19 im
me *M¹V* 22 manifestentur *D¹G¹P¹v¹* 23 temptatione minatur
MV¹; i prior rasa in *V* 24 utrumq; (*om. qui*) *D* deteriori
P¹ de] ex *DGPTv* 26 misericordiam tuam *D¹*

Voluptates aurium tenacius me implicauerunt et subiugauerunt; sed resoluisti et liberasti. nunc in sonis, quos animant eloquia tua cum suauis et artificiosa uoce cantantur, fateor, aliquantulum adquiesco, non quidem ut haeream, sed ut surgam cum nolo. at tamen cum ipsis sententiis, quibus uiuunt ut admittantur ad me, quaerunt in corde meo nonnullius dignitatis locum, et uix eis praebeo congruentem. aliquando enim plus mihi uideor honoris eis tribuere quam decet, dum ipsis sanctis dictis religiosius et ardentius sentio moueri animos nostros in flammam pietatis, cum ita cantantur, quam si non ita cantarentur, et omnes affectus spiritus nostri pro sui diuersitate habere proprios modos in uoce atque cantu, quorum nescio qua occulta familiaritate excitentur. sed delectatio carnis meae, cui mentem eneruandam non oportet dari, saepe me fallit, dum rationi sensus non ita comitatur, ut patienter sit posterior, sed tantum quia propter illam meruit admitti, etiam praecurrere ac ducere conatur. ita in his pecco non sentiens, et postea sentio. aliquando autem hanc ipsam fallaciam immoderatus cauens erro nimia seueritate, sed ualde interdum, ut melos omne cantilenarum suauium quibus Dauidicum psalterium frequentatur ab auribus meis remouere uelim atque ipsius ecclesiae; tutiusque mihi uidetur quod de Alexandrino episcopo Athanasio saepe mihi dictum commemini, qui tam modico flexu uocis faciebat sonare lectorem psalmi, ut pronuntianti uicinior esset quam canenti. uerum tamen cum reminiscor lacrimas meas, quas fudi ad cantus ecclesiae in primordiis recuperatae fidei meae, et nunc ipsum cum moueor

1 aureum <i>D</i> ¹ autem <i>MV</i>	implicauerant et subiugauerant <i>DPT</i>
2 liberasti me <i>DGPTv</i>	sonas <i>G</i> ^{2v} amant <i>T</i> 3 suauis
<i>D</i> ¹ <i>P</i> suauia <i>D</i> ²	5 quibus] quibunt <i>P</i> ammittantur <i>M</i> ¹ <i>V</i>
8 honores <i>P</i> ¹	tribue <i>G</i> ¹ ipsi <i>G</i> ^{4v} 9 ardentior <i>G</i> ¹
12 haberent <i>P</i>	proprius modus <i>D</i> ¹ 13 dilectio <i>D</i> ¹ <i>G</i> ¹ <i>Pv</i>
14 dare <i>DGv</i>	18 set <i>V</i> sentiunt <i>G</i> ¹ 20 mellos <i>D</i> omnes
<i>G</i> ¹ <i>P</i> <i>Tv</i>	dauidicum <i>DGMPTV</i> ^{2v} 21 remoueri <i>DGPTv</i>
uellim <i>GP</i>	22 totiusque <i>G</i> ^{1v} 23 memini <i>P</i> ¹ 24 pronuntiante <i>D</i>
26 tuae post ecclesiae add. <i>P</i>	27 commoneor (<i>om.</i> cum) <i>DMT</i> commonear <i>G</i> ¹ <i>Pv</i>

non cantu, sed rebus quae cantantur, cum a liquida uoce et
 conuenientissima modulatione cantantur, magnam instituti hu-
 ius utilitatem rursus agnosco. ita fluctuo inter periculum
 uoluptatis et experimentum salubritatis magisque adducor,
 non quidem inretractabilem sententiam proferens, cantandi 5
 consuetudinem approbare in ecclesia, ut per oblectamenta
 aurium infirmior animus in affectum pietatis assurgat. tamen
 cum mihi accidit ut me amplius cantus quam res quae cani-
 tur moueat, poenaliter me peccare confiteor et tunc mallem
 non audire cantantem. ecce ubi sum. flete mecum et pro me 10
 flete qui aliquid boni uobiscum intus agitis unde facta proce-
 dunt. nam qui non agitis, non uos haec mouent. tu autem,
 domine deus meus, exaudi, respice et uide et miserere et sana
 me, in cuius oculis mihi quaestio factus sum, et ipse est lan-
 guor meus. 15

Restat uoluptas oculorum istorum carnis meae, de qua
 loquar confessiones, quas audiant aures templi tui, aures
 fraternae ac piaae, ut concludamus temptationes concupiscentiae
 carnis, quae me adhuc pulsant ingemescentem et habitaculum
 meum quod de caelo est superindui cupientem. pulchras 20
 formas et uarias, nitidos et amoenos colores amant oculi: non
 teneant haec animam meam, teneat eam deus, qui fecit haec,
 bona quidem ualde; sed ipse est bonum meum, non haec. et
 tangunt me uigilantem totis diebus nec requies ab eis datur
 mihi, sicut datur a uocibus canoris, aliquando ab omnibus, 25
 in silentio. ipsa enim regina colorum lux ista perfundens
 cuncta quae cernimus, ubiubi per diem fuero multimodo
 lapsu blanditur mihi aliud agenti et eam non aduertenti; in-
 sinuat autem se ita uehementer, ut si repente subtrahatur

19 cf. II Cor. 5, 2

2 magna <i>P</i>	3 ita enim <i>T</i>	7 affectu <i>DGP</i>	10 metum
<i>G</i> ¹	11 fletet <i>G</i> ¹	unde—agitis <i>om. G</i> ¹	14 languor <i>P</i>
17 audeant <i>D</i>	19 ingemescentem <i>Dv</i>	ad post et <i>add. M</i>	
21 amoenus <i>D</i> ¹	26 enim <i>eras. v</i>	oculorum <i>D</i> ¹ <i>P</i>	27 ubiubi;
<i>sed prius</i> ubi <i>del. V</i> ² ; ubi <i>D</i> ¹ <i>G</i> ¹ <i>v</i>	28 lapsu <i>MV</i>	allapsu <i>D</i> ¹ <i>T</i>	
ea <i>P</i>	aduertendi <i>P</i> ¹		

cum desiderio requiratur; et si diu absit, contristat animum. o lux, quam uidit Tobis, cum clausis istis oculis filium docebat uitae uiam et ei praeibat pede caritatis nusquam errans; aut quam uidebat Isaac praegrauatis et opertis senectute carnis luminibus, cum filios non agnoscendo benedicere, sed benedicendo agnoscere meruit; aut quam uidebat Iacob, cum et ipse prae grandi aetate captus oculis in filiis praesignata futuri populi genera luminoso corde radiauit et nepotibus suis ex Ioseph diuexas mystice manus non sicut pater eorum foris corrigebat, sed sicut ipse intus discernebat imposuit. ipsa est lux, una est et unum omnes qui uident et amant eam. at ista corporalis de qua loquebar inlecebrosa ac periculosa dulcedine condit uitam saeculi caecis amatoribus. cum autem et de ipsa laudare te norunt, deus creator omnium, assumunt eam in hymno tuo, non assumuntur ab ea in somno suo; sic esse cupio. resisto seductionibus oculorum, ne implicentur pedes mei quibus ingredior uiam tuam, et erigo ad te inuisibiles oculos, ut tu euellas de laqueo pedes meos. tu subinde euellis eos; nam inlaqueantur. tu non cessas euellere; ego autem crebro haereo in ubique sparsis insidiis, quoniam non dormies neque dormitabis qui custodis Israhel. quam innumeraabilia uariis artibus et opificiis in uestibus, calciamentis, uasis et cuiuscemodi fabricationibus, picturis etiam diuersisque figmentis atque his usum necessarium atque moderatum et spiam significationem longe transgredientibus addiderunt homines ad inlecebras oculorum, foras sequentes quod faciunt, intus relinquentes a quo facti sunt et exterminantes quod

2 cf. Tob. 4

4 cf. Gen. 27

6 cf. Gen. 48 et 49

17 cf. Ps. 24, 15

21 cf. Ps. 120, 4

2 uidebat DGPTv	tobias P	4 isac D tis ac T	5 agnoscendo D
benediceret V ¹ ; t rasa		6 cum om. T	7 grandia T
aetatem D ¹	11 eam om. G ¹ v	13 cum] qui DGP	
Tv	14 te laudare P	assumant P ¹	15 ymno Gv himno
D	17 ingrediar P ¹	inuisibilis oculus D ¹	18 de euellis—
autem om. G ¹ v	19 euelles libri	20 in] en D ¹ G ¹ Pv	21 cutodes D ¹
22 calcimentis G ¹	23 cuiuscemodo G ¹	huiuscemodi	
G ¹ v	24 hos P ¹	25 pia D ¹	

facti sunt. at ego, deus meus et decus meum, etiam **hinc** tibi dico hymnum et sacrificio laudem sanctificatori meo, **quo-**niam pulchra traiecta per animas in manus artificiosas ab **illa** pulchritudine ueniunt, quæ super anima est, cui suspirat anima mea die ac nocte; sed pulchritudinum exteriorum **s** operadores et sectatores inde trahunt approbandi modum, non autem inde trahunt utendi modum; et ibi est, et **non** uident eum, ut non eant longius et fortitudinem suam ad **te** custodiant nec eam spargant in deliciosas lassitudines. **ego** autem haec loquens atque discernens etiam istis pulchris **10** gressum innecto; sed tu euellis, domine, euellis tu, quoniam misericordia tua ante oculos meos est.

VI.

DE SACRAMENTO MEDIATORIS AD PURGATIONEM ANIMARVM.
EX LIBRO CONFESSIONVM X AD LOCVM. 15

6 Tu es ueritas super omnia praesidens, at ego per auaritiam meam non amittere te uolui, sed uolui tecum possidere mendacium, sicut nemo uult ita falsum dicere, ut nesciat ipse quid uerum sit. itaque amisi te, quia non dignaris cum mendacio possideri. quem inuenirem qui me reconciliaret tibi? **20** ambiendum mihi fuit ad angelos? qua prece, quibus sacramentis? multi conantes ad te redire neque per se ipsos ualentes, sicut audio, temptauerunt haec et inciderunt in desiderium curiosarum uisionum et digni habiti sunt inlusioni-

8 cf. Ps. 58, 10

12 cf. Ps. 25, 3

2 sanctifico <i>Gv</i>	3 pro anima <i>G'v</i>	arteficiosas <i>D</i>	4 pul-
critudine <i>G</i>	animas <i>DGPTv</i>	5 noctem <i>D'</i>	pulchritudinum
<i>G'V</i> pulchritudinem <i>P'</i>	6 approbandi — trahunt <i>om. T</i>	8 ut]	
et <i>P</i>	9 deliciosas <i>DP'</i>	10 in istis <i>P</i>	11 (tu) euelles <i>D</i>
<i>GP'TVv</i> euelles (tu) <i>GP'Tv</i>	12 oculus meus <i>D'</i>	lege <i>post</i>	
est <i>add. G'</i>	13 cap. VII <i>DPT</i>	15 X] XI <i>MV</i>	inter cetera
et ante ad <i>add. DGPTv</i>	17 amittere <i>P'</i>	19 dignares <i>D'</i>	
com <i>D'P</i>	20 possidere <i>DG'P'</i>	reconciliaret <i>V'</i>	reconciliarit
<i>D'</i>	24 indigni <i>G'v</i>		

bus. elati enim te quaerebant doctrinae fastu, exerentes potius quam tundentes pectora, et adduxerunt sibi per similitudinem cordis sui conspirantes et socias superbiae suae potestates aeris huius, a quibus per potentias magicas deciperentur, quaerentes mediatorem per quem purgarentur, et non erat. diabolus enim erat transfigurans se in angelum lucis et multum inlexit superbam carnem quod carneo corpore ipse non esset. erant enim illi mortales et peccatores; tu autem, domine, cui reconciliari superbe quaerebant, immortalis et sine peccato. mediator autem inter deum et homines oportebat ut haberet aliquid simile deo, aliquid simile hominibus, ne in utroque hominibus similis longe esset a deo aut in utroque deo similis longe esset ab hominibus atque ita mediator non esset. fallax itaque ille mediator, quo per secreta iudicia tua superbia meretur indui, unum cum hominibus habet, id est peccatum; aliud uideri uult habere cum deo, ut quia carnis mortalitate non tegitur pro immortalis se ostendet. sed quia stipendium peccati mors est, hoc habet commune cum hominibus unde simul damnetur in mortem.

Verax autem mediator, quem secreta tua misericordia demonstrasti humilibus et misisti ut eius exemplo etiam ipsam discerent humilitatem, mediator ille dei et hominum homo Christus Iesus inter mortales peccatores et immortalem iustum apparuit: mortalis cum hominibus, iustus cum deo, ut quoniam stipendium iustitiae uita et pax est, per iustitiam coniunctam deo euacuaret mortem iustificatorum impiorum, quam cum illis uoluit habere communem. hic demonstratus est antiquis sanctis, ut ita ipsi per fidem futurae passionis eius sicut nos

3 cf. Eph. 2, 2 6 cf. II Cor. 11, 14 10 cf. I Tim. 2, 5

3 potestatis <i>G</i> ¹	4 aeres <i>D</i> ¹	deceperunt <i>G</i> ¹ <i>v</i>	6 diabolus
<i>D</i>	7 superbiam <i>G</i> ¹	9 reconciliari <i>V</i> ¹	reconciliare <i>D</i> ¹ <i>G</i> ¹
10 autem <i>om.</i> <i>T</i>	12 a deo—esset <i>om.</i> <i>G</i> ¹	14 quod <i>D</i> ¹ <i>P</i> ¹	
15 mereretur <i>GPTv</i>	indui <i>D</i> ¹ <i>MP</i> ¹ <i>V</i> ¹	inludi <i>D</i> ¹ <i>GP</i> ¹ <i>Tv</i>	haberet
<i>P</i> ¹	est <i>eras.</i> in <i>v</i>	18 communi <i>T</i>	19 damnatur <i>D</i> ¹ <i>G</i> ¹ <i>v</i>
20 tua ante demonstrasti <i>add.</i> <i>T</i>	21 exemplū <i>P</i> ¹	dicerent <i>P</i> ¹	
22 illi <i>D</i> ¹	23 mortalis <i>D</i> ¹	27 hinc <i>D</i> ¹	28 futurae—fidem
<i>om.</i> <i>MY</i>			

per fidem praeteritae salui fierent. in quantum enim **homo**, in tantum mediator; in quantum autem uerbum, non **medius**, quia aequalis deo et deus apud deum et simul unus **deus**. quomodo nos amasti, pater bone, qui filio tuo unico **non** pepercisti, sed pro nobis impiis tradidisti eum. quomodo **nos** : amasti pro quibus ille non rapinam arbitratus esse aequalis tibi factus est subditus usque ad mortem crucis, unus ille in mortuis liber, potestatem habens ponendi animam suam et potestatem habens iterum sumendi eam; pro nobis autem tibi uictor et uictima, et ideo uictor, quia uictima; pro nobis tibi ¹⁰ sacerdos et sacrificium, et ideo sacerdos, quia sacrificium, faciens nos tibi de seruis filios de te nascendo, nobis seruiendo. merito mihi spes ualida in illo est, quod sanabis omnes languores meos per eum qui sedet ad dexteram tuam et te interpellat pro nobis; alioquin desperarem. multi enim et magni ¹⁵ sunt idem languores, multi sunt et magni; sed amplior est medicina tua. potuimus putare uerbum tuum remotum esse a coniunctione hominis et desperare de nobis, nisi caro fieret et habitaret in nobis.

VII.

20

ITEM DE EODEM SACRAMENTO. EX LIBRO DE CIVITATE DEI
NONO INTER CETERA ET AD LOCVM.

- 7 Omnes homines quamdiu mortales sunt etiam miseri sint necesse est. quaerendus est medius, qui non solum homo uerum etiam deus sit, ut homines ex mortali miseria ad beatam im-²⁵ mortalitatem huius medii beata mortalitas interueniendo per-

4 cf. Rom. 8, 32 6 cf. Philipp. 2, 6 7 cf. Ps. 87, 6
8 cf. Io. 10, 18 14 cf. Rom. 8, 34

1 fierint <i>T</i>	3 aequales <i>P</i> ¹	deo <i>om. Gv</i>	4 boni <i>D</i> ¹
5 amasti nos <i>DP</i>	6 est <i>G</i> ^{1v}	9 autem <i>om. DGPTv</i>	11 sacer-
dus <i>D</i> ¹	12 tibi nos <i>GPTv</i>	tibi <i>n</i> <i>D</i> ¹	14 sedit <i>D</i> ^{1P}
15 desperarem <i>DG</i> ^{1Pv}	16 idem <i>om. G</i> ^{1v}	ita <i>D</i>	18 homines
<i>D</i> ¹	disperare <i>DPv</i>	20 VIII <i>P</i>	22 inter—locum <i>om. G</i>
<i>PTv</i>	24 quaerendum <i>G</i> ¹	no ^a (<i>n add. m. 2</i>) <i>V</i>	25 homines
etiam <i>GPTv</i>	hominis etiam <i>D</i>		

ducat. quem neque non fieri mortalem oportebat neque permanere mortalem. mortalis quippe factus est non infirmata uerbi diuinitate, sed carnis infirmitate suscepta. non autem permansit in ipsa carne mortalis, quam resuscitauit a mortuis, quoniam ipse est fructus mediationis eius, ut nec ipsi propter quos liberandos mediator effectus est in perpetua uel carnis morte remanerent. proinde mediatorem inter nos et deum et mortalitatem habere oportuit transeuntem et beatitudinem permanentem, ut per id quod transit congrueret morituris, ad id quod permanet transferret ex mortuis. boni igitur angeli inter miseros mortales et beatos immortales medii esse non possunt, quia ipsi quoque et beati et immortales sunt. possunt autem medii esse angeli mali, quia immortales sunt cum illis, miseri cum istis. his contrarius est qui aduersus eorum immortalitatem et miseriam et mortalis esse ad tempus uoluit et beatus in aeternitate persistere potuit; ac sic eos et immortales superbos et miseros noxios, ne immortalitatis iactantia seducerent ad miseriam, et suae mortis humilitate et suae beatitudinis benignitate destruxit in eis quorum corda per suam fidem mundans ab illorum immundissima dominatione liberauit. homo itaque mortalis et miser longe seiunctus ab immortalibus et beatis quid eligat medium per quod immortalitati et beatitudini copuletur? quod possit delectare in daemonum immortalitate miserum est; quod posset offendere in Christi mortalitate iam non est. ibi ergo cauenda est miseria sempiterna, hic mors timenda non est, quae non esse potuit sempiterna, et beatitudo amanda est sempiterna. ad hoc se quippe interponit medius immortalis et miser ut ad immortalitatem beatam transire non sinat, quoniam persistit

4 quem <i>T</i>	5 fructus (c <i>add. m. 2</i>) <i>V</i>	6 liberandus <i>D¹G¹v</i>
7 mediator est <i>P</i>	9 pro <i>D¹</i>	ad <i>add. P²</i>
11 beatus <i>D¹</i>	14 post est <i>add. DGPTv</i> : mediator bonus	15 miseria
beatis <i>G¹</i>	<i>D¹</i> miser <i>G¹v</i>	17 superuos <i>D¹</i>
18 seduceret <i>G¹v</i>	mortales <i>D¹P¹</i>	18 destruxit <i>D</i>
<i>P</i>	humilitatem <i>D¹V¹</i>	22 qui
diligat <i>G¹v</i>	23 beatitudine <i>D¹T¹</i>	posset
immortalitate <i>D¹</i>	24 possit <i>DGPv</i>	25 mortalitatem <i>D¹G¹</i>
<i>MV</i>	cauendum <i>P¹</i>	
27 et beatitudo—sempiterna <i>om. T</i>	29 mortalitatem <i>P¹</i>	

quod impedit, id est ipsa miseria. ad hoc se autem interposuit mortalis et beatus ut mortalitate transacta ex mortuis faceret immortales, quod in se resurgendo monstravit, et ex miseris beatos, unde numquam ipse discessit. alius est ergo medius malus, qui separat amicos, alius bonus, qui reconciliat inimicos; et ideo multi sunt medii separatores, quia multitudo quae beata est unius dei participatione fit beata. cuius participationis priuatione misera multitudo malorum angelorum, quae se opponit potius ad impedimentum quam interponit ad beatitudinis adiutorium, etiam ipsa multitudine obstrepit quodam modo, ne possit ad illud unum beatificum perueniri. ad quod ut perduceremur, non multis, sed uno mediatore opus erat, et hoc eo ipso cuius participatione simus beati, hoc est uerbo dei non facto, per quem facta sunt omnia. nec tamen ob hoc mediator est, quia uerbum. maxime quippe immortale et maxime beatum uerbum longe est a mortalibus miseris; sed mediator per quod homo, eo ipso utique ostendens ad illud non solum beatum uerum etiam beatificum bonum non oportere quaeri alios mediatores, per quos arbitremur nobis peruentiois gradus esse moliendos, quia beatus et beatificus deus factus particeps humanitatis nostrae compendium prae-buit participandae diuinitatis suae. neque enim nos a mortalitate et miseria liberans ad angelos immortales beatosque ita perducit, ut eorum participatione etiam nos immortales atque beati simus, sed ad illam trinitatem, cuius et angeli participatione beati sunt. ideo quando in forma serui ut mediator esset infra angelos esse uoluit, in forma dei supra

1 est <i>eras. in v</i>	2 et ex m. <i>P²Tv</i>	mortui <i>P¹</i>	4 beatus
<i>D¹</i>	5 reconciliat <i>V¹</i>	6 separatoris <i>D¹G²</i>	7 participationes
<i>G¹</i>	10 ipsam multitudinem <i>Gv</i>	obstrepet <i>P¹</i>	11 peruenire
<i>D</i>	13 sumus <i>D¹v¹</i>	14 quod <i>T</i>	facta <i>om. P</i>
15 maxime—uerbum <i>om. M¹</i>	16 miseriis <i>P²</i>	18 illum <i>P¹</i>	beati-
fico <i>P</i>	19 alius <i>P¹</i>	arbitramur <i>DGPv</i>	20 peruentioibus
gradus <i>MV</i>	moliendus <i>G¹</i>	23 angelus et beatusquae <i>D¹</i>	
24 perducit ita <i>D¹GPv</i>	in nos <i>G¹</i>	25 atque <i>MV</i> : et <i>DGP</i>	
<i>Tv</i>	beatissimus <i>D¹MV</i>	beatissimos <i>G¹P¹</i>	26 sint <i>G¹</i> ut]
quod <i>G¹</i> qua <i>G²v</i>			

angelos mansit: idem in inferioribus uia uitae qui in superioribus uita. non enim uerum est quod idem Platonici ait Platonem dixisse: nullus deus miscetur homini; et hoc praecipuum eorum sublimitatis ait esse specimen quod nulla attrectatione hominum contaminantur. ergo daemones contaminari fatetur, et ideo eos a quibus contaminantur mundare non possunt omnesque immundi pariter fiunt, et daemones contrectatione hominum et homines cultu daemonum.

EX LIBRO DE TRINITATE IIII. DE EODEM MEDIATORIS
SACRAMENTO.

Quia igitur ad aeterna capessenda idonei non eramus sor-
desque peccatorum nos prae-grauabant temporalium rerum
amore contractae et de propagine mortalitatis tamquam natura-
liter inolitae, purgandi eramus. purgari autem ut contempe-
raremur aeternis non nisi per temporalia possemus, qualibus
iam contemperati tenebamur. sanitas enim a morbo plurimum
distat, sed nisi medicina curationis in morbo congruat, non
perducit ad sanitatem. inutilia temporalia decipiunt aegrotos,
utilia temporalia suscipiunt sanandos et traiciunt ad aeterna
sanatos. mens autem rationalis sicut purgata contemplationem
debet rebus aeternis, sic purganda temporalibus fidem. dixit
quidam illorum qui quondam apud Graecos sapientes habiti
sunt: quantum ad id quod ortum est aeternitas ualet,
tantum ad fidem ueritas. et profecto est uera sententia;

3 De deo Socr. p. 44

23 Plato Tim. p. 29 c Cic. Tim. 3

2 plantonicus Pⁱ 5 adtractatione (att. v) Gⁱv adsectatione Pⁱ
contaminare Pⁱ 6 fatentur Pⁱ 7 omnisque D inmodi
Gⁱ 8 contractione D contractione P Hic legendum titulum
CCXXXIII usque ad finem tituli CCXL add. MV 9 cap. XVI DG
PTv; numero caret in MV 10 post sacramento add. T: de fide qua
credimus temporaliter gesta et ueritate quae reddit aeterna 12 prae-
grauant GP^v prae-grabant D 13 contracti D de om. T
15 per add. Gⁱ possumus D 16 tenebramur T 17 sed
media curatio nisi morbo DGPTv 21 purgata DGⁱv 22 et
illorum Pⁱ condam D 24 profectus Gⁱv

aput V

quod enim nos temporale dicimus, hoc ille quod ortum **est** appellauit. ex quo genere etiam nos sumus, non **tantum** secundum corpus sed etiam secundum animi mutabilitatem; non enim proprie uocatur aeternum quod aliqua ex parte mutatur. in quantum igitur mutabiles sumus, in **tantum** 5 ab aeternitate distamus. promittitur autem nobis uita aeterna per ueritatem, a cuius perspicuitate rursus tantum **distat** fides nostra, quantum ab aeternitate mortalitas. nunc ergo adhibemus fidem rebus temporaliter gestis propter nos et **per** ipsam mundamur, ut etiam cum ad speciem uenerimus, quemad- 10 modum succedet fidei ueritas, ita mortalitati succedat aeternitas. quapropter quoniam fides nostra fiet ueritas, cum ad id quod nobis credentibus promittitur uenerimus — promittitur autem nobis uita aeterna; et dixit ueritas, non quae fiet, sicut futura est fides nostra, sed quae semper est ueritas, quia 15 ibi est aeternitas; dixit ergo ueritas: haec est autem uita aeterna ut cognoscant te unum uerum deum et quem misisti Iesum Christum — cum fides nostra uidendo fiet ueritas, tunc mortalitatem nostram commutatam tenebit aeternitas. quod donec fiat et ut fiat — quia rebus ortis ac- 20 commodamus fidem credulitatis, sicut in aeternis speramus ueritatem contemplationis — ne fides mortalis uitae dissonaret a ueritate aeternae uitae, ipsa ueritas patri coaeterna de terra orta est, cum filius dei sic uenit, ut fieret filius hominis et ipse in se susciperet fidem nostram qua nos perduceret ad 25 ueritatem suam, qui sic suscepit mortalitatem nostram, ut non amitteret aeternitatem suam. quantum enim ad id quod ortum est aeternitas ualet, tantum ad fidem ueritas. ita ergo nos

16 Io. 17, 3

23 cf. Ps. 84, 12

1 nos <i>om.</i> <i>T</i>	temporalem <i>DT</i>	5 mutabilis <i>D</i>	7 perspicui-
tatem <i>G</i> ¹	rursum <i>P</i>	10 ipsa <i>G</i> ¹ <i>P</i> ¹ <i>v</i>	etiam <i>om.</i> <i>DGPTv</i>
cum <i>om.</i> <i>MV</i>	ueniremus <i>MV</i>	11 succedit <i>DG</i> ¹ <i>PTv</i>	succidit
<i>G</i> ¹	mortalitate <i>D</i>	succedit <i>DG</i> ¹ <i>v</i>	13 promittetur <i>D</i>
14 et] sicut <i>G</i> ² <i>v</i>	17 et uerum <i>DGPv</i>	21 crudelitatis <i>P</i> ¹	
22 ueritate <i>G</i>	fidei <i>D</i> ¹	mortalis <i>G</i>	mutabilis <i>DG</i> ² <i>P</i> ¹ <i>v</i>
24 fieri <i>D</i>	fiet <i>P</i>	25 exciperet <i>GP</i> ² <i>Tv</i>	exciperit <i>DP</i> ¹
pit <i>D</i>	27 ammitteret <i>PT</i>	28 erga <i>v</i>	26 susci-

purgari oportebat, ut ille nobis fieret ortus qui maneret aeternus, ne alter nobis esset in fide, alter in ueritate. nec ab eo quod orti sumus ad aeterna transire possemus, nisi aeterno per ortum nostrum nobis sociato ad aeternitatem ipsius traiceremur. nunc itaque illuc quodam modo secuta est fides nostra quo ascendit in quem credimus ortus, mortuus, resuscitatus, assumtus. horum quattuor duo priora noueramus in nobis; scimus enim homines et oriri et mori; duo autem reliqua, id est resuscitari et assumi, iuste in nobis futura speramus, quia in illo facta credidimus. itaque in illo quia et id quod ortum erat transiit ad aeternitatem, transiturum est et nostrum, cum fides peruenerit ad ueritatem. iam enim credentibus, ut in uerbo fidei manerent et inde ad ueritatem ac per hoc ad aeternitatem perducti a morte liberarentur, ita loquitur: si manseritis in uerbo meo, uere discipuli mei estis. et quasi quaererent: quo fructu? secutus adiunxit: et cognoscetis ueritatem. rursus quasi dicerent: quid prodest mortalibus ueritas? et ueritas, inquit, liberabit uos; unde nisi a morte, a corruptione, a mutabilitate? ueritas quippe immortalis, incorrupta, incommutabilis permanet; uera autem immortalitas, uera incorruptibilitas, uera incommutabilitas ipsa est aeternitas.

VIII.

EX LIBRO CONFESSIONVM PRIMO INTER CETERA ET AD LOCVM.

Da mihi, domine, scire et intellegere utrum prius sit inuocare te an laudare te, et scire te prius sit an inuocare te.

15 Io. 8, 31 sq.

2 nec DP	3 aeternam DG'P'v	possimus DG'MP'V
5 traiceretur G'v	sequuta MV	post est ras. 5 fere litt. in V
6 credidimus P'	9 resuscitare D	assummi P
DGPTv	11 et om. T	transit DGPv
liberaremur MV	16 eritis P aliter estis P' in mg.	14 ad mortem D'
adiunxit MV: ait DGPTv	17 et rursus DGPTv	18 liberauit
DG'P'	20 incommutalis G'	permaneret v
T	23 cap. VIII deest in omnibus libris praeter MV	21 uera] aeterna

VIII.

6

sed quis te inuocat nesciens te? aliud enim pro alio **potest** inuocare nesciens. an potius inuocaris ut sciaris? **quomodo** autem inuocabunt in quem non crediderunt? aut **quomodo** credent sine praedicante? et laudabunt dominum **qui** requirunt eum. quaerentes enim inuenient eum et inuenientes laudabunt eum. quaeram te, domine, inuocans te et inuocem te credens in te; praedicatus enim es nobis. **inuocat** te, domine, fides mea, quam dedisti mihi, quam inspirasti mihi per humanitatem filii tui, per ministerium praedicatoris tui.

Et quomodo inuocabo deum meum, deum et dominum ¹⁰ meum? quoniam utique in me ipsum eum inuocabo, cum inuocabo eum. et quis locus est in me, quo ueniat in me deus meus? quo deus ueniat in me, deus, qui fecit caelum et terram? itane, domine deus meus, est quicquam in me quod capiat te? an uero caelum et terra, quae fecisti et in quibus ¹⁵ me fecisti, capiunt te? an quia sine te non esset quidquid est, fit ut quidquid est capiat te? quoniam itaque et ego sum, quid peto ut uenias in me qui non essem, nisi esses in me? non enim ego iam inferi, et tamen etiam ibi es. nam si descendero in infernum, ades. non ergo essem, deus meus, non ²⁰ omnino essem, nisi esses in me. an potius non essem, nisi essem in te, ex quo omnia, per quem omnia, in quo omnia? etiam sic, domine, etiam sic. quo te inuoco, cum in te sim, aut unde uenias in me? quo enim recedam extra caelum et terram, ut inde in me ueniat deus meus, qui dixit: caelum ²⁵ et terram ego impleo? capiunt ergone te caelum et terra, quoniam tu imples ea? an imples et restat, quoniam non te capiunt? et quo refundis quidquid impleto caelo et terra restat ex te? an non opus habes ut quoquam continearis, qui contines omnia, quoniam quae imples continendo imples? non ³⁰

3 cf. Rom. 10, 14
22 cf. Rom. 11, 36

4 Ps. 21, 27
25 Hier. 23, 24

19 cf. Ps. 138, 8

4 credent a: credunt *MV*
inuenient a: inueniunt *MV*
MV 16 quicquid *M*
dero *M'* 28 refundes *MV*
M'V'; del. m. 2 in ambobus

5 quaerentes in ras. a m. 1 *M*
14 dñe om. *M pr.* 15 terram
17 quicquid *M'* quicquid *V* 19 discen-
quicquid *M'* 29 ex te || exte

enim uasa, quae te plena sunt, stabilem te faciunt, quia et si frangantur non effunderis. et cum effunderis super nos, non tu iaces, sed erigis nos, (nec tu dissiparis, sed colligis nos). sed qui imples omnia te toto imples omnia? an quia non possunt te totum capere omnia, partem tui capiunt et eandem partem simul omnia capiunt? an singulas singula et maiores maiora et minores minora capiunt? ergo est aliqua pars tua maior, aliqua minor. an ubique totus es et res nulla te totum capit?

10 Quid est ergo deus meus, quid, rogo, nisi dominus deus? quis enim dominus praeter dominum aut quis deus praeter deum nostrum? summe, optime, potentissime, omnipotentissime, misericordissime et iustissime, secretissime et praesentissime, pulcherrime et fortissime, stabilis et incomprehensibilis; in-
15 commutabilis, mutans omnia; numquam nouus, numquam uetus; innouans omnia et in uetustatem perducens superbos et nesciunt; semper agens, semper quietus; colligens et non egens; portans et implens et protegens; creans et nutriens et perficiens; quaerens, cum nihil desit tibi. amas nec aestuas;
20 zelas et securus es; paenitet te et non doles; irasceris et tranquillus es; opera mutas nec mutas consilium; recipis quod inuenis et numquam amisisti; numquam inops et gaudes lucris; numquam auarus et usuras exigis. supererogatur tibi ut debeas, et quis habet quicquam non tuum? reddis debita
25 nulli debens; donas debita nihil perdens. et quid diximus, deus meus, uita mea, dulcedo mea sancta, aut quid dicit aliquis, cum de te dicit? et uae tacentibus de te, quoniam loquaces muti facti sunt. quis mihi dabit adquiescere in te? quis dabit mihi ut uenias in cor meum et inebries illud, ut obliuiscar
30 mala mea et unum bonum meum amplectar te? quid mihi

11 cf. Ps. 17, 32

3 nec — colligis nos *a: om. MV* 4 qui *a: quae MV* 14 in-
comprehensibilis *M* 16 perducēs *M* 19 estuas *M* 24 reddis
a: reddes MV 25 debes *M* dunans *M'* donans *M'* per-
des *M*

es? miserere ut loquar. quid tibi sum ipse, ut amari te iubeas a me? et nisi faciam, irasceris mihi et minaris ingentes miserias. paruane ipsa est, si non amem te? hei mihi! dic mihi per miserationes tuas, domine deus meus, quid sis mihi. dic animae meae: salus tua ego sum. sic dio ut 5 audiam. ecce aures cordis mei ante te, domine; aperi eas et dic animae meae: salus tua ego sum. curram post uocem hanc et apprehendam te. noli abscondere a me faciem tuam: moriar, ne moriar, ut eam uideam. angusta est domus animae meae, quo uenias ad eam: dilatetur abs te; ruinosa 10 est: refice eam; habet quae offendant oculos tuos: fateor et scio; sed quis mundabit eam? aut cui alteri praeter te clamabo: ab occultis meis munda me, domine, et ab alienis parce seruo tuo?

VIII.

15

DE TEMPORE, QVOD CVM HOMO METIRI VIDEATVR NON TAMEN
 POTEST COMPREHENDERE QVID SIT TEMPVS. EX LIBRO CON-
 FESSIONVM XI INTER CETERA ET AD LOCVM.

- 9 Deus, dona hominibus uidere in paruo communes notitias rerum paruorum atque magnarum. sunt sidera et luminaria 20 caeli in signis et in temporibus et in diebus et in annis; sunt uero; sed nec ego dixerim circuitum illius ligneolae rotae diem esse nec tamen ideo tempus non esse ille dixerit. ergo scire cupio uim naturamque temporis, quo metimur corporum motus et dicimus illum motum, uerbi gratia, tempore duplo esse 25 diuturniorem quam istum. nam quaero quoniam dies dicitur non tantum mora solis super terram, secundum quod aliud est dies, aliud nox, sed etiam totius eius circuitus ab oriente

5 Ps. 34, 3

13 Ps. 18, 13 sq.

21 cf. Gen. 1, 14

11 offendant *a*: offendat *MV* 12 quid *M*¹ eam *om. M*
 preter *M* 15 *cap. VIII deest in DGPTv* 16 mentiri *M*¹
 17 comprehendere *M* 22 sed *supra uers. a m. 1 M* rotae
V: tae *M* 24 motus *a*: motis *MV*

usque orientem, secundum quod dicimus: tot dies transierunt; cum suis enim noctibus dicuntur tot dies nec extra reputantur spatia noctium. quoniam ergo dies expletur motu solis atque circuitu ab oriente usque ad orientem, quaero utrum motus ipse sit dies an mora ipsa, quanta peragitur, an utrumque. si enim primum dies esset, dies ergo esset, etiam si tanto spatio temporis sol cursum illum peregisset, quantum est horae unius. si secundum, non ergo esset dies, si ab ortu solis usque in ortum alterum tam brevis mora esset, quam est horae unius, sed uicies et quater circuiret sol ut expleret diem. si utrumque, nec ille appellaretur dies, si horae spatio sol totum suum gyrum circuiret, nec ille, si sole cessante tantum temporis praeteriret, quanto peragere sol totum ambitum de mane in mane assolet. non itaque nunc quaeram quid sit illud quod uocatur dies, sed quid sit tempus, quo metientes solis circuitum diceremus eum dimidio spatio temporis peractum minus quam solet, si tanto spatio temporis peractus esset, quanto peraguntur horae duodecim; et utrumque tempus comparantes diceremus illud simplum, hoc duplum, etiam si aliquando illo simplo, aliquando isto duplo sol ab oriente usque ad orientem circuiret. nemo ergo mihi dicat caelestium corporum motus esse tempora, quia et cuiusdam uoto cum sol stetisset ut uictoriosum proelium perageret, sol stabat, sed tempus ibat. per suum quippe spatium temporis, quod ei sufficeret, illa pugna gesta atque peracta est. uideo igitur tempus quandam esse distentionem; sed uideo an uidere mihi uideor? tu demonstrabis, lux ueritatis. iubes ut approbem, si quis dicat tempus esse motum corporis? non iubes. nam corpus nullum nisi in tempore moueri audio; tu dicis. ipsum autem corporis motum tempus esse non audio; non tu dicis. cum enim mouetur corpus, tempore metior quamdiu moueatur, ex quo moueri incipit donec desinat. et si non

22 cf. Isa. 10, 13

1 usque in *M* transierunt *V*; n a m. 2 8 ortu *V*: tu
M 11 appellarentur *M* 16 circuitu *MV* 18 quanto a:
quantum *MV* 19 illum *MV* 31 metior a: motior *MV*

uidi ex quo coepit et perseuerat moueri, ut non uideam cum desinit, non ualeo metiri nisi forte ex quo uidere incipio, donec desinam. quod si diu uideo, tantummodo longum tempus esse renuntio, non autem quantum sit, quia et quantum cum dicimus collatione dicimus, uelut: tantum hoc quantum illud, aut: duplum hoc ad illud, et si quid aliud isto modo. si autem notare potuerimus locorum spatia, unde et quo ueniat corpus quod mouetur uel partes eius, si tamquam in torno mouetur, possumus dicere quantum sit temporis ex quo ab illo loco usque ad illum locum motus corporis uel partis eius effectus est. cum itaque aliud sit motus corporis, aliud quo metimur quamdiu sit, quis non sentiat quid horum potius tempus dicendum sit? nam etsi uarie corpus aliquando mouetur, aliquando stat, non solum (motum eius sed etiam statum tempore metimur). ergo nec praeterita nec praesentia nec praetereuntia tempora metimur et metimur tamen tempora.

Deus creator omnium: uersus iste octo syllabarum breuibus et longis alternat syllabis. quattuor itaque breues, prima, tertia, quinta, septima simplae sunt ad quattuor longas, secundam, quartam, sextam, octauam; hae singulae ad illas singulas duplum habent temporis; pronuntio et renuntio et ita est, quantum sentitur sensu manifesto. quantum sensus manifestus est, breui syllaba longam metior eamque sentio habere bis tantum. sed cum altera post alteram sonat, si prior breuis, longa posterior, quomodo tenebo breuem et quomodo eam longae metiens applicabo ut inueniam quod bis tantum habeat, quandoquidem longa sonare non incipit, nisi breuis sonare destiterit? ipsamque longam num praesentem metior, quando nisi finitam non metior? eius autem finitio

2 mentiri <i>M'</i>	3 dio <i>M</i>	5 dicims ^u <i>M</i>	illud <i>a</i> : illum
<i>MV</i> 8 moueatur <i>M</i>	9 moueatur <i>V</i> ; <i>a del. m. 1</i>	13 etsi	
<i>a</i> : si et <i>MV</i>	uarias <i>MV</i>	14 motum—metimur <i>a</i> : om. <i>MV</i>	
16 metitur et metitur <i>M pr.</i>	20 at <i>MV</i>	21 secundam <i>a</i> : secundum <i>MV</i>	
octabam <i>MV</i>	22 pronuntiatio <i>M</i>	24 breuis	
<i>M</i> 27 longe <i>MV</i>	ut <i>M'V</i> et <i>M'</i>		

praeteritio est. quid ergo est quod metior? ubi est qua metior brevis? ubi est longa quam metior? ambae sonuerunt, anolauerunt, praeterierunt, iam non sunt, et ego metior fidenterque respondeo, quantum exercitato sensu fiditur illam simplam esse, illam duplam, in spatio scilicet temporis; neque hoc possum nisi quia praeterierunt et finitae sunt. non ergo ipsas quae iam non sunt, sed aliquid in memoria mea metior quod infixum manet.

In te, anime meus, tempora metior. noli mihi obstrepere, quod est: noli tibi obstrepere turbis affectionum tuarum. in te, inquam, tempora metior; affectionem, quam res praetererunt in te faciunt et cum illae praeterierint manet, ipsam metior praesentem, non ea quae praeterierunt ut fieret; ipsam metior cum tempora metior. ergo aut ipsa sunt tempora aut non tempora metior. quid cum metimur silentia et dicimus illud silentium tenuisse temporis quantum illa uox tenuit? nonne cogitationem tendimus ad mensuram uocis, quasi sonaret, ut aliquid de interuallis silentiorum in spatio temporis renuntiare possimus? nam et uoce atque ore cessante peragimus cogitando carmina et uersus et quemque sermonem motionumque dimensiones quaslibet et de spatiis temporum quantum illud ad illud sit renuntiamus, (non aliter ac si ea sonando diceremus). uoluerit aliquis edere longiusculam uocem et constituerit praemeditando quam longa futura sit egitque iste spatium temporis in silentio memoriaeque commendans coepit edere illam uocem, quae sonat donec ad propositum terminum perducatur: immo sonuit et sonabit; nam quod eius iam peractum est utique sonuit; quod autem restat sonabit; atque ita peragitur, dum praesens intentio futurum in praeteritum traicit, diminutione futuri crescente praeterito, donec consumptione futuri sit totum praeteritum.

1 quam *MV* 5 duplum *V*; um *a m. 2* 6 possum *a*: possunt
MV 10 tibi] mihi *M pr.* tuam (*ru a m. 2*) *V*; *ru eras. in M*
18 spatio *a*: spatia *MV* 22 renuntiamus *M* non — diceremus
a: om. *MV* 25 spatium tem *V in ras. a m. 1* 26 edere *V*; *e a*
m. 2 27 sonauit *MV* 29 dum (*u a m. 2 in ras.*) *M* 30 deminutione *M*

Sed quomodo minuitur aut consumitur futurum quod nondum est? aut quomodo crescit praeteritum quod iam non est, nisi quia in animo qui illud agit tria sunt? nam expectat et attendit et meminit, ut id quod expectat per id quod attendit transeat in id quod meminerit. quis igitur negat 5
 〈futura〉 nondum esse? sed tamen iam est in animo expectatio futurorum. et quis negat praeterita iam non esse? sed tamen adhuc est in animo memoria praeteritorum. et quis negat praesens tempus carere spatio, quia in puncto praeterit? sed tamen perdurat attentio, per quam pergat abesse quod aderit. 10
 non igitur longum tempus futurum, quod non est, sed longum futurum longa expectatio futuri est; neque longum praeteritum tempus, quod non est, sed longum praeteritum longa memoria praeteriti est. dicturus sum canticum quod noui: antequam incipiam, in totum expectatio mea tenditur; cum autem coe- 15
 pero, quantum ex illo in praeteritum decerpsero, tenditur in memoria mea atque distenditur uita huius actionis meae in memoria propter quod dixi et in expectatione propter quod dicturus sum. praesens tamen adest attentio mea, per quam traicitur quod erat futurum, ut fiat praeteritum. quod quanto 20
 magis agitur et agitur, tanto breuiata expectatione prolongatur memoria, donec tota expectatio consumatur, cum tota illa actio finita transierit in memoriam. et quod in toto cantico, hoc in singulis particulis eius fit atque in singulis syllabis eius; hoc in actione longiore, cuius forte particula 25
 est illud canticum; hoc in tota uita hominis, cuius partes sunt omnes actiones hominis; hoc in toto saeculo filiorum hominum, cuius partes sunt omnes uitae hominum. sed quoniam melior est misericordia tua super uitas, ecce distentio est uita mea et me suscepit dextera tua in domino meo 30

29 cf. Ps. 62, 4

4 et meminit et attendit *M* 6 futura *a*: om. *MV* 15 totum
a: totam *MV* me attenditur *M* 16 illo *a*: illa *MV* ten-
 ditur et (om. in) *MV* 18 in memoriā *repet. m. 2 in marg. V*
 expectationem *MV* quod—sum *repet. m. 2 in marg. V* 22 con-
 summatum *M*¹ 30 meo om. *M*

mediatore filio hominis inter te unum et nos multos, in multis per multa, ut per eum apprehendam in quo et apprehensus sum et a ueteribus diebus colligar sequens unum, praeterita oblitus; non in ea quae futura et transitura sunt, sed in ea
 5 quae ante sunt non distentus, sed extentus, non secundum distentionem, (sed secundum intentionem) sequar ad palmam supernae uocationis, ubi audiam uocem laudis et contempler delectationem tuam (nec uenientem) nec praetereuntem. nunc uero anni mei in gemitibus et tu solacium meum, domine,
 10 pater meus aeternus es. at ego in tempora dissilui, quorum ordinem nescio, et tumultuosis uarietatibus dilaniantur cogitationes meae in intima uiscera animae meae, donec in te confluam purgatus et liquidus igne amoris tui. et stabo atque solidabor in te, in forma mea, ueritate tua, nec patiar quae-
 15 stiones hominum, qui poenali morbo plus sitiunt quam capiunt, et dicunt: quid faciebat deus antequam faceret caelum et terram? aut quid ei uenit in mentem ut aliquid faceret, cum antea numquam aliquid fecerit? da illis, domine, bene cogitare quid dicant et inuenire quia non dicitur: numquam,
 20 ubi non est tempus. qui enim dicitur numquam fecisse (quid aliud dicitur nisi nullo tempore fecisse?) uideant itaque nullum tempus esse posse sine creatura et desinant istam uanitatem loqui. extendantur etiam in ea quae ante sunt et intellegant te ante omnia tempora aeternum creatorem omnium temporum
 25 neque ulla tempora tibi esse coaeterna nec ullam creaturam, etiam si est aliqua supra tempora.

Domine deus meus, quis ille sinus est alti secreti tui et quam longe inde me proiecerunt consequentia delictorum meorum! sana oculos meos et congaudeam luci tuae. certe si

7 cf. Philipp. 3, 14

6 sed—intentionem *a*: om. *MV* 8 nec uenientem *a*: om. *MV*
 9 anni mei *M*: anime *V* 16 contra eos qui dicunt quid faciebat
dē antequam aliquid faceret *adnot.* *V* in *marg.* aliquid ante faceret
eras, in M 20 quid — fecisse *a*: om. *MV* 28 proiecerunt *MV*
 consequentiā *V* 29 certe — cui *om. M'*; *add. m. 2 in mg. inf.*

est tam grandi scientia et praescientia pollens animus, cui cuncta praeterita et futura ita nota sint sicut mihi unum canticum notissimum, nimium mirabilis est animus iste atque ad horrorem stupendus, quippe quem ita non lateat quidquid peractum et quidquid reliquum saeculorum est, quemadmodum 5 me non latet cantantem illud canticum quid et quantum eius abierit ab exordio, quid et quantum restet ad finem. sed absit ut tu, conditor universitatis, conditor animarum et corporum, absit ut ita noueris omnia futura et praeterita: longe tu, longe mirabilius longeque secretius. neque enim sicut 10 nota cantantis notumue canticum audientis expectatione uocum futurarum et memoria praeteritarum uariatur affectus sensusque distenditur, ita tibi aliquid accidit incommutabiliter aeterno, hoc est uere aeterno creatori mentium. sicut ergo nosti in principio caelum et terram sine uarietate notitiae 15 tuae, ita fecisti in principio caelum et terram sine distentione actionis tuae. qui intellegit confiteatur tibi, et qui non intellegit confiteatur tibi. o quam excelsus es! et humiles corde sunt domus tua. tu enim erigis elisos, et non cadunt quorum celsitudo tu es. 20

[DE MIRACVLIS QVAE MAGICIS ARTIBVS FIVNT. EX LIBRO DE TRINITATE III T. VII.]

- 10 Hic uideo quid infirmae cogitationi possit occurrere, cur scilicet ista miracula etiam magicis artibus fiant. nam et magi Pharaonis similiter serpentes fecerunt et alia similia. 25 sed illud amplius est admirandum, quomodo magorum illa potentia, quae serpentes facere potuit, ubi ad muscas minutissimas uentum est omnino defecit. scinifes enim musculae

18 cf. Ps. 145, 8

1 grandis <i>M</i> ²	scientia <i>M</i> ² : scientiae <i>V</i>	et om. <i>M</i> ² <i>V</i>
prescientia <i>M</i> ²	5 reliquum <i>V</i> reliquum <i>M</i>	7 aberit <i>M</i> 19 eri-
ges <i>MV</i>	21 <i>capp.</i> 10—24 <i>desunt in MV</i>	23 infirmi <i>P</i> ¹
posset <i>T</i>	25 magi; i a m. 2 in ras. <i>P</i>	serpentis <i>D</i> ¹ 26 et
post sed <i>add.</i> <i>T</i>	ammirandum <i>PT</i>	28 sciniphes <i>GTv</i>

sunt breuissimae, qua tertia plaga superbus Aegyptius populus caedebatur. ibi certe deficientes magi dixerunt: digitus dei est hoc. unde et intellegi datur ne ipsos quidem transgressores angelos, aetherias potestates in imam istam caliginem ⁵ tamquam in sui generis carcerem ab illius sublimis aetheriae puritatis habitatione detrusas, per quas magicae artes possunt quidquid possunt, ualere aliquid nisi data desuper potestate. datur autem uel ad fallendos fallaces, sicut in Aegyptios et in ipsos etiam magos data est, ut in eorum spirituum ¹⁰ seductione uiderentur admirandi a quibus fiebant a dei ueritate damnandi; uel ad monendos fideles, ne tale aliquid facere pro magno desiderent, propter quod etiam nobis scripturae auctoritate sunt prodita; uel ad exercendam, probandam manifestandamque iustorum patientiam; neque enim parua uisibilium miraculorum potentia Iob cuncta quae habuit amisit, et filios et ipsam corporis sanitatem.

Nec ideo putandum est istis transgressoribus angelis ad nutum seruire hanc uisibilium rerum materiam, sed deo potius, a quo haec potestas datur, quantum in sublimi et ¹⁵ spiritali sede incommutabilis iudicat. nam et damnatis iniquis etiam in metallo seruit aqua et ignis et terra, ut faciant inde quod uolunt; sed quantum sinitur. nec sane creatores illi mali angeli dicendi sunt, quia per illos magi resistentes famulo dei ranas et serpentes fecerunt; non enim ²⁰ eas ipsi creauerunt. omnium quippe rerum, quae corporaliter uisibiliterque nascuntur, occulta quaedam semina in istis corporeis mundi huius elementis latent. alia sunt enim haec

2 Ex. 8, 19

15 cf. Iob 1 et 2

1 tertio G ¹	superbos T ¹	2 celebratur G ^{4v}	deficientis
D ¹ 3 hoc] } hic G ²	4 et post angelos add. G ²	post	
aetherias add. P ² quondā	ima ista D ¹ manifestam T	caligine	
D ¹ 6 puritatis G ¹	7 non possunt post aliquid add. DGPTv		
8 et] sed DG	9 spī tuum T	11 ammonendos T	fidelis
D ¹ nae G	13 probandamq; P ¹	14 patientia D ¹	praua
G 18 nudum D	20 spiritalis T	22 ne T	23 crea-
toris v	24 resistentis D ¹	non — creauerunt om. T	26 uisi-
biliterquae P ¹ uisibiliter om. D ¹	27 latent om. G ¹		

iam et conspicua oculis nostris ex fructibus et animantibus, alia uero illa occulta istorum seminum semina, unde iubente creatore produxit aqua prima natatilia et uolatilia, terra autem prima germina et prima sui generis animalia. neque enim tunc in huiusce modi fetus ita producta sunt, ut in eis quae producta sunt uis illa consumpta sit; sed plerumque desunt congruae temperamentorum occasiones, quibus erumpant et species suas peragant. ecce enim breuissimus surculus semen est; nam conuenienter mandatus terrae arborem facit. huius autem surculi subtilius semen aliquod eiusdem generis granum 10 est et huc usque nobis uisibile. iam uero etiam huius grani semen quamuis oculis uidere nequeamus, ratione tamen conicere possumus, quia nisi talis aliqua uis esset in istis elementis, non plerumque nascerentur et ex terra quae ibi seminata non essent, nec animalia tam multa nulla marium 15 feminarumque commixtione praecedente siue in terra siue in aqua; quae tamen crescunt et coeundo alia pariunt, cum illa nullis coeuntibus parentibus orta sint. et certe apes semina filiorum non coeundo concipiunt, sed tamquam sparsa per terras ore decolligunt. inuisibilium enim seminum creator ipse 20 creator est omnium rerum, quoniam quaecumque nascendo ad oculos nostros exeunt et ex occultis seminibus accipiunt progrediendi primordia et incrementa debitae magnitudinis distinctionemque formarum ab originalibus tamquam regulis sumunt. sicut ergo nec parentes dicimus creatores hominum 25 nec agricolas creatores frugum, quamuis eorum extrinsecus adhibitis motibus ista creanda dei uirtus interius operetur: ita non solum malos sed nec bonos angelos fas est putare

3 cf. Gen. 1, 20 sqq.

1 iam (om. et) PT	3 et 4 primo v	natatilia G ¹ P ¹
et om. T	5 tunc (in om.) DGv	foetus P fedus D ¹ Gv
7 erumpunt et peragunt T	8 preuissimus G ¹	11 huius etiam T
12 tamen DGv: quidem PT	14 ex (om. et) Tv	16 commistione DG ¹
praecedentes P ¹	17 tam v	20 colligunt GT
23 incremento D ¹ Gv	debita T	distinctionesque D ¹ T
24 originalibus P	25 sicut] sunt T	26 agriculas G ¹
D ¹ P ¹	opereretur P	27 adhibitis putari P ¹ T
	28 bonus D ¹	

creatores, si pro subtilitate sui sensus et corporis semina rerum istarum nobis occultiora nouerunt et ea per congruas temperationes elementorum latenter spargunt atque ita et gignendarum rerum et accelerandorum incrementorum praebent occasiones. sed nec boni haec nisi quantum deus iubet, nec mali haec iniuste faciunt nisi quantum iuste ipse permittit. nam iniqui malitia uoluntatem suam habent iniustam, potestatem autem non nisi iuste accipiunt siue ad suam poenam siue ad aliorum uel poenam malorum uel laudem bonorum. itaque apostolus. discernens interius deum creantem atque formantem ab operibus creaturae, quae admoventur extrinsecus, et de agricultura similitudinem adsumens ait: ego plantaui, Apollo rigauit; sed deus incrementum dedit. sicut ergo in ipsa uita nostra mentem iustificando formare non potest nisi deus, praedicare autem extrinsecus euangelium et homines possunt non solum boni per ueritatem sed etiam mali per occasionem: ita creationem rerum uisibilium deus interius operatur, exteriores autem operationes siue bonorum siue malorum uel angelorum uel hominum siue etiam quorumcumque animalium secundum imperium suum et a se impertitas distributiones potestatum et appetitiones commoditatum ita rerum naturae adhibet, in qua creat omnia, quemadmodum terrae agriculturam. quapropter ita non possum dicere angelos malos magicis artibus euocatos creatores fuisse ranarum atque serpentium, sicut non possum dicere homines malos segetis esse creatores, quam per eorum operam uidero exortam. sicut nec Iacob creator colorum in pecoribus fuit, quia bibentibus in conceptu matribus uarietas uirgas quas intuerentur

12 I Cor. 3, 6

16 cf. Philipp. 1, 18

27 cf. Gen. 30, 41

2 per] p P ¹	3 latenter—incrementorum om. T	et om.
G ^o	4 adcelerandorum DG ¹ P	5 occasiones D ¹ G ¹ bona
G ²	6 haec] nec G ^o	7 malitiam D habet et accipit D ¹
8 iustae T	9 illorum DGP	11 amouentur T mouentur
G ^o	12 assumens G ² v	16 ueritate D ¹
G ¹ P ¹	21 distributiones G ¹	24 angelus malus
D ¹	26 segetis G ¹	27 creatur D ¹ caelorum
T	qui P ¹	28 conceptu G conceptum D ¹ P uarias G ² v

apposuit. sed nec ipsae pecudes creatrices fuerunt uarietatis
 prolis suae, quia inhaeserat animae illarum discolor phantasia
 ex contuitu uariarum uirgarum per oculos impressa, quae non
 potuit nisi corpus quod sic affecto spiritu animabatur ex
 compassione commixtionis afficere, unde teneris fetuum pri-
 moridiis discoloris tenuis aspergeretur. ut enim sic ex semet ipsis
 afficiantur uel anima ex corpore uel corpus ex anima, con-
 gruenter rationes id faciunt, quae incommutabiliter uiuunt in
 ipsa summa dei sapientia, quam nulla spatia locorum capiunt ;
 et cum sit ipsa incommutabilis, nihil eorum quae uel muta- 10
 biliter sunt deserit, quia nihil eorum nisi per ipsam creatum
 est. ut enim de pecoribus non uirgae, sed pecora nascerentur
 fecit hoc incommutabilis et inuisibilis ratio sapientiae dei, per
 quam creata sunt omnia. ut autem de uarietate uirgarum
 pecorum color conceptorum aliquid duceret, fecit hoc anima 15
 grauidae pecudis per oculos affecta forinsecus et interius secum
 pro suo modulo formandi regulam trahens, quam de intima
 potentia sui creatoris accepit. sed quanta sit uis animae ad
 afficiendam atque mutandam materiam corporalem — cum tamen
 creatrix corporis dici non possit, quia omnis causa mutabilis 20
 sensibilisque substantiae omnisque modus et numerus et pon-
 dus eius, unde efficitur ut et sit et natura ita uel ita sit, ab
 intellegibili et incommutabili uita quae super omnia est
 existit et peruenit usque ad extrema atque terrena — multus
 sermo est neque nunc necessarius. uerum propterea factum 25
 Iacob de pecoribus commemorandum arbitratus sum, ut intelle-
 geretur, si homo qui uirgas illas sic posuit dici non potest
 creator colorum in agnis et in haedis, nec ipsae matrum

1 pecudes <i>DG</i> ¹	fuerint <i>G</i> ¹ <i>P</i> ¹	fuerant <i>G</i> ¹	uarietates <i>D</i>
2 phantasia/// <i>P</i>	3 oculus <i>D</i> ¹	impressa <i>T</i>	quod <i>DG</i>
<i>Pv</i>	4 affectu <i>GPv</i>	<i>ap̄s</i> <i>P</i>	5 compassione <i>P</i> qua passione
<i>Gv</i>	commixtiones <i>D</i> ¹	adficere <i>G</i> ¹	6 colore <i>D</i> ¹ <i>T</i>
aspergetur <i>T</i>	7 congruentiae <i>D</i> ²	8 rationis <i>D</i> ¹	10 qui
<i>P</i> ¹	11 ipsi <i>P</i> ¹	12 est <i>add. m. 2</i> in <i>P</i>	14 quem <i>T</i>
15 conceptorum color <i>T</i>	facit <i>D</i> ²	16 grauedae <i>D</i> ¹	18 acci-
pit <i>G</i> ¹	uis sit <i>T</i>	21 substantia <i>T</i>	28 hedis (<i>om. in</i>) <i>Gv</i>

animae, quae conceptam per oculos corporis phantasiam uarietatis seminibus carne conceptis quantum natura passa est asperserunt, multo minus dici posse ranarum serpentiumque creatores angelos malos, per quos magi Pharaonis tunc illa fecerunt.

DE CAUSIS ORIGINALIBVS CREATURARVM NATVRALIVM, QVAS MVNDO CREATOR INSERVIT. EX LIBRO III DE TRINITATE T. VIII.

Sed ne de animalibus quasi diuersa ratio moueat, quod 11 habent spiritum uitae cum sensu appetendi quae secundum 10 naturam sunt uitandique contraria, etiam hoc est uidere quam multi homines nouerint ex quibus herbis aut carnibus aut quarumque rerum quibuslibet sucis aut humoribus uel ita positis uel ita obrutis uel ita contritis uel ita commixtis quae animalia nasci soleant; quorum se quis tam demens audeat 15 dicere creatorem? quid ergo mirum si quemadmodum potest nosse quilibet nequissimus homo unde illi uel illi uermes muscaeque nascantur, ita mali angeli pro subtilitate sui sensus in occultioribus elementorum seminibus norunt unde ranae serpentesque nascantur et haec per certas et notas tem- 20 perationum opportunitates occultis motibus adhibendo faciunt creari, non creant? sed illa homines quae solent ab hominibus fieri non mirantur. quod si quisquam celeritates incrementorum forte miratur, quod illa animantia tam cito facta sunt, attendat quemadmodum et ista pro modulo facultatis humanae ab 25 hominibus procurentur. unde enim fit ut eadem corpora citius uermescant aestate quam hieme, citius in calidioribus quam

1 conceptū P oculus Dⁱ 2 carnem Gⁱ 3 serpentum-
que P 7 inseruit *add. m. 2 in P* VIII GTv; om. DP
9 habent P (a *add. m. 2*) 11 hominis Dⁱ nouerunt Pⁱ
12 quarumque P (cū *add. m. 2*) quilibet DGⁱP^v 15 auctorem
T quemammodum T 16 uermis DⁱPⁱ 17 muscaeque Pⁱ
nascuntur P 18 oculoribus Gⁱ 19 perceptas DGv 20 oportu-
nitates libri 21 qui Pⁱ 22 celeritatis GⁱP^v celeritate Dⁱ
23 fortem Dⁱ 24 si post et *add. DGⁱP^v* 25 ad eadem v

in frigidioribus locis? sed haec ab hominibus tanto difficilius
 adhibentur, quanto desunt sensuum subtilitates et corporum
 mobilitates in membris terrenis et pigris. unde qualibuscum-
 que angelis uicinas causas ab elementis contrahere quanto
 facilius est, tanto mirabiliores in huius modi operibus eorum
 existunt celeritates. sed non est creator nisi qui principaliter
 ista format; nec quisquam hoc potest nisi ille, penes quem
 primitus sunt omnium quae sunt mensurae, numeri et pon-
 dera; et ipse est unus creator deus, ex cuius ineffabili poten-
 tatu fit etiam ut quod possent hi angeli, si permitterentur,
 ideo non possint, quia non permittuntur. neque enim occurrit
 alia ratio cur non potuerint facere minutissimas muscas qui
 ranas serpentesque fecerunt, nisi quia maior aderat dominatio
 prohibentis dei per spiritum sanctum; quod etiam ipsi magi
 confessi sunt dicentes: digitus dei est hoc. quid autem
 possint per naturam nec possint per prohibitionem et quid
 per ipsius naturae suae condicionem facere non sinantur ho-
 mini explorare difficile est, immo uero impossibile nisi per
 illud donum dei, quod apostolus commemorat dicens: alii
 diiudicatio spirituum. nouimus enim hominem posse
 ambulare et neque hoc posse, si non permittatur; uolare autem
 non posse, etiam si permittatur. sic et illi angeli quaedam
 possunt facere, si permittantur ab angelis potentioribus ex
 imperio dei; quaedam uero non possunt nec si ab eis per-
 mittantur, quia ille non permittit a quo illis est talis naturae
 modus, qui etiam per angelos suos et illa plerumque non per-
 mittit quae concessit ut possint.

15 Ex. 8, 19

19 I Cor. 12, 10

1 omnibus <i>P</i>	tanto] tam <i>v</i>	2 sensum <i>P</i> ¹	subtilitatis
et mobilitatis <i>D</i> ¹ <i>P</i> ¹	3 in <i>P</i> ¹ <i>T</i> : et <i>G</i> <i>v</i>	5 mirabilior (ius <i>D</i>)	
est <i>DG</i> ¹ <i>P</i> ¹ <i>v</i>	7 potem <i>D</i> ¹	8 mensus et <i>G</i> ¹	mensurae et <i>G</i> ¹ <i>v</i>
9 unus <i>om.</i> <i>T</i>	crator <i>P</i>	ineffabile <i>D</i>	ineffabile <i>G</i> ¹
potentia <i>D</i> ¹	potentia <i>T</i>	10 possunt <i>DP</i> ¹	11 permittantur <i>P</i> ¹
12 quur <i>T</i>	18 explorarac <i>T</i>	25 illi <i>DP</i> ¹	26 angelus
<i>D</i> ¹			

DE SIMPLO SALVATORIS NOSTRI QVOD AD DVPLVM NOSTRVVM
CONCVRRIT ET CONGRVIT. EX LIBRO DE TRINITATE III
CAPITVLO III.

Verum quod instat in praesentia, quantum donat deus, 12
sedisserendum est, quemadmodum simplum domini et salua-
toris nostri Iesu Christi duplo nostro congruat et quodam
modo concinat ad salutem. nos certe, quod nemo christianus
ambigit, et anima et corpore mortui sumus: anima propter
peccatum, corpore propter poenam peccati, ac per hoc et cor-
pore propter peccatum. utrique autem rei nostrae, id est et
animae et corpori, medicina ex resurrectione opus erat, ut in
melius renouaretur quod erat in deterius commutatum. mors
autem animae impietas est et mors corporis corruptibilitas,
per quam fit et animae a corpore abscessus. sicut enim anima
deserente, sic corpus anima deserente moritur; unde illa
fit insipiens, hoc exanime. resuscitatur ergo anima per paeni-
tentiam et in corpore adhuc mortali renouatio uitae inchoatur
a fide, qua creditur in eum qui iustificat impium, bonisque
moribus augetur et roboratur de die in diem, cum magis
magisque renouatur interior homo. corpus uero tamquam
homo exterior, quanto est haec uita diuturnior, magis magis-
que corrumpitur uel aetate uel morbo uel uariis afflictionibus,
donec ueniat ad ultimam quae ab hominibus mors uocatur.
eius autem resurrectio differtur in finem, cum et ipsa iustifi-
catio nostra perficietur ineffabiliter. tunc enim similes ei

18 cf. Rom. 4, 5

20 cf. II Cor. 4, 16

25 cf. I Io. 3, 2

5 siplum *D*¹ 6 qđ qo^{v. 4.} *P*; v et dā a m. 2 7 concinnat
libri; l ccinat ut insequenter liquebit *G*³ in *mg.* 9 et om. *DG*
10 et om. v 11 medicinae *P* ex] et *T* 12 derius *G*¹ terius
*D*¹ 13 corruptilitas *T* 14 corporis *P*; is a m. 2 in *ras.*
15 deserentem *G*¹ 16 sit *P*¹ exanime *DT* 17 incoatur
P 18 ad fidem *DGv* credetur *D* 19 roboratur a: reno-
natur libri 20 renouatur a: roboratur libri; laboratur *G pr.*
21 quantum *D* est om. *G*¹v 22 afflictionibus *DP* 23 ulti-
mum *P*¹ hominibus *T*: omnibus *DGPv* 24 cum om. *T*

VIII.

7

erimus, quoniam uidebimus eum sicuti est. nunc uero quam-
 diu corpus quod corrumpitur adgrauat animam et uita humana
 super terram tota tentatio est, non iustificatur in conspectu
 eius omnis uiuens in comparatione iustitiae, qua aequabimur
 angelis, et gloriae, quae reuelabitur in nobis. de morte autem
 animae a morte corporis distinguenda quid plura commemo-
 rem, cum dominus in euangelica sententia utramque mortem
 cuius facile discernendam posuerit, ubi ait: sine mortuos
 sepelire mortuos suos? sepeliendum quippe corpus mor-
 tuum erat; sepultores autem eius per infidelitatem impietatis
 in anima mortuos intellegi uoluit, quales excitantur cum dici-
 tur: surge qui dormis et exsurge a mortuis, et in-
 luminabit te Christus. detestatur autem quandam mortem
 apostolus dicens de uidua: quae autem in deliciis agit
 uiuens mortua est. anima igitur iam pia, quae fuit impia,
 propter iustitiam fidei dicitur ex morte reuixisse atque uiuere.
 corpus autem non tantum moriturum propter animae absces-
 sum qui futurus est, sed propter tantam infirmitatem carnis
 et sanguinis quodam loco in scripturis etiam mortuum dicitur
 loquente apostolo: corpus quidem, inquit, mortuum est
 propter peccatum, spiritus autem uita est propter
 iustitiam. haec uita ex fide facta est, quoniam iustus ex
 fide uiuit. sed quid sequitur? si autem spiritus eius qui
 suscitauit Iesum ex mortuis habitat in uobis, qui
 suscitauit Iesum Christum a mortuis uiuificabit
 et mortalia corpora uestra per inhabitantem spiri-
 tum eius in uobis. huic ergo duplae morti nostrae saluator

2 cf. Sap. 9, 15 Iob. 7, 1 3 cf. Ps. 142, 2 8 Matth.
 8, 22 12 Eph. 5, 14 14 I Tim. 5, 6 20 Rom. 8, 10 sq.
 22 Abac. 2, 4 Rom. 1, 17

1 sicut *P*¹ quamdiu] quando *Gv* 2 aggrauat *v* 3 est *om.*
*D*¹ 4 equabitur *GP*^{1v} 7 una *post in add. T* 8 discer-
 nendū *D*² 10 sepultures *D*^{1G}¹ 12 et *post mortuis om. D* 14 au-
 tem *om. DG*^{1v} aget *P*¹ 17 tantum *om. T* abcessum *v*
 18 tantū *P*¹ 20 apostolum *D*¹ 24 Christum *post Iesum add.*
P^{2T} ex mortuis—Christum *om. G*¹ .habitet *G*^{1v} 25 uiuifi-
 cavit *DG*^{1P} 27 nobis *P*

impendit simplam suam et ad faciendam utramque resurrectionem nostram in sacramento et exemplo praeposuit et proposuit unam suam. neque enim fuit peccator aut impius, ut ei tamquam spiritu mortuo in interiore homine renouari opus esset et tamquam resipiscendo ad uitam iustitiae reuocari; sed indutus carne mortali et sola moriens, sola resurgens, ea sola nobis ad utrumque concinuit, cum in ea fieret interioris hominis sacramentum, exterioris exemplum. interioris enim hominis nostri sacramento data est uox illa pertinens ad mortem animae nostrae significandam non solum in psalmo uerum etiam in cruce: deus meus, deus meus, ut quid me dereliquisti? cui uoci congruit apostolus dicens: scientes quia uetus homo noster simul crucifixus est, ut euacuetur corpus peccati, ut ultra non seruiamus peccato. crucifixio quippe interioris hominis paenitentiae dolores intelliguntur et continentiae quidam salubris cruciatus, per quam mortem mors impietatis perimitur, in qua nos non relinquit deus. et ideo per talem crucem euacuatur corpus peccati, ut iam non exhibeamus membra nostra arma iniquitatis peccato, quia et interior homo si utique renouatur de die in diem, profecto uetus est antequam renouetur. intus namque agitur quod idem apostolus dicit: exuite uos ueterem hominem et induite nouum. quod ita consequenter exponit: quapropter deponentes mendacium loquimini ueritatem. ubi autem deponitur mendacium nisi intus, ut habitet in monte sancto dei qui loquitur ueritatem in corde suo?

11 Ps. 21, 1 Matth. 27, 46 12 Rom. 6, 6 19 cf. Rom. 6,
13 20 cf. II Cor. 4, 16 22 Eph. 4, 22 sqq. 26 cf. Ps. 14, 1 sq.

1 resuscitationem *T* 2 et prius *om. DG¹v*; et exemplo *om. P¹* et
proposuit *om. P* proposuit *G²T*: p̄posuit *DG¹v* 4 in *om. G¹v*
interiorem *D* hominem *D* homini *T* renouare *DG¹P¹* 5 resi-
piscendam *T* renouari *G¹PT^v* renouare *D¹* 6 intus *D* 7 con-
cinuit *PT²* interiores *D¹G¹* 8 enim *om. T* 9 illa uox *T*
11 ut ante in *add. D* 12 uoce *D* 13 euacueretur *T* 15 do-
loris *D¹G¹* 17 perimetur *P^v* perhimeretur *D¹G¹* derelinquet *D²*
19 arma *om. G^v* 21 renouatur *v pr.* 22 item *DG^v* 25 in-
habitet *G²T*

resurrectio uero corporis domini ad sacramentum interioris resurrectionis nostrae pertinere ostenditur, ubi postquam resurrexit ait mulieri: noli me tangere; nondum enim ascendi ad patrem meum. cui mysterio congruit apostolus dicens: si autem resurrexistis cum Christo, quae 5 sursum sunt quaerite, ubi Christus est ad dexteram dei sedens; quae sursum sunt sapite. hoc est enim Christum non tangere nisi cum ascenderit ad patrem, non de Christo carnaliter sapere. iam uero ad exemplum mortis exterioris hominis nostri dominicae carnis mors pertinet, quia 10 per talem passionem maxime hortatus est seruos suos, ut non timeant eos qui corpus occidunt, animam autem non possunt occidere. propter quod dicit apostolus: ut suppleam quae desunt pressurarum Christi in carne mea. et ad exemplum resurrectionis exterioris hominis nostri pertinere 15 inuenitur resurrectio corporis domini, quia discipulis ait: palpite et uidete, quia spiritus ossa et carnem non habet, sicut me uidetis habere. et unus ex discipulis etiam cicatrices eius contrectans exclamauit dicens: dominus meus et deus meus! et cum illius carnis tota 20 integritas appareret, demonstratum est in eo quod suos exhortans dixerat: capillus capitis uestri non peribit. unde enim primo: noli me tangere; nondum enim ascendi ad patrem meum? et unde antequam ascendat ad patrem a discipulis tangitur, nisi quia illic insinuabatur 25 interioris hominis sacramentum, hic praebatur exterioris exemplum? anne forte quisquam ita est absurdus atque auersus a uero, ut audeat dicere a uiris eum tactum antequam ascenderet, a mulieribus autem cum ascendisset? propter hoc

3 Io. 20, 17 5 Coloss. 3, 1 sq. 12 cf. Matth. 10, 28
13 Coloss. 1, 24 17 Luc. 24, 39 20 Io. 20, 28 22 Luc. 21, 18

3 muliere <i>D</i>	7 sursum] sur <i>T</i>	8 $\overline{\text{xpo}}$ <i>D</i>	10 pertinet
<i>D</i> 11 hortatus <i>DGP</i> ^v	14 $\overline{\text{psurarum}}$ <i>P</i> ^a	17 carnem et ossa	
<i>P</i> 18 uiditis <i>D</i>	19 etiam et cicatricem <i>T</i>	20 dominus]	
$\overline{\text{dē}}$ <i>D</i> ^a <i>Gv</i>	deus] $\overline{\text{dñs}}$ <i>Gv</i>	illis <i>v</i>	21 ea <i>T</i>
		22 capillos <i>G</i> ^a	27 an <i>D</i> ^a
		29 cum autem <i>T</i>	hoc] quod <i>P</i>

exemplum futurae nostrae resurrectionis in corpore, quod praecessit in domino, dicit apostolus: initium Christus, deinde qui sunt Christi. de corporis enim resurrectione illo loco agebatur, propter quam etiam dicit: transfigurabit
 5 corpus humilitatis nostrae conforme corpori gloriae suae. una ergo mors nostri saluatoris duabus mortibus nostris saluti fuit et una eius resurrectio duas nobis resurrectiones praestitit, cum corpus eius in utraque re, id est et in morte et in resurrectione, et sacramento interioris ho-
 10 minis nostri et exemplo exterioris medicinali quadam convenientia ministratum est.

DE MEDIATORE AD MORTEM DIABOLO ET MEDIATORE AD
 VITAM CHRISTO IESV. EX EODEM LIBRO III T. X.

Deinde id ipsum quod mediator est, per quem reconciliamur 13
 15 deo, sic indicat: ego, inquit, in eis et tu in me, ut sint consummati in unum. haec est vera pax et cum creatore nostro nobis firma conexio purgatis et reconciliatis per mediatorem vitae, sicut maculati et alienati ab eo recesseramus per mediatorem mortis. sicut enim diabolus superbus hominem
 20 superbientem perduxit ad mortem, ita Christus humilis hominem oboedientem reduxit ad vitam; quia sicut ille elatus cecidit et deiecit consentientem, sic iste humiliatus surrexit et erexit credentem. quia enim non peruenit diabolus quo ipse perduxerat — mortem quippe spiritus in impietate gestabat,
 25 sed mortem carnis non subierat, quia nec indumentum susceperat — magnus homini videbatur princeps in legionibus daemonum, per quos fallaciarum regnum exercet, sic hominem

2 I Cor. 15, 23

4 Philipp. 3, 21

15 Io. 17, 23

1 processit D	3 resurrectionem D ¹	5 conforme corpore P
7 nostrę G ¹ v	salutis G ¹ v	resurrectionis P ¹
P ¹	et in morte om. D ¹	8 utrāque rem
9 et in sacr. D ¹ T	12 Ex	
cod. l. quarto. de mediatore et cet. T	t. X om. DT	15 inquit
T	16 consummati T	unam T ¹
18 recesserimus P ¹	21 elatus G ¹ ; om. D ¹	24 morte D
25 morte G ¹ v	superbierat DG ¹ v	27 fallatiarum G ¹ v

per elationis typhum potentiae quam iustitiae cupidiorum
aut per falsam philosophiam magis inflans aut per sacra
sacrilega inretiens, in quibus etiam magicae fallaciae curio-
siores superbioresque animas deceptas inlusasque praecipitans
subditum tenet, pollicens etiam purgationem animae per eas
quas *τελετὰς* appellant, transfigurando se in angelum lucis per
multiformem machinationem in signis et prodigiis mendacii.

DE FACILITATE LVDIFICATIONVM, QVIBVS HOMINES IMMVNDI
SPIRITVS FALLVNT. EX EODEM LIBRO III T. XI.

- 14 Facile est enim spiritibus nequissimis per aëria corpora
facere multa quae mirentur animae terrenis corporibus ad-
grauatae etiam melioris affectus. si enim corpora ipsa terrena
nonnullis artibus et exercitationibus modificata in spectaculis
theatricis tanta miracula hominibus exhibent, ut hi qui num-
quam talia uiderunt narrata uix credant, quid magnum est
diabolo et angelis eius de corporeis elementis per aëria cor-
pora facere quae caro miretur aut etiam occultis inspirationi-
bus ad inludendos humanos sensus phantasmata imaginum
machinari, quibus uigilantes dormientesque decipiat uel furentes
exagitet? sed sicut fieri potest ut homo uita ac moribus melior
spectet nequissimos homines uel in fune ambulantes uel multi-
modis motibus corporum multa incredibilia facientes nec ullo
modo tale aliquid facere concupiscat nec eos propterea sibi

6 cf. II Cor. 11, 14

1 pro *D*¹ tiphum *P*¹ typum *DG* 2 sacra *om.* *G*¹*Pv*
3 sacrilegia *G*¹*PTv* magis inretiens *P* in *om.* *DGPv* 5 sub-
ditas *G*¹*v* 6 telaetas *DGv* teleatas *P* (leatas *a m. 2 in ras.*) the-
leatas *T* appellans *DG*¹*P*¹ se *om.* *G*¹*v* pro *D*¹
7 in *post et add.* *Gv* mendacib; *P*¹ 8 ex eod. lib. III. t. XI.
de fac. et cetera *T* facillitate *G*¹ inmundi *DGPv* 10 aëria
*P*¹ 11 merentur *P*¹ aggrauatae *T* 13 exertitationibus
*G*¹*v* 14 theatricis *D* 16 aëria *D*¹*P*¹ 18 inludendus *D*
illudendum *T* inludendū *P*; u *a m. 2 in ras.* imaginem *T*
19 machinare *D* 20 sicut] si *T* 21 expectet *P*; ex *a m. 2*
nequissimus *DP*¹ uel in *m. DGPv* multimodes *T*¹ multismotis
D 23 eos *om.* *T*

praeponendos existimet: sic anima fidelis et pia non solum si uideat uerum etiam si propter fragilitatem carnis exhorreat miracula daemonum, non ideo tamen aut non se posse talia dolebit aut ob hoc illos meliores esse iudicabit, cum sint
 5 praesertim in societate sanctorum qui per uirtutem dei, cui cuncta subiecta sunt, et minime fallacia et multo maiora fecerunt, siue homines siue angeli boni.

DE FALSIS ET DECEPTORIIS PURGATIONIBVS. EX EODEM

LIBRO III T. XII.

10 Nequaquam igitur per sacrilegas similitudines et impias 15
 curiositates et magicas consecrationes animae purgantur et reconcilian-
 tur deo, quia falsus mediator non traicit ad superiora, sed
 potius obsidens intercludit uiam per affectus, quos tanto
 maligniores quanto superbiores suae societati inspirat, qui non
 15 possunt ad euolandum pinnas nutrire uirtutum, sed potius ad
 demergendum pondera exaggerare uitiorum, tanto grauius
 anima ruitura, quanto sibi uidetur erecta sublimius.

DE HIS QVI SIBI PURGATIONEM DE VIRTUTE PROPRIA POLLI-
CENTVR. EX EODEM LIBRO III T. XV.

20 Sunt autem qui se putant ad contemplandum deum et 16
 inhaerendum deo uirtute propria posse purgari; quos ipsa
 superbia maxime maculat. nullum enim uitium est, cui magis
 diuina lege resistitur et in quod magis accipiat dominandi ius
 ille superbissimus spiritus, ad ima mediator, ad summa inter-

1 praeponendo *G^{4v}* ipsae ponendo *D* 2 exorreat *G^{1v}* 4 iudi-
 cavit *D* sit *DG^{1P}* 8 Ex eod. l. IIII. de falsis et cetera
T 9 sc̃i augustini episcopi add. *P* 10 nequaquam] sic nequa-
 quam *P* hic quamquam *G^{1v}* sacrilegas legas *T*; legas del. *m.* 1
 12 trahit *G^v* superiorē *D* 14 superiores *DG^{1Pv}* societatis
D^{1PT} societates *D¹* inspirant *G^{1v}* 15 pennas *G^{2P2T}* 17 ani-
 mae *DGP^{1Tv}* ruiturae *DGP^{1Tv}* uidentur *G^{1v}* erectae
G^{1v} 18 Ex eod. l. IIII. de his cetera *DG^v* 20 quidam ante qui
 add. *G^{2P2}* 21 inherendo *P²* 23 resistatur *G²* quo *D*
 maius *PT* 24 summam *D*

cluser, nisi occulte insidians alia uia deuitetur aut per **po-**
pulum deficientem, quod interpretatur **Amalech**, aperte saeu**iens**
 et ad terram repromissionis repugnando transitum negans **per**
 crucem domini, quae Moysi manibus extensis est praefigurata,
 superetur. hinc enim sibi purgationem isti uirtute **propria** 5
 pollicentur, quia nonnulli eorum potuerunt aciem mentis **ultra**
 omnem creaturam transmittere et lucem incommutabilis **ueri-**
tatis quantulacumque ex parte contingere, quod **christianos**
 multos ex fide interim sola uiuentes nondum potuisse derident.
 sed quid prodest superbienti et ob hoc erubescenti **lignum** 10
 ascendere, de longinquo prospicere patriam transmarinam?
 aut quid obest humili de tanto intervallo non eam uidere **in**
 illo ligno, ad eam uenienti, quo dedignatur ille portari?

QVOD TESTIMONIA QVAEDAM VENTVRVM CHRISTVM PRAENVN-
 TIAVERINT, QVAEDAM VENISSE TESTATA SINT. EX EODEM 15
 LIBRO T. XVIII.

- 17 Ecce ad quod missus est filius dei, immo uero ecce quod
 est missum esse filium dei. quaecumque propter faciendam
 fidem, qua mundaremur, ad contemplandam ueritatem in rebus
 ortis ab aeternitate prolatis et ad aeternitatem relatis tempora- 20
 liter gesta sunt, aut testimonia missionis huius fuerunt aut
 ipsa missio filii dei. at testimonia quaedam uenturum prae-
 nuntiauerunt, quaedam uenisse testata sunt. factum quippe
 creaturam per quem facta est omnis creatura, omnem crea-
 turam testem habere oportebat. nisi enim multis missis 25
 praedicaretur unus, non multis dimissis teneretur unus. et

1 nisi aut <i>T</i>	2 deficientem <i>D</i>	interpraetatur <i>DT</i>	seui-
ens <i>libri</i>	3 promissionis <i>PT</i>	4 moysi <i>T</i>	in manibus <i>P</i>
extensis <i>T</i>	5 operitur <i>D</i> ¹	iste <i>D</i> ¹	6 potuerit <i>D</i> ¹
incommotabilis <i>P</i>	ueritate <i>G</i> ¹	ueritates <i>D</i> ¹	10 erubescence <i>D</i> ¹
<i>G</i> ^{1v}	11 conscendere <i>D</i> ² <i>T</i>	13 eum <i>D</i> ¹ <i>G</i> ^v	uenientem <i>D</i>
<i>DG</i> ¹	illi <i>G</i> ¹	portare <i>D</i>	15 testa <i>P</i>
17 es <i>G</i> ¹ <i>P</i>	quid <i>G</i> ²	18 quicumque <i>G</i> ¹	19 mundaramur
<i>P pr.</i>	contemplendam <i>T</i>	21 amissionis <i>G pr.</i>	22 ad <i>DG</i>
<i>P</i> ^{1v} sed <i>T</i>	23 factam <i>G</i> ^v	24 quam <i>G</i> ^v	factae sunt om-
nes creaturae <i>T</i>	26 demissis <i>DG</i> ¹ <i>P</i>		

nisi talia essent testimonia, quae paruis magna uiderentur, non crederetur, ut magnos faceret magnus qui ad paruos missus est paruus. incomparabiliter enim maiora filii dei facta sunt caelum et terra et omnia quae in eis sunt, quia omnia per ipsum facta sunt, quam signa atque portenta, quae in eius testimonium proruperunt.

ITEM DE EODEM MEDIATORIS SACRAMENTO. EX LIBRO DE
CONSENSV EVANGELISTARVM PRIMO.

Quapropter cum sit ipse Christus sapientia dei, per quam 18
creata sunt omnia, cumque nullae mentes rationabiles siue
angelorum siue hominum nisi participatione ipsius sapientes
fiant, cui per spiritum sanctum, per quem caritas in cordibus
nostris diffunditur, inhaeremus, quae trinitas unus deus est:
consultum est diuina prouidentia mortalibus, quorum tempo-
ralis uita in rebus orientibus et occidentibus occupata tene-
batur, ut eadem ipsa dei sapientia ad unitatem personae suae
homine adsumto, in quo temporaliter nasceretur, uiueret,
moreretur, resurgeret, congrua saluti nostrae dicendo et faciendo,
patiundo et sustinendo fieret et deorsum hominibus exemplum
redeundi, qui sursum est angelis exemplum manendi. nisi
enim in animae rationalis natura temporaliter aliquid oriretur,
id est inciperet esse quod non erat, numquam ex uita pessima
et stulta ad sapientem atque optimam perueniret. ac per hoc
cum rebus aeternis contemplantium ueritas perfruatur, rebus
autem ortis fides credentium debeatur, purgatur homo per
rerum temporalium fidem, ut aeternarum percipiat ueritatem.
nam et quidam eorum nobilissimus philosophus Plato in eo

1 magni D ⁱ	uidentur T	2 crederitur D	crederentur T
magnus D ⁱ G ^v	magna P	magnos G ^v	5 portentia G ⁱ
in) D	9 sit om. D; esse G ⁱ	esset (om. ipse) G ^v	10 rationales
T rationabilis D ⁱ	11 sapientis D ⁱ	14 prudentia DG ^v	
16 eandem D	18 moreretur G ⁱ P	salute D salutis P ⁱ	et—
patiundo v in marg. inf.	21 anima DG ^v	rationali DG ⁱ PT ^v	
oraretur T	23 optimum P ⁱ	25 mortis T	debetur G ^v
26 ut] uita G pr.	27 et om. T	nobilis DG ^v	

libro, quem Timaeum uocant, sic ait: quantum ad id quod
 ortum est aeternitas ualeat, tantum ad fidem ueritas. duo illa
 sursum sunt, aeternitas et ueritas; duo ista deorsum, quod
 ortum est et fides. ut ergo ab imis ad summa reuocemur
 atque id quod ortum est recipiat aeternitatem, per fidem 5
 ueniendum est ad ueritatem. et quia omnia quae in con-
 trarium pergunt per aliquid medium reducuntur et ab
 aeterna iustitia temporalis iniquitas nos alienabat, opus ergo
 erat media iustitia temporali, quae medietas temporalis esset
 de imis, iusta de summis, atque ita se nec abrumpens a sum- 10
 mis et contemperans imis ima redderet summis. ideo Chri-
 stus mediator dei et hominum dictus est inter deum immor-
 talem et hominem mortalem deus et homo, reconcilians
 hominem deo, manens id quod erat, factus quod non erat.
 ipse est nobis fides in rebus ortis qui est ueritas in aeternis. 15
 hoc magnum et inenarrabile sacramentum, hoc regnum et
 sacerdotium antiquis per prophetiam reuelabatur, posteris
 eorum per euangelium praedicatur. oportebat enim ut aliquando
 in omnibus gentibus redderetur quod diu per unam gentem
 promittebatur. proinde qui propheta ante descensionem suam 20
 praemisit, ipse et apostolos post ascensionem suam misit.

QVID PLATO POSSET, SI VIVENS INTERROGARETVR, DE
 CHRISTIANA RELIGIONE RESPONDERE. EX LIBRO DE VERA
 RELIGIONE.

- 19 Fidentissime dixerim pace horum omnium, qui eorum libros 25
 peruicaciter diligunt, christianis temporibus quaenam religio
 potissimum tenenda sit et quae ad ueritatem ac beatitudinem

1 Plat. Tim. p. 29 c Cic. Tim. 3

12 cf. I Tim. 2, 5

1 thimaeum *G* thimeum *DPv* 4 ab *G*² in *ras.* reuo-
 caremur *G'PTv* reuocarimur *D* 7 et *a*: om. libri 9 tempo-
 ralis *DGTv* temporales *P*¹ que *Gv* 10 himis *DG'Pv* assum-
 mis *DP* 14 .ē. post factus add. *P* 16 est post magnum add.
DGv et prius om. *DG'P*¹ 18 aliquanto *D* 20 discensionem
*DP*¹*v* 21 ipsi *P*¹ apostolus *DP*¹*T*¹*v*¹ apostol *G* 22 possit
P si uiuens possit *DGv*

uia non esse dubitandum. si enim Plato ipse uiueret et me interrogantem non aspernaretur, uel potius si quis eius discipulus eo ipso tempore quo uiuebat, cum sibi ab illo persuaderetur non corporeis oculis, sed pura mente ueritatem uideri; cui quaecumque anima inhaesisset, eam beatam fieri atque perfectam; ad quam percipiendam nihil magis impedire quam uitam libidinibus deditam et falsas imagines rerum sensibilibus, quae nobis ab hoc sensibili mundo per corpus impressae uarias opiniones erroneasque generarent; quam ob rem sanandum esse animum ad intuendam incommutabilem rerum formam et eodem modo semper se habentem atque undique sui similem pulchritudinem, nec distentam locis nec tempore uariatam, sed unum atque idem omni ex parte seruantem, quam non crederent esse homines, cum ipsa uere summeque sit; cetera nasci, occidere, fluere, labi, et tamen in quantum sunt ab illo aeterno deo per eius ueritatem fabricata constare; in quibus animae tantum rationali et intellectuali datum, ut eius aeternitatis contemplatione perfruatur atque afficiatur ex ea aeternamque uitam possit mereri; sed dum nascentium atque transeuntium rerum amore ac dolore sauciat et dedita consuetudini huius uitae atque sensibus corporis inanibus uanescit imaginibus, inridet eos qui dicunt esse aliquid quod neque istis uideatur oculis nec ullo phantasmate cogitetur, sed mente sola et intellegentia cerni queat; cum haec ergo sibi a magistro persuaderentur, si ex eo quaereret ille discipulus, utrum, si quisquam existeret uir magnus atque diuinus, qui talia populis persuaderet credenda saltem, si uere percipere non ualerent, ut, si qui possent percipere, non prauis opinionibus multi-

2 de eius discipulis *P* 4 sed] semper *T* uidiri *D* uidere
Gv 6 at *G¹P¹* 7 insensibilium *Gv* 8 hac *D¹* impraesae
DG¹ 9 oppiniones *v* generent *DGP¹v* 11 se *om. T*
uis G²v 12 distantem *Gv* 13 unam *DG¹P* 14 crederint
D sit cetera *G² in ras.* 17 datam *T* 18 afficiatur *D*
efficiatur *P¹v* 19 meriri *D* merere *G¹* 20 consuetudine *DG¹P*
22 imaginibus] in manibus *T* 23 phantasmatae *T* phantasmae *P¹*
24 queant *G¹* 25 quaererent *G¹* 26 existerit *P¹* 27 saltim
GT¹v si uir *Gv* sibi *P* si (*om. uere*) *T* ualeret *Gv* 28 prauis
DG

tudinis implicati uulgaribus obruerentur erroribus, eum diuinis honoribus dignum iudicaret: responderet, credo, ille non posse hoc ab homine fieri nisi quem forte ipsa dei uirtus atque sapientia ab ipsa rerum natura exceptum nec hominum magisterio, sed intima inluminacione ab incunabulis inlustratum tanta honestaret gratia, tanta firmitate roboraret, tanta denique maiestate subueheret, ut omnia contemnendo quae prauis homines cupiunt et omnia perpetiundo quae horrescunt et omnia faciendo quae mirantur genus humanum ad tam salubrem fidem summo amore atque auctoritate conuerteret de honoribus uero eius frustra se consuli, cum facile possit existimari quanti honores debeantur sapientiae dei, quae gestante ille et gubernante pro uera salute generis humani magnum aliquid proprium et quod supra homines esset mereretur. quae si facta sunt, si litteris monumentisque celebrantur, si ab una regione terrarum, in qua sola unus colebatur deus et ubi talem nasci oportebat, per totum orbem terrarum missi electi uiri uirtutibus atque sermonibus diuini amoris incendia concitarunt; si confirmata saluberrima disciplina inluminatas terras posteris reliquerunt; et ne de praeteritis loquar, quae licet cuique non credere, si hodie populosque praedicatur: in principio erat uerbum et uerbum erat apud deum et deus erat uerbum hoc erat in principio apud deum; omnia per ipsum facta sunt et sine ipso factum est nihil; si ad hoc percipiendum, diligendum, perfruendum, ut anima sanetur et tantae luci hauriendae mentis acies conualescat, dicitur auarum nolite uobis condere thesauros in terra, ubi tine

22 Io. 1, 1—3

28 Matth. 6, 19—21.

1 implicati uulgaribus *P²T*: tumultuosi (Iti *D*) uulgi *DGP¹v*; *a m. 2 in G*
 2 indicarent *PT* illi *D* 6 infirmitate *D*
 roborarit *P¹* 7 magestate *G¹T* 8 orrescunt *T* orriscent
 inhorrescunt *P²* 9 miratur *DP¹* 11 facili *P* 12 existima
Gv quae *DG¹P¹T* 13 illo *T* 14 mererentur *G¹v* 15 mon
 mentisque *G¹v* 19 sic *P²v* confirma *P¹* 22 populusq
DG¹ principium *D* 26 percipiendo *DG¹* 27 auriendae *G¹*
 mentes *D* 28 abscondere *P* thesaurus *D*

et rubigo exterminat et ubi fures effodiunt et furantur; sed thesaurizate vobis thesauros in caelo, ubi neque tinea neque rubigo exterminat neque fures effodiunt; ubi enim est thesaurus tuus, ibi est et cor tuum; dicitur luxuriosis: qui seminat in carne de carne metet corruptionem; qui seminat in spiritu de spiritu metet uitam aeternam; dicitur superbis: qui se exultat humiliabitur, et qui se humiliat exaltabitur; dicitur iracundis: accepisti alapam, para et alteram maxillam; dicitur discordiosis: diligite inimicos uestros; dicitur superstitiosis: regnum dei intra uos est; dicitur curiosis: nolite quaerere quae uidentur, sed quae non uidentur; quae enim uidentur temporalia sunt; quae autem non uidentur aeterna sunt; postremo dicitur omnibus: nolite diligere mundum; quoniam ea quae in mundo sunt concupiscentia carnis est et concupiscentia oculorum et ambitio saeculi; si haec per totum orbem iam populis leguntur et cum ueneratione libentissime audiuntur; si post tantum sanguinem, tantos ignes, tot cruce[m] martyrum tanto fertilius et uberius usque ad barbaras nationes ecclesiae pullularunt; si tot iuuenum et uirginum milia contemnentium nuptias casteque uiuentium iam nemo miratur; quod cum fecisset Plato, usque adeo peruersam temporum suorum timuit opinionem, ut perhibeatur sacrificasse naturae, tamquam peccatum illud aboleretur; si haec sic accipiuntur, ut quomodo antea talia disputare, sic nunc contra disputare monstruosum sit; si tali pollicitationi atque sponsioni per

5 Gal. 6, 8 8 Luc. 14, 11 9 Matth. 5, 39 11 Ibid.
44 Luc. 17, 21 12 II Cor. 4, 18 15 I Io. 2, 15 et 16

1 exterminant *G²v* furis *D¹* effodiant *P¹* et] ef *G¹*
3 tinea neque *om. T* exterminant *G²v* 4 effodiant *P¹* the-
sauros *G¹* 5 luxuriosis *G¹P¹* 9 accipisti *D* 11 diligite
D 13 sed — uidentur *om. v* 16 diligere *D* 18 urbem *D¹*
22 pulularunt *DG¹Pv* 24 peruersa *v* persam *G¹* 25 perhibe-
batur *v¹* 26 ut *post* tamquam *add. G²* 27 talia disputasse
Gv 28 talia *T* pollicitatione et sponsione *DGv*

omnes terrarum partes, quas homines incolunt, sacra christiana traduntur; si haec cotidie leguntur in ecclesiis et a sacerdotibus exponuntur; si tundunt pectora qui haec implere conantur; si tam innumerabiles aggrediuntur hanc uiam, ut desertis diuitiis et honoribus huius mundi ex omni hominum genere uni deo summo totam uitam dicare uolentium desertae quondam insulae ac multarum terrarum solitudo compleatur; si denique per urbes atque oppida, castella, uicos, agros etiam uillasque priuatas in tantum aperte suadet et appetitur a terrenis auersio et in unum deum uerumque conuersio, ut cotidie per uniuersum orbem humanum genus una paene uoce respondeat sursum cor habere se ad dominum: quid adhuc oscitamus crapulam hesternam et in mortuis pecudibus diuina eloquia perscrutamur? si quando autem ad disputationem uenitur, Platonico nomine ora crepitantia quam pectus uero plenum magis habere gestimus?

Qui ergo sensibilem istum mundum contemnere et animam uirtute purgandam summo deo subicere atque subiungere uanum aut malum putant, alia ratione refellendi sunt, si tamen cum his dignum est disputare. qui autem bonum et appetendum fatentur, cognoscant deum et cedant deo, per quem populis iam omnibus haec credenda persuasa sunt. quod utique ab ipsis fieret, si tantum ualerent; aut si non fieret, crimen inuidientiae uitare non possent. ergo cedant ei a quo factum est nec curiositate aut inani iactantia impediuntur, quominus agnoscant quid intersit inter paucorum timidas coniecturas et manifestam salutem correctionemque populorum. illi enim si reuiuiscerent, quorum isti nominibus

2 cottidie <i>Pv</i>	4 adgrediuntur <i>DGPv</i>	6 dedicare <i>D</i>
7 terrarum <i>om. T</i>	8 se <i>D</i> orbis <i>D¹</i>	9 priuatas <i>T¹</i> tantam <i>v¹</i>
a <i>om. D</i>	11 cottidie <i>PTv</i>	12 respondeant <i>D</i>
corda <i>P²</i>	dominum] deum <i>D¹G¹Pv</i>	qui <i>P¹</i> 13 externam
<i>DG¹P</i>	mortuus <i>G¹</i>	16 gestemus <i>G¹</i> 17 sensibilium <i>G¹</i>
19 unum <i>G¹v</i> unam <i>D</i>	20 est dignum cum his <i>Gv</i>	21 et prius
del. m. 2 in <i>G</i>	dñm <i>D</i>	23 ab] ad <i>D</i>
24 fient <i>DT</i>	26 qui minus <i>Gv</i>	28 reuiuiscerent
euitare <i>Gv</i>	credant <i>D²</i>	
<i>G¹P²</i>	nominibus] in (<i>om. D</i>) hominibus <i>DT</i>	

gloriantur, et inuenirent refertas ecclesias, templa deserta, a cupiditate bonorum temporalium atque fluentium ad spem uitae aeternae et bona spiritalia et intellegibilia uocari et currere humanum genus, dicerent fortasse, si tales essent
 5 quales fuisse memorantur: haec sunt quae nos persuadere populis non ausi sumus et eorum potius consuetudini cessimus, quam illos in nostram fidem uoluntatemque traduximus. ita si hanc uitam illi uiri nobiscum rursus agere potuissent, uiderent profecto cuius auctoritate facilius consuleretur ho-
 10 minibus et paucis mutatis uerbis atque sententiis christiani fierent, sicut plerique recentiorum nostrorum temporum Platonici fecerunt; aut si hoc non faterentur nec facerent in superbia et inuidia remanentes, nescio utrum possent ad ea ipsa quae appetenda et desideranda esse dixerant cum istis sordibus
 15 uisocoque reuolare. nam tertio uitio curiositatis in percontandis daemonibus, quo isti maxime cum quibus nunc agitur pagani a christiana salute reuocantur, quia nimis puerile est, nescio utrum tales illi praepedirentur uiri.

Sed quoquo modo se habeat philosophorum iactantia, illud
 20 cuius intellegere facile est, religionem ab eis non esse quae- rendam qui eadem sacra suscipiebant cum populis et de suorum deorum natura ac summo bono diuersas contrariasque sententias in scholis suis eadem teste multitudine personabant. quod si hoc unum tantum uitium christiana disciplina sanatum uidere-
 25 mus, ineffabili laude praedicandam esse neminem negare oportet. haereses namque tam innumerabiles a regula christiani-

4 curre <i>P</i>	talis <i>D</i> ¹	6 populos <i>G</i> ^{1v}	et] sed <i>G</i> ²	con-
suetudine <i>DG</i> ¹	7 illus <i>D</i> ¹	10 mutas <i>P</i> ¹	mutis <i>P</i> ²	motans <i>D</i>
sentis <i>G</i> ^{1v}	11 recentiore <i>G</i> ¹	nostrorum] numerum <i>G</i> ¹		nu-
mero <i>D</i>	nimirum <i>G</i> ^{2v}	12 post hoc <i>ras.</i>	6 litt. in <i>G</i>	13 siperbia
<i>G</i> ¹	remanentis <i>D</i> ¹	14 dixer <i>P</i>	15 //uolare <i>P</i> ; re <i>ras.</i>	
curiositates <i>D</i>	percunctandis <i>G</i> ^{1Pv}	16 quos <i>G</i> ^{1v}	iste <i>G</i> ¹	
om. <i>D</i>	maximae <i>T</i>	nun <i>P</i>	17 ad xpianā salutē <i>D</i>	
18 ille <i>G</i> ^{1P}	predirentur (pd. <i>D</i>)	<i>DG</i> ^{1v}	19 quo <i>DG</i> ^{1Pv}	
20 cuius <i>DTv</i>	21 quē <i>G</i> ^{1v}	suspiciebant <i>P</i>	22 bona	
<i>T</i>	diuersa <i>G</i> ¹	23 scolis <i>P</i>	stolis <i>D</i>	testem multitudinem
<i>DG</i> ¹	24 uiderimus <i>D</i>	26 heresis <i>G</i> ^{1v}	innumerabilis <i>G</i> ¹	

tatis auersae testes sunt non admitti ad communicanda sacramenta eos qui de patre deo et sapientia eius et munere diuino aliter sentiunt et hominibus persuadere conantur quam ueritas postulat. sic enim creditur et docetur, quod est humanae salutis caput, non aliam esse philosophiam, id est sapientiae studium, 5 et aliam religionem, cum hi quorum doctrinam non approbamus nec sacramenta nobiscum communicant. quod in illis minus mirandum est qui eorum quoque sacramentorum ritu dispares esse uoluerunt; sicut nescio qui Serpentine qui appellantur, sicut Manichaei, sicut alii nonnulli. sed in illis magis animad- 10 uertendum hoc magisque praedicandum, qui paria sacramenta celebrantes, tamen quia sententia dispares sunt et errores suos animosius defendere quam cautius corrigere maluerunt, exclusi a catholica communione et a participatione quamuis parium sacramentorum propria uocabula propriosque conuentus non in 15 sermone tantum sed etiam in superstitione meruerunt, ut Photiniani et Ariani multique praeterea; nam de his qui schismata fecerunt alia quaestio est. posset enim eos area dominica usque ad tempus ultimae uentilationis uelut paleas sustinere, nisi uento superbiae nimia leuitate cessissent et sese 20 a nobis ultro separassent. Iudaei uero quamuis uni omnipotenti deo supplicent, sola tamen temporalia et uisibilia bona de illo expectantes rudimenta noui populi ab humilitate surgentia in ipsis suis scripturis nimia securitate noluerunt aduertere atque ita in uetere homine remanserunt. quae cum 25 ita sint, neque in confusione paganorum neque in purgamentis haereticorum neque in languore schismaticorum neque in caecitate Iudaeorum quaerenda religio est, sed apud eos solos

19 cf. Matth. 3, 12

1 auersi <i>D</i>	ammitti <i>PT</i>	amitti <i>G</i> ¹	7 communicant <i>P</i> ²
nimis <i>G</i> ² <i>v</i>	11 qui—celebrantes <i>om. v</i>	quia <i>DG</i> ¹ <i>P</i>	12 ce-
brantis et disparis <i>D</i> ¹	13 difendere <i>T</i>	15 propriusque <i>DG</i> ¹ <i>P</i> ¹	
17 fotiniani <i>Gv</i>	potiniani <i>P</i>	arriani <i>libri</i>	18 scismata <i>v</i>
19 uentilationes <i>D</i> ¹ <i>G</i> ¹	20 lenitate <i>P</i> ¹	21 uni <i>om. D</i>	25 ueteri
<i>G</i> ² <i>v</i>	26 in alterum <i>om. G</i> ¹ <i>v</i>	27 scismaticorum <i>v</i>	schisma-
torum <i>T</i>			

qui christiani catholici uel orthodoxi nominantur, id est integritatis custodes et recta sectantes.

Haec enim ecclesia catholica per totum orbem ualide lateque diffusa omnibus errantibus utitur ad prouectus suos et ad eorum
 15 correctionem, cum enigilare uoluerint. utitur enim gentilibus ad materiam operationis suae, haereticis ad probationem doctrinae suae, schismaticis ad documentum stabilitatis suae, Iudaeis ad comparationem pulchritudinis suae. alios ergo inuitat, alios excludit, alios relinquit, alios antecedit; omnibus tamen gratiae
 10 dei participandae dat potestatem, siue illi formandi sint adhuc siue reformandi siue recolligendi siue admittendi. carnales autem suos, id est uiuentes aut sentientes carnaliter, tamquam paleas tolerat, quibus in area frumenta tutiora sunt, donec talibus tegminibus exuantur.

15 QVAM CONGRVE HOMINIBVS SAPIENTIA DEI CHRISTVS
 HVMANITATE SVBVENERIT. ITEM EX EODEM LIBRO DE VERA
 RELIGIONE.

Nullo modo beneficentius consuluit generi humano, quam 20
 cum ipsa dei sapientia, id est unicus filius consubstantialis
 2 patri et coaeternus, totum hominem suscipere dignatus est et
 uerbum caro factum est et habitauit in nobis. ita enim
 demonstraui carnalibus et non ualentibus intueri mente ueritatem corporeisque sensibus deditis quam excelsum locum
 25 inter creaturas habeat humana natura, quod non solum uisibiliter — nam id poterat et in aliquo aethereo corpore ad
 nostrorum aspectum tolerantiam temperato — sed hominibus

20 cf. Io. 1, 14

1 quia *D* orthodoxi *DGv* orthodoxi *T*¹ 2 integritates *G*¹
 3 enim] omnia *D* 4 prouectos *D*²*G*¹*P*¹ 5 uigilare *G*¹*v*; eni
 a m. 2 in ras. *P* uoluerunt *D* gentibus *D*¹ 6 operationes
*G*¹ 8 comparationem *T*: comprobationem *DPv* 11 amittendi
T amittendi *GPv* carnalis *D*¹ 14 tegminibus *P*; t et g a
 m. 2; teominibus *T* 16 subueniret *Gv* 18 nulla *T*¹ bene-
 ficentius *T* beneficis *G*²*v* beneficiis *DG*¹ genere *D* 20 homi-
 num *v* 21 habitabit *G*¹ 25 non id postea *D* aethereo *P*
 26 tolerantiam *GTv*

VIII.

8

in uero homine apparuit. ipsa enim natura suscipienda erat
 quae liberanda. et ne quis forte sexus a suo creatore se
 contemptum putaret, uirum suscepit, natus ex femina est.
 nihil egit ui, sed omnia suadendo et monendo, [licet ementes
 et uendentes flagellando eiecerit e templo. sed quid hoc aut 5
 quantum est, quamuis et daemones nolentes ab hominibus non
 sermone suasionis, sed ui potestatis eiecerit?] uetere quippe
 seruitute transacta tempus libertatis inluxerat et opportune
 iam homini suadebatur atque salubriter quam libero esset
 creatus arbitrio. miraculis conciliauit fidem deo, qui erat, 10
 passione homini, quem gerebat. itaque loquens ad turbas ut
 deus nuntiatam sibi matrem negauit; et tamen, ut euangelium
 loquitur, puer parentibus subditus erat; doctrina enim deus
 apparebat, aetatibus homo. item aquam in uinum conuersurus
 ut deus dicit: recede a me, mulier; mihi et tibi quid 15
 est? nondum uenit hora mea. cum autem uenisset hora,
 qua ut homo moreretur, de cruce cognitam matrem commen-
 dauit discipulo, quem prae ceteris diligebat. satellites uo-
 luptatum diuitias perniciose populi appetebant: pauper esse
 uoluit; honoribus et imperiis inhiabant: rex fieri noluit; car- 20
 nales filios magnum bonum putabant: tale coniugium pro-
 lemque contempsit; contumelias superbissime horrebant: omne
 genus contumeliarum sustinuit; iniurias intolerabiles esse
 arbitrabantur: quae maior iniuria quam iustum innocentemque
 damnari? dolores corporis execrabantur: flagellatus atque 25
 cruciatus est; mori metuebant: morte multatus est; igno-
 miniosissimum mortis genus crucem putabant: crucifixus est;

4 cf. Retract. 1, 13, 6 11 cf. Matth. 12, 48 13 cf. Luc.
 2, 51 15 Io. 2, 4 17 cf. Io. 19, 26 sq.

3 contentum <i>G</i> ¹	suscipit <i>D</i> ¹ <i>T</i>	ex om. <i>G</i> ¹ <i>P</i> ¹	5 eiecit
<i>DGP</i> _v de <i>DGP</i> _v	hoc quid <i>T</i>	7 suasiones et potestates	
<i>G</i> ¹ ueteri <i>DP</i>	8 seruituti <i>D</i>	oportune <i>DGP</i> _v	9 esse
<i>T</i> 10 reconciliauit <i>D</i>	11 passioni <i>D</i>	passionē <i>P</i>	regebat
<i>DGP</i> _v 13 subditus <i>G</i> ¹	doctrinam <i>D</i>	17 quia <i>G</i> ¹	
moreretur <i>G</i> ¹ <i>P</i>	18 satellitis <i>DG</i> ¹	19 adpetebant <i>DG</i>	adpetebat <i>P</i> ¹
20 inhiabant <i>G</i> ¹ <i>P</i> ¹	23 sustenuit <i>D</i>	25 dampnari	
<i>G</i> ¹ dolorē <i>G</i> _v dolore <i>D</i>	execrabantur <i>T</i> ¹		

omnia quae habere cupientes non recte uiuebamus carendo
 uilefecit; omnia quae uitare cupientes ab studio deuiabamus
 (ueritatis) perpetiundo deiecit. non enim ullum peccatum
 committi potest nisi dum appetuntur ea quae ille contempsit
 aut fugiuntur quae ille sustinuit. tota itaque uita eius in
 terris per hominem, quem suscipere dignatus est, disciplina
 morum fuit. resurrectio uero eius a mortuis nihil hominis
 perire naturae, cum omnia salua sunt deo, satis indicauit, et
 quemadmodum cuncta seruiant creatori suo siue ad uindictam
 peccatorum siue ad hominis liberationem quamque facile cor-
 pus animae seruiat, cum ipsa subicitur deo. quibus perfectis
 non solum nulla substantia malum est, quod fieri numquam
 potest, sed etiam nullo malo afficitur, quod fieri per peccatum
 et uindictam potuit. et haec est disciplina naturalis christianis
 minus intellegendis plena fide digna, intellegendis autem
 omni errore purgata.

Iam uero ipse totius doctrinae modus partim apertissimus
 partim similitudinibus in dictis, in factis, in sacramentis
 ad omnem animae instructionem exercitationemque accommo-
 datus quid aliud quam rationalis disciplinae regulam im-
 plement? nam et mysteriorum expositio ad ea dirigitur quae
 apertissime dicta sunt; et si ea tantum essent quae facil-
 lime intelleguntur, nec studiose quaereretur nec suauiter
 inueniretur ueritas. neque si essent in scripturis sacramenta
 et in sacramentis non essent signacula ueritatis, satis cum
 cognitione actio conueniret. nunc uero quoniam pietas timore
 inchoatur, caritate perficitur, populus timore constrictus tem-

2 diuiabamus *G*¹ 3 ueritatis *a*: *om. libri* perendo *P*¹
 iecit *G*¹*P*¹ elegit *G*²*v* 4 quae—fugiuntur *v*² *in marg. inf.*
 5 sustenuit *D* *uita eius T* 6 disciplinam *horum T* 7 nihilo-
 minus *DG*¹*Pv* 9 quemadmodum *DT* siue—peccatorum *om.*
Gv 13 modo efficitur *G*¹*P*¹*v* 14 ante et haec *add. P*¹ heri; *expunxit*
m. 2 ad haec *D* 15 autem *om. D* 17 potius *DGP*¹*v*
 18 post partim *add. T*¹: apertissimis param; *del. m. 2* 20 impliuit
D 21 expositi *G*¹ 22 facillimae *D*¹*T* 24 scribuntur *DT*
 sacramenta *T*: *om. DGPv*

pore seruitutis in uetere lege multis sacramentis onerabatur. hoc enim utile talibus erat ad desiderandam gratiam dei, quae per prophetas uentura canebatur. quae ubi uenit ab ipsa dei sapientia homine assumpto et in libertatem uocati sumus, pauca sacramenta saluberrima constituta sunt, quae societatem christiani populi, hoc est sub uno deo liberae multitudinis continerent. multa uero quae populo Hebraeo, hoc est sub eodem uno deo compeditae multitudini imposita erant, ab actione remota sunt, in fide atque interpretatione manserunt; ita nec seruiliter alligant, sed exercent liberaliter animum.

ARGVIT VOLVPTVOSOS, CVRIOSOS, SVPERBOS. EX EODEM LIBRO
DE VERA RELIGIONE.

- 21 Nego esse quemquam istorum qui nihil colendum existimant, qui non aut carnalibus gaudiis subditus sit aut potentiam uanam foueat aut aliquo spectaculo delectatus insaniat. ita nescientes diligunt temporalia, ut inde beatitudinem expectent. his autem rebus, quibus quisque beatus uult effici, seruiat necesse est, uelit nolit; nam quocumque duxerint sequitur, et quisquis ea uisus fuerit auferre posse metuitur. possunt autem auferri ista et scintilla ignis et aliqua parua bestiola; postremo. ut omittam innumerabiles aduersitates, tempus ipsum auferat necesse est omnia transeuntia. itaque cum omnia temporalia mundus iste concludit, omnibus mundi partibus seruiunt qui propterea putant nihil colendum esse ne seruiant. uerum tamen quamquam in hac rerum extremitate miseri iaceant ut uitia sua sibi dominari patiantur uel libidine uel superbia

1 ueteri <i>G^v</i>	legem <i>D¹</i>	honorabatur <i>DP¹</i>	2 utili tabu
<i>G¹</i> utilitatis <i>v</i> utilitatib; <i>DP</i>		3 quae] at <i>G^v</i>	ab <i>om. G^v</i>
ad <i>D</i> ipsam <i>D</i>	4 et <i>libri</i> : a quo <i>a</i>	libertate <i>T</i>	5 e
ante pauca <i>add. G^v</i>	7 haebreo <i>T</i>	9 renouata <i>P²</i>	10 se
<i>P²</i> se et <i>DG^v</i>	11 uoluptuosus <i>DP¹T¹</i>	curiosos <i>om. P¹</i>	
superbus <i>P¹</i>	15 uanum <i>DG¹P¹</i>	aliquando expectaculo <i>G^v</i>	
specta saeculo (sae <i>add. m. 2</i>) <i>D</i>	dilectatus <i>P</i>	16 expetent <i>D²T¹</i>	
expetenti <i>G¹</i>	18 quoque <i>G¹</i>	20 offerri <i>T</i> auferre <i>DGP¹v</i>	
21 aduersitatis <i>DG¹</i>	26 sibi <i>a m. 2 in ras. P</i>	domina <i>T</i>	

uel curiositate damnati uel duobus horum uel omnibus: quam-
 diu sunt in hoc stadio uitae humanae, licet eis congregari et
 uincere, si prius credant quod intellegere nondum ualent et
 non diligant mundum; quoniam omne quod in mundo
 est, sicut diuinitus dictum est, concupiscentia carnis
 est et concupiscentia oculorum et ambitio saeculi.
 hoc modo tria illa sunt notata; nam concupiscentia carnis
 uoluptatis infimae amatores significat, concupiscentia oculorum
 curiosos, ambitio saeculi superbos. triplex etiam temptatio in
 homine, quem ueritas ipsa suscepit, cauenda monstrata est.
 dic, inquit temptator, lapidibus istis ut panes fiant. at
 ille unus et solus magister: non in pane solo uiuit homo,
 sed in omni uerbo dei. ita enim domitam docuit esse
 oportere cupiditatem uoluptatis, ut nec fami cedendum sit.
 sed forte dominationis temporalis fastu decipi poterat qui
 carnis uoluptate non potuit; omnia ergo mundi regna mon-
 strata sunt et dictum est: omnia tibi dabo, si prostra-
 tus adoraueris me. cui responsum est: dominum deum
 tuum adorabis et illi soli seruiens. ita calcata superbia
 est. subiecta est autem extrema etiam curiositatis inlecebra;
 non enim ut se de fastigio templi praecipitaret urgebat nisi
 causa tantum aliquid experiendi. sed neque hic uictus est. et
 ideo sic respondit, ut intellegeremus non opus esse ad co-
 gnoscendum deum temptationibus uisibiliter diuina explorare
 molientibus: non temptabis, inquit, dominum deum
 tuum. quam ob rem quisquis intus dei uerbo pascitur, non
 quaerit in ista heremo uoluptatem; qui uni deo tantum sub-
 iectus est, non quaerit in monte, id est in terrena elatione

4 I Io. 2, 16

11 Matth. 4, 1—10 et Luc. 4, 2—12

1 hominibus <i>G¹P¹</i>	2 sum <i>v</i>	studio <i>P²</i>	3 intellere
<i>P</i> non <i>T</i>	4 omnem <i>D</i>	7 notata sunt <i>DGPv</i>	et post
nam add. <i>P²</i>	8 uoluntatis <i>P¹</i>	infirmę <i>P¹</i>	amatoris <i>G¹P¹</i>
significet <i>P¹</i>	9 curiosus et superbus <i>DG¹P¹</i>	10 cauendū	
<i>P¹</i>	11 inquit <i>G¹</i>	at ille] ait illi <i>G²v</i>	12 solu' <i>P</i> solo
pane <i>P</i>	15 decepi <i>D</i>	16 uoluptatem <i>D¹</i>	uoluntate <i>P²</i>
17 prostratis <i>T</i>	19 ille <i>T¹</i>	20 inlecebra <i>T</i>	21 se om.
<i>Gv</i>	praecipitarit <i>G¹</i>	precipitare <i>P</i>	23 intelligerimus <i>G¹</i>

iactantiam; quisquis aeterno spectaculo incommutabilis veritatis adhaerescit, non per fastigium huius corporis, id est per oculos praecipitatur, ut temporalia et inferiora cognoscat.

QVOD MELIVS SIT AB HOMINE QVAM A VITIO VINCI. EX
EODEM LIBRO DE VERA RELIGIONE.

22 Nos in terra laboramus et cum magno dedecore superamur ab omnibus quae nos commouere ac perturbare potuerint. itaque nolumus ab hominibus uinci et iram non possumus uincere. qua turpitudine quid execrabilius dici potest? fate-mur hominem hoc esse quod nos sumus, qui tametsi habeat uitia non est tamen ipse uitium. quanto igitur honestius homo nos uincit quam uitium? quis autem dubitet immane uitium esse inuidentiam? qua necesse est torqueatur et subiciatur qui non uult in rebus temporalibus uinci. melius est ergo ut homo nos uincat quam inuidentia uel quodlibet aliud uitium.

Sed nec ab homine uinci potest qui uitia sua uicerit. non enim uincitur nisi cui eripitur ab aduersario quod amat. qui ergo id amat solum quod amanti eripi non potest, ille indubitanter inuictus est nec ulla cruciatur inuidia. id enim diligit ad quod diligendum et percipiendum quanto plures uenerint, tanto eis uberius gratulatur. diligit enim deum ex toto corde et ex tota anima et ex tota mente; et diligit proximum tamquam se ipsum. non illi ergo inuidet ut sit quod ipse est; immo adiuuat etiam quantum potest. nec potest amittere proximum, quem diligit tamquam se ipsum, quia neque in se ipso ea diligit quae oculis subiacent aut ullis aliis corporis sensibus; ergo apud se ipsum habet quem diligit

1 speculo <i>T</i>	3 hos oculos <i>D</i>	osculos <i>G</i> ¹	hosculos <i>v</i>	prae-
cipipitatur <i>P</i>	cognuscat <i>D</i>	4 quod] quia <i>GP</i> ¹	7 qui <i>D</i> ¹	
9 turpidine <i>G</i> ¹	turbidine <i>v</i>	exercibilis <i>DG</i> ¹	15 quolibet <i>v</i>	
17 homini <i>G</i> ¹ <i>v</i>	18 ad ante ab add. <i>G</i> ¹	uersario <i>G</i> ¹	19 eri-	
pere <i>G</i> ¹ <i>v</i>	20 cruciatus <i>P</i> ¹	21 percipiendum <i>P</i> ¹	24 ille <i>DP</i>	
inuidit <i>DG</i> ¹ <i>P</i> ¹	26 ammittere <i>T</i>	27 quem <i>G</i> ¹ <i>P</i> ¹		

tamquam se ipsum. ea est autem regula dilectionis, ut quae sibi uult bona prouenire et illi uelit, quae accidere sibi mala non uult et illi nolit. hanc uoluntatem erga omnes homines seruat; nam erga neminem operandum est malum et dilectio
 5 proximi malum non operatur. diligamus ergo, ut praeceptum est, etiam inimicos nostros, si uere inuicti esse uolumus. non enim per se ipsum quisquam hominum inuictus est, sed per illam incommutabilem legem, cui quicumque seruiunt soli sunt liberi; sic enim eis quod diligunt auferri non
 10 potest; quae res una inuictos facit et perfectos uiros. nam si uel ipsum hominem homo dilexerit non tamquam se ipsum, sed tamquam iumentum aut balneas aut auiculam pictam uel garrulam, id est ut ex eo aliquid temporalis uoluptatis aut commodi capiat, seruiat necesse est non homini, sed, quod est
 15 turpius, tam foedo et detestabili uitio, quo non amat hominem sicut homo amandus est. quo uitio dominante usque ad extremam uitam uel potius mortem perducitur. sed ne sic quidem ab homine homo diligendus est, ut diliguntur carnales fratres uel filii uel coniuges uel quique cognati aut affines
 20 aut ciues; nam et ista dilectio temporalis est. itaque ad pristinam perfectamque naturam nos ipsa ueritas uocans praecipit ut carnali consuetudini resistamus, docens neminem aptum esse regno dei qui non istas carnales necessitudines oderit. neque hoc cuiquam inhumanum uideri debet. magis
 25 enim est inhumanum non amare in homine quod homo est, sed amare quod filius est; hoc est enim non in eo amare

2 cf. Tob. 4, 15

4 Rom. 13, 10

6 cf. Matth. 5, 44

23 cf. Luc. 9, 60. 62 et 14, 26

2 uellit *G¹v¹*accedere *DP¹*malo *DP¹*6 noster *D¹*9 auferi *T*10 inuictus *P¹*si] se *D*12 balnea *G¹v*

auin-

cula *v*uictam *Gv*13 uoluntatis *P¹*15 foeto *G¹*

quod

v amandus *DGv*; ab *P²*; b in ras. 4 litt.homine *P²*; om.*DGv*16 amandū *P²*ad om. *P*17 ne] nec *DGPv*si *v*19 quinque *T*ut adfines *v*21 praecepit *Gv*

22 consue-

tudine *DG¹T* consuetudinis *P¹*23 aptum] acceptum *P¹*

regnū

P¹ necessitudines *T¹* necessitudinis *v*24 oderet *DG¹P¹*uidere *G¹*debet *DGPv*

illud quod ad deum pertinet, sed amare illud quod ad se
 pertinet. quid ergo mirum, si ad regnum non peruenit qui
 non communem, sed priuatam rem diligit? immo utrumque,
 ait quispiam; immo illud unum, dicit deus. dicit enim
 uerissime ueritas: nemo potest duobus dominis ser- 5
 uire; nemo enim potest perfecte diligere quo uocamur, nisi
 oderit unde reuocamur. uocamur autem ad perfectam naturam
 humanam, qualem ante peccatum nostrum deus fecit; reuo-
 camur autem ab eius dilectione, quam peccando meruimus.
 quare oderimus oportet, unde ut liberemur optamus. oderimus 10
 ergo temporales necessitudines, si aeternitatis caritate flagra-
 mus. diligit homo proximum tamquam se ipsum. certe enim
 sibi ipse nemo est pater aut filius aut affinis aut aliquid
 huius modi, sed tantum homo. qui ergo diligit aliquem tam-
 quam se ipsum, hoc in eo debet diligere quod sibi ipse est. 15
 corpora uero non sunt quod nos sumus; non ergo in homine
 corpus est expetendum aut desiderandum. ualet ad hoc etiam
 quod praeceptum est: ne concupiscas rem proximi tui.
 quapropter quisquis in proximo aliud diligit quam sibi ipse
 est, non eum diligit tamquam se ipsum. ipsa igitur natura 20
 humana sine carnali condicione diligenda est, siue sit per-
 ficienda siue perfecta. omnes sub uno deo patre cognati sunt
 qui eum diligunt et faciunt uoluntatem ipsius, et inuicem
 sibi sunt et patres, cum sibi consulunt, et filii, cum sibi
 obtemperant, et fratres maxime, quia eos unus pater testa- 25
 mento suo ad unam hereditatem uocat.

Quapropter cur iste non sit inuictus hominem diligendo, cum
 in eo nihil praeter hominem diligit, id est creaturam dei ad
 eius imaginem factam, nec ei possit deesse perfecta natura,

5 Matth. 6, 24

18 Ex. 20, 17

3 priuatim *DG*¹ 4 ait] aut *G*^{1v} 7 uocamur (*om. re*) *DG* na-
 turam ad perf. *G*¹*P*¹ ad nat. perf. *DG*^{2v} 8 nostram *G*^{1v} 10 quam
 rem *v* oderemus *P*¹ inde ut *G*¹ ut inde *v* optemus *v*
 oderemus *D* 11 ergo *om. P*¹ temporalis *D* aeternitates
*DG*¹*P*¹ 13 ipsi *G*^{2v} adfines *P*¹ 14 tantummodo *D*
 19 ipse *in ras. a m. 2 G* 22 cogniti *P*¹ 24 filii *D*
 29 pactam *T* posse; e *a m. 2 in ras. P*

quam diligit, cum ipse perfectus est? sicut enim uerbi gratia, si quisquam diligit bene cantantem, non hunc aut illum, sed tantum bene cantantem quemlibet, cum sit cantator ipse perfectus, ita uult omnes tales esse, ut tamen non ei desit quod diligit, quia ipse bene cantat. nam si cuiquam inuidet bene cantanti, non iam illud diligit, sed laudem aut aliquid aliud quo bene cantando uult peruenire, et potest ei minui uel auferri, si et alius bene cantauerit. qui ergo inuidet bene cantanti, non amat bene cantantem; sed rursus qui eo indiget, non cantat bene. quod multo accommodatius de bene uiuente dici potest, quia et inuidere nulli potest; quo enim perueniunt bene uiuentes, tantundem est omnibus nec minus fit, cum plures habuerint. et potest esse tempus, quo bonus cantator cantare non decenter queat et indigeat uoce alterius, qua sibi exhibeatur quod diligit; tamquam si alicubi conuiuetur ubi eum cantare turpe sit, sed deceat audire cantantem. bene uiuere autem semper decet. quare quisquis hoc diligit et facit, non solum non inuidet imitantibus, sed eis se praebet libentissime atque humanissime, quantum potest; nec eis tamen indiget. nam quod in illis diligit, in se ipso habet totum atque perfectum. ita cum diligit proximum tamquam se ipsum, non inuidet ei, quia nec sibi ipsi; praestat ei quod potest, quia et sibi ipsi; non eo indiget, quia nec se ipso; tantum deo indiget, cui adhaerendo beatus est. nemo autem illi eripit deum. ille ergo uerissime atque certissime inuictus homo est qui cohaeret deo, non ut ab eo aliquid boni extra mereatur, sed cui nihil aliud quam ipsum adhaerere deo bonum est. hic uir quamdiu est in hac uita, utitur amico ad rependendam gratiam, utitur

3 cantatur D	5 inuidit DP ¹ v	cantante G ¹ P ¹	cantantem
D 6 illa G ¹	quod G ¹ q̄d D	7 auferre P ¹	8 talius
D 8 inuidit DG ¹ P ¹ v	cantantē D	10 adaccommodatius D	
G ¹ P ¹ v	dici] dici D	decipi G ¹	quia—potest in marg. inf. v
11 enim] eum G ¹ v	perueniunt G ¹ v	13 quod D	cantor
T 14 queat] quae ait D	qua sibi] quasi T	exibetur T	
15 conuiuitur P	turpos sit D	16 sep P	18 humanisse v
22 quia] qui G ¹ P ¹ v	ipse G ¹	potet P	24 illi D
25 uirissime P ¹			

inimico ad patientiam, utitur quibus potest ad beneficentiam, utitur omnibus ad beniuolentiam. et quamquam temporalia non diligit, ipse recte utitur temporalibus et pro eorum sorte hominibus consulit, si aequaliter non potest omnibus. quare si aliquem familiarium suorum promptius quam quemlibet 5 alloquitur, non eum magis diligit, sed ad eum habet maiorem fiduciam et apertiore temporis ianuam. tractat enim tempori deditos tanto melius, quanto ipse minus obligatus est tempore. cum itaque omnibus quos pariter diligit prodesse non possit, nisi coniunctioribus prodesse malit, iniustus est. animi autem 10 coniunctio maior est quam locorum aut temporum, quibus in hoc corpore iungimur; sed ea maxima est quae omnibus praeualeat. non ergo iste affligitur morte cuiusquam, quoniam qui toto animo deum diligit, nouit nec sibi perire quod deo non perit. deus autem dominus est et uiuorum et mortuorum. 15 non cuiusquam miseria miser est, quia nec cuiusquam iniustitia fit iniustus. et ut nemo illi iustitiam et deum, sic nemo aufert beatitudinem. et si quando forte alicuius periculo uel errore uel dolore commouetur, usque ad illius auxilium aut correctionem aut consolationem, non usque ad suam sub- 20 uersionem ualere patitur. in omnibus autem officiosis laboribus futurae quietis certa expectatione non frangitur. quid enim ei nocebit qui bene uti etiam inimico potest? eius enim praesidio atque munimento inimicitias non pertimescit, cuius praecepto et dono diligit inimicos. huic uiro in tribulationibus 25 parum est non contristari, nisi etiam gaudeat, sciens quod tribulatio patientiam operatur, patientia probatio-

26 Rom. 5, 3 sqq.

1 beneficentiam <i>G¹T^o</i>	2 beneuolentiam <i>DP</i>	3 diligit <i>G^o</i>
5 familiarum <i>D</i>	promptius <i>DP</i>	6 alloquitur <i>G¹</i>
tus <i>P</i> deditis <i>DG^o</i>	9 omnibus] minime <i>DG^o</i>	10 coniunctioribus
<i>T</i>	11 lucorum <i>T</i>	12 iungitur <i>G</i> gignimur <i>T</i>
<i>D²</i> quod <i>DPT</i> : qui <i>G^o</i>	16 nec] ne <i>P</i>	17 ut <i>om. G¹o</i>
18 aufret <i>D</i> si <i>om. P¹</i>	20 consolationem <i>P</i>	21 offitiosis <i>P</i>
22 expectationem <i>G¹</i> enim <i>om. DG^o</i>	24 monumento <i>DG¹P¹</i>	
inimicitias <i>PT</i>	25 uero <i>P</i>	26 paruū <i>P¹</i>
et probatio <i>add. P</i> : autem	27 post patientia	

nem, probatio spem, spes autem non confundit; quoniam caritas dei diffusa est in cordibus nostris per spiritum sanctum, qui datus est nobis. quis huic nocebit? quis hunc subiugabit? homo, qui prosperis rebus
 5 proficit, asperis quid profecerit discet. cum enim mutabilium bonorum adest copia, non eis confidit; sed cum subtrahuntur, agnoscitur utrum eum non ceperint, quia plerumque cum adsunt nobis putamus quod non ea diligamus; sed cum abesse
 10 coeperint, inuenimur qui simus. hoc enim sine amore nostro aderat, quod sine dolore discedit. uidetur ergo uincere cum uincatur qui superando ad id peruenit quod cum dolore amissurus est; et uincit cum uinci uideatur, quisquis cedendo ad id peruenit quod non amittit inuitus.

Quem delectat ergo libertas, ab amore mutabilium rerum liber
 15 esse appetat; et quem regnare delectat, uni omnium regnatori deo subditus haereat plus eum diligendo quam se ipsum. et haec est perfecta iustitia, qua potius potiora et minus minora diligimus; sapientem animam atque perfectam talem diligat qualem illam uidet, stultam non talem, sed quia esse perfecta et
 20 sapiens potest; quia nec se ipsum debet stultum diligere. nam qui se diligit stultum non proficit ad sapientiam; nec fiet quisque qualis cupit esse, nisi se oderit qualis est. sed donec ad sapientiam perfectionemque ueniatur, eo animo ferat stultitiam proximi, quo suam ferret, si stultus esset et amaret
 25 sapientiam. quapropter si et ipsa superbia uerae libertatis et ueri regni umbra est, etiam per ipsam nos commemorat diuina prouidentia quid significemus uitiosi et quo debeamus redire correcti. iam uero cuncta spectacula et omnis illa quae appellatur curiositas quid aliud quaerit quam de rerum cognitione

3 data <i>G</i> ¹	5 proficerit <i>P</i> ²	discit <i>DGPv</i>	6 eis] in eis
<i>G</i> ² _v	7 coeperint <i>T</i>	9 inuenimus <i>DGPv</i>	quid <i>G</i> ¹ _v no-
stro] om. <i>D</i> ; non <i>GP</i> ² _v	10 sine] cum <i>v</i>		discedet <i>T</i>
12 uinci <i>P</i> ¹	14 dilectat <i>P</i> ¹	15 regnari <i>P</i> ¹	dilectat <i>P</i> ¹
regnari <i>D</i>	16 eum] enim <i>v</i>	19 illa <i>D</i> illum <i>G</i> ¹	uidit
<i>G</i> ¹	20 se om. <i>v</i>	21 profecit <i>P</i> ¹	fiat <i>G</i> ¹ <i>P</i>
propter <i>D</i>	libertates et uere <i>D</i>	26 ipsa <i>G</i> ¹ _v	25 quā-
<i>GPv</i>	quod <i>G</i> ¹	debemus <i>G</i> ¹ _v	27 significemur
		28 uero om. <i>T</i>	

laetitiam? quid ergo admirabilius, quid speciosius ipsa ueritate, ad quam spectator omnis peruenire se cupere confitetur, cum uehementer ne fallatur inuigilat?

QVOD DEI LEX ALTA QVAEDAM DISCIPLINA SIT. EX LIBRO II
DE ORDINE INTER CETERA ET AD LOCVM.

- 23 Cum omnes cernerem studiosissime ac pro suis quemque uiribus deum quaerere, sed ipsum de quo agebamus ordinem non tenere, quo ad illius ineffabilis maiestatis intellegentiam peruenitur, oro uos, inquam, si, ut uideo, multum diligitis ordinem, ne nos praeposteros et inordinatos esse patiamini. quamquam enim occultissima ratio se demonstraturam pollicetur nihil praeter diuinum ordinem fieri, tamen si quempiam ludi magistrum audiremus conantem docere puerum syllabas, quem prius litteras nemo docuisset, non dico ridendum tamquam stultum, sed uinciendum tamquam furiosum putaremus, non ob aliud, opinor, nisi quod docendi ordinem non teneret. at multa talia et imperitos, quae a doctis reprehendantur ac derideantur, et dementes homines, quae nec stultorum iudicium fugiunt, facere nemo ambigit; et tamen etiam ista omnia quae fatemur esse peruersa non esse praeter diuinum ordinem alta quaedam et a multitudinis uel suspicione remotissima disciplina se ita studiosis et deum atque animas tantum amantibus animis manifestaturam esse promittit, ut non nobis summae numerorum possint esse certiores.

Haec autem disciplina ipsa dei lex est, quae apud eum fixa et inconcussa semper manens in sapientes animas quasi transcribitur, ut tanto se sciant uiuere melius tantoque sublimius,

1 ammirabilis <i>DT</i>	amirabilis <i>G¹v¹</i>	2 spectatur <i>D</i>	5 et
inter c. <i>Gv</i>	6 cernerent <i>D</i>	9 sicut <i>D</i>	11 demonstratur <i>D</i>
<i>G¹</i> demonstrat <i>G²v</i>	pollitiatur <i>G¹</i>	14 primo <i>DGP</i>	dicor
<i>T</i>	15 uinciendum <i>G¹</i>	16 quod <i>om. v</i>	17 at] ad <i>P</i>
18 deri-	19 nomo <i>T</i>	21 multitudines <i>D¹</i>	multis <i>G²v</i>
23 animantibus <i>G¹</i>	manifestatus adesse <i>D(?)G¹v</i>	26 transcri-	
bitur <i>GTv</i>			

quanto et perfectius eam contemplantur intellegendo et uiuendo
 custodiunt diligentius. haec igitur disciplina eis qui illam nosse
 desiderant simul geminum ordinem sequi iubet, cuius una
 pars uitae, altera eruditionis est. adolescentibus ergo studiosis
 5 eius ita uiuendum est, ut a ueneriis rebus, ab inlecebris uen-
 tris et gutturiis, ab immodesto corporis cultu et ornatu, ab
 inanibus negotiis ludorum, a torpore somni atque pigritiae,
 ab aemulatione, obtreccatione, inuidientia, ab honorum potesta-
 tumque ambitionibus, ab ipsius etiam laudis immodica cupidi-
 10 tate se abstineant; amorem autem pecuniae totius suae spei
 certissimum uenenum esse credant; nihil eneruiter faciant,
 nihil audacter; in peccatis autem suorum uel pellant omnino
 iram uel ita frenent, ut sit pulsae similis; neminem oderint,
 nulla uitia non curare uelint; magnopere obseruent cum
 15 uindicant, ne nimium sit, cum ignoscunt, ne parum; nihil
 puniant quod non ualeat ad melius, nihil indulgeant quod
 uertat in peius; suos putent omnes in quos sibi potestas
 data fuerit; ita seruiant, ut eis dominari pudeat, ita domi-
 nentur, ut eis seruire delectet. in alienorum autem peccatis
 20 molesti non sint inuito. inimicitias uitent cautissime, ferant
 aequissime, finiant citissime. in omni uero contractu atque
 conuersatione cum hominibus satis est seruare unum hoc
 uulgare prouerbum: nemini faciant quod pati nolunt. rempu-
 blicam nolint administrare nisi perfecti. perfici autem uel
 25 intra aetatem senatoriam festinent uel certe intra iuuentutem.
 sed quisquis sero se ad ista conuerterit, non arbitretur nihil
 sibi esse praeceptum: nam ista utique facilius decocta aetate

2 nosseae G ¹	3 seq; D	4 uita T	adoliscentibus P
5 ueneriis D ueneriis v	6 guttoris D	inmoderato DG	
Pv culto D ¹	ornato D ¹ G ¹ Pv	7 innanibus G ¹	ne-
gutiis D	pigritia G ² v	8 emultatione T	inuidientiae P ²
10 tutius D	11 ineruiter DG ¹	12 audaciter PT	audacter
G ¹	13 frenant P ¹	14 uellint DG ¹ P ¹	15 minimum P
16 at P ¹	17 putant v	quo G ¹	18 eius D ¹
G ¹	20 non sint DG ¹ Pv: sunt T	inuido D	inuitio v
mine D	rempuplicam P ¹	24 aministrare D	perfici] perfecti
T	26 conuerteret DG ¹ P ¹	27 decoctae D	decocte G ¹

seruabit. in omni autem uita, loco, tempore amicos aut habeant aut habere instent. obsequantur dignis etiam non hoc expectantibus; superbos minus curent, minime sint. apte congruenterque uiuant; deum colant, cogitent, quaerant fide, spe, caritate subnixi; optent tranquillitatem atque certum cursum studiis suis omniumque sociorum et sibi quibusque possunt mentem bonam pacatamque uitam.

Sequitur ut dicam quomodo studiosi erudiri debeant, qui sicut dictum est uiuere instituerunt. ad discendum item necessario dupliciter ducimur, auctoritate atque ratione; tempore auctoritas, re autem ratio prior est. aliud est enim quod in agendo antepositur, aliud quod pluris in appetendo aestimatur. itaque quamquam bonorum auctoritas imperitae multitudini uideatur esse salubrior, ratio uero aptior eruditibus, tamen quia nullus hominum nisi ex imperito peritus fit, nullus autem imperitus nouit qualem se debeat praebere docentibus et quali uita esse docibilis possit, euenit ut omnibus bona magna et occulta discere cupientibus non aperiatur nisi auctoritas ianuam. quam quisque ingressus sine ulla dubitatione uitae optimae praecepta sectatur, per quae cum docilis factus fuerit, tum demum discet et quanta ratione praedicta sint ea ipsa quae secutus est ante rationem, et quid sit ipsa ratio, quam post auctoritatis cunabula firmus et idoneus iam sequitur atque comprehendit; et quid intellectus, in quo uniuersa sunt, uel ipse potius uniuersa; et quid praeter uniuersa uniuersorum

1 loca <i>G¹v</i> longo <i>D</i>	amicus <i>DG¹P¹</i>	2 habiant <i>G¹</i>
habere <i>G¹</i>	3 spectantibus <i>Gv</i>	superb. <i>D</i> superbi <i>G¹</i> superbis
ne <i>G²v</i>	current <i>Gv</i>	apti <i>v</i> 4 dō <i>D</i> cogitant <i>P¹</i>
5 optant <i>v</i>	tranquillitate <i>DT</i>	6 sibi] siue <i>GP¹v</i> 7 peccatam-
que <i>T</i> peccatamque <i>v</i>	8 erudire <i>Gv</i> ; ri debeant <i>a m. 2 in ras. P</i>	
9 instituerent <i>v¹</i>	11 re <i>om. D</i>	ratione priorem (<i>om. est</i>) <i>D</i>
aliud — aestimatur <i>a m. 2 in marg. inf. P</i>	12 plures <i>G¹v</i>	ape-
tendo <i>Gv</i>	13 multitudine <i>DG¹T</i>	15 peritos et imperitos <i>D</i>
17 docilis esse <i>DGv</i> esse docibi <i>a m. 2 in ras. P</i>		bonā <i>D</i>
19 uita <i>Dv</i>	20 per] pro <i>G¹v</i>	21 praedita <i>G¹P</i> 24 compre-
henditur <i>T</i>	25 ante et <i>add. DGPv</i>	uniuersorum uniuersorum
<i>om. DGP¹v</i>		

principium. ad quam cognitionem in hac uita peruenire pauci,
 ultra quam uero etiam post hanc uitam nemo progredi potest.
 qui autem sola auctoritate contenti bonis tantum moribus
 rectisque notis constanter operam dederint, aut contemnentes
 5 aut non ualentes disciplinis liberalibus atque optimis erudiri,
 beatos eos quidem, cum inter homines uiuunt, nescio quo-
 modo appellem; tamen inconcusse credo, mox ut hoc corpus
 reliquerint, eos quo bene magis minusue uixerunt, eo facilis
 aut difficilior liberari. auctoritas autem partim diuina est
 10 partim humana; sed uera, firma, summa ea est quae diuina
 nominatur. in qua metuenda est aeriorum animalium mira
 fallacia, quae per rerum ad istos sensus corporis pertinentium
 quasdam diuinationes nonnullasque potentias decipere animas
 facillime consuerunt aut periturarum fortunarum curiosas aut
 15 fragilium cupidas potestatum aut inanium formidolosos miracu-
 lorum. illa ergo auctoritas diuina dicenda est, quae non
 solum in sensibilibus signis transcendit omnem humanam
 facultatem, sed et ipsum hominem agens ostendit ei quo usque
 se propter ipsum depresserit; et non teneri sensibus, quibus
 20 uidentur illa miranda, sed ad intellectum iubet euolare, simul
 demonstrans et quanta hic possit et cur haec faciat et quam
 parui pendat. doceat enim oportet et factis potestatem suam
 et humilitate clementiam et praeceptione naturam. quae
 omnia sacris quibus initiamur secretius firmitusque traduntur,
 25 in quibus bonorum uita facillime non disputationum ambagi-
 bus, sed mysteriorum auctoritate purgatur. humana uero
 auctoritas plerumque fallit; in eis tamen iure uidetur excellere

2 ultram D¹ 4 uocis D contemnētis D 7 inconcusso
 P¹ in quonāse D 8 minus (om. ue) DG¹P¹v 9 difficilior D
 liberare G laborare P¹v est add. P² 10 firma om. DGPv
 summae atq̄ (om. ea est quae) D 14 perituram v periturarum
 D¹ fortunarum G¹v; om. T 15 cupiditas G¹Pv 19 ipsum
 propter G depressit D 21 quae tanta (om. et) D possint
 Gv faciant GP¹v 22 pendant P¹ 23 humilitatem DG¹
 P¹v 24 initia G¹v initio G¹ infirmiusque P 25 dispo-
 tionum D combagibus P¹ 26 misteriorum DP ministerio-
 rum Gv

qui, quantum imperitorum sensus capit, multa dant indicia doctrinarum suarum et non uiuunt aliter quam uiuendum esse praecipunt. quibus si aliqua etiam fortunae munera accesserint, quorum appareant usu magni contemtuque maiores, difficillimum omnino est ut eis quisque uiuendi praecepta dantibus credens recte uituperetur.

QVOD AMORE SE SEQUENTIBVS DEVS AVCTORITATIS VIAM SEPTEMPLICITER MVNIVERIT. EX LIBRO DE MORIBVS ECCLESIAE CATHOLICAE.

- 24 Quaeramus quemadmodum sit homini uiuendum. beate certe omnes uiuere uolumus; beatus autem neque ille dici potest qui non habet quod amat, quaecumque sit, neque qui habet quod amat, si noxium sit, neque qui non amat quod habet, etiam si optimum sit. nam et qui appetit quod adipisci non potest cruciatur; et qui adeptus est quod appetendum non esset fallitur; et qui non appetit quod adipiscendum esset aegrotat. nihil autem istorum animo contingit sine miseria: nullus igitur illorum beatus est. quartum restat ubi beata uita inueniri queat, cum id quod est hominis optimum et amatur et habetur. quid est enim aliud quod dicimus frui nisi praesto habere quod diligis? praesto ergo esse nobis debet optimum nostrum, si beate uiuere cogitamus. nam quisquis quod se ipso est deterius sequitur, fit et ipse deterior. oportet autem omnem hominem id quod optimum est sequi; sed tale esse debet quod non amittat inuitus. quippe nemo potest confidere de tali bono quod sibi eripi posse sentit, etiam si reti-

1 quae <i>G^v</i>	indica <i>Gⁱ</i>	ad post indicia <i>add. GⁱPⁱ</i>
2 taliter <i>DGⁱP^v</i>	3 fortunae <i>G^v</i>	4 maioris <i>DⁱG^v</i>
5 quis- quis <i>P</i>	7 amores sequente <i>D</i>	8 ex eo- dem <i>P</i>
10 beatæ <i>DT</i>	12 quaecumque — quod amat <i>add. m. 2 in marg. G</i>	13 h. et quod <i>P</i>
14 adepti et	16 adeptum <i>D</i>	16 appetit <i>P</i>
17 isto <i>DG^v</i>	18 igitur] autem <i>P</i>	quarum <i>G^v</i> quantum <i>P</i> beate <i>G^v</i>
19 inueniri (<i>om. uita</i>) <i>Gⁱ</i>	20 uiuere <i>G^v</i>	quaeat <i>Dⁱ</i>
23 est] eius <i>Gⁱ</i>	deteriur <i>Dⁱ</i>	25 amittat <i>P</i>

nere id amplectique uoluerit. quisquis autem de bono quo
 fruitur non confidit, in tanto timore amittendi beatus esse
 quis potest? quis uero dubitet hominem sapientem si sequi
 satis putauerimus, auferri nobis etiam repugnantibus posse?
 5 deus igitur restat, quem si sequimur, bene, si assequimur, non
 tantum bene sed etiam beate uiuimus. secutio ergo dei est
 beatitatis appetitus, consecutio ipsa beatitas. sed quo pacto
 sequimur quem non uidemus? aut quomodo uidemus, qui
 non solum homines sed etiam insipientes homines sumus?
 10 confugiendum est igitur ad eorum praecepta quos sapientes
 fuisse probabile est, ut in lucem ueritatis aciem titubantem
 uelut ramis humanitatis opacata inducat auctoritas. quam
 uiam nobis deus et patriarcharum segregatione et legis uinculo
 et prophetarum praesagio et suscepti hominis sacramento et
 15 apostolorum testimonio et martyrum sanguine et gentium
 occupatione muniuit; quare ratiunculas nostras diuinis sub-
 mittamus affatibus.

Audiamus ergo quem finem bonorum nobis, Christe, prae-
 scribas, quo nos summo amore tendere iubes. diliges, in-
 20 quit, dominum deum tuum ex toto corde tuo et ex
 tota anima tua et ex tota mente tua. quid uis am-
 plius? et Paulus: diligentibus, inquit, deum omnia
 procedunt in bonum. dicit etiam ipse dilectionis modum:
 quis ergo nos separabit a caritate Christi? et cetera;
 25 et post pauca: certus sum enim quia neque mors
 neque uita et reliqua. si ergo nulla res ab eius caritate nos

19 Deut. 6, 5 et Matth. 22, 37 22 Rom. 8, 28 24 Rom.
 8, 35 25 Rom. 8, 38

3 seque *G*¹ 4 auferre *G*^o 5 asequimur *P* assequemur *G*^o
 6 uiuimus *D* 7 appetitus *D*¹ beatitas] beatitatis *D*¹ pacio
T 8 uedemus *P*¹ 9 sumus homines *T* 10 quo *D*
 12 opagata *D*¹ oppacata *P* inducant *D* auctoris *D*
 14 homines *D*¹*T* 15 apostolū *D*¹ testimonia *P*¹ martirum
P 16 muniunt *D* rariunculas *D* 19 iubis *D*¹ diligis
DP^o 21 et *om.* *T* 23 etiam] enim *D* 24 caretate *D*
 Christi] dei *P* 26 nos *om.* *P*

separat, quid esse non solum melius sed etiam certius hoc bono potest? nemo nos inde separat minando mortem; id ipsum enim quod diligimus deum mori non potest, nisi dum non diligit deum, cui mors ipsa est non diligere deum, quod nihil est aliud quam ei quicquam in diligendo atque sequendo 5 praeponere. nemo inde separat pollicendo uitam; nemo enim ab ipso fonte separat aquam pollicendo. non separat angelus; non enim est angelus, cum inhaeremus deo, nostra mente potentior. non separat uirtus; si illa uirtus hic nominata est, quae aliquam potestatem in hoc mundo tenet, toto mundo est 10 omnino sublimior mens inhaerens deo; sin illa uirtus dicta est, quae ipsius animi nostri rectissima affectio est, si in alio est, fauet ut coniungamur deo; si in nobis est, ipsa coniungit. non separant instantes molestiae; hoc enim leuiiores eas sentimus, quo ei a quo nos separare moliuntur artius inhaeremus. 15 non separat promissio futurorum; nam et quidquid boni futurum est, certius promittit deus et nihil est ipso deo melius, qui iam profecto bene sibi inhaerentibus praesens est.]

X.

DE PRINCIPIO GENESIS. ITEM EX LIBRO CONFESSIONVM XII 20
AD LOCVM.

25 Nemo iam mihi molestus sit dicendo mihi: non hoc sensit Moses quod tu dicis, sed hoc sensit quod ego dico. si enim mihi diceret: unde scis hoc sensisse Mosen quod de his uer-

1 quid—separat <i>om. Gv</i>	non solum <i>in marg. add. P^a</i>	2 separ-
rat inde <i>P</i>	inde] unde <i>v</i>	3 deo <i>Gv</i>
gere <i>D</i>	deum <i>om. Gv</i>	4 cui] cum <i>G^{2v}</i>
heremos <i>v¹</i>	dñ <i>D</i>	5 in <i>om. P</i>
12 sin (<i>om. in</i>) <i>DG^{1v}</i>	alia <i>G^{2v}</i>	7 angelos <i>D</i>
<i>G^{2v}</i>	16 non] nos <i>G¹</i>	8 in-
separat altitudo neq; pfundū. Si haec uerba	promissio <i>P</i>	11 inherendo <i>T</i>
pfundita	20 de <i>om. T</i>	12 sin] si in <i>P</i>
ad <i>add. DGPTv</i>	22 dicendum <i>D</i>	14 seperant <i>D</i>
<i>DGv</i> moises <i>P</i>	23 et 24 moyses et moysen	hoc] eo
dices <i>MV</i>	24 dicerit <i>D</i>	18 post est <i>add. P</i> : ñ
		scilicet altitudinem uel
		21 inter cetera et ante

his eius eloqueris? aequo animo ferre deberem et responderem
 fortasse quae superius respondi uel aliquanto uberius, si esset
 durior. cum uero dicit: non hoc sensit ille quod tu dicis, sed
 quod ego dico, neque tamen negat quod uterque nostrum dicit
 5 utrumque uerum esse: o uita pauperum deus meus, in cuius
 sinu non est contradictio, plene mihi mitigationes in cor, ut
 patienter tales feram. qui non mihi hoc dicunt quia diuini
 sunt et in corde famuli tui uiderunt quod dicunt, sed quia
 superbi sunt nec nouerunt Mose sententiam, sed amant suam,
 10 non quia uera est, sed quia sua est. alioquin et aliam ueram
 pariter amarent, sicut ego amo quod dicunt, quando uerum
 dicunt, non quia ipsorum est, sed quia uerum est; et ideo
 iam nec ipsorum est, quia uerum est. si autem ideo ament
 illud quia uerum est, iam et ipsorum est et meum est, quo-
 15 niam in commune omnium est ueritatis amatorum. illud au-
 tem quod contendunt non hoc sensisse Moysen quod ego dico,
 sed quod ipsi dicunt, nolo, non amo; quia etsi ita est, tamen
 ista temeritas non scientiae, sed audaciae est, nec uisus, sed
 typhus eam peperit. ideoque, domine, tremenda sunt iudicia
 20 tua, quoniam ueritas tua nec mea est nec illius, sed omnium
 nostrum quos ad eius communionem publice uocas, terribiliter
 admonens nos ut eam nolimus habere priuatam, ne priuemur
 ea. nam quisquis id quod tu omnibus ad fruendum proponis
 sibi proprie uindicat et suum uult esse quod omnium est, a
 25 communi propellitur ad sua, hoc est a ueritate ad mendacium;
 qui enim loquitur in mendacium, de suo loquitur.

26 Io. 8, 44

1 loqueris *D¹G¹P^o* loqueris *T* respondere *D¹T* 2 aliquando
DG¹v 3 ille sensit *DGPT^o* 4 ut. uerum nostrum *D¹* ut. uerum
 noster *G¹v* 5 utrumque] totumque *D¹G¹v* uerum *om. D¹v*
 6 corde *P* 8 uiderunt *D¹* sed] se *P* 9 moysae *G¹P¹* moysi *T* moysi
G¹P¹v moysae *D¹* 10 sed] se *P* uera *D¹* 11 uero *D¹G¹*
 12 alterum est *om. T* 18 uerum *D* ideo] deo *D¹G¹v* amant
T 14 alterum est *om. D¹G¹PT^o* 19 typhus *V* typus *G¹P^o* tipus
D¹ tempus *D¹* est *P* peperit *D¹* 20 alius *M¹* aut illius
 ante sed *add. G³* 21 nostrorum *DG¹P^o* communione *V*
 22 amonens *D* nolemus *D¹MTV* habire *D¹* 25 commune
G¹P¹ suam *D¹P* 26 in *MV*: *om. DGPT^o*

9*

attende, iudex optime deus, ipsa ueritas, attende quid dicam contradictori huic, attende; coram te enim dico et coram fratribus meis, qui legitime utuntur lege usque ad finem caritatis. attende et uide quid ei dicam, si placet tibi; hanc enim uocem huic refero fraternam et pacificam: si ambo 5 uidemus uerum esse quod dicis et ambo uidemus uerum esse quod dico, ubi, quaeso, id uidemus? nec ego utique in te nec tu in me, sed ambo in ipsa quae supra mentes nostras est incommutabili ueritate. cum ergo de ipsa domini dei nostri luce non contendamus, cur de proximi cogitatione contendimus, 10 quam sic uidere non possumus, ut uidetur incommutabilis ueritas, quando si ipse Moses apparuisset nobis atque dixisset: hoc cogitauit, nec sic eam uideremus, sed crederemus? non itaque supra quam scriptum est unus pro altero infletur aduersus alterum. diligamus dominum deum nostrum ex toto 15 corde, ex tota anima, ex tota mente nostra, et proximum nostrum sicut nosmet ipsos. propter duo praecepta caritatis sensisse Mosen quidquid in illis libris sensit nisi crediderimus, mendacem faciemus dominum, cum de animo conserui aliter quam ille docuit opinamur. iam uide quam stultum sit in 20 tanta copia uerissimarum sententiarum, quae de illis uerbis erui possunt, temere affirmare quam earum Moyses potissimum senserit et perniciosis contentionibus ipsam offendere caritatem, propter quam dixit omnia cuius dicta conamur exponere.

3 cf. I Tim. 1, 8
Matth. 22, 37

14 cf. I Cor. 4, 6

15 cf. Deut. 6, 5 et

5 uocem *D*² (*in mg.*) *MV*: uoluntatem *D*¹*G*¹*P**T**v* paucificam
T ante si *add.* *P*: uocem 6 uitemus *D*¹ quod] quae
*P*¹ dico *D*¹*P* dicis—quod *om.* *D*¹*G**v* 7 quaero *P*¹
uidimus *D*¹ inuidemus (*om. id*) *P* 13 ea *T* uiderimus *D*
16 et post corde *add.* *G*¹*P**T* anima et ex *DGPTv* nostra]
nam *G*¹*v* 17 post nos *ras.* 3 litt. in *V* propter] p. quae
*G*¹*T* 18 moysen *DGPv* moisen *T* quicquid *GPv* 22 erui]
serui *MV* timere *D*¹*G*¹ moysei *MV* 24 quam] q; iam *V*²

XI.

ITEM DE EODEM PRINCIPIO, QVOD MAGIS PROSIT MVLTIPLEX
SENSVVM PROLATIO, SI NON SIT CONTRA FIDEM. EX LIBRO
CONFESSIONVM XII AD LOCVM.

5 Sicut enim fons in paruo loco uberius est pluribusque riujs 26
in ampliora spatia fluxum ministrat quam quilibet eorum
riuorum, qui per multa locorum ab eodem fonte deducitur,
ita narratio dispensatoris tui sermocinatoris pluribus profutura
paruo sermonis modulo scatet fluente liquidae ueritatis, unde
10 sibi quisque uerum quod de his rebus potest, hic illud, ille
illud, per longiores loquellarum anfractus trahat. alii enim
cum haec uerba legunt uel audiunt, cogitant deum quasi
hominem aut quasi aliquam mole immensa praeditam pote-
statem nouo quodam et repentino placito extra se ipsum tam-
15 quam locis distantibus fecisse caelum et terram, duo magna
corpora supra et infra, quibus omnia continerentur. et cum
audiunt: „dixit deus: fiat illud, et factum est illud“, cogitant
uerba concepta, finita, sonantia temporibus atque transeuntia,
post quorum transitum statim existere quod iussum est ut
20 existeret; et si quid forte aliud hoc modo ex familiaritate
carnis opinantur. in quibus adhuc paruulis animalibus, dum
isto humillimo genere uerborum tamquam materno sinu eorum
gestatur infirmitas, salubriter aedificatur fides, qua certum
habeant et teneant deum fecisse omnes naturas, quas eorum
25 sensus mirabili uarietate circuminspicit. quorum si quispiam

1 cap. XXVI DGPTv 2 de] ex DGPTv 3 fidelem T 5 par-
uulo co P¹ 6 quilibet G¹ 7 que G¹ locorum D eodem] eorum
P 8 dispensata oris G²v sermocinatoris D sermocinatoribus
P sermone G²v 9 modulo G¹ scatet “ (et a m. 2) P 11 lo-
quellarum D anfractus T 13 aliqua MV molem DGTv
immensā D¹ immense G²v potestate D¹G²T 14 ipsam DG
Tv 15 dua MV magno v 16 continerentur D conterentur
G¹ 17 f. illud] f. lux P¹ et—illud om. v 18 concepta MV:
cocepta DGP¹Tv et finita DGPTv temporalib. MV 19 eorum
P existeret P¹ 22 sine T 23 infirmitas T 25 circuminsp.
—uitatem a m. 2 in marg. inf. M circumspicit DGPTv

quasi uilitatem dictorum aspernatus extra nutritorias cunas
superba inbecillitate se extenderit, heu! cadet miser et, domine
deus, miserere ne implumem pullum conculcent qui transeunt
uiam, et mitte angelum tuum, qui eum reponat in nido, ut
uiuat donec uolet.

5

Alii uero, quibus haec uerba non iam nidus, sed opacata
frutecta sunt, uident in eis latentes fructus et uolitant lae-
tantes et garriunt scrutantes et carpunt eos; uident enim, cum
haec uerba legunt uel audiunt, tua, deus, aeternae stabili per-
mansionem cuncta praeterita et futura tempora superari nec 10
tamen quicquam esse temporalis creaturae quod tu non
feceris, cuius uoluntas, quia id est quod tu, nullo modo mu-
tata uel quae antea non fuisset, exorta uoluntate fecisti omnia:
non de te similitudinem tuam formam omnium, sed de nihilo
dissimilitudinem informem, quae formaretur per similitudinem 15
tuam recurrens in te unum pro captu ordinato, quantum
cuique rerum in suo genere datum est, et fierent omnia bona
ualde, siue maneant circa te siue gradatim remotiore distantia
per tempora et locos pulchras uariationes faciant aut patiantur.
uident haec et gaudent in luce ueritatis tuae, quantum hic 20
ualent. et alius eorum intendit in id quod dictum est: in
principio fecit deus et respiscit sapientiam principium,
quia et loquitur ipsa nobis. alius itidem intendit in eadem
uerba et principium intellegit exordium rerum conditarum et
sic accipit in principio fecit, ac si diceretur: primo fecit. 25
atque in eis qui intellegunt in principio quod in sapientia
fecisti caelum et terram, alius eorum ipsum caelum et terram

1 in ante dictorum eras. in M	conas V	curas P	2 tu
post et add. D ² P	3 miserere D ¹	quae G ² v	6 uerba om.
G ² v opaca GPT ² v	opaga D	7 frutecta T	eius D ²
8 carpiunt P	9 tua] tuum G ¹	tuum est G ² v	aeterna D ¹ G ¹
est stabile G ¹	10 et futura om. D ¹	superare G ² v	15 dissi-
mitudine v	in forma MP ¹ V	18 remotiora P	19 locus
DP ¹ loca v	pulchras D	uariationes a: narrationes DMP ²	
TV ²	22 respicit P ²	23 loquetur v	aliud D ² v ididem
P ¹	26 qui] om. T; quae v	27 fecit P	alius—terram om.
T ¹	hoc ipsum v		

creabilem materiam caeli et terrae sic esse credit cognominatam, alius iam formatas distinctasque naturas, alius unam formatam eandemque spiritalem caeli nomine, aliam informem corporalis materiae terrae nomine. qui autem intellegunt in nominibus caeli et terrae adhuc informem materiam, de qua formaretur caelum et terra, nec ipsi uno modo intellegunt, sed alius unde consummaretur intellegibilis sensibilisque creatura, alius tantum unde sensibilis moles ista corporea sinu grandi continens perspicuas promtasque naturas; nec illi uno modo qui iam dispositas digestasque creaturas caelum et terram uocari hoc loco credunt, sed alius inuisibilem atque visibilem, alius solam visibilem, in qua luminosum caelum suspicimus et terram caliginosam quaeque in eis sunt.

At ille qui non aliter accipit in principio fecit quam si diceretur: primo fecit, non habet quomodo ueraciter intellegat caelum et terram, nisi materiam caeli et terrae intellegat, uidelicet uniuersae, id est intellegibilis corporalisque creaturae. si enim iam formatam uelit uniuersam, recte ab eo quaeri poterit, si hoc primo fecit deus, quid fecerit deinceps; et post uniuersitatem non inueniet ac per hoc audiet inuitus: quomodo illud primo, si postea nihil? cum uero dicit primo informem, deinde formatam, non est absurdus, si modo est idoneus discernere quid praecedat aeternitate, quid tempore, quid electione, quid origine: aeternitate, sicut deus omnia; tempore, sicut flos fructum; electione, sicut fructus florem; origine, sicut sonus cantum. in his quattuor primum et ultimum quae commemorauimus difficillime intelleguntur, duo media

1	matarum	MV	credit	P	2	unum	T ^a	4	nominae
D ^a	5	omnibus	D ^a P ^a	materia	ex	materie	correctum	P	
6	terrā	P	id post modo	add. DPT ^v	7	consumaretur	P		
sensibilisque	P	8	molis	D	9	prumtasque	D	prumptasque	P ^a
proptasque	T	10	degestasque	P ^a	11	uisibilem atque inuisibilem	T		
adque	P	13	suscipimus	P ^v	15	primum	D ^v		
17	corruptibilisque	T	18	formata et uniuersa	v	19	potest		
D	21	primum inf.	D ^a	22	formatū	D ^a	absordus	P ^a	
modo] quomodo	D ^a P ^a v	23	aeternitati	D ^a	25	tempora	v		
electione	D	26	sonos	D ^a					

facillime. namque rara uisio est et nimis ardua conspiceret, domine, aeternitatem tuam incommutabiliter mutabilia facientem ac per hoc priorem. quis deinde sic acutum cernat animo, ut sine labore magno dinoscere ualeat quomodo prior sit sonus quam cantus? ideo quia cantus est formatus sonus 5 et esse utique aliquid non formatum potest, formari autem quod non est non potest. sic est prior materies quam id quod ex ea fit: non ideo prior, quia ipsa efficit, cum potius fiat; nec prior interuallo temporis; neque enim priore tempore sonos edimus informes sine cantu et eos posteriore tempore 10 in formam canticum coaptamus aut fingimus sicut ligna, quibus arca, uel argentum, quo uasculum fabricatur. tales quippe materiae tempore etiam praecedunt formas rerum, quae fiunt ex eis. at in cantu non ita est. cum enim cantatur, auditur sonus eius, non prius informiter sonat et deinde formatur in 15 cantum. quod enim primo utcumque sonuerit, praeterit nec ex eo quicquam reperies quod resumtum arte componas; et ideo cantus in sono suo uertitur, qui sonus eius materies eius est. idem quippe formatur ut cantus sit, et ideo, sicut dicebam, prior materies sonandi quam forma cantandi: non per 20 faciendi potentiam prior: neque enim sonus est cantandi artifex, sed cantanti animae subiacet ex corpore de quo cantum faciat; nec tempore prior: simul enim cum cantu editur; nec prior electione: non enim potior sonus quam cantus, quando quidem cantus est non tantum sonus uerum etiam speciosus sonus; 25 sed prior est origine, quia non cantus formatur ut sonus sit, sed sonus formatur ut cantus sit. hoc exemplo qui potest

2 incommutabilia (<i>om. mutabilia</i>) <i>v</i>	3 priore <i>D</i> ¹	atutum <i>M</i>
acutum (<i>u ras.</i>) <i>D</i> acuto <i>P</i> ¹	4 //agnoscere (<i>om. magno</i>) <i>M</i> denoscere	
<i>DP</i> ¹	8 prior <i>om. P</i>	quia—prior <i>in marg. inf. P</i> ¹
<i>P</i> ² <i>v</i> fecit <i>v</i>	9 tempore <i>om. P</i> ¹	10 sonus <i>Dv</i> informis
<i>D</i> ¹ <i>v</i> canto <i>D</i> ¹	11 furmam <i>D pr.</i>	12 archa <i>v</i>
<i>P in ras.</i>	cantum <i>DMV</i>	14 at] sed
17 repperies <i>libri</i>	15 eius] est <i>T</i>	16 canticum <i>P</i>
(<i>om. per</i>) <i>DPTv</i>	18 qui] quia <i>P</i>	20 priore <i>D</i>
21 perficiendi	popotentiam <i>V pr.</i>	22 can-
tandi <i>MVv</i>	23 canto <i>Dv</i>	24 post sonus <i>add. D</i> ¹ : uerum etiam
speciosus	25 uerum—sonus <i>om. MV</i>	sonus <i>om. D</i>

intellegat materiam rerum primo factam et appellatam caelum et terram, quia inde facta sunt caelum et terra; nec tempore primo factam, quia formae rerum exerunt tempora, illa autem erat informis iamque in temporibus simul animaduertitur; nec tamen de illa narrari aliquid potest nisi uelut tempore prior sit, cum pendatur extremior — quia profecto meliora sunt formata quam informia — et praecedatur aeternitate creatoris, ut esset de nihilo unde aliquid fieret.

In hac diuersitate sententiarum uerarum concordiam pariat ipsa ueritas et deus noster misereatur nostri, ut legitime lege utamur, praecepti fine, pura caritate. ac per hoc si quis quaerit ex me quid horum Moses tuus ille famulus senserit, non sunt hi sermones confessionum mearum; si tibi non confiteor, nescio; et scio tamen illas ueras esse sententias exceptis carnalibus, de quibus quantum existimaui locutus sum: quos tamen bonae spei paruulos haec bona uerba libri tui non territant, alta humiliter et pauca copiose. sed omnes, quos in eis uerbis uera cernere ac dicere fateor, diligamus nos inuicem pariterque diligamus te dominum deum nostrum, fontem ueritatis, si non uanam, sed ipsam sitimus; eundemque famulum tuum, scripturae huius dispensatorem, spiritu tuo plenum ita honoremus, ut hoc eum te reuelante cum haec scriberet attendisse credamus, quod in eis maxime et luce ueritatis et fruge utilitatis excellit.

Ita cum alius dixerit: hoc sensit quod ego, et alius: immo illud quod ego, religiosius me arbitror dicere: cur non utrum-

2 terram (nec) DV; m expunxit m. 1 in V	3 rurum T ¹	exseī T
exerum v	5 narrare D ¹ PT	uelud P
D	profectu D	7 informa DP
	aeternitatē P	9 sententia post diuersitate add. D
condiam (om. cor) T	pareat D	10 miseriatur D ¹
legē P	11 utamur (uta a m. 2 in ras.) D	ac] hac D
see PTv	13 hii MVv	14 nestio D ¹
16 paruolis D ¹	bona om. DPTv	17 cupiose D
om. DPTv	20 uana D ¹ T	21 scriptore D ¹
D ¹	relante D ¹	24 utilitatis] uti (ut M) litteris MV
25 cum aliis P ¹	26 relegiosius D	

que potius, si utrumque uerum est? et si quid tertium et si quid quartum et si quid omnino aliud uerum quispiam in his uerbis uidet, cur non illa uidisse credatur per quem deus unus sacras litteras uera et diuersa uisuris multorum sensibus temperauit? ego certe, quod intrepidus de meo corde pronuntio, si ad culmen auctoritatis aliquid scriberem, sic mallet scribere, ut quod ueri quisque de his rebus capere posset mea uerba resonarent, quam ut unam ueram sententiam ad hoc apertius ponerem, ut excluderem ceteras, quarum falsitas me non posset offendere. nolo itaque, deus meus, tam praecipuus esse, ut hoc illum uirum de te meruisse non credam. sensit ille omnino in his uerbis atque cogitauit, cum ea scriberet, quidquid hic ueri potuimus iuuenire et quidquid nos non potuimus aut nondum potuimus et tamen in eis inueniri potest.

15

Postremo, domine, qui deus es et non caro et sanguis, si quid homo minus uidit, numquid et spiritum tuum bonum, qui deducet me in terram rectam, latere potuit quidquid eras in eis uerbis tu ipse reuelaturus legentibus posteris, etiam si ille per quem dicta sunt unam fortassis ex multis ueris sententiam cogitauit? quod si ita est, si igitur illa quam cogitauit ceteris excelsior, nobis autem, domine, aut ipsam demonstras aut quam placet alteram ueram, ut siue nobis hoc quod etiam illi homini tuo, siue aliud ex eorundem uerborum occasione patefacias, tu tamen pascas, non error inludat.

25

18 cf. Ps. 142, 10

2 aliud omnino <i>DPTv</i>	quis (<i>om. piam</i>) <i>T</i>	in <i>om. D</i>	3 quur
<i>DM</i> illa] i. omnia <i>DTv</i>	omnia illa <i>P</i>	q quem <i>D'</i>	que] <i>v</i>
5 intrepidus <i>D'</i>	7 uere <i>D</i>	carpere <i>P</i>	possit <i>D</i>
<i>D</i> 11 uerum <i>D</i>	12 ea] <i>P</i>	13 hic <i>om. D</i>	uere <i>D</i>
14 nondum possumus <i>v</i>	15 inuenire <i>DP</i>	16 es et] esset <i>v</i>	
17 quis <i>P</i>	uidet <i>DPTv</i>	18 deducit <i>P'v</i>	letare <i>v</i>
19 eis] his <i>v</i>	si ille — sententiam <i>om. D pr.</i>	20 uiris <i>DTv</i>	
21 si ig. <i>MP'V</i> : sit ig. <i>DP'Tv</i>	illam <i>MV</i>	23 demonstrans <i>v</i>	
demonstra <i>T</i>	25 parcas <i>D</i>		

XII.

ITEM DE PRINCIPIO LIBRI GENESIS. PRINCIPIVM LIBRI GENESIS
AD LITTERAM.

Omnis diuina scriptura bipertita est secundum id quod 27
 dominus significat dicens scribam eruditum in regno dei
 similem esse patri familias proferenti de thesauro suo noua
 et uetera, quae duo etiam testamenta dicuntur. in libris autem
 omnibus sanctis intueri oportet quae ibi aeterna intimentur,
 quae facta narrentur, quae futura praenuntientur, quae agenda
 praecipiantur uel moneantur. in narratione ergo rerum facta-
 rum quaeritur utrum omnia secundum figurarum tantummodo
 intellectum accipiantur an etiam secundum fidem rerum
 gestarum asserenda et defendenda sint. nam non esse accipi-
 enda figuraliter nullus christianus dicere audebit attendens
 apostolum dicentem: omnia autem haec in figura con-
 tingebant in illis, et illud quod in Genesi scriptum est:
 et erunt duo in carne una, magnum sacramentum com-
 mendantem in Christo et in ecclesia. si ergo utroque modo
 illa scriptura scrutanda est, quomodo dictum est praeter alle-
 goricam significationem: in principio fecit deus caelum
 et terram? utrum in principio temporis, an quia primo om-
 nium, an in principio, quod est uerbum dei unigenitus filius?
 et quomodo possit ostendi deum sine ulla sui commutatione
 operari mutabilia et temporalia? et quid significetur nomine
 caelum et terram, utrum spiritalis corporalisque creatura

5 cf. Matth. 13, 52

15 I Cor. 10, 11

17 Gen. 2, 24

18 cf. Ephes. 5, 32

2 Principium libri (primi *add. D*²) de genesi ad litteram *DPTv*;
 et quod sps di superebatur sup aquas *add. P* 4 bipertita *G*¹
 5 eruditum *om. P* 6 nouo *G* 7 autem *add. P*¹ *supr.*
uers. 8 omnib; *V* (u *ras.*) 9 narrantur *G*¹ 10 moni-
 antur *D*¹*P*¹ 11 tanto modo *DG*¹ 15 haec autem *G*¹
 16 illis (*om. in*) *T* genisi *D* 18 ecclesiam *D*¹*G*¹*P*¹ 19 scru-
 danda *D*¹ alligoricam *D* allegoriam *G*¹ 22 in *eras. in P*
 24 operari *V*² operari *P* operi *v* 25 caeli et terrae *DGP*
Tv utrum—terrae *om. T*¹

caeli et terrae uocabulum acceperit an tantummodo corporalis, ut in hoc libro de spiritali tacuisse intellegatur atque ita dixisse caelum et terram, ut omnem creaturam corpoream superiorem atque inferiorem significare uoluerit? an utriusque informis materia dicta est caelum et terra, spiritalis uidelicet uita sicuti esse potest in se, non conuersa ad creatorem — tali enim conuersione formatur atque perficitur; si autem non conuertatur, informis est — corporalis autem si possit intellegi per priuationem omnis corporeae qualitatis, quae apparet in materia formata, cum iam sunt species corporum siue uisu siue alio quolibet sensu corporis perceptibiles? an caelum intellegendum est creatura spiritalis ab exordio quo facta est perfecta illa et beata semper, terra uero corporalis materies adhuc imperfecta? quia terra, inquit, erat inuisibilis et incomposita, et tenebrae erant super abyssum; quibus uerbis uidetur informitatem significare substantiae corporalis. an utriusque informitas his etiam posterioribus uerbis significatur, corporalis quidem eo quod dictum est: terra erat inuisibilis et incomposita; spiritalis autem eo quod dictum est: tenebrae erant super abyssum, ut translatō uerbo tenebrosam abyssum intellegamus naturam uitae informem, nisi conuertatur ad creatorem, quo solo modo formari potest ut non sit abyssus, et inluminari ut non sit tenebrosa? et quomodo dictum est: tenebrae erant super abyssum? an quia non erat lux, quae si esset, utique super esset et tamquam superfunderetur, quod tunc fit in creatura spiritali, cum conuertitur ad incommutabile atque incorporale lumen, quod deus est?

1 acciperit <i>DG'MV</i>	tantummodū <i>v</i>	2 spiritale <i>G'P'</i>
4 utriusque (u <i>ras.</i>) <i>D</i>	5 terram <i>DPV pr.</i>	spiritalis <i>G'P'</i>
7 conuersione <i>D'G'v</i>	8 corporis <i>G'</i>	10 materiae <i>D'</i>
<i>DG'P'v</i>	11 perceptibiles <i>G'v</i>	12 quā <i>v pr.</i>
14 inperfecta <i>MV</i>	15 abyssum <i>D</i>	17 utriusque (u <i>ras.</i>) <i>D</i>
18 autem post terra <i>add. T</i>	20 arant <i>P</i>	21 tenebrosū <i>P</i>
22 solum <i>T</i>	23 formare <i>T</i>	25 quia non erat <i>add. D'</i>
in <i>ras.</i>	26 superfunderet <i>DG'MPTV</i>	27 incommutabile <i>D'</i>
incommutabilem <i>MV</i>	incorporalem <i>G'V</i>	incorporali <i>M</i>
incorruptabile <i>T</i>	27 est deus <i>DGTv</i>	

Et quomodo: et dixit deus: fiat lux? utrum temporaliter an in uerbi aeternitate? et si temporaliter, utique mutabiliter; quomodo ergo possit intellegi hoc dicere deus nisi per creaturam? ipse quippe est incommutabilis. et si per creaturam dixit deus: fiat lux, quomodo est prima creatura lux, si erat iam creatura, per quam deus diceret: fiat lux? an non est lux prima creatura, quia iam dictum erat: in principio fecit deus caelum et terram? et poterat per caelestem creaturam uox fieri temporaliter atque mutabiliter, qua diceretur: fiat lux. quod si ita est, corporalis lux facta est ista, quam corporeis oculis cernimus, dicente deo per creaturam spiritalem, quam deus iam fecerat, cum in principio fecit caelum et terram: fiat lux, eo modo, quo per talis creaturae interiorum et occultum motum diuinitus dici potuit: fiat lux. an etiam corporaliter sonuit uox dicentis dei: fiat lux, sicut corporaliter sonuit uox dicentis dei: tu es filius meus dilectus? et hoc per creaturam corporalem, quam fecerat deus, cum in principio fecit deus caelum et terram, antequam fieret lux, quae in hac sonante uoce facta est. et si ita est, qua lingua sonuit ista uox dicente deo: fiat lux? quia nondum erat linguarum diuersitas, quae postea facta est in aedificatione turris post diluuium. quaenam lingua erat una et sola, qua deus locutus est: fiat lux, et quis erat quem oportebat audire atque intellegere, ad quem uox huius modi proferretur? an haec absurda carnalisque cogitatio est atque suspicio? quid ergo dicemus? an id quod intellegitur in sono uocis, cum dicitur: fiat lux, non autem ipse corporeus sonus, hoc bene accipitur esse uox dei? et utrum hoc ipsum ad naturam pertineat uerbi eius, de quo

17 Matth. 3, 17 22 cf. Gen. 11, 7

1 dixit (om. et) D 3 dñs (s a m. 2) D: deo G¹Pv dei T
5 quomo P est] est ergo T ergo est P 7 fia P 9 temporalis
temporaliter P 14 tales Gv creaturas G²v 16 dicentes D¹
19 hanc G¹ sonante om. P 20 uox ista DGPTv 22 quae
iam P² 23 loquutus MV 24 at P 25 haec om. P
26 dicimus DGP¹v 27 intellegimus P diceretur DGPv
28 ipsa MV perteneat D

dicitur: in principio erat uerbum, et uerbum erat apud deum, et deus erat uerbum? cum enim de illo dicitur: omnia per ipsum facta sunt, satis ostenditur et lux per ipsum facta, cum dixit deus: fiat lux. quod si ita est, aeternum est quod ait deus: fiat lux, quia uerbum dei, deus apud deum, filius unicus dei, patri coaeternus est, quamuis deo haec in aeterno uerbo dicente creatura temporalis facta sit. cum enim uerba sint temporis, cum dicimus quando et aliquando, aeternum tamen est uerbo dei quando fieri aliquid debeat, et tunc fit quando fieri debuisset in illo uerbo est, in quo non est quando et aliquando, quoniam totum illud uerbum aeternum est.

Et quid est lux ipsa, quae facta est? utrum spiritale quid an corporale? si enim spiritale, potest ipsa esse prima creatura iam hoc dicto perfecta, quae primo caelum appellata¹⁵ est, cum dictum est: in principio fecit deus caelum et terram; ut quod dixit deus: fiat lux, et facta est lux, eam reuocante ad se creatore conuersio eius facta atque inluminata intellegatur. et cur ita dictum est: in principio fecit deus caelum et terram, et non dictum est: in²⁰ principio dixit deus: fiat caelum et terra, et facta sunt caelum et terra, sicut de luce narratur: dixit deus, fiat lux, et facta est lux? utrum prius uniuersaliter nomine caeli et terrae comprehendendum erat et commendandum quod fecit deus, et deinde per partes exequendum quomodo fecit, cum²⁵ per singula dicitur: dixit deus, id est quia per uerbum suum fecit quidquid fecit?

1 Io. 1, 1 et 8

1 erat ante apud om. <i>Gv</i>	3 satis—facta <i>G³</i> : om. libri	5 quod]
quo <i>D</i> lux om. <i>D</i>	6 deo patri <i>PT</i> q̄oaeternus <i>D</i>	8 tempo-
ralia <i>P</i>	9 uerbū <i>DP¹</i>	10 debuisset in <i>MV</i> ; t et i a m. 2
in <i>V</i>	13 spiritalis <i>GPv</i>	quid—spiritale om. <i>D'GP¹v</i>
14 creatura esse prima <i>P</i>	17 ut] et <i>D</i>	18 reuocante et creatore
<i>G³</i> : reuocantem et creatorem libri	19 intellegitur <i>D'G¹v</i>	21 ter-
ram <i>D</i>	22 terram <i>DMV</i>	23 caelū <i>P</i>
q <i>D</i> cum <i>Gv</i>	25 exequendo <i>D</i>	24 quod] quae <i>P</i>
	26 est om. <i>D¹</i>	

An cum primum fiebat informitas materiae siue spiritalis siue corporalis, non erat dicendum: dixit deus: fiat, quia formam uerbi semper patri cohaerentis, quo sempiternae dicit deus omnia, neque sono uocis neque cogitatione tempora sonorum uolente, sed coaeterna sibi luce a se genitae sapientiae non imitatur imperfectio, cum dissimilis ab eo quod summe ac primitus est informitate quadam tendit ad nihilum; sed tunc imitatur uerbi formam semper atque incommutabiliter patri cohaerentem, cum et ipsa pro sui generis conuersione ad id quod uere ac semper est, id est ad creatorem suae substantiae, formam capit et fit perfecta creatura? ut in eo quod scriptura narrat: dixit deus: fiat, intellegamus dei dictum incorporeum [in natura uerbi eius coaeterni reuocantis ad se imperfectionem creaturae, ut non sit informis, sed formetur secundum singula, quae per ordinem exequitur? in qua conuersione et formatione, qua pro suo modo imitatur deum uerbum, hoc est dei filium semper patri cohaerentem plena similitudine et essentia pari, qua ipse et pater unum sunt, non autem imitatur hanc uerbi formam, si auersa a creatore informis et imperfecta remaneat, propterea filii commemoratio non ita fit, quia uerbum, sed tantum quia principium est, cum dicitur: in principio fecit deus caelum et terram; exordium quippe creaturae insinuat adhuc in informitate imperfectionis. fit autem filii commemoratio, quod etiam uerbum est, in eo quod scriptum est: dixit deus: fiat, ut per id quod principium est insinuet exordium creaturae existentis ab illo adhuc imperfectae, per id autem quod

18 cf. Io. 10, 30

3 forma *G*¹ formam uerbi (m u et bi a m. 2 in ras.) *D*
 5 uolentem *D*¹*G*¹*Tv* uolentes *P* pr. coaeternā *P* 6 imitatur
 (imi a m. 2 in ras.) *D* imperfecio *P* 7 summae *TV* 8 imi-
 tator *G*¹ 10 id (om. est) *D*¹ 11 sit *G*¹ 12 in natura—p. 145,
 23 trinitatis agnoscimus *desunt in MV* reuocantis (re a m. 2) *D*:
 prouocantis *GPv* 15 execuntur *P* 18 similitudinem *G*¹ pari]
 patri *P* quia *DP* 19 hac *D*¹ haec *Gv* 20 fili *P*¹ 23 in
 om. *GP* 24 fili *DG*¹*P* commemoratio *D*¹ 25 quid *D*¹ et
 dixit *DGPv* 26 creturae *P* 27 existens *P* pr. quod] q *D*¹

uerbum est insinuet perfectionem creaturae reuocatae ad eum, ut formaretur inhaerendo creatori et pro suo genere imitando formam sempiternae atque incommutabiliter inhaerentem patri, a quo statu hoc est quod ille.

Non enim habet informem uitam uerbum filius, cui non solum hoc est esse quod uiuere sed etiam hoc est uiuere quod est sapienter ac beate uiuere. creatura uero quamquam spiritalis et intellectualis uel rationalis, quae uidetur esse illi uerbo propinquior, potest habere informem uitam: quia non sicut hoc est ei esse quod uiuere, ita hoc uiuere quod sapienter ac beate uiuere. auersa enim a sapientia incommutabili stulte ac misere uiuit, quae infirmitas est. formatur autem conuersa ad incommutabile lumen sapientiae, uerbum dei; a quo enim extitit ut sit utcumque ac uiuat, ad illum conuertitur ut sapienter ac beate uiuat. principium quippe creaturae intellectualis est aeterna sapientia; quod principium manens in se incommutabiliter nullo modo cessaret occulta inspiratione uocationis loqui ei creaturae, cui principium est, ut conuerteretur ad id ex quo esset, quod aliter formata ac perfecta esse non possit. ideoque interrogatus quis esset respondit: principium, quia et loquor uobis. quod autem filius loquitur, pater loquitur, quia patre loquente dicitur uerbum, quod filius est, aeterno more, si more dicendum est, loquente deo uerbum coaeternum. inest enim deo benignitas summa et sancta et iusta et quidam non ex indigentia, sed ex beneficentia ueniens amor in opera sua. propterea priusquam scriberetur: dixit deus: fiat lux, praecessit scriptura dicens: et spiritus dei superferebatur super aquam: quia

21 Io. 8, 25

2 emitando D	4 quid D ¹	6 et ante etiam add. G	ei ui-
uere GPv et uiuere D	7 uera P	9 uerbo] uero D ¹ G ¹ v	10 (esse)
qua G ¹ quam D ¹ Pv q D ²	11 incommutabile G ¹	12 formator	
D ¹ autem om. D ¹ G ¹ v	13 sapientiam T	14 existit P	
uiuit G ¹	17 nollo D ¹	18 creatore D ¹	20 posset D
21 quia] qui Gv	et om. P	23 quid D ¹	aeterno] et nono
v more si om. G ¹	24 qo aeternum P	benignitatis D ¹ G ¹	
26 pterea P	28 ferebatur v	aquas P	

sive aquae nomine appellare uoluit totam corporalem materiam, ut eo modo insinueret unde facta et formata sint omnia, quae in suis generibus iam diuiscere possumus, appellans aquam, quia ex humida natura uidemus omnia in terra per species uarias formari atque concreescere; sive spiritalem uitam quandam ante formam conuersionis quasi fluiditatem: superferebatur, utique, spiritus dei, quia subiacebat, scilicet bonae uoluntati creatoris, quidquid illud erat, quod formandum perficiendumque inchoauerat; ut dicente deo in uerbo suo: fiat lux, in bona uoluntate, hoc est in beneplacito eius, pro modo sui generis maneret, quod factum est, et ideo dictum est, quod placuerit deo, scriptura dicente: et facta est lux; et uidit deus lucem, quia bona est; ut quemadmodum in ipso exordio inchoatae creaturae, quae caeli et terrae nomine propter id, quod de illa perficiendum erat commemorata est, trinitas insinuetur creatoris — nam dicente scriptura: in principio, fecit deus caelum et terram, intellegimus patrem in dei nomine et filium in principii nomine, qui non patri, sed per se ipsum creatae primitus ac potissimum spiritali creaturae et consequenter etiam uniuersae creaturae principium est; dicente autem scriptura: et spiritus dei superferebatur super aquam, completam commemorationem trinitatis agnoscimus —] ita et in conuersione atque perfectione creaturae, ut rerum species digerantur, eadem trinitas insinuetur, uerbum dei scilicet et uerbi generatio, cum dicitur: dixit deus, et sancta bonitas, in qua deo placet quidquid ei pro suae naturae

1 mateream D¹ 3 appellens D¹ 8 uoluntati (ntati a m. 2)
D uolentati T² quicquid G² 10 uoluntate D bono placito
DP 11 maneret D¹ 12 placueret G² 14 exordio T¹
19 in ante nomine add. D¹ patri G²: patris DG²PT² per G²:
et D²G²v; om. PT¹ creatae] creaturae (ur a m. 2) D 23 cognos-
cimus D¹ 24 conuersione D¹ conuersione P² (in ras.) v conuer-
sationem G² in post atque add. Gv perfectione D ut] utrum
(om. rerum) P² 25 digerantur D¹ digeratur v insinuat
libri 26 generator G²PT² generator DG²PT² dicitur G²
27 qua a: quo libri

modulo perfectum placet, cum dicitur: uidit deus quia bonum est.

Sed cur commemorata prius quamuis imperfecta creatura postea commemoratur spiritus dei, prius dicente scriptura: terra autem erat inuisibilis et incompressa et tenebrae erant super abyssum, ac deinde inferente: et spiritus dei superferebatur super aquam? an quia egenus atque indigus amor ita diligit, ut rebus quas diligit subiciatur, propterea cum commemoraretur spiritus dei, in quo sancta eius beniuolentia dilectioque intellegitur, superferri dictus est, ne facienda opera sua per indigentiae necessitatem potius quam per abundantiam beneficentiae deus amare putaretur? cuius rei memor apostolus dicturus de caritate supereminentem uiam demonstraturum se ait; et alio loco: supereminentem, inquit, scientiae caritatem Christi. cum ergo sic oporteret insinuare spiritum dei ut superferri diceretur, commodius factum est, ut prius insinuaretur aliquid inchoatum cui superferri diceretur; non enim loco, sed omnia superante ac praecellente potentia.

Ita etiam rebus ex illa inchoatione perfectis atque formatis uidit deus quia bonum est; placuit enim quod factum est in ea benignitate, qua placuit ut fieret. duo quippe sunt propter quae amat deus creaturam suam, ut sit et ut maneat. ut esset ergo quod maneret, spiritus dei ferebatur super aquam; ut autem maneret, uidit deus quia bonum est. et quod de luce dictum est, hoc et de omnibus: manent enim

14 I Cor. 12, 31

15 Eph. 3, 19

1 modolo <i>D</i>	3 quur <i>DPT</i>	quorum memorata (om. cur) <i>MV</i>
cummemorata <i>D</i>	6 inferentem <i>G'v</i>	8 aegenus <i>MV</i> indignus
<i>v</i>	9 cum <i>om.</i> <i>DP'</i>	memoraretur <i>Gv</i> 10 beneuolentia
<i>PT</i>	11 necessitate <i>D'</i>	12 habundantiam <i>T</i> abundantiae <i>M</i>
13 memorat <i>T</i>	dic-turus (i <i>ras.</i>) <i>D</i>	16 ut] et <i>MV</i> 17 ferri—cui
in <i>ras.</i> <i>M'</i>	superferre <i>G'</i>	commodius <i>P</i> 21 enim <i>om.</i> <i>P</i>
23 sit] fit <i>V'</i>	24 superferebatur <i>P'T</i>	25 deus <i>om.</i> <i>Gv</i> bona
<i>DGPTv</i>	26 de prius <i>om.</i> <i>T</i>	et alteram <i>om.</i> <i>GPTv</i> manet
<i>T</i> manentē <i>G'</i>	manente <i>D'v</i>	

quaedam supergressa omnem temporalem volubilitatem in amplissima sanctitate sub deo, quaedam uero secundum sui temporis modos, dum per decessionem successionemque rerum temporalium saeculorum pulchritudo contextitur.

XIII.

CONTRA EOS QVI DICVNT: NUMQVIB IBI FVIT MOYSES, QVANDO FECIT DEVS CAELVM ET TERRAM, VT CREDATVR EI? EX LIBRO DE CIVITATE DEI XI INTER CETERA ET AD LOCVM.

Visibilem omnium maximus mundus est, invisibilem 28
 10 omnium maximus deus est; sed mundum esse conspiciamus, deum esse credimus. quod autem deus fecerit mundum nulli potius credimus quam ipsi deo. ubi eum audimus? nusquam interim nos melius quam in scripturis sanctis, ubi dixit propheta eius: in principio fecit deus caelum et terram.
 15 numquidnam ibi fuit iste propheta, quando fecit deus caelum et terram? non; sed ibi fuit sapientia dei, per quam facta sunt omnia, quae in animas etiam sanctas se transfert, amicos dei et prophetas constituit eisque opera sua sine strepitu intus enarrat. locuntur eis quoque angeli dei, qui semper vident
 20 faciem patris voluntatemque eius quibus oportet annuntiant. ex his unus erat iste propheta, qui dixit et scripsit: in principio fecit deus caelum et terram; qui tam idoneus testis est, per quem deo credendum sit, ut eodem spiritu dei,

19 cf. Matth. 18, 10

1 quidam *D'* supergressam *DMTV* volubilitatem *V'*
 2 uero] ergo *DGPv* 3 modo *D'G'v* decessionem *P'* disces-
 sionem *G'v* cessionem *T* 4 temporalium *MV*: om. *DGPTv* saecu-
 larum *P* pulchritudo *DP* 5 cap. XXVIII *DPT* XXVIII *G*
 VIII *v* 6 moyses *T* 7 terra *T* ut—ei om. *P'* 8 XII
P inter—locum om. *DGPTv* 10 est deus *v* 12 audiui-
 mus *P'* 13 melius *D'* 14 deus om. *Gv* 16 non om. *T*
 quem *T* 17 transfert (ert a m. 2) *D* amicus *G'* amicus
G'v 19 enarrat *G'* narrat *P* loquantur *G'PT* 20 uolon-
 tateque *D'* 21 his] eis *D* 23 testes *P'* est] et *D'G'P'*
 credendum *T'* ait] sic *T*

quo haec sibi reuelata cognouit, etiam ipsam fidem nostram futuram tanto ante praedixit, sed quid placuit aeterni dis tunc facere caelum et terram, quae saepe non fecisset? qui hoc dicunt si mundum aeternum sine ullo initio et ideo a deo factum uideri uolunt, nimis auersi sunt a ueritate et letali morbo impietatis insaniunt, exceptis enim propheticis uocibus mundus ipse ordinatissima sua mutabilitate et mobilitate et uisibilibus omnium pulcherrima specie quodam modo tacitus et factum esse et non nisi a deo ineffabiliter atque inuisibiliter magno et ineffabiliter atque inuisibiliter pulchro fieri se potuisse proclamat.

XIII.

QVOD CALVMNIANTES DE MVNDI TEMPORE REFELLI POSSINT DE MVNDI LOCO. DE EODEM LIBRO XII INTER CETERA ET ALI

- 29 Cum igitur unum mundum ingenti quidem mole corporea, finitum tamen et loco suo determinatum et operante deo factum esse dicant, quod respondent de infinitis extra mundum locis cur in eis ab opere deus cesset, hoc sibi respondeant de infinitis ante mundum temporibus cur in eis ab opere deus cessarit, et sicut non est consequens ut fortuito potius quam ratione diuina deus non alio, sed isto in quo est loco mundum constituerit, cum pariter infinitis ubique patentibus nullo excellentiore merito posset hic eligi, quamuis eandem diuinam rationem qua id factum est nulla possit humana comprehendere natura: ita non est consequens ut deo aliquid existi-

2 tante om. T. quid] quicquid M¹ V. 5 uidere G¹ 6 aetali
DGMV. 7 mobilitate] motabilitate Gv. mobilitate et om. T.
8 pulcherrima D¹ V. 12 cap. XXVIII DPT. 18 tempore G¹ re-
felle G¹ refalli v. 14 inter—locum om. GPT. 17 locum G¹
18 dicunt D¹ Gv. quid D¹ V. 19 respondent D¹ V. 20 in] ab MV.
21 cessaret DP. 22 fortuito DGP fortuita T. 23 com G¹ pati-
entibus v. 24 posset] p. let D¹ GP. v. possit D¹ V. hoc G¹ v. elegi
GMP. V. 25 qua] quia P. posset T. 26 existimemus MV.

memus accidisse fortuitum, quod illud potius quam anteriore tempore contigit mundum, cum aequaliter anteriora tempora per infinitum retro spatium praeterissent nec fuisset aliqua differentia, unde tempus tempori eligendo praeponebatur, quod si dicunt inanes esse homines cogitationes, quibus infinita imaginantur loca, cum illos nullus sit praeter mundum, respondetur eis isto modo, inaniter homines cogitare praeterita tempora uocationis dei, cum tempus nullum sit ante mundum.

Si enim recte discernuntur aeternitas et tempus, quod tempus sine aliqua mutabilitate non est, in aeternitate autem nulla mutatio est, quis non uideat quod tempora non fuissent, nisi creatura fieret, quae aliquid aliqua motione mutaret, cuius motionis et mutationis cum aliud atque aliud quae simul esse non possunt cedit atque succedit, in brevioribus uel productioribus morarum intervallis tempus sequeretur. cum igitur deus, in cuius aeternitate nulla est omnino mutatio, creator sit temporum et ordinator, quomodo dicatur post temporum spatia mundum creasse non uideo, nisi dicatur ante mundum iam aliquam fuisse creaturam, cuius motibus tempora currerent. porro si litterae sacrae maximeque heraces ita dicunt in principio fecisse deum caelum et terram, ut nihil antea fecisse intellegatur, quia hoc potius in principio fecisse diceretur, si quid fecisset ante cetera cuncta quae fecit, procul dubio non est mundus factus in tempore, sed cum tempore, quod enim fit in tempore, et post aliquid fit et ante aliquid tempus: post id quod praeteritum est, ante id quod futurum est, nullum autem posset esse praeteritum, quia nulla erat creatura, cuius mutabilibus motibus ageretur.

1. accidisse G^o Tacetissae MF. Quid D^o 2. mundum om. D^o G^o 3. fuisse D^o G^o P^o 4. tempore G^o tempora P^o 5. eligendo P^o quid D^o 6. uerba uocationis dei et quae uocantur deum in D^o cum quaterniones VIN VIIII interdicta uocationis MF^o 7. motione mutationis P^o 8. cedit P^o 9. productioribus v. 10. aliqua M^o 11. curret G^o 12. ante P^o in ras. 13. fecisset] fecisse G^o P^o 14. ante (et om.) MF^o V^o 15. possit G^o P^o

cum tempore autem factus est mundus, si in eius condicione factus est mutabilis motus, sicut uidetur se habere etiam ordo ille primorum sex uel septem dierum, in quibus mane et uespera nominantur, donec omnia quae his diebus fecit deus sexto perficiantur die septimoque in magno mysterio dei uacatio commendetur: qui dies cuius modi sint aut perdifficile nobis aut impossibile est cogitare, quanto magis dicere.

Videmus quippe istos dies notos non habere uesperam nisi de solis occasu nec mane nisi de solis exortu; illorum autem priorum tres dies sine sole peracti sunt, qui die quarto factus 10 refertur. et primitus quidem lux dei uerbo facta atque inter ipsam et tenebras deus separasse narratur et eandem lucem uocasse diem, tenebras autem noctem. sed qualis illa sit lux et quo alternante motu qualemque uesperam et mane fecerit, remotum est a sensibus nostris nec ita ut est intellegi a 15 nobis potest; quod tamen sine ulla haesitatione credendum est. aut enim aliqua lux corporea est siue in superioribus mundi partibus longe a conspectibus nostris siue unde sol postmodum accensus est, aut lucis nomine significata est sancta ciuitas in sanctis angelis et spiritibus beatis, de qua 20 dicit apostolus: quae sursum est Hierusalem mater nostra aeterna in caelis; ait quippe et alio loco: omnes enim uos filii lucis estis et filii diei, non sumus noctis neque tenebrarum; si tamen et uesperam diei huius et mane aliquatenus congruenter intellegere ualea- 25 mus, quoniam scientia creaturae in comparisonem scientiae creatoris quodam modo uesperascit itemque lucescit et mane fit, cum et ipsa refertur ad laudem dilectionemque creatoris,

21 Gal. 4, 26

22 I Thess. 5, 5

2 motabilis v	se om. T	4 deus fecit PTv	5 sorte add.
P ^a in marg.	perficientur v	6 uocatio P ^a	7 aut etiam impossi-
bile PTv	8 notus P ^a	10 priores PTv	11 uerbo dei PTv
12 eadem MV	13 nocte MV	lux ait P	14 quod v
ante T	meta V ^a	19 significati v	20 spiritalibus P
24 noctis V; r a m. 2	25 diei PTv: die MV (cf. Ind. ad Cyprianum ed. Hartel)	26 scientia] scientiae MV	comparationem MTPv
comparatione Pv			

nec in noctem uergitur, ubi non creator creaturae dilectione relinquitur. denique scriptura cum illos dies dinumeraret ex ordine, nusquam interposuit uocabulum noctis; non enim ait alicubi: facta est nox, sed: facta est uespera et factum est mane, dies unus; ita dies secundus et ceteri. cognitio quippe creaturae in se ipsa decoloratio est, ut ita dicam, quam cum in dei sapientia cognoscitur uelut in arte qua facta est; ideo uespera, quae nox congruentius dici potest; quae tamen, ut dixi, cum ad laudandum et amandum refertur creatorum, recurrit in mane. et hoc cum facit in cognitione sui ipsius, dies unus est; cum in cognitione firmamenti, quod inter aquas inferiores et superiores caelum appellatum est, dies secundus; cum in cognitione terrae ac maris omniumque gignentium, quae radicibus continuata sunt terrae, dies tertius; cum in cognitione luminarium maioris et minoris omniumque siderum, dies quartus; cum in cognitione omnium ex aquis animalium natatiliū atque uolatiliū, dies quintus; cum in cognitione omnium animalium terrenorum atque ipsius hominis, dies sextus.

Cum uero in die septimo requiescit deus ab omnibus operibus suis et sanctificat eum, nequaquam est accipiendum pueriliter, tamquam deus laborauerit operando, qui dixit, et facta sunt, uerbo intellegibili et sempiterno, non sonabili et temporali. requies dei requiem significat eorum qui requiescunt in deo, sicut laetitia domus laetitiam significat eorum qui laetantur in domo, etiam si non eos domus ipsa, sed alia

22 Ps. 148, 5

1 uergitur <i>P</i> ² in <i>ras</i> .	2 relinquetur <i>P</i>	denumeraret <i>v</i>
5 facta <i>v</i>	6 cognitio] cogitatio <i>P</i> ² <i>v</i>	7 quam <i>P</i> ² in <i>ras</i> . cum
om. <i>MV</i>	8 qua] quae <i>v</i>	ideoq; <i>v</i>
quae <i>MV</i> : quā <i>P</i> (ā in <i>ras</i> . a m. 2); om. <i>v</i>	10 cognitionem <i>PT</i>	
11 ipsius <i>P</i> ² in <i>ras</i> . 20 fere litt.	ipsius—cognitione om. <i>v</i>	cognitionem <i>MPTV</i>
firmamenti—inter <i>P</i> ² in <i>margin</i> .	12 post inter	
add. <i>v</i> : ipse dies unus est. Cum in cognitione	18 cognitionem	
<i>MV</i>	15 luminaria <i>P</i> ² in <i>ras</i> . luminaria <i>v</i>	17 natalium <i>P</i> ¹
uolatiliū] uolaiū <i>v</i>	24 et requies <i>PTv</i>	25 domos <i>P</i>

res aliqua laetos facit; quanto magis, si eadem domus pulchritudine sua faciat laetos habitatores; ut non solum eo loquendi modo laeta dicatur, quo significamus per id quod continet id quod continetur; sicut „theatra plaudunt“, „prata mugiant“, cum in illis homines plaudant, in his boues mugiant; sed etiam illo quo significatur per efficientem id quod efficitur, sicut laeta epistula dicitur, significans eorum laetitiam quos legentes efficit laetos. convenientissime itaque, cum deum requisivisse prophetica narratio auctoritas, significatur requies eorum qui in illo requiescunt et quos facit ipsa requiescere; hoc etiam hominibus, quibus loquitur et propter quod antequam conscripta est, promittente prophetia, quod etiam ipsi post bona opera, quae in eis per eos operatur deus, si ad illam aptius in ista vita per fidem quodammodo accesserint, in illo habebunt requiem sempiternam; hoc enim et sabbati vacatione et praec-

cepto legis in veteri dei populo figuratum est, ut in illis locis
 Genesim 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 235, 236, 237, 238, 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 249, 250, 251, 252, 253, 254, 255, 256, 257, 258, 259, 260, 261, 262, 263, 264, 265, 266, 267, 268, 269, 270, 271, 272, 273, 274, 275, 276, 277, 278, 279, 280, 281, 282, 283, 284, 285, 286, 287, 288, 289, 290, 291, 292, 293, 294, 295, 296, 297, 298, 299, 300, 301, 302, 303, 304, 305, 306, 307, 308, 309, 310, 311, 312, 313, 314, 315, 316, 317, 318, 319, 320, 321, 322, 323, 324, 325, 326, 327, 328, 329, 330, 331, 332, 333, 334, 335, 336, 337, 338, 339, 340, 341, 342, 343, 344, 345, 346, 347, 348, 349, 350, 351, 352, 353, 354, 355, 356, 357, 358, 359, 360, 361, 362, 363, 364, 365, 366, 367, 368, 369, 370, 371, 372, 373, 374, 375, 376, 377, 378, 379, 380, 381, 382, 383, 384, 385, 386, 387, 388, 389, 390, 391, 392, 393, 394, 395, 396, 397, 398, 399, 400, 401, 402, 403, 404, 405, 406, 407, 408, 409, 410, 411, 412, 413, 414, 415, 416, 417, 418, 419, 420, 421, 422, 423, 424, 425, 426, 427, 428, 429, 430, 431, 432, 433, 434, 435, 436, 437, 438, 439, 440, 441, 442, 443, 444, 445, 446, 447, 448, 449, 450, 451, 452, 453, 454, 455, 456, 457, 458, 459, 460, 461, 462, 463, 464, 465, 466, 467, 468, 469, 470, 471, 472, 473, 474, 475, 476, 477, 478, 479, 480, 481, 482, 483, 484, 485, 486, 487, 488, 489, 490, 491, 492, 493, 494, 495, 496, 497, 498, 499, 500, 501, 502, 503, 504, 505, 506, 507, 508, 509, 510, 511, 512, 513, 514, 515, 516, 517, 518, 519, 520, 521, 522, 523, 524, 525, 526, 527, 528, 529, 530, 531, 532, 533, 534, 535, 536, 537, 538, 539, 540, 541, 542, 543, 544, 545, 546, 547, 548, 549, 550, 551, 552, 553, 554, 555, 556, 557, 558, 559, 560, 561, 562, 563, 564, 565, 566, 567, 568, 569, 570, 571, 572, 573, 574, 575, 576, 577, 578, 579, 580, 581, 582, 583, 584, 585, 586, 587, 588, 589, 590, 591, 592, 593, 594, 595, 596, 597, 598, 599, 600, 601, 602, 603, 604, 605, 606, 607, 608, 609, 610, 611, 612, 613, 614, 615, 616, 617, 618, 619, 620, 621, 622, 623, 624, 625, 626, 627, 628, 629, 630, 631, 632, 633, 634, 635, 636, 637, 638, 639, 640, 641, 642, 643, 644, 645, 646, 647, 648, 649, 650, 651, 652, 653, 654, 655, 656, 657, 658, 659, 660, 661, 662, 663, 664, 665, 666, 667, 668, 669, 670, 671, 672, 673, 674, 675, 676, 677, 678, 679, 680, 681, 682, 683, 684, 685, 686, 687, 688, 689, 690, 691, 692, 693, 694, 695, 696, 697, 698, 699, 700, 701, 702, 703, 704, 705, 706, 707, 708, 709, 710, 711, 712, 713, 714, 715, 716, 717, 718, 719, 720, 721, 722, 723, 724, 725, 726, 727, 728, 729, 730, 731, 732, 733, 734, 735, 736, 737, 738, 739, 740, 741, 742, 743, 744, 745, 746, 747, 748, 749, 750, 751, 752, 753, 754, 755, 756, 757, 758, 759, 760, 761, 762, 763, 764, 765, 766, 767, 768, 769, 770, 771, 772, 773, 774, 775, 776, 777, 778, 779, 780, 781, 782, 783, 784, 785, 786, 787, 788, 789, 790, 791, 792, 793, 794, 795, 796, 797, 798, 799, 800, 801, 802, 803, 804, 805, 806, 807, 808, 809, 810, 811, 812, 813, 814, 815, 816, 817, 818, 819, 820, 821, 822, 823, 824, 825, 826, 827, 828, 829, 830, 831, 832, 833, 834, 835, 836, 837, 838, 839, 840, 841, 842, 843, 844, 845, 846, 847, 848, 849, 850, 851, 852, 853, 854, 855, 856, 857, 858, 859, 860, 861, 862, 863, 864, 865, 866, 867, 868, 869, 870, 871, 872, 873, 874, 875, 876, 877, 878, 879, 880, 881, 882, 883, 884, 885, 886, 887, 888, 889, 890, 891, 892, 893, 894, 895, 896, 897, 898, 899, 900, 901, 902, 903, 904, 905, 906, 907, 908, 909, 910, 911, 912, 913, 914, 915, 916, 917, 918, 919, 920, 921, 922, 923, 924, 925, 926, 927, 928, 929, 930, 931, 932, 933, 934, 935, 936, 937, 938, 939, 940, 941, 942, 943, 944, 945, 946, 947, 948, 949, 950, 951, 952, 953, 954, 955, 956, 957, 958, 959, 960, 961, 962, 963, 964, 965, 966, 967, 968, 969, 970, 971, 972, 973, 974, 975, 976, 977, 978, 979, 980, 981, 982, 983, 984, 985, 986, 987, 988, 989, 990, 991, 992, 993, 994, 995, 996, 997, 998, 999, 1000

XV.

QUOD LUCIS NOMINE ETIAM ANGELI SIGNIFICATI ATQUE
 CREATI POSSINT INTELLIGI. EX EODEM LIBRO XI INTER
 CETERA ET AD LOCVM.

30 Vbi de mundi constitutione sacrae litterae locuntur, non
 euidenter dicitur utrum uel quo ordine creati sint angeli;
 sed si praetermissi non sunt, uel caeli nomine ubi dictum
 est: in principio fecit deus caelum et terram, uel
 potius lucis huius de qua loquor significati sunt. non autem
 esse praetermissos hinc existimo, quod scriptum est requiesuisse
 deum in die septimo ab omnibus operibus suis quae fecit,

1 (et) 2 laetus P¹; ante l. cap. 9 litt. pulchritudine v 3 di-
 cantur v quo] quod P 5 plaudunt et mugiant P 6 his] illis
 v boues] uobes V 6 in illo P¹ T 9 profetica et 12 profetia
 P 11 conscripta V 13 et ante per: add. v 15 enim (om.
 et) P v 16 uetere T v 17 cap. XXX PT 18 facis] lacus
 T 19 inter—locum om. T 21 loquuntur PT 22 sunt
 P v 23 ei om. P¹ v 26 existimo V 27 in om. P¹ v

enim liber ipse ita sit exorsus: in principio fecit deus
 caelum et terram; ut ante caelum et terram nihil aliud
 fecisse uideatur: cum ergo a caelo et terra coeperit atque
 ipsa terra, quam primitas fecit, sicut scriptura consequenter
 eloquatur, inuisibilis et incompressa mundumque aduolens facta
 utique tenebrae fuerint super abyssum, id est super quandam
 terrae et aquae indistinctam confusionem. — ubi enim lux non
 est, tenebrae sine neceesse est. — deinde omnia creando disposita
 sint, quae per sex dies consummata narrantur: in quomodo
 angeli praetermitterentur, tamquam non essent in operibus
 dei, a quibus in die septimo requieuit? opus autem dei esse
 angelos hic quidem etsi non praetermissum, non tamen eu-
 denter expressum est; sed alibi hoc sancta scriptura clarissima
 uoce testatur. nam etsi in hymno trium in campis uiro-
 rum cum praedictum esset: benedicite omnia opera domini
 dominum, in executione eorundem operum etiam angeli
 nominati sunt; et in psalmo canitur: laudate dominum
 de caelis, laudate eum in excelsis; laudate eum
 omnes angeli eius; laudate eum omnes uirtutes
 eius; laudate eum soli et luna; laudate eum omnes
 stellae et lumen; laudate eum caeli caelorum et
 aquae, quae super caelos sunt, laudent nomen
 domini; quoniam ipse dixit, et facta sunt; ipse
 mandauit, et creata sunt. etiam hic apertissime a deo
 factos esse angelos diuinitus dictum est, cum eis inter cetera
 caelestia commemoratis inferretur ad omnia: ipse dixit, et
 facta sunt: quis posset uidebit opinari post omnia ista quae
 sex diebus enumerata sunt angelos factos? sed etsi quisquam
 ita desipit, redarguit istam uanitatem illa scriptura paris
 auctoritatis, ubi deus dicit: quando facta sunt sidera,
 laudauerunt me uoce magna omnes angeli mei. iam

15 Dan. 3, 34 sqq.

17 Ps. 148, 1 sqq.

30 Iob. 38, 7

3 a om. *RTb* caelum et terram *P* 6 fuerunt *P* 16 etiam
 etiam *V pr.* 19 omnes angeli et eum *om. P* 20 eius *P* in *ras.*
 21 eum *om. s* 22 caelo *T* [24. etiam] etiam et *Pr* 25 factus
P 29 dissipit *r* sed arguit *r*

ergo erant angeli, quando facta sunt sidera; facta sunt autem quarto die. numquidnam ergo die tertio factos esse dicimus? absit. in promptu est enim quid illo die factum sit: ab aquis utique terra discreta est et distinctas sui generis species duo ista elementa sumserunt et produxit terra quidquid ei radicatus inhaeret. numquidnam secundo? ne hoc quidem; tunc enim firmamentum factum est super aquas superiores caelumque appellatum est; in quo firmamento quarto die facta sunt sidera. nimirum ergo si ad istorum dierum opera dei pertinent angeli, ipsi sunt illa lux, quae diei nomen accepit, cuius unitas ut commendaretur, non est dictus dies primus, sed dies unus; nec alius est dies secundus aut tertius aut ceteri, sed idem ipse unus ad implendum senarium uel septenarium numerum repetitus est propter <senariam uel> septenariam cognitionem: senariam scilicet operum, quae fecit deus, et septimam quietis dei. cum enim dixit deus: fiat lux, facta est lux; si recte in hac luce creatio intellegitur angelorum, profecto facti sunt participes lucis aeternae, quod est ipsa incommutabilis sapientia dei, per quam facta sunt omnia, quem dicimus unigenitum dei filium, ut ea luce inluminati, qua creati, fierent lux et uocarentur dies participatione incommutabilis lucis et diei, quod est uerbum dei, per quod et ipsi et omnia facta sunt. lumen quippe uerum, quod inluminat omnem hominem uenientem in hunc mundum, hoc inluminat et omnem angelum mundum, ut sit lux non in se ipso, sed in deo: a quo si auertitur angelus, fit immundus, sicut sunt omnes qui uocantur immundi spiritus, nec iam lux in domino, sed in se ipsis tenebrae, priuati participatione lucis aeternae. mali enim nulla natura est, sed amissio boni mali nomen accepit.

28 Io. 1, 9

2 ergo om. Pv	factus P ^a	dicimus Pv	3 promptum
T quod v pr.	4 distincta P	5 sumpeerunt Pv	6 ne]
nec v	10 quae] qui PV	14 senariam uel a: om. libri	
septenariam v	16 facta] et facta PTv	24 inluminauit v	26 lux
sit Tv	30 ammissio T		

XVI.

CONTRA EOS QVI DICVNT OB HOC FACTVM ESSE MVNDVM, VT
ANIMAE, QVAE PECCAVERANT PRIVS, IN EO INCLYDERENTVR:
VBI ET ORIGENEM ERRASSE PROBAT CONTRA LIBROS IPSIVS,
QVI APPELLANTVR ΠΕΡΙ ἈΡΧΩΝ. EX EODEM LIBRO XI
INTER CETERA ET AD LOCVM.

Sed multo est mirandum amplius, quod etiam quidam qui³¹
unum nobiscum credunt omnium rerum esse principium ullam-
que naturam, quae non est quod deus est, nisi ab illo conditore
esse non posse, noluerunt tamen istam causam fabricandi
mundi tam bonam ac simplicem bene ac simpliciter credere,
ut bonus deus conderet bona et essent post deum quae non
essent quod est deus, bona tamen, quae non faceret nisi bonus
deus. sed animas dicunt non quidem partes dei, sed factas
a deo peccasse a conditore recedendo et diuersis progressibus
pro diuersitate peccatorum a caelis usque ad terras diuersa
corpora quasi uincula meruisse; et hunc esse mundum eam-
que causam mundi fuisse faciendi, non ut conderentur bona,
sed ut mala cohiberentur. hinc Origenes iure culpatur; in
libris enim, quos appellat περὶ ἀρχῶν, id est de principiis,
hoc sensit, hoc scripsit. ubi plus quam dici potest miror
hominem in ecclesiasticis litteris tam doctum et exercitatum
non attendisse primum quam hoc esset contrarium scripturae
huius tantae auctoritatis intentioni, quae per omnia opera
dei subiungens: et uidit deus, quia bonum est, comple-
tisque omnibus inferens: et uidit deus omnia quae fecit,
et ecce bona ualde, nullam aliam causam faciendi mundi
intellegi uoluit, nisi ut bona fierent a bono deo. ubi si nemo

25 Gen. 1, 4

26 Ibid. 31

1 cap. XXXI PT XXXII v 3 prius peccauerant (unt v) PTv
4 origenem M' contra] ex PT secundum v libris PT
5 peri (petri T) archon MPTVv item ex (om. eodem) v libro]
1 de ciuitate dei PTv 6 inter — locum om. PTv 8 illamque
M 9 illa T' 11 mundum Pv 12 deus om. v 14 par-ces
P; t rasa. 19 origenis v 21 scribsit V 26 inferret P
28 uolant v

peccasset, tantummodo naturis bonis esset mundus ornatus et plenus; et quia peccatum est, non ideo cuncta sunt impleta peccatis, cum honorum maior numerus in caelestibus suae naturae ordinem seruet; nec mala uoluntas, quia naturae ordinem seruare noluit, ideo iusti dei leges omnia bene ordinantis effugit; quoniam sicut pictura cum colore nigro loco suo posito, ita uniuersitas rerum, si quis possit intueri, etiam cum peccatoribus pulchra est, quamuis per se ipsos consideratos sua deformitas turpet. deinde uidere debuit Origenes et quicumque ita sapient, si haec opinio uera esset, mundum ideo factum ut animae pro meritis peccatorum suorum tamquam ergastula, quibus poenalter includerentur, corpora acciperent, superiora et leuiora quae minus, inferiora uero et grauiora quae amplius peccauerunt, daemones, quibus deterius nihil est, terrena corpora, quibus inferius et grauius nihil est, 15 potius quam homines etiam bonos habere debuissent. nunc uero ut intellexeremus animarum merita non qualitatibus corporum esse pensanda, aerium pessimus daemon, homo autem, et nunc licet malus longe minoris mitiorisque malitiae et certe ante peccatum, tamen luteum corpus accepit. quid autem 20 stultius dici potest quam istum solem, ut in illo mundo uetus esset, non decori pulchritudinis uel etiam saluti rerum corporalium consuluisset artificem deum, sed hoc potius euenisse, quia una anima sic peccauerat, ut tali corpore mereretur includi? ac per hoc si contigisset ut non una, sed duae, immo 25 non duae, sed decem uel centum similiter aequaliterque peccassent, centum soles haberet hic mundus? quod ut non fieret, non opificis prouisione mirabili ad rerum corporalium salutem decoremque consultum est, sed contigit potius tanta unius animae progressionem peccantis, ut sola corpus tale mereretur. 30

3 minor] longe maior *PE* 8 suae *PI* 16 *rad* 17/5 ordinantes *P* 17 posita *v* 18 *et* pulchra *v* 19 origenis *o* 20 poena-
liter *P* 21 intellegimus *V* 22 aerium *PI* 23 pessimus]
pessimus *P* 24 istum] per istum *P* 25 decem] de corpore *v* 26
pulchritudine *v* 27 salutem *P* 28 consolidasse *P* 29 si] sic
M 30 peccassent — decoremque *o* *om.* *MV* 31 prouisionem *G*
salute *P* 29 contingit *G* *P* 30 progressionem *MV*

non plane animarum, de quibus nesciunt, quid loquantur, sed
eorum ipsorum qui talia sapiunt multum longe a veritate et
mente est coherenda progressio.

XVII.

ITEM DE EODEM ERRORE ET DE IGNE AETERNODI IN LIBRO
RESPONSIONIS AD CONSULTA DIOCI PRESBYTERI INTER CETERA
ET AD LIOVUM.

Vsque adeo igitur in eo quod ex nihilo fecit voluntas non
nihil dicitur, ut ipsa praecipue commendetur. nam cui dicitur:
subest tibi enim cum voles posse, siue adsit unde
fiat siue non adsit, sat est voluntas ubi summa est potestas.
quomodo ergo in eo quod de nihilo creatur, voluntas creantis
nihil esse perhibetur, cum propterea de nihilo creari aliquid
possit, quia voluntas creantis etiam sine materia sibi sufficit?
quod si forte non solum animam, sed nullam omnino crea-
turam volunt fateri ex nihilo factam, hinc quoniam quidquid
deus fecit voluntate fecit, quae voluntas utique non est nihil,
respiciant unde secundum corpus factus sit homo. certe enim,
sicut scriptura testatur, cum de limo vel de puluere terrae
deus fecit, voluntate fecit, procul dubio voluntate fecit; nec
tamen voluntas dei pulvis aut limus est. sicut ergo in eo
quod ex limo factum est, quamvis voluntate sit factum, non
est voluntas limus, ita in eo quod ex nihilo factum est,
quamvis voluntate sit factum, non est voluntas nihil. iam
vero quod dolendum addidisti, ex Priscillianae haeresi ad erro-
rem Origenis apud vos homines fuisse delapsos nec ab illa
peste potuisse sanari, nisi et ipsa medicina morbidum aliquid

10 Sep. 12, 18

2 qui talia qualia P¹ 4 cap. XXXII T¹ XXXIII v XXII P

5 errore orig^{is} et P¹ 6 inter—locum om. P¹ 10 enim tibi

P¹ 11 non adde^{re} nota sit P¹ 18 respiciant a: respiciat libri

20 voluntate fecit M¹: om. P¹ et ante praeul^{is} add. P¹

21 voluntas P¹ 25 priscilliani M¹ 26 origenis P¹ de

lapsos v delapsus P¹ 27 ipsi v

intulisset, non est quidem dolor iste culpandus; ueritas enim debuit, non falsitas pellere falsitatem; nam hoc mutare est malum, non euitare. uerum tamen quia de ipso deo, creaturarum omnium conditore, hoc est de ipsa coaeterna et incommutabili trinitate ab eis qui ad uos libros Origenis attulerant id traditum esse commemoras quod ueritas habet; contra quam ueritatem Priscillianus Sabellianum antiquum dogma restituit — ibi ipse pater, qui filius, qui et spiritus sanctus perhibetur — hoc iste peior, quod etiam de anima sentit, ut non eam propriam uelit habere naturam, sed de ipso deo tamquam particulam defluere et tam deformiter inquinari atque in deterius commutari cum Manichaeis audeat affirmare: non parum boni ex libris illis prouincia uestra percepit in ea re maxime, in qua capitaliter erratur: de creatore quippe, non de creatura tam falsa et tam nefaria sentiuntur. siue ergo in hanc fidem qui deniauerant restituti sunt siue qui eam nondum nouerant illarum disputationum lectione didicerunt, hoc se gaudeant didicisse quod sanum est. quod autem et in eis erroris est quamquam te cognouisse iam uideam, tamen quemadmodum contra talia disseratur ibi melius discere poteris, ubi error ipse et olim exortus est et non olim proditus.

Quantum possum tamen etiam ego commoneo ut de diaboli angelorumque eius correptione et in pristinum statum reparatione sapere nihil audeas; non quia diabolo et daemoniis inuidemus et eo modo quasi uicem maliuolentiae rependimus, cum illi non ob aliud nisi inuidientiae stimulis agitati nostra itinera quibus in deum tendimus perturbare conentur; sed quia ultimae sententiae summi et ueracissimi iudicis ex nostra praesumptione nihil addere debemus. ipse enim se similibus

5 a uos *T*; duos *v* adtulerunt *P*¹ 7 priscillianus *T* pri-
 scillianus & sabellianus *P* (a m. 2) 8 ibi *MV*: ubi *PTv* 9 hoc]
 in hoc *v* hoc est *P* quo *Pv* sentit] ita sentit *PTv* 10 uellet
Pv 12 in] inde *T* manicheis *PTv* manichaeus *MV* 13 non]
 num *P*¹ 14 capitaliter *v* 22 de om. *MV* 23 correptione
MV: correctione *PTv* 24 daemonibus *PTv* 25 eo] in eo *P*
 uice maliuolentiae *P* 29 praesumptione *PTv*

eorum esse dicturum praedixit: ite in igne aeterno, qui paratus est diabolo et angelis eius; nec mouere debet ut hoc loco aeternum pro diuturno accipiamus quod alibi scriptum est: in aeternum et in saeculum saeculi. latinus quippe interpretes noluit dicere: in aeternum et in aeternum aeterni; sed quoniam id quod αἰών graece dicitur et saeculum et aeternum interpretari potest, commodius alii interpretes transtulerunt: in saeculum et in saeculum saeculi. sed non dictum est ubi dictum est: ite in ignem aeternum; non enim dictum est αἰῶνα, sed αἰώνιον. quod si a saeculo declinatum esset, saeculare latine diceretur, non aeternum, quod nemo umquam interpretes ausus est dicere. quapropter licet latine saeculum cum aliquo fine intellegatur, aeternum uero nisi id quod sine fine est non soleat appellari, αἰών autem graece aliquando (aeternum, aliquando) saeculum significare intellegatur: tamen quod ex hoc nomine deriuatur et appellatur αἰώνιον ipsi Graeci, quantum extimo, non solent intellegere nisi id quod non habet finem. nos autem siue αἰῶνα siue αἰώνιον non solemus dicere nisi aeternum; sed αἰῶνα dicimus et saeculum, αἰώνιον autem non nisi aeternum. quamuis quidam aeternum etiam aeternale audeant dicere, ne latinae linguae deesse uideatur ab eodem nomine deriuatio. et fortasse quidem secundum morem scripturarum inueniant isti aliquid etiam αἰώνιον dictum quod sine fine non sit; sicut deus in libris ueteris testamenti assidue dicit: hoc uobis erit legitimum aeternum; quod graecus habet αἰώνιον, cum de talibus sacramentis eo modo saepe praeciperet, quae

1 Matth. 25, 41 4 Ps. 9, 6 25 Ex. 28, 43 Leu. 16, 34

1 ignem aeternum *PTV*^a 3 diurno *MV* 6 aeon *libri*
 7 et in saeculum et in aeternum *Pv* 8 interpretes *T* 9 ante
 saeculi *add. v:* et in 10 aeterna *libri* aeternum *PTv* iaeonion
MV 15 aeon *MPTV:* aeno *v* graecae *T* aeternum ali-
 quando *a: om. libri* 16 intellegitur *v* 17 aeternum *MPTV:* aeon
v extimo *V:* existimo *PTv* 19 aeternum *PTv:* aeternum *V*
 21 aeternum *MV:* interdum *PTv* audiant *P^a* 22 deriuato *P^v*
 25 assidue *T* 26 legitimum *P* aeternum in *v*

finem fuerant habitura. quae si diligentius dicta intellegantur, ea fortasse quae illis sacramentis significabantur finem non erant habitura. ita enim, ne longius abeam, dicimus aeternum deum, non utique duas istas breuissimas syllabas, sed quod eis significatur; dixit apostolus tempora aeterna priora et antiqua, quod in graeco legitur *πρὸ χρόνων αἰώνων*; ad Titum enim scribens ait: spem uitae aeternae, quam promisit non mendax deus ante tempora aeterna. cum autem retrorsum tempora a constitutione mundi habere uideantur initium, quomodo sunt aeterna, nisi quia aeterna dixit, quae ante se non habent ullum tempus? sed quisquis prudenter aduertit quod dictum est: ite in ignem aeternum illud esse dictum quod non habet finem; a contrario probat eo ipso loco euangelico de uita aeterna, quam iusti accepturi sunt; non enim ipsa habet finem. ita enim concludit: sic uiuent illi in ambustionem aeternam, iusti autem in uitam aeternam: in utroque graeco *αἰώνων*. si misericordia nos prouocat credere non futurum impietum sine fine supplicium; quid de praemio iustorum credituri sumus, cum in utraque parte eodem loco, eadem sententia, eodem uerbo praenuntiatur aeternitas? an iterum etiam iustos ex illa sanctificatione et uita aeterna in peccatorum immunditiam atque in mortem relapsuros esse dicemus? absit hoc a christianae fidei sanitate. utramque igitur sine fine dictam est aeternum, hoc est *αἰώνων*, ne, cum diaboli poenas dolemus, et de regno Christi debitemus: postremo si aeternum et aeternale, hoc est *αἰών* et *αἰώνων* sub utroque intellectu in scripturis posi-

5 cf. II Tim. 1, 9 7 Tit. 1, 2 15 Matth. 25, 46

3 ab ea P 4 istas duas PTv 5 syllabas P 6 pro chronē
MVv p. chorona P p. chronaon T 7 aenion M 7 enim om.
T 9 retrorsum PTv: rursum V sursum M uidebantur v
11 habet T 13 a] e v 14 euangelicē P 15 ipsa] et ipsa
PTv 17 aenion PTv: habet aenion v 19 quid] qui P 20 in
om. Pv 21 pronuntiatur P iustus P 22 sanctione MTV
et T: om. MPV uitae aeternae Pv 23 relapsurus V dicimus P a christ. fidei hoc v 25 diabolo v

solet, aliquando sine fine, aliquando cum fine, quid de illis prophetæ uerbis responsuri sumus ubi scriptum est: uermis eorum non morietur et ignis eorum non extinguetur? qualiscumque poena significata sit nomine uermis atque ignis, certe si non morietur nec extinguetur, sine fine praedicta est.

XVIII.

QVOMODO ACCIPIENDVM SIT: OMNIS CREATVRA INGE-
MESCIT ET PARTVRIT VSQVE ADHVC. EX EODEM LIBRO
RESPONSIONIS AD OROSIVM PRESBYTERVM.

Porro de sole et luna ceterisque sideribus quod caelestia 33
sint corpora uidemus, quod animata sint non uidemus. de
diuinis hoc libris legatur, et credimus; nam testimonium ex
apostoli epistula, quod ab eis dici solere posuisti, etiam de
15 solis hominibus dici potest, quoniam in unoquoque homine
omnis creatura non uniuersaliter, sicut est caelum et terra
et omnia quae in eis sunt, sed generatim quodam modo: quia
rationalis in illo est, quam uel probantur habere angeli uel
creduntur, et ut ita dicam sensualis, qua et bestiae non carent;
20 utuntur enim sensibus et sensualibus motibus ad appetenda
utilia et uitanda contraria; et uitalis priuata sensu, qualis
aduerti in arboribus potest. nam et in nobis sine sensu nostro
fiunt corporis incrementa et capilli nec cum praeceduntur
sentiant, et tamen crescunt. iam uero ipsa corporalis creatura
25 euidentius apparet in nobis; quae licet ex terra facta atque

2 Es. 66, 24

8 Rom. 8, 22

2 uermes *v* 4 qualescumque *P*¹ 5 nec] non *v* 6 praedi-
cata *MV* 7 cap. XXXIII *PT* 8 ingemiscit *T*; i altera
ex e corr. 9 post adhuc *add. P*: et illud in iob stellæ non sunt
mundæ in conspectu eius et uerum non esse. quod ait cæcus inluminatus
peccatores deus non exaudit. Item 10 responsionis *om. P*
presbiterum *P* prespiterum *v* pbro *M* 12 animati *V* anima
M 14 epistola *Pv* 15 dici *MV*: intellegi *PTv* 16 uni-
uersalitas *P*¹ 18 angeli habere *Pv* 21 uitando *P* 22 no-
stro] non *v*; *om. P*

VIII.

11

formata sit, tamen illic ex omnibus huius corporei mundi elementis quaedam particulae ad temperiem ualitudinis. nam et calore membra uegitantur, qui est ab igne, cuius etiam lux per oculos emicat, et aere uenarum discursus, quas arterias uocant, atque spiramenta pulmonis implentur, et humor nisi esset, nulla sputamenta confluerent uitamque absumeret siccitas. nam et ipse sanguis humido lapsu alias uenas replens quasi riuis et fluminibus per cuncta diffunditur. ita nullum est creaturae genus, quod non in homine possit agnosci. ac sic omnis creatura in eo congemescit et dolet, reuelationem filiorum dei exspectans; quae per corporis etiam resurrectionem etsi non in omnibus hominibus, omnis tamen a corruptionis seruitute liberabitur, quia et singulis omnis est; et si quo alio modo melius potest idem locus apostolicarum litterarum intellegi: non tamen ex isdem uerbis consequens est ut solem et lunam et sidera congemescere credamus, donec in saeculi fine a corruptionis seruitute liberentur. sane quoniam dixi: „de diuinis legatur, et credimus“, ne te forsitan fallat quod de libro sancti Iob proferre assolent qui haec asserunt; ubi scriptum est: quomodo erit homo iustus coram domino? uel quomodo se mundabit natus ex muliere? si lunae praecepit, et non lucet, nec stellae sunt mundaе ante eum: quanto magis homo putredo et filius hominis uermis. hinc enim uolunt intellegi et rationalem spiritum habere stellas et munda non esse a peccato, sed ideo in caelis esse, quia maiorem uel meliorem locum minor culpa promeruerit. non pro auctoritate diuina istam

10 cf. Ibid. 23

20 Iob 25, 4 sqq.

1 illi <i>P</i>	huius <i>om. T</i>	2 temperiaem <i>V</i> ; a <i>deleuit m. 1</i>
ualitudinis <i>Pv</i>	3 uegitantur <i>P^aTv</i>	4 uenarum] uenenum <i>vⁱ</i>
5 umor <i>vⁱ</i>	6 confluerint <i>Pⁱ</i>	7 ipsae <i>Pⁱ</i>
<i>MV</i> laqueo <i>Pⁱ</i>	9 in <i>add. Pⁱ</i>	10 omnes <i>P</i>
13 quia et] quasi <i>v</i>	in singulis <i>v</i>	15 hisdem <i>MTV</i> eisdem <i>Pv</i>
16 congemescere <i>Vvⁱ</i>	17 finē <i>P</i>	quoniam dixi] quod dixit <i>T</i>
18 diuinis libris <i>PTv</i>	19 libris <i>v</i>	hassolent <i>v</i>
bit] mundus <i>v</i>	ex] de <i>Tv</i>	22 praecipit <i>PTv</i>
23 mogi. <i>Pⁱ</i>	putredo homo <i>T</i>	26 meliorem] minorem <i>Pv</i>

sententiam recipiendam esse existimo; non enim ea ipse Iob enuntiauit, cui singulare quodam modo testimonium diuinitus perhibetur, quod non peccauerit labiis suis ante dominum, sed unus ex eis amicis, qui consolatores malorum dicti sunt omnes et diuina sententia reprobati. sicut autem in euangelio quamuis uerum sit omnino quod dicta sint, non tamen omnia quae dicta sunt uera esse creduntur, quoniam multa a Iudaeis falsa et impia dicta esse uerax euangelii scriptura testatur: sic in hoc libro, ubi multae personae locutae esse narrantur, non solum quid dicatur, sed a quo etiam dicatur considerandum est, ne passim quae in sancto libro quolibet scripta sunt recipientes cogamur fateri, quod absit, uera et iusta fuisse quae marito sancto mulier insipiens suggererat, ut aliquid aduersum deum loquens ab illa intolerabili poena moriendo liberaretur. quod non ideo dixerim, quia illi amici a domino reprobati et ab ipso sancto dei seruo merito culpati nihil ueri loqui potuerunt, sed quia non omnia quae locuti sunt uera putanda sunt. quamuis ergo aduersum Iob nihil uerum dixerint, potest tamen etiam ex eorum uerbis aliquam sanam sententiam in testimonium ueritatis assumere qui nouit sapienter dicta discernere. sed quando inquirentes probari nobis aliquid uolumus testimonio sanctorum eloquiorum, non nobis dicatur credendum esse etiam quod in euangelio scriptum est, si forte euangelista eum hoc dixisse commemorat cui fides habenda non est. nam dictum est illic a Iudaeis domino Christo: nonne uerum dicimus, quia Samaritanus es et daemonium habes? quam uocem tanto amplius detestamur, quanto nobis Christus est carior; emissam tamen esse a Iudaeis dubitare non possumus qui

3 Iob. 1, 22

4 Iob. 16, 2

13 cf. Iob. 2, 9

26 Io. 8, 48

1 existimo V	eam T	ipsa P ¹	2 nuntiauit MV
3 dominum] deum P	4 eis] eius v	amicus T	6 uera sint
v quod] quae v	sunt Pv	7 credantur P	9 loquutae
MV	11 passim] per has Pv	14 aduersus Pv	intolerabile
P ¹	17 quia] quae P	18 loquuti MV	sunt Tv: sint
MPV	22 testimoniu P	29 qui] quia Pv	

euangelicam narrationem uerissimam credimus: ita nec euangelistae derogamus fidem scribentis et Iudaei uocem blasphemantis horremus. nec solum impiis et nefandis hominibus, sed nec ipsis in fide paruulis atque adhuc rudibus et indoctis, qui forte ibi loquentes commemorantur, tamquam canonicae auctoritati accommodamus fidem. neque enim quia ille cuius caeci nati oculos dominus aperuerat ait: scimus quia peccatores deus non exaudit, ideo istam sententiam pro euangelica auctoritate sic debemus accipere, ut ipsis in euangelio uerbis domini resistamus, qui eum qui dixit: domine, propitius esto mihi peccatori, magis iustificatum descendisse de templo quam pharisaeum iustitias suas commemorantem atque iactantem diuina uoce firmavit. nec suscenseat iste recens illuminatus in carne, quod eum diximus in suae fidei tirocinio, quando adhuc quis esset qui eum sanauerat nesciebat, minus circuminspectam protulisse sententiam, quia peccatores deus non exaudit, cum ipsi apostoli prae ceteris electi et domini lateribus cohaerentes eiusque ore pendentes multa reperiantur improbanda dixisse quae commemorare prolixum est, ita ut beatus Petrus de quibusdam uerbis suis non solum reprehendi, sed etiam satanas appellari meruerit. quamquam in comparatione iustitiae dei, si nec sancti in caelis angeli iusti esse dicantur, non mihi uidetur importuna sententia; non quia ut hoc essent a iustitia lapsi sunt, sed quia facti sunt et deus non sunt tantumque spiritalis luminis habere non possunt, quantum habet ille a quo facti sunt. ibi enim summa iustitia, ibi summa sapientia: et hoc deus est, de quo dictum est: soli sapienti deo. sed

7 Io. 9, 31 10 Luc. 18, 13 20 cf. Matth. 16, 23
28 Rom. 16, 27

2 scribentes <i>T</i> ^a scribendis <i>v</i>	4 atque <i>om.</i> <i>Pv</i>	adhuc] huc <i>T</i>
5 chanonicae <i>MV</i>	6 auctoritate <i>T</i> ^a	7 dominus <i>om.</i> <i>v</i> aparuerat <i>P</i> ^a
11 descendisse <i>v</i>	13 iacentem <i>T</i>	succenseat <i>Tv</i> suo censeat <i>P</i>
14 illuminatus <i>PTv</i>	diximus <i>om.</i> <i>v</i>	15 tirocinio <i>MV</i>
16 circumspectam <i>PTv</i>	19 reperiantur <i>P</i>	commemorari <i>v</i>
20 ut] et <i>P</i> ^a	22 si] sic <i>v</i>	ne sanctis <i>P</i> ^a
24 lapsi <i>V</i>	26 ille] ipse <i>T</i>	27 ubi enim <i>P</i> ^a <i>T</i>

alia quaestio est, quantum iustitiae ipsius capiant angeli
quantumque non capiant; cuius enim participatione iusti sunt,
eius comparatione nec iusti sunt. sed alia est, ut dixi, ista
quaestio, alia de sideribus et sole et luna, utrum uel rationales
5 habeant spiritus in his conspicuis corporibus lucidis; quae
corpora qui dubitant, quid sit omnino corpus ignorant. neque
ista multum ad nos pertinent, ut ea summo studio indagare
curemus quae remota sunt a sensibus nostris et ab intellectu
infirmittatis humanae nec in ipsis scripturis ita posita, ut
10 nobis eorum sit mandata cognitio. immo uero ne praecipiti
suspensione in fabulas sacrilegas irruamus, clamat scriptura
diuina: altiora te ne quaesieris et fortiora te ne
scrutatus fueris; sed quae tibi praecepit dominus,
illa cogita semper: ut magis in istis temeraria prae-
15 sumptio quam cauta ignoratio culpanda uideatur. certe ait
apostolus: siue sedes siue dominationes siue prin-
cipatus siue potestates; esse itaque sedes, dominationes,
principatus, potestates in caelestibus apparatibus firmissime
credo et differre inter se aliquid indubitata fide teneo. sed
20 quo me contempnas, quem magnum putas esse doctorem, quae-
nam ista sint et quid inter se differant nescio; nec ea sane
ignorantia periclitari me puto sicut inoboedientia, si domini
praecepta neglexero; et ideo puto spiritu dei per auctores
nostros, scriptores sanctorum eloquiorum, non tam exposita,
25 sed raptim tacta atque perstricta, ut si cui forte tali quales
nos non sumus, per altiore reuelationem aliquid huius modi
fuerit demonstratum, non se inferiores fuisse credat eos per
quos nobis canonicarum scripturarum sancta praeconia mini-

12 Eccli. 3, 21 sq.

16 Coloss. 1, 16

1 iustitia <i>P</i> ^a	3 eius — sunt <i>add. P^a in marg. inf.</i>	4 questio
<i>V</i> 6 ignorat <i>V</i>	8 nostris sensibus <i>v</i>	10 praecipiti] prae-
cepti <i>v</i>	14 in <i>a</i> : <i>om. libri</i>	temeraria <i>v</i> ^a
<i>PTv</i> 15 cauta] cuncta <i>P</i>	16 siue principatus—dominationes	praesumptio
<i>om. MV</i> 17 potestatis <i>P</i> ^a	siue dominationes <i>Gr</i>	18 siue
principatus <i>P</i>	et potestates <i>GPv</i>	19 deferre <i>v</i>
<i>T</i> ^a 23 spiritu <i>a</i> : spiritum <i>libri</i>	25 perscribita <i>MV</i>	indubitata
<i>v</i> 26 nos <i>om. Pv</i>	modo <i>P</i> ^a	26 canonicarum <i>V</i>

strata sunt. quantum enim quisque sciendo profecerit, infra illas se litteras inueniet, quas deus tamquam firmamentum supra omnia humana corda constituit.

XVIII.

EX LIBRO DE HAERESIBVS. DE ERRORE ORIGENIS.

5

- 34 Alios autem Origenianos continuo subiciens Epiphanius: „Origeniani“ inquit „alii, qui etiam et Adamanti tractatoris, qui et mortuorum resurrectionem repellunt, Christum autem creaturam et spiritum sanctum introducentes; paradysum autem et caelos et alia omnia alligorizantes.“ haec quidem de Origene 10 Epiphanius; sed qui eum defendunt, unius eiusdemque substantiae esse dicunt docuisse patrem et filium et spiritum sanctum neque resurrectionem reppulisse mortuorum, quamuis eum et in istis conuincere studeant qui eius plura legerunt. sed sunt huius Origenis alia dogmata, quae catholica ecclesia 15 omnino non recipit, in quibus nec ipsum falso arguit nec potest ab eius defensoribus falli: maxime de purgatione et liberatione ac rursus post longum tempus ad eadem mala reuolutione rationalis uniuersae creaturae. quis enim catholicus christianus doctus uel indoctus non uehementer exhorreat eam 20 quam dicit purgationem malorum, id est etiam eos qui hanc uitam in flagitiis et facinoribus et sacrilegiis atque impietatibus quamlibet maximis finierunt, ipsum etiam postremo diabolum et angelos eius quamuis post longissima tempora purgatos atque liberatos regno dei lucique restitui, et rursus post 25 longissima tempora omnes, qui liberati sunt, ad haec mala

1 proficerit v 2 se om. TV 4 cap. XXXIII PT XXXV
v 5 ex] item ex GPTv originis Pⁱ 6 orien///anos P
subiacens P ephiphanus MV pr. epifanius Pv 7 Adamanti]
amanti P tractoris MⁱV tractoris Pⁱ 9 paradysum MV pr.
paradysum Pv 10 allegorizantes P origine P 13 repulisse
PTv 14 plurale egerant Pⁱ plurale generis vⁱ 15 sunt] dñ v
16 recipit] ore cepit Pⁱ ipsum V; r a m. 2 20 christianos
Pⁱ uel doctus (om. indoctus) Pv doctus om. T 21 etiam om. Pv
22 sacrilegis Pⁱ 23 finierint P 25 adque Pⁱ regni Tⁱ

denuo relabi et reuerti, et has uices alternantes beatitudinum et miseriarum rationabilis creaturae semper fuisse, semper fore? de qua uanissima impietate aduersum philosophos, a quibus ista didicit Origenes, in libris de ciuitate dei diligentissime disputauit.

XX.

CONTRA EOS QVI REVOLVTIONIS CIRCVITVS INDVXERVNT. EX LIBRO DE CIVITATE DEI XII INTER CETERA ET AD LOCVM.

Quapropter quod nos modo quaerimus post quinque milia 35
 10 et quod excurrit annorum, possent et posteri etiam post annorum
 sescenties milies eadem curiositate requirere, si in tantum
 haec mortalitas hominum exoriendo et obcubando et imperita
 perseueraret infirmitas. potuerunt et qui fuerunt ante nos
 15 ipsis recentibus hominis creati temporibus istam mouere
 quaeestionem. ipse denique primus homo uel postridie uel
 eodem die, posteaquam factus est, potuit inquirere cur non
 ante sit factus; et quandocumque antea factus esset, non uires
 tunc alias et alias nunc uel etiam postea ista de initio rerum
 temporalium controuersia reperiret.
 20 Hanc autem se philosophi mundi huius non aliter putauerunt
 posse uel debere dissoluere nisi ut circuitus temporum indu-
 cerent, quibus eadem semper fuisse nouata atque repetita in
 rerum natura atque ita deinceps fore sine cessatione asseuera-
 rent uolumina uenientium et praetereuntium saeculorum, siue

4 de ciu. dei XXI.

1 relabi *MTV* 2 rationalis *T* rationales *Pv* 4 deditur
P originis *v* originis *P¹* 5 post disputauit *add. Gv*: id est in
 duodecimo 6 caput *XX* excipit cap. *XXI* in *GPv* cap. *XXXV*
T XXXVI P 7 rounolucionis *P¹* 8 inter — locum *om. PTv*
 10 quot *MV* currit *v* 11 sexcenties *Tv* sexcentiis *P¹*
 miliis *P¹* 12 perseueret *P¹v* 14 ipsi. *P*; s. *rasa.* homines
P 15 post tridie *MPTV* post pridie *v* 17 sit *P¹* in *ras.*;
om. v 19 controuersiā *P* reperiret *libri* 20 se *om. P*
 potauerunt *P¹* 21 uel *om. v* 22 (et 23) adque *P*

in mundo permanente isti circuitus fierent siue certis inter-
 nallis oriens et occidens mundus eadem semper quasi noua,
 quae transacta et uentura sunt, exhiberet. a quo ludibrio
 prorsus immortalem animam, etiam cum sapientiam perceperit,
 liberare non possunt euntem sine cessatione ad falsam beati- 5
 tudinem et ad ueram miseriam sine cessatione redeuntem.
 quomodo enim uera beatitudo est, de cuius numquam aeterni-
 tate confiditur, dum anima uenturam miseriam aut imperi-
 tissime in ueritate nescit aut infelicissime in beatitudine
 pertimescit? at si ad miserias numquam ulterius reditura ex 10
 his ad beatitudinem pergit, fit ergo aliquid noui in tempore
 quod finem non habet temporis. cur non ergo et mundus,
 cur non et homo factus in mundo, ut illi nescio qui falsi
 circuitus a falsis sapientibus fallacibusque comperti in doctrina
 sana tramite recti itineris uitentur? nam quidam et illud 15
 quod legitur in libro Salomonis, qui uocatur ecclesiastes: quid
 est quod fuit? ipsum quod erit. et quid est quod
 factum est? ipsum quod fiet; et non est omne
 recens sub sole. qui loquetur et dicet: ecce hoc
 nouum est: iam fuit in saeculis quae fuerunt ante 20
 nos, propter hos circuitus in eadem redeuntes et in eadem
 cuncta reuocantes dictum intellegi uolunt; quod ille aut de
 his rebus dixit, de quibus superius loquebatur, hoc est de
 generationibus aliis euntibus, aliis uenientibus, de solis an-
 fractibus, de torrentium lapsibus, aut certe de omnium rerum 25
 generibus, quae oriuntur atque occidunt. fuerunt enim homines
 ante nos, sunt et nobiscum, erunt et post nos; ita quaeque
 animantia uel arbusta. monstra quoque ipsa, quae inusitata

16 Eccla. 1, 9 sq.

1 in eras. <i>P</i> ; om. <i>T</i>	2 mundos <i>P</i>	4 perciperit <i>MV</i>
7 uera om. <i>v</i>	8 animam <i>P</i> ¹	imperitissimi <i>P</i> ¹
9 beatitudine		
<i>v</i> 10 at] et <i>v</i>	ad] at <i>P</i> ¹	11 noui] noui non <i>MPVv</i>
12 quur <i>MP</i>	ergo non <i>T</i>	13 qui] quem <i>v</i>
14 falsi <i>v</i>		
comperti <i>v</i> conuerti <i>P</i>	doctrinas/// a tramite <i>P</i> (an <i>ras.</i>)	15 recte
<i>T</i> ¹ quidem <i>v</i>	19 loquitur <i>MPVv</i>	dicit <i>T</i> ¹
20 saeculi		
<i>v</i> 21 hos] hoc <i>Pv</i>	24 generationibus <i>P</i>	25 lapsibus <i>V</i>
27 erunt		
(om. et) <i>P</i> ¹ <i>v</i>	itaque que <i>v</i>	

nascuntur, quamuis inter se diuersa sint et quaedam eorum
semel facta narrentur, tamen secundum id quod generaliter
miracula et monstra sunt utique et fuerunt et erunt nec
recens et nouum est, ut monstrum sub sole nascatur. quam-
uis haec uerba quidam sic intellexerunt, tamquam in prae-
destinatione dei iam facta fuisse omnia sapiens ille uoluisset
intellegi et ideo nihil recens sub sole esse. absit autem a
recta fide ut his Salomonis uerbis illos circuitus significatos
esse credamus, quibus illi putant sic eadem temporum tempo-
raliumque rerum uolumina repeti, ut uerbi gratia sicut isto
saeculo Plato philosophus in urbe Atheniensi et in ea schola
quae Academia dicta est discipulos docuit, ita per innumera-
bilia retro saecula multum quidem prolixis interuallis, sed
tamen certis et idem Plato et eadem ciuitas et eadem schola
idemque discipuli repetiti et per innumerabilia deinde saecula
repetendi sint. absit, inquam, ut nos ita credamus. semel
enim Christus mortuus est pro peccatis nostris; surgens iam
non moritur, mors ei ultra non dominabitur et nos post
resurrectionem semper cum domino erimus, cui modo dicimus
quod sacer admonet psalmus: tu, domine, seruabis nos
et custodies nos a generatione hac et in aeternum.
satis autem istis existimo conuenire quod sequitur: in cir-
cuitu impii ambulant, non quia per circulos, quos
opinantur, eorum uita est recursura, sed quia modo talis est
erroris eorum uia, id est falsa doctrina.

Quid autem mirum est, si in his circuitibus errantes nec
aditum nec exitum inueniunt, quia genus humanum atque
ista nostra mortalitas nec quo initio coepta sit sciunt nec

18 cf. Rom. 6, 9 20 Ps. 11, 8 sq.

4 (et 7) solae <i>T</i> ¹	5 praedestinatione <i>P</i>	6 fuissent <i>Pv</i>	
uoluissent <i>v</i>	7 esse sub sole <i>PTv</i>	9 ille <i>P</i> ¹	11 phylo-
sophus <i>P</i>	scola <i>Pv</i>	12 achademia <i>P</i>	14 certis] artis <i>v</i>
15 repeti <i>P</i>	per] per inter <i>v</i>	16 sunt <i>v</i>	ita <i>V</i> : ista <i>PTv</i>
17 mortuos <i>P</i> ¹	est mortuus <i>v</i>	21 in (et om.) <i>PTv</i>	22 ex-
sistimo <i>V</i>	23 ambulant <i>MPVv</i> :	ambulabunt <i>T</i>	circuitos]
circuitus <i>v</i>	26 est autem mirum <i>v</i>	27 adytum <i>MV</i>	28 ista
nostra] istarum <i>Pv</i>	initii <i>P</i> ¹		

quo fine claudatur? quando quidem altitudinem dei penetrare non possunt, qua, cum ipse sit aeternus et sine initio, ab aliquo tamen initio exorsus est tempora et hominem, quem numquam antea fecerat, fecit in tempore, non tamen nouo et repentino, sed immutabili aeternoque consilio. quis hanc ualeat altitudinem inuestigabilem inuestigare et inscrutabilem scrutari, secundum quam deus hominem temporalem, ante quem nemo umquam hominum fuit, non mutabili uoluntate in tempore condidit et genus humanum ex uno multiplicauit? quando quidem psalmus ipse cum praemisisset atque dixisset: 10 tu, domine, seruabis nos et custodies nos a generatione hac et in aeternum, ac deinde percussisset eos, in quorum stulta impiaque doctrina nulla liberationis et beatitudinis animae seruatur aeternitas, continuo subiciens: in circuitu impii ambulabunt — tamquam ei diceretur: quid 15 ergo tu credis, sentis, intellegis? numquidnam existimandum est subito placuisse hominem facere, quem numquam antea infinita retro aeternitate fecisset, cui nihil noui accidere potest, in quo mutabile aliquid non est? — continuo respondit ad ipsum deum loquens: secundum altitudinem tuam multipli- 20 casti filios hominum. sentiant, inquit, homines quod putant et quod eis placet opinentur et disputent: secundum altitudinem tuam, quam nullus hominum potest nosse, multiplicasti filios hominum. ualde quippe altum est et semper fuisse et hominem, quem numquam fecerat, ex aliquo 25 tempore primum facere uoluisse nec consilium uoluntatemque mutasse.

2 qua] quam Pv	3 alico P	quem] quae T ¹	7 perscrutari
PTv	8 quem] quam Pv	hominum umquam Pv	9 multiplicat
P ¹ v	12 et om. T	eos om. v	14 subiecens P
15 ambulabunt TV: ambulant Pv		16 existimandum V	18 cui] cum
v	accedere P ¹	21 filius P ¹	22 disputant v
T ¹	24 multiplicas T	filius P ¹	25 et prius add. P ² in
litura	faceret v	27 sequitur cap. XXII in GPo	

XXI.

CONTRA ID QVOD DICTVR: VNDE DIABOLO PRIMVM VOLVNTAS
MALA, CVM BONVS A DEO CREATVS ESSET? ITEM EX EODEM
LIBRO DE CIVITATE DEI XII AD LOCVM.

Deus, qui summe est atque ob hoc ab illo facta est omnis
essentia, quae non summe est — quia neque illi aequalis esse
deberet, quae de nihilo facta esset, neque ullo modo esse
posset, si ab illo facta non esset — nec ullorum uitiorum offen-
sione uituperandus et omnium naturarum consideratione lau-
dandus est.

Proinde causa beatitudinis angelorum bonorum ea uerissima
reperitur, quod ei adhaerent qui summe est. cum uero causa
miseriae malorum angelorum quaeritur, ea merito occurrit,
quod ab illo qui summe est auersi ad se ipsos conuersi sunt
qui non summe sunt: et hoc uitium quid aliud quam superbia
nuncupatur? initium quippe omnis peccati superbia.
noluerunt ergo ad illum custodire fortitudinem suam et qui
magis essent, si ei qui summe est adhaerent, se illi prae-
ferendo id quod minus est praetulerunt. hic primus defectus
et prima inopia primumque uitium eius naturae, quae ita
creata est, ut nec summe esset et tamen ad beatitudinem
habendam eo qui summe est frui posset, a quo auersa non
quidem nulla, sed tamen minus esset atque ob hoc misera
fieret. huius porro malae uoluntatis causa efficiens si quae-
ratur, nihil inuenitur. quid est enim quod facit uoluntatem
malam, cum ipsa faciat opus malum? ac per hoc mala uoluntas
efficiens est operis mali, malae autem uoluntatis efficiens

16 Eccli. 10, 13

17 cf. Ps. 58, 10

1 cap. XXXV P XXXVI Tv	2 dicunt T	prima Pv
3 esset] sit Pv	item] tertium P; om. v	4 ad locum om. PTv
6 summae MPV	9 uituperandos P	11 causae v
reperitur libri	adhaerent] aderant P ¹	12 rep-
16 omnis om. v	superbia] s. nuncupatur Pv (nun ex non corr. P ²)	14 ad] a T
18 adhaerent P ¹	20 uitium] initium MV	22 s. auersa P
23 ob] ab v	25 facit P ¹	uoluntate MV
		26 ac] hac P

nihil est: quoniam si res aliqua est, aut habet aut non habet uoluntatem aliquam; si habet, aut bonam profecto habet aut malam: si bonam, quis ita desipiat ut dicat quod bona uoluntas faciat uoluntatem malam? erit enim, si ita est, bona uoluntas causa peccati, quo absurdius putari nihil potest. si autem res ista, quae putatur facere uoluntatem malam, ipsa quoque habet uoluntatem malam, etiam eam quae fecerit res consequenter interrogo atque, ut sit aliquis inquirendi modus, causam primae malae uoluntatis inquirō. non est enim prima uoluntas mala, quam fecit uoluntas mala, sed illa prima est quam nulla fecit. nam si praecessit qua fieret, illa prior est quae alteram fecit. si respondetur quod eam nulla res fecerit et ideo semper fuerit, quaero utrum in aliqua natura fuerit. si enim in nulla fuit, omnino non fuit; si autem in aliqua, uitabat eam et corrumpebat eratque illi noxia ac per hoc bono priuabat: et ideo in mala natura uoluntas mala esse non poterat, sed in bona, mutabili tamen, cui uitium hoc nocere posset. si enim non nocuit, non utique uitium fuit: ac per hoc nec mala uoluntas fuisse dicenda est. porro si nocuit, bonum auferendo uel minuendo utique nocuit. non igitur esse potuit sempiterna uoluntas mala in ea re, in qua bonum naturale praecesserat, quod mala uoluntas nocendo posset adimere. si ergo non erat sempiterna, quis eam fecerit quaero. restat ut dicatur quod ea res fecerit malam uoluntatem, in qua nulla uoluntas fuit. haec utrum superior sit requiro an inferior an aequalis. sed superior utique melior: quomodo ergo nullius ac non potius bonae uoluntatis? hoc idem profecto et aequalis: duo quippe quamdiu sunt pariter uoluntatis bonae, non facit alter in altero uoluntatem malam. relinquitur ut inferior res, cui nulla uoluntas est, fecerit angelicae naturae,

1 si om. v	2 aliquam uoluntatem PTv	5 qđ absurdius
P 6 res ista] resistat Pv	qui P	7 mala v
PVv 8 modos P ⁱ modis v ⁱ	9 causa P	11 qua] quę P
12 ea Pv	16 priuat MV	18 ac] hac P
23 fecerat v	26 sed si superior PTv	ergo om. v
fecto] et perfecti v	29 relinquetur P ^v	30 inferiores (om. res)
P ^v est om. v	faceret P ^v	

quae prima peccauit, uoluntatem malam. sed etiam res ipsa, quaecumque est inferior usque ad infimam terram, quoniam natura et essentia est, procul dubio bona est habens modum et speciem suam in genere atque ordine suo. quomodo ergo res bona efficiens est uoluntatis malae? quomodo, inquam, bonum est causa mali? cum enim se uoluntas relicto superiore ad inferiora conuertit, efficitur mala, non quia malum est quo se conuertit, sed quia peruersa est ipsa conuersio: idcirco non res inferior uoluntatem malam facit, sed rem inferiorem praeu-
 10 atque inordinate, ipsa quia facta est, appetiuit. si enim aliqui duo aequaliter affecti animo et corpore uideant unius corporis pulchritudinem, qua uisa unus eorum ad illicite fruendum moneatur, alter in uoluntate pudica stabilis perseueret, quid putamus esse causae ut in illo fiat, in illo non
 15 fiat uoluntas mala? quae illam res fecit in quo facta est? neque enim pulchritudo illa corporis; nam eam non fecit in ambobus, quando quidem amborum non dispariliter occurrit aspectibus. an caro intuentis causa est? cur non et illius? an uero animus? cur non utriusque? ambos enim et animo
 20 et corpore aequaliter affectos praediximus. an dicendum est alterum eorum occulta maligni spiritus suggestionem temptatum, quasi non eidem suggestioni et qualicumque suasioni propria uoluntate consenserit? hanc igitur consensionem, hanc malam quam male suadenti adhibuit uoluntatem quae in eo res fecerit
 25 quaerimus. nam ut hoc quoque impedimentum ab ista quaestione tollatur, si eadem temptatione ambo temptentur et unus ei cedat atque consentiat, alter idem qui fuerat perseueret, quid aliud apparet nisi unum noluisse, alterum uoluisse a castitate deficere? unde nisi propria uoluntate, ubi eadem

2 ad om. v	5 efficiens T	6 bona P ⁱ	causam P ⁱ
10 aliqui T	12 qua uisa unus]	quauis animus v	unius
T	13 perseueret stabilis Pv	15 quae — est v in marg. inf.	
quae] q P	facit v	16 ea v	17 dispariter P
MPTv	19 utrisque MV	20 affectos] aff. fuisse PTv	18 (et 19) quur
Pv	21 eorum om. v	22 eadem suggestionem P ⁱ v	suassioni
T suassione P ⁱ	26 temptatione Pv	27 aliter P (i erasa)	qu
P; i a m. 2	perseueraret MV	28 apparet T	

fuerat in utroque corporis et animi affectio, amborum oculis pariter uisa est eadem pulchritudo, ambobus pariter instatit occulta temtatio? propriam igitur in uno eorum uoluntatem malam res quae fecerit scire uolentibus, si bene intueantur, nihil occurrit. si enim dixerimus quod ipse eam fecerit, quid 5 erat ipse ante uoluntatem malam nisi natura bona, cuius auctor deus, qui est immutabile bonum? qui ergo dicit eum qui consensit temtanti atque suadenti, cui non consentit alius, ad illicite utendum pulchro corpore, quod uidendo ambobus pariter affuit, cum ante illam uisionem ac temtationem 10 similes ambo animo et corpore fuerint, ipsum sibi fecisse uoluntatem malam, quia utique bonus ante uoluntatem malam fuerit, quaerat cur eam fecerit, utrum quia natura est an quia ex nihilo facta est, et inueniet uoluntatem malam non ex eo esse incipere quod natura est, sed ex eo quod de nihilo 15 facta natura est. nam si natura causa est uoluntatis malae, quid aliud cogimur dicere nisi a bono fieri malum et bonum esse causam mali? si quidem natura bona fit uoluntas mala. quod unde fieri potest ut natura bona quamuis mutabilis, antequam habeat uoluntatem malam, faciat aliquid mali, hoc 20 est ipsam uoluntatem malam?

Nemo igitur quaerat efficientem causam malae uoluntatis: non enim est efficiens, sed deficiens, quia nec illa effectio, sed defectio. deficere namque ab eo quod summe est ad id quod minus est hoc est incipere habere uoluntatem malam. causas 25 porro defectionum istarum, cum efficientes non sint, ut dixi, sed deficientes, uelle inuenire tale est, ac si quisquam uelit uidere tenebras uel audire silentium, quod tamen utrumque nobis notum est, neque illud nisi per oculos neque hoc nisi per aures, non sane in specie, sed in speciei priuatione. nemo 30 ergo ex me scire quaerat quod me nescire scio, nisi forte ut nescire discat quod sciri non posse sciendum est. ea quippe

4 quae] quas <i>MV</i>	5 quid] qđ <i>P¹</i>	8 consentit <i>MV</i> : consentit
<i>PTv</i> 12 quia] qui <i>PTv</i>	mala <i>P</i>	13 quur <i>PT</i> 18 causa
<i>v</i> 19 mutabiles <i>T¹</i>	20 habeatur <i>P</i>	27 uelit] uellet <i>P¹T</i>
29 notum] totum <i>v</i>	30 sani <i>P¹</i>	32 dicat <i>v</i> scire <i>P¹Tv</i>

quae non specie, sed in eius priuatione sciuntur, si dici aut
 intellegi potest, quodam modo nesciendo sciuntur, ut sciendo
 nesciantur. cum enim acies oculi corporalis currit per species
 corporales, nusquam tenebras uidet nisi ubi coeperit non
 uidere. ita etiam non ad aliquem alium sensum, sed ad solas
 aures pertinet sentire silentium, quod tamen nullo modo nisi
 non audiendo sentitur. sic species intellegibiles mens quidem
 nostra intellegendo conspicit, sed ubi deficient nesciendo con-
 discit: delicta enim quis intellegit?

Hoc scio, naturam dei numquam, nusquam, nulla ex parte
 posse deficere et ea posse deficere quae ex nihilo facta sunt.
 quae tamen quanto magis sunt et bona faciunt — tunc enim
 aliquid faciunt — causas habent efficientes; in quantum
 autem deficient et ex hoc mala faciunt — quid enim tunc
 faciunt nisi uana? — causas habent deficientes. itemque scio,
 in quo fit mala uoluntas, id in eo fieri quod si nollet non
 fieret, et ideo non necessarios, sed uoluntarios defectus iusta
 poena consequitur. deficitur enim non ad mala, sed male, id
 est non ad malas naturas, sed ideo male, quia contra ordinem
 naturarum ab eo quod summe est ad id quod minus est.
 neque enim auri uitium est auaritia, sed hominis peruerse
 amantis aurum iustitia derelicta, quae incomparabiliter auro
 debuit anteponi; nec luxuria uitium est pulchritudinis suauium
 corporum, sed animae peruerse amantis corporeas uoluptates
 neglecta temperantia, qua rebus spiritaliter pulchrioribus et
 incorruptibiliter suauioribus coaptamur; nec iactantia uitium
 est laudis humanae, sed animae peruerse amantis laudari ab
 hominibus spreto testimonio conscientiae; nec superbia uitium

9 Ps. 18, 13

1 in specie <i>PTv</i>	scientur <i>MV</i>	4 corporalis <i>Pⁱ</i>	ceperit
v 5 alium aliquem <i>Pv</i>	6 quod] quo <i>MV</i>	7 intellegibilis <i>Pⁱ</i>	
10 nusquam <i>om.</i> v	15 itemque scio] item	questio v	17 de-
fectos <i>P^v</i>	18 malam <i>MVv</i>	malum <i>P</i>	20 qdqd summe <i>P</i>
23 luxoria <i>PT</i>	est <i>om.</i> <i>P^v</i>	pulchritudinis <i>MV</i> :	pulchrorum
<i>PTv</i>	suauiumque <i>PTv</i>	24 amantes <i>Pⁱ</i>	uoluntates <i>P</i>
25 neglecta <i>PⁱT</i>	pulchrioribus v	27 laudes <i>Pⁱ</i>	amantes <i>P^v</i>

est dantis potestatem uel ipsius etiam potestatis, sed animae peruerse amantis potestatem suam potentioris iustiore contempta. ac per hoc qui peruerse amat cuiuslibet naturae bonum, etiam si adipiscatur, ipse fit in bono malus et miser meliore priuatus.

Cum ergo malae uoluntatis efficiens naturalis uel, si dici potest, essentialis nulla sit causa — ab ipsa quippe incipit spirituum mutabilium malum, quo minuitur atque deriuatur naturae bonum, nec talem uoluntatem facit nisi defectio, qua deseritur deus, cuius defectionis etiam causa utique deficit —: si dixerimus nullam esse efficientem causam etiam uoluntatis 10 bonae, cauendum est ne uoluntas bona bonorum angelorum non facta, sed deo coaeterna esse credatur. cum ergo ipsi facti sint, quomodo non illa facta esse dicetur? porro quia facta est, utrum cum ipsis facta est an sine illa fuerunt prius? sed si cum ipsis, non dubium quod ab illo facta sit a quo et 15 ipsi; simulque ut facti sunt, ei a quo facti sunt amore, cum quo facti sunt, adhaeserunt; eoque sunt isti ab illorum societate discreti, quod illi in eadem bona uoluntate manserunt, isti ab ea deficiendo mutati sunt mala scilicet uoluntate hoc ipso, quod a bona defecerunt, a qua non defecissent, nisi 20 utique uoluissent. si autem boni angeli fuerunt prius sine uoluntate bona eamque in se ipsi deo non operante fecerunt, ergo meliores a se ipsis quam illo facti sunt? absit. quid enim erant sine bona uoluntate nisi mali? aut si propterea non mali, quia nec mala uoluntas eis inerat — neque enim 25 ab ea quam nondum coeperant habere defecerant — certe nondum tales, nondum tam boni quam esse cum bona uolun-

1 potestates <i>P^v</i>	2 potentiores <i>P¹Tⁿ</i>	contenta <i>P¹v</i>	3 per-
uersae <i>MTV</i>	4 adipiscator <i>v</i>	ipsi <i>P¹</i>	malis <i>T</i>
7 spiri-	minuetur <i>P¹v</i>	deriuatur <i>MVv</i> (cf. <i>Vict. Vit. II 73</i> ;	7 spiri-
talium <i>P</i>	deprauatur <i>P¹T</i>	8 quae <i>T</i>	9 causam <i>M</i>
utiq. utique <i>MV</i> ;	corr. in <i>V m. 2</i> , in <i>M m. 1</i>	defecit <i>P¹v</i>	
18 sint] sunt <i>v</i>	14 fuerint <i>P</i> fuerant <i>v</i>	15 ab <i>om. v</i>	16 a
quo facta <i>Pv</i>	17 societati <i>v</i>	20 qua] quo <i>MV</i>	21 noluis-
sent <i>MP¹V</i>	22 in se] sine <i>MV</i>	23 ipsi <i>T</i>	illo <i>MV</i> : ab
illo <i>PTv</i>	25 uoluntastas <i>V</i> ;	corr. <i>m. 2</i>	inherat <i>P</i> . anim]
ea <i>v</i>	26 quam] quia <i>v</i>		

tate coeperunt. at si non potuerunt se ipsos facere meliores quam ille eos fecerat quo nemo melius quicquam facit, profecto et bonam uoluntatem, qua meliores essent, nisi operante adiutorio creatoris habere non possent. et cum id egit eorum uoluntas bona ut non ad se ipsos qui minus erant, sed ad illum qui summe est conuerterentur eique adhaerentes magis essent eiusque participatione sapienter beataque uinerent, quid aliud ostenditur nisi uoluntatem bonam quamlibet bonam inopem fuisse in solo desiderio remansuram, nisi ille qui bonam naturam ex nihilo sui capacem fecerat, ex se ipso faceret implendo meliorem, prius faciens excitando audidiorem? nam et hoc discutiendum est, si boni angeli ipsi in se fecerunt uoluntatem bonam, utrum aliqua eam an nulla uoluntate fecerunt, si nulla, utique nec fecerunt; si aliqua, utrum mala an bona? si mala, quomodo potuit esse mala uoluntas bonae uoluntatis effectrix? si bona, iam ergo habebant. et istam quis fecerat nisi ille qui eos cum bona uoluntate, id est cum amore casto, quo illi adhaerent, creauit, simul eis et condens naturam et largiens gratiam? unde nisi bona uoluntate, hoc est dei amore, numquam sanctos angelos fuisse credendum est. isti autem qui cum boni creati essent, tamen mali sunt — mala propria uoluntate, quam bona natura non fecit, nisi cum a bono sponte defecit, ut mali causa non sit bonum, sed defectus a bono — aut minorem acceperunt amoris diuini gratiam quam illi qui in eadem perstiterunt aut, si utrique boni aequaliter creati sunt, istis mala uoluntate cadentibus illi amplius adiuti ad eam beatitudinis plenitudinem, unde se numquam casuros certissimi fierent, peruenerunt, sicut iam in libro quem sequitur iste tractauimus. confitendum est

29 de cin. dei XI 13

1 at] aut v	ipso v	miliores P ¹	2 eos ille PT ^o	3 quam
T 6 summae V	summi P ¹ v	7 beataeque MV	9 remansura	
v 11 fecerat v	abidiorem V	13 eum P ¹	an] a T	
15 esse potuit T	17 quis] qui MV	18 ille P ¹	adhaerent	
T 19 nisi] si P ¹ v	sine P ¹	28 a om. T	sint T	24 accipe-
run] MV	25 persteterunt P	utrumque MV	27 adiute v	
28 casuros P ¹	certissime v	29 quem] qui M	tractabimus v	

VIII.

12

igitur cum debita laude creatoris non ad solos sanctos homines pertinere uerum etiam de sanctis angelis posse dici quod caritas dei diffusa sit in eis per spiritum sanctum, qui datus est eis; nec tantum hominum, sed primitus praecipueque angelorum bonum esse quod scriptum est: mihi autem adhaerere deo bonum est. hoc bonum quibus commune est, habent et cum illo cui adhaerent et inter se sanctam societatem et sunt una ciuitas dei eademque uiuum sacrificium eius uiuumque templum eius. cuius pars, quae coniungenda immortalibus angelis ex mortalibus hominibus congregatur, et nunc mortaliter peregrinatur in terris uel in eis qui morte obierunt secretis animarum receptaculis sedibusque requiescit.

XXII.

DE DIABOLVM AB IPSO PRIMORDIO CREATVRAE A SVO CREATORE PER SVPERBIAM APOSTATASSE. EX LIBRO DE GENESI AD 15 LITTERAM XI INTER CETERA ET AD LOCVM.

- 37 Quando ergo deiecerit superbia diabolum, ut naturam suam bonam praua uoluntate peruerteret, scriptura non dicit; ante tamen factum fuisse et ex hac eum homini inuidisse ratio manifesta declarat. in promptu est enim omnibus haec intuitibus non ex inuidencia superbiā nasci, sed ex superbia potius inuidenciam. non autem frustra putari potest ab initio temporis diabolum superbia cecidisse nec fuisse ullum antea tempus, quo cum angelis sanctis pacatus uixerit et beatus, sed ab ipso primordio creaturae a suo creatore apostatasse, 25

3 cf. Rom. 5, 5

5 Ps. 72, 28

5 autem *om. P^v* 7 adherente (*om. et*) *T* societatem *T*
 11 mortaliter *MV*: mutabiliter *Pv* motabiliter *T* 12 sedibusquae
T sedibus *P^v* sequitur cap. XX in *Gv* 13 cap. XXXVII
PT 14 de *MV*: *om. PTv* 15 apostatasse] apostasse (*sic*) que
 de supbia nascitur inuidencia per quam extitit homicida *P* 16 inter
 —locum *om. PTv* 18 non] nostra *v* 20 promptu *Tv* 21 in-
 uidia *T* 22 inuidencia *v* 23 caecidisse *PV* 24 sanctis an-
 gelis *v* 25 ab *om. v*

ut illud quod dominus ait: ille homicida erat ab initio et in ueritate non stetit utrumque ab initio intellegamus, non solum quod homicida fuit sed etiam quod in ueritate non stetit. et homicida quidem ab illo initio, ex quo homo potuit occidi: non potuit autem occidi antequam esset qui occideretur. ab initio ergo homicida diabolus, quia ipse occidit hominem primum, ante quem nullus hominum fuit. in ueritate autem non stetit, et hoc ab initio, ex quo ipse creatus est, qui staret, si stare uoluisset.

10

XXIII.

QUALITER INTELLEGENDVM SIT ILLVD ESAIAE: QVOMODO
CECIDIT DE CAELO LVCIFER ET CETERA. ITEM EX EODEM
LIBRO XI.

Quod ergo putatur numquam diabolus in ueritate stetisse, 38
15 numquam cum angelis beatam duxisse uitam, sed ab ipso
suae condicionis initio cecidisse, non sic accipiendum est ut
non propria uoluntate deprauatus, sed malus a bono deo creatus
putetur: alioquin non ab initio cecidisse diceretur: neque enim
cecidit, si talis factus. sed factus continuo se a luce ueritatis
20 auertit superbia tumidus et propriae potestatis delectatione
corruptus, unde beatæ atque angelicæ uitæ dulcedinem non
gustauit, quam non utique acceptam fastidiuit, sed nolendo
accipere deseruit et amisit. proinde nec sui casus praescius
esse potuit, quoniam sapientia pietatis est fructus. ille autem
25 continuo impius, consequenter et mente caecatus non ex eo
quod acceperat cecidit, sed ex eo quod acciperet, si subdi

1 Io. 8, 44

1 illud] illud eius v erit T 3 etiam in (om. quod) T
5 autem potuit PTv qui] quod v 7 ante quam G¹MP¹TVv
8 initio] icio P 9 staret] stare P¹v 10 cap. XXXVIII PT 12 cae-
cidit MV item om. P 13 XI] XI de genesi ad litteram PTv
14 quod] quomodo v 16 caecediisse V 18 putatur P¹ caeci-
diisse MV 19 caecedit V tales P¹ est factus PTv 20 pro-
pine T dilectatione P¹ 22 fastidium v 25 caecus PT 26 cae-
cidit PV acceperet V¹ accepit M¹ (at in it corr. m. 2) acceperat Pv

12*

noluisset deo: quod profecto quia noluit, et ab eo quod accepturus erat cecidit et potestatem illius sub quo esse noluit non euasit factumque in illo est pondere meritorum ut nec iustitiae possit lumine delectari nec ab eius sententia liberari.

6

Quod ergo per Esaiam prophetam in eum dicitur: quomodo cecidit de caelo lucifer mane oriens, contritus est in terram qui mittebat ad omnes gentes? tu autem dixisti sensu tuo: in caelum ascendam, super sidera caeli ponam thronum meum, sedebo¹⁰ in monte excelso super montes excelsos, qui sunt ad aquilonem; ascendam super nubes, ero similis altissimo; nunc autem ad inferos descendes et cetera, quae in figura regis uelut Babylonis in diabolum dicta intelleguntur, plura in eius corpus conueniunt, quod etiam de¹⁵ humano genere congregat, et in eos maxime qui ei per superbiam cohaerent apostatando a mandatis dei. sicut enim qui erat diabolus homo dictus est, ut in euangelio: inimicus homo hoc fecit, ita qui homo erat diabolus dictus est, ut rursus in euangelio: nonne ego uos duodecim elegi et²⁰ unus ex uobis diabolus est? et sicut corpus Christi, quod est ecclesia, dicitur Christus — sicut illud est: uos Abrahae semen estis, cum paulo superius dixisset: Abrahae dictae sunt promissiones et semini eius; non dicit: et seminibus, tamquam in multis, sed tamquam in uno: et semini tuo,²⁵ quod est Christus; et iterum: sicut enim corpus unum est et membra habet multa, omnia autem membra corporis, cum sint multa, unum est corpus, ita et Christus — eo modo etiam corpus diaboli, cui caput est dia-

6 Es. 14, 12—15 18 Matth. 13, 28 20 Io. 6, 70
22 Galat. 3, 29 28 Ibid. 16 26 I Cor. 12, 12

2 caecidit PVv 7 caecedit V 11 montem T excelso] excelsum
T 12 ab aquilone T 14 quae in figura om. v regi v babylonis T
16 ei] et v haec P per om. Pv superbia v 17 apostando T
18 ut om. v 19 qui] que v erat om. v 20 ego]
ergo v 22 illud est] illud et v 29 cui] c in litura a m. 2 V

bolus, id est ipsa impiorum multitudo maximeque eorum qui a Christo uel de ecclesia sicut de caelo decidunt, dicitur diabolus et in ipsum corpus figurate multa dicuntur, quae non tam capiti quam corpori membrisque conueniant. itaque lucifer, qui mane oriebatur et cecidit, potest intellegi apostatarum genus uel a Christo uel ab ecclesia, quod ita conuertitur ad tenebras amissa luce, quam portabat, quemadmodum qui conuertuntur ad deum a tenebris ad lucem transeunt, id est qui fuerunt tenebrae fiunt lux.

10 Item in figura principis Tyri per Hiezechielem prophetam in diabolum dicta intelleguntur: tu es signaculum similitudinis et corona decoris; in deliciis paradisi dei fuisti, omni lapide pretioso ornatus es et cetera, quae non tam in ipsum principem spiritum nequitiae quam
15 in corpus eius dicta conueniunt. paradisos enim dicta est ecclesia, sicut legitur in cantico canticorum: hortus conclusus, fons signatus, puteus aquae uiuae, paradisos cum fructu pomorum. inde ceiderunt uel aperta et corporali separatione omnes haeretici, uel oeculta et spiritali,
20 quamuis in ea corporaliter esse uideantur, omnes conuersi ad nomitum suum, cum post remissionem peccatorum paululum ambulassent in uia iustitiae, in quibus facta sunt posteriora deteriora prioribus, et quibus expediebat non cognoscere uiam iustitiae quam cognoscentibus retrorsum reflecti a tradito sibi

11 Ezech. 28, 12 et 13 16 Cant. 4, 12 et 13 20 cf. Prou.
28, 11 23 cf. II Petr. 2, 21 et 22

2 ^{corum} xp̄o uel v de caelo om. v decidunt Pⁱ 8 in om.
MV figuratae V 4 conueniunt PT 5 caecidit MV
6 ecla M 7 ad] a P quā admodum Pⁱ 8 deum] dominum
P tenebras PⁱVⁱ ad lucem] a lucem M 9 uerba inde a fiunt
lux uelque ad finem capitis rescripta sunt a m. 2 in V; scriptura m. 1 fere
cuonuis lux fiunt PT^v 10: ha. om. P Hiezechiel T Ezechielem
Pⁱ 11 es om. P^v 12 deliciis P; i erasa paradysi Vⁱv;
om. P 13 a lapide Mⁱ 14 ipso MV spirituum v 16 ec-
clesia] et ecclesia T^v ortus P^v 17 et: fons v 18 caeciderunt
MPV 19 separationem Vⁱ 21 remissione M paululum v
23 et] ex P 24 se flecti v

sancto mandato. hanc pessimam generationem dominus describit, cum dicit spiritum nequam exire ab homine et cum aliis septem redire, in domo quam mundatam iam inuenerat intrare, ut sint nouissima hominis illius peiora prioribus. tali enim generi hominum, quod iam factum est corpus diaboli, possunt haec uerba congruere: a die qua creatus es tu cum cherub, id est cum sede dei, quae interpretatur multiplicata scientia; et posui te in monte sancto dei, hoc est in ecclesia — unde est: et exaudiuit me de monte sancto suo — fuisse isti in medio lapidum flammeorum, id est sanctorum spirituum feruentium, lapidum uiuorum; ambulasti sine uitio tu in diebus tuis, ex quo die creatus es tu, donec inuenta sunt delicta tua in te.

XXIII.

15

CONTRA EOS QVI DICVNT, CVR CREAVERIT DEVS HOMINEM,
QVEM PECCATVRVM ESSE PRAESCIEBAT. ITEM EX EODEM LIBRO
XI DE GENESI AD LITTERAM.

- 39 Si ergo quaeritur cur deus temptari permiserit hominem, quem temptatori consensurum esse praesciebat, altitudinem quidem consilii eius penetrare non possum et longe supra uires meas hoc esse profiteor. est ergo aliqua causa fortassis occultior, quae melioribus sanctoribusque reseratur illius gratia potius quam meritis eorum; sed tamen, quantum uel donat sapere uel sinit dicere, non mihi uidetur magnae laudis futurum fuisse hominem, si propterea posset bene uiuere, quia nemo male uiuere suaderet, cum et in natura posse et in

2 Matth. 12, 43—45

7 Ezech. 28, 14 et 15

10 Ps. 3, 5

1 scribit <i>P</i> ; s a m. 2	3 domo <i>MV</i> : domum <i>PTv</i>	mundam <i>v</i>
4 iam om. <i>T</i>	intrare] et intrare <i>P</i>	nouissimi <i>P</i>
(a m. 1 et 2)	cerubin <i>Gv</i>	8 interpretaatur <i>M</i>
<i>Pv</i>	15 cap. XXXVIII <i>PT XL v</i>	12 spiritum <i>MP</i>
<i>M</i> praescierat <i>T</i>	item om. <i>PTv</i>	16 quur <i>M</i>
20 temptatore <i>v</i>	21 possu-	
mus <i>P</i>	supra] super <i>P</i>	22 confiteor <i>PTv</i>
		24 donant <i>T</i>

potestate haberet uelle non consentire suadenti, adiuuante tamen illo qui superbis resistit, humilibus autem dat gratiam. cur itaque temptari non sineret quem consensurum esse praesciebat, cum id facturus esset propria uoluntate per culpam et ordinandus esset illius aequitate per poenam, ut etiam sic ostenderet animae superbae ad eruditionem futurorum sanctorum, quam recte ipse uteretur animarum uoluntatibus etiam malis, cum illae peruerse uterentur naturis bonis?

- 10 Nec arbitrandum est quod esset hominem deiecturus iste temptator, nisi praecessisset in anima hominis quaedam elatio comprimenda, ut per humiliationem peccati quam de se falso praesumserit disceret. uerissime quippe dictum est: ante ruinam exaltatur cor et ante gloriam humiliatur; et huius forte hominis uox est in psalmo: ego dixi in abundantia mea: non mouebor in saeculum. deinde expertus iam quid mali habeat superba praesumptio propriae potestatis et quid boni adiutorium gratiae dei: domine, inquit, in uoluntate tua praestitisti decori meo uirtutem, auertisti autem faciem tuam, et factus sum conturbatus. sed siue illud de hoc homine siue de alio dictum est, extollenti se tamen animae et nimium tamquam de propria uirtute praefidenti etiam experimento poenae fuerat demonstrandum quam bene non se habeat facta natura, si a faciente recesserit. hinc enim etiam maxime commendatur quale bonum sit deus, quando nulli ab eo recedenti bene est,

2 Iac. 4, 6

13 Prou. 16, 18

15 Ps. 29, 7 et 8

- 1 habere (om. uelle) v 3 gratiam dat Pv temptare Pⁱ
 5 aequitate P 7 sanctorum] omnium sanctorum P 8 uoluptatibus
 v ille Tv peruersae V uteretur Pⁱv 10 deiectoros Pⁱ
 12 humiliationem Vⁱ humiliatione M falsa (om. se) v 13 praesumpserit Pⁱv 14 ruina PV gloria P humiliabitur v
 16 habundantia Pv 17 iam expertus Pⁱv praesumptio Pⁱv
 18 bonum V inquit Pv 20 autem om. Pⁱv
 a me post tuam add. MⁱPⁱv 21 conturbatus V sed si uel MⁱV
 22 extollente v 24 bene non MV: non bene Pⁱv
 25 faciente Vⁱ commendatus v

quia et qui gaudent in mortiferis uoluptatibus, esse sine dolorum timore non possunt, et qui omnino malum desertionis suae maiore superbiae stupore non sentiunt, miseriores prorsus apparent, ut, si nolunt recipere medicinam talia deuotandi, ualeant ad exemplum, quo possint talia deuotari. sicut enim apostolus Iacobus dicit: unusquisque temptatur a concupiscentia sua abstractus et inlectus; deinde concupiscentia cum conceperit, parit peccatum; peccatum autem cum consummatum fuerit, generat mortem. unde sanato superbiae tumore resurgitur, si uoluntas, quae ante experimentum defuit, ut permaneretur cum deo, saltem post experimentum adsit, ut redeatur ad deum.

Sic autem quidam mouentur de hac primi hominis temptatione, quod eam fieri permiserit deus, quasi nunc non uideant uniuersum genus humanum diaboli insidiis sine cessatione temptari. cur et hoc permittit deus? an quia probatur et exercetur uirtus et est palma gloriosior non consensisse temptatum quam non potuisse temptari, cum etiam ipsi, qui deserto creatore eunt post temptatorem, magis magisque temptent eos qui in uerbo dei permanent praebeantque illis contra cupiditatem deuotionis exemplum et incutiant contra superbiam timorem pium? unde dicit apostolus: intendens te ipsum, ne et tu temteris. mirum est enim quantum ista humilitas, qua subdimur creatori, ne tamquam eius adiutorio non egentes de nostris uiribus praesumamus; per scripturas omnes diuinas cura continua commendatur. cum ergo etiam per iniustos iusti ac per impios pii proficiant, frustra dicitur:

6 Iac. 1, 14 et 16

28 Galat. 6, 1

1 qui *PTv*: om. *MV* uoluntatibus *P* 2 et *P*² in rasura
 3 maiores *P* 4 uolunt. *P*² diuitandi *P* 5 ualeant om. v
 talia] alia v 8 conciperit *MV* 10 resurgitur *P*¹ 12 saltem
PTv 14 sic] si *PTv* primo *Pv* 16 diaboli *P*; i prior
 a m. 2 17 quare *P* 20 temptet *MV* temptant *P* 21 dei
 om. v praebeantque *T*¹ 22 cupiditatem *P*¹ deuotionis *P*
 25 quas abdimur *V* 26 et iusti *P*; et add. m. 2° supr. uers.
 ac *P*² in ras. proficiunt *P*

non crearet deus quos praesciebat malos futuros. cur enim non crearet quos praesciebat bonis profuturos, ut et utiles eorum bonis uoluntatibus exercendis admonendisque nascantur et iuste pro sua mala uoluntate puniantur?

1 Talem, inquiunt, faceret hominem, qui nollet omnino peccare. ecce nos concedimus meliorem esse naturam, quae omnino peccare nolit. concedant et ipsi non esse malam naturam, quae sic facta est, ut posset non peccare, si nollet, et iustam esse sententiam, qua punita est quae uoluntate, non
 10 necessitate peccauit. sicut ergo ratio uera docet meliorem esse creaturam, quam prorsus nihil delectat illicitum, ita ratio uera nihilo minus docet etiam illam bonam esse, quae habet in potestate illicitam delectationem, si extiterit, ita cohibere, ut non solum de ceteris licitis recteque factis uerum
 15 etiam de ipsius prauae delectationis cohibitione laetetur. cum ergo haec natura bona sit, illa melior, cur illam solam et non utramque potius faceret deus? ac per hoc qui parati erant de illa sola deum laudare, uberius eum debent laudare de utraque; illa quippe est in sanctis angelis, haec in sanctis
 20 hominibus. qui autem sibi partes iniquitatis elegerunt laudabilemque naturam culpabili uoluntate deprauarunt, non quia praesciti sunt ideo creari minime debuerunt; habent enim et ipsi locum suum, quem in rebus impleant pro utilitate sanctorum. nam deus nec iustitia cuiusquam recti hominis
 25 eget; quanto minus iniquitate peruersi?

Quis autem sobria consideratione dicat: melius non crearet quem praesciebat ex alterius iniquitate posse corrigi, quam crearet etiam quem praesciebat pro sua iniquitate debere damnari? hoc est enim dicere: melius non esset qui alterius
 30 malo bene utendo misericorditer coronaretur, quam esset etiam

1 quer <i>MT</i>	2 profuturis <i>P</i>	3 ammonendisque <i>PTVv</i>	
4 iustae <i>T</i> iusti <i>v</i>	5 qui] quo <i>Ppr.</i>	6 meliores <i>v</i>	natura
<i>v</i> 7 nollet <i>P¹</i>	ipse <i>P¹</i>	12 nihilominus <i>v</i>	bonum <i>v</i>
13 illicitum <i>P¹T¹</i>	14 licitis <i>P¹ in rasura</i>	15 dilectionis	
<i>P</i> 17 ae] hac <i>P</i>	19 illa <i>add. P¹ in marg.</i>	20 partis <i>MV</i>	
iniquitates <i>P¹</i>	eligerant <i>MV</i>	laudabilemque <i>v</i>	23 ipse <i>P¹</i>
25 aget <i>T</i>	27 corrige <i>P¹</i>	28 creare <i>v</i>	quem] qua <i>P</i>

malus, qui pro suo merito inste puniretur. cum enim ratio certa demonstrat duo quaedam non aequalia bona, sed unum superius, alterum inferius, non intellegunt tardi corde, cum dicant: utrumque tale esset, nihil se aliud dicere quam: solum illud esset. ac sic cum aequare quaerunt genera bonorum, 5 numerum minuunt et immoderate augendo unum genus alterum tollunt. quis autem hoc audiret, si dicerent: quoniam excellentior sensus est uidendi quam audiendi, quattuor oculi essent et aures non essent? ita si excellentior est creatura illa rationalis, quae sine ullius poenae comparatione, sine ulla 10 superbia deo subditur, alia uero in hominibus ita creata est, ut in se dei beneficium non possit agnoscere nisi alterius uidendo supplicium, ut non altum sapiat, sed timeat, id est non de se praefidat, sed confidat in deum: quis recte intellegens dicat: »talis esset ista qualis illa« nec uideat se nihil aliud 15 dicere quam: »non esset ista, sed sola esset illa«? quod si inerudite atque insipienter dicitur, cur ergo non crearet deus etiam quos malos futuros esse praesciebat, uolens ostendere iram et demonstrare potentiam suam et ob hoc sustinens in multa patientia uasa irae, quae perfecta sunt in perditionem, 20 ut notas faceret diuitias gloriae suae in uasa misericordiae, quae praeparauit in gloriam? sic enim qui gloriatur non nisi in domino gloriatur, cum cognoscit non suum, sed illius esse non solum ut sit, uerum etiam ut non nisi ab illo bene sibi sit a quo habet ut sit. nimis itaque importune dicitur: non 25 essent quibus deus tantam beneficentiam misericordiae suae tribueret, si aliter esse non possent, nisi essent et hi in quibus uindictae iustitiam demonstraret.

Cur enim non utrique potius essent, quando in utrisque et bonitas dei et aequalitas iure praedicatur? at enim si deus 30

13 cf. Rom. 11, 20

18 cf. Rom. 9, 22 et 23

22 cf. II Cor. 10, 17

2 aequali P^a 4 dicunt MPTv se] si P^a; om. v 5 illum
T quaerunt MV: uolunt PTv 6 agendo MV 7 hoc MV:
hos PTv 9 excellensior T 12 posset Pv 14 praefidat]
praesumat P 19 et et ob v 20 perfecte P^a 22 prauiit T
23 gloriatur Pv 26 tantu P beneficentiam Pv 27 tribuerit
P^a 28 iustitia v 30 aequitas PTv act P; i ras

uellet, etiam isti boni essent. quanto melius hoc deus uoluit, ut quod uellent essent; sed boni infructuose, mali autem impune non essent et in eo ipso aliis utiles essent. sed praesciebat quod eorum futura esset uoluntas mala. praesciebat sane et, quia falli non potest eius praescientia, ideo non ipsius, sed eorum est uoluntas mala. cur ergo eos creauit quos tales futuros esse praesciebat? quia sicut praenidit quid mali essent facturi, sic etiam praenidit de malefactis eorum quid boni esset ipse facturus. sic enim eos fecit, ut eis relinqueret unde et ipsi aliquid facerent quo, quidquid etiam culpabiliter eligerent, illum de se laudabiliter operantem inuenirent; a se quippe habent uoluntatem malam, ab illo autem et naturam bonam et iustam poenam, sibi debitum locum, aliis exercitationis adminiculum et timoris exemplum.

15 Sed posset, inquit, etiam ipsorum uoluntatem in bonum conuertere, quoniam omnipotens est. cur ergo non fecit? quia noluit. cur noluerit penes ipsum est; debemus enim non plus sapere quam oportet sapere. puto tamen paulo ante satis nos ostendisse non parui boni esse rationabilem creaturam etiam istam, quae malorum comparatione cauet malum. quod genus bonae creaturae utique non esset, si omnium malas uoluntates in bonum deus conuertisset et nulli iniquitati poenam debitam infligeret; ac sic non esset nisi solum illud genus, quod nulla uel peccati uel supplicii malorum comparatione proficeret. ita uelut aucta numerositate excellentioris generis ipsorum generum bonorum numerus minueretur.

Ergo, inquit, est aliquid in operibus dei quod alterius malo indigeat, quo proficiat ad bonum? itane obsurduerunt

17 cf. Rom. 12, 3

2 non infructuose <i>T</i>	3 impuni <i>P¹</i>	utile <i>P¹v</i>	6 eos
om. <i>v</i>	8 malefactis <i>MV</i> : malis factis <i>PTv</i>	9 relinqueretur <i>P¹</i>	
10 ipse <i>v</i>	faceret <i>v</i>	quidquid <i>Tv</i>	quid <i>P¹</i>
14 amminiculum <i>PTV</i>	15 inquit <i>P¹Tv</i>	17 paenes <i>PTV</i>	19 ratio-
nalem <i>PTv</i>	20 comparationem <i>MV</i>	cauet (c in litura a m. 3)	
<i>V</i>	22 deus in bonum <i>T</i> ; deus om. <i>P¹</i>	24 nullo <i>PTV</i>	
supplicii <i>P¹</i>	25 uelud <i>P</i>	excellentiores <i>Pv</i>	26 numerus]
numerum <i>v</i> ; om. <i>P</i>	minueret <i>v</i>	28 obsurduerunt <i>P¹v</i>	

et excaecati sunt homines nescio quo studio contentionis, ut non audiant uel uideant quibusdam punitis quam plurimi corrigantur? quis enim paganus, quis Iudaeus, quis haereticus non hoc in domo sua cotidie probet? uerum cum uenitur ad disputationem inquisitionemque ueritatis, nolunt aduertere sensus suos homines, ex quo opere diuinæ providentiae in eos ueniat imponendae commotio disciplinae, ut, si non corriguntur qui puniuntur, eorum tamen exemplo ceteri metuant ualeatque ad eorum salutem iusta perniciēs aliorum. num enim malitiae illorum uel nequitiae deus auctor est, de quo-
rum iusta poena consulit, quibus hoc modo consulendum esse constituit? non utique; sed cum eos uitiiis propriis malos futuros esse praesciret, non eos tamen creare destitit, utilitati deputans eorum quos in hoc genere creauit, ut ad bonum proficere nisi malorum comparatione non possent. si enim non
essent, nulli rei utique prodessent. parumne boni actum est, ut sint qui certe illi generi utiles sint? quod genus quisquis non uult ut sit, nihil aliud agit nisi ut ipse in eo non sit. magna opera domini, exquisita in omnes uoluntates eius. praeuidet bonos futuros et creat; praeuidet
malos futuros et creat, se ipsum ad fruendum praebens bonis, multa munera suorum largiens et malis, misericorditer ignoscens, iuste ulciscens, itemque misericorditer ulciscens, iuste ignoscens, nihil metuens de cuiusquam malitia, nihil indigens de cuiusquam iustitia, nihil sibi consulens nec de operibus
bonorum et bonis consulens etiam de poenis malorum. cur ergo non permetteret temtari hominem illa temtatione prodendum, conuincendum, puniendum, cum superba concupiscentia

19 Ps. 110, 2

1 contentiones v¹ 4 probet *om. v* conuenitur (*om. cum*) v
5 inquisitionemque v *in marg.* 7 ueniant v 8 exemplū v
10 enim] etiam Pv illorum MV: eorum PTv 11 consolendum V
13 utilitate v¹ 17 utiles sunt PTv 18 ipsi P¹ 19 exquaesita MV
20 praeuidit P¹ 22 munera MPV: munerum T numerum v
23 iuste ulciscens—ignoscens *om. v* 24 ignoscent P¹
malitia—cuiusquam *om. P¹v* 26 consolens P¹ 27 illam V²
28 puniendum MV¹; *corr. m. 2* superbia P¹

propriae potestatis quod conceperat pareret suoque fetu confunderetur instoque supplicio a superbiae atque inoboedientiae malo posteros deterreret, quibus ea conscribenda et annuntianda parabantur?

5 Si autem quaeritur cur potissimum per serpentem diabolus temptare permissus sit, iam hoc significandi gratia factum esse quem non admoneat scriptura tantae auctoritatis tantis diuinitatis documentis agens in prophetando, quantis effectis iam mundus impletus est? non quo diabolus aliquid ad in-
10 stractionem nostram significare uoluerit, sed cum accedere ad temptandum non posset nisi permissus, num per aliud posset nisi per quod mittebatur accedere? quidquid igitur serpens ille significauit, dei prouidentiaetribuendum est, sub qua et ipse diabolus suam quidem habet cupiditatem nocendi, facul-
15 tatem autem non nisi quae datur uel ad subuertenda ac perdenda uasa irae uel ad humilianda siue probanda uasa misericordiae. natura itaque serpentis unde sit nouimus: produxit enim terra in uerbo dei omnia pecora et bestias et serpentes; quae uniuersa creatura habens in se animam uiuam, inratio-
20 nabilem, uniuersae rationali creaturae siue bonae siue malae uoluntatis lege diuini ordinis subdita est. quid ergo mirum, si per serpentem aliquid agere permissus est diabolus, cum daemonia in porcos intrare Christus ipse permiserit?

Magis de ipsa natura diaboli scrupulosius quaeri solet; quam
25 totam quidam haeretici offensi molestia malae uoluntatis eius alienare conantur a creatura summi et ueri dei et alterum

17 cf. Gen. 1, 20—26

23 cf. Matth. 8, 32

1 propria P	conceperat MV	factu V	foetu P	2 sup-
plicio P	4 paranda v	6 temptari P	permisisset (om. sit)	
v	hoc om. Pv	7 tantis] tantae T	tante P (e a m. 2 in ras.)	
8 profetando v	9 quo] quod P	ad om. v	10 accederet	
PT	12 mittebatur v	13 dei MV: ei T	eius v et P ² sup.	
uers.	qua] quo v	et om. P ¹ v	14 quidem] quippe P ¹ v	
16 humilianda MV	18 post dei ras. 8—9	litterarum in P	pec-	
cora P	19 inrationalem P	20 uniuersae V	rationalis P ¹	
22 per PTv: om. MV	23 xps ipse p P ² in rasura	25 quidem		
PT	molestia Pv	26 creatura] creatoris P ¹ v		

ei dare principium, quod sit contra deum. non enim ualent intellegere omne quod est, in quantum aliqua substantia est, et bonum esse et nisi ab illo uero, a quo omne bonum est, esse non posse; malam uero uoluntatem inordinate moueri bona inferiora superioribus praeponendo; atque ita factum 5 esse ut rationalis creaturae spiritus sua potestate propter excellentiam delectatus tumesceret superbia, per quam caderet a beatitudine spiritalis paradisi et inuidencia contabesceret. in quo tamen bonum est hoc ipsum, quod uiuit et uiuificat corpus siue aerium, sicut ipsius diaboli uel daemonum spiri- 10 tus, siue terrenum, sicut hominis anima cuiusuis, etiam maligni atque peruersi. ita dum nolunt aliquid quod deus fecerit propria uoluntate peccare, ipsius dei substantiam dicunt primo necessitate et post inexpiabiliter uoluntate corruptam atque peruersam. sed de istorum dementissimo errore alias iam 15 multa diximus.

In hoc autem opere quaerendum est secundum sanctam scripturam quid de diabolo dicendum sit. primum utrum ab initio ipsius mundi sua potestate delectatus abstiterit ab illa societate et caritate, qua beati sunt angeli, qui fruuntur deo, 20 an aliquo tempore in sancto coetu fuerit angelorum etiam ipse pariter iustus et pariter beatus. nonnulli enim dicunt ipsum ei fuisse casum a supernis sedibus, quod inuiderit homini facto ad imaginem dei. porro autem inuidia sequitur superbiam, non praecedit; non enim causa superbiendi est in- 25 uidia, sed causa inuidendi superbia. cum igitur superbia sit amor excellentiae propriae, inuidia uero sit odium felicitatis alienae, quid unde nascatur satis in promptu est; amando enim quisque excellentiam suam uel paribus inuidet, quod ei

3 uero] uero deo <i>PTv</i>	6 esse] est <i>v</i>	creatura <i>v</i>	7 superbiam
<i>P</i> ¹ 8 paradysi <i>v</i>	10 aerium <i>P</i>	aerius <i>v</i>	11 maligne <i>P</i> ¹
12 uolunt <i>v</i>	14 expiabiliter <i>v</i>	18 primo <i>PT</i> ² <i>v</i>	promo <i>T</i> ¹
19 dilectatus <i>P</i>	23 ei <i>om. v</i>	inuideret <i>v</i>	24 autem <i>om.</i>
<i>P</i>	inuidiam <i>V pr.</i> ; <i>corr. m. 1</i>	sequitur <i>om. v</i>	25 praeci-
dit <i>P</i> ¹	26 sit superbia. <i>P</i>	27 amore <i>T</i>	inuidie <i>P</i>
28 unde <i>P</i> ¹ in rasura	promptu <i>Tv</i>	29 inuidit <i>P</i> ¹	

coaequantur, uel inferioribus, ne sibi coaequantur, uel superioribus, quod eis non coaequetur. superbiendo igitur inuidus, non inuidendo quisque superbus est.

Merito initium omnis peccati superbiam scriptura definiuit
 5 dicens: initium omnis peccati superbia. cui testimonio
 non inconuenienter aptatur etiam illud quod apostolus ait:
 radix omnium malorum est auaritia, si auaritiam
 generalem intellegamus, qua quisque appetit aliquid amplius
 quam oportet propter excellentiam suam et quendam propriae
 10 rei amorem. cui sapienter nomen latina lingua indidit, cum
 appellauit priuatam, quod potius a detrimento quam ab incre-
 mento dictum elucet; omnis enim priuatio minuit. unde
 itaque uult eminere superbia, inde in angustias et in egestatem
 contruditur, cum a communi ad proprium damnoso sui amore
 15 redigitur. specialis est autem auaritia, quae usitatius appel-
 latur amor pecuniae, cuius nomine apostolus per speciem
 genus significans uniuersalem auaritiam uolebat intellegi di-
 cendo: radix omnium malorum est auaritia. hac enim
 et diabolus cecidit, qui utique non amauit pecuniam, sed
 20 propriam potestatem. proinde peruersus sui amor priuat sancta
 societate turgidum spiritum eumque coartat miseria iam per
 iniquitatem satiari cupientem. hinc alio loco cum dixisset:
 erunt enim homines se ipsos amantes, continuo sub-
 iecit: amatores pecuniae, ab illa generali auaritia, cuius
 25 superbia caput est, ad hanc specialem descendens, quae propria
 hominum est. neque enim essent etiam homines amatores
 pecuniae, nisi eo se putarent excellentiores, quo ditiores. cui

5 Eccli. 10, 13

7 I Tim. 6, 10

23 II Tim. 3, 2

1 uel—coaequantur <i>om. P¹v</i>	2 coequantur <i>P¹</i>	7 radix] <i>r.</i>
enim <i>P</i>	8 aliquid <i>om. P¹v</i>	9 propter <i>om. v</i> et] sed <i>P¹</i>
12 dicta <i>P</i>	minuitur <i>v</i>	13 inde angustias <i>MV</i> egestatemque (<i>om.</i>
et in) <i>PTv</i>	14 concluditur <i>P¹</i>	sui (<i>i in ras. a m. 1</i>) <i>V</i>
15 est <i>om. T</i>	qua <i>T</i>	18 est malorum <i>v</i> hac] haec <i>P p</i>
hanc <i>v</i>	19 caecedit <i>V</i>	20 proprium <i>P¹</i> 22 sociari <i>v</i>
23 erant <i>P</i>	25 capud <i>P¹</i>	26 etiam <i>P¹ in marg.</i> 27 excen-
lenciores <i>P</i>	quo] ac <i>v</i>	

morbo contraria caritas, quae non quaerit quae sua sunt, id
 est non priuata excellentia laetatur; merito ergo et non in-
 fiat. hi duo amores, quorum alter sanctus, alter immundus,
 alter socialis, alter priuatus, alter communi utilitati consulens
 propter supernam societatem, alter etiam rem communem in
 potestatem propriam redigens propter arrogantem dominatio- 5
 nem, alter subditus, alter aemulus deo, alter tranquillus,
 alter turbulentus, alter pacificus, alter seditiosus, alter ueri-
 tatem laudibus errantium praeferens, alter quoquo modo laudis
 audius, alter amicalis, alter inuidus, alter hoc uolens proximo 10
 quod sibi, alter subicere proximum sibi, alter propter proximi
 utilitatem regens proximum, alter propter suam, praecesserunt
 in angelis, alter in bonis, alter in malis, et distinxerunt con-
 ditas in genere humano ciuitates duas sub admirabili et in-
 effabili prouidentia dei cuncta quae creat administrantis, 15
 alteram iustorum, alteram iniquorum. quarum etiam quadam
 temporali commixtione peragitur saeculum, donec ultimo iudi-
 cio separentur et altera coniuncta angelis bonis in regno suo
 uitam consequatur aeternam, altera coniuncta angelis malis
 in ignem cum rege suo mittatur aeternum. 20

1 cf. I Cor. 13, 5 et 4

1 quae prius om. P¹v 2 et om. v infantur v 3 amores]
 amatores P sanctus] s. est T^v s. et P alter] et alter v
 immundus (mundus v) est P^v 4 utilitate P 7 subditur MV
 aemulos P¹v¹ 8 turbulentus P turbilentus T¹ 9 quōquomodo
 V (no expunxit m. 2) quomodo P comode v laudis] laudibus
 MV 10 proximum P 11 propter om. v 12 utilitatum T
 utilitati v 13 post angelis add. v: alter in angelis . distinxerunt
 P 14 ammirabili TV^v amirabili P^v 16 quaedam T 18 (et
 19) alterā coniunctā P^v

XXV.

DE DECIMATIONE LEVI IN LUMBIS ABRAHAЕ. EX LIBRO DE
GENESI X AD LITTERAM.

Quamuis nullius hominis anima sit in lumbis patris sui, 40
 5 secundum carnem tamen in lumbis Abrahae constitutum Levi
 decimatum et ibi constitutum secundum carnem Christum
 non decimatum. secundum rationem quippe illam seminalem
 ibi fuit Levi, qua ratione per concubitus uenturus erat in
 matrem; secundum quam rationem non ibi erat Christi caro,
 10 quamuis secundum ipsam ibi fuerit Mariae caro. quapropter
 nec Levi nec Christus in lumbis Abrahae secundum animam,
 secundum carnem uero et Levi et Christus: sed Levi secundum
 concupiscentiam carnalem, Christus autem secundum solam
 substantiam corporalem. cum enim sit in semine et uisibilis
 15 corpulentia et inuisibilis ratio, utrumque cucurrit ex Abraham
 uel etiam ex ipso Adam usque ad corpus Mariae, quia et
 ipsum eo modo conceptum et exortum est. Christus autem
 uisibilem carnis substantiam de carne uirginis sumsit, ratio
 uero conceptionis eius non a semine uirili, sed longe aliter
 20 ac desuper uenit. proinde secundum hoc quod de matre acce-
 pit etiam in lumbis Abrahae fuit. ille est ergo decimatus in
 Abraham qui, licet secundum carnem tantum, sic tamen fuit
 in lumbis eius, quemadmodum in sui patris ipse Abraham,
 id est qui sic est natus de patre Abraham, quemadmodum
 25 de suo patre natus est Abraham, per legem scilicet in mem-
 bris repugnantem legi mentis et inuisibilem concupiscentiam,

1 cap. XL P XLI Gv; coniunctum est cum cap. LXXXVIII in
 T 2 in—Abrahae om. T genesi (de om.) MTV 3 littera
 MTV X] decimam T 4 nullius] in nullius V suis v 5 lumbi
 P^a 7 illa MV 9 matrem V; m deleuit m. 1 10 ibi]
 sibi P fuerat Pv 11 abra P 13 secundum P 14 inuisi-
 bilis P (in eras.) 17 conceptum ē et v 18 carne] carnem MV
 22 tantum] natus tantum Pv 23 eius om. P in sui—quemad-
 modum om. T^a suis (om. patris) P ipse] etiam ipse PT^a etiam
 ipsi v 24 patre P Abraham T 25 in] et in P

quamuis eam casta et bona iura nuptiarum non sinant ualere, nisi quantum ex ea possunt generi substituendo prospicere. non autem et ille ibi decimatus est cuius caro inde non fer-
norem uulneris, sed materiem medicaminis traxit. nam cum ipsa decimatio ad praefigurandam medicinam pertinuerit, illud 5 in Abrahae carne decimabatur quod curabatur, non illud unde curabatur. eadem namque caro non Abrahae tantum, sed ipsius primi terrenique hominis simul habebat et uulnus praeu-
aricationis et medicamentum uulneris: uulnus praeu-
aricationis in lege membrorum repugnante legi mentis, quae per omnem 10 inde propagatam carnem seminali ratione quasi transcribitur; medicamentum autem uulneris in eo quod inde sine opere concupiscentiali in sola materie corporali per diuinam con-
ceptionis formationisque rationem de uirgine assumtum est propter mortis sine iniquitate consortium et sine falsitate, 15 resurrectionis exemplum. [quapropter quod anima Christi non sit ex traduce animae illius primae praeu-
aricatricis, puto quod etiam ipsi qui animarum traducem defendunt consentiant: per semen quippe concumbentis patris transfundi etiam semen animae uolunt, a quo genere conceptionis Christus alienus est; 20 et quod in Abraham si secundum animam fuisset, etiam ipse decimatus esset: non esse autem decimatum scriptura testatur, quae hinc quoque sacerdotium eius a leuitico sacerdote distinguunt.

An forte dicent: „sicut potuit ibi esse secundum carnem et 25
<non> decimari, cur non etiam secundum animam sine decimatione potuerit?“ hic respondetur, quia utique simplicem ani-

22 cf. Heb. 7, 6

1 ea Vv castā et bonā P nuptiarum T^a sinent v
3 illi P 5 declimatio T praefiguranda medicina P 6 habrae
P quod curabatur—curabatur om. T^a 7 eandem T eadem-
que (om. nam) Pv 9 et medicamentum—praeu-
aricationis om. V
medicamento P praeuaritationis T 10 repugnantem legem
P 11 propagatum P 13 concupiscentiali P materiae PVv
per diuinam et quae secuntur om. Gv 16 quae uncinis inclusi solus
exhibet T 19 transfudi T pr. 26 non a: om. T animam
a: anima T

mae substantiam incrementis augeri corporalibus nec illi putauerunt qui eam corpus existimant, quorum in parte sunt maxime qui eam ex parentibus creari opinantur. proinde in corporis semine potest esse uis inuisibilis, quae incorporaliter numeros agit, non oculis, sed intellectu discernenda ab ea corpulentia, quae uisu tactuque sentitur. et ipsa quantitas corporis humani, quae utique modulum seminis incomparabiliter excedit, satis ostendit posse inde aliquid sumi quod non habeat illam uim seminalem, sed tantum corporalem substantiam, quae diuinitus non de propagine concumbentium in carnem Christi assumpta atque formata est. hoc autem de anima quis ualeat affirmare, quod utrumque habeat, et materiam seminis manifestam et rationem seminis occultam? sed quid laborem in re, quae persuaderi uerbis nemini forsitan potest, nisi tantum ac tale ingenium sit, quod possit loquentis praeuolare conatum nec totum expectare a sermone? breuiter itaque colligam: si potuit et de anima fieri quod cum de carne diceremus, forsitan intellectum sit, ita est de traduce anima Christi, ut non secum labem praeuocationis attraxerit; si autem sine isto reatu non posset inde esse, non est inde. iam de ceterarum animarum aduentu utrum ex parentibus an desuper sint uincant qui potuerint; ego adhuc inter utrosque ambigo et moneor, aliquando sic, aliquando autem sic, saluo eo dumtaxat, ut uel corpus esse animam uel aliquam corpoream qualitatem siue coaptationem, si ita dicenda est quam Graeci *ἀκρονοία* uocant, (non credam) nec quolibet ista garriente me crediturum esse confidam adiuuante deo mentem meam.]

9 tanta (a in ras. a m. 2) T 10 diuinitus (us in ras. a m. 2)
 T 17 quod a: quot T 26 armonian T non credam a:
 om. T 27 garientem T pr. (m del. m. 1)

XXVI.

DE LIGNO SCIENTIAE BONI ET MALI. EX LIBRO VIII DE
GENESI AD LITTERAM INTER CETERA ET AD LOCVM.

41 Sequitur ut uideamus de ligno scientiae dinoscendi bonum
et malum. prorsus et hoc lignum erat uisibile et corporale s
sicut arbores ceterae. quod ergo lignum esset non est dubi-
tandum, sed cur hoc nomen acceperit requirendum. mihi etiam
atque etiam consideranti dici non potest quantum placeat illa
sententia, non fuisse illam arborem cibo noxiam — neque enim
qui fecerat omnia bona ualde in paradiso institueret aliquid 10
mali — sed malum fuisse homini transgressionem praecepti.
oportebat autem ut homo sub domino deo positus alicunde
prohiberetur, ut ei promerendi dominum suum uirtus esset
ipsa oboedientia, quam possum uerissime dicere solam esse
uirtutem omni creaturae rationali agenti sub dei potestate, 15
primumque esse et maximum uitium tumoris ad ruinam sua
potestate uelle uti, cuius uitii nomen est inoboedientia. non
esset ergo unde se homo dominum habere cogitaret atque
sentiret, nisi ei aliquid iuberetur. arbor itaque illa non erat
mala, sed appellata est scientiae dinoscendi bonum et malum, 20
quia si post prohibitionem ex illa homo ederet, in illa erat
praecepti futura transgressio, in qua homo per experimentum
poenae disceret quid interesset inter oboedientiae bonum et
inoboedientiae malum. proinde et hoc non in figura dictum,
sed uere quoddam lignum accipiendum; cui non de fructu 25
uel pomo, quod indidem nasceretur, sed ex ipsa re nomen
impositum est, quae illo contra uetitum tacto fuerat secutura.

2 cf. Gen. 2, 16 et 17

10 cf. Gen. 1, 31

1 cap. XL T XLI P XLII Gv 2 VIII] om. MPV; XI Tv
3 littera MV inter—locum om. PTv 5 erit T 7 acciperit
V mihi] m. autem PTv 10 instituerit T constitueret v con-
stituerit P 11 homine T¹ 12 aliunde v 15 uirtutem V;
em in ras. a m. 2 16 sui P 17 nomen] non P¹ 19 nisi] ni
P¹ 21 quia si] quasi v 22 transgressio P 23 interesse P¹
interest v 24 inobentiae P in om. P¹ 25 accipiendum est
P¹T 26 de pomo P; de add. m. 2 inde Pv 27 tactu v

XXVII.

ITEM DE EODEM LIGNO. EX EODEM LIBRO VIII DE GENESI
AD LITTERAM.

Si aliquid mali esset lignum illud, unde prohibuit hominem 42
5 deus, eius ipsius mali natura uenenata uideretur ad mortem.
quia uero ligna omnia in paradiso bona plantauerat qui fecit
omnia bona ualde, nec ulla ibi natura mali erat, quia nusquam
est mali ulla natura: quod diligentius, si dominus uoluerit,
disseremus, cum de illo serpente dicere coeperimus. ab eo
10 ligno, quod malum non erat, prohibitus est, ut ipsa per se
praecepti conseruatio bonum illi esset et transgressio malum;
nec potuit melius et diligentius demonstrari quantum malum
sit sola inoboedientia, cum ideo reus iniquitatis factus est
homo, quia eam rem tetigit contra prohibitionem, quam si
15 non prohibitus tetigisset, non utique peccasset. nam qui dicit
uerbi gratia: „noli tangere hanc herbam“ si forte uenenosa est,
mortemque praenuntiat, si tetigerit, sequetur quoque mors
contemptorem praecepti; sed etiam si nemo prohibuisset atque
ille tetigisset, nihilo minus moreretur: illa quippe res congrua
20 saluti uitaeque eius non esset, siue inde uetaretur siue non
uetaretur. item cum quisque prohibet eam rem tangi, quae
non quidem tangenti, sed illi qui prohibuit obesset — uelut si
quisquam in alienam pecuniam misisset manum prohibitus ab
eo cuius erat illa pecunia — ideo esset prohibito peccatum, quia
25 prohibenti poterat esse damnosum. cum uero illud tangitur
quod nec tangenti obesset, si non prohiberetur, nec cuiquam

6 cf. Gen. 1, 12

1 cap. XLII P XLIII Gv; om. T	2 VIII] decimo MTV undecimo
v; om. P	genesis (de om.) MV
5 eius om. v	mala P
ueneratam V uenenatum PTv	7 ullu P
11 praecepti P	12 demonstrare v
14 quia} qui v	15 nam qui} numquid
16 erbam Pv	17 praenuntians
18 precepit T	19 nihilo minus} n. utique P
20 salute Pv	21 quippe PT: utiq. quippe (om. res) v
22 illa om. v	23 damnosum P dam-
26 ne cuiquam Tv	

alteri quandolibet tangeretur, quare prohibitum est, nisi ut ipsius per se bonum oboedientiae et ipsius per se malum inoboedientiae monstraretur? denique a peccante nihil aliud appetitum est nisi non esse sub dominatione, quando illud admissum est, in quo ne admitteretur sola deberet iussio 5 dominantis attendi. quae si sola attenderetur, quid aliud quam dei uoluntas attenderetur? quid aliud quam dei uoluntas amaretur? quid aliud quam dei uoluntas humanae uoluntati praeponeretur? dominus quidem cur iusserit, uiderit; faciendum est a seruiente quod iussit, et tunc forte uidendum est a 10 promerente, cur iusserit. sed tamen ut causam iussionis huius non diutius requiramus, si haec ipsa magna est utilitas homini quod deo seruit, iubendo deus utile facit quidquid iubere uoluerit, de quo metuendum non est, ne iubere quod inutile est possit. 15

Nec fieri potest ut uoluntas propria non grandi ruinae pondere super hominem cadat, si eam uoluntati superioris extollendo praeponat. hoc expertus est homo contemnens praeceptum dei et ex hoc experimento didicit quid interesset inter bonum et malum, bonum scilicet oboedientiae, malum autem 20 inoboedientiae, id est superbiae, contumaciae, peruersae imitationis dei et noxiae libertatis. hoc autem in quo ligno accidere potuit, ex ipsa re, ut iam supra dictum est, nomen accepit. malum enim nisi experimento non sentiremus, quia nullum esset, si non fecissemus. neque enim ulla natura malus est, sed amissio boni hoc nomen accepit. bonum quippe incommutabile deus est; homo autem, quantum ad eius naturam, in qua eum deus condidit, pertinet, bonum est quidem, sed non incommutabile ut deus. mutabile autem bonum, quod

3 a om. v 4 esse] esset P 5 ammissum V amissum PTv
 amitteretur PVv debueret P 6 dominantes P¹ atten-
 deretur—uoluntas om. P¹v 8 humani P 10 seruienti P¹
 iussit] sit v et] ut V 16 uoluntatis P¹V 17 extollenda
 P 18 est om. v 19 ex V: om. PTv experimentis P¹
 20 scilicet] sc. et P 21 id est inoboedientiae v 22 in] dein v
 accedere P¹ 24 enim] autem Pv 25 ulla] illa V malum
 T 27 in quantum v eius] ius V

est post incommutabile bonum, melius bonum fit, cum bono incommutabili adhaeserit amando atque seruiendo rationali et propria uoluntate. ideo quippe et haec magni boni natura est, quia et hoc accepit, ut possit summi boni adhaerere naturae; quod si noluerit, bono se priuat, et hoc ei malum est, unde per iustitiam dei etiam cruciatus consequitur. quid enim tam iniquum quam ut bene sit desertori boni? neque ullo modo fieri potest ut ita sit, sed aliquando amissi superioris boni non sentitur malum, cum habetur quod amatum est inferius bonum. sed diuina iustitia est, ut qui uoluntate amisit quod amare debuit, amittat cum dolore quod amauit, dum naturarum creator ubique laudetur. adhuc enim est bonum quod dolet amissum bonum; nam nisi aliquod bonum remansisset in natura, nullus boni amissi dolor esset in poena. cum autem sine mali experimento placet bonum, id est ut, antequam boni amissionem sentiat, eligat tenere ne amittat, supra omnes homines praedicandus est. sed hoc nisi cuiusdam singularis laudis esset, non illi puero tribueretur, qui ex genere Israhel factus Hemmanuhel nobiscum deus, reconciliauit nos deo hominum et dei homo mediator; uerbum apud deum, caro apud nos; uerbum caro inter deum et nos. de illo quippe propheta dicit: priusquam sciat puer bonum aut malum, contemnet malitiam, ut eligat bonum. quomodo quod nescit aut contemnit aut eligit, nisi quia haec duo sciuntur aliter per prudentiam boni, aliter per experientiam mali? per prudentiam boni malum scitur, etsi non

18 cf. Matth. 1, 23

20 cf. I Tim. 2, 5

cf. Io. 1, 1 et 14

22 Es. 7, 16

1 incommutabilem V; corr. m. 1 2 ab incommutabili incipit
 quaternio VIII in D adhaeret P^v adherit Dⁱ rationale Dⁱ
 rationabili T 4 accipit D 5 ei] et (t ex i corr.) D 6 per]
 asper T 7 desertore P 8 ita] ista D^v sint v ami-
 ssi D 9 bono Dⁱ non non T 10 uoluptate Pⁱ 12 creatur
 Dⁱ 13 dolit Dⁱ remansisset Dⁱ 14 nullus (i ras.) DP
 16 tenere Dⁱ 19 emanuel D emanuel P^v reconciliauit V;
 h expunctis m. 1 20 mediatur Dⁱ 21 caro ap.] caro autem ap. Dⁱ
 P^v 22 sciat (i ras.) D aut] at v 23 contemnit D
 24 elegit P haec] hac Dⁱv 26 prudentia (om. per) v

sentitur; tenetur enim bonum, ne amissione eius sentiatur malum. item per experientiam mali scitur bonum, quoniam quid amiserit sentit cui de bono amisso male fuerit. priusquam sciret ergo puer per experientiam aut bonum, quo careret, aut malum, quod boni amissione sentiret, contempsit malum, ut eligeret bonum, id est, noluit amittere quod habebat, ne sentiret amittendo quod amittere non debebat: singulare exemplum oboedientiae; quippe qui non uenit facere uoluntatem suam, sed uoluntatem eius a quo missus est; non sicut ille qui elegit facere uoluntatem suam, non eius a quo factus est. merito sicut per unius inoboedientiam peccatores constituti sunt multi, ita et per unius oboedientiam iusti constituuntur multi; quia sicut in Adam omnes moriuntur, sic et in Christo omnes uiuificabuntur.

Frustra autem nonnulli acute obtusi sunt, cum requirunt, quomodo potuerit appellari lignum dinoscentiae boni et mali, antequam in eo transgressus esset homo praeceptum atque ipsa experientia dinosceret quid interesset inter bonum, quod amisit, et malum, quod admisit. lignum enim tale nomen accepit, ut eo secundum prohibitionem non tacto caueretur quod eo contra prohibitionem tacto sentiretur. neque enim iqua inde contra praeceptum manducauerunt, ideo factum est illud lignum dinoscentiae boni et mali, sed utique etiam si oboedientes essent et nihil inde contra praeceptum usurpassent,

8 cf. Io. 6, 38

11 cf. Rom. 5, 19

18 I Cor. 15, 22

1 amissio <i>D¹P¹v</i>	sentiat <i>v</i>	2 quoniam] quod <i>v</i>	3 quid]
qui <i>D¹P¹v</i>	sensit <i>P</i>	amissio <i>v</i>	mali <i>v</i>
(om. per) <i>T</i>	quo] quod <i>D¹PV</i>	5 ammissione <i>P</i>	amissio <i>D¹v</i>
6 elegeret <i>T</i>	eligerit <i>D¹</i>	7 nec sentire <i>T</i>	debeat <i>P¹</i>
om. <i>T</i> ; post qui <i>ras.</i>	2 litt. in <i>D</i>	9 uoluntate meus <i>T</i>	10 eligi
git <i>DP¹</i>	11 peccatoris <i>D¹</i>	13 constituentur <i>T</i>	(et 14) omnis <i>D¹</i>
15 obtusi <i>P</i>	obliti <i>v</i>	16 appellare <i>DP</i>	18 ipsa]
in ipsa <i>P² sup. uers.</i>	dinoscerit <i>D</i>	19 admisit] amisit <i>P</i>	
tale <i>P</i>	20 accipit <i>D</i>	non om. <i>D¹P¹v</i>	(et 21) tactu <i>D¹</i>
caueritur et 21 senteritur <i>D</i>	21 quod <i>P¹ in ras.</i>	22 inde quia	
<i>v</i>	pactum <i>v</i>	23 dignum (d in l corr.) <i>DP</i>	24 oboedi-
entis <i>D¹</i>			

id recte uocaretur quod ibi eis accideret, si usurpassent. quemadmodum si uocaretur arbor saturitatis, quod inde possent homines saturari, numquid, si nemo accessisset, ideo nomen illud esset incongruum, quando quidem cum accederent et saturarentur, tunc probarent quam hoc recte arbor illa uocaretur?

Et quomodo, inquit, intellexeret homo quod ei dicebatur lignum dinoscentiae boni et mali, quando ipsum malum quid esset omnino nesciebat? hoc qui sapiunt, parum attendunt quemadmodum a contrariis notis sic pleraque intellegantur ignota, ut etiam uerba rerum, quae non sunt, cum in loquendo interponuntur, nullus caliget auditor. hoc enim quod omnino non est, nihil uocatur; et has duas syllabas nemo non intellegit, qui latine audit et loquitur. unde nisi cum sensus intuetur id quod est, et eius priuatione quid etiam non sit agnoscit? sicut inane cum dicitur, intuendo corporis plenitudinem priuatione eius tamquam contraria quid dicatur inane intellegimus; sicut audiendi sensu non solum de uocibus uerum etiam de silentio iudicamus. sic ex uita, quae inerat homini, posset eius cauere contrarium, id est uitae priuationem, quae mors uocatur; et ipsam causam, qua perderet quod amabat, id est quodlibet factum suum, quo fieret ut amitteret uitam, quibuslibet syllabis appellaretur — quemadmodum latine cum dicitur peccatum uel malum — tamquam signum eius intellegeret quod mente discerneret. nos enim quomodo in-

1 uocatur D ¹	ibi] ubi D ¹ Pv	accederet V acciderit D	
usurpassent P	2 uocatur D ¹	saturitates D ¹	quid
D ¹ 3 possint D	hominis D ¹	accessisset D ¹	ideo] idoneo
T 4 acciderent D	acerent P ¹	6 uocatur D ¹	7 intel-
geret] elegeret T	8 dinoscentiae D ¹	10 contrariis P ¹	12 inter-
ponantur V	ullus MV	calliget D ¹ P ¹	calligit B ¹
om. MV	qui] quia D ¹	et om. P ¹	cum] con P
14 non	15 in-		
tueretur P	priuationē P	16 agnoscit D ¹	sicut] sic et
DPTv	inanem D ¹	17 plenitudinem] pulchritudinem MV	
contrariam D ¹	18 inane inane MV ¹ ; correxit m. 2 in V		sen-
sum PT sensus D	20 possit D	21 perderit D	22 quo]
quod D ¹ Pv	amitterit D ¹	23 quibus (om. libet) v	24 in-
tellegerit et 25 discernit D			

tellegimus cum dicitur resurrectio, quam numquam experti sumus? nonne quia sentimus quid sit uiuere, eius rei priuationem uocamus mortem, unde reditum ad id quod sentimus resurrectionem appellamus? et si quo alio nomine in quacunque lingua id ipsum appellatur, menti utique signum insinuatur in uoce loquentium, quo sonante agnoscat quod etiam sine signo cogitaret. mirum est enim quemadmodum rerum, quas habet, amissionem etiam inexperta natura deuitet. quis enim pecora docuit deuitationem mortis nisi sensus uitae? quis enim paruulum puerum adhaerescere baiulo suo, si eum fuerit ex alto iacere minitatus? quod ex quodam tempore incipit, sed tamen antequam aliquid huius modi expertus sit. sic ergo illis primis hominibus iam uita erat dulcis, quam profecto amittere deuítabant, idque ipsum quibuscumque modis uel sonis significantem deum intellegere poterant; nec aliter eis posset persuaderi peccatum, nisi prius persuaderetur eos ex illo facto non esse morituros, id est illud quod habebant et se habere gaudebant non amissuros: unde suo loco loquendum est. aduertant itaque, si quos mouet, quomodo potuerunt intellegere inexperta nominantem uel minantem deum, et uideant nos omnium inexpertorum nomina non nisi ex contrariis, quae iam nouimus, si priuationum sunt, aut ex similibus, si specierum sunt, sine ullo aestu dubitationis agnoscere.

1 expertissimus <i>D</i> ¹	4 resurrectionem <i>P</i>	quo] quod <i>MV</i>
5 id] in id <i>DPv</i>	appellaturi <i>v</i>	mentiq. <i>P</i> ¹ mentis <i>v</i>
agnoscat <i>P</i>	7 cogitarit <i>D</i> ¹	8 habit <i>D</i> ¹
deuítatione <i>V</i>	10 enim <i>MV</i> : om. <i>DPTv</i>	9 peccora <i>P</i>
<i>MV</i> baiulo <i>Dv</i>	11 minutatus <i>V</i> minatus <i>Tv</i>	12 paruulum <i>D</i> uaiulo
<i>rasura</i>	13 iam] tam <i>D¹PT</i>	14 profectu (u ex o corr.) <i>D</i>
15 sonis] personis <i>v</i>	significante <i>D</i>	16 eis] eius <i>D pr.</i>
17 moriturus <i>D¹P</i> ¹	18 se] si <i>D</i> ¹	19 mouit
20 potuerint <i>DTv</i>	gaudibant <i>D</i> ¹	21 deum]
domino <i>T</i>	23 specerum <i>D</i> ¹	24 agnu-
socere <i>D</i> ¹	dubitatione <i>P</i> ¹	

XXVIII.

DE BIPERTITO OPERE PROVIDENTIAE DEI ET IN IPSO HOMINE
EAEDEM GEMINA DIVINI MODERAMINIS OPERATIONE. EX LIBRO
VIII DE GENESI AD LITTERAM.

5 Hinc iam in ipsum mundum uelut in quandam magnam 43
arborem rerum oculus cogitationis attollitur atque in ipso
quoque gemina operatio prouidentiae reperitur, partim natu-
ralis, partim uoluntaria: naturalis quidem per occultam dei
administrationem, qua etiam lignis et herbis dat incrementum;
10 uoluntaria uero per angelorum opera et hominum: secundum
illam primam caelestia superius ordinari inferiusque terrestria,
luminaria sideraque fulgere, diei noctisque uices agitari, aquis
terram fundatam interlui atque circumlui, aerem altius super-
fundi, arbusta et animalia concipi et nasci et crescere, sene-
15 scere, occidere et quidquid aliud in rebus interiore naturalique
motu geritur; in hac autem altera signa dari, doceri et disci,
agros coli, societates administrari, artes exerceri et quaeque
alia siue in superna societate agantur siue in hac terrena
atque mortali, ita ut bonis consulatur et per nescientes malos;
20 inque ipso homine eandem geminam prouidentiae uigere po-
tentiam: primo erga corpus naturalem scilicet eo motu, quo
fit, quo crescit, quo senescit; uoluntariam uero, quo illi ad
uictam, tegumentum curationemque consulitur. similiter erga

1 cap. XLI T XLIII DP XLIII Gv 3 eadem] de eadem P
denino D¹ 5 ipsum (om. in) P uelut P uel v 6 oculos D¹
P 7 prouidentia T repperitur Tv partem D¹Pv 8 uolun-
tariae v 9 qua (a in ras. a m. 2) D q; P 10 et om. T
11 ordinare D 12 sidereaue v noctisque que (corr. m. 1)
D uicis D¹ agitare DPV 13 atque] aque P 14 con-
cepi P senesci et v 16 motu] modo D geritur] generetur
Dv docere dari v 17 exerceri D¹ exercere v
18 aguntur DPTv 19 consolatur DV nescientes D¹ 20 in-
quae V inque in D¹P gemina D¹ prouidentis P 21 ergo
v naturale MPV naturalis T naturali D naturale v motu]
modo D¹ 22 senescit] renascit Pv quod (illi) D¹MPV qua i. T
23 creacionemque P consolitur D consulatur P

animam naturaliter agitur, ut uiuat, ut sentiat; uoluntarie uero, ut discat, ut consentiat. sicut autem in arbore id agit agricultura forinsecus, ut illud proficiat quod geritur intrinsecus, sic in homine secundum corpus ei quod intrinsecus agit natura seruit extrinsecus medicina. itemque secundum animam, ut natura beatificetur intrinsecus, doctrina ministratur extrinsecus. quod autem ad arborem colendi negligentia, hoc ad corpus medendi incuria, hoc ad animam discendi segnitia; et quod ad arborem humor inutilis, hoc ad corpus uictus exitiabilis, hoc ad animam persuasio iniquitatis. deus itaque super omnia, qui condidit omnia et regit omnia, omnes naturas bonus creat, omnes uoluntates iustus ordinat. quid ergo abhorret a uero, si credamus hominem ita in paradiso constitutum, ut operaretur agriculturam, non labore seruili, sed honesta animi uoluptate? quid enim hoc opere innocentius uacantibus et quid plenius magna consideratione prudentibus?

XXVIII.

QVOD AETERNA DIVINITAS NEC PER TEMPVS NEC PER LOCVM
MOTA MOVEAT CREATVRAM. EX LIBRO DE GENESI AD LIT- 20
TERAM VIII.

- 44 Dicimus itaque summum ipsum, uerum, unum ac solum deum patrem et filium et spiritum sanctum, id est deum uerbumque eius et utriusque spiritum, trinitatem ipsam neque confusam neque separatam, deum, qui solus habet immortali-

1 et sciat (<i>om.</i> ut) <i>D</i>	uoluntariae <i>DTVv</i>	uoluntaria <i>P</i>
3 agricultura <i>V</i> ¹	4 hominem <i>D</i>	quod] <i>q</i> ; <i>P</i>
6 natura] in natura <i>P</i>	beatificetur <i>D</i> ¹	ministretur <i>V</i>
gentia <i>P</i>	9 amor <i>DP</i>	10 hoc] <i>ho</i> <i>P</i>
nis <i>D</i> ¹	12 bonas <i>D</i> ¹	13 abhorret <i>P</i>
14 labori <i>P</i>	seruile <i>D</i> ¹	15 onesta <i>T</i>
cantibus <i>P</i>	18 <i>cap.</i> XLII <i>Tv</i>	XLIII <i>DP</i>
<i>D</i> ¹	locus <i>T</i>	20 mota] mutata <i>v</i>
VIII <i>V</i>	23 sanctum <i>om.</i> <i>D</i> ¹	25 deum] <i>dñ</i> ex <i>qm</i> <i>corr.</i> <i>m.</i> 1 <i>V</i>
		creatura <i>D</i> ¹ <i>V</i>
		littera
		11 om-
		uero <i>D</i> ¹
		a] at <i>P</i>
		7 necl-
		iniquitates <i>D</i>
		uoluntate <i>T</i>
		diuinitate

tatem et lucem habitat inaccessibilem, quem nemo hominum uidit nec uidere potest, nec locorum uel finito uel infinito spatio contineri nec temporum uel finito uel infinito uolumine uariari. neque enim est in eius substantia, qua deus est, quod breuius sit in parte quam in toto, sicut necesse est esse quae in locis sunt, aut fuit in eius substantia quod iam non est, uel erit quod nondum est, sicut in naturis, quae possunt temporis mutabilitatem pati.

Hic autem incommutabili aeternitate uiuens creauit omnia simul, ex quibus currerent tempora et implerentur loca temporalibusque et localibus rerum motibus saecula uoluerentur. in quibus rebus quaedam spiritalia, quaedam corporalia condidit, formans materiam, quam nec alius nec nullus, sed omnino ipse informem ac formabilem instituit, ut formationem suam non tempore, sed origine praeueniret. spiritalem autem creaturam corporali praeposuit, quod spiritalis tantummodo per tempora mutari posset, corporalis autem per tempora et locos. exempli enim gratia per tempus mouetur animus uel reminiscendo quod oblitus erat uel discendo quod nesciebat uel uolendo quod nolebat; per locos autem corpus uel a terra in caelum uel a caelo in terram uel ab oriente ad occidentem uel si quo alio simili modo. omne autem, quod mouetur per locum, non potest nisi et per tempus simul moueri. at non omne, quod mouetur per tempus, necesse est etiam per locum moueri. sicut ergo substantiam, quae mouetur per tempus et

1 cf. I Tim. 6, 16

1 habitat v habet D ¹ P	hominem v	2 neq; v	uidire
D ¹ finitio T	3 spacium D	continere D ¹ P ¹	nec] nunc
D ¹ uolumini P	4 uariare D ¹	substantia] potentia P	
5 quod] quo T	breuius a: breuis libri	in parte sit v	sicut] sit
v	6 localis (om. in et sunt) v	8 motabilitatem P ¹	pati om.
P ¹	9 autem MV: ergo DPTv	incommutabile D ¹	10 cur-
rent MV	12 condedit D	13 nullus DPTv	15 praeuenirit
D ¹	17 posset] potest DPv	non posset MV (non eras. in M)	
20 loca M ¹ V ¹	locus D ¹ P locū v	21 occidentem (cciden a m. 2 in ras.)	
D occidente. (in rasa) P	22 omne] omia P	mouitur D ¹	23 et
om. DPv	at] aut v	24 necesse—tempus om. M ¹ V	

locum, praecedit substantia, quae tantum per tempus, ita ipsam praecedit illa quae nec per locum nec per tempus. ac per hoc sicut per tempus et locum mouet corpus ipse tantum per tempus motus conditus spiritus, ita per tempus mouet conditum spiritum ipse nec per tempus nec per locum motus non conditus spiritus. sed spiritus creatus mouet se ipsum per tempus, et per tempus ac locum corpus; spiritus autem creator mouet se ipsum sine tempore ac loco, mouet conditum spiritum per tempus sine loco, mouet corpus per tempus et locum.

Quocirca quisquis intellegere conatur quemadmodum aeternus, uere aeternus et uere immortalis atque incommutabilis deus, ipse nec per locum nec per tempus motus moueat temporaliter et localiter creaturam suam, non eum puto posse assequi, nisi prius intellexerit quemadmodum anima, hoc est spiritus creatus non per locum, sed tantum per tempus motus, moueat corpus per tempus et locum. si enim quod in se ipso agitur capere nondum potest, quanto minus illud quod supra est? affecta quippe anima carnalium sensuum consuetudine etiam cum corpore se ipsam per locum moueri putat, dum id per locum mouet. quae si possit diligenter inspicere tamquam cardines membrorum corporis sui quemadmodum articulatum dispositi sint, a quibus initia motionum nitantur, inueniet ea quae per spatia locorum mouentur nisi ab eis quae loco fixa sunt non moueri. non enim mouetur solus digitus, nisi manus fixa sit, a cuius articulo uelut immoto cardine moueatur. sic tota palma ab articulo cubiti, sic cubitus ab articulo humeri, humerus ab scapula commouetur; stantibus utique cardinibus, quibus motio nitatur, it per loci

1 praecedit *D* substantiam *P*¹ substantie *v* 6 non eras. in *P*
 8 mouet conditum — loco *om. v* 11 quicirca *D*¹ 12 prius uere
om. v 14 puto] potu *D*¹; *om. v* potuisse *v* 17 se] semet *P*
 18 ipse *v* capire *D*¹ 20 se ipsam cum corpore *DGPTv* mo-
 uere *D* 21 posset *libri* 22 cardinis *D*¹ 23 a *om. D*¹*v*
 motionum (ta *ras.*) *D* 25 loca *P*¹ sint *P*¹ mouentur *v*
 26 a *om. D*¹*P*¹ 27 cubiti] cubitis *D*¹*P*¹*v* 28 umeri umerus
DPT 29 nititur *Dv* it] id *D*¹*P*¹*V* ut *v*

spatium quod mouetur. sic plantae in talo est articulus, quo stante mouetur; sic cruris in genu et totius pedis in coxa; et nullus membri motus omnino est, quem uoluntas mouet, nisi ab aliquo articuli cardine, quem nutus eiusdem uoluntatis primitus figit, ut ab eo quod loci spatium non mouetur agi ualeat quod mouetur. denique nec in ambulando pes leuatur, nisi alius fixus totum corpus ferat, donec ille qui motus est a loco, unde fertur, ad locum, quo fertur, immoto articulo sui cardinis innitatur. porro si in corpore nullum membrum per locum uoluntas mouet nisi ab eo membri articulo, quem non mouet, cum et illa pars corporis quae mouetur et illa qua fixa fit ut moueatur, corporeas habeant quantitates suas, quibus occupent spatia locorum suorum, quanto magis ipse animae nutus, cui membra deseruiunt, ut quod placuerit figatur, unde id quod mouendum est innitatur, cum anima non sit natura corporea nec locali spatium corpus impleat sicut aqua utrem siue spongiam, sed miris modis ipso incorporeo nutu commixta sit uiuificando corpori, quo et imperat corpori quadam intentione, non mole: quanto magis, inquam, nutus ipse uoluntatis eius non per locum mouetur, ut corpus per locum moueat, quando totum per partes mouet, nec aliquas loco mouet nisi per illas quas loco non mouet.

Quod si intellegere difficile est, utrumque credatur, et quod creatura spiritalis non per locum mota moueat corpus per locum et quod deus non per tempus motus moueat creaturam spiritalem per tempus. quod si de anima quisque non uult hoc credere — quod quidem sine dubio non solum crederet

1 comouetur (om. quod) v	planta v	2 tacius D ¹	pedes
P ¹ 4 nutus] natus T	uoluntates D ¹	6 ualiat D ¹	am-
bolando D	pes] p v	7 aliis P ¹	corpus om. T
P ¹ 10 membro P	11 mouit D ¹	ille pars D ¹	12 qua]
quae DPv	fixa om. v	fit] sit P ¹ T	commoueatur v
13 quan-	14 cai] cum D ¹ V	17 incorpore. (o eras.) D	
18 corporea v	quo] que v	19 quandam D ¹	moli D
P ¹ in ras.	inqua D	20 uolontatis D	corpus pro D ¹
21 per] pro D ¹	nec] ne D ¹	23 intelle]re V	25 tempus
(om. per) P	26 de om. V	27 hoc om. T	crederit D ¹

uerum etiam intellegeret, si eam posset sicuti est incorpoream cogitare; cui enim non facile occurrat, quod per locum non moueatur quae per loci spatia non distenditur? quidquid autem per loci spatia distenditur, corpus est; ac per hoc consequens est ut anima per locum moueri non putetur, si corpus non esse creditur — sed, ut dicere coeperam, si de anima hoc non uult quisque credere, non nimis arguendus est; substantiam uero dei nisi credat nec per tempus nec per locum moueri, nondum perfecte incommutabilem credit.

Verum quia omnino incommutabilis est illa natura trinitatis et ob hoc ita aeterna, ut ei aliquid coaeternum esse non possit, ipsa apud se ipsam et in se ipsa sine ullo tempore ac loco, mouet tamen per tempus et locum sibi subditam creaturam, naturas creans bonitate, uoluntates ordinans potestate, ut in naturis nulla sit quae non ab illo sit, in uoluntatibus autem nulla bona sit cui non prosit, nulla mala sit qua bene uti non possit. sed quia non omnibus naturis dedit uoluntatis arbitrium, illae autem quibus dedit potentiores ac superiores sunt, illae naturae, quae non habent uoluntatem, subditae sint necesse est illis quae habent, et hoc ordinatione creatoris, qui numquam ita punit uoluntatem malam, ut naturae perimat dignitatem. cum igitur omne corpus et omnis anima irrationalis non habeat uoluntatis arbitrium, subdita ista sunt eis naturis, quae praeditae sunt arbitrio uoluntatis, nec omnibus omnia, sed sicut distribuit iustitia creatoris. ergo dei proui-

1 possit <i>D</i>	corporea <i>P</i>	2 per om. <i>Dv</i>	loco <i>v</i>
3 quidquid — distenditur om. <i>v</i> ¹	6 credatur <i>DPTv</i>	coeperam—	
(us ras.) <i>P</i>	7 quisque non uult <i>DPTv</i>	urgendus <i>DT</i> ²	arguen-
duß <i>v</i>	8 mouere <i>D</i>	9 pfecte (p in ras. a m. 2) <i>D</i>	10 uerum]
u. etiam <i>D</i>	11 ei] & <i>T</i>	12 ulla <i>P</i> ¹ <i>v</i>	13 subdita <i>D</i> ¹
creatura <i>D</i> ¹ <i>V</i>	14 naturas om. <i>D</i> ¹	uoluntatis <i>Tv</i>	uoluntate
<i>D</i>	15 uoluptatibus <i>v</i>	16 qua] quæ <i>v</i>	17 non non possit
<i>V</i>	uoluntates <i>D</i> ¹	18 ille <i>D</i> ¹ <i>T</i>	potentioris <i>D</i> ¹
superiores] superes <i>D</i> ¹	19 uoluntatem <i>D</i>	subdita <i>v</i>	20 illi
<i>P</i> ¹ <i>T</i>	quae] qui <i>D</i> ¹	habet <i>D</i> ¹ <i>PT</i>	21 ponit <i>DPv</i>
<i>P</i> ¹ <i>v</i>	22 omne] omnino <i>P</i>	omnes (e in i corr.) <i>V</i>	in-
rationabilis <i>DT</i> ¹	23 subditi <i>D</i> ¹	24 arbitrium <i>D</i> ¹	25 iu-
sticia (sti a m. 2 in ras.) <i>D</i>			

dentia regens atque administrans uniuersam creaturam, et naturas et uoluntates, naturas ut sint, uoluntates autem ut nec infructuose bonae nec impunitae malae sint, subdit primitus omnia sibi, deinde creaturam corporalem creaturae spiritali, inrationalem rationali, terrestrem caelesti, femineam masculinae, minus ualentem ualentiori, indigentiorum copiosiori; in uoluntatibus autem bonas sibi, ceteras uero ipsis seruientibus sibi, ut hoc patiatur uoluntas mala quod ex iussu dei fecerit bona sine per se ipsam sine per malam in rebus dumtaxat, quae naturaliter sunt etiam malis uoluntatibus subditae, id est in corporibus. nam in se ipsis malae uoluntates habent interiorem poenam suam, eandem ipsam iniquitatem suam.

Ac per hoc sublimibus angelis deo subdite fruuntibus et deo beate seruientibus subdita est omnis natura corporea, omnis inrationalis uita, omnis uoluntas uel infirma uel praua, ut hoc de subditis uel cum subditis agant quod naturae ordo poscit in omnibus iubente illo cui subiecta sunt omnia. proinde illi in illo ueritatem incommutabilem uident et secundum eam suas dirigunt uoluntates. fiunt ergo illi participes aeternitatis, ueritatis, uoluntatis eius semper sine tempore et loco. mouentur autem eius imperio etiam temporaliter illo non temporaliter moto; nec ita ut ab eius contemplatione resiliant aut defluant, sed simul et illum sine loco ac tempore contemplantur et eius in inferioribus iussa perficiunt, mouentes se per tempus, corpus autem per tempus et locum, quantum eorum congruit actioni.

1 ministrans D	2 (et) uoluntatis D ¹	3 infructuosae DV
impunitae TV ^o	sunt P ¹	4 primitus] primus D ¹
et rationale D ¹	caeleste D ¹	5 spiritale
6 ualentiore D ¹	cupiosiori DV pr.	8 iussu DV
D ¹ malum T	11 corporalibus v	9 fieri
TV ipsam] ipsa T; om. D ¹ v	uoluntatis v	12 eadem
DP ¹ TV subditi P ¹	15 beatae TV	subditae
16 in-	17 uel cum subditis om. P	20 aeternitates
rationabilis T ¹	21 ueritates P ¹ ; om. D pr.	23 motu
DP ¹	27 actione DP ¹	
P	25 in om. P	

XXX.

QVOD NON PER IPSAM DEI SVBSTANTIAM, SED PER SVBDITAM
CREATVRAM ET LOCVTIO DIVINA AD ADAM ET DEAMBVLATIO
IN PARADISO DEBEAT INCVNCTANTER INTELLEGI. EX LIBRO
DE GENESI AD LITTERAM VIII.

45 Quod autem attinet ad creaturæ angelicæ actionem, per
quam uniuersarum rerum generibus maximeque humano proui-
dentiæ dei prospicitur, ipsa extrinsecus adiuuat et per illa uisa,
quæ similia sunt corporalibus, et per ipsa corpora, quæ an-
gelicæ subiacent potestati.

Quæ cum ita sint, cum deus omnipotens et omnitenens in-
commutabili aeternitate, ueritate, uoluntate semper idem, non
per tempus nec per locum motus mouet per tempus creaturam
spiritalē, mouet etiam per tempus et locum creaturam cor-
poralem, ut eo motu naturas, quas intrinsecus substituit, etiam
extrinsecus administret et per uoluntates sibi subditas, quas
per tempus, et per corpora sibi atque illis uoluntatibus sub-
dita, quæ per tempus et locum mouet, eo tempore ac loco,
cuius ratio in ipso deo uita est sine tempore ac loco: cum
ergo tale aliquid deus agit, non debemus eius opinari sub-
stantiam, qua deus est, temporibus locisque mutabilem aut
per tempora mobilem, sed in opere diuinæ prouidentiae ista
cognoscere, non in illo opere, quo naturas creat, sed in illo,
quo intrinsecus creatas etiam extrinsecus administrat, cum
sit ipse nullo locorum uel interuallo uel spatio incommutabili
excellētiq̃ue potentia et interior omni re, quia in ipso sunt

1 cap. XLIII T XLV DGv LXV P 2 sed per] s. pro T sub-
ditam] subiectam DPv 3 loquutio MV 4 item ante ex add. T
6 creaturam euangelicæ V 7 rerum om. P maximeque] maxiq̃.
T 8 ipsā D illā D 9 ipsā D 10 potestate Dⁱ
11 omnetenens D omnistenens T omniatenens Pv incummutabile
Dⁱ 15 mutu DⁱT 18 mouet] commouet Dⁱv ac] a V et
v; om. DⁱPⁱ locum Dⁱ 20 agat v opinari (re D) eius
DPTv 21 temporalibus v mutabile Dⁱ 24 creatas—extrin-
secus om. MV et ante cum add. P 25 incommutabilē Dⁱ

omnia, et exterior omni re, quia ipse est super omnia. item nullo temporum uel interuallo uel spatio incommutabili aeternitate et antiquior est omnibus, quia ipse est ante omnia, et nouior omnibus, quia idem ipse post omnia.

5 Quapropter cum audimus dicentem scripturam: et praecepit dominus deus Adae dicens: ab omni ligno, quod est in paradiso, esca edes, de ligno autem cognoscendi bonum et malum, non manducabitis de illo: qua die autem ederitis ab eo, morte morie-
 10 mini, si modum quaerimus, quomodo ista locutus sit deus, modus quidem ipse a nobis proprie comprehendere non potest. certissime tamen tenere debemus deum aut per suam substantiam loqui aut per sibi subditam creaturam; sed per substantiam suam non loqui nisi ad creandas omnes naturas; ad
 15 spirituales uero atque intellectuales non solum creandas sed etiam illuminandas, cum iam possunt capere locutionem eius, qualis est in uerbo eius, quod in principio erat apud eum, et deus erat uerbum, per quod facta sunt omnia. illis autem qui eam capere non possunt cum loquitur deus, non nisi per
 20 creaturam loquitur aut tantummodo spiritalem siue in somnis siue in extasi in similitudine rerum corporalium aut etiam per ipsam corporalem, dum sensibus corporis uel aliqua species apparet uel insonant uoces. si ergo Adam talis erat, ut posset capere illam locutionem dei, quam mentibus angeli-

5 Gen. 2, 16 sq. 17 cf. Io. 1, 1-3

1 et—omnia om. T ¹	omni] omne D ¹	est] sit (om. super)
P 2 nullo] in illo v	interuallum D ¹	incommutabile D ¹
4 nouior D ² in ras.	quia] qui D ¹ P	idem om. v ipse] ipse est D
est ipse v	5 cum] eam V ²	audiuimus P
6 post dicens ras.		
12 litt. in T	omne D ¹	7 esca edes (e a m. 2) V
cognu-		
scendi D ¹	8 et] uel D	9 ederetis P ¹ V
10 ista] ita v		lo-
quutus V	11 proprie ipse a nobis v	conpraehendi D
conprehen-		
dendi P	12 tenere D ¹	debemus] demus D ¹
suam om. D ¹		
15 spiritalis et intellectualis D	16 illuminandas V ²	capire D ¹ ;
sic passim	eius] eis D ¹	17 eius om. P ¹
eum] deum Dv		
18 erat] creat D ¹	fata P	20 per spiritalem v
22 corporis]		
corporalis D ¹ corporales v	aliquas D ¹ v	23 insonat v
24 possit		
T	locutionem om. P	

cis per suam praebet substantiam, non dubitandum est quod eius mentem per tempus mouerit miro et ineffabili modo, non motus ipse per tempus, eique utique hoc salubre praeceptum ueritatis impresserit et quae transgressori poena deberetur ea ipsa ineffabiliter ueritate monstauerit, sicut audiuntur uel uidentur omnia bona praecepta in ipsa incommutabili sapientia, quae in animas sanctas se transfert ex aliquo tempore, cum ipsius nullus sit motus in tempore. si autem ad eum modum Adam iustus erat, ut ei adhuc opus esset alterius creaturae sanctioris et sapientioris auctoritas, per quam cognosceret dei uoluntatem atque iussionem, sicut nobis prophetae, sicut ipsis angeli: cur ambigamus per aliquam eius modi creaturam ei esse locutum deum talibus uocum signis, quae intellegere posset? illud enim quod postea scriptum est, cum peccassent, eos audisse uocem domini dei ambulantis in paradiso, quia non per ipsam dei substantiam, sed per subditam creaturam ei factum est, nullo modo dubitat qui fidem catholicam capit. ad hoc enim et aliquanto latius de hac re disserere uolui, quia nonnulli haeretici putant substantiam filii dei nullo assumpto corpore per se ipsam esse uisibilem; et ideo, antequam ex uirgine corpus acciperet, ipsum uisum esse patribus opinantur, tamquam de solo deo patre dictum sit: quem nemo hominum uidit nec uidere potest, quia filius uisus sit ante acceptam serui formam etiam per ipsam substantiam suam: quae impietas procul a catholicis mentibus repellenda est.

7 cf. Sap. 7, 27

15 cf. Gen. 3, 8

23 I Tim. 6, 16

2 moueret <i>D</i> ¹	ineffabile <i>D</i> ¹	3 eique] et quæ <i>D</i> ¹	praecepto
ueritates <i>D</i> ¹	4 impraesserit <i>D</i>	impressit <i>MV</i>	debetur <i>D</i> ¹ <i>v</i>
5 ueritatem <i>D</i> ¹ <i>P</i>	6 in ipsa <i>om.</i> <i>T</i>	sipo <i>P</i> ¹	7 post sanctas
<i>ras.</i> 8 <i>litt.</i> in <i>T</i>	8 nullus <i>D</i> ¹	9 adhuc <i>DP</i> ¹ <i>v</i>	10 sc̃tioris
<i>D</i>	cognoscerit <i>D</i>	12 ipsi <i>DP</i> ¹ <i>v</i>	eius modi] eius di <i>MV</i> ¹
eius di <i>V</i> ²	14 possit <i>DT</i>	16 quia] quod <i>v</i>	17 ei creaturam
<i>DPT</i> ¹ <i>v</i>	nullus <i>T</i>	catholica <i>D</i> ¹	18 capit <i>V</i> : sapit <i>DPT</i> ¹ <i>v</i>
enim <i>om.</i> <i>P</i> ¹	et] ut <i>P</i> ¹ in <i>ras.</i>	hac] ac <i>P</i> ¹	19 heretici <i>libri</i> ;
sic ubique	substantia <i>D</i> ¹	20 assumpto <i>D</i>	21 acciperit <i>D</i>
23 uideri <i>v</i>	24 acceptum <i>T</i>	26 repellenda <i>v</i>	

XXXI.

DE QVAESTIONE ANNORVM MATVSALAE. DE LIBRO QVAESTIONVM DE GENESI I.

Quaeri solet quomodo Matusala secundum annorum computationem uiuere post diluuium potuerit, cum omnes praeter eos qui in arca ingressi sunt perisse dicantur. sed hanc quaestionem plurium codicum mendositas peperit. non solum quippe in hebraeis aliter inuenitur uerum etiam in septuaginta interpretatione Matusala in codicibus paucioribus sed ueracioribus sex annos ante diluuium reperitur fuisse defunctus.

XXXII.

DE, ID QVOD SCRIPTVM EST, ANGELOS DEI CVM FILIABVS HOMINVM CONCUBVISSE. EX EODEM LIBRO PRIMO QVAESTIONVM DE GENESI.

Item quaeritur quemadmodum potuerint angeli cum filiabus hominum concumbere, unde gigantes nati esse perhibentur, quamuis nonnulli et latini et graeci codices non angelos habeant, sed filios dei, quos quidam ad soluendam istam quaestionem iustos homines fuisse crediderunt, qui potuerunt etiam angelorum nomine nuncupari. nam de homine Iohanne scriptum est: ecce mitto angelum meum ante faciem tuam, qui praeparabit uiam tuam. sed hoc mouet,

4 cf. Gen. 5, 27

12 cf. Gen. 6, 4

21 Malach. 3, 1

1 cap. XLIII T XLVI DP XLVII Gv 2 matusahalem D

4 matusalā V (apex a m. S) matusalā T² matusale D¹ 5 omnisD¹ 6 arca DMPV: arcam T archam v quaestionum T

7 plurimum D plurimorum v 8 ebreis P interpretationem

D¹ 9 matusalam DPTv ueracibus T 10 annis P¹v

repperitur DPT defunctū P 11 cap. XLV T XLVII DP XLVIII

G 12 id MV: eo DPTv angelus P¹ 13 libro primo om.T 14 de om. DP in v 17 codices om. v angelus D¹18 filius D¹ soluendū P 19 iustus D¹ istos T 20 nuncupareP¹ iohanni D¹ 21 angelum (1 ras.) T 22 praeparauit DP¹

quomodo uel ex hominum concubitu nati sint gigantes uel feminis misceri potuerint, si non homines, sed angeli fuerunt. sed de gigantibus, id est nimium grandibus atque fortibus, puto non esse mirandum quod ex hominibus nasci potuerunt, quia et post diluuium quidam tales fuisse reperiuntur et 5 quaedam corpora hominum in incredibilem modam ingentia nostris quoque temporibus extiterunt non solum uirorum uerum etiam feminarum. unde credibilis est homines iustos appellatos uel angelos uel filios dei concupiscentia lapsos peccasse cum feminis, quam angelos carnem non habentes usque ad 10 illud peccatum descendere potuisse; quamuis de quibusdam daemonibus, qui sint improbi mulieribus, a multis tam multa dicantur, ut non facile sit de hac re definienda sententia.

XXXIII.

DE ARCA NOE, VTRVM ANIMALIA OMNIA CVM ESCIS EORVM 15 FERRE POTVERIT. DE EODEM ITEM QVAESTIONVM LIBRO PRIMO.

- 48 De arca Noe quaeri solet, utrum tanta capacitate quanta describitur animalia omnia, quae in eam ingressa dicantur, et escas eorum ferre potuerit. quam quaestionem cubito geometrico soluit Origenes asserens non frustra scripturam dixisse 20 quod Moyses omni sapientia Aegyptiorum fuerit eruditus, qui

17 cf. Gen. 6, 15

20 cf. Act. 7, 22

1 concubitu <i>D</i>	sunt <i>Pv</i>	gigantas <i>V¹</i>	2 faeminis <i>V</i>
miscere <i>D</i>	hominis <i>D¹P¹</i>	3 de om. <i>P¹</i>	4 potuerint <i>D</i>
<i>P¹T</i>	7 extiterunt <i>D¹</i>	8 feminarum (q a m. 2) <i>V</i>	iustus
<i>D¹</i>	appellatos <i>D¹</i>	appellandos <i>T</i>	9 uel prius om. v angelus
<i>D¹</i>	labios <i>V</i>	lapsus <i>D¹</i>	10 faeminis <i>V</i>
habentis <i>D¹</i>	11 illa v	descendere <i>D</i>	13 dicantur <i>T pr.</i>
definienda <i>P</i>	14 cap. XLVI <i>T</i>	XLVIII <i>D</i>	XLVIII <i>Gv</i> ; om. <i>P</i>
15 titulus deest in <i>P</i>	archa v ¹	escis (q a m. 2) <i>V</i>	16 potuerint <i>D¹</i>
item (idem <i>D</i>) de eodem <i>DTv</i>	in genesi ante libro	add. <i>T</i>	17 quanta] fuisset quanta v /// quanta (ras. 7 litt.) <i>D</i>
<i>D¹</i>	18 describitur <i>D</i>	20 origenis <i>DPT¹v</i>	fracta <i>P</i>
scripturam <i>D</i> (m del. m. 2)	21 omnis <i>P</i>		

geometricam dilexerunt. cubitum autem geometricum dicit tantum ualere, quantum nostra cubita sex ualent. si ergo tam magna cubita intellegamus, nulla quaestio est tantae capacitatis arcam fuisse, ut posset illa omnia continere.

XXXIII.

QVOD RECOGITATIO DEI MUTANDARVM RERVM SIT IMMUTABILIS RATIO. ET DE MENSURA ARCAE, IN QVA PROPTER CHRISTVM CORPVS PROBABILITER METITVR HVMANVM. EX LIBRO DE CIVITATE DEI XV AD LOCVM.

Et recogitauit et dixit deus: deleam hominem, quem feci, a facie terrae, ab homine usque ad pecus et a reptilibus usque ad uolatilia caeli, quia iratus sum, quoniam feci eos. ira dei non perturbatio animi eius est, sed iudicium, quo irrogatur poena peccato. cogitatio uero eius et recogitatio mutandarum rerum est immutabilis ratio. neque enim sicut hominem ita deum cuiusquam facti sui paenitet, cuius est de omnibus omnino rebus tam fixa sententia quam certa praescientia. sed si non utatur scriptura talibus uerbis, non se quodam modo familiarius insinuabit omni generi hominum, quibus uult esse consultum, ut et perterreat superbientes et excitet negligentes et exerceat quae- rentes et alat intellegentes. quod non faceret, si non prius inclinaret et quodam modo descenderet ad iacentes. quod autem etiam interitum omnium animalium terrenorum uolatiliumque

10 Gen. 6, 6 sq.

3 tanta P	4 arcam P	possit Dv	continere D
5 cap. XLVII T	XLVIII D	L Gv; om. P	6 mutandarum D ⁱ
rerum om. D ^{vo}	7 mensura archae P	8 probaliter P	
9 ad locum om. DPTv	11 feci] fici D ⁱ	pecus D ⁱ	12 reptili-
bus V: reptilibus DPTv	14 quod irrogatus poena peccati v	15 in-	
recogitatio (om. et) T	16 neq; in ras. P ⁱ	19 insinuauit D ⁱ MV	
insinuauit D ⁱ PTv	20 genere Tpr.	21 perterreat D praetereat	
PTv praetereant MV	excitent V	22 se ante quod add. P ⁱ	
facit D ⁱ	se ante prius add. DPTv	23 discenderit ad iacentis	
D ⁱ	24 uolantiumque Dv		

denuntiat, magnitudinem futurae cladis effatur, non animantibus rationis expertibus, tamquam et ipsa peccauerint, minatur exitium.

Iam uero quod Noe, homini iusto et, sicut de illo scriptura ueridica loquitur, in sua generatione perfecto — non utique sicut perficiendi sunt ciues ciuitatis dei in illa immortalitate, qua aequabuntur angelis dei, sed sicut esse possunt in hac peregrinatione perfecti — imperat deus, ut arcam faciat, in qua cum suis, id est uxore et filiis et nuribus, et cum animalibus, quae ad illum ex dei praecepto in arcam ingressa sunt, liberaretur a diluuii uastitate, procul dubio figura est peregrinantis in hoc saeculo ciuitatis dei, hoc est ecclesiae, quae fit salua per lignum, in quo pependit mediator dei et hominum, homo Christus Iesus. nam et mensurae ipsae longitudinis et altitudinis et latitudinis eius significant corpus humanum, in cuius ueritate ad homines praenuntiatus est uenturus et uenit. humani quippe corporis longitudo a uertice usque ad uestigia sexies tantum habet quam latitudo, quae est ab uno latere ad alterum latus, et decies tantum quam altitudo, cuius altitudinis mensura est in latere a dorso ad uentrem. uelut si iacentem hominem metiaris supinum seu pronum, sexies tantum longus est a capite ad pedes quam latus a dextra in sinistram uel a sinistra in dextram et decies quam altus a terra. unde facta est arca trecentorum in longitudine cubitorum et quinquaginta in latitudine et triginta in alti-

4 cf. Gen. 6, 9

14 cf. I Tim. 2, 5

24 cf. Gen. 6, 15

1 clades <i>D¹P</i>	affatur <i>v</i>	animabus <i>v</i>	4 homine <i>D</i>
5 ueridica <i>T²</i>	perfecta <i>P¹</i>	6 illam mortalitate <i>V</i>	7 qua
(ua a m. 2 in ras.) <i>D</i>	qua (o ras.) <i>T</i>	angeli <i>T</i>	9 uxores <i>V</i>
filiis (om. et) <i>DPTv</i>	nuribus (om. et) <i>D</i>	10 ingressi <i>P²T</i>	
11 a om. <i>v</i>	12 peregrinantes <i>D¹P²</i>	ecclesia <i>D</i>	14 ihs xp̄f
<i>P</i> ipse <i>DP</i>	15 significat <i>P</i>	16 hominem <i>v</i>	18 tan-
tum—19 altitudo om. <i>P¹</i>	19 quam om. <i>T</i>	21 si] om. <i>D¹</i> ; se <i>P¹</i>	
homine <i>D¹</i>	mitiaris <i>D¹P¹</i>	sopinum <i>v</i>	23 dextra] dexteram
<i>P</i> sinistram et sinistra <i>D</i>	24 cubitorum in longitudine <i>v</i>		
longitudinē <i>P</i>	25 et triginta—altitudine om. <i>V</i>		

tudine. et quod ostium in latere accepit, profecto illud est
 uulnus, quando latus crucifixi lancea perforatum est; hac
 quippe ad illum uenientes ingrediuntur, quia inde sacramenta
 manarunt, quibus credentes initiantur. et quod de lignis
 quadratis fieri iubetur, undique stabilem uitam sanctorum
 significat; quaecumque enim uerteris quadratum, stabit. et
 cetera, quae cum in eiusdem arcae constructione dicuntur,
 ecclesiasticarum signa sunt rerum. sed ea nunc persequi lon-
 gum est et hoc iam fecimus in opere, quod aduersus Faustum
 Manichaeum scripsimus negantem in Hebraeorum libris aliquid
 de Christo esse prophetatum. et fieri quidem potest ut et
 nobis quispiam et alius alio exponat haec aptius, dum tamen
 ea quae dicuntur ad hanc de qua loquimur dei ciuitatem in
 hoc saeculo maligno tamquam in diluuiο peregrinantem omnia
 referantur, si ab eius sensu qui ista conscripsit non uult longe
 aberrare qui exponit. exempli gratia uelut si quispiam quod
 hic scriptum est: inferiora bicamerata et tricamerata
 facies eam non quod ego in illo opere dixi uelit intellegi,
 quia ex omnibus gentibus ecclesia congregatur bicameratam
 dictam propter duo genera hominum, circumcisionem scilicet
 et praeputium, quos apostolus et alio modo dicit Iudaeos et
 Graecos, tricameratam uero eo quod omnes gentes de tribus
 filiis Noe post diluuium reparatae sunt, sed aliud dicat aliquid
 quod a fidei regula non sit alienum. nam quoniam non solas
 in inferioribus mansiones habere arcam uoluit uerum etiam in
 superioribus — et haec dixit bicamerata — et in superioribus

2 cf. Io. 19, 34

9 c. Faust. XII, 14

17 Gen. 6, 16

21 cf. Rom. 3, 9

1 hostium <i>PTv</i>	accipit <i>D</i>	profecto (ro in <i>ras. a m. 2</i>) <i>D</i>	pro-
fecti <i>Pⁱ</i>	2 lancea <i>D</i>	hoc <i>v</i>	6 quocumque <i>v</i>
quacumq. <i>v</i>	in <i>om. V</i>	constructionem <i>DP</i>	12 alius <i>Pⁱ</i> in
<i>ras. ad Pⁱ</i>	aptios <i>Pⁱ</i>	13 ciuitate <i>D^v</i>	14 post maligno <i>ras. 27</i>
lit. in <i>P</i>	diluuium <i>Dⁱ</i>	peregrinante <i>v</i>	16 quod] quo <i>Dⁱ</i>
17 tricamarata <i>P</i>	tricameratam <i>V</i>	18 quod] quo <i>P</i>	illo] ihilo
<i>Tⁱ</i>	uellit <i>D</i> uel <i>T</i>	intellexi <i>T</i>	19 bicamerata <i>Dv</i>
<i>v</i>	hominum duo genera <i>P</i>	21 quos] quod <i>T</i>	22 graecus <i>Dⁱ</i>
tricameratum <i>T^{pr}</i>	omnis gentis <i>Dⁱ</i>	24 regulam <i>D^{pr}</i>	
25 habire <i>Dⁱ</i>	26 bicameratam <i>D</i>	in (<i>om. et</i>) <i>Dⁱv</i>	

superiorum — et haec appellauit tricamerata — ut ab imo sursum uersus tertia consurgeret habitatio: possunt hic intellegi et tria illa quae commendat apostolus, fides, spes, caritas; possunt etiam multo conuenientius tres illae ubertates euangelicae, tricensa, sexagena, centena, ut in infimo habitet pudicitia coniugalis, supra uidualis atque hac superior uirginalis, et si quod melius secundum fidem ciuitatis huius intellegi et dici potest. hoc etiam de ceteris quae hic exponenda sunt dixerim, quia etsi non uno disseruntur modo, ad unam tamen catholicae fidei concordiam reuocanda sunt.

10

XXXV.

DE LOCUTIONE SERPENTIS AD EVAM ET DE INCANTATIONIBVS
MARSORVM. EX LIBRO XI DE GENESI AD LITTERAM.

50 Ab illo ergo, cuius super omnia quae creauit summa potestas est, per angelos sanctos, a quibus inluditur diabolus, cum et de ipsius maliuolentia consulitur ecclesiae dei, non est permissus tentare feminam nisi per serpentem nec uirum nisi per feminam. sed in serpente ipse locutus est utens eo uelut organo mouensque eius naturam eo modo, quo mouere ille et moueri illa petuit ad exprimendos uerborum sonos et signa corporalia, per quae mulier suadentis intellegeret uoluntatem. in ipsa uero muliere, quia illa rationalis creatura erat, quae motu suo posset uti ad uerba facienda, non ipse locutus est,

3 cf. I Cor. 13, 13

5 cf. Matth. 13, 8

1 tricamaratam *D¹P* 2 hic] hinc *DPv* 6 adque *D¹* hoc
T¹ 7 quod *V*: quid *DPTv* 8 hic (c in ras. a m. 2) *D* 9 quia
et] quae ei (ae in ras. a m. 2) *P* 10 fidei *T* concordia *P¹V*
11 cap. XLVIII *T L D LI Gv*; om. *P* 12 Euan] eum *T* incantati-
oniobas *T* 13 XI om. *V* 15 est om. *v* angelus *D¹* diabolus
D 16 consolitur *D* ecclesia *v* permissa *v* pmissus *D¹*
17 facinram *V* 18 in] in p *v* serpentem *D* utrens *T¹pr.*
19 organu *T¹* eo] quo *D¹v* comoueri (om. quo) *D¹v* ille et
om. *D¹* 20 mouere *D¹* exprimendo *D¹* sonus *v* 21 in-
tellegerit *D* intelliget *T* 23 moto *D* possit *D*

sed eius operatio atque persuasio, quamuis occulto instinctu adiunaret interius quod exterius egerat per serpentem. quod quidem si solo instinctu occultius ageret, sicut egit in Iuda ut traderet Christum, posset efficere in anima superbo amore suae potestatis inducta. sed, sicut iam dixi, temptandi uoluntatem habet diabolus, in potestate autem nec ut faciat habet nec quomodo faciat. quia permissus est, ergo temptauit, et quomodo permissus est, ita temptauit. cui autem generi hominum prodesset quod faciebat, neque sciebat neque uolebat, et eo ipso includebatur ab angelis.

Non itaque serpens uerborum sonos intellegebat, qui ex illo fiebant ad mulierem. neque enim conuersa credenda est anima eius in naturam rationalem, quando quidem nec ipsi homines, quorum rationalis natura est, cum daemon in eis loquitur ea passione, cui exorcista requiritur, sciunt quid loquantur: quanto minus ille intellexeret uerborum sonos, quos per eum ex eo diabolus illo modo faciebat, qui hominem loquentem non intellexeret, si eum a diabolica passione immunis audiret. nam et quod putantur audire et intellegere serpentes uerba Marsorum, ut eis incantantibus prosiliant plerumque de latebris, etiam illic diabolica uis operatur ad agnoscendum ubique prouidentiam, quam rem cui rei naturali ordine subiciat et quid etiam uoluntatibus malis sapientissima potestate permittat, ut hoc magis habeat usus, serpentes moueri carminibus hominum quam ullum aliud genus animantium. etiam haec enim non parua testatio est naturam primitus humanam ser-

3 cf. Io. 13, 2

1 persuasio D ¹	occulto om. D ¹ v	2 adiuuari D ¹	egerat] ageret
v 6 habit D ¹	diabolus D	7 et om. T	8 pmissus D ¹
cui MV: cū D ²	quod D ¹ GTv	genere D ¹	humano T humanum
D 10 et om. v	includebatur D	11 soni v	13 ratio-
nabilem T	hominis D ¹	15 requiretur D	16 intellegere
V intelligeret	(ille eras.) I	sonus D ¹ v	17 ex] et ex T
18 intelligit D ¹	a om. v	19 serpentis D	20 marsorum
D ¹ marsorum T pr.	21 agnoscendam Tv	agnoscendam D ¹	23 quid]
quid v	uoluptatibus v	sapientissime v	promittat D ¹
DT serpentis D ¹ v	25 ullum] illum D ¹	26 enim om. v	

pentis seductam esse conloquio. gaudent autem daemones hanc sibi potestatem dari, ut ad incantationem hominum serpentes moveantur, ut quolibet modo fallant quos possunt. hoc autem permittuntur ad primi facti memoriam commendandam, quo sit eis quaedam cum hoc genere familiaritas. porro ipsum ⁵ primum factum ad hoc permissum est, ut per naturam serpentis significaretur generi hominum, cui erudiendo haec gesta conscribi oportebat, omnis diabolicae temtationis similitudo: quod apparebit, cum in serpentem proferri coeperit diuina sententia.

10

Proinde prudentissimus omnium bestiarum, hoc est astutissimus, ita dictus est serpens propter astutiam diaboli, quae in illo et de illo agebat dolum: quemadmodum dicitur prudens uel astuta lingua, quam prudens uel astutus mouet ¹⁵ ad aliquid prudenter astuteque suadendum; non enim est haec uis seu uirtus membri corporalis, quod uocatur lingua, sed utique mentis, quae utitur ea. ita etiam dictus est stilus mendax scribarum; neque enim esse mendacem pertinet nisi ad uiuentem atque sentientem; sed stilus mendax dictus est, quod per eum mendax mendaciter operetur, quemadmodum ²⁰ si et iste serpens mendax diceretur, quod eo diabolus tamquam stilo mendaciter uteretur. hoc ideo commendandum putauit, ne quisquam existimans animantia rationis expertia humanum habere intellectum uel in animal rationale repente mutari seducatur in illam opinionem ridiculam et noxiam reuolutionis ²⁵ animarum uel hominum in bestias uel in homines bestiarum. sic ergo locutus est serpens homini, sicut asina, in qua sedebat Balaam, locuta est homini, nisi quod illud opus fuit dia-

28 cf. Num. 22, 28

1 autem] enim DTv	daemonis D ^a	2 serpentis D ^a
3 moueant DTv	6 ad om. v	per] pro D ^a
D ^a	9 apparebat D	7 gesta] ista
	serpente Dv	15 astutique Dv
17 mentis] mentis T mens v	18 mendacem esse v	pertenit
D ^a	20 per] pro D ^a	mandax v
D ^a	diabulus D	operitur D
	22 uteritur D ^a	21 diceretur
bire D ^a	in om. D ^a	23 experta Dv
	animal] anima D ^a T ^a V	24 ha-
25 ridiculam D ^a	26 uestias V ^a	repentem v
	27 sic] si V	homine D ^a
28 locutus v	homine D ^a	opos D ^a

bolicum, hoc angelicum. habent enim quaedam boni et mali angeli opera similia sicut Moses et magi Pharaonis, uerum in his etiam boni angeli potentiores sunt. nec mali angeli etiam talium operum quicquam possunt, nisi quod per bonos angelos permiserit deus, ut retribuatur unicuique secundum eorum eius uel secundum gratiam dei, utrumque iuste ac benigne per altitudinem diuitiarum sapientiae et scientiae dei.

XXXVI.

QUALITER INTELLEGENDVM SIT: ECCE ADAM FACTVS EST
10 TAMQVAM VNVS EX NOBIS. EX LIBRO DE GENESI AD
LITTERAM XI.

Et dixit deus: ecce Adam factus est tamquam unus⁵¹
ex nobis in cognoscendo bonum et malum. quoniam
hoc, per quodlibet quomodolibet dictum sit, deus tamen
15 dixit, non aliter intellegendum est quod ait: unus ex nobis,
nisi propter trinitatem numerus pluralis accipiatur, sicut
dictum erat: faciamus hominem, sicut etiam dominus de
se et patre: ueniemus ad eum et mansionem apud
eum faciemus. replicatum est igitur in caput superbi, quo
20 exitu concupiuerit quod a serpente suggestum est: eritis
sicut di: ecce, inquit, Adam factus est tamquam
unus ex nobis. uerba enim sunt haec dei non tam huic
insultantis quam ceteros ne ita superbiant deterrentis, propter

2 cf. Ex. 7, 10. 11 7 cf. Rom. 11, 33 9 Gen. 3, 22
17 Gen. 1, 26 18 Io. 14, 23

1 enim om. Dv	2 moyses DTv	4 possint v	bonus angelus
pmiserit D ⁱ	6 gratia D ⁱ	iustu v	benigne] bene D ^v
7 per] p D ⁱ	8 cap. XLVIII T LI D; om. Pv		10 de om.
DTV	11 XI om. PV	13 cognoscendo D ⁱ	cognoscendum T
14 per] pro D ⁱ	et post quodlibet add. DPTv		16 accipiantur
T	17 post hominem add. P: ad imaginē nrām		19 faciamus
P	replecatum P ⁱ replicatus v	in om. D ^v	20 serpenti
D	21 di V: dii DPTv	tamquam] quasi DPv	22 haec
om. T	23 ne om. M ⁱ V	deterrentes P ⁱ	

quos ista conscripta sunt: factus est, inquit, quasi unus ex nobis in cognoscendo bonum et malum. quid aliud intellegendum nisi exemplum timoris incutiendi esse propositam, quod non solum non fuerit factus qualis fieri uoluit, sed nec illud quod factus fuerat conseruauit? 5

Et nunc, inquit deus, ne aliquando extendat manum et sumat de ligno uitae et edat et uiuat in aeternum. et dimisit illum dominus deus de paradiso uoluptatis operari terram, ex qua sumtus est. superiora uerba dei sunt; hoc autem factum propter ipsa uerba 10 secutum est. alienatus enim a uita non solum, quam fuerat si praeceptum seruasset cum angelis accepturus, sed ab illa etiam quam ducebat in paradiso felici quodam corporis statu, separari utique debuit a ligno uitae, siue quod ex ipso illi subsisteret felix ille status corporis ex re uisibili uirtute in- 15 uisibili siue quod in eo esset sacramentum uisibile inuisibilis sapientiae. alienandus inde utique fuerat uel iam moriturus uel etiam tamquam excommunicatus, sicut etiam in hoc paradiso, id est ecclesia solent a sacramentis altaris uisibilibus homines disciplina ecclesiastica remoueri. et eiecit Adam 20 et collocauit eum contra paradisum uoluptatis. et hoc significandi gratia factum est, ut contra paradisum, quo beata uita etiam spiritaliter significabatur, habitaret peccator utique in miseria. et ordinauit cherubim et flammeam romphaeam, quae uertitur, custodire uiam lignis 25

1 ista] ita <i>D¹P</i>	inquam <i>MV</i>	quasi <i>MV</i> ; tamquam <i>DPTv</i>	
2 cognoscendum <i>T</i>	3 ppositum (<i>p a m. 2 in ras.</i>) <i>D</i>	5 quod]	
quo <i>T</i>	6 ne] nec <i>P</i>	7 edat <i>PV²</i>	8 demisit <i>D</i>
9 uoluptates <i>D¹</i>	operare <i>D</i>	10 est post factum add. <i>T</i>	11 secutus <i>P²</i>
alienatum <i>v</i>	enim] autem <i>DPv</i>	12 seruassit <i>D¹</i>	
13 ducibat <i>D¹</i>	filici <i>D¹</i>	corpores <i>Vpr.</i>	14 separare (<i>se a m. 2 in ras.</i>) <i>D</i>
illis (<i>s add. m. 2</i>) <i>D</i>	illic <i>P</i>	15 subsisterit <i>D</i>	
flex <i>DP</i>	ipse post ille add. <i>DPTv</i>	inuisibile <i>D¹</i>	
16 eo] eos <i>T</i>	17 iam] etiam <i>v</i>	morituros <i>T</i>	19 id est] idem <i>P¹</i>
in ecclesia <i>v</i>	altari <i>D¹</i>	altares <i>v</i>	altaris — Adam et om. <i>P¹</i>
20 hominis <i>D¹</i>	iecit <i>T</i>	21 uoluntatis <i>P</i>	22 quo]
quod <i>DP¹v</i>	24 cherubin <i>D¹P</i>	cerubym <i>v</i>	25 rumpheam <i>D</i>

uitae. hoc per caelestes utique potestates etiam in paradiso
uisibili factum esse credendum est, ut per angelicum mini-
sterium esset illio ignea quaedam custodia; non tamen frustra
factum esse, nisi quia significat aliquid etiam de spiritali
paradiso, non est utique dubitandum.

XXXVII.

QUOMODO ADAM NON SIT SEDUCTVS, VT DICIT APOSTOLVS,
CVM IDEM DICAT EVM PRAEVARICATOREM. EX LIBRO DE
GENESI AD LITTERAM XI.

10 Illud magis mouet, si iam spiritalis erat Adam quamuis 52
mente, non corpore, quomodo credere potuerit quod per ser-
pentem dictum est, ideo deum prohibuisse ne fructum ligni
illius uescerentur, quia sciebat eos, si fecissent, futuros ut
deos propter dinoscentiam boni et mali, tamquam hoc tan-
15 tam bonum creaturae suae creator inuiderit; hoc mirum si
homo spiritali mente praeditus credere potuisset. an quia hoc
credere ipse non posset, propterea mulier addita est, quae
parui intellectus esset, adhuc fortasse secundum sensum car-
nis, non secundum spiritum mentis uiueret, et hoc est quod
20 ei apostolus non tribuit imaginem dei? sic enim ait: uir
quidem non debet uelare caput, cum sit imago et
gloria dei, mulier autem gloria uiri est; non quo
mens feminae eandem imaginem capere non possit, cum illa
gratia nos dicat nec masculum esse nec feminam, sed quod

20 I Cor. 11, 7 24 cf. Gal. 3, 28

1 per] p <i>D</i> ¹	caelestis <i>D</i> ¹	2 uisibile <i>D</i> ¹	3 tamen] tam <i>v</i>
6 cap. L T LII <i>D</i> LIII <i>Gv</i> ; om. <i>P</i>	8 ex] item ex <i>Dv</i>	eodem <i>ante</i>	
libro <i>add. DPTv</i>	9 XI <i>om. DV</i>	12 deum] dñi <i>v</i>	fructum <i>MV</i> ;
fructu <i>T</i> de fructu <i>DPv</i>	13 futurus <i>D</i> ¹	14 deus <i>D</i>	diuino-
scientiam <i>M¹V</i> diuinascientiam <i>M</i> ²	15 creatorae s. creatur <i>D</i> ¹		
inuideret <i>Pv</i>	16 praeditus <i>om. v</i>	potuisset <i>D</i> ¹	17 ipsi <i>D</i>
possit <i>D</i>	adita <i>DT</i>	quae] quia <i>DP</i>	18 et <i>ante</i> adhuc <i>add.</i>
<i>DPTv</i>	21 quidam <i>D pr.</i>	22 quo] quod <i>DPv</i>	23 faeminae
<i>DTV</i>	capire <i>D</i> ¹	possit <i>v</i>	illa] in illa <i>D¹P¹T</i>

fortassis illa hoc nondum perceperat quod fit in agnitione dei et uiro regente ac dispensante paulatim fuerat perceptura. neque enim frustra et illud apostolus ait: Adam enim primus formatus est, deinde Eua; et Adam non est seductus, mulier autem seducta in praeuauaricatione facta est, id est ut per illam etiam uir praeuauaricaretur. nam et ipsum dicit praeuauaricatorem ubi ait: in similitudine praeuauaricationis Adae, qui est forma futuri; seductum tamen negat. nam et interrogatus non ait: „mulier, quam dedisti mecum, seduxit me et manducaui“ sed: ipsa inquit, dedit mihi a ligno et manducaui. illa uero: serpens, inquit, seduxit me. ita Salomon, uir tantae sapientiae, numquidnam credendum est quod in simulacrorum cultu credidit esse aliquid utilitatis? sed mulierum amori ad hoc malum trahenti resistere non eualuit, faciens quod sciebat esse faciendum minime, ne suas quibus deperibat atque defluebat mortiferas delicias contristaret. ita et Adam, posteaquam de ligno prohibito seducta mulier manducauit eique dedit ut simul ederent, noluit eam contristare quam credebatur posse sine suo solacio contabescere, si ab eius alienaretur animo, et omnino illa interire discordia: non quidem carnis uictus concupiscentia, quam nondum senserat in resistente lege membrorum legi mentis suae, sed amicali quadam beniuolentia, qua plerumque fit ut offendatur deus, ne homo ex amico fiat

3 I Tim. 2, 13 sq.

7 Rom. 5, 14

12 cf. III Reg. 11, 4

1 fortassis *DP* perciperat *DV* perceperit *v* 2 dispensantem
D' pauca post paulatim *add. D* 4 eam *D'* 5 seducta
a: s. est libri praeuauaricationem *D'* 6 praeuauaricetur (cetur *a m.*
 2) *P* 7 dicit] dicitur *D'v* similitudinem *DPTv* 10 mecum]
 mihi *D* 11 mihi inquit dedit *DPTv* 12 inquit *om. D'*
 seduxit] decipit *D* Salomon] in salomone *D'* 14 amore *v*
 15 trahente *v* ualuit *DTv* 16 non ante esse *add. DPTv*
 minime *om. DPTv* deperibat (*e a m. 2*) *V* deprimat *v* 17 dili-
 tias *D* 19 ederent (*e a m. 2*) *V* 20 solacio] lacio *T* conta-
 bescere et alienaritur *D'* 21 illam et discordiam *D'* interiret *V*
 non] num *D* 22 sinserat *D'* 23 legis (*s expunxit m. 1*) *V*
 amicale *D'* beneuolentiam *D'* 24 ostendatur *T* amico] animo *v*

inimicus: quod eum non facere diuinæ sententiæ iustus exitus indicauit. ergo alio modo quodam etiam ipse deceptus est; sed dolo illo serpentino, quo mulier seducta est, nullo modo illum arbitror potuisse seduci. hanc autem proprie seductionem appellauit apostolus, qua id quod suadebatur, cum falsum esset, uerum putatum est, id est quod deus ideo lignum illud tangere prohibuerit, quod sciebat eos, si tetigissent, uelut deos futuros, tamquam eis diuinitatem inuideret qui eos homines fecerat. sed etiam si uirum propter aliquam mentis elationem, quæ deum internorum scrutatorem latere non poterat, sollicitauit aliqua experiendi cupiditas, cum mulierem uideret accepta illa esca non esse mortuam, secundum ea quæ superius tractauimus non tamen eum arbitror, si iam spiritali mente præditus erat, ullo modo credere potuisse quod eus deus ab esca illius ligni inuidendo uetuisset.

XXXVIII.

DE CREATIONE PRIMI HOMINIS ET DE CAUSALIBVS RATIONIBVS, VEL QVOMODO ADDITI SINT ANNI XV EZECHIAE REGI AD VITAM, QVEM PRAEDIXERAT NON VICTVRVM. EX LIBRO DE GENESI AD LITTERAM VI.

In illa prima condicione mundi, cum deus creauit omnia, 53 simul homo factus est, qui esset futurus — ratio creandi hominis, non actio creati. sed hæc aliter in uerbo dei, ubi ista non facta, sed æterna sunt, aliter in elementis mundi, ubi omnia simul facta futura sunt, aliter in rebus, quæ secundum causas simul creatas non iam simul, sed suo quaque tempore

1 diuina DPTv	sententia & DP'v	2 quodam modo v
4 propriæ DPTV	5 qua V: quia DPTv	7 prohibuerat D'
tetigissent D	eis ante uelut add. P²	8 deos] dñ D inui-
derit D	9 uirum] uerum P	10 scrutatorum P
aliquid v	12 uiderit D' uiderat P	11 aliq. D'
D²	15 inuitendo D'	16 cap. LI T LIII D LIII Gv; om.
P	18 uel om, v	XV om. D'
mentis P	26 creandas D' creantus D²	22 esset] essit D'
		24 eli-
		quæque] quoque et P

VIII.

15

creantur: in quibus Adam iam formatus ex limo et dei flatu animatus sicut faenum exortum; aliter in seminibus, in quibus rursus quasi primordiales causae repetuntur de rebus ductae, quae secundum causas, quas primum condidit, extiterunt, uelut herba ex terra, semen ex herba: in quibus omnibus ea iam facta modos et actus sui temporis acceperunt, quae ex occultis atque inuisibilibus rationibus, quae in creatura causaliter latent, in manifestas formas naturasque prodierunt; sicut herba exorta super terram et homo factus in animam uiuam et cetera huius modi siue fructa siue animalia ad illam operationem dei pertinentia, qua usque nunc operatur. sed etiam ista secum gerunt tamquam iterum se ipsa inuisibiliter in occulta quadam ui generandi, quam traxerunt de illis primordiis causarum suarum, in quibus creato mundo, cum factus est dies, antequam in manifestam speciem sui generis exorerentur, inserta sunt.

Si enim prima illa opera dei, cum simul omnia creauit, in suo modo perfecta non essent, ea procul dubio post adderentur quae illis perficiendis defuissent, ut quaedam uniuersitatis perfectio utriusque constaret singulis quasi semis, uelut aliquius totius partes essent, quarum coniunctione ipsum totum, cuius partes fuerant, compleretur. rursus si ita essent illa perfecta, sicut perficiuntur cum suis quaeque temporibus in manifestas formas actuque procreantur, profecto aut nihil ex eis postea per tempora fieret aut hoc fieret quod ex istis quae suo quaeque iam tempore oriuntur deus non cessat operari. nunc autem quia et consummata quodam modo et quodam modo inchoata sunt ea ipsa quae consequentibus euoluenda

1 flatu dei v	2 exhortum P	3 primordialis D ¹	repe-
tuntur] reputantur T	5 ex tere T ¹	6 modus P ¹	acceperunt
D	8 prodierunt (d add. m. 2) P	10 fructa D	11 perti-
nentiar V pertinentia D	15 in om. v	16 exorerentur T ² v	
18 adherentur (h in d corr. m. 2) D	19 pficiendis (p a m. 2) P	20 semis] seminis P	21 cumiunctione D ¹
D	24 actuque (s eras.) D	25 quaeque PTv	28 quique
om. v	27 prius et om. v	quodam modo om. DPv	et om.
D ¹ Pv	28 uoluenda D ¹ P ¹ v		

temporibus primitus deus simul omnia creauit, cum faceret mundum — consummata quidem, quia nihil habent illa in naturis propriis, quibus suorum temporum cursus agunt, quod non in istis causaliter factum sit; inchoata uero, quoniam per quaedam erant quasi semina futurorum per saeculi tractum ex occulto in manifestum (locis congruis exerenda — ipsius etiam) scripturae uerba satis ad hoc admonendum insigniter uigent, si quis in eis euigilet. nam et consummata ea dicit et inchoata. nisi enim consummata essent, non scriptum esset: et consummata sunt caelum et terra et omnis consummatio illorum; et consummauit deus in die sexto opera sua, quae fecit; et benedixit deus diem septimum et sanctificauit eum. rursusque nisi inchoata essent, non ita sequeretur, quia in illa die requieuit ab omnibus operibus suis, quae inchoauit deus facere. hic igitur si quis inquirat, quomodo consummauit et quomodo inchoauit — neque enim alia consummauit, alia inchoauit, sed eadem ipsa utique a quibus in die septimo requieuit — ex his quae supra diximus clarum est. consummasse quippe ista intellegimus deum, cum creauit omnia simul ita perfecte, ut nihil ei adhuc in ordine temporum creandum esset, quod non hic ab eo iam in ordine causarum creatum esset; inchoasse autem, ut quod hic praefixerat causis post impleret effectis. proinde formauit deus hominem puluerem terrae, uel limum terrae — hoc est de puluere uel limo terrae — et inspirauit siue insufflauit in eius faciem spiritum uitae, et factus est homo in animam uiuam: non tunc praedestinatus;

10 Gen. 2, 1 sqq.

24 Gen. 2, 7

1 omnia (um v) simul	DPTv	facierit D ¹	4 quoniam in
ras. a m. 2 D	6 manifesto D	locis — etiam a: om. libri	
8 euigilat (a in e corr. m. 2) D	ea om. T	9 et] non Pv	
10 terram P	consummatio] ornatus v	11 illorum] eorum Tv	
13 septimo D ¹	14 sequeretur D ¹	16 et quomodo] illa T	19 in-
tellegemus D	21 ei (i in ras. a m. 2) T	hic om. D ¹ PTv	
22 incoasse P	inchoatum esse MV	23 praedixerat P	24 de pul-
uerem (m del. m. 2) D	limo D	26 insufflauit V	27 prae-
destinatus DPv			

hoc enim ante saeculum in praescientia creatoris; neque tunc causaliter uel consummate inchoatus uel inchoate consummatus; hoc enim a saeculo in rationibus primordialibus, cum simul omnia crearentur: sed creatus in tempore suo, uisibiliter in corpore, inuisibiliter in anima, constans ex anima et corpore.

Iam ergo uideamus quomodo eum fecerit deus. primum de terra corpus eius; post etiam de anima uidebimus, si quid ualebimus. quod enim manibus corporalibus deus de limo finxerit hominem, nimium puerilis cogitatio est, ita ut, si hoc ¹⁰ scriptura dixisset, magis eum qui scripsit translato uerbo usum credere deberemus quam deum talium membrorum liniamenti determinatum, qualia uidemus in corporibus nostris. dictum est enim: manus tua gentes disperdidit, et: eduxisti populum tuum in manu forti et brachio ¹⁵ excelso. sed pro potestate et uirtute dei positum huius membri nomen quis usque adeo desipit ut non intellegat? nec illud audiendum est quod nonnulli putant ideo praecipuum dei opus esse hominem, quia cetera dixit et facta sunt, hunc autem ipse fecit; sed ideo potius, quia hunc ad imaginem ²⁰ suam fecit. nam illa quae dixit et facta sunt, ideo sic scriptum est, quia per uerbum eius facta sunt, sicut per hominem hominibus dici potuit uerbis, quae temporaliter cogitantur et uoce proferuntur. non sic autem loquitur deus, nisi cum per creaturam corporalem loquitur, sicut Abrahae, sicut Mosi, ²⁵ sicut per nubem de filio suo. ante omnem uero creaturam ut esset ipsa creatura, eo uerbo dictum est, quod in principio erat deus apud deum; et quia omnia per ipsum facta sunt et

14 Ps. 43, 3
27 cf. Io. 1, 1 et 3

15 Ps. 135, 11 sq.

21 cf. Ps. 148, 5

2 inchoatae <i>D</i>	inchoante <i>T</i>	8 uideamus <i>P</i>	10 fixerit
<i>P</i> ¹	12 deberimus <i>DM</i> ¹ <i>V</i> ¹	debuerimus <i>V</i> ¹	deum] <i>dō</i> <i>D</i> ¹
13 lineamenti <i>D</i>	14 gentis <i>D</i> ¹	15 brachio <i>DMPTv</i>	17 quis]
qui <i>Tv</i>	loco <i>post</i> adeo <i>add. D</i>	dissipit <i>D</i>	despicit <i>v</i>
<i>M</i> ¹ <i>V</i>	22 per alterum <i>om. v</i>	24 uoci <i>D</i>	cum <i>om. P</i> ¹ <i>v</i>
25 moysi <i>DPTv</i>	26 per] <i>p</i> <i>D</i> ¹	uero <i>om. D</i> ¹ <i>PTv</i>	27 ipsam
creaturam <i>D</i> ¹	28 deus <i>om. v</i>	per i. f. sunt omnia <i>P</i>	

sine ipso factum est nihil, utique et homo per ipsum factus est. certe enim caelum uerbo fecit, quia dixit et factum est. scriptum est tamen: et opera manuum tuarum sunt caeli. et de hoc imo quasi fundo mundi scriptum est: quoniam ipsius est mare et ipse fecit illud, et aridam terram manus eius finxerunt. non igitur hoc in honorem hominis deputetur, uelut cetera deus dixerit et facta sint, hunc autem ipse fecerit; aut uerbo cetera, hunc autem manibus fecerit; sed hoc excellit in homine, quia deus hominem
 10 ad imaginem suam fecit propter hoc quod ei dedit mentem intellectualem, qua praestat pecoribus: unde iam superiore loco disseruimus. in quo honore positus si non intellexerit ut bene agat, eisdem ipsis pecoribus, quibus praelatus est, comparabitur. sic enim et scriptum est: homo in honore
 15 positus non intellexit; comparatus est pecoribus insensatis et similis factus est eis. nam et pecora deus fecit, sed non ad imaginem suam. nec dicendum est: „hominem ipse fecit, pecora uero iussit et facta sunt“; et hunc enim et illa per uerbum suum fecit, per quod facta sunt
 20 omnia. sed quia idem uerbum et sapientia et uirtus eius est, dicitur et manus eius non uisibile membrum, sed efficiendi potentia. nam eadem scriptura, quae dicit quod deus hominem de limo terrae finxerit, dicit etiam quod et bestias agri de terra finxerit, quando eas cum uolatilibus caeli adduxit ad
 25 Adam, ut uideret quid ea uocaret. sic enim scriptum est: et finxit deus adhuc de terra omnes bestias. si ergo et hominem de terra et bestias de terra ipse formauit, quid habet homo excellentius in hac re, nisi quod ipse ad imaginem

3 Ps. 101, 26 4 Ps. 94, 5 14 Ps. 48, 13 19 cf. Io.
 1, 3 26 Gen. 1, 25

2 uerbo caelum *DPv* 4 de *om.* *T* 5 est *om.* *D*¹ ipsi *D*¹
 7 sunt *D*¹*v* 11 qua] quia *T*¹ pristat *D* unde — 13 pecori-
 bus *om.* *T*¹ superiori *P*² 12 diseruimus *D* quo] qua *P*
 14 et *om.* *v* 16 insensatis *D*¹ 18 ipsi *D*¹ 19 uerbum (per
om.) *D*¹*Pv* 20 est] esse *v* 21 uisibili *D*¹ 22 potentiam *Dv*
 24 finxerit *P* 25 uiderit *D*¹ uocarit *D*¹ 26 omnis *D*¹
 si] sic *D*¹*v* 27 bistias *D*¹ 28 homo *om.* *D*¹*Pv* ipsi *D*¹

dei creatus est? nec tamen hoc secundum corpus, sed secundum intellectum mentis, de quo post loquemur. quamquam et in ipso corpore habeat quandam proprietatem, quae hoc indicet, quod erecta statura factus est, ut hoc ipso admone-
retur non sibi terrena esse sectanda, uelut pecora, quorum 5 uoluptas omnis ex terra est; unde in aluum cuncta prona atque prostrata sunt. congruit ergo et corpus eius animae rationali non secundum liniamenta figurasque membrorum, sed potius secundum id quod in caelum erectum est ad intuenda quae in corpore ipsius mundi superna sunt, sicut anima 10 rationalis in ea debet erigi quae in spiritalibus natura maxime excellunt, ut quae sursum sunt sapiat, non quae super terram.

Sed quomodo eum fecit deus de limo terrae, utrum repente in aetate perfecta, hoc est uirili atque iuuenali, an sicut nunc usque format in uteris matrum? neque enim alius haec facit 15 quam ille qui dixit: priusquam te formarem in utero, noui te; ut illud tantum proprium habuerit Adam, quod non ex parentibus natus est, sed factus ex terra, eo tamen modo, ut hoc proficiendo et per aetates augendo hi temporum numeri complerentur, quos naturae humani generis attributos uidemus. 20 an potius hoc non est requirendum? utrumlibet enim fecerit, hoc fecit quod deum et omnipotentem et sapientem posse et facere congruebat. ita enim certas temporum leges generibus qualitatibusque rerum in manifestum ex abdito producendis attribuit, ut eius uoluntas sit super omnia. potentia quippe 25 sua numeros creaturae dedit, non ipsam potentiam eisdem

12 cf. Coloss. 3, 2 16 Hier. 1, 5

1 corpus]	corpore D ¹	corpora v	pecus T	2 loquimur	D ¹ P ⁴ v
3 quadam D	4 ammonetur P	admonitur D ¹	admoneatur v	6 aluum]	
malum P ¹ v	pruna adque D ¹	7 prostratata V	prustrata D ¹		
animo v	8 lineamenta DP ¹ T	9 erectus v	10 superna]		
superiora D ¹	animae D ¹ Pv	11 rationalis]	ratio D ¹ Pv	erigi	
D quae (in om.) D ¹ P	spiritali T	maximae V	12 sapiant		
D sapiunt Pv	13 repente in (e in in ras. a m. 2) T	15 fecit Tv			
17 ut] et Dv	19 hi] hii D	in P	20 humanae v	atributos	
DP	21 non est hoc Tv	22 posse (et om.) D ¹ P ⁴ v	24 quali-		
tatibus MV	abdido D				

numeris alligauit. nam spiritus eius ita faciendo mundo super-
ferebatur, ut et facto superferatur, non corporalibus locis, sed
excellencia potestatis. quis enim nescit aquam concretam
terrae, cum ad radices uitis uenerit, duci in sagina ligni
5 illius atque in eo sumere qualitatem, qua in uinam procedat
paulatim erumpentem atque in ea grandescere uinum fiat
maturumque dulcescat, quod adhuc feruescat expressum et
quadam uetustate firmatum ad usus bibendi utilius iucundius-
que proueniat? num ideo dominus lignum quaesivit aut terram
10 aut has temporum moras, cum aquam miro compendio con-
uerterit in uinum, et tale uinum, quod ebrius etiam conuiuia
laudaret? numquid adiutorio temporis eguit conditor temporis?
nonne certis dierum numeris suo cuique generi accommodatis
omnis natura serpentum coalescit, formatur, nascitur, roborat-
15 tur? num exspectati sunt hi dies, ut in draconem uirga con-
uerteretur de manu Moysi et Aaron? nec ista cum fiunt,
contra naturam fiunt nisi nobis, quibus aliter naturae cursus
innotuit; non autem deo, cui hoc est natura quod fecerit.

Quaeri autem merito potest, causales illae rationes, quas
20 mundo indidit, cum primum simul omnia creauit, quomodo
sint institutae: utrum ut, quemadmodum uidemus cuncta
nascentia uel fruticum uel animalium, in suis conformationibus
atque incrementis sua pro diuersitate generum diuersa spatia
peragerent temporum, an ut, quemadmodum creditur factus
25 Adam, sine ullo progressu incrementorum uirili aetate continuo
formarentur? sed cur non utrumque illas credimus habuisse,

1 cf. Gen. 1, 2 10 cf. Io. 2, 9 sq.

1 eius om. D ¹	3 potestates D ¹	4 saginam DPT ^o	5 quae
(i. eras.) T	6 grandescens libri	7 dulcescat D	feruescat]
peruescat M ¹ V	8 uetustatem D ¹ P	iocundiusq. (o et q. a m. 2)	
D	9 proueniat D ¹ P	num] nam D	11 conuiuia (i. ras.) T
continuo v	12 cond. temporum DPT ^o	13 sui V	genere D ¹
accommodatis P	14 serpentium D ¹	serpentem T	15 draconem
V	16 moysi V	17 contra—fiunt om. D ¹ v	18 natura om. T
19 causalis D ¹	21 quaeammodum M ¹ V	22 fructificum T	fructum
D ¹	23 incrementis D	diuersa] diuisa P ¹	25 uirili aetate
uirilitate D ¹ P	uarietate v	26 formaretur D ¹ PT ^o	formatur D ¹

ut hoc ex eis futurum esset quod facturo placuisset? si enim illo modo dixerimus, incipit contra ipsas factum uideri non solum etiam illud de aqua uinum sed et omnia miracula, quae contra naturae usitatum cursum fiunt; si autem isto modo, multo erit absurdius istas ipsas cotidianas naturae formas et species contra illas primarias omnium nascentium causales rationes suorum temporum peragere spatia. restat ergo ut ad utrumque modum habiles creatae sint, siue ad istum quo usitatissime temporalia transeunt, siue ad illum quo rara et mirabilia fiunt, sicut deo facere placuerit quod temporis con-
gruat.

Verum tamen sic factus est homo, quemadmodum illae primae causae habebant ut fieret primus homo, quem non ex parentibus nasci, qui nulli praecesserant, sed de limo formari oportebat secundum causalem rationem, in qua primitus factus erat. nam si aliter factus est, non eum deus in illorum sex dierum operibus fecerat. in quibus cum dicitur factus, ipsam causam utique fecerat deus, qua erat suo tempore homo futurus et secundum quam fuerat ab illo faciendus qui simul et consummauerat inchoata propter perfectionem causalium rationum et inchoauerat consummanda propter ordinem temporum. si ergo in illis primis rerum causis, quas mundo primitus creator inseruit, non tantum posuit quod de limo formaturus erat hominem sed etiam quemadmodum formaturus, utrum sicut in matris utero an in forma iuuenali, procul dubio sic fecit, ut illic praefixerat; neque enim contra dispositionem suam fecerat. si autem uim tantum ibi posuit possibilitatis, ut homo fieret, quoquo modo fieret, ut et sic et sic posset, id est

1 non	post futurum	add. T	essit D ¹	facturo]	factori D ¹
2 ipsa v	uidire D ¹	5 absurdus D ¹	6 species	post illas	add.
DPv	7 rationes]	rationales PTv	8 habitabiles v	creatae]	
creaturae P	9 transcurrunt—	mirabilia om. D ¹ v	quos P	rara]	
aqua P	12 quemammodo D ¹	14 sed] si P	16 erat]	fuerat	
P	18 facturus DP	19 faciendos P ¹	20 rationem D ¹ P		
22 creatur D ¹	23 inseruit]	instituit T	furmaturus D ¹	24 utrum]	
ut cum v	25 formam iuuenale D ¹	27 faceret D ¹ PTv	facierit		
D ¹	posseibilitatis D ¹	28 fierit D ¹	quoquo]	quoco D ¹	quo
P	possit D				

ut id quoque ibi esset, quia et sic et sic posset, unum autem ipsum modum, quo erat facturum, in sua uoluntate seruauit, non mundi constitutioni contexuit. manifestum est enim sic non factum esse hominem, contra quam erat in illa prima 3 condicione causarum, quia ibi erat etiam sic fieri posse, quamuis non ibi erat ita fieri necesse esse. hoc enim non erat in condicione creaturae, sed in placito creatoris, cuius uoluntas rerum est necessitas.

Nam et nos pro captu infirmitatis humanae iam in ipsis 10 rebus tempore exortis possumus nosse quid in cuiusque natura sit, quod experimento perceperimus; sed utrum etiam futurum sit ignoramus. est quippe in natura huius, uerbi gratia, iuuenis ut senescat; sed utrum etiam hoc sit in dei uoluntate nescimus. sed nec in natura esset, nisi in dei uoluntate prius 15 fuisset, qui condidit omnia. et utique occulta ratio est senectutis in corpore iuuenali uel iuuentatis in corpore puerili: neque enim oculis cernitur sicut ipsa in puero pueritia, sicut iuuentas in iuene, sed alia quadam notitia colligitur inesse in natura quiddam latens, quo educantur in promptu numeri 20 occulti uel iuuentatis a pueritia uel senectutis a iuuentute. occulta est ergo ista ratio, qua fit ut hoc esse possit, sed oculis; menti autem non est occulta. utrum autem hoc etiam necesse sit omni modo nescimus. et illam quidem, qua fit ut esse possit, esse in natura ipsius corporis nouimus; illam uero, 25 qua fit ut necesse sit, manifestum est illic non esse.

Sed fortassis in mundo est ut necesse sit istum hominem senescere; si autem nec in mundo est, in deo est. hoc enim

1 possit *D* 2 seruabit *v* 3 constitutione *T* constitutio-
nem *D* 4 in *om.* *T* 5 conditionem *V* 9 pro] per *D*¹
11 perciperimus *D* 13 hoc sit etiam *DPTv* 15 condedit
D 16 iuuentatis *D¹PT²V²v* 17 in *del.* *M²*; *om.* *P* puero
om. *DMPV* 18 iuuentus *M¹P²T²v* quaedam *D¹P²* colle-
gitur *DP¹* 19 quidam *D* (*i ex ae corr. m. 2*) *P¹T* quo] quod
DP²v prumtu *D* 20 occulti uel iuuen a *m. 2 in ras.* *T*
iuuentutis *D¹PT²* 21 posset *P²* 22 mente *DPVv* 23 illa
T 24 alterum esse *om.* *D¹T²*; et esse *add.* *D²* ipsius *om.*
D¹v (nouimus) illam — manifestum *om.* *MV* 25 qua] quia
P 26 ut necesse — mundo est *om.* *T pr.*

necessario futurum est quod ille uult, et ea uere futura sunt quae ille praesciuit. nam multa secundum inferiores causas futura sunt; sed si ita sunt et in praescientia dei, uere futura sunt. si autem ibi aliter sunt, ita potius futura sunt, sicut ibi sunt, ubi qui praescit falli non potest. nam futura dicitur senectus in iuvene; sed tamen futura non est, si ante moriturus est. hoc autem ita erit, sicut se habent aliae causae siue mundo contextae siue in dei praescientia reseruatae. nam secundum quasdam futurorum causas moriturus erat Ezechias, cui deus addidit quindecim annos ad uitam: id utique faciens quod ante constitutionem mundi se facturum esse praesciebat et in sua uoluntate seruabat. non ergo id fecit quod futurum non erat. hoc enim magis erat futurum quod se facturum esse praesciebat. nec tamen illi anni additi recte dicerentur, nisi ad aliquid adderentur quod se aliter in aliis causis habuerat. secundum aliquas igitur causas inferiores iam uitam finierat; secundum illas autem quae sunt in uoluntate et praescientia dei, qui ex aeternitate nouerat quid illo tempore facturum erat — et hoc uere futurum erat — tunc erat finiturus uitam, quando finiuit uitam. quia etsi oranti concessum est, etiam sic eum oraturum, ut tali orationi concedi oporteret, ille utique praesciebat cuius praescientia falli non poterat; et ideo quod praesciebat necessario futurum erat.

Quapropter si omnium futurorum causae mundo sunt insitae, cum ille factus est dies, quando deus creauit omnia simul, non aliter Adam factus est, sicut est credibilis iam perfectae uirilitalis, quam erat in illis causis, ubi deus hominem in sex dierum operibus fecit. ibi enim erat non solum ut ita fieri posset uerum etiam ut ita eum fieri necesse esset. tam enim

9 cf. Es. 38, 5

2 illi D	3 et in om. D ¹ v	praescientia] praesentia T	4 si.
D ibi om. D ¹	6 iuueni D	10 annis P ¹	uita V
11 con-	12 in om. D	faturum (a in u corr.) M	18 quid]
stitutione D	12 in om. D	faturum (a in u corr.) M	18 quid]
quod D ¹	illo (o a m. 2 in ras.) P	21 oratione D	concordi D
concedere v	23 necessarium D ¹ P ¹	24 mundo sint (o et int a m. 2)	
P	26 sicut est] s. & P ¹	27 uirilitalis] ueritalis D ¹	28 dieb. M ¹
V; corr. M ¹	feri T	29 possit D	esse P ¹
			tam] tamen T

non facit deus contra causam, quam sine dubio uolens praestituit, quam contra uoluntatem suam non facit. si autem non omnes causas in creatura primitus condita praefixit, sed aliquas in sua uoluntate seruauit, non sunt quidem illae, quas in sua uoluntate seruauit, ex istarum quas creauit necessitate pendentes. non tamen possunt esse contrariae quas in sua uoluntate seruauit illis quas sua uoluntate constituit, quia dei uoluntas non potest sibi esse contraria. istas ergo sic condidit, ut ex illis esse illud cuius causae sunt possit, sed non necesse sit; illas autem sic abscondidit, ut ex eis esse necesse sit hoc quod ex ipsis fecit, ut esse possit.

XXXVIII.

DE STELLA, QVAM MAGI SECVTI SVNT, CHRISTI FAMVLA, NON FATALI. EX LIBRO CONTRA FAVSTVM II.

Nos quidem sub fato stellarum nullius hominis genesim ponimus et liberum uoluntatis arbitrium, qua uel bene uel male uiuitur, propter iustum iudicium dei ab omni necessitatis uinculo uindicamus. quanto minus illius temporalem generationem sub astrorum condicione credimus factam qui est aeternus uniuersorum creator et dominus. itaque illa stella, quam uiderunt magi, Christo secundum carnem nato non ad decretum dominabatur, sed ad testimonium famulabatur, nec eum subiciebat imperio, sed indicabat obsequio. proinde non ex illis erat haec stellis, quae ab initio creaturae itinerum suorum ordinem sub creatoris lege custodiunt, sed nouo uir-

1 fecit DP ¹	3 omnis D	aliqua DP ^o	7 quas] qua
DP instituit DP ^o	9 possint P	10 abscondit D ¹ ab-	
scodit PT ^o	ut ex eis T ¹ in ras.	12 cap. LII T LIII D LV	
Gr; om. P	13 de] e M ¹ V	14 fatale v	15 fatu D
genesim] genus T ¹	16 imponimus T ¹	uoluntates T ¹	quo P ¹
17 necessitates D ¹	18 uinculo (o a m. 2) P	temporalegem T	
19 conditionem T	factum P ¹ T ¹ V	20 creator] conditor v	stilla
D pr.	21 uiderant P	xpm P ^o	natum v
D pr. stella v	itenerum D	25 suum P	legi P
			24 stillis

ginis partu nouum sidus apparuit, quod ministerium officii sui etiam ipsis magis quaerentibus Christum, cum ante faciem praeiret, exhibuit, donec eos usque ad ipsum locum, ubi dei uerbum infans erat, praeuendo perduceret. qui tandem astrologi ita constituerunt hominum nascentium fata sub stellis, ut ali-⁵ quam stellarum homine aliquo nato circuitus sui ordinem reliquisset et ad eum qui natus est perrexisset asseuerent? sortem quippe nascentis astrorum ordine colligari arbitrantur, non astrorum ordinem ad hominis nati diem posse mutari. quapropter si stella illa de his erat quae in caelo peragunt¹⁰ ordines suos, quomodo poterat decernere quod natus Christus acturus erat, quae nato Christo iussa est relinquere quod agebat? si autem, ut probabilius creditur, ad demonstrandum Christum quae non erat exorta est, non ideo Christus natus est quia illa extitit, sed ideo illa extitit quia Christus natus¹⁵ est. unde, si dici oporteret, non stellam Christo, sed Christum stellae fatum fuisse diceremus; ipse quippe illi, non illa huic nascendi attulit causam. si ergo sunt fata quae a fando, id est a dicendo appellata sunt, quoniam Christus uerbum dei est, in quo antequam essent dicta sunt omnia, non consortium²⁰ siderum fatum Christi est, (sed fatum etiam siderum Christus est,) qui et ipsam carnem sub caelo creatam ea uoluntate assumpsit, qua etiam caelum creauit, ea potestate deposuit et recepit, qua etiam sideribus imperauit.

8 praecirent <i>D pr.</i>	exibuit <i>P</i>	eos] eo <i>D¹M¹PV</i>	4 perdu-
cerit <i>D</i>	5 ita <i>om. D¹Pv</i>	fatu <i>P</i>	6 stillarum <i>D</i>
minem <i>D¹</i>	7 adseuearent <i>P</i>	8 sorte <i>DP¹v</i>	ordinem
<i>P¹T¹V</i>	colligari — ordinem <i>om. T pr.</i>	10 stilla <i>D¹</i>	12 post
est <i>add. T¹</i> :	erat quae nato xpō iussa est	13 ut <i>om. D¹</i>	15 ex-
stetit <i>P¹</i>	quia Ch. n. est extetit <i>D</i>	17 fatum (c <i>eras.</i>) <i>D</i>	
18 causa <i>P¹</i>	a fando] affando <i>T</i>	19 dicendo (<i>om. a</i>) <i>DPv</i>	
appellati <i>P¹</i>	21 sed — est <i>a: om. libri</i>	23 qua] quo <i>P</i>	

XL.

DE PRAECEPTIS AGENDAE VITAE ET PRAECEPTIS SIGNIFICANDAE VITAE. EX LIBRO CONTRA FAVSTVM VI.

Quemadmodum et quare accipiatur testamentum uetus 55
ab heredibus testamenti noui iam supra diximus. sed quia
paulo ante de promissis eius Faustus egit, nunc autem de
praeceptis agere uoluit, respondebo istos omnino nescire quid
intersit inter praecepta uitae agenda et praecepta uitae
significandae. exempli gratia: non concupisces praeceptum
10 est agenda uitae; circumcides omnem masculum
octauo die praeceptum est significandae uitae. ex hac
quippe imperitia Manichaei et omnes, quibus displicent litterae
ueteris testamenti, quidquid deus mandauit priori populo ad
celebrandam umbram futurorum non intellegentes et ea modo
15 non obseruari animaduertentes ex more praesentis temporis
illa reprehendunt quae utique illi tempori congruebant, quo
ista quae nunc manifesta sunt uentura significarentur. sed
quid dicturi sunt aduersus apostolum, qui ait: haec omnia
in figura contingebant illis, scripta sunt autem
20 propter nos, in quos finis saeculorum obuenerit?
ecce ipse aperuit cur illae litterae accipiantur a nobis et cur
illa rerum signa iam necesse non sit ut obseruentur a nobis.
cum enim dicit: scripta sunt propter nos, procul dubio
demonstrat quanta nobis cura legenda et intellegenda et

4 c. Faust. III, 2 9 Ex. 20, 17 10 Gen 17, 10 sqq.
18 I Cor. 10, 11

1 cap. LIII T LV D LVI v; om. GP 2 post et ras. 2 litt.
in T 4 uetus ab here P² in ras. 5 noui testamenti v 7 re-
spondeo DPTv 10 circumcidis DP¹ omne. (m ras.) DP
masculinum D 11 octauo. (m ras.) D octaua P signifi-
dae (ras. 9 litt.) D 12 imperitiam D¹ omnis D¹ 13 loco
post priori add. D² 14 caelebrandū P¹ intellegentis D¹
15 animaduertentis D¹ 16 repraehendunt DV quo] quos v
17 isto V 18 autem post haec add. v 19 autem om. v 20 quos]
quo T fines v obuenerunt v 21 accipiuntur v 24 et
in q. DPTv

quanta auctoritate habenda sint, quia propter nos utique scripta sunt. cum uero dicit: figurae nostrae fuerunt et: in figura contingebant illis, ostendit iam non opus esse ut, cum res ipsas manifestas agimus, figurarum praenuntiantium celebrationi seruiamus. unde dicit alio loco: nemo 5 ergo uos iudicet in cibo aut potu aut in parte diei festi aut neomeniae aut sabbatorum, quod est umbra futurorum. hic etiam cum dicit: nemo uos in eis iudicet, declarat quam non sit necesse ut haec obseruentur iam. cum autem dicit: quod est umbra futurorum, 10 ostendit quam oportuerit ut illo tempore obseruarentur, quo ista quae nobis manifestata eluxerunt per tales umbras figurarum futura praedicebantur.

Proinde si Manichaei resurrectione domini iustificarentur, cuius resurrectionis dies ex die quidem passionis tertius, post 15 diem tamen sabbati, hoc est post septimum octauus fuit, profecto spoliarentur carnali uelamento mortalium desideriorum et cordis circumcissione gaudentes non eam in carne adumbratam figuratamque deriderent tempore ueteris testamenti, quamuis iam tempore noui testamenti fieri obseruarique non 20 cogerent. in quo enim membro congruentius expoliatio carnalis et mortalis concupiscentiae figuratur quam unde carnalis et mortalis fetus exoritur? sed, sicut dicit apostolus, omnia munda mundis.

2 I Cor. 10, 6

5 Coloss. 2, 16 sq.

23 Tit. 1, 15

3 contingebat <i>D</i> ¹	in ante illis add. <i>D</i> ²	5 celebratione seruamus <i>v</i>
6 iudicet <i>D</i> ¹	in potu (poto <i>P</i> ¹) <i>DPTv</i>	7 neomeniae <i>PV</i> neomeniae <i>D</i>
8 hic] hoc <i>v</i> ¹	9 iudicet <i>D</i> ¹	iam haec obseruentur <i>DPTv</i>
12 nobis] iam nobis <i>Tpr.</i>	nobis iam <i>Dv</i>	manifestate <i>P</i> ¹ manifesta <i>Dv</i>
13 praedicabantur <i>DPv</i>	14 manichei* (s ras.) <i>P</i>	16 dies <i>P</i> ¹
17 expoliarentur <i>DPTv</i>	18 circumsione gaudentis <i>D</i> ¹	19 desiderent (s in r corr. m. 2) <i>P</i>
20 quamuis—testamenti om. <i>D</i> ¹	21 cogerent (u add. m. 2) <i>D</i>	22 figuraretur <i>T</i>
	23 foetus <i>T</i>	festus <i>v</i>

XLI.

CVR IN TESTAMENTO VETERI QVIDAM CIBI CARNIVM VESCI
PROHIBEANTVR, QVIBVS VEL ANIMAE IMMVNDAE SIGNIFICATAE
SVNT VEL DOCTRINAE. ITEM EX EODEM LIBRO VI CONTRA
5 FAVSTVM.

Testamento autem ueteri, ubi quidam cibi carniū prohi- 56
bentur, cur non sit contraria ista sententia, qua dicit apo-
stolus: omnia munda mundis et omnis creatura bona
est dei, si possunt, intellegant hoc apostolum de ipsis dixisse
10 naturis, illas autem litteras propter quasdam praefigurationes
tempori congruentes animalia quaedam non natura, sed signifi-
catione immunda dixisse. itaque, uerbi gratia, si de porco et
agno requiratur, utrumque natura mundum est, quia omnis
creatura dei bona est; quadam uero significatione agnus
15 mundus, porcus immundus est. tamquam si stultum et sapi-
entem diceret, utrumque hoc uerbum natura uocis, litterarum
et syllabarum, quibus constat, utique mundum est; signifi-
catione autem unum horum uerbum, quod dicitur stultus,
immundum dici potest, non natura sui, sed quoniam quiddam
20 immundum significat. et fortasse quod est in rerum figuris
porcus, hoc est in rerum genere stultus, et tam illud animal
quam istae duae syllabae, quod dicitur stultus, quiddam unum
idemque significat. immundum quippe illud animal in lege
positum est eo quod non ruminet; non autem hoc eius uitium,
25 sed natura est. sunt autem homines, qui per hoc animal
significantur, immundi proprio uitio, non natura; qui cum

8 I Tim. 4, 4

1 cap. LIII T	LVI D	LVII Gv	2 carniū] carnaliū D
3 significandē D ¹	4 VI om. DPTv	8 dei bona est DPTv	
9 dixisse de ipsis v	10 quadam D ¹	praefigurationis P	11 tem-
pore P	congruentis D ¹	significationem munda M ¹ V	13 quia]
qua P	15 est om. v	tamquam] tam T	16 diceret v et
post uocis add. DPTv	17 constat utique]	constitutiq̃ Pv	
mundus v	19 quidam D ¹	21 porcos V	et tam] etiam
P ¹ T	23 itemque D	24 ruminat D ¹	uitio D ¹
nis D ¹	per] pro D ¹		25 homi-

libenter audiant uerba sapientiae, postea de his omnino non cogitant. quod enim utile audieris, uelut ab intestino memoriae tamquam ad os cogitationis recordandi dulcedine reuocare quid est aliud quam spiritaliter quodam modo ruminare? quod qui non faciunt, illorum animalium genere figurantur; unde et ipsa a talibus carnibus abstinencia tale uitium nos cauere praemonuit. cum enim thesaurus desiderabilis sit ipsa sapientia, de hac munditia ruminandi alio loco ita scriptum est: thesaurus desiderabilis requiescit in ore sapientis, uir autem stultus gluttit illum. hae autem similitudines rerum in locutionibus uel obseruationibus figuratis propter quaerendi et comparandi exercitationem rationales mentes utiliter et suauiter mouent. sed priori populo multa talia non tantum audienda uerum etiam obseruanda praecepta sunt. tempus enim erat, quo non tantum dictis sed etiam factis prophetari oporteret ea quae posteriore tempore fuerant reuelanda. quibus per Christum atque in Christo reuelatis fidei gentium onera obseruationum non sunt imposita, prophetiae tamen auctoritas commendata.

XLII.

DE AZYMIS, SCENOPEGIA VEL CETERIS. EX LIBRO CONTRA
FAVSTVM VI.

57 Non manducare azymum per statutos septem dies tempore ueteris testamenti peccatum fuit, tempore autem noui testamenti non est peccatum. sed in spe futuri saeculi, quam

9 Prou. 21, 20 23 cf. Ex. 12, 15

1 libenter <i>om.</i> <i>D</i> ¹	2 recogitant <i>P</i>	3 os] hos <i>v</i>	recordantur
<i>v</i> dulcedine <i>D</i>	6 a <i>om.</i> <i>D</i> ¹ <i>Tv</i>	carnibus <i>om.</i> <i>D</i> ¹ <i>v</i>	tale] tali
<i>T</i> ¹ 8 ruminando <i>v</i>	10 illud (d a m. 2) <i>P</i> illud <i>T</i>		haec <i>D</i> ¹ <i>M</i>
<i>PT</i> ¹ <i>V</i> similitudinis <i>D</i> ¹	in similitudinis <i>P</i> ¹	12 rationalis <i>P</i>	
13 mentis <i>DP</i>	utiliter] uiriliter <i>v</i>	monent <i>T</i>	15 quo] quod
<i>T</i> ¹ 16 prophetare <i>D</i> ¹ <i>v</i>	oporterit <i>D</i> ¹	posteriori <i>v</i>	17 reuelatis] reuelandis <i>T</i>
19 ē. hucusq; <i>post</i> commendata <i>add.</i> <i>P</i>			
20 <i>cap.</i> LV <i>T</i> LVII <i>D</i> LVIII <i>Gv</i>	21 azima libri	scenophegia	
<i>DM</i> ¹ <i>v</i> 22 VI] VII libri	23 azymum <i>Vv</i>	statutus <i>D</i> ¹	dieb. <i>D</i> ¹

habemus in Christo, qui et animam nostram induens iustitia et corpus nostrum induens immortalitate totos nos innouat, credere aliquid ex ueteris corruptionis necessitate atque indigentia nos passuros uel acturos semper peccatum est, quamdiu uoluntur isti septem dies, quibus peragitur tempus. sed hoc ueteris testamenti temporibus in figura occultatum a quibusdam sanctis intellegebatur, tempore autem noui testamenti in manifestatione reuelatum populis praedicatur. unde scriptura ipsa tunc erat praeceptum, nunc testimonium. scenopegia non celebrare aliquando peccatum fuit, nunc non est peccatum. tabernaculo autem dei, quod est ecclesia, non compaginari semper peccatum est. sed tunc agebatur sub praecepto figurato, nunc legitur in testimonio reuelato. nam et illud quod tunc factum est non diceretur tabernaculum testimonii, nisi alicui ueritati, quae suo tempore declaranda erat, quadam congruentia significationis attestaretur. lineis uestibus miscere purpuram et linostima ueste indui aliquando peccatum fuit, nunc non est peccatum. sed inordinate uiuere et diuersi generis professiones uelle miscere, ut uel sanctimonialis habeat ornamenta nuptiarum uel ea quae se non continens nupsit speciem uirginis gerat, omni modo peccatum est; et si quid inconuenienter ex diuerso genere in uita cuiusque contextitur. uerum illud tunc figurabatur in uestibus, quod nunc declaratur in moribus; illud enim erat tempus significandi, hoc manifestandi. ergo ipsa scriptura, quae tunc fuit exactrix operum significantium, nunc testis est rerum significatarum; et quae tunc obseruabatur ad praenuntiationem, nunc recitatur ad confirmationem.

9 cf. *Leu.* 23, 3416 cf. *Dent.* 22, 11

1 iustitiam <i>v</i>	2 immortalitatem <i>Pv</i>	totus <i>DP</i> ¹	4 nos] non
(<i>n a m.</i> 2 <i>in ras.</i>) <i>P</i>	passurus <i>D</i> ¹	6 occultum <i>P</i>	9 sceno-
phegiae <i>D</i>	scenopheia <i>P</i>	11 tabernaculum <i>D</i> ^{1v}	
12 figuratio <i>D</i>	16 attestatur <i>v</i>	lineis] in eis <i>Dv</i>	miscere
<i>D</i> ¹	purpora <i>D</i> ¹	17 linostiam <i>D</i> ¹	uestem <i>D</i> ^{1v}
	18 di-		
uersis <i>T</i>	professione <i>D</i> ¹	19 misceri <i>v</i>	sanctimoniales <i>P</i> ¹
20 nuptiarum <i>DPTv</i>	nupsit <i>MV</i>	speciem <i>a</i> : spem <i>libri</i>	
21 gerat] generat (<i>ne a m.</i> 2) <i>D</i>	inuenienter <i>T</i>	23 moribus]	
mentibus <i>v</i>	25 exactrix (<i>ctrix a m.</i> 2) <i>T</i>		

VIII.

16

bouem et asinum ad operandum iungere tunc non licebat, nunc licet. declaratum est enim per apostolum, cum de boue triturante non infrenando scripturam recoleret dicentem: num- quid de bubus cura est deo? quare ergo nunc legitur, quando hic quod prohibuit iam licet? quia idem ipse ibi secutus 5 apostolus: propter nos, ait, scriptura dicit. et utique impium est ut non legamus nos quod scriptum est propter nos; magis enim propter nos, quibus manifestatur, quam propter illos, in quibus figurabatur. bouem quippe et asinum, si ne- cesse sit, unusquisque sine detrimento operis iungit; sapientem 10 uero et stultum, non ut unus praecipiat, alter obtemperet, sed pariter ex aequali potestate ut annuntient uerbum dei, non sine scandalo quisque comites facit. itaque eandem scripturam tenemus et tunc potestate praecipientem umbris tegendum quod nunc aperiretur, et nunc auctoritate attestan- 15 tem luce apertum quod tunc tegebatur.

XLIII.

ETSI NOVERAMVS CHRISTVM SECVNDVM CARNEM,
SED NVNC IAM NON NOVIMVS. EX LIBRO CONTRA FAV-
STVM XI.

20

58 Etsi noueramus Christum secundum carnem, sed iam nunc non nouimus. ea ipsa circumstantia scripturae loci eius satis ostendit quid loquatur apostolus; suo quippe more uitam nostram futuram, quae iam in ipso homine media- tore Christo Iesu capite nostro resurgente completa est, ita 25

1 cf. Dent. 22, 10 3 I Cor. 9, 9 sq. 18 II Cor. 5, 16 sq.

2 libet *T* 3 trituranti *D* scriptura *P* recolerit *D*
4 bobus *v* 5 hic *M^v*: hoc *M^s*: id *DPT^v* idem] quidem *D* ipsi
P¹; *om. v* ibi] sibi *P* 6 ait propter nos *DPT^v* 9 illud *D¹*
11 obtemperit *D¹* 12 potestatem *D¹* annuntiant *v* 13 scan-
dalu *D¹* faciat (a *del. m. 2*) *T* 14 potestatem *D* 15 nunc
auctoritate] tunc potestate *P^{1v}* 17 cap. LVI *T* LVIII *D* LVIII
v; *om. GP* 18 etsi] qualiter intellegendum sit (est *P*) praemittunt
DP nouerimus *v* 22 ea] ex *DP*

spe certa meditatur, tamquam iam sit praesensque teneatur.
 quae utique uita non erit secundum carnem, sicut iam Christi
 uita non est secundum carnem. carnem namque hoc loco non
 ipsam corporis nostri substantiam — quam dominus etiam post
 resurrectionem suam carnem appellat dicens: palpate et
 uidete quia spiritus ossa et carnem non habet, sic-
 ut me uidetis habere — sed corruptionem mortalitatemque
 carnis uult intellegi: quae tunc non erit in nobis, sicut iam
 in Christo non est. hanc enim proprie carnem nominabat,
 etiam cum de ipsa resurrectione satis euidenter loqueretur et
 diceret quod iam supra commemorauimus: caro et sanguis
 regnum dei possidere non possunt, neque corruptio
 incorruptionem possidebit. cum ergo factum fuerit
 quod ibi consequenter dicit: ecce mysterium dico uobis:
 omnes quidem resurgimus, non tamen omnes im-
 mutabimur, in atomo — id est in momento — in ictu
 oculi, in nouissima tuba; canet enim tuba, et mor-
 tui resurgunt incorrupti, et nos immutabimur.
 oportet enim corruptibile hoc induere incorruptio-
 nem et mortale hoc induere immortalitatem: iam
 secundum id quod carnem non ipsam corporis substantiam,
 sed ipsam corruptionem mortalitatis appellat, non erit utique
 caro, quia corruptionem mortalitatis mutata non habebit.
 secundum autem ipsius substantiae corporisque originem eadem
 caro erit, quia ipsa resurget et ipsa mutabitur, quia et illud
 uerum est quod ait dominus, posteaquam surrexit: palpate

5 Luc. 24, 39

11 I Cor. 15, 50 sqq.

1 meditor v	praesensquae D ¹ TV	teniatur D ¹	2 si-
cut—sec. carnem om. MV	6 uidite D ¹	carnem et ossa Pv	
7 uiditis D ¹	et post corruptionem eras. in P	8 carnes T ¹	
intellege D ¹	iam om. v	10 ipsam M ¹ V pr. illa v	11 com-
memorauit P	12 possidere D	13 incorruptelam v	possedebant
DP	14 uobis dico v	15 omnis D ¹	resurgemus Pv
16 athomo v	iectu V	17 canit T	canet (n ras.) P
18 resurgent PTv; cf. p. 288, 1	19 incorruptionem]	incorruptibile D	
20 immortalitate D ¹ P ¹	22 (et 23) mortalitates D ¹	24 subst.	
psius v	substantia P	originem] ordinem T	25 resurgit D ¹

16*

et uidete quia spiritus ossa et carnem non habet, sicut me uidetis habere, et hoc uerum est quod ait apostolus: caro et sanguis regnum dei non possidebunt. illud enim dictum est secundum ipsam substantiam: quae etiam tunc erit, quia ipsa mutabitur; hoc autem dictum est secundum carnalem corruptionis qualitatem: quae tunc iam non erit, quia mutata caro non corrumpetur. noueramus ergo Christum secundum carnem, id est secundum carnis mortalitatem, antequam resurgeret; sed nunc iam non nouimus, quia, sicut dicit idem apostolus, Christus surgens a mortuis iam non moritur et mors ei ultra non dominabitur. nam si ad uerborum proprietatem te teneas, mentitus est quod ait: noueramus Christum secundum carnem, si Christus numquam fuit secundum carnem; nemo enim nouerat quod non erat. non autem dixit: putabamus Christum secundum carnem, sed noueramus. uerum tamen ut uerba non premam, ne quis affirmet per abusionem locutum apostolum, ut pro eo quod est „putabamus“ diceret noueramus, illud miror non attendere homines caecos uel potius non miror non uidere caecos quia, si Christus ideo non habuit carnem, quia dixit apostolus nunc iam non se nosse Christum secundum carnem, nec illi habuerunt carnem de quibus in eodem loco dicit: itaque nos amodo neminem nouimus secundum carnem. neque enim de solo Christo id uolens intellegi posset dicere: neminem nouimus secundum carnem, (sed quia illorum secum uitam futuram tamquam praesentem meditabatur qui resurgentes commuta-

10 Rom. 6, 9

1 uidite *D* 2 uiditis habere *D* uirum (i in e corr.) *D*
 3 non possidebunt *V*: possidere (possedere *D*) non possunt *DPTv*
 4 non post enim add. *DP¹v* 5 autem *om. v* 7 corrumpetur *T*
 corripitur *D* 9 resurgerit *D¹* 11 resurgens *DPTv* et *om.*
D¹P¹v 13 te] *om. DTv*; del. m. 2 in *MV* 14 xpm *v* 17 uerbo
DPTv praemam *DV* affirmit *D¹* 18 abbusionem *P* ut] et
P¹ putamus *PT* 19 hominis caecus *D¹* 20 uideri *P¹*
 caecus *D¹* quia si] quasi *T* 24 neque—carnem *om. Tpr.*
 25 possit *D¹P¹v* posse *T* 26 sed quia—carnem *a: om. libri*

buntur: amodo, inquit, neminem nouimus secundum carnem), id est: tam certam spem tenemus futurae nostrae incorruptionis et immortalitatis, ut amodo iam in ipsa notitia gaudeamus. unde alio loco dicit: si autem resurrexistis cum Christo, quae sursum sunt quaerite, ubi Christus est ad dexteram dei sedens; quae sursum sunt sapite, non quae super terram. nondum utique resurreximus sicut Christus, sed tamen secundum spem, quae nobis in illo est, iam nos cum illo resurrexisse testatus est. unde etiam dicit: secundum suam misericordiam saluos nos fecit per lauacrum regenerationis. quis autem non intellegat in lauacro regenerationis spem nobis datam salutis futurae, non iam salutem ipsam, quae promittitur? et tamen quia certa spes est, tamquam iam data esset eadem salus, saluos nos, inquit, fecit. alio quippe loco dilucidissime dicit: nos in nobis ipsis ingemescimus adoptionem expectantes, redemptionem corporis nostri. spe enim salui facti sumus, spes autem, quae uidetur, non est spes; quod enim uidet quis, quid sperat? si autem quod non uidemus speramus, per patientiam expectamus. sicut ergo hic non dixit: salui futuri sumus, sed: amodo iam salui facti sumus, nondum tamen in re, sed in spe — spe enim, inquit, salui facti sumus — sic et ibi dictum est: amodo neminem nouimus secundum carnem, nondum in re, sed in spe intellegitur, quia nobis spes in Christo est, quia in illo iam completum est quod nobis promissum speramus. ille quippe iam resurrexit et mors ei ultra non dominabitur. quem etsi noueramus

4 Colo.ss. 3, 1 sq.

10 Tit. 3, 5

16 Rom. 8, 23 sqq.

2 tam] tam// PT tamquam Dv	3 immortalitates D ⁱ	ammodo
DP ⁱ 4 alio] et alio DPv	6 ad] in v	10 saluas T
12 labacro V ⁱ	13 pmittitur (p a m. 2 in ras.) P	14 quia] que
v est] est et v	salus eadem v	15 delucidissime DP ⁱ
16 ingemiscimus Dv	19 uidit D ⁱ	et post quid add. DT
22 futuri] facturi DPv	sed — 24 sumus om. v	ammodo DP ⁱ
nondum — sumus om. D pr.	25 intellegetur D	26 spes nobis
DPTv	27 nobis] in nobis DPv	sperabamus v

secundum carnem, cum adhuc moriturus esset — inerat quippe in eius corpore illa mortalitas, quam proprie carnem appellat apostolus — sed iam nunc non nouimus; illud enim eius mortale iam induit immortalitatem, unde secundum pristinam mortalitatem iam caro appellari non possit. 5

Itaque ipsius loci contextionem, ubi haec sententia est, de qua isti calumniantur, consideremus, ut hoc quod dico magis eluceat. caritas, inquit, Christi compellit nos iudicantes hoc, quoniam unus pro omnibus mortuus est; ergo omnes mortui sunt; et pro omnibus mor-10 tuus est, ut qui uiuunt iam non sibi uiuant, sed ei qui pro ipsis mortuus est et resurrexit. itaque nos amodo neminem nouimus secundum carnem; etsi noueramus secundum carnem Christum, sed iam nunc non nouimus. certe iam nunc cuius apparet 15 propter resurrectionem Christi hoc dixisse apostolum, quando quidem ista uerba illud praecessit: ut qui uiuunt iam non sibi uiuant, sed ei qui pro ipsis mortuus est et resurrexit. quid est enim aliud: non sibi, sed illi uiuant, nisi ut non secundum carnem uiuant in spe terrenorum 20 et corruptibilium bonorum, sed secundum spiritum in spe resurrectionis, quae iam ex ipsis in Christo facta est? itaque eorum pro quibus Christus mortuus est et resurrexit et qui iam non sibi, sed illi uiuunt, neminem secundum carnem apostolus nouerat propter spem futurae immortalitatis, in 25 cuius expectatione bene uiuebant; quae in Christo non iam spes, sed res erat. quem etsi nouerat secundum carnem, cum adhuc moriturus esset, iam tamen non nouerat, quia eum

8 II Cor. 5, 14 sqq.

4 non post iam add. Dv	6 contextione D ¹	7 ista T
calomniantur D ¹	considerimus D ¹	9 quoniam] q. si D ¹ unus
(i eras.) P	10 omnis D ¹	11 ut] et v
m. 2) D	20 non om. PT pr.	15 cuius] cuius (i add. spē V
spē M	23 qui] quia D ¹ P ¹ Tv	24 uiuant PT
tates D ¹	26 bene om. DPTv	25 immortali- uiuebat P ¹ T uiuant M quae]
quia v	iam non DPTv	28 non om. D pr. T

resurrexisse nouerat et ultra ei mortem non dominaturam. et quia omnes in illo, etsi nondum re, iam tamen spe hoc sumus, sequitur et dicit: si qua igitur in Christo, noua creatura; uetera transierunt, ecce facta sunt omnia noua; omnia autem ex deo, qui reconciliauit nos sibi per Christum. omnis ergo noua creatura — id est populus innotatus per fidem, ut habeat interim in spe quod in re postea perficiatur — in Christo habet iam quod in se sperat. itaque nunc uetera transierunt secundum spem, quia iam modo non est tempus ueteris testamenti, quo temporale atque carnale regnum expectetur a deo; et facta sunt omnia noua secundum eandem spem, ut regnum caelorum, ubi nulla erit mors atque corruptio, promissum teneamus. in resurrectione autem mortuorum non iam secundum spem, sed secundum rem et uetera transibunt, cum inimica nouissima destruetur mors; et fient omnia noua, cum corruptibile hoc induerit incorruptionem et mortale hoc induerit immortalitatem. quod iam factum est in Christo, quem secundum rem iam non nouerat Paulus secundum carnem. eorum uero pro quibus mortuus est et resurrexit, non secundum rem, sed secundum spem neminem nouerat secundum carnem, quia illius gratia, sicut idem ad Ephesios dicit, sumus salui facti. nam et ipse locus huic sententiae sic attestatur: deus autem, inquit, qui diues est in misericordia, propter multam dilectionem, qua dilexit nos, et cum essemus mortui peccatis, conuiuificauit nos Christo, cuius gratia sumus salui facti. quod enim hic dixit: conuiuificauit nos Christo, hoc dixit ad Corinthios: ut qui

15 I Cor. 15, 26 et 53

23 Eph. 2, 4 sqq.

1 dominaturam P ¹	3 creatura] natura v	4 ecce] et ecce P
5 reconciliauit V	6 omnes DP ¹	7 quod — iam om. v
ciatur D ¹	se (s a m. 2 in ras.) D re P	8 pfi-
10 tempus] temporis P	12 eadem D ¹	9 modo iam DPTv
P	15 re V	17 indueret D ¹ v ¹
transierunt T	16 fiant D	22 ephesius
in corruptione D ¹ T	indueret D	in immortalitate D ¹
D ¹	23 sic om. T	24 qui om. D ¹
T	autem om. v	25 qua] quia
dilixit D ¹	26 (et 27) conuiuificat P	28 chorinthios T

uiuant iam non sibi uiuant, sed ei qui pro ipsis mortuus est et resurrexit. et quod hic dicit: cuius gratia sumus salui facti, iam uelut perfectum sit loquitur quod in spe tenet; nam quod paulo ante commemorauimus, apertissime alibi dicit: spe enim salui facti sumus. ideoque et hic sequitur et tamquam perfectum enumerat quod futurum est: et simul, inquit, excitauit et simul sedere fecit in caelestibus in Christo Iesu. certe enim in caelestibus Christus iam sedet, nondum autem nos; sed quia spe certa quod futurum est iam tenemus, simul sedere nos dixit in caelestibus, nondum in nobis, sed iam in illo. namque ne putares iam nunc esse perfectum quod in spe ita dicitur, tamquam perfectum sit, atque ut intellegas adhuc futurum, sequitur et dicit: ut ostenderet in superuenientibus saeculis superabundantes diuitias gratiae suae in ueritate super nos in Christo Iesu. hinc est et illud: cum enim essemus in carne, passionibus peccatorum, quae per legem sunt, operabantur in membris nostris, ut fructum ferrent morti. ita enim dixit: cum essemus in carne, quasi iam non essent in carne. quod ita intellegitur: cum essemus in spe rerum carnalium, quando lex, quae impleri non potest nisi per caritatem spiritalem, ad hoc super eos erat, ut per praeuaricationem abundaret delictum, ut postea reuelato nouo testamento per indulgentiam superabundaret gratia. hinc similiter alibi dicit: qui autem in carne sunt, deo placere non possunt. et ne putaret eos quisquam dictos qui nondum mortui sunt, statim subiecit: uos autem non estis in carne, sed in spiritu; id est: qui in spe carnalium bonorum sunt, deo

5 Rom. 8, 24
26 Rom. 8, 8 sq.

17 Rom. 7, 5

23 cf. Rom. 5, 20

1 ei. <i>T</i>	6 pfectum <i>D</i> ¹	7 ante sedere <i>ras. 4 litt. in T</i>
9 sedit <i>D</i> ¹	10 spem certam <i>D</i> ¹	11 illa <i>P</i>
non <i>v</i>	perfectam <i>T</i> ¹	12 iam] nam <i>P</i>
19 ferent <i>P</i>	14 ostenderit <i>D</i> ¹	17 passionis <i>D</i> ²
huc <i>D</i> ¹	20 essent] esset <i>T</i>	21 spe. (m <i>eras.</i>) <i>P</i>
delectum <i>D</i>	24 habundaret <i>D</i> ¹ <i>P</i>	23 hoc]
	reuelato (o a m. 2) <i>P</i>	27 quisquam eos <i>DPTv</i>

placere non possunt; uos autem non estis in spe carnalium, sed in spe spiritalium, id est regni caelorum, ubi et ipsum corpus per illam mutationem in suo quodam genere spiritale erit, quod modo animale est. seminatur enim corpus animale, sicut ad Corinthios idem dicit, resurget corpus spiritale. si ergo neminem eorum iam nouerat secundum carnem apostolus, qui propterea dicebantur non esse in carne, quia non erant in spe rerum carnalium, quamuis adhuc corruptibilem carnem mortalemque portarent, quanto expressius de Christo diceret quod eum iam non nouerat secundum carnem, in cuius corpore etiam re ipsa iam perfectum erat quod illi in spe promissum tenebant?

XLIII.

DE SEX DIEBUS IN GENESI ET SEX AETATIBVS, VEL DE CON-
15 IVGE FACTA EX VIRI LATERE DORMIENTIS. EX LIBRO CONTRA
FAVSTVM XII.

Sex diebus in Genesi consummauit deus omnia opera sua 59
et septimo requieuit. sex aetatibus humanum genus hoc saeculo per successiones temporum dei opera insigniunt. quarum
20 prima est ab Adam usque ad Noe, secunda a Noe usque ad Abraham, tertia ab Abraham usque ad David, quarta a David usque ad transmigrationem in Babyloniam, quinta inde usque ad humilem aduentum domini nostri Iesu Christi, sexta quae nunc agitur, donec excelsus ueniat ad iudicium. septima uero
25 intellegitur in requie sanctorum non in hac uita, sed in alia, ubi uidit requiescentem pauperem diues ille, cum apud inferos torqueretur, ubi non fit uespera, quia nullus ibi rerum defec-

4 I Cor. 15, 44

17 cf. Gen. 2, 1 sq.

26 cf. Luc. 16, 23

4 quod] quodam v in ante corpus add. V 6 nouerat iam
P 11 rem ipsam v 12 tenebat D 13 cap. LVII T LVIII
D; om. GPv 14 genesis (in om.) P 15 uiri] uirili P 18 hoc]
in hoc T 19 successionem P¹ (in ras.) v 20 a noe (usque om.)
D¹ ad] ab P 21 ab] ad PT a] ad PT 22 in om. T
25 requie D 26 uidet v uidit (ci a m. 2) D inferus D¹

tus est. sexto die in Genesi formatur homo ad imaginem dei: sexta aetate saeculi manifestatur reformatio nostra in nouitate mentis secundum imaginem eius qui creauit nos, sicut dicit apostolus. fit uiro dormienti coniunx de latere: fit Christo morienti ecclesia de sacramento sanguinis, qui de latere mortui profluxit. uocatur Eua uita, mater uiuorum, quae de uiri sui latere facta est: et dicit dominus in euangelio: si quis non manducauerit carnem meam et biberit sanguinem meum, non habebit in se uitam. et omnia, quae illic intelleguntur, enucleate minutatimque tractanda, Christum et ecclesiam praelocuntur siue in bonis christianis siue in malis. neque enim frustra dixit apostolus: Adam, qui est forma futuri; et illud: relinquet homo patrem et matrem et adhaerebit uxori suae, et erunt duo in carne una. sacramentum, inquit, hoc magnum est, ego autem dico in Christo et in ecclesia. quis enim non agnoscat Christum eo modo reliquisse patrem, quo, cum in forma dei esset, non rapinam arbitratus est esse aequalis deo, sed semet ipsum exinaniuit formam serui accipiens? reliquisse etiam matrem, synagogam Iudaeorum ueteri testamento carnaliter inhaerentem, et adhaesisse uxori suae sanctae ecclesiae, ut pace noui testamenti essent duo in carne una? quia cum sit deus apud patrem, per quem facti sumus, factus est per carnem particeps noster, ut illius capitis corpus esse possimus.

1 cf. Gen. 1, 27 3 cf. Coloss. 3, 10 4 cf. Gen. 2, 22
6 cf. Io. 19, 34 8 Io. 6, 53 13 Rom. 5, 14 Eph. 5, 31 sq.
18 Philipp. 2, 6 sq.

1 est *om. v* 3 nouitatem *DPv* menti. (*s ras.*) *P* 4 sicuti
D uiro] uero *D'M'V'* dormiente *Dv* coniunx *DPT*
5 moriente *Dv* 6 proflixit *T* uocatur] uocauit *D'* 8 et] et non
DPv 10 minutamque *P* 11 xp̄o *D'* praeloquuntur *DT*
13 et] ut *T* 14 uxore *D* 15 duae *P* hoc inquit *DPTv*
18 quo *D'MP'TVv*: qui *D'P'* rapinam (*m del. m. 2*) *D* 19 esse
se aequalē *P* 22 adhaesisse *T* hesisse *v* scā *T* 25 nostri *D'*
P'T 26 possemus *DPTv*

XLV.

QVOD CAIN ET ABEL DVOS POPVLOS FIGVRAVERINT, ET QVI
 OCCIDERIT CAIN SEPTTEM VINDICTAS EXSOLVET;
 VEL DE SIGNO, QVOD POSVIT DEVS IN CAIN. ITEM EX EODEM
 LIBRO XII CONTRA FAVSTVM.

Itaque occiditur Abel minor natu a fratre maiore natu: 60
 occiditur Christus, caput populi minoris natu, a populo Iudaeor-
 um maiore natu; ille in campo, iste in Calvariae loco. inter-
 rogat deus Cain non tamquam ignorans eum a quo discat, sed
 10 tamquam iudex reum, quem puniat, ubi sit frater eius. re-
 spondit ille nescire se nec eius se custodem: usque adhuc
 quid nobis respondent Iudaei, cum eos de (dei) uoce, hoc est
 de sanctarum scripturarum uoce, interrogamus de Christo, nisi
 nescire se Christum quem dicimus? fallax enim Cain ignoratio
 15 Iudaeorum est falsa negatio. essent autem quodam modo
 Christi custodes, si christianam fidem accipere et custodire
 uoluissent. nam qui custodit in corde suo Christum, non
 dicit quod Cain: numquid ego custos sum fratris mei?
 dicit deus ad Cain: quid fecisti? uox sanguinis fratris
 20 tui clamat ad me de terra: sic arguit in scripturis
 sanctis uox diuina Iudaeos. habet enim magnam uocem Christi
 sanguis in terra, cum eo accepto ab omnibus gentibus respon-
 detur: amen. haec est clara uox sanguinis, quam sanguis
 ipse exprimit ex ore fidelium eodem sanguine redemptorum.
 25 Dicit deus ad Cain: et nunc maledictus tu a terra,
 quae aperuit os suum accipere sanguinem fratris

2 Gen. 4, 15

10 cf. Gen. 4, 9 sq.

25 Gen. 4, 11 sq.

1 cap. LVIII T LX D LXI v; om. GP 2 figurauerunt D
 3 soluit Dⁱ 4 item om. DPT 6 (et 7) occidetur Dⁱ maiori
 Pⁱ 8 maioris P^o caluario T 10 reum T 11 eius esse
 (om. se) Dⁱv; se esse D^o 12 quid] qd v de dei scripsi: de libri
 dei a 13 sanctarum (de om.) DPTv 14 xpō Dⁱ 15 negotio
 Pⁱ ipsi post autem add. DPTv 18 custos Dⁱ 19 deus] dñs
 T 22 responderunt Pⁱv 24 expraemit D sanguine] Dⁱ in
 ras. sanguinem V 25 deus] dñs P eris ante tu add. DPv

tui de manu tua; quoniam operaberis terram, et non adiciet dare uirtutem tibi suam; gemens et tremens eris in terra. non dixit: „maledicta terra“ sed maledictus tu a terra, quae aperuit os suum excipere sanguinem fratris tui de manu tua. maledictus est enim populus Iudaicus infidelis a terra, id est ab ecclesia, quae aperuit os suum in confessione peccatorum accipere sanguinem Christi, qui fusus est in remissione peccatorum de manu persecutoris nolentis esse sub gratia, sed sub lege, ut esset ab ecclesia maledictus, id est ut eum intellexeret et ostenderet ecclesia maledictum dicente apostolo: quicumque enim ex operibus legis sunt, sub maledicto sunt legis. deinde cum dixisset: maledictus tu a terra, quae aperuit os suum accipere sanguinem fratris tui de manu tua, non dixit: „quoniam operaberis eam“ sed ait: quoniam operaberis terram et non adiciet uirtutem suam dare tibi. unde non est necesse eandem terram intellegere operari Cain, quae aperuit os accipere sanguinem fratris de manu eius; sed ideo maledictus intellegitur ab hac terra, quoniam operatur terram, quae non adiciet uirtutem suam dare illi; id est, ideo populum Iudaeorum maledictum agnoscit et ostendit ecclesia, quoniam occiso Christo adhuc operatur terrenam circumcisionem, terrenum sabbatum, terrenum azymum, terrenum pascha. quae omnis terrena operatio habet occultam uirtutem intellegendae gratiae Christi, quae non datur Iudaeis in impietate et infidelitate persecutantibus, quia nouo testamento reuelata est; et non trans-euntibus ad dominum non eis aufertur uelamen, quod in

11 Gal. 3, 10

1 operaueris <i>P¹T¹</i>	2 uirtutem suam dare tibi <i>DPTv</i>	5 male-
dictus—confessione <i>P²</i> in <i>ras.</i>	7 confessionem <i>D^v</i>	8 fusus]
effusus <i>M</i>	remissionem <i>DPTv</i>	9 persecutores <i>D¹</i>
gratiam <i>V</i>	11 maledictam <i>D¹</i>	nolentes <i>Dv</i>
<i>T</i>	12 prius sunt om. <i>T</i>	post dicente <i>ras.</i> 5 litt. in
	15 tui] tua <i>T¹</i>	operaueris <i>DP¹T¹v</i>
16 operaueris <i>DP²T¹</i>	adicietur <i>v</i>	17 eadem <i>T</i>
<i>D</i>	21 pupulum <i>P¹</i>	18 operare
mam <i>V</i>	omnes <i>P¹</i>	22 ecclesiam <i>D¹</i>
		24 azimum <i>Tv</i> azy-
		25 intellegentiae <i>D¹</i>

lectione ueteris testamenti manet, quia in solo Christo euacua-
tur, non ipsa lectio ueteris testamenti, quae habet absconditam
uirtutem, sed uelamen, quo absconditur. unde Christo in cruce
passo uelum templi conscissum est, ut per Christi passionem
5 reuelentur secreta sacramentorum fidelibus ad bibendum eius
sanguinem ore aperto in confessione transeuntibus. propterea
populus ille sicut Cain adhuc operatur terram, adhuc exercet
operationem legis carnaliter, quae non ei dat uirtutem suam,
quia in ea non intellegit gratiam Christi. propterea et in ipsa
10 terra, quam Christus portauit, id est in eius carne, ipsi operati
sunt salutem nostram crucifigendo Christum, qui mortuus est
propter delicta nostra. nec eis dedit eadem terra uirtutem
suam, quia non iustificati sunt uirtute resurrectionis eius qui
resurrexit propter iustificationem nostram; quia etsi cruci-
15 fixus est in infirmitate, sed uiuit in uirtute dei,
sicut dicit apostolus. haec ergo est uirtus terrae illius, quam
non ostendit impiis et incredulis. unde nec resurgens eis a
quibus erat crucifixus apparuit, tamquam Cain operanti terram,
ut granum illud seminaretur, non ostendens eadem terra
20 fructum uirtutis suae: quoniam operaberis, inquit, ter-
ram et non adiciet uirtutem suam dare tibi; ge-
mens et tremens eris in terra.

Nunc ecce quis non uideat, quis non agnoscat in tota terra,
quacumque dispersus est ille populus, quomodo gemat mae-
25 rore amissi regni et tremat timore sub innumerabilibus popu-
lis christianis? ideoque respondit Cain et dixit: maior est
causa mea; si eicis me hodie a facie terrae, et a
facie tua abscondar, et ero gemens et tremens

1 cf. II Cor. 3, 14 sqq.

4 cf. Matth. 27, 51

14 cf. Rom.

4, 25

II Cor. 13, 4

26 Gen. 4, 13 sq.

2 quae] qui P ¹	3 quo] quod DPTv	6 confessionem DPv
9 ea] eo P	10 carnem DP ¹ T	12 dilecta D ¹ terram D ¹
13 suam om. T ¹	uirtute (m eras.) P	14 quia] qui P etsi]
et sic v	18 operantem D ¹	19 illum D ¹ terram V; m del.
m. 1	20 uirtutes D ¹	operaueris D
P	24 quacumque D	23 quis alterum om.
	25 amisi P	27 causam meam D ¹
28 abscondas P ¹		

super terram, et erit omnis, qui inuenerit me, occi-
det me. uere inde gemit et tremit, ne regno etiam terreno
perdito ista uisibili morte occidatur. hanc dicit maiorem cau-
sam quam illam, quod ei non dat terra uirtutem suam, ne
spiritualiter moriatur. carnaliter enim sapit et abscondi a facie 5
dei, id est iratum habere deum, graue non putat nisi ne in-
ueniatur et occidatur. carnaliter sapit tamquam operans ter-
ram, cuius uirtutem non accipit. sapere autem secundum
carnem mors est; quam ille non intellegens amisso regno
gemit et corporalem mortem tremit. sed quid ei respondit 10
deus? non sic, inquit; omnis qui occiderit Cain,
septem uindictas exsoluet; id est, non sic, quomodo dicis;
non corporali morte interibit genus impium carnalium Iudaeo-
rum. quicumque enim eos ita perdiderit, septem uindictas ex-
soluet; id est, auferet ab eis septem uindictas, quibus alligati 15
sunt propter reatum occisi Christi, ut hoc toto tempore, quod
septenario dierum numero uoluitur, magis quia non interit
gens Iudaea satis appareat fidelibus christianis, quam sub-
iectionem meruerint qui superbo regno dominum inter-
fecerunt.

20

Et apposuit dominus deus Cain signum, ne eum
occidat omnis, qui inuenerit. hoc re uera multum mira-
bile est quemadmodum omnes gentes, quae a Romanis subi-
gatae sunt, in ritum Romanorum sacrorum transierint eaque
sacrilegia obseruanda et celebranda susceperint, gens autem 20
Iudaea siue sub paganis regibus siue sub christianis non
amiserit signum legis suae, quo a ceteris gentibus populisque

8 cf. Rom. 8, 6 21 Gen. 4, 15

1 occidit <i>D</i> ¹	occidat <i>P</i> ¹	4 terra non dat <i>DPTv</i>	5 abscon-
dit <i>D</i>	6 iratum <i>om.</i> <i>T</i> ¹	7 enim ante sapit <i>add.</i> <i>DPTv</i>	
8 accepit <i>P</i> ¹	9 post autem <i>eras.</i> in <i>D</i>	10 corporali morte	
<i>P</i>	11 in post Cain <i>eras.</i> in <i>D</i>	12 (et 14) exsoluit <i>D</i>	14 ita
<i>om.</i> <i>v</i>	15 auferit <i>D</i> ¹	allegati <i>P</i>	16 quod] quo <i>D</i>
17 septinario <i>DPT</i> ²	uoluetur <i>D</i> ¹	19 meruerunt <i>DT</i>	21 po-
suit <i>P</i> ¹ <i>T</i>	Cain] in cain <i>P</i> ¹ <i>T</i>	23 omnis gentis <i>D</i> ¹	a <i>om.</i>
<i>v</i>	24 ir ritum <i>V</i>	transierunt <i>D</i> ¹ <i>P</i> ¹	25 susceperint <i>v</i>

distinguitur; et omnis imperator uel rex, qui eos in regno suo inuenit, cum ipso signo eos inuenit nec occidit, id est non efficit ut non sint Iudaei, certo quodam et proprio suae observationis signo a ceterarum gentium communione discreti, nisi quicumque eorum ad Christum transierint, ut iam non inueniatur Cain nec exeat a facie dei nec habitet in terra Nam, quod dicitur interpretari „commotio“. contra quod malum deus rogatur in psalmo: ne dederis in motum pedes meos, et: manus peccatorum non moueat me.

10

XLVI.

QVOD DIVERSIS MODIS POSSIT INTELLEGI: SI RECTE OFFERAS, RECTE AVTEM NON DIVIDAS, PECCASTI.
EX LIBRO DE CIVITATE DEI XV.

Cum deus locutus est ad Cain eo more, quo cum primis 61
15 hominibus per creaturam subiectam uelut eorum socius forma congrua loquebatur, quid ei profuit? nonne conceptum scelus in necando fratre etiam post uerbum diuinae admonitionis impleuit? nam cum sacrificia discreuisset amborum, in illius respiciens, huius despiciens — quod non dubitandum est potuisse
20 cognosci signo aliquo attestante uisibili — et hoc ideo fecisset deus, quia mala erant opera huius, fratris uero eius bona, contristatus est Cain ualde et concidit facies eius. sic enim scriptum est: et dixit dominus ad Cain: quare tristis factus es et quare concidit facies tua? nonne si

8 Ps. 65, 9 9 Ps. 35, 12 11 Gen. 4, 7 23 Gen. 4, 6 sq.

1 distinguetur <i>D</i> ¹	3 effecit <i>P</i> ¹	4 communioni <i>T</i> ¹ com-
munionem <i>D</i>	5 transierunt <i>D</i> ¹ <i>P</i> ¹ <i>T</i> ¹	non iam <i>T</i>
<i>P</i> ¹ exiat <i>D</i>	nec] ne <i>V</i>	6 nec] ne
<i>DP</i> ¹ nain <i>T</i>	abitet <i>T</i> ¹	7 Nam <i>V</i> : naim
pedis meus <i>D</i> ¹	interpretare <i>D</i>	commutio <i>D</i>
10 <i>cap.</i> LVIII <i>T</i> LXI <i>D</i> LXII <i>v</i> ; <i>om.</i> <i>GP</i>	8 motu <i>v</i>	
11 possit <i>om.</i> <i>P</i>	intellege <i>D</i> ¹ intellegitur <i>P</i>	12 autem <i>om.</i>
<i>P</i> 15 socios <i>P</i> ¹	16 quid] quod <i>T</i> <i>pr.</i>	17 negando <i>DP</i>
ammonitiones impluit <i>D</i> ¹	18 cum <i>om.</i> <i>v</i>	discreuissit <i>D</i> ¹
19 dispiciens <i>DP</i>	21 huius] eius <i>T</i>	

recte offeras, recte autem non diuidas, peccasti? quiesce; ad te enim conuersio eius et tu domina-beris illius? in hac admonitione uel monitu, quem deus protulit ad Cain, illud quidem quod dictum est: nonne si recte offeras, recte autem non diuidas, peccasti? 5 quia non elucet cur uel unde sit dictum, multos sensus peperit eius obscuritas, cum diuinarum scripturarum quisque tractator secundum fidei regulam id conatur exponere. recte quippe offertur sacrificium, cum offertur deo uero, cui uni tantummodo sacrificandum est. non autem recte diuiditur, 10 dum non discernuntur recte uel loca uel tempora uel res ipsae, quae offeruntur, uel qui offert, cui offertur, uel hi quibus ad uescendum distribuitur quod oblatum est, ut diuisionem hic discretionem intellegamus; siue cum offertur ubi non oportet aut quod non ibi, sed alibi oportet, siue cum 15 offertur quando non oportet aut quod non tunc, sed alias oportet, siue cum offertur id quod nusquam et numquam penitus debuit, siue cum electiora sibi eiusdem generis rerum tenet homo quam sunt ea quae offert deo; siue eius rei, quae oblata est, fit particeps profanus aut quilibet quem fas 20 non est fieri. in quo autem horum deo displicuerit Cain, facile non potest inueniri. sed quoniam Iohannes apostolus, cum de his fratribus loqueretur: non sicut Cain, inquit, ex maligno erat et occidit fratrem suum; et cuius rei gratia occidit? quia opera illius maligna fuerunt, 25 fratris autem eius iusta, datur intellegi propterea deum

23 I Io. 3, 12

2 dominaueris <i>DT</i> ¹	3 monitu <i>T</i>	4 protulit <i>D</i> ¹	est
<i>om. T</i>	5 autem] hoc <i>P</i>	6 multus <i>DP</i>	8 tractatur <i>D</i> ¹
tractor <i>P</i> ¹ <i>V</i>	9 sacrificium cum offertur <i>om. D</i> ¹ <i>v</i>		10 deuiditur
<i>D</i> ¹	11 uel loca recte <i>T pr.</i>	12 quae] qui <i>T</i> ¹	uel qui—
offertur <i>om. v</i>	cui] et cui <i>DPT</i>	hi] in <i>P</i> ¹	13 distribuetur
<i>D</i>	deuisionem his <i>D</i> ¹	14 discretionem intellegimus <i>D</i> ¹	
15 (et 16) oportet <i>D</i> ¹	17 id offertur <i>DPTv</i>	18 sibi] siue <i>D</i>	
20 profanus <i>V</i>	quilebit <i>D</i> ¹	22 inuenire <i>D</i> ¹ <i>P</i> ¹	Iohannis
<i>D</i> ¹	23 ex] qui ex <i>Tv</i>	25 gratia] grata <i>T</i>	26 fratris (tris
a m. 2) <i>D</i>	intellege <i>D</i> ¹		

non respexisse in munus eius, quia hoc ipso male diuidebat,
 dans deo aliquid suum, sibi autem se ipsum. quod omnes
 faciunt, qui non dei, sed suam sectantes uoluntatem, id est
 non recto, sed peruerso corde uiuentes, offerunt tamen deo
 5 munus, quo putant eum redimi, ut eorum non opituletur
 sanandis prauis cupiditatibus, sed explendis. et hoc est ter-
 renæ proprium ciuitatis, deum uel deos colere, quibus adiu-
 uantibus regnet in uictoriis et pace terrena, non caritate con-
 sulendi, sed dominandi cupiditate. boni quippe ad hoc utuntur
 10 mundo ut fruantur deo, mali autem contra ut fruantur mundo
 uti uolunt deo: qui tamen eum uel esse uel res humanas
 curare iam credunt. sunt enim multo deteriores qui ne hoc
 quidem credunt. cognito itaque Cain quod super eius ger-
 mani sacrificium nec super suum respexerat deus, utique fra-
 15 trem bonum mutatus imitari, non elatus debuit aemulari; sed
 contristatus est et concidit facies eius. hoc peccatum maxime
 arguit deus, tristitiam de alterius bonitate, et hoc fratris. hoc
 quippe arguendo interrogauit dicens: quare contristatus
 es et quare concidit facies tua? quia enim fratri in-
 20 uidebat deus uidebat et hoc arguebat. nam hominibus, qui-
 bus absconditum est cor alterius, esse posset ambiguum et
 prorsus incertum utrum illa tristitia malignitatem suam, in
 qua se deo displicuisse didicerat, an fratris doluerit bonitatem,
 quæ deo placuit, cum in sacrificium eius aspexit. sed rationem
 25 reddens deus, cur eius oblationem accipere noluerit, ut sibi
 ipse potius merito quam ei frater immerito displiceret, cum
 esset iniustus non recte diuidendo, hoc est non recte uiuendo,

1 munus] manus V	ipsum v	2 omnis D	3 sua D	5 quo]
qui eo P ² T	non ut eorum v	opitulentur D ¹	6 terrænae (a del.	
m. 2) V	8 regnat D ¹ reget P	regit D ¹	nicturiis D	con-
solendi D	9 huc D	11 eom T pr.	12 ne] nec DP ^o	
13 cognita DP	cognitio T	14 respexerit T	deus] dñs v	
15 aelatus V	16 facies a m. 2 in ras. T	17 bonitatem MV		
20 quibus om. DP ¹	21 possit D	22 illa om. T	maligni-	
tate sua V	23 doluerit fratris v	bonitate v	24 aspexit]	
respexisset T	25 deo v	cur] cor D ¹	noluit T	26 displi-
cerit D ¹	27 essit iniustos D ¹	hoc est—quam esset T ² in ras.		

et indignus cuius approbaretur oblatio, quam esset iniustior, quod fratrem iustum gratis odisset, ostendit, non tamen eum dimittens sine mandato sancto, iusto et bono: quiesce, inquit; ad te enim conuersio eius et tu dominaberis illius. numquid fratris? absit. cuius igitur nisi peccati? dixerat enim: peccasti; tum deinde addidit: quiesce; ad te enim conuersio eius et tu dominaberis illius. potest quidem ita intellegi ad ipsum hominem conuersionem esse debere peccati, ut nulli alii sciat quam sibi tribuere debere quod peccat. haec est enim salubris paenitentiae medicina et ueniae petitio non incongrua, ut, ubi ait: ad te enim conuersio eius, non subaudiatur „erit“ sed „sit“, praecipientis uidelicet, non praedicentis modo. tunc enim dominabitur quisque peccato, si id sibi non defendendo praeposuerit, sed paenitendo subiecerit. alioquin et illi seruiet dominanti, si patrocinium adhibuerit accidenti. sed ut peccatum intellegatur concupiscentia ipsa carnalis, de qua dicit apostolus: caro concupiscit aduersus spiritum, in cuius carnis fructibus et inuidiam commemorat, qua utique Cain stimulabatur et accendebatur in fratris exitium, bene subauditur „erit“, id est: ad te enim conuersio eius erit et tu dominaberis illius. cum enim commota fuerit pars ipsa carnalis, quam peccatum appellat apostolus, ubi dicit: non ego operator illud, sed quod habitat in me peccatum — quam partem animi etiam philosophi dicunt esse uitiosam, non quae mentem debeat trahere, sed cui mens debeat imperare eamque

17 Gal. 5, 17 23 Rom. 7, 17

1 essit *D*¹ 2 odisset *V*: occidisset *D*¹*PT**v* occidisset et *D*¹
 3 iusto et sancto *P*² 4 (et 7) conuersatio *P* dominaueris *DT*¹
 6 tum] dum *D* addedit *D* 8 intellege *D*¹ conuersionem
*P*¹ 9 quam sibi sciat *DPT* debere *om. T* 10 paenitentiae
D medicinae *D*¹*v* 11 ut *om. D*¹ 12 sit *om. T* 13 praedi-
 cantis *v* dominabatur *D*¹ 14 praeposuerat *T*¹ 15 domi-
 nante *D*¹ 16 accidendi *MV* accedenti *DP*¹*v* 17 post caro *ras.*
 3 *litt. in T* 18 fructibus] operis *add. D*¹ *supr. uers.* 19 qua]
 quia *T* 20 subaudiatur (a *ras.*) *D* erit *om. T* 21 domina-
 ueris *D*¹*T*¹ 22 enim *om. P*²*T* 26 trahere] tradere *v*

ab illicitis operibus ratione cohibere — cum ergo commota fuerit ad aliquid perperam committendum, si quiescat et obtemperetur dicenti apostolo: nec exhibueritis membra uestra arma iniquitatis peccato, ad mentem domita et uicta conuertitur, ut subditae ratio dominetur. hoc praecipit deus huic, qui facibus inuidiae inflammabatur in fratre et quem debuerat imitari cupiebat auferri: quiesce, inquit; manus ab scelere contine, non regnet peccatum in tuo mortali corpore ad oboediendum desideriis eius nec exhibeas membra tua arma iniquitatis peccato; ad te enim conuersio eius — dum non adiunatur relaxando, sed quiescendo frenatur — et tu dominaberis illius, ut cum forinsecus non permittitur operari, sub potestate mentis regentis et benevolentis assuescat etiam intrinsecus non moueri. dictum est enim aliquid tale in eodem diuino libro et de muliere, quando post peccatum deo interrogante atque iudicante damnationis sententiam acceperunt, in serpente diabolus et in se ipsis illa et maritus. cum enim dixisset ei: multiplicans multiplicabo tristitias tuas et gemitum tuum et in tristitiis paries filios, deinde addit: et ad uirum tuum conuersio tua et ipse tui dominabitur. quod dictum est ad Cain de peccato uel de uitiosa carnis concupiscentia, hoc isto loco de peccatrice femina; ubi intellegendum est uirum ad regendam uxorem animo carnem regenti similem esse oportere. propter quod dicit apostolus: qui diligit uxorem suam, se ipsum

3 Rom. 6, 13

18 Gen. 3, 16

25 Eph. 5, 28 sq.

1 cummota <i>D</i> ¹	commemorata <i>v</i>	2 perpera <i>D</i> ¹ <i>v</i>	si <i>om.</i> <i>v</i>
3 dicente <i>DP</i> ^v	nec] ne <i>P</i> ¹ <i>T</i>	4 domitam <i>D</i> ¹ <i>P</i> ^v	dominata <i>D</i> ²
5 uictam <i>D</i> ¹ <i>v</i>	praecepit <i>DPT</i>	6 fratrem <i>P</i>	7 imitare
<i>D</i> ¹	8 mortale <i>D</i> ¹	9 exibeas <i>P</i> ¹ <i>T</i>	membra <i>T</i>
11 adiu-	12 dominaueris <i>D</i>	ut cum forinsecus]	si eum (enim <i>v</i>)
batur <i>D</i>	extrinsecus <i>D</i> ^v	permittetur <i>DP</i> ¹	13 potestatem <i>T</i>
et beneuolentes <i>D</i> ¹	14 enim <i>om.</i> <i>DPT</i> ^v	tale aliquid <i>DPT</i> ^v	regentes
17 acciperunt <i>DV</i>	in se (et <i>eras.</i>) <i>P</i>	18 dixisset <i>D</i> ¹	multi-
plans <i>P</i>	19 tuas <i>om.</i> <i>v</i>	tristitia <i>DP</i> ¹ <i>T</i>	20 addidit <i>DP</i>
<i>T</i> ^v	conuersatio <i>T</i>	21 ipsi <i>D</i> ¹	23 femina <i>D</i> ¹
<i>D</i> ¹	24 regente <i>D</i>	simile <i>V</i>	oportere. (t <i>eras.</i>) <i>P</i>
			ubi] ibi

diligit; nemo enim umquam carnem suam odio habuit. sananda enim sunt haec sicut nostra, non sicut aliena damnanda. sed illud dei praeceptum Cain sicut praeuaricator accepit: inualescente quippe inuidiae uitio fratrem insidiatus occidit. talis erat terrenae conditor ciuitatis. quomodo autem significauerit etiam Iudaeos, a quibus Christus occisus est, pastor ouium hominum, quem pastor ouium pecorum praefigurabat Abel, quia in allegoria prophetica res est, parco nunc dicere et quaedam hinc aduersus Faustum Manichaeum dixisse me recolo, quod post septem dies, ex quo ingressus est Noe in arcam, factum est diluuium: quia in spe futurae quietis, quae septimo die significata est, baptizamur; quod praeter arcam omnis caro, quam terra sustentabat, diluuium consumpta est: quia praeter ecclesiae societatem aqua baptismi, quamuis eadem sit, non solum non ualet ad salutem, sed ualet potius ad perniciem; quod quadraginta diebus et quadraginta noctibus pluit: quia omnis reatus peccatorum, qui in decem praeceptis legis admittitur per uniuersum orbem terrarum, qui quattuor partibus continetur — decem quippe quater ducta quadraginta fiunt — siue ille reatus quod ad dies pertinet ex rerum prosperitate siue quod ad noctes ex rerum aduersitate contractus sit, sacramento baptismi caelestis abluitur.

10 *Ex lib. c. Faust. XII, 17*

16 cf. Gen. 7, 4

3 praeuaricatur <i>D</i>	4 inuidiae]	inuidientiae <i>DP</i>	insidiosos
<i>D</i> ¹ 5 tales <i>D</i> ¹	9 hinc <i>om. T</i>	manicheum <i>DPTv</i>	10 ingressus (est <i>om.</i>) <i>T</i>
11 arca <i>D</i>	factum]	fustum <i>T</i> ¹	diluuium <i>om. P</i> ¹
15 in solum (<i>om. non</i>) <i>D</i>	ualeat <i>D</i> ¹ <i>Pv</i>	ualeat <i>D</i> ¹	
<i>Pv</i> 17 in <i>om. D</i> ¹ <i>P</i> ¹	decim <i>DP</i> ¹ <i>T</i>	19 continetur <i>D</i>	
20 fiunt] faciunt <i>P</i>	ad] a <i>P</i>	pertenit <i>D</i> ¹	21 noctis <i>Dv</i>
22 sacramenta <i>P</i>	abluitur (b <i>ex d corr. m. 2</i>) <i>P</i>		

XLVII.

DE SEPTENARIO REQVIEI ET OCTONARIO RESVRRECTIONIS
 NVMERO, VEL DE EMISSIONE CORVI ET COLVMBAE. EX LIBRO
 CONTRA FAVSTVM XII.

5 Et quod uicesimus et septimus dies mensis commemoratur, 62
 ad eiusdem quadraturae significationem pertinet, quae iam in
 quadratis lignis exposita est. sed hic euidentius, quia nos ad
 omne opus bonum paratos, id est quodam modo conquadratos,
 trinitas perficit in memoria, qua deum recolimus, in intelle-
 10 gentia, qua cognoscimus, in uoluntate, qua diligimus; tria
 enim ter et hoc ter fiunt uiginti septem, qui est numeri ter-
 narii quadratus. quod septimo mense arca sedit, hoc est
 requieuit, ad illam septimanam requiem significatio recurrit;
 et quia perfecti requiescunt, ibi quoque illius quadraturae
 15 numerus iteratur. nam uicesima septima die secundi mensis
 commendatum hoc sacramentum. et rursus uicesima et septima
 die septimi mensis eadem commendatio confirmata est, cum
 arca requieuit. quod enim promittitur in spe, hoc exhibetur
 in re. porro quia ipsa septima requies cum octaua resur-
 20 rectione coniungitur — neque enim reddito corpore finitur
 requies, quae post hanc uitam excipit sanctos, sed potius totum
 hominem non adhuc spe, sed iam re ipsa omni ex parte et
 spiritus et corporis perfecta immortalī salute renouatum in

12 cf. Gen. 8, 4 et 14

1 cap. LX T LXII D LXIII v; om. GP 2 septinario DT
 octogenario v resurrectiones Tⁱ 3 ex] item ex DPTv 4 XI
 D^v 5 uicesimus Tⁱ uicinsimus D commemoratus Tⁱ
 7 linguis P 8 omni Pⁱ *ppus (o add. m. 2) T paratus Dⁱ
 Pⁱ conquadratus Pⁱ 9 perfecit v 10 qua cognoscimus] quia
 c. T^v 11 hoc] oc P numerus v 12 quadratos T 13 septi-
 mam MⁱP^v requie Dⁱ 14 ibi] ubi v 15 uicesima PⁱT
 uicinsima D secundi—septima om. Pⁱ secundo Dⁱ 16 est
 ante hoc add. DPⁱT^v uicinsima D et alterum om. D^v 17 die
 septimi om. P confirma Dⁱ 18 ergo post arca add. v 21 ex-
 coepit P 22 spe] in spe P iam] etiam Pⁱv 23 et corporis
 et spir. perfecte v salutem Pⁱ

aeternae uitae munus assumit — quia ergo septima requies cum octaua resurrectione coniungitur, et hoc in sacramento regenerationis nostrae, id est in baptismo, altum profundumque mysterium est: quindecim cubitis supercreuit aqua excedens altitudinem montium, id est hoc sacramentum transcendit omnem sapientiam superbiorum. septem quippe et octo coniuncta quindecim fiunt. et quia septuaginta a septem et octoginta ab octo denominantur, coniuncta ab utroque numero CL diebus exaltata est aqua, eandem commendans nobis atque confirmans altitudinem baptismi in consecrando nouo homine ad tenendam quietis et resurrectionis fidem.

Quod post dies quadraginta emissus coruus non est reuersus, aut aquis utique interceptus aut aliquo supernatante cadauere inlectus, significat homines immunditia cupiditatis teterrimos et ob hoc ad ea quae foris sunt in hoc mundo nimis intentos aut rebaptizari aut ab his quos praeter arcam, id est praeter ecclesiam, baptismus occidit, seduci et teneri. quod columba emissa non inuenta requie reuersa est, ostendit per nouum testamentum requiem sanctis in hoc mundo non esse promissam. post quadraginta enim dies emissa est; qui numerus uitam, quae in hoc mundo agitur, significat. denique post septem dies dimissa, propter illam septenariam operationem spiritalem, oliuae fructuosum surculum rettulit, quo significaret nonnullos etiam extra ecclesiam baptizatos, si eis pinguido de non fuerit caritatis, posteriore tempore quasi uespere in ore columbae tamquam in osculo pacis ad unitatis societatem

4 cf. Gen. 7, 20

12 cf. Gen. 8, 6 sqq.

2 regenerationes <i>D</i> ¹	4 aquam <i>V</i>	excedens altitudine <i>D</i> ¹
5 hoc <i>om.</i> <i>D</i> ¹ <i>v</i>	transcendit <i>T</i>	transcendit <i>D</i> ¹
<i>DP</i>	9 eadem <i>M</i> ¹ <i>TV</i> <i>v</i>	10 hominem <i>D</i> ¹
13 cadauere <i>D</i> ¹	14 hominis <i>D</i> ¹	12 corbus <i>V</i>
13 terrenos <i>D</i> ¹	14 cupiditates <i>D</i> ¹ <i>T</i> ¹	13 teterrimos
15 intentus <i>P</i> ¹	16 aut alterum <i>om.</i> <i>D</i> ¹	
17 reduci <i>P</i> ¹ <i>v</i>	18 requiae <i>D</i> ¹	22 demissa <i>DP</i> ¹
17 septenariam <i>DT</i>	23 retulit <i>D</i> ¹	23 protulit <i>v</i>
quod <i>D</i> ¹	24 nonnullus <i>D</i> ¹ <i>T</i> ¹	24 ecclesia <i>P</i>
<i>P</i> ¹	pinguedo <i>PTV</i> ¹ <i>v</i>	de non fuerit <i>M</i> ¹ <i>V</i> (cf. cap. CCXVIII):
non defuerit <i>DM</i> ¹ <i>PTv</i>	26 osculo <i>α</i> : oscula libri	

posse perducī. quod post alios septem dies dimissa reuersa non est, significat finem saeculi, quando erit sanctorum requies, non adhuc in sacramento spei, quo in hoc tempore consociatur ecclesia, quamdiu bibitur quod de Christi latere manauit, sed etiam in ipsa perfectione salutis aeternae, cum traditur regnum deo et patri, ut in illa perspicua contemplatione incommutabilis ueritatis nullis mysteriis corporalibus egeamus.

XLVIII.

DE MANDATIS DEI AD NOE POST DILUUIVM. ITEM EX EODEM
LIBRO CONTRA FAVSTVM XII.

Cur animalia, quamuis et munda et imunda in arca fuerint, tamen post egressum de arca non offerantur deo in sacrificio nisi munda? quid deinde sibi uelit deo loquente ad Noe et tamquam rursus ab exordio — quia multis modis eam significari oportebat — figuram ecclesiae commendante, quod progenies eius benedicitur ad implendam terram, quod dantur eis in escam cuncta animalia, sicut in illo disco Petro dicitur: macta et manduca?

NE CARO CVM SANGVINE MANDVCETVR.

Quod eiecto sanguine iubentur manducare: ne uita pristina quasi suffocata in conscientia teneatur, sed habeat tamquam effusionem per confessionem. quod testamentum posuit deus

5 cf. I Cor. 15, 24 13 cf. Gen. 8, 20 cf. Gen. 9, 12
18 Act. 10, 13

1 septem alios <i>Pv</i> ¹	dimissa <i>P</i> ¹	non est reuersa <i>Pv</i>
3 quo] qui <i>P</i> ¹	4 quamdi <i>V</i> ¹	bibetur <i>MV</i> latere xpi <i>D</i>
5 perfectione <i>DPv</i>	5 tradetur <i>P</i> ²	7 ueritates <i>D</i> ¹ 8 cap.
LXI <i>T</i> LXIII <i>D</i> LXIII <i>Gr</i> ; om. <i>P</i>	9 item om. <i>DPTv</i>	
11 prius et om. <i>DPv</i>	arca] aera <i>T</i> ¹	12 fuerunt <i>Dv</i> egressu
<i>MV</i> regressum <i>DPv</i>	offerantur <i>DT</i>	efferantur <i>P</i> 13 sacri-
ficiū <i>DPTv</i>	uelit sibi <i>v</i>	14 eam] ea <i>v</i> 15 significare
<i>DP</i> 16 benedicetur <i>MPVv</i>	19 ne] nec <i>D</i>	manducitur <i>D</i> ¹
manduceretur (m ras.) <i>T</i>	20 eiecto] de eiecto <i>Dpr.</i>	iuentur
<i>V</i> 21 soffocata <i>D</i> suffucata <i>T</i> ¹	suffocati <i>P</i>	habebat <i>Tpr.</i>

inter se et hominem atque omnem animam uiuam, ne perdat eam diluuiο, arcum, qui apparet in nubibus, qui numquam nisi de sole resplendet: illi enim non pereunt diluuiο separati ab ecclesia, qui in prophetis et omnibus diuinis scripturis tamquam in dei nubibus agnoscunt Christi gloriam, non quae-
runt suam. uerum ne adoratores huius solis amplius tume-
scant, sciant ita significari Christum aliquando per solem, sicut per leonem, per agnum, per lapidem cuiusdam simili-
tudinis causa, non proprietatis substantia.

Iam uero illud quod de uinea, quam plantauit inebriatus 10
Noe, nudatus est in domo sua, cui non appareat Christus
passus in gente sua? tunc enim nudata est mortalitas carnis
eius, Iudaeis scandalum, gentibus stultitia, ipsis autem uocatis
Iudaeis et gentibus, tamquam Sem et Iafeth, dei uirtus et
dei sapientia; quia quod stultum est dei, sapientius est quam 15
homines, et quod infirmum est dei, fortius est quam homines.
proinde in duobus filiis, maximo et minimo, duo populi
figurati unam uestem a tergo portantes — sacramentum scilicet
iam praeteritae atque transactae dominicae passionis — nudi-
tatem patris neque intuentur, quia in Christi necem non con- 20
sentiunt; et tamen honorant uelamento tamquam scientes
unde sint nati. medius autem filius, id est populus Iudaeorum —
ideo medius, quia nec primatum apostolorum tenuit nec ulti-
mus in gentibus credidit — uidit nuditatem patris, quia con-
sensit in necem Christi et nuntiauit foras fratribus. per eum 25

1 cf. Gen. 9, 1 sqq.
1, 23 sqq.

11 cf. Gen. 9, 20 sqq.

13 cf. I Cor.

1 hominem (m ex s corr. m. 1) V: homines DPTv	perdet v
2 diluuiο om. D ¹	arcum P ¹ apparit D ¹ qui] quia P
3 resplendit D	4 qui] quia P 5 dei] diei T gloria D
6 adoratoris D ¹	7 ita (q eras.) T significare D 9 causam
P 11 est om. P	12 in gente sua passus Tpr. 13 genti-
bus] g. autem v	14 Sem] seth M ¹ V ¹ iapheth v afeth M ¹ V ¹
et dei] est dei DPv	16 hominis D ¹ 17 et] et in P ¹ v
minino T ¹ populo P ¹	18 ueste D ¹ portantis D 20 nece
D ¹ 21 tamquam] tum quam T ¹	28 quia nec DPTv: q. ante V

quippe manifestatum est et quodam modo publicatum quod erat in prophetia secretum; ideoque fit seruus fratrum suorum. quid est enim aliud hodieque gens ipsa nisi quaedam scriniaria christianorum baiulans, legem et prophetas, ad testimonium assertionis ecclesiae, ut nos honoremus per sacramentum quod nuntiat illa per litteram?

Quem non autem excitet, quem non uel informet uel confirmet in fide, quod ita benedicuntur duo illi qui nuditatem patris honorauerunt quamuis auersi, uelut quibus factum sceleratae uineae displicuerit? benedictus, inquit, dominus deus Sem. quamquam enim sit deus omnium gentium, quodam modo tamen proprio uocabulo et in ipsis iam gentibus dicitur deus Israhel. et unde hoc factum est nisi ex benedictione Iafeth? in populo enim gentium totum orbem terrarum occupauit ecclesia. hoc, prorsus hoc pronuntiabatur, cum diceretur: latificet deus Iafeth et habitet in domibus Sem.

XLVIII.

DE ABRAHAM EXEUNTE DE TERRA SVA. EX EODEM LIBRO
CONTRA FAVSTVM XII.

Christum dicitis ab Israhelitis prophetis non esse praedictum, 64
cui praedicendo omnes illae paginae uigilant, si eas perscrutari pietate quam exagitare leuitate malletis. quis alius in

10 Gen. 9, 26 16 Gen. 9, 27 23 cf. Gen. 12, 1 sqq.

1 manifestum <i>D</i> ¹ <i>PT</i>	modum <i>V</i>	publicatum <i>P</i> ¹	2 se-
cretum <i>v</i>	seruos <i>D</i> ¹	3 scriniaria (i <i>del. m. 2</i>) <i>T</i>	4 uai-
lans <i>V</i> baiulans <i>D</i>	5 honorimus <i>D</i> ¹	7 excitat <i>P</i>	informit
u. confirmit <i>D</i> ¹	9 scelerati <i>P</i>	10 uinae <i>P</i> uinae <i>D</i>	14 iafet
<i>V</i> iapheth <i>v</i>	totum <i>om. D</i> ¹ <i>v</i>	orbe <i>D</i> ¹	15 prorsus <i>D</i>
alterum hoc <i>om. T</i> ¹	praenuntiabatur <i>DPT</i> ¹	16 laetificet	
<i>DP</i> ¹	iaphet <i>V</i>	18 <i>cap. LVIII P LXII T LXIII D LXV</i>	
<i>G</i> ¹	19 <i>post sua add. PT</i> : uel de ceteris corporalibus (corp. uel de	21 hisrahelitis <i>P</i>	
ceteris <i>T</i>) gestis mysteriorum	ex] et <i>MV</i>	perscutari <i>V</i> ¹	
22 praedicendae <i>V</i> ¹	praedicenda <i>V</i> ²	omnis <i>D</i> ¹	
praescrutari <i>T</i>	28 exagitari <i>P</i> ²	maletis <i>V</i>	

Abraham exiit de terra sua et de cognatione sua, ut apud
exteros ditetur et locupletetur, nisi qui relictā terra et cognā-
tione Iudaeorum, unde secundum carnem natus est, apud
gentes ita praepollet et praeualeat ut uideamus? quis alius in
Isaac lignum sibi portaret ad uictimam nisi qui crucem sibi
ad passionem ipse portauit? quis alius aries immolandus in
uepre cornibus adhaerebat nisi qui crucis patibulo pro nobis
offerendus affigebatur?

Quis alius in angelo cum Iacob luctatus, cum sibi prae-
ualentem quasi fortiozem infirmior uictusque uictorem partim
benedicit partim latitudinem femoris eius claudam reddit, nisi
qui praeualere aduersum se passus populum Israhel quosdam
qui crediderunt benedixit in eis? latitudo autem femoris Iacob
in multitudine carnalis populi claudicauit. quis alius lapis
positus ad caput Iacob, ut nominatim quodam modo expri-
meretur, etiam unctus est nisi caput uiri Christus? quis enim
nescit Christum ab unctione appellari? qui etiam hoc ipsum
in euangelio commemorans et de se figuratum apertissime
testificans, cum quendam Nathanahelē dixisset uere Isra-
helitam, in quo dolus non esset, et cum ille tamquam lapidem
illum habens ad caput confessus eum esse filium dei et regem
Israhel — ista confessione quodam modo ungens lapidem, id est
ipsum esse confitens Christum — ibi opportune dominus etiam
illud commemorauit quod uidit Iacob, qui per benedictionem

5 cf. Gen. 22, 6 9 cf. Gen. 32, 24sq. 18 cf. Io. 1, 47sq.

2 exteros (d ras.) P	ditaretur DPTv	locuplitetur V loco-
pletetur D locupletaretur PTv	qui] quia T	derelicta P
3 unde] inde V	4 gentis ita praepollit D	uideamus DP ⁱ
5 qui] quia T	6 ipse om. P	immolandos D ⁱ
7 patibulū D	8 offerendos D ⁱ	affigebatur P afficiebatur v
9 locutatus D ⁱ	cum PTV ⁱ ; eum DV ^v	11 partem latitudinem D ⁱ
reddidit P	12 passus om. V	14 multitudinis D multitudo
P ⁱ claudicauit P	15 quod ad modum expremetur D ⁱ	17 xpm
nescit DPTv	appellari] uocare (e in i corr. m. 2) D	19 na-
thanaelem D	dixisset D ⁱ dixisse V	israhelita DPT
20 esset D ⁱ	et om. P	21 esse] esset Tv
22 confessionem D ⁱ	23 confidens D	oportune DPTv
unguens Pv		

appellatus est Israel. amen, inquit, dico vobis, uidebitis caelum apertum et angelos dei ascendentes et descendentes super filium hominis. hoc enim Israel uiderat, cum illum lapidem ad caput habebat, a terra in caelum scalas, per quas ascendeabant et descendeabant angeli dei; in quibus significati sunt euangelistae, praedicatores Christi. ascendentes utique, cum ad intellegendam eius supereminetissimam diuinitatem excedunt uniuersam creaturam, ut eum inueniant in principio deum apud deum, per quem facta sunt omnia; descendentes autem, ut eum inueniant factum ex muliere, factum sub lege, ut eos qui sub lege erant redimeret. in illo enim scala a terra usque ad caelum, a carne usque ad spiritum, quia in illo carnales proficiendo uelut ascendendo spiritales fiunt. ad quos lacte nutriendos etiam ipsi spiritales descendunt quodam modo, cum eis non possunt loqui quasi spiritalibus, sed quasi carnalibus: sic et ascenditur et descenditur super filium hominis. filius enim hominis sursum in capite nostro, quod est ipse saluator; et filius hominis deorsum in corpore suo, quod est ecclesia. ipsum et scalas intellegimus, quia ipse dixit: ego sum uia. ad ipsum ergo ascenditur, ut in ecclesiis intellegatur; et ad ipsum descenditur, ut in membris suis paruulis nutriatur; et per illum ascenditur et descenditur. exemplum quippe eius sequentes praedicatores eius non solum se erigunt, ut eum sublimiter expectent, sed etiam humiliant, ut eum temperanter annuntient. uidete

5 cf. Gen. 28, 11 sqq.

9 cf. Io. 1, 1 sqq.

11 cf. Gal. 4,

4 sq. 16 cf. I Cor. 3, 1 sqq.

20 Io. 14, 6

1 est om. DP^a dico uobis inquit DPTv 2 angelus D^a
 3 descendentes D 5 scala super (u ras.) D 8 creaturam D
 10 descendentes D 11 redemeret D 12 illa D^av adj in D
 Tv a] ad (d add. m. 2) D 13 carnalis D^a 14 spiritalis
 T^a nutriendus D^a 15 ipsis T descendunt D 17 di-
 scenditur DP 18 nostrum D^a nra P 21 ecclesiis] excelsis
 (i ras.) T descenditur D 22 paruulis PTv: paruolis D
 illum] illum V 23 descenditur D sequentis praedicatoris
 D^a 24 erigant V sublimiter D pr. expectent] spectent
 T 25 adnuntiant P^a

apostolum ascendentem: siue, inquit, mente excessimus, deo; uidete descendentem: siue, inquit, temperantes sumus, uobis. dicat et per quem ascenderit et descenderit: caritas enim, inquit, Christi compellit nos iudicantes hoc, quoniam unus pro omnibus mortuus est; ergo omnes mortui sunt; et pro omnibus mortuus est, ut qui uiuunt iam non sibi uiuant, sed ei qui pro eis mortuus est et resurrexit.

Haec in scripturis sanctis sancta spectacula quem non delectant, sanam doctrinam non sustinet; ad fabulas conuertitur. ¹⁰ et illae quidem fabulae animas in qualibet corporis aetate pueriles uaria quadam delectatione sollicitant. sed nos, iam corpus Christi, agnoscamus in psalmo uocem nostram et dicamus ei: narrauerunt mihi iniusti delectationes, sed non sicut lex tua, domine. Christus mihi ubique illorum ¹⁵ librorum, ubique illarum scripturarum peragranti et anhelanti in sudore illo damnationis humanae siue ex aperto siue ex occulto occurrit et reficit. ipse mihi et ex nonnulla difficultate inuentionis suae desiderium inflammat, ut quod inuenero auide sorbeam medullisque reconditum salubriter teneam. 20

DE IOSEPH VENDITO ET POST LABORES HONORATO.

Ipse mihi in Ioseph innuit, qui persequentibus et uendentibus fratribus in Aegypto post labores honoratur. didicimus

1 II Cor. 5, 13 sqq. 10 cf. II Tim. 4, 4 14 Ps. 118, 85
23 cf. Gen. 37, 20 sqq.

1 excedimus <i>v</i>	2 uidite descendentem <i>D</i>	3 per (<i>om.</i> et) <i>P¹T</i>
quem] quā <i>P¹</i>	ascenderet <i>P¹</i>	descenderit <i>D</i> descenderet <i>P¹</i>
4 inquit <i>om.</i> <i>v</i>	5 unus <i>MV</i> : si unus <i>DPTv</i>	6 ergo — mortuus
est <i>om.</i> <i>MV</i>	7 est <i>om.</i> <i>v</i>	ut] ut et <i>v</i> uiuunt] uiunt <i>D</i> uiuant
<i>v¹</i>	8 ei] et <i>T</i>	9 haec] hoc <i>V</i>
10 sustinet	11 animos <i>P¹Tv</i> animus <i>DP¹</i>	12 puerilis <i>DP¹</i>
13 agnoscimus <i>T</i>	et] ut <i>PTv</i>	14 iniuste <i>D¹</i> delectationis
<i>D¹P¹</i> dilectiones <i>v</i>	16 script. illarum <i>P</i>	hanelanti <i>MV</i> anelanti <i>D¹Pv</i> anelante <i>D¹</i>
<i>DP¹</i>	17 ex aperto] et ap. <i>P¹</i>	18 refecit
19 inuenero <i>D¹</i>	habide <i>D¹T¹</i>	21 iosep <i>T</i> uen-
dito] uindito <i>D</i> ; <i>om.</i> <i>MV</i>	laborem <i>D</i>	onorato <i>T¹</i>
<i>D</i> in <i>om.</i> <i>P</i>	23 onoratur <i>T</i>	22 ipsi

enim labores Christi in orbe gentium, quem significabat Aegyptus, per uarias passiones martyrum; et nunc uidemus honorem Christi in eodem orbe terrarum erogatione frumenti sui omnia subiugantis. ipse mihi innuit in uirga Mosi, quae
 5 in terra serpens effecta eius mortem figurauit a serpente uenientem; sed — quod apprehensa cauda significat — posterius peractis iam omnibus in fine actionis ad id quod fuerat resurgendo reuertitur, ubi per uitae reparationem morte consumpta nihil serpentis apparet. nos quoque, corpus eius, in eadem mortali-
 10 tate per lubrica temporum uoluimur, sed fine nouissimo uelut cauda saeculi per manum, id est per potestatem iudicii, ne ultra prolabatur apprehensa, reparabimur et nouissima inimica morte destructa resurgentes in dextera dei uirga regni erimus.

15

DE EGRESSV ISRAHEL EX AEGYPTO.

Iam de exitu Israhel ex Aegypto non ego, sed apostolus loquatur: nolo autem uos ignorare, fratres, quia patres nostri omnes sub nube fuerunt et omnes per mare transierunt et omnes in Mosen baptizati sunt
 20 in nube et in mari et omnes eandem escam spiritalem manducauerunt et omnes eundem potum spiritalem biberunt; bibebant enim de spiritali sequenti petra, petra autem erat Christus. exponendo unum in cetera introduxit intellectum.

4 cf. Ex. 4, 2 sqq. 12 cf. I Cor. 15, 26 17 I Cor. 10, 1 sqq.

1 laboris <i>D</i> ¹	<i>xpm</i> <i>T</i>	3 orbē <i>D</i>	erogationem <i>D</i> ¹ <i>P</i> ¹
4 sibi <i>post</i> sui <i>add.</i> <i>M</i> ²	subiugantes <i>D</i> ¹ <i>P</i> ¹	ipsi <i>D</i> ¹	innuit]
inquit <i>D</i> ^o	in] <i>om.</i> <i>D</i> ¹ ; ut <i>v</i>	moysi <i>DPTv</i>	5 a] ad <i>v</i>
serpentem <i>DP</i> ¹ <i>v</i>	uenientem] uiuentem <i>P</i> ¹	7 actiones <i>D</i>	actioni-
bis <i>P</i> ¹ <i>T</i>	8 morte <i>om.</i> <i>v</i>	consummata <i>D</i> ¹	9 mortalitatem
<i>D</i> ¹	10 lubricam <i>D</i> ¹ <i>P</i>	uoluitur <i>v</i> ¹	11 ne] nec <i>P</i>
12 pro-	labamur <i>D</i> ¹ <i>P</i> ¹ <i>v</i>	prolabimur <i>P</i> ²	13 distructa <i>D</i>
15 israhelis <i>PT</i>	ex] de <i>D</i> ^o	16 iam — aegypto <i>om.</i> <i>D</i> ¹ <i>P</i> ¹ <i>v</i>	17 pa-
tris <i>D</i> ¹	18 omnis <i>D</i> ¹	per <i>om.</i> <i>T</i>	19 omnis <i>D</i> ¹
<i>T</i> moysē <i>Pv</i>	moysi <i>D</i>	20 mare <i>D</i> ¹	eadem <i>V</i>
<i>D</i> ¹	putum spiritale <i>D</i> ¹	22 enim] autem <i>PT</i>	23 sequenti]
a. eos <i>v</i>	24 induxit <i>v</i>		

DE MANNA INTELLEGENDV M CHRISTVM SICVT ET PETRAM.

Si enim petra Christus propter firmitatem, cur non et manna Christus tamquam panis uiuus, qui de caelo descendit? quo uere qui uescuntur spiritaliter uiuunt; nam illi ueterem figuram carnaliter accipientes mortui sunt. sed cum dicit apostolus: eundem cibum spiritalem manducauerunt, ostendit et illud spiritaliter intellegi in Christo; sicut et potum cur spiritalem dixisset aperuit, cum subiunxit: petra autem erat Christus. quo aperto cuncta fulserunt. cur non ergo et nubes Christus et columna, quia rectus et firmus et fulciens infirmitatem nostram, per noctem lucens, per diem non lucens, ut qui non uident uideant, et qui uident caeci fiant?

DE MARI RVBRO.

Rubet et mare rubrum: baptismus utique Christi sanguine consecratus. hostes sequentes a tergo moriuntur: peccata praeterita. ducitur populus per desertum: baptizati omnes nondum perfruentes promissa patria, sed quod non uident sperando et per patientiam expectando tamquam in deserto sunt; et illic laboriosae et periculosae temptationes, ne reuertantur corde in Aegyptum. nec ibi tamen Christus deserit; nam et illa columna non recedit. et amarae aquae ligno dulcescunt, quia inimici populi signo crucis Christi honorificato mansuescunt; et duodecim fontes septuaginta palmae arbores irrigantes apostolicam

8 cf. Io. 6, 41 12 Io. 9, 39 16 cf. Ex. 17, 1 17 cf. Rom. 8, 25 20 cf. Num. 14, 14 21 cf. Ex. 15, 23 sqq.

1 petrum <i>M</i> ¹	2 et non <i>v</i>	3 descendi <i>T</i> ¹	4 uere] uire <i>D</i> ¹
uero <i>v</i>	spiritaliter (iter in ras. a m. 2) <i>P</i>	6 manduc. spiritalem <i>v</i>	7 putum <i>D</i> ¹
8 spiritaliter <i>DPv</i>	dixissit <i>D</i> ¹	9 fulserunt] pulserunt <i>v</i>	10 nubes] nobis <i>DP</i> ¹
et alterum om. <i>DPTv</i>	columba <i>V</i>	colomna <i>D</i> ¹	(ignis add. <i>D</i> ¹)
et quartum om. <i>D</i> ¹	fulciens] fulgens <i>v</i>	12 ut] et <i>P</i> ¹	13 mare <i>MV</i>
14 et om. <i>DP</i> ¹	mare] in mare <i>D</i>	enim in mari <i>v</i>	rubro <i>Dv</i>
baptimus <i>D</i>	sanguine] in s. <i>v</i>	16 omnis et perfruentis <i>D</i>	17 uidentes <i>V</i>
19 temptationis <i>D</i> ¹	<i>P</i> ¹	reuertentur <i>P</i>	20 aegyptam <i>V</i> ¹
aegypto <i>P</i> ¹	eos post tamen add. <i>T</i> ¹	21 recedit <i>D</i>	dulcescunt <i>D</i>
sunt dulces <i>v</i>	23 fontis et arboris <i>D</i> ¹		

gratiam praefigurant. populos in septenario numero decuplato
rigantem, ut per septiforme spiritus donum legis decalogus
impleatur.

SEPTVAGESIMA VICTORIA DE AMALECH.

5 Et hostis intercludere molitus uiam extentis Mosi manibus
signo crucis dominicae superatur. et morsus mortiferi ser-
pentum exaltato et respecto aeneo serpente sanantur. quod
uerbis ipsius domini declaratur: sicut exaltauit, inquit,
Moses serpentem in heremo, sic oportet exaltari
10 filium hominis, ut omnis qui credit in eum non
pereat, sed habeat uitam aeternam. itane etiam ista
non clamant? tantane est surditas in cordibus duris?

DE AGNO PASCHAE OCCISO.

Fit pascha in occisione ouis: occiditur Christus, de quo in
15 euangelio dicitur: ecce agnus dei, ecce qui tollit pec-
catum mundi. prohibentur qui pascha faciunt ossa frangere:
non franguntur in cruce ossa domini; attestatur euangelista
hinc esse dictum: os eius non comminuetis. sanguine
inliniuntur postes, ut perniciēs depellatur: signantur signo
20 dominicae passionis in frontibus populi ad tutelam salutis.
datur ibi lex quinquagesimo die post actum pascha: uenit
spiritus sanctus quinquagesimo die post domini passionem.

5 cf. Ex. 17, 8 sqq. 7 cf. Num. 21, 8 sq. Io. 3, 14 sq.

15 Io. 1, 29 18 Ex. 12, 46 Io. 19, 36 21 cf. Ex. 20 22 cf.
Act. 2, 1 sqq.

1 pfigurant v populos a: populo libri in om. P septenario
D 2 septiformes TV¹ septiformem M¹P donum domum T¹
degalocus D¹ 4 tit. om. DPTv 5 hostes D moysi DPTv moyses
V 6 serpentem P¹ 7 serpenti D¹ serpentem P¹ 8 declarator
D 9 moyses PTv moysis D¹ haeremo V oportet exaltare
D¹ 10 hominis D credidit P¹ 11 periat s. habiat D¹ 12 est
om. P 13 titulum om. DPTv 14 fit—ouis om. V 15 peccata
DPTv 16 qui et qui D pascha V¹ 19 inlinuntur T
20 tutelam D 21 (et 22) quinquagesimo T quinquagesimo D

dicatur illic scripta lex digito dei: dicit dominus de spiritu sancto: in digito dei eicio daemonia. et clamat Faustus oculis clausis nihil se in illis litteris inuenisse, quod ad praenuntiationem Christi pertineat! quid autem mirum, si oculos habet ad legendum et cor ad intellegendum non habet, qui 5 positus ante ostium clausum diuini secreti non fide pietatis pulsatur, sed elatione impietatis insultat? plane ita sit, ita fiat; iustum est enim. claudatur superbis ianua salutis, ueniat mansuetus, quem docet dominus uias suas; uideat et haec in illis libris et cetera uel omnia uel quaedam qualia credat in 10 omnibus.

DE HIESV NAVE.

Videat introducentem populum in terram promissionis. neque enim hoc temere ab initio uocabatur, sed ex ipsa dispensatione nomine mutato Iesus appellatus est. uideat botrum 15 de terra promissionis in ligno pendentem. uideat in Hiericho tamquam in hoc mortali saeculo meretricem — de qualibus ait dominus, quod praecedant superbos in regnum introire caelorum — per fenestram domus suae tamquam per os corporis sui coccum mittentem — quod est utique sanguinis signum — propter 20 remissionem peccatorum confiteri ad salutem.

1 cf. Ex. 31, 18 2 Luc. 11, 20 9 cf. Ps. 24, 9
13 cf. Ios. 3 15 cf. Num. 13, 24 18 cf. Matth. 21, 31 19 cf. Ios. 2, 18

2 clamabat *P* 4 miro *P* oculus *D*¹ 6 hostium *P*
pietates *D*¹ 7 pietatis (im *add. m. 2*) *V* impietates *D* 8 mansuetis *T* 9 quem] quam *T*¹ quos *T*² in *mg.* 10 credit *T*
12 titulum *om. DPTv* 13 repromissionis *P* 14 uocabatur *P*¹
15 mutuato *D*¹*P* mutuatu *D*¹ Iesus] ih̄s *P* .is. *M*¹*V* appel-
latus est] (pellatus est a *m. 2* in *ras.*) *D* appareat *v* uideat] De botro
praemittunt *D*¹*P*² in *mg.* 16 repromissionis *P* pendendem (*corr.*
m. 1) *V* pendente *D*¹ 17 mortale *D*¹ 18 superbos] uos *P*¹
regno. *DP* introire *V*: *om. DPTv* 19 per os] super os *T*

DE ARCA MVROS HIERICHVNTINOS ALLIDENTE.

Videat muros ipsius ciuitatis tamquam munitiones mortalis
saeculi septies circumacta testamenti arcâ cecidisse, sicut nunc
per tempora, quae septem dierum uicissitudine dilabuntur,
15 testamentum dei circuit toto orbe terrarum, ut in fine tem-
porum mors, nouissima inimica, destruat et ex impiorum
perditione unica domus tamquam unica ecclesia liberetur,
mundata a turpitudine fornicationis per fenestram confessionis
in sanguinem remissionis.

10

DE IVDICIBVS.

Videat tempora primo iudicium, postea regum, sicut erit
primo iudicium, deinde regnum; inque ipsis temporibus iudi-
cum et regum iterum atque iterum multis et uariis modis
Christum et ecclesiam figurari. quis erat in Samso obuium
15 leonem necans, cum petendae uxoris causa ad alienigenas ten-
deret, nisi qui ecclesiam uocaturus ex gentibus dixit: gau-
dete, quia ego uici saeculum? quid sibi uult in ore
ipsius leonis occisi fauus extractus, nisi quia ecce conspiciamus
leges ipsas regni terreni, quae aduersus Christum ante fre-
20 muerant, nunc iam peremta feritate dulcedini euangelicae
praedicandae etiam munimenta praebere? quid est illa mulier
plena fiduciae hostis tempora ligno transfigens nisi fides ec-
clesiae cruce Christi regna diaboli perimens?

3 cf. Ios. 6, 7 sqq. 6 cf. I Cor. 15, 26 14 cf. Iud. 14, 6
16 Io. 16, 33 18 cf. Iud. 14, 8 21 cf. Iud. 4, 21

1 *titulum om. Tv* hiericontinos *D* gericho *P* allidente] cir-
cumdante *P* 2 murus *D pr.* ciuitates *D¹* munitionis *D¹P*
mortale *T¹* 4 tempore *T* delabuntur *P* 5 circuiuit *T* totum
orbem *P¹T* 6 destruat *D¹* 8 a *om. T* confessionum *v*
9 sanguine *DPTv* 10 *titulum om. DTv* 11 tempore *P¹* primū
D¹ postea—iudicium *om. D¹* sicut—regnum *om. v* sicut
erit] uideat *P* 12 in quae *V* in quo *v* 14 et *om. D* ec-
clesiamque (*om. et*) *T* samson *DPT²v* 15 negans *DP¹*
cum] com *DP* alienigenas *T* tenderit *D¹* 16 qui] quia *P*
gaudite *D¹* 17 uici (*n ras.*) *P* saeculum] mundum *P* 18 ex-
tractus *D¹Pv* 19 fremuerunt *D¹P* 20 dulcidine *D* dulcedine
P¹ 22 tranfigens *P* 23 diabuli *D*

VIII.

18

DE VELLERE GEDEONIS.

Quis uellus complutum area sicca et postea compluta area sicco uellere nisi primo una gens Hebraeorum habens occulte in sanctis mysterium dei, quod est Christus, quo mysterio totus orbis uacuum erat? nunc autem in manifestatione totus orbis id habet, illa uacuata est. quid iam regum temporibus, ut et inde pauca commemorem? nonne ab ipso exordio commutatum sacerdotium in Samuhelem reprobato Heli et commutatum regnum in Dauid reprobato Saule clamat praenuntiari nouum sacerdotium nouumque regnum reprobato uetere, quod umbra erat futuri, in domino Iesu Christo uenturum? nonne ipse Dauid, cum panes propositionis manducauit, quos non licebat manducare nisi sacerdotibus, in una persona utrumque futurum, id est in uno Iesu Christo regnum et sacerdotium figurauit? nonne cum decem tribus a templo separatae sunt et duae derelictae, satis indicat quod de tota ipsa gente apostolus ait: reliquiae per electionem gratiae saluae factae sunt?

DE MIRACVLIS HELIAE.

Pascitur Helias tempore famis a coruis mane afferentibus panem et ad uesperam carnes: et Manichaei non intellegunt in illis libris Christum, cui quodam modo salutem nostram esurienti confitentur peccatores fidem primitias spiritus nunc habentem, in fine autem uelut ad uesperam saeculi etiam carnis resurrectionem. mittitur Helias pascendus ad alienigenam

2 cf. Ind. 6, 37 sqq. 8 cf. I Reg. 2, 27 sqq. 9 cf. I Reg. 16, 1 sqq. 12 I Reg. 21, 6 15 cf. III Reg. 12, 16 et 20
17 Rom. 11, 5 et 9, 27 20 cf. III Reg. 17, 6 25 cf. III Reg. 17, 9 sqq.

1 *titulum om. DPTv* 2 quis V: quid DPTv 4 mysterio
(o ex um corr.) D 5 uacuos D¹ 6 regam V 9 praenuntiare
D 10 reprobatum P¹ ueteri v 11 nostro post domino add.
DPTv 12 panis propositiones D¹ quos a: quod libri 13 non] nos
T¹ manducare om. D¹P¹v 15 separati D¹ 16 duo V; cf. Rönisch
l. c. p. 277 17 salui facti D¹ 19 *titulum om. DPTv* 20 elias
T corbis V 21 carnis D¹ 23 esuriente D¹ 25 aligenienam v

uiduam, quae uolebat duo ligna colligere priusquam moreretur: non hic solo ligni nomine sed etiam numero lignorum signum crucis exprimitur. benedicitur farina eius et oleum: fructus et hilaritas caritatis, quae cum impenditur, non deficit; hilarem enim datorem diligit deus. Heliseo pueros insultantes et clamantes: calue, calue! bestiae comedunt: puerili stultitia deridentes Christum in loco Caluariae crucifixum inuasi a daemonibus pereunt. mittit Heliseus per seruum baculum super mortuum et non reuiuiscit; uenit ipse, coniungit et coaptat se morti eius et reuiuiscit: misit sermo dei legem per seruum suum nec profuit in peccato mortuo generi humano. quae tamen non sine causa missa est; ille enim misit qui sciret eam prius esse mittendam. uenit ipse, conformauit se nobis factus particeps mortis nostrae et uiuificati sumus. cum securibus ligna caederentur, de ligno ferrum exiliens in profundum fluminis mersum est atque in lignum desuper ab Heliseo proiectum reuersum est: ita cum impios Iudaeos per corpus operata praesentia Christi tamquam infructuosas arbores caederet, — quia de illo Iohannes dixerat: ecce securis ad radices arboris posita est — ab eis interueniente passione corpus ipsum deseruit in inferni profunda descendens, quo in sepultura desuper posito tamquam ad manubrium suum spiritu redeunte surrexit.

Quam multa praeteream breuitatis necessitate constrictus

4 II Cor. 9, 7 6 III Reg. 2, 23 sq. 8 cf. III Reg. 4,
29 sqq. 15 cf. III Reg. 6, 4 sqq. 20 Matth. 3, 10

1 uidua V	colligere DP ⁱ	2 solum P ^v	etiam om.
D ⁱ P ^v signum]	regnum T	3 exprimitur D ⁱ	benedicitur
V fructum T	4 et] ex T	impeditur V	defecit D
5 helisao D ⁱ T	6 comedē (ē in ras. a m. 2) P	7 puerili]	
pueri v	8 mittit D ⁱ	heliseos D ⁱ haelisaeus T	9 (et 10) reui-
uiscit DP ^v	coniunxit v	10 morte D ⁱ	dei] dē T
11 pec-	12 genere D	13 sciret] secretam D ^v	mittendam
catia DPT ^v	14 ligna] lignū v	cederentur PV	16 profundo D
P	15 ligna] lignū v	17 impiis iudaeis D ⁱ	18 taquam P
que—reuersum est om. T ⁱ	19 cederet PV ^v	20 secures T ⁱ	arborum DP
21 iohannis D ⁱ	22 descendens quod D	24 praeterea v	necessitati D

norunt qui legunt. iam ipsa in Babyloniam transmigratio, quo etiam spiritus dei per Hieremiam prophetam iubet ut pergant et orent pro eis ipsis, in quorum regno peregrinantur, quod in illorum pace etiam pax esset istorum, et aedificarent domos et nouellarent uineas et plantarent hortos, quis non agnoscat quid figurauerit, qui attenderit ueros Israhelitas, in quibus dolus non est, per apostolicam dispensationem cum euangelico sacramento ad regnum gentium transmigrasse? unde nobis apostolus tamquam Hieremiam replicans dicit: uolo ergo primum omnium fieri deprecationes, adorationes, interpellationes, gratiarum actiones pro omnibus hominibus, pro regibus et his qui in sublimitate sunt, uti quietam et tranquillam uitam agamus in omni pietate et caritate. hoc enim bonum et acceptum est coram saluatore nostro deo, qui omnes homines uult saluos fieri et in agnitionem ueritatis uenire. ex hoc quippe etiam illis credentibus constructa sunt domicilia pacis, basilicae christianorum congregationum, et nouellatae uineae, populi fidelium, et plantati horti, ubi etiam inter omnia holera granum illius: senapis regnat, sub cuius umbraculis longe lateque porrectis etiam altipetax superbia gentium tamquam in caeli uolatilibus confugiendo requiescit.

2 cf. Hier. 36, 1 sqq. 6 cf. Io. 1, 48 10 I Tim. 2, 1 sqq.
20 cf. Matth. 13, 31 sq.

1 babiloneam <i>D</i>	babilonia <i>v</i>	2 quo] qđ <i>v</i>	3 et] ut <i>P</i> ¹
regnum <i>T</i>	4 cessit <i>D</i> ¹	5 domus <i>DP</i> ¹	hortus <i>D</i>
<i>P</i>	6 agnoscant <i>T</i> ¹	praefigurauerit <i>D</i> ¹ <i>PTv</i>	pfigurauerit <i>D</i> ¹
ueros] uiros <i>D</i> ¹ <i>P</i> ¹ <i>Vv</i>	uero <i>T</i>	israheliticus (u in o corr. m. 2)	<i>D</i>
7 cum] eum in <i>T</i>	8 sacramenta <i>P</i> ¹	9 apostolus nobis <i>P</i>	
hieremias <i>V</i>	replecans <i>D</i>	10 deprecationis <i>D</i> ¹	11 ado-
rationis <i>D</i> ¹	orationes <i>v</i> ; om. <i>T</i>	interpellationis <i>D</i> ¹ ; om. <i>T</i>	
13 uti quietam] utique etiam <i>D</i> ¹		14 omne <i>D</i> ¹	16 omni-
<i>D</i> ¹	17 ex] et (t a m. 2 in ras.) <i>P</i>	18 christianarum <i>D</i> ¹ <i>P</i> ¹ <i>T</i>	
19 uiniae <i>T</i> pr.	20 plantati. (o? eras.) <i>D</i>	illius <i>MV</i> ² : illu-	
<i>V</i> ¹ illud <i>DPTv</i>	21 sinapis <i>DPT</i>	22 caelis <i>V</i>	caelo <i>Pv</i>
uolatibus <i>D</i> ¹ <i>T</i>	23 confugendo <i>DP</i> ¹		

POST SEPTVAGINTA ANNORVM PEREGRINATIONEM REDITVM AD
HIERSALEM.

Nam quod etiam post septuaginta annos secundum eiusdem Hieremiae prophetiam reditur ex captiuitate et templum renouatur, quis fidelis Christi non intellegat post euoluta tempora, quae septenarii dierum numeri repetitione transcurrunt, etiam nobis, id est ecclesiae dei, ad illam caelestem Hierusalem ex huius saeculi peregrinatione redeundum? per quem nisi per Iesum Christum uere sacerdotem magnum, cuius figuram gerebat ille Iesus sacerdos magnus illius temporis, quo templum aedificatum est post captiuitatem? quem propheta Zaccharia uidit in sordido habitu deuictoque diabolo, qui ad eius accusationem stabat, ablatam illi sordidam uestem et datum indumentum honoris et gloriae: sicut corpus Iesu Christi, quod est ecclesia, aduersario in fine temporum per iudicium superato a luctu peregrinationis in gloria sempiternae salutis assumitur. quod etiam in psalmo dedicationis apertissime canitur: conuertisti luctum meum in gaudium mihi, conscidisti saccum meum et accinxisti me laetitiam, ut cantem tibi gloria mea, et non compungar.

4 cf. Hier. 29, 10 cf. Esdr. 1, 1 sqq. 12 cf. Zacch. 3, 1 sqq.
18 Ps. 29, 12 sq.

1 titulum om. DPTv	4 hieremiā D ¹	captiuitatem D ¹
5 fideles D ¹	xpi V: christianus D ¹ PTv	xpianos D ¹
6 septenario		
D ¹ repetitionem D ¹	repetitioni P	7 ecclesia D ¹ P ¹
9 uere]		
ueri v sacerdotum V	10 sacerdos D ¹	12 zacharias propheta
P zacharias DPTv	diabulo D	13 ablata D
illo D sorditam P	14 et datum] ei d. D ¹	16 lucto D
gloriam DPTv	sempiternā Pv	17 salutes D ¹
dedicationis domus DP ¹ Tv	18 luctum] lectum P ¹	19 accinc-
xisti P accensisti D ¹	20 laetitia DPTv	cantet DTv
gloriam meam D		

L.

QVAEDAM PECCATA MANIFESTA EX POENA VENIRE QVORVNDAM
OCCVLTORVM, COMPROBAT PECCATORVM. EX LIBRO CONTRA
FAVSTVM XIII.

65 Quid ergo peccauerunt Iudaei, si deus illos excaecauit, ne agnoscerent Christum? quantum possemus, imbuendo rudi homini ostenderemus ex aliis occultis peccatis deo cognitis uenire iustam poenam huius caecitatis; quod non solum dixisse apostolum de quibusdam: propter hoc tradidit illos deus in concupiscentiam cordis eorum uel in reprobum sensum, ut faciant quae non conueniunt, uolentem ostendere quaedam peccata manifesta ex poena uenire quorundam occultorum, sed nec ipsos hoc tacuisse prophetas demonstraremus. nam, ne pergam longius, idem Hieremias eo ipso loco, ubi ait: et homo est, et quis agnoscet eum? ne quasi hoc ipso excusati essent Iudaei, quia non cognouerunt — si enim cognouissent, sicut apostolus dicit, numquam dominum gloriae crucifixissent — sequitur et ostendit occulti eorum meriti fuisse, ut non cognoscerent. ait enim: ego dominus interrogans corda, et probans renes, ut dem unicuique secundum uiam eius et secundum fructum studiorum eius.

9 Rom. 1, 24 15 Hier. 17, 9 17 I Cor. 2, 8 20 Hier.
17, 10

1 cap. LXIII T	LXV D	LXVI v; om. GPV	2 poene T
3 comprobant T ¹	5 Quid] sc. Si diceret: q.	6 cognoscerent	
P possumus DPT ² v	induendo v	7 ostenderimus D	
8 caecitates D ¹	10 concupiscentia MP	12 quadam D ¹	
18 hoc om. v	prophaetam P	15 agnoscit DPT	cognoscet v
18 dixit P	dominum] dñō D ¹ dñi P ²	gloriam P	19 oc-
culti] occulto T ¹	oculis Dv	meritis v	

LI.

EXPOSITIO DE, ID QVOD SCRIPTVM EST, MALEDICTVS
OMNIS QVI PENDET IN LIGNO. EX LIBRO CONTRA FAV-
STVM XIII.

5 Videamus ex occasione calumniantium haereticorum, quo-66
modo illud sacramentum fidelibus exponatur. mors hominis
ex poena peccati est: unde et ipsa peccatum dicitur, non
quia peccat homo dum moritur, sed quia ex peccato factum
est ut moriatur; sicut alio modo dicitur lingua proprie caro,
10 quae intra dentes sub palato mouetur, et alio modo dicitur
lingua quod per linguam fit; secundum quem modum dicitur
lingua graeca, alia latina. et manus alio modo dicuntur ipsum
proprie corporis membrum, quod mouemus ad operandum, et
alio modo manus dicitur scriptura, quae fit per manum; dici-
15 mus enim: „probata est manus eius“ „lecta est aduersus eum
manus eius“ „habeo manum tuam“ „recipe manum tuam“. manus
utique proprie membrum est hominis. non autem opinor illam
scripturam membrum esse hominis; et tamen dicitur manus
eo quod manu facta sit. sic et peccatum non tantum ipsum
20 opus malum, quod poena dignum est, sed etiam ipsa mors,
quae peccato facta est, peccatum appellatum est. illud itaque
peccatum, quo reus esset mortis, non commisit Christus; illud
autem alterum, id est mortem, quae peccato inflicta est hu-
manae naturae, suscepit pro nobis. hoc suspendit in ligno,
25 hoc maledictum est per Mosen, ubi mors damnata est ne

2 Deut. 21, 23

1 cap. LXIII T LXVI D LXVII v; om. GP 2 id MV: eo
GPTv; om. D maledictus D 3 pendit DTv 5 occasionē
D 9 propria v 10 dentis D¹ et alio—12 et manus om. P¹
modo] mo T 11 linguam] lingua V modum] modo D¹ ad mo-
dum v 12 lingua] alia lingua T grega D¹ modo] mo D¹
14 dicit v 15 lecta] et lecta v manus eius adu. eum v 16 ha-
beo] ab eo Pv prius manum tuam om. v 19 manu] manus MP¹
V 21 appellata D²Tv 22 reos P¹ 24 suscipit D
25 moysen DPTv

regnaret, et maledicta est ut periret. quapropter per Christi tale peccatum damnatum est nostrum peccatum, ut nos liberemur, ne regnante peccato nos damnati remaneremus.

Quid ergo miratur Faustus maledictum esse peccatum, maledictam esse mortem, maledictam esse mortalitatem carnis ⁵ sine peccato Christi, ex peccato tamen hominis etiam in Christo factum? ex Adam quippe corpus assumsit, quia ex Adam uirgo Maria, quae peperit Christum. dixerat autem deus in paradiso: qua die tetigeritis, morte moriemini. hoc est maledictum, quod pependit in ligno. ille negat ¹⁰ Christum maledictum qui negat et mortuum; qui autem confitetur mortuum, et negare non potest mortem de peccato esse et ob hoc etiam ipsam peccatum uocari. audiat apostolum dicentem: quoniam uetus homo noster simul crucifixus est cum illo, et intellegat quem maledictum ¹⁵ Moses dixerit. ideoque securus apostolus ait de Christo: factus pro nobis maledictum, sicut non timuit dicere: pro omnibus mortuus est. hoc est enim mortuus est quod maledictus, quia mors ipsa ex maledicto est et maledictum est omne peccatum, siue ipsum quod fit, ut sequatur ²⁰ supplicium, siue ipsum supplicium, quod alio modo uocatur peccatum, quia fit ex peccato. suscepit autem Christus sine reatu supplicium nostrum, ut inde solueret reatum nostrum et finiret etiam supplicium nostrum.

Ex ingenio meo ista dixerim, si non apostolus totiens hoc ²⁵

9 Gen. 2, 17 14 Rom. 6, 6 17 Gal. 3, 13 18 II Cor.
5, 15

1 et om. <i>D¹P¹v</i>	<i>xpm v</i>	2 liberemur <i>P¹v</i>	3 remanerimus
<i>D¹</i> 7 facto <i>T</i> factam <i>v</i>	assumit <i>T</i>	8 quae] qui <i>P¹</i>	
9 tetigeris <i>D¹</i>	10 pendet <i>T</i>	11 confititur <i>D¹</i>	13 ipsum
<i>P¹v</i> audiam <i>V</i>	15 cum illo crucifixus est <i>DPTv</i>	16 moyses	
<i>Pv</i> moysis <i>D</i>	dixerat <i>P¹</i>	securus] secutus <i>D¹PTv</i>	18 hoc
—mortuus est om. <i>D¹P¹v</i>	19 quod] quo <i>D¹v</i>	20 quod] quo	
<i>D¹P¹v</i> sequitur <i>T¹</i>	22 suscipit <i>D</i>	23 reatu] reatum <i>D¹P¹</i>	
reatus <i>T¹</i>	soluerit <i>D</i>	24 finerit <i>D¹</i>	25 toties <i>v</i> hoc]
in hoc <i>P¹</i>			

inulcat, ut dormientes excitet et calumniantes offocet. misit
 deus, inquit, filium suum in similitudinem carnis
 peccati, ut de peccato damnaret peccatum in carne.
 non ergo erat illa caro peccati, quia non de traduce mortali-
 tatis in Maria per masculum uenerat; sed tamen quia de
 peccato est mors, illa autem caro quamuis ex uirgine, tamen
 mortalis fuit, eo ipso quo mortalis erat similitudinem habebat
 carnis peccati. hoc appellat etiam peccatum consequenter
 dicens: ut de peccato damnaret peccatum in carne.
 10 item alio loco: eum, inquit, qui non nouerat peccatum,
 peccatum pro nobis fecit, ut nos simus iustitia
 dei in ipso. cur ergo timeret Moses dicere maledictum,
 quod Paulus non timuit dicere peccatum? plane hoc pro-
 pheta et praenidere debuit et praedicere, paratus ab haereticis
 15 cum apostolo reprehendi. quisquis enim reprehenderit pro-
 phetam dixisse maledictum, cogitur reprehendere apo-
 stolum dixisse peccatum; nam utique maledictum comes
 peccati est.

Nec ideo maior inuidia est, quod addiderit: deo, ut diceret:
 20 maledictus deo omnis qui pependerit in ligno. nisi
 enim deus odisset peccatum et nostram mortem, non ad eam
 suscipiendam atque delendam filium suum mitteret. quid ergo
 mirum si maledictum est deo quod odit deus? tanto enim
 libentius nobis donat immortalitatem, quae futura est Christo

1 Rom. 8, 3

10 II Cor. 5, 21

1 ut] ut et DPT^v et Tⁱ dormientis DⁱT excitet] ex-
 silet Mⁱ calumniantes Dⁱ calumniantes v offocet] suffocet Dⁱ
 soffocit Dⁱ sufficit Pⁱ 2 carnes Dⁱ 4 erat illa ergo Tⁱ
 traduce] radice DⁱPⁱ mortalitates Dⁱ 5 mariam P 9 pec-
 cato] peccati Dⁱ 10 eam Tⁱ qui om. Pⁱ 11 nos simus]
 nouissimus Tⁱ simus] semus Dⁱ essemus P 12 moyses DⁱP^v
 moysis Dⁱ 13 Paulus — praedicere om. Dⁱ propheta (om. et)
 DⁱP^v 14 praenideri D pr. cum haereticis ab apostolo V
 18 peccato Tⁱ 19 addederit Dⁱ addiderat v dicerit Dⁱ
 20 maledictus D pependerit Dⁱ pependit DⁱT 21 mortem
 nostram DPT^v eam om. v 22 delendum v 24 donat^v (v
 add. m. 2) D immortalitate T futura] figura P^v est om. v

ueniente, quanto misericordius odit mortem nostram, quae in ligno pependit Christo moriente. quod autem additum est: omnis, ut diceretur: maledictus omnis qui in ligno pependit, non sane Moses minus praeuidit etiam iustos in cruce futuros, sed bene praeuidit haereticos ueram mortem 5 domini negaturos et ideo uolentes ab hoc maledicto Christum seiungere, ut a mortis etiam ueritate seiungerent. si enim uera illa mors non erat, nullum maledictum Christo crucifixo pependit in ligno, quia nec uere crucifixus est. sed contra longe futuros haereticos quam de longe clamat Moses sine 10 causa tergiversamini, o quibus displicet ueritas mortis Christi. maledictus omnis qui pendet in ligno; non ille aut ille, sed omnis omnino. etiamne et filius dei? etiam prorsus. nam hoc est quod non uultis: inde satagitis, inde seducitis. displicet enim uobis maledictus pro nobis, quia displicet mor- 15 tuus pro nobis; tunc enim extra maledictum illius Adam, si extra illius mortem. cum uero ex homine et pro homine mortem suscepit, ex illo et pro illo etiam maledictum, quod mori comitatur, suscipere non dedignatus est etiam ille, prorsus etiam ille filius dei semper uiuus in sua iustitia, mortuus 20 autem propter delicta nostra in carne suscepta ex poena nostra. ac per hoc additum est: omnis, ne Christus ad ueram mortem non pertinere diceretur, si a maledicto, quod morti coniunctum est, insipienti honorificentia separaretur.

1 quando P ¹	miricordius (se a m. 2) D	3 omnes (ut) T ¹
diceritur D ¹	uideretur P ¹ T	4 pependerit DPv
praeuidet P ¹	iustus D	5 futurus D ¹
6 ideo] ide V	maladicto D	8 xpo nullum maledictum P
uire D ¹	10 de longe cf. Röscher l. c. p. 332	9 uere] moyses DPv
11 displicet D ¹ P ¹	ueritas] ueritas T	12 pendit P ¹ T
DP ¹	13 .om.nis (d et i eras.) T	et om. P ¹
D	15 displicet D ¹	16 maledicto P ¹
17 pro] p D ¹	18 suscipit D	mori V: morti P ¹ Tv
19 susceperere D	illi prussus etiam illi D	20 uiuos D ¹
D ¹	23 pertinere D	diceritur D ¹
D ¹	morte D	24 coniunctum] conuictum T
D ¹	separaretur D ¹ PTv	saperaretur D ¹

Qui autem ex ueritate euangelica fidelis est, intellegit tam non esse contumeliam Christi ex ore Mosi, cum eum dixit maledictum, non ex diuinitate maiestatis suae, sed ex conditione poenae nostrae, ex qua in ligno suspensus est, quam
 5 non est laus Christi ex ore Manichaeorum, cum eum negant carnem habuisse mortalem, in qua ueram mortem pateretur, quia ex illo prophetico maledicto laus intellegitur humilitatis, ex isto haeretico quasi honore crimen obicitur falsitatis. si ergo negas maledictum, nega mortuum; si negas mortuum,
 10 non iam contra Mosen, sed contra apostolos dimicas. si autem confiteris mortuum, confitere suscepisse poenam peccati nostri sine peccato nostro. iam uero ubi audis poenam peccati, aut ex benedictione crede uenientem aut ex maledictione. si ex benedictione uenit poena peccati, opta esse semper in poena
 15 peccati; si autem optas inde liberari, crede per diuinæ sententiae iustitiam ex maledictione uenisse. confitere ergo maledictum suscepisse pro nobis quem confiteris mortuum esse pro nobis, nec aliud significare uoluisse Mosen, cum diceret: maledictus omnis qui in ligno pependerit. poterat
 20 enim dicere: „maledictus omnis mortalis“ aut „maledictus omnis moriens“; sed hoc est quod asserit prophetia, quia sciebat Christi mortem in cruce pensuram et futuros haereticos, qui dicerent: „pependerit quidem in ligno, sed specie quadam, non ut uere moreretur“. clamando ergo maledictus nihil aliud
 25 clamauit, nisi quia uere mortuus, sciens mortem hominis peccatoris, quam sine peccato ipse suscepit, de illo maledicto uenientem, quo dictum est: si tetigeritis, morte morie-

19 Deut. 21, 23

27 Gen. 2, 17

1 intellegat P ⁱ	2 contumelia D ⁱ	ori D ⁱ	moysi P ^v
5 negant (nt a m. 2 in ras. 4 litt.) T	6 pateritur D ⁱ	7 hu-	
mitates D ⁱ	8 falsitates D ⁱ	9 nega] negas D ⁱ P ^v	10 moysen
DP ^v	apostolum D ⁱ	si] se D ⁱ	11 confitere] confitiri D ⁱ
suscipisse D	13 maledictionem D ⁱ	15 liberare DP ⁱ	diuina T
16 maledicto P ⁱ	17 suscepisse D	confitires D ⁱ	18 moysen
DP ^v	19 pependit T	21 prophetiam D ⁱ V ^v	22 crucem M ^v
futurus hereticus D ⁱ	23 speciae T	25 mortuus V: mortuus est D	
PT ^v	26 suscipit D	27 quo V: quod DPT ^v	mortem P ⁱ T

mini. ad hoc pertinet et serpens ille in ligno suspensus, quo significaretur non falsam mortem Christum finxisse, sed illam ueram in ligno passionis suae suspendisse, in quam serpens ille hominem male suadendo deiecit. quam ueram mortem nolunt isti conspiciere et ideo non sanantur a ueneno serpentis, sicut in heremo quicumque illum attenderent sanabantur.

Itaque fatemur ab imperitis dici aliud esse affigi ligno, aliud in ligno pendere. sic enim quidam putant soluendam esse istam quaestionem, ut Iudam dicant a Mose maledictum, 10 qui laqueo se suspendit. quasi primo nouerint utrum ex ligno an ex lapide se ille suspenderit. sed uerum est quod et Faustus commemorauit apostolum non sinere aliud intellegere quam de Christo esse praedictum. sed talis imperitia nonnullorum catholicorum uenatio Manichaeorum est; tales enim 15 solent insectari, tales suis fallaciis irretire. tales in eos cecideramus, tales haeseramus, tales non uiribus nostris, sed dei misericordia eruti sumus.

LII.

DE, ID QVOD AIT MOSES, VIDE BIS VITAM TVAM PENDENTEM, ET NON CREDES VITAE TVAE. EX LIBRO CONTRA
FAVSTVM XVI AD LOCVM.

67 Quasi uero quicquam sit peius inter maledicta, quae Iudaeis pro merito superbiae impietatis acciderunt, quam uidere uitam

1 cf. Num. 21, 9 20 Deut. 28, 66

1 pertinet et]	pertinens <i>D¹P¹v</i>	2 \overline{xpi} <i>D¹</i>	finxisse <i>DP</i>
3 uerū (¶ <i>a m.</i> 2 <i>in ras.</i>) <i>D</i>	qua <i>D¹P</i>	4 quam] qua <i>D¹</i>	
5 noluit iste <i>P¹</i>	6 haeremo <i>V</i>	illam <i>TV</i>	attenderint <i>DP</i>
attenderet <i>T</i>	sanabatur <i>T</i>	8 fatimur <i>D¹</i>	9 pendere] pon-
dere <i>P</i>	10 moyse <i>Pv</i>	11 quasi] quia si <i>T</i>	15 uenatio]
uenenatio <i>DP¹v</i>	talis <i>D</i>	16 insectare <i>D</i>	prius tales <i>om.</i>
<i>v</i>	irritare <i>D</i>	talis <i>D¹</i>	18 eruti] eruditi <i>DM¹V</i>
19 cap. LXV <i>T</i> LXVII <i>D</i> LXVIII <i>v</i> ; <i>om.</i> <i>GP</i>	20 id <i>MV</i> : eo		
<i>DPTv</i>	moyses <i>DPv</i>	21 credis (i <i>ex e corr.</i>) <i>D</i>	22 ad locum
<i>om.</i> <i>DPTv</i>	24 superbae <i>D¹P</i>	supbae <i>D¹</i>	impietates <i>D¹</i>
accederunt <i>D¹P¹</i>			

suam, id est filium dei, pendentem et non credere uitae suae. maledicta enim cum ex prophetia dicuntur, non sunt de malo uoto imprecantis, sed de praescio spiritu denuntiantis. nam illa quae de malo uoto sunt prohibentur, cum dicitur: benedicite et nolite maledicere. haec autem saepe inveniuntur in sermone sanctorum; sicut apostolus Paulus: Alexander, inquit, aerarius multa mala mihi ostendit; reddet illi dominus secundum opera sua. nam illud tamquam stomachatus et indignatus etiam male optasse uidetur apostolus: utinam et abscidantur qui uos conturbant. quod utique, si consideres personam scribentis, magis cum elegantissimo ambiguo bene optasse intelleges. sunt enim spadones, qui se ipsos absciderunt propter regnum caelorum. quod in his quoque uerbis Faustus sapuisset, si pium palatum ad escas dominicas attulisset. sic enim sonuit fortasse Iudaeis quod dictum est: uidebis uitam tuam pendentem et non credes uitae tuae, ut inter minas et dolos hostium suorum uitam suam uidentes ex incerto pendere uicturos se esse non crederent. sed filius euangelii audit: ille enim de me scripsit; in hac ipsa ambiguitate sententiae uidet quid prophetae porcis proiciant, quid hominibus innuant, statimque illi occurrit uita hominum Christus pendens eique non credentes Iudaei ob hoc ipsum, quia pendentem uident. et alius quidem aliquis cito diceret

4 Rom. 12, 14 6 II Tim. 4, 14 10 Gal. 5, 12
12 Matth. 19, 12 20 Io. 5, 46

1 filium] \overline{xpm} filium *D* 2 dicantur *M* 3 imprecandis *P*¹
denunciantes *D*¹ 4 quae] qui *P*¹ 7 herarius *P* 8 reddat
*DP*¹ dominus *om.* *T* nam] nam et *T* 9 sthomaticatus *M*¹
*V*¹ sthumachathus *D*¹ 11 consideres] consideris *D*¹ consuleris *P*
12 cum *MV*: eum *DPTv* elegantissimo *D*¹ optasse] aptasse
MV 14 Faustus] factus *M* 17 credis *DM* tuae] suae *v*
18 mines *P* et] uel *DPT* dolus *D*¹*P* uidentis *D*¹
19 uicturos *D*¹*MV*: uictores *D*¹*PTv* crederint *D* 20 audit *M*
V: cum audit *DPTv* 21 uidit *Dv* prophetiae *P* proiciunt
*P*¹ 23 credentis *D*¹ 24 dicerit *D*¹

inter cetera maledicta, quae in illa lectione ad aliquid de Christo intellegendum non pertinent, hoc solum ibi esse de Christo quod scriptum est: uidebis uitam tuam pendentem et non credes uitae tuae; neque enim fieri non posset, ut inter diuersa maledicta, quae impio populo 5 prophetice pronuntiabantur, hoc quoque poneretur. sed ego et qui mecum aliquanto attentius cogitant euangelicam illam dominicamque sententiam, qua non ait: „ille enim et de me scripsit“, ut et alia quae ad Christum non pertinent scripsisse crederetur, sed ait: de me enim ille scripsit, ut omnem 10 scripturae illius intentionem non nisi ad intellegendam Christi gratiam perscrutando consuleremus, etiam cetera in illa lectione maledicta propter Christum praedicta cognoscimus.

LIII.

QVOD REQVIES SABBATI ETIAM IN SEPVLTVRA DOMINICA POS- 15
SIT INTELLEGI, ET OCTAVI DIEI CIRCVMCISIO EXPOLIATIONEM
SIGNIFICET MORTALITATIS. ITEM EX EODEM LIBRO CONTRA
FAVSTVM XVI.

68 Illud sabbatum, quod imperite atque impie deriditis, nisi et ipsum inter prophetias, quae de Christo scriptae sunt, ha- 20
beret intellectum, non ei Christus sic attestaretur. qui cum propria uoluntate, sicut ipse in eius laude posuisti, pateretur,

1 illa om. T ^v	ad eras. D; om. M	2 intellegendam M
3 uidibis D ⁱ uidebas P	4 credis D ⁱ	5 possit D
6 propheticae MP ⁱ TV	7 praenuntiabantur D ^{2v}	8 poneritur D ⁱ
9 quando P ⁱ	10 qua] quam D	11 et om. M
12 enim om. T	13 ut] et v	14 intellegendū P
15 gratiam xpi v	16 perscrutandum P ⁱ	17 consolerimus D ⁱ
18 illa] ida MV	19 ista PT ^v	20 xpo MV
21 praedicata D ⁱ	22 noscimus D ^v	23 14 cap. LXVI T
24 LXVIII D	25 LXVIII v; om. GP	26 15 sabbati
27 etiam om. D ⁱ	28 16 diei] die T	29 dei P
30 17 item om. PT ^v	31 18 XVI] XI P	32 19 imperitae V
33 inperitum D ⁱ	34 deriditis D	35 20 scripta D ⁱ P ^v
36 haberit D ⁱ	37 21 sic] sicut P ⁱ	38 testaretur
39 P ⁱ	40 22 propria uoluntate v	41 laude eius P
42 posuisti om. D ⁱ	43 pateritur D ⁱ	

ideoque tempora passionis et resurrectionis suae haberet in potestate, id egit ut caro eius in sepultura sabbato requiesceret ab omnibus operibus suis, ut tertio die resurgens, quem dominicum dicimus, qui post sabbatum numeratur octauus, etiam
 5 circumcisionem octauo diei ad se prophetandum pertinere declararet. quid enim significat circumcisio carnis? quid nisi expoliationem mortalitatis, quam de carnali generatione portamus? propter hoc dicit apostolus: exuens se carnem principatus et potestates exemplauit fiducialiter,
 10 triumphans eos in semet ipso. quod enim dicit exuisse se carnem, eo loco carnem mortalitatem carnis intellegimus, secundum quam proprie corpus hoc caro nominatur. quae mortalitas proprie caro appellata, quia in illa resurrectionis immortalitate non erit. propterea scriptum est:
 15 caro et sanguis regnum dei non possidebunt. de quibus uerbis soletis calumniari fidei nostrae, qua credimus huius corporis futuram resurrectionem, quae in ipso domino iam praecessit, dissimulantes ea quae secuntur; in quibus aperte apostolus quid dicat exponit. uolens enim ostendere
 20 quid eo loco dixerit carnem, continuo subiecit: neque corruptio incorruptionem possidebit. hoc enim corpus, quod propter mortalitatem proprie caro nominatur, mutari dicit in resurrectione, ut iam non sit corruptibile atque mortale. quod ne putetur nostra suspicione dici, ipsa eius quae
 25 secuntur uerba consulite: ecce, inquit, mysterium dico: omnes quidem resurgimus, non tamen omnes immutabimur, in atomo, in ictu oculi, in nouissima

8 Coloss. 2, 15

15 I Cor. 15, 50 sqq.

1 tempore D ¹	haberet D ¹	habens P ¹ T	2 potestatem V
5 die T	prphetandum D	6 declaratur D ¹ Pv	7 carnale
D ¹	8 exuens V	carne T	12 propriae DMPTV
(is a m. 2 in ras.) P	15 possidebunt]	possib P	ante de quibus
add. D ¹ Pv: ut ergo induatur immortalitatem	16 calumniare D ¹		
fidei T	18 sequuntur Tv	19 apostolus aperte DPv	20 di-
xerat P	22 propriae D ¹ P'TV	25 consolat D ¹	mistrio
D ¹	26 quidem om. T	resurgemus T ¹ v	omnis D ¹
Pv	icto D ¹		27 athomo

tuba; canet enim tuba, et mortui resurgent incorrupti, et nos immutabimur; oportet enim corruptibile hoc induere incorruptionem et mortale hoc induere immortalitatem. ut ergo induatur immortalitate, exiit mortalitate. hoc est circumcisionis mysterium, 5 quae octauo die fieri iussa est, et octauo die, id est dominica post sabbatum, iam in ueritate a domino impleta. unde dicitur: exuens se carnem principatus et potestates exemplauit. per hanc enim mortalitatem nobis inuidiae diabolicae potestates dominabantur; quas exemplasse dictus est, quia in 10 se ipso capite nostro praebuit exemplum, quod in toto eius corpore, id est ecclesia ex diaboli potestate liberanda, in ultima resurrectione complebitur. haec est fides nostra. et quoniam, sicut testimonium propheticum Paulus commemorat: iustus ex fide uiuit, haec est iustificatio nostra. mortuum 15 quippe Christum et pagani credunt; resurrexisse autem Christum propria fides est christianorum. si enim confitearis, ait apostolus, in ore tuo, quia dominus est Iesus Christus, et credideris in corde tuo, quia deus illum suscitauit a mortuis, saluus eris. quia ergo ex 20 ista resurrectionis fide iustificamur, ideo et illud de Christo apostolicum est, quia mortuus est propter delicta nostra et resurrexit propter iustificationem nostram. et quia ista resurrectio, quae credita nos iustificat, illa octauae diei circumcisione figurata est, propterea de ipso 25 Abraham, cui primum tradita est, dicit apostolus: et signum

6 cf. Gen. 17, 12 15 Rom. 1, 17 Hab. 2, 4 17 Rom.
10, 9 22 Rom. 4, 25 26 Rom. 4, 11

1 canit *D* resurgent *cf. p. 243, 18* incorrupte *D*¹ 2 oportet *D*¹ 4 immortalitate *D*¹ ut — immortalitate *om. D*¹*P*¹
immortalitatem *P*² 5 exuatur *DP*¹*v* mortalitate] mortalitatē *P*;
*om. D*¹ circumcisione *P*¹ mysterium circumcisionis *v* 7 a
domino in ueritate *v* 9 enim *om. v* inuidiā *P*¹*v* diabulicae
*D*¹ 10 dictū (¶ *in ras. a m. 2*) *P* 12 diabuli *D*¹ 18 Iesus
est *PT* 19 Christus *om. DPT*¹*v* 21 ideo] adeo *V*² 22 mor-
tuos *D*¹ delecta *D*¹ 24 ista *om. P* 25 octaua *P*¹

accepit circumcisionis signaculum iustitiae fidei.
ergo et istam circumcisionem inter alias figuras propheticas
de Christo scripsit Moses, de quo ipse dicit: de me enim
ille scripsit.

LIIII.

NON SOLVM DIEBVS SED ET MENSIBVS NOMINA DEORVM
SVORVM IMPOSVERE PAGANI. EX LIBRO CONTRA FAVSTVM
XVIII.

Diebus quippe istis, quorum septenarius numerus in orbem 69
redit, deorum suorum nomina gentes imposuerunt; de quibus
ait apostolus, quod coluerunt et seruierunt creaturae
potius quam creatori. quos in hac parte etiam uos imita-
mini, nisi quod cum eis lucidiora duo lumina, cetera uero
sidera non cum eis adoratis. sed et mensibus imposuerunt
15 nomina deorum suorum. propter honorem quippe Romuli, quia
eum Martis filium crediderunt, primum mensem Marti dicantes
martium uocauerunt; et inde aprillem nullo dei sui nomine,
sed a re ipsa quasi aperilem, quod tunc plurimum germinis
aperiatur in florem. inde tertium mensem maium, quod
20 Maiam, Mercuri matrem, deam colunt. inde quartum iunium
a Iunone, inde ceteros usque ad decembrem a numeris nomi-
narunt. sed ex eis quintilis atque sextilis nominibus hominum,
quibus diuinos honores decreuerunt, appellati sunt iulius et
augustus. nam septimus september et ceteri, ut dixi, usque
25 ad decembrem numerorum ex ordine nominibus enuntiantur.

3 Io. 5, 46

11 Rom. 1, 25

1 accipit *D* circumcisionis—istam *om.* *T* 2 ista *D*¹
3 moyses *DPv* 5 *cap. LXVII T LXVIII D LXX Gv; om.*
P 9 septenarios *D*¹ 10 gentis *D*¹ 12 inimitamini *P*
13 duo lumina *Pv*: uolumina *MV* duo luminaria *DT* 14 sidera] ad
sidera *D* 16 crediderant *V* decantes *D*¹ dicantis *P*¹ dicentes
*P*¹ 17 aprillem *P* nulli *D* 19 mense *D* 20 mercurii
DPTv inde—Iunone *om.* *v*¹ 21 iunonae (*om.* *a*) *T*¹ iunonem
MP¹V nominauerunt *Pv* numerauerunt *D* 24 agustus *D*
25 ex] et *T* enuntiantur *D*

VIII.

19

porro ianuarius a Iano appellatus est, februius a febris, sacris Iuperconum. uultis ergo ut et uos dicamini in mense martio Martem colere? illo enim mense bema uestrum cum magna festiuitate celebratis. si autem uobis in mense martio licere arbitramini aliud considerare, non Martem, cur ex die septimo, quod sabbatum a requie nominatum est, diuinis scripturis Saturnum importare conamini, quia eum diem Saturni gentes appellauerunt? nempe iam uidetis cum quanta impietate deliretis.

De sacrificiis autem animalium quis nostrum nesciat magis ea peruerso populo congruenter imposita quam deo desideranti oblata? sed tamen etiam in his figurae nostrae fuerunt, quia nostra mundatio et dei propitiatio nobis sine sanguine nulla est; sed illarum figurarum ueritas Christus est, cuius sanguine redempti et mundati sumus. nam in figuris eloquiorum diuinorum et taurus dictus est propter uirtutem crucis, cuius cornibus impios uentilabit, et aries propter innocentiae principatum et hircus propter similitudinem carnis peccati, ut de peccato damnaret peccatum; et si quod aliud sacrificii genus expressius commemoraueris, in eo quoque tibi Christum prophatum esse monstrabo. quocirca siue circumcisio siue sabbatum siue differentia ciborum siue immolatio sacrificiorum, omnia haec figurae nostrae fuerunt et prophetiae, quas Christus non soluere, sed adimplere uenit, cum ea quae his praenuntiabantur impleuit.

25

18 cf. Rom. 8, 3

23 cf. I Cor. 10, 6

1 februius <i>D¹v</i>	a febris <i>om. v</i>	febris] ferbis <i>D¹</i>	fuis
<i>T</i>	2 dicamini in] dicam <i>v</i>	3 colere] colore <i>P</i>	5 ex] et
<i>P¹T</i>	7 eum—iam <i>om. MV</i>	die <i>D¹</i>	8 gentis <i>D¹</i>
quantam <i>M</i>	9 impietate] pietate <i>M</i>	deliratis <i>v</i>	deleritis <i>D¹</i>
deleritis <i>P¹</i>	11 desiderante <i>P</i>	12 figura <i>P¹</i>	14 xpi <i>D</i>
17 impius <i>P¹</i>	uentilauit <i>DPTv</i>	18 hyrcus <i>DPv</i>	19 sacrificiis <i>P</i>
20 commemoraberis <i>T¹</i>	22 differentiae <i>D¹Pv</i>	ciborum] aborum <i>T</i>	24 ea] eo <i>P¹</i>
25 impleuit <i>D</i>	prae-nuntiabantur <i>P¹</i>	prae-nuntiabantur <i>P¹</i>	prae-nuntiabantur <i>P¹</i>

LV.

QVOD OCVLVVM PRO OCULO NON SIT CONTRARIVM: QVI
TE PERCVSSERIT IN DEXTRAM MAXILLAM ET CETERA.

EX LIBRO CONTRA FAVSTVM XVIII.

5 iam uero illud quod antiquis dictum est: oculum pro 70
oculo, dentem pro dente, quomodo contrarium habet
quod ait dominus: ego autem dico uobis non resistere
malo; sed si quis te percusserit in maxillam tuam
dextram, praebe illi et alteram et cetera, quando qui-
10 dem et illud antiquum ad reprimendas flammās odiorum
saeuientumque immoderatos animos refrenandos ita praeceptum
est? quis enim tandem facile contentus est tantum reponere
uindictae, quantum accepit iniuriae? nonne uidemus homines
leuiter laesos moliri caedem, sitire sanguinem uixque inuenire
15 in malis inimici unde satientur? quis pugno percussus non
aut iudicia concitat in damnationem eius qui percusserit? aut,
si ipse percutere uelit, totum hominem etiam, si non telo
aliquo arrepto, pugnis calcibusque contundit? huic igitur im-
moderatae ac per hoc iniustae ultioni lex iustum modum
20 figens poenam talionis instituit, hoc est ut qualem quisque
intulit iniuriam, tale supplicium pendat. proinde oculum
pro oculo, dentem pro dente non fomes, sed limes furoris

2 Ex. 21, 24

Matth. 5, 39

1 cap. LXVIII T LXX D LXXI Gv; om. P 2 oculo] oculū
Dⁱ contrarium] c. illi domino dicto v 3 dextram Pv dextra
D 4 XVIII] XVIII V 6 oculo] oculū Dⁱ dente] den-
tem DⁱPⁱ 8 malū Dⁱ 9 dextram Pv dextra Dⁱ altera
Dⁱ 11 saeuientumque V saeuientumque PTv inmoderatus
animus refrenandus D 12 reponere] rependere D 13 accipit
D uidimus Dⁱ 14 lesos PVv lesus Dⁱ sitiri P
15 aut non v 16 concidat Dⁱ in om. V damnatione DⁱP
17 repercutere P uellit DPⁱ si non etiam DPT 18 arepto
D pugnis (cu? ras.) D 19 iniuste Vv ultione Dⁱ ultionis
Pⁱ 21 intulit Dⁱ pendit DⁱPⁱv 22 oculo] oculū Dⁱ
dentem] dente Dⁱ

est, non ut id quod sopitum erat hinc accenderetur, sed ne id quod ardebat ultra extenderetur impositus. est enim quaedam uindicta iusta iusteque debetur ei qui fuerit passus iniuriam. unde utique cum ignoscimus, de nostro quodam modo iure largimur. unde etiam debita dicuntur, quae in oratione dominica humanitus dimittere monemur, ut nobis et nostra diuinitus dimittantur. quod autem debetur, etsi benigne remittitur, non tamen inique repetitur. sed sicut in iurando etiam qui uerum iurat propinquat peiurio, unde longe abest qui omnino non iurat; et quamuis non peccet qui uerum iurat, remotior tamen a peccato est qui non iurat — unde admonitio non iurandi conseruatio est a peccato peiurii: — ita cum peccet qui per immoderationem iniuste uult uindicari, non peccet autem qui modum adhibens iuste uult uindicari, remotior est a peccato iniustae uindictae qui non uult omnino uindicari. peccat enim qui exigit ultra debitum; non peccat autem qui exigit debitum: sed tutius longe est a peccato iniusti exactoris qui omnino non exigit debitum, praesertim ne cogatur et ipse reddere debitum ab eo qui nullum habet debitum.

6 cf. Matth. 6, 12

1 sopitum] supitum <i>D</i> ²	subitum <i>D</i> ^{1v}	accinderitur <i>D</i> ¹	2 ar-
deat <i>v</i>	extenderitur <i>D</i> ¹	impositum <i>v</i>	quaedam] qđdam <i>v</i>
3 iusta uindicta <i>DPT</i>	ius uindictę <i>v</i>	ei] et <i>P</i> ^{1v}	5 largimus
<i>V</i>	6 demittere <i>DP</i> ¹	mouemur <i>T</i>	8 remittetur <i>D</i> remittatur
<i>P</i> ¹	9 uero <i>D</i> ²	peiurio <i>DPTv</i>	10 peccit <i>D</i>
			11 post
iurat <i>add.</i> <i>D</i> ¹ <i>GPv</i> : maluit nos dominus et non iurantes non recedere			
a uero quam uerum iurantes propinquare peiurio			12 peiurii <i>DM</i>
<i>PTv</i>	13 (14. 15) uindicare <i>D</i> ^{1v}	peccat <i>v</i>	14 modo <i>v</i>
15 uindicari omnino <i>D</i>	17 tutius] totius <i>DP</i> ¹ <i>T</i>		iniuste <i>v</i>
19 qui] quod <i>P</i>	habet <i>D</i> ¹		

LVI.

QVOMODO INTELLEGENDVM SIT: IN QVIBVS DEVS SAECVLI
HVIVS EXCAECAVIT MENTES INFIDELIVM. EX LIBRO
CONTRA FAVSTVM XXI.

5 Apostolus ait: deus saeculi huius excaecavit men-71
tes infidelium. quam quidem sententiam plerique nostrum
ita distinguunt, ut deum uerum dicant excaecasse infidelium
mentes. cum enim legerint: in quibus deus, suspendunt
pronuntiationem; at tunc inferunt: saeculi huius excae-
10 cavit mentes infidelium. quia etsi ita non distinguas,
sed exponendi gratia ita uerborum ordinem mutes: „in quibus
deus excaecavit mentes infidelium saeculi huius“ idem qui in
illa distinctione sensus elucet. potest enim etiam talis ope-
ratio, qua excaecantur mentes infidelium, secundum quendam
15 modum pertinere ad uerum deum. quod non facit malitia, sed
iustitia, sicut idem Paulus alibi dicit: numquid iniquus
deus, qui infert iram? item alibi: quid ergo dice-
mus? inquit; numquid iniquitas est apud deum? ab-
sit. Moses enim dicit: miserebor cui misertus ero,
20 et misericordiam praestabo cui misericors fuero.
cum ergo praemisisset, quod inconcusse retinendum est, non
esse iniquitatem apud deum, paulo post attende quid dicat:
si autem uolens deus ostendere iram et demon-
strare potentiam suam attulit in multa patientia

2 II Cor. 4, 4 16 Rom. 3, 5 17 Rom. 9, 14 sq.
19 Ex. 33, 19 23 Rom. 9, 22 sq.

1 cap. LXVIII T LXXI D LXXII Gv; om. P 2 sit] om.
D; sit illud apostoli T 4 XXI] XXII T 6 sententia Dⁱ
plerumque P^v 7 distinguunt P^v distinguit Pⁱ 9 praenun-
tiationem Pv at V: ac DPTv 10 distinguant PⁱT 11 mentes]
mentis D mutant PⁱT 12 huius saeculi v idem qui] idemque
v 18 elucit Dⁱ potest (s ras.) D tales Pⁱ 15 perte-
nere Dⁱ uerum] uersu Dⁱ 17 dicimus Dⁱv dicimus P 18 in-
quit om. D^v 19 moyses DP^v moysi Pⁱ ere] fuero T
21 praemisisset Dⁱ promississet T 24 attulit D

uasa irae, quae perfecta sunt in perditionem, et
 ut notas faceret diuitias gloriae suae in uasa mi-
 sericordiae, quae praeparauit in gloriam? et cetera.
 certe hic nullo modo dici potest alium deum esse, qui ostendit
 iram et demonstrat potentiam suam in uasis, quae perfecta
 sunt ad perditionem, et alium qui ostendit diuitias in uasis
 misericordiae. nam unum eundemque deum facere apostolica
 doctrina testatur. hinc est et illud: propter hoc tradidit
 illos deus in concupiscentiam cordis eorum in im-
 munditia, ut contumeliis afficiant corpora sua in
 semet ipsis; et paulo post: propterea tradidit illos
 deus in passionem ignominiae; item paulo post: et
 quoniam non probauerunt deum habere in no-
 titiam, tradidit illos deus in reprobum sensum.
 ecce quomodo uerus deus et iustus excaecat mentes infidelium.
 neque enim umquam in his apostoli uerbis, quae commemo-
 rauit, alius deus intellectus est quam ille qui filium suum
 misit dicentem: in iudicium ueni in hunc mundum,
 ut qui non uident uideant et qui uident caeci
 fiant. nam et hic satis apparet mentibus fidelium, quomodo
 deus excaecat mentes infidelium. praecedit enim aliquid occul-
 tum in occultis, ubi deus agat iustissimum examen iudicii
 sui, ut quorundam mentes excaecentur, quorundam inlumi-
 nentur. cui uerissime dictum est: iudicia tua abyssus
 multa. cuius profunditatis impenetrabilem altitudinem apo-
 stolus admiratus exclamat: o altitudo diuitiarum sapi-
 entiae et scientiae dei; quam inscrutabilia sunt
 iudicia eius et cetera. uos autem non ualeatis discernere

8 Rom. 1, 24. 26. 28
 26 Rom. 11, 33

18 Io. 9, 39

24 Ps. 35, 7

2 uasis *D¹PTv* 4 hic *om. DP¹v* 6 ostendit] odit *MV*
 7 facere] facere utrumque *DPTv* 8 tradit *P¹* 9 concupiscentias
DPTv immunditiam *DPTv* 10 contumeliis *D* 13 notitia
DPv 16 commemorauit *D¹P¹v* 18 iudicium (*om. in*) *P¹*
 21 excaecat *P¹v* excaecauit *P¹* 23 excaecantur *v* 24 abyssus *DT*
 habysus *v* 28 ualeatis] ualentes *D¹Pv* discernere] discernere *T*

quid faciat deus beneficio, quid iudicio, quia et a corde et ab ore uestro longe est psalterium nostrum; ubi dicitur: misericordiam et iudicium cantabo tibi, domine.

LVII.

5 DE, ID QVOD AIT IDEM APOSTOLVS, DEVS TEMPERAVIT
CORPV8. EX EODEM LIBRO CONTRA FAVSTVM XXI.

Dicit apostolus: deus temperauit corpus; et dicit iste: 72
„hyle, non deus“. quid apertius his inimicitii ante anathe-
mandis quam refellendis. numquid et hic apostolus cum di-
10 ceret: deus, addidit: huius saeculi? ubi si quis etiam
diabolum intellexerit, excaecare diabolum mentes infidelium,
non negamus, malis suasionibus; quibus qui consentiunt iu-
stitiae lumen amittunt deo retribuente quod iustum est. haec
omnia legimus in scripturis sanctis. nam et illud dictum est
15 de seductione extrinsecus ueniente: timeo ne, sicut ser-
pens Euam seduxit in uersutia sua, corrumpantur
mentes uestrae a simplicitate et castitate, quae
est in Christo. cui simile est: corrumpunt mores
bonos colloquia mala; et illud, quod et sibi quisque
20 seductor sit: qui autem putat se esse aliquid, cum
nihil sit, se ipsum seducit; et illud de dei uindicta
quod supra commemorau: tradidit illos deus in repro-
bum sensum, ut faciant quae non conueniunt. ita et
in ueteribus libris, cum praedixisset: deus mortem non

2 Ps. 100, 1 5 I Cor. 12, 24 15 II Cor. 11, 3 18 I Cor.
15, 33 20 Gal. 6, 3 22 Rom. 1, 28 24 Sap. 1, 13

1 faciant P¹ a] ad D¹ 4 cap. LXX T LXXII D LXXIII
v; om. GP 5 id MV: eo DPT^v 6 XXI] uigesimo v 7 tem-
perat D¹ 8 hyle D¹ non] nom MV inimicitia] inimici
uitiis v anathaemandis D 9 refellendis] repellendis D¹ refal-
lentis v cum] dum D dicerit D¹ 10 etiam si quis DPT^v
11 diabulum D alterum diabulum om. DP^v mentis infidilium
D¹ 12 qui om. P^v 16 corrumpantur] ita corrumpantur DP^v
19 bonus D¹ quisquae D 20 putant P¹ 22 commemo-
rauit T illus D¹ 23 et] ut DP^v 24 praedixisset D

fecit nec laetatur in perditione uiuorum, paulo post: inuidia, inquit, diaboli mors intrauit in erbe terrarum. et rursus de ipsa morte, ne se homines extra culpam ponerent: impii autem manibus et uerbis, inquit, accersierunt illam, et extimantes illam amicam defluerunt; alibi autem: bona et mala, uita et mors, diuitiae et paupertas a domino deo sunt. hic perturbati homines non intellegunt in uno eodemque opere malo non postea consequente alia quae manifesta erit, sed quadam continuo comitante uindicta aliud uenire de astutia suadentis, aliud de nequitia uolentis, aliud de iustitia punientis: cum diabolus suggerit, homo consentit, deus deserit. quocirca in opere malo, id est excaecatione infidelium, si intellegatur et diabolus propter suadendi malignitatem, ut sic distinguatur: deus huius saeculi, non mihi uidetur absurdum. neque enim sine additamento dicitur deus, cum adiungitur huius saeculi, id est hominum impiorum non nisi in hoc saeculo florere uolentium; secundum quod dicitur et malum saeculum, sicut scriptum est: ut eximeret nos de praesenti saeculo maligno. tale est enim et illud: quorum deus uenter; nisi esset ibi quorum, nullo modo diceret: deus uenter. nec in psalmo daemonia possent dii appellari, nisi adderetur gentium; sic enim scriptum est: quoniam di gentium daemonia. hic autem nec deus huius saeculi nec quorum deus uenter nec di genti-

2 Sap. 2, 24 4 Sap. 1, 16 6 Eccli. 11, 14 19 Gal.
1, 4 21 Philipp. 3, 19 24 Ps. 95, 5

1 perditione *D*¹ 2 orbem *D*²*P**T**v* orbi *D*¹ 3 ne *om.* *D*¹
5 accersierant *v* et *om.* *P*¹*v* extimantes *MV* (cf. p. 159, 17):
existimantes *DPTv* 9 consequenti *D*¹ manifesta *D*¹ 10 comi-
tantur *D*¹*Pv* uindictę *v* 11 suadentes *D*¹ uolentes *D*¹
punientes *D*¹ 13 quocirca *D* quae circa *v* excaecationē *D*¹*v*
intellegantur *P*¹ 14 et] ut *D*¹ suadenti *P* malignitate
*D*¹ 15 distinguatur *D*¹ 18 et *om.* *P*¹ 19 eximeret *P*¹
20 enim est *T* 21 modo *om.* *T* 22 dicerit *D*¹ dii] di *T*
23 adderitur *D*¹ addiretur *P*¹ gentium] gentium daemonia *T* sic—
daemonia *om.* *T* 24 (et 25) dii *DPv* 25 nec di] ne dii *DP*¹

um daemonia, sed simpliciter positum est: deus temperavit corpus; qui non potest intellegi nisi deus uerus omnium creator. illa enim cum uituperatione dicuntur, hoc autem cum laude dictum est. nisi forte deum temperasse corpus non dispositione membrorum, hoc est fabricando et construendo, sed admixtione lucis suae Faustus intellegit, ut scilicet haec membra ita distincta et locata suis sedibus alter posuerit, qui haec fabricauit; deus autem miscendo bonitatem suam huius fabricae malitiam temperavit. talibus enim fabulis pueriles animas hebetant; sed neque hoc eos posse dicere permisit subueniens deus paruulis per ora sanctorum. habes enim et paulo superius: deus posuit membra singulum quodque eorum in corpore prout uoluit. quis iam non intellegat secundum hoc dictum deum temperatorem corporis, quod ex multis membris corpus fabricauit, officia diuersorum operum in unitatis compage seruantibus?

LVIII.

EXEMPLO ABRAHAE CELANTIS CONIVGEM DOCET: QVANDO HABET HOMO QVOD FACIAT, NON TEMTET DEVM. EX LIBRO CONTRA FAVSTVM XXII.

Dicit aliquis: „cur non potius ita de deo suo praesumsit Abraham, ut fateri non timeret uxorem? neque enim deus ab illo non poterat mortem repellere, quam timebat, eumque cum coniuge sua in illa peregrinatione tutari, ut nec uxor

12 I Cor. 12, 18 18 cf. Gen. 20, 2

5 dispositionem <i>P</i>	6 amixtione <i>D¹P</i>	scilicet] si licet <i>T</i>
haec] hoc <i>P¹</i>	7 locuta (u in a corr. m. 2) <i>D</i>	8 haec] hoc <i>DP</i>
<i>T²v</i>	9 temperauerit <i>PT²v</i>	10 hebetant] ebetant
<i>P</i> habitant <i>DV</i>	abitant <i>T</i> habitant <i>M</i>	posse dicere] possidere
<i>T</i>	11 paruolis <i>D</i>	12 singulis <i>D¹</i>
(unū add. m. 2) <i>D</i>	13 intellegit <i>T¹</i>	14 dictum] dictum ē
<i>D¹</i>	16 unitates <i>P¹</i> unitate <i>D¹</i>	17 cap. LXXI <i>T</i> LXXIII <i>D</i>
LXXIII <i>Gv</i> ; om. <i>P</i>	18 quando] ut quando <i>PT²v</i>	21 dicit <i>DP</i>
22 fateri <i>D¹</i>	timet <i>v</i>	24 cum om. <i>T</i>
		tutare <i>D¹Pv</i>

eius, quamuis esset pulcherrima, appeteretur ab aliquo nec propter illam ille necaretur⁴. poterat sane hoc efficere deus; quis ita sit demens, ut hoc neget? sed si interrogatus Abraham illam feminam indicaret uxorem, duas res tuendas committeret deo, et suam uitam et coniugis pudicitiam. pertinet ⁵ autem ad sanam doctrinam: quando habet quod faciat homo, non temtare dominum deum suum. neque enim et ipse saluator non poterat tueri discipulos suos; quibus tamen ait: si uos persecuti fuerint in unam ciuitatem, fugite in aliam. cuius rei prior exemplum prae-buit. nam cum potestatem haberet ponendi animam suam nec eam poneret, nisi cum uellet, in Aegyptum tamen infans portantibus parentibus fugit. et ad diem festum non euidenter, sed latenter ascendit, cum alias palam loqueretur Iudaeis irascentibus et de inimicissimo animo audientibus nec tamen ualentibus in eum mittere manus, quia nondum uenerat hora eius: non cuius horae necessitate cogeretur mori, sed cuius horae opportunitate dignaretur occidi. qui ergo palam docendo et arguendo, et tamen inimicorum rabiem ualere in se aliquid non sinendo dei demonstrabat potestatem, idem tamen fugiendo et latendo hominis instruebat infirmitatem, ne deum temtare audeat, quando habet quod faciat, ut quod cauere oportet euadat. neque enim et apostolus Paulus desperauerat adiutorium protectionemque diuinam fidemque perdididerat, quando per murum in sporta submissus est, ut inimicorum manus effugeret. non

7 cf. Deut. 6, 16 9 Matth. 10, 23 11 cf. Io. 10, 18
12 cf. Matth. 2, 14 13 cf. Io. 7, 10 et 30 25 cf. Act. 9, 25

2 negaretur *D*¹ necatur *v* sane] sine *D*¹*P*¹ sine dubio *v*
3 interrogatus abraham si *v* 4 indicaret] negaret *v* committere
MPV 5 pudicitiam *D*¹ 8 tuere *P* 9 fuerunt *P*¹ una
ciuitate *P*¹*T*²*v* 10 prior] primi *V*²; *scriptura m. 1 delituit*; pri *M*¹
pro *M*² prior *D* nam] nam nec eā *v* 11 haberit *D*¹ 12 uel-
lit *D* 13 euidenter] uidentur *P*¹ 14 alias] aliis *P* loqueritur
*D*¹ 16 hora] ora *P*¹*T* horae] chorae *V* ore *P*¹*T* hora *D*
17 oportunitate *DPTv* 20 item *D* 21 instruebat] ostendebat
PT (tend *a m. 2 in P*) 22 cauere *D*¹ 23 desperauerat *D*
25 effugiret *D*

ergo in deum non credendo sic fugit, sed deum temtando sic fugere noluisset, cum sic fugere potuisset.

LVIII.

QVID RERVM FIGVRAVERINT QVATTVOR VXORES IACOB. EX
5 EODEM LIBRO CONTRA FAVSTVM XXII.

Refutato crimine, quod nefarius error obiecit, de libero, ut 74
possumus, mysteriorum secreta rimemur pulsemusque fidei
pietate, ut nobis aperiatur a domino, quid rerum figurauerint
quattuor istae uxores Iacob, quarum duae liberae, duae ancillae
10 fuerunt. uidemus enim apostolum in libera et ancilla, quas
habuit Abraham, duo testamenta intellegere. sed ibi in una
et una facilius apparet quod dicitur; hic autem duae sunt et
duae. deinde ibi ancillae filius exheredatur; hic uero ancillarum
filii simul cum filiis liberarum terram promissionis accipiunt:
15 unde hic procul dubio aliquid aliud significatur.

Quamquam enim duas liberas uxores Iacob ad nouum testa-
mentum, quo in libertatem uocati sumus, existimem pertinere,
non tamen frustra duae sunt; nisi forte, quod in scripturis
aduerti et inueniri potest, duae uitae nobis in Christi corpore
20 praedicantur: una temporalis, in qua laboramus; alia aeterna,
in qua delectationem dei contemplabimur. istam dominus
passione, illam resurrectione declarauit. admonent nos ad

10 cf. Gal. 4, 22 sqq.

1 temtando] temptare metuendo T 2 sic] si Tv fugire D
3 cap. LXXII T LXXIII D LXXV v; om. GP 4 quid] quod T^a
figurauerint] significauerint v 5 XXII] uigesimo tertio v inter
cetera et ad locum add. D^a 6 quod] quo T libero] libro D^aP^a
Tv 7 possumus P^a fid. ei (a ras.) T 8 pietatē D^aP^a figura-
uerunt D^a 9 uxoris D^a 12 facillius T^a apparit D
13 ancillae] ancilla & P^a 14 filii] filii V filius M 17 quo-
(d eras.) P libertate MP^aTV 19 inuenire D^aP^a 20 pdi-
cantur D^a praedicantur P^a aeterna] terrena T 21 delectionem
D dilectionem v 22 passionem DP^a resurrectionē DP^a
ammonet P^a

hoc intellegendum illarum etiam nomina *feminarum*. dicunt enim quod *Lia* interpretatur „laborans“, *Rachel* autem „uisum principium“ siue „uerbum, ex quo uidetur principium“. actio ergo humanae mortalisque uitae, in qua uiuimus ex fide multa laboriosa opera facientes, incerti quo exitu proueniant ad utilitatem eorum quibus consulere uolumus, ipsa est *Lia*, prior uxor *Iacob*; ac per hoc et infirmis oculis fuisse commemoratur; cogitationes enim mortalium timidae, et incertae prouidentiae nostrae. spes uero aeternae contemplationis dei habens certam et delectabilem intellegentiam ueritatis, ipsa est *Rachel*. unde etiam dicitur bona facie et pulchra specie.

Hanc enim amat omnis pie studiosus et propter hanc seruit gratiae dei, qua peccata nostra, etsi fuerint sicut phoenicium, tamquam nix dealbantur. *Laban* quippe interpretatur „dealbatio“; cui seruiuit *Iacob* propter *Rachel*. neque enim se quisque conuertit sub gratia remissionis peccatorum seruire iustitiae, nisi ut quiete uiuat in uerbo, ex quo uidetur principium; quod est deus. ergo propter *Rachel*, non propter *Liam*. nam quis tandem amauerit in operibus iustitiae laborem actionum atque passionum? quis eam uitam propter se ipsam expetierit? sicut nec *Iacob* *Liam*, sed tamen sibi nocte suppositam in usum generandi amplexus et fecunditatem eius expertus est. dominus enim eam, quia per se ipsa diligi non poterat, primo ut ad *Rachel* perueniretur tolerari fecit, deinde propter filios commendauit. ita uero unusquisque utilis dei

8 Sap. 9, 14
16 cf. Gen. 29, 30

11 cf. Gen. 29, 17

14 cf. Es. 1, 18

1 dicit <i>T</i>	2 interpretetur <i>PTv</i> inter <i>p</i>	<i>D</i>	laborans] laboriosa
<i>P</i>	4 humana <i>v</i>	mortalisque] mortalitatisque	<i>T</i>
proueniant] proueni an <i>MV</i>	proueniunt <i>D</i>	6 consolere <i>D</i>	8 in-
certe <i>D</i> ¹ <i>Vv</i>	13 pia <i>D</i>	seruet <i>P</i>	14 phoenitium <i>D</i> ¹ <i>v</i>
phoenicum <i>T</i>	15 dealbantur <i>v</i>	17 quisque] quisquam <i>P</i>	
18 ex quo] et quod <i>T</i>	21 actionū (nū a m. 2 in ras.) <i>D</i>	uitam	
om. <i>P</i>	ipsum <i>T</i>	22 lia <i>D</i>	subpositam <i>DV</i>
cunditatem <i>V</i>	24 per <i>D</i> ¹ in ras.	ipsam <i>DPv</i>	25 poterant
<i>D</i>	perueneretur tolerare <i>P</i>		

seruus sub dealbationis peccatorum suorum gratia constitutus
 quid aliud in sua conuersione meditatus est, quid aliud corde
 gestauit, quid aliud adamauit nisi doctrinam sapientiae? quam
 plerique se adepturos et percepturos putant statim, ut se in
 5 septem praeceptis legis exercuerint, quae sunt de dilectione
 proximi, ne cuiquam homini noceatur, id est: honora
 patrem et matrem, non moechaberis, non occides,
 non furaberis, non falsum testimonium dices, non
 concupisces uxorem proximi tui. quibus quantum po-
 10 tuerit obseruatis posteaquam homini pro concupita et sperata
 pulcherrima delectatione doctrinae per temptationes uarias quasi
 per huius saeculi noctem tolerantia laboris adhaeserit — uelut
 pro Rachel Lia inopinata coniuncta sit — et hanc sustinet ut
 ad illam perueniat, si perseueranter amat, acceptis aliis septem
 15 praeceptis — ac si ei dicatur: serui alios septem annos
 propter Rachel — ut sit pauper spiritu, mitis, lugens,
 esuriens sitiensque iustitiam, misericors, mundi cordis, paci-
 ficus. uellet enim homo, si fieri posset, sine ulla tolerantia
 laboris, quae in agendo patiendoque amplectenda est, statim
 20 ad pulchrae atque perfectae sapientiae delicias peruenire; sed
 hoc non potest in terra morientium. hoc enim uidetur signi-
 ficare quod dictum est ad Iacob: non est moris in loco
 nostro, ut minor nubat prius quam maior; quia non
 absurde maior appellatur quae tempore prior est. prior est

6 Ex. 20, 12 sqq. 15 Gen. 29, 27 16 cf. Matth. 5, 3 sqq.
 22 Gen. 29, 26

1 seruos <i>D</i> ¹	dealbationes <i>D</i> ¹ <i>P</i> ¹	constitutos <i>T</i> <i>pr.</i>	constitutis
<i>P</i> ¹ 2 conuersione]	conuersione <i>P</i>	3 amaui <i>v</i>	doctrina
<i>P</i> 4 adepturus <i>D</i> ¹ <i>P</i> ¹	percepturus <i>D</i> ¹	5 septem] septi <i>D</i>	
6 homine <i>P</i> ¹	7 patrem] patrem tuum <i>P</i>	et] aut <i>T</i>	moecha-
beris <i>V</i>	moechaeris <i>DT</i> ¹	occidis <i>D</i> ¹	8 furaueris <i>DT</i>
9 concupisces <i>D</i>	concupiscas <i>v</i>	tui <i>om.</i> <i>DPT</i>	10 obseruantis
<i>T</i> ¹ 11 delectatione]	dilectione <i>P</i> ¹	tēptacionis <i>D</i> ¹	12 tole-
rantiam <i>D</i>	tollerantiam <i>PT</i>	14 persiueranter <i>D</i> ¹	aliis] illis
<i>T</i> septem <i>D</i>	16 spiritum <i>D</i>	lugens] iugens <i>T</i>	
17 mundis (s. <i>del. m.</i> 2) <i>T</i>	18 enim <i>om.</i> <i>T</i>	possit <i>D</i>	tolle-
rantia <i>PT</i>	19 amplectenda <i>P</i> ¹ <i>T</i>	20 pulchrae <i>D</i>	24 appel-
letur <i>v</i>			

autem in recta hominis eruditione labor operandi quae iusta sunt quam uoluptas intellegendi quae uera sunt. ad hoc ualet quod scriptum est: concupisti sapientiam, serua mandata, et dominus praebet illam tibi: mandata utique ad iustitiam pertinentia; iustitiam autem, quae ex fide est, 5 quae inter temptationum incerta uersatur, ut pie credendo quod nondum intellegit etiam intellegentiae meritum consequatur. quantum enim ualet quod amodo commemorauimus esse scriptum: concupisti sapientiam, serua mandata, et dominus praebet illam tibi, tantum et illud ualere 10 arbitror: nisi credideritis, non intellegetis, ut iustitia ad fidem, ad sapientiam uero intellegentia pertinere monstretur. proinde in his qui flagrant ingenti amore perspicuae ueritatis, non est improbandum studium, sed ad ordinem reuocandum, ut a fide incipiat et bonis moribus enitatur peruenire 15 quo intendit. in eo quippe quod uersatur uirtus est laboriosa; in eo uero quod appetit luminosa sapientia. „quid opus est“ inquit „credere quod non mihi ostenditur manifestum? aliquod uerbum prome, quo uideam rerum omnium principium. id enim est in quo maxime ac primitus inardescit, si ueri studiosus est animus rationalis“. cui respondeatur: pulchrum est quidem quod desideras et amari dignissimum, sed prius nubit Lia et postea Rachel. ardor ergo iste ad id ualeat, ut ordo non recusetur, sed potius toleretur, sine quo non potest ad id perueniri quod tanto ardore diligitur. cum autem peruentum 25

3 Eccli. 1, 26

11 Es. 7, 9

2 quam] qua V uoluptas] uoluntas P 3 concupisce v 5 pertinentia (m ras.) P iustitia autem DPTv 6 inter] in T 8 ualit D' quod amodo scripsi: quodam modo MV quod modo DPTv commemorauimus (t ras.) P 11 intellegitis DTv iustitiā v 12 ad fidem] a fide D' intellegentiam P'v pertenerē D mon- straretur T 13 fragrant T 14 ordenem Dpr. 16 quo] quod T **tendit (in eras.) P quod] quo T 17 appetit D' liminosa T quit T' 18 aliquid P 19 quo] quod D'M'V per quod M' 20 in om. T' quo] quod D'T ac] a v inardescit D' uere P uero v 22 nubit] nouit D'P'v 23 istae T ualet v 24 recusetur P' 25 peruenire D'Pv

fuerit, simul habebitur in hoc saeculo non solum speciosa intelligentia sed etiam laboriosa iustitia. quamlibet enim acute sinceriterque cernatur a mortalibus incommutabile bonum, adhuc corpus, quod corrumpitur, aggrauat animam et deprimit terrena inhabitatio sensum multa cogitantem. ad unum ergo tendendum, sed propter hoc multa ferenda sunt.

Itaque duae sunt uxores Iacob liberae, ambae quippe sunt filiae remissionis peccatorum, hoc est dealbationis, quod est
 10 Laban. uerum tamen una amatur, alia toleratur. sed quae toleratur, ipsa prius et uberius fecundatur, ut, si non propter se ipsam, certe propter filios diligatur. labor enim iustorum maximum fructum habet in eos quos regno dei generant inter multas temptationes et tribulationes praedicando euangelium,
 15 et eos, propter quos sunt in laboribus abundantius, in plagis supra modum, in mortibus saepius, propter quos habent foris pugnas, intus timores, gaudium et coronam suam uocant. nascuntur eis autem facilius atque copiosius ex illo sermone
 20 fidei, quo praedicant Christum crucifixum; et quidquid humanitatis eius citius humana cogitatione percipitur et infirmos etiam Liae oculos non perturbat. Rachel autem, clara aspectu, mente excedit deo et uidet in principio uerbum deum apud deum et uult parere et non potest, quia generationem
 25 eius quis enarrabit? proinde uita, quae studio contemplationis competit, ut ea quae carni sunt inuisibilia non infirmis oculis mentis per ea quae facta sunt intellecta conspiciat et sempiternam dei uirtutem ac diuinitatem ineffabiliter

4 Sap. 9, 15 15 cf. II Cor. 11, 23 16 cf. II Cor. 7, 5
 17 cf. Philipp. 4, 1 19 cf. I Cor. 1, 23 22 cf. II Cor. 5, 13
 cf. Io. 1, 1 23 Es. 53, 8 26 cf. Rom. 1, 20

1 habitur *D*¹ 2 acute] acute (s ras.) *P* caute *v* 3 sinciriterque *D*¹ 4 adhoc *P*¹ 5 deprimit *D*¹ sensu *P* 10 (et
 11) tolleratur *P*¹*T*¹ 11 et] om. *v*; ut *P*¹ faecundatur *V*
 13 eos *V*: eis *DPTv* generat *T* 15 habundantius *D*¹*Pv*
 16 habet *P*¹ 19 humanitatis] humilitatis *P*¹*T* 20 cogitatio
*P*¹ infirmus *D*¹ 21 oculus *D*¹ 22 excidit *DPT* uidit
Dv 23 quia] quoniam *DPv* 24 enarrauit *DP*¹ 25 carnis
*P*¹ 27 post uirtutem add. *P*: et di sapientiam

cernat, uacare nult ab omni negotio et ideo sterilis. affectando quippe otium, quo studia contemplationis ignescunt, non contemperatur infirmitati hominum, qui in uariis pressuris sibi desiderant subueniri; sed quia et ipsa procreandi caritate inardescit — nult enim docere quod nouit neque cum inuidia 5 tabescente iter habere — uidet sororem labore agendi atque patiendi filiis abundantem et dolet potius homines currere ad eam uirtutem, qua eorum infirmitatibus necessitatibusque consulitur, quam ad illam unde diuinum et incommutabile aliquid discitur. hic dolor figuratus uidetur in eo quod 10 scriptum est: et zelauit Rachel sororem suam. proinde quia liquidus purusque intellectus de illa substantia, quae corpus non est ac per hoc ad carnis sensum non pertinet, uerbis carne editis exprimi non potest, eligit doctrina sapientiae per quaslibet corporeas imagines et similitudines ut 15 cumque cogitanda insinuare diuina quam ab officio talia docendi cessare, sicut elegit Rachel ex uiro suo et ancilla suscipere filios quam sine filiis omnino remanere. Balla quidem dicitur interpretari „inueterata“; hanc habuit ancillam Rachel. de uetere quippe uita carnalibus sensibus dedita 20 corporeae cogitantur imagines, etiam cum aliquid de spiritali et incommutabili diuinitatis substantia auditur.

Suscipit et Lia de ancilla sua liberos amore habendae numerosioris prolis accensa. inuenimus autem Zelfam eius

5 cf. Sap. 6, 25

11 Gen. 30, 1

1 uagare <i>D</i>	uacari <i>T</i>	omne <i>D</i> ¹	sterelis <i>T</i> ¹	2 ignescunt
<i>D</i> ¹ ignoscunt <i>P</i> ¹	3 infirmitate <i>D</i> ¹	qui* (a <i>ras.</i>) <i>T</i>	4 desi-	
derant] derant <i>T</i> ¹	subuenire <i>DP</i> ¹ <i>v</i>	inardiscit <i>D</i> ¹	6 uidit	
<i>PTv</i> labore* (m <i>ras.</i>) <i>T</i>	7 patienti <i>D</i>	habundantem <i>DPv</i>		
currere homines (is <i>D</i> ¹) <i>DPTv</i>	8 qua] quae <i>P</i> ¹ <i>T</i> ¹	9 consolitur		
<i>D</i> ¹ consuletur <i>v</i> consoletur <i>P</i> ¹	12 liquidius <i>P</i> ¹ liquib. <i>T</i>	13 per-		
tenet <i>D</i>	14 carni <i>v</i>	exprimi <i>D</i> ¹	elegit <i>Vv</i>	doctrina <i>a</i> :
doctrinam <i>libri</i>	16 diuino <i>v</i>	ab <i>om.</i> <i>T</i>	17 eligit <i>T</i>	rachel
elegit <i>v</i>	18 bala <i>D</i> ² <i>PT</i> ²	balam <i>v</i>	quidem <i>V</i> :	quippe <i>DPTv</i>
19 interpretari dicitur <i>DPv</i>	interpretaeta dicitur <i>T</i>	ueterata <i>T</i> ¹		
21 corpore <i>T</i>	22 substantia diuinitatis <i>DPTv</i>	auditor <i>D</i> ¹		
23 suscepit <i>DPv</i>	liberos <i>V</i> :	filios <i>DPTv</i>	habendi <i>D</i>	

ancillam interpretari „os iens“. quapropter in praedicatione fidei euangelicae quorum os eat et cor non eat cum in scripturis aduerterimus, haec intellegitur ancilla Liae. scriptum est enim de quibusdam: populus hic labiis me honorat, scorum autem eorum longe est a me. et talibus apostolus dicit: qui praedicas non furandum, furaris, qui dicis non adulterandum, adulteras. uerum tamen ut etiam per hanc condicionalem illa libera uxor Iacob laborans filios heredes regni suscipiat, ideo dominus dicit: quae odicunt facite, quae autem faciunt facere nolite. unde in labore uinculorum uita apostolica: siue, inquit, occasione siue ueritate Christus annuntietur, et in hoc gaudeo, sed et gaudebo, tamquam et ancilla pariente de prole numerosiore laetata est.

15

LX.

DE FACTO IUDAE, QVOD CVM SVA NVRV CONCVBVIT. EX
EODEM LIBRO CONTRA FAVSTVM XXII.

Iudae factum consideremus, quod cum sua nuru concubuit, 75
quid significauerit futurorum. sed prius prae loquendum est,
ne quemquam praeuae considerationis offendat, quod de quibus-
dam malis operibus hominum in scripturis sanctis quaedam
non mala, sed bona futura significantur. seruat enim ubique
diuina prouidentia uirtutem bonitatis suae, ut quemadmodum

4 Es. 29, 13 6 Rom. 2, 21 sq. 9 Matth. 23, 3
11 Philipp. 1, 18 16 cf. Gen. 38, 18

1 iens] iens P gens T (ap. Eusebium: πορευόμενον στόμα; ap.
Hieronymum: ambulans os; cf. Lagarde Onomast. sacr. p. 11, 28.
191, 60) 3 intellegatur v 4 populis T 6 praedicat Dⁱ
furando Dⁱ 7 adulterando Dⁱ 8 libera (libere Pⁱ) illa DPTv
9 heredis Dⁱ 11 uinculorum Dⁱ 12 ueritate Dⁱ 15 cap. LXXIII
T LXXV D LXXVI v LXXXII G; om. P 16 nuro Dⁱ
17 eodem om. Dv 18 considerimus Dⁱ quod] quo Pⁱ T concu-
buit (i ras.) D 19 loquendum Dⁱ v 20 praeuae V: praeuae DPTv
22 significatur Pⁱ 23 diuina] bona DPv quemadmodo Dⁱ

VIII.

20

ex adulterorum concubitu formatur et nascitur homo, de hominum opere malo bonum opus dei — sicut in praecedenti sermone iam diximus, de fecunditate seminum, non de turpitudine uitiorum — ita in scripturis propheticeis non tantum bona hominum, etiam et mala facta narrantibus, quoniam 5 prophetica est ipsa narratio, significetur aliquid etiam de malis operibus hominum etiam futurorum bonorum non peccantis opere, sed scribentis. neque enim Iudas cum ad Thamar concupiscentia uictus intraret, hanc suae libidinis intentionem gerebat, ut inde aliquid significaretur quod ad 10 salutem hominum pertineret; sicut nec Iudas ille, qui dominum tradidit, hoc intendit ut aliquid inde gereretur quod ad eandem salutem hominum pertineret; porro si de tam malo opere Iudae illius tam bonum opus dominus fecit, ut eiusdem suae passionis sanguine nos redimeret, quid mirum si pro- 15 pheta eius, de quo ipse ait: de me enim ille scripsit, ex malefacto Iudae istius boni aliquid significauit, ut suo ministerio nos doceret? ea quippe hominum facta sancto spiritu disponente atque inspirante collegit propheta narrator, quorum interpositio non uacaret ad praesignationem rerum, quas inten- 20 derat prophetare. ad significanda autem aliqua bona nihil interest, facta illa, quibus ea significantur, seu bona seu mala sint. quid enim mea interest, cum uolo aliquid legendo cognoscere, utrum ex minio reperiarn scriptos nigros Aethiopes et ex atramento candidos Gallos? uerum tamen si non scri- 25

16 Io. 5, 46

2 opera mala <i>D</i> ¹	3 sermonem <i>D</i> ¹ <i>P</i> ¹	faecunditate <i>V</i>
5 etiam et <i>V</i> : uerum etiam <i>DPTv</i>	6 ipsa <i>om. v</i>	etiam
<i>om. DPTv</i>	7 peccantes <i>D</i>	8 operi <i>D</i> ¹
<i>MV</i>	9 libidin] libidis <i>D</i> ¹	10 significatur <i>D</i> ¹
11 pertenerit <i>D</i> ¹	sicut—18 pertineret <i>om. MV</i>	12 generetur (n in
<i>r corr. m. 2) P</i>	13 perteneret <i>D</i>	15 redimeret nos <i>v</i>
17 malefacto] malo facto <i>DPv</i>	16 redimeret <i>DP</i> ¹ <i>T</i> ¹	re-
18 ministeri] <i>D</i> ¹	17 malefacto] malo facto <i>DPv</i>	istius] illius <i>P</i> ¹ <i>T</i>
mysterio <i>T</i>	18 ministeri] <i>D</i> ¹	19 colligit
docerit <i>D</i> ¹	<i>T</i> ¹ colligi <i>v</i>	narratur <i>DP</i> ¹ <i>Vv</i>
23 quid enim mea <i>om. D</i> ¹	24 co-	25 adra-
repperiam <i>D</i> ¹ <i>T</i> ²	gnoscere <i>D</i> ¹	mento <i>D</i>
repperiam <i>V</i>	repperiam <i>D</i> ¹ <i>T</i> ²	candidus <i>P</i> ¹
ethyopes <i>D</i>	23 quid enim mea <i>om. D</i> ¹	canditus <i>D</i>
25 adra-	repperiam <i>V</i>	gallus <i>D</i> ¹ <i>P</i> ¹
mento <i>D</i>	ethyopes <i>D</i>	scribura <i>D</i> ¹

pturam, sed picturam talem uiderem, sine dubitatione reprehenderem. ita in factis hominum, quae ad imitandum uitandumue proponuntur, magni interest bonae an mala sint. quae autem ad significandum scribuntur siue dicuntur, nihil refert in moribus facientium, quam laudem reprehensionemue mereantur, si modo habeant aliquam rei, qua de agitur, necessariam praefigurandi congruentiam. sicut enim Caiphas in euangelio, quantum ad eius noxium perniciosumque animum pertinebat, quantum denique ad ipsa uerba, si in eis uoluntatem dicentis attendas, quibus agebat ut iustus iniuste necaretur, utique mala erant, tamen magnum bonum illo nesciente significabant, quando ait: expedit ut unus moriatur et non tota gens pereat. dictumque de illo est: hoc a se ipso non dixit, sed cum esset pontifex prophetauit, quia oportebat Iesum mori pro gente. ita factum Iudae secundum illius libidinem malum fuit, sed illo nesciente magnum bonum significauit; a se ipso quippe malum fecit, sed non a se ipso bonum significauit. hoc autem, quod necessario praeloquendum putauit, non ad hoc tantummodo Iudae factum sed etiam ad cetera ualeat, si qua occurrerint mala opera hominum, quibus bonum aliquid a narrante prophetatum est.

In Thamar ergo nuru Iudae intellegitur plebs regni Iudaeorum, cui de tribu Iuda reges tamquam mariti adhibebantur. merito nomen eius „amaritudo“ interpretatur; ipsa enim domino fellis poculum dedit. duo autem genera principum,

12 Io. 11, 50 sq.

25 cf. Matth. 27, 34

1 sed] si *P*¹ uel *V* "prehenderem (re *add. m. 2*) *V* 2 uitandumque *add. P*¹ in *mg.* 3 proponuntur *D* promuntur *v*
 4 significandam *P*¹*T* scribuntur *D*¹ 5 reprehensioneue *D*¹
 meriantur *D*¹ 6 habent *DPTv* aliqua *v* de qua *D*¹*P*²*v*
 necessarium *D* 7 profigurandi *P* 8 noxiam *P* 9 eis] eius
*D*¹*T* dicentes *D*¹ dicendis *P*¹ 10 agebat] aiebat *v* ne-
 garetur *P*¹ 13 genes (u *eras.*) *D* ipso] ipsum *D*¹*PT*¹ 17 a
 se — significauit *om. P* 19 praeloquendo *D*¹ non] nam *P*
 20 ad] a *T* 21 aliquod *T* prophetandum *v* 23 reges (re
add. m. 2) *T* adhibeantur *P* 25 poculum *D* principum
 (i *ras.*) *P*

qui non recte operabantur in plebe, unum eorum qui oberant, alterum eorum qui nihil proderant, significantur in duobus filiis Iudae, quorum unus erat malignus vel saeuus ante dominum, alter in terram fundebat, ne semen daret ad fecundandam Thamar. nec sunt amplius quam duo genera hominum 5 inutilia generi humano: unum nocentium, alterum praestare nolentium et, si quid boni habent in hac terrena uita, perdentium tamquam in terram fundentium. et quoniam in malo prior est qui nocet quam ille qui non prode est, ideo maior dicitur malignus ille et sequens qui fundebat in terram. 10 nomen quoque maioris, qui uocabatur Er, interpretatur „pellicius“; qualibus tunicis induti sunt primi homines in poenam damnationis suae dimissi ex paradiso. sequentis autem nomen, qui uocabatur Aunan, interpretatur „maeror eorum“. quorum, nisi quibus nihil prodest, cum habeat unde prodesse possit 15 atque id perdat in terra? maius porro malum est ablatae uitae, quod significat pellis, quam non adiutae, quod significat maeror eorum. deus tamen ambo occidisse dictus est: ubi figuratur regnum talibus hominibus abstulisse. tertius uero filius Iudae quod illi mulieri non iungitur, significat tempus, 20 ex quo reges plebi Iudaeorum coeperunt de tribu Iuda non fieri. et ideo erat quidem filius Iudae, sed eum maritum Thamar non accipiebat, quia erat eadem tribus Iuda, sed iam populo inde nemo regnabat. unde et nomen eius, id est Selo, interpretatur „dimissio eius“. non pertinent sane ad hanc signi- 25

3 cf. Gen. 38, 7

12 cf. Gen. 3, 21

1 oberant] operant <i>T</i>	obierant <i>V</i>	2 significatur <i>T</i>	3 uel]
& <i>P</i>	4 dominum] dñm <i>DPv</i>	faecundandam <i>V</i>	5 duo] dui
<i>P</i> ¹	6 genere <i>D</i>	8 terra <i>D</i> ¹ <i>T</i>	9 prode est <i>DV</i> : prodest
<i>PTv</i>	10 semen post qui add. <i>D</i> ²	fundabat <i>P</i>	terra <i>D</i> ¹
11 nomen] numen <i>D</i> ¹	Er] her <i>T</i>	12 tonicis <i>D</i>	13 de-
missi <i>D</i>	sequentes <i>D</i> ¹ <i>P</i> ¹	14 Aunan] aonan (o ex u corr. m. 1) <i>D</i>	
*unan (a ras.) <i>T</i>	17 adiutae] ad uitae <i>D</i>	18 ambos <i>D</i> ¹ <i>PTv</i>	
ambus <i>D</i> ¹	dictum <i>T</i>	20 significauit <i>PT</i>	21 coeperant
<i>P</i> ¹	22 ideo] de eo <i>v</i>	quaedem <i>T</i>	tamar <i>P</i>
<i>D</i> ¹	24 Selo] sole (?) <i>D</i> ¹	25 dimissio <i>P</i>	23 tribu
			pertinet <i>T</i>

unctionem uiri sancti et iusti, qui licet illo tempore fuerint, ad nouum tamen pertinent testamentum, cui prophetando scienter utiles fuerunt, qualis Dauid fuit. eo sane tempore, quo iam Iudaea coeperat reges ex tribu Iuda non habere, non est computandus Herodes maior in regibus eius tamquam maritus Thamar; erat enim alienigena nec ei sacramento illo mysticae unctionis tamquam coniugali foedere cohaerebat, sed tamquam extraneus dominabatur: quam potestatem a Romanis et a Caesare acceperat. sic et eius filii tetrarchae, quorum erat unus Herodes patris nomine appellatus, qui cum Pilato in passione domini concordauit. isti ergo alienigenae usque adeo non deputabantur in regno illo mystico Iudaeorum, ut ipsi Iudaei publice clamarent frendentes aduersus Christum: nos non habemus regem nisi Caesarem. neque hoc uerum nisi illa uniuersali dominatione Romanorum; quippe etiam Caesar rex erat non proprie Iudaeorum; sed ut Christum negarent et hunc adularent, ideo se tali uoce damnarunt.

Illo ergo tempore, quo iam de tribu Iuda regnum defecerat, ueniendum erat Christo, uero saluatori domino nostro, qui non obesset multumque prodesset. sic enim fuerat prophetatum: non deficiet princeps ex Iuda neque dux de femoribus eius, donec ueniat cui repositum est. et ipse est exspectatio gentium. iam isto tempore omne quoque magisterium Iudaeorum et mystica — unde christi uocabantur — unctio ipsa defecerat secundum prophetiam etiam

10 cf. Luc. 23, 12

14 Io. 19, 15

21 Gen. 49, 10

1 illo] in illo <i>P</i>	2 tamen pertinent <i>om.</i> <i>T</i> ¹	pertenent <i>D</i>
testamentum pertinent <i>P</i>	cui] qui <i>P</i> ¹	prophetando] proferendo
<i>D</i> ¹ 3 fuerint <i>v</i>	4 iudaei <i>DPv</i>	coeperant <i>DPv</i> regis
<i>D</i> ¹ 5 tamqua <i>P</i>	6 aligeniena <i>v</i>	sacramento <i>D</i> ¹ <i>P</i> ¹ <i>v</i>
illo] illud <i>D</i> ¹	7 coniugale <i>D</i> ¹	9 acciperat <i>DPV</i> eius] in eius
<i>P</i> tetrarchae <i>V</i>	thetharchae <i>DP</i> ¹	thetharcae <i>P</i> ¹ 13 publice <i>D</i> ¹
puplice <i>P</i>	frendentis <i>D</i> ¹	15 uniuersale <i>D</i> ¹ uniuersalis <i>P</i> ¹
16 erat] est <i>T</i>	17 necarent <i>v</i>	adolarent <i>D</i> ¹ adorarent <i>T</i>
tale <i>D</i> ¹	18 deficerat <i>P</i> ¹	19 saluatore <i>DTv</i> 22 faemoribus
<i>V</i> ueniet <i>P</i>	23 ipsi <i>D</i> ¹	est] <i>om.</i> <i>PT</i> ; erit <i>D</i> ¹ 24 et]
ei <i>v</i>	christi] xpo <i>T</i>	uocabatur <i>P</i> 25 untio <i>T</i>

Danielis. tunc uenit cui repositum erat, expectatio gentium, et unctus est sanctus sanctorum oleo exultationis prae participibus suis. natus enim Herodis maioris tempore, passus est autem minoris Herodis tetrarchia. huius itaque uenientis ad oues, quae perierant domus Israhel, figuram gessit ipse Iudas, cum iret ad tondendas oues suas in Thamna, quod interpretatur „deficiens“. iam enim defecerat princeps ex Iuda et omne magisterium atque unctio Iudaeorum, ut ueniret cui repositum erat. uenit autem cum suo pastore Adollamite, cui nomen erat Hiras; et interpretatur Odollamites „testimonium in aqua“. 10 cum hoc plane testimonio dominus uenit, habens quidem testimonium maius Iohanne, sed tamen propter oues infirmas hoc testimonio est usus in aqua. nam et ipse Hiras, quod nomen illius pastoris fuit, interpretatur „fratris mei uisio“. uidit omnino fratrem suum Iohannes, fratrem secundum semen Abrahae, 15 secundum cognationem Mariae matris eius et Helisabeth matris suae eundemque dominum et deum suum, quia, sicut ipse ait, ex plenitudine eius accepit. uidit omnino; et ideo in natis mulierum maior illo non exsurrexit, quia ex omnibus praenuntiantibus Christum ipse uidit quod multi iusti et prophetae 20 cupierunt uidere et non uiderunt; salutauit ex utero, agnouit perfectius ex columba, et ideo tamquam Odollamites uere testimonium perhibuit in aqua. uenit autem dominus ad oues

1 cf. Dan. 9, 24 sqq. 2 cf. Ps. 44, 8 3 cf. Matth. 2, 1
4 cf. Luc. 23, 7 et 46 5 cf. Matth. 15, 24 12 cf. Io. 5, 36 18 cf. Io. 1, 16 19 cf. Matth. 11, 11 20 cf. Matth. 13, 17 21 cf. Luc. 1, 44 22 cf. Luc. 3, 22

2 exultaciones *D*¹ 3 est *post* natus *add.* *D*¹ herodes *D*
maiores *D*¹ 4 tetrarchia *V*: tetrarchae *Tv* thetarchae *DP*¹ the-
tharcae *P*¹ 7 deficiens] defectio *D* omnem *D*¹*P*¹ 8 ut] et
v 9 adollamite *P*¹ odollamitae *T* 10 iras *P*¹ adollamites
DPv odollamitae *T* 11 *post* testimo || *deest folium unum in D*
13 testimonium *P*¹*T* iras *P*¹ 15 abrahae semen *T* 16 ma-
tris eius mariaae *T* elisabeth *v* 17 eundem *Gv* et deum]
quem *dñ* et *Gv* 19 quia] quia ergo *Pv* 22 perfectus *T*
adollamites *Tv* uere] uero *T* ueteri *P*¹*v* testimonio *Pv*

tendendas — hoc est exonerandas sarcinis laboriosis — ex quibus ecclesiae laudatae in canticis canticorum dentes esse uelut grex detonsarum.

Iam Thamar habitum mutet: nam et „commutans“ interpretatur Thamar. sed in ea prorsus nomen amaritudinis maneat, non illius amaritudinis, in qua domino fel ministravit, sed illius, in qua Petrus amare fleuit; nam et Iuda latine „confessio“ est. confessioni ergo amaritudo misceatur, ut uera paenitentia praesignetur. hac paenitentia fecundatur ecclesia in omnibus gentibus constituta. oportebat enim Christum pati et resurgere tertia die et praedicari in nomine eius paenitentiam et remissionem peccatorum per omnes gentes incipientibus ab Hierusalem. nam et ipse habitus meretricius confessio peccatorum est. typum quippe iam ecclesiae gerit Thamar ex gentibus euocatae, sedens cum hoc habitu ad portam Enan uel Enain, quod interpretatur fontes. cucurrit enim uelut ceruus ad fontes aquarum peruenire ad semen Abrahae; illic a non cognoscente fetatur, quia de illa praedictum est: populus, quem non cognoui, seruiuit mihi. accipit in occulto anulum, monile et uirgam: uocatione signatur, iustificatione decoratur, glorificatione exaltatur. quos enim praedestinauit, illos et uocauit; quos autem uocauit, illos et iustificauit; et quos iustificauit, illos et glorificauit. sed haec, ut dixi, adhuc in occulto, ubi fit et conceptio sanctae ubertatis. mittitur autem promissus hedus tamquam meretrici, hedus exprobratio peccati, per eundem Odollamitam tamquam

2 cf. Cant. 4, 2 7 cf. Matth. 26, 75 10 Luc. 24, 46 sq.
17 cf. Ps. 41, 2 19 Ps. 17, 44 22 Rom. 8, 30

1 tundendas V	exhonerandas Pv	exonorandas T ¹	2 laudatae]
supple sunt esse]	essent P ¹ T	6 felle v	7 confessio est]
confessionē v	8 confessione P ¹	9 uera paenitentia]	u. sapientia
P ¹ v hac] hec v	faecundatur V	11 praedicare P ¹	15 tipum
T 16 Enan] euan T ²	17 quod] quo P ¹	19 praedictum (a ras.)	
P 20 accepit PTv	occultum T	21 iustificatio P ¹	22 prae-
destinavit PTv	24 sed] sed et v	26 meretrici P	27 aedus P
exprobratio PT	odollamitem P ¹ T	adollamitam v	

increpantem et dicentem: generatio uiperarum. sed non eam inuenit peccati exprobratio quam mutauit confessionis amaritudo. post uero iam publicis signis anuli, monilis et uirgae uicit temere iudicantes Iudaeos, quorum iam personam Iudas ipse gerebat, qui hodieque dicunt non hunc esse populum Christi nec habere nos semen Abrahae; sed prolatis certissimis documentis nostrae uocationis, iustificationis et glorificationis sine dubio confundentur et nos magis quam se iustificatos esse fatebuntur. enucleatius haec et membratim quodam modo articulatimque scrutarer atque dissererem, quantum intentionem meam dominus adiuuaret, nisi me ab hac laboriosiore diligentia finiendi huius operis, quod plus quam uellem iam prolixum est, cura prohiberet.

LXI.

DE PECCATO DAVID IN VXORE VRI CETTHEI. EX EODEM LIBRO 15
XXII CONTRA FAVSTVM.

76 Nunc peccatum Dauid quid in prophetia significauerit quanta possum breuitate perstringam. nomina quippe ipsa interpretata satis ostendunt, quid etiam hoc factum praefigurauerit. Dauid interpretatur „manu fortis“ siue „desiderabilis“: et quid fortius 20 leone illo de tribu Iuda, qui uicit mundum? et quid desiderabilius illo de quo propheta dicit: ueniet desideratus cunctis gentibus? Bersabe interpretatur „puteus satietatis“ siue „puteus septimus“; quamlibet autem harum nominis huius

1 Matth. 3, 7 15 cf. II Reg. 11 21 cf. Apoc. 5, 5
22 Agg. 2, 7

2 exprobratio *P* 3 iam] tam *P²T* 4 personas *P¹v* 5 Iudas] iudae et *v* gerebat] gestabat *PTv* hodiequae *T* hodiequi *P¹v* 7 et glorificationis *om. T* 9 iustificatus *P¹* 10 desererem *v* 11 hac] hoc *P¹T* 12 laboriosiore *V* laboriosa re *v* diligentia* (m ras.) *P* 14 cap. LXXIII *T* LXXVII *v*; *om. GP*
15 urie *PT²* cethei *T* 16 contra Faustum *om. PTv* 17 quid] qui *P* 18 interpreta *T* 21 uincit *v* 23 cunctis *MV*; omnibus *PTv* bersabae *P¹* persape *v*

interpretationum in id quod dicere intendimus assumamus, satis congruit. nam et in canticis canticorum sponsa illa ecclesia est, quae uocatur aquae uiuae. et huic puteo septenarii numeri nomen in spiritus sancti significatione coniungitur propter et rationem pentecostes, quo die de caelo missus spiritus sanctus uenit. de septimanis enim constare eundem festum diem Tobiae quoque scriptura testatur. ad quadraginta nouem autem, quod est septies septeni, unum additur, quo unitas commendatur. in hac ratione uiuit apostolica illa sententia: sufferentes inuicem, in dilectione studentes seruare unitatem spiritus in uinculo pacis. dono itaque spiritali, hoc est septenario, facta est ecclesia puteus satietatis, quia factus est in ea fons aquae salientis in uitam aeternam, quem qui habuerit non sitiet in aeternum. iam uero qui fuerit maritus eius, quid aliud quam diabolus nominis eius interpretatione significat? huius erant pessimo coniugio deligati omnes, quos gratia dei liberat, ut ecclesia sine macula et ruga saluatori proprie copuletur. Vria namque interpretatur „lux mea dei“. Cetheus autem „abscissus“, siue quod in ueritate non stetit, sed a luce sua superna, quam de deo habebat, superbiae merito abscisus est, siue quod cadendo ueris uiribus perditis transfigurat se

3 Cant. 4, 15 5 cf. Act. 2, 1 sqq. 7 cf. Tob. 2, 1
10 Eph. 4, 2 sq. 13 Io. 4, 14 18 cf. Eph. 5, 27 20 cf.
Io. 8, 44

1 interpretationem *P¹v* assumam *P¹* 3 ecclesiae (*om.* est)
P¹ aquae *MV*: puteus aquae *GPTv* 4 septinari *P¹* spiritu
Pv 5 et *om.* *Pv* pentecosten *T* 6 sanctus spiritus *PTv*
enim] autem *Pv* 7 in quoque incipit fol. 92^r *D* 8 septeni] septini *D*
septem *Pv* 9 uiuit] uiget *D¹* 10 sufferentis *D* 11 uinculu
D¹ 12 spiritalis *D¹* septinario *D* 13 ecclesia] in ecclesia *v*
14 salientis *D¹* 15 sitiet] sciet *P¹* iam *MTV*: uriam *DG*
Pv meritis (e in a corr. m. 2) *P* 16 eius] huius *DPTv*
17 erat *D¹* delegati *Pv* omnis *D¹* 18 liberet *v* ut eras.
in *D* saluatore *D¹* proprio *DPTv* 19 ueris (r ras.) *PT*
dei] dē *P¹* cetheus **** (theus ras.) *D* cetheus *Tv* 20 abscissus
V: abscisus *DPTv*; cf. Lagarde l. c. 4, 18 siue] siae (a in u corr.
m. 2) *V* a] ad *T* 21 superbia *v* 22 ueris eras. in *D*

tamen in angelum lucis, audens adhuc dicere: „lux mea dei est“. ergo iste quidem Dauid grauiter scelerateque peccauit; quod scelus eius etiam per prophetam deus arguit increpando et ipse abluit paenitendo. uerum tamen ille desiderabilis omnibus gentibus adamauit ecclesiam super tectum se lauante[m], id est mundantem se a sordibus saeculi et domum luteam spiritali contemplatione transcendentem atque calcantem, et inchoata cum illa primae conuentionis notitia postea ab ea penitus separatum diabolus occidit eamque sibi perpetuo conubio copulauit. oderimus ergo peccatum, sed prophetias non extinguamus. amemus illum Dauid, quantum amandus est, qui nos a diabolo per misericordiam liberauit; amemus et istum Dauid, qui tam graue in se uulnus iniquitatis paenitentiae humilitate sanauit.

LXII.

15

DE SALOMONIS PRIMVM BONIS, POSTEA MALIS. EX EODEM
LIBRO XXII CONTRA FAVSTVM.

77 Iam de Salomone quid dicam? quem uehementer arguit sancta scriptura atque condemnat nihilque de paenitentia eius uel in eum indulgentia dei omnino commemorat. nec mihi prorsus occurrit quid saltem in allegoria boni significet haec eius flenda submersio, nisi forte quis dicat mulieres alienigenas, quarum amore exarserat, significare ecclesias electas de

1 cf. II Cor. 11, 14

19 cf. III Reg. 11, 1 sqq.

1 audiens *MV*¹ dei] dñs *P*² dies *D*^{1v} 2 est *P*² in *ras*. istae
(a *ras*.) *T* peccauit] peccata *v* 3 scelus] excessus *D*^{1v} eius] ē
v deus] dñs *P* 4 desiderabiles *D*¹ 5 labantem *V*¹ 6 se
*om. D*¹ 7 calcantem] se lauante[m] *v* 8 notitia] in notitia. (m *ras*.)
P postea *P*¹: poste *V* post *DTv* 9 eumque *v* 10 copulauit
D prophetas *P* 11 quantum—13 Dauid *om. MV* 12 diabulo
*D*¹ 13 se] si *D*¹ se ipso *G*^{1v} 15 cap. LXXV *T* LXXVII
D LXXVIII *v*; *om. GP* 17 contra Faustum *om. DPTv*
18 quem] quam *P*¹ 20 indulgentiam *T* 21 saltim *DPv* alli-
goria *DP* significat *v* 22 submersio *T* 23 exarserit *P*²

gentibus. posset hoc fortasse non absurde intellegi, si illae propter Salomonem desererent deos suos et colerent deum eius. cum uero ipse propter illas offendit deum suum et coluit deos earum, non est quid inde boni coniectare possimus. nec tamen nihil arbitror significare, sed malum, sicut de uxore filiabusque Loth diximus. apparet enim in persona huius Salomonis mira excellentia et mira subuersio. quod igitur in illo diuersis temporibus extitit, prius bonum et posterius malum, hoc in ecclesia in isto adhuc saeculo simul uno tempore ostenditur. nam bono illius bonos ecclesiae, malo autem illius malos ecclesiae significatos puto, tamquam in unitate unius areae — sicut in illo uno homine — bonos in granis, malos in palea, ut in unitate unius segetis bonos in tritico, malos in zizania. si quid hinc sane his quae de illo scripta sunt diligentius pertractatis siue mihi siue hoc doctioribus atque melioribus aliud probabilius elucere potuerit, nunc tamen non eam rem ita dimisimus, ut intentionem nostram in alia perperantem tamquam interrupta series contextionis impediat.

LXIII.

DE VITVLI CAPITE COMBVSTO ET IN AQVAM SPARSO POTVMQVE POPVLO DATO. EX EODEM LIBRO XXII.

Quid etiam propheticae significationis habuerit requirendum 78 est, quod ex eis multos, qui sibi absente ipso idolum fabricauerunt, sine ulla cuiusquam necessitudinis distinctione iussit

12 cf. Matth. 3, 12 et 13, 30

24 cf. Ex. 32, 27 sqq.

1 illae (ae ex i corr. m. 2) D 4 deos] dē D possemus PTv
 6 lot T apparit D 8 deuersis Dⁱ extetit Pⁱ 10 ostende-
 tur Dⁱ 11 malos] malus Pⁱ significatus DⁱPⁱ 12 areae]
 aerae Pⁱ arce v bonus DⁱPⁱ malus Pⁱ 13 paleis v
 segitis V bonos] bonus Dⁱ; om. Pⁱ 14 zizania v de om.
 P 16 nunc] non T 17 intentione Dⁱ aliam P 19 cap.
 LXXVI T LXXVIII D LXXVIII v; om. GP 20 aqua PT
 21 XXII] contra Faustum XXII DPTv 23 ipso] ipso id est moysi
 (mosi T) DGPTv

interimi. facile est ut intellegatur hominum illorum interemtionem significare uitiorum talium, qualibus illi ad eandem idololatriam defluerunt. in talia quippe uitia saeuire nos iubet psalmus, cum dicit: irascimini et nolite peccare. in talia uitia saeuire nos iubet apostolus, cum dicit: mortificate membra uestra, quae sunt super terram, fornicationem, immunditiam, luxuriam, concupiscentiam malam et auaritiam, quae est idolorum seruitus.

Sed quid sibi uelit quod prius fecit, ut ipsum uitulum igne combureret, minutatim concideret et in aquam spargeret et potum populo daret, maiorem intentionem perscrutandae significationis inquirat. si enim tabulas, quas digito dei, hoc est operatione spiritus sancti, scriptas acceperat, ideo fregit, quia indignos eos quibus eas legeret iudicauit; si denique, ut ab eis ille uitulus penitus aboleretur, incendit eum, contriuit, in aqua sparsit atque submersit, ut quid et potum hoc populo dedit? quem non excitet factum hoc ad inquirendam et intellegendam prophetica significationem? occurrat ergo iam intentis mentibus tamquam diaboli corpus in uitulo, id est homines in omnibus gentibus, quibus ad haec sacrilegia caput, hoc est auctor est diabolus; aureum propterea, quia uidentur idolatriae ritus uelut a sapientibus instituti. de quibus dicit apostolus: quoniam cognoscentes deum non sicut deum glorificauerunt aut gratias egerunt, sed euauerunt in cogitationibus suis, et obscuratum

4 Ps. 4, 5

6 Coloss. 3, 5

24 Rom. 1, 21 sqq.

1 interemtionem <i>PTv</i> : interemtionem <i>DV</i>	2 significare] <i>supple sc.</i>
interemtionem uitiorum <i>om. T</i> ille <i>v</i>	3 eadem <i>Dv</i> eam <i>P</i>
idolatriam <i>T</i> idolatria <i>P</i> idolatriae <i>Dv</i>	7 luxuriam <i>DT</i>
<i>D</i> ¹ 11 minutatim <i>M</i> minutatimque <i>DPTv</i>	8 mala <i>aqua Pv</i>
gerit <i>D</i> ¹ 12 populi <i>D</i> ¹ perscrutare <i>v</i>	14 operationem <i>D</i> ¹ <i>v</i>
operationis <i>P</i> ¹ acciperat <i>V</i>	15 eas] ea <i>D</i> ¹
<i>v</i> eum] cum <i>T</i> 18 excitet] exercitet <i>D</i> ¹ exait ut <i>v</i>	16 penitus <i>om.</i>
<i>D</i> ¹ 19 prophetici <i>P</i> ¹ 20 uituli <i>T</i>	21 hominis <i>D</i>
22 auctor est] auctores <i>T</i> diabolus <i>D</i>	uidetur <i>V</i>
stituti] instituit <i>T</i> 24 cognoscentis <i>D</i> ¹	25 aegerunt <i>D</i>

est insipiens cor eorum; dicentes se esse sapientes stulti facti sunt, et mutauerunt gloriam incorruptibilis dei in similitudinem imaginis corruptibilis hominis et nolucrum et quadrupedum et serpentium. ex hac quasi sapientia iste uitelus aureus, qualia solebant Aegyptiorum etiam ipsi primates et tamquam docti homines adorare figmenta. hoc ergo uitulo significatum est omne corpus, id est omnis societas gentilium idolatriæ deditorum. hanc sacrilegam societatem dominus Christus illo igne
 10 comburit, de quo in euangelio dicit: ignem ueni mittere in terram, ut, quoniam non est qui se abscondat a calore eius, dum in eum credunt gentes, igne uirtutis eius diabolica in eis forma soluat. totum deinde corpus illud comminuitur, id est ab illa malae conspirationis conflatione discissum uerbo
 15 ueritatis humiliatur et comminutum in aquam mittitur, ut eos Israhelitæ, id est euangelii prædicatores, ex baptismo in sua membra, hoc est in corpus dominicum, transferant. quorum Israhelitarum Petro de ipsis gentibus dictum est: macta et manduca. si macta et manduca, quare non etiam:
 20 concide et bibe? ita ille uitelus per ignem zeli et aciem uerbi et aquam baptismi ab eis potius quos absorbere conabatur absorptus est.

Si ergo hæc quoque loca scripturarum, de quibus eisdem scripturis calumniantur hæretici, perscrutata et quodam modo
 25 interrogata quanto uidentur obscuriora, tanto mirabiliorum in se mysteriorum thesauros latere respondent: quanto magis

10 Luc. 12, 49

11 cf. Ps. 18, 7

18 Act. 10, 13

1 se om. T ¹	sapientis D	2 immutauerunt DPTv	in-
corruptibiles D ¹	3 similitudine D ¹	imagines D ¹	5 quales
D ¹ 6 ipse v	primatis D ¹	primatas v	7 hominis V
uitulum V	10 comburit] concurret P ¹	11 ut] et illud D	12 uir-
tutes P ¹	13 eis] eius T	14 mala conspirationes P ¹	con-
flationis D ¹	discessum Dv	uerbu P	15 aqua T
16 præ-	17 transferabit v	20 concide. (t ras.) P	16 præ-
dicatoris D ¹	et—uerbi om. v	21 quonabatur T	22 ab-
P ¹ ita] ita et P	23 si. (c ras.) P	25 quanto]	
sortus D ¹ PTV absurtus D ¹	26 thesarus D ¹		
quando P ¹ quanta v			

impiorum blasphema ora obmutescere omnino debent, cum oppilantur apertissima ueritate, contra quam praefocato spiritu quid mussitent non inueniunt, et malunt miseri manifestatione eius suas fauces obturari, quam suauitate pectus impleri? Christum igitur sonant haec omnia; caput illud, quod iam 5 ascendit in caelum, et hoc corpus eius, quod usque in finem laborat in terra, scribentium litteras uere sacras omnis parturiuit intentio, nec esse quicquam credendum est librorum propheticorum contextione narratum, quod non significet aliquid futurorum, nisi quae ideo posita sunt, ut ex eis quodam 10 modo religenter ea quae illum regem populumque eius siue propriis siue figuratis locutionibus rebusue praenuntient. sicut enim in citharis et huiusce modi organis musicis non quidem omnia, quae tanguntur, canorum aliquid resonant, sed tantum chordae, cetera tamen in toto citharae corpore ideo fabricata 15 sunt, ut esset ubi uincerentur, unde et quo tenderentur illae quas ad cantilenae suauitatem modulaturus et percussurus est artifex: ita in his propheticis narrationibus, quae de rebus gestis hominum propheticum spiritu deliguntur, aut aliquid iam sonant significatione futurorum aut, si nihil tale significant, 20 ad hoc interponuntur, ut sit unde illa significantia tamquam sonantia conectantur.

Has autem rerum gestarum allegoricas narrationes si nolunt haeretici sicut a nobis exponuntur accipere uel etiam nihil eas nisi quod proprie sonant significare contendunt, non est 25 luctandum cum hominibus, qui dicunt: „non sapit palato meo

1 blasphem^a (i ras.) T ommutescere TV obmutiscere D'
 2 opilantur D²P opitulantur D¹Tv 3 musitent D²PTv 4 optu-
 rari T obdurari DGP^v implere G¹Tv 7 sacros P¹ par-
 turibit V 9 contestione D¹v quod non om. V 11 ea quae]
 aequae T 13 chytharis P modi] di T 15 cordae D²PVv
 corda D¹ ceterum v cithare V fabricatae Pv 16 essent
 PV (n del. m. 1 in V) ubi] ut ubi T uincerentur DPv
 17 suauitate T modulaturus D est] et T 19 propheticum
 P¹ diliguntur PTv 21 hoc] huc P¹ 23 aligoricas P² alle-
 gorias D narrationis D¹ uolunt T 25 propriae P¹T priae (a
 del. m. 1) D

quod sapere dicis tuo"; dum tamen ea quae diuinitus prae-
cipiuntur aut mores pietatemque formare aut aliquid figurate
significare uel credantur uel intellegantur aut utrumque potius
quam neutrum; dum tamen et ipsa quae figurate dicta uel
facta intellegantur ad eosdem mores bonos pietatemque re-
ferantur.

LXIII.

DE SEMINE SVSCITANDO FRATRI DEFVNCTO. EX LIBRO CONTRA
FAVSTVM XXXII.

10 Si quaesitum a nobis fuerit cur illius testamenti auctori-79
tatem teneamus, cuius ritum non obseruamus, et ad hoc ex
litteris respondemus. ait enim apostolus: nemo ergo uos
iudicet in cibo et potu aut in parte diei festi aut
neomeniae aut sabbatorum, quod est umbra futu-
15 rorum. ita quippe et cur legi ea atque accipi oporteat osten-
dit, id est ne prophetiam extinguamus, quia in umbra facta
sunt futurorum; et curare nos eos non debere qui nos hinc
iudicare noluerint, quod corporaliter iam non obseruamus; sicut
alibi tale quiddam dixit: haec in figura contingebant
20 illis, scripta sunt autem propter correptionem no-
stram, in quos finis saeculorum obuenit. cum ergo
tale aliquid legitur in instrumento ueteris testamenti, quale
a nobis obseruari uel iussum non est in nouo testamento uel

8 cf. Deut. 25, 5 sqq. 12 Coloss. 2, 16 sq. 19 I Cor. 10, 11

4 directa (le eras.) P 5 bonus DPⁱ 7 cap. LXXVII T
LXXVIII DP LXXX v; om. G 8 ex] ex eodem v contra
Faustum om. v 11 post obseruamus desinit quaternio XIII codi-
cis D; desunt complura folia hoc] huc Pⁱ ex om. v
12 litteris MV: litteris apostolicis GPTv ergo] enim P 13 potu]
in potu P 14 neominie P 15 legi] elegi MV ea legi
PTv 17 nos eos scripsi: nos nos MV nos PTv debere] de-
bere eos PTv 18 quod] quid v 19 quiddam tale v contingebat
Tⁱ 21 fines Pⁱ 22 in om. Tv quale a] qualia v 23 ob-
seruari] uel obseruari P

etiam prohibitum, quid significet quaerendum est, non reprehendendum, quia eo ipso quo iam non observatur, non damnatum, sed impletum probatur. unde multa iam et saepe diximus.

Velut hoc ipsum, quod modo non intellegens Faustus mandatis ueteris testamenti pro crimine obiecit, quod uxorem fratris ad hoc frater iussus est ducere, ut non sibi, sed illi subolem suscicaret eiusque uocaret nomine quod indidem nasceretur, quid aliud in figura praemonstrat, nisi quia unusquisque euangelii praedicator ita debet in ecclesia laborare, ut defuncto fratri, hoc est Christo, suscitetur semen, qui pro nobis mortuus est, et quod suscitatum fuerit eius nomen accipiat? denique hoc implens apostolus non iam carnaliter in praemissa significatione, sed spiritualiter impleta ueritate, quos in Christo Iesu per euangelium se commemorat genuisse, suscenset eis et eos increpans corrigit uolentes esse Pauli: numquid Paulus, inquit, pro uobis crucifixus est? aut in nomine Pauli baptizati estis? tamquam diceret: „defuncto fratri uos genui; christiani uocamini, non Pauliani“. an uero qui electus ab ecclesia ministerium euangelizandi rennuerit, ab ipsa ecclesia merito digneque contemnitur? hoc est enim quod in eius faciem iubetur expuere, non sane sine signo huius opprobrii, ut calciamento pedis unius exuatur, ne sit in eorum sorte quibus ipse apostolus ait: et calciati pedes in praeparatione euangelii pacis, et de quibus commemorat propheta: quam speciosi pedes eorum qui annuntiant pacem, qui annuntiant bona. qui enim sic euangelicam fidem tenet, ut et sibi prosit et ecclesiae

2 cf. Deut. 25, 5 sqq. 15 cf. I Cor. 4, 15 17 I Cor. 1,
13 24 Eph. 6, 15 26 Es. 52, 7

3 et saepe iam *PTv* 5 quod modo] quomodo *T* 8 sobolem
PT uocare. (t *eras.*) *P* 9 quia] quod *P* 11 fratre *v*
14 praemisa *P* impleta] in completa *PTv* 15 suscensit *T* suc-
censet *P^v* succensit *Pⁱ* 19 fratre *Pⁱ* 20 an *V*: at *PTv* 21 re-
nuerit *Tv* digneque] denique *v* 22 expueri *Pⁱ* non sane *om.*
V sine *om.* *T* 23 unius pedis *v* 27 pacem qui annuntiant
mo. T

prodesse non rennuat, bene intellegitur utroque pede calciatus. qui autem sibi putat quia credidit satis esse consultum, curam uero lucrandorum refugit aliorum, decalciati illius non figuratum significabit, sed in se impletum portabit opprobrium.

5 CONTRA OBJECTIONEM MANICHAEOBUM DE PASCHA.

Quid, quod et pascha nobis obiecit celebrari nec quod ita ut Iudaei celebramus insultat? cum autem magis nos habeamus in re praesentis euangelii, non in umbra futuri, eiusque occisionem cum cotidie tum maxime anniuersaria sollemnitate
 10 non uenturam praesignemus, sed factam commemoremus, ideo sane dies paschae sollemnitatis nostrae ad diem celebrationis umbraticae Iudaeorum non occurrit, ut et dominicum diem, quo Christus resurrexit, complecteremur. azyma uero qui rectae fidei christiani sunt non in fermento ueteris uitae,
 15 hoc est malitiae, sed in ipsius fidei ueritate et sinceritate custodiunt, non septem diebus, sed omni die; quod significatum est numero dierum septenario, quo cotidie omnis uoluitur dies. quod etsi aliquantum laboriosum est in hoc saeculo, quoniam angusta et arcta uia est, quae ducit ad uitam, merces tamen
 20 certa seruatur. nam ipse labor significatus est illis picridiis, quod aliquantum subamara sint.

CONTRA OBJECTIONEM DE PENTECOSTE.

Pentecosten etiam, id est a passione et resurrectione domini quinquagesimum diem, quo nobis sanctum spiritum paracletum,

14 cf. I Cor. 5, 8 19 cf. Matth. 7, 13 24 cf. Act. 2, 1 sqq.

1 renuat Tv intellegatur Tⁱ 3 decalciati] decalti Tⁱ decalciat Tⁱ 4 significauit V significauit (b eras.) P 5 contra— pascha om. PTv manicheorum MV 6 quid, quod] quod inquit v obiecit (e ras.) P nec] ne P 7 abeamus P 9 tum] cum V sollemnitate Tⁱ sollemnitate P 10 factum P facta v 11 dies om. Tⁱ 13 complecteremur Pⁱ azymam V azima Tv 15 in om. Pⁱ 16 custodiant Pⁱ 17 numerum V septenario P quo] quod Pⁱ 18 aliquando T est om. Tⁱ 19 uitam] uiam Pⁱ mercis Pⁱ 20 laboris T picridias (i ras.) Pⁱ pigridis v 21 aliquantulum PTv 22 contra—pentecoste om. Tⁱ 24 quo] qui T paracletum v paraclyto (o in II corr. m. 2) P

quem promiserat, misit. quod futurum etiam per Iudaeorum pascha significatum est, cum quinquagesimo die post celebrationem ovis occisae Moses digito dei scriptam legem accepit in monte. legite euangelium et aduertite ibi spiritum sanctum appellatum digitum dei. ea quippe anniuersarie in ecclesia celebrantur, quae insigniter excellentia certis diebus facta sunt, ut eorum necessariam salubremque memoriam festiuitas concelebrata custodiat. si uultis ergo nosse quare celebramus pascha: quia tunc pro nobis immolatus est Christus. si uultis nosse quare non illud ritu iudaico celebramus: quia illa erat uenturi ueri praefiguratio, haec completi commemoratio. futurum autem et praeteritum nec ipsis uerbis nostris eodem modo enuntiatur; unde iam satis in hoc opere locuti sumus.

Si autem et hoc quaeritis, cur ex omnibus cibis, a quibus in umbra futurorum populus est ille prohibitus, nos morticino et immolatio non uescimur, et hoc audite et calumniis uanitatis uerum aliquando praeposita. cur enim non expediat immolatio uesci christiano apostolus dicit: nolo uos, inquit, socios fieri daemoniorum. neque enim ipsam immolationem reprehendit, quam faciebant patres praefigurantes sanguinem sacrificii, quo nos Christus redemit, sed quae immolant gentes, daemoniis, inquit, immolant, et non deo. deinde adiecit quod dixi: nolo uos socios fieri daemoniorum. nam si natura ipsa immolaticiae carnis esset immunda, utique et nescientem contaminaret. neque enim eo minus ipsa esset, quo minus ab sciente acciperetur, sed propter

3 cf. Ex. 19, 1 et 31, 18

5 cf. Luc. 11, 20

19 I Cor. 10, 20

2 quinquagesimum diem *PⁱVv* celebrationes *v* celebrationi.
Pⁱ 3 moyses *Pv* 4 montem *T* legit *P* 5 anniuersariae *PV* anniuersaria *v* 8 festiuitatis *v* 10 celebremus *Tv*
11 completi *P* competi *T* 13 eodem *a*: eo *libri* 15 cybis
P 16 morticinū *Pⁱ* 17 immolatio (ti *add. m. 2 supr. uers.*) *P*
non] con *Tⁱ* uescimus *V* 18 uero *Pⁱ* 19 immolatio] immolatio
Pⁱ immolato *v* 20 socius *Pⁱ* 21 quam] quem *v* 23 immolat
(gentes) *P* 24 dixit *v* 26 nescientes *v* 27 quo] quod *V*

conscientiam, ne daemonibus communicasse uideatur. morticinum autem puto quod ad escam usus hominum non admisit eo quod non occisorum, sed mortuorum animalium morbida caro est nec apta ad salutem corporis, cuius causa sumimus
5 alimentum.

QVOD DVOBVS MODIS INTELLEGATVR A SANGVINE
ABSTINENDVM.

Nam quod de effundendo sanguine antiquis in figura praeceptum est, id est ipsi Noe post diluuium — quod iam quid
10 significaret ostendimus — plerique intellegunt et in actibus apostolorum hoc legi praeceptum ab apostolis, ut abstinerent gentes tantum a fornicatione et ab immolatis et a sanguine, id est ne quicquam ederent carnis, cuius sanguis non est effusus. quod alii non sic intellegunt, sed a sanguine prae-
15 ceptum esse abstinendum, ne quis homicidio se contamineat. hoc nunc discutere longum est et non necessarium, quia etsi hoc tunc apostoli praeceperunt, ut animalium sanguine abstinerent christiani nec praefocatis carnibus uescerentur, elegisse mihi uidentur pro tempore rem facilem et nequaquam obser-
20 uantibus onerosam, in qua cum Israhelitis etiam gentes propter angularem illum lapidem duos in se condentem aliquid communiter obseruarent, simul et admonerent in ipsa arca Noe, quando deus hoc iussit, ecclesiam omnium gentium fuisse figuratam, cuius facti prophetia iam gentibus ad fidem
25 accedentibus incipiebat impleri. transacto uero illo tempore,

9 cf. Gen. 9, 6

11 cf. Act. 15, 29

21 cf. Eph. 2, 11 sqq.

2 quod puto P escam (ē a m. 2) V 3 occisurum P¹
4 aptam V cuius om. T sumimus P 6 quod—absti-
nendum om. PTv 9 iam quid om. v quid om. P¹ 11 lege
v 12 prius a om. T¹ 13 ederent] commederent P est V:
easet PTv 14 non om. T¹ 15 se om. T¹ 16 non] nunc V
17 christiani abstinerent v 18 nec V: ne PTv pfocatis P¹
19 mihi] sibi v uidetur V uiderentur v 20 honerosam P
21 illum om. Pv duo T se] se illum v 22 et admonerent]
etiam monerent T 24 figuratum P¹ prophet* (ia? eras.) P
25 trasacto MV

quo illi duo parietes, unus ex circumcissione, alter ex praeputio
 uenientes, quamuis in angulari lapide concordarent, tamen
 suis quibusdam proprietatibus distinctius eminebant, ac ubi
 ecclesia gentium talis effecta est, ut in ea nullus Israhelita
 carnalis appareat, quis iam hoc christianus obseruat, ut turdos
 uel minutiores auiculas non attingat, nisi quarum sanguis
 effusus est, aut leporem non edat, si manu a ceruice percussus
 nullo cruento uulnere occisus est? et qui forte pauci adhuc
 tangere ista formidant, a ceteris irridentur. ita omnium ani-
 mos in hac re tenuit illa sententia ueritatis: non quod in-
 trat in os uestrum uos coinquinat, sed quod exit,
 nullam cibi naturam, quam societas admittit humana, sed
 quae iniquitas committit peccata condemnans.

LXV.

DE EO QVOD SCRIPTVM EST, A VOLATILIBVS MVNDIS ET IM-
 MVNDIS INTRASSE IN ARCAM. EX LIBRO QVAESTIONVM DE
 GENESI.

80 Quod scriptum est: a uolatilibus mundis et a uolati-
 libus immundis, et a pecoribus mundis et a pec-
 oribus immundis, et ab omnibus serpentibus in
 terra — quod deinde non additur, subauditur: mundis et im-
 mundis — et adiungitur: duo duo intrauerunt ad Noe in
 arcam, masculus et femina, quaeritur quomodo superius
 distinxerit duo duo ab immundis, nunc autem siue a mundis

10 Matth. 15, 11

18 Gen. 7, 8 et 9

1 quo] quod *MV* 3 distinctus *V* ac *V'*: at *PTV'*
 5 quis] quod *v* 6 minutiores *T* auiculas (n. *eras.*) *P* 7 edat
 (q. a. m. 2) *V* manu a (u. et a. m. 2 in *ras.*) *P* 8 adhuc] ad hoc
Pv 9 animus *PVv* 10 ueritas *P'* 11 quinquaginta (n.
eras.) *P* exiit *P'* exiet *v* 12 amittit *P* 13 contempnans
P' 14 cap. LXXXVIII *T* LXXX *P* LXXXI *v*; om. *G* 17 genesi]
 g. inter cetera (et *add. v*) ad locum *PTv* 18 a prius om. *P*
 19 peccoribus *v* 22 et om. *v* duo duo] duo et duo *v* 23 di-
 stinxerit superius *T* 24 distinxerit *P* duo et duo *v*

siue ab immundis duo duo dicat intrasse. sed hoc refertur non ad numerum mundorum uel immundorum animalium, sed ad masculum et feminam, quia in omnibus siue mundis siue immundis duo sunt, masculus et femina.

LXVI.

QVID SIT QVOD DOMINVS AIT: NON ADICIAM MALEDICERE TERRAE. EX EODEM LIBRO QVAESTIONVM DE GENESI.

Quid sibi uult quod dominus dicit: non adiciam adhuc⁸¹ maledicere super terram propter opera hominum, quia apposita est mens hominis ad maligna a iuuentute. non adiciam ergo adhuc percutere omnem carnem uiuam, quemadmodum feci, et deinde adiungit quae secundum largitatem bonitatis suae donat hominibus indignis? utrum hic testamenti noui indulgentia¹⁵ figurata sit et praeterita ultio ad uetus pertineat testamentum, hoc est illud ad legis seueritatem, hoc ad gratiae bonitatem?

LXVII.

QVID EST: DE MANV FRATRIS EXQUIRAM ANIMAM²⁰ HOMINIS? EX EODEM LIBRO QVAESTIONVM DE GENESI.

Quid est: et de manu hominis fratris exquiram⁸² animam hominis? an omnem hominem fratrem omnis hominis intellegi uoluit secundum cognationem ex uno ductam?

6 (et 8) Gen. 8, 21

19 (et 21) Gen. 9, 5

1 dicat a: dicant <i>PV</i> dicantur <i>Tv</i>	intrase <i>P</i>	3 faeminam
<i>V</i> quia] qui <i>T'</i>	4 faemina. <i>V</i>	5 <i>cap.</i> LXXVIII <i>T</i> LXXXI
<i>P</i> LXXXII <i>v</i> ; <i>om.</i> <i>G</i>	6 quid] quod <i>M</i>	10 posita <i>v</i>
13 donat]	15 figurata] futura <i>v</i>	18 <i>cap.</i> LXXX
<i>T</i> LXXXII <i>P</i> LXXXIII <i>v</i> ; <i>om.</i> <i>G</i>	20 eodem <i>om.</i> <i>Pv</i>	libro]
libro supra scripto <i>PTv</i>	21 et <i>om.</i> <i>T'</i>	exquiram] et quiram <i>P</i>
22 omnia] omnes <i>T</i>	23 homines <i>T</i>	una ducta <i>Pv</i>

LXVIII.

CVR CHAM PECCANS NON IN SE IPSO, SED IN FILIO MALEDICITVR. EX EODEM LIBRO QVAESTIONVM DE GENESI.

- 83 Quaeritur quare peccans Cham in patris offensam non in se ipso, sed in filio suo Chanaan maledicetur, nisi quia propheta-
tum est quodam modo terram Chanan eiectionis inde Chananais et debellatis accepturos fuisse filios Israhel, qui uenirent de semine Sem.

LXVIII.

EX EODEM LIBRO QVAESTIONVM DE GENESI. ERAT OMNIS TERRA LABIVM VNVM PER RECAPITVLATIONEM DICTVM.

- 84 Et erat omnis terra labium unum, quomodo potest intellegi, quando superius dictum est quod filii Noe uel filiorum eius distributi essent per terram secundum tribus et secundum gentes et secundum linguas suas, nisi quia per recapitulationem postea commemorat quod prius erat? sed obscuritatem facit, quod eo genere locutionis ista contexit, quasi narratio de his quae postea facta sunt consequatur.

LXX.

QVOMODO SARRA, CVM ALIQVOT DIES APVD REGEM AEGYPTI FECERIT, EIVS CONCVBITV NON CREDATVR ESSE POLLVTA. EX EODEM LIBRO QVAESTIONVM DE GENESI.

- 85 Erit ergo cum te uiderint Aegyptii, dicent quia uxor illius haec. factum est autem, statim ut in-

2 cf. Gen. 9, 25 10 (et 12) Gen. 11, 1 23 Gen. 12, 12 et 14

1 cap. LXXXI T LXXXIII P LXXXIII v; om. G 2 peccans] peccatum P 3 libro] propter P de genesi] genesi tum VII P
4 offensa Pv 5 maledicetur P 6 quodam] quod ad P terram] ter terram P chanaan Tv 7 filios om. P 9 cap. LXXXII T LXXXIII P LXXXV v; om. G 10 erat] et erat P 12 et om. P 16 sed] quod Pv 17 locutione T contexerit Pv
18 narratio] narret v consequatur (n ras.) T 19 cap. LXXXIII T LXXXV P LXXXVI Gv 20 sara v aliquod PT 21 eius] et eius P esse] non esse P polluto P 23 uiderent P

trauit Abraham in Aegyptum, uidentes Aegyptii mulierem quia speciosa erat ualde. quomodo accipiat quod Abraham ueniens in Aegyptum celare uoluit uxorem suam esse Sarram secundum omnia, quae de hac re scripta sunt? utrum hoc conuenerit tam sancto uiro, an subdefectio fidei eius intellegatur, sicut nonnulli arbitrati sunt? iam quidem et contra Faustum de hac re disputaui et diligentius a presbytero Hieronymo expositum est, quare non sit consequens ut, cum aliquot dies apud regem Aegypti Sarra fecerit, etiam eius concubitu credatur esse polluta. quoniam mos erat regius uicibus ad se admittere mulieres suas et nisi lomentis et ungentis diu prius accurato corpore nulla intrabat ad regem. quae dum fierent, afflictus est Pharao manu dei, ut uiro redhiberet intactam, quam ipsi deo maritus commiserat tacens quod uxor esset, sed non mentiens quod soror esset, ut caueret quod poterat, quantum homo poterat, et deo commendaret quod cauere non poterat; ne, si et illa quae cauere poterat deo tantum dimitteret, non in deum credere, sed deum temtare potius inueniretur.

20

LXXI.

QVOMODO INTELLEGATUR AETERNVM QVOD AIT: DABO TIBI TERRAM IN POSSESSIONEM AETERNAM. EX EODEM LIBRO QVAESTIONVM DE GENESI.

Dabo tibi et semini tuo post te terram, in qua habitas, omnem terram cultam in possessionem

7 cf. c. Faust. XXII, 33 et 34 8 cf. Hieron. quaest. in Gen. 21 (et 24) Gen. 17, 8

1 abram T 4 saram v 5 conuenerit] cum ueniret P
subdefectio] subdefuncto v 7 quidam Pv diligentius] dilentius
T 8 a) ab P 9 conseques (om. ut) V aliquod P 11 regius]
regibus P amittere P 12 unguentis (u alteram add. m. 2 in V)
Vv nullo P 13 farao P 14 ut] et T¹ rediberet v
commiscerat P 17 ne, si] nisi P 18 crederet P 20 cap. LXXXIII
T LXXXVI P LXXXVII Gv 24 simini P te om. T

aeternam. quaestio est quomodo dixerit aeternam, cum Israelitis temporaliter data sit: utrum secundum hoc saeculum dicta sit aeterna, ut ab eo quod est αἰών graece, quod et saeculum significat, dictum sit αἰώνιον, tamquam si latine dici posset saeculare; an ex hoc aliquid secundum spiritalem 5 promissionem hic intellegere cogamur, ut aeternum ideo dictum sit, quia hinc aeternum aliquid significatur. an potius locutionis est scripturarum, ut aeternum appellent cuius rei finis non constituitur aut non ita fit, ut deinceps non sit faciendum, quantum pertinet ad curam uel potestatem facientis; 10 sicut ait Horatius:

seruiet aeternum qui paruo nesciet uti.

non enim potest in aeternum seruire, cuius ipsa uita, qua seruit, aeterna esse non potest. quod testimonium non adhiberem, nisi locutionis esset; uerborum quippe illi sunt nobis 15 auctores, non rerum uel sententiarum. si autem defenduntur scripturae secundum locutiones proprias, quae idiomata uocantur, quanto magis secundum eas quas cum aliis linguis communes habent?

LXXII.

20

EX EODEM LIBRO QVAESTIONVM DE GENESI. SCIEBAM,
INQVIT, QVOD CONSTITVIT FILIIS SVIS POST SE
CVSTODIRE VIAS DOMINI.

87 Sciebam enim quia constituit filiis suis et domui suae post se, et custodient uias domini facere 25

12 Hor. Epist. I, 10, 41

21 (et 24) Gen. 18, 19

2 utrum — dicta sit *om.* T¹ saeculum] sam T² 3 aeon libri
et] est Pv 4 sit] ē v aeonion TV aeon iustū Pv tamquam]
quam Pv 5 possit Pv 8 scripturarum] sub scripturarum v
appellant v 11 oratius libri 12 nesciat v 15 locutiones essent
v 20 cap. LXXXV T LXXXVII P LXXXVIII Gv 21 quaestionum
de genesi *om.* T 22 quod] quia v post se] posse P 24 con-
stituet T (cf. συστάει LXX) 25 et] *om.* T; ut v custodiant v

iustitiam et iudicium, ut adducat dominus in Abraham omnia, quae locutus est ad illum. ecce ubi promittit dominus Abrahae non solum praemia sed etiam oboedientiam iustitiae filiorum eius, ut circa eos etiam praemia promissa compleantur.

LXXIII.

EX EODEM LIBRO QVAESTIONVM DE GENESI. DESCENDENS
VIDEBO, SI SECVNDVM CLAMOREM VENIENTEM AD
ME CONSVMMANTVR; SI AVTEM NON, VT SCIAM.

10 Descendens ergo uidebo, si secundum clamorem 88
ipsorum uenientem ad me consummantur; si autem
non, ut sciam. uerba haec si non dubitantis, quid duorum
potius euenturum sit, sed irascentis et minantis accipiamus,
nulla quaestio est. more quippe humano deus in scripturis
15 ad homines loquitur et eius iram nouerunt sine perturbatione
eius intellegere qui nouerunt. solemus autem etiam sic mi-
nante loqui: „uideam, si non tibi facio“ aut „uideamus, si
non facio illi“, et „si non potuero tibi facere, uel sciam“, id
est: hoc ipsum experior utrum non possim. quod cum mi-
20 nando, non ignorando dicitur, irati apparet affectus: sed per-
turbatio non cadit in deum. mos autem humanae locutionis
et usitatus est et humanae infirmitati congruit, cui deus coop-
tat locutionem suam.

7 (et 10) Gen. 18, 21

1 iustitiam et] et iustitiam <i>P</i>	2 loquutus <i>V</i>	4 proemia
<i>V</i>	6 cap. LXXXVI <i>T</i> LXXXVIII <i>P</i> LXXXVIII <i>v</i> ; om. <i>G</i>	
8 uenientium <i>Pv</i>	9 (et 11) consumantur <i>Pv</i>	non om. <i>P</i>
11 ipsorum] suorum <i>P</i>	12 ut om. <i>v</i>	16 minante] minantur
<i>P</i>	17 uideam <i>V</i> ; uideamus <i>PTv</i>	18 illi facio <i>PTv</i>
sem <i>T</i>	cum minando] comminando <i>P</i>	19 pos-
om. <i>P</i>	22 et humanae] ut h. <i>T</i>	autem]
	22 infirmitate <i>P</i>	

LXXIII.

EX EODEM LIBRO QVAESTIONVM DE GENESI. NON PERDAM,
SI INVENERO DECEM IUSTOS.

89 Quaeri solet utrum, quod de Sodomis dixit deus non se
perdere locum, si inuenirentur illic uel decem iusti, speciali 5
quadam sententia de illa ciuitate an de omnibus intellegendum
sit generaliter, parcere deum loco, in quocumque uel decem
iusti fuerint. in qua quaestione non est quidem necesse ut
hoc de omni loco accipere compellamur, uerum tamen de
Sodomis potuit et sic dici, quia sciebat deus ibi non esse uel 10
decem. et ideo sic respondebatur Abrahae, ut significaretur
nec tot ibi posse inueniri, ad exaggerationem iniquitatis illorum.
non enim necesse erat deo tam sceleratis hominibus parcere,
ne cum illis perderet iustos, cum posset iustis inde liberatis
reddere impiis digna supplicia. sed, ut dixi, ad ostendendam 15
malignitatem multitudinis illius dixit: si decem ibi inue-
nero, parcam uniuersae ciuitati, tamquam diceret:
„certe possum nec pios cum impiis perdere, nec tamen propterea
impiis parcere, quia liberatis et separatis inde piis possum
impiis digna rependere; et tamen, si ibi inueniantur, parco“, 20
hoc est, quia nec tot ibi possent inueniri. tale aliquid est
apud Hieremian, ubi ait: circuite uias Hierusalem et
uidete et quaerite in plateis eius et cognoscite, si
inuenietis hominem facientem iustitiam et quae-
rentem fidem, et propitius ero peccatis eorum, id 25
est: „inuenite uel unum, et parco ceteris“, ad exaggerandum et
demonstrandum quod nec unus ibi posset inueniri.

2 (et 16) Gen. 18, 32

22 Hier. 5, 1

1 cap. LXXXVII T LXXXVIII P XC v; om. G 4 sodomi++s
(ti eras.) T 5 decim P 6 sententia] sentia T an de] ante
T 9 omni] omnibus MV 10 sic] si T^a 12 inuenire Pⁱ
inueri T exaggerationem T 14 ne] nec PⁱT^aVv cum illis]
humiles v perdere Tⁱ possit P 18 pios] ++pios (in eras.) T
19 et separatis om. v 20 si ibi] sibi PT 21 possunt Pⁱv
inuenire Pⁱ 22 hieremiam PTV²v circuite P 23 quaeri-
tae T 26 aggerandum Tⁱ 27 inuenire Pⁱ

LXXV.

DE LOTH FILIAS ANIMO TURBATO CIVIBVS OFFERENTE. EX
EODEM LIBRO QVAESTIONVM DE GENESI.

Quod ait Sodomitis Loth: sunt mihi filiae duae, quae
nondum nouerunt uiros; producam illas ad uos;
utimini illis quomodo placuerit uobis. ne faciatis
tantum in uiros istos iniquum, quoniam prostituere
uolebat filias suas hac compensatione, ut uiri hospites eius
nihil a Sodomitis tale paterentur, utrum admittenda sit com-
pensatio flagitiorum uel quorumque peccatorum, ut nos facia-
mus mali aliquid, ne alius grauius malum faciat, an potius
perturbationi Loth, non consilio tribuendum sit quia hoc di-
xerit, merito quaeritur. et nimirum periculosissime admittitur
haec compensatio. si autem perturbationi humanae tribuitur
et menti tanto malo permotae, nullo modo imitanda est.

LXXVI.

QVOD AIT DEVS AD ABIMELECH: PEPERCI TIBI, NE PEC-
CARES IN ME. EX EODEM LIBRO QVAESTIONVM DE GENESI.

Quod ait deus ad Abimelech propter Sarram: et peperci
tibi, ut non peccares in me, quando eum admonuit ux-
orem Abraham esse quam putabat sororem, aduertendum est
et notandum in deum peccari, quando talia committuntur,

4 Gen. 19, 8 17 (et 19) Gen. 20, 6

1 cap. LXXXVIII T XC P XCI v; om. G 2 lot T offe-
rent P 4 duae filiae PTv 5 nondum] non Pv illos (o in
a corr. m. 1) T 6 tantum in uiros istos ne faciatis PTv
9 amittenda P 10 quorumque] quorumcum T quorum v faciam
P 12 perturbatione Pv dixit T 13 et om. v amittitur
P 14 autem om. v perturbatione P 15 mente P malu
P imitanda P est om. T 16 cap. LXXXVIII T XCI P
XCII v; om. G 17 ad om. v 19 deus] dñs P^a abimalech (om.
ad) v sarrah v et om. Pv 20 ut non] ne Pv monuit v
21 sororem] soror est T auertendum P 22 peccare Pv

quae putant homines leuiter habenda tamquam in carne peccata. quod autem dixit ei: ecce tu morieris, etiam hoc notandum est quomodo dicat deus, tamquam praedicens sine dubio futurum quod admonendo dicit, ut a peccato abstinendo caueatur.

5

LXXVII.

TEM TAVIT DEVS ABRAHAM, QVOMODO NON SIT CONTRARIVM IACOBO DICENTI: DEVS NEMINEM TEMTAT. EX EODEM LIBRO QVAESTIONVM DE GENESI.

92 Et temptauit deus Abraham. quaeri solet quomodo hoc uerum sit, cum dicat in epistula sua Iacobus, quod deus neminem temptet, nisi quia locutione scripturarum solet dici „temptat“ pro eo quod est „probat“. temptatio uero illa, de qua Iacobus dicit, non intellegitur nisi qua quisque peccato implicatur. unde apostolus dicit: ne forte temptauerit uos is qui temptat. nam et ab illo scriptum est: temptat uos dominus deus uester, ut sciat si diligitis eum. etiam hoc ergo genere locutionis ut sciat dictum est, ac si diceretur: „ut scire uos faciat“, quoniam uires dilectionis suae hominem latent, nisi experimento etiam eidem innotescant.

2 Gen. 20, 7 7 (et 10) Gen. 22, 1 8 Iac. 1, 13
15 I Thess. 3, 5 16 Deut. 13, 3

4 futuram *P*² admonendum *v* 6 cap. XC *T* XCII *P*
XCIII *v*; om. *G* 8 dicente *Pv* deus] deus enim *v* 11 epistola *PTv* 12 neminem] nemin& *T* temptat *v* *tēp* *P*
13 uero] uera *P* de] die de *v* 14 nisi quae (m *eras*.) *M* n. quia *T* nisi *v* 15 temptauerint *v* 16 is] his *P* isti *v* qui temptat] q. temptant *v* ab illo] alibi *G²T* 18 loquutionis *V*
20 exprimento *P* idem *P* innotescunt *v*

LXXVIII.

DE SIMILI LOCUTIONE, QVA DICTVM EST: NVNC COGNOVI
QVOD TIMEAS DEVM. EX EODEM LIBRO QVAESTIONVM DE
GENESI.

5 Vox angeli de caelo ad Abraham: ne inicias manum 93
in puerum neque facias ei quicquam; modo enim
cognoui quoniam times deum tu. etiam ista quaestio
simili locutione soluitur. hoc est enim: nunc cognoui
quoniam times deum tu, quod significat: „nunc te feci
10 cognoscere“. in consequentibus autem hoc genus locutionis
evidentius apparet ubi dicitur: et uocauit Abraham no-
men loci illius „dominus uidit“, ut dicant hodie: in
montem dominus apparuit. uidit pro eo quod est „appa-
ruit“, hoc est uidit pro eo quod est „uideri fecit“, significat
15 per efficientem id quod efficitur; sicut frigus pigrum, quod
pigros facit.

LXXVIII.

DE IURATIONE SERVI ABRAHAE SVPER FEMVR EIVS. EX EODEM
LIBRO QVAESTIONVM DE GENESI.

20 Quod Abraham iubet puero suo, ut manum suam ponat 94
super eius femore, et sic eum adiurat per dominum deum
caeli et dominum terrae, solet imperitos mouere non atten-
dentes magnam ipsam de Christo extitisse prophetiam, quod

2 (et 5) Gen. 22, 12 11 Gen. 22, 14 18 cf. Gen. 24, 3

1 cap. XCI T XCIII P XCIII v; om. G 2 simile P nunc
om. T 3 quaest. de genesi om. PT 5 manus PTv 6 neque]
ne v facies P 7 tu] tum Pv 10 locutionis om. Pv
13 montem MV: monte GPTv apparuit—quod est om. v 14 ui-
deri] uidere Pv significans GPTv 15 id] id ē v 17 cap.
XII T XCIII P XCV v; om. G 19 quaest. de genesi om. GPT
20 quod Abraham—p. 334, 6 ex eodem libro om. MV ponet G'v
ponit T' 21 faemore T adiuret G'v 22 terrae dominum
T 23 ipsam T: istam GPv extetisse P prophetam (i add.
m. 2) T

ipse dominus deus caeli et dominus terrae in ea carne uenturus esset, quae de illo femore propagata est.

LXXX.

QVOD DIFFERANT AVGVRATIONES INLICITAE AB ILLA
PETITIONE SIGNI, QVOD PETIT A DEO SERVVS ABRAHAЕ. EX 5
EODEM LIBRO.

95 Quaerendum quo differant augurationes inlicitae ab illa petitione signi, qua petiuit seruus Abrahae, ut ei deus ostenderet ipsam esse futuram uxorem domini sui Isaac, a qua cum petiuisset ut biberet, diceretur illi: bibe et tu et io adaquabo et camelos tuos, quoad usque bibere desinerent. aliud est enim mirum aliquid petere, quod ipso miraculo signum est, aliud ea obseruare quae ita fiunt, ut mira non sint; sed a coniectoris superstitione uanitate interpretantur. sed hoc ipsum etiam quod mirum aliquid postulatur, 15 quo significetur quod quisque uult nosse, utrum audendum sit non parua quaestio est. eo namque pertinet quod dicuntur qui hoc recte non faciunt temtare deum. nam ipse dominus cum a diabolo temtaretur, testimonium de scripturis adhibuit: non temtabis dominum deum tuum. suggerebatur 20 enim tamquam homini, ut signo aliquo exploraret ipse quantus esset, id est quam multum apud deum posset; quod uitiose

10 Gen. 24, 14 20 Deut. 6, 16 Matth. 4, 7

1 ea om. GPv	2 quae] quod P	3 cap. XCIII T XCV P
XCVI v; om. G	4 quod] quo T	inlicitae] inlice P
om. GPv	5 petitione] appetitione (ni G ¹) GPv	quod] quo T
petiit Gv	habrae G	7 quo] quid Pv
8 qua] que P	9 a qua] aqua P	10 diceretur] et diceretur P
deus] dñs T	11 aquabo P	camelos (et om.) Pv
illi] illa P	12 desinrent MV; fort. recte; cf. Rönisch p. 284 sq.	ipsa P
13 est] sit PTv	fiunt] faciunt v	ut] et v
14 mira] mi-	nora MV ¹ (no del. V ²)	sunt v
15 a] ea P	ea a v	interpretentur
16 quo] quod P	audendum v: audiendum PTV	17 eo] quo P
18 non recte T	deum V: dñm PTv	19 cum] cam V ¹
diabulo T	temtatur V	22 quod] quo P

fit, cum fit. ab hoc autem discernitur quod Gedeon fecit pugnae imminente periculo. consultatio quippe illa magis quam temptatio dei fuit. unde et Ahas apud Esaiam timet signum petere, ne deum temptare uideatur, cum hoc eum dominus admoneat per prophetam, credo, existimans quod ab ipso propheta exploraretur utrum praecepti memor esset, quo temptare deum prohiberemur.

LXXXI.

EX EODEM LIBRO QVAESTIONVM DE GENESI. DE, ID QVOD AIT
10 IACOB, NON EST NISI DOMVS DEI.

Et surrexit Iacob de somno suo et dixit: quia est 96 dominus in loco hoc, ego autem nesciebam; et timuit et dixit: quam terribilis locus hic; hoc non est nisi domus dei, et haec porta est caeli. haec uerba ad prophetiam pertinent, quia ibi futurum erat tabernaculum, quod constituit deus in hominibus in primo populo suo. portam caeli autem sic intellegere debemus, tamquam inde fiat aditus credentibus ad capessendum regnum caelorum.

LXXXII.

30 QVOD IACOB LAPIDEM STATVIT ET PERFVDIT OLEO, NON ALIQVID IDOLATRIAE SIMILE FECISSE. EX EODEM LIBRO.

Quod statuit lapidem Iacob, quem sibi ad caput posuerat, 97 et constituit eum titulum et perfudit illum oleo, non aliquid

1 cf. Iud. 6, 17sq. 3 cf. Es. 7, 11 et 12 10 (et 11) Gen. 28, 16 et 17 20 cf. Gen. 28, 18

1 ab] ad P 2 calsultatio M'V consolatio P 3 achaz Tv
aghas P 4 deum] dnm T 5 exsistimans V 6 praecepti]
praecepit P 7 temptare] tempore P prohibemur Pv prohibetur
T 8 cap. LXXX. (I eras. in V) MV XCIII T XCVI P XCVII
v; om. G 9 quæst. de gen. om. PT id MV: eo PTv
10 est V: est hic PTVv 12 loco] caelo V hoc autem ego V
13 hic locus v 18 adytus V additus P capissendum P 19 cap.
LXXXI M XCV T XCVII P XCVIII v; om. G 20 superfudit
olei P 21 libro] l. supra scripto PTV 23 eum] c P

idolatriae simile fecit. non enim tunc uel postea frequentauit lapidem adorando aut ei sacrificando; sed signum fuit in prophetia euidentiissima constitutum, quae pertinet ad unctionem: unde Christi nomen a chrismate est.

LXXXIII.

5

DE LVCTA IACOB ET DE CLAUDICATIONE. EX EODEM LIBRO
QVAESTIONVM DE GENESI.

98 Quod ab illo angelo desiderat benedici Iacob, cui luctando praeualuit, magna est de Christo prophetia. nam eo ipso admonet mysticum aliquid sapere, quia omnis homo a maiore uult benedici. quomodo ergo ab eo iste uoluit, quem luctando superauit? praeualuit enim Iacob Christo uel potius praeualere uisus est per eos Israhelitas, a quibus crucifixus est Christus, et ab eo tamen benedicitur in Israhelitis, qui crediderunt in Christum. ex quibus erat qui dicebat: nam et ego Israhelita sum ex genere Abraham, tribu Beniamin. unus ergo atque idem Iacob et claudus et benedictus: claudus in latitudine femoris tamquam in multitudine generis, de quibus dictum est: et claudicauerunt a semitis suis; benedictus autem in eis de quibus dictum est: reliquiae per electionem gratiae saluae factae sunt.

6 cf. Gen. 32, 26
20 Rom. 11, 5

15 Rom. 11, 1

19 Ps. 17, 46

1 tunc] uel tunc *PTv* 2 eis (s del. m. 2) *T* in om. v
prophetiae *PTv* 3 euidentiissime *Pv* uidentissima *T* pertinent
v 5 cap. LXXXII *M* XCVI *T* XCVIII *P* XCVIII v; om. *G*
6 claudicatione] cl. eius *Pv* 7 quæst. de genesi om. *PT* 10 quia]
quam *T* 11 iste uoluit] iste uol. benedici *P* i. ab eo benedici uol.
v lutando *P* 12 enim] autem *T* 16 tribu] de tribu v
19 et claudicauerunt -- dictum est om. *MV*

LXXXIII.

VTVM SECVNDO IACOB LAPIDEM OLEO PERFVDERIT AN SE-
CVNDO COMMEMORATVM SIT. EX EODEM LIBRO QVAESTIONVM.

Ascendit autem deus ab eo loco, ubi locutus est 99
cum eo. et statuit Iacob titulum in loco, in quo
locutus est cum eo, titulum lapideum. et libauit
super eum libamen et infudit super illum oleum
et uocauit Iacob nomen loci, in quo locutus est
cum eo illic deus, Bethel. iterum factum est hoc loco
10 quod factum fuerat, an iterum commemoratum est? sed quod-
libet horum sit, super lapidem libauit Iacob, non lapidi libauit:
non ergo sicut idolatrae solent aras ante lapides constituere
et tamquam dis libare lapidibus.

LXXXV.

15 QVAESTIONEM, QVOD XII FILII IACOB COMPTENTVR NONDVM
NATO BENIAMIN, SOLVIT PER TROPVM SYNECDOCE. EX EODEM
LIBRO QVAESTIONVM DE GENESI.

Quod duodecim filii computantur Israhel et dicitur: hi 100
sunt filii Israhel, qui nati sunt in Mesopotamia,
20 cum Benjamin postea longe natus sit, cum iam transissent
Bethel et appropinquarent Bethlem.

4 Gen. 35, 13—15 18 Gen. 35, 26

1 cap. LXXXIII M XCVII T XCVIII P C v; om. G 2 utrum
— iacob om. P secundo] Ydo M'V iterum v oleo] in eo MV;
om. P oleo lapidem v superfuderit P secundo] Ydo M'V
iterum Pv 3 sit] si P 7 infudit] fudit Pv 8 loci] loci illius
v 9 illic] om. v 11 labauit P lapidi libauit] lap. lib. iacob
T 12 idolatriae PT 13 diis PTv labare V 14 cap.
LXXXIII M XCVIII T C P CI v; om. G 15 questionum P
computantur Pv 16 Benjamin] benia P sinecdoce P synecdoc T
sinecdoche v ex] in Pv 18 filii V hij hii PV 19 messopo-
tania P' 20 ueniamin V longe postea PTv 21 bethleem Tv

Expositio.

Nulla est facilius solutio quaestionis huius, quam ut per synecdocen accipiatur. ubi enim pars maior est aut potior, solet eius nomine etiam illud comprehendere quod ad ipsum nomen non pertinet. sicut ad duodecim apostolos iam non pertinebat Iudas, qui etiam mortuus fuit cum dominus resurrexit a mortuis, et tamen ipsius duodenarii numeri nomen apostolus in epistula sua tenuit, ubi ait eum apparuisse illis duodecim. cum articulo enim hoc graeci codices habent, ut non possint intellegi quicumque duodecim, sed illi in eo numero insignes. eo modo locutionis puto et illud a domino dictum: nonne ego uos duodecim elegi? et unus ex uobis diabolus est, ut non ad electionem etiam ipse pertinere uideatur. non enim facile inuenitur electorum nomen in malo, nisi quando mali eliguntur a malis. quod si putauerimus et illum electum, ut per eius traditionem domini passio compleretur, id est malitiam eius ad aliquid electam bene utente deo etiam malis, illud attendamus ubi ait: non de omnibus uobis dico; ego scio quos elegi; ubi declarat ad electionem non pertinere nisi bonos. ac per hoc illud quod dictum est: ego uos duodecim elegi, per synecdocen dictum est, ut nomine maioris meliorisque partis etiam illud complecteretur quod ad ipsum nomen non pertinet. hic modus est in hoc eodem libro, ubi Emmor pro filio suo Sychem, ut acciperet Dinam filiam Iacob, exiit loqui cum eodem Iacob, et uenerunt etiam filii eius, qui absentes erant, et ad omnes dicit Emmor: Sychem filius meus elegit animo filiam uestram; date ergo illi eam uxorem.

8 I Cor. 15, 5 12 Io. 6, 70 18 Io. 13, 18 27 Gen. 34, 8

3 sinecdоче P sinodochen v 4 quod] quo T 5 apostolus
T¹ iam (non om.) P 7 et] hoc et v numeri] om. v
10 non] non non (prius non del. m. 1) V possent Pv 11 locutionis
P locupletionis v 15 eleguntur T eligunt v 16 traditionem]
1 electionē add. P² in mg. 18 illud MV 22 sinecdochen (h add.
m. 2) P sinecdochen v melioresque P¹ 24 est om. P¹ 25 si-
chem P loqui] liquo P¹ 26 erant] er P¹

quia enim potior erat patris persona, per synecdocen filiam
 uestram dicens etiam fratres tenuit hoc nomine, quorum
 non erat filia. hinc est et illud: curre ad oues et accipe
 mihi inde duos hedos; simul enim pascebantur oues et
 5 hedi, et quia potiores sunt oues, earum nomine etiam caprarum
 pecus complexus est. sic quia potior erat numerus undecim
 filiorum Iacob, qui nati fuerant in Mesopotamia, ipsorum
 commemoratione scriptura complexa est etiam Benjamin, qui
 non erat ibi natus, et dictum est: hi sunt filii Iacob,
 10 qui facti sunt ei in Mesopotamia Syriae.

LXXXVI.

VTRVM IN INFERNVN MALI TANTVM AN ETIAM BONI MORTVI
 DESCENDERE SOLEANT. EX EODEM LIBRO QVAESTIONVM.

Et noluit consolari dicens: quoniam descendam 101
 15 ad filium meum lugens in infernum. solet esse magna
 quaestio, quomodo intellegatur infernus, utrum illuc mali
 tantum an etiam boni mortui descendere soleant. si ergo
 tantum mali, quomodo iste ad filium suum se dicit lugentem
 uelle descendere? non enim in poenis inferni eum esse credit.
 20 an perturbati et dolentis uerba sunt, mala sua etiam hinc
 exaggerantis?

[ITEM DE INFERNO. EX LIBRO QVAESTIONVM NVMERORVM.

Et descenderunt ipsi et omnia, quaecumque sunt 101^a
 eis, uiuentes ad inferos. notandum secundum locum ter-

3 Gen. 27, 9 9 Gen. 35, 26 14 Gen. 37, 35 23 Num.
 16, 33

1 enim] ergo *Pv* synecdochē *Pv* 2 fratris *Pⁱ* 4 inde
 mihi *PTv* haedos *T* simul enim] sicut etiam *T* 7 fuerunt
P 9 hi] ibi *P* fili. *P* 10 mesopotamiam *T* 11 cap.
 XCVIII *T* CI *P* CII *v*; om. *G* 12 mali] ubi mali *G^v* an
 etiam] an et *P* manent *Gv* 13 quaestionum] q. t. CXXVI *P*
 q. t. CXX *Gv* 15 solent *Gⁱ* 16 illic *Tⁱ* 17 si] sic *GⁱP*
 18 mali quomodo] aliquo modo *Gv* isti *P* se. (d ras.) *T* lu-
 gente *P* 19 uelle om. *GPv* descendere *GP* infernis *T*
 credidit *GⁱT* 22 quae inclusi desunt in *GMPVv* 22 nume-
 rorum scripsi: numeri *T*

rae nunc dictos esse inferos, hoc est in inferioribus terrae partibus. uarie quippe in scripturis et sub intellectu multiplici, sicut rerum, de quibus agitur, sensus exigit, nomen ponitur inferorum et maxime in mortuis hoc accipi solet. sed quoniam istos uiuentes dictum est ad inferos descendisse, et ipsa narratione quid factum fuerit satis apparet; manifestum est, ut dixi, inferiores terrae partes inferorum uocabulo nuncupatas in comparatione huius superioris terrae, in cuius facie uiuitur; sicut in comparatione caeli superioris, ubi sanctorum demoratio est angelorum, peccantes angelos in huius aeris detrusos caligine scriptura dicit tamquam carceribus inferi puniendos reservari. si enim deus, inquit, angelis peccantibus non pepercit, sed carceribus caliginis inferi retrudens tradidit in iudicio puniendos reservari, cum apostolus Paulus principem potestatis aeris diabolum dicat, qui operatur in filiis diffidentiae.

ITEM DE EADEM RE. EX PSALMO LXXXV.

101^b Et eruisti animam meam ex inferno inferiori. quid dicimus fratres? hoc si non uobis tamquam certus exposuero, ne suscenseatis; homo sum enim et quantum conici datur de scripturis sanctis, tantum audeo dicere, nihil ex me. infernum nec ego expertus sum adhuc nec uos. et fortassis alia uia erit et non per infernum erit. incerta sunt haec. uerum quia dicit scriptura, cui contradici non potest: eruisti animam meam ex inferno inferiore, intellegimus tamquam duo inferna esse, superius et inferius. nam unde infernum inferius, nisi quia est infernum superius? aliud non diceretur infernum nisi in comparatione illius superioris partis. uidetur ergo, fratres, esse habitatio quaedam caelestis angelorum: ibi gloria ineffabilium gaudiorum, ibi immortalitas et incorruptio, ibi omnia secundum dei donum et gratiam

12 II Petr. 2, 4 15 cf. Eph. 2, 2 18 (et 24) Ps. 85, 13

2 uariae T 11 (et 24) scribtura T 30 ^{1a} mortalitas (in add.
m. 2) T 31 et incorruptio (et in a m. 2 in ras.) T

permanentia. illa pars rerum superna est. si ergo illa
 superna est, haec terrena, ubi caro et sanguis, ubi cor-
 ruptibilitas, ubi natiuitas (et mortalitas), ubi decessio atque
 successio, ubi mutabilitas et inconstantia, ubi timores,
 5 cupiditates, horrores, laetitiae incertae, spes fragilis, caduca
 substantia, puto, quia omnis ista pars non potest comparari
 illi caelo, de quo loquebar paulo ante. si ergo illi parti haec
 pars non comparatur, illa superna est, haec inferna. et post
 mortem quo hinc, nisi sit infernum inferius hoc inferno, in
 10 quo sumus in carne et ista mortalitate? corpus enim mor-
 tuum est, ait apostolus, propter peccatum. ergo et hic
 sunt mortui, ut non mireris quia infernum dicitur, si mortuis
 abundat. non enim ait: „corpus moriturum est“ sed: corpus
 mortuum est. adhuc habet uitam utique corpus nostrum;
 15 et tamen comparatum corpori illi, quod futurum est qualia
 sunt angelorum corpora, inuenitur corpus hominis mortuum,
 quamuis adhuc habens animam. sed rursus ab hoc inferno,
 id est ab hac parte inferni, est aliud inferius, quo eunt
 mortui; unde uoluit deus eruere animas nostras etiam illuc
 20 mittendo filium suum. etenim, fratres, propter ista duo in-
 ferna missus est filius dei undique liberans; ad hoc infernum
 missus est nascendo, ad illud moriendo. propterea uox eius
 est in illo psalmo, non quoquam homine coniciente, sed apo-
 stolo exponente, ubi ait: quoniam non derelinques ani-
 25 mam meam in inferno. ergo aut ipsius uox est et hic:
 eruisti animam meam ex inferno inferiore, aut nostra
 uox per ipsum Christum dominum nostrum, quia ideo ille
 peruenit usque ad infernum, ne nos remaneremus in inferno.

Aliam etiam opinionem dicam. fortassis enim apud ipsos
 30 inferos est aliqua pars inferior, quo trudentur impii, qui
 plurimum peccauerunt. etenim apud inferos utrum in locis
 quibusdam iam fuisset Abraham non satis possumus definire.

10 Rom. 8, 10

24 Ps. 15, 10 et Act. 2, 27

26 Ps. 85, 13

3 et mortalitas a: om. T
 erunt T

23 coniciente T

6 qua (i add. m. 2) T

32 fuissent (n expunxit m. 2) T

18 eunt a:

nondum enim dominus uenerat ad infernum, ut erueret inde omnium sanctorum praecedentium animas; et tamen Abraham in requie ibi erat. et quidam diues cum torqueretur apud inferos, cum uideret Abraham, leuauit oculos. non eum posset leuatis oculis uidere, nisi ille esset superius, ille inferius. et quid ei respondit Abraham, cum diceret: pater Abraham, mitte Lazarum ut intinguat digitum suum et stillet in linguam meam, quoniam crucior in hac flamma? fili, ait, memento quia percepisti bona in uita tua, Lazarus autem mala; nunc autem hic requiescit, tu uero torqueris. et super haec, ait, inter uos et nos chaos magnum firmatum est, ut nec nos possimus uenire ad uos nec inde aliquis uenire ad nos. ergo inter ista fortasse duo inferna, quorum in uno quieuerunt animae iustorum, in altero torquentur animae impiorum, attendens quidam orans hic, iam hic in corpore Christi positus et orans in uoce Christi, eruisse deum animam suam ab inferno inferiore dixit, quia liberauit se a talibus peccatis, per quae posset deduci ad tormenta inferni inferioris. quemadmodum si medicus uideat tibi imminentem aegritudinem forte ex aliquo labore et dicat: „parce tibi, sic te tracta; requiesce, his cibis utere; nam si non feceris, aegrotabis“; tu autem si feceris et saluus fueris, recte dicis medico: „liberasti me ab aegritudine“, non in qua iam eras, sed in qua futurus eras. nescio quis habens causam molestam mittendus erat in carcerem. uenit alius, defendit eum; gratias agens quid dicit? „eruisti animam meam de carcere“. suspendendus erat debitor; solutum est pro eo; liberatus dicitur de suspendio. in his omnibus non erant. sed quia talibus meritis agebantur et, nisi subuentum esset, ibi essent, inde se recte dicunt liberari quo per liberatores suos non sunt per-

6 Luc. 16, 24 sq.

9 percipisti *T* 15 torquentur *a*: torquetur *T* 21 ex *a*:
am. T 25 qua *a*: quam *T* 26 carcerem *a*: carcere *T*
 28 debitor (*u in o corr. m. 1*) *T* 30 agebantur *a*: agebatur *T*
 31 liberari (*ri a m. 2 in ras.*) *T*

missi perduci. ergo, fratres, siue illud siue illud sit, hic me scrutatorem uerbi dei, non temerarium affirmatorem teneatis. et eruisti animam meam ex inferno inferiore.]

LXXXVII.

5 QVOD IN GENESI TERTIO INSINIVETVR SPIRITVS SANCTVS. EX
EODEM LIBRO QVAESTIONVM DE GENESI.

Numquid inuenimus hominem talem, qui habeat¹⁰²
spiritum dei in se? ecce iam, nisi fallor, tertio insinuatur
nobis in hoc libro spiritus sanctus, id est spiritus dei. primo,
¹⁰ ubi dictum est: spiritus dei super aquam; secundo, ubi
dixit deus: non permanebit spiritus meus in homi-
nibus istis, propter quod carnes sunt; et tertio nunc,
quod Pharaon dicit de Ioseph, esse in illo spiritum dei. nondum
tamen legimus spiritum sanctum.

LXXXVIII.

15

QVOMODO INTELLEGENDVM SIT TOT ANIMAS EXISSE DE FEMO-
RIBVS IACOB. EX EODEM LIBRO QVAESTIONVM.

Quod dicit scriptura tot animas peperisse Liam uel tot aut¹⁰³
tot animas exisse de femoribus Iacob, uidendum est quid hinc
²⁰ respondeatur eis qui hoc testimonio confirmare nituntur a
parentibus simul animas cum corporibus propagari. animas
enim dictas pro hominibus a parte totum significante locu-
tione nullus ambigit. sed quomodo ipsam partem, ex qua
totum commemoratum est, hoc est animam, cuius nomine

3 Ps. 85, 13 7 Gen. 41, 38 10 Gen. 1, 2 11 Gen.
6, 3 16 cf. Gen. 46, 15

4 cap. C T CII P CIII v; om. G 7 qui* (d eras.) T
8 insinuator (o in u corr. m. 2) T 9 dei (spiritus om.) Pv 10 aquas
PTv 13 pharaon] parco Pⁱ de] ad v at P 15 cap. CI T
CIII P CIII v; om. G 16 sit] est P 19 quid] quod T
20 respondeatur (n ras.) P 22 significande locutionis v
23 ipsi Pⁱ qua] quo PTV 24 totum] tantum v

totus homo significatus est, alienemus ab eo quod dictum est: exierunt de femoribus eius, ut carnes tantum ex illo natas, quamuis solae animae nominentur, accipiamus, quaerendi sunt locutionum modi secundum scripturas.

LXXXVIII.

5

QVOD AIT IACOB AD IOSEPH: PONE MANVM SVB FEMVR MEVM, ET FACIES IN ME MISERICORDIAM ET VERITATEM. EX EODEM LIBRO QVAESTIONVM DE GENESI.

- 104 Moriturus Iacob filio suo Ioseph dicit: si inueni gratiam in conspectu tuo, subice manum tuam sub femore meo, et facies in me misericordiam et ueritatem. ea filium iuratione constringit, qua seruum constrinxerat Abraham: ille mandans unde uxor ducatur filio suo, iste sepulturam commendans corporis sui. in utraque tamen causa nominata sunt duo illa, quae magni habenda atque pendenda sunt in scripturis omnibus, quaecumque dispersim leguntur, misericordia et iustitia uel misericordia et iudicium uel misericordia et ueritas, quando quidem quodam loco scriptum est: uniuersae uiae domini misericordia et ueritas. ita haec duo multum commendata multum considerata sunt. seruus autem Abrahae dixerat: si facitis in dominum meum misericordiam et iustitiam; sicut et iste filio suo dicit: ut facias in me misericordiam et ueritatem. quid sibi autem uelit tanto uiro tam sollicita corporis commendatio, ut non in Aegypto sepeliatur, sed in terra

6 (et 9) Gen. 47, 29 12 cf. Gen. 24, 2 19 Ps. 24, 10
21 Gen. 24, 49

1 alienamus *v* 2 eius *om.* *v* 5 cap. CII *T* CIII *P* CV
v; *om.* *G* 6 manum] manum tuam *P* femore meo *v* 7 facias
P 11 facies *T* 12 constrinxerat] constrinxit *T* 14 utroque
P 15 pendenda] petenda *P* appetenda *v* 16 quaecumque *Pv*
legitur *Ppr.* 17 misericordiam et iustitiam *P* 20 sunt] sit
P 23 in me] *om.* *Pv* 24 tanto] a tanto *T*

Chanaan iuxta patres suos, mirum uidetur et quasi absurdum
nec conueniens tantae excellentiae mentis propheticæ, si hoc
ex hominum consuetudine metiamur. si autem in his omni-
bus sacramenta quaerantur, maioris admirationis gaudium ipsi
5 qui inuenerit orietur. cadaueribus quippe mortuorum peccata
significari in lege non dubium est, cum iubentur homines post
eorum contrectationem siue qualemcumque contactum tam-
quam ab immunditia purificari. et hinc illa sententia ducta
est: qui baptizatur a mortuo et iterum tangit il-
10 lum, quid proficit lauatio eius? sic et qui ieiunat
super peccata sua et iterum ambulans hæc eadem
facit. sepultura ergo mortuorum remissionem significat pec-
catorum, eo pertinens quod dictum est: beati quorum re-
missæ sunt iniquitates et quorum tecta sunt pec-
15 cata. ubi ergo sepelienda erant hoc significantia cadauera
patriarcharum nisi in ea terra, ubi ille crucifixus est cuius
sanguine facta est remissio peccatorum? mortibus enim patri-
archarum peccata hominum figurata sunt. dicitur autem ab
eo loco, quod Abramium uocatur, ubi sunt ista corpora, abesse
20 locum, ubi crucifixus est dominus, fere xxx milibus, ut etiam
ipse numerus eum significare intellegatur qui in baptismo
apparuit ferme xxx annorum; et si quid aliud de re tanta
uel hoc modo uel sublimius intellegi potest, dum tamen non
frustra arbitremur tales ac tantos homines dei tantam gessisse
25 curam pro sepeliendis corporibus suis, cum sit atque esse
debeat fidelium ista securitas, quod ubicumque corpora eorum

9 Eccli. 31, 30 sq.

13 Ps. 31, 1

1 chanaan	P chanaan	Tv suo	P et]	om. P	adsurdum
P 2 nec]	ne P	prophetiae	P 3 metiamur]	me	timeatur
T 4 maius	v ipse	P 5 cadaueribus	V 7 siue]	om.	
T qualemcumque	T	contactum	P 8 immunditiæ	P¹	
9 baptizatur	P baptizatus	v 10 profecit	P labatio	MV¹	lauatio
(d ras.) P 11 super]	pro v	peccato suo	v iterum	ambulans]	
om. Pv hæc]	om. P	12 ergo]	ego P	peccatorum	significat
P 15 cadauera	MV¹	16 nisi]	nis P	19 abrahamiæ	P
21 ipsi	P 22 ferme]	fere Pv	aliud]	om. P	23 sublimius]
subtilius	P 24 tantos]	tantis P	26 post	debeat	ras. 4 litt.
in T	securitas]	curiositas	v		

sepeliantur uel insepulta etiam per iniquorum rabiem relinquantur aut pro eorum libidine dilacerata absumantur, non ideo uel minus integram uel minus gloriosam eorum resurrectionem futuram.

XC.

5

QVID SIT QVOD SCRIPTVM EST: ET APPOSITVS EST AD PATRES SVOS. EX EODEM LIBRO QVAESTIONVM.

- 105 Videndum quomodo dicant scripturae quod assidue dicunt de mortuis: et appositus est ad patres suos uel: appositus est ad populum suum. ecce enim de Iacob dicitur iam quidem mortuo, sed nondum sepulto, et ad quem populum apponatur non in promptu est uidere. ex illo enim populus prior nascitur, qui dictus est populus Israhel; qui uero eum praecesserunt, tam pauci iusti nominantur, ut eos populum appellare cunctemur. nam si dictum esset: „appositus est ad patres suos“, nulla quaestio fieret. an forte populus est non solum hominum sanctorum uerum et angelorum, populus ciuitatis illius, unde dicitur ad Hebraeos: sed accessistis ad montem Sion et ad ciuitatem dei Hierusalem et ad milia angelorum exsultantium? huic populo apponuntur qui hanc uitam placentes deo finiunt. tunc enim dicuntur apponi, quando nulla iam remanet sollicitudo temptationum et periculum peccatorum. quod intuens ait scriptura: ante mortem ne laudes hominem quemquam.

6 (et 9) Gen. 49, 33 18 Heb. 12, 22 24 Eccli. 11, 28

1 sepelientur *P* iniquorum *MV*: inimicorum *PTv* 2 libidinem *MV* delacerata adsummantur *P* 3 integra *P*
 gloriosa *P* 5 cap. CIII *T CV P CVI v*; om. *G* 6 quid] *qđ P*
 7 quaestionum] q. de (de om. *P*) genesi *PTv* 8 dicunt]
 dicant *MPV* 12 prumptu *P* prumptum *T* 21 opponuntur
P deo] om. *MV*; dñm *P*¹ 22 iam] om. *v* temptationum]
 temptantium *P*

XCI.

DE XL DIEBUS SEPULTURAE IACOB. EX LIBRO QVAESTIONVM
DE GENESI.

Quadraginta dies sepulturae, quos commemorat scriptura, 106
5 forte significant aliquid paenitentiae, qua peccata sepeliuntur.
non enim frustra etiam XL dies ieiuniorum sunt constituti,
quibus Moses et Helias et ipse dominus ieiunauit; et ecclesia
praeipuum observationem ieiuniorum quadragesimam uocat.
unde et in hebraeo de Nineuitis apud Ionam prophetam
15 scriptum perhibent: quadraginta dies et Nineue euer-
tetur, ut per tot dies, accommodatos uidelicet humiliationi
paenitentium, intellegantur in ieiuniis sua defleuisse peccata
et impetrasse misericordiam dei. nec tamen putandum est
istum numerum luctui paenitentium tantummodo conuenire;
25 alioquin non XL dies fecisset dominus cum discipulis suis post
resurrectionem, intrans cum eis et exiens, manducans et bi-
bens; qui dies utique magnae laetitiae fuerunt. nec septua-
ginta interpretes, quos legere consuevit ecclesia, errasse cre-
dendi sunt, ut non dicerent: XL dies, sed: triduum et
30 Nineue euertetur. maiore quippe auctoritate praediti quam
interpretum officium est, prophetico spiritu, quo etiam ore
uno in suis interpretationibus, quod magnum miraculum fuit,
consonuisse firmantur, triduum posuerunt, quamuis non igno-
rarent quod dies XL in hebraeis codicibus legerentur, ut in
40 domini Iesu Christi clarificatione intellegerentur dissolui abo-
lerique peccata; de quo dictum est: qui traditus est
propter delicta nostra et resurrexit propter iusti-

4 cf. Gen. 50, 3 7 cf. Ex. 34, 28 III Reg. 19, 8 Matth.
4, 2 10 Ion. 3, 4 26 Rom. 4, 25

1 cap. CVI P CVII Gv; deest in T 2 quaest. de genesi] supra
scripto v 5 significat M aliquid] aliquam v paenitentiam v
7 moyses v 9 niniuitis v 10 nineuae MV ninie v 11 humi-
liationi] humiliati v 12 paenitentia v 16 exiens] exiens cum eis
M 20 nineuae MV ninie v 21 interpretaetum M 25 intelle-
gerentur] legerentur M abolirique MV 26 qui] om. M

ficationem nostram. clarificatio autem domini in resurrectione et in caelum ascensione cognoscitur; unde et bis numero quamvis unum et eundem spiritum sanctum dedit: primo posteaquam resurrexit, iterum posteaquam ascendit in caelum. et quoniam post triduum resurrexit, post XL autem 5 dies ascendit, unum horum, quod posterius factum est, numero dierum codices hebraei significant; alterum autem de triduo, quod ad eandem etiam rem pertineret, septuaginta commemorare non interpretationis seruitute, sed prophetiae auctoritate uoluerunt. non ergo dicamus unum horum falsum esse et pro 10 aliis interpretibus aduersus alios litigemus, cum et illi qui ex hebraeo interpretantur, probent nobis hoc scriptum esse quod interpretantur, et septuaginta interpretum auctoritas, quae tanto etiam diuinitus facto miraculo commendatur, tanta in ecclesiis uetustate firmetur. 15

XCII.

DE LVCTV, QVOD FECIT IOSEPH PATRI SVO SEPTEM DIEBVS.
EX EODEM LIBRO QVAESTIONVM DE GENESI.

107 Et fecit luctum patri suo septem dies. nescio utrum inueniatur alicui sanctorum in scripturis celebratum 20 esse luctum nouem dies, quod apud Latinos nouendial appellant. unde mihi uidentur ab hac consuetudine prohibendi, si qui christianorum istum in mortuis suis numerum seruant, qui magis est in gentilium consuetudine. septimus uero dies auctoritatem in scripturis habet. unde alio loco scriptum est: 25

4 cf. Io. 20, 22 cf. Act. 2, 2 sqq. 19 Gen. 50, 10

4 primum v 6 numerum v 7 triduo (o ex u corr. m. 2)
M 8 commemorari v 13 quae tanto] quae quanto v 14 tanta]
tanto v 16 cap. CIII T CVII P CVIII v; om. G 17 quod
GMPTV; cf. Rönisch l. c. p. 269 sqq.: quem v 18 quaestionum de
genesi] om. PTv 19 dies] diebus P 20 alicuius T 21 nouen-
dial] nouendialia T nouem dies Pv appellatur v 22 hac] ** hac
T hanc P 23 suis] om. T 24 septimus] septem v 25 ha-
bent v

luctus mortui septem dierum; fatui autem omnes dies uitae eius. septenarius autem numerus propter sabbati sacramentum praecipue quietis indicium est; unde merito mortuis tamquam requiescentibus exhibetur. quem tamen
 5 numerum in luctu Iacob decuplauerunt Aegyptii, qui eum septuaginta diebus luxerunt.

HINC IAM CAPITVLA XIII EX LIBRO SVNT EXODI.

XCIII.

DE EO QVOD SCRIPTVM EST IN EXODO: OCCVRRIT EI
 10 ANGELVS ET VOLEBAT EVM OCCIDERE. EX LIBRO
 QVAESTIONVM DE EXODO.

In eo quod scriptum est: et factum est in uia ad re-108
 fectionem obuiauuit ei angelus et quaerebat eum
 occidere. et assumpto Sepphora calculo circumcidit
 15 praeputium filii sui; et procidit ad pedes eius et
 dixit: stetit sanguis circumcisionis infantis mei.
 et recessit ab eo, propter quod dixit: desiit san-
 guis circumcisionis, primum quaeritur: quem uolebat
 angelus occidere, utrum Moysen, quia dictum est: occurrit
 20 ei angelus et quaerebat eum occidere? nam cui puta-
 bitur occurrisse nisi illi, qui uniuerso suorum comitatu praefuit
 et a quo ceteri ducebantur? an puerum quaerebat occi-
 dere, cui mater circumcidendo subuenit, ut ob hoc intellegatur
 occidere uoluisse infantem, quia non erat circumcisis, atque
 25 ita sancire praeceptum circumcisionis seueritate uindictae?

1 Eccli. 22, 12 5 cf. Gen. 50, 3 9 (et 12) Ex. 4, 24 et 25

2 septenarius *V* 4 exhibetur *P* 5 aegypti *P* 6 dies
PTv 7 hinc—exodi *om. T* iam] etiam *Gv* capitula XIII]
capita XVI P¹ sunt] *om. Gv* 8 *cap. CV T CVIII P CVIII*
v; om. G 10 *ex] ex odem (sic) P* 14 assumpta *P* 15 procedit
P¹ 17 desiit] stetit *v* 19 mosen *T* 20 quaerebat] *P¹ in mg.;*
uolebat P^{1v} 21 comitatu *P¹* 23 ob] ab *P¹* 25 sancire
(corr. m. 2) v seueritate (*q a m. 2) V*

quod si ita est, incertum est prius de quo dixerit: quaerebat eum occidere, quia ignoratur quem, nisi ex consequentibus reperiatur: mira sane locutione et inusitata, ut prius diceret: occurrit ei et quaerebat eum occidere, de quo nihil antea dixerat. sed talis est in psalmo: fundamenta eius in montibus sanctis; diligit dominus portas Sion. inde enim psalmus incipit nec aliquid de illo uel de illa dixerat, cuius fundamenta intellegi uoluit dicens: fundamenta eius in montibus sanctis. sed quia sequitur: diligit dominus portas Sion, ergo fundamenta uel domini uel Sion, ad faciliorem sensum magis Sion, ut fundamenta ciuitatis accipiantur. sed quia in hoc pronomine, quod est „eius“, genus ambiguum est — omnis enim generis est hoc pronomen, id est et masculini et feminini et neutri — in graeco autem in feminino genere dicatur αὐτῆς, masculino et neutro αὐτοῦ, et habet codex graecus αὐτοῦ: cogit intellegere non fundamenta Sion, sed fundamenta domini, id est quae constituit dominus, de quo dictum est: aedificans Hierusalem dominus. nec Sion tamen nec dominum antea nominauerat, cum diceret: fundamenta eius in montibus sanctis. sic et hic nondum nominato infante dictum est: occurrit ei et quaerebat eum occidere, ut de quo dixerit in consequentibus agnoscamus. quamquam et si de Mose quisque accipere uoluerit, non est magnopere resistendum. illud potius quod sequitur, si fieri potest, intellegatur, quid sibi uelit ideo recessisse angelum ab interfectione cuiuslibet eorum, quia dixit mulier: stetit sanguis circumcisionis infantis; non enim ait: „recessit ab eo“, propter quod circum-

5 Ps. 86, 1 sq. 18 Ps. 146, 2

1 dixerat v	2 ex] e v	3 repperiatur V	sane] om. T
5 antea] ante ea P	8 uel de illa] om. v	13 est hoc] hoc est P	
14 **masculini (et ras.) P	et feminini] eras. in P	femini (q a m. 2) V	femini T
15 dicitur v	αὐτῆς] αὐτῆς	aytec	aytec
MV autas avthc PT	16 αὐτοῦ] avtov autu	MPTV	gregus
P	19 ante T	22 occurrit ei] om. v	23 mosen V moyse
Pv	24 quisque accipere] a. quisquam PTv		magno opere T
25 quod] om. v	26 uellit P ¹	28 ait] aut MV	

cidit infantem, sed quia stetit sanguis circumcisionis;
non quia cucurrit, sed quia stetit: magno, nisi fallor,
sacramento.

XCIII.

5 DE, ID QVOD ASSIDVE DEVS DICIT, INDVRABO COR
PHARAONIS. EX EODEM LIBRO QVAESTIONVM DE EXODO.

Assidue deus dicit: indurabo cor Pharaonis; et uelut 109
causam infert cur hoc faciat: indurabo, inquit, cor Pha-
raonis, etiam implebo signa mea et portenta mea
10 in Aegypto, tamquam necessaria fuerit obduratio cordis
Pharaonis, ut signa dei multiplicarentur uel implerentur in
Aegypto. utitur ergo deus bene cordibus malis ad id quod
uult ostendere bonis uel quos factururus est bonos. et quam-
uis uniuscuiusque cordis in malitia qualitas, id est quale cor
15 habeat ad malum, suo fiat uitio, quod inoleuit ex arbitrio
uoluntatis, ea tamen uoluntate mala, ut huc uel illuc moueatur,
cum siue huc siue illuc male moueatur, causis fit, quibus
animus propellitur. quae causae ut existant uel non existant,
non est in hominis potestate, sed ueniunt ex occulta proui-
20 dentia iustissima plane et sapientissima, uniuersum, quod
creauit, disponentis et administrantis dei. ut ergo tale cor
haberet et Pharao, quod patientia dei non moueretur ad pie-
tatem, sed potius ad impietatem, uitii proprii fuit; quod uero
ea facta sunt quibus cor suo uitio tam malignum resisteret

5 (et 7) Ex. 7, 3

2 magnum <i>Pv</i>	3 sacramentum <i>Pv</i>	4 cap. CVI <i>T</i> CVIII <i>P</i>
CX <i>v</i> ; om. <i>G</i>	5 id <i>MV</i> : eo <i>GPTv</i>	6 pharaoni <i>P^a</i> ex]
item (idem <i>P^a</i>) ex <i>P^aTv</i>	exodi (om. de) <i>PTv</i>	10 induratio
<i>Pv</i> cordis] cor <i>T</i>	11 dei] om. <i>v</i>	13 bonis] bonos <i>v</i>
quo. (s <i>ras.</i>) <i>P</i>	bonus (u in o corr. m. 2) <i>P</i>	14 cordis] cordibus
<i>v</i> quali corde <i>v</i>	15 inolebit <i>V^a</i>	16 ea tamen (a ta a m. 2
in <i>ras.</i>) <i>PT</i>	uoluntate] qualitate <i>P^aT</i>	ut] et <i>v</i> moueatur—
illuc om. <i>T^a</i>	18 ut] om. <i>T</i>	22 et] om. <i>T</i> patientia] poeni-
tentia <i>v</i>	23 impietate <i>v</i>	

iussionibus dei — hoc est enim quod dicitur induratum, quia non flexibiliter consentiebat, sed inflexibiliter resistebat — dispensationis fuit diuinae, qua tali cordi non solum non iniusta, sed euidenter iusta poena parabatur, qua timentes deum corrigerentur. proposito quippe lucro uerbi gratia, propter quod homicidium committatur, aliter auarus, aliter pecuniae contemtor monetur: ille scilicet ad facinus perpetrandum, ille ad cauendum; ipsius tamen lucri propositio in alicuius illorum non fuit potestate. ita causae ueniunt hominibus malis, quae non sunt quidem in eorum potestate; sed hoc de illis faciant, quales eos inuenerint iam factos propriis uitiis ex praeterita uoluntate. uidendum sane est utrum etiam sic accipi possit: ego indurabo, tamquam diceret: „quam durum sit demonstrabo“.

XCV.

15

QVOD ABSORBVIT VIRGA AARON VIRGAS MAGORVM. EX RODEN
LIBRO QVAESTIONVM EXODI.

- 110 Et absorbuir uirga Aaron uirgas illorum. si dictum esset: „absorbuit draco Aaron uirgas illorum“, intellexeretur uerus draco Aaron phantastica illa figmenta non absorbuisset, sed uirgas; hoc enim potuit absorbere quod erant, non quod esse uidebantur et non erant. sed quoniam dixit: absorbuir uirga Aaron uirgas illorum, draco utique potuit uirgas absorbere, non uirga. sed eo nomine appellata res est, unde

18 (et 22) Ex. 7, 12

2 sed—resistebat] *om. MV* 3 quae (i eras.) *T* corde
P iniusta *P¹T*: iniuste *v* iusta *MP¹V* 4 sed euidenter *add. P²*
in mg. iusta] *om. P* 6 committatur *P* aliter—aliter]
alter—alter *T* 8 propositio in alicuius] propositionali cuius *T*
9 ueniunt] fiunt *P^o* 11 inuenirent *P¹* praeterita *T* 13 in-
durabo] inindurabo *T* 15 *cap. CVII T CX P CXI v*; *om. G*
16 absorbit *P* 19 (et 20) dracho *MV*; sic semper 20 fantastica
P fantastica *T* ficmenta *P* absorbuisset *v* 24 nomina *T*

uersa est, non in quod uersa est, quia in id etiam reuersa
 est: et ideo hoc uocari debebat quod principaliter erat. quid
 ergo dicendum est de uirgis magorum? utrum et ipsae ueri
 dracones factae fuerant, sed ea ratione uirgae appellatae sunt,
 5 qua et uirga Aaron? an potius uidebantur esse quod non
 erant, ludificatione uenefica? cur ergo ex utraque parte et
 uirgae dicuntur et dracones, ut de figmentis illis nihil differat
 loquendi modus? sed demonstrare difficile est quomodo, etiam si
 ueri dracones facti sunt ex uirgis magorum, non fuerunt tamen
 10 creatores draconum nec magi nec angeli mali, quibus mini-
 stris illa operabantur. insunt enim rebus corporeis per omnia
 elementa mundi quaedam occultae seminariae rationes, quibus
 cum data fuerit opportunitas temporalis atque causalis, pro-
 rumpunt in species debitas suis modis et finibus. et sic non
 15 dicuntur angeli, qui ista faciunt, animalium creatores, sicut
 nec agricolae segetum uel arborum uel quorumcumque in terra
 gignentium creatores dicendi sunt, quamuis nouerint praebere
 quasdam uisibiles opportunitates et causas, ut illa nascantur.
 quod autem isti faciunt uisibiliter, hoc angeli inuisibiliter;
 20 deus uero solus unus creator est, qui causas ipsas et rationes
 seminarias rebus inseuit. res breuiter dicta est; quae si
 exemplis et copiosa disputatione explicetur, ut facilius intelle-
 gatur, longo sermone opus est, a quo se ratio nostrae festi-
 nationis excusat.

3 ipsae v: ipsi PTV ueri] uiri Pⁱ 4 facti PTV 5 an]
 om. PⁱTⁱ 7 ut] et v defferat P 8 demonstrare T
 9 fuerint P^v 12 occulta seminaria v rationes] creatori v
 15 qui ista] que isti v 16 agricolae V quorumcumque V:
 quorumque PTV 18 oportunitates Tv oportunitatis Pⁱ 21 quae
 si] quasi v 22 ut] et Pⁱ 23 longe Pⁱ festinationes Tⁱ
 24 excusat] excurat T

XCVI.

VNDE POTVERINT INCANTATORES AQVAM IN SANGVINEM
VERTERE, SI IAM VBIQVE FACTVM ERAT. EX EODEM LIBRO
QVAESTIONVM EXODI.

- 111 Fecerunt autem similiter et incantatores Aegyp-⁵
tiorum ueneficiis suis, et eduxerunt ranas super
terram Aegypti. quaeritur unde, si iam ubique factum
erat. sed similis quaestio est, unde et aquam in sanguinem
uerterint, si tota aqua Aegypti in sanguinem conuersa iam
fuerat. proinde intellegendum est regionem, ubi filii Israhel¹⁰
habitabant, plagis talibus non fuisse percussam; et inde
potuerunt incantatores uel aquam haurire, quam in sanguinem
uerterent, uel aliquas ranas educere ad solam demonstrationem
magicae potentiae. quamquam potuerunt etiam, posteaquam
illa compressa sunt, facere; sed scriptura cito narrando con-¹⁵
iunxit quod etiam postea fieri potuit.

XCVII.

ITEM DE INDVRATIONE CORDIS PHARAONIS. EX EODEM LIBRO
QVAESTIONVM EXODI.

- 112 Et uidit Pharaon quoniam facta est refrigeratio;²⁰
et ingrauatum est cor eius, et non exaudiuit eos,
sicut dixerat dominus. hic apparet non illas tantum
fuisse causas obdurationis cordis Pharaonis, quod incantatores
eius similia faciebant, uerum etiam ipsam dei patientiam, qua

5 Ex. 8, 7 20 Ex. 8, 15

1 *cap. CVIII T CXI P CXII v; om. G* 2 potuerunt *GPTv*
sanguine *Pⁱ* 3 conuere P ubique *PVv: utique T* erat]
fuerat *v* 4 quaestionum] *om. V* 6 ueneficis *P* 8 et] *om.*
Pⁱv 9 uerterent *Pⁱ* 10 ubi *GMPTv: ibi MⁱV* 12 aurire
P 14 potuerant *PⁱV* 17 *cap. CVIII T CXII P CXIII*
v; om. G 18 ex eodem—exodi *om. T* 21 ingratum (ua *add.*
m. 2) T 23 fuisse *P* cordis pharaonis] *om. v* cordis] *cardis*
V 24 etiam] etiam et *T* patientiam] *patiendam Pⁱ*

parcebat. patientia dei secundum corda hominum quibusdam
 utilis ad paenitendum, quibusdam inutilis ad resistendum deo
 et in malo perseuerandum. non tamen per se ipsa inutilis
 est, sed secundum cor malum, sicut iam diximus. hoc et
 5 apostolus dicit: ignoras quia patientia dei ad paeni-
 tentiam te adducit? secundum autem duritiam
 cordis tui et cor impaenitens thesaurizas tibi iram
 in die irae et reuelationis iudicii dei, qui reddet
 unicuique secundum opera eius. nam et alibi cum di-
 10 ceret: Christi bonus odor sumus in omni loco, etiam
 illud adiunxit: et in his qui salui fiunt et in his qui
 pereunt. non dixit Christi bonum se odorem esse his qui
 salui fiunt, malum autem his qui pereunt; sed tantum bonum
 odorem se dixit. illi uero tales sunt, ut et bono odore pereant
 15 secundum sui cordis, ut saepe dictum est, qualitatem, quae
 mutanda est bona uoluntate in dei gratia, ut incipiant ei
 prodesse iudicia dei, quae malis cordibus nocent. unde ille
 mutato in melius corde cantabat: uiuet anima mea et
 laudabit te, et iudicia tua adiuuabunt me. non dixit:
 20 „munera tua“ uel „praemia tua“, sed: iudicia tua. multum
 est autem, ut sincera fiducia dici possit: proba me, domine,
 et tenta me; ure renes meos et cor meum. et ne sibi
 aliquid ex suis uiribus tribuisse uideatur, continuo addidit:
 quoniam misericordia tua ante oculos meos est, et
 25 complacui in ueritate tua. factam erga se commemorat

5 Rom. 2, 4—6

10 II Cor. 2, 15

18 Ps. 118, 175

21 Ps. 25, 2 et 3

1 patia^{tion} (tion add. m. 2) V patia^{enti} (enti add. m. 2) M : 2 paeni-
 tendum PT: patiendum Vv 3 malu P ipsam v 4 iam]
 om. v hoc] nam hoc v 5 ignorans P patientia. (m ras.)
 T 6 adducet Pⁱ adduxit v 7 impaenitens cor v 8 iu-
 dicii V: iusti iudicii PTv 11 adiunxit P qui salui—non
 dixit] T³ in ras. 12 his] in his v 13 his] in his v pereunt
 (qui om.) T 14 odore] odore de re T pereant P 16 ei] eis
 v 23 aliquis P tribuisse T uideatur V: uideretur PTv
 25 ergo P cummemorat V

misericordiam, ut complacere posset in ueritate, quoniam uniuersae uiae domini misericordia et ueritas.

XCVIII.

PROPTER HOC IPSVM, INQVIT, EXCITAVI TE, QVI
OSTENDAM IN TE VIRTVTEM MEAM. EX EODEM LIBRO
QVAESTIONVM.

- 113 Et propter hoc ipsum conseruatus es, ut ostendam in te uirtutem meam et ut annuntietur nomen meum in uniuersa terra. haec scripturae uerba et apostolus posuit, cum in eodem loco perdifficili uersaretur. ubi¹⁰ autem et hoc ait: si autem uolens deus ostendere iram et demonstrare potentiam suam attulit in multa patientia uasa irae — parcendo utique his quos malos futuros esse praesciebat: quae uasa dicit perfecta in perditione — et ut notas, inquit, faceret diuitias gloriae¹⁵ suae in uasa misericordiae. unde uasorum misericordiae uox est in psalmis: deus meus, misericordia eius praeueniet me; deus meus demonstraui mihi in inimicis meis. nouit ergo deus bene uti malis, in quibus tamen humanam naturam non ad malitiam creat, sed perfert eos patien-²⁰ter, quousque scit oportere; non inaniter, sed utens eis ad admonitionem uel exercitationem bonorum. ecce enim ut

1 Ps. 24, 10 4 (et 7) Ex. 9, 16 11 Rom. 9, 22 et 23
17 Ps. 58, 11

1 possit *Pv* 3 cap. CXIII *P* CXIII *v*; *om. GT* 4 propter hoc—quaestionum] Item de eadem re *T* propter—inquit *om. Gv*
propter *P*: pro *MV* inquit *om. P¹* excitauit te *GPv*: excitauit *MV* qui (i ex e corr. m. 2 in *V*) *MV*: ut *GPv* 6 quaestionum]
q. exodi t. XXXI *GPv* 8 nuntietur *v* 10 in *om. P¹* perdifficile *v* perdifficile *P* ubi] ibi *P¹T* 11 ostendere *ds* *P*
18 uas *T* futurus *P* 14 praescierat *PTv* perditionem *T*
16 suae *om. v* 18 in inimicis *T*: inimicis *V* inimicis *v* inter inimicos *P* 19 meos *Pv* uti] ut is (n ras.) *P* humanam *om. T* 20 perfert] fert *T* 21 scit] scit eos *PTv* 22 exercitationem] excitationem *P*

annuntiaretur nomen dei in uniuersa terra, uasis misericordiae
utique prodest. ad eorum utique utilitatem Phraeo seruatus
est, sicut et scriptura testatur et exitus docet.

XCVIII.

ITEM DE EO QVOD AIT: EGO INGRAVAVI COR PHARAONIS.
EX EODEM LIBRO QVAESTIONVM EXODI.

Dixit deus ad Mozen: intra ad Pharaonem; ego 114
enim grauavi cor eius et seruorum eius, ut ordine
superueniant signa mea haec super eos. ita dicit:
10 ego enim ingrauavi cor eius, ut ordine superueni-
ant signa mea haec super eos, tamquam opus habeat
deus cuiusquam malitiam. sed sic intellegendum est, ac si di-
ceret: „ego enim patiens fui super eum et seruos eius, ut non
eos auferrem, ut ordine superueniant signa mea super eos“.
11 quia enim patientia dei opstinatio fiebat malus animus, ideo
pro eo quod est: „patiens in eum fui“ dicitur: grauavi cor
eius.

C.

ET NON RELICTA LVCVSTA INDVRAVIT COR PHARAO-
NIS. EX EODEM LIBRO QVAESTIONVM EXODI.

Et non est relictæ lucusta una in omni terra 115
Aegypti. et indurauit dominus cor Pharaonis.
beneficium certe dei commemorauit scriptura, quod abstulit

5 (et 7) Ex. 10, 1 19 (et 21) Ex. 10, 19 sq.

1 dei] domini T utique misericordiae v 3 exitus (om. et)
P¹ 4 cap. CXIII P CXV v; om. GT 5 Item — exodi] item
de eadem re T de eo] om. GPv 7 deus] dominus GPv
moysen Pv 8 grauavi] graui T 9 superueniant (eū add. m. 2) P
ita dicit—super eos] om. T¹ 10 ingrauit T² grauavi P²v 12 ma-
litiā V: malitia PTv si] sic T 14 auferem P¹ ut] sed
ut v 15 obstinatio PTv malos animos P malis animis v
16 fui] om. v grauavi] graui T cor om. T 18 cap. CXV P
CXVI v; om. GT 19 Et non — exodi] Item de eadem re T
(et 21) locusta Pv

locustas; et secuta dixit indurasse dominum cor Pharaonis: beneficio utique suo et patientia sua, qua illa fiebat obstinatio, dum ei parceretur, sicut omnia mala corda hominum patientia dei male utendo durescunt.

CI.

5

QVOD TOLLENDO AB AEGYPTIIS AVRVM ET CETERA NON FECERINT FVRTVM. EX EODEM LIBRO QVAESTIONVM EXODI.

- 116 Deus ad Moſen: loquere ergo ſecreto in aures populi, et petat unusquisque a proximo, et mulier a proxima, uasa argentea et aurea et uestem. non hinc quisquam exemplum ſumendum putare debet ad expoliandum iſto modo proximum. hoc enim deus iuſſit, qui nouerat quid quemque pati oporteret. nec Iſrahelitae furtum fecerunt, ſed deo iubenti miniſterium praeſtauerunt: quemadmodum cum miniſter iudicis occidit eum quem iudex iuſſit occidi, profecto ſi id ſponte faciat, homicida eſt, etiam ſi eum occidat quem ſcit occidi a iudice debuiffe.

CII.

NON EXAUDIET PHARAO, VT MVLTPLICENTVR SIGNA. EX EODEM LIBRO QVAESTIONVM EXODI.

20

117. Dixit autem dominus ad Moſen: non exaudiet nos Pharaos, ut multiplicem ſigna mea et portenta

8 Ex. 11, 1 et 2 19 (et 21) Ex. 11, 9

1 locustas *Pv* 2 ille *v* fiebat] faciebat *MV* obstinatio
MPT obſtinatior *v* 5 *cap.* CX *T* CXVI *P* CXVII *v*; *om.* *G*
6 quod] quomodo intellegenda quod *P*^a tollendo] hebrei tollendo *P*^a
in mg. fecerunt *P*^a 8 deus *V*: dixit dominus *PTv* moſeſen
Pv 9 proximo] proximo ſuo *v* 11 quiſque *PTv* ſumendum
exemplum *PTv* expoliendum *v* 12 enim] *ē v* 13 quid] quod
T quemque] quemquam *V* furtum] futurum *P* 14 iuuenti *V*
iubente *Pv* 15 occidi iuſſit *v* 16 occidat] occidit *v* 18 *cap.* CXI
T CXVII *P* CXVIII *v*; *om.* *G* 19 pharaonis (nis *del. m.* 2) *P* ut—
ſigna *om.* *P* 21 moſeſen *Pv* 22 multiplicentur *Pv*

mea in terra Aegypti: tamquam opus fuerit eius inobedientia, ut signa illa multiplicarentur, quae utiliter fiebant ad terrendum populum dei atque ipsa discretionem ad pietatem informandum. sed hoc dei fuit, malitia cordis illius benivolentis, non Pharaonis, dei patientia male abutentis.

CIII.

QUOMODO ACCIPIENDVM SIT QVOD AIT: DIEM LEGITIMVM
SEMPITERNVM. EX EODEM LIBRO QVAESTIONVM EXODI.

Quod scriptum est: et facietis diem hunc in proge-
10 nies uestras legitimum aeternum uel aeternalem —
quod graece dicitur αἰώνιον — non sic accipiendum est, tamquam possit istorum praetereuntium dies esse ullus aeternus; sed illud aeternum est quod iste significat dies: uelut cum dicimus ipsum deum aeternum, non utique istas duas syllabas
15 aeternas dicimus, sed quod significant. quamquam diligenter scrutandum sit quomodo appellare scriptura soleat aeternum; ne forte ita dixerit sollemniter aeternum, quem nefas habeant praetermittere aut sua sponte mutare. aliud est enim quod praecipitur, quousque fiat — sicut praeceptum est, ut septies
20 muros Hiericho circuiret arca — aliud cum praecipitur sic obseruari aliquid, ut nullus terminus praefiniatur observationis, siue cotidie siue per menses siue per annos sollemniter siue per multorum uel aliquorum annorum certa interualla. aut ergo sic appellauit aeternum, quod non sua sponte audeant
25 desinere celebrare, aut, sicut dixi, ut non ipsa signa rerum, sed res, quae his significantur, aeternae intellegantur.

7 (et 9) Ex. 12, 14

20 cf. Ioa. 6, 3 sq.

2 multiplicentur T	3 ipsa discretionē P	5 patientiam Pv
abutentia] abeuntis P	6 cap. CXII T CXVIII P CXVIII v; om.	
G 8 ex] et ex P	11 aconion PTv eonion MV	14 dicamus
P syllabas P	15 aeterna V	16 scriptura appellare
v appellari P	scriptura] om. T	17 sollemniter Pv quam]
que v habeantur v	20 cum] eum T	21 observationes P ⁱ
23 aut] ut P ⁱ	25 ut] om. T	

Sustulerunt autem filii Israhel de Ramesse in Soccoth in sescenta milia peditum uiri praeter instructum uel censum.

CIII.

DE QUADRINGENTIS ANNIS NON AD SERVITVTEM, SED AD PEREGRINATIONEM SEMINIS ABRAHAЕ REFERENDIS. EX EODEM LIBRO QVAESTIONVM EXODI.

- 119 Quod ergo dixit deus ad Abraham: sciendo scies, quia peregrinum erit semen tuum in terra non propria, et in seruitutem redigent eos et nocebunt illis¹⁰ quadringentis annis, non sic accipiendum est, tamquam in illa durissima seruitute quadringentos annos dei populus fuerit; sed quia scriptum est: in Isaac uocabitur tibi semen, ex anno natiuitatis Isaac usque annum egressionis ex Aegypto computantur anni CCCCV. cum ergo de quadringentis¹⁵ triginta detraxeris uiginti quinque, qui sunt a promissione usque ad natum Isaac, non mirum est, si CCC et v annos summa solida quadringentos uoluit appellare scriptura, quae solet tempora ita nuncupare, ut quod de summa perfectioris numeri paululum excrescit aut infra est, non computetur. non²⁰ itaque quod ait: in seruitutem redigent eos et nocebunt illis, ad quadringentos annos referendum est, tamquam per tot annos eos habuerint in seruitute; sed referendi sunt CCC anni ad id quod dictum est: peregrinum erit semen

1 Ex. 12, 37

8 Gen. 15, 13

13 Gen. 21, 12

1 sustulerunt—censum *MTV: om. Pv* 4 cap. CXIII *T CXVIII*
P CXX v; om. G 5 quadringentis *MV* quadraginta *T* quadraginta
P^a 6 habrahe *P* 7 exodi *PTv: genesi MV* 9 propriam
V 11 quadringentis *T* quadraginta *P^a* 12 quadringentos *T* qua-
 dringentis *v* quadraginta *P^a* annis *v* 14 natiuitatis *V* 15 CCCCV]
 quadraginta quinque *P^a* quadringentis *TV^a* quadrintis *P^a* 17 CCCCV]
 quadringentos *T* quadringintas *P^a* 19 tempore *P^a* nuncupare
T 20 paulolum *v* 22 quadringentos *T* 23 seruitutem
PT 24 CCCCV] quadrigenti *T* quadringinti *P^a*

tuum in terra non propria; quia, sine in terra Chanaan
sive in Aegypto, peregrinum erat illud semen, antequam
hereditatem sumerent terram ex promissione dei; quod factum
est posteaquam ex Aegypto liberati sunt; ut hyperbaton hic
intellegatur et ordo uerborum sit: sciendo scies, quia
peregrinum erit semen tuum in terra non propria
quadringentis annis; illud autem interpositum intellegatur: et in seruitutem redigent eos et nocebunt
illis, ita ut ad quadringentos annos ista interpositio non per-
tineat. in extrema enim parte annorum summae huius, hoc
est post mortem Ioseph, factum est, ut in Aegypto populus
dei duram perageret seruitutem.

CV.

QVA DIVISIONE NVMERANDA SINT DECEM PRAECEPTA LEGIS.

EX EODEM QVAESTIONVM LIBRO DE EXODO.

Quaeritur decem praecepta legis quemadmodum diuidenda
sint, utrum quattuor sint usque ad praeceptum de sabbato,
quae ad deum pertinent, sex autem reliqua, quorum primum
est: honora patrem et matrem, quae ad hominem per-
tinent; an potius illa tria sint et ista septem. qui enim dicunt
illa quattuor esse, separant quod dictum est: non erunt
tibi di alii praeter me, ut aliud praeceptum sit: non
facies tibi idolum et cetera, ubi figmenta colenda prohi-
bentur; unum autem uolunt esse: non concupisces uxorem
proximi tui, non concupisces domum proximi tui

5 Gen. 15, 13 19 Ex. 20, 1—17

2 antequam] donec antiquam v 4 hiperbaton Vv hyperbatom
P intellegatur hic v 7 quadringentos annos v intelle-
gatur P 8 in] om. P 9 ut] ut non v ista] ita P¹
10 extrema P 11 post] om. MV 13 cap. CXIII T CXX P.
CXI v; om. G 14 numerande P¹ sunt P² 15 de exodo
scripsi: exodi PT de genesi MV; om. v 19 patrem] patrem tuum
P 22 dii GPv alii] alieni P¹ 24 non concupisces — p. 362, 2
uolunt esse] om. Gv 25 non concupisces — tui] om. MV proximi
tui] om. T

et omnia usque in finem. qui uero illa tria esse dicunt et ista septem, unum uolunt esse quidquid de uno colendo deo praecipitur, ne aliquid aliud praeter illum pro deo colatur; haec autem extrema in duo diuidunt, ut aliud sit: non concupisces uxorem proximi tui, aliud: non concupisces domum proximi tui. decem tamen esse praecepta neutri ambigunt, quoniam hoc scriptura testatur.

Mihi tamen uidetur congruentius accipi tria illa et ista septem, quia et trinitatem uidentur illa quae ad deum pertinent insinuare diligentius intuentibus. et re uera quod dictum est: non erunt tibi di alii praeter me, hoc ipsum perfectum explicatur, cum prohibentur colenda figmenta. concupiscentia porro uxoris alienae et concupiscentia domus alienae tantum in peccando differunt, ut illi quod dictum est: non concupisces domum proximi tui, adiuncta sint et alia dicente scriptura: neque agrum eius, neque seruum eius, neque ancillam eius, neque bouem eius neque subiugalem eius, nec omne pecus eius, nec quaecumque proximi sui sunt. discreuisse autem uidetur concupiscentiam uxoris alienae a concupiscentia cuiuslibet rei alienae, quando utrumque sic coepit: non concupisces uxorem proximi tui; non concupisces domum proximi tui, et huic coepit cetera adiungere. non autem cum dixisset: non concupisces uxorem proximi tui, huic conexuit alia dicens: „neque domum eius neque agrum eius neque seruum eius“ et cetera: sed omnino apparent haec esse coniuncta quae uno praecepto uidentur contineri, et discreta ab illo ubi uxor nominata est. illud autem ubi dictum est: non erunt tibi di alii praeter me, apparet huius rei

1 uera Pⁱ 2 ista. (e ras.) P 9 quia] qui Pⁱ que Pⁱ
 et trinitatem] ex trinitate. (m ras.; ex t in ras. a m. 2) P 10 insinuare Tⁱ 11 dii P^v alia. P 13 porro] uero P^v
 14 peccato Pⁱ 15 adiuncte P 18 subiugalem TⁱV (cf. Rönisch p. 118): subiugale PT^v neque omne v pecus (eius om.) Tⁱ
 19 sui TV: tui P^v 20 (et 21) aliaene T a] et v concupiscentiam v 24 non] et non P 25 alia] talia PⁱT 27 continere Pⁱ 29 dii P^v alii] alieni Pⁱ

diligentiorē exsecutionem esse in his quae subiuncta sunt. quo enim pertinet: non facies tibi idolum neque ullum simulacrum, quaecumque in caelo sunt sursum et quaecumque in terra deorsum et quaecumque sub terra in aqua; non adorabis eis neque servies illis, nisi ad id quod dictum est: non erunt tibi di alii praeter me?

Sed rursus quaeritur quo differat: non furtum facies, ab eo quod paulo post de non concupiscendis proximi rebus
 10 praecipitur. non quidem omnis, qui rem proximi concupiscit, furatur; sed si omnis, qui furatur, rem proximi concupiscit, poterat in illa generalitate, ubi de non concupiscenda re proximi praecipitur, etiam illud quod ad furtum pertinet contineri. similiter etiam quaeritur quo differat quod dictum est:
 15 non moechaberis, ab eo quod paulo post dicitur: non concupisces uxorem proximi tui. in eo quippe quod dictum est: non moechaberis, poterat et illud intellegi. nisi forte in illis duobus peccatis moechandi et furandi ipsa opera notata sunt, in his uero extremis ipsa concupiscentia;
 20 quae tantum differunt, ut aliquando moechetur qui non concupiscit uxorem proximi, aliqua alia causa cum illi miscetur, aliquando autem concupiscat nec ei misceatur poenam timens. et hoc fortasse lex ostendere uoluit, quod utrumque peccata sint.

25 Item quaeri solet utrum moechiae nomine etiam fornicatio teneatur. hoc enim graecum uerbum est, quo iam scriptura utitur pro latino; moechos tamen graece non nisi adulteros

1 subiuncta] sibi iuncta v 2 quo enim] quoniam T 3 simulacrum V 5 eis P¹TV: eos v ea P² 6 dii Pv alii] alieni P¹ 8 quo] quid GP²v qd P¹ 10 non quidem — 13 praecipitur] om. V concupiscet ** (e in i corr.; et ras.) P 11 furatur sed — concupiscit om. T¹ si om. T² concupisci G¹v 12 non de P 14 quo] quid GP²v qd P¹ 15 (et 17) moechaueris T 17 et om. T¹ 18 ipso P¹ 19 notata sunt om. T¹ 20 moechatur G¹v 22 concupiscit G¹v ei] eis G¹P¹v 23 utraque PTv 25 moechia v nomine om. v 26 quo] quod P¹(?)v iam om. T

dicit. sed utique ista lex non solis uiris in populo, uerum
 etiam feminis data est. neque enim quia dictum est: non
 concupisces uxorem proximi tui, nihil hic sibi prae-
 ceptum debet putare femina et tamquam licite concupiscere
 uirum proximae suae. si ergo hic ex illo quod uiro dictum
 est intellegitur, quamuis non dictum sit, quod etiam ad femi-
 nam pertineat, quanto magis eo quod dictum est: non
 moechaberis uterque sexus astringitur, cum et ipsum prae-
 ceptum potest referri ad utrumque, sicut: non occides,
 non furaberis, et quae alia similiter non expresso uno sexu
 utrique uidentur sonare communiter. tamen ubi unus expri-
 mitur, honoratior utique exprimitur, id est masculinus, ut ex
 hoc intellegat etiam femina quid sibi praeceptum sit. ac per
 hoc si femina moecha est habens uirum, concumbendo cum
 eo qui uir eius non est, etiam si ille non habeat uxorem,
 profecto moechus est et uir habens uxorem concumbendo cum
 ea quae uxor eius non est, etiam si illa non habeat uirum.
 sed utrum, si faciat qui uxorem non habeat, uel femina, quae
 uirum non habet, praecepti huius transgressione teneantur,
 merito quaeritur; si enim non tenentur, non est prohibita in
 decalogo fornicatio, sed sola moechia, id est adulterium, quam-
 uis omnis moechia fornicatio esse intellegatur, sicut locuntur
 scripturae. dominus autem dicit in euangelio: quicumque
 dimiserit uxorem suam excepta causa fornicationis,
 facit eam moechari. hic autem utique fornicationem
 appellauit, si cum alio peccet quae uirum habet, quod est

23 Matth. 5, 32

1 in populo] *om. P* 4 putari *v* licitae *T* 5 uiro] uero
P¹V 6 faeminam *V* 7 eo] ex eo *V* 8 moechaberis *V*
 moechaueris *T* moecharis *P* 10 furaueris *T* et *om. P*
 quae alia *Tv*: quae aliter *V* alia-quae (ae *ras.*) *P* 12 masculus *v*
 13 (et 14) faemina *V* sibi] si *T* 14 moecha] moechata *P¹v* concum-
 bendo *PTv*: non concumbendo *V* 16 est] *eras. in P* 17 ille *P¹*
 uirum] uirū pfecto mecha *P¹ in ras.* 18 faemina *V* 19 trans-
 gresione *T* transgressioni *P¹* 20 prohibito *P¹* 22 moechia]
 moechia etiam *T¹v* esse fornicatio *P* intellegitur *PTv* lo-
 quantur *T* 24 excepto *v* 25 autem *V*: *om. PTv*

moechia, id est adulterium. omnis ergo moechia etiam fornicatio in scripturis dicitur. sed utrum etiam omnis fornicatio moechia dici possit, in eisdem scripturis non mihi interim occurrit locutionis exemplum. sed si non omnis fornicatio etiam moechia dici potest, ubi sit in decalogo prohibita illa fornicatio, quam faciunt uiri, qui uxores non habent, cum feminis, quae maritos non habent, utrum inueniri possit ignoro. sed si furti nomine bene intellegitur omnis illicita usurpatio rei alienae — non enim rapinam permisit qui furtum prohibuit; sed utique a parte totum intellegi uoluit, quidquid illicitè rerum proximi auferitur: — profecto et nomine moechiae omnis illicitus concubitus atque illorum membrorum non legitimus usus prohibitus debet intellegi.

Et quod dictum est: non occides, non putandum est fieri contra hoc praeceptum, quando lex occidit uel occidi aliquem deus iubet. ille enim facit qui iubet, quando ministerium negare non licet.

In eo etiam quod dictum est: falsum testimonium non dices aduersus proximum tuum, quaeri solet utrum prohibitum sit omne mendacium; ne forte non sit hoc praeceptum aduersus eos qui dicunt tunc esse mentiendum, quando id mendacium prodest alicui et nihil obest ei cui mentiris; tale quippe non est aduersus proximum tuum; ut ideo uideatur hoc addidisse scriptura, quae posset breuiter dicere: falsum testimonium non dices, sicut dixit: non occides, non moechaberis, non furaberis. sed hinc magna quaestio est nec a festinantibus commode explicari potest, quomodo accipiendum sit: perdes omnes, qui lo-

28 Ps. 5, 7

1 moechia id]	moechiā id P ^a	moechari id T	2 utrum. T
5 ubi] unde P ^a	prohibeata (e in i corr. m. 2) P	6 qui] que	
P ^a	7 faeminis V	quae] qui T ^v	inuenire P ^a
8 si]			
om. v	furti] forti hoc v	10 a parte] aperte P ^a V	11 rerum
rerum P ^a (corr. m. 2)	nominae V	12 illicitos concubitos P	
13 legitimos P ^a	prohibitos P	20 mendacium] mandatum P ^a	
hoc] om. v	22 id] idē v	ad P ^a	ei] om. T
24 possit			
P ^r	26 moechaueris T	furaueris T	27 explicare P ^a

cuntur mendacium, et: noli uelle mentiri omne mendacium, et cetera huius modi.

CVI.

EXPOSITIO DECEM PRÆCEPTORVM SALVA FIRMITATE SVI AD
LITTERAM FVNDAMENTI. EX DECALOGI EXPOSITIONE AD 5
POPVLVM.

- 121 Prius in fundamento posita rerum gestarum firmitate signi-
ficantia debemus inquirere, ne subtracto fundamento in aere
uelle aedificare uideamur. ad plagas decem non pertinet quod
primum factum est signi causa, ut uirga in serpentem con-10
uerteretur. aditus enim erat ipse ad Pharaonem, quo commen-
dabatur Moses educturus ex Aegypto populum dei: nondum
autem contumaces feriebantur, sed diuino signo iam terre-
bantur. uirga significat regnum dei, idemque regnum dei esse
utique populum dei, serpentem autem tempus mortalitatis 15
huius; mors enim a serpente propinata est. tamquam ergo
cadentes de manu domini in terram mortales effecti sunt;
unde proiecta uirga ex manu serpens effecta est. fecerunt et
magi Pharaonis similiter; uirgis eorum proiectis serpentes
facti sunt. sed prius serpens Mosi, id est uirga Mosi, deuorauit 20
omnes serpentes magorum. tunc demum cauda comprehensa
identidem uirga facta est et regnum remeant ad manum.
sunt ergo uirgae magorum populi impiorum uicti Christi
nomine; cum in eius corpus transferuntur, tamquam a serpente

1 Eccli. 7, 13 10 cf. Ex. 7, 10 sqq.

1 mentire *P¹v* 3 cap. CXV *T* CXXI *P* CXXII *v*; *om. G*
4 praeceptorum] praeceptorum et decem plagari *T* 5 ex] ex ipsa
Pv 7 in *om. v* posito *Tv* rerum] postea rerum *v* firmi-
tate *v* significantiam *P¹* 9 aedificare *P¹* ad] sed ad *Pv*
11 aditus *V* auditus *v* erat enim ipse *T* enim ipse erat *Pv*
commendatur *T* commendaretur *P¹* 12 moyses *PT¹v* educturum
P² populos dei ex aegypto *v* 13 autem] enim *Pv* 15 ser-
pentem (*corr. m. 1*) *T* 17 cadentis *P¹* effecti] facti *Pv* 18 ef-
fecta] aefecta (*ef ras.*) *P* 20 moysi *PT¹v* 24 transferantur *P¹*

Mosi deuorantur, donec redeat regnum dei ad marem dei, sed in fine mortalis saeculi, quod significat cauda serpentis; magnum signum! fiat, fiat! audistis quid debeatis desiderare: audite quid debeatis uitare.

5 Primum praeceptum in lege de colendo uno deo: non erunt, inquit, tibi di alii praeter me. Prima plaga Aegyptiorum: aqua conuersa est in sanguine. compara primum praeceptum primae plagae: deum unum, ex quo sunt omnia, in similitudine intellege aquae, ex qua generantur omnia.
 10 quo enim pertinet sanguis nisi ad carnem mortalem? quid est ergo conuersio aquae in sanguinem, nisi quia obscuratum insipiens cor eorum? dicentes enim se esse sapientes stulti facti sunt et commutauerunt gloriam incorruptibilis dei in similitudinem imaginis
 15 corruptibilis hominis. gloria incorruptibilis dei sicut aqua; similitudo imaginis corruptibilis hominis sicut sanguis. et hoc quidem fit in corde impiorum. nam deus incommutabilis manet; neque enim quia et apostolus dixit: commutauerunt, ideo mutatus est deus.

20 Secundum praeceptum: non accipies nomen domini dei tui in uanum. qui enim accipit nomen domini dei sui in uanum, non mundabitur. nomen domini dei nostri Iesu Christi ueritas est; ipse enim dixit: ego sum ueritas. ueritas ergo mundat, uanitas inquinat. et quoniam qui loquitur
 25 ueritatem, de dei loquitur — qui enim loquitur mendacium, de

5 Ex. 20, 3

7 cf. Ex. 7, 20

11 Rom. 1, 21 sqq.

20 Ex. 20, 7

23 Io. 14, 6

25 cf. Io. 8, 44

1 moysi *PT^o*manu *V*2 in *om. v*3 fiat fiat *TV*: fiat*Pⁱ* fiet *P^{2o}*quid] quae *T*4 quid] quod *T*5 de] *om. Tⁱ*6 dii *PT^o*7 sanguinem *P^o*9 in similitudine—omnia] *om.**MV*similitudinem *GP^o*qua] quo *GⁱP^{1o}*omnia] *om.**G^o*10 enim *MV*: autem *GPT^o*

11 obscuratam] obscuratum

est *PT^o*12 insepiciens *P*se] *om. T*esse se *v*

14 si-

militudine. (e a m. 2 in ras.) *P*15 gloria—imaginis] *add. P²* in*mg.*16 corruptibilis hominis] *om. P*19 mutatus *Pⁱ*

25 dei

MⁱTV: deo *MⁱP^o*

suo loquitur — ueritatem loqui est rationabiliter loqui, uanitatem autem loqui est strepere potius quam loqui; merito: quia secundum praeceptum est dilectio ueritatis, cui contraria est dilectio uanitatis. loquitur autem ueritas, perstrepat uanitas. huic praecepto secundo contrariam uidete secundam plagam. 5 quae est illa secunda plaga? ranarum abundantia. habes expressam significatam uanitatem, si attendas ranarum loquacitatem. uide amatores ueritatis, non accipientes in uanum nomen domini dei sui, loqui sapientiam inter perfectos, etiam in perfectos; non quidem loqui quod sapere non possunt, non 10 tamen recedere a ueritate et pergere in uanitatem. quamuis enim imperfecti non capiant si quid paulo excelsius fuerit disputatum de uerbo dei, deo apud deum, per quod facta sunt omnia, possintque capere quod inter eos loquitur Paulus tamquam inter paruulos Christi, Iesum, et hunc crucifixum, non 15 tamen illa est ueritas et ista est uanitas. uanitas autem esset, si Christum mortem non impleuisse, sed finxisse dicere-mus, si uulnera illa in phantasmate fuisse, si sanguinem non uerum, sed simulatum de uulneribus emanasse, si falsas eum cicatrices tamquam post falsa uulnera demonstrasse. cum uero 20 ista omnia uera dicimus, facta dicimus, certa, expressa, impleta credimus et praedicamus, quamuis de sublimi illius et de incommutabili ueritate non loquamur, non tamen imus in uanitatem. qui autem illa omnia in Christo falsa et simulata dicunt, ranae sunt clamantes in palude; strepitum uocis 25

6 cf. Ex. 8, 6
15 cf. I Cor. 1, 23

9 cf. I Cor. 2, 6

13 cf. Io. 1, 1 sqq.

2 autem *om. v* est *om. v* 4 ueritas *om. P* perstrepat]
per strepitum *P* 5 contrarium *P¹T¹* contraria *v* 6 habun-
dantia *P* expressum *P¹* 7 significantem *v* ranarum *om.*
P¹ 9 etiam in perfectos] *om. v* 10 sapere] capere *T*
12 capiunt *T* 13 deo] *om. T*; dñm *P¹* 15 Christi *om. T*
Iesum] ihm (ihu *v*) xpm *PTv* 16 illa est] est illa *v* ista est
V: ista *PTv* 17 mortem *om. P¹* finxisse *P* 18 fantasmate
PTv 21 uera] uere *v* facta (ct a m. 2 in ras.) *T* dicemus
P¹ certe *Tv* 23 de] dñ *P* incommutabile *P¹* 25 stre-
pidum uoces *P¹*

habere possunt, doctrinam sapientiae insinuare non possunt. denique in ecclesia locuntur haerentes ueritati ueritatem, per quam facta sunt omnia, ueritatem uerbum carnem factum et habitare in nobis; ueritatem Christum natum de deo, unum de uno, unigenitum et coaeternum; ueritatem accepta forma serui natum ex uirgine Maria, passum, crucifixum, resurgentem, ascendentem; ubique ueritatem, et quam paruulus aetate capere non potest; ueritatem et in pane et in lacte, in pane magnorum, in lacte paruulorum. idem quippe panis ut lac fiat per carnem traicitur. qui autem huic ueritati contradicunt et in sua uanitate decepti decipiunt, ranae sunt taedium offerentes auribus, non cibum mentibus. audi denique homines rationabiliter loquentes: non sunt loquellae neque sermones, quorum non audiantur uoces eorum; sed uoces non inanes, quia in omnem terram exiit sonus eorum et in fines orbis terrae uerba eorum. si autem et ranas contrario uis intellegere, illum uersum psalmi recale: uana locuti sunt unusquisque ad proximum suum.

Tertium praeceptum: memento diem sabbati sanctificare eum. in tertio isto praecepto insinuatur quaedam uacationis indictio, quae est cordis tranquillitas ac mentis, quam facit bona conscientia; ibi sanctificatio, quia ibi spiritus dei. denique uidete uacationem, hoc est quietem: super quem, inquit, requiescet spiritus meus nisi super humilem et quietum et tremmentem uerba mea? inquieti ergo resiliunt ab spiritu sancto, rixarum amatores,

13 Ps. 18, 4 sq. 18 Ps. 11, 3 20 Ex. 20, 8 24 Es. 66, 2

1 insinuare P 2 loquuntur T 3 quam] quem P¹v 4 habitantem P¹ de] a v 5 ueritate v 7 post ueritatem add. a: et quam perfecti capiunt; om. libri aetate MV: om. GPTv
8 magnorum] agnorum v 9 ut] et v fiet v 10 autem] T¹ in ras.
11 in] om. P 12 inferentes P²T 13 rationaliter T loquellae Tv
14 audientur P¹ 15 non] om. v exiit P 16 si] sicut T¹ 17 contrario uis V: uis e contrario PTv
22 uacationis P¹ indicio P¹v 23 fecit P¹ 25 requiescit PTv
nisi Vv: om. PT 26 quietem P inquieti] inquiete P¹

calumniarum seminatores, contentionis quam ueritatis cupidiores; inquietudine sua non admittunt quietem sabbata spiritalem. contra istorum inquietudinem dicitur, tamquam ut sabbatum habeant in corde sanctificationem spiritus dei: esto mansuetus ad audiendum uerbum, ut intellegas. ¹ quid intellecturus sum? deum dicentem: „cessa ab inquietudine tua; non sit tumultus quidam in corde tuo per corruptionem uolitantibus phantasmatibus et compungentibus; non sit“. ita deum enim intellecturus es dicentem tibi: uacate et uidete, quoniam ego sum dominus. tu per inquietudinem uacare ¹⁰ non uis, contentionum tuarum corruptione caecatus exigis uidere quod non potes. attende enim et contrariam tertiam plagam huic praecepto tertio: scinifes natae sunt in terra Aegypti de limo. muscae quaedam sunt minutissimae, inquietissimae, inordinate uolitantes, in oculos irruentes, non permittentes ¹⁵ hominem quiescere, dum abiguntur, et irruunt, dum abactae rursus adeunt, sicut omnino uana phantasmata cordis contentiosorum. tenete praeceptum, cauete plagam.

Quantum praeceptum est: honora patrem tuum et matrem tuam. huic contraria quarta Aegyptiorum plaga ²⁰ cynomyia est. quid est cynomyia? canina musca; graecum uocabulum est. caninum est parentes non agnoscere. nihil tam caninum, quam cum illi qui genuerunt non agnoscuntur. merito autem et catuli canum caeci nascuntur.

Quintum praeceptum est: non moechaberis. quinta plaga ²⁵

4 Eccli. 5, 13 9 Ps. 45, 11 13 cf. Ex. 8, 17 19 Ex.
20, 12 20 cf. Ex. 8, 24 25 Ex. 20, 13

1 contentiones *P*^a 2 admittunt *V*: ad se admittunt *PTv*
quietum *Pv* sabbata *P^aT^aV*: sabbatum *P^av* sabbati *T^a* spiritale
v et spiritalem (et *add. m. 2*) *P* 6 sum] aim *v* inquietudine]
iniquitate *v* 8 fantasmatibus *PTv* compungentibus] compun-
gentibus te *PTv* 12 et] *om. v* 13 scynefes *V* sciniphes *T*
nati *T* 14 inquietissimae] *om. T^a* 15 uolitantis *P^a* oculos]
oculto *P^a* 16 ambiguntur *T^av* abactae] abiectae *P* 17 ade-
unt *V*: redeunt *PTv* fantasmata *PTv* 20 tuam] *del. m. 2 in*
T contraria] contra *V* quarta] in quarta (in *add. m. 2*) *P*
21 cynomyia *libri* cynomyia est] c. enim *v* 23 cum illi qui *PTv*:
illi qui cum *V* 24 autem] ergo *PTv*

est mors in pecora Aegyptiorum. comparemus: da hominem
 moechari meditantem, coniugio non contentum suo; appetitum
 quendam carnis in se domare non uult, qui est nobis pecori-
 busque communis. etenim concumbere et generare etiam
 5 pecudum est; ratiocinari, intellegere humanum est. ideo ratio,
 quae praesidet in mente, motus inferiores carnis tamquam
 regnans et dominans frenare debet, non immoderate et illicite
 passim uaqueque laxare. ideoque ipsis pecoribus natura datum
 est instituyente creatore, ut non moueantur ad feminas et ad
 10 concubitum nisi certis temporibus; neque enim ratione se
 cohibet alio tempore pecus, sed omnino ipso motu frigescente
 torpescit. homo autem ideo semper moueri potest, quia et
 refrenare motum potest. tibi dominationem rationis creator
 dedit, tibi praecepta continentiae tamquam in bestias inferiores
 15 lora concessit. tenes tu quod pecus non potest, et ideo speras
 tu quod pecus non potest. aliquantum laboras in continendo:
 non laborat pecus; sed gaudebis semper in aeternitate, ad
 quam non peruenit pecus. si opus fatigat, merces consoletur;
 et ipsa enim patientia est interiorem motum frenare et quod
 20 habes commune cum pecore non tamquam pecus in omnia
 relaxare. quod si contemseris te et imaginem dei, in qua
 fecit te, neglexeris, uictus cupiditate insinuatorum rerum, tam-
 quam amisso homine eris pecus, non quasi conuersus in
 naturam pecoris, sed in hominis forma habens similitudinem
 25 pecoris, qui non audis dicentem: nolite esse sicut equus
 et mulus non habentes intellectum. sed forte eligis

1 cf. Ex. 9, 6 25 Ps. 31, 9

1 da] ad P² in ras. 2 moechare PVv non] om. T con-
 tentum T 5 pecudum T¹ * intellegere (& add. m. 2) P
 6 mentem TV inferioris P 8 uaqueque P¹ pecoribus] om.
 T¹ 9 instituyente (te obduxit m. 2 in V) TVv: instituere P¹
 creatore] creaturae T¹ moueatur v faeminas V 12 semper
 ideo v 14 praeceptu (ū in a corr. m. 2) T 15 speres v 16 quod
 —potest] om. v laboras aliquantum PTv 17 aeternitate V
 18 mercis P¹ 21 laxare T te] te in te P¹T qua] quo P¹
 22 te fecit v 23 ammisso P eris] add. P² in mg. 24 natura
 T 26 eligis] diligis T

tibi esse pecus et libera uagari libidine nulla lege appetitum carnis ad continentiam refrenando. attende plagam: si pecus es, non times; saltem mori times.

Sextum praeceptum: non occides. sexta plaga: pustulae in corpore et uesicae bullientes et scatentes et incendia uulnerum ex fauilla fornacis. tales sunt animae homicidales: ardent ira, quia per iram homicidii fraternitas deperiit. ardent homines ira, ardent et gratia; sed alius est feruor sanitatis, alius feruor ulceris. ardentes papulae per totum concepta homicidia scatent et sanum non est; feruet, sed non de spiritu dei. nam et qui uult subuenire feruet (et qui uult occidere feruet;) ille praecepto, ille morbo; ille bonis operibus, ille saniosis ulceribus. si possemus uidere animas homicidarum, plus plangeremus quam putrescentia corpora ulceratorum.

Sequitur: non furaberis, praeceptum septimum. et plaga septima: grando in fructibus. quod contra praeceptum subducis, de caelo perdes; nemo enim habet iniustum lucrum sine iusto damno. uerbi gratia, qui furatur acquirit uestem, sed caelesti iudicio amittit fidem. ubi lucrum, ibi damnum; uisibiliter lucrum, inuisibiliter damnum; lucrum de sua caecitate, damnum de domini nube. neque enim aliquid sine providentia, carissimi. aut uere putatis ea quae patiuntur homines dormiente deo pati? passim uidentur fieri haec, nubes colligi, imbres infundi, grandinem iaci, tonitruis terram concuti, coruscatione terreri; passim putantur fieri et quasi ad diuinam

4 Ex. 20, 15 5 cf. Ex. 9, 10 15 Ex. 20, 14 16 cf. Ex. 9, 23 sqq.

1 liber v	uagare V uacare v	libidini v	2 refrenando
α: refrenandam V	refrenandum PT ^v	refrenans T ²	3 saltim P ^v
5 uessicae T ^v	6 ex] et v	fabilla TV fauillae v	homicidiales
v	7 homicidi T ²	deperiit (i del. m. 2) T	11 et qui uult
occidere feruet α: om. libri	13 saniosis] scabiosis v	possimus	
Vv	14 putriscentia V	15 furaueris TV	17 perdis T
18 adquiret v	19 ammittit T amittat v	ibi] ubi T ² V	
21 sine] sine dei v	22 uere] iure uel uire G ^v	24 collegi	
V	himbres V	grandines T ²	tonitruis P ² T: tonitrues P ²
thonitruis v	tronitus V ²	tonitrus V ²	

providentiam non pertinere. contra tales cogitationes uigilat ille psalmus: laudate dominum de terra — cum laudes dictae essent de caelo — dracones et omnes abyssi, ignis, grando, nix, glacies, spiritus tempestatis, aquae faciunt uerbum eius. ergo qui suo malo desiderio forinsecus furantur, dei iudicio intrinsecus grandinantur. o si possent inspicere agrum cordis sui, profecto lugerent, dum ibi non inuenirent quod in os mentis mitterent; et si in furto suo inuenirent quod in auditatem uentris mitterent, maior fames esset hominis interioris, maior fames et periculosior plaga et grauior mors. multi mortui ambulant et multi facinorosi de diuitiis exsultant. denique seruum dei scriptura intus dicit locupletem: absconditus, inquit, cordis uestri homo, qui est ante deum diues. non ante homines diues, sed ante deum diues; ubi deus uidet, ibi diues. quid ergo tibi prodest? ubi homo non uidet furaris, et ubi deus uidet grandinaris.

Octauum praeceptum: falsum testimonium non dices. octaua plaga: lucusta, animal dente noxium. quid autem uult falsus testis nisi nocere mordendo et consumere mentiendo? denique admonens homines dei apostolus, ne se falsis criminationibus appetant: si mordetis, inquit, et comeditis inuicem, uidete, ne ab inuicem consumamini.

Nonum praeceptum: non concupisces uxorem proximi tui. nona plaga: densae tenebrae. etenim est quaedam moechia, contra quam supra praeceptum est, etiam in non appetenda castitate uxoris alienae. moechus est enim et qui

2 Ps. 148, 7 sq. 13 I Petr. 3, 4 18 Ex. 20, 16 19 cf. Ex. 10, 12 sq. 22 Gal. 5, 15 24 Ex. 20, 17 25 cf. Ex. 10, 22

8 drachones *V* 4 glacies] lacies *V* 7 possint *v* 8 furto *T^v*: furto *MT^v* *V* 9 habiditatem *MV* auuditatem *Pv* uentris] mentis *V¹* (corr. m. 2) mentis (r. ras.) *M* 10 famis (esset) *T¹* hominis esset *v* famis *T¹* et] est *T* 12 dinitiis] uanis dinitiis *PT^v* 13 dicit] om. *T*; dicit *v* locuplitem *V* 16 ubi homo] si ubi h. *P²T* non] om. *P¹* furararis (ue ras.) *T* 19 locusta *T^v* 21 hominis *T¹* apostolos *T¹* 23 ne] in *V* 25 est] datum est *v* non] nona (a ras.) *T* 27 appetenda] appendenda *T¹* mechos *T* et *PT²V*: om. *T^v*

non it ad uxorem alienam, tantum quia non contentus est sua. iam uero non solum post suam peccare sed etiam alienam adtemptare uere densae sunt tenebrae. nihil enim sic dolet in corde patientis; et qui hoc facit alteri, nihil sic uolet pati. ad alia paratior est omnis homo; hoc autem nescio ⁵ utrumne est qui tolerabiliter ferat. o densas tenebras ista facientium, talia concupiscentium! uere excaecantur furore horribili. furor enim indomitus est conculcare uiri uxorem.

Decimum praeceptum est: non concupisces ullam rem proximi tui, non pecus, non possessionem, non ¹⁰ subiugium; non aliquid omnino proximi tui concupisces. huic malo plaga contraria est decima, mors primogenitorum. in qua plaga cum comparisonem quandam quaero, nihil mihi interim occurrit — fortassis occurrat melius diligentiusque inquirentibus — nisi quia qui omnes res, quas ¹⁵ habet, heredibus seruat reprehenditur. hic autem clamat: **** qui rem proximi concupiscit et qui furto aufert et qui furatur aliquid proximi non potest nisi rem proximi furari. sed de furto superius iam praeceptum est; ubi intellegas et rapinam; non enim de furto praeciperet et de rapina taceret scriptura, ²⁰ nisi te intellegere uoluisset, quia si poenale est clanculo auferre, multo maioris poenae est uiolenter eripere. auferre ergo nolenti siue occulte siue palam habet praeceptum suum. concupiscere autem rem proximi, quod notat deus, in corde, etiam si iustam ibi successionem quaeras, non licet. denique ²⁵ qui uolunt res alienas tamquam iuste possidere, heredes se quaerent fieri a morientibus. quid enim tam iustum uidetur

9 Ex. 20, 17

12 cf. Ex. 12, 29

2 solum (om. non) v 3 aliena V 5 alia TV: aliena v alienam
P 6 o] om. v 7 facientium] patientium v talia] an talia v
8 conculcari v conculcari T 10 tui] om. T 11 subiugum v
concupiscas T 15 quia qui scripsi: quia TV qui v 16 clamat]
sc. scriptura; lacunam indicaui; fort. supplendum: non aliquid pro-
ximi tui concupisces. nam et 17 proximi] proximi sui v
21 intellegere te v si] om. T 22 uiolenter] uolenter T^a
23 nolentis v 25 iustam ibi] iusta mihi V 26 se] esse v
27 quaerunt Tv

quam rem sibi derelictam possidere, habere iure communi?
 „quid aput te facit, homo? dimissum est mihi; hereditatem
 consecutus sum; testamentum lege.“ nihil uidetur iustius ista
 uoce auaritiae. tu laudas quasi iure possidentem: deus dam-
 nat iniuste concupiscentem. uide qualis es, qui optas te ab
 aliquo heredem fieri: non uis, ut habeat heredes. in heredibus
 autem nihil carius primogenito. proinde in primogenitis tuis
 puniris, qui concupiscendo res alienas id quod tibi iure non
 debebatur quasi iuris umbram perquiris. et facile est quidem,
 fratres, corporaliter amittere primogenitos: moriuntur enim
 homines siue ante parentes suos siue post parentes suos; mor-
 tui moriuntur. illud molestum est, ne per hanc occultam
 et iniustam concupiscentiam primogenita cordis tui perdas.
 primogenitus enim in nobis imaginem habet gratiae dei; nouus
 natus, prius natus inter omnes tamquam natos cordis nostri
 primogenita fides est. nemo enim bene operatur, nisi fides
 praeceperit. omnia opera tua bona filii tui sunt spiritales;
 sed inter hos tibi primo nata est fides. quisquis rem alienam
 occulte concupiscas, interiorius fidem perdes. eris enim primo
 sine dubio simulator, obsequens non caritate, sed fraude, ueluti
 amans eum a quo te cupis fieri heredem; amando eum mori
 quaeris et, ut in re eius te uideas possessorem, illi inuides
 successorem.

Heia, fratres, decursa decem praecepta et decem plagas,
 comparatos contemtores praeceptorum contumaciae Aegyptio-
 rum! cautos nos fecimus, ut habeatis securi res uestras in
 praeceptis dei: res uestras, inquam, res uestras interioris arcae
 uestrae, interioris thesauri uestri; res uestras, quas uobis nec
 fur nec latro nec uicinus potens possit auferre; ubi nec tineas

3 lege v: lego TV	5 qui optas te] qua potestate v	8 concupiscis v
non] om. V	10 corporabiliter v	11 mortui PTV:
morte v	14 habebat v	15 prior PTv
om. v	18 primo nata V: primogenita PTv	19 concupiscis v
perdis Tv	20 caritatem sed fraudem v	22 ab illi inuides incipit
fol. 94 cod. D	24 decim DP ⁱ	25 cumparatos D ⁱ
26 faci-	27 alterum uestras om. DTv	interiores Dv
28 in-	29 ubi om. v	

nec robigo metuenda est; cum quibus diues exit et naufragus. sic enim eritis populus dei inter iniquos Aegyptios, illis haec in corde patientibus, uobis autem incolumibus in ipsis interioribus hominibus nostris, donec ducatur populus de Aegypto quodam exodo suo. quod et fit; nam illud semel factum est, hoc non cessat fieri.

Sanctificatio nulla diuina et uera est nisi ab spiritu sancto. non enim frustra dictus est proprie spiritus sanctus; cum sit et pater sanctus et filius sanctus, nomen tamen proprium hoc spiritus accepit, ut tertia in trinitate persona sanctus spiritus diceretur. ipse requiescit super humilem et quietum tamquam in sabbato suo. ad hoc septenarius numerus etiam sancto spiritui deputatur; hoc scripturae nostrae satis indicant. uiderint meliora meliores et maiora maiores, et de isto septenario numero subtilius aliquid et diuinius aliquid dicant et explicent: ego tamen quod in praesenti sat est, illud uideo, illud uos ad uidendum commemoro, septenariam istam rationem inueniri proprie sancto spiritui deputatam, quia septimo die sonat sanctificatio. et unde probamus sancto spiritui deputari septenariam numeri rationem? dicit Esaias spiritum dei uenire super fidelem, super christianum, super Christi membrum, sapientiae, intellectus, consilii et fortitudinis, scientiae et pietatis, spiritum timoris dei. si secuti estis, septem res percurri, tamquam descendantem ad nos spiritum dei a sapientia usque ad timorem, ut nos ascendamus a timore ad sapientiam: initium sapientiae timor domini. ita ergo septenarius spiritus et unus spiritus, septenaria operatione unus. an ali-

11 cf. Ea. 66, 2

20 cf. Ea. 11, 2 sq.

26 Prou. 1, 7

1 rubigo <i>DTv</i>	exit] exit (ss a m. 2) <i>D</i>	3 incolomibus <i>v</i>
incolumibus (ni <i>ras.</i>) <i>D</i>	4 educatur <i>D¹T</i>	9 pater sanctus
<i>DPTv</i> : p. sps <i>V</i>	filii sanctus] f. sps <i>V</i>	10 spiritus sanctus
<i>PT</i> 13 spiritu <i>T¹</i>	14 septenario <i>T¹</i>	16 sat] sad <i>D¹v</i>
17 septenariam <i>T¹</i>	18 inuenire <i>v</i>	proprie <i>D</i> spiritui sancto
<i>v</i> 20 septenariam <i>T¹</i>	21 membra <i>v</i>	22 sapientiae] sapientiae
et <i>P¹T</i> 23 spiritum] et spiritum <i>v</i>	percurri <i>D¹v</i>	24 discen-
dentem <i>D</i> a] om. <i>v</i>	25 ut] et <i>D¹v</i>	26 domini] dei <i>DT</i>

quid euidentius uultis? pentecosten diem festum scriptura
 sancta de septimanis factum commemorat. habes in scriptura
 Tobiae, ubi euidenter dicit istum diem festum factum de
 septimanis. septies enim septeni XLVIII in summa redeunt.
 5 sed tamquam ut redeatur ad caput — spiritu enim sancto ad
 unitatem colligimur, non ab unitate dispergimur — ideo ad
 XLVIII additur unum unitatis et fiunt quinquaginta. non ergo
 iam sine causa quinquagesimo die post ascensionem domini
 uenit spiritus sanctus. resurrexit dominus, ascendit ab inferis,
 10 nondum in caelum; ab illa resurrectione, ab illa ab inferis
 assumptione numerantur quinquaginta dies, et uenit spiritus
 sanctus, in quinquagenario numero tamquam natalem sibi apud
 nos faciens. XL enim diebus hic conuersatus est cum discipulis
 suis, quadragensimo die ascendit in caelum et peractis ibi
 15 decem diebus, tamquam decimo praeceptorum signo, uenit
 spiritus sanctus, quia nemo implet legem nisi per gratiam
 spiritus sancti. itaque, fratres, manifestum est septenarium
 istum numerum ad spiritum sanctum pertinere. quisquis
 autem non cohaeret unitati Christi et oblatrat aduersus uni-
 20 tatem Christi, intellegendus est non habere spiritum sanctum.
 contentiones enim et dissensiones non faciunt nisi animales,
 de quibus apostolus dicit: animalis autem homo non
 percipit quae sunt spiritus dei. deinde scriptum est
 in epistula Iudae apostoli: hi sunt qui segregant semet

2 cf. Tob. 2, 1

22 I Cor. 2, 14

24 Iud. 1, 19

2 septemanis D	habens D ^{2v} habeo ^{ss} (ti ras.) P	scripturam
(om. in) T	3 festum om. P	4 septemanis D septeni]
septem D ¹	5 spiritui D ¹ TVv	6 collegimur D
quadraginta noui (a m. 2 in ras.) D	additur]	7 XLVIII]
unum unitatis] om. v	non ergo — causa] om. v	ergo] enim D
8 quinquagesimo (n add. m. 2) T	quinquagesimo (e in i corr. m. 2)	
D	10 nondum — inferis om. T ¹	ab illa om. v inferis (om.
ab) V	12 quinquagenario DT ¹	13 cum] dominus cum DTv
14 quadragesimo D	15 decem] decim D	17 istum septenarium
v	20 intellegendum T	est] est eum T
23 quae] ea quae T	24 in] et in DTv	epistola DTv
		22 animales D ¹

ipsos — reprehendens loquebatur — animales, spiritum non habentes. quid manifestius? quid euidentius? merito ueniant, etsi eadem credentes quae nos, tamen accepturi spiritum sanctum, quem habere non possunt, quamdiu sunt hostes unitatis. hos autem comparat apostolus magis Pharaonis: habentes, inquit, formam pietatis, sed uirtutem eius abnegantes: in signo tertio defecerunt.

Iam uidete quare in tertio signo defecerunt. mementote eos qui aduersantur unitati non habere spiritum sanctum. tria uero illa praecepta prima in decalogo ad dei dilectionem pertinere intelleguntur, ut septem cetera intellegantur ad dilectionem proximi pertinere; ut duabus tabulis legis, decem praeceptis, duo illa tamquam summaria praecepta teneantur: diliges dominum deum tuum ex toto corde tuo et ex tota anima tua et ex tota uirtute tua; et diliges proximum tuum tamquam te ipsum: in his duobus praeceptis tota lex pendet et prophetae. referamus ergo tria prima praecepta ad dilectionem dei. quae tria prima? primum: non erunt tibi di alii praeter me; cui contraria plaga est aqua conuersa in sanguine: propter quod summum principium creatoris ad similitudinem humanae carnis adductum. secundum praeceptum: ne accipias nomen domini dei tui in uanum pertinet, quantum arbitror, ad regnum dei, quod est filius dei. unus enim deus et unus dominus noster Iesus Christus, per quem omnia. contra uerbum ranarum; uide contra uerbum ranas, contra rationem strepitum, contra ueritatem uanitatem. tertium praeceptum de sabbato

5 II Tim. 3, 5 14 Matth. 22, 37 sqq. 19 Ex. 20, 3
22 Ex. 20, 7

1 *post loquebatur add. PT*: hi sunt qui segregant semet ipsos
2 ueniat *v* 3 accepturi] accipere *v* 4 quem] neque *v* non]
om. v in possunt *desinit fol. 94 D*; *desideratur folium unum*
7 in signo] qui in signo *GTv* 8 signo tertio *v* 12 ut] aut *v*
legis] legem *v* decem] et decem *Iv* 13 teneamus *v* 16 tam-
quam] sicut *v* 18 praecepta prima *v* 19 dii *T²v* cui] *om. v*
20 sanguinem *Tv* 21 similitudinem *Vv*: simulationem *PT*
23 pertinent *v* 26 uide *TV*: uidete *Pv*

pertinens ad spiritum sanctum propter sanctificationem, quae prima in sabbato sonuit; quod uobis paulo ante uehementer, quantum potuimus, commendauimus. huic praecepto contraria inquietudo in muscis de corruptione nascentibus, in oculis irrudentibus. ideo in hoc tertio signo defecerunt qui unitatis inimici spiritum sanctum non habuerunt; facit enim hoc spiritus sanctus poena. aliud enim facit gratia, aliud poena; aliud enim facit implendo, aliud deserendo. denique ut iam euidenter confitentibus ipsis Pharaonis magis agnoscere ualeamus, quomodo appellatus est in euangelio spiritus dei, uideamus quod nomen accepit. obicientes domino conuicium Iudaei cum dixissent: hic non eicit daemonia nisi in Beelzebub, principe daemoniorum, respondit ille: si ego in spiritu dei eicio daemonia, certe superuenit in uobis regnum dei. quod alius euangelista sic narrat: si ego in digito dei eicio daemonia. quod alius euangelista dixit „spiritus dei“ alius dixit „digitus dei“. ergo spiritus dei digitus dei. ideo lex data scripta digito dei; quae lex data est in monte Sina quinquagesimo die post occisionem ouis celebrato pascha a populo Iudaeorum. implentur quinquaginta dies post occisionem ouis et datur lex scripta digito dei: implentur quinquaginta dies post occisionem Christi et uenit spiritus sanctus. gratias domino occultanti prouidenter, aperienti suauiter. iam uidete hoc etiam, fratres, Pharaonis magos euidentissime confiteri; deficientes in tertio signo dixerunt: digitus dei est hic.

12 Matth. 12, 24 et 28

15 Luc. 11, 20

26 Ex. 8, 19

4 oculis v	5 irrudentibus T	9 ipsis confitentibus T
pharaoni V	ualeamus T	12 beelzebub Tv: belzebub MV
13 principem MV	15 enarrat T	17 alius] alius euangelista
v 19 syna v	quinquagesima v	occisionem T ¹ occasionem
v 20 pascha v	21 datur] data est v	scripta] scriptura T ¹
22 implebantur v	23 domino] deo v	24 pharaoni v 26 hic
est v		

CVII.

ITEM EXPOSITIO DECALOGI AD POPVLVM. EX TRACTATV DE
DECEN CHORDIS PSALTERII.

122 Tota lex in duobus praeceptis est, dilectione dei et dilectione
proximi; ad duo itaque praecepta, id est ad dilectionem dei ⁵
et proximi, pertinet decalogus. ad primum praeceptum tres
chordae pertinent, quia deus trinitas. ad alterum praeceptum
uero, id est ad dilectionem proximi, septem chordae: quomodo
uiuatur inter homines. nam ipse numerus septenarius tamquam
septem chordarum incipit ab honore parentum: honora pa-
trem tuum et matrem tuam. ad parentes enim suos
homo aperit oculos et haec uita ab eorum amicitia sumit
exordium. quisquis autem suis parentibus non defert honorem,
quibus parcere poterit? honora patrem tuum et matrem
tuam; et dicit apostolus: honora patrem et matrem, ¹⁵
quod est mandatum primum. quomodo primum, quando
quartum mandatum est, nisi quia in septenario numero est
primum? ad dilectionem proximi primum est in altera tabula.
nam ideo duae tabulae legis datae sunt. deus enim famulo
suo Mosi in monte duas tabulas dedit, in quibus duabus ²⁰
tabulis lapideis conscripta erant decem praecepta legis —
quod et psalterium decem chordarum — tria in una tabula
ad deum pertinentia, septem in altera tabula ad proximum.
in altera ergo tabula primum est: honora patrem tuum
et matrem tuam; secundum: non moechaberis; ter- ²⁵

10 (et 14) Ex. 20, 12 15 Eph. 6, 2 20 cf. Ex. 31, 18
24 Ex. 20, 12 sqq.

1 cap. CXVI T CXXII P CXXIII Gv 8 cordis TV 4 di-
lectione dei] in dilectione d. T 6 pertinet] pertinet et T 7 cor-
dae Vv uero praeceptum Tv 8 cordae Vv 9 septenarius T
10 cordarum TVv honore] hore V 12 eorum V: illorum
Tv 14 poterit (u ras.; erit a m. 2) T 15 patrem] patrem tuum
GPv matrem] matrem tuam Pv 16 est] om. Gv 20 moysi
Gv 22 et V: est GPTv cordarum libri 23 ad proximum
—tabula] om. T 25 moechaueris T

tium: non occides; quartum: non furaberis; quintum: non falsum testimonium dices; sextum: non concupisces uxorem proximi tui; septimum: non concupisces rem proximi tui. haec iungamus illis tribus ad dilectionem dei pertinentibus, si in psalterio decem chordarum uolumus cantare canticum nouum.

Modo non me intueamini, sed sermonem dei. nolite irasci medicamento uestro; non inueni enim aliud qua transire. ueni ad quintam chordam, homo, qui tango psalterium decem chordarum; numquid praetermissurus eram quintam? immo assidue percussurus. in illa enim uideo iacere totum paene genus humanum, in illa uideo plus laborari. ipsam percutiendo quid dico? nolite moechari post uxores, quia non uultis, ut moechentur post uos uxores uestrae. nolite ire uos quo eas sequi non uultis. sine causa uos excusare conamini, quando dicitis: „numquid eo ad uxorem alienam? ad ancillam meam eo“. uis ut dicat tibi: „numquid eo ad uirum alienum? ad seruum meum eo“. dices: „non est uxor aliena, ad quam uado“. numquid uis dicatur tibi: „non est uir alienus, ad quem uado“? absit, ut dicat hoc illa. melius enim dolet te quam imitatur ta. illa enim casta et sancta femina et uere christiana, quae dolet fornicantem uirum, et non dolet propter carnem, sed dolet propter caritatem, non ideo non uult ut facias, quia et ipsa non facit, sed quia tibi non expedit. nam si propterea non facit, ut tu non facias, si feceris, faciet. si autem deo illud debeat, si Christo illud debeat quod tu exigis et ideo reddat quia iubet ille, et si fornicatur uir, castitatem illa deo exhibet. Christus enim loquitur in cordibus bonarum feminarum, loquitur intus ubi non audit uir, quia nec dignus est,

1 furaueris <i>T</i>	5 in] im <i>v</i>	cordarum <i>libri</i>	7 intueamini
<i>v</i> 8 aliud qua] alio quo <i>v</i>	transirem <i>v</i>	9 cordam <i>Vv</i>	
homo] o homo <i>v</i>	10 cordarum <i>Vv</i>	13 quid dico quid dico (<i>corr.</i>	
<i>m. 2</i>) <i>T</i>	uxores <i>TV</i> : uxores uestras <i>v</i>	18 dices (<i>e expunxit m. 2</i>)	
<i>V</i> : dicis <i>Tv</i>	19 dicatur] ut dicatur <i>v</i>	21 faemina <i>V</i>	uere
<i>V</i> : uera <i>Tv</i>	24 expedit] (<i>ex add. m. 2 in mg.</i>) <i>T</i>	28 faeminarum	
<i>V</i>	29 audit uir] auditur <i>T</i>		

si talis est; loquitur ergo ille interius et dicit et consolatur
 filiam suam huius modi uerbis: „de iniuriis uiri tui torqueris;
 quid tibi enim fecit, dole; sed ipsum noli imitari, ut male
 facias, sed ipse te imitetur in bono. nam in eo quod male
 facit noli eum putare caput tuum, sed me“. nam si et in 5
 eo quod male facit caput est, secuturum est corpus caput
 suum; eunt ambo per praeceps. ut autem non sequatur caput
 malum suum, teneat se ad caput ecclesiae Christum, huic de-
 bens castitatem suam, huic deferens honorem suum. absens
 sit uir, praesens sit uir: non peccat illa, quia numquam est 10
 absens cui debet, ne peccet.

CVIII.

TESTIMONIVM DE LEGE IMPERATORIS ANTONINI CONTRA
 EXCVSATIONEM MARITORVM ADVLTERANTIVM. EX LIBRO DE
 ADVLTERINIS CONIVGIBVS AD POLLENTIVM II. 15

- 123 Christiani audiunt: caput mulieris uir; ubi se agnoscunt
 duces, illas autem comites esse debere. et ideo cauendum
 uiro illac ire uiuendo, qua timet, ne uxor sequatur imitando.
 sed istis quibus displicet, ut inter uirum et uxorem par
 pudicitiae forma seruetur, et potius eligunt, maximeque in hac 20
 causa, mundi legibus subditi esse quam Christi, quoniam iura
 forensia non eisdem quibus feminas pudicitiae nexibus uiros
 uidentur obstringere: legant quid imperator Antoninus, non
 utique christianus, de hac re constituerit; ubi maritus uxorem
 de adulterii crimine accusare non sinitur, cui moribus suis 25
 non praeiuit castitatis exemplum, ita ut ambo damnentur, si

16 Eph. 5, 23

1 ille <i>V</i> : om. <i>Tv</i>	2 uiri] om. <i>T</i>	tuis <i>T</i>	3 quid] quod
<i>v</i> 6 male] mele <i>v</i>	fecit <i>v</i>	7 praeceps (prae a m. 2 <i>supr. uers.</i>)	
<i>T</i> malum caput <i>Tv</i>	8 suum] meum <i>v</i>	se] sed <i>Vv</i> (d <i>ras.</i>	
in <i>V</i>) ad] et <i>v</i>	christus <i>v</i>	debet <i>Tv</i>	11 ne] ut non
<i>Tv</i> 12 cap. CXVII <i>T</i>	CXXIII <i>P</i>	CXXIII <i>Gv</i>	16 agnoscunt
<i>V</i> 18 illac] illo <i>v</i>	19 istis] an scrib. isti?	22 faeminas <i>V</i>	
25 de] om. <i>v</i>			

ambos pariter impudicos conflictus ipse conuicerit. nam supra dicti imperatoris haec uerba sunt, quae apud Gregorianum leguntur: „sane“, inquit, „litterae meae nulla parte causae praeiudicabunt. neque enim, si penes te culpa fuit, ut matrimonium solueretur, et secundum legem Iuliam Eupasia uxor tua nuberet, propter hoc rescripto meo adulterii damnata erit, nisi constet esse commissum. habebunt autem ante oculos hoc inquirere, an, cum tu pudice uiueres, illi quoque bonos mores colendi auctor fuisti. periniquum enim mihi uidetur esse, ut pudicitiam uir ab uxore exigat, quam ipse non exhibet. quae res potest et uirum damnare, non ob compensationem mutui criminis rem inter utrumque componere uel causam facti tollere“. si haec obseruanda sunt propter decus terrenae ciuitatis, quanto castiores quaerit caelestis patria et societas angelorum?

CVIII.

EXPLETIO PRAEDICTAE EXPOSITIONIS AD POPVLVM. ITEM EX EODEM DE DECEM CHORDIS SERMONE.

Haec ergo, fratres mei, facite, ut possitis concordare cum 124 aduersario. nec amara sunt quae dico aut, si amara sunt, curent. potio ista si amara est, accipiatur. quia in periculo sunt uiscera, amara est; bibatur. melius est modica amari-

1 ambos] ambo *T* ab (impu)dicos conflictus incipit fol. ultimum
(95) cod. *D* conflictos *T* conflactus *D*¹ conuincerit *DT*
2 apud *V*: apud *DT* in (in *ras.*) *v* 3 legit (it in *ras.*) *v* sanae
V 4 nequae *D*¹ penis *D*¹ 5 eopasia *D*¹ eopasia *D*² eupania]
v 6 adulterii (u *ras.*) *D* 7 constet esse] constetisse *D*¹ con-
stitisset *v* oculus *D*¹ 8 pudicae *T* ille *D*¹ 12 inter
in *T* uel—tollere] *add. T*² *supr. uers.* 13 tollere *DPv*: tollere
T tollerare *MV* terraenae *D* 16 cap. CXVIII *T* CXXIII
DP; om. *Gv* 17 expotionis (si a m. 2) *D* post populum *add.*
DGPTv: contra uirorum pessimam libertatem de fornicatione se (se *eras.*
in *D*; om. in *G*) excusare uolentium (uolentum *DG*¹) 18 eodem] supra
scripto *Dv* cordis *DVv* 21 potio] potius *Dv* periculo *D*¹

tudo in faucebus quam aeternum tormentum in uisceribus. mutare ergo uos; quicumque non faciebatis hoc bonum castitatis, iam facite. nolite dicere: „non potest fieri“. foedum est, fratres mei, turpe est, ut uir dicat non posse fieri quod facit femina. scelus est, ut uir dicat: „non possum“. quod potest femina uir non potest? quid enim? illa carnem non portat? prior a serpente decepta est. castae uxores uestrae ostendunt uobis fieri posse quod non uultis facere; et dicitis fieri non posse! sed forte dices ideo illam facilius facere posse, quia multa illi custodia est, legis praeceptum, diligentia maritalis, terror etiam legum publicarum; est etiam uerecundiae et pudoris illius magnum munimentum. multae custodiae faciunt feminam castiorem; uirum faciat ipsa uirilitas. nam ideo mulieri maior custodia, quia maior infirmitas. illa erubescit uiro; tu non erubescis Christo? tu liberior, quia fortior; quia facile uinces, ideo tibi commissus es. super illam et diligentia uiri et terror legum et consuetudo morum et uerecundia maior: et deus super te, tantum deus. inuenis enim facile pares uiros, quibus non timeas erubescere, quia faciunt illud multi. et tanta est peruersitas generis humani, ut aliquando metuendum sit, ne castus erubescat inter impudicos. ideo non cesso tangere quintam istam chordam propter ipsam peruersam consuetudinem et labem totius, ut dixi, generis humani. si quis inter uos faciat homicidium — quod auertat deus! — pellere illum uultis de patria et continuo, si fieri potest, excludere. si quis faciat furtum, oditis illum nec uidere uultis. si quis dicat falsum testimonium, abominamini nec uobis homo uidebitur. si quis concupiscat res alienas, raptor et in-

3 faedum V est] enim v 4 turpe] et turpe v posse
 DMVv: posset P¹ possit P² potest T 5 faemina V 6 illam
 T 9 dicis T 11 ueregundiae D¹ 13 faeminam V
 14 erubiscit D¹ 15 erubiscis D¹ erubescas v 16 uincis
 DTv diligentiam D 17 consuetudo (om. et) v 22 cor-
 dam DVv 23 totius] potius v 24 facit Dv 25 pellere]
 repellere T fieri] feri D¹T¹ 26 si quis—uultis] om. v
 oditis D¹P²TV (cf. Rönsh l. c. p. 281): odistis D¹P¹ 28 concu-
 piscit v

iustus reputatur. si quis uolutatus fuerit cum ancillis suis, amator blande accipitur; conuertuntur uulnera in ioca. si quis autem exsistat qui dicat se castum non facere adulterium, notum autem sit quod non faciat, erubescit accedere ad illos
 5 non sui similes, ne insultent, ne irrideant, ne dicant non esse uirum. ad hoc delapsa est humana peruersitas, ut uir habeatur uictus a libidine et uir non habeatur uictor libidinis. triumphantes exsultant et non sunt uiri; iacent prostrati et uiri sunt! si spectares, ille tibi uideretur fortior qui iaceret sub
 10 bestia, quam qui perimeret bestiam?

Sed quia dissimulatis a pugna interiore et delectant uos pugnae exteriores, ideo non uultis pertinere ad canticum nouum, ubi dicitur: qui docet manus meas in proelio, digitos meos ad bellum. est enim bellum, quod secum agit homo,
 15 dimicans contra concupiscentias malas, frenans auaritiam, elidens superbiam, suffocans ambitionem, trucidans libidinem. has pugnas facis in occulto, et non uinceris in aperto. ad hoc docentur manus uestrae ad proelium et digiti uestri ad bellum. non est hoc in spectaculis uestris. in illis spectaculis non id
 20 est uenator quod citharista. aliud agit uenator, aliud facit citharista: in spectaculo dei unum est. tange easdem decem chordas et feras occides; utrumque simul facis. tangis primam chordam, qua unus colitur deus: cecidit bestia superstitionis. tangis secundam, qua non accipis nomen domini dei
 25 tui in uanum: cecidit bestia erroris nefandarum haeresum, quae id putauerunt. tangis tertiam chordam, ubi pro spe futurae quietis facis quidquid facis: interficitur crudelior

13 Ps. 17, 35 et 143, 1

1 reputatur V: deputatur DTv	uolutatus] uiolatus v
2 amator T: amator DVv	3 exsistat] existimat v qui] quod
v 4 notum] et notum v	erubiscet D ¹ accedere (n ras.)
D 6 delapsa V	9 post iaceret explicit D
V 13 in proelio TV: ad proelium et (e v) Pv	10 peremeret
est P idem v	20 aliud agit—citharista] om. T ¹ agit] ait
T ¹ 21 citharista (h del. m. 2) T cytharista v	22 cordas Vv;
sic semper faeras V	23 qua] quia Tv (et 25) caecidit
V 25 uanum Tv: uacuum V	27 facit quicquid v

VIII.

25

ceteris bestiis amor saeculi huius. propter amorem enim saeculi huius laborant homines in omnibus negotiis: tu autem in omnibus bonis operibus tuis labora, non propter amorem saeculi huius, sed propter sempiternam requiem, quam promittit deus. uide quomodo utrumque simul facis: et chordas 5 tangis et bestias occidis, id est et citharista es et uemator. non uos delectant talia spectacula, ubi non promeremur oculos editoris, sed oculos redemptoris? honora patrem tuum et matrem tuam; tangis quartam chordam, ut honorem parentibus deferas: cecidit bestia impietatis. non moechaberis; 10 tangis quintam chordam: cecidit bestia libidinis. non occides; tangis sextam chordam: cecidit bestia crudelitatis. non furtum facies; tangis septimam chordam: cecidit bestia rapacitatis. non falsum testimonium dices; tangis octauam chordam: cecidit bestia falsitatis. non concupi- 15 sces uxorem proximi tui; tangis nonam chordam: cecidit bestia adulterinae cogitationis. aliud est enim non facere aliquid tale praeter uxorem, aliud non appetere alienam uxorem; ideo duo praecepta sunt: non moechaberis et: non concupisces uxorem proximi tui. non concupisces rem 20 proximi tui; tangis decimam chordam: cecidit bestia cupiditatis. ita cadentibus omnibus bestiis securus et innocens in dei dilectione et humana societate uersaris. tangens chordas decem quot bestias occides? nam multa capita sunt sub istis capitibus; in singulis chordis non singulas bestias, sed greges 25 interficis bestiarum. sic enim canticum nouum cum amore, non cum timore cantabis.

Noli dicere tibi, quando forte luxurianter uis aliquid agere: „adhuc uxorem non habeo; facio quod uolo; non enim post

1 bestiis T	3 bonis] om. v	5 chordam T	6 id est] idem
v cytharista v	es et] est v	7 ubi (non om.) v	8 editioris
V 10 (11. 13. 15. 16) caecidit V		14 tangis tangis V	19 moechaueris T
20 concupisces] om. v		21 decimam] (am add. m. B)	
T caecidit V	23 tanges T	tangis v	24 quod T occides
V: occidis Tv	cupita V	26 enim] ergo T	amore (om. cum)
G ¹ v	28 luxorianter P	luxurię G ¹ v	aliquid uis GPTv

uxorem meam pecco⁴. iam nosti pretium tuum; iam nosti quo accedis, quid manduces, quid bibas, immo quem manduces, quem bibas. abstine te a fornicationibus. ne forte dicas mihi: „ad fornicem uado, ad meretricem pergo, ad prostitutam eo, nec illud praeceptum uiolo, quod dictum est: non moechaberis, quia uxorem nondum habeo nec post illam aliquid facio; nec illud praeceptum uiolo, quod dictum est: non concupisces uxorem proximi tui. qui ad publicum uado, in quod praeceptum incurro?“ non inuenimus chordam? quo
 10 neruo ligemus fugitiuum istum? non fugiat — habet unde ligetur — sed amet te: non enim ligamentum, sed ornamentum in ipsis decem chordis inuenimus. decem enim praecepta ad duo illa referuntur, sicut audiuius, ut diligamus deum et proximum; et duo illa ad unum illud. unum est autem: quod
 15 tibi fieri non uis, alii ne feceris. ibi continentur decem, ibi continentur duo.

Sed dicis: „furtum si faciam, id facio quod pati nolo; si occidam, id facio quod ab altero pati nolo; si parentibus meis honorem non deferam, quando uolo deferatur mihi a filiis
 20 meis, id facio quod pati nolo; si sim moechus et aliquid tale moliar, id facio quod pati nolo. nam si quis interrogetur, dicit: nolo uxor mea tale aliquid faciat; si concupisco uxorem proximi mei, nolo quisquam concupiscat meam: id facio quod pati nolo. si concupiscam rem proximi mei, nolo ut auferatur
 25 mea: id facio quod pati nolo. cum uero ad meretricem eo, cui facio quod pati nolo?“ quod grauius est, ipsi deo. intellegat sanctitas uestra. etenim quod tibi fieri non uis, alii

5 Ex. 20, 14

14 (et 27) Tob. 4, 16

1 iam — tuum om. G^v quo] quid P 2 accidis G^v occidis
 P 3 abstinere T 4 fornicem] fornicariam G^v prostitutum
 G^v 5 illum G¹MPV uiolo] uolo G¹ non moechaberis —
 dictum est G¹T: om. G¹MPV moechaueris T 8 qui] quia v
 publicum PTV: publicam a uado] om. v 10 neruo V 11 amet
 te] amat te v admitte P² legamentum P¹ 13 sicuti v 15 decem,
 ibi continentur] om. v 17 dices P¹Tv id] ideo G^v si occidam]
 om. MV; spat. uacuum 9 litt. in V 21 quis om. T 22 nolo] nolo
 ut GPTv si concupisco — pati nolo G¹T: om. G¹MPVv

25*

ne feceris, ad duo praecepta pertinet. quomodo pertinet ad duo praecepta? si homini non feceris quod pati non uis ab homine usque, ad proximi praeceptum pertinet, ad dilectionem proximi, ad septem chordas; si autem quod non uis pati ab homine ipsi deo uis facere, quid est hoc? non facis alteri 5 quod pati non uis? carior tibi factus est homo quam deus? „ergo quomodo facio“ inquit „deo?“ corrumpis te ipsum. „et unde iniuriam deo facio, quia corrumpto me ipsum?“ unde tibi facit iniuriam qui uoluerit forte lapidare tabulam tuam pictam, in qua tabula imago tua est, in domo tua inaniter posita ad 10 uanum honorem tuum nec sentiens nec loquens nec uidens? si quis illam lapidet, non in te it contumelia? cum uero imaginem dei, quod es tu, corrumpis in te per fornicationes et per diffuentias libidinis, attendis quia ad nullius uxorem accessisti, attendis quia post uxorem tuam nihil fecisti, quia 15 uxorem non habes, et non attendis per libidines illicitas fornicationis cuius imaginem uiolasti? postremo deus, qui scit quid tibi utile sit, qui uere sic gubernat seruos suos ad utilitatem illorum, non ad suam — non enim indiget seruis quasi adiutorio, sed tu indiges domini auxilio — ipse ergo domi- 20 nus, qui scit quid tibi utile sit, uxorem concessit, nihil amplius. hoc iussit, hoc praecepit, ne per inlicitas uoluptates corruat templum eius, quod esse coepisti. numquid ego hoc dico? apostolus hoc dixit; ipsum audite: nescitis quia templum dei estis et spiritus dei habitat in uobis? 25 hoc dicit christianis, hoc dicit fidelibus: nescitis quia templum dei estis et spiritus dei habitat in uobis? si quis templum dei corruperit, corrumpit illum deus. uidetis quomodo minatur? non uis corrumpi domum

24 I Cor. 3, 16 sq.

1 ne] non v pertinet—praecepta] om. T¹ praecepta pertinent
T² V 3 usque V: om. T^b proxim T 7 deo] ipsi deo T^b
8 facio] facto T 14 ad nullius—quia GPT^v: om. V 16 libi-
dinis v fornicationes v 18 uere] om. v 20 adiutorio
P²: adiutorium P¹TV adulterio v 24 apostolum PT^v hoc
dixit ipsum V: om. PT^v 28 corrumpit] corrumpet T² 29 cor-
rumpere v

tuam: quare corrumpis domum dei? certe non facis alicui quod pati non uis. non est ergo qua euadatur; tenetur ille qui se teneri non putabat. omnia enim peccata hominum aut ad corruptelam pertinent flagitiorum aut ad facinora nocendi. quia deo nocere non potes in facinoribus, in flagitiis eum offendis, in corruptelis eum offendis, in te illi facis iniuriam. facis enim iniuriam gratiae eius, dono ipsius. seruum si haberes, uelles ut seruiret tibi seruus tuus: serui tu meliori domino, deo tuo. seruum tuum non tu fecisti: et te et seruum tuum ille fecit. uis ut seruiat tibi cum quo factus es: et non uis seruire ei a quo factus es? ergo cum uis ut seruiat tibi seruus tuus homo et tu non uis seruire domino tuo, facis deo quod tu pati non uis. ergo illud unum praeceptum continet duo, illa duo continent decem, illa decem continent omnia.

CX.

QVID SIT: ET OMNIS POPVLVS UIDEBAT VOCES. ITEM
EX LIBRO QVAESTIONVM EXODI.

Et omnis populus uidebat uocem et lampadas et 125
uocem tubae et montem fumantem. solet quaeri, quomodo populus uidebat uocem, cum uox non ad uisum, sed potius ad auditum pertinere uideatur. sed sicut modo dixi „uideatur“ de omnibus, quae a me dicta sunt, sic „uidere“ solet pro generali sensu poni non solum corporis uerum etiam animi. unde et illud est: cum uidisset Iacob, quia sunt aescae in Aegypto, unde utique absens erat. quamquam nonnulli „uidere“ uocem nihil aliud esse arbitrati sunt quam intellegere, qui uisus mentis est. cum uero hic breuiter di-

17 (et 19) Ex. 20, 18 25 Gen. 42, 1

2 qua] (a a m. 2) T	3 tenere V	5 noceri V	potest v
6 in corruptelis] incorruptibilem v	eum V: om. Tv	7 eius V:	
ipsius Tv	8 serui] serue V	10 et] et (s ras.) T	12 domino..
(dō? ras.) T	13 illum v	continent v	16 cap. CXVIII
T CXXV Pv; om. G	19 uoces Tv	26 aescae (a del. m. 2) T	

cendum esset, quod populus uidebat uocem et lampadas et uocem tubae et montem fumantem, quae-
stio maior oreretur, quomodo audiebat lampadas et montem
fumantem, quod pertinet ad sensum uidendi. nisi quis dicat
nec tam breuiter dicendum fuisse, ut totum diceretur: audie-
bat uocem et uidebat lampadas et audiebat uocem tubae et
uidebat montem fumantem. duo quippe genera uocis erant,
et de nubibus, sicut tonitrua, et de tuba, si tamen ipsam
dixit uocem, quae de nubibus edebatur. ac per hoc melius in
his quae ad sensum audiendi pertinebant generalis sensus est
positus, hoc est uidendi, cum breuiter totum uellet scriptura
complecti, quam ut in his quae pertinent ad uidendi sensum
subintellegeretur auditus: quo more loqui non solemus. nam
„uide quid sonet“ solemus dicere; „audi quid luceat“ non
solemus.

15

CXI.

DE DIS ARGENTEIS ET AVREIS FIERI PRAECEPTO PROHIBITIS.
EX EODEM LIBRO QVAESTIONVM EXODI.

- 126 Non facietis uobis deos argenteos et deos aureos
non facietis uobis. repetitur quod in primo praecepto
inculcatum est; et ex dis argenteis et aureis omnia utique
simulacra intelleguntur, sicut in illo etiam psalmo: idola
gentium argentum et aurum.

19 Ex. 20, 23

22 Ps. 134, 15

1 uoces v	3 oriretur v	5 brebiter V	6 lapadas v
8 thonitrua v	ipsa V	12 in] om. v	pertinet T
v: nos TV	14 sonat v	16 cap. CXXI P	CXXXVII Gv; deest
in T	17 diis GPv	prohibitis] prohibuit G	18 exodi]
generi MV	20 reppetitur Gv	21 diis GPv	utique omnia
GPv			

CXII.

QVOMODO INTELLEGATVR: NON COQVES AGNVN IN
 LACTE MATRIS SVAE. EX EODEM LIBRO QVAESTIONVM
 EXODI.

5 Non coques agnum in lacte matris suae quomodo 127
 intellegatur ad uerborum proprietatem, nescio utrum possit
 reperiri. si enim alicuius significationis causa prohibitum
 acceperimus agnum in lacte coqui, nullus usus est ita co-
 quendi; si autem in diebus, quibus lactatur, quis hoc habuit
 10 umquam Iudaeorum in obseruatione, ut agnum non coqueret,
 nisi cum desisteret sugere? quid est autem: in lacte matris
 suae? quasi posset, etiam si hoc intellegeretur, sine huius
 praecepti transgressione coqui, si eo nato mortua matre eius
 ab oue alia lactaretur, cum alicuius profecto rei significandae
 15 causa esse praeceptum nemo ambigit. sed etiam illa quae
 possunt obseruantia factitari, non sine causa ita praecepta
 sunt; significant enim aliquid. hoc uero quomodo obseruetur
 ad proprietatem uerborum, aut non est aut non elucet. in-
 tellectum tamen de Christo approbo, quod hac prophetia prae-
 20 dictus est non occidendus a Iudaeis infans, quando Herodes
 quaerens eum, ut occideret, non inuenit; ut coques quod
 dictum est pertineat ad ignem passionis, hoc est tribulationem.
 unde dicitur: uasa figuli probat fornax, et homines
 iustos temptatio tribulationis. quia ergo non est tunc
 25 infans passus, cum quaerente Herode huius modi periculum
 imminere uideretur, praedictum est his uerbis: non coques
 agnum in lacte matris suae.

2 (et 5) Ex. 23, 19

20 cf. Matth. 2, 13—16

23 Eccli. 27, 5

1 *cap. CXX T CXXVII P CXXVIII Gv* 3 *eodem om. v*
 libro] libro supra scripto v 6 intellegantur v 7 reperiri
 v caus (a *add. m. 2*) V 8 acciperimus V 18 elucit (i *in e*
corr. m. 2) V 19 quod] quo v 21 quoques v 25 quaerente
 T 26 est] *om. T* 27 lactem V *post matris suae add. T:*
 hinc iam ex alio opere scī augustini quae secuntur adiecta sunt

127* Non occides Christum; prophetia enim uidetur praemonens, ne se boni Israhelitae sociarent malis Iudaeis, a quibus Christus passus est. tribulatio quippe passionis tamquam ignis est; unde scriptum est: tamquam aurum in fornace probauit illos, et sicut holocaustum hostiam suscepit illos. cui sententiae dominus quoque attestatur dicens: baptismo habeo baptizari, quem uos nescitis. hoc enim ait, cum dixisset: ignem ueni mittere in mundum. dicit enim Iohannes: ipse uos baptizabit in spiritu sancto et igni, quod intellegitur et purgatione sanctificationis et probatione tribulationis. eundem ignem significauit etiam ipse, cum ad passionem duceretur; ubi dixit illis qui eum plangebant, quod super se potius plangere deberent. ita enim terminauit, ut diceret: si in uiridi ligno hoc faciunt, in arido quid facient? monentur enim boni, ne ad Christum crucifigendum malis consentiant. dictus est enim agnus dei, qui tollet peccata mundi. non ergo coques agnum in lacte matris suae: non ingeres Christo ignem passionis in illo die, quo conceptus est; tunc enim et passus traditur, id est viii kal. apriles, ex quo die usque ad kal. ianuarias, quo natus commendatur, viii menses computantur decimo inchoato. perhibentur autem ubera feminarum ex die conceptionis lac colligere. est autem alius sensus facilior. non coques agnum in lacte matris suae: paruulum adhuc et lactantem — qualibus dicit apostolus: lac uobis potum dedi, non escam — non mittes in praeproporam passionem:

4 Sap. 3, 6 6 Luc. 12, 49 et 50 9 Matth. 3, 11 Luc. 3, 16
cf. Io. 1, 33 14 Luc. 23, 81 16 Io. 1, 29 25 I Cor. 3, 2

2 israhelitae boni v a) om. Tⁱ 4 fornacem MV 5 et sicut—illos] om. MV holocaustum (h add. m. 2) T holocausti (i in ras. a m. 2) P 6 baptismo V baptismum PT 9 baptizauit v 10 igne v intellegitur] intelletur v et purgatione] ad purgationem v et probatione] ad probationem v 11 etiam] enim v 15 facient] fiet P^a (in ras.) T monentur] morientur v enim] ergo Tv 16 consentient v 17 tollit Tⁱv 20 aprilis v ad kal. V: in viii kl Tv 21 commendatus v 22 faeminarum V 23 autem V: om. Tv 26 mittas v praepoporam] propere v

tamquam Christo sit dictum, qui talibus adhuc discipulis pepercit, pro quibus se offerens ait: si ergo me quaeritis, sinite hos abire. atque ut intellexeretur adhuc eos invalidos et minus idoneos fuisse passioni tamquam agnos in lacte matris, secutus ait euangelista: ut impleretur sermo, quem dixit: quia quos dedisti mihi, non perdidi ex eis quemquam. unde apparet eos, si tunc paterentur, fuisse perituros; hoc enim tunc non passi sunt quod postea passi sunt, non adhuc agni in lacte, sed iam arietes in grege.

10 CXIII.

CVE PROPITIATORIVM ARCAE SVPERPONENDVM DIXERIT. EX EODEM LIBRO QVAESTIONVM EXODI.

Propitiatorium quid dicat superimponendum super arcam 128 quaeri solet; sed cum aureum fieri iubeat eiusque longitudinem et latitudinem tantam exprimat, quanta et ipsius arcae dicta est, procul dubio velut tabulam auream tantae formae fieri praecepit, qua tegeretur arca: ita ut in ipso propitiatorio essent duo cherubin, hinc atque inde alterutrum attendentes, ita ut vultus eorum in propitiatorium essent et pinnis suis obumbrarent propitiatorium: quod magnum est sacramentum. aurum quippe significat sapientiam, arca significat secretum dei. in arca iussa sunt poni lex et manna et uirga Aaron: in lege praecepta sunt, uirga potestas significatur, manna gratia, quia nisi cum gratia non est potestas praecepta facienda. verum tamen quia lex a quouis proficiente non ex omni parte completur, propitiatorium est desuper. ad hoc enim opus est, ut propitiuus sit deus, et ideo superponitur, quia

2 Io. 18, 8 et 9 11 cf. Ex. 25, 17

1 qui talibus] qualibus v 4 agnus v 5 ait om. T 8 non
PTv: om. V 10 cap. CXXI T CXXVIII P CXXVIII v; om. G
11 cur] qua tur P¹ quare P² archae T 15 quantam (m del.
m. 1) V 16 est] sit v 18 cherubim v 19 esset T pennis
T 27 deus om. T superponitur MPV: desuper ponitur Tv

superexsultat misericordia iudicio. duo enim cherubin pinnis suis obumbrant propitiatorium, id est honorant uelando, quoniam ministeria ista sunt; et inuicem se attendunt, quia consonant — duo quippe testamenta figurantur ibi — et uultus eorum sunt in propitiatorium, quia misericordiam dei, in qua una spes est, ualde commendant. denique hinc se promisit locuturum deus ad Moſen de medio cherubin deſurſum propitiatorii. porro ſi creatura rationalis in multitudine ſcientiæ — quoniam hanc interpretationem habent cherubin — duobus ipsis animalibus ſignificatur, ideo duo ſunt, ut ſocietatem caritatis commendent, ideo pinnis ſuis propitiatorium obumbrant, quia deo, non ſibi tribuant pinnaſ ſuaſ, id eſt deum honorant uirtutibus, quibus præſtant; et uultus eorum non ſunt niſi in propitiatorium, quia cuiuſque prouectui ad multitudinem ſcientiæ ſpes non eſt niſi in dei miſericordia.

CXIII.

QVOD DICENTI MOSI: OSTENDE MIHI GLORIAM TVAM,
RESPONDIT DOMINVS: EGO TRANSIBO ANTE TE ET CETERA.
EX EODEM LIBRO QVAESTIONVM EXODI.

- 129 Cum dixisset Moſes ad dominum: ostende mihi gloriam tuam, respondit ei dominus: ego transibo ante te gloria mea, et uocabo nomine domini in conspectu tuo; et miserebor cui misertus ero, et misericordiam praestabo cui misericordiam praestitero; cum paulo ante dixisset: ipse antecedam te et requiem

1 Iac. 2, 13

17 (et 20) Ex. 33, 14—23

1 superexaltat	MT ^v V ^v	misericordiam	v	cherubim	v
2 pennis	T ^v	3 ministeria	TV: mia v	et] ei	v
4 ibi testa-		4 ibi testa-			
menta figurantur	Tv	6 una]	unica v	7 moysen	v
cherubim		cherubim			
v		8 si] sic	v	11 pennas	Vv
16 cap. CXXII		17 dicente	Gv	moysi	Gv
T CXXVIII P CXXX v; om. G		20 moyses	Gv	21 te] om.	T
22 nomen	Gv	23 et miseri-			
cordiam — praestitero]	om. T	25 cum]	cui v		

tibi dabo. quod Moses sic uidetur accepisse: antecedam te, tamquam non ei populoque praesens in itinere futurus esset; et ideo ait: si non tu ipse simul ueneris nobiscum, ne me educas hinc et cetera. deus autem neque hoc ei negauit dicens: et hoc tibi uerbum, quod dixisti, faciam. quomodo ergo, cum dixisset Moses: ostende mihi gloriam tuam, rursus tamquam praecessurus et non cum eis simul futurus uidetur dicere: ego transibo ante te, nisi quia hoc aliud est? ille quippe intellegitur loqui et dicere: transibo ante te, de quo dicit euangelium: cum uenisset hora, ut transiret de hoc mundo ad patrem: qui transitus etiam pascha interpretari perhibetur. haec itaque magna omnino prophetia est. ipse enim ante omnes sanctos transiit ad patrem de hoc saeculo parare illis mansiones regni caelorum, quas dabit eis in resurrectione mortuorum; quoniam transiturus ante omnes primogenitus a mortuis factus est.

Gratiam uero suam in eo ipso ualde commendat, cum dicit: et uocabo nomine domini in conspectu tuo, tamquam in conspectu populi Israel, cuius Moses, cum haec audiret, typum gerebat. in conspectu enim gentis ipsius ubique dispersae uocatur dominus Christus in omnibus gentibus. uocabo autem dixit, non „uocabor“, actiuum uerbum pro passiuo ponens genere locutionis inusitato: in quo nimirum magnus sensus latet. sic enim fortasse significare uoluit se ipsum hoc facere, id est gratia sua fieri, ut uocetur dominus in omnibus gentibus.

Quod uero addidit: et miserebor cui misertus ero,

10 Io. 13, 1

16 cf. Colosa. 1, 18

1 moyses v 2 tamquam] et tamquam v ei] ei (d ras.) T
populoque V: populo cui v populo T 6 moyses v 8 uideretur
v 10 dicitur in euangelio v 11 uenisset] uidisset v trans-
iret] transiret ihs Tv 15 eis] illis T 16 primogenitus V¹
18 gratia V commendat] commemorat v 19 nomen v tuo —
20 conspectu] om. v 20 moyses v 21 ubique Tv: ubi MV 22 uo-
catur] uocaturus T 24 genere (in? ras.) T 25 enim om. v

et misericordiam praestabo cui misericordiam praestitero, plane expressius ostendit uocationem, qua nos uocauit in suum regnum et gloriam, non pro meritis nostris, sed pro misericordia sua. quoniam enim se gentes introducturum pollicebatur dicens: uocabo nomine domini in conspectu tuo, commendauit hoc se misericorditer facere; sicut apostolus dicit: dico enim Christum ministrum fuisse circumcisionis propter ueritatem dei ad confirmandas promissiones patrum, gentes autem super misericordiam glorificare deum. hoc ergo praedictum est: miserebor cui misertus ero, et misericordiam praestabo cui misericordiam praestitero. quibus uerbis prohibuit hominem uelut de propriarum uirtutum meritis gloriari, ut qui gloriatur in domino gloriatur. non enim ait: „miserebor talibus uel talibus“, sed: cui misericors fuero: ut neminem praecedentibus bonis operibus suis misericordiam tantae uocationis meruisse demonstret. etenim Christus pro impiis mortuus est.

Sed utrum hoc idem repetere uoluerit, cum addidit: misericordiam praestabo cui misericordiam praestitero — uel, sicut alii interpretati sunt: cui misericors fuero, — an aliquid intersit nescio. quod enim in graeca lingua duobus uerbis dictum est, ἐλεήσω et οἰκτιρήσω — quod unum atque idem uidetur significare — non potuit latinus diuersis uerbis dicere et diuersis modis eandem misericordiam repetiuit. si autem diceretur: „miserebor cui misereor et miserebor cui misereor“, aut „miserebor cui misertus ero“, non satis commode

7 Rom. 15, 8 et 9

14 II Cor. 10, 17

18 cf. Rom. 5, 6

2 plane] ibi plane *Tv* expraessius *V* uocatione *T*
 3 uocauit] ostendit *v* nostris] *om.* *T* 4 misericordiam suam
 (corr. m. 1) *V* gentes] egentes *v* 5 nomen *v* 6 hoc] *om.*
v 7 dicit] dixit *v* 17 demonstet (*r add. m. 2*) *T* 22 in greco
 (*om.* lingua) *v* 23 ἐλεήσω] eleeso *TV* leeso *v* οἰκτιρήσω] oectyreso
V oectyreso *T* ^{on se cheso} *ωκτιρησω* (*on se cheso a m. 2*) *v* 24 post diuersis
ras. 6 litt. in T 26 misereor] miserior *T* misertus *v* et] aut
v 27 misereor — cui] *om.* *v* commode *V pr.*

dici uideretur. et tamen fortius ille ipse ibi sensus est, quod aut ipsius misericordiae suae firmitatem deus ista repetitione monstrauit — sicut: „amen, amen“ sicut: „fiat, fiat“ sicut repetitio somnii Pharaonis pluraque similia — aut in utrisque populis, gentibus et Hebraeis, hoc modo deus praenuntiauit misericordiam se esse facturum. quod apostolus ita dicit: sicut enim uos aliquando non credidistis deo, nunc autem misericordiam consecuti estis illorum incredulitate: sic et ipsi nunc non crediderunt in uestra misericordia, ut et ipsi misericordiam consequantur. conclusit enim deus omnes in incredulitatem, ut omnium misereatur.

Deinde post hanc suae misericordiae commendationem respondit ad illud quod ei dictum fuerat: ostende mihi gloriam tuam, uel quod supra petiuerat Moses dicens: ostende mihi temet ipsum, manifeste uideam te: non poteris, inquit, uidere faciem meam; non enim uidebit homo faciem meam et uiuet: ostendens huic uitae, quae agitur in sensibus mortalibus corruptibilis carnis, deum sicuti est apparere non posse; id est, sicut est uideri in illa uita potest, ubi ut uiuatur huic uitae moriendum est.

Item interposito articulo dicente scriptura: et ait dominus, sequitur et loquitur: ecce locus penes me. quis enim locus non penes deum est, qui nusquam est absens? sed ecclesiam significat dicendo: ecce locus penes me, tamquam templum suum commendans. et stabis, inquit, super petram — quia super hanc petram, ait dominus, aedificabo ecclesiam meam — statim ut transiet gloria

6 Rom. 11, 30—32

27 Matth. 16, 18

4 populis (is a m. 2 in ras.) T 6 facturum esse v ita] om.
 7 uos] om. v 8 illorum] in illorum T 10 uestram
 misericordiam T 11 incredulitate Tv 15 moyses v 16 ui-
 deam P¹V: ut uideam P²Tv 18 uidebit] uidet v 19 cor-
 ruptibilibus v 20 sicuti] sicut T 21 potest om. v 24 lo-
 cas] locutus (ut del. m. 2) V paenes T deum (om. est) T¹
 28 transibit v

mea, id est: statim ut transiet gloria mea, stabit super petram, quia post transitum Christi, id est post passionem et resurrectionem Christi, stetit populus fidelis super petram. et ponam te, inquit, in cauerna petrae: munimen firmissimum significat. alii autem interpretati sunt: in specula s petrae. sed graecus habet ὀπήν; hoc autem foramen uel cauernam rectius interpretamur.

Et tegam manu mea super te, donec transeam; et auferam manum meam, et tunc uidebis posteriora mea; facies autem mea non uidebitur tibi. cum iam dixisset: stabis super petram, statim ut transiet gloria mea — ubi intellegitur post transitum suum promississe super petram stabilitatem — quomodo accipiendum est quod ait: ponam te in cauerna petrae et tegam manu mea super te, donec transeam; et auferam manum, et tunc uidebis posteriora mea? quasi iam illo in petra constituto tegat manu sua super eum et deinde transeat, cum esse in petra non possit nisi post eius transitum. sed recapitulatio intellegenda est rei praetermissae, quali solet uti scriptura in multis locis; postea quippe dixit quod ordine temporis prius est. qui ordo ita se habet: tegam manu mea super te, donec transeam, et tunc uidebis posteriora mea; nam facies mea non uidebitur tibi; et stabis super petram, statim ut transiet gloria mea, et ponam te in cauerna petrae. hoc enim factum est in eis quos tunc significabat persona Mosi, hoc est Israhelitis, qui in dominum Iesum, sicut Actus apostolorum indicant, postea crediderunt, id est statim ut transiit eius gloria. nam posteaquam resur-

1 id est — mea] *om. v* stabis *v* 6 ὀπήν] open *TV* ope *v*
 7 cauerna *v* 8 tegam] ptegam *v* manum meam *v* 9 meam]
 meam usq. hic *v* posteriora] posteriorio *T* 14 tegam] tangam *v*
 15 manum meam *v* 16 manum] manum meam *v* 19 recapitulati*
 (o *add. m. 2*) *T* 20 quali] qua *v* postea (ostea *a m. 2 in ras.*)
T 21 dixit] dicere *v* 22 manum meam *v* 24 stabis] stabilis
T 25 cauernam *v* 27 moysi *v* hoc *V*: id *Tv* isra-
 heliticis *v* 29 transiuit *v*

rexit a mortuis et ascendit in caelum, misso desuper spiritu
 sancto cum linguis omnium gentium apostoli loquerentur,
 compuncti sunt corde multi ex eis qui crucifixerant Christum;
 quem ut non cognouissent et dominum gloriae crucifixissent,
 5 caecitas ex parte Israel facta est, sicut dictum fuerat:
 tegam manu mea super te, donec transeam. unde
 psalmus dicit: quoniam die ac nocte grauata est
 super me manus tua, diem appellans, quando Christus
 diuina miracula faciebat, noctem, quando sicut homo morie-
 10 batur, quando et illi titubauerunt qui in die crediderant. hoc
 est ergo: cum transiero, tunc uidebis posteriora
 mea: „transiero de hoc mundo ad patrem; posterius in me
 credituri sunt quorum typum geris“. tunc enim compuncti
 corde dixerunt: quid faciemus? et iussi sunt ab apostolis
 15 agere paenitentiam et baptizari in nomine Iesu Christi, ut
 dimitterentur illis peccata eorum. quod in psalmo ille sequitur,
 cum dictum esset: die ac nocte grauata est super me
 manus tua — id est: ut non cognoscerem; si enim cogno-
 uissent, numquam dominum gloriae crucifixissent
 20 — sequitur et iungit: conuersus sum in haerumnam,
 dum confringeretur spina, id est: cum essem corde
 compunctus. deinde addidit: peccatum meum cognoui
 et facinus meum non operui: posteaquam uiderunt,
 quanto scelere Christum crucifixerint. et quia receperunt con-
 25 silium, ut agerent paenitentiam et in baptismo remissionem
 acciperent peccatorum: dixi, inquit, pronuntiabo aduer-
 sum me delictum meum domino, et tu remisisti
 impietatem cordis mei.

5 cf. Rom. 11, 25

7 Ps. 31, 4

14 Act. 2, 37 et 38

18 I Cor. 2, 8

22 Ps. 31, 5

4 ut] cum v

5 israel V: in israel Tv

6 manum meam

v 10 crediderunt v

11 est] om. P

ergo] ergo ait P²uidebunt P 12 transiero PT¹V: cum transiero T²v

v 17 cum] ut

v esset] est v

18 cognoscerent v

19 dominum] deum

v 20 aerumna v

21 confringitur v

confringeretur T

23 meus

v uiderant T

24 crucifixerunt v

26 aduersus v

27 de-

licta mea v

Hanc autem prophetiam, quam locutus est dominus ad Moſen, ſatis res ipſa indicat, quando quidem de petra uel cauerna eius et de manus eius ſuperpoſitione, de uiſione poſteriorum eius nihil poſtea uiſibili opere ſubſecutum legitur. mox enim adiungit interpoſito articulo ſcriptura: et dixit dominus ad Moſen, cum ipſe dominus utique etiam illa quae ſupra ſunt loqueretur; atque inde contexit quid deinceps dominus dicat: excide tibi duas tabulas lapideas ſicut et primas et cetera.

CXV.

10

QVOMODO TABVLAE, QVAS ERAT MOYSES DEO VTIQVE PRAE-
SCIENTE FRACTVRVS, NON AB HOMINE DICANTVR ESSE, PO-
STERIORES VERO IN TABERNACVLO DEI TAMDIV MANSVRAE
AB HOMINE ABSCISAE SINT VEL CONSCRIPTAE. EX EODEM
LIBRO QVAESTIONVM EXODI.

15

130 Et ſcripſit in tabulas uerba teſtamenti, decem uerba. de Moſe dictum eſt, quod ipſe ſcripſerit, cui etiam deus paulo ante dixerat: ſcribe tibi uerba haec. cum uero primum legem accepit, cuius tabulas abiicit et fregit, nec ipſe excidiſſe dictus eſt tabulas lapideas et modo dictum eſt: excide tibi duas tabulas lapideas; nec ei dictum eſt, ut ſcriberet, ſicut ei modo dicitur; nec eas ipſe ſcripſiſſe narratur, ſicut modo narrat ſcriptura et dicit: ſcripſit in tabulis uerba teſtamenti, decem uerba. ſed tunc dictum eſt: et dedit Moſi, ſtatim ut ceſſauit loqui ad eum in monte Sina, duas tabulas teſtimonii, tabulas lapideas ſcriptas digito dei. deinde paulo

5 (et 21) Ex. 34, 1

16 Ex. 34, 27 ſq.

25 Ex. 31, 18

1 prophetiam *V*: pr. potius fuiſſe *Pv* pr. potuiſſe fuiſſe *T* 2 moy-
ſen *Pv* 5 ſcriptura *v* 6 moyſen *Pv* 8 ſicut (*om.* et)
v 10 *cap.* CXXIII *T.* CXXX *P* CXXXI *v*; *om.* *G* 11 moſes
T 15 exodi] ex e6 *P* geneſi *MV* 16 tabulis *Tv* teſtamenta
*T*¹ 17 moyſe *Pv* 21 eſt] *om.* *v* 23 narrat] *om.* *v* et]
om. *v* 25 moyſi *v* 26 Sina] ſine *v* 27 ſcripta *T*

post: et conuersus, inquit, Moses descendit de monte, et duae tabulae testimonii in manibus eius, tabulae lapideae, scriptae ex utraque parte earum, hinc atque hinc erant scriptae, et tabulae opus dei erant, et scriptura scriptura dei et sculpta in tabulis. proinde magna oritur quaestio, quomodo illae tabulae, quas erat Moses utique deo praesciente fracturus, non hominis opus dicantur esse nec ab homine scriptae, sed scriptura dei, digito dei; posteriores uero tabulae tamdiu mansurae et in tabernaculo ac templo dei futurae iubente quidem deo, tamen ab homine excisae sint, ab homine scriptae. an forte in illis prioribus gratia dei significabatur, non hominis opus, qua gratia indigni facti sunt reuertentes corde in Aegyptum et faciendo idolum; unde illo beneficio priuati sunt, et propterea Moses tabulas fregit? istis uero tabulis posterioribus significati sunt qui de suis operibus gloriantur — unde dicit apostolus: ignorantes dei iustitiam et suam uolentes constituere iustitiae dei non sunt subiecti — et ideo tabulae humano opere sculptae et humano opere scriptae datae sunt, quae cum ipsis manerent, ad eos significandos de suis operibus gloriaturus, non de digito dei, hoc est de spiritu dei?

Certe ergo repetitio legis nouum testamentum significat; illud autem uetus significabat; unde confractum et abolitum est. maxime cum secundo lex datur, nullo terrore datur, sicut illa in tanto strepitu ignium, nubium et tubarum, unde tremefactus populus dixit: non loquatur deus ad nos, ne moriamur: unde significatur timor esse in uetere testamento, in nouo dilectio. quomodo igitur soluitur haec quaestio, quare

1 Ex. 32, 15 et 16 17 Rom. 10, 3 27 Ex. 20, 19

1 moyses v	3 ex] om. v	4 atque hinc] atque inde v	5 scriptura scriptura Vv: scriptura T	et sculpta] est sculpta v	7 moy-ses v
	deo utique Tv	8 hominis opus TV: ab homine v			
10 templum T	13 opus qua TV: ac per hoc illa v				cordae
T	15 moyses v	19 opere—quae cum] T in ras.			exculptae
T	20 ad] om. v	25 maxime TVv: maxime quoniam a			
28 ueteri v	29 haec soluitur Tv				

illae opus dei, istae opus hominis, et illae conscriptae digito dei, istae scriptae ab homine? an forte ideo magis in illis prioribus uetus significatum est testamentum, quia deus ibi praecepit, sed homo non fecit? lex enim posita est in uetere testamento, quae conuinceret transgressores; quae subintra-
uit, ut abundaret delictum. non implebatur timore, quae non impletur nisi caritate. et ideo dicitur opus dei, quia deus legem constituit, deus conscripsit; nullum opus hominis, quia homo deo non obtemperauit et eum potius lex reum fecit. in secundis autem tabulis homo per adiutorium
dei tabulas facit atque conscribit, quia noui testamenti caritas legem facit. unde dicit dominus: non ueni legem soluere, sed implere. dicit autem apostolus: plenitudo legis caritas; (et: fides), quae per dilectionem operatur. factum est itaque homini in nouo testamento quod in uetere
difficile fuit, habenti fidem, quae per dilectionem operatur, atque illo digito dei, hoc est spiritu dei, intus ea in corde scribente, non foris in lapide. unde dicit apostolus: non in tabulis lapideis, sed in tabulis cordis carnalibus; quoniam caritas dei, qua ueraciter impletur
praeceptum, diffusa est in cordibus nostris per spiritum sanctum, qui datus est nobis. hoc est ergo: primo data est lex — ubi significatur uetus testamentum, quod est opus tantummodo dei et conscriptio digiti dei — quod apostolus dicit: itaque lex sancta et mandatum sanc-
tum et iustum et bonum. lex ergo sancta et bona dei

5 Rom. 5, 20 12 Matth. 5, 17 13 Rom. 13, 10 14 Gal.
5, 6 19 II Cor. 3, 3 20 Rom. 5, 5 25 Rom. 7, 12

1 digito TV: opere v 2 scriptae] om. v ab homine TV:
opus hominis v ante an add. v: et ille conscripte digito dī. iste con-
scripte ab homine 3 praecepit ibi v 4 ueteri v 6 habundaret
v non V: non enim Tv implebantur V 7 impletur PVv: im-
plebatur T nisi PVv: om. T 8 opus v' 9 reum lex
Tv 11 fecit v conscribit TV: scripsit v 12 fecit v
soluere legem v 14 et fides a: om. GPTVv 20 qua—praeceptum]
om. v 21 nostris] om. T 24 conscriptio v digito T
25 lex V: lex quidem PTv

opus est: ubi homo nihil agit, quia non obtemperat, sed reatu potius premitur lege minante atque damnante. peccatum enim, inquit, ut appareat peccatum, per bonum mihi operatum est mortem. beatus autem homo est, cum hoc
 5 mandatum sanctum et iustum et bonum est etiam opus eius, sed per gratiam dei.

CXVI.

EX SERMONE AD POPVLVM. QVAE SIT INREMISSIBILIS BLAS-
 PHEMIA IN SPIRITVM SANCTVM.

10 Prius ergo ut aduertatis et intellegatis, admoneo non dixisse 131
 dominum: „omnis blasphemia in spiritum non remittetur“, neque dixisse: „qui dixerit quodcumque uerbum contra spiritum sanctum, non remittetur ei“, sed: qui dixerit uerbum.
 illud enim si dixisset, nihil nobis omnino remaneret, unde
 15 disputare possemus. quoniam, si omnis blasphemia et omne uerbum, quod dicitur contra spiritum sanctum, non remitteretur hominibus, ex nullo genere impietatis eorum qui dono Christi et sanctificationi ecclesiae contradicunt, uel paganorum uel Iudaeorum aut quorumlibet haereticorum, nonnullorum etiam
 20 in ipsa catholica imperitorum quemquam ecclesia lucraretur. sed absit, ut hoc dominus diceret; absit, inquam, ut ueritas diceret omnem blasphemiam uel omne uerbum, quod contra spiritum sanctum diceretur, non habere remissionem neque in hoc saeculo neque in futuro.

2 Rom. 7, 13

13 Matth. 12, 32

2 praemittitur V 3 apareat v 7 cap. CXXIIII T CXXXI P
 CXXXII v; om. G 8 ante ex praemittunt GPTv: de (om. PT)
 blasphemia in spiritum (spiritu T) sanctum (sancto T) quae non remit-
 tetur uno nomine uocari potest impaenitentia id est cor impaenitens
 blasphemiam v 10 ut] om. T 11 spiritu T remittitur T
 remittet v 12 neque TV: atque v 13 non] no v 15 pos-
 simus v 16 remittetur T 20 in] om. T 22 omnem] omne
 T omne]. omnem v

Exercere quippe nos uoluit difficultate quaestionis, non decipere sententiae falsitate. quapropter non est necesse, ut omnem blasphemiam et omne uerbum, quod dicitur contra spiritum sanctum, remissionem quisquam existimet non habere; sed necesse est plane, ut sit aliquid blasphemiae et aliquod ⁵ uerbum, quod si dicatur contra spiritum sanctum, nullam umquam ueniam remissionemque mereatur. quia si omne acceperimus, quisnam poterit saluari? si autem rursum nullum putauerimus, contradicimus saluatori. est ergo sine dubio aliqua blasphemiam et aliquod uerbum, quod si dictum fuerit ¹⁰ contra spiritum sanctum, non remittetur. quod sit autem hoc uerbum, quaeri a nobis dominus uoluit; ideo non expressit. quaeri, inquam, uoluit, non negari. solent enim scripturae ita loqui, ut, quando aliquid sic dicitur, ut neque ex toto neque ex parte dictum definiatur, non sit necesse ex toto, sed ¹⁵ fieri possit, ex parte ut intellegatur. ista ergo sententia ex toto, id est uniuersaliter pronuntiaretur, si diceretur: „omnis blasphemiam in spiritum non remittetur“ aut: „qui dixerit ullum uerbum contra spiritum sanctum, non remittetur ei neque in hoc saeculo neque in futuro“; ex parte autem, id est particu- ²⁰ lariter pronuntiaretur, si diceretur: „quaedam blasphemiam in spiritu non remittetur“. quia nec uniuersaliter ergo nec particulariter pronuntiata sententia est — non enim dictum est: „omnis blasphemiam spiritus“ aut: „quaedam blasphemiam“, sed tantummodo indefinite dictum est: spiritus blasphemiam ²⁵ non remittetur; nec dictum est: „qui dixerit quodcumque uerbum“ aut: „qui dixerit quoddam uerbum“, sed indefinite: qui dixerit uerbum — non est necesse, ut omnem blas-

2 falsitate PV: facultate Tv 5 aliquid V: aliqua Tv blas-
phemiae scripsi: blasphemiam PTVv et] aut v 6 si] om. v
contra spiritum sanctum dicatur v 8 acciperimus V rursum]
sursum v 9 contradicemus v 11 remittetur v 15 diffiniatur
v 16 possit Vv: posset T posse (e in ras. a m. 2) P ut ex
parte PTv ista] ita T 22 nec uniuersaliter ergo V: ergo non
uniuersaliter PTv 25 indefinitae V blasphemiae v 26 nec]
neque v 27 qui dixerit] om. v indefinitae V indefinite v
infinite T

phemiam uel omne uerbum intellegamus, sed necesse est plane, ut quandam blasphemiam et quoddam uerbum uoluerit intellegi dominus, quamuis id exprimere noluerit, ut quaerendo, petendo, pulsando si quid recti intellectus acceperimus, non uiliter habeamus.

Hoc ut manifestius uideatis, illud attendite quod ait idem ipse de Iudaeis: si non uenissem et locutus eis fuisset, peccatum non haberent. neque enim ita dictum est, ut sine ullo omnino peccato uellet intellegi futuros fuisse Iudaeos, si non uenisset et locutus eis fuisset; plenos quippe inuenit oneratosque peccatis. propter quod dicit: uenite ad me omnes, qui laboratis et onerati estis. unde, nisi sarcinis peccatorum ex transgressionibus legis? quoniam lex subintrauit, ut abundaret delictum. cum ergo ipse etiam alibi dicat: non ueni uocare iustos, sed peccatores, quomodo, si non uenisset, peccatum non haberent, nisi quia ista sententia nec uniuersaliter nec particulariter, sed indefinite pronuntiata non omne peccatum cogit intellegi? sed plane nisi aliquod peccatum intellexerimus, quod non haberent, nisi Christus uenisset et locutus eis fuisset, falsam — quod absit — sententiam esse dicemus. non ergo ait: „si non uenissem et locutus eis fuisset, nullum peccatum haberent“, ne ueritas mentiretur. nec rursus definite dixit: „si non uenissem et locutus eis fuisset, quoddam peccatum non haberent“, ne piuum studium parum exerceretur. in omni quippe copia scripturarum sanctarum pascimur apertis et exercemur obscuris: illinc famis expellitur, hinc fastidium. quia ergo

7 Io. 15, 22
15 Matth. 9, 13

11 Matth. 11, 28

13 Rom. 5, 20

1 omnem *T* uerbum] uer *v* 3 id] *om.* *v* 4 acciperimus
V non uiliter] non uiliter (*ri ras.*) *T* uiriliter *v* 8 ha-
beret *T* 9 ullo *TV*: illo *v* peccato *TV*: peccatores *v*
10 uenisset] inuenisset *T* 15 dicit *T*¹ 18 indefinite *T*: indi-
finite *v* infinitae *V* pronuntiat *v* cogit *Tv*: coget *V*
19 intellexerimus] non intellexerimus *v* 20 eis] *om.* *v* 21 dicere-
mus *v* 23 definite *V* difinite *v* 24 ne piuum] nempe dum *v*
26 et *V*: *om.* *Tv* 27 illinc] *om.* *v*

dictum non est: „peccatum nullum haberent“, non perturbemur, cum peccatores Iudaeos, etiam si dominus non uenisset, agnoscimus; sed tamen quia dictum est: si non uenissem, peccatum non haberent. unde necesse est, etiam si non omne, aliquod tamen eos ex aduentu domini quod non habebant contraxisse peccatum. illud ipsum profecto est, quod in praesentem sibi loquentem non crediderunt eumque inimicum deputantes, quoniam uera dicebat, insuper occiderunt. hoc peccatum tam magnum et horrendum, si non uenisset et locutus eis fuisset, utique non haberent. sicut ergo ibi cum audiui-
 mus: peccatum non haberent, non omne, sed aliquod peccatum intellegimus, ita in hodierna lectione cum audiui-
 mus: spiritus blasphemia non remittetur, non omnem blasphemiam, sed quandam; et cum audissemus: qui dicit uerbum contra spiritum sanctum, non remittetur ei, non omne uerbum, sed quoddam intellegere debemus. nam et hoc ipsum quod ait: spiritus autem blasphemia non remittetur, utique non omnis spiritus, sed spiritus sancti blasphemiam necesse est intellegamus. quod etsi planius alibi non diceret, quis tam uecors esset, ut aliud intellegeret? secundum hanc regulam locutionis et illud accipitur: nisi quis renatus fuerit ex aqua et spiritu. non enim ait: „et ab spiritu sancto“, et tamen hoc intellegitur. nec quoniam dixit: ex aqua et spiritu, omnem spiritum quisquam intellegere cogitur. quocirca cum audis: spiritus autem blasphemia non remittetur, sicut non omnem spiritum, ita non omnem blasphemiam oportet accipias.

22 lo. 3. 5

1 non est dictum *Tv* haberent] habent *T* non haberent *v*
 perturbemur *V* 5 aliquid *T* 7 sibi *PTVv*: sibi *T^a* eum-
 que] cumque *v* 9 horrendum *v* 10 utique] *om. v* sicut—
 non haberent] *om. v* 11 non omne] utique non omne *v* omne
 (*s ras.*) *T* 12 intellegamus *v* hodierna *T* 13 blasphemiae
v 15 uerbum] *add. T^a in mg.* 17 spiritum *T* 20 planius]
 plenius *v* non] *om. T^a* 21 accipietur *v* 23 et ab *V*: et ibi
T ibi *v* 25 quocirca *v* cum (um *in ras. a m. 2*) *T*: eum *Vv*
 27 accipiamus *v*

Audire iam uelle uos uideo, quoniam non est omnis, quae-
nam sit illa blasphemia spiritus, quae non remittetur, et quod
sit uerbum — quoniam non est omne — quod si dictum fuerit
contra spiritum sanctum, non remittetur neque in hoc saeculo
5 neque in futuro. iam et ego uellem dicere quod intentissime
expectatis audire; sed tolerate aliquantas maioris diligentiae
moras, donec adiuuante domino totum quod occurrerit ex-
pediam. alii quippe duo euangelistae Marcus et Lucas, cum
de hac re loquerentur, non dixerunt blasphemiam seu uerbum,
10 ut intellegeremus non omnem blasphemiam, sed quandam,
nec uerbum omne, sed quoddam.

ITEM INTER CETERA.

Quia non potest omnis intellegi, ne paganis, Iudaeis, hae-
reticis omnique hominum generi, qui diuersis erroribus et
15 contradictionibus blasphemant in spiritum sanctum, spem re-
missionis, si se correxerint, auferamus, restat utique, ut in eo
quod scriptum est: qui blasphemauerit in spiritum
sanctum, non habet remissionem in aeternum, ille
intellegatur qui non omni modo, sed eo modo blasphemauerit,
20 ut ei numquam possit ignosci.

Sicut enim in eo quod dictum est: deus neminem tem-
tat, non omni, sed quodam temptationis modo deus neminem
temptare intellegendus est, ne falsum sit illud quod scriptum
est: temptat uos dominus deus uester, et ne Christum
25 negemus deum uel dicamus falsum euangelium, ubi legimus,
quod interrogabat discipulum temptans eum; ipse autem

8 cf. Marc. 3, 29 et Luc. 12, 10 21 Iac. 1, 13 24 Deut.
13, 3 26 Io. 6, 6

2 blasphemia v 5 et ego] ergo (er a m. 2 in ras.) P uellem
dicere PVv: olim dicerem T 7 occurrit v 10 intellegerimus
Vv blasphemiam] blasphemiam iam (iam del. m. 2) V 11 quoddam
V 12 item inter cetera] om. PT 13 quia] quia ergo T
15 contradictionibus] c. suis PTv in] om. T 16 in] om. v
17 spiritu sancto T¹v 22 quoddam Tv: quod V 23 illud] om.
T scriptum] dictum v 25 euangelium] testimonium v

sciebat quid esset facturus — est enim temptatio addu-
cens peccatum, qua deus neminem temptat; et est temptatio
probans fidem, qua et deus temptare dignatur — ita cum
audimus: qui blasphemauerit in spiritum sanctum,
non omne blasphemandi genus debemus accipere, sicut nec ibi 5
omne temptandi. item cum audimus: qui crediderit et
baptizatus fuerit, saluus erit, non utique intellegimus
eo modo credentes, quo et daemones credunt et contrem-
nescunt, nec in eo numero baptizatos, in quo magus Simon
baptizari potuit, sed saluus esse non potuit. sicut ergo cum 10
diceret: qui crediderit et baptizatus fuerit, saluus
erit, non omnes credentes et baptizatos, sed quosdam intue-
batur, in ea scilicet constitutos fide, quae apostolo distin-
guente per dilectionem operatur: ita cum dixit: qui
blasphemauerit in spiritu sancto, non habet re- 15
missionem in aeternum, non omnem, sed quendam blas-
phemantis spiritum sanctum intendebat reatum, quo quisque
fuerit obligatus, nulla umquam remissione soluetur.

Illud etiam quod ait: is qui manducat meam carnem
et bibit meum sanguinem, in me manet et ego in 20
illo, quomodo intellecturi sumus? numquid etiam illos hic
poterimus accipere, de quibus dicit apostolus quod iudicium
sibi manducant et bibant, cum ipsam carnem manducant et
ipsum sanguinem bibant? numquid et Iudas, magistri uenditor
et traditor impius, quamuis primum ipsum manibus eius 25
confectum sacramentum carnis et sanguinis eius cum ceteris
discipulis, sicut apertius Lucas euangelista declarat, manducarit

6 (et 11) Marc. 16, 16 8 Iac. 2, 19 9 cf. Act. 8, 13 14 Gal.
5, 6 19 Io. 6, 56 22 cf. I Cor. 11, 29 27 cf. Luc. 22, 21

2 qua Vv: quia T 3 qua et] qua v 4 audiuius Tv
5 accipere] om. v 6 audiuius v 8 eo] quo v credunt
om. v 9 baptizatus v 15 spiritu sancto V: spiritum sanctum
Tv 16 quandam T blasphemantis] blasphemantem in v
18 soluat T 19 is] his P'; om. T 20 bibit PTv: bibet
MV 22 poterimus] debemus v 24 et] om. T 27 discipulis
PVv: apostolis T manducaret Tv

et biberit, mansit in Christo aut Christus in eo? tam multi denique, qui uel corde ficto carnem illam manducant et sanguinem bibunt uel, cum manducauerint et biberint, apostatae fiunt, numquid manent in Christo aut Christus in eis? sed
 5 profecto est quidam modus manducandi illam carnem et bibendi illum sanguinem, quo modo qui manducauerit et biberit, in Christo manet et Christus in eo. non ergo quocumque modo quisque manducauerit carnem Christi et biberit sanguinem Christi, manet in Christo et in illo Christus, sed
 10 certo quodam modo: quem modum ipse utique uidebat, quando ista dicebat. sic igitur et in eo quod ait: qui blasphema- uerit in spiritum sanctum, non habet remissionem in aeternum, non quocumque modo blasphemauerit, reus est huius inremissibilis delicti, sed modo quodam, quem nos quae-
 15 rere atque intellegere uoluit qui hanc sententiam ueram terribilemque depromsit.

ITEM INTER CETERA.

Pro captu nostro, quantum ista per speculum et in aenigmate, praesertim talibus quales adhuc sumus uidere conceditur,
 20 insinuat nobis in patre auctoritas, in filio natiuitas, in spiritu sancto patris filiique communitas, in tribus aequalitas. quod ergo commune est patri et filio, per hoc nos uoluerunt habere communionem et inter nos et secum, per illud donum nos colligere in unum, quod ambo habent unum, hoc est per
 25 spiritum sanctum deum et donum dei. in hoc enim diuinitati reconciliamur eaque delectamur. nam quid nobis prodesset quidquid boni nossemus, nisi etiam diligeremus? sicut autem ueritate discimus, ita caritate diligimus, ut et plenius cognoscamus et beati cognito perfruamur. caritas porro diffusa est

29 cf. Rom. 5, 5

1 biberet Tv	10 utique ipse T	11 sic (c add. m. 2) T
17 item inter cetera] om. T	20 patre (re a m. 2 in ras.) T	
auctoritas] auctoritas et Tv	22 uoluit Tv	25 deum Tv: om.
MV	26 reconciliamur V	quid] quid boni v
diligimus] om. v	28 ueritatem MV	27 sicut— caritatem MV

in cordibus nostris per spiritum sanctum, qui datus est nobis. et quia peccatis alienabamur a possessione uerorum bonorum, caritas cooperit multitudinem peccatorum. est ergo pater filio ueritati origo uerax et filius de ueraci patre orta ueritas et spiritus sanctus a patre bono et filio bono effusa bonitas. 5 omnium est autem non impar diuinitas nec separabilis unitas. primo ergo in nos ad accipiendam uitam aeternam, quae in nouissimo dabitur de bonitate dei munus, uenit ab initio fidei remissio peccatorum.

ITEM INTER CETERA.

10

Per quod beneficium eruimur de potestate tenebrarum et princeps huius mundi mittetur foras a fide nostra, qui operatur in filiis infidelitatis nulla ui alia nisi societate et obligatione peccati. in spiritu enim sancto, quo in unum dei populus congregatur, eicitur spiritus immundus, qui in se 15 ipsum diuiditur. contra hoc donum gratuitum, contra istam dei gratiam loquitur cor impaenitens. ipsa ergo impaenitentia est spiritus blasphemia, quae non remittetur neque in hoc saeculo neque in futuro. contra enim spiritum sanctum, quo baptizantur quorum peccata omnia dimittuntur et quem accepit 20 ecclesia, ut cui dimiserit peccata dimittantur ei, uerbum ualde malum et nimis impium siue cogitatione siue etiam lingua sua dicit. quem patientia dei cum ad paenitentiam adducit, ipse secundum duritiam cordis sui et cor impaenitens thesaurizat sibi iram in die irae et reuelationis iusti iudicii dei, 25 qui reddet unicuique secundum opera eius. haec ergo impaenitentia — sic enim uno aliquo nomine possumus utcum-

3 cf. I Petr. 4, 8 11 cf. Coloss. 1, 13 12 cf. Io. 12, 31
24 cf. Rom. 2, 4 sqq.

2 possione (se *add. m. 2*) *V* uerorum] uirorum *T* 4 ueritati]
ueritatis *v* ueracis *v* 5 effusa] effusa est *T* 10 item inter
cetera *V*: *om. Tv* 11 eruimur] meruimur *T* 12 mittitur *T*
nostra] nam *v* 13 ui] uia *v* 15 congregatus *v* 17 impaeni-
ten' (s *add. m. 2*) *T* 18 est] et *T* blasphemiam *MV*
20 accipit *v* 21 dimittentur *v* 26 reddit *v*

que appellare blasphemiam et uerbum contra spiritum sanctum, quod remissionem non habet in aeternum — haec, inquam, impaenitentia, contra quam clamabat et praeco et iudex dicentes: paenitentiam agite; appropinquauit enim regnum caelorum; contra quam dominus os euangelicae praedicationis aperuit et contra quam ipsum euangelium in toto orbe praedicandum esse praedixit, ubi posteaquam resurrexit a mortuis, ait discipulis suis: oportebat Christum pati et resurgere a mortuis tertio die et praedicari in nomine eius paenitentiam et remissionem peccatorum per omnes gentes incipientibus ab Hierusalem: haec omnino impaenitentia non habet remissionem neque in hoc saeculo neque in futuro, quia paenitentia impetrat remissionem in hoc saeculo, quae ualeat in futuro.

15 Sed ista impaenitentia uel cor impaenitens quamdiu quisque in hac carne uiuit non potest iudicari. de nullo enim desperandum est, quamdiu patientia dei ad paenitentiam adducit nec de hac uita rapit impium; qui non uult mortem impii, quantum reuertatur et uiuat. paganus est hodie; unde scis, 20 utrum sit futurus crastino christianus? Iudaeus infidelis est hodie; quid, si cras credit in Christum? haereticus est hodie; quid, si cras sequitur catholicam ueritatem? schismaticus est hodie; quid, si cras amplectitur catholicam pacem? quid, si isti quos in quocumque genere erroris notas et tamquam 25 desperatissimos modo damnas, antequam finiant istam uitam, agunt paenitentiam et inueniunt ueram uitam? proinde, fratres, etiam ad hoc nos admoneat quod ait apostolus: nolite ante tempus quicquam iudicare. haec enim blasphemia

4 Matth. 3, 2

8 Luc. 24, 46 sq.

18 cf. Ezech. 18, 23

27 I Cor. 4, 5

3 dicens v	4 paenitentia v	adpropinquabit v	8 pati
xpm T	14 quae ualeat in futuro	PTv: om. MV; in V spatium	
uacuum relictum	22 fere litt.	ualet P ¹	16 iudicare v
desperandum Vv	19 scis Tv: scit MV	20 est] om. T ¹	
21 xpo v	22 schismaticus v	25 desperatissimos Vv	26 agant
v	27 hoc (oc a m. 2 in ras.) T huc v		

spiritus, cui numquam est ulla remissio — quam non omnem, sed quandam intellegimus eamque perseuerantem duritiam cordis impaenitentis uel diximus uel inuenimus uel etiam, quantum existimamus, ostendimus — non potest in quoquam, sicut diximus, dum adhuc in hac uita est, deprehendi. quod 5 non ideo uideatur absurdum, quia cum homo usque in finem huius uitae in dura impaenitentia perseuerans diu multumque loquatur aduersus hanc gratiam spiritus sancti, euangelium tamen tam longam contradictionem cordis impaenitentis quasi breue aliquod uerbum appellauit dicens: quicumque di- 10 xerit uerbum contra filium hominis, remittetur ei; qui autem dixerit contra spiritum sanctum, non remittetur ei neque in hoc saeculo neque in futuro. haec enim quamuis prolixa sit et plurimis uerbis contexta et producta blasphemia, solet tamen scriptura etiam 15 multa uerba uerbum appellare. neque enim unum uerbum locutus est quicumque propheta; et tamen sic legitur: „uerbum, quod factum est ad illum uel illum prophetam“. et apostolus: presbyteri, inquit, duplici honore honorentur, maxime qui laborant in uerbo et doctrina; 20 non ait „in uerbis“, sed: in uerbo. et sanctus Iacobus: estote, inquit, factores uerbi, et non auditores tantum; non ait et ipse: „uerborum“ sed: uerbi, quamuis tam multa uerba de scripturis sanctis in ecclesia celebriter et sollemniter legantur, dicantur, audiantur. sicut ergo quantocumque tempore 25 quisque nostrum in praedicando euangelio laborauerit, non uerborum, sed uerbi dicitur praedicator; et quantocumque tempore quisque uestrum nostram praedicationem diligenter atque instanter audierit, non uerborum, sed uerbi audiendi

10 Matth. 12, 32 17 cf. Es. 2, 1 Ioel 1, 1 Seph. 1, 1
19 I Tim. 5, 17 21 Iac. 1, 22

1 numquam *PTv*: umquam *V* 4 existimamus *V* 7 im-
paenitentia] penitentia *v* 9 cordis *TV*: cor eius *v* 12 ei] *om.*
v 19 praesbyteri *V* prespiteri *v* 23 ipse (*om.* et) *v* 24 so-
lemniter *Vv* 25 quantumcumque *M'* 27 quantoscumque *v*
28 uestrum] nostrum *T*

studiosissimus nuncupatur: ita eo more, quo scriptura loquitur et quem nouit ecclesiastica consuetudo, quisquis uniuersa sua uita, quam in ista gerat carne, quantalibet longitudine protendatur, quaecumque uerba uel ore uel sola cogitatione locutus fuerit corde impaenitenti contra remissionem peccatorum, quae fit in ecclesia, uerbum dicit contra spiritum sanctum. ideo autem non solum uerbum, quod dictum fuerit contra filium hominis, sed omne prorsus peccatum et blasphemia remittetur hominibus; quia ubi hoc peccatum non fuerit cordis impaenitentis contra spiritum sanctum, quo in ecclesia peccata soluntur, cuncta alia dimittuntur. quomodo autem hoc remittetur, quod etiam remissionem impedit aliorum? omnia ergo dimittuntur eis, in quibus hoc non est quod numquam dimittitur; in quibus est autem, quoniam hoc numquam dimittitur, nec alia dimittuntur, quia omnium remissio uinculo istius impeditur. non ergo propterea quicumque dixerit uerbum contra filium hominis, remittetur ei, qui autem dixerit contra spiritum sanctum, non remittetur, quia in trinitate maior est filio spiritus sanctus, quod nullus umquam uel haereticus dixit; sed quoniam quisque restiterit ueritati et blasphemauerit ueritatem, quod est Christus, etiam post tantam sui praedicationem, ut uerbum apud homines caro fieret et habitaret in nobis, quod est filius hominis ipse idem Christus, si non dixerit uerbum illud cordis impaenitentis contra spiritum sanctum — de quo dictum est: qui non renatus fuerit ex aqua et spiritu, et de quo item dictum est: accipite spiritum sanctum; si cui dimiseritis peccata, dimittentur illi — id est si paenituerit eum, accipiet per donum remis-

22 cf. Io. 1, 14

25 Io. 3, 5

26 Io. 20, 22 sq.

1 quo] quod *M* scriptura *PTv* (a in ras. a m. 2 *T*): scrib-
tum *MV* 2 quem] quae *v* uniuersam suam uitam *v* 3 isto
*P*ⁱ gerit *PTv* quantalibet] quanta habet *v* 10 quo] que
v 13 dimittetur *T* 14 quoniam] *om. v* hoc] hoc quod *v*
dimittetur *T* 17 ei] et *T* 19 nullus *PTv*: ullus *MV*
20 quisque *MV*: quisquis *P²T* quis *P¹v* resisterit *v* 23 idem
ipse *PTv* 24 illud] *om. T* 27 si cui] sicut *T* dimittentur
MV: dimittuntur *Tv* 28 illis *v*

sionem omnium peccatorum, simul et huius, quo uerbum dixit contra filium hominis, quia peccato ignorantiae siue contumaciae uel cuiusque blasphemiae non addidit peccatum impaenitentiae contra donum dei et gratiam regenerationis uel reconciliationis, quae fit in ecclesia spiritu sancto.

5

Proinde nec illud sentiendum est quod quidam putant, ideo remitti uerbum, quod dicitur contra filium hominis, non remitti autem quod dicitur contra spiritum sanctum, quia propter susceptam carnem factus est filius hominis Christus: qua carne utique maior est spiritus sanctus, qui substantia proprie aequalis 10 est patri et unigenito filio secundum eius diuinitatem, secundum quam et ipse unigenitus filius aequalis est patri et spiritui sancto. nam si hoc propterea dictum esset, profecto de omni cetera blasphemia taceretur, ut haec sola remissibilis uideretur quae contra filium hominis dicitur, quia sicut homo solum 15 putatur. cum uero praemissum sit: omne peccatum et blasphemia remittetur hominibus — quod etiam apud alium euangelistam ita positum est: omnia dimittentur filiis hominum peccata et blasphemiae, quibus blasphemauerint — procul dubio et illa blasphemia, quae 20 contra patrem dicitur, ista generalitate concluditur; et tamen haec sola inremissibilis definitur, quae dicitur contra spiritum sanctum. numquidnam et pater formam serui accepit, qua sit maior spiritus sanctus? non utique; sed ideo post uniuersalem commemorationem omnium peccatorum omnisque blasphemiae 25 eminentius uoluit exprimere blasphemiam, quae dicitur contra filium hominis, quia etiam si illo peccato fuerint homines obligati — quod commemorauit ubi ait: si non uenissem et locutus eis fuisset, peccatum non haberent; quod

18 Marc. 3, 28

28 Io. 15, 22

1 huius] *om. v* quo] *quoniam v* 3 cuiusque *MPVv*: cuius-
cumque *T* addit *v* 4 reconciliationis *V* 5 spiritu *PTV*:
in spiritu *v* 7 remitti. autem (*tr. ras.*) *T* 10 proprie *Vv*: propria
T 14 remisibilis *T* 15 quia *MTV*: qua *Pv* 17 apud *PTv*:
om. MV 18 aliam *T* euangelista *MV* 29 fuisset] non
fuissem *v*

etiam in euangelio secundum Iohannem ualde graue ostendit
esse peccatum, ubi ait de ipso spiritu sancto, cum eum se
missurum esse promitteret: ille arguet mundum de pec-
cato, de iustitia et de iudicio; de peccato quidem,
5 quod non crediderunt in me —: tamen si non dixerit
illa cordis impaenitentis duritia uerbum contra spiritum
sanctum, etiam hoc quod dictum est contra filium hominis
remittetur.

Hinc fortassis aliquis quaerat, utrum tantummodo spiritus
10 sanctus peccata dimittat an et pater et filius. respondemus,
quod et pater et filius. ipse enim filius de patre dicit: si
dimiseritis peccata hominibus, dimittet uobis pa-
ter uester peccata uestra. cui nos quoque dicimus in
oratione dominica: pater noster, qui es in caelis; atque
15 inter cetera et hoc petimus dicentes: dimitte nobis debita
nostra. de se ipso autem ait: ut sciatis, quod habet
filius hominis potestatem in terra dimittendi pec-
cata. si ergo, inquis, et pater et filius et spiritus sanctus
peccata dimittunt, cur illa impaenitentia, quae numquam dimit-
20 titur, tantummodo ad spiritus blasphemiam dicitur pertinere,
tamquam ille qui hoc impaenitentiae peccato fuerit obligatus
dono sancti spiritus resistere uideatur, quod eo dono fiat
remissio peccatorum?

Haec ita dicuntur, ut tamen inseparabilis intellegatur
25 operatio trinitatis, ita ut cum operatio patris dicitur, non
eam sine filio et spiritu sancto operari intellegatur; et cum
operatio filii, non sine operatione patris et spiritus sancti;
et cum operatio spiritus sancti, non sine patre et filio.

3 Io. 16, 8 sq. 11 Matth. 6, 14 14 Matth. 6, 9 et 12
16 Matth. 9, 6

1 iohannem *V*¹: iohannem *TV*²*v* 2 se eum *v* 3 arguit *v*
4 de iudicio *V*: iudicio *Tv* 9 hinc *V*: hic *PTv* fortasses
T 10 dimittat (*n ras.*) *P* remittat *T* 15 inter] in terra &
v demitte *T*¹ 16 se] *om.* *T*¹ habeat *v* 18 inquit
v 19 dimittitur *Vv*: dimittetur *P*¹*T* 23 post peccatorum *add.*
v: Inter cetera 24 ita.. *T* 26 cum (et *om.*) *v* 27 operatione
patris *MV*: patre *PTv* spiritus sancti *MV*: spiritu sancto *PTv*

satis notum est recte credentibus uel etiam ut possunt intelligentibus, et illud ideo dictum esse de patre: ipse facit opera, quod ab illo sit origo etiam operum, a quo est existentia cooperantium personarum, quia et filius de illo natus est et spiritus sanctus principaliter de illo procedit, de quo natus est filius et cum quo illi communis est idem spiritus. hinc est quod dominus Iesus in spiritu sancto daemones eicit. neque enim et solus hoc implere non poterat atque illum adiutorium tamquam huic operi non sufficiens assumebat; sed spiritum diuisum in semet ipsum eo spiritu congruebat expelli, quem pater et filius non diuisum in semet ipso communiter habent.

Sic et peccata, quia praeter ecclesiam non dimittuntur, in eo spiritu dimitti oportebat, quo in unum ecclesia congregatur. denique si quemquam extra ecclesiam suorum paeniteat peccatorum et huius tanti peccati, quod alienus est ab ecclesia dei, cor impaenitens habeat, quid ei prodest illa paenitentia, cum isto solo uerbum dicat contra spiritum sanctum, quod extraneus est ab ecclesia, quae accepit hoc donum, ut in spiritu sancto fiat remissio peccatorum? quam remissionem cum trinitas faciat, proprie tamen ad spiritum sanctum intellegitur pertinere. ipse enim spiritus adoptionis filiorum, in quo clamamus: abba pater, ut ei possimus dicere: dimitte nobis debita nostra. et in hoc cognoscimus, sicut Iohannes apostolus ait, quoniam Christus in nobis manet et de spiritu, quem dedit nobis. ipse spiritus testimonium reddet spiritui nostro, quia sumus

2 Io. 14, 10 7 cf. Luc. 11, 20 22 Rom. 8, 15 23 Matth.
6, 12 25 I Io. 3, 24 26 Rom. 8, 16

6 natus (om. est) T spiritus Vv: christus T 7 eiecit v
9 adiutorium Vv: ad adiutorium T 10 eo V: eo ipso Tv
11 ipsum P¹Tv 14 ecclesie v 16 huius] huic v quod TV:
quo v alienus] aligenum v 17 impaenitens (s a m. 2 in ras.)
T ei] om. v 18 istum solum v quod] quo v 19 acci-
pit T 22 pertinere] poenitere v ipse P¹Vv: ipse est P¹T
23 ei] om. T¹ 26 et P¹V: om. P¹Tv 27 reddit v

filii dei. ad ipsum enim pertinet societas, qua efficimur unum corpus unici filii dei. unde scriptum est: si qua igitur exhortatio in Christo, si quod solacium caritatis, si qua societas spiritus. propter hanc societatem illi in quos primitus uenit linguis omnium gentium sunt locuti, quia per linguas consociatio constat generis humani; et sic oportebat per linguas omnium gentium significari istam societatem filiorum dei et membrorum Christi futuram in omnibus gentibus, ut, quemadmodum tunc ille apparebat accepisse spiritum sanctum, qui loquebatur linguis omnium gentium, ita ille se nunc agnoscat accepisse spiritum sanctum, qui teneatur uinculo pacis ecclesiae, quae diffunditur in omnibus gentibus. unde dicit apostolus: studentes seruare unitatem spiritus in uinculo pacis.

Quod autem ipse sit spiritus patris, ipse filius dicit: de patre procedit; et alio loco: non enim uos estis, qui loquimini, sed spiritus patris uestri, qui loquitur in uobis. quod uero ipse sit spiritus filii, apostolus dicit: misit deus spiritum filii sui in corda nostra clamantem: abba pater, hoc est clamare facientem; nos enim clamamus, sed in illo, id est ipso diffundente caritatem in cordibus nostris, sine qua inaniter clamat quicumque clamat. unde item dicit: quisquis autem spiritum Christi non habet, hic non est eius. ad quem ergo in trinitate proprie pertinet huius communio societatis nisi ad eum spiritum, qui est patri filioque communis? neque enim habitat in quoquam spiritus sanctus sine patre et filio, sicut nec filius sine patre et spiritu sancto nec sine illis pater. inseparabilis

2 Philipp. 2, 1 13 Eph. 4, 3 15 Io. 15, 26 16 Matth.
10, 20 19 Gal. 4, 6 23 Rom. 8, 9

3 exortatio v 5 quos Tv: quo V uenit (it a m. 2 in ras.)
T 6 per] sicut v 7 significare v 9 gentibus, ut] om. v
10 qui loquebatur — sanctum] om. v 11. nunc ille se T 18 filii
T 19 in] om. T 20 clamare] clamorem v 21 illa P
diffundente Pv: diffundentem V diffunte T caritatem PTv: om.
V 23 item] iterum v xpi non] T in ras. 25 propriae T
26 patri Tv: patris V 27 sicut — sancto] om. v

est quippe operatio, quia inseparabilis habitatio; sed singillatim plerumque per creaturae significationes, non per suam substantiam demonstrantur, sicut sua temporum spatia syllabis occupantibus separatim uoce pronuntiantur, nec tamen a se ipsis ullis interuallis momentisque temporum separantur. non enim umquam dici possunt simul, cum esse non possint nisi semper simul. sed, ut iam non semel diximus, ideo remissio peccatorum, qua in se diuisi spiritus euertitur et expellitur regnum, ideo societas unitatis ecclesiae, extra quam non fit ipsa remissio peccatorum, tamquam proprium opus est spiritus sancti patre sane et filio cooperantibus, quia societas est quodam modo patris et filii et spiritus sanctus. nam pater non communiter habetur pater a filio et spiritu sancto, quia non est pater amborum; et filius non communiter habetur filius a patre et spiritu sancto, quia non est filius amborum. spiritus autem sanctus communiter habetur a patre et filio, quia spiritus est unus amborum.

Quisquis igitur reus fuerit impaenitentiae contra spiritum, in quo unitas et societas communionis congregatur ecclesiae, numquam illi remittetur, quia hoc sibi clausit ubi remittitur; et merito damnabitur cum spiritu, qui in se ipso diuisus est, diuisus et ipse contra spiritum, qui in se ipso diuisus non est.

ITEM INTER CETERA.

Vt de blasphemia spiritus haec sententia diceretur, causa extitit ex commemoratione spiritus immundi, qui in se ipsum diuisus est. dictum enim erat de domino, quod in principe daemonum eiceret daemones. ibi se dominus ait in spiritu

1 operatio *V*: habitatio *PTv* quia *V*: quorum *PTv* inseparabilis *V*: est inseparabilis *Pv* est in inseparabilis *T* habitatio
V: operatio *PTv* 4 a om. *T* 6 possint] possunt *v* 8 qua
Tv: quam *Tv* 12 et spiritus *V*: ipse spiritus *Tv* 16 filio] a
filio *v* 20 sibi hoc *v* remittetur *v* 22 ipso] ipsum *P*
23 item inter cetera] om. *T* 24 de om. *v* blasphemie *v* 25 ipsum
V: ipso *Tv* 26 quod] qui *M* principe *Pv*: principem *MTV* (cf.
p. 379, 13) 27 ibi] *T* in ras.; ubi *v* se] *T* in ras.

sancto eicere daemones, ut spiritus, qui non est in se diuisus, eum qui in se diuisus est uincat atque eiciat, ille autem homo in eius perditione remaneat, qui in huius qui in se diuisus non est pacem per impaenitentiam transire detrectat. 5 hoc enim Marcus ita narrat: amen dico uobis, quoniam omnia dimittuntur filiis hominum peccata et blasphemiae, quae blasphemauerint; qui autem blasphemauerit in spiritum sanctum, non habebit remissionem in aeternum, sed reus erit aeterni 10 delicti. haec uerba domini cum dixisset, sua deinde coniunxit dicens: quoniam dicebant: spiritum immundum habet: ut ostenderet hinc fuisse exortam causam, ut hoc diceret, quod dixerunt eum in Beelzebub principe daemoniorum daemones repellere: non quia ipsa esset blasphemia, quae non 15 remittetur, cum et haec remittatur, si recta paenitentia consequatur; sed quod hinc, ut dixi, causa extitit, ut a domino illa sententia proferretur facta mentione spiritus immundi, quem aduersum se ipsum dominus diuisum ostendit propter spiritum sanctum, qui non solum aduersum se diuisus non 20 est, sed etiam quos collegit efficit indiuisos, peccata, quae aduersum se diuisa sunt, dimittendo eosque mundatos inhabitando.

ITEM INTER CETERA.

Nam etsi quisquam ita sit contrarius ueritati, ut deo 25 loquenti non in prophetis, sed in unico filio, cum propter nos eum, ut nobis in eo loqueretur, filium hominis esse uoluit, reluctetur: remittetur ei, cum paenitendo conuersus fuerit ad

5 Marc. 3, 28 sqq.

13 cf. Luc. 11, 18

3 huius qui *T* in (*ante se*) *add. T² in mg.* 4 detractat *v*
6 dimittuntur *v* 7 quae *V*: quibus *PTv* blasphemauerint] plas-
marant (*u in i corr. m. 1*) *T* 8 blasphemauerit] plasmanerit (*it a*
m. 2) *T*. 10 dein *v* coniungit *v* 12 exhortam *T*
13 belzebub *V* 14 pellere *PTv* 15 et] *om. v* 17 proferetur
T proferatur *v* 18 (*et 19*) aduersus *Tv* 20 colligit *Tv*
aduersus *Tv* 23 item inter cetera] *om. T* 25 loquente *v*
cum *P* (*in ras.*) *Tv*: ut *V* 26 ut *PTv*: et *V*

dei benignitatem; qui cum mortem impii nollet, quantum ut reuertatur et uiuat, dedit ecclesiae suae spiritum sanctum, ut cuicumque in eo peccata dimitteret, dimitterentur ei. qui uero huic dono extiterit inimicus, ut non illud per paenitentiam petat, sed ei per impaenitentiam contradicat, fit inremissibile non quodcumque peccatum, sed contempta uel etiam oppugnata ipsa remissio peccatorum. atque ita dicitur uerbum contra spiritum sanctum, cum ex dispersione ad congregationem numquam uenitur, quae ad remittenda peccata accepit spiritum sanctum. ad quam congregationem etiam si per ministrum reprobum et fictum aliquis accesserit corde non ficto, in ipso spiritu sancto remissionem accipit peccatorum. qui spiritus in sancta ecclesia etiam isto tempore, quo uelut area cum palea trituratur, sic operatur, ut nullius ueram confessionem aspernetur, nullius simulatione fallatur atque ita reprobos fugiat, ut etiam per eorum ministerium probos colligat. unum ergo suffugium est, ne sit inremissibilis blasphemia: cor impaenitens caueatur nec aliter paenitentia prodesse credatur, nisi ut teneatur ecclesia, ubi remissio peccatorum datur et societas spiritus in pacis uinculo custoditur.

1 cf. Ezech. 33, 11

1 benignitatem] bonitatem v 2 suae] om. T 5 contradicat
(at a m. 2 in ras.) T 9 numquam uenitur—congregationem] om.
P^a 10 accipit V 11 post per add. a: malum clericum, sed
tamen catholicum; om. GMPTVv 13 spiritus] in spiritu v
14 quo] quod T 15 nullus (i a m. 2) T 16 etiam] eam T
ministeria v 18 inremissibilis T 19 teneatur] redeatur v ec-
clesia] in ecclesiam v

CXVII.

DE HIS QVI COTIDIE ET HIS QVI PERRARO COMMVNICANT,
VEL ETIAM DE HIS QVI IN CENA DOMINI POST COMMVNEM
CIBVM EVCHARISTIAM SVMVNT. EX LIBRO PRIMO AD INQVI-
SITIONES IANVARII.

Dixerit aliquis non cotidie accipiendam eucharistiam. quae- 132
sieris quare? „quoniam“ inquit „eligendi sunt dies, quibus purius
homo continentiusque uiuit, quo ad tantum sacramentum
dignus accedat. qui enim manducauerit indigne, iu-
10 dicium sibi manducat et bibit“. alius contra: „immo“
inquit „si tanta est plaga peccati atque impetus morbi, ut
medicamenta differenda sint, auctoritate antistitis debet quis-
que ab altario remoueri ad agendam paenitentiam et eadem
auctoritate reconciliari. hoc est enim indigne accipere, si eo
15 tempore accipiat, quo debet agere paenitentiam, non ut arbitrio
suo, cum libet, uel auferat se communioni uel reddat. ceterum
si tanta non sunt, ut excommunicandus quisque homo iudicetur,
non se debere a cotidiana medicina dominici corporis separare“.
rectius inter eos fortasse quispiam dirimit litem, qui monet,
20 ut praecipue in Christi pace permaneant. faciat autem unus-
quisque quod secundum fidem suam pie credit esse faciendum.
neuter autem eorum exhorreat corpus et sanguinem domini,
sed saluberrimum sacramentum certatim honorare contendant.
neque enim litigauerunt inter se aut quisquam eorum se alteri
25 praeposuit Zacchaeus et ille centurio, cum alter eorum gaudens

9 I Cor. 11, 29 25 cf. Luc. 19, 6

1 cap. CXXV T CXXXII P CXXXIII v; om. G 2 cottidie
v 3 caena V domini] om. T communem PTv: communionem
MV (unio in ras. a m. 2 in V) 4 eucharistiam v sumunt] sumunt
uarietatem etiam celebrandorum sacramentorum docet fieri non obesse
v inquisitiones T 6 dixit v 7 inquit (qu a m. 2 in
ras.) T 13 altari v eadem] ad eadem v 14 reconciliari
V 16 communioni] a communione v 18 deberet v coti-
diana (d prius in t corr. m. 1) V cottidiana v 20 praecipuae T
pace Tv: pacem V 22 autem MV: enim PTv 25 zaccheus
TV zaccheus v

in domum suam suscepit dominum, alter dixerit: non sum dignus, ut sub tectum meum intres: ambo saluatorem honorificantes diuerso et quasi contrario modo, ambo peccatis miseri, ambo misericordiam consecuti. ualet enim ad hanc similitudinem quod in primo populo unicuique fidelium manna 5 secundum propriam uoluntatem in ore sapiebat: sic in uniuscuiusque ore christiani sacramentum illud, quo subiugatus est mundus. nam et ille honorando non audet cotidie sumere et ille honorando non audet ullo die praetermittere. contemtum solum non uult cibus iste sicut manna fastidium. inde 10 enim et apostolus indigne dicit acceptum ab eis qui hoc non discernebant a ceteris cibis ueneratione singulariter debita. continuo quippe cum dixisset: iudicium sibi manducat et bibit, addidit, ut diceret: non diiudicans corpus, quod satis toto ipso loco in epistula ad Corinthios prima, si 15 diligenter attendatur, apparet.

Sic aliquis peregrinus in eo forte loco, ubi perseueranter in obseruatione quadragesimae nec quinta sabbati lauant relaxantue ieiunium: „non“ inquit „hodie ieiunabo“. quaeritur causa. „quia non fit“ inquit „in patria mea“. quid aliud iste nisi consuetudinem suam consuetudini alterius praeponere conatur? non enim mihi de libro dei hoc recitaturus est aut uniuersae qua dilatatur ecclesiae plena uoce certabit aut ostendet illum contra fidem facere, se autem secundum fidem, moresque hinc optimos aut illum uiolare aut se custodire conuincet. uiolant 25 sane quietem et pacem suam de superflua quaestione rixando. mallet tamen in rebus huius modi, ut et ille in huius et

1 Matth. 8, 8 6 cf. Sap. 16, 20 (cf. Aug. Retract. II, 20)
13 I Cor. 11, 29

1 suscepit v 2 saluatorem—ambo] om. T¹ 4 enim V:
etiam PTv 6 uniuscuiusque in P¹TV unusquisque in P¹
8 cotidie—11 indigne dicit accep(tum) add. T¹ in ras. cottidie v
10 inde] in die (i alterum a m. 2 in ras.) V 11 non] nunc (u ex
o corr., c in ras. add. m. 2) V 12 cybis v 14 addit v
15 epistola PTv 17 sic TV: si v 18 nec] ne T 18 labant
MV relaxantue V relaxando (do a m. 2 in ras.) M relaxant v
23 certauit V ostendit TVv 25 optimus V 27 in huius
PTv: huius V

hic in illius patria ab eo quod ceteri faciunt non abhorreret. siue etiam, in aliena patria cum peregrinaretur, ubi maior et frequentior et feruentior est populus dei, uidit uerbi gratia bis offerri quinta sabbati ultimae quadragesimae, et mane et ad uesperam, ueniensque in patria sua, ubi in fine diei mos est offerri, male atque illicite fieri contendat, quoniam aliter ipse uiderit, puerilis est iste sensus, cauendus in nobis, tolerandus et corrigendus in nostris.

ITEM EX EODEM LIBRO PRIMO AD INQUISITIONES C. S.

- 10 His enim causis, id est aut propter fidem aut propter mores, uel emendari oportet quod perperam fiebat uel institui quod non fiebat. ipsa quippe mutatio consuetudinis, etiam quae utilitate adiunat, nouitate perturbat. quapropter quae utilis non est, perturbatione infructuosa et consequenter noxia est.
- 15 Nec ideo putari debet institutum esse multis locis, ut illa die post refectionem offeratur, quia scriptum est: identidem et calicem post cenam dicens. ipsam enim potuit appellare cenam, quod iam corpus acceperant, ut deinde calicem acciperent. nam quia alibi dicit: conuenientibus ergo uobis in unum non est dominicam cenam manducare — hanc ipsam acceptionem eucharistiae dominicam cenam uocans — illud magis mouere potuit homines, ut iam refecti die illo uel offerrent uel sumerent eucharistiam, quod in euangelio dicit: cum autem illi manducarent, accepit Iesus panem et benedixit, cum etiam superius

19 I Cor. 11, 20,

24 Matth. 26, 26

1 in illius *PTv*: illius *V* 2 siue] si uero *v* 4 quadragen-
sime *T* 5 patria sua *V*: patriam suam *Tv* 6 offerre *v*
illicitae *V* aliter *PVv*: alibi aliter *T* 7 cabendus *M¹V¹*
9 inquisitionem *GP* inquisitionem *v* c̄ s̄ (cuius supra ?) *MV*: eius-
dem ianuarii *GTv* ianuarii *P* 11 emendare *v* perperē *v* uel
institutui — fiebat] *om. MV*; in *V spatium uacuum 23 litt.* 13 nobitate
V 14 perturbatione *V* 17 (et 18) caenam *V*; sic semper
18 quod] quo *v* acciperant *V* 22 magis] magis magisque *v*
23 die *PTv*: de *V*

dixisset: cum sero autem factum esset, recumbebat cum duodecim. et manducantibus illis dixit: quoniam unus ex uobis tradet me. post enim tradidit sacramentum; et liquido apparet, quando primo acceperunt discipuli corpus et sanguinem domini, non eos accepisse ieiunos.

Numquid tamen propterea calumniandum est uniuersae ecclesiae, quod a ieiunis semper accipitur? ex hoc enim placuit spiritui sancto, ut in honore tanti sacramenti in os christiani prius dominicum corpus intraret quam veteri cibi; nam ideo¹⁰ per uniuersum orbem mos iste seruatur. neque enim quia post cibos dedit dominus, propterea pransi aut cenati fratres ad illud sacramentum accipiendum conuenire debeant aut, sicut faciebant quos apostolus arguit et emendat, mensis suis ista miscere. namque saluator quo uehementius commendaret¹⁵ mysterii illius altitudinem, ultimum hoc uoluit infigere cordibus et memoriae discipulorum, a quibus ad passionem digressurus erat; et ideo non praecepit, quo deinceps ordine sumeretur, ut apostolis, per quos ecclesias dispositurus erat, sacraret hunc locum. nam si hoc ille monuisset, ut post cibos alios²⁰ semper acciperetur, credo, quod eum morem nemo uariasset. cum uero ait apostolus de hoc sacramento loquens: propter quod, fratres, cum conuenitis ad manducandum, inuicem exspectate; si quis esurit, domi manducet, ut non ad iudicium conueniatis, statim subtexit:²⁵ cetera autem, cum uenero, ordinabo. unde intellegi datur — quia multum erat, ut in epistula totum illis agendi

1 Matth. 26, 20 sq.

22 I Cor. 11, 33 sq.

2 illis *V*: eis *PT* 4 liquido *T*¹ primum *v* 9 honorem *PT* in os *P²Tv*: nos *P¹V* 10 prius *P²T*: *om. P¹Vv*
 11 quia] quia id *T* 12 post cibos *Tv*: cibos post *PV* pransi] prasi *V* prandi *P¹* caenati *P¹V* 13 debeant *PVv*: debebunt *T* 14 sicut *Pv*: si quod *V* sicut illi *T* faciebat *V*
 emendauit *T* 15 misceri *V* 17 digressurus *Tv*: digressus *V*
 18 quo] quod *T* 19 apostolis (is a m. 2 in ras.) *T* ecclesiam *T* 24 domui *T* 25 iudicium *TV*: uicium *v* 27 epistola *PTv* illis *Vv*: illum *T*

ordinem insinueret, quae uniuersa per orbem seruat ecclesia
— ab ipso ordinatum esse, quod nulla morum diuersitate
uariatur.

CXVIII.

5 EX LIBRO SECVNDO AD EVNDEM IANVARIVM. QUID SIBI VELIT
IN CELEBRATIONE PASCHAE OBSERVATIO SABBATI ET LVNAE;
ET DE QVADRAGESIMA VEL DE CONSONANTIA PENTECOSTES
CVM DIE LEGIS DATAE.

Quaeris quae causa sit, cur anniuersarius dies celebrandae 133
10 dominicae passionis non ad eundem redeat anni diem sicut
dies, qua traditur natus; et deinde subiungis: „si hoc fit propter
sabbatum et lunam, quid sibi uelit in hac re observatio sab-
bati et lunae?“ hic primum oportet noueris diem natalis
domini non in sacramento celebrari, sed tantum in memoriam
15 reuocari, quod natus sit; ac per hoc nihil opus erat nisi reuo-
lutum diem anni, quo ipsa res facta est, festa deuotione
signari. sacramentum est autem in aliqua celebratione, cum
rei gestae commemoratio ita fit, ut aliquid etiam significare
intellegatur, quod sancte accipiendum est. eo itaque modo
20 agimus pascha, ut non solum quod factum est in memoriam
reuocemus, id est quod mortuus Christus et resurrexit, sed
etiam cetera, quae circa eum adtestantur, ad sacramentorum
significationem non omittamus. quia enim, sicut dicit apo-
stolus, mortuus est propter delicta nostra et resur-
25 rexit propter iustificationem nostram, transitus qui-
dam de morte ad uitam in illa passione domini et resur-

24 Rom. 4, 25

1 quae P'V: quem Tv orbe V seruat] om. v ecclesiae
2 morum T: horum PV 4 cap. CXXVI T CXXXIII P
CXXXIII Gv 5 uelit (l ras.) P 6 celebration (e add. m. 2)
T 7 quadragensima T pentecoste Pv pentecost T 9 quur
T 11 fit Vv: sit T 14 celebrare v 15 reuocare v
18 aliquid v 21 mortuus PVv; mortuus est T et TV: om.
Pv 23 non] om. v omittamus] imitatur v dixit v
24 et] om. v 26 passione M'PTv: possessione M'V

rectione sacratus est. nam etiam uocabulum ipsum, quod pascha dicitur, non graecum, sicut uulgo uideri solet, sed hebraeum esse dicunt qui linguam utramque nouerunt. neque enim a passione, quoniam *πάσχειν* graece dicitur pati, sed ab eo quod transitur, ut dixi, a morte ad uitam, hebraeo uerbo res appellata est: in quo eloquio pascha transitus dicitur, sicut perhibent qui haec sciunt. quod uoluit et ipse dominus tangere, cum ait: qui credit in me, transiet de morte ad uitam. et maxime idem euangelista hoc intellegitur exprimere uoluisse, cum celebraturo domino pascha cum discipulis, ubi cenam eis mysticam dedit: cum uidisset, inquit, Iesus, quia uenit hora, ut transiret de mundo ad patrem. transitus ergo de hac uita mortali in aliam uitam immortalem — hoc est enim de morte ad uitam — in passione et in resurrectione domini commendatur.

Hic transitus a nobis modo agitur per fidem, quae nobis est in remissionem peccatorum, in spe uitae aeternae diligentibus deum et proximum; quia fides per dilectionem operatur, et iustus ex fide uiuit. spes autem, quae uidetur, non est spes. quod enim uidet quis, quid sperat? si autem quod non uidemus speramus, per patientiam expectamus. secundum hanc fidem et spem et dilectionem, qua coepimus esse sub gratia, iam commortui sumus cum Christo et consepulti illi per baptismum — sicut dicit apostolus: quia et uetus homo noster simul crucifixus est cum illo — et resurreximus cum illo, quia

8 Io. 5, 24 11 Io. 13, 1 18 Gal. 5, 6 19 Abac.
2, 4 Rom. 8, 24 sq. 24 cf. Rom. 6, 4 Coloss. 2, 12
25 Rom. 6, 6

2 graecum *PTv*: graecae cum *MV* 3 haebreum *V* ligam
v 4 paschin *MVv* pas-hin *T* graecae *V* 6 pascha] *om.*
T 8 de *V*: a *Pv* 10 celebraturo] celebraretur a *v* 11 misti-
cam *T* 12 de *V*: de hoc *PTv* 14 enim] *om. v* 15 resur-
rectione (*om. in*) *T* 17 remissione *T* spe *TV*: spem *v*
23 dilectione *V* gratiam (*m del. m. 1*) *T* cumortui *T*
24 illi] *om. T* 26 crucifixus *MTV*: confixus *Pv* est *MV*: est
cruci *PTv*

et simul nos excitauit et simul sedere fecit in caelestibus. unde est illa exhortatio: quae sursum sunt sapite, non quae super terram. sed quia sequitur et dicit: mortui enim estis, et uita uestra abscondita est cum Christo in deo; cum Christus apparuerit, uita uestra, tunc et nos apparebitis cum illo in gloria, satis indicat quid uelit intellegi, quia nunc transitus noster ad uitam de morte, qui fit per fidem, in spe peragitur futurae in fine resurrectionis et gloriae, cum corruptibile hoc — id est caro ista, in qua gemimus modo — induet incorruptionem et mortale hoc induerit immortalitatem. nunc enim iam quidem habemus spiritus primitias, sed adhuc in nobis ipsis ingemescimus adoptionem expectantes, redemptionem corporis nostri.

15

INTER CETERA.

Restat utique redemptio corporis nostri, quam expectantes in nobismet ipsis ingemescimus. unde est illud: spe gaudentes, in tribulatione patientes. haec igitur innotatio uitae nostrae est quidam transitus de morte ad uitam: qui fit primo per fidem, ut in spe gaudeamus et in tribulatione patientes simus, dum adhuc exterior homo noster corrumpitur, sed interior renouatur de die in diem. propter ipsum initium nouae uitae, propter nouum hominem, quem iubemur induere et exuere ueterem, expurgantes uetus fermentum, ut simus noua conspersio, quoniam pascha nostrum immolatus est Christus: propter hanc ergo

2 Coloss. 3, 2sq. 10 cf. I Cor. 15, 53 12 Rom. 8, 23
17 Rom. 12, 12 21 II Cor. 4, 16 24 cf. Coloss. 3, 9sq. 25 cf.
I Cor. 5, 7

1 simul nos (om. et) v 2 illa V: et illa Tv exortatio v
sursum] sur T 6 illo TV: ipso v 7 de morte ad uitam Tv
8 spe (om. in) Tv finem V 9 hoc, id est] T^r in ras. 11 nunc
enim] om. v habemus MV: habemus per fidem PTv 12 pri-
mitias spiritus PTv nobis] nobismet PTv ingemescimus TV:
gemimus v 15 inter cetera V: om. PTv 17 ingemiscimus v
19 est a: et libri 20 spe (om. in) v 23 initium ipsum v
26 ergo] om. T

uitae nouitatem primus mensis in anni mensibus celebrationi huic attributus est. nam ipse dicitur et mensis nouorum. quia uero in toto tempore saeculi nunc tertium tempus apparuit, ideo resurrectio domini triduana est. primum enim tempus est ante legem, secundum sub lege, tertium sub gratia, ubi iam manifestatio est sacramenti prius occulti in prophetico aenigmate. hoc ergo et in lunari numero significatur. quia enim septenarius numerus solet in scripturis ad quandam significationem mysticus apparere, tertia hebdomade lunae pascha celebratur, id est qui dies occurrit a quarta decima in uicesimam primam.

Est illic et aliud sacramentum. quod si tibi obscurum fuerit, quia in talibus inquisitionibus minus eruditus es, non contristeris nec ideo me putes esse meliorem, quia haec in studiis puerilibus didici; qui enim gloriatur, in domino gloriatur.

DE EXPOSITIONE PSALMI DECIMI INTER CETERA.

- 133^a Duae sunt de luna opiniones probabiles: harum autem quae uera sit, aut non omnino aut difficillime arbitror posse hominem scire. cum enim quaeritur, unde lumen habeat, alii dicunt suum habere, sed globum eius dimidium lucere, dimidium autem obscurum esse; dum autem mouetur in circulo suo, eandem partem, qua lucet, paulatim ad terras conuerti, ut uideri a nobis possit, et ideo prius quasi corniculatam apparere. nam et si facias pilam ex dimidia parte candidam et dimidiam obscuram, si eam partem, qua obscura est, ante

2 Ex. 23, 15. 15 II Cor. 10, 17

6 iam TV: nam v 7 enigmate TVv in] om. T lunari
Vv¹: luminari Tv¹ 9 significationem V: perfectionem PTv
ebdomade Tv ebdomadae V ebdomadae (de del. m. 3) P 11 uicen-
simam T 14 putes me v meliorem] om. v 17 de expositione
—cetera] om. T 18 oppiniones T 20 habet T 23 qua V:
quae Tv 24 corniculata T apparet T 25 facias PT²v:
faciat V factas T¹ 26 dimidiam] ex dimidia v parte v
ua MT¹Vv: quae T¹

oculos habeas, nihil candoris uides, et cum coeperis illam candidam partem ad oculos conuertere, si paulatim facias, primo cornua candoris uidebis, deinde paulatim crescit, donec tota pars candens apponatur oculis et nihil obscurae alterius
5 partis uideatur. quod si perseueres adhuc paulatim conuertere, incipit obscuritas apparere et candor minui, donec iterum ad cornua redeat et postremo totus ab oculis auertatur ac rursus obscura illa pars sola possit uideri. quod fieri dicunt, cum lumen lunae uidetur crescere usque ad quintam decimam, et
10 rursus usque ad tricensimam minui et redire ad cornua, donec penitus nihil in ea lucis appareat. secundum hanc opinionem luna in allegoria significat ecclesiam, quod ex parte spiritali lucet ecclesia, ex parte autem carnali obscura est. et aliquando spiritalis pars in bonis operibus apparet hominibus,
15 aliquando autem in conscientia latet ac deo tantummodo nota est, cum solo corpore apparet hominibus, sicut contingit, cum oramus in corde et quasi nihil agere uidemur, dum non ad terram, sed sursum cor habere iubemur ad dominum. alii autem dicunt non habere lunam lumen proprium, sed a sole
20 inlustrari; sed quando cum illo est, eam partem ad nos habere, qua non inlustratur, et ideo nihil in ea lucis uideri; cum autem incipit ab illo recedere, inlustrari ab ea etiam parte, quam habet ad terram, et necessario incipere a cornibus, donec fiat quinta decima contra solem — tunc enim sole
25 occidente oritur, ut quisquis occidentem solem obseruauerit, cum eum coeperit non uidere, conuersus ad orientem lunam surgere uideat — atque inde ex alia parte, cum ei coeperit

3 cornu v 4 canden^s (s add. m. 2) T obscurum v
7 postremo totus] post remoto v totus T: tota MV 8 quod]
om. G¹v 9 et rursus usque] om. V; spatium uacuum 19 litt.
et rursus—tricensimam] om. MT 10 tricensimam] del. m. 1 in V
minui] minutq. T 12 alligoria TV quod—ecclesia] om. v quod
T: quo·V 14 pars] om. T¹ 17 dum nou] om. v 18 iube-
mur] om. v; iubeamur T 20 illa T¹ ad] et v 23 parte
T: partem Vv 24 solem occidentem v 25 oritur—solem] om.
v 26 eum] om. v uideri v 27 ei Vv: om. T

propinquare, illam partem ad nos conuertere, qua non inlustratur, donec ad cornua redeat atque omnino inde non appareat, quia tunc illa pars, quae inlustratur, sursum est ad caelum, ad terram autem illa, quam radiare sol non potest. ergo et secundum hanc opinionem luna intellegitur ecclesia, quod suum lumen non habeat, sed ab unigenito dei filio, qui multis locis in sanctis scripturis allegorice sol appellatus est, inlustratur. quem nescientes et cernere non ualentes haeretici quidam ad istum solem corporeum et uisibilem, quod commune lumen est carnis hominum atque muscarum, sensus simplicium conantur auertere et nonnullorum auertunt, qui quamdiu non possunt interiorem lucem ueritatis mente conuertere, simplici fide catholica contenti esse nolunt, quae una paruulis salus est et quo uno lacte ad firmitatem solidioris cibi certo robore peruenitur. quaelibet ergo duarum istarum opinionum uera sit,

ITEM AD IANUARIVM INTER CETERA.

183^b illud certe manifestum est et cuius aduertenti facile cognitum, quod luna non augeatur ad oculos nostros nisi a sole recedendo neque minuaturs nisi ad solem ex parte alia propinquando.

Attende nunc quod in Prouerbiis legimus: sapiens sicut sol permanet, stultus autem sicut luna mutatur. et quis est sapiens, qui permanet, nisi sol ille iustitiae, de quo dicitur: ortus est mihi iustitiae sol, et quem sibi non fuisse ortum in die nouissima plangentes impii dicturi

22 Eccli. 27, 11 25 Mal. 4, 2 cf. Sap. 5, 6

1 propinquare v	2 inde omnino Tv	3 quae] qua v
4 terra T	illa PTv: illam V	5 et] om. T ^a
V	9 uisibile V	12 lucem PTv: lucis V
ueritatem T ^a	mente—simplici] T ^a in ras.	14 solidioris (dioris a m. 2 in ras.) T
15 rubore V	quaelibet] quae licet v	16 uera sit] om. v
17 item ad—cetera] om. T	18 cuius V:	cuius T
quilibet v	aduertendi V	19 cogitum (n a m. 2) T
non om. v	nisi] om. v	26 plangentes Tv: plane V

sunt: et iustitiae lumen non inluxit nobis et sol non est ortus nobis? nam istum carnis oculis uisibilem solem oriri facit super malos et bonos deus, qui etiam pluit super iustos et iniustos. ducantur autem semper ex rebus uisibilibus ad inuisibilia congruae similitudines. quis ergo est ille stultus, qui tamquam luna mutatur, nisi Adam, in quo omnes peccauerunt? anima quippe humana recedens a sole iustitiae — ab illa scilicet interna contemplatione incommutabilis ueritatis — omnes uires suas in terrena conuertit et eo magis magisque obscuratur in interioribus ac superioribus suis; sed cum redire coeperit ad illam incommutabilem sapientiam, quanto magis ei propinquat affectu pietatis, tanto magis exterior homo corrumpitur, sed interior renouatur de die in diem omnisque lux illa ingenii, quae ad inferiora uergebat, ad superiora conuertitur et a terrenis quodam modo aufertur, ut magis magisque huic saeculo moriatur et uita eius abscondatur cum Christo in deo. mutatur ergo in deterius ad exteriora progrediens et in uita sua proiciens intima sua; et hoc terrae, id est eis qui terrena sapiunt, melius uidetur, cum laudatur peccator in desideriis animae suae et qui iniqua gerit benedicitur. mutatur autem in melius, cum intentionem et gloriam suam a terrenis, quae in hoc saeculo apparent, paulatim auertit et ad superiora atque interiora conuertit; et hoc terrae, id est eis qui terrena sapiunt, deterius uidetur. unde illi impii postremam infructuosam agentes paenitentiam etiam hoc inter multa dicturi sunt: hi sunt quos aliquando habuimus in risum et in similitudinem improprietatis. nos insensati uitam illorum putabamus

1 Sap. 5, 6

3 cf. Matth. 5, 45

26 Sap. 5, 3 sq.

3 bonos et malos Tv 4 ducantur V (m. 1 et 2): ducuntur v
dicuntur T semper] om. v 5 quis ergo — tamquam] T^a in ras.
9 terrena] terna v 10 magisque] om. v 12 ei (i a m. 2 in ras.)
T 14 illa] in illa v 15 a] om. T' auferetur V 16 huic]
hoc v absconditur T^a 17 Christo] T^a in ras. 19 terrae
TV: terrenis v 20 geret V 21 benedicetur V 23 et]
om. v 24 terrae] om. v 28 putabamus V: aestimabamus PTv

insaniam. ac per hoc spiritus sanctus de uisibilibus ad inuisibilia et de corporalibus ad spiritalia sacramenta similitudinem ducens transitum illum de alia uita in aliam uitam, quod pascha nominatur, a XIII luna uoluit obseruari, ut non solum propter tempus tertium — quod supra commemorauimus, quia inde incipit hebdomada tertia — sed etiam propter ipsam conuersionem ab exterioribus ad interiora de luna similitudo assumeretur; usque ad uicesimam uero et primam propter ipsum numerum septenarium, quo uniuersitatis significatio saepe figuratur, qui etiam ipsi ecclesiae tribuitur propter instar uniuersitatis.

Ideo Iohannes apostolus in Apocalypsi ad septem scribit ecclesias. ecclesia uero adhuc in ista mortalitate carnis constituta propter ipsam mutabilitatem lunae nomine in scripturis significatur. unde est et illud: parauerunt sagittas suas in pharetra, ut insagittent in obscura luna rectos corde. prius enim quam fiat illud quod dicit apostolus: cum Christus apparuerit, uita uestra, tunc et uos cum illo apparebitis in gloria, obscura uidetur ecclesia in tempore peregrinationis suae, inter multas iniquitates gemens; et tunc sunt timendae insidiae fallacium seductorum, quas nomine sagittarum intellegi uoluit. unde alio loco propter nuntios fidelissimos ueritatis, quos ubique parit ecclesia, dicitur luna testis in caelo fidelis. et cum de regno domini psalmus caneret: orietur, inquit, in diebus eius iustitia et abundantia pacis, quoad usque interficiatur luna, id est abundantia pacis in tantum crescet, donec omnem

15 Ps. 10, 2 17 Coloss. 3, 4 24 Ps. 88, 38 25 Ps. 71, 7

5 quia TV: quoniam iam v 6 ebdomada v ebdoma^{da} (da a m. 2)
 V ebdomadas T conuersionem v: conuersionem TV 8 uicesimam V uicesimam v 11 uniuersitatis (uni a m. 2 in ras.) T
 12 apocalypsin TV scribit (s ras.) T 16 et V: om. T
 16 ut PTv: om. V insagittent V: sagittent PTv 17 enim] om.
 v 23 luna TV: sicut luna v 24 domini] T in ras. 25 in] om. T
 om. T 26 (et 27) habundantia v

mutabilitatem mortalitatis absumat. tunc nouissima inimica
destruetur mors et quidquid nobis restitit ex infirmitate car-
nis, unde nobis perfecta pax nondum est, consumitur omnino,
cum corruptibile hoc induet incorruptionem et mortale hoc
5 induet immortalitatem. unde et illius ciuitatis muri, quae
Hiericho appellatur — quae in hebraeo eloquio luna interpretari
dicitur — septimo circumacta testamenti arca corruerunt. quid
enim nunc agit annuntiatio regni caelorum, quam circumactio
arcae significauit, nisi ut omnia munimenta mortalis uitae, id
10 est omnis spes huius saeculi, quae resistit spei futuri saeculi,
in dono septenarii spiritus per liberum arbitrium destruat? ob
hoc enim circumeunte arca non impulsu uiolento illi muri,
sed sponte ceciderunt. sunt et alia testimonia scripturarum,
quae nobis ingerunt per commemorationem lunae ecclesiae
15 significationem, quae in ista mortalitate ab illa Hierusalem,
cuius cines sunt sancti angeli, in haerumnis et laboribus
peregrinatur. non ideo tamen putare debent stulti, qui nolunt
in melius commutari, adoranda esse ista luminaria, quia
ducitur ex eis aliquando similitudo ad diuina mysteria figu-
20 randa. ex omni enim creatura ducitur. nec ideo in sententiam
damnationis debemus irruere, quae ore apostolico de quibus-
dam profertur, qui coluerunt et seruierunt creaturae
potius quam creatori, qui est benedictus in sae-
cula. sicut enim non adoramus pecora, quamuis dictus sit
25 et agnus et uitulus, nec feram, quia dictus sit leo de tribu

1 cf. I Cor. 15, 26 4 cf. I Cor. 15, 53 sq. 6 cf. Ios.
6, 19 22 Rom. 1, 25 25 cf. Io. 1, 29 Ezech. 48, 19 cf. Apoc.
5, 5

2 restitit *V*: resistit *PTv* 3 pax *TV*: pars *v* consumetur
PT 4 induetur *v* incorruptione *T* 5 immortalitatem (*t*
altera in ras. a m. 3) *T* 6 quae *V*: quod *Tv* ebreo *v*
7 archa *v* 9 arche *v* 10 resistit *PTv*: res est *MV* 11 septi-
narii *T* spiritus *MV*: spiritus sancti *PTv* 12 circumeuntem
MV archa *v* arcam *MV* 13 caeciderunt *V* 14 ingerunt]
inserunt *v* 16 sunt] *om. T* aerumnis *Tv* 18 quia] qua
T 19 ducitur *Tv*: dicitur *V* 20 ex *TV*: ab *v* 25 et agnus
TV: ipse agnus *v* facram *MV* quia *Tv*: qua *MV*

Iuda, nec lapides, quia petra erat Christus, nec montem Sion, quia in ipso figuratur ecclesia: sic nec solem aut lunam, quamvis ex ea caelesti creatura, sicut ex multa terrestri, sacramentorum figurae ad informationes mysticas assumuntur.

INTER CETERA.

Non igitur nos de sole et luna, annuis menstruisue temporibus actionum nostrarum euenta conicimus, ne in uitae humanae periculosissimis tempestatibus tamquam in scopulos miserae seruitutis illisi a libero arbitrio naufragemus: sed ad rem sacrate significandam similitudines habitas religiosissima deuotione suscepimus sicut de cetera creatura, de uentis, de mari, de terra, de uolatilibus, de piscibus, de pecoribus, de arboribus, de hominibus, ad sermonem quidem multipliciter, ad celebrationem uero sacramentorum iam christiana libertate parcissime, sicut de aqua, de frumento, de uino, de oleo. in seruitute autem ueteris populi multa etiam celebrari imperata sunt, quae nobis tantummodo intellegenda traduntur.

ITEM INTER CETERA.

Aliquantum interest inter obseruationes siderum ad aerias qualitates accommodatas, sicut agricolae uel nautae obseruant, aut ad notandas partes mundi cursumque aliquo et alicunde dirigendum, quod gubernatores nauium faciunt et hi qui per solitudines harenosas in interiora austri nulla certa semita

1 I Cor. 10, 4

2 cf. I Petr. 2, 4 et 6

3 multa] muta v terrestria T 5 inter cetera] om. PTv
 6 annua Tv: annus V menstruisue T menstrui sui v 8 in]
 om. v scopulo T 9 libero PTv: misere MV 10 sacrate
 V sacram v 11 suscepimus Tv 12 mare v 13 ad] a
 T sermone T 14 libertate] add. T^a in mg. 16 seruitutem
 v imperata Tv: impetrata V 18 itam inter cetera MV: om.
 PTv 19 aliquantum MV: sed quantum PTv intersit PTv
 inter] om. v ad aerias] om. MV; lacuna 8 litt. in V aereae
 T^a 20 agricolae V 21 ad] om. v aliunde v 22 guberna-
 tores V 23 solitudinis v harenosa (om. in) *

gradiuntur; aut <ad> aliquid in doctrina utili figurate significandum fit nonnullorum siderum aliqua commemoratio: quantum ergo intersit inter has utilitates et vanitates hominum ad hoc observantium sidera, ut nec aeris qualitates nec regionum uias nec solos temporum numeros nec spiritalium similitudines, sed quasi fatalia rerum euenta perquirant, quis non intellegat?

Sed iam deinceps uideamus cur etiam id observatur, cum pascha celebramus, ut sabbatum occurrat. hoc enim proprium christianae religionis est. nam Iudaei tantummodo mensem nouorum et lunam observant a quarta decima usque ad uicensimam primam. sed quia illud eorum pascha, quo passus est dominus, ita occurrit, ut inter mortem eius et resurrectionem medius esset sabbati dies, addendum patres nostri censuerunt, ut et nostra festiuitas a Iudaeorum festiuitate distingueretur, et quod non frustra factum esse credendum est ab illo qui est ante tempora et per quem facta sunt tempora et qui uenit in plenitudine temporum et qui potestatem habebat ponendi animam suam et iterum recipiendi eam, et ideo non fatalem, sed opportunam sacramento, quod commendare instituerat, horam expectabat, cum diceret: nondum uenit hora mea, ut in anniuersaria passionis eius celebratione a posteris seruaretur. quod enim nunc, ut superius dixi, fide ac spe peregrinamur atque ut ad id perueniamus dilectione satagimus, requies est quaedam ab omni labore omnium molestiarum sancta atque perpetua; in eam nobis ex hac uita fit transitus, quem dominus noster Iesus Christus sua passione praemonstrare et consecrare dignatus est. inest autem in illa requie

21 Io. 2, 4

1 ad a: om. PTV	aliquod v	utilis V utile v	figurate]
om. v; figuratae T	4 regionum PTv:	religionum V	5 solos
TV: solis nec v	6 perquirant a:	perquirunt TV	8 uideamur
V	10 tantummodo V	18 plenitudinem MV	habet Tv
20 oportunam TV	22 eius Vv: om. T	23 enim nunc ut]	T
in ras.	peregrinamur (r a m. 2) T	25 est] om. T	26 eam
V: ea Tv	28 requiae T		

non desidiosa segnitia, sed quaedam ineffabilis tranquillitas actionis otiosae. sic enim ab huius uitae operibus in fine requiescitur, ut in alterius uitae actione gaudeatur. sed quia talis actio in dei laude agitur sine labore membrorum, sine angore curarum, non ad eam sic transitur per quietem, ut ipsi labor succedat, id est non sic incipiat esse actio, ut desinat quies. neque enim reditur ad labores et curas; sed permanet in actione quod ad quietem pertinet, nec in opere laborare nec in fluctuatione cogitare. quia ergo per requiem ad primam uitam reditur, unde anima lapsa est in peccatum, 10 propterea sabbato requies significatur. illa autem prima uita, quae a peregrinatione redeuntibus et primam stolam accipientibus redditur, per unam sabbati — quem diem dominicum dicimus — figuratur. quaere septem dies, Genesim lege: inuenies septimum sine uespere, quia requiem sine fine significat. 15 prima ergo uita non fuit sempiterna peccanti, requies autem ultima sempiterna est; ac per hoc et octauus sempiternam beatitudinem habebit, quia requies illa, quae sempiterna est, excipitur ab octauo, non extinguitur; neque enim esset aliter sempiterna. ita ergo erit octauus, qui primus, ut prima uita, 20 sed aeterna, reddatur.

Sabbatum tamen commendatum est priori populo in otio corporaliter celebrandum, ut figura esset sanctificationis in requiem spiritus sancti. numquam enim legimus in Genesi sanctificationem per omnes priores dies, sed de solo sabbato 25 dictum est: sanctificauit deus diem septimum.

26 Gen. 2, 3

2 actionis] *om. v* otiosa *v* 3 gaudeat *v* 4 dei *Tv*: deo
PV 5 angore *TV*: languore *v* 6 labor *a*: labori *TV* labores
v succedant *v* esse incipiat *Tv* 9 fluctuatione *V*: cogi-
tatione *PTv* cogitare *V*: fluctuare *PTv* 10 anima lapsa] animal
ipsa *T* labas *V* 11 sabbatum *v* 12 peregrinationibus *v*
prima *T* stholam *V* 14 quaere septem dies] *V*¹ in *ras.*
16 peccanti *Tv*: peccati *V* 20 erit ergo *v* 23 celebrandum *a*:
celebrando *TVv* 24 genesi (i a m. 2 in *ras.*) *T*

ITEM INTER CETERA.

Quia ergo caritas dei diffusa est in cordibus nostris per spiritum sanctum, qui datus est nobis, ideo sanctificatio in septimo die commemorata est, ubi requies commendatur. quia uero nec bene operari possumus nisi dono eius adiuti — sicut apostolus dicit: deus enim est, qui operatur in uobis et uelle et operari pro bona uoluntate — nec requiescere poterimus post omnia bona opera nostra, quae in hac uita gerimus, nisi eius dono ad aeternitatem sanctificati atque perfecti. propterea de ipso deo dicitur, quia, cum fecisset omnia opera bona ualde, septimo die requieuit ab omnibus operibus suis, quae fecit. futuram enim requiem significabat, quam post bona opera daturus erat hominibus. sicut enim, cum bene operamur, ipse dicitur operari in nobis, cuius munere bene operamur, ita cum requiescimus, ipse requiescere dicitur, quo donante requiescimus.

ITEM INTER CETERA.

Ideoque inter omnia decem illa praecepta solum ibi quod de sabbato positum est figurate obseruandum praecipitur. quam figuram nos intellegendam, non etiam per otium corporale celebrandam suscepimus. cum enim sabbato significetur spiritalis requies — de qua dictum est in psalmo: uacate et uidete, quoniam ego sum dominus, et quo uocantur homines ab ipso domino dicente: uenite ad me omnes, qui laboratis et onerati estis, et ego uos requiescere

2 Rom. 5, 5 6 Philipp. 2, 13 11 Gen. 1, 31 et 2, 2
23 Ps. 45, 11 25 Matth. 11, 28 sq.

1 item inter cetera] *om. PTv* 7 nobis *TV*: nobis *v* 14 ipse dicitur—requiesci (*in* requiescimus) *T²* *in spatio uacuo* 16 quod-onante (*d ras.*) *T* 18 item inter cetera] *om. Tv* 19 decem *M²Tv*: decem *V* idem *M¹* 20 sabbatu *V¹* sabbatum *MV²* 22 celebrandam *Tv*: celebrandū *V* suscipimus *v* 23 de qua *a*: denique libri 26 uos requiescere faciam *V*: uos reficiam *Tv* reficiam uos *P*

faciam; tollite iugum meum super uos et discite a me, quoniam mitis sum et humilis corde, et inuenietis requiem animabus uestris — cetera tamen ibi praecepta propria, sicut praecepta sunt, sine ulla figurata significatione abseruamus.

5

ITEM INTER CETERA.

Vnde non inconuenienter intellegimus ad amorem excitandum, quo ad requiem tendimus, ualere omnia quae figurate in scripturis dicuntur, quando quidem id solum in decalogo figurate praecipitur, ubi requies commendatur, quae ubique 10 amatur, sed in solo deo sancta et sola inuenitur et certa.

Dies tamen dominicus non Iudaeis, sed christianis resurrectione domini declaratus est et ex illo accepit habere festiuitatem suam. animae quippe omnium sanctorum ante resurrectionem corporis sunt quidem in requie, sed in ea non sunt 15 actione, qua corpora recepta uegetantur. talem quippe actionem significat dies octauus, qui et primus, quia non aufert illam requiem, sed glorificat. non enim redit cum corpore difficultas ex corpore, quia nec corruptio. oportet enim corruptibile hoc indui incorruptionem et mortale hoc indui 20 immortalitatem. quapropter ante domini resurrectionem quamuis sanctos patres plenos prophetico spiritu octauum sacramentum nequaquam lateret, quo significaretur resurrectio — nam et pro octauo psalmus scribitur et octauo die circumcidebantur infantes et in Ecclesiaste ad duorum testamentorum 25 significationem dicitur: illis septem et illis octo —

19 I Cor. 15, 53

24 cf. Ps. 6 et 11

26 Eccle. 11, 2

4 post proprie add. T: sicut praecepta proprie; del. m. 1
sine ulla PT²Vv: singula T¹ prefigurata v 6 item inter
cetera] om. PTv 11 sola V: certa PTv et certa V: om.
PTv 13 accepit habere V: habere coepit PTv 17 quia TV:
quia iam v 19 corruptio (c add. m. 2) T 20 incorruptione
Tv 21 immortalitate Tv 23 latere V 24 nam (om. et)
T psalmus cribitur MV octauo die Vv: octaua die T
25 ecclesiastem Fv

reservatam est tamen et occultatum et solum celebrandum sabbatum traditum est, quia erat ante requies mortuorum. resurrectio autem nullius erat, qui resurgens a mortuis non moreretur et mors ei ultra non dominaretur; ut, postquam
 5 facta est talis resurrectio in corpore domini — ut praesiret in capite ecclesiae quod corpus ecclesiae speraret in finem — iam dies dominicus, id est octavus, qui et primus, inciperet celebrari. ipsa etiam causa intellegitur, cur observandum pascha — ubi ovem occidere et edere iubentur, cum manife-
 10 stissime passionem domini figurat — non eis ita praeceptum est, ut attenderent occurrere sabbatum et cum mense novorum ad tertiam lunae hebdomadem concurrere; ut eundem quoque diem dominus sua passione signaret, qui etiam dominicum, id est octavum, qui et primus est, declaraturus adveniat.

15 Attende igitur sacratissimum triduum crucifixi, sepulti, suscitati. horum trium quod significat crux, in praesenti agimus vita; quod autem significat sepultura et resurrectio, fide ac spe gerimus. nunc enim dicitur homini: tolle crucem tuam et sequere me. cruciatur autem caro, cum morti-
 20 ficantur membra nostra super terram, fornicatio, immunditia, luxuria, avaritia et cetera huius modi, de quibus dicit: si enim secundum carnem uixeritis, moriemini; si autem spiritu facta carnis mortificaveritis, vivetis. hinc etiam de ipso dicit: mundus mihi crucifixus
 25 est et ego mundo. et alio loco: scientes, inquit, quia vetus homo noster simul crucifixus est cruci cum illo, ut evacuaretur corpus peccati, ut ultra non

18 Matth. 16, 24
 25 Rom. 6, 6

21 Rom. 8, 13

24 Gal. 6, 14

1 tamen (om. et) v 2 ante V: antea Tv 3 mortuis TV: mortuis iam v 4 ei TV: illi v 6 finem TV: fine v 9 iubetur v 10 praefigurat Tv 11 cum Vv: eum T 12 tertiae v ebdomadem TV ebdomadam v 13 dominus V: dominus potius PTv 14 declaratus v adveniat (erat a m. 2 in ras.) T 21 luxuria T 24 ipso TV: se ipso v 25 alio (om. et) T 26 vetus Vv: vetus T crucifixus TV: confixus v 27 evacuaretur Tv

seruiamus peccato. quamdiu ergo id agunt opera nostra, ut euacuetur corpus peccati, quamdiu exterior homo corrumpitur, ut interior renouetur de die in diem, tempus est crucis. haec sunt etiam bona opera quidem, tamen adhuc laboriosa, quorum merces est requies.

5

ITEM INTER CETERA.

Et in scripturis quidem ueteribus ad agendum pascha non est praeceptum tempus nisi ex mense nouorum luna XIII usque ad XXI. ex euangelio tamen, quia manifestum est quo etiam die dominus crucifixus sit et in sepultura fuerit et resurrexerit, adiuncta est etiam ipsorum dierum observatio per patrum concilia et orbi uniuerso christiano persuasum eo modo pascha celebrari oportere. quadragesima sane ieiuniorum habet auctoritatem et in ueteribus libris et ex ieiunio Mosi et Heliae, et ex euangelio, quia totidem diebus dominus ieiunauit, demonstrans euangelium non dissentire a lege et prophetis. in persona quippe Mosi lex, in persona Heliae prophetae accipiuntur, inter quos in monte gloriosus apparuit, ut euidentius emeretur quod de illo dicit apostolus: testimonium habens a lege et prophetis. in qua ergo parte anni congruentius observatio quadragesimae constitueretur nisi confinis atque contigua dominicae passionis, quia in ea significatur haec uita laboriosa, cui opus est continentia, ut ab ipsius mundi amicitia ieiunetur, quae utique fallaciter blandiri et inlecebrarum fucos circumspargere atque iacere non cessat? numero autem quadragenario uitam istam propterea figurari arbitror, quia denarius, in quo est perfectio beatitudinis nostrae —

14 cf. Ex. 34, 28
19 Rom. 3, 21

15 cf. III Reg. 19, 8 cf. Matth. 4, 2

5 requies est *T* 6 item inter cetera] *om. Tv* 12 concilia *T*:
conchilia *V* concilium *v* 13 sane] *om. v* 14 et ex *Vv*: ex *T*
moysi *Pv* 16 non] *om. v* dissentire *TV*: descendere *v*
17 moysi *v* 21 quadragensime *T* 23 continentia] hęc conti-
nentia *v* 24 blandire *v* 25 iacere *PV*: iactare *T* iectare *v*
26 quadraginario *V*

sicut in octonario, quia redit ad primum, ita in hoc, quia creatura, quae septenario figuratur, adhaeret creatori, in quo declaratur unitas trinitatis — per uniuersum mundum temporaliter annuntiatus est, quia mundus et a quattuor uentis deliniatur et a quattuor elementis erigitur et a quattuor annuis temporum uicibus uariatur. decem autem quater in quadraginta consummatur; quadragenarius autem partibus suis computatus addit ipsum denarium, et fiunt quinquaginta, tamquam merces laboris et continentiae. neque enim frustra ipse dominus et quadraginta dies post resurrectionem in hac terra et in hac uita cum discipulis conuersatus est et, posteaquam ascendit in caelum, decem diebus interpositis promissum misit spiritum sanctum completo die pentecostes: qui dies quinquagenarius habet alterum sacramentum, quod septies septeni XLVIII fiunt; et cum reditur ad initium, quod est octauus, qui et primus, dies quinquaginta complentur: qui celebrantur post domini resurrectionem iam in figura non laboris, sed quietis et laetitiae. propter hoc ieiunia relaxantur et stantes oramus, quod est signum resurrectionis. unde etiam diebus omnibus dominicis ad altare obseruatur et alleluia canitur, quod significat actionem nostram futuram non esse nisi laudem dei, sicut scriptum est: beati qui habitant in domo tua; in saecula saeculorum laudabunt te.

Sed dies quinquaginta et in scripturis commendantur, non tantum in euangelio, quia tunc spiritus sanctus aduenit, sed etiam in ueteribus libris. nam et ipsi, posteaquam pascha occiso agno celebrauerunt, quinquaginta dies numerantur usque in diem, quo lex data est in monte Sina famulo dei Mosi digito dei scripta.

Celebratur uerum pascha et interpositis quinquaginta diebus

22 Ps 83, 5

28 cf. Ex. 19, 1 et 31, 18

4 deliniatur <i>MV</i>	5 quattuor] quartus <i>v</i>	annis <i>scripsi</i> :
annus <i>MTVv</i> anni <i>a</i>	7 consummatur <i>TV</i> : consummantur <i>v</i>	
13 pentecostes <i>a</i> : pentecosten <i>TVv</i>	17 in] <i>om. T</i>	figuram <i>V</i>
19 signum est <i>v</i>	20 ad] <i>om. T</i>	21 futuram] <i>om. v</i>
<i>v</i> moysi <i>v</i>		28 syna

datur ad caritatem spiritus sanctus, qui est digitus dei, contrarius hominibus sua quaerentibus et ideo iugum asperum et sarcinam grauem portantibus nec inuenientibus requiem animabus suis; quia caritas non quaerit quae sua sunt. ideo animositas haereticorum semper inquieta est; quos magorum Pharaonis habere conatum declarat apostolus dicens: sicut enim Iannes et Mambres restiterunt Mosi, sic et hi resistunt ueritati, homines mente corrupti, reprobī circa fidem. sed ultra non proficient; dementia eorum manifesta erit omnibus, sicut et illorum fuit. quia enim per ipsam corruptionem mentis inquietissimi fuerunt, in signo tertio defecerunt fatentes sibi aduersum esse spiritum sanctum, qui erat in Mose. nam deficientes dixerunt: digitus dei est hic. sicut autem conciliatus et placatus spiritus sanctus requiem praestat mitibus et humilibus corde, ita contrarius et aduersus immites ac superbos inquietudine exagitat. quam inquietudinem muscae illae breuissimae significauerunt, sub quibus magi Pharaonis defecerunt dicentes: digitus dei est hoc.

ITEM INTER CETERA.

20

Numera itaque a quarta decima primi mensis, quo factum est pascha, usque ad diem tertium tertii mensis: inuenies decem et septem primi mensis, xxx secundi, tres tertii; qui fiunt quinquaginta. lex in arca est sanctificatio in corpore domini, per cuius resurrectionem nobis requies futura promittitur, ad quam percipiendam sancto spiritu caritas inspiratur.

4 I Cor. 13, 5 7 II Tim. 3, 8sq. 14 (et 19) Ex. 8, 19

7 restiterunt v: resisterunt TV moysi v 10 daementia V
dementia enim Tv 13 mose T: moyse v mosen V 14 hic
V: hoc Tv 16 immites] immitibus v 17 superbis v inquie-
tudine] inquietudinem v 18 significauerunt TV: signauerunt v
19 hoc Vv: hic T 20 item inter cetera] om. Tv 21 quo v:
quod TV 22 pascha] om. T' tertium] del. m. 2 in V
23 tertii tres v 24 archa v est Vv: et T 25 domini TV:
xpi v 26 spiritu sancto v

spiritus autem nondum erat datus, quia Iesus nondum erat clarificatus. inde prophetia illa cantata est: exsurge, domine, in requiem tuam, tu et arca sanctificationis tuae. ubi requies, ibi et sanctificatio. unde nunc ut amemus et desideremus, pignus accepimus. uocantur autem ad requiem alterius uitae — quo ab ista uita transitur, quod pascha significat — omnes in nomine patris et filii et spiritus sancti.

Propterea quinquagenarius numerus ter multiplicatus addito ad eminentiam sacramenti ipso ternario in illis magnis piscibus inuenitur, quos dominus iam post resurrectionem nouam uitam demonstrans a dextera parte leuari imperauit; nec retia rupta sunt, quia tunc haereticorum inquietudo non erit. tunc homo quietus et perfectus, purgatus in anima et corpore per eloquia domini casta, argentum igne examinatum terrae, purgatum septuplum, accipiet mercedem denarium, ut sint decem et septem. nam et in hoc numero sicut in aliis multiplices figuras exhibentibus sacramentum mirabile reperitur. nec immerito etiam psalmus xvii in libro Regnorum solus integer legitur, quia regnum illud significat, ubi aduersarium non habebimus. titulus enim eius est: in die, qua eruit eum dominus de manu omnium inimicorum eius et de manu Saul. quis enim figuratur in David nisi ille qui uenit secundum carnem ex semine David? qui utique in corpore suo, quod est ecclesia, adhuc patitur inimicos. unde illi persecutori, quem uoce mactauit et in suum corpus traiciens quodam modo manducauit, sonuit de caelo: Saule, Saule, quid me persequeris? quando autem eruetur hoc

1 Io. 7, 39 2 Ps. 131, 8 10 cf. Io. 21, 6 et 11 15 Ps.
11, 7 19 cf. II Reg. 22, 1—51 24 cf. Rom. 1, 3 27 Act. 9, 4

2 inde *V*: in die *T* 6 alterius *TV*: huius *v* 10 ternario
TV: denario *v* 12 leuare *v* 14 perfectus et quietus *T*
in anima] *T*² in *ras*. 17 sicut *TV*: sicut et *v* 19 repperitur
libri; 1 prima ex m corr. *V* libro regnorum *V*: regnorum libris
*PT*² 26 uoce *V*: uocem *T* et in suum—manducauit] *om*.
*T*² 27 trahitens *T*² de caelo *V*: *om*. *T* 28 eruitur *v*

corpus eius de manu omnium inimicorum eius, nisi cum et illa nouissima inimica destruetur mors? ad hoc tempus pertinet numerus ille CLIII piscium. nam et ipse numerus decem et septies surgens in trigonum CLIII summam complet. ab uno utique usque ad decem septem surgens medios adde et inuenies; ad unum scilicet adde duo, fiunt utique tria; adde tria, fiunt sex; adde quattuor, fiunt decem; adde quinque, fiunt xv; adde vi, fiunt xxi; adde ita ceteros et ipsum septimum decimum, fiunt CLIII.

Haec de scripturis firmissime tenentur, id est pascha et 10 pentecoste. ut XL illi dies ante pascha obseruentur, ecclesiae consensio roborauit; sic etiam, ut octo dies neophytorum distinguantur a ceteris, id est ut octauus primo concinat. ut autem alleluia per illos solos dies quinquaginta in ecclesia cantetur, non usque quaque obseruatur; nam et aliis diebus 15 uarie cantatur alibi atque alibi, ipsis tamen diebus ubique. ut autem stantes et in illis diebus et in omnibus dominicis oremus, utrum ubique seruetur ignoro; tamen quid in eo sequatur ecclesia dixi, ut potui, et arbitror esse manifestum.

CXVIII.

20

ITEM EX EODEM LIBRO SECVNDO AD IANVARIVM. DE HIS QVI DE PAGINIS EVANGELICIS SORTES LEGVNT.

- 134 Qui de paginis euangelicis sortes legunt, etsi optandum est, ut hoc potius faciant quam ad daemonia consulenda concurrant, tamen et ista mihi displicet consuetudo, ad negotia saecularia et ad uitae huius uanitatem propter aliam uitam loquentia oracula diuina uelle conuertere.

1 et illa TV: illa v 3 et ipse TV: ipse v 4 summam Vv: summae T 5 septem V: et septem PTv medios a: medias TV monas v 11 pentecoste a: pentecosten TVv dies illi T 12 neophytorum TVv 13 primo T: primus V primam v 16 ubique Vv: utique T 17 ut] om. v 20 cap. CXXVII T CXXXIII P CXXXV v; num. om. G 21 item MV: om. GTv qui de MVv: qui T 22 paginis] paganis V'; corr. m. 2 24 hoc] haec v consullenda T 27 diuina TV: diuina illi v

CXX.

EX SERMONE AD POPVLVM IN VIGILIIS PASCHAE. QVOD IN
GENESI DIES A LVCE COEPERINT ET NVNC A NOCTIBVS
COMPVTENTVR.

5 Dicendum est cur tanta celebritate hodierna potissimum 135
nocte uigilemus. quod die tertio resurrexerit a mortuis domi-
nus Christus, nullus ambigit christianus. hac autem nocte hoc
factum esse sanctum euangelium contestatur. totum enim diem
a praecedente nocte computari non dubium est, non secun-
10 dum dierum ordinem, qui commemorantur in Genesi — quam-
quam et illic tenebrae praecesserunt; nam tenebrae erant
super abyssum, cum dixit deus: fiat lux, et facta est
lux — sed quia illae tenebrae nondum erant nox; nondum enim
praecesserat dies. diuisit quippe dies inter lucem et tenebras,
15 et prius lucem uocauit diem, deinde tenebras noctem; et facta
luce usque alterum mane commemoratus est dies unus. mani-
festum est illos dies a luce coepisse et transacta luce usque
ad mane singulos terminatos. sed posteaquam creatus homo
a luce iustitiae ad peccati tenebras declinauit, a quibus eum
20 Christi gratia liberat, factum est, ut nunc dies a noctibus
computemus, quia non a luce ad tenebras, sed a tenebris ad
lucem uenire conamur et domino adiuuante fieri speramus.
sic et apostolus dixit: nox praecessit, dies autem
appropinquauit; abiciamus itaque opera tenebra-
25 rum et induamus nos arma lucis. dies igitur dominicae

11 Gen. 1, 2 sq. 23 Rom. 13, 12

1 cap. CXXVIII T CXXXV P CXXXVI v; num. om. G 3 coeperit
MV a MTV: in v 4 computentur (a in u corr. m. 2) V
5 cur (quor P) tanta PTv: curante V quurante M 6 resurrexit
Tv 8 sanctum MV. secundum Tv diem TV: om. v
9 computari PTv: computare P¹ comparari V 10 commerantur (mo
a m. 2) T 11 illic Tv: illi V 12 illae TV: illa et v
nondum erant nox] om. v 16 usque V: usque ad Tv 19 eum
(e ex c corr. m. 2) T 23 sic TV: sicut v dicit Tv
24 appropinquabit v

passionis, quo crucifixus est, iam transactam noctem propriam sequebatur: ideoque clausus et terminatus est usque ad parascenen, quam Iudaei etiam cenam puram uocant, ab eius noctis exordio incipiente sabbati obseruatione. deinde sabbati dies a sua nocte incipiens finitus est uespere incipientis noctis, 5 quae pertinet ad initium dominici diei, quoniam eum dominus suae resurrectionis gloria consecrauit. illius itaque noctis ad initium diei dominici pertinentis nunc ista sollemnitate memoriam celebramus. illam noctem agimus uigilando, qua dominus resurrexit, et illam uitam, de qua paulo ante dice- 10 bamus, meditamur, ubi nec mors ulla nec somnus est, quam in sua carne nobis inchoauit, quam sic excitauit a mortuis, ut iam non moriatur nec mors ei ultra dominetur. nam quoniam uenientes ad sepulchrum eius, a quibus diligentibus quaerebatur, diluculo corpus non inuenerunt responsumque 15 acceperunt ab angelis, quod iam resurrexerat, manifestum est quod ea nocte resurrexerit, cuius extremitas illud diluculum fuit. deinde cui resurgenti paulo diutius uigilando concinimus, praestabit, ut cum illo sine fine uiuendo regnemus. sed etsi forte his horis, quibus nos ducimus istam uigiliam, illius adhuc 20 corpus in sepulchro erat nondumque resurrexerat, nec sic uigilando sumus incongrui, quia ille dormiuit, ut uigilemus, qui est mortuus, ut uiueremus.

2 ideoque (o a m. 2) T	parascenen a: parascene TVv	3 cenam V
4 incipiente. (s ras.) T	incipientes V	observatione TVv: obseruationem a
6 dominicę v	7 suae TV: sua v	8 dominicę diei v
memoriam v: memoria TV	12 inchoauit TV: innotuit uit v	13 ultra Vv: ultra non T
namque v	quoniam] om. v	16 acceperunt V
17 resurrexerit V: resurrexit Tv	20 nos Tv: non MV	21 sic Vv: si T

CXXI.

EX LIBRO QVAESTIONVM EVANGELII PRIMO. QVOMODO SECYN-
DVM FIGVRAM IONAE TRES DIES ET TRES NOCTES IN PAS-
SIONE DOMINI COMPVTENTVR.

5 Sicut enim fuit Iona in uentre ceti tribus diebus 136
et tribus noctibus, sic erit et filius hominis in
corde terrae tribus diebus et tribus noctibus. sextae
feriae diei partem, qua sepultus est, cum praeterita nocte pro
nocte et die accipies, hoc est pro toto die, sabbati noctem et
10 diem et noctem dominicam cum eodem die inlucescante: ac per
hoc accipiendo partem pro toto habes triduum et tres noctes.
quod enim dicuntur decem menses praegnantis, nouem sunt
pleni; sed initium decimi pro toto accipitur. et quod se
dominus ostendit in monte, post sex dies factum dicit unus
15 euangelista, alter uero post octo dies dicit, partem posteriorem
primi diei, in quo futurum hoc dominus promisit, et partem
priorem nouissimi diei, in quo completum est quod promisit,
pro totis atque integris diebus annumerans: ut intellegas eum
qui dixit: post sex dies solos medios commemorasse, qui toti
20 atque integri completi sunt. in Genesi enim a lumine incipit
dies et finit ad tenebras ad significandum lapsum hominis;
nunc autem a tenebris ad lucem, sicut dictum est de tenebris
lucem clarescere, quia a peccatis homo liberatus peruenit ad
lucem iustitiae.

5 Matth. 12, 40
20 cf. Gen. 1, 5 sqq.

14 cf. Matth. 17, 1 sq.
22 cf. II Cor. 4, 6

15 cf. Luc. 9, 28

1 cap. CXXVIII T CXXXVI P CXXXVII v; num. om. G
2 primo] primo titulo VII T 5 ionas (s del. T) PT coeti
MTV 6 filius (om. et) Tv 8 pro nocte] om. T 9 sabbato
nocte et die TV 13 tota V 14 montem V 19 commerasse
v qui V: qui uere Tv 21 ad tenebras TV: in t. v lab-
sum V 23 clarescere V: splendescere PTv appeccatis v
24 in T sequitur cap. CXXX de providentia dei (cf. cap. 355), cum quo
cohaeret cap. 137

[CVR HIC MALO HOMINI BENE SIT VEL BONO MALE. EX LIBRO
DE PROVIDENTIA DEI.]

137 Hinc maxime credendum est quod pietas praedicat, manifestum futurum esse iudicium, quia nunc uidemus humanas felicitates et clades indiscrete bonis et malis uelut sine ullo iudicio esse communes, cum dei iustitia, cuius sic eminent in rebus exiguis prouidentia, nullo modo relinquat sine ullo iudicio passim fluitare maiora. quid autem maius est non solum in ista humana uerum etiam in angelica creatura, quam ut mali iusta miseria puniantur, boni uero beatitudine perfruantur? quod ergo nunc malo homini quasi bene est, occulta poena est felicitas falsa. quod autem homini bono male est, non praemium pietati negatur, sed ad maiora praemia patientia pietatis augetur. item quod aliquando et in hac uita malo homini male est, aut emendatio est aut afflictio peccatorum. quando autem bono homini bene est, non est illius supernae patriae certissimum gaudium, sed huius periculosae peregrinationis qualecumque solacium. haec atque huius modi si cogitaret infidelis impietas, in gubernandis et ordinandis rebus humanis diuinam prouidentiam non negaret nec in suis tenebris et mortiferis uiribus contra lumen et uitam sapientiae perduraret. illud ergo attendat homo infidelis, quod dicere non potest ab hominibus institutum, ne deum neget rebus humanis ordinem dare, qui docuit apiculas cellas fauorum tam mirabiliter ordinare: ipsi quippe homini quis dedit inordinatis

1 cap. CXXXVII P CXXXVIII Gv: deest in MV libro GPv:
sermone T 5 clades T 6 communes P 10 misera (i a
m. 2) P bona G¹ uero] uera P 12 felicitas P falsa PT:
falsa est G² (in ras.) v homine P¹ 13 pietati T: pietatis
GPv ad T: om. GPv patientia (e ras.) P 14 augetur
T: augeatur G¹P augeantur G²v 15 homine P¹ aut afflictio
est P 16 homini G²P: homine G¹T 17 peregrinationes P¹
18 si] om. T¹ 20 diuina v 22 dicere (t ras.) P 23 ne
PT: et ne Gv deum GPv: dñm T 24 qui PT: quod Gv
docuit PT: docuerit Gv 25 ipse P¹ ipso G¹v homine G¹

rebus offendi et rerum ordine delectari? nonne hoc in suae
 animae natura inuenit, quam sibi ipse non fecit? nam quare
 ordine non inuento in rebus humanis deum res humanas
 gubernare non credit, nisi quia rebus inordinatis ordinatas
 5 praepondere naturaliter nouit? ergone homo iudicat ordinationem
 potius quam perturbationem operibus conuenire diuinis, et
 deus ordinatum iudicium non habet de hominibus uniuersis,
 qui ordini sensum creauit in singulis? habet plane, habet;
 non dubitet pietas, etsi non comprehendit infirmitas. opera
 10 fabrorum ea nempe laudamus, quae inspicere possumus,
 mechanicorum autem stupemus et, nisi aperta atque monstrata
 fuerint, eos impossibilia potuisse miramur. cur ergo de iudi-
 ciis dei tam temere iudicamus et diuini operis ordinem, ubi
 non potuerimus uidere, festinamus negare, laudantes proui-
 15 dentiam creatoris in arborum foliis et eam non putantes
 esse in rebus humanis, nec potius inuestigabiliter et latenter
 ordinem rerum humanarum currere credimus, quem uel im-
 mensum comprehendere uel occultum inspicere non ualemus?
 sed rerum diuinitus institutarum ordines manifesti, ex quibus
 20 coniciantur occulti, feriunt etiam oculos impiorum.]

1 delectare *G¹* dilectare *P¹* 2 quam *G^o*: quae *PT* 5 nouit
G¹PT: non nouit *G^ov* iudicet *G^ov* 8 ordini *PT*: ordine
G^o in *P¹T*: om. *GP¹v* 9 opera] om. *P¹* 10 faborum (*r*
add. m. 2) *P* laudamus *G¹* 11 moechanicorum *GP^o* moechani-
 orum (*n ras.*) *T* nisi *G¹PT*: si *G¹* si *v* 13 temere] timere
P¹ 15 putantes esse *P¹T*: putant esse *G¹P¹v* 19 rerum *G¹PT*:
 rebus *G^ov* institutarum *PT*: instituit ut harum *G^ov* institutarum
G¹ 20 impiorum *P*

CXXII.

EX LIBRO DE CIVITATE DEI VICESIMO. QUID IN LIBRO ECCLE-
 SIASTE SALOMON DE HIS QVAE IN HAC VITA BONIS MALISQVE
 COMMVNIA SINT DISPVITARIT.

138 Nunc quando non solum in malo sunt boni et in bono
 mali, quod uidetur iniustum, uerum etiam plerumque et
 malis mala eueniunt et bonis bona proueniunt, magis in-
 scrutabilia fiunt iudicia dei et inuestigabiles uiae eius. quam-
 uis ergo nesciamus, quo iudicio deus ista uel faciat uel fieri
 sinat, apud quem summa uirtus est et summa sapientia, 10
 summa iustitia, nulla infirmitas, nulla temeritas, nulla ini-
 quitas, salubriter tamen discimus non magni pendere seu bona
 seu mala, quae uidemus bonis malisque esse communia, et
 illa bona quaerere, quae bonorum, atque illa mala maxime
 fugere, quae propria sunt malorum. cum uero ad illud dei 15
 iudicium uenerimus, cuius tempus iam proprie dies iudicii et
 aliquando dies domini nuncupatur, non solum quaecumque
 tunc iudicabuntur uerum etiam quaecumque ab initio indi-
 cata et quaecumque usque ad illud tempus adhuc iudicanda
 sunt, apparebunt esse iustissima. ubi hoc quoque manifesta- 20
 bitur, quam iusto iudicio dei fiat, ut nunc tam multa ac paene
 omnia iusta iudicia dei lateant sensus mentesque mortalium,
 cum tamen in hac re piorum fidem non lateat iustum esse
 quod latet.

Nempe Salomon, sapientissimus rex Israhel, qui regnauit 25
 in Hierusalem, librum, qui uocatur Ecclesiastes et a Iudaeis

1 cap. CXXXVIII P CXXXVIII v; num. om. GT 2 libro
 P¹T: libris GMVv uicesimo] XX titulo III Tv ecclesiaste (s
 ras.) P ecclesiastes GMTVv 3 salamon v his quae] hisq. T
 4 sint communia T sunt communia Pv disputaret Tv post dis-
 putarit add. V: hic capitulu CCCXII et post illud istud 5 sunt]
 om. v 6 uidetur] uidi v 7 eueniunt] ueniunt v bonis] bonas
 v 9 quo Vv: quod T 10 uirtus est—sap. summa] add. T² in
 mg. 13 esse bonis malisque Tv 15 dei Vv: om. T 18 ab
 initio—quaecumque] om. v 23 fidem Tv: fide V 25 salamon v¹

quoque habetur in sacrarum canone litterarum, sic exorsus est: uanitas uanitantium, dixit ecclesiastes, uanitas uanitantium, omnia uanitas. quæ abundantia homini in omni labore suo, quo laborat sub sole? et cum ex hac sententia conecteret cetera, commemorans harumnas erroresque uitæ huius et uanescentes interea temporum lapsus, ubi nihil solidum, nihil stabile retinetur, in ea rerum uanitate sub sole illud etiam deplorat quodam modo, quod cum sit abundantia sapientiæ super insipientiam sicut abundantia lucis super tenebras, sapientisque oculi sint in capite ipsius et stultus in tenebris ambulet, unus tamen incursus incurrat omnibus, utique in hac uita, quæ sub sole agitur, significans uidelicet ea mala, quæ bonis et malis uidemus esse communia. dicit etiam illud quod et boni patiantur mala, tamquam mali sint, et mali, tamquam boni sint, adipiscantur bona, ita loquens: est, inquit, uanitas, quæ facta est super terram, quia sunt iusti, super quos uenit sicut factum impiorum, et sunt impii, super quos uenit sicut factum iustorum. dixi quoniam hoc quoque uanitas. in hac uanitate, cui quantum satis uisum est intimandæ totum istum librum uir sapientissimus deputauit, — non utique ob aliud, nisi ut eam uitam desideremus, quæ uanitatem non habet sub hoc sole, sed ueritatem sub illo qui fecit hunc solem — in hac ergo uanitate numquid nisi iusto dei rectoque iudicio similis eidem uanitati factus uanesceret homo? in diebus tamen uanitatis suæ

2 Eccle. 1, 2 sq.

9 cf. Eccle. 2, 13 sq.

16 Eccle. 8, 14

1 canhone V litterarum v 2 uanitantium G¹V: uanitatum
 G¹PTv; cf. Aug. Retract. I 7, 3 8 uanitantium G¹TV: uanitatum
 G²Pv habundantia v 5 ex TV: om. v conecteret TV:
 subnecteret v cetera TV: certe v erumnas v 9 habun-
 dantia v 10 sint TV: sunt v 12 incurrat GVv: occurrat
 T omnibus TV: in omnibus Gv 13 significat T 19 fac-
 tum TV: facta v dixi GTv: dixit V 21 intimandæ T
 24 solem TV: om. v ergo TV: om. v 26 uanesceret TV:
 euanescere v

interest plurimum, utrum resistat an obtemperet ueritati et utrum sit expers uerae pietatis an particeps, non propter uitae huius uel bona acquirenda uel mala uitanda uanescendo transeuntia, sed propter futuram iudicium, per quod erunt et bonis bona et malis mala sine fine mansura. denique iste sapiens hunc librum sic conclusit, ut diceret: deum time et mandata eius custodi, quia hoc est omnis homo. quia hoc omne opus deus adducet in iudicium in omni despectu siue bonum siue malum. quid breuius, uerius, salubrius dici potuit? deum, inquit, time et mandata eius custodi, quia hoc est omnis homo. quicumque enim est, hoc est, custos utique mandatorum dei, quoniam qui hoc non est, nihil est; non enim ad ueritatis imaginem reformatur remanens in similitudine uanitatis. quia omne hoc opus — id est quod ab homine fit in hac uita — siue bonum siue malum deus adducet in iudicium in omni despecto, id est in omni etiam, qui contemptibilis hic uidetur et ideo nec uidetur; quoniam deus et ipsum uidet nec eum despicit nec cum iudicat praeterit.

CXXIII.

29

ITEM EX EODEM LIBRO DE CIVITATE DEI XX. QVIBVS
SENTENTIIS DOMINI DIVINVM IVDICIVM IN FINE FVTVRVM
SAECVLI DECLARETVR.

139 Saluator cum obiurgaret ciuitates, in quibus uirtutes magnas fecerat neque crediderant, et eis alienigenas anteponeret: 25

6 (et 14) Eccle. 12, 13 sq.

4 et] *om. v* 6 librum] lilibrum *v* 8 hoc omne *V*: omne hoc
Tv adducet *TV*: ducit *v* 9 omni *Tv*: omne *V* despectu
TV: dispectu *v* siue malum] si uel malum *T* 14 simili-
tudinem *V* 16 adducit *v* 17 despecto *V*: despectu *T* dispecto
v 18 et ideo nec uidetur *GPTv*: *om. MV* 19 iudicat *TV*:
diiudicat *v* 20 *cap. CXXXI T CXXXVIII P CXL v*; *num. om.*
G 22 diuinum *MV*: *om. PTv* 23 declaratur *v* 25 alieni-
genas *TV*: alienas *v*

uerum tamen, inquit, dico uobis, Tyro et Sidoni remissius erit in die iudicii quam uobis. et paulo post alteri ciuitati: amen, inquit, dico uobis, quia terrae Sodomorum remissius erit in die iudicii quam tibi. hic euidentissime praedicat diem iudicii esse uenturum. et alio loco: uiri Nineuitae, inquit, surgent in iudicio cum generatione ista et condemnabunt eam, quia paenitentiam egerunt in praedicatione Ionae, et ecce plus quam Iona hic. regina austri surget in iudicio cum generatione ista et condemnabit eam, quia uenit a finibus terrae audire sapientiam Salomonis, et ecce plus quam Salomon hic. duas res hoc loco discimus, et uenturum esse iudicium et cum mortuorum resurrectione uenturum. de Nineuitis enim et regina austri quando ista dicebat, de mortuis sine dubio loquebatur, quos tamen in die iudicii resurrecturos esse praedixit. nec ideo dixit: „condemnabunt“, quia ipsi iudicabunt, sed quia ex ipsorum comparatione isti merito damnabuntur. rursus alio loco, cum de hominum bonorum et malorum nunc permixtione, postea separatione — quae utique dies iudicii futura est — loqueretur, adhibuit similitudinem de tritico seminato et superseminatis zizaniis eamque suis exponens discipulis: qui seminat, inquit, bonum semen, est filius hominis; ager autem est mundus et cetera.

INTER CETERA.

Hic iudicium quidem uel diem iudicii non nominauit, sed eum multo clarius ipsis rebus expressit et in fine saeculi

1 Matth. 11, 22 3 Matth. 11, 24 6 Matth. 12, 41 sq.
22 Matth. 13, 37

1 sydoni V 6 niniuitae v 7 condemnabit v quia —
10 condemnabit eam] om. v 9 in V: om. T 13 discimus Tv:
dicimus MV 14 resurrectione Tv: resurrectionem MV nini-
uitis v 16 nec Vv: ne T 20 dies V: die Tv 24 cetera
MV: cetera usque ad locum quo ait qui habet aures audiendi audiat
GPTv 25 inter cetera MV: om. GPTv 26 nominauit TV:
nominatum v 27 fine v: finem MTV

futurum esse praedixit. item discipulis suis: amen, inquit, dico uobis, quod nos qui secuti me estis in regeneratione, cum sederit filius hominis in sede maiestatis suae, sedebitis et uos super sedes duodecim iudicantes duodecim tribus Israhel. hic discimus cum suis discipulis iudicaturum Iesum. unde et alibi Iudaeis dixit: si ego in Beelzebub eicio daemonia, filii nostri in quo eiciunt? ideo ipsi iudices erunt nostri. nec quoniam super duodecim sedes sessuros esse ait, duodecim solos homines cum illo iudicatuuros putare debemus. duodenario quippe numero uniuersa quaedam significata est iudicantium multitudo propter duas partes numeri septenarii, quo significatur plerumque uniuersitas: quae duae partes, id est tria et quattuor, altera per alteram multiplicatae duodecim faciunt. nam et quattuor ter et tria quater duodecim sunt, et si qua alia huius duodenarii numeri quae ad hoc ualeat ratio reperitur. alioquin quoniam in locum Iudae traditoris apostolum Matthian legimus ordinatum, apostolus Paulus, qui plus illis omnibus laborauit, ubi ad iudicandum sedeat non habebit. qui profecto cum aliis sanctis ad numerum iudicium se pertinere demonstrat, cum dicit: nescitis quia angelos iudicabimus? de ipsis quoque iudicandis in hoc numero duodenario similis causa est. non enim quia dictum est: iudicantes duodecim tribus Israhel, tribus Leui, quae tertia decima est, ab eis iudicanda non erit aut solum illum populum, non etiam gentes ceteras iudicabunt. quod autem ait: in regeneratione, procul dubio mortuorum resurrectionem nomine uoluit regenerationis intellegi. sic enim caro nostra regenerabitur per incorruptionem, quemadmodum

1 Matth. 19, 28 7 Matth. 12, 27 18 cf. Act. 1, 26
19 cf. I Cor. 15, 10 21 I Cor. 6, 3 24 Matth. 19, 28

2 estis me *Tv* 3 filius (s a m. 2 in ras.) *T* in] om. *T^a*
7 belzebub *T* 8 ipsi *MTV^a*: ipi *V^a* uestri erunt *v* 12 septenarii *v*
15 ter *Vv*: tria *T* 16 huius *TV*: usus *v* 17 reperitur *V*
18 mathian *T* mathiam *v* 19 omnibus illis *Tv*
24 tribus leui *Tv*: tribu leui *V* 27 regeneratione *T*

est anima nostra regenerata per fidem. multa praetereo, quae
 de ultimo iudicio ita dici videntur, ut diligenter considerata
 reperiantur ambigua uel magis ad aliud pertinentia, siue
 scilicet ad eum saluatoris aduentum, quo per totum hoc tem-
 5 pus in ecclesia sua uenit, hoc est in membris suis particulatim
 atque paulatim, quoniam tota corpus est eius, siue ad excidium
 terrenae Hierusalem, quia et de illo cum loquitur, plerumque
 sic loquitur, tamquam de fine saeculi atque illo die iudicii
 nouissimo et magno loquatur, ita ut dinosci non possit om-
 10 nino, nisi ea quae apud tres euangelistas Matthaeum, Marcum
 et Lucam de hac re similiter dicta sunt inter se omnia con-
 ferantur. quaedam quippe alter obscurius, alter explicat
 planius, ut ea quae ad unam rem pertinentia dicuntur appareat
 unde dicantur. quod facere utcumque curauimus in quadam
 15 epistula, quam rescripsi ad beatae memoriae uirum Erychium,
 Salonitanae urbis episcopum, cuius epistulae titulus est: De
 fine saeculi.

CXXIII.

EX EPISTULA AD ERYCHIVM EPISCOPVM SALONITANVM. DE
 20 DIVERSA OPINATIONE TRIVM FIDELIVM SERVORVM TEMPVS
 ADVENTVS DOMINI ARBITRANTIVM.

Diligendus ergo est et expectandus domini, sicut sancte 140
 hortaris, aduentus, magnam dicens esse beatitudinem diligen-
 tibus eius aduentum et adhibens apostoli testimonium, cuius

16 Ep. 199

1 regenerata Tv: regeneratam V praeterea v 3 reperiantur
 —pertinentia] om. v repperiantur V 4 tempus TV: corpus
 v 6 quoniam TV: quae v eius est v 7 et TV: cum v
 illa v cum] om. v 9 posset T 10 mattheum V matheum
 Tv 11 lucan (n add. m. 2) T 15 epistola v esychium V:
 esychium T esytium v 16 salonitę T epistolae v 18 cap.
 CXXXII T CXL P CXLI v; num. om. G 19 esychium Pv esu-
 chium G¹ salonitanum MV: sal. de fine mundi GPT sal. con-
 sulentem de fine mundi v 20 diuersa T 21 aduentus domini
 tempus PTv 22 sanctae V 23 ortaris v

uerba sic ponis: de cetero reposita est mihi corona iustitiae, quam reddet mihi dominus iustus iudex in illa die, non solum autem mihi, sed et his qui diligunt aduentum domini. tunc enim, sicut ex euangelio commemoras, iusti fulgebunt sicut sol in regno 5 patris sui. et quod propheta dicit: ecce enim caligo et tenebrae operient terram super gentes, in te uero apparebit dominus et maiestas eius in te uidebitur. item quod scriptum est: qui uero exspectant dominum, exsultabunt cum uirtute, producent pin-10 nas sicut aquilae, current et non laborabunt, ambulabunt et non esurient. hoc plane piissime et uerissime dicis, commendans eorum beatitudinem qui diligunt aduentum domini. sed et illi quibus dicebat apostolus: non cito moueamini mente, quasi instet dies domini, 15 diligebant utique aduentum domini nec eos dicens doctor gentium ab illa dilectione frangebat, qua ut inflammarentur uolebat; et ideo nolebat, ut crederent eis a quibus audiebant instare diem domini, ne forte, cum transisset tempus, quo eum crediderant esse uenturum et uenisse non cernerent, 20 etiam cetera fallaciter sibi promitti arbitantes et de ipsa mercede fidei desperarent. non ergo ille diligit aduentum domini qui eum asserit propinquare, nec ille qui eum asserit non propinquare, sed ille potius qui eum, siue prope siue longe sit, sinceritate fidei, firmitate spei, ardore caritatis ex-25 spectat. nam si tanto magis diligitur dominus, quanto magis creditur et praedicatur citius esse uenturus, magis eum diligebant qui eius aduentum iam instare dicebant, quam hi

1 II Tim. 4, 8 5 Matth. 13, 43 6 Es. 60, 2
9 Es. 40, 31 14 II Thess. 2, 2

4 domini *TV*: eius *v* 6 sui *TV*: mei *v* 10 pennas *v*
11 ambulabunt *Tv*: ambulant *V* 12 piissime *T pr.* 16 dicens
V: haec dicens *Tv* 18 eis *TVv*²: eos *v*¹ 19 instare. (m *ras.*)
T 20 crederant *v* 22 ille *TV*: om. *v* 23 propinquare
T nec ille — propinquare] om. *v* 25 sinceritate *MTV*¹*v*: sine
critate *V*² 28 qui *TV*: quibus *v* quam. *T*

quos apostolus eis credere prohibebat, uel ipse apostolus, qui hoc utique non credebatur.

Si ergo latet, quando ecclesia fructificante atque crescente uniuersus omnino a mari usque ad mare orbis implebitur, 5 procul dubio latet, quando finis erit; ante quippe non erit.

Vt autem tibi tamquam sancto homini dei et sincerissimo fratri aperiam, de hac quaestione quid sentiam: error quidem in utroque uitandus est, quantum ab homine uitari potest, siue citius siue tardius quam futurum est dominus uenturus 10 esse credatur. sed mihi quisquam non uidetur errare, cum aliquid nescire se scit, sed cum se putat scire quod nescit. remoueamus itaque de medio seruum illum malum, qui dicens in corde suo: moram facit dominus meus uenire, dominatur conseruis suis et ebriosis conuiuando miscetur; iste 15 quippe procul dubio domini sui odit aduentum. quo seruo malo semoto constituamus ante oculos tres seruos bonos familiam dominicam diligenter sobrieque tractantes, aduentum domini sui sitienter desiderantes, uigilanter expectantes, fideliter amantes: si unus eorum citius, alter tardius dominum 20 putat esse uenturum, tertius uero suam de hac re ignorantiam confitetur, quamquam omnes consonent euangelio, quo omnes diligunt manifestationem domini et eam desideranter et uigilanter expectant. uideamus tamen quis amplius consonet. unus dicit: „uigilemus et oremus, quia citius uenturus est 25 dominus“. alter dicit: „uigilemus et oremus, quia breuis et incerta est ista uita, quamuis tardius uenturus sit dominus.“ tertius dicit: „uigilemus et oremus, quia et breuis atque incerta est ista uita et nescimus tempus, quando uenturus sit dominus“. euangelium dicit: uidete, uigilate et orate;

13 Matth. 24, 48 sq. Luc. 12, 45 29 Marc. 13, 33

1 eis TV: qui hoc utique v prohibebantur v 3 quando
TV: quod T' 12 dicens TV: dicit v 14 conuiuendo T'
conuiuendo v 15 domini GPTv: dñs MV odit GPTv: om.
MV 16 semoto TV: remoto v 17 sobriaesque V 21 con-
fiteatur v consonant v quo V: quia PTv 22 eam TV:
eum v 25 et incerta GP'T^hVv: om. T'; eras. P'

nescitis enim quando tempus sit. obsecro te, quid aliud dicere audimus hunc tertium, quam quod dicere audimus et euangelium? omnes quidem prae desiderio regni dei hoc uolunt esse uerum quod putat primus; sed hoc secundus negat, tertius uero non negat aliquid horum, sed ignorare se fatetur quis uerum dicat illorum. proinde si hoc factum fuerit quod praedixerat primus, gaudebunt cum illo secundus et tertius; omnes enim manifestationem domini diligunt. exsultabunt itaque citius uenisse quod diligunt. si autem factum non fuerit et apparere coeperit hoc potius esse uerum quod dicebat secundus, metuendum est, ne inter ipsas moras perturbentur qui crediderant quod dixerat primus, et incipiant domini aduentum non tardum putare, sed nullum: qui uides quantus sit interitus animarum. quod si tantae fidei fuerint, ut se ad secundi praedicta conuertant et dominum etiam tardantem fideliter et patienter expectent, abundabunt tamen opprobria et insultationes atque irrisiones inimicorum, multos infirmos a christiana fide auertentium dicendo tam fallaciter eis regnum esse promissum, quam fallaciter dicebatur cito esse uenturus. qui autem credunt quod dicit secundus, tardius dominum esse uenturum, si falsum fuerit inuentum citius domino ueniente, nullo modo qui ei crediderant turbabuntur in fide, sed inopinato gaudio perfruentur. quapropter qui dicit dominum citius esse uenturum, optabilius loquitur, sed periculose fallitur. utinam ergo sit uerum, quia erit molestum, si non erit uerum. qui autem dicit dominum tardius esse uenturum et tamen credit, sperat, amat eius aduentum, profecto de tarditate eius, etiam si fallitur, feliciter fallitur. habebit enim maiorem patientiam, si hoc ita erit, maiorem

2 audimus hunc *Tv*: audemus h. *V* 3 et *V*: om. *GPTv*
 6 uerum *TV*: uera *v* factum. *T* 8 domini *TV*: om. *v* diligunt *V*: diligunt et *Tv* 9 itaque *Vv*: utrique *T* 12 incipient *v* 13 aduentum domini *v* qui uides *TV*: quis uidet *v* 16 exspectant (a *ras.*) *T* 19 eis (r *ras.*) *V* 20 uenturus *V*: uenturum *Tv* 22 ei *T¹Vv*: & *T¹* crediderant ei *v* 24 optabilius *v* 25 quia *TV*: quod *v* 26 tardius (s in *ras.* a m. 3) *T* 27 amat *TV*: et amat *v* 28 feliciter *PTv*: fideliter *V*

laetitia, si non erit. ac per hoc ab eis qui diligunt manifestationem domini ille auditur suavius, iste creditur tutius. qui autem quid horum sit uerum ignorare se confitetur, illud optat, hoc tolerat, in nullo eorum errat, quia nihil eorum aut
 5 affirmat aut negat. obsecro te, ut me talem non spernas, quia et ego te diligo id affirmantem quod uerum esse desidero, et tanto magis nolo fallaris, quanto magis amo quod polliceris, et quanto magis uideo periculosum esse, si fallaris.

CXXV.

10 EX LIBRO DE CIVITATE DEI XX. QVAE SIT PRIMA RESURRECTIO, QVAE SECVNDA.

Amen, amen dico uobis, quia uenit hora et nunc¹⁴¹ est, quando mortui audient uocem filii dei, et qui audierint uiuent. sicut enim pater habet uitam in
 15 semet ipso, sic dedit et filio habere uitam in semet ipso. nondum de secunda resurrectione, id est corporum, loquitur, quae in fine futura est, sed de prima, quae nunc est. hanc quippe ut distingueret, ait: uenit hora et nunc est; non autem ista corporum, sed animarum est.
 20 habent enim et animae mortem suam in impietate atque peccatis, secundum quam mortem mortui sunt de quibus idem ait: sine mortuos sepelire mortuos suos, ut scilicet in anima mortui in corpore mortuos sepelirent. propter istos ergo impietate et iniquitate in anima mortuos: uenit, inquit,

12 Io. 5, 25 sq. 22 Matth. 8, 22

1 manifestationem T ^a	5 affirmat TV: firmat v	spernas
(n del. m. 2) T	8 et Vv: om. T	uideo TV: uideo quod v
fallaris V: falleris Tv	9 cap. CXXXIII T CXLI P CXLII v; num.	
om. G	10 XX MV: XX inter cetera et ad locum Tv	14 audierint TV: audiunt v
	enim TV: autem v	15 semet Vv: se T
sic dedit—semet ipso] om. v	et V: om. T	17 finem v
TV: quando non v	autem] om. v	19 non
21 quibus] om. T ^a	idem V: idem dominus PTv	23 propter
TV: pro v	istos TV: istius modi v	24 mortuis v

hora. et nunc est, quando mortui audient uocem filii dei, et qui audierint uiuent. qui audierint dixit „qui oboedierint, qui crediderint et usque in finem perseuerauerint“. nec fecit hic ullam differentiam bonorum et malorum; omnibus enim bonum est audire uocem eius et uiuere ad uitam pietatis ex impietatis morte transeundo. de qua morte ait apostolus Paulus: ergo omnes mortui sunt; et pro omnibus mortuus est, ut et qui uiuunt iam non sibi uiuant, sed ei qui pro ipsis mortuus est et resurrexit. omnes itaque mortui sunt in peccatis nemine prorsus excepto siue originalibus siue etiam uoluntate additis uel ignorando uel sciendo nec faciendo quod iustum est; et pro omnibus mortuis uiuus mortuus est unus, id est nullum habens omnino peccatum, ut qui per remissionem peccatorum uiuunt, iam non sibi uiuant, sed ei qui pro omnibus mortuus est propter peccata nostra et resurrexit propter iustificationem nostram, ut credentes in eum qui iustificat impium ex impietate iustificati tamquam ex morte uiuificati ad primam resurrectionem, quae nunc est, pertinere possemus. ad hanc enim primam non pertinent nisi qui beati erunt in aeternum; ad secundam uero, de qua mox locuturus est, et beatos pertinere docebit et miseros. ista est misericordiae, illa iudicii. propter quod in psalmo scriptum est: misericordiam et iudicium cantabo tibi, domine. de quo iudicio consequenter adiunxit atque ait: et potestatem dedit ei et iudicium facere, quia filius hominis est. hic ostendit quod in ea carne ueniet iudicaturus, in qua uenerat iudicandus. ad hoc enim ait: quoniam filius hominis est; ac deinde subiungens unde agimus: nolite, inquit, mirari

7 II Cor. 5, 14 sq.
29 Io. 5, 28 sq.

23 Ps. 100, 1

25 Io. 5, 27

3 et usque—perseuerauerint] *om. v* 4 ulla *T* 8 ut et—
mortuus est] *om. v* 10 neminem *V* 13 mortuis *TV²v*: mor-
tuus *MV¹* 19 possumus *v* 21 ad (d *add. m. 2*) *T* 22 ita
(s *add. m. 2*) *T* est *TV*: est et *v* 25 ei *TV*: *om. v*
29 subiunges (n a *m. 2*) *T* agimus *TV*: ait *v*

hoc, quia ueniet hōra, in qua omnes, qui in monu-
mentis sunt, audient uocem eius et procedent qui
bona fecerunt, in resurrectionem uitae. qui mala
egerunt, in resurrectionem iudicii. hoc est illud iu-
dicium, quod paulo ante sicut nunc pro damnatione posuerat
5 dicens: qui uerbum meum audit et credit ei qui
misit me, habet uitam aeternam et in iudicium
non ueniet, sed transiet a morte in uitam, id est
pertinendo ad primam resurrectionem, qua nunc transitur a
10 morte ad uitam, in damnationem non ueniet, quam signifi-
cavit appellatione iudicii, sicut etiam hoc loco, ubi ait: qui
male egerunt, in resurrectionem iudicii, id est dam-
nationis. resurgat ergo in prima qui non uult in secunda
resurrectione damnari. uenit enim hōra et nunc est,
15 quando mortui audient uocem filii dei, et qui au-
dierint uiuent, id est in damnationem non uenient, quae
secunda mors dicitur; in quam mortem post secundam quae
corporum futura est resurrectionem praecipitabuntur qui in
prima, quae animarum est, non resurgunt. ueniet enim
20 hōra — ubi non ait: „et nunc est“, quia in fine erit saeculi,
hoc est in ultimo et maximo iudicio dei — quando omnes,
qui in monumentis sunt, audient uocem eius et
procedent. non dixit, quemadmodum in prima: „et qui au-
dierint uiuent“; non enim omnes uiuent, ea uita scilicet, quae
25 quoniam beata est, sola uita dicenda est. nam utique non
sine qualicumque uita possent audire et de monumentis
resurgente carne procedere. quare autem non omnes uiuent,
in eo quod sequitur docet: qui bona, inquit, fecerunt,
in resurrectionem uitae, hi sunt qui uiuunt, qui uero
30 mala egerunt, in resurrectionem iudicii, hi sunt
qui non uiuent, quia secunda morte morientur. mala quippe

6 Io. 5, 24

14 Io. 5, 25

28 Io. 5, 29

3 qui V: qui uero PTv 8 transiet Vv: transit T a TV:
de v 9 transitur TV: transiturus v 12 male Vv: mala T
resurrectione V iudici T 18 resurrectione v praecipita-
biuntur V 29 uiuunt V: uiuent Tv

egerunt, quoniam male uixerunt; male autem uixerunt, quia in prima quae nunc est animarum resurrectione non reuixerunt aut in eo quod reuixerunt non in finem usque manserunt. sicut ergo duae sunt regenerationes, de quibus iam supra locutus sum, una secundum fidem, quae nunc fit per baptismum, alia secundum carnem, quae fiet in eius incorruptione atque immortalitate per iudicium magnum atque nouissimum: ita sunt et resurrectiones duae: una prima et nunc est et animarum est, quae uenire non permittit in mortem secundam; alia secunda, quae non nunc, sed in 10 saeculi fine futura est, nec animarum, sed corporum est, quae per ultimum iudicium alios mittit in secundam mortem, alios in eam uitam, quae non habet mortem.

CXXVL

EX LIBRO DE CIVITATE DEI XX. DE DVABVS RESVRRECTIONI-15
BVS ET MILLE ANNIS.

- 142 De his duabus resurrectionibus idem Iohannes euangelista in libro, qui dicitur Apocalypsis, eo modo locutus est, ut earum prima a quibusdam nostris non intellecta insuper etiam in quasdam ridiculas fabulas uerteretur. ait quippe in libro 20 memorato Iohannes apostolus: et uidi angelum descendentem de caelo, habentem clauem abyssi et catenam in manu sua. et tenuit draconem illum serpentem antiquum, qui cognominatus est diabolus et satanas. alligauit illum mille annis et misit 25 illum in abyssum et clausit et signauit super eum,

21 Apoc. 20, 1 sqq.

1 quoniam male *TVv*²: q. mala *v*¹ 2 post reuixerunt *ras.* 11 *ferre*
litt. in T 3 reuixerunt *PVv*: resurrexerunt *T* 5 fidem *Tv*: fide
V 10 nunc *TV*: nunc est *v* 12 mittit *MVv*: mittet *T* 14 *cap.*
CXXXIII T CXLII P CXLIII v; *num. om. G* 15 *XX MV: XX*
titulo VII Tv 18 *apocalypsis (y a m. 2 in ras.) T apocalypsis v*
20 uerteretur *a*: uerterentur *MTVv* 21 descendentem *TV*: descen-
dem *v* 22 clabem *MV* 23 drachonem *V* 25 illum *TV*: eum
v 26 clausit *Vv*: clusit *T* eum *TV*: illum *v*

ut non seduceret iam gentes, donec finiantur mille anni; post haec oportet eum solui breui tempore. et uidi sedes et sedentes super eas, et iudicium datum est. et animae occisorum propter testimonium Iesu et propter uerbum dei, et si qui non adorauerunt bestiam nec imaginem eius neque acceperant inscriptionem in fronte aut in manu sua, et regnauerunt cum Iesu mille annis. reliqui eorum non uixerunt, donec finiantur mille anni.

10 haec resurrectio prima est. beatus et sanctus est qui habet in hac prima resurrectione partem. in istis secunda mors non habet potestatem, sed erunt sacerdotes dei et Christi et regnabunt cum eo mille annis. qui propter haec huius modi libri uerba

15 primam resurrectionem futuram suspicati sunt corporalem, inter cetera maxime numero annorum mille permoti sunt, tamquam oporteret in sanctis in eo modo uelut tanti temporis fieri sabbatismum, uacatione scilicet sancta post labores annorum sex milium, ex quo creatus est homo et magni illius

20 peccati merito in huius mortalitatis haerumnas de paradisi felicitate dimissus est, ut, quoniam scriptum est: unus dies apud dominum sicut mille anni et mille anni sicut dies unus, sex annorum milibus tamquam sex diebus impletis sequatur uelut septimus sabbati in annis mille postremis,

25 ad hoc scilicet sabbatum celebrandum resurgentibus sanctis. quae opinio esset utcumque tolerabilis, si aliquae deliciae spirituales illo in sabbato affuturæ sanctis per domini praesentiam crederentur. nam etiam nos hoc opinati fuimus aliquando. sed cum eos qui tunc resurrexerint dicant immo-

21 II Petr. 3, 8

3 iudicium (om. et) v	5 Iesu] iħm T	8 Iesu] iħm T
9 mille anni] om. v	14 qui propter V: quapropter Tv	
modi MV: om. Tv	15 suspicati sunt TV: suspicantes v	17 in
eo modo MV: eo modo Tv	18 sabbatismum (si ras.) T	ua-
catione Tv: uocatione MV	20 aerumnas v	paradyai v
24 uelut T: uel Vv	26 dilitiae T	27 illo in V: in illo Tv

deratissimis carnalibus epulis uacaturos, in quibus cibus sit tantus ac potus, ut non solum nullam modestiam teneant, sed modum quibque ipsius incredulitatis excedant, nullo modo ista possunt nisi a carnalibus credi. hi autem qui spirituales sunt istos ista credentes chiliastas appellant graeco uocabulo, quos uerbum e uerbo exprimentes nos possumus miliarios nuncupare. eos autem longum est refellere ad singula, sed potius quemadmodum scriptura haec accipienda sit iam debemus ostendere.

Ait ipse dominus Iesus Christus: nemo potest introire¹⁰ in domum fortis et uasa eius eripere, nisi primo alligauerit fortem, diabolum uolens intellegi fortem, quia ipse genus humanum potuit tenere captium; uasa uero eius, quae fuerat erepturus, fideles suos futuros, quos ille in diuersis peccatis atque impietatibus possidebat. ut ergo alligaretur¹⁵ hic fortis, propterea uidit iste apostolus in Apocalypsi angelum descendentem de caelo, habentem clauem abyssi et catenam in manu sua. et tenuit, inquit, draconem illum serpentem antiquum, qui cognominatus est diabolus et satanas; et alligauit illum²⁰ mille annis, hoc est eius potestatem ab eis seducendis ac possidendis qui fuerant liberandi cohibuit atque frenauit. mille autem anni duobus modis possunt, quantum mihi occurrit, intellegi: aut quia in ultimis annis mille ista res agitur, id est sexto annorum miliario tamquam sexto die,²⁵ cuius nunc spatia posteriora uoluuntur, secuturo deinde sabato, quod non habet uesperam, requie scilicet sanctorum,

10 Marc. 3, 27

16 Apoc. 20, 1 sq.

1 aepulis <i>T</i>	2 putus <i>T pr.</i>	3 incredulitates <i>T pr.</i>	5 ista
<i>V</i> : ita <i>Tv</i>	chilastas <i>v</i>	6 e <i>TV</i> : ex <i>v</i>	nos <i>Vv</i> : non
<i>T</i>	possumus <i>Vv</i> : possemus <i>T</i>	7 nuncupare <i>T</i>	eos <i>Tv</i> :
eas <i>V</i>	longe <i>v</i>	refellere <i>TV</i> : repellere <i>v</i>	8 haec <i>TV</i> :
om. <i>v</i>	11 eius <i>Tv</i> : eis <i>V</i>	arripere <i>v</i>	16 apocalypsin <i>T</i>
apocalipsis <i>v</i>	17 abentem <i>T</i>	clabem <i>V</i>	19 drachonem <i>V</i>
dacronem <i>T</i>	21 ac <i>TV</i> : atque <i>v</i>	26 sequituro (<i>v add. m. 2</i>) <i>T</i>	
sequitur <i>v</i>	27 requie <i>V</i> : requies <i>Tv</i>		

quae non habet finem, ut huius miliarii tamquam diei nouissimam partem, quae remanebat usque ad terminum saeculi, mille annos appellauerit eo loquendi modo, quo pars significatur a toto; aut certe mille annos pro annis omnibus huius saeculi posuit, ut perfecto numero notaretur ipsa temporis plenitudo. millenarius quippe numerus denarii numeri quadratum solidum reddit. decem quippe decies ducta fiunt centum, quae iam figura quadrata, sed plana est. ut autem in altitudine surgat et solida fiat, rursus centum decies multiplicatur et mille sunt. porro si centum ipsa pro uniuersitate aliquando ponuntur — quale illud est, quod dominus omnia sua dimittenti et eum sequenti promittit dicens: accipiet in hoc saeculo centuplum; quod exponens quodam modo apostolus ait: quasi nihil habentes et omnia possidentes, quia et ante iam dictum erat: fidelis hominis totus mundus diuitiarum est — quanto magis mille pro uniuersitate ponuntur, ubi est soliditas ipsius denariae quadraturae? unde nec illud melius intellegitur quod in psalmo legitur: memor fuit in saeculum testamenti sui uerbi, quod mandauit in mille generationes, id est in omnes.

Et misit illum, inquit, in abyssum. utique diabolus misit in abyssum, quo nomine significata est multitudo innumerabilis impiorum, quorum in malignitate aduersus ecclesiam dei multum profunda sunt corda, non quia ibi diabolus ante non erat, sed ideo illuc dicitur missus, quia exclusus a credentibus plus coepit impios possidere. plus namque possidetur a diabolo qui non solum est alienatus a deo uerum

12 Matth. 19, 29

14 II Cor. 6, 10

15 Prou. 17, 6

19 Ps. 104, 8

1 nouissimi v 3 appellauerit—mille annos] *om. T¹* 6 denarii
T^o: denari V 8 iam *TV*: etiam v plana *T*: plena *V^o*
 altitudinem v 9 rursus v 14 et omnia—quia] *T² in ras.*
 22 utique—abyssum] *om. v* 25 quia *TV^o*: qua *M* ante dia-
 bolus v 26 non erat] nouerat *M* illuc *T^o*: illud *MV*
 27 credentibus] *T² in ras.* plus namque—diabolo] *om. v*

VIII.

80

etiam gratis odit seruientes deo. et clausit, inquit, et signauit super eum, ut non seduceret iam gentes, donec finiantur mille anni. clausit super eum dictum est „interdixit ei, ne posset exire“, id est uetitum transgredi. signauit autem quod ait, significasse mihi uidetur, quia occultum esse uoluit qui pertineant ad partem diaboli et qui non pertineant. hoc quippe in saeculo isto prorsus latet, quia et qui uidetur stare utrum sit casurus, et qui uidetur iacere utrum sit resurrecturus incertum est. ab eis autem gentibus seducendis huius interdicti uinculo et claustro diabolus prohibetur atque cohibetur, quas pertinentes ad Christum seducebat antea uel tenebat. has enim deus elegit ante mundi constitutionem eruere de potestate tenebrarum et transferre in regnum filii caritatis suae, sicut apostolus dicit. nam seducere illum gentes etiam nunc et secum trahere in aeternam poenam, sed non praedestinas in aeternam uitam quis fidelis ignorat? nec moueat quod saepe diabolus seducit etiam illos qui regenerati iam in Christo uias ingrediuntur dei. nouit enim dominus qui sunt eius; ex his in aeternam damnationem neminem ille seducit. sic enim eos nouit dominus ut deus, quem nihil latet etiam futurorum, non ut homo, qui hominem ad praesens uidet — si tamen uidet cuius cor non uidet — qualis autem postea sit futurus nec se ipsum uidet.

13 cf. Eph. 1, 4 14 cf. Coloss. 1, 13 19 II Tim. 2, 19

1 clausit *T* 3 clausit *T* 4 uetitum *T* 5 ait *V*: addidit *PTv* 6 qui *TV*: quę *v* 7 qui *TV*: quę *v* 8 et qui uidetur iacere — resurrecturus] *om. v* 9 resurrecturus *V*: surrecturus *T* 10 interdicto *v* 15 etiam *TV*: est iam *v* 18 iam *TV*: etiam *v*

CXXVII.

SEQVITVR SETEXTVS LIBRI VICESIMI. DE ALLIGATIONE ET
SOLVTIONE DIABOLI.

Ad hoc ergo ligatus est diabolus et inclusus in abyssu, ut ¹⁴³
iam non seducat gentes, ex quibus constat ecclesia, quas ante
seductas tenebat, antequam essent ecclesia. neque enim dictum
est: „ut non seduceret aliquem“ sed: ut non seduceret, in-
quit, iam gentes; in quibus ecclesiam procul dubio uoluit
intellegi. donec finiantur, inquit, mille anni, id est
¹⁰ aut quod remanet de sexto die, qui constat ex mille annis,
aut omnes anni, quibus deinceps hoc saeculum peragendum
est. nec sic accipiendum est quod ait: ut non seduceret
gentes, donec finiantur mille anni, quasi postea sit
seducturus eas dumtaxat gentes, ex quibus praedestinata con-
¹⁵ stat ecclesia, a quibus seducendis illo est uinculo clastroque
prohibitus. sed aut illa locutione dictum est, quae in scri-
pturis aliquotiens inuenitur, qualis est in psalmo: sic oculi
nostri ad dominum deum nostrum, donec misereat-
ur nostri; neque enim cum misertus fuerit non erunt
²⁰ oculi seruorum eius ad dominum deum suum; aut certe iste
est ordo uerborum: et clausit et signauit super eum,
donec finiantur mille anni; quod uero interposuit: ut
non seduceret iam gentes, ita se habet, ut ab huius
ordinis conexione sit liberum et seorsum intellegendum, uelut

7 Apoc. 20, 3 17 Ps. 122, 2

1 cap. CXXXV T CXLIII Pv; num. om. G 2 sequitur—uicesimi]
om. T setextus M²V: textus v sextus P; om. M¹ allegatione
V 3 diaboli] d. libro uicensimi (sic) T 4 ligatus TV: alligatus
v 6 essent (n del. m. 2) T esset v nec v 7 aliquem—
seduceret] add. T² in mg. sed ut] seductum v 14 seducturum
(corr. m. 1) T praedestinata T¹ 17 aliquotiens T aliquoties
v sic] sic (uirgulam add. m. 2) V sic.. T 19 nostri TV
nobis v 20 post oculi rasura 6 litt. in T 23 ita Tv: ista V
24 seorsum TV: sursum v

si post adderetur, ut sic se haberet tota sententia: et clausit et signauit super eum, donec finiantur mille anni, ut non seduceret iam gentes, id est ideo clausit, donec finiantur mille anni, ut non seduceret iam gentes.

Post haec, inquit, oportet eum solui breui tempore. si hoc est diabolo ligari et includi, ecclesiam non posse seducere, haec ergo erit solutio eius, ut possit? absit. numquam enim ab illo ecclesia seducetur praedestinata et electa ante mundi constitutionem, de qua dictum est: nouit dominus qui sunt eius. et tamen hic erit etiam illo tempore, quo soluendus est diabolus, sicut ex quo est instituta hic fuit, et erit omni tempore, in suis utique qui succedunt nascendo morientibus.

CXXVIII.

EX EODEM LIBRO DE CIVITATE DEI XX. QUID RESPONDENDVM SIT EIS QVI PVTANT RESURRECTIONEM AD SOLA CORPORA, NON ETIAM AD ANIMAS PERTINERE.

144 Haec resurrectio prima est. beatus et sanctus qui habet in hac prima resurrectione partem, id est particeps eius est. ipse est autem particeps eius, qui non solum a morte, quae in peccatis est, reuinescit uerum etiam in eo quod reuixerit permanebit. in istis, inquit, secunda mors non habet potestatem. habet ergo in reliquis, de quibus superius ait: reliqui eorum non uixerunt, donec finiantur mille anni, quoniam toto isto temporis intervallo, quod mille annos uocat, quantumcumque in eo quisque eorum uixit in corpore, non reuixit a morte, in qua eum

1 (et 5) Apoc. 20, 8 9 II Tim. 2, 19 18 Apoc. 20, 5 sq.

6 diabolū (u ex o corr. m. 2) T 8 seducetur T: seducitur G
Pv seduceret (ret add. m. 2 in spatio 5 litt.) V seducere M
praedestinata GPv et electa PT: om. GMVv 10 hic TV: haec
v 14 cap. CXXXVI T CXLIII Pv; num. om. G 15 XX MV:
XX inter cetera et (et del. T^a) ad locum Tv 21 reuinescet v^a
23 ergo TV: om. v 25 tempore v

tenebat impietas, ut sic reuiuiscendo primae resurrectionis particeps fieret atque in eo potestatem secunda mors non haberet.

Sunt qui putant resurrectionem dici non posse nisi corporum ideoque istam quoque primam in corporibus futuram esse contendunt. quorum enim est, inquit, cadere, eorum est resurgere. cadunt autem corpora moriendo; nam et a cadendo cadauera nuncupantur. non ergo animarum, inquit, resurrectio potest esse, sed corporum. sed quid contra apostolum dicunt, qui eam resurrectionem appellat? nam secundum interiorem, non secundum exteriorem hominem utique resurrexerunt quibus ait: si resurrexistis cum Christo, quae sursum sunt sapite. quem sensum uerbis aliis alibi posuit dicens: ut quemadmodum Christus resurrexit a mortuis per gloriam patris, sic et nos in nouitate uitae ambulemus. hinc est et illud: surge qui dormis et exurge a mortuis, et inluminabit te Christus. quod autem dicunt non posse resurgere nisi qui cadunt et ideo putant resurrectionem ad corpora, non ad animas pertinere, quia corporum est cadere, cur non audiunt: non recedatis ab illo, ne cadatis, et: suo domino stat aut cadit, et: qui se putat stare caueat, ne cadat? puto enim quod in anima, non in corpore casus iste cauendus est. si igitur cadentium est resurrectio, cadunt autem et animae, profecto et animas resurgere confitendum est. quod autem, cum dixisset: in istis secunda mors non habet potestatem, adiunxit atque ait: sed erunt sacerdotes dei et Christi et regnabunt cum eo mille annis, non utique de solis episcopis et presbyteris dictum est, qui proprie iam uocantur in ecclesia sacerdotes;

12 Coloss. 3, 1 14 Rom. 6, 4 16 Eph. 5, 14 21 Eccli.
2, 7 Rom. 14, 4 22 I Cor. 10, 12 26 Apoc. 20, 6

1 reuiuiscendo (i altera ex e corr.) T 6 contendant v est
enim v 7 nam (om. et) v 8 cadauera V 12 resurrexerant
T 22 caueat TV: uideat v 26 cum TV: om. v dixisset
TV: dixit sed v 30 qui Tv: om. V propriae (a del. m. 2) T

sed sicut omnes christos dicimus propter mysticum chrisma, sic omnes sacerdotes, quoniam membra sunt unius sacerdotis; de quibus apostolus Petrus: plebs, inquit, sancta, regale sacerdotium. sane, licet breuiter atque transeunter, insinuauit esse deum Christum dicendo: sacerdotes dei et Christi, hoc est patris et filii, quamuis propter formam serui sicut hominis filius, etiam sacerdos ita Christus effectus sit in aeternum secundum ordinem Melchisedech. de qua re in hoc opere non semel diximus.

CXXVIII.

10

EX EODEM LIBRO XX. DE GOG ET MAGOG, QVOS AD PERSE-
QVENDAM ECCLESIAM DEI SOLVTVS PROPE FINEM SAECVLI
DIABOLVS INCITABIT.

145 Et cum finiti fuerint mille anni, soluetur sata-
nas de custodia sua ad seducendas nationes, quae
sunt in quattuor angulis terrae, Gog et Magog,
et trahet eas in bellum, quorum numerus est ut
harena maris. ad hoc ergo tunc seducet, ut in hoc bellum
trahat. nam et antea modis quibus poterat per mala multa
et uaria seducebat. exhibit autem dictum est: „in apertam
persecutionem de latebris erumpet odiorum“. haec enim erit
nouissima persecutio nouissimo imminente iudicio, quam sancta
ecclesia toto terrarum orbe patietur, uniuersa scilicet ciuitas
Christi ab uniuersa diaboli ciuitate, quantacumque erit utraque
super terram. gentes quippe istae, quas appellat Gog et
Magog, non sic sunt accipiendae, tamquam sint aliqui in

3 I Petr. 2, 9

14 Apoc. 20, 7 sq.

2 membra (r *add.* m. 2) T 4 licet TV: licet et v 7 ita
etiam sacerdos Tv 8 mechisedech v re] rē v 10 cap. CXXXVII
T CXLV P CXLVI v; num. om. G 18 haerena (e *del.* m. 2) T
arenae v 22 nouissima Vv: in nouissima T persecutione (ne *add.*
m. 2) T imminente V: imminente (in *eras.*) M inmente (in *add.* m. 2)
T eminenti v 24 utraque TV: utrumque v 25 quippe] om.
v 26 in aliqua TV: mali qua v

aliqua parte terrarum barbari constituti, siue quos quidam
suspiciuntur Getas et Massagetas propter litteras horum nomi-
num primas, siue aliquos alios alienigenas et a Romano iure
seiuinctos. toto namque orbe terrarum significati sunt isti
5 esse, cum dictum est: nationes, quae sunt in quattuor
angulis terrae, easque subiecit esse Gog et Magog. quo-
rum interpretationem nominum esse comperimus Gog „tectum“,
Magog „de tecto“, tamquam domus et ipse qui procedit
de domo. gentes ergo sunt, in quibus diabolum uelut in
10 abyssu superius intellegebamus inclusum, et ipse de illis.
quodam modo sese efferens et procedens, ut illae sint tectum,
ipse de tecto. si autem utrumque referamus ad gentes, non
unum horum ad illas, alterum ad diabolum: et tectum ipsae
sunt, quia in eis nunc includitur et quodam modo tegitur
15 inimicus antiquus, et de tecto ipsae erunt, quando in apertum
odium de operto erupturae sunt.

CXXX.

EX EODEM LIBRO XX. AN AD VLTIMVM IVDICIVM PERTINEAT
IMPIORVM, QVOD DESCENDISSE IGNIS DE CAELO ET EOSDEM
20 COMEDISSE MEMORATVR.

Quod uero ait: et ascenderunt supra terrae latitu-146
dinem et cinxerunt castra sanctorum et dilectam
ciuitatem, non utique ad unum locum uenisse uel uenturi
esse significati sunt, quasi uno aliquo loco futura sint castra
25 sanctorum et dilecta ciuitas, cum haec non sit nisi Christi

21 Apoc. 20, 9

1 quos *Vv*: quod *T* 2 masagetas *v* 3 alienigenas *PTV*:
alienas *v* 5 nationes *TV*: in nationes *v* 6 angulis *Tv*: an-
gulos *V* 7 interpretatione *T* 8 de tecto *TV*: detectum *v*
11 sese *TV*: se *Pv* illae *TV*: illi *v* 12 de tecto] detectum
v 13 ipsi *v* 14 nunc *GMPTVv*: non *T* includitur *GMP*
Vv: concluditur *T* 15 ipsi *v* 16 operto *TV*: cooperto *v*
17 cap. CXXVIII *T* CXLVI *P* CXLVII *v*; num. om. *G* 19 de-
scendisset *v* 23 unum *TV*: om. *v* 24 loco *TV*: om. *v*
25 sit (n add. m. 2) *T*

ecclesia toto terrarum orbe diffusa; ac per hoc ubicumque tunc erit, quae in omnibus gentibus erit, quod significatum est nomine latitudinis terrae, ibi erunt castra sanctorum, ibi erit dilecta deo ciuitas eius, ibi ab omnibus inimicis suis, quia et ipsi in omnibus cum illa gentibus erunt, persecutionis illius immanitate cingetur, hoc est in angustias tribulationis artabitur, urguebitur, concludetur nec militiam suam deseret, quae uocabulo est appellata castrorum.

Quod uero ait: et descendit ignis de caelo et comedit eos, non extremum putandum est id esse supplicium, quod erit, cum dicetur: discedite a me, maledicti, in ignem aeternum. tunc quippe in ignem mittentur ipsi, non ignis de caelo ueniet in ipsos. hic autem bene intelligitur ignis de caelo de ipsa firmitate sanctorum, qua non cessuri sunt saeuientibus, ut eorum faciant uoluntatem. firmitamentum est enim caelum, cuius firmitate illi cruciabuntur ardentissimo zelo, quoniam non poterunt attrahere in partes antichristi sanctos Christi. et ipse erit ignis, qui comedit eos, et hoc a deo, quia dei munere insuperabiles erunt sancti: inde excruciantur inimici. sicut enim in bono positum est: zelus domus tuae comedit me, ita e contrario: zelus occupauit plebem ineruditam et nunc ignis contrarios comedit. et nunc utique, excepto scilicet ultimi illius igne iudicii. aut si eam plagam, qua percutiendi sunt ecclesiae persecutores ueniente iam Christo, quos uiuentes in-

9 Apoc. 20, 9 11 Matth. 25, 41 21 Ps. 68, 10
Es. 26, 11

1 ubicumque *TV*: ubique *v* 3 ibi erit *a*: ubi *a*. *TVv* 4 ab *TV*: cum *v* inimicis *TV*: amicis *v* 5 ipse *v* erunt *TV*: erit *v*
7 urguebitur *Tv* concluditur *v* deseret *TV* (e *tertium ex i corr.*
m. 1 V): deserit *v* 9 descendet *v* comedit *v* 11 dicitur *v*
13 intellegitur. *T* 15 cessuri *Tv*: cessura *V* 16 enim caelum est *v* illa (a *in i corr.*) *T* 17 quoniam *Vv*: qui (i *in ras.*)
T potuerunt *Tv* (u *pr. del. m. 2 T*) adtrahere (d *ex t corr.*
m. 2) *T* 18 sanctos Christi] *om. v* 19 quia] qui *P* dei *PTV*: de eius *v* erunt *MV*: fiunt *PTv* 20 inde *V*: unde *PTv* bonum *v*
22 occupabit *T²v* nunc *Vv*: tunc *T* 25 uenienti *v*

ueniet super terram, quando interficiet antichristum spiritu oris sui, ignem appellauit descendentem de caelo eosque comedentem: neque hoc ultimum supplicium erit impiorum, sed illud quod facta corporum resurrectione passuri sunt.

CXXXI.

ITEM EX EODEM LIBRO XX DE CIVITATE DEI. QUID APOSTOLVS THESSALONICENSIBVS SCRIPSERIT DE MANIFESTATIONE ANTI-CHRISTI.

Rogamus, inquit, uos, fratres, per aduentum do-
 10 mini nostri Iesu Christi et nostrae congregationis
 in ipsum, ut non cito moueamini mente neque ter-
 reamini neque per spiritum neque per uerbum ne-
 que per epistolam tamquam per nos, quasi instet dies
 15 domini, ne quis uos seducat ullo modo; quoniam
 nisi uenerit refuga primum et reuelatus fuerit
 homo peccati, filius interitus, qui aduersatur et
 superextollitur supra omne, quod dicitur deus aut
 quod colitur, ita ut in templo dei sedeat ostentans
 se, tamquam sit deus. non retinetis in memoria,
 20 quod adhuc, cum essem apud uos, haec dicebantur
 uobis? et nunc quid detineat scitis, ut reueletur
 in suo tempore. iam enim mysterium iniquitatis
 operatur. tantum qui modo tenet teneat, donec de
 medio fiat; et tunc reuelabitur iniquus, quem
 25 dominus Iesus interficiet spiritu oris sui, et eua-

1 cf. II Thess. 2, 8 . 9 II Thess. 2, 1—12

3 ultimum (lt *add. m.* 2) *T* 5 *cap.* CXXXVIII *T* CXLVII
P CXLVIII *v*: *num. om. G* 6 item] *om. Tv* quid *MPV*: quod
GTv 7 thessallonicensibus *MV* thesalonicensibus *v* 18 aepistu-
 lam (u in o *corr. m.* 2) *T* epistolam *v* nos *MPTV*: nos missam
Gv 18 in templo *PTv*: templo *V* ostentas (n *add. m.* 2) *T* osten-
 dens *v* 19 memoria (uirgulam *add. m.* 2) *T* 20 dicebantur *MV*:
 dicebam *PTv* 21 detineant *v* 23 qui *Tv*: quo *V* 25 Iesu *T*

cuabit inluminacione praesentiae suae eum, cuius est praesentia secundum operationem satanae in omni uirtute et signis et prodigiis mendacii et in omni seductione iniquitatis his qui pereunt pro eo, quod dilectionem ueritatis non receperunt, ut salui fierent. et ideo mittet illis deus operationem erroris, ut credant mendacio et iudicentur omnes, qui non crediderunt ueritati, sed consenserunt iniquitati. nulli dubium est eum de antichristo ista dixisse diemque iudicii — hunc enim appellat diem domini — non esse uenturum, nisi ille prior uenerit, quem refugam uocat, utique a domino deo. quod si de omnibus impiis merito dici potest, quanto magis de isto! sed in quo templo dei sit sessurus incertum est; utrum in illa ruina templi, quod a Salomone rege constructum est, an uero in ecclesia. non enim templum alicuius idoli aut daemonis templum dei apostolus diceret. unde nonnulli non ipsum principem, sed uniuersum quodam modo corpus eius, id est ad eum pertinentem hominum multitudinem simul cum ipso suo principe hoc loco intellegi antichristum uolunt rectiusque putant etiam latine dici, sicut in graeco est, non: in templo dei, sed: in templum dei sedeat, tamquam ipse sit templum dei, quod est ecclesia; sicut dicimus: „sedet in amicum“, id est uelut amicus, uel si quid aliud isto locutionis genere dici solet. quod autem ait: et nunc quid detineat scitis, id est quid sit in mora, quae causa sit dilationis eius, ut reueletur in suo tempore, scitis. quoniam scire illos dixit, aperte

1 inluminacione (1 *add. m. 2*) V 4 pereunt] pereunt et non
credunt v pro eo—receperunt] *om. v* 6 fient v mittet T¹
V: mittit T¹v 8 conserunt (sen *add. m. 2*) V 9 eum] *om.*
T¹ 10 diemque (m *del. m. 2*) T dieque v 11 uenturam v
16 alicuius TV: *om. v* demoniis V 18 uniuersum TV: ipsum
v 19 multitudinē (ē a *m. 2 in ras.*) T 22 sedeat Vv: sedet
T 23 sedet Vv: sedet et T in amicum TV: inimicus v
26 quid scit T in TV: *om. v* dilationis Vv: dilectionis T

hoc dicere noluit. et ideo nos qui nescimus quod illi sciebant
peruenire cum labore ad id quod sensit apostolus cupimus
nec ualemus, praesertim quia et illa quae addidit hunc sen-
sum faciunt obscuriorem. nam quid est: iam enim my-
5 sterium iniquitatis operatur. tantum qui modo
tenet teneat, donec de medio fiat; et tunc reuela-
bitur iniquus? ego prorsus quid dixerit me fateor ignorare,
suspiciones tamen hominum, quas uel audire uel legere potui,
non tacebo. quidam putant hoc de imperio dictum fuisse
10 Romano et propterea Paulum apostolum non id aperte scribere
uoluisse, ne calumniam uidelicet incurreret, quod Romano
imperio male optauerit, cum speraretur aeternum; ut hoc
quod dixit: iam enim mysterium iniquitatis opera-
tur, Neronem uoluerit intellegi, cuius iam facta uelut anti-
15 christi uidebantur. unde nonnulli ipsum resurrecturum et
futurum antichristum suspicantur. alii uero nec occisum pu-
tant, sed subtractum potius, ut putaretur occisus, et uiuum
occultari in uigore ipsius aetatis, in qua fuit, cum crederetur
extinctus, donec suo tempore reueletur et restituatur in regnum.
20 sed multum mihi mira est haec opinantium tanta praesumptio.
illud tamen quod ait apostolus: tantum qui modo tenet
teneat, donec de medio fiat, non absurde de ipso Ro-
mano imperio creditur dictum, tamquam dictum sit: „tantum
qui modo imperat imperet, donec de medio fiat“ id est de
25 medio tollatur. et tunc reuelabitur iniquus: quem
significari antichristum nullus ambigit. alii uero et quod ait:
quid detineat scitis et: mysterium operari iniqui-
tatis non putant dictum nisi de malis et fictis, qui sunt in
ecclesia, donec perueniat ad tantum numerum, qui antichristo
30 magnum populum faciat, et hoc esse mysterium iniquitatis,

1 illi. T	5 qui Tv: quo V	6 fiat (t a m. 2 in ras.) V	
8 suspiciones TV: suspitio est v	11 calumnia V	incurrer	
T	12 speraretur TV: speretur v	ut V: in Tv	13 enim
V: etiam T; om. v	14 neronem TV: nec romanum v		15 non-
nulli ipsum] nonnulli psum V ¹ (corr. m. 2)	16 suspicantur — occisum]		
om. T ¹	20 opinantium (u in ras.) T	23 sit dictum v	29 per-
ueniat TV: perueniant v	antichristi T		

quia uidetur occultum; hortari autem apostolum fideles, ut in fide, quam tenent, tenaciter perseuerent dicendo: tantum qui modo tenet teneat, donec de medio fiat, hoc est donec exeat de medio ecclesiae mysterium iniquitatis, quod nunc occultum est. ad ipsum enim mysterium pertinere arbitrantur quod ait in epistula sua Iohannes euangelista: pueri, nouissima hora est; et sicut audistis, quod antichristus sit uenturus, nunc autem antichristi multi facti sunt; unde cognoscimus, quod nouissima sit hora. ex nobis exierunt, sed non erant ex nobis; quod si fuissent ex nobis, permansissent utique nobiscum. sicut ergo ante finem in hac hora, inquiunt, quam Iohannes nouissimam dicit, exierunt multi haeretici de medio ecclesiae, quos multos dicit antichristos, ita omnes tunc inde exhibunt, qui non ad Christum, sed ad illum nouissimum antichristum pertinebunt, et tunc reuelabitur. alius ergo sic, alius autem sic apostoli obscura uerba coniectat; quod tamen eum dixisse non dubium est: non ueniet ad uiuos et mortuos iudicandos Christus, nisi prius uenerit ad seducendos in anima mortuos aduersarius eius antichristus, quamuis ad occultum iam iudicium dei pertineat quod ab illo seducentur. praesentia quippe eius erit, sicut dictum est, secundum operationem satanae in omni uirtute et signis et prodigiis mendacii et in omni seductione iniquitatis his qui pereunt. tunc enim soluetur satanas et per illum antichristus in omni sua uirtute mirabiliter quidem, sed mendaciter operabitur. quae solet ambigi

7 I Io. 2, 18 sq.

22 II Thess. 2, 9 sq.

2 fide Tv: fidem V 3 qui T²Vv: quo T¹ 5 arbitrantur (n ex r corr. m. 1 V) TV: arbitratum v 6 epistola T²v 10 exierunt ex nobis v 12 ora (h add. m. 2) T 13 inquiunt TV: in qua uiuunt v 14 antichristos dicit v 17 apostoli T²Vv: apostolus T¹ coniectat V: coniunctat T contractat v 18 quod TV: quae v 20 seducendas V eius Vv: ¹⁴est (id add. m. 2) T 21 iam ad occultum Tv 26 antichristus V: antichristum Tv sua TV: om. v 27 mendaciter TV: non mendaciter v

utrum propterea dicta sint signa et prodigia mendacii, quoniam mortales sensus per phantasmata decepturus est, ut quod non facit facere uideatur, an quia illa ipsa, etiam si erunt uera prodigia, ad mendacium pertrahent credituros non ea potuisse nisi diuinitus fieri, uirtutem diaboli nescientes, maxime quando tantam quantam numquam habuit acceperit potestatem. non enim quando de caelo ignis cecidit, phantasmata fuerunt, et tantam familiam cum tantis gregibus pecorum sancti Iob uno impetu absumsit et turbo irruens et domum deiiciens filios eius occidit; quae tamen fuerunt opera satanae, cui deus dederat hanc potestatem. propter quod horum ergo dicta sint prodigia et signa mendacii, tunc potius apparebit. sed propter quodlibet horum dictum sit, seducentur eis signis atque prodigiis qui seduci merebuntur, pro eo quod dilectionem, inquit, ueritatis non receperunt, ut salui fierent. nec dubitauit apostolus addere ac dicere: ideo mittet illis deus operationem erroris, ut credant mendacio. deus enim mittet, quia deus diabolum facere ista permittit iusto ipse iudicio, quamuis faciat ille iniquo malignoque consilio. ut iudicentur, inquit, omnes, qui non crediderunt ueritati, sed consenserunt iniquitati. proinde iudicati seducentur et seducti iudicabuntur. sed iudicati seducuntur illis iudiciis dei occulte iustis, iuste occultis, quibus ab initio peccati rationalis creaturae numquam iudicare cessauit; seducti autem iudicabuntur no-

1 sint TV: sunt v 4 crediturus T^a 5 ea TV: om. v
fieri T 6 acciperit V accepere v 7 quando] om. P de]
dae T ignis] om. P phantasmata fuerunt MV: om. GPTv.
8 tantam GMPVv: tamquam T 10 occidit MV: occidit (occidens
Gv) phantasmata fuerunt GPTv 11 dederant (n del. m. 2)
T propter MV: sed propter GPTv quod Vv: quid T
horum] eorum v 12 ergo TV: ero v sint TV: sunt v
prodigia — dictum sit] om. v 13 seducent v 14 eis TV: eos
v 15 reciperunt V 16 dubitauit TV: dum uitauit v
17 mittet TV: mittit T^av 19 permittit V: permittet Tv
ipse V: ipso Tv 23 seducentur a 24 iuste TV: iustis v

uissimo manifestissimoque iudicio per Christum Iesum iniustissime iudicaturum, iniustissime iudicatum.

CXXXII.

EX EODEM LIBRO XX. QUID IDEM APOSTOLVS IN PRIMA AD EOSDEM EPISTVLA DE RESVRRECTIONE MORTVORVM DOCVERIT. 5

148 Sed hic apostolus tacuit de resurrectione mortuorum; ad eosdem autem scribens in epistula prima: nolumus, inquit, ignorare uos, fratres, de dormientibus, ut non contristemini, sicut et ceteri, qui spem non habent. nam si credimus, quod Iesus mortuus est et resurrexit, ita et deus eos qui dormierunt per Christum adducet cum eo. hoc enim uobis dicimus in uerbo domini, quia nos uiuentes, qui reliqui sumus in aduentum domini, non praeueniemus eos qui ante dormierunt; quoniam ipse dominus in iussu, in uoce archangeli et in tuba dei descendit de caelo, et mortui in Christo resurgent primo; deinde nos uiuentes, qui reliqui sumus, simul cum illis rapimur in nubibus obuiam Christo in aera et ita semper cum domino erimus. haec uerba apostolica resurrectionem mortuorum futuram, quando ueniet Christus utique ad uiuos et mortuos iudicandos, praeclarissime ostendunt.

Sed quaeri solet, utrum illi quos hic uiuentes inuenturus est

7 I Thess. 4, 13—17

1 manifestissimoque *MV*: manifestoque *PTv* 2 iniustissime iudicatum] *om. v* 3 cap. CXL *T* CXLVIII *P* CXLVIII *v*; *num. om.*
G 5 epistola *v* 7 inquit—fratres] *obduxit m. 2 V* 9 ceteri (te add. *m. 2*) *V* 11 Christum *TV*: *ih̄m v* 12 eo *V*: illo *Tv*
 13 nos *Vv*: *om. T* 14 aduentu *v* non praeueniemus—dominus] *om. v* 16 in tuba *Vv*: tuba *T* dei] *om. T pr.* descendit *TV*: descendet *v* 17 primo *TV*: primi *v* 18 rapimur *V*: rapiemur *Tv* 19 obuiam *V*: in obuiam *Tv* Christo *TV*: *om. v* 20 haec (hae a *m. 2* in *ras.*) *V* 21 utique christus *Tv*

Christus, quorum personas in se atque in illos qui tunc secum
 uiuebant transfigurabat apostolus, numquam omnino morituri
 sint an ipso temporis puncto, quo cum resurgentibus rapi-
 entur in nubibus in obuiam Christo in aera, ad immortali-
 5 tatem per mortem mira celeritate transibunt. neque enim
 dicendum est fieri non posse, ut, dum per aera in sublime
 portantur, in illo spatio et moriantur et reuiuiscant. quod
 enim ait: et ita semper cum domino erimus, non sic
 accipiendum est, tamquam in aere nos dixerit semper cum
 10 domino esse mansuros, quia nec ipse utique ibi manebit, quia
 ueniens transiturus est; uenienti quippe ibitur obuiam, non
 manenti. sed ita cum domino erimus, id est sic erimus
 habentes corpora sempiterna, ubicumque cum illo fuerimus.
 ad hunc autem sensum, quo existimemus etiam illos quos hic
 15 uiuos inuenturus est dominus in ipso paruo spatio et passu-
 ros mortem et accepturos immortalitatem, ipse apostolus nos
 uidetur arguere ubi dicit: in Christo omnes uiuifica-
 buntur, cum alio loco de ipsa loquens resurrectione cor-
 porum dicat: tu quod seminas, non uiuificatur, nisi
 20 moriatur. quomodo igitur quos uiuentes hic Christus in-
 ueniet per immortalitatem in illo uiuificabuntur, etsi non
 moriantur, cum uideamus propter hoc esse dictum: tu quod
 seminas, non uiuificatur, nisi moriatur? aut si recte
 non dicimus seminari nisi ea corpora hominum, quae moriendo
 25 quoquo modo reuertuntur in terram — sicut sese habet etiam
 illa in transgressorem patrem generis humani diuinitus pro-
 lata sententia: terra es et in terram ibis: — fatendum

17 I Cor. 15, 22 19 I Cor. 15, 36 27 Gen. 3, 19

1 personas *T*: personam *v* personae *V m.* 1 et 2 in illos *V*:
 illos *Tv* 2 transfiguratur *v* 3 an *TV*: sed in *v* 6 sublime
TV: sublimia *v* 7 reuiuiscant *v* 10 nec *TV*: om. *v*
 quia ueniens] qua u. *T* 14 quo *TV*: quod *v* existimemus *V*
 16 nos *PTVv*: nos non *T*¹ 17 urgere *PTv* arguere *V* 18 lo-
 quens *TV*: loqueretur *v* 19 dicit *Tv* nisi *TV*: nisi prius
v 21 per *TV*: in *v* 24 seminare *v* 25 quoquo (quo
 del. m. 2) *V* 26 transgressorem *TV*: transgressionem *v* patrem
TV: patris *v* 27 terram *Tv*: terra *V*

est istos, quos nondum de corporibus egressos cum ueniet Christus inueniet, et istis uerbis apostoli et illis de Genesi non teneri, quoniam sursum in nubibus rapti non utique seminantur, quia nec eunt in terram nec redeunt, siue nullam prorsus experiantur mortem siue paululum in aere moriantur. 5

Sed aliud rursus occurrit, quod idem dixit apostolus, cum de resurrectione corporum ad Corinthios loqueretur: omnes resurgimus, uel, sicut alii codices habent: omnes dormiemus. cum ergo nec resurrectio fieri, nisi mors praecesserit, possit nec dormitionem possimus illo loco intellegere nisi 10 mortem, quomodo omnes uel dormient uel resurgent, si tam multi, quos in corpore inuenturus est Christus, nec dormient nec resurgent? si ergo sanctos, qui reperientur Christo ueniente uiuentes eique in obuiam rapientur, crediderimus in eodem raptu de corporibus mortalibus exituros et ad eadem mox 15 immortalia redituros, nullas in uerbis apostoli patiemur angustias, siue ubi dicit: tu quod seminas non uiuificatur, nisi moriatur, siue ubi dicit: omnes resurgimus aut: omnes dormiemus; quia nec illi per immortalitatem uiuificabuntur, nisi quamlibet paululum tamen ante moriantur, ac 20 per hoc et a resurrectione non erunt alieni, quam dormitione praecedunt quamuis breuissima, non tamen nulla. cur autem nobis incredibile uideatur illam multitudinem corporum in aere quodam modo seminari atque ibi protinus immortaliter atque incorruptibiliter reuiuescere, cum credamus quod idem 25 ipse apostolus apertissime dicit, in ictu oculi futuram resurrectionem et in membra sine fine uictura tanta facilitate tamque inaestimabili uelocitate rediturum antiquissimorum

7 (et 26) I Cor. 15, 52

1 egressis v	8 resurgimus TV: resurgemus v	9 nisi] T ^r
in ras.	10 possimus V: possumus Tv	11 si tam—resurgent]
om. v	13 repperientur V	15 mortalibus corporibus Tv
	18 resurgimus V: resurgemus v surgimus T	20 paululum v
TV: om. v	21 quam TV: qua v	22 procedunt v
	24 seminare v	25 reuiuiscere v
	28 tamque v: tamquam V	iamque T

cadaverum pulverem? nec ab illa sententia, qua homini dictum est: terra es et in terram ibis, futuros illos sanctos arbitremur immunes, si eorum morientium in terra non recident corpora, sed sicut in ipso raptu moriuntur, ita et resurgent, dum feruntur in aera. in terram quippe ibis est: „in hoc ibis amissa uita quod eras, antequam sumeres uitam“, id est hoc eris exanimatus quod eras, antequam esses animatus — terrae quippe insufflauit deus in faciem flatum uitae, cum factus est homo in animam uiuam — tamquam diceretur: „terra es animata, quod non eras; terra eris exanimis, sicut eras;“ quod sunt et antequam putrescant omnia corpora mortuorum; quod erunt et illa, si moriuntur, ubicumque moriantur, cum uita carebunt, quam continuo receptura sunt. sic ergo ibunt in terram, quia ex uiuis hominibus terra erunt, quemadmodum it in cinerem quod fit cinis, it in uetustatem quod fit uetus, it in testam quod ex luto fit testa; et alia sescenta sic loquimur. quomodo autem sit futurum quod nunc pro nostrae ratiunculae uiribus utcumque conicimus, tunc erit potius, ut nosse possimus. resurrectionem quippe mortuorum futuram et in carne, quando Christus uenturus est uiuos indicaturus et mortuos, oportet, si christiani esse uolumus, ut credamus. sed non ideo de hac re inanis est fides nostra, si quemadmodum futura sit perfecte comprehendere non ualemus.

8 cf. Gen. 2, 7

3 terram fort. reccident V: recident T recidunt v 4 resurgent V: resurgunt Tv 5 est TV: id est v in hoc] obduxit m. 2 V 6 ibis Vv: ibi T sumeres — antequam] om. v 8 insufflauit TV inflauit v 10 terrae eris(e ras.) T exanimis Tv: exanimis V 11 putrescat V 14 quemadmodum it M²Tv: q. id M¹V 17 sit TV: fit v 19 possimus Vv: possemus T 21 iudicatu-
ros V 24 ualemus (a add. m. 2) v

CXXXIII.

EX EODEM LIBRO DE CIVITATE DEI XX. DE ADVENTV HELIAE
ANTE IVDICIVM, CVIVS PRAEDICATIONE SCRIPTVRARVM SECRETA
RESERANTE IYDAEI CONVERTENTVR AD CHRISTVM.

- 149 Cum admonuisset, ut meminissent legis Mosi — quoniam 5
praeuidebat eos multo adhuc tempore non eam spiritaliter,
sicut oportuerat, accepturos — continuo subiecit: et ecce ego
mittam vobis Heliam Tesbiten, antequam ueniat
dies domini magnus et inlustris, qui conuertet
cor patris ad filium et cor hominis ad proximum 10
suum, ne forte ueniens percutiam terram penitus.
per hunc Heliam magnum mirabilemque prophetam exposita
sibi lege ultimo temporum ante iudicium Iudaeos in Christum
uerum, id est in Christum nostrum, esse credituros celeberrimum
est in sermonibus cordibusque fidelium. ipse quippe 15
ante aduentum iudicis saluatoris non immerito speratur esse
uenturus, quia etiam nunc uiuere non immerito creditur.
curru namque igneo raptus est de rebus humanis, quod eui-
dentissime sancta scriptura testatur. cum uenerit ergo expo-
nendo legem spiritaliter, quam nunc Iudaei carnaliter sapiunt, 20
conuertet cor patris ad filium, id est cor patrum ad filios.
singularem quippe pro numero plurali interpretes septuaginta
posuerunt; et est sensus, ut etiam filii sic intellegant legem,
id est Iudaei, quemadmodum eam patres intellexerunt, id
est prophetae, in quibus erat et ipse Moses. sic enim cor 25

7 Mal. 4, 5 sq.

18 cf. IIII Reg. 2, 11

1 cap. CXLI T OXLVIII P CL v; num. om. G 5 ammonuisset
TV iam monuisset v moysi v 8 heliam Tv tesbiten
TV: thespiten v ueniet T 9 conuertat v 12 expositam
Tv (m del. m. 2 T) 13 sibi lege TV: legem sibi v tem-
porum MV: tempore Tv iudiciam (a in u corr. m. 2) V 15 quippe
TV: qui v 16 speratur esse TV: sperandus est v 17 quia
TV: qui v 18 raptus] raptus Tpr. 19 ergo uenerit v
exponendo TV: exponere v 20 carnaliter TV: om. v 21 ad
filium—patrum] om. v 22 singulare T 23 ut TV: om. v
intellegunt v legem] om. v 25 et TV: om. v moyses v

patrum conuertetur ad filios, cum intelligentia patrum perducetur ad intelligentiam filiorum et cor filiorum ad patres eorum, dum in id quod senserunt illi, consentiunt et isti; ubi Septuaginta dixerunt: et cor hominis ad proximum suum. sunt enim inter se ualde proximi patres et filii. quamquam in uerbis septuaginta interpretum, qui propheticè interpretati sunt, potest alius sensus idemque electior inueniri, ut intellegatur Helias cor dei patris conuersurus ad filium; non utique agendo, ut pater diligat filium, sed docendo, quod pater diligat filium; ut et Iudaei quem prius oderant diligant eundem, qui noster est, Christum. Iudaeis enim nunc auersum cor habet deus a Christo nostro, quia hoc putant. eis ergo tunc cor eius conuertetur ad filium, cum ipsi conuerso corde didicerint dilectionem patris in filium. quod uero sequitur: et cor hominis ad proximum suum, id est conuertit Helias et cor hominis ad proximum suum, quid melius intellegitur quam cor hominis ad hominem Christum? cum enim sit in forma dei deus noster, formam serui accipiens esse dignatus est etiam proximus noster. hoc ergo faciet Helias. ne forte, inquit, ueniam et percutiam terram penitus. terra sunt enim qui terrena sapiunt, sicut Iudaei carnales usque nunc; ex quo uitio contra deum murmura illa uenerunt: quia mali ei placent, et: uanus est qui seruit deo.

23 Mal. 2, 17 Mal. 3, 14

1 perducitur v 2 ad intelligentiam filiorum] om. v intelligentia T patres Tv: patre V 8 consentiunt TV: sentiunt v
ubi TV: ibi v 6 interpretum TV: interpretatum v 7 alius
TV: alio v sensu v eademque v electior T: lectori V
lectio v inuenire V 8 intellegatur Tv: intellegantur V
9 ut a: quod TVv docendo—filium] om. v 10 ut et TV: ut
v 11 christum TV (m. ex s. corr. m. 1 V): christus v
auersum T aduersum v 15 id est—proximum suum] om. T¹
20 paenitus T 23 mali TV: mala v ei Vv: et T

CXXXIII.

EX LIBRO DE CIVITATE DEI XXI. AN POSSINT CORPORA IN
VSTIONE IGNIS ESSE PERPETVA.

150 Quid igitur ostendam, unde conuincantur increduli, posse
humana corpora animata atque uiuentia non solum numquam 5
morte dissolui, sed in aeternorum quoque ignium durare tor-
mentis? nolunt enim hoc ad omnipotentis nos referre poten-
tiam, sed aliquo exemplo persuaderi sibi flagitant. quibus si
respondebimus esse animalia profecto corruptibilia, quia mor-
talia, quae tamen in mediis ignibus uiuant, nonnullum etiam 10
genus uermium in aquarum calidarum scaturrigine reperiri,
quarum feruorem nemo impune contrectat, illos autem non
solum sine ulla sui laesione ibi esse, sed extra esse non posse:
aut nolunt credere, si ostendere non ualemus, aut, si ualueri-
mus siue oculis demonstrare res ipsas siue per testes idoneos 15
edocere, non satis adhuc ad exemplum esse rei, de qua quae-
stio est, eadem infidelitate contendunt, quia haec animalia
nec semper uiuunt et in illis feruoribus sine doloribus uiuunt.
suae quippe naturae conuenientibus uegetantur illis, non
cruciantur elementis; quasi non incredibilius sit uegetari quam 20
cruciari talibus rebus. mirabile est enim dolere in ignibus
et tamen uiuere, sed mirabilius uiuere in ignibus nec dolere.
si hoc autem creditur, cur non et illud?

1 cap. CXLII T CLI v; num. om. GP 10 in TV: om.
v uiuant TV: uiuunt v 11 scaturrigine T: scaturriginem
MV scaturine v repperiri MV 12 impune (m a m. 2 in ras.)
T 13 lesione V 14 credere TV: haec credere v 16 satis
MV: satis esse PTv adhuc scripsi: ad hoc MV hoc PTv
ad PTVv: om. M esse MV: om. PTv 17 est Vv: om. T
infidelitatem T contendunt v animalia Vv: in animalia
T 18 foruoribus T 21 dolere V: dolore T durare v 22 et
tamen—ignibus] om. v dolere Vv: dolore T 23 autem hoc
Tv

CXXXV.

AN CONSEQUENS SIT, VT CORPOREVM DOLOREM SEQVATVR
CARNIS INTERITVS.

Sed nullum esse inquiunt corpus, quod dolere possit nec 151
5 possit mori. et hoc unde scimus? nam de corporalibus quis
certus est daemonum, utrum in eis doleant, quando se affligi
magnis cruciatibus confitentur? quod si respondetur terrenum
corpus solidum scilicet atque conspicuum nullum esse atque,
ut uno potius nomine id explicem, nullam esse carnem, quae
10 dolere possit morique non possit: quid aliud dicitur, nisi quod
sensu corporis homines et experientia collegerunt? nullam
namque carnem nisi mortalem sciunt; et haec est eorum tota
ratio, ut quod experti non sunt nequaquam esse arbitrentur.
nam cuius rationis est dolorem facere mortis argumentum,
15 cum uitae potius sit indicium? etsi enim quaerimus, utrum
semper possit uiuere, certum tamen est uiuere omne, quod
dolet, doloremque omnem nisi in re uiuente esse non posse.
necesse est ergo, ut uiuat dolens, non est necesse, ut occidat
dolor, quia nec corpora ista mortalia et utique moritura om-
20 nis dolor occidit et, ut dolor aliquis possit occidere, illa causa
est, quoniam sic est anima conexa huic corpori, ut summis
doloribus cedat atque discedat; quoniam et ipsa compago
membrorum atque uitalium sic infirma est, ut eam uim, quae
magnum uel summum dolorem facit, non ualeat sustinere.
25 tunc autem tali corpori anima et eo conectetur modo, ut illud
uinculum, sicut nulla temporis longitudine soluitur, ita nullo
dolore rumpatur. proinde etiam si caro nunc talis nulla est,

1 cap. CXLIII T CLII v; num. om. GP 2 ut MPTV: ut in
v 4 corpus TV: om. v 5 possit] om. v corporalibus V:
corporibus Tv 7 cruciatibus (n ras.) T 9 ut] om. Tpr.
13 esse V: esse posse Tv 16 possit neuere (corr. m. 1) T est
tamen v 19 ista TV: om. v 20 posset v 21 summis (i
ras.) T 25 et TV: ut v conectetur v: quonectetur V conectitur
P²T conectentur P¹ 26 soluitur TV: soluuntur v 27 rum-
patur Vv: rum patitur T est nulla v

quae sensum doloris perpeti possit mortemque non possit, erit tamen tunc talis caro, qualis nunc non est, sicut talis erit et mors, qualis nunc non est. non enim nulla, sed sempiterna mors erit, quando nec uiuere anima poterit deum non habendo nec doloribus corporis carere moriendo. prima mors animam 5 nolentem pellit e corpore, secunda mors animam nolentem tenet in corpore: ab utraque morte communiter id habetur, ut quod non uult anima de suo corpore patiatur.

Attendunt autem isti contradictores nullam esse nunc carnem, quae dolorem pati possit mortemque non possit, et non attendunt 10 esse tamen aliquid tale, quod corpore maius sit. ipse quippe animus, cuius praesentia corpus uiuit et regitur, et dolorem pati potest et mori non potest. ecce inuenta res, quae, cum sensum doloris habeat, immortalis est. hoc igitur erit tunc etiam in corporibus damnatorum, quod nunc esse scimus in animis 15 omnium. si autem consideremus diligentius, dolor, qui dicitur corporis, magis ad animam pertinet. animae est enim dolere, non corporis, etiam quando ei dolendi causa existit a corpore, cum in eo loco dolet, ubi laeditur corpus. sicut ergo dicimus corpora sentientia et corpora uiuentia, cum ab anima sit 20 corporis sensus et uita, ita corpora dicimus et dolentia, cum dolor corpori nisi ab anima esse non possit. dolet itaque anima cum corpore eo in loco eius, ubi aliquid contingit, ut doleat; dolet et sola, quamuis sit in corpore, cum aliqua causa etiam inuisibili tristis est ipsa corpore incolumi. dolet 25 etiam non in corpore constituta; nam utique dolebat diues

2 sicut — non est] *om. v* et *V*: ei *T* 4 erit *TV*: est *v*
 6 nolentem pellit *V*: uolentem *p. v* non latentem *p. T* pellit *V*: uellit
T pellit — nolentem] *om. v* 7 tenet (*t altera ex n corr.*) *T*
 morte (m *ras.*) *T* 9 'sti (*i add. m. 2*) *V* 10 pati possit *Vv*: *p.*
 posset *T* 13 et] *om. v* res *V*: res est *Tv* 15 esse *TV*: *om.*
v 18 existit *TV*: extitit *v* 19 leditur *V* 20 sentientia *V*:
 sententia *T* sentienda *v* et corpora — et uita] *om. v* 21 corporis
V: corpori *T* ita *TV*: ita et *v* dolentia (*om. et*) *v* 22 cor-
 pori *TV*: corporis *v* nisi *MTV*: siisi *V*¹; *om. v* 23 eo in
MV: in eo *Tv* aliquod *v* 24 sola (*om. et*) *v* 25 inuisi-
 bili *V*: inuisibiliter *Tv* est *Vv*: & *T* incolome *v* 26 non
TV: *om. v*

ille apud inferos, quando dicebat: crucior in hac flamma. corpus autem nec exanime dolet nec animatum sine anima dolet. si ergo a dolore argumentum recte sumeretur ad mortem, ut ideo mors possit accidere, quia potuit accedere et dolor, magis ad animam pertineret mori, ad quam magis pertinet et dolere. cum uero illa quae magis dolere potest non possit mori, quid momenti affert, cur illa corpora, quoniam futura sunt in doloribus, ideo etiam moritura esse credamus? dixerunt quidem Platonici ex terrenis corporibus moribundisque membris esse animae et metuere et cupere et dolere atque gaudere. unde Vergilius: „hinc“ inquit — id est ex moribundis terreni corporis membris — „metuunt cupiuntque, dolent gaudentque.“ sed conuicimus eos in duodecimo huius operis libro, habere animas secundum ipsos ab omni etiam corporis labe purgatas diram cupiditatem, quae „rursus incipiunt in corpora uelle reuerti.“ ubi autem potest esse cupiditas, profecto etiam dolor potest. frustrata quippe cupiditas siue non perueniendo quo tendebat siue amittendo quo peruenerat uertitur in dolorem. quapropter si anima, quae uel sola uel maxime dolet, habet tamen quandam pro suo modo immortalitatem suam, non ideo mori peterunt illa corpora, quia dolebunt. postremo si corpora faciunt, ut animae doleant, cur eis dolorem possunt, mortem uero inferre non possunt, nisi quia non est consequens, ut mortem faciat quod dolorem facit? cur ergo incredibile est ita ignes illis cor-

1 Luc. 16, 24 11 Aen. 6, 733 13 de ciu. dei XIII 8
et 5 15 Aen. 6, 720 sq.

3 recte sumeretur—5 quam magis] *T*² in spatio uacuo relicto
4 accidere *T*² *V*: accedere *v* accedere *V*: accidere *Tv* 6 et dolere
V: et doli *v* et dolore *T* 7 momenti *T* 10 animae *TV*: ani-
maeque *v* 11 dolere *Vv*: dolore *T* uirgilius *v* 13 gau-
denque *V* conuicimus *v* duodecimo libri; cf. adn. Dombarti
ad humo l. II p. 491 14 habere *TV*: adire *v* secundum ipsos
TV: sed non *v* 17 frustrata *TV*: frustrat *v* 18 perueniendo
Tv: perueniendi *V* 19 perueniebat *v* 20 maxime (om. uel) *v*
21 poterant *v* 22 quia *Tv*: qua *V* 23 dolores *v* uero inferre
nos] *V*¹ in spatio uacuo relicto 25 facit *TV*: faciat *v* ignis *v*

poribus dolorem posse inferre, non mortem, sicut ipsa corpora dolere animas faciunt, quas tamen non ideo mori cogunt? non est igitur necessarium futurae mortis argumentum dolor.

CXXXVI.

EX EODEM LIBRO DE CIVITATE DEI XXI. QVOD IN REBVS 5
MIRIS SVMMA CREDENDI RATIO SIT OMNIPOTENTIA CREATORIS.

- 152 Cur itaque facere non possit deus, ut et resurgant corpora mortuorum et igne aeterno crucientur corpora damnatorum, qui fecit mundum in caelo, in terra, in aere, in aquis innumerabilibus miraculis plenum, cum sit omnibus, quibus plenus 10 est, procul dubio maius et excellentius etiam mundus ipse miraculum? sed isti, cum quibus uel contra quos agimus, qui et deum esse credunt, a quo factus est mundus, et deos ab illo factos, per quos ab illo administratur mundus, et miraculorum effectrices siue spontaneorum siue cultu et ritu quolibet im- 15 petratorum siue etiam magicorum mundanas uel non negant uel insuper et praedicant potestates, quando eis rerum uim mirabilem proponimus aliarum, quae nec animalia sunt rationalia nec ulla ratione praediti spiritus, sicut sunt ea quorum pauca commemorauimus, respondere assolent: „uis est ista 20 naturae, natura eorum sic sese habet, propriarum istae sunt efficaciae naturarum“. tota itaque ratio est, cur Agrigentinum salem flamma fluere faciat, aqua crepitare, quia haec est natura eius. at hoc esse potius contra naturam uidetur, quae non igni, sed aquae dedit salem soluere, torrere autem igni, 25 non aquae. sed ista, inquiunt, salis huius naturalis est uis,

1 corpora TV: in corpore v 2 dolere V: dolore T dolorem
v animae v quos (o in a corr. m. 2) T 3 dolorum v
4 cap. CXLIII T CLII P CLIII v; num. om. G 6 sit ratio
PTv 8 igni v 9 innumerabilis T 11 ipso v 12 mira-
culo v qui TV: om. v 13 deos a: dominus MV dominos T
eos v 16 magicorum T 18 aliaru v rationalia TV: ratio-
nabilia v 22 agregentinum V 23 faciant T 24 at Vv: ad
T quae TV: quod v 25 aqua T torrere P²Vv: terrore T

ut his contraria patiat. haec igitur ratio redditur et de illo fonte Garamantico, ubi una uena friget diebus noctibusque feruet, ui utraque molesta tangentibus; haec et de illo alio, qui cum sit contrectantibus frigidus et facem sicut alii fontes 5 extinguat accensam, dissimiliter tamen atque mirabiliter ipse idem accendit extinctam; haec et de lapide asbesto, qui cum ignem nullum habeat proprium, accepto tamen sic ardet alieno, ut non possit extinguui; haec de ceteris, quae piget retexere, quibus licet uis insolita contra naturam inesse uideatur, alia 10 tamen de illis non redditur ratio, nisi ut dicatur hanc eorum esse naturam. brevis sane ista est ratio, fateor, sufficiensque responsio. sed cum deus auctor sit naturarum omnium, cur nolunt fortiozem nos reddere rationem, quando aliquid uelut impossibile nolunt credere eisque redditionem rationis po- 15 scentibus respondemus hanc esse uoluntatem omnipotentis dei? qui certe non ob aliud uocatur omnipotens, nisi quoniam quidquid uult potest, qui potuit creare tam multa, quae nisi ostenderentur aut credendis hodieque dicerentur testibus, pro- fecto impossibilia putarentur, non solum quae ignotissima 20 apud nos uerum etiam quae notissima posui: sicut de calce, quod feruet in aqua, in oleo frigida est; de magnete lapide, quod nescio qua sorbitione insensibili stipulam non moueat et ferrum rapiat; de carne non putrescente pauonis, cum putuerit et Platonis; de palea sic frigente, ut fluere niuem non 25 sinat, sic calente, ut maturescere poma compellat; de igne fulgido, quod secundum suum fulgorem lapides coquendo candificet et contra eundem suum fulgorem urendo plurima offuscet. tale est et quod nigrae maculae offunduntur ex oleo splendido, similiter nigrae lineae de candido imprimuntur

2 uena una v	noctibusque V: noctibus Tv	5 ipse idem V:
idem ipse Tv	6 asbesto (f ex b corr. m. 1) V	asbesto (o ras.)
M 12 sit auctor v	14 eisque] eis quae v	rationi v
18 credendis Vv: a credendis T	21 feruit v	22 quod V: quo
T 23 ferrum (om. et) v	putrescente T	putuerit TV:
putuerit v	26 fulgido (a in u corr. m. 2) V	28 et quod Vv:
quod T	nigrae Tv: innigrae MV	29 lineae T
imprimuntur V		impre-

argento, de carbonibus etiam, quod accendente igne sic uertantur in contrarium, ut de lignis pulcherrimis taetri, fragiles de duris, imputribiles de putribilibus fiant.

INTER CETERA.

Etiam ipsa posui, quoniam apud eorum contra quos agimus historicos legi, ut ostenderem qualia multa multique illorum nulla reddita ratione in suorum litteratorum scripta litteris credant, qui nobis credere, quando id quod eorum experientiam sensumque transgreditur omnipotentem deum dicimus esse facturum, nec reddita ratione dignantur. nam quae melior et ualidior ratio de rebus talibus redditur, quam cum omnipotens ea posse facere perhibetur et facturum dicitur, quae praenuntiasset ibi legitur, ubi alia multa praenuntiauit, quae fecisse monstratur? ipse quippe faciet, quia se facturum ipse praedixit quae impossibilia putantur, qui promisit et fecit, ut ab incredulis gentibus incredibilia crederentur.

Si autem respondent propterea se non credere quae de humanis semper arsuris nec umquam morituris corporibus dicimus, quia humanorum corporum naturam nouimus longe aliter institutam, unde nec illa ratio hic reddi potest, quae de illis naturis mirabilibus reddebatur, ut dici possit: „uis ista naturalis est, rei huius ista natura est,“ quoniam scimus humanae carnis istam non esse naturam: habemus autem quid respondeamus de litteris sacris, hanc ipsam scilicet humanam carnem aliter institutam fuisse ante peccatum, id est ut posset numquam perpeti mortem, aliter autem post peccatum, qualis in haerumna huius mortalitatis innotuit, ut perpetem uitam tenere non possit. sic ergo aliter, quam nobis nota est, instituetur in resurrectione mortuorum.

1 agento <i>T</i>	accedente <i>T</i>	3 putribilib. (b altera ex m corr.
m. 1) <i>V</i>	4 inter cetera] om. <i>PTv</i>	5 etiam <i>MV</i> : sed ideo etiam
<i>PTv</i>	6 historicos <i>TV</i> : istorias <i>v</i>	10 dignentur <i>T</i>
<i>Vv</i> : futurum <i>T</i>	ipse <i>V</i> : esse <i>PTv</i>	14 facturum
16 incredibilia <i>V</i>	20 illa <i>TV</i> : ulla <i>v</i>	hic <i>TV</i> : hinc <i>v</i>
23 autem <i>V</i> : quidem <i>T</i> ; om. <i>v</i>	quid <i>TV</i> : quod <i>v</i>	25 posset
<i>a</i> : possit <i>TVv</i>	26 aerumna <i>Tv</i>	27 perpetim <i>v</i>
om. <i>T</i>	nota <i>V</i> : notum <i>Tv</i>	resurrectionem <i>T</i>

CXXXVII.

EX EODEM LIBRO DE CIVITATE DEI XXI. AN HOC IUSTITIAE
RATIO HABEAT, VT NON SINT EXTENSIORES POENARVM TEM-
PORA, QVAM FVERINT PECCATORVM.

5 Sic autem quidam eorum, contra quos defendimus ciuitatem 153
dei, iniustum putant, ut pro peccatis quamlibet magnis paruo
scilicet tempore perpetratis, poena quisque damnetur aeterna,
quasi ullius id umquam iustitia legis attendat, ut tanta mora
temporis quisque puniatur, quanta mora temporis unde puni-
10 retur admisit. octo genera poenarum in Legibus scribit esse
Tullius, damnum, uincla, uerbera, talionem, ignominiam,
exilium, mortem, seruitutem. quid horum est quod in breue
tempus pro cuiusque peccati celeritate coartetur, ut tanta
uindictetur morula, quanta deprehenditur perpetratum, nisi
15 forte talio? id enim agit, ut hoc patiatur quisque quod fecit.
unde illud est legis: oculus pro oculo, dente pro
dente. fieri enim potest, ut tam breui tempore quisque
amittat oculus seueritate uindictae, quam tulit ipse alteri
improbitate peccati. porro autem si alienae feminae osculum
20 infixum rationis sit uerbere uindicare, nonne qui illud puncto
temporis fecerit, incomparabili horarum spatio uerberatur et
suauitas delectationis exiguae diuturno dolore punitur? quid
in uinculis? numquid tamdiu quisque iudicandus est esse
debere, quamdiu fecit unde meruit alligari, cum iustissime

16 Ex. 21, 24

1 cap. CXLV T CLIII P CLIII v; num. om. G 3 habeat
T 4 quam PTv: qua V fuerunt Pv 6 ut PVv: om.
MT 8 iustitia PTv: iustitiam V 9 quisque—temporis GPTv:
om. MV 10 esse scribit Tv 11 uincla MTV: uincla v
berbera V 12 breue (ue add. m. 2) T 13 cuiusque TV: cuius
v peccati PTv: peccatis V 17 dente] dentem T 18 am-
mittat Tv saeueritate V 19 faminae T 20 ratione v
21 incomparabile v spatia v uerberatur TV: uerberum v
22 delectationis V: uoluptatis PTv diurno v dolore T
24 iustissima v

annosas poenas seruus in compedibus pendat, qui uerbo aut ictu celerrime transeunte uel lacessiuit dominum uel plagauit? iam uero damnum, ignominia, exilium, seruitus cum plerumque sic infliguntur, ut nulla uenia relaxentur, nonne pro huius uitae modo similia poenis uidentur aeternis? ideo quippe 5 aeterna esse non possunt, quia nec ipsa uita, quae his plectitur, porrigitur in aeternum; et tamen peccata, quae uindicantur longissimi temporis poenis, breuissimo tempore perpetrantur. nec quisquam extitit qui censeret tam cito nocentium finienda esse tormenta, quam cito factum est uel 10 homicidium uel adulterium uel sacrilegium uel quodlibet aliud scelus non temporis longitudine, sed impietatis et iniquitatis magnitudine metiendum. qui uero pro aliquo grandi crimine morte multatur, numquid mora, qua occiditur, quae perbreuis est, eius supplicium leges aestimant et non quod eum in 15 sempiternum auferunt de societate uiuentium? quod est autem de ista ciuitate mortali homines supplicio primae mortis, hoc est de illa ciuitate immortalis homines supplicio secundae mortis auferre. sicut enim non efficiunt leges huius ciuitatis, ut in eam quisque reuocetur occisus, sic nec illius, ut in uitam 20 reuocetur aeternam secunda morte damnatus. quomodo ergo uerum est, inquit, quod ait Christus uester: in qua mensura mensi fueritis, in ea remetietur uobis, si temporale peccatum supplicio punitur aeterno? nec attendunt non propter aequalitatem temporis, sed propter uicissitudinem 25 mali, id est ut qui mala fecerit mala patiatur, eandem dictam

22 Luc. 6, 38

1 annosas <i>a</i> :	<i>a</i> nobis <i>MPTV</i>	poenas <i>MV</i> :	poenam <i>PT</i>	poena
<i>v</i> seruus <i>v</i>	2 ictu] dicto <i>T</i>	uelacessiuit (<i>corr. m. 1</i>) <i>T</i>		
placauit <i>v</i>	6 quae <i>Tv</i> : <i>om. V</i>	7 porrigitur <i>TV</i> : <i>om. v</i>		
13 qui] quo <i>T</i>	pro] <i>om. Tv</i>	14 moram <i>v</i>	perbreuis <i>TV</i> :	
breuis <i>v</i>	18 de illa <i>V</i> : illa de <i>v</i> de <i>T</i>	20 illius <i>PTv</i> :	in	
illius <i>MV</i>	23 fueritis] fueris (<i>s in ras. a m. 2</i>) <i>T</i>	in ea <i>GMV</i> :		
<i>om. Tv</i>	24 temporalem <i>V</i>	25 non <i>PTv</i> : <i>om. V</i>	propter	
<i>PTV</i> : propterea <i>v</i>	aequalitatem <i>PTV</i> :	qualitatem <i>v</i>	26 ut <i>TV</i> :	
et <i>v</i>	fecerint <i>v</i>	mala patiatur <i>TV</i> :	male puniantur <i>v</i>	

fuisse mensuram, quamuis hoc in ea re proprie possit accipi, de qua dominus cum hoc diceret loquebatur, id est de iudiciis et condemnationibus. proinde qui iudicat et condemnat iniuste si iudicatur et condemnatur iuste, in eadem mensura recipit, quamuis non hoc quod dedit; iudicio enim fecit, iudicio patietur; quamuis fecerit damnatione quod iniquum est, patitur damnatione quod iustum est.

CXXXVIII.

SEQUITUR SETEXTVS. DE MAGNITVDINE PRAEVARICATIONIS
10 PRIMAE, OB QVAM AETERNA POENA DEBEATUR QVI EXTRA
GRATIAM FVERIT SALVATORIS.

Sed poena aeterna ideo dura et iniusta sensibus uidetur 154
humanis, quia in hac infirmitate moribundorum sensuum
deest ille sensus altissimae purissimaeque sapientiae, quo sen-
15 tiri possit quantum nefas in illa prima praeuvaricatione com-
missum est. quanto enim magis homo fruebatur deo, tanto
maiore impietate dereliquit deum et factus est malo dignus
aeterno, qui hoc in se peremit bonum, quod esse posset
aeternus. hinc est uniuersi generis humani massa damnata,
20 quoniam qui hoc primus admisit cum ea quae in illo fuerat
radicata sua stirpe punitus est, ut nullus ab hoc iusto debito-
que supplicio nisi misericordia et indebita gratia liberetur
atque ita dispertiat genus humanum, ut in quibusdam
demonstretur quid ualeat misericors gratia, in ceteris quid

3 condemnat v	iniuste si TV: iniustitia v	4 eandem
mensuram (om. in) v	5 fecit TV: facit v	6 patietur MV:
patitur Tv	8 cap. CXLVI T CLIII P CLV v; num. om. G	
9 sequitur setextus MV: om. PTv	10 aeterna poena PTv: aeter-	
nam poenam V	debeatur V: omnibus debeatur PTv	11 gratiam
PTv: gratia V	fuerit V: fuerint PTv	saluatoris] salutaris v
post saluatoris add. PTv: ex libro de ciuitate dei XXI	16 est M	
V: sit PTv	18 peremit TV: perdet v	possit v
19 aeter-		
nas MV: aeternum Tv	uniuersi MV: uniuersa Tv	20 am
misit TV amisit v	23 dispertiat TV: debito v	

iusta uindicta. neque enim utrumque demonstraretur in omnibus, quia, si omnes remanerent in poenis iustae damnationis, in nullo appareret misericors gratia; rursus si omnes a tenebris transferrentur in lucem, in nullo appareret ueritas ultionis. in qua propterea multo plures quam in illa sunt, ut sic ostendatur quid omnibus deberetur. quod si omnibus redderetur, iustitiam uindicantis iuste nemo reprehenderet; quia uero tam multi exinde liberantur, est unde agantur maximae gratiae gratuito muneri liberantis.

CXXXVIII.

10

SEQUITVR SETEXTVS. CONTRA OPINIONEM EORVM QVI PVTANT
CRIMINOSIS SVPPPLICIVM POST MORTEM CAUSA PVRGATIONIS
ADHIBERI.

155 Platonici quidem, quamuis impunita nulla uelint esse peccata, tamen omnes poenas emendationi adhiberi putant uel humanis inflictas legibus uel diuinis siue in hac uita siue post mortem, si aut parcatur hic cuique aut ita plectatur, ut hic non corrigatur. hinc est Maronis illa sententia, ubi, cum dixisset de terrenis corporibus moribundisque membris, quod animae

20

hinc metuunt cupiuntque, dolent gaudentque nec auras
suspiciunt clausae tenebris et carcere caeco,
secutus adiunxit atque ait:

21 Aen. 6, 733 sqq.

4 transferentur <i>T</i> transfererentur <i>v</i>	6 quid] quod <i>v</i>	quod
si — redderetur] <i>om. MV</i>	7 reprehenderet <i>V</i>	8 uero.. <i>T</i>
liberantur — unde] <i>om. v</i>	9 gratuito] grauido <i>v</i>	munere <i>v</i>
10 cap. CXLVII <i>T</i> CLV <i>P</i> CLVI <i>v</i> ; num. <i>om. G</i>	11 sequitur	
setextus] <i>om. PTv</i>	putant] postant <i>P'</i> optant <i>v</i>	12 criminosis]
criminis <i>T</i>	supplicia <i>v</i>	13 adhiberi] adh. ex eodem libro de
ciuitate dei XXI <i>Tv</i>	14 uelint (1 ras.) <i>T</i> uellent <i>v</i>	15 omnibus
<i>v</i>	emendationis <i>v</i>	16 inflictas <i>a</i> : inflicta <i>TV</i> inflictae <i>v</i>
in] <i>om. v</i>	17 hic] hinc <i>v</i>	18 non] <i>om. v</i>
que <i>v</i>	aures <i>P'v'</i>	21 cupiunt metuunt-
<i>Vv</i>	22 suspiciunt <i>a</i> (cf. p. 53, 16): suscipiunt <i>PT</i>	
clausa <i>v</i>		

quin et supremo cum lumine uita relinquit —
id est cum die nouissimo relinquit eas ista uita —
non tamen — inquit — omne malum miseris nec funditus
[omnes

- 5 corporeae excedunt pestes, penitusque necesse est
multa diu concreta modis inolescere miris.
ergo exercentur poenis ueterumque malorum
supplicia expendunt; aliae panduntur inanes
suspensae ad uentos, aliis sub gurgite uasto
10 infectum eluitur scelus aut exuritur igni.
qui hoc opinantur, nullas poenas non, sed purgatorias uolunt esse
post mortem, ut, quoniam terris superiora sunt elementa aqua,
aer, ignis, ex aliquo istorum mundetur per expiatorias poenas
quod terrena contagione contractum est. aer quippe accipitur
15 in eo quod ait: „suspensae ad uentos“, aqua in eo quod ait:
„sub gurgite uasto“; ignis autem suo nomine expressus est,
cum dixit: „aut exuritur igni“. nos uero etiam in hac quidem
mortalitate esse quasdam poenas purgatorias confitemur, non
quibus affliguntur quorum uita uel non inde fit melior uel
20 potius inde fit peior; sed illis sunt purgatoriae qui eis coher-
citi corriguntur. ceterae omnes poenae siue temporariae siue
sempiternae, sicut unusquisque diuina prouidentia tractandus
est, inferuntur uel pro peccatis siue praeteritis siue in quibus
adhuc uiuit ille qui plectitur, uel pro exercendis declarandis-
25 que uirtutibus per homines et angelos seu bonos seu malos.
nam etsi quisque mali aliquid alterius improbitate uel errore
patiat, peccat quidem homo, qui uel ignorantia uel in-
iustitia cuiquam mali aliquid facit, sed non peccat deus, qui
iusto, quamuis occulto iudicio sinit fieri. sed temporarias

3 meseris v 5 excedunt] excidunt P¹T pestes PVv: po-
test T necesse] nec 66 T 8 supplicia. (m ras.) T 9 ad
uentos] aduentus v 11 non sed MV: nisi PTv purgatorias
(o corr. m. 2) T uolunt esse] uoluntates se T 15 ad uentos]
aduentus v aquam v 16 gurgite] iurgite T 18 mortalitate
TV: mortali uita v 19 inde non v 20 illis] illae v qui
TV: quod v 24 uiuit ille TV: uiuunt illi v plectuntur v
25 per Vv: pro T¹ propter T² 26 quisque TV: quisquam v
mali] om. v aliquid Vv: quid T 29 fieri sinit Tv

poenas alii in hac uita tantum, alii post mortem, alii et nunc et tunc, uerum tamen ante iudicium illud seuerissimum nouissimumque patiuntur. non autem omnes ueniunt in sempiternas poenas, quae post illud iudicium sunt futurae, qui post mortem sustinent temporales. nam quibusdam quod in isto non remittitur remitti in futuro saeculo, id est ne futuri saeculi aeterno supplicio puniantur, iam supra diximus.

Rarissimi sunt autem qui nullas in hac uita, sed tantum postea poenas luunt. fuisse tamen aliquos, qui usque ad decrepitam senectutem ne leuissimam quidem febriculam senserint quietamque duxerint uitam, et ipsi nouimus et audiuius.

CXL.

EX EODEM LIBRO DE CIVITATE DEI XXI. DE HIS QVI EOS QVI PERMANENT IN CATHOLICA FIDE, ETIAM SI PESSIME VI-
XERINT, TAMEN PROPTER FIDEI FVNDAMENTVM SALVANDOS ESSE DEFINIVNT.

- 156 Sunt qui propter id quod scriptum est: qui perseuerauerit usque in finem, hic saluus erit, non nisi in ecclesia catholica perseuerantibus, quamuis in ea male uiuentibus, hoc promittunt, per ignem uidelicet saluandis merito fundamenti, de quo ait apostolus: fundamentum enim aliud nemo potest ponere praeter id quod positum est, quod est Christus Iesus. si quis autem aedificat super fundamentum aurum, argentum, lapides pretiosos, ligna, faenum, stipulam, uniuscuiusque opus manifestabitur; dies enim declarabit, quoniam in igni reuelabitur, et uniuscuiusque opus

18 Matth. 24, 13

22 I Cor. 3, 11 sqq.

6 remitti TV: remittetur v	ne. T	8 sunt} om. T pr.
10 ne] ne ^c (c add. m. 2 uel 3) T	senserunt v	11 duxerunt v
nouissimus (ssi ras.) T	13 cap. CXLVIII T	CLVI P CLVII v;
num. om. G	15 uixerunt v	18 sunt qui propter PTv: om.
MV perseuerat v	25 super TV: supra v	26 ligna TVv:
lingua T ⁱ	28 igni V: igne Tv	

quale sit ignis probabit. si cuius opus permanserit, quod supraedificauit, mercedem accipiet; si cuius autem opus arserit, damnum patietur; ipse autem saluus erit, sic tamen quasi per ignem. discunt ergo cuiuslibet uitae catholicum christianum Christum habere in fundamento, quod fundamentum nulla haeresis habet a corporis eius unitate praecisa; et ideo propter hoc fundamentum, etiam si malae uitae fuerit catholicus christianus, uelut qui supraedificauerit ligna, faenum, stipulam, putant eum saluum fieri per ignem, id est per poenas ignis illius liberari, quo igne ultimo iudicio punientur mali.

CXLI.

EX EODEM LIBRO XXI. QUID SIT IN FVNDAMENTO HABERE CHRISTVM ET QVIBVS SPONDEATVR SALVS PER IGNIS VSTVRAM.

15 Qui manducat carnem meam et bibit sanguinem 157
meum, in me manet et ego in eo. ostendit quid sit non sacramento tenus, sed re uera corpus Christi manducare et eius sanguinem bibere; hoc est in Christo manere, ut in illo maneat et Christus. sic enim hoc dixit, tamquam diceret:
20 „qui non in me manet et in quo non maneo, non se dicat aut existimet manducare corpus meum aut bibere sanguinem meum.“ non itaque manent in Christo qui non sunt membra eius. non sunt autem membra Christi qui se faciunt membra meretricis, nisi malum illud paenitendo esse destiterint et ad
25 hoc bonum reconciliatione redierint.

15 Io. 6, 57 .

2 supraedificabit V	7 habet a TV: habita v	11 ultimo
MV: in ultimo Tv	puniatur malus v	12 cap. CXLVIII T
CLVII P CLVIII Gv	13 loco tituli: quid sit—usturam exhibent	
MV titulum capitis CXLII	quid] quod T ⁱ	15 bibit PTv: bibit
V	16 eo PTv: eum MV	non TV: in v
Tv: sacramentum MV	tenu] tenere v	17 sacramento
est V: est enim Tv	20 au' (t add. m. 2) V	21 meum] om.
v	24 nisi] om. v	paenitendo] a paenitendo v
desisterint T	25 reconciliatione V	redierunt v

VIII.

32

Sed habent, inquit, christiani catholici in fundamento Christum, a cuius unitate non recesserunt, tametsi huic fundamento supraedificauerunt quamlibet pessimam uitam uelut ligna, faenum, stipulam. recta itaque fides, per quam Christus est fundamentum, quamuis cum damno — quoniam illa quae supraedificata sunt exurentur — tamen poterit eos quandoque ab illius ignis perpetuitate saluare. respondeat eis breuiter apostolus Iacobus: si quis dicat se fidem habere, opera autem non habeat, numquid poterit fides saluare eum? et quis est, inquit, de quo dicit apostolus Paulus: 10 ipse autem saluus erit, sic tamen quasi per ignem? simul quis iste sit inquiramus; hunc autem non esse certissimum est, ne duorum apostolorum sententias mittamus in rixam, si unus dicit: „si etiam mala opera quis habuerit, saluabit eum per ignem fides;“ alius autem: si opera non 15 habeat, numquid poterit fides saluare eum?

Inuenimus ergo quis possit saluari per ignem, si prius inuenerimus quid sit habere in fundamento Christum. quod ut de ipsa similitudine quantocius aduertamus, nihil in aedificio praeponitur fundamento. quisquis itaque sic habet in corde 20 Christum, ut ei terrena et temporaria nec ea quae licita sunt atque concessa praeponat, fundamentum habet Christum; si autem praeponit, etsi uideatur habere fidem Christi, non est tamen in eo fundamentum Christus, cui talia praeponuntur; quanto magis, si salutaria praecepta contemnens committat 25 inlicita, non praeposuisse Christum, sed postposuisse conuincitur, quem posthabuit imperantem siue concedentem, dum contra eius imperata siue concessa suam per flagitia delegit

8 (et 15) Iac. 2, 14

11 I Cor. 3, 15

1 christiani] christi v	2 non] om. v	3 pessimam TV: et pessimam v
5 quoniam TV: quo v	6 exurantur (a ex u corr.) v	10 quis TV: qui v
12 autem V: tamen Tv	13 sententiam v	14 si unus Tv: sic u. V
si etiam V: etiam si Tv	19 quantocius aduertamus] om. v	21 terrena. (e ras.) V
temporaria TV: temporalia v	22 praeponet v	23 praeponit TV: praeponet v
27 concedentem TV: admonentem v	28 suam] sua v	delegit TV: diligit v

expleri libidinem? si quis itaque christianus diligit meretricem
 eique adhaerens unum corpus efficitur, iam in fundamento
 non habet Christum. si quis autem diligit uxorem suam, si
 secundum Christum, quis ei dubitet in fundamento esse Chri-
 stum? si uero secundum hoc saeculum, si carnaliter, si in
 morbo concupiscentiarum, sicut et gentes, quae ignorant deum,
 etiam hoc secundum ueniam concedit apostolus, immo per
 apostolum Christus. potest ergo et iste in fundamento habere
 Christum. si enim nihil ei talis affectionis uoluptatisque prae-
 10 ponat, quamuis supraedificet ligna, faenum, stipulam, Chri-
 stus est fundamentum; propter hoc saluus erit per ignem.
 delicias quippe huius modi amoresque terrenos propter coniu-
 galem quidem copulam non damnabiles tribulationis ignis
 exuret. ad quem pertinent ignem et orbitates et quaecumque
 15 calamitates, quae auferunt haec. ac per hoc ei qui aedificauit
 erit aedificatio ista damnosa, quia non habebit quod su-
 peraedificauit, et eorum amissione cruciabitur, quibus fruendo
 utique laetabatur; sed per hunc ignem saluus erit merito
 fundamenti, quia, etsi utrum id habere mallet an Christum a
 20 persecutore proponeretur, illud Christo non praeponeretur.
 uide in apostoli uerbis hominem aedificantem super funda-
 mentum aurum, argentum, lapides pretiosos: qui sine uxore
 est, inquit, cogitat quae sunt dei, quomodo placeat
 deo. uide alium aedificantem ligna, faenum, stipulam: qui
 25 autem matrimonio iunctus est, inquit, cogitat ea
 quae sunt mundi, quomodo placeat uxori. unius-
 cuiusque opus manifestabitur; dies enim declara-
 bit — dies utique tribulationis — quoniam in igni, in-

2 cf. I Cor. 6, 16 3 cf. Eph. 5, 25 6 cf. I Thessa.
 4, 5 22 I Cor. 7, 32 sq. 26 I Cor. 3, 13

1 expleri *V*: explere *Tv* 7 concedet *v* 11 fundamentum
Tv: fundamento *V* 12 modi *TV*: mundi *v* 13 quidem *MTV*:
om. v 14 exurit (*i in e corr. m. 2*) *V* ad *Vv*: at *T*
 15 ac *V* 20 proponeretur *Tv*: proponetur *MV* praeponeretur
TV: proponeretur *v* 22 argentum *TV*: et argentum *v* 25 iun-
 ctus (*iun obdixit m. 2*) *V* 28 igni *V*: igne *Tv*

quit, reuelabitur. eandem tribulationem ignem uocat, sicut alibi legitur: uasa figuli probat fornax et homines iustos temptatio tribulationis. et uniuscuiusque opus quale sit ignis probabit. si cuius opus permanserit — permanet enim quod quisque cogitat quae sunt dei, quomodo placeat deo — quod superaedificauit, mercedem accipiet — id est unde cogitauit, hoc sumet; — si cuius autem opus arserit, damnum patietur — quoniam quod dilexerat non habebit — ipse autem saluus erit — quia nulla eum tribulatio ab illius fundamenti stabilitate semouit — sic tamen quasi per ignem — quod enim sine inlicente amore non habuit, sine urente dolore non perdit. ecce, quantum mihi uidetur, inuentus est ignis, qui nullum eorum damnet, sed unum ditet, alterum damnificet, ambos probet. si autem ignem illum loco isto uoluerimus accipere, de quo dominus dicit sinistris: discedite a me, maledicti, in ignem aeternum, ut in eis etiam isti esse credantur qui aedificant super fundamentum ligna, faenum, stipulam, eosque ex illo igne post tempus pro malis meritis impertitum liberet boni meriti fundamentum: quid arbitramur dextros, quibus dicitur: uenite, benedicti patris mei, possidete paratum uobis regnum, nisi eos qui aedificauerunt super fundamentum aurum, argentum, lapides pretiosos? sed in illum ignem, de quo dictum est: sic tamen quasi per ignem, si hoc modo est intelligendus, utrique mittendi sunt, et dextri scilicet et sinistri. illo quippe igne utrique probandi sunt, de quo dictum est:

2 Eccli. 27, 5 8 I Cor. 3, 13 sqq. 16 Matth. 25, 41
21 Matth. 25, 34

4 permanserit] manserit v 6 superaedificabit V 8 si TV:
et si v cuius] cuius T 11 semouet v 13 perdit TV: per-
det v 15 ambobus v probet] om. v loco TV: in loco v
16 dominus TV: om. v dicit T¹V^o: dicit Tⁿ 19 igne (1 ras.)
T 20 meriti V: meritum PTv fundamentum V: funda-
menti PTv 21 arbitramur V: arbitrabimur T arbitrabitur v
dextros TV: de dextris v 22 mei. (s ras.) T 23 aedifi-
cauerint v super TV: supra v 26 sinistri T

dies enim declarabit, quoniam in igne reuelabitur
 et uniuscuiusque opus quale sit ignis probabit. si
 ergo utrumque probabit ignis, ut, si cuius opus permanserit,
 id est non fuerit igne consumtum, quod superaedificauit,
 5 mercedem accipiat, si cuius autem opus arserit, damnum
 patiat: profecto non est ipse aeternus ille ignis. in illum
 enim soli sinistri nouissima et perpetua damnatione mittentur,
 iste autem dextros probat. sed alios eorum sic probat, ut
 aedificium, quod super Christum fundamentum ab eis inuenerit
 10 esse constructum, non exurat atque consumat; alios autem
 aliter, id est ut quod superaedificauerunt ardeat damnumque
 inde patiantur, salui fiant autem, quoniam Christum in funda-
 mento stabiliter positum praecellenti caritate tenuerunt. si
 autem salui fient, profecto et ad dexteram stabunt et cum
 15 ceteris audient: uenite, benedicti patris mei, possi-
 dete paratum uobis regnum, non ad sinistram, ubi illi
 erunt qui salui non erunt et ideo audient: discedite a me,
 maledicti, in ignem aeternum. nemo quippe ab illo
 igne saluabitur, quia in supplicium aeternum ibunt illi omnes,
 20 ubi uermis eorum non moritur et ignis non extinguitur, quo
 cruciabuntur die ac nocte in saecula saeculorum. post istius
 sane corporis mortem, donec ad illum ueniat qui post resur-
 rectionem corporis futurus est damnationis et remunerationis
 ultimus dies, si hoc temporis intervallo spiritus defunctorum
 25 eius modi ignem dicuntur perpeti, quem non sentiant illi
 qui non habuerunt tales mores in huius corporis uita, ut
 eorum ligna et faenum et stipula consumatur, alii uero sen-

20 cf. Marc. 9, 44 sq.

21 cf. Apoc. 20, 10

1 quoniam <i>V</i> : quia <i>Tv</i>	8 probabit <i>TV</i> : probat <i>v</i>	cuius <i>TV</i> :
unius <i>v</i>	5 accipiet <i>T</i>	opus autem <i>v</i>
tur <i>TV</i>	15 uenite] <i>om. v</i>	6 patiat: <i>v</i> : patie-
<i>TV</i> : ille <i>v</i>	17 post ideo <i>ras. 3 litt. T</i>	16 illi
<i>TV</i> : morietur <i>v</i>	extinguitur <i>T</i> : extinguetur <i>Vv</i>	20 uermes <i>v</i>
qui <i>T</i>	23 corporis <i>V</i> : corporum <i>Tv</i>	et remunerationis <i>PTv</i> :
<i>om. V</i>	25 eius <i>TV</i> : huius <i>v</i>	sentient <i>v</i>
mores et amores <i>a</i>	ut <i>a</i> : et <i>PTV</i> ; <i>om. v</i>	26 mores <i>TVv</i> :
consumatur <i>v</i>		27 ligna] uita <i>v</i>

tiant, qui eius modi secum aedificia portauerunt siue ibi tantum siue et hic et ibi siue ideo hic, ut non ibi saecularia, quamuis a damnatione uenialia, concremantem ignem transitoriae tribulationis inueniant: non redarguo, quia forsitan uerum est. potest quippe ad istam tribulationem pertinere etiam mors ipsa carnis, quae de primi peccati perpetrati-
 5 concepta est, ut secundum cuiusque aedificium tempus, quod eam sequitur, ab unoquoque sentiatur. persecutiones quoque, quibus martyres coronati sunt et quas patiuntur quicumque christiani, probant utraque aedificia uelut ignis et alia con-
 10 sumunt cum ipsis aedificatoribus, si Christum in eis non inueniunt fundamentum; alia sine ipsis, si inueniunt, quia licet cum damno salui erunt ipsi; alia uero non consumunt, quia talia reperiunt, quae maneant in aeternum. erit etiam in fine saeculi tribulatio tempore antichristi, qualis numquam antea
 15 fuit. quam multa erunt tunc aedificia siue aurea siue faenea super optimum fundamentum, quod est Christus Iesus, ut ignis ille probet utraque et de aliis gaudium, de aliis inferat damnum, neutros tamen perdat, in quibus haec inueniet propter stabile fundamentum. quicumque autem non dico uxorem,
 20 cuius etiam commixtione carnis ad carnalem utitur uoluptatem, sed ipsa quae ab eius modi delectationibus aliena sunt nomina pietatis humano more carnaliter diligendo Christo anteposit, non eum habet in fundamento et ideo non per ignem saluus erit, sed saluus non erit, quia esse cum saluatore non poterit,
 25 qui de hac re apertissime loquens ait: qui amat patrem aut matrem plus quam me, non est me dignus;

26 Matth. 10, 37

2 saecularia TV: in illo saeculo v 3 a] om. v ueniali v
 8 eam Tv: ea V unoquoque v 9 quas TV: quasi v
 12 fundamentum (en in ras.) T sine TV: in v 14 reperiunt
 Vv 15 temporibus v 18 gaudium, de aliis] om. v 20 uxorem — uoluptatem] scripsit m. 1 in spatio uacuo relicto V 21 commixtione T 22 eius V: huius Tv nomine v 24 eum] om. Tpr. 25 sed — non erit] om. v quia Vv: qui T 26 apertissime] T¹ in ras.; apertissime V 27 aut matrem] T² in ras.

et qui amat filium aut filiam super me, non est me dignus. uerum qui has necessitudines sic amat carnaliter, ut tamen eas Christo domino non praeponat malitque ipsis carere quam Christo, si ad hunc fuerit articulum temptationis adductus, per ignem erit saluus, quia ex earum amissione tantum necesse est urat dolor, quantum haeserat amor. porro qui patrem, matrem, filios, filias secundum Christum dilexerit, ut ad eius regnum obtinendum eique cohaerendum illis consulat uel hoc in eis diligit, quod membra sunt Christi: 10 absit, ut ista dilectio reperiatur in lignis, faeno et stipula consumenda, sed prorsus aedificio aureo, argenteo, gemmeo deputabitur. quomodo autem potest eos plus amare quam Christum, quos amat utique propter Christum?

[DE EXPOSITIONE PSALMI LXXX.

15 Expone ergo, inquit, nobis ligna, faenum, stipulam qui 157^a aedificent supra fundamentum quomodo non pereant, sed salui fiant, sic tamen tamquam per ignem. obscura quidem illa quaestio, sed ut possum breuiter dicam, fratres. sunt homines omnino contemtores saeculi huius, quibus non est natum quid- 20 quid temporaliter fluit; non haerent dilectione aliqua terrenis operibus, casti, sancti, continentes, iusti, fortassis et omnia sua uendentes et pauperibus distribuentes aut possidentes tamquam non possidentes et utentes hoc mundo tamquam non utentes. sunt autem alii qui rebus infirmitati concessis

17 cf. I Cor. 3, 15

23 cf. I Cor. 7, 80 sq.

2 qui TV: quia v 3-maletque v 4 fuerint T^aV 5 ex
a: et TVv 8 optinendum Tv 9 consolat V 10 dilectio
TV: dilectione v reperiatur TV: pereat v faeno TV: in
foeno v 14 de expositione psalmi LXXX T: tit. om. GPv; caput om. ✓
MV 15 expone P^a: exponere G^aP^aT et ponere v stipula
T qui PT: quia G^av 17 tamquam GPT: quasi v quidem
(em add. m. 2) P 19 natum PT: notum G^av 22 uedentes
(a add. m. 2) T distribuentes PT^a: destribuentes T^a tribuentes
Gv aut possidentes—et utentes] om. T^a 23 possedentes G^a
24 utantes G^a. alii qui GPv: aliqui T infirmitati PT: per
infirmitatem G^av

inhaerent aliquantum dilectione: non rapit uillam alienam, sed sic amat suam, ut si perdiderit conturbetur; non appetit uxorem alienam, sed sic haeret, sic miscetur suae, ut modum non ibi teneat praescriptum tabulis liberorum procreandorum causa; non tollit aliena, sed repetit sua et habet iudicium cum fratre suo. talibus enim dicitur: iam quidem omnino delictum est, quia iudicia habetis uobiscum. uerum ipsa iudicia in ecclesia iubet agi, non ad forum trahi; tamen delicta esse dicit. contendit enim christianus pro rebus terrenis amplius quam decet eum cui promissum est regnum caelorum; non totum cor sursum leuat, sed aliquam eius partem trahit in terram. denique si ueniat temptatio ducendi martyrii, illi qui habent in fundamento Christum et aedificant aurum, argentum, lapides pretiosos, qui dicunt ex hac opportunitate: bonum est mihi dissolui et esse cum Christo, alacres currunt, aut nihil aut modice de terrena fragilitate contristantur; illi autem amantes res proprias, domos proprias, grauiter conturbantur: faenum, stipula et lignum ardet. habent ergo ligna et faenum et stipulam super fundamentum, sed rerum concessarum, non illicitarum. dico enim, fratres: possides fundamentum: haere caelo, calca terram. si talis es,

6 I Cor. 6, 7

13 cf. I Cor. 3, 11 sq.

15 Philipp. 1, 23

1 aliquantum (a *add. m. 2*) *G* dilectione (m *ras.*; est qui *add. m. 3 in ras.*) *G* 2 si] *add. G¹ supr. uers.* prodiderit (pro *in per corr. m. 2*) *G* 3 alienum *P¹* sic haeret *T*: sic adherit (it *in et corr. m. 2*) *P* sic erit *G¹* si acceperit *G²v* 4 ibi non *G²* 5 tollet *G¹P¹* aliena *P* 7 delictum] dilectum *G¹* 8 agit *v* trahi] trai *P* 9 dilecta *G¹* christianos *G¹* 10 decit *G¹* 12 ueniet *P* ducendi] *del. G¹; om. v*; ducendo *P* ducendi temptatio *G¹* martyrii] *martyrii P* martyribus *G²v* (bus *ex i corr. G¹*) illis *G²* (s *add. G²*) 14 argentum *T* praetiosos *T* oportunitate *libri* 15 alacris *G¹* 16 modici *G¹P²v* de *PT*: *om. G²* 17 domus *P²v* et domus *G¹* et domus proprias] *add. G¹ supr. uers.* 18 stipula *G²*: stipulam *G¹P¹T²* 19 stipulam (*om. et*) *P* super. *PT*: pro *G²* fundamento *G²v* (o *ex um corr. G¹*) 21 possides *P¹* haere *PT*: aere *G¹* aere *G²v* caelum *G¹P²* calca *PT*: *om. v*; calla *G*

non aedificas nisi aurum, argentum, lapides pretiosos; cum autem dixeris: „amo possessionem istam, timeo ne pereat“ et imminet damnum et tu contristaris, non quidem praeponis eam Christo. nam sic amas possessionem istam, ut, si dicatur tibi: „ipsam uis an Christum?“ et si tristis eam perdis, plus tamen amplecteris Christum, quem posuisti in fundamento: saluus eris tamquam per ignem. audi aliud: non potes tenere possessionem istam, nisi dixeris falsum testimonium; et hoc non facere Christum in fundamento ponere est. ueritas enim dixit: os, quod mentitur, occidit animam. ergo si possessionem tuam diligis, non tamen propter illam facis rapinam, non propter illam dicis falsum testimonium, non propter illam homicidium, non propter illam falsum iuras, non propter illam Christum negas, eo, quod non propter illam facis haec, Christum habes in fundamento; tamen quia diligis illam et contristaris, si perdis illam, super fundamentum posuisti non aurum, argentum, lapides pretiosos, sed ligna, faenum, stipulam: saluus ergo eris, si ardere coeperit quod aedificasti, sic tamen tamquam per ignem. nemo ergo super fundamentum hoc aedificet adulteria, blasphemias, sacrilegia, idolatrias, periuria et putet se saluum futurum per ignem, quasi ista sint ligna, faenum, stipula; sed si aedificat amorem terrenorum super fundamentum regni caelorum, id est super Christum,

10 Sap. 1, 11

1 argentum] et argentum *G* 2 periat *P*¹ 4 si] sic *G*¹*P*¹
6 quem (a ras.) *P* fundamento *G*¹*v*: fundamentum *G*¹*P**T*
7 eris (s ex t corr. m. 2) *G* potes *G*¹*P*¹*v*: potest *G*¹*P*¹*T* 9 non
PT: om. *G*¹*v* 10 quod *G*¹*P**T*: qui *G*¹*v* possessionem (ses add. m. 2)
G 11 diliges *P*¹ 12 non propter illam homicidium] om. *G*¹*v*
14 eo] et eo quod non propter illam xpm negas *G*¹; corr. m. 2
15 tamen *T*: sed tamen *GPv* et *GPv*: om. *T* 16 perdis
*G*¹*Pv*: perdes *T* prodixit *G*¹ 17 stipula *G*¹*T* 18 saluus ergo
(us ergo in ras. a m. 2) *P* 19 fundamento *P*¹ 20 sacrilegia.
GT (s ras. in *G*) idolatrias a: idolatria *PTv* idolatriam *G* 21 se]
tice *G*¹ dici *G*¹*v* futurum] fieri futurum *G*¹*v* sint] sunt *G*¹
22 stipulam *v* amore. (m ras.) *G* 23 supra fundamentum *G*

ardebit amor rerum temporalium et ipse saluus erit per idoneum fundamentum.

Inimici domini mentiti sunt ei dicendo: eo ad vineam et non eundo; et erit tempus non ad tempus, sed in aeternum. et qui sunt isti? et cibavit illos ex adipe frumenti. nostis adipem frumenti, unde cibantur multi inimici, qui mentiti sunt ei. et cibavit illos ex adipe frumenti: miscuit eos sacramentis suis. et Iudam, quando dedit buccellam, ex adipe frumenti cibavit; et inimicus domini mentitus est ei et erit tempus eius in aeternum. cibavit illos ex adipe frumenti. o ingratos! cibavit ex adipe frumenti et de petra melle saturavit eos: in heremo de petra aquam produxit, non mel. mel sapientia est, primatum dulcoris tenens in escis cordis. quam ergo multi inimici domini mentientes domino cibantur non solum ex adipe frumenti sed etiam de petra melle, de sapientia Christi! quam multi delectantur uerbo eius et cognitione sacramentorum eius, solutione parabularum eius! quam multi delectantur! quam multi clamant! et non est hoc mel de quolibet homine, sed de petra: petra autem erat Christus. quam multi ergo satiantur de melle isto! clamant, dicunt: „suaue est.“ dicunt: „nihil melius, nihil dulcius intellegi uel dici potuit.“ et tamen inimici domini mentiti sunt ei. nolo amplius immorari in rebus dolendis: quamquam terribiliter psalmus ad hoc finitus sit, tamen a fine eius, obsecro uos, recurramus ad caput: exultate deo adiutori nostro.]

8 Ps. 80, 16 sq. 9 cf. Io. 18, 26 13 cf. Ex. 17, 6
20 I Cor. 10, 4 26 Ps. 80, 2

1 per] *add. G¹ supr. uers.* 3 uerba inimici domini et quae secuntur solus exhibet T 6 adipe a: aipe T nostis a: nos T
11 ingratos (o ex u corr. m. 2) T 26 exultati T

CXLII.

EX EODEM LIBRO XXI. CONTRA EORVM PERSVASIONEM QVI
PVTANT SIBI NON OFFVTVRA PECCATA, IN QVIBVS, CVM ELE-
MOSYNAS FACERENT, PERSTITERVNT.

5 Restat eis respondere, qui dicunt aeterno igne illos tantum-158
modo arsuos qui pro peccatis suis facere dignas elemosynas
neglexerunt, propter illud quod ait apostolus Iacobus: iudi-
cium autem sine misericordia illi qui non fecit
misericordiam. qui ergo fecit, inquit, quamuis non
10 correxerit perditos mores, sed nefarie ac nequiter inter ipsas
suas elemosynas uixerit, cum misericordia illi futurum est
iudicium, ut aut non damnetur omnino aut post aliquod tem-
pus a damnatione nouissima liberetur. nec ob aliud extimant
Christum de solo dilectu atque neglectu elemosynarum dis-
15 cretionem inter dextros et sinistros esse facturum, quorum
alios in regnum, alios in supplicium mittat aeternum. ut
autem cotidiana sibi opinentur, quae facere non cessant om-
nino, qualiacumque et quantacumque sint, per elemosynas
dimitti posse peccata, orationem, quam docuit ipse dominus,
20 et suffragatricem sibi adhibere conantur et testem. sicut enim
nullus est, inquit, dies, quo a christianis haec oratio non
dicatur, ita nullum est cotidianum quaecumque peccatum,
quod per illam non dimittatur, cum dicimus: dimitte nobis
debita nostra, si quod sequitur facere curemus: sicut et
25 nos dimittimus debitoribus nostris. non enim ait
dominus, inquit: „si dimiseritis peccata hominibus, dimittet
nobis pater uester cotidiana parua peccata“ sed: dimittet,

7 Iac. 2, 13

23 Matth. 6, 12

1 cap. CL T CLVIII P; num. om. Gv 4 perstiterunt] om. v
5 igni v 7 neglexerunt MV: neglegunt PTv 10 nefariae TV
11 uixeris (s in t corr. m. 2) T 13 extimant MV (cf. p. 159, 17.
296, 5): existimant PTv 14 dilectu a: dilecto P¹ delictu TVv
delicto P² neglectu T neglecto v neglecto P 15 facturum Tv:
futurum MV 17 omnino non cessant Tv 19 post peccata spatium
9 fere litt. in V 20 athibere T 23 per illam TV: illa v

inquit, uobis peccata uestra. qualiacumque ergo uel quantacumque sint, etiam cotidie si perpetrentur nec ab eis uita discedat in melius commutata, per elemosynam ueniae non negatae remitti posse praesumunt. sed bene, quod isti dignas pro peccatis elemosynas commonent esse faciendas; quoniam, si dicerent qualescumque elemosynas pro peccatis cotidianis et magnis et quantacumque scelerum consuetudine misericordiam posse impetrare diuinam, ut ea cotidiana remissio sequeretur, uiderent se rem dicere absurdam atque ridiculam. sic enim cogerentur fateri fieri posse, ut opulentissimus homo decem nummulis diurnis in elemosynas impensis homicidia et adulteria et nefaria quaeque facta redimeret. quod si absurdissimum atque insanissimum est dicere, profecto, si quaeratur quae dignae sint pro peccatis elemosynae — de quibus etiam Christi praecursor ille dicebat: facite ergo fructus dignos paenitentiae — procul dubio non inuenientur eas facere qui uitam suam usque ad mortem cotidianorum criminum perpetratione confodiunt. primo quia in auferendis rebus alienis longe plura diripiunt, ex quibus perexigua pauperibus largiendo Christum se ad hoc pascere existimant, ut licentiam malefactorum ab illo emisse uel cotidie potius emere credentes securi damnabilia tanta committant. qui si pro uno scelere omnia sua distribuerent indigentibus membris Christi, nisi desisterent a talibus factis

15 Matth. 3, 8

2 cotidie si *V*: si cotidie *Tv* 8 uita *TV*: in hac uita *v*
discedat *TV*: discedant *v* commutati *v* ueniae *M'TV*: ueniam
M'v 4 negatae *TV* (tae ex re corr. m. 1 *V*): negare *M'* ne-
gari *M'* negant *v* remitti] ac remitti *v* remitti posse] del.
M' praesumunt—elemosynas] om. *M'* 5 commonent esse] com-
monentes se *T* 7 quantumcumque *T* 10 fieri *TV*: om. *v*
opulentissimus *T* 11 diurnis *TV*: diuturnis *v* 13 si *TV*:
om. *v* atque insanissimum *MPTV*: om. *v* 16 inuenietur *v*
18 confodiunt *TV*: confundunt *v* 20 largiendo *Tv*: largiendum
V ad hoc *TV*: adhuc *v* 21 existimant *V* emisse (m
ras.) *T* 23 qui *Vv*: quia *T* sua *Vv*: om. *T* 24 post
indigentibus spatium 5 litt. in *V*

habendo caritatem, quae non agit perperam, aliquid eis prodesse non posset. qui ergo dignas pro suis peccatis elemosynas facit, prius eas facere incipit a se ipso. indignum est enim, ut in se non faciat qui facit in proximum, cum audiat dicentem deum: diliges proximum tuum tamquam te ipsum; itemque audiat: miserere animae tuae placens deo. hanc elemosynam, id est ut deo placeat, non faciens animae suae quomodo dignas pro peccatis suis elemosynas facere dicendus est? ad hoc enim et illud scriptum est: qui sibi ¹⁰ malignus est, cui bonus erit? orationes quippe adiuvant elemosynae; et utique intuendum est quod legimus: fili, peccasti; ne adicias iterum et de praeteritis deprecare, ut tibi dimittantur. propter hoc ergo elemosynae faciendae sunt, ut, cum de praeteritis peccatis deprecamur, ¹⁵ exaudiamur, non ut in eis perseuerantes licentiam male faciendi nos per elemosynas comparare credamus.

Ideo autem dominus et dextris elemosynas ab eis factas et sinistris non factas se imputaturum esse praedixit, ut hinc ostenderet quantum ualeant elemosynae ad priora delenda, non ²⁰ ad perpetua impune committenda peccata. tales autem elemosynas non dicendi sunt facere qui uitam nolunt a consuetudine scelerum in melius commutare, quia et in hoc quod ait: quando uni ex minimis meis non fecistis, mihi non fecistis, ostendit eos non facere etiam quando se facere ²⁵ existimant. si enim christiano esurienti panem tamquam christiano darent, profecto sibi panem iustitiae, quod ipse

1 cf. I Cor. 13, 4 5 Matth. 22, 39 6 Eccli. 30, 24
9 Eccli. 14, 5 11 Eccli. 21, 1 23 Matth. 25, 45

2 pro suis V^o: prorsus ¹ (i add. m. 2) T 3 incipiat a 4 non]
om. T^{pr}. 5 diligas (a del. m. 1) T tuum V^o: om. T 7 deo
V^o: om. T faciens V^o: om. T 11 elemosinae V utique
(om. et) v 13 demittantur T elemosinae V 16 nos V¹;
del. m. 2 elemosynas Tv: elemosynas nos V; an scribendum
nobis? comparare—elemosynas] om. T¹ 18 imputaturum V^o:
imputarum T 19 elemosinae V delenda TV: diluenda v
20 perpetuum v 25 existimant V existimabant v

Christus est, non negarent, quoniam deus non cui detur, sed quo animo detur attendit. qui ergo Christum diligit in christiano, hoc animo ei porrigit elemosynam, quo accedit ad Christum, non quo uult impunitus recedere a Christo. tanto enim magis quisque deserit Christum, quanto magis diligit 5 quod improbat Christus. numquid cuiquam prodest quod baptizatur, si non iustificatur? nonne qui dixit: nisi quis renatus fuerit ex aqua et spiritu, non intrabit in regnum dei, ipse etiam dixit: nisi abundauerit iustitia uestra super iustitiam scribarum et Phari-10 saeorum, non intrabitis in regnum caelorum? cur illud timendo multi currunt baptizari et hoc non timendo non multi currant iustificari? sicut ergo non fratri suo dicit: fatue, qui cum hoc dicit, non ipsi fraternitati, sed peccato eius infensus est — alioquin reus erit gehennae ignis — ita 15 e contrario qui porrigit elemosynam christiano, non christiano porrigit qui non in eo diligit Christum; non autem diligit Christum qui iustificari recusat in Christo. et quemadmodum si quis praeoccupatus fuerit hoc delicto, ut fratri suo dicat: fatue, id est non eius peccatum uolens auferre conuicietur 20 iniuste, parum est illi ad hoc redimendum elemosynas facere, nisi etiam quod ibi sequitur remedium reconciliationis adiungat — ibi enim sequitur: si ergo offers munus tuum ad altare et ibi recordatus fueris, quia frater tuus habet aliquid aduersum te, relinque ibi munus 25 tuum ad altare et uade prius reconciliari fratri

7 Io. 3, 5 9 Matth. 5, 20 14 Matth. 5, 22 23 Matth. 5, 23 sq.

1 non deus *v* cui detur *TV*: nunc uidetur *v* 3 ei *TV*:
om. v elemosynam *T* 4 recedere impunitus *Tv* 6 num-
quid *V*: nam quid *Tv* 8 in] *eras. in T* 9 habundauerit *T*
10 iustitiam *V*: *om. Tv* 13 currant *V*: currunt *v* curant *T*
iustificare (e *in i corr. m. 1*) *V* non *TV*: qui *v* 14 fatuae
T ipsa fraternitate *v* 15 aliquin *T* 16 non christiano
TV: cui *v* 17 eo *Tv*: eum *V* 19 hoc *TV*: in hoc *v*
ut *TV*: et *v* 22 reconciliationis *V* adiungit *T* 26 ad
TV: ante *v* reconciliari *V* reconciliare *T*

tuo, et tunc ueniens offers munus tuum — ita parum est elemosynas quantaslibet facere pro quocumque scelere et in consuetudine scelerum permanere. oratio uero cotidiana, quam docuit ipse Iesus — unde et dominica nominatur — delet
 5 quidem cotidiana peccata, cum cotidie dicitur: dimitte nobis debita nostra atque id quod sequitur non solum dicitur sed etiam fit: sicut et nos dimittimus debitoribus nostris; sed quia fiunt peccata, ideo dicitur, non ut ideo fiant, quia dicitur. per hanc enim nobis uoluit saluator ostendere,
 10 dere, quantumlibet iuste in huius uitae caligine atque infirmitate uiuamus, non nobis deesse peccata, pro quibus dimittendis debeamus orare et eis qui in nos peccant, ut et nobis ignoscatur, ignoscere. non itaque propterea dominus ait: si dimiseritis peccata hominibus, dimittit uobis
 15 pater uester peccata uestra, ut de hac oratione confisi securi cotidiana scelera faceremus uel potentia, qua non timeremus hominum leges, uel astutia, qua ipsos homines falleremus; sed ut per illam disceremus non putare nos esse sine peccatis, etiam si a criminibus essemus immunes; sicut
 20 etiam legis ueteris sacerdotes hoc ipsum deus de sacrificiis admonuit, quae iussit eos primum pro suis, deinde pro populi offerre peccatis. nam et ipsa uerba tanti magistri et domini nostri uigilanter intuenda sunt. non enim ait: „si dimiseritis peccata hominibus, et pater uester dimittet uobis qualia-
 25 cumque peccata“ sed ait: peccata uestra. cotidianam quippe orationem docebat et iustificatis utique discipulis loquebatur. quid est ergo: peccata uestra nisi „peccata, sine quibus nec uos eritis, qui iustificati et sanctificati estis“? ubi ergo illi qui per hanc orationem occasionem perpetrandorum cotidie scelerum

5 Matth. 6, 12

14 Matth. 6, 14

20 cf. Leu. 16, 6

1 uenies v offers TV: offer v 2 elemosinas T 6 atque
 TV: atque si v 8 ut TV: om. v 9 fiant fiant v pr. 14 di-
 mittit V: dimittet Tv 15 pater V: et pater Tv 16 uel TV:
 et v 18 falliremus V 21 quae TV: qui v primum (i ex
 o corr. m. 1) T 25 uestra TV: om. v cotidianam (ni add.
 m. 1) T 28 ubi TV: ibi v

quaerunt, dicunt dominum significasse etiam magna peccata, quoniam non dixit: „dimittet uobis parua“, sed peccata uestra: ibi nos considerantes qualibus loquebatur et audientes dictum: peccata uestra nihil aliud debemus existimare quam parua, quoniam talium iam non erant magna. uerum tamen nec ipsa 5 magna, a quibus omnino mutatis in melius moribus recedendum est, dimittuntur orationibus, nisi fiat quod ibi dicitur: sicut et nos dimittimus debitoribus nostris. si enim minima peccata, sine quibus non est etiam uita iustorum, aliter non remittuntur, quanto magis multis et magnis criminibus 10 inuoluti, etiam si ea perpetrare desinant, nullam indulgentiam consecuntur, si ad remittendum aliis quod in eis quisque peccauerit inexorabiles fuerint, cum dicat dominus: si autem non dimiseritis hominibus, neque pater uester dimittet uobis. ad hoc enim ualet quod etiam Iacobus 15 apostolus ait, iudicium futurum sine misericordia illi qui non fecit misericordiam. uenire quippe debet in mentem ille seruus, cui debitori dominus eius relaxauit decem milia talentorum, quae postea iussit ut redderet, quia ipse non misertus est conserui sui, qui ei debebat centum denarios. in his ergo 20 qui filii sunt promissionis et uasa misericordiae, ualet quod ait idem apostolus consequenter adiungens: superexultat autem misericordia iudicio, quoniam et illi iusti, qui tanta sanctitate uixerunt, ut alios quoque recipiant in tabernacula aeterna, a quibus amici facti sunt de mamona iniquitatis, ut tales essent, misericordia liberati sunt ab eo qui

16 cf. Iac. 2, 13 18 cf. Matth. 18, 23 sqq. 22 Iac. 2, 13
25 cf. Luc. 16, 9

2 uobis *Vv*: nobis *T* 3 ibi nos—dictum] *om. T*¹ 4 existi-
mare *V* 5 quoniam *TV*: quia *v* 7 orationibus *Vv*: orantibus
T 8 demittimus (e *ex i corr. m. I*) *T* 9 minima *TV*: animae
v 10 magis multis *Tv*: magis *V* 11 inuoluti *TV*: inuoluit
v desinant *TV*: non desinant *v* 12 consequuntur *Tv*
14 neque] *om. Tpr.* 17 fecit *V*: fecerit *Tv* ille seruus *V*:
etiam seruus ille *Tv* 18 eius *Vv*: *om. T* 21 filii *Tv*: filii *V*
22 superexultat *T* superexaltat *v* 23 misericordiam *v* 24 ut
TV: et *v* 25 mammona *v*

iustificat impium, imputans mercedem secundum gratiam, non secundum debitum. in eorum quippe numero est apostolus, qui dicit: misericordiam consecutus sum, ut fidelis essem. illi autem qui recipiuntur a talibus in tabernacula aeterna, fatendum est quod non sint his moribus praediti, ut eis liberandis sine suffragio sanctorum sua possit uita sufficere; ac per hoc multo amplius in eis superexsultat misericordia iudicio. nec tamen ideo putandus est quisquam sceleratissimus nequaquam uita uel bona uel tolerabiliore mutatus recipi in tabernacula aeterna, quoniam obsecutus est sanctis de mamona iniquitatis, id est de pecunia uel diuitiis, quae male fuerant adquisitae, aut etiam si bene, non tamen ueris, sed quas iniquitas putat esse diuitias, quoniam nescit quae sunt uerae diuitiae, quibus illi abundant qui et alios recipiunt in tabernacula aeterna. est itaque quidam uitae modus nec tam malae, ut his qui eam uiuunt nihil prosit ad capessendum regnum caelorum largitas elemosynarum, quibus etiam iustorum sustentatur inopia et fiunt amici qui in tabernacula aeterna suscipiant, nec tam bonae, ut ad tantam beatitudinem adipiscendam eis ipsa sufficiat, nisi eorum meritis quos amicos fecerint misericordiam consequantur. mirari autem soleo etiam apud Vergilium reperiri istam domini sententiam, ubi ait: facite uobis amicos de mamona iniquitatis, ut et ipsi recipiant uos in tabernacula aeterna; cui est et illa simillima: qui recipit prophetam in nomine prophetae, mercedem prophetae accipiet; et qui recipit

3 I Cor. 7, 25 7 cf. Iac. 2, 13 22 Luc. 16, 9 25 Matth. 10, 41

5 sint *TV*: sunt *v* 7 superexaltat *v* misericordiam *v*
 8 putandos (o in u corr. m. 1) *T* 9 uita *TV*: in uitam *v* bonam
v tolerabiliorem *v* 10 mammona *v*; sic ubique 11 fuerant
V: fuerunt *Tv* 12. adquasitae *TV* ueris *V*: ueras *Tv* quas
TV: quasi *v* iniquitas *V*: iniquitas (it ras.) *T* iniquitas *v*
 13 putet *v* sunt *V*: sint *Tv* 16 uiuant (a in u corr. m. 1)
T 17 sustentantur *v* 18 tabernacula (ac a m. 2 in ras.) *T*
 19 tam *PTv*: om. *V* ad tantam *PTv*: tam *V* : 20 ipsa (a add.
 m. 2) *T* facerent *v* : 22 uirgilium *v* repperiri *V* 24 et
 illa *Vv*: illa *T*

VIII.

33

iustum in nomine iusti, mercedem iusti accipiet. nam cum Elysios campos poeta ille describeret, ubi putant habitare animas beatorum, non solum ibi posuit eos qui propriis meritis ad illas sedes peruenire potuerunt, sed adiecit atque ait:

quique sui memores alios fecere merendo,

id est qui promeruerunt alios eosque sui memores promerendo fecerunt; prorsus tamquam eis dicerent quod frequentatur ore christianorum, cum se cuique sanctorum humilis quisque commendat et dicit: „memor mei esto“, atque id ut esse possit 10 promerendo efficit. sed quis iste sit modus et quae sint ipsa peccata, quae ita impediunt peruentionem ad regnum dei, ut tamen amicorum sanctorum meritis impetrent indulgentiam, difficillimum est inuenire, periculosissimum definire. ego certe usque ad hoc tempus cum inde satagerem, ad eorum indaginem 15 peruenire non potui. et fortassis propterea latent, ne studium proficiendi ad omnia cauenda peccata pigrescat; quoniam si scirentur quae uel qualia sint delicta, pro quibus etiam permanentibus nec propectu uitae melioris absumtis intercessio sit inquirenda et speranda iustorum, eis secura se obuolueret 20 humana segnitia nec euolui talibus implicamentis ullius uirtutis expeditione curaret, sed tantummodo quaereret aliorum meritis liberari, quos amicos sibi de mamona iniquitatis elemosynarum largitate fecisset. nunc uero dum uenialis iniquitatis, etiam si perseueret, ignoratar modus, profecto et 25 studium in meliora proficiendi orando et instando uigilantius adhibetur et faciendi de mamona iniquitatis sanctos amicos

6 Aen. 6, 664

2 elysios V	aelysios T	ille (e in ras.) T	4 potuerint
v 6 quique Vv:	quisque T	facere TVv (a in e corr. m. 2 in V)	
maerendo V	7 eosque]	eos qui v	8 dicerent (n del. m. 1) V: diceret Tv
TV: om. v	satageram v	16 fortasse v	15 cum
v 19 propectum v	meliorum v	absumtis TV: assumptis v	
20 eis Tv: ei V	secura TV: cura v	obuoluere T	
21 uolui (e add. m. 2) T	talibus Vv: tatibus T	ullius TV:	
illius v	23 sibi] ibi v	27 faciendis v	sanctis amicis v

cura non spernitur. uerum ista liberatio, quae fit sine suis quibusque orationibus siue intercedentibus sanctis, id agit, ut in ignem quisque non mittatur aeternum, non ut, cum fuerit missus, post quantumcumque tempus inde eruatur. nam et illi qui putant sic intellegendum esse quod scriptum est, afferre terram bonam uberem fructum, aliam tricenum, aliam sexagenum, aliam centenum, ut sancti pro suorum diuersitate meritorum alii tricenos homines liberent, alii sexagenos, alii centenos, hoc in die iudicii futurum suspicari solent, non post iudicium. qua opinione quidam cum uideret homines impunitatem sibi peruersissime pollicentes, eo quod omnes isto modo ad liberationem pertinere posse uideantur, elegantissime respondisse perhibetur, bene potius esse uiuendum, ut inter eos quisque reperiatur qui pro aliis intercessuri sunt liberandis, ne tam pauci sint, ut cito ad numerum suum uel tricenum uel sexagenum uel centenum unoquoque eorum perueniente multi remaneant, qui erui iam de poenis illorum intercessionem non possint et in eis inueniatur quisquis sibi spem fructus alieni temeritate uanissima pollicetur.

CXLIII.

EX LIBRO DE CIVITATE DEI XXII. DE AETERNA DEI ET INCOMMUTABILI VOLUNTATE.

Multa fiunt quidem a malis contra uoluntatem dei; sed tantae est ille sapientiae tantaeque uirtutis, ut in eos exitus siue fines, quos bonos et iustos ipse praesciuit, tendant omnia,

6 cf. Matth. 13, 8

1 ista TV: om. v 2 agit Vv: agitur T 4 inde tempus
 Tv ernatur TV: seruatur v 5 illi Vv: illud T 6 afferre
 Vv: auferre T aliam tricenum — sexagenum] T² in ras. aliam
 a: alia libri 7 aliam v: alia TV 8 sexaginos (e add. m. 2) V
 9 die v: diem TV 12 elegantissime V 13 bene] beno T
 14 repperiatur V 20 cap. CLI T CLVIII P CLX Gv 21 libro]
 eodem libro T 25 finis v

quae uoluntati eius uidentur aduersa. ac per hoc cum deus mutare dicitur uoluntatem, ut quibus lenis erat uerbi gratia reddatur iratus, illi potius quam ipse mutantur et eum quodam modo mutatum in his quae patiuntur inueniunt; sicut mutatur sol oculis sauciatis et asper quodam modo ex miti 5 et ex delectabili molestus efficitur, cum ipse apud se ipsum maneat idem qui fuit. dicitur etiam uoluntas dei, quam facit in cordibus oboedientium mandatis eius, de qua dicit apostolus: deus est enim, qui operatur in uobis et uelle; sicut iustitia dei non solum qua ipse iustus est dicitur, sed illa 10 etiam quam in homine, qui ab illo iustificatur, facit. sic et lex eius uocatur, quae potius est hominum, sed ab ipso data; nam utique homines erant quibus ait Iesus: in lege uestra scriptum est, cum alio loco legamus: lex dei eius in corde eius. secundum hanc uoluntatem, quam deus operatur 15 in hominibus, etiam uelle dicitur quod non ipse uult, sed suos id uolentes facit; sicut dicitur cognouisse quod ut cognosceretur fecit, a quibus ignorabatur. neque enim dicente apostolo: nunc autem cognoscentes deum, immo cogniti a deo, fas est, ut credamus, quod eos tunc cogno- 20 uerit deus praecognitos ante constitutionem mundi; sed tunc cognouisse dictus est, quod tunc ut cognosceretur effecit. de his locutionum modis iam et in superioribus libris memini disputatum. secundum hanc ergo uoluntatem, qua deum uelle dicimus quod alios effecit uelle, a quibus futura nesciuntur, 25 multa uult nec facit. multa enim uolunt fieri sancti eius ab illo inspirata sancta uoluntate nec fiunt; sicut orant pro quibusdam pie saneteque, et quod orant non facit, cum ipse in eis hanc orandi uoluntatem sancto spiritu suo fecerit. ac per

9 Philipp. 2, 13 13 Io. 8, 17 14 Ps. 36, 31 19 Gal. 4, 9 21 cf. I Petr. 1, 20

2 dicitur mutare *v* 10 qua *V*: quia *Tv* est *TVv*¹: esse *v*²
 11 in homine *TV*: homo *v* 13 Iesus *TV*: dominus *v* 15 eius
TV: ipsius *v* 17 suos *TV*: eos *v* 21 praecognitos (os *ex* us
corr.) *T* 22 effecit *Tv*: efficit *V* 24 qua *TV*: quam *v*
 25 effecit *V*: efficit *Tv* 28 sanctaeque *T*

hoc, quando secundum deum uolunt et orant sancti, ut quisque sit saluus, possumus illo modo locutionis dicere: „uult deus et non facit“, ut ipsum dicamus uelle, qui ut uelint isti facit. secundum illam uero uoluntatem suam, quae cum eius
 5 praescientia sempiterna est, profecto in caelo et in terra omnia quaecumque uoluit non solum praeterita uel praesentia sed etiam futura iam fecit. uerum antequam ueniat tempus, quo uoluit, ut fieret quod ante tempora uniuersa praesciuit atque disposuit, dicimus: „fiet quando deus uoluerit“; si autem
 10 non solum tempus, quo futurum est, uerum etiam utrum futurum sit ignoramus, dicimus: „fiet, si deus uoluerit“; non quia deus nouam uoluntatem, quam non habuit, tunc habebit, sed quia id quod ex aeternitate in eius immutabili praeparatum est uoluntate tunc erit.

15 [ITEM DE EADEM VOLVNTATE DEI. EX PSALMO CX.

Magna opera domini, exquisita in omnes uolun- 159^a
 tates eius. scrutare, exquire, uestiga, si potes, omnes uoluntates domini, in omnibus semper magna opera eius inuenies. nulla enim uoluntas potentior est ipsius uoluntate,
 20 contra quam cum aliquid fieri sinit, misericordiam suam iustitiamque demonstrat. sicut enim uult, ut homo non peccet, ita uult peccatori parcere, ut reuertatur et uiuat, ita etiam uult in peccatis perseuerantem punire, ut iustitiae potentiam contumax non euadat: ac sic quidquid delegeris, o homo, non
 25 deerit deo unde suam de te compleat uoluntatem. siue ergo iustificet impium siue arguat pigrum siue expectet auersum

16 Ps. 110, 2

3 iste v	8 quo TV: quod v	10 quo TV: quod v
13 in] om. v	15 caput 159 ^a deest in MV	cap. CLX P CX
(sic) Gv; num. om. T	ex psalmo CX PT: t. X G ² v	t. X explicit
G ¹	17 uestigare G ¹ inuestiga G ² v	potest G ¹ T
tior GPv: potior T	21 ut] om. P ¹	19 poten-
tori T: peccanti GPv	23 ut] G ² in ras.	homo.. P
diligeris G ¹ P ¹ elegeris G ² P ² eligeris v	24 sic] si T pr.	22 pecca-
26 expectat P	25 unde] inde G ¹ P ¹ v	
a.uersum (d ras.) P		

seu deserat puniendum, semper misericors est, semper iustus, semper omnipotens.]

CXLIII.

SEQUITVR SETEXTVS. DE PROMISSIONE AETERNAE BEATITVDINIS
SANCTORVM ET PERPETVIS SVPPPLICIIS IMPIORVM. 5

160 Quapropter, ut cetera tam multa praeteream, sicut nunc in Christo uidemus impleri quod promisit Abrahae dicens: in semine tuo benedicentur omnes gentes, ita quod eidem semini eius promisit implebitur, ubi ait per prophetam: resurgent qui erant in monumentis, et quod ait: 10 erit caelum nouum et terra noua, et non erunt memores priorum nec ascendet in cor ipsorum, sed laetitiam et exultationem inuenient in ea. ecce ego faciam Hierusalem exultationem et populum meum laetitiam; et exultabo in Hierusalem et 15 laetabor in populo meo, et ultra non audietur in illa uox fletus. et per alium prophetam quod praenuntiauit dicens eidem prophetae: in tempore illo saluabitur populus tuus omnis, qui inuentus fuerit scriptus in libro, et multi dormientium in terrae puluere — 20 siue, ut quidam interpretati sunt, aggere — exsurgent, hi in uitam aeternam et hi in opprobrium et in confusionem aeternam. et alio loco per eundem prophetam: accipient regnum sancti altissimi et obtinebunt illud usque in saeculum et usque in sae- 25

7 Gen. 22, 18 10 Es. 26, 19 11 Es. 65, 17 sqq.
18 Dan. 12, 1 sq. 24 Dan. 7, 18

1 seu] siue v deserat PT: oderet G¹ oderit G²v 3 cap.
CLII T CLXI GPv 4 sequitur setextus MV: om. GPTv pro-
missione] possessione (a ras.) T 5 impiorum] ex eodem libro XXII add.
GPTv 8 quod. T 12 ascendent v ascendat P 13 ea TV: eam
MV 17 illa TV: ea v 20 dormientium (u a m. 2 in ras.) T
pulerem T 21 interpretaati TVv 22 in uitam (om. hi) v
et hi in—aeternam] om. v 23 alio TV: in alio v 24 accipient
(a ras.) T 25 illud Vv: aliud T et usque in saeculum] om. v

culum saeculorum; et paulo post: regnum, inquit, eius regnum sempiternum; et alia, quae ad hoc pertinentia in libro uicesimo posui, siue quae non posui et tamen in eisdem litteris scripta sunt, uenient et haec, sicut ista uenerunt, quae increduli non putabant esse uentura. idem quippe deus utraque promisit, utraque uentura esse praedixit, quem perhorrescunt numina paganorum etiam teste Porphyrio, nobilissimo philosopho paganorum.

CXLV.

10 SEQUITUR: CONTRA SAPIENTES MVNDI, QVI PVTANT TERRENA
HOMINVM CORPORA AD CAELESTE HABITACVLVM NON POSSE
TRANSFERRI.

Sed uidelicet homines docti atque sapientes contra uim 161
tanta auctoritatis, quae omnia genera hominum, sicut tanto
15 ante praedixit, in hoc credendum sperandumque conuertit,
acute sibi argumentari uidentur aduersus corporum resur-
rectionem et dicere quod in tertio de republica libro a
Cicerone commemoratum est. nam cum Herculem et Romulum
ex hominibus deos esse factos asseueraret: „quorum non cor-
20 pora“ inquit „sunt in caelum elata; neque enim natura patere-
tur, ut id quod esset e terra nisi in terra maneret.“ haec est
magna ratio sapientium, quorum dominus nouit cogi-
tationes, quoniam uanae sunt. si enim animae tan-
tummodo essemus, id est sine ullo corpore spiritus, et in
25 caelo habitantes terrena animalia nesciremus nobisque futurum

1 Dan. 7, 27 3 de ciu. dei XX, 21 sqq. 17 Cic. de rep.
III, 28 22 Ps. 93, 11

3 uicesimo *T* siue quae — posui] *om. v*¹ 4 ista *Vv*: ita
T 7 numina *V*: nomina *Tv* etiam teste — paganorum] *om. v*
9 cap. CLIII *T* · CLXII *GPv* 10 sequitur *MV*: item extet (extant
v) quarto *Pv*; *om. T* terrenorum *v* 11 hominum] nominum
v 12 transferre *v*; ex eodem libro XXII *add. PTv* 18 romo-
lum *T* 19 aseueraret *T* non] *om. v* 21 e *TV*: *om. v*
in terra *Tv*: in terram *V*

esse diceretur, ut terrenis corporibus animandis quodam uinculo mirabili necteremur: nonne multo fortius argumentaremur id credere recusantes et diceremus naturam non pati, ut res incorporea ligamento corporeo uinciretur? et tamen plena est terra uegetantibus animis haec membra terrena miro sibi modo conexa et implicata. cur ergo eodem uolente deo, qui fecit hoc animal, non poterit terrenum corpus in caeleste corpus attolli, si animus omni ac per hoc etiam caelesti corpore praestabilior terreno corpori potuit inligari? an terrena particula tam exigua potuit aliquid caelesti corpore melius apud se tenere, ut sensum haberet et uitam, et eam sentientem atque uiuentem dedignabitur caelum suscipere aut susceptam non poterit sustinere, cum de re sentiat et uiuat ista meliore, quam est corpus omne caeleste? sed ideo nunc non fit, quia nondum est tempus, quo id fieri uoluit, qui hoc quod uidendo iam uiluit multo mirabilius quam illud quod ab istis non creditur fecit. cur enim non uehementius admiramur incorporeos animos caelesti corpore potiores terrenis inligari corporibus quam corpora licet terrena sedibus quamuis caelestibus, tamen corporeis sublimari, nisi quia hoc uidere consueuimus et hoc sumus, illud uero nondum sumus nec aliquando adhuc uidimus? nam profecto sobria ratione consulta mirabilioris esse diuini operis reperitur incorporalibus corporalia quodam modo atterere quam licet diuersa, quia illa caelestia, ista terrestria, tamen corpora et corpora copulare. sed hoc incredibile fuerit aliquando.

3 cre***dere V 4 incorporea] in corpore a V alligamento
v uinciretur P²v: uinceretur P¹TV 5 sibi PTv: si V
6 implicata V: implicita PTv deo] add. T² supr. uers. 7 in
caelesti corpore v 8 attolli—etiam] om. v 9 praestabiliori
v terreno] terrenum v corpori TV: corpus v 11 et eam]
om. v 12 susceptum v 15 quo a: quod TVv id T: om.
Vv 16 uiluit V: uoluit Tv 22 mirabiliores v

CXLVI.

SEQVITVR: DE CARNIS RESVRRECTIONE, QVAM QVIDAM MVNDO
CREDENTE NON CREDVNT.

Ecce iam credidit mundus sublatum terrenum Christi corpus 162
5 in caelum, resurrectionem carnis et ascensionem in supernas
sedes paucissimis remanentibus atque stupentibus uel doctis
uel indoctis iam crediderunt et docti et indocti. si rem credi-
bilem crediderunt, uideant quam sint stolidi qui non credunt.
si autem res incredibilis credita est, etiam hoc utique incre-
10 dibile est, sic creditum esse quod incredibile est. haec igitur
duo incredibilia, resurrectionem scilicet nostri corporis in
aeternum et rem tam incredibilem mundum esse crediturum,
idem deus, antequam uel unum horum fieret, ambo futura esse
praedixit. unum duorum incredibilium iam factum uidemus,
15 ut quod erat incredibile crederet mundus: cur id quod reliquum
est desperatur, ut etiam hoc ueniat quod incredibile credidit
mundus, sicut iam uenit quod similiter incredibile fuit, ut
rem tam incredibilem crederet mundus, quando quidem hoc
utrumque incredibile, quorum uidemus unum, alterum credi-
20 mus, in eisdem litteris praedictum sit, per quas credidit
mundus?

13 cf. Matth. 26, 13

1 cap. CLIIII T CLXII P CLXIII Gv 2 sequitur MV: om.
GPTv resurrectione carnis GPTv 3 credunt] ex eodem libro
XXII add. GPTv 7 "docti (et add. m. 2) T 8 sint PTv: sit
V 9 hoc] om. v 11 nostri | nostri V 19 unum — credimus]
om. v 20 sit PT: om. MVv quas PTV: quos v

CXLVII.

SEQVITVR: QVOD VT MVNDVS IN CHRISTVM CREDERET VIR-
TVTIS FVERIT DIVINAE, NON PERSVASIONIS HVMANAE; ET DE
ROMVLI FALSA DIVINITATE.

163 Et ipse modus, quo mundus credidit, si consideretur, in-
credibilior inuenitur. ineruditos liberalibus disciplinis et om-
nino, quantum ad istorum doctrinas attinet, impolitos, non
peritos grammatica, non armatos dialectica, non rhetorica in-
flatos, pisces Christum cum retibus fidei ad mare huius
saeculi paucissimos misit atque ita ex omni genere tam mul-
tos pisces et tanto mirabiliores, quanto rariores, etiam philo-
sophos cepit. duobus illis incredibilibus, si placet, immo quia
placere debet, addamus hoc tertium. iam ergo tria sunt in-
credibilia, quae tamen facta sunt. incredibile est Christum
resurrexisse in carne et in caelum ascendisse cum carne; in-
credibile est mundum rem tam incredibilem credidisse; incre-
dibile est homines ignobiles, infimos, paucissimos, imperitos
rem tam incredibilem tam efficaciter mundo et in illo etiam
doctis persuadere potuisse. horum trium incredibilium primum
nolunt isti cum quibus agimus credere; secundum coguntur
et cernere; quod non inveniunt unde sit factum, si non credunt
tertium. resurrectio certe Christi et in caelum cum carne, in
qua resurrexit, ascensio toto iam mundo praedicatur et credi-
tur. si credibilis non est, unde toto terrarum orbe iam cre-
dita est? si multi, nobiles, sublimes, docti eam se uidisse
dixerunt et quod uiderunt diffamare curarunt, eis mundum
credidisse non mirum est, sed istos adhuc credere nolle per-

1 cap. CLV T CLXIII P CLXIII Gv 2 sequitur MV: om.
GPTv uirtutes (e in i corr.) v 4 diuinitate] ex eodem libro XXII
add. PTv 5 quo Vv: qui T 6 ineruditos TV: erudito v
omnino] om. v 7 doctrinam v 8 rhetorica (h prius expunxit,
alterum add. m. 2) V rethorica Tv 11 etiam V: etiam ipsos
PTv 15 et] om. v 17 infimos] infinos Tpr. 18 illo (om.
in) T 20 nolunt] nulent T 21 cernerem T quod non TV:
q. nunc v 23 toto TV: in toto v 24 iam Vv: tam T

durum est; si autem, ut uerum est, obscuris, paucis, minimis,
 indoctis eam se uidisse dicentibus et scribentibus credidit
 mundus, cur pauci obstinatissimi, qui remanserunt, ipsi mundo
 iam credenti adhuc usque non credunt? qui propterea numero
 5 exiguu ignobilium, infimorum, imperitorum hominum credidit,
 quia in tam contemptibilibus testibus multo mirabilius diuinitas
 se ipsa persuasit. eloquia namque persuadentium, quae dice-
 bant, mira fuerunt facta, non uerba. qui enim Christum in
 carne resurrexisse et cum illa in caelum ascendisse non
 10 uiderant, id se uidisse narrantibus, non loquentibus tantum
 sed etiam mirifica facientibus signa crediderunt. homines
 quippe, quos unius uel, ut multum, duarum linguarum fuisse
 nouerant, repente linguis omnium gentium loquentes mirabi-
 liter audiebant. claudum ab uberibus matris ad eorum uer-
 15 bum in Christi nomine post XL annos incolumem constitisse,
 sudaria de corporibus eorum ablata sanandis profuisse lan-
 guentibus, in uia, qua fuerant transituri, positos in ordine in-
 numerabiles morbis uariis laborantes, ut ambulantium super
 eos umbra transiret, continuo salutem solere recipere et alia
 20 multa stupenda in Christi nomine per eos facta, postremo
 etiam mortuos resurrexisse cernebant. quae si, ut leguntur,
 gesta esse concedunt, ecce tot incredibilia tribus illis incredi-
 bilibus addimus et, ut credatur unum incredibile, quod de
 carnis resurrectione atque in caelum ascensione dicitur, mul-
 25 torum incredibilium testimonia tanta congerimus et nondum
 ad credendum horrenda duritia incredulos flectimus. si uero
 per apostolos Christi, ut eis crederetur resurrectionem atque
 ascensionem praedicantibus Christi, etiam ista miracula facta

19 cf. Act. 3 et 4

1 paucis obscuris Tv	5 infimorum TV: infirmorum v	10 uide-
rant] uiderunt v	11 crediderunt V: credebant PTv	15 incolomem
v constisse (ti add. m. 2) T	17 fuerat T ¹	positis v ordinem
v 18 laborantibus v	19 recipere TV: recepisce v	21 si
ut P'TV: sicut P'v	22 conceduntur v	tot] to T
Tv: tanto V	26 horrenda Vv: horanda T	ue ^o (ro add. m. 2)
T		

esse non credunt, hoc nobis unum grande miraculum sufficit, quod eam terrarum orbis sine ullis miraculis credidit.

Recolamus etiam hoc loco illud quod de Romuli credita diuinitate Tullius admiratur. uerba eius ut scripta sunt inseram. „magis est“ inquit „in Romulo admirandum, quod ceteri, qui dei ex hominibus facti esse dicuntur, minus eruditis hominum saeculis fuerunt, ut fingendi procliuis esset ratio, cum imperiti facile ad credendum impellerentur, Romuli autem aetatem minus his sescentis annis iam inueteratis litteris atque doctrinis omnique illo antiquo ex inculta hominum uita errore sublato fuisse cernimus.“ et paulo post de eodem Romulo ita loquitur, quod ad hunc pertinet sensum: „ex quo intellegi potest“ inquit „permultis annis ante Homerum fuisse quam Romulum, ut iam doctis hominibus ac temporibus ipsis eruditis ad fingendum uix quicquam esset loci. antiquitas enim recepit fabulas fictas etiam nonnumquam incondite; haec aetas autem iam exculta praesertim eludens omne, quod fieri non potest, respuit.“ unus e numero doctissimorum hominum idemque eloquentissimus omnium Marcus Tullius Cicero propterea dicit diuinitatem Romuli mirabiliter creditam, quod erudita iam tempora fuerunt, quae falsitatem non reciperent fabularum.

Sed ualde ridiculum est de Romuli falsa diuinitate, cum de Christo loquimur, facere mentionem. uerum tamen cum sescentis ferme annis ante Ciceronem Romulus fuerit atque illa aetas iam fuisse doctrinis dicatur exculta, ut quod fieri non potest omne respueret, quanto magis post sescentos annos

4 Cic. de rep. II, 10

2 eam V: cum PTv	4 Tullius] illius v	5 in Romulo]
romule v	mirandum v	6 dei TV: dii v
oratio V	9 aetatem] om. v	7 ratio Tv:
inueteratis TV: inuentis v	his] om. T ^a	sexcentis Pv
niunquē T	13 permultos annos v	10 omnique α: omniumque Vv som-
TV: tam v	16 recipit v	omerum TV
α m. 2 in ras.) T	20 quod erudita] om. v	14 iam
25 sexcentis (om. cum) v	26 dicatur TV: dicta v	17 praesertim (rtim
		21 eruditā T ^a
		22 exculta—
		respuer] om. v

ipsius tempore Ciceronis maximeque postea sub Augusto atque
 Tiberio eruditioribus utique temporibus resurrectionem carnis
 Christi atque in caelum ascensionem tamquam id quod fieri
 non potest mens humana ferre non posset eludensque ab
 5 auribus cordibusque respueret, nisi eam fieri potuisse atque
 factam esse diuinitas ipsius ueritatis uel diuinitatis ueritas et
 contestantium miraculorum signa monstrarent, ut terrentibus
 et contradicentibus tam multis tamque magnis persecutionibus
 praecedens in Christo, deinde in ceteris ad nouum saeculum
 10 secutura resurrectio atque immortalitas carnis et fidelissime
 crederetur et praedicaretur intrepide et per orbem terrae
 pullulatura fecundius cum martyrum sanguine sereretur. lege-
 bantur enim praeconia praecedentia prophetarum, concurre-
 bant ostenta uirtutum et persuadebatur ueritas noua consue-
 15 tudini, non contraria rationi, donec orbis terrae, qui perseque-
 batur furore, sequeretur fide.

CXLVIII.

SEQVITVR: DE MIRACVLIS, QVAE VT MVNDVS IN CHRISTVM
 CREDERET FACTA SVNT ET FIERI MVNDO CREDENTE NON
 20 DESINVNT.

Cur, inquiunt, nunc illa miracula, quae praedicatis facta 164
 esse, non fiunt? possem quidem dicere necessaria fuisse, prius-
 quam crederet mundus, ad hoc, ut crederet mundus. quisquis
 adhuc prodigia, ut credat, inquit, magnum est ipse prodigium,
 25 qui mundo credente non credit. uerum hoc ideo dicunt, ut
 nec tunc illa miracula facta fuisse credantur. unde ergo tanta

1 temporis v 2 tyberio v 4 posset] possit Tv 5 auribus TV:
 uberibus v cordibusque TV: cordis v 6 factam Tv: facta
 V 7 contestantia Tv 8 tamque (e *add. m. 2 in ras.*) T
 12 pullulatura (u *altera in ras.*) T pollutura v sereretur Tv:
 sererentur MV 14 consuetudine v 15 ratione v 16 furore Vv:
 futura T 17 cap. CLVI T CLX (*sic*) P CLXV Gv 18 sequitur
 MV: om. PTv christo PTv 20 desinunt] ex eodem libro *add.*
 PTv 21 quur MVv 22 necessariam MV 26 credatur T

fide Christus usquequaque cantatur in caelum cum carne sub-
 latus? unde temporibus eruditis et omne, quod fieri non
 potest, respuentibus sine ullis miraculis nimium mirabiliter
 incredibilia credidit mundus? an forte credibilia fuisse et
 ideo credita esse dicturi sunt? cur ipsi ergo non credunt? 5
 brevis est igitur nostra complexio: aut incredibilis rei, quae
 non uidebatur, alia incredibilia, quae tamen fiebant et uide-
 bantur, fecerunt fidem; aut certe res ita credibilis, ut nullis
 quibus persuaderetur miraculis indigeret, istorum nimiam
 redarguit infidelitatem. hoc ad refellendos uanissimos dixerim. 10
 nam facta esse multa miracula, quae attestarentur illi uni
 grandi salubrique miraculo, quo Christus in caelum cum carne,
 in qua resurrexit, ascendit, negare non possumus. in eisdem
 quippe ueracissimis libris cuncta conscripta sunt, et quae facta
 sunt et propter quod credendum facta sunt. haec ut fidem 15
 facerent innotuerunt, haec per fidem, quam fecerunt, multo
 clarius innotescunt. leguntur quippe in populis, ut credantur;
 nec in populis tamen nisi credita legerentur. nam etiam nunc
 fiunt miracula in eius nomine siue per sacramenta eius siue
 per orationes uel memorias sanctorum eius; sed non eadem 20
 claritate inlustrantur, ut tanta quanta illa gloria diffamentur.
 canon quippe sacrarum litterarum, quem definitum esse
 oportebat, illa facit ubique recitari et memoriae cunctorum
 inhaerere populorum. haec autem ubicumque fiunt, ibi sciuntur
 uix a tota ipsa ciuitate uel quocumque commanentium loco. 25
 nam plerumque etiam ibi paucissimi sciunt ignorantibus
 ceteris, maxime si magna sit ciuitas; et quando alibi aliisque
 narrantur, non tanta ea commendat auctoritas, ut sine diffi-
 cultate uel dubitatione credantur, quamuis christianis fidelibus
 a fidelibus indicentur. 30

8 ita V: ista Tv 9 miraculis (is a m. 2 in ras.) T nimia
 T nimium v 10 infidelitatem (de a m. 2 in ras.) T 16 per TV:
 ut v quam v: qua TV 17 innotescant v 21 quanta illa]
 om. v 22 canon v: chanon MV conon T sacrarum TV: sacrum
 v quem] om. v 24 ibi TV: ubi v 27 ciuitas] om. v
 aliisque (i prior in ras.) T 30 a fidelibus indicentur] om. v

CXLVIII.

EX EODEM LIBRO DE CIVITATE DEI XXII. AN AD DOMINICI
CORPORIS MODVM OMNIVM MORTVORVM RESVRRECTVRA SVNT
CORPORA.

5 Christus in ea mensura corporis, in qua mortuus est, resur- 165
rexit nec fas est dicere, cum resurrectionis omnium tempus
uenerit, accessuram corpori eius eam magnitudinem, quam
non habuit, quando in ea discipulis, in qua illis erat notus,
apparuit, ut longissimis fieri possit aequalis. si autem dixerim
10 mus ad domini corporis modum etiam quorumcumque ma-
iorum corpora redigenda, peribit de multorum corporibus
plurimum, cum ipse nec capillum peritulum esse promiserit.
restat ergo, ut suam recipiat quisque mensuram, quam uel
habuit in iuuentate, etiam si senex sit mortuus, uel fuerat
15 habiturus, etiam si est ante defunctus, atque illud quod com-
memorauit apostolus de mensura aetatis plenitudinis Christi,
aut propter aliud intellegamus dictum esse, id est ut illi
capiti in populis christianis accedente omnium perfectione
membrorum aetatis eius mensura compleatur, aut, si hoc de
20 resurrectione corporum dictum est, sic accipiamus dictum, ut
nec infra nec ultra iuuenalem formam resurgant corpora
mortuorum, sed in eius aetate et robore, usque ad quam
Christum hic peruenisse cognouimus — circa XXX quippe
annos definierunt esse etiam saeculi huius doctissimi homines
25 iuuentutem, quae cum fuerit spatio proprio terminata, inde

16 cf. Eph. 4, 13

1 cap. CLVII	T CLXV	GP	2 de ciuitate dei] om.	PTv
3 sunt V: sint Tv	5 mortuus (om. est) T ¹	6 nec fas TV: ne- fas v	7 corporis (s ras.) T	10 domini V: dominici PTv
corporis (cor add. m. 1 in ras.) V	quorumcumque MV: quorumque PTv	maiorum MV: maiora PTv	11 corpora corpora (corr. m. 1) T	corporibus (bus a m. 2 in ras.) T
13 quam uel PT: uel quam MV quam v	14 in PTv: om. MV	iuuentatē (a in u corr. m. 2) V	iuuentatē (1 in ras. a m. 2) M	iuuentute PTv
18 capite v	perfectionem v	21 infra TV: mira v		

iam hominem in detrimenta uergere grauioris ac senilis aetatis — et ideo non esse dictum in mensuram corporis uel in mensuram staturae, sed: in mensuram aetatis plenitudinis Christi.

CL.

SEQVITVR: QVALIS INTELLEGENDA SIT CONFORMATIO SANC-
TORVM AD IMAGINEM FILII DEI.

166 Illud etiam quod ait praedestinos conformes ima-
ginis filii dei, potest et secundum interiorem hominem
intellegi — unde nobis alio loco dicit: nolite conformari
huic saeculo, sed reformamini in nouitate mentis
uestrae; ubi ergo reformamur, ne conformemur huic sae-
culo, ibi conformamur dei filio — potest et sic accipi, ut quem-
admodum nobis ille mortalitate, ita nos illi efficiamur immor-
talitate conformes, quod quidem et ad ipsam resurrectionem
corporum pertinet. si autem etiam in his uerbis, qua forma
resurrectura sint corpora, sumus admoniti, sicut illa mensura,
ita et ista conformatio non quantitatis intellegenda est, sed
aetatis. resurgent itaque omnes tam magni corpore, quam
uel erant uel futuri erant aetate iuuenali; quamuis nihil
oberit, etiam si erit infantilis uel senilis corporis forma, ubi
nec mentis nec ipsius corporis ulla remanebit infirmitas. unde
etiam si quis in eo corporis modo, in quo defunctus est,
resurrecturum unumquemque contendit, non est cum illo la-
boriosa contradictione pugnandum.

3 Eph. 4, 13

8 Rom. 8, 29

10 Rom. 12, 2

2 mensura v 5 cap. CLVIII T CLXVI P CLXVII G
6 sequitur MV: om. PTv 7 dei] ex eodem libro XXII add. PTv
10 dicit TV: dicitur v 12 ubi TV: ibi v ne conformemur—
conformamur] om. v 13 sic Vv: si T 18 ita] om. v ista
PTv: in ista MV conformatio PTv: conformatione MV non
MPTv: in MV 20 iuuenili v

CLI.

SEQVITVR: AN IN SVO SEXV RESVSCITANDA ATQVE MANSVRA
SINT CORPORA FEMINARVM.

Nonnulli propter hoc quod dictum est: donec occur- 167
ramus omnes in uirum perfectum, in mensuram
aetatis plenitudinis Christi, et: conformes ima-
ginis filii dei nec in sexu femineo resurrecturas feminas
credunt, sed in uirili omnes aiunt, quoniam deus solum uirum
fecit ex limo, feminam ex uiro. sed mihi melius sapere ui-
10 dentur qui utrumque sexum resurrecturum esse non dubitant.
non enim libido ibi erit, quae confusionis est causa. nam
priusquam peccassent, nudi erant et non confundebantur uir
et femina. corporibus ergo illis uitia detrahentur, natura
seruabitur. non est autem uitium sexus femineus, sed natura,
15 quae tunc quidem et a concubitu et a partu immunis erit.
erunt tamen membra feminea non accommodata usui ueteri,
sed decori nouo, quo non alliciatur aspicientis concupiscentia,
quae nulla erit, sed dei laudetur sapientia atque clementia,
qui et quod non erat fecit et liberabit a corruptione quod
20 fecit. ut enim in exordio generis humani de latere uiri dor-
mientis costa detracta femina fieret, Christum et ecclesiam
tali facto iam tunc prophetari oportebat. sopor quippe ille
uiri mors erat Christi, cuius exanimis in cruce pendentis latus
lancea perforatum est, atque inde sanguis et aqua profluxit;
25 quae sacramenta esse nouimus, quibus aedificatur ecclesia.
nam hoc etiam uerbo scriptura usa est, ubi non legitur „for-

4 Eph. 4, 13 6 Rom. 8, 29 20 cf. Gen. 2, 21
23 cf. Io. 19, 34

1 cap. CLVIII T CLXVII GPv 2 sequitur MV: om. PTv
3 sint MV: sunt PTv faeminarum V; ex eodem libro XXII
add. PTv 6 imaginis] imagnis T 7 sexu T faemineo
V resurrectura T faeminas V; sic fere ubique 8 omnes
TV: omnes homines v 14 sexsus T 16 membra T 18 dei
PTv: deus MV 19 facit v liberabit MVv: librauit T libe-
rauit a 23 latus exanimis in cruce pendentis v

VIII.

34

mauit⁴ aut „finxit“, sed: aedificauit eam in mulierem; unde apostolus dicit: in aedificatione corporis Christi, quod est ecclesia. creatura est ergo dei femina sicut uir; sed ut de uiro fieret, unitas commendata; ut autem illo modo fieret, Christus, ut dictum est, et ecclesia figurata est. qui ergo: utrumque sexum instituit, utrumque restituet. denique ipse Iesus interrogatus a Sadducaeis, qui negabant resurrectionem, cuius septem fratrum erit uxor, quam singuli habuerunt, dum quisque eorum uellet defuncti semen, sicut lex praeceperat, excitare: erratis, inquit, nescientes scripturas neque uirtutem dei; et cum locus esset, ut diceret: „de qua enim me interrogatis, uir erit etiam ipsa, non mulier“, non hoc dixit, sed dixit: in resurrectione enim neque nubent neque uxores ducent, sed sunt sicut angeli dei in caelo. aequales utique angelis immortalitate ac felicitate, non carne,¹⁵ sicut nec resurrectione, qua non indiguerunt angeli, quoniam nec mori potuerunt. nuptias ergo dominus futuras negauit esse in resurrectione, non feminas; et ibi negauit, ubi talis quaestio uertebatur, ut eam negato sexu muliebri celeriore facilitate dissolueret, si eum ibi praenosceret non futurum;²⁰ immo etiam futurum esse firmanit dicendo: non nubent, quod ad feminas pertinet, nec uxores ducent, quod ad uiros. erunt ergo quae uel nubere hic solent uel ducere uxores; sed ibi hoc non facient.

1 Gen. 2, 22 2 Eph. 4, 12 9 cf. Deut. 25, 5
10 Matth. 22, 29 13 Matth. 22, 30

1 mulierem *v*: muliere *TV* 2 apostolus *V*: et apostolus *PTv*
in aedificatione *MV*: aedificationem *PTv* 4 commendatur *v* au-
tem] *om. v* 5 et *TV*: de *v* ergo] *om. v* 6 restituet *TV*:
restituit *v* 9 lex *TV*: *om. v* praeciperat *V* 11 locus *TV*:
locutus *v* 13 sed dixit] *om. v* 16 indiguerunt *TV*: indigent
v 17 poterunt *v* nubtias *V* 19 mulieri *T* celeriori *v*
21 immo etiam futurum] *om. v* 23 uiros//// (uiros? *eras.*) *T*
quae uel *TV*: quae uelle *v*

CLII.

EX EODEM LIBRO XXII DE CIVITATE DEL QVOD IN RESVR-
RECTIONE MORTVORVM NATVRA CORPORVM QVIBVSLIBET MODIS
DISSIPATORVM IN INTEGRVM REVOCANDA SIT.

5 Absit, ut ad resuscitanda corpora uitaeque reddenda non 168
possit omnipotentia creatoris omnia reuocare, quae uel bestiae
uel ignis absumsit uel in puluerem cineremue conlapsum uel
in humorem solutum uel in auras est exhalatum. absit, ut
sinus ullus secretumque naturae ita recipiat aliquid abstractum

10 sensibus nostris, ut omnium creatoris aut cognitionem lateat
aut effugiat potestatem. deum certe uolens, sicut poterat,
definire Cicero, tantus auctor ipsorum: „mens quaedam est“ in-
quit „soluta et libera, secreta ab omni concretionem mortali,
omnia sentiens et mouens ipsaque praedita motu sempiterno“.

15 hoc autem repperit in doctrinis magnorum philosophorum.
ut igitur secundum ipsos loquar, quomodo aliquid uel latet
omnia sentientem uel inreuocabiliter fugit omnia mouentem?
Vnde iam etiam quaestio illa soluenda est, quae difficilior
uidetur ceteris, ubi quaeritur, cum caro mortui hominis etiam
20 alterius uiuentis fit caro, cui potius eorum in resurrectione
reddatur. si enim quispiam confectus fame atque compulsus
uescatur cadaueribus humanis, quod malum aliquotiens acci-
disse et uetus testatur historia et nostrorum temporum in-
felicia experimenta docuerunt, num quisquam ueridica ratione
25 contendet totum digestum fuisse per imos meatus, nihil inde

12 Cic. Tusc. I, 27

1 cap. CLX T CLXVIII P CLXVIII Gv 2 de ciuitate dei]
om. PTv resurrectione MPVv: rectione T 6 reuocare TV:
restituere v 7 absumsit V: assumpsit T adsumpsit v conlab-
sum V 8 umorem T exalatum Tv 9 secretusque v
abstractum V: subtractum v subtractum T 13 concretionem V:
congregationem Tv 15 repperit v: reperit TV 16 uel latet TV:
uellet et v 18 etiam] om. v 20 fit uiuentis PTv in] ir
T pr. 21 confectu T 22 cadaberibus V humanis (is ex
um corr. m. 1) V: hominum PTv aliquoties v 25 contendit
v degestum v per imos] primos (e add. m. 1) T

in eius carnem mutatum atque conuersum, cum ipsa macies, quae fuit et non est, satis indicet quae illis escis detrimenta suppleta sint? iam itaque aliqua paulo ante praemisi, quae ad istum quoque nodum soluendum ualere debebunt. quidquid enim carnum exhaustit fames, utique in auras est exhalatum; unde diximus omnipotentem deum posse reuocare quod fugit. reddetur ergo caro illa homini, in quo esse caro humana primitus coepit. ab illo quippe altero tamquam mutuo sumta deputanda est; quae sicut aes alienum ei redhibenda est, unde sumta est. sua uero illi quem fames exinanierat¹⁰ ab eo qui potest etiam exhalata reuocare reddetur. quamuis, etsi omnibus perisset modis nec ulla eius materies in ullis naturae latebris remansisset, unde uellet eam repararet omnipotens. sed propter sententiam ueritatis, qua dictum est: capillus capitis uestri non peribit, absurdum est, ut¹⁵ putemus, cum capillus hominis perire non possit, tantas carnes fame depastas atque consumtas perire potuisse. quibus omnibus pro nostro modulo consideratis atque tractatis haec summa conficitur, ut in resurrectione carnis in aeternum eas mensuras habeat corporum magnitudo, quas habebat per²⁰ ficiendae siue perfectae cuiusque indita corporis ratio iuuentutis, in membrorum quoque omnium modulis congruo decore seruato. quod decus ut seruetur, si aliquid demtum fuerit indecenti alicui granditati in parte aliqua constitutae, quod per totum spargatur, ut neque id pereat et congruentia²⁵ partium ubique teneatur: non est absurdum, ut aliquid inde etiam staturae corporis addi posse credamus, cum omnibus

15 Luc. 21, 18

1 carnem <i>V</i> : carne <i>Tv</i>	3 suppleta <i>T</i>	4 debebunt <i>TV</i> :
debent <i>v</i>	6 exalatum <i>v</i>	7 fugit <i>TV</i> : fuit <i>v</i>
8 mutuo sumta <i>TV</i> : mortuorum ita <i>v</i>	9 sicut aes <i>TV</i> : secuta est	redditur <i>v</i>
<i>v</i> ei <i>TV</i> : et <i>v</i>	rethibenda <i>T</i>	redibenda <i>v</i>
10 illi] illa		
<i>v</i> quem <i>TV</i> : quam <i>v</i>	11 exhalta <i>T</i> exalata <i>v</i>	18 con-
sideratis] <i>add. T</i> in <i>mg.</i>	20 habebat <i>TV</i> : habet <i>v</i>	22 post
decore <i>ras. 4 litt. in T</i>	23 seruatur <i>TV</i> : reseruatur <i>v</i>	24 grand-
tate <i>v</i>	constitutae <i>TV</i> : constituet <i>v</i>	quod <i>TV</i> : quo <i>v</i>
25 id <i>TV</i> : hic <i>v</i>	26 partium] pertium <i>T</i>	

partibus, ut decorem custodiant, id distribuitur, quod si enormiter in una esset, utique non deceret. aut si contenditur in ea quemque statura corporis resurrecturum esse, in qua defunctus est, non pugnaciter resistendum est; tantum absit
 5 omnis deformitas, omnis infirmitas, omnis tarditas omnisque corruptio, et si quid aliud illud non decet regnum, in quo resurrectionis et promissionis filii aequales erunt angelis dei, si non corpore, non aetate, certe felicitate.

Restituetur ergo quidquid de corporibus uiuis uel post
 10 mortem de cadaueribus periit, et simul cum eo quod in sepulchris remansit in spiritalis corporis nouitatem ex animalis corporis uetustate mutatum resurget incorruptione atque immortalitate uestitum. sed etsi uel casu aliquo graui uel inimicorum immanitate totum penitus conteratur in puluerem
 15 atque in auras uel in aquas dispersum, quantum fieri potest, nusquam esse sinatur omnino, nullo modo subtrahi poterit omnipotentiae creatoris, sed capillus in eo capitis non peribit. erit ergo spiritui subdita caro spiritalis, sed tamen caro, non spiritus; sicut carni subditus fuit spiritus ipse carnalis, sed
 20 tamen spiritus, non caro. cuius rei habemus experimentum in nostrae poenae deformitate. non enim secundum carnem, sed utique secundum spiritum carnales erant quibus ait apostolus: non potui uobis loqui quasi spiritalibus, sed quasi carnalibus; et homo spiritalis sic in hac uita
 25 dicitur, ut tamen corpore adhuc carnalis sit et uideat aliam legem in membris suis repugnantem legi mentis suae; erit

23 I Cor. 3, 1

26 cf. Rom. 7, 23

1 partibus ut]	<i>T in ras.</i>	inormiter	<i>TVv</i>	2 si	<i>TV: se v</i>
6 in quo	<i>TV: quo v</i>	7 angeli	<i>T</i>	10 cadaueribus	<i>V</i>
tatem—corporis] <i>om. MV; spatium uacuum</i>		19 fere <i>litt. in V</i>			
12 uetustate	utatum <i>T</i>	15 uel in aquas	<i>TV: aliquas v</i>	16 sina-	
tur <i>TV: sed natura v</i>		17 creatores	<i>T</i>	19 sicut	<i>Vv: si cui</i>
<i>T</i>	20 habuimus <i>v</i>	21 nostra	<i>v</i>	poenae	<i>TV: pene v</i>
carnem	<i>TV: spiritum v</i>	22 utique]	<i>om. v</i>	spiritum	<i>TV: car-</i>
nem <i>v</i>	carnales erant	<i>TV: seruiebant v</i>	25 dicitur	<i>V: ducl-</i>	
tur <i>Tv</i>	et	<i>TV: ut v</i>			

autem etiam corpore spiritalis, cum eadem caro sic resurrexerit, ut fiat quod scriptum est: seminatur corpus animale, resurget corpus spiritale. quae sit autem et quam magna spiritalis corporis gratia, quia nondum uenit in experimentum, uereor, ne temerarium sit omne quod de illa profertur eloquium.

CLIII.

EX EODEM LIBRO DE CIVITATE DEI XXII. DE NOVITATE CORPORIS SPIRITALIS, IN QVAM SANCTORVM CARO MVTABITVR.

- 169 Quale erit corpus, quod omni modo spiritui subditum et eo sufficienter uiuificatum nullis alimoniis indigebit! non enim animale, sed spiritale erit, habens quidem carnis, sed sine ulla carnali corruptione substantiam.

CLIII.

DE PERVICACIA QVORVNDAM, QVI RESVRRECTIONEM CARNIS, QVAM, SICVT PRAEDICTVM EST, TOTVS MVNDVS CREDIT, IMPVGnant.

- 170 Verum de animi bonis, quibus post hanc uitam beatissimus perfruetur, non a nobis dissentiunt philosophi nobiles; de carnis resurrectione contendunt, hanc quantum possunt negant. sed credentes multi negantes paucissimos reliquerunt et ad Christum, qui hoc quod istis uidetur absurdum in sua resurrectione monstrauit, fidei corde conuersi sunt, docti et indocti, sapientes mundi et insipientes. hoc enim credidit mundus

2 I Cor. 15, 44

1 corpore Vv: corp' T	spiritalis T	sic] om. v	7 num. et
titulum om. GPv	9 caro T: cura M ^a V; corr. m. 2 M		10 sub-
ditum spiritui Gv	11 eo GVv: eos T	14 cap. CLXI T; num.	
om. Gv	16 credidit v	impugnant] ex libro sē t. XXV add.	
Gv	18 animi] animabus v	quibus bonis v	19 perfruantur v
21 multi] om. T ^a ; multos v	paucissimo T	22 absurdum T	

quod praedixit deus, qui etiam hoc praedixit, quod hanc rem fuerat mundus crediturus; neque Petri maleficiis ea cum laude credentium tanto ante praenuntiare compulsus est. ille est enim deus, quem — sicut iam dixi aliquoties nec commonere
 5 me piget — confitente Porphyrio atque id oraculis deorum suorum probare cupiente ipsa numina perhorrescunt; quem sic laudauit, ut eum et deum patrem et regem uocaret. absit enim, ut sic intellegenda sint quae praedixit, quomodo uolunt hi qui hoc cum mundo non crediderunt quod mundum credi-
 10 turum esse praedixit. cur enim non potius ita, sicut crediturus tanto ante praedictus est mundus, non sicut paucissimi garriunt, qui hoc cum mundo, quod crediturus praedictus est, credere noluerunt? si enim propterea dicunt alio modo esse credenda, ne, si dixerint uana esse conscripta, iniuriam faciant
 15 illi deo, cui tam magnum perhibent testimonium, tantam prorsus ei uel etiam grauiorem faciunt iniuriam, si etiam aliter dicunt esse intellegenda, non sicut mundus ea credidit, quem crediturum ipse laudauit, ipse promisit, ipse compleuit. utrum enim non potest facere, ut resurgat caro et uiuat in
 20 aeternum, an propterea credendum non est id eum esse facturum, quia malum est atque indignum deo? sed de omnipotentia eius, qua tot et tanta facit incredibilia, iam multa diximus. si uolunt inuenire quod omnipotens non potest, habent prorsus, ego dicam: mentiri non potest. credamus
 25 ergo quod potest non credendo quod non potest. non itaque credentes quod mentiri possit credant esse facturum quod se

2 cf. de ciu. dei XVIII, 53

1 praedixit deus TV: dixit d. v qui] quia v 2 mundus fuerat Tv neque MV: neque enim GTv 4 aliquoties v
 6 probare Tv: improbare MV cupientem MV numina] nomina MTP (o in u corr. m. 2 V) 7 deum (om. et) v 10 non] om. T 12 credituros (o in u corr. m. 1) T 13 si Tv: sic V
 14 credenda Tv: credendum V ne si TV: nisi v faciunt v
 15 cui tam] uitam v magnam v perhibenti v testimonio v tanto v 18 ipse laudauit a: esse laudauit TVv 20 id (i add. m. 2) T 25 non credendo — potest] om. T itaque V: utique Tv 26 credentis T

facturum esse promisit, et sic credant, sicut id credidit mundus, quem crediturum esse praedixit, quem crediturum esse laudauit, quem crediturum esse promisit, quem credidisse iam ostendit. hoc autem malum esse unde demonstrant? non erit illic ulla corruptio, quod est corporis malum. de ordine elementorum iam disputaui; de aliis hominum coniecturis satis diximus; quanta sit futura in corpore incorruptibili facilitas motus, de praesentis bonae ualitudinis temperamento, quae utique nullo modo illi comparanda est immortalitati, in libro XIII satis, ut opinor, ostendimus. legant superiora operis 10 huius qui uel non legerunt uel uolunt recollere quod legerunt.

CLV.

SEQVITVR: QVOMODO PORPHYRII DEFINITIO IPSIVS PLATONIS
SENTENTIA DESTRVATVR.

- 171 Sed Porphyrius ait, inquit, ut beata sit anima, corpus 15
esse omne fugiendum. nihil ergo prodest, quia incorruptibile
diximus futurum corpus, si anima beata non erit, nisi omne
corpus effugerit. sed iam et hinc in libro memorato quantum
oportuit disputaui. uerum hic unum inde tantum commemo-
rabo. emendet libros suos istorum omnium magister Plato et
dicat eorum deos, ut beati sint, sua corpora fugituros, id est
esse morituros, quos in caelestibus corporibus dixit inclusos,
quibus tamen deus, a quo facti sunt, quo possent esse securi,
immortalitatem, id est in eisdem corporibus aeternam per-
mansionem, non eorum natura id habente, sed suo consilio 20

1 sic] si v	6 coniecturis Vv: coniuncturis T	8 ualitudinis
v	9 immortalitate (e in i corr. m. 1) T	10 opinor (i ras.)
T	11 non legerant v	12 cap. CLXII T CLXX P CLXXII
Gv	13 sequitur] om. GPTv	porphyrius (us in i corr. m. 2)
P	definitio] definito GPv	14 sententia] sententia T
eodem libro XXII add. GPTv	16 fugiendam P	prodest] prode
est T	18 effugeret P ¹	iam] etiam Gv
21 dicant T	beata P ¹	fugiturus G ¹
23 deus] deos T	25 sed] om. G ¹ Pv	22 inclusus P ¹

praeualente promisit. ubi etiam illud euertit quod dicunt, quoniam est impossibilis, ideo resurrectionem carnis non esse credendam. apertissime quippe iuxta eundem philosophum, ubi dis a se factis promisit deus non factus immortalitatem, quod impossibile est se dixit esse facturum. sic enim eum locuturum narrat Plato: „quoniam estis orti“ inquit „immortales esse et indissolubiles non potestis; non tamen dissoluemini neque uos ulla mortis fata periment nec erunt ualentiora quam consilium meum, quod maius est uinculum ad perpetuitatem uestram quam illa quibus estis colligati.“ si non solum absurdi, sed surdi non sunt qui haec audiunt, non utique dubitant dis factis ab illo deo, qui eos fecit, secundum Platonem quod est impossibile fuisse promissum. qui enim dicit: „uos quidem immortales esse non potestis, sed mea uoluntate immortales eritis“ quid aliud dicit, quam „id quod fieri non potest me faciente tamen eritis“? ille igitur carnem incorruptibilem, immortalem, spiritalem resuscitabit, qui iuxta Platonem id quod impossibile est se facturum esse promisit. quid adhuc quod promisit deus, quod deo promittenti credidit mundus, qui etiam ipse promissus est crediturus, esse impossibile clamant, quando quidem nos deum, qui etiam secundum Platonem facit impossibilia, id facturum esse clamamus? non ergo, ut beatae sint animae, corpus est omne fugiendum, sed corpus incorruptibile recipiendum. et in quo

6 Plato Tim. p. 41*

1 euertit (d ras.) P euertit T quod] quo v 2 quoniam] quod P 3 eandem Pⁱ 4 dis MTV: diis G^v diis P factus] factis P 5 se] sed GⁱPⁱT facturum] futurum P locuturum MV: locutum GPT^v 6 immortalis Pⁱ 7 dissolui- mini Pⁱ 8 fata G^v: facta GⁱMPTV erunt (u ex a corr. m. 2) P 9 quam consilium] incipit codex A 10 uestra MV conlegati T 11 ^{non} sunt (non add. m. 1) V 12 dis] diis GⁱPⁱ deos G^v factos G^v 14 immortales] mortales MV 17 resuscitabit G^v: resuscitauit AGⁱMPTV 18 impos- sibile est] impossibil est M possibile est Gⁱ 19 promittente G P^v credit A credit T 20 promissus (sus ex it corr.) A 24 quo] qua MV

conuenientius incorruptibili corpore laetabuntur, quam in quo corruptibili gemuerunt? sic enim non in eis erit illa dira cupiditas, quam posuit ex Platone Vergilius, ubi ait:

rursus et incipiant in corpora uelle reuerti;

sic, inquam, cupiditatem reuertendi ad corpora non habebunt, s cum corpora, in quae reuerti cupiunt, secum habebunt et sic habebunt, ut numquam non habeant, numquam ea prorsus uel exiguum quodlibet tempus ulla morte deponant.

CLVI.

SEQVITVR: DE CONTRARIIS DEFINITIONIBVS PLATONIS ATQVE 10
PORPHYRII, IN QVIBVS, SI VTERQVE ALTERI CEDERET, A VERI-
TATE NEVTER DEVIARET.

- 172 Singula quaedam dixerunt Plato atque Porphyrius, quae si inter se communicare potuissent, facti essent fortasse christiani. Plato dixit sine corporibus animas in aeternum esse non posse. 15 ideo enim dixit etiam sapientum animas post quamlibet longum tempus tamen ad corpora redituras. Porphyrius autem dixit animam purgatissimam, cum redierit ad patrem, ad haec mala mundi numquam esse redituram. ac per hoc, quod uerum

4 Aen. 6, 751

1 incorruptibili] incorruptibile *G¹P¹* in incorruptibili *G²v* quam
in quo] *T² in ras.* quo] *om. G²v* 2 corruptibile *G¹* sic]
si *G¹v* 3 platonem *A* uirgilius *GPTv* 4 et] *om. v*
uelli *G* 5 reuertenti *P¹* 6 quae] qua *AMV* reuerti] se
uert] *V* sereuert] (re *ras.*) *M* reuertere (re *ras.*) *P* et sic habe-
bunt] *om. Gv* 7 non habeant numquam] *om. A* 8 quodlibet
scripsi: quolibet *MV* quamlibet *AGPTv* 9 cap. CLVII *A* CLXIII *T*
CLXXI *P* CLXXIII *Gv* 10 sequitur *MV*: *om. AGPTv* difiniti-
onibus *P* 11 porfyrii *A* porphirii *GPv* si] se *P¹* a] *"a* (et
add. m. 2) *P* 13 porfyrius *A* porphirius *Gv*; sic ubique
16 dixit] non dixit *T* sapientum *AGPv* anim animas *A*
17 ad] a *A* redituras (a ex u *corr.*) *P* 18 animae *G²P¹v*
purgatissimae *G²P¹v*; *om. G¹* redierint *G¹P¹v* patrem] partem
MV 19 reddituram *P* redituras *G²v*

uidit Plato si dedisset Porphyrio, etiam iustorum atque sapientum purgatissimas animas ad humana corpora redituras; rursus quod uerum uidit Porphyrius dedisset Platoni, numquam redituras ad miserias corruptibilis corporis animas sanctas, ut non singuli haec singula, sed ambo et singuli utrumque dicerent: puto quod uiderent esse iam consequens, ut redirent animae ad corpora et talia reciperent corpora, in quibus beate atque immortaliter uiuerent. quoniam secundum Platonem etiam sanctae animae ad humana corpora redibunt, secundum Porphyrium ad mala huius mundi sanctae animae non redibunt. dicat itaque cum Platone Porphyrius: „redibunt ad corpora;“ dicat Plato cum Porphyrio: „non redibunt ad mala“: et ad ea corpora redire consentient, in quibus nulla patiantur mala. haec itaque non erunt nisi illa quae promittit deus, beatas animas in aeternum cum sua aeterna carne factururas. hoc enim, quantum existimo, iam facile nobis concederent ambo, ut qui faterentur ad immortalia corpora redituras animas esse sanctorum, ad sua illas redire permitterent, in quibus mala huius saeculi pertulerunt, in quibus deum, ut his malis carerent, pie fideliterque coluerunt.

1 porphyrio (o altera ex us corr. m. 2) P 2 sapientium GPv
(et 4) redituras P¹ 3 uerum] uirum G¹ dedisset AMTV: si
dedisset GPv platone P¹ 4 corruptibiles P¹ 5 haec] hae
V 6 dicerint G¹ 7 ut] ut et GPv reddirent T et—
corpora] add. A¹ supr. uers. talia A¹: alia GMPTVv reciperet
A¹ receperint G¹ 8 beatæ libri 9 platonae T 10 mundi
huius AGPTv 11 non redēbunt A 13 consentiunt G¹ con-
sentiant G¹v 14 patiat^r (n add. m. 2) M patiat^r V patiuntur
G¹v quae] quod A 16 factur^ras AG¹MPTV (cf. p. 326, 21.
327, 10): futur^ras G¹v uicturas Dombart ex cod. R quanto
G¹P existimo MV concederent P¹ 18 sanctorum] om.
P¹ permitterint P¹ pmitterent G¹v 19 pertulerent T

CLVII.

SEQVITVR: QVID AD VERAM RESVRRECTIONIS FIDEM VEL PLATO
VEL LABEO VEL ETIAM VARRO CONFERRE POTVERINT, SI
OPINIONES EORVM IN VNAM SENTENTIAM CONVENISSENT.

- 173 Nonnulli nostri propter quoddam praeclarissimum loquendi
genus et propter nonnulla, quae ueraciter sensit, amantes Pla-
tonem dicunt eum aliquid simile nobis etiam de mortuorum
resurrectione sensisse. quod quidem sic tangit in libris de
re publica Tullius, ut eum lusisse potius quam quod id uerum
esse affirmet dicere uoluisse. inducit enim hominem reuixisse 10
et narrasse quaedam, quae Platonice disputationibus congrue-
bant. Labeo etiam duos dicit uno die fuisse defunctos et
occurrisse inuicem in quodam compito, deinde ad corpora sua
iussos fuisse remeare et constituisse inter se amicos se esse
uicturos, atque ita esse factum, donec postea morerentur. sed 15
isti auctores talem resurrectionem corporis factam fuisse narra-
runt, quales fuerunt eorum, quos resurrexisse nouimus et huic
quidem redditos uitae, sed non eo modo, ut non morerentur
ulterius. mirabilius autem quidam Marcus Varro ponit in
libris, quos conscripsit de gente populi Romani, cuius putauit 20

8 cf. Cic. de rep. VI, 4

11 cf. Plato rep. p. 614^b

1 cap. CLVIII A CLXIII T CLXXII P CLXXIII Gv 2 se-
quitur] om. AGPTv quid] quod P¹ qui P¹ fidem] om. G¹
3 Labeo] abeo G^v¹ abeo P¹ potuerunt GPTv si] se P
4 opinionis G¹ opiones P sententiam] sentiam T conuenient A
conuenisse. (t ras.) P; ex eodem libro add. GPTv 5 praeclarissi-
mum (um ex i corr. m. 2) P 8 sensisse] sensis T 9 quod id]
id quod G^v; cf. Cyprian. p. 686, 19. 687, 15 ed. Hartel 10 esse]
esset A est G^v inducet AG¹v 11 disputationibus A
12 defunctus A 13 occurrisse] corruisse (u ras.) P quadam
MV competo G^v 14 iussos] iussus AP¹ iussi G^v
remeare G¹P¹v se esse] esse M 15 uicturus P¹ 16 factum
P¹ narrant Gv 17 qualis G^v fuerat G^v fuerant G¹
quos] qđ dē G¹ quos dē P quos cum deo G^v resurrexisse A
huic] his G^v 18 redditus P¹ reddita G^v uita G^v morerentur
v 19 ulterius (ult a m. 2 in ras.) T ponet P¹ posuit G^v
20 libros MV concripsit (corr. m. 2) V potauit P¹

uerba ipsa ponenda. „genethliaci quidam scripserunt“ inquit „esse in renascendis hominibus quam appellant *παλιγγενεσίαν* Graeci; adscripserunt confici in annis numero CCCCXL, ut idem corpus et eadem anima, quae fuerint coniuncta in homine
 5 aliquando, eadem rursus redeant in coniunctionem.“ iste Varro quidem siue illi genethliaci nescio qui — non enim nomina eorum prodidit quorum commemorauit sententiam — aliquid dixerunt, quod licet falsum sit — cum enim semel ad eadem corpora, quae gesserunt, animae redierint, numquam ea sunt postea
 10 relicturae — tamen multa illius impossibilitatis, qua contra nos isti garriunt, argumenta conuellit et destruit. qui enim hoc sentiunt siue senserunt, non eis uisum est fieri non posse, ut dilapsa cadauera in auras, in puluerem, in cinerem, in humores, in corpora uescentium bestiarum uel ipsorum quoque hominum
 15 ad id rursus redeant quod fuerunt. quapropter Plato et Porphyrius uel potius quicumque illos diligunt et adhuc uiuunt, si nobis consentiunt etiam sanctas animas ad corpora redituras, sicut ait Plato, nec tamen ad mala ulla redituras, sicut ait Porphyrius, ut ex his fiat consequens, quod fides praedicat
 20 christiana, talia corpora recepturas, in quibus sine ullo modo in aeternum feliciter uiuant, assumant etiam hoc de Varrone, ut ad eadem corpora redeant, in quibus antea fuerunt, et apud eos tota quaestio de carnis in aeternum resurrectione soluetur.

1 genethliaci (liaci a m. 2 in ras.) T genethliaci Gv quidem
 P¹ inquit AG¹P¹T 2 in] om. M quam] quae G¹v palin-
 genesian libri 3 ascriberunt A; om. v numero A CCCCXL]
 quadragentis XL A quadringentis quadraginta T 4 eadem] ad eandem
 G¹v animam v fuerant G¹v hominem M 5 eandem
 G¹v redeunt A coniunctione A coniunctione T Varro] uero
 P¹ 6 illi] om. P genethliaci (liaci in ras.) T geneathliaci AP¹
 genethliaci Gv 7 prodit Gv 9 redierunt GP¹v 10 re-
 lecturae G¹P¹ 11 conuellit et destruit GPT¹v: conuellit AMV
 18 dilapsa MV delapsa AGv cadauera MV umores AP
 14 uescentium (m a m. 2 in ras.) T 15 redeunt G¹v fuerant P
 18 ait Plato] ut plato A reddituras PT 19 his (h ex b corr. m. 2,
 V fiat (n ras.) GP 20 recepturas in G¹: recepturi sint
 MV receptura sint AG¹PTv modo libri: malo G¹ 22 rediant
 P¹ fuerant P¹ 23 toto A

[DE QUALITATE VISIONIS, QVA IN FUTURO SAECULO SANCTI
DEVM VIDEBUNT. EX EODEM LIBRO XXII.]

173^a Nunc iam quid acturi sint in corporibus immortalibus atque
in spiritalibus sancti non adhuc eorum carne carnaliter, sed
spiritaliter iam uiuente, quantum dominus dignatur adiuuare
uideamus. et illa quidem actio uel potius quies atque otium
quale futurum sit, si uerum uelim dicere, nescio. non enim
hoc umquam per sensus corporis uidi. si autem mente, id est
intellegentia, uidisse me dicam, quantum est aut quid est
nostra intellegentia ad illam excellentiam? ibi est enim *par*¹⁰
dei, quae, sicut dicit apostolus, superat omnem intel-
lectum. quem nisi nostrum, aut fortasse etiam sanctorum
angelorum? non enim et dei. si ergo sancti in dei pace
uicturi sunt, profecto in ea pace uicturi sunt, quae superat
omnem intellectum. quoniam nostrum quidem superat, non ¹⁵
est dubium; si autem superat et angelorum, ut nec ipsos
excepisse uideatur, qui ait omnem intellectum: secundum
hoc dictum esse debemus accipere, quia pacem dei, qua deus
ipse pacatus est, sicut deus nouit, non eam nos sic possumus
nosse nec ulli angeli. superat itaque omnem intellectum,²⁰
non dubium quod praeter suum. sed quia et nos pro modo
nostro pacis eius participes facti summam in nobis atque
inter nos et cum ipso pacem, quantum nostrum summum est,
obtinebimus: isto modo pro suo modo sciunt eam sancti angeli;
homines autem nunc longe infra, quantumlibet prouectu mentis²⁵

11 Philipp. 4, 7

1 cap. CLXV T CLXXIII GPv; om. AMV 2 eodem] om. GP^a
XXII] om. GPv 3 iam] etiam Gv aturi T sint] sunt G
P^av 7 uellim P¹T uellem G^v 8 sensum P 9 aut] del. G¹;
om. v quid est] quidem v 10 excellentiam] add. P² in mg.
11 dicit] om. Tpr. 13 et] om. G¹ si] sicut T 14 pro-
fecto—uicturi sunt] om. G^v 15 omnem—superat] om. G^v
17 excipisse GP^a qui. P 18 debeamus G^v 19 possimus
G^v 20 omne T 21 modo] modulo Gv 24 optinebimus
T eam T: etiam GPv 25 quantolibet Gv prouectu (u
prior a m. 2 in ras. P) PT: profectu Gv

excellant. considerandum est enim, quantus uir dicebat: ex parte enim scimus et ex parte prophetamus, donec ueniat quod perfectum est; et: uidemus nunc per speculum in aenigmate, tunc autem facie ad faciem. sic iam uident sancti angeli, qui etiam nostri angeli dicti sunt, quia eruti de potestate tenebrarum et accepto spiritus pignore translati ad regnum Christi ad eos angelos iam coepimus pertinere, cum quibus nobis erit sancta atque dulcissima, de qua iam tot libros scripsimus, dei ciuitas ipsa communis. sic sunt ergo angeli nostri, qui sunt angeli dei, quemadmodum Christus dei Christus est noster. dei sunt, quia deum non reliquerunt; nostri sunt, quia suos ciues nos habere coeperunt. dixit autem dominus Iesus: uidete, ne contemnatis unum de pusillis istis. dico enim uobis, quia angeli eorum semper in caelis uident faciem patris mei, qui in caelis est. sicut ergo illi uident, ita et nos uisuri sumus; sed nondum ita uidemus. propter quod ait apostolus quod paulo ante dixi: uidemus nunc per speculum in aenigmate, tunc autem facie ad faciem. praemium itaque fidei nobis uisio ista seruatur, de qua et Iohannes apostolus loquens: cum apparuerit, inquit, similes ei erimus, quoniam uidebimus eum sicuti est. facies autem dei manifestatio eius intellegenda est, non aliquod tale membrum, quale nos habemus in corpore atque isto nomine nuncupamus.

Quapropter cum ex me quaeritur, quid acturi sint sancti in illo corpore spiritali, non dico quod iam uideo, sed dico

1 I Cor. 13, 9 sq. 3 (et 18) I Cor. 13, 12 13 Matth.
18, 10 21 I Io. 3, 2

3 uidimus *G¹P* 5 sic iam] suam *G¹* faciem suam *v* qui]
que *G¹* 6 quia] que *P¹* eruti] erudi *T* spiritu *G¹P¹*
7 angelus *G¹* 9 libros *v*: libro *T* libris *GP* 10 qui] que *G¹*
12 dereliquerunt *G^v* 13 contemnetis *P* 15 uident in caelis
G^v faciem] facient *T* 17 quod] *om.* *G¹* 18 paulo (*om.*
quod) *T¹* 20 praemium] ad praemium *v* 21 apparuerint (*om.*
similis *P¹* 24 membrorum *T* 25 isto *T*: in isto *GP^v*
nuncupamus *T* 26 aturi *T*

quod credo secundum illud quod in psalmo lego: credidi propter quod et locutus sum. dico itaque: uisuri sunt deum in ipso corpore; sed utrum per ipsum, sicut per corpus nunc uidemus solem, lunam, stellas, mare ac terram et quae sunt in ea, non parua quaestio est. durum est enim dicere, quod sancti talia corpora tunc habebunt, ut non possint oculos claudere atque aperire, cum uolent; durius autem, quod ibi deum quisquis oculos clauserit non uidebit. si enim propheta Heliseus puerum suum Giezi absens corpore uidit accipientem munera, quae dedit ei Neman Syrus, quem propheta memoratus a leprae deformitate mundaauerat, quod seruus nequam domino suo non uidente latenter se fecisse putauerat, quanto magis in illo corpore spiritali uidebunt sancti omnia, non solum si oculos claudant, uerum etiam unde sunt corpore absentes. tunc enim erit perfectum illud de quo loquens apostolus: ex parte, inquit, scimus et ex parte prophetamus; cum autem uenerit quod perfectum est, quod ex parte est euacuabitur. deinde ut quomodo posset aliqua similitudine ostenderet, quantum ab illa quae futura est distet haec uita, non qualiumcumque hominum, uerum etiam qui praecipua hic sanctitate sunt praediti: cum essem, inquit, paruulus, quasi paruulus sapiebam, quasi paruulus loquebar, quasi paruulus cogitabam; cum autem factus sum uir, euacuauit ea quae paruuli erant. uidemus nunc per speculum in aenigmate,

1 Ps. 115, 1 9 cf. III Reg. 5, 26 15 I Cor. 13, 9 sq.
21 I Cor. 13, 11 sq.

1 quod] qd T 2 et T: om. GPv uisuri] uisi G¹ 4 uidi-
mus P¹ 5 dicere enim Gv 6 ut non] T² in ras. possit
G¹v oculis P 7 uolent (e in u corr. m. 2) P 8 oculus
P 9 helyseus Gv uidit] om. v 10 ei] eras. in P neman
T: neeman Gv naaman P 11 mundaauerat (u prior ex a corr.)
P 12 uidenti P 13 non solum] om. P si] se P¹ 14 oculus
P claudunt Gv 15 illud perfectum GPv 16 possit G¹v
19 ostenderit G¹P 20 uita T: ciuitas GPv 21 praediti] prae-
dicti P 22 sapiebam q. paruulus] om. P 24 sum] om. P ea
quae] eaq. T 25 erant] erunt P

tunc autem facie ad faciem; nunc scio ex parte,
 tunc autem cognoscam, sicut et cognitus sum. si
 ergo in hac uita, ubi hominum mirabilium prophetia ita com-
 paranda est illi uitae quasi paruuli ad iuuenem, uidit tamen
 5 Heliseus accipientem munera seruum suum, ubi ipse non
 erat: itane cum uenerit quod perfectum est nec iam corpus
 corruptibile aggrauabit animam, sed incorruptibile nihil im-
 pediet, illi sancti ad ea quae uidenda sunt oculis corporeis,
 quibus Heliseus absens ad seruum suum uidendum non indi-
 10 guit, indigebunt? nam secundum interpretes septuaginta ista
 sunt ad Giezi uerba prophetae: nonne cor meum iuit
 tecum, quando conuersus est uir de curru in ob-
 uiam tibi et accepisti pecuniam? et cetera; sicut
 autem ex hebraeo interpretatus est presbyter Hieronymus:
 15 nonne cor meum, inquit, in praesentia erat, quando
 reuersus est homo de curru suo in occursum tibi?
 corde suo ergo se dixit hoc uidisse propheta, adiuto quidem
 mirabiliter nullo dubitante diuinitus. sed quanto amplius tunc
 omnes munere isto abundabunt, cum deus erit omnia in
 20 omnibus! habebunt tamen etiam illi oculi corporei officium
 suum et in loco suo erunt uteturque illis spiritus per spiritale
 corpus. neque enim et ille propheta, quia non eis indiguit,
 ut uideret absentem, non eis usus est ad uidenda praesentia;
 quae tamen spiritu uidere posset, etiam si illos clauderet, sicut
 25 uidit absentia, ubi cum eis ipse non erat. absit ergo, ut

11 IIII Reg. 5, 26

19 cf. I Cor. 15, 28

3 ita] *om. Gv* 4 illae *G^{1v}* ^{ui}tae (ui *add. m. 2*) *T* par-
 uoli *G¹* 5 ubi] *ibi P* 6 itane *G^{1T}*: ita nec *P* ita *G^{2v}*
 7 adgrauauit *P* impedit *T* impediatur *G^{1v}* 8 ea quae] *eaq. T*
 10 interpretes *T* interpretis *P* 11 iuit *G^{2v}* (*ἐπορεύθη LXX*):
 ibit *P* it *G¹*; *om. T* 12 tecum] *tecum erat T* curro *P*
 13 pecunia *P* 14 ebreo *P* interpretaetatus *T* hieronimus
libri 15 praesenti *GP* 16 occursum *P¹* 19 habundabunt
GP 20 occuli *P* 21 illis] *illi P* 23 uiderit *P* uiden-
 dam *P* uidendum *Gv* praesentiam *P* 24 spiritu] *spi T sps*
G^{1P} si] *se G¹* clausit *P* 25 absentiam *P* erit *P*

VIII.

35

dicamus illos sanctos in illa uita deum clausis oculis non uisuros, quem spiritu semper uidebunt.

Sed utrum uidebunt et per oculos corporis, cum eos apertos habebunt, inde quaestio est. si enim tantum poterunt in corpore spiritali eo modo utique etiam ipsi oculi spiritalis, quantum possunt isti quales nunc habemus: procul dubio per eos deus uideri non poterit. longe itaque alterius erunt potentiae, si per eos uidebitur incorporea illa natura, quae non continetur loco, sed ubique tota est. non enim quia dicimus deum et in caelo esse et in terra — ipse quippe ait per prophetam: caelum et terram ego impleo — aliam partem dicturi sumus eum in caelo habere et in terra aliam; sed totus in caelo est, totus in terra, non alternis temporibus, sed utrumque simul, quod nulla natura corporalis potest. uis itaque praepollentior oculorum erit illorum, non ut acrius uideant, quam quidam perhibentur uidere serpentes uel aquilae — quantalibet enim acrimonia cernendi eadem quoque animalia nihil aliud possunt uidere quam corpora — sed ut uideant et incorporalia. et fortasse ista uirtus magna cernendi data fuerit ad horam etiam in isto mortali corpore oculis sancti uiri Iob, quando ait ad deum: in obauditu auris audiebam te prius, nunc autem oculus meus uidet te; propterea despexi memet ipsum et distabui et aestimaui me terram et cinerem; quamuis nihil hic prohibeat oculum cordis intellegi, de quibus oculis ait apo-

11 Hier. 23, 24

21 Iob. 42, 5 sq.

1 sanctos] <i>s̄cs</i> <i>P</i>	2 uisurus <i>P</i> uisuris <i>G</i> ¹	3 sed utrum
uidebunt] <i>om.</i> <i>G</i> ^{1v}	oculus <i>P</i> ¹	apertus <i>P</i> ¹ apertis <i>P</i> ²
5 cor-	pori <i>T</i>	oculi] oculus <i>P</i>
		spiritalis] <i>om.</i> <i>P</i>
6 iste <i>G</i> ¹		
7 uidere <i>G</i> ¹ <i>P</i>	non] <i>no</i> <i>P</i>	9 continetur] conteretur <i>P</i>
quia] <i>P</i>	11 implebo <i>P</i>	12 aliam] <i>om.</i> <i>G</i> ^{1v} ; alia <i>P</i>
13 non]	<i>om.</i> <i>G</i> ¹	15 agrius <i>P</i>
		17 agrimonia <i>G</i> ¹ aerimonia <i>P</i>
20 horam] horum <i>G</i> ¹ <i>P</i>	21 sancti. (s ras.) <i>G</i>	deum] <i>dn̄m</i> <i>P</i>
22 audiebam <i>T</i> : obaudiebam <i>G</i> ^v oboediebant <i>P</i>		oculos meos <i>T</i>
uidet te] uidit te <i>P</i> uidete <i>T</i>	23 dispexi <i>GP</i> ^v	24 me] <i>om.</i>
<i>G</i> ¹ <i>P</i>	quamuis] quas <i>G</i> ¹ quos <i>G</i> ^{1v}	25 prohibet <i>GP</i> ^v
oculos <i>G</i> ^{1v}	cordis] corporis <i>P</i>	oculum]

stolus: inluminatos oculos habere cordis uestri. ipsis autem uideri deum, cum uidebitur, christianus ambigit nemo, qui fideliter accipit quod ait deus ille magister: beati mundicordes, quoniam ipsi deum uidebunt. sed utrum etiam corporalibus ibi oculis uideatur, hoc in ista quaestione uersamus.

Illud enim quod scriptum est: et uidebit omnis caro salutare dei, sine ullius nodo difficultatis sic intellegi potest, ac si dictum fuerit: „et uidebit omnis homo Christum dei“, qui utique in corpore uisus est et in corpore uidebitur, quando uiuos et mortuos iudicabit. quod autem ipse sit salutare dei, multa sunt et alia testimonia scripturarum; sed euidentius uenerandi illius senis Symeonis uerba declarant, qui cum infantem Christum accepisset in manus suas: nunc, inquit, dimittis, domine, seruum tuum secundum uerbum tuum in pace, quoniam uiderunt oculi mei salutare tuum. illud etiam quod ait supra memoratus Iob, sicut in exemplaribus, quae ex hebraeo sunt, inuenitur: et in carne mea uidebo deum, resurrectionem quidem carnis sine dubio prophetauit, non tamen dixit: „per carnem meam“. quod quidem si dixisset, posset deus Christus intellegi, qui per carnem in carne uidebitur; nunc uero potest et sic accipi: in carne mea uidebo deum, ac si dixisset: „in carne mea ero, cum uidebo deum“. et illud quod ait apostolus: facie ad faciem non cogit, ut deum per hanc faciem corporalem, ubi sunt oculi corporales, nos uisuros esse credamus, quem

1 Eph. 1, 18 3 Matth. 5, 8 7 Luc. 3, 6 14 Luc.
2, 29 sq. 18 (et 23) Iob. 19, 26 24 I Cor. 13, 12

1 inluminatus *P* habere oculus *P* oculos] *om.* *G*¹*v*
haberi *T* 2 uideri] uidere *G*¹*Pv* christianos *P* christus *G*¹*v*
3 fideliter] feliciter *P* accepit *P* 4 mundicordes *P*¹*T*: mundi
corde *GP*² mundo corde *v* 5 oculus *P* 6 uersamur *G*¹ 8 nodo
T: modo *G*²*PT*¹*v* modi *G*¹ difficultates *G*¹ 9 si. (c *ras.*) *G*
et] ut *T* 15 secundum uerbum tuum] *om.* *P* 16 quoniam *PT*:
quia *Gv* 18 ebreo *P* inueniuntur *G*¹*Pv* 21 posset] *om.*
T 22 carnem] canem *T* 23 uidebo—carne mea] *om.* *Gv*
25 hanc faciem] h. fidem *P* 26 corporalis *P* uisuros *P*¹

spiritu sine intermissione uidebimus. nisi enim esset etiam interioris hominis facies, non diceret idem apostolus: nos autem reuelata facie gloriam domini speculantes in eandem imaginem transformamur de gloria in gloriam, tamquam a domini spiritu; nec aliter intellegimus et quod in psalmo canitur: accedite ad eum et inluminamini, et facies uestrae non erubescant. fide quippe acceditur ad deum, quam cordis constat esse, non corporis. sed quia spiritale corpus nescimus quantos habebit accessus — de re quippe inexperta loquimur — ubi aliqua quae aliter intellegi nequeat diuinarum scripturarum non occurrit et succurrit auctoritas, necesse est, ut contingat in nobis quod legitur in libro Sapientiae: cogitationes mortalium timidae et incertae prouidentiae nostrae.

Ratiocinatio quippe illa philosophorum, qua disputant ita mentis aspectu intellegibilia uideri et sensu corporis sensibilia, id est corporalia, ut nec intellegibilia per corpus nec corporalia per se ipsam mens ualeat intueri, si posset nobis esse certissima, profecto certum esset per oculos corporis etiam spiritalis nullo modo posse uideri deum. sed istam ratiocinationem et uera ratio et prophetica inridet auctoritas. quis enim ita sit auersus a uero, ut dicere audeat deum corporalia ista nescire? numquid ergo corpus habet, per cuius oculos ea possit addiscere? deinde quod de propheta Heliseo paulo ante diximus nonne satis indicat etiam spiritu, non per corpus, corporalia posse cerni? quando enim seruus ille munera accepit, utique corporaliter gestum est; quod tamen

2 II Cor. 3, 18

6 Ps. 33, 6

13 Sap. 9, 14

1 nisi] ne sic P enim esset] om. P 3 gloria P 5 gloria P
 8 quam] quae G²v 9 quantus P quantas G¹
 10 accessos P 11 nequeat] neque ad G¹Pv 12 continguat P
 13 cogitationis P 15 ratiocinatio Gv qua T: qui G
 Pv 16 aspectum P uidere G¹Pv 18 ipsa Gv posset T: possit GPv
 19 profecto] profecto P esset] esse P
 oculus P¹ 20 spirituales G²v uidere G¹Pv ista P
 22 audiat (i in e corr. m. 2) G 24 oculus P¹

propheta non per corpus, sed per spiritum uidit. sicut ergo
constat corpora uideri spiritu, quid, si tanta erit potentia
spiritualis corporis, ut corpore uideatur et spiritus? spiritus
enim est deus. deinde uitam quidem suam, qua nunc uiuit
in corpore et haec terrena membra uegetat facitque uiuentia,
interiore sensu quisque, non per corporeos oculos nouit; aliorum
uero uitas, cum sint inuisibiles, per corpus uidet. nam unde
uiuentia discernimus a non uiuentibus corpora, nisi corpora
simul uitasque uideamus, quas nisi per corpus uidere non
possumus? uitas autem sine corporibus corporeis oculis non
uidemus.

Quam ob rem fieri potest ualdeque credibile est sic nos
esse uisuros mundana tunc corpora caeli noui et terrae nouae.
ut deum ubique praesentem et uniuersa etiam corporalia
gubernantem per corpora, quae gestabimus et quae conspiciemus,
quaquauesum oculos duxerimus, clarissima perspicuitate
uideamus, non sicut nunc inuisibilia dei per ea quae facta
sunt intellecta conspiciuntur, per speculum in aenigmate, ex
parte, ubi plus in nobis ualet fides, qua credimus, quam rerum
corporalium species, quam per oculos cernimus corporales. sed
sicut homines, inter quos uiuentes motusque uitales exerentes
uiuimus, mox ut aspiciamus, non credimus uiuere, sed uidemus,
cum eorum uitam sine corporibus uidere nequeamus, quam
tamen in eis per corpora remota omni ambiguitate conspiciamus:
ita quacumque spiritualia illa lumina corporum nostrorum

17 cf. Rom. 1, 20

18 cf. I Cor. 13, 12

1 ergo PT: enim G^v 2 uidere G¹P^v spiritu G³: spiritum
G¹PT^v quid] quod v tante P erit] erat G¹P 3 cor-
pore] corpora G¹v uideantur v 4 uita T 6 interiori P in-
teriora G¹v sensus G¹v 8 uiuentibus corpore (corr. m. 1) P
12 ualdeque] ualde G est] om. G¹v 15 gestauimus G¹v con-
spicimus P 16 quaquauesum G¹v carissima P perspicuitate
P¹ 17 nunc] nun T 19 qua] que P quam] qua P
20 oculus P¹ sed] om. P 21 exherentes P 22 aspiciemus
P non credimus — uitam] T² in ras. credemus P 23 eorum]
eorumque G¹ eorum quoque G²v 24 conspiciemus P 25 quo-
cumque G²; om. v spiritale (om. illa) G¹ lumina] lumen G¹P

circumferemus, incorporeum deum omnia regentem etiam per corpora contuebimur. aut ergo sic per illos oculos uidebitur deus, ut aliquid habeant in tanta excellentia menti simile, quo et incorporea natura cernatur, quod ullis exemplis siue scripturarum testimoniis diuinarum uel difficile est uel impossibile ostendere; aut, quod est ad intellegendum facilius, ita nobis deus erit notus atque conspicuus, ut uideatur spiritu a singulis nobis in singulis nobis, uideatur ab altero in altero, uideatur in se ipso, uideatur in caelo nouo et terra noua atque in omni quae tunc fuerit creatura, uideatur et per corpora in omni corpore, quocumque fuerint spiritalis corporis oculi acie perueniente directi. patebunt etiam cogitationes nostrae inuicem nobis. tunc enim implebitur quod apostolus, cum dixisset: nolite ante tempus quicquam iudicare, mox addidit: donec ueniat dominus et inluminet abscondita tenebrarum, et manifestabit cogitationes cordis; et tunc laus erit unicuique a deo.]

CLVIII.

EX EODEM LIBRO DE CIVITATE DEI XXII. DE AETERNA FELICITATE CIVITATIS DEI SABBATOQVE PERPETVO.

20

- 174 Quanta erit illa felicitas, ubi nullum erit malum, nullum latebit bonum, uacabitur dei laudibus, qui erit omnia in omnibus! nam quid aliud agatur, ubi neque ulla desidia cessa-

14 I Cor. 4, 5

1 circumferimus <i>G¹Pv</i>	incorporium <i>P¹</i>	2 intuebimur <i>G¹</i>
<i>Pv</i> oculos illos <i>Gv</i>	3 mente <i>P</i>	4 siue] sine <i>G¹P</i>
5 impossibile] possibile <i>G¹</i>	7 deus erit nobis <i>G</i>	8 in singulis
nobis <i>T</i> : om. <i>GPv</i>	in altero] om. <i>T¹</i>	10 omni] om̄a <i>P¹</i>
11 fuerit <i>G¹Pv</i>	12 acie] acies <i>G¹v</i>	peruenienti <i>P¹v</i> peruenientium <i>P¹</i>
directa <i>v</i> directum <i>P¹</i>	cogitationis <i>P</i>	13 nobis]
in nobis <i>P</i>	15 inlumines <i>T</i>	16 manifestauit <i>P</i>
<i>P</i>	17 a deo] explicit cod. <i>T</i>	18 cap. CLVIII A CLXXII <i>Gv</i>
CLXXIII <i>P</i>	20 ciuitas (ti add. m. 2) <i>G</i>	23 dissidia <i>G¹</i>

bitur neque ulla indigentia laborabitur, nescio. admoneor
 etiam sancto cantico, ubi lego uel audio: beati qui habi-
 tant in domo tua; in saecula saeculorum laudabunt
 te. omnia membra et uiscera incorruptibilis corporis, quae
 5 nunc uidemus per usus necessitatis uarios distributa, quoniam
 tunc non erit ipsa necessitas, sed plena, certa securitas, sem-
 piterna felicitas, proficient laudibus dei. omnes quippe illi de
 quibus iam sum locutus qui nunc latent harmoniae corporalis
 numeri non latebunt, intrinsecus et extrinsecus per corporis
 10 cuncta dispositi, et cum ceteris rebus, quae ibi magnae atque
 mirabiles uidebuntur, rationales mentes in tanti artificis laude
 rationabilis pulchritudinis delectatione succedent. qui motus
 illic talium corporum sint futuri temere definire non audeo,
 quod excogitare non ualeo; tamen et motus et status sicut
 15 ipsa species decens erit, quicumque erit, ubi quod non decebit
 non erit. certe ubi uolet spiritus, ibi erit protinus corpus;
 nec uolet aliquid spiritus, quod nec spiritum possit decere
 nec corpus. uera ibi gloria erit, ubi laudantis nec errore
 quisquam nec adulatione decipitur; uerus honor, qui nulli
 20 negabitur digno, nulli deferetur indigno; sed nec ad eum
 ambiet ullus indignus, ubi nullus permittetur esse nisi dignus;
 uera pax, ubi nihil aduersi nec a se ipso nec ab aliquo quis-

2 Ps. 83, 5

1 ammoneor *AMP²V*: ammonior *P¹* amoeniora *G¹v* 2 lego] loco
P¹ 5 uidimus *P* usos *MV* 6 plena] planae *A* 7 pro-
 ficiet *G¹* illi] illae *G¹v* 8 armoniae *libri* 9 per] *p A*
 corporis] corpus *G¹v* 10 cuncti *v* 11 uidebuntur *G¹*: uide-
 bantur *AG¹MPVv* rationalis mentis *G¹* artifices *G¹* lau-
 dam *AG* 12 rationabilis] *om. G¹v*; rationalis *P* pulchritudini
MV pulchritudine *GPv¹* delectationes *M* dilectatione *P* suc-
 cedent *a*: succedent *AGP¹v* succedunt *P¹* succedat *V* accedat *M*
 13 talium] *om. G¹v*; talum *P* temere] timere *G¹* tenere *P¹*
 14 status] factus *P* 15 ubi] ibi *MV* decet *G¹v* 16 pro-
 tenus *P* 17 uolet] uult *G¹v* posset *G¹Pv* decere] dicere
AG¹P 18 laudantes *A¹G¹Pv* 19 adolatione *GPv* deci-
 pitur *MV*: laudabitur *AGPv* 20 defertur *MV* deferretur *v*
 21 ambiet] ambiet *G¹v* ambiget *G¹P* indignos (*o in u corr.*) *G*
 permittitur *AGv*

que patitur. praemium uirtutis erit ipse qui uirtutem dedit eique se ipsum, quo melius et maius nihil possit esse, promisit. quid est enim aliud quod per prophetam dixit: ero illorum deus, et ipsi erunt mihi plebs, nisi: „ego ero unde satientur, ego ero quaecumque ab hominibus honeste desiderantur, et uita et salus et uictus et copia et gloria et honor et pax et omnia bona“? sic enim et illud recte intelligitur quod ait apostolus: ut sit deus omnia in omnibus. ipse finis erit desideriorum nostrorum, qui sine fine uidebitur, sine fastidio amabitur, sine fatigatione laudabitur. hoc munus, hic affectus, hic actus profecto erit omnibus sicut ipsa uita communis aeterna.

Ceterum qui futuri sunt pro meritis praemiorum etiam gradus honorum atque gloriarum, quis est idoneus cogitare, quanto magis dicere? quod tamen futuri sint non est ambiguum. atque id etiam beata illa ciuitas magnum in se bonum uidebit, quod nulli superiori ullus inferior inuidebit, sicut nunc non inuident archangelis angeli ceteri; tamque nolet esse unusquisque quod non accepit, quamuis sit pacatissimo concordiae uinculo ei qui accepit obstrictus, quam nec in corpore uult oculus esse qui est digitus, cum membrum utrumque contineat totius carnis pacata compago. sic itaque habebit donum alius alio minus, ut hoc quoque donum habeat, ne uelit amplius.

3 Leu. 26, 12

8 I Cor. 15, 28

1 patitur <i>AMV</i> : patietur <i>GPv</i>	2 eique] et qui <i>GPv</i>	posset
<i>A</i> 4 ipse <i>P</i> plebs <i>Gv</i>	6 copia] cupia <i>A</i>	8 deus]
<i>om. P</i> 9 qui] que <i>G¹P</i>	10 sine fatigatione laudabitur]	<i>om.</i>
<i>A</i> 11 hic actus] <i>om. G¹v</i>	profectu <i>P</i>	12 communis <i>A</i>
<i>G¹P</i> 13 gradus (d ex t corr.) <i>A</i>	15 sint] sunt <i>AGP^v</i>	
ambiguum <i>MV</i> : ambigendum <i>AGPv</i>	16 atque id] ut quod ibi	
<i>G²v</i> uidebit] habebit <i>G¹</i>	17 quod nulli—inuidebit]	<i>om. M¹</i>
inferiora (i ras.) <i>M</i> inferiori <i>V</i>	18 tamque] tamquam <i>Gv</i>	nollet
<i>G¹Pv</i> 19 pecatissimo <i>G¹</i>	20 ei] et <i>G¹Pv</i>	accipit <i>AG¹</i>
quam] quō <i>G²</i> 21 qui. (s ras.) <i>G</i>	22 pagata (g in c corr. m. 2)	
<i>G</i> compago <i>A</i> 23 ne] nec <i>G¹MVv</i>	uellit <i>P</i>	

Nec ideo liberum arbitrium non habebunt, quia peccata
eos delectare non poterunt; magis quippe erit liberum a
delectatione peccandi usque ad delectationem non peccandi
indeclinabilem liberatum. nam primum liberum arbitrium,
5 quod homini datum est, quando primum creatus est rectus,
potuit non peccare, sed potuit et peccare; hoc autem nouissi-
mum eo potentius erit, quo peccare non poterit; uerum hoc
quoque dei munere, non suae possibilitate naturae. aliud est
enim esse deum, aliud participem dei. deus natura peccare
10 non potest; particeps uero dei ab illo accepit, ut peccare non
possit. seruandi autem gradus erant diuini muneris, ut pri-
mum daretur liberum arbitrium, quo non peccare homo posset,
nouissimum, quo peccare non posset, atque illud ad compa-
randum meritum, hoc ad recipiendum praemium pertineret.
15 sed quia peccauit ista natura. cum peccare potuit, largiore
gratia liberatur, ut ad eam perducatur libertatem, in qua
peccare non possit. sicut enim prima immortalitas fuit, quam
peccando Adam perdidit, posse non mori, nouissima erit non
posse mori: ita primum liberum arbitrium posse non peccare,
20 nouissimum non *posse peccare. sic enim erit inamissibilis
uoluntas pietatis et aequitatis, quomodo est felicitatis. nam
utique peccando nec pietatem nec felicitatem tenuimus, uolun-
tatem uero felicitatis nec perdita felicitate perdidimus. certe
deus ipse numquid, quoniam peccare non potest, ideo liberum
25 arbitrium habere negandus est?

2 dilectare *P*¹ a] ad *P* 3 peccandi usque] moechandi u. *G*¹*v*
delectationem] delectatione *M* 4 indeclinabile *MVv* nam] nam in
P liberum] om. *Gv* 6 et] om. *G*¹*v* 7 eo] om. *Gv* pote-
rit] potuit *P* 8 possibilitatis *G*¹*v* 9 naturę (ę in a corr. m. 2)
G 10 ut] quod *Gv* 11 posset *P* 12 quo] ut *G*¹*v* possit
GPv 13 nouissimum — posset] om. *MV* possit *GPv* 14 per-
tineret] ptineret *A* 15 largiori *v* langiore *P*¹ longiore *P*²
18 non mori] mori *M* no mori *V* mori] more *P* nouissima—
mori] om. *G*¹ 19 non] eras. in *V*; om. *M* 20 posse (ñ add.
m. 2) *G* inamisibilis *P* 21 aequitas *A* felicitas *A*
22 tenuemus *AP* 23 uero] om. *P* perdidimus *G*¹*P*

Erit ergo illius ciuitatis et una in omnibus et inseparabilis in singulis uoluntas libera, ab omni malo liberata et impleta omni bono, fruens indeficienter aeternorum iucunditate **gaudiorum**, oblita culparum, oblita poenarum; nec ideo tamen suae liberationis oblita, ut liberatori suo non sit ingrata; quantum ergo attinet ad scientiam rationalem, memor praeteritorum etiam malorum suorum, quantum autem ad experientis sensum, prorsus immemor. nam et peritissimus medicus, sicut arte sciuntur, omnes fere morbos corporis nouit; sicut autem corpore sentiuntur, plurimos nescit, quos ipse non passus est. ut ergo scientiae malorum duae sunt, una, qua potentiam mentis non latent, altera, qua experientis sensibus inhaerent — aliter quippe sciuntur uitia omnia per sapientiae doctrinam, aliter per insipientis pessimam uitam — ita et obliuiones malorum duae sunt. aliter ea namque obliuiscitur eruditus et doctus, aliter expertus et passus; ille, si peritiam neglegat, iste, si miseria careat. secundum hanc obliuionem, quam posteriore loco posui, non erunt memores sancti praeteritorum malorum; carebunt enim omnibus, ita ut penitus deleantur de sensibus eorum. ea tamen potentia scientiae, quae magna in eis erit, non solum sua praeterita sed etiam damnatorum eos sempiterna miseria non latebit. alioquin si se fuisse miseros nescituri sunt, quomodo, sicut ait psalmus, misericordias domini in aeternum cantabunt? quo

24 Ps. 88, 2

2 ab omni—liberata] *om. G¹v* 3 indifficienter *P* iuconditate *A* iocunditate *GPv* 5 ingrata] grata *Gv* 7 experientes *G¹* 9 morbus *P* 11 qua] quae *G¹Pv* 12 latet *G¹MVv* qua *P*: quae *AGMVv* 13 inhaeret *G¹Vv* 14 doctrinae *P* insipientis *A¹* insipientes *G¹* 15 obliuiones] obliuiores *M¹V* obliuiscetur *P* 16 si] se *G¹v* peritiam] per peritiam *v* 17 neglegant *GP* neglegit *v* si] se *AP* per *G¹v* miseria] meseria *V* miseriam *G¹v* ineria *P* caret *G¹v* obliuionem] oblationem *P* 18 posteriori *GP¹v* posteriora *P¹* praeteretorum *A* 21 non solum] nam *P* 22 miseria non latebit] misericorditebit *P* si] se *G¹P* 23 fuisse] *om. M* 24 cantabo *G¹v* quo] qui *G¹v*

cantico in gloriam gratiae domini Christi, cuius sanguine liberati sumus, nihil erit profecto iucundius illi ciuitati. ibi perficietur: uacate et uidete, quoniam ego sum deus; quod erit uere maxime sabbatum non habens uesperam, quod
 5 commendauit dominus in primis operibus mundi, ubi legitur: et requieuit deus die septimo ab omnibus operibus suis, quae fecit. et benedixit deus diem septimum et sanctificauit eum, quia in eo requieuit ab omnibus operibus suis, quae inchoauit deus facere. dies
 10 enim septimus etiam nos ipsi erimus, quando eius fuerimus benedictione et sanctificatione pleni atque perfecti. ibi uacantes uidebimus, quoniam ipse est deus; quod nobis nos ipsi esse uoluimus, quando ab illo cecidimus audientes a seductore: eritis sicut di et recedentes a uero deo, quo faciente di
 15 essemus eius participatione, non desertione. quid enim sine illo fecimus, nisi quod in ira eius defecimus? a quo refectioni et gratia maiore perfecti uacabimus in aeternum uidentes, quia ipse est deus, quo pleni erimus, quando ipse erit omnia in omnibus. nam et ipsa opera bona nostra, quando ipsius potius
 20 intelleguntur esse quam nostra, tunc nobis ad hoc sabbatum adipiscendum imputantur, quia, si nobis ea tribuerimus, seruilia erunt, cum de sabbato dicatur: omne opus seruile

3 Ps. 45, 11 6 Gen. 2, 2 sq. 14 Gen. 3, 5 16 cf.
 Ps. 89, 9 22 Dent. 5, 14 •

1 cantici *G^{vo}* domini *MV*: om. *AGPv* 2 nihil erit] om.
G^{vo} illi iucundius *A* illi iocundius *GPv* 3 perficiuntur *GPv*
 deus] dñs (corr. m. 1) *A* 4 quod erit] quid e. *P^a* maxime *MV*: ma-
 ximum *AGPv* 5 mundi—operibus] om. *G^{vo}* 6 deus] dñs *A*
 8 eum] om. *M* in eo] om. *Gv* 9 inchoauit *A* 10 ipse *P*
 12 ipsi] ipse *G^{1P}* 13 uoluimus *P* uolumus *MV* seductori *P*
 14 di *AMV*: dii *GPv* recedentes *P* dii *AGPv* 15 essemus]
 essumus *M^{1V}* participationem *P* non] non nostra *A* deser-
 tionem] dissectionem *P* 16 facimus *A* in ira] mira *P* 17 uacamus
V uacamus (corr. m. 2) *M* 18 quo] quod *G^{1Pv}* plene *G^{2v}*
 20 tunc] quando *G^{2v}* nobis—quia si] om. *Gv* 21 quia si]
 quasi *P* ea] ei *P* tribuimus *P* seruilia] tunc seruilia
G^{2v} 22 de] om. *P*

non facietis in eo. propter quod et per Ezechiel prophetam dicitur: et sabbata mea dedi eis in signum inter me et inter eos, ut scirent quia ego dominus, qui sanctifico eos. hoc perfecte tunc sciemus, quando perfecte uacabimus, et perfecte uidebimus, quia ipse est deus.

Ipse etiam numerus aetatum ueluti dierum si secundum eos articulos temporis computetur, qui in scripturis uidentur expressi, iste sabbatismus euidentius apparebit, quoniam septimus inuenitur; ut prima aetas tamquam primus dies sit ab Adam usque ad diluuium, secunda inde usque ad Abraham, non aequalitate temporum, sed numero generationum; denas quippe habere reperiuntur. hinc iam, sicut Matthaeus euangelista determinat, tres aetates usque ad Christi subsequuntur aduentum, quae singulae denis et quaternis generationibus explicantur: ab Abraham usque ad Dauid una, altera inde usque ad Christi carnalem natiuitatem. fiunt itaque omnes quinque. sexta nunc agitur nullo generationum numero metienda propter id quod dictum est: non est uestrum scire tempora, quae pater posuit in sua potestate. post hanc tamquam in die septimo requiescet deus, cum eundem diem septimum, quod nos erimus, in se ipso deo faciet requiescere. de istis porro aetatibus singulis nunc diligenter longum est disputare; haec autem septima erit sabbatum nostrum, cuius

2 Ezech. 20, 12

19 Act. 1, 7

1 in eo *G³MV*: om. *AG¹Pv* et per] ad *A* ezechielem
AP hiezechielem *Gv* propheta *V* 2 dicitur *P* 4 scimus
Gv 5 perfecte] om. *G³v* 8 expressi] expressis *P* compressi
G¹ 9 inuenitur] euenitur *P* dies] om. *P* sit] esset *Gv*
10 dilubium *V* 11 aequalitatem *P* sed] sed in *Gv* denas
G³v 12 habere] abire *G¹* ibi *G³v* repperiuntur *AGMVv*
matthaeus *AMV* matheus *GPv*; sic ubique 13 subsequuntur *A*
14 aduentu *V* singuli *G¹* 15 ab] ut *G¹* ut ab *G³v* 16 ba-
billoniam *G* 18 generatione *G¹* 20 hanc] haec *A* 21 re-
quiescit *AG¹Pv* eundem] eadem *P* 22 in se *a*: inde libri
ipso] quia nos ipso *P* quia nos ipsi *G¹* quia nos ipsos *G³v* 24 au-
tem *MV*: tamen *AGPv*

finis non erit uespera, sed dominicus dies uelut octauus aeternus, qui Christi resurrectione sacratus est, aeternam non solum spiritus uerum etiam corporis requiem praefigurans. ibi uacabimus et uidebimus, uidebimus et amabimus, amabimus et laudabimus. ecce quod erit in fine sine fine. nam quis alius noster est finis nisi peruenire ad regnum, cuius nullus est finis?

CLVIII.

EX LIBRO DE CONSENSU EVANGELISTARVM II. QVOMODO DICAT
10 MATTHAEVS CENTVRIONEM AD DOMINVM ACCESSISSE PRO PVERO
SVO, CVM LVCAS DICAT QVOD AMICOS AD EVM MISERIT.

Videamus utrum sibi de seruo centurionis Matthaeus Lucas-175
que consentiant. Matthaeus enim dicit: accessit ad eum
centurio rogans eum et dicens: puer meus iacet in
13 domo paralyticus. cui uidetur repugnare quod ait Lucas:
et cum audisset de Iesu, misit ad eum seniores Iu-
daeorum rogans eum, ut ueniret et saluaret ser-
uum eius. at illi cum uenirent ad Iesum, rogabant
eum sollicite dicentes ei: quia dignus est, ut hoc
20 illi praestes; diligit enim gentem nostram et syna-
gogam ipse aedificauit nobis. Iesus autem ibat
cum illis. et cum iam non longe esset a domo, mi-
sit ad eum centurio amicos dicens: domine, noli
uexari; non enim dignus sum, ut sub tectum meum
25 intres. propter quod et me ipsum non sum dignum

13 Matth. 8, 5 sq. 16 Luc. 7, 3 sqq.

3 uerum] uerus <i>P</i>	praefigurans <i>A</i>	uacabimus] uadimus <i>P</i>
4 alterum uidebimus <i>om. MV</i>	amauimus (et) <i>P</i>	5 ecce] <i>om. G¹</i>
8 cap. CLX <i>A</i> CLXXV <i>P</i> CLXXVI <i>Gv</i>	9 euangelistarum] euan-	
geli <i>GPv</i>	10 centurioni <i>P</i>	11 amicus <i>G¹</i>
15 paralyticus <i>GPv</i>	17 saluaret] sanaret <i>v</i> sanare <i>M</i>	19 hoc]
haec <i>Gv</i>	21 aedificabit <i>G¹P</i>	ibit (corr. m. 1) <i>P</i>
22 iam]	24 uexare <i>G¹P</i>	25 dignus <i>P</i>
<i>om. P</i>		

arbitratus, ut uenirem ad te; sed dic uerbo, et sanabitur puer meus. si enim ita hoc gestum est, quomodo erit uerum quod Matthaeus narrat: accessit ad eum quidam centurio, cum ipse non accesserit, sed amicos miserit, nisi diligenter aduertentes intellegamus Matthaeum non omni modo deservisse usitatum morem loquendi? non solum enim dicere solemus accessisse aliquid, etiam antequam perueniat illuc, quo dicitur accessisse — unde etiam dicimus: „parum accessit“ uel „multum accessit“ eo, quo appetit peruenire — uerum etiam ipsam peruentionem, cuius adipiscendi causa acceditur, dicimus plerumque factam, etsi eum ad quem peruenit, non uideat ille qui peruenit, cum per amicum peruenit ad aliquem, cuius ei fauor est necessarius. quod ita tenuit consuetudo, ut iam etiam uulgo peruentores appellentur qui potentium quorumlibet tamquam inaccessibiles animos per conuenientium personarum interpositionem ambitionis arte pertingunt. si ergo ipsa peruentio usitate dicitur per alios fieri, quanto magis accessus per alios fieri potest, qui plerumque infra peruentionem remanent, quando potuerit quisque plurimum quidem accedere, sed tamen non potuerit peruenire? non ergo absurde Matthaeus, etiam quod uulgo possit intellegi, per alios factum accessum centurionis ad dominum compendio dicere noluit: accessit ad eum centurio.

Verum tamen non neglegenter intuenda est etiam sancti euangelistae altitudo mysticae locutionis, secundum quam scriptum est in psalmo: accedite ad eum et inlumina-

26 Ps. 33, 6

1 uerem ^{al} A	uerbum P	3 accessit] accessisse MV; fort. recte;
cf. p. 547, 1	4 amicus P	6 disseruisse P more MPV
8 illuc quo] illud quod G ¹ Pv	accessesse P ¹	9 uel — accessit] om.
G ¹ v eo] adeo Gv	quo] quod AG ¹ Pv	10 adipiscendi AMPV:
adipiscendae Gv	11 dicemus G ¹ P	factam G ² : factum AG ¹
MPVv etsi] ut si P	12 non uideat — peruenit] om. M	
13 fauor] fabor MV	14 iam] om. Gv	15 animos] amicos G ¹
16 conuenientiam V (m. 1 et 2)	17 dicetur G ¹ P	18 potest] om.
P	21 absurde M	possit] posse P
25 altitudo] multitudo MV	26 accidite A	
loquutionis MV	quam] quod G ² in ras.; om. v	

mini. proinde quia fidem centurionis, qua uere acceditur ad Iesum, ipse ita laudauit, ut diceret: non inueni tantam fidem in Israhel, ipsum potius accessisse ad Christum dicere noluit prudens euangelista quam illos per quos uerba sua
 5 miserat. porro autem Lucas ideo totum quemadmodum gestum esset aperuit, ut ex hoc intellegere cogeremur, quemadmodum dixerit alius, qui mentiri non possit. sic enim illa mulier, quae fluxum sanguinis patiebatur, quamuis fimbriam nestimenti eius tenuerit, magis tamen tetigit dominum quam
 10 illae turbae, a quibus premebatur. ut enim haec quo magis credidit, eo magis tetigit dominum, ita et centurio, quo magis credidit, eo magis accessit ad dominum. iam cetera in hoc capitulo, quae alter dicit et alter praetermittit, superfluo pertractantur, cum ex illa regula primitus commendata nihil
 15 inueniantur habere contrarium.

CLX.

ITEM EX EODEM LIBRO. QVOMODO MATTHAEVS MARCO
 CONGRVAT DE VIRGA, QVAM SECVNDVM MATTHAEVM DICIT
 DOMINVS NON FERENDAM, SECVNDVM MARCVM AVTEM SOLAM
 20 FERENDAM.

Solet item quaeri, quomodo Matthaeus et Lucas commemo- 176
 rauerint dixisse dominum discipulis, ut nec uirgam ferrent,
 cum dicat Marcus: et praecepit eis, ne quid tollerent

2 Matth. 8, 10 8 cf. Luc. 8, 43 sqq. 22 Matth. 10, 10
 Luc. 9, 3 23 Marc. 6, 8

1 fidem] *om. G¹* 2 ita] *om. Gv* laudabit *MV* dicere
M tantam] tantem *P* 6 esset] esse *P* 7 dixerit] acces-
 sisse dixerit *P* mentire *G¹P* possit *MV*: potuit *AGPv*
 8 fluxu *MV* 9 magis] *om. P* quam illae—tetigit dominum]
om. MV 10 ille *AP* 13 superfluo] superflue *v* superflua
P 14 commendatad (sic) *A* 15 inueniatur *Gv* 16 cap. CLXI
A CLXXVI *P* CLXXVII *Gv* 17 libro] l. de consensu euangeli-
 starum II *AGPv* 19 non] *eras. in G* 21 commemorauerunt
A 23 quid] quit *A*

in uia nisi uirgam tantum, et sequatur etiam ipse: non peram, non panem, neque in zona aes, ut ostendat in eodem loco uersari narrationem suam, in quo et illorum qui dixerunt nec uirgam ferendam. quod ita soluitur, ut intellegamus sub alia significatione dictam uirgam, quae secundum 5 Marcum ferenda est, et sub alia illam quae secundum Matthaeum et Lucam non est ferenda, sicut sub alia significatione intellegitur temptatio, de qua dictum est: deus neminem temptat, et sub alia de qua dictum est: temptat uos dominus deus uester, ut sciat, si diligitis eum; illa 10 seductionis est, haec probationis. sicut iudicium aliter accipitur, de quo dictum est: qui bene fecerunt, in resurrectionem uitae, qui male fecerunt, in resurrectionem iudicii; et aliter, de quo dictum est: indica me, deus, et discerne causam meam de gente non sancta. illud 15 enim iudicium damnationis est, hoc discretionis.

Et multa alia sunt uerba, quae non habent unam significationem, sed diuersis locis congruenter posita diuerso modo intelleguntur et aliquando cum expositione dicuntur — ut est illud: nolite pueri effici sensibus, sed malitia paruuli estote, ut sensibus perfecti sitis. hoc enim breuiter clausa sententia dici potuit: „nolite esse pueri, sed estote pueri“; et illud: si quis putat se sapientem esse in uobis in hoc saeculo, stultus fiat, ut sit sapiens, quid aliud dixit quam „non sit sapiens, ut sit sapiens“? — 25 aliquando autem clause ita dicuntur, ut exerceant inquirentem;

8 Iac. 1, 13 9 Deut. 13, 3 12 Io. 5, 29 14 Ps.
42, 1 20 I Cor. 14, 20 23 I Cor. 3, 18

2 peram (e ex o corr. m. 2) P 3 uersare G¹P^ov 4 uirga
A 5 quae secundum — 7 non est ferenda] om. MV 6 alia] alia
significatione P 8 de] da P deus — dictum est] om. G¹
10 eum] P² in ras. 13 male] mala G 14 de] om. G¹ quo]
qua P 15 causam A 16 iudicium] iudium P discretionis
A 18 congruentur MV 19 cum] om. v 22 causa (1 add.
m. 2) P 23 et] ut Gv 25 quid MV: quid enim AGPv
sapiens] sapiens P 26 clause PV: clausae A clausa Gv exer-
ciant A exerceat MVv

ut est quod ait ad Galatas: inuicem onera uestra portate, et sic adimplebitis legem Christi. qui enim putat se esse aliquid, cum nihil sit, se ipsum seducit. opus autem suum probet unusquisque, et sic in semet ipso habebit gloriam et non in altero; unusquisque enim proprium onus portabit. nisi oneris nomen sub diuersis significationibus acceperis, procul dubio putabis eundem sibi in loquendo esse contrarium, et hoc in una sententia tam uicine positis uerbis; qui cum paulo ante diceret: alter alterius onera portate, postea dixit: unusquisque proprium onus portabit. sed alia sunt onera participandae infirmitatis, alia reddendae rationis deo de actibus nostris; illa cum fratribus sustentanda communicantur, haec propria ab unoquoque portantur. ita et uirga intellegitur spiritaliter, de qua dicebat apostolus: in uirga ueniam ad uos; et corporaliter, qua utimur siue ad equum siue ad aliquid aliud opus fuerit, ut interim omittam et alias huius nominis figuratas significationes.

Vtrumque ergo accipiendum est a domino apostolis dictum, et ut nec uirgam ferrent et ut non nisi uirgam ferrent. cum enim secundum Matthaeum diceret eis: nolite possidere aurum neque argentum neque pecuniam in zonis uestris, non peram in uia neque duas tunicas neque calciamenta neque uirgam, continuo subiecit: dignus est enim operarius cibo suo. unde satis ostendit cur

1 Gal. 6, 2—5

15 I Cor. 4, 21

21 Matth. 10, 9^{sq.}

1 honera <i>P</i>	2 enim] <i>om. Gv</i>	3 seducet <i>V</i>	5 ipso]
ipsum <i>A</i>	6 enim] autem <i>A</i>	portauit <i>A</i>	7 honeris <i>P</i>
acciperis <i>MV</i>	8 putabis] potabis (<i>r add. m. 2</i>) <i>A</i>	contrium (<i>ra</i>	
<i>add. m. 2</i>) <i>P</i>	et] ut <i>P¹</i>	9 sentia (<i>ten add. m. 2</i>) <i>P</i>	uicinae
<i>MV</i> qui] que <i>G¹P¹</i>	12 reddenda <i>P¹</i>	13 sustendanda	
(<i>corr. m. 1</i>) <i>V</i>	14 ab unoquoque] a bono quoque <i>A</i>	16 utemur	
<i>G¹P¹</i> equum (<i>a ras.</i>) <i>P</i>	17 aliquid] alia quid <i>A</i>	opus]	
si opus <i>G¹v</i>	alias] alia <i>G¹v</i>	18 figuratas] figuras <i>MV</i>	19 ergo]
<i>om. Gv</i>	20 et ut non—ferrent] <i>om. G¹v</i>	non] <i>om. P¹</i>	21 di-
cere <i>V</i>	23 tunicas <i>P</i>	25 enim] <i>om. P¹</i>	

VIII.

36

eos haec possidere ac ferre noluerit, non quo necessaria non sint sustentationi huius uitae, sed quia sic eos mittebat, ut eis haec deberi demonstraret ab illis ipsis quibus euangelium credentibus annuntiarent, tamquam stipendia militantibus, tamquam fructum uineae plantatoribus, tamquam lac gregis pastoribus. unde Paulus dicit: quis militat suis stipendiis umquam? quis plantat uineam et de fructu eius non edet? quis pascit gregem et de lacte gregis non percipit? hinc enim loquebatur de his quae necessaria sunt praedicatoribus euangelii. unde paulo post dicit: si nos uobis spiritalia seminauimus, magnum, si uestra carnalia metamus? si alii potestatis uestrae participant, non magis nos? sed non sumus usi hac potestate. unde apparet non haec ita praecepisse dominum, tamquam euangelistae uiuere aliunde non debeant quam eis praebentibus quibus annuntiant euangelium — alioquin contra hoc praeceptum fecit idem apostolus, qui uictum de manuum suarum laboribus transigebat, ne cuiquam grauis esset — sed potestatem dedisse, in qua scirent sibi ista deberi. cum autem a domino aliquid imperatur, nisi fiat, inoboedientiae culpa est. cum autem potestas datur, licet cuique non uti et tamquam de suo iure cedere. haec ergo dominus loquens discipulis id agebat, quod ipse apostolus paulo post apertius ita explicat: nescitis, quia qui in templo operantur quae de templo sunt edunt? qui

6 I Cor. 9, 7 11 I Cor. 9, 11 sq. 17 cf. I Thess. 2, 9
24 I Cor. 9, 13—15

1 possidere ac (h ras.) P¹ 2 sustentationi] sustentatio in G^{1v}
3 euangelium credentibus] om. A¹ 4 annuntiarent AGPv 5 greges A 7 fructibus Gv 8 edit AP¹ gregis] eius P
9 percipit P¹ 11 magnum MV: magnum est AGPv 12 alii] aliis A potestates P¹ 13 sumus (u ras.) A 14 haec non AGPv dominum] deum Gv 17 uictum (u altera ex a corr.) G
18 transigebant M¹ ne] nec A 19 sciret A ista] ipsa Gv 20 debere G¹P¹ cum] tum V 21 inoboedientiae] inoboediae P 22 uti] utique G¹ 24 paulo] paulus GP^{1v}
post] om. Gv 25 operatur MV

altari deseruiunt altari compartiuntur? sic et dominus ordinauit his qui euangelium annuntiant de euangelio uiuere; ego autem nullius horum usus sum. cum itaque dicit ita dominum ordinasse, se autem usum non esse, utique ostendit utendi potestatem datam, non impositam seruiendi necessitatem.

Hoc ergo ordinans dominus, quod eum ordinasse dicit apostolus, qui euangelium annuntiant de euangelio uiuere, illa apostolis loquebatur, ut securi non possiderent neque portarent
 10 huic uitae necessaria nec magna nec minima. ideo posuit: nec uirgam, ostendens a fidelibus suis omnia deberi ministris suis nulla superflua requirentibus. ac per hoc addendo: dignus est enim operarius cibo suo, prorsus aperuit et inlustrauit unde et quare haec omnia loqueretur. hanc ergo
 15 potestatem uirgae nomine significauit, cum dixit, ne quid tollerent in uia, nisi uirgam tantum. potuit enim etiam sic breuiter dici: „nihil necessariorum uobiscum feratis, nec uirgam, nisi uirgam tantum“, ut illud quod dictum est: nec uirgam, intellexeretur „ne minimas quidem res“; quod
 20 uero adiunctum est: nisi uirgam tantum intellegatur, quia per potestatem a domino acceptam, quae uirgae nomine significata est, etiam quae non portantur non deerunt. utrumque ergo dominus dixit. sed quia non utrumque unus euangelista commemorauit, putatur ille qui uirgam sub alia significatione
 25 positam tollendam dixit ei qui uirgam rursus aliud significantem non tollendam dixit esse contrarius; sed iam ratione reddita non putetur.

1 altari] altario <i>M</i>	altare <i>P</i> ¹	ad altare <i>Gv</i>	altari] altare <i>G</i> ¹
de altari <i>G</i> ^{2v}	compartiuntur] comparticipantur <i>G</i> ^{2v}	3 ego	
autem — 8 uiuere] <i>om.</i> <i>v</i> ¹	nullius] nihil <i>P</i> ¹ in ras.	usus sum	
horum <i>A</i>	4 se autem—esse] <i>om.</i> <i>A</i> ¹	5 utique] utque <i>A</i>	9 apo-
stolis] ap ^{os} <i>P</i> ¹	possederent <i>P</i>	11 nec] <i>om.</i> <i>G</i> ^{1v}	debere
<i>G</i> ^{2v}	13 dignus <i>A</i>	14 loquerentur <i>G</i> ^{1v}	19 intellegatur
<i>AGPv</i>	ne minimas — intellegatur] <i>om.</i> <i>Gv</i>	20 nisi—tantum]	
<i>om.</i> <i>P</i> ¹	quia] qui <i>G</i> ¹ <i>P</i> ¹	21 per] <i>om.</i> <i>Gv</i>	potestate <i>G</i> ^{2v}
accepta <i>v</i>	23 dominus] <i>om.</i> <i>P</i> ¹	24 qui] que <i>P</i> ¹	25 posita <i>V</i>
aliud] alia <i>G</i> ^{2v}	significantem] significatione <i>G</i> ^{2v}	26 rationi <i>G</i> ¹ <i>P</i>	

Sic et calciamenta cum dicit Matthaens in uia non esse portanda, curam prohibet, qua ideo portanda cogitantur, ne desint. hoc et de duabus tunicis intellegendum est, ne quisquam eorum praeter eam quam esset indutus aliam portandam putaret sollicitus, ne opus esset, cum ex illa potestate 5 posset accipere. proinde Marcus dicendo calciari eos sandaliis uel soliis aliquid hoc calciamentum mysticae significationis habere admonet, ut pes neque tectus sit neque nudus ad terram, id est nec occultetur euangelium nec terrenis commodis innitatur. et quod non portari uel haberi duas tunicas, sed 10 expressius prohibet indui dicens: et ne induerentur duabus tunicis, quid eos monet nisi non dupliciter, sed simpliciter ambulare?

Ita dominum omnia dixisse nullo modo dubitandum est partim proprie, partim figurate, sed euangelistas alia istum, 15 alia illum inseruisse scriptis suis, quaedam uero eadem uel duos uel tres eorum quoslibet uel omnes quattuor posuisse; nec sic tamen omnia esse conscripta, quae ab illo seu dicta seu facta sunt. quisquis autem putat non potuisse dominum in uno sermone quaedam figurate, quaedam proprie ponere 20 eloquia, cetera eius inspicat: uidebit quam hoc temere atque inerudite arbitretur. potest enim iste, ut unum aliquid dicam, quod animo interim occurrit, quoniam monet, ut non sciat sinistra quid faciat dextra, et ipsas elemosynas et quidquid illic aliud praecipit figurate accipiendum putare. 25

11 Marc. 6, 9

24 cf. Matth. 6, 3

2 qua] quia <i>AG</i>	3 duobus <i>MV</i>	tunicis] tunicis <i>P</i>	tonicis
hic <i>Gv</i>	4 eam] ea <i>A</i>	quam] qua <i>Av</i>	5 potestatem <i>M¹V</i>
6 possit <i>P¹</i>	7 soleis <i>GM¹P¹v</i>	8 habire <i>G¹</i>	nec nudus
<i>AGPv</i>	ad] at <i>G¹P¹</i>	9 nec occultetur] ne o. <i>Gv</i>	10 por-
tare <i>Gv</i>	habere <i>GP¹v</i>	tonicas <i>GPv</i>	11 expressius <i>A</i>
indui prohibet <i>AGPv</i>	12 sed simpliciter] <i>om.</i>	<i>MV</i>	ambulare sed
simpliciter <i>Gv</i>	15 figuratae <i>MV</i>	figuratae <i>A</i>	17 duo <i>GPv</i>
quoslibet] quamlibet <i>G¹v</i>	uel omnes] et o. <i>G¹</i> ;	<i>om. v</i>	posuisse]
potuisse <i>G¹</i>	18 nec] uel <i>M¹</i>	19 autem putat] hoc <i>G¹v</i>	20 in] <i>om.</i>
<i>P¹</i>	figuratae <i>A¹MV¹</i>	21 eloquia, cetera] eloquacitatem <i>G¹v</i>	
23 monet] ammonet <i>A</i>	manet <i>G¹</i>	24 quid] quod <i>AG</i>	facit <i>A</i>
dextera <i>GPv</i>	25 praecepit <i>GP¹</i>	figuratae <i>MV</i>	figuratae <i>A</i>

Sane rursus admoneo, quod oportet meminisse lectorem, ne tali admonitione saepissime indigeat, aliis atque aliis sermonum suorum locis dominum iam multa iterasse, quae alibi dixerat, ne forte ipsorum locorum ordo, cum ex alio euangelista non conuenit, alicui eorum hinc putet esse contrarium, cum intellegere debeat iterum alibi dici quod iam alibi dictum erat, nec tantum de dictis uerum etiam de factis obseruari debere. nihil enim prohibet hoc idem iterum factum credere. calumniari autem euangelio, dum non credit iterum factum
 10 quod iterum fieri non potuisse nemo conuincit, sacrilegae uanitatis est.

CLXI.

EX EODEM LIBRO DE CONSENSU EVANGELISTARVM II. QVOMODO
 QVOD MATTHAEVS ET MARCVS DICVNT POST SEX DIES FACTVM
 15 LVCAS DICIT POST OCTO.

Sequitur Matthaeus: amen dico uobis, sunt quidam 177
 de hic stantibus, qui non gustabunt mortem, donec uideant filium hominis uenientem in regno suo. et post dies sex assumpsit Iesus Petrum et
 20 Iacobum et Iohannem fratrem eius et duxit illos in montem excelsum seorsum et cetera usque ad illud, ubi ait: nemini dixeritis uisionem, donec filius hominis a mortuis resurgat. haec uisio domini in monte
 coram tribus discipulis, Petro, Iacobo et Iohanne, ubi etiam de
 25 caelo illi testimonium paternae uocis perhibitum est, a tribus

16 Matth. 16, 28—17, 9 Marc. 9, 1—9 Luc. 9, 27—36

2 saepissime (q a m. 2) V	5 conuenerit AGPv	post con-
uenit spatium uacuum 3 litt. in V	putat G ¹ P	6 debeant
Go 7 obseruare GMPVv	9 calumniare G ¹ Pv	euangelion
A 11 est] om. v	12 cap. CLXII A CLXXVII P CLXXVIII	
Go 14 quod] eras. in P	17 custabunt A	mortem (em a
m. 2 in ras. 7 litt.) P	19 sex dies P	21 muntam A ad]
om. GPv	23 domini] om. Go	24 coram GPv: eorum AMV
Iohanni A		

euangelistis eodem ordine commemoratur et ad easdem omnino sententias; sed cetera secundum ea genera locutionum diuersa sine ulla sententiarum diuersitate, quae multis locis superius demonstrauiamus, uideri a legentibus possunt.

Quod autem Marcus post sex dies factum dicit sicut Mat- 5
thaeus, Lucas autem post octo, non contemnendi sunt quos mouet, sed ratione reddita instruendi. dies enim quando enun-
tiamus dicentes: „post tot dies“, aliquando non annumeramus eum in quo loquimur et eum quo res ipsa futura est, quam prae-
nuntiamus uel pollicemur, sed medios, post quos re uera 10
plenos atque integros illud futurum est. hoc fecit Matthaeus et Marcus; excepto eo die, quo haec loquebatur Iesus, et illo, quo exhibuit memoratam in monte uisionem, medios dies in-
tuentes dixerunt: post sex dies; quod ille annumeratis finalibus, id est primo atque ultimo, dixit: post octo dies, 15
eo loquendi modo, quo pars pro toto commemoratur.

Item quod Lucas ait de Mose et Helia: et factum est, cum discederent ab illo, ait Petrus ad Iesum: praeceptor, bonum est nobis hic esse et cetera, non debet putari contrarium ei quod Matthaeus Marcusque ita 20
coniunxerunt Petrum hoc suggessisse, quasi adhuc Moses et Helias cum domino loquerentur. non enim expresserunt, quod tunc, sed tacuerunt potius, quod iste addidit, illis discedentibus hoc Petrum de tribus tabernaculis faciendis domino sugges-
sisse. addidit etiam Lucas intransitibus illis in nubem factam 25

17 Luc. 9, 33

2 locutione <i>Ppr.</i>	diuersa]	dinersu	<i>P^a</i>	uersa	<i>MV</i>	3 sine
ulla]	sincula	<i>A</i>	4 uidere	<i>P^a</i>	5 dit	<i>A</i>
<i>APv</i>	7 enuntiamus	<i>A</i>	8 tot dies]	dies	***	(octo a m. 2)
<i>P</i>	adnumeramus	<i>A</i>	enumeramus	<i>v</i>	10 prae-	nuntiamus <i>A</i>
11 plenos (o ex u corr.)	<i>A</i>	12 marchus	<i>P</i>	13 exhibuit	<i>P</i>	
montem	<i>A</i>	14 adnumeratis	<i>A</i>	numeratis	<i>v</i>	15 finalibus <i>v</i>
ultimo]	om. <i>v</i>	16 eo loquendi—factum est]	om. <i>P^a</i>	17 moyses		
<i>P^a</i>	moysi <i>v</i>	elia	<i>P</i>	18 discenderent	<i>A</i>	19 nobis]
<i>v</i>	21 coniunxerunt	<i>P</i>	moyses	<i>Pv</i>	22 enim]	om. <i>Pv</i>
23 tunc]	dictum est <i>v</i>	iste (e ex i corr.)	<i>P</i>	addit	<i>v</i>	desce-
dentibus	<i>A</i>	24 petrus (s a m. 2 in ras.)	<i>P</i>			

esse uocem de nube; quod illi non dixerunt, sed nec contradixerunt.

CLXII.

EX EODEM LIBRO. DE ALABASTRO VNGENTI QVOMODO NON
5 REPVGNET MATTHAEO ET MARCO DICENTIBVS: ANTE BIDVVM
PASCHAE IOHANNES, QVI DICIT: ANTE SEX DIES.

Cum autem esset Iesus in Bethania in domo Si- 178
monis leprosi, accessit ad eum mulier habens alabastrum ungenti pretiosi et fudit super caput
10 ipsius recumbentis et cetera usque ad illud, ubi ait: dicetur et quod haec fecit in memoriam eius. nunc iam de muliere atque ungento pretioso quod in Bethania gestum est consideremus. Lucas enim, quamuis simile factum commemoret nomenque conueniat eius apud quem conuiuatur
15 dominus — nam et ipsum Simonem dicit — tamen, quia non est contra naturam uel contra morem hominum, ut, si potest unus homo habere nomina duo, multo magis possint et unum nomen habere homines duo, potius credibile est alium fuisse illum Simonem, non leprosum, in cuius domo hoc in Bethania
20 gerebatur. nam nec Lucas in Bethania rem gestam dicit, quam narrat; et quamuis non commemoret ciuitatem aut castellum, ubi factum sit, tamen non uidetur in eodem loco

5 Matth. 26, 2 Marc. 14, 1 6 Io. 12, 1 7 Matth. 26,
6—13 13 cf. Luc. 7, 36—50

1 sed nec contradixerunt *AGPv: om. MV* 3 cap. CLXIII *A*
CLXXVIII *P; om. v* 4 libro] l. de consensu euangelistarum secundo
(secundum *A*) *APv* alapastro *A* ungenti *AP²; om. P¹*
5 marchio *v* biduum] uiduum *V* 6 iohannis *AP¹* 7 bethanea
A symonis *Pv* 8 leprosi *A* 9 ungenti *v* "fudit (ef *add.*
m. 2) *P* caput] *P² supr. uers.* 11 dicetur] *om. P¹v* 12 at-
que] utique *v* ungento (u *add. m. 2*) *V* 13 similem *MV*
14 commemorat (a *ras.*) *P* conuiuatus *A* 15 symonem *Pv*
16 morem (a *ras.*) *P* si] se *P¹* sepe *v* 17 multo—homines
duo] *om. AMV* 19 symonem *v* non] uel *v* leprosus *A*
domo (o *altera ex u corr.*) *P* 22 castellā *P*

uersari eius narratio. nihil itaque aliud intellegendum arbitror nisi non quidem aliam fuisse mulierem, quae peccatrix tunc accessit ad pedes Iesu et osculata est et lauit lacrimis et tersit capillis et unxit ungento — cuius dominus adhibita similitudine de duobus debitoribus ait dimissa esse peccata multa, quoniam dilexit multum — sed eandem Mariam bis hoc fecisse, semel scilicet, quod Lucas narrauit, cum primo accedens cum illa humilitate et lacrimis meruit peccatorum remissionem. nam hoc et Iohannes, quamuis non sicut Lucas quemadmodum factum esset narrauerit, tamen ipsam Mariam commendans commemorauit, cum iam de Lazaro resuscitando coepisset loqui, antequam ueniret in Bethaniam. quod ita ibi narrat: erat autem quidam, inquit, languens Lazarus a Bethania de castello Mariae et Marthae, sororis eius; Maria autem erat, quae unxit dominum ungento et extersit pedes eius capillis suis, cuius frater Lazarus infirmabatur. hoc dicens Iohannes attestatur Lucae, qui hoc in domo Pharisaei cuiusdam Simonis factum esse narrauit. iam itaque hoc Maria fecerat. quod autem in Bethania rursus fecit aliud est, quod ad Lucae narrationem non pertinet, sed pariter narratur a tribus, Iohanne scilicet, Matthaeo et Marco.

Inter istos igitur tres, Matthaeum, Marcum et Iohannem, quemadmodum hoc conueniat attendamus; de quibus non

5 Luc. 7, 47 13 Io. 11, 1 sq. 22 cf. Io. 12, 1—8 Marc. 14, 3—9

2 quidem]	quidam v	alia V	muliere A	quae] quam
P ¹	peccatrix V	3 a ^{****} sit (cces add. m. 2) A		osculatus
MV	4 ungento (v add. m. 2) V	adhibita (ta add. m. 2 in ras.) P	adhibens v	5 similitudinem v
om. P ¹	8 illa] illa muliere A ¹	10 esset] esse Pv		6 multa]
				narra-
uit P ¹	12 bethania V	13 inquit] om. v ¹	languens A	languens P
	15 marthae V	sorores A	maria uitem V	
16 dominum] pedes v	ungento (u add. m. 2) V	ungentom A ¹		
18 attestatur P ¹ in ras.	19 symonis v	20 ferat (ce add. m. 2)		
P	22 mattheum A	marcum A	23 inter istos—Marcum]	
om. A ^{1v}				

est dubium, quod eandem rem narrant gestam in Bethania, ubi etiam discipuli, quod omnes tres commemorant, murmura-
uerunt aduersus mulierem tamquam de perditione pretiosissimi
ungenti. quod ergo Matthaeus et Marcus caput domini un-
gento perfusum dicunt, Iohannes autem pedes, regula illa
ostenditur non esse contrarium, quam demonstrauiamus, cum
de quinque panibus pasceret turbas. ibi enim, quia non defuit
qui et quinquagenos et centenos discubuisse commemoraret,
cum alius quinquagenos dixerit, non potuit uideri contrarium;
10 potuisset autem, si alius centenos tantum posuisset, sicut alius
quinquagenos. et tamen debuit inueniri utrumque factum
esse. quo exemplo informari nos oportuit, sicut illic ad-
monui, etiam ubi singuli euangelistae commemorant, utrum-
que factum intellegere. proinde et hic non solum caput sed
15 et pedes domini accipiamus perfudisse mulierem. nisi forte,
quoniam Marcus fracto alabastro perfusum caput commemorat,
tam quisque absurdus et calumniosus est, ut aliquid in uase
fracto neget remanere potuisse, unde etiam pedes perfunderet.
sed cum iste contenderit sic fuisse fractum, ut nihil ibi residui
20 fieret, nitens aduersus ueritatem euangelii, quanto melius et
religiosius contendet alius non esse ita fractum, ut totum
effunderet, nitens pro ueritate euangelii? ille autem calum-

6 cf. de cons. euang. II, 46

1 eandem rem] de eadem re v	narrant P	gestam Pv
bethania (t ex o corr. m. 3) V	4 unguenti P ¹ V ² v	dominum
P ungento] ungento illo AP ¹ v	ungento illum P ¹	5 regulae
illi v	7 non] om. v	8 quinquagenos (o ex u corr.) AP
9 alius (u ex o corr.) P	quinquagenos A	uidere P ¹
10 po-	tuisset] posuisse v	autem — posuisset] om. v
(si) alios A		
(sicut) alius (u ex o corr.) P	11 quinquagenus P ¹	inuenire P ¹ v
utrumque] ut utrumque v	utrum P ¹	12 esse] esset v
admo-	nui] ammoni A	14 hic] hinc MV
16 fracto (o ex u corr.)		
A commemorat A	17 uase v: uasi (?) A	uas PV
18 etiam]	iam v	perfunderet P
19 contenderet P ¹	diceret v	fuisse
MV: esse APv	fractum] factum MV	21 religiosius (u ex o
corr.) A	contendit P ¹ v	contenderet P ¹
fractum] factum M		
P ¹ V	22 effunderet P	effundens v
ille (e ex i corr.) P		

niator si tam pertinaciter caecus est, ut euangelistarum concordiam de alabastro fracto frangere conetur, prius accipiat perfusos pedes, antequam illud fractum esset, ut in integro remaneret, unde etiam caput perfunderetur, ubi fractura illa totum effunderet. a capite quippe nobis ordinate consuli ⁵ agnoscimus, sed ordinate etiam nos a pedibus ad caput ascendimus.

Cetera facti huius nullam mihi uidentur habere quaestionem. quod enim alii dicunt discipulos murmurasse de ungenti effusione pretiosi, Iohannes autem Iudam commemorat, et ¹⁰ ideo quia fur erat, manifestum puto esse discipulorum nomine eundem Iudam significatum locutione illa, quam de Philippo in quinque panibus insinuauimus, plurali numero pro singulari usurpato. potest etiam intellegi, quod et alii discipuli aut senserint hoc aut dixerint aut eis Iuda dicente persuasum sit, ¹⁵ atque omnium uoluntatem Matthaeus et Marcus etiam uerbis expresserint, sed Iudas propterea dixerit, quia fur erat, ceteri uero propter pauperum curam; Iohannem uero de solo illo id commemorasse uoluisse, cuius ex hac occasione furandi consuetudinem credidit intimandam. 20

1 si tam] sic tam A ¹	sit an v	caecus] caesus A	est] esset
A	2 fracto (o ex u corr.) P	3 perfusus AP ¹	4 perfunderetur P
ubi] ibi P	6 ad caput] om. P	8 nulla P	
uidetur P ^v	9 murmurasse discipulos (discipulis P) P ^v	unguenti P ¹ V ^v	ungento P ¹
10 iuda V	11 quia] qui V	puto esse] potuisse P ^v	12 loquutione V
locationem P ^v	illam v		
13 insinuamus v	plurali (v add. m. 2) V	16 et] om. A	
17 fur erat (r erat a m. 2 in ras.) V	18 iohannem uero] scripsit V ¹ in spatio uacuo relicto	uero MV: autem AP ^v	19 id] id eum v
commemorasse MV: commemorare AP	commemorari v		

CLXIII.

ITEM EX EODEM LIBRO DE CONSENSV EVANGELISTARVM III.
DE HORA DOMINICAE PASSIONIS, QVEMADMODVM NON INTER
SE DISSENTIANT MARCVS, QVI DICIT HORA TERTIA, ET

5 IOHANNES, QVI DICIT HORA QVASI SEXTA.

Si igitur hora quasi sexta Pilato sedente pro tribunali tra- 179
ditus est crucifigendus Iudaeis, quomodo hora tertia crucifixus
est, sicut uerba Marci non intellegentes quidam putauerunt?
prius enim, qua hora crucifigi potuerit; deinde uidebi-
10 mus, cur hora, tertia crucifixum dixerit Marcus. hora
erat quasi sexta, cum traditus est crucifigendus
Pilato sedente, ut dictum est, pro tribunali. non enim
iam plena sexta erat, sed quasi sexta, id est peracta quinta
et aliquid etiam de sexta esse coeperat. numquam autem isti
15 dicerent „quinta et quadrans“ aut „quinta triena“ aut „quinta
semis“ aut aliquid huius modi. habent enim istum morem
scripturae, ut a parte totum ponant, maxime in temporibus;
sicut de octo illis diebus, post quos eum dicunt ascendisse in
montem; quorum medios intuens Matthaeus et Marcus dixe-
20 runt: post sex dies. praesertim quia tam moderate idem
Iohannes locutus est, ut non diceret: „sexta“ sed: quasi sexta.
quod si ita non diceret, sed tantummodo sextam diceret,
possemus nos ita intellegere, quemadmodum loqui scripturae
solent, sicut dixi, a parte totum, ut peracta quinta et inchoata
25 sexta gererentur haec quae narrata sunt in crucifixione do-

4 Marc. 15, 25 5 (et 10) Io. 19, 18 sqq. 18 cf. Luc.
9, 28 20 Matth. 17, 1 Marc. 9, 2

1 cap. CLXIII A CLXXVIII P CLXXX Gv 2 item MV:
om. APv 3 hora] ora A 4 marci] v 5 iohannis AP¹ 8 po-
tauerunt A 9 potuerit AM¹ potuerit V: potuerit uideamus GM¹Pv
11 est] esset A 15 et] eras. in P triena AV: triem Pv triens a
ut (a add. m. 2) V 16 aliquid A 17 a parte] aperte A
19 muntem A medios] medius AP medium v 20 dies sex
APv quia] qui M¹V 21 loquutus V 23 possumus A
ita] delituit in A 24 dixi—gererentur] om. M¹ inchoata A
25 gerentur (re add. m. 2) P narrata sunt] narrantur Pv

mini nostri, donec completa sexta illo pendente fierent tenebrae, quibus tres euangelistae attestantur, Matthaeus, Marcus et Lucas.

Quaeramus iam consequenter, cur dixerit Marcus, cum commemorasset quod crucifigentes eum diuiserunt uestimenta eius, mittentes sortes super eis, quis quid tolleret, et secutus adiunxerit: erat autem hora tertia, et crucifixerunt eum. iam certe dixerat: et crucifigentes eum diuiserunt uestimenta eius. sic etiam ceteri attestantur, quod eo crucifixo uestimenta diuisa sunt. si eius rei gestae tempus uoluit commemorare Marcus, sufficeret dicere: erat autem hora tertia; ut quid adiunxit: et crucifixerunt eum, nisi quia uoluit aliquid recapitulando significare, quod quaesitum inueniretur, cum scriptura ipsa illis temporibus legeretur, quibus uniuersae ecclesiae notum erat, qua hora dominus ligno suspensus est, unde posset huius uel error corrigi uel mendacium refutari? sed quia sciebat a militibus suspensum dominum, non a Iudaeis, sicut Iohannes apertissime dicit, occulte uoluit ostendere eos magis crucifixisse qui clamauerunt, ut crucifigeretur, quam illos qui ministerium principi suo secundum suum officium praebuerunt. intellegitur ergo fuisse hora tertia, cum clamauerunt Iudaei, ut dominus crucifigeretur; et ueracissime demonstratur tunc eos crucifixisse, quando clamauerunt, maxime quia nolebant uideri se hoc fecisse; et propterea eum Pilato tradiderant, quod eorum uerba satis

2 cf. Matth. 27, 45 Marc. 15, 33 Luc. 23, 44 7 Marc. 15, 25
8 Marc. 15, 24 18 cf. Io. 19, 23

2 euangelistae *P* 5 commemorasset (com *add. m. 2*) *P* 6 sortes *A*: sorte *V* sortem *Pv* 7 autem *APv*: enim *V* (cf. p. 573, 21)
10 gestae] gesta *P*¹ gesta et *v* tempos *A* 11 commemorari *v*
erat — adiunxit] *om. P*¹ 15 uniuersa* (*e add. m. 2*) *V* notum (*o ex a corr. m. 2*) *V* dominus (*us ex o corr. m. 2*) *V* 16 possit *v* error. *P* errorem *v* 18 iudaeis (*om. a*) *A* iohannis *A*
19 ostendere uoluit *APv* 21 intellegetur *P*¹ ergo] *om. v* 22 clamauerint *P*¹ 23 ueracissimi *P*¹ demonstraretur *v* 24 uidere *AP*¹ se] si *A* 25 eum] eum *v* tradiderunt *v* quod *APv*: quando *V*

inducant secundum Iohannem. cum enim dixisset eis Pilatus:
 quam accusationem affertis aduersum hominem
 hunc? responderunt et dixerunt ei: si non esset
 hic malefactor, non tibi tradidissemus eum. dixit
 ergo eis Pilatus: accipite eum nos et secundum
 legem uestram iudicate eum. dixerunt ergo Iudaei:
 nobis non licet interficere quemquam. quod ergo
 maxime uideri fecisse nolebant, hoc eos hora tertia fecisse
 Marcus ostendit, uerissime iudicans magis fuisse domini
 necatricem linguam Iudaeorum quam militum manus.

Facile autem uidebit qui sine impietatis durtia uoluerit
 attendere, quam opportuno loco Marcus hoc de tertia hora
 posuerit, ut quisque ibi recordetur, qua hora Iudaei cruci-
 fixerint dominum, qui uolebant in Romanos uel principes uel
 milites transferre ipsum facinus, ubi factum ministrorum
 militum commemoratum est. ait enim: et crucifigentes
 eum diuiserunt uestimenta eius, mittentes sortes
 super eis, quis quid tolleret. qui hoc, nisi milites, sicut
 Iohannes manifestat? ergo, ne quisquam cogitationem tanti
 criminis auersus a Iudaeis in milites illos conuerteret: erat
 autem, inquit, hora tertia, et crucifixerunt eum;
 ut illi potius crucifixisse inueniantur, quos hora tertia ut
 crucifigeretur clamare potuisse diligens inquisitor inueniet,
 cum aduerterit hoc quod a militibus factum est hora sexta
 factum esse.

Quamquam non desint qui parasceue, quam Iohannes com-
 memorauit dicens: erat autem parasceue, hora quasi

2 Io. 18, 29—31

16 Marc. 15, 24 sq.

27 Io. 19, 14

2 aduersus APv	3 et dixerunt] om. A	4 hic] om. v
malifactor v	6 ergo AV: ergo ei Pv	8 uideri] uidere P ¹
uideri se v	9 uirissime A	12 oportuno libri
	14 uolebant (b ex u corr. m. 2) V	13 cruci- fixerunt Pv
17 sortem Pv	22 illi V: illi eum APv	in] ad v
26 desunt P ¹	24 hora—factum esse] om.	20 auersus (d ras.) P
	(et 27) parascheue P; sic ubique	27 para- sceuen v

sexta, hora diei tertia uelint intellegi, qua sedit Pilatus pro tribunali, ut eadem tertia completa uideatur, quando crucifixus est, atque illo iam pendente in ligno aliae tres horae peractae sint, et reddiderit spiritum; ut ab ea hora, qua defunctus est, id est diei sexta, tenebrae fierent usque ad nonam. ⁵ dicunt enim die quidem illo, quem dies sabbati sequebatur, parasceuen fuisse paschae Iudaeorum, quod ab eodem sabbato inciperent azyma, sed tamen uerum pascha, quod iam in passione domini gerebatur, non Iudaeorum, sed christianorum coepisse praeparari, id est parasceuen habere ab hora noctis ¹⁰ nona, ideo quod dominus a Iudaeis occidendus praeparabatur. parasceue quippe interpretatur praeparatio. ab illa ergo nona hora noctis usque ad eius crucifixionem occurrit hora parasceue sexta secundum Iohannem et hora diei tertia secundum Marcum, ut non Marcus horam illam recordatam recapitulando ¹⁵ commemorauerit, qua clamauerunt Iudaei: crucifige, crucifige, sed eam potius horam tertiam dixerit, qua dominus est crucifixus in ligno. quis fidelis non faueat huic solutioni quaestionis, si modo possit aliquis articulus conici ab hora nona noctis, unde coepisse parasceuen paschae nostrae, id est ²⁰ praeparationem mortis Christi, congruenter intellegamus? si enim dicamus eam coepisse, quando a Iudaeis apprehensus est dominus, adhuc noctis primae partes erant; si, quando ad domum perductus est soceri Caiphae, ubi et auditus est a principibus sacerdotum, adhuc gallus non cantauerat, quod ²⁵ ex

16 Io. 19, 6 cf. Marc. 15, 14

1 horam d. tertiam v	diei] die V (cf. p. 150, 25)	uellent
P ¹ 2 eadem] eam diem A	uedeatur A	3 illo] illi P
pendentem A	pendenti P ^v	4 reddiderit AV
A pascha (a altera ex e corr.) P	8 azima libri	7 parasceuen pascha
(h ras.) P	11 ideo V: in eo APv	12 interpretaetur A
illa] illo A	15 recordata A	recapitulando] recapitulandam P ¹
recapitularet tamen recapitulando v	16 qua (a ex e corr.) P	
alterum crucifige om. Pv	17 potius V: prorsus APv	cruci-
fixus est v	18 huic faueat APv	19 si modo] immo v
V	20 pascae A	21 si] sic v
22 adpraehensus A	23 par-	
tis P ¹	24 socer ¹ (i add. m. 2) P	25 principibus A

Petri negatione colligimus, quae cum iam audiretur facta est; si autem, quando Pilato traditus est, iam mane fuisse apertissime scriptum est. restat ergo, ut intellegamus tunc coepisse istam parasceuen paschae, id est praeparationem mortis domini, quando responderunt omnes principes sacerdotum, apud quos primo audiebatur, et dixerunt: reus est mortis, quod apud Matthaeum et Marcum inuenitur, ut recapitulando intellegantur de Petri negatione postea dixisse quod antea factum erat. non enim absurde conicitur eo tempore, quando, ut dixi, reum mortis pronuntiauerunt, nonam horam noctis potuisse esse. ex qua hora usque ad horam, qua sedit Pilatus pro tribunali, quasi sexta hora fuit, non diei, sed parasceues, id est immolationis domini, quod uerum pascha est, ut plena sexta eiusdem parasceues, quae plena diei tertia occurrebat, dominus suspenderetur in ligno. siue ergo hoc potius intellegendum eligatur siue Marcus tertiam horam recoluerit eamque maxime ad condemnationem Iudaeorum in domini crucifixione commemorare uoluerit, qua intelleguntur clamare potuisse, ut crucifigeretur, ut ipsos potius crucifixisse acciperemus quam eos quorum manibus suspensus in ligno est; sicut ille centurio magis accessit ad dominum quam illi amici, quos misit: procul dubio quaestio soluta est de hora dominicae passionis, quae maxime solet contentiosorum concitare impudentiam et infirmorum imperitiam perturbare.

6 Matth. 26, 66 cf. Marc. 14, 64 22 cf. de cons. euang. II, 20

1 colligimus *P* 6 est] *add. P^a supr. uers.* 7 ut] et *A*
 10 dixi (i altera ex e corr.) *A* 11 esse potuisse *AP^o* 13 parasceues] parasceuen *v* parascheue *P* id est] sed *v* immolationis] stimulationis *v* 14 uerum] uero *A* parasceue *v*
 17 horam tertiam *v*¹ recoluerit] dicere uoluerit *v* eamque] ea que *P*¹ 18 crucifixione (8 a m. 2) *P* 20 acceperimus *P^o*
 21 ille centurio—quam] *om. v* 24 maximae *A* 25 perturbare (b *add. m. 2*) *V*

CLXIII.

EX EODEM LIBRO DE CONSENSV EVANGELISTARVM III. DE
DVOBVS LATRONIBVS, QVOMODO NON REPVGNENT MATTHAEVS
ET MARCVS LVCAE, QVI DIXIT VNVM EORVM INSVLTASSE,
ALTERVM CREDIDISSE.

180 Sequitur Matthaeus et dicit: id ipsum autem et latrones, qui fixi erant cum eo, improperebant ei. nec Marcus discrepat, hoc idem dicens aliis uerbis. Lucas autem potest putari repugnare, nisi genus locutionis satis usitatum non obliuiscamur. ait enim Lucas: unus autem de his qui pendebant latronibus blasphemabat eum dicens: si tu es Christus, saluum fac te et ipsum et nos. et sequitur idem ipse atque ita contextit: respondens autem alter increpabat illum dicens: neque tu times deum, quod in eadem damnatione es? et nos quidem iuste; nam digna factis recipimus; hic uero nihil mali gessit. et dicebat ad Iesum: domine, memento mei, cum ueneris in regnum tuum. et dixit illi Iesus: amen dico tibi, hodie mecum eris in paradiso. quomodo ergo, sicut Matthaeus dicit, latrones, qui fixi erant cum eo, improperebant ei; uel, sicut Marcus dicit, et qui cum eo crucifixi erant conuiciabantur ei, quando quidem unus eorum conuiciatus est secundum Lucae testimonium, alter et compescuit eum et in deum credidit, nisi intellegamus Matthaeum et Marcum breuiter perstringentes hunc locum pluralem numerum pro singulari posuisse? sicut in epistula

6 (et 21) Matth. 27, 44 8 (et 22) Marc. 15, 32 10 Luc.
23, 39—43

1 cap. CLXV A CLXXX P CLXXXI Gv 2 eodem] om. Pv
3 repugnet APⁱ 4 insultasse] exultasset (?) A 8 discrebat
A 9 repugnari Pⁱ 10 obliuiscamus MV 13 ita] Pⁱ in
ras. 14 increpabat A 19 illi] illis V 20 odie P 22 ei]
eii Vⁱ eis Vⁱ 23 conuiciebantur PV 24 Lucae] luce V
25 compescuit] occupescuit P 26 prestringentes A perstringentem
v 27 singulare P epistola Av

ad Hebraeos legimus pluraliter dictum: clausurunt ora
 leonum, cum solus Danihel intellegatur, et pluraliter dictum:
 secti sunt, cum de solo Isaia tradatur. in psalmo etiam
 quod dictum est: adstiterunt reges terrae, et prin-
 5 cipes conuenerunt in unum, pluralem numerum pro
 singulari positum in Actibus apostolorum exponitur. nam reges
 propter Herodem, principes propter Pilatum intellexerunt qui
 testimonium eiusdem psalmi adhibuerunt. sed quia et pagani
 solent calumniari euangelio, uideant quemadmodum locuti
 10 sunt auctores eorum Phaedras, Medeas et Clytemestras, cum
 singulae fuerint. quid autem usitatus uerbi gratia, quam ut
 dicat aliquis: „et rustici mihi insultant“, etiam si unus insultet?
 tunc enim esset contrarium quod Lucas de uno manifestauit,
 si illi dixissent ambo latrones conuiciatos domino; ita enim
 15 non posset sub numero plurali unus intellegi. cum uero
 dictum est: latrones, uel: qui cum eo crucifixi erant,
 nec additum est „ambo“, non solum, si ambo fecissent, posset
 hoc dici, sed etiam, quia unus hoc fecit, potuit usitato
 locutionis modo per pluralem numerum significari.

1 Hebr. 11, 83 3 Hebr. 11, 37 4 Ps. 2, 2 6 cf. Act.
 4, 26 sq.

1 ebreos *P* cluserunt *APv* 2 intellegatur *V*: significari
 intellegatur *APv* 3 isaia *AV*: esaia *Pv* traditur *P*¹ tradetur
v 4 adsteterunt *P* adsteterun *A* 5 conuenerunt *A* plu-
 rale *A* 6 singulare *P*¹ 8 pacani *A* 10 auctoris *P*¹
 faedras *libri* Medeas] medias *Pv* clytemestras *APV*: clite-
 mestras *v* 11 gratiam *A* quam] *om.* *P*¹ 12 maliquis *A*
 si] se *P*¹ 14 ambos *APv* ita enim non *a*: tamen *libri*; tam
 non *fort.* 15 in numero *A* cum] com *A* 17 posset (n *add.*
m. 2) *P* 18 potuit] posuit *P* 19 lucutionis *P*¹ modo (o
 altera ex u corr.) *P* per] *per* *P* propter *v*

CLXV.

ITEM EX EODEM LIBRO III. QVOD APVD IIII EVANGELISTAS
INVENIATVR DECIES COMMEMORATVM DOMINVM VISVM ESSE
AB HOMINIBVS POST RESVERRECTIONEM.

- 181 Inuenimus itaque apud quattuor euangelistas decies com- 5
memoratum dominum uisum esse ab hominibus post resur-
rectionem: semel ad monumentum mulieribus; iterum eisdem
egredientibus a monumento in itinere; tertio Petro; quarto
duobus euntibus in castellum; quinto pluribus in Hierusalem,
ubi non erat Thomas; sexto, ubi eum uidit Thomas; septimo 10
ad mare Tiberiadis; octauo in monte Galilaeae secundum
Matthaeum; nono, quod dicit Marcus, nouissime recum-
bentibus, quia iam non erant in terra cum illo conuiuaturi;
decimo in ipso die, non iam in terra, sed eleuatum in nubem,
cum in caelum ascenderet, quod Marcus et Lucas comme- 15
morant. Marcus quidem post illud, quod eis discumbentibus
apparuit, ita continuans, ut diceret: et dominus quidem,
postquam locutus est eis, assumptus est in caelum;
Lucas autem praetermissis omnibus, quae per XL dies agi ab
illo cum discipulis potuerunt, illi primo die resurrectionis 20
eius, quando in Hierusalem pluribus apparuit, coniungit tacite
nouissimum diem, quo ascendit in caelum, ita narrans: edu-
xit autem illos foris in Bethaniam et eleuatis
manibus suis benedixit eos. et factum est, cum

7 cf. Io. 20, 14 8 cf. Matth. 28, 9 cf. Luc. 24, 34 9 Luc.
24, 15 cf. Io. 20, 19-23 10 cf. Io. 20, 26 11 cf. Io. 21, 1
cf. Matth. 28, 16 sq. 12 Marc. 16, 14 17 Marc. 16, 19
22 Luc. 24, 50 sq.

1 cap. CLXVI A CLXXXI P CLXXXII Gv 2 item] om. AGPv
libro] l. de consensu euangelistarum AGPv 3 commemoratum
A 6 resurrectione A 8 egredientibus MV (cf. graec. ἐξελεθούσαι):
regredientibus AGPv 11 thiberiadis v galileae libri 12 dicit]
om. Pⁱ 13 quia] qui v erat A 14 nube. P nube v 15 caelo
APⁱ 17 ita] om. v et] om. Av dominus quidem] om. v
19 Lucas] om. v omnibus aut. praetermissis v 20 die APVv:
diei a 23 foris V: foras APv 24 suis] om. v eos Vvⁱ:
eis APvⁱ

benediceret eis, recessit ab eis et ferebatur in caelum. uiderunt ergo eum, praeter quod in terra uiderant, etiam dum ferretur in caelum. totiens ergo in euangelicis libris commemoratus ab hominibus uisus, antequam ascendisset in caelum: in terra scilicet nouies et in aere semel ascendens.

Sed non omnia scripta sunt, sicut Iohannes fatetur. crebra enim erat eius cum illis conuersatio per dies XL, priusquam ascendisset in caelum. non tamen eis per omnes XL continuos
 10 apparuerat. nam post diem primum resurrectionis eius alios VIII dies interuenisse dicit Iohannes, post quos eis rursus apparuit, tertio autem ad mare Tiberiadis, fortassis continuo consequenti die; nihil enim repugnat. et deinde quando uoluit, constituens eis, quod et ante praedixerat, eos in Galilaeae
 15 montem praecedere; atque omnino per illos XL dies quotiens uoluit, quibus uoluit, quemadmodum uoluit, sicut Petrus dicit, quando eum Cornelio et his qui cum illo fuerant praedicabat: qui simul, inquit, manducauimus et bibimus cum illo, posteaquam resurrexit a mortuis, per dies
 20 XL; non quod cotidie per dies XL cum illo manducassent et bibissent; nam erit contrarium Iohanni, qui octo illos dies interposuit, quibus eis uisus non est, ut tertio manifestaretur ad mare Tiberiadis. inde iam etiam si cotidie illis uisus et cum illis conuiuatus est, nihil repugnat. et fortasse ideo
 25 dictum est: per XL dies, qui quater deni sunt in mysterio uel totius mundi uel totius temporalis saeculi, quia et illi

7 cf. Io. 20, 30

8 cf. Act. 1, 3

18 Act. 10, 41

2 praeter] peter P	3 feretur A	toties v	4 commemo-
ratur v	ab] om. v	5 aere] aera (ae a m. 2 in ras.) P	
9 omne- (s ras.) A	continuus P	continuo v	10 alios] alinus (?)
A	12 tyberiadis Pv	fortasses P ¹	14 ante (om. et) v
eos] eis v	galilaeae libri	15 quoties v	17 cornilio A
fuerat P	20 per] om. A	21 dies illos Pv	23 tyberiadis
Pv	illis] om. P ¹	uisus et cum illis] om. v	24 fortasse
(om. et) A ¹	25 dies XL Pv	qui] qui- P	quia v
quaterni illi dies v	deni] in ras. 6 litt. P ¹	mysterio] mini-	
sterio P			

primi decem dies, in quibus erant illi octo dies, a parte totum possunt more scripturarum non dissonè computari.

Conferatur ergo et quod ait apostolus Paulus utrum nihil afferat quaestionis: resurrexit, inquit, tertio die secundum scripturas et apparuit Cephae. non dixit: „primo apparuit Cephae“; nam esset contrarium quod primo mulieribus apparuisse in euangelio legitur. postea, inquit, duodecim; quibuslibet, qua hora libet, ipso tamen resurrectionis die. deinde apparuit plus quam quingentis fratribus simul, siue isti cum illis XI erant congregati, clausis ostiis 10 propter metum Iudaeorum, unde cum exisset Thomas, uenit ad eos Iesus; siue post octo illos dies quandolibet, nihil habet aduersi. postea, inquit, apparuit Iacobo; non tunc autem primum accipere debemus uisum esse Iacobo, sed aliqua propria manifestatione singulariter. deinde apostolis 15 omnibus; nec illis tunc primum, sed iam ut familiaris conuersaretur cum eis usque ad diem ascensionis suae. nouissime autem omnium, inquit, quasi abortiuo apparuit et mihi, sed hoc iam de caelo post non paruum tempus ascensionis suae. 20

Nunc iam uideamus, quod distuleramus, cuius mysterii gratia secundum Matthaeum et Marcum resurgens ita mandauerit: praecedam uos in Galilaeam, ibi me uidebitis. quod etsi completum est, tamen post multa completum est, cum sic mandatum sit, quamquam sine praeiudicio 25 necessitatis, ut aut hoc solum aut hoc proximum expectaretur

4 I Cor. 15, 4—8 23 Matth. 26, 32 et 28, 7 Marc. 14, 28
et 16, 7

1 decem] deci <i>P</i> ¹ decies <i>v</i>	a parte] apte <i>P</i> ¹	2 dissonè
<i>A</i> desone <i>P</i> computare <i>P</i> ¹	3 Paulus] om. <i>v</i>	4 tertia <i>v</i>
5 non dixit—Cephae] om. <i>v</i>	6 mulieribus <i>A</i>	7 duodecim] XI
<i>A</i> 8 qua hora libet] om. <i>v</i>	die. <i>P</i>	11 metu <i>V</i>
nunc <i>A</i> 14 autem] om. <i>P</i> ¹ <i>v</i>	18 nouissimae <i>A</i>	13 non]
<i>V</i> 20 tempos <i>A</i>	23 galilaeam <i>A</i> galileam <i>Pv</i>	14 abortiuo
pletum est] om. <i>P</i> ¹	25 quamquam] tamquam <i>v</i>	24 com-
<i>A</i> 26 proximum <i>MV</i> : primum <i>APv</i>		pletum] praeiudicium

feri debuisset. procul dubio ergo, quoniam uox est ista non euangelistae narrantis, quod ita factum, sed angeli ex mandato domini et ipsius postea domini, euangelistae autem narrantis, quod ita, sed ab angelo et a domino dictum sit, prophetice dictum accipiendum est. Galilaea namque interpretatur uel transmigratio uel reuelatio. prius itaque secundum transmigratio-
 5 ntionis significationem quid aliud occurrit intellegendum: praecedit uos in Galilaeam, ibi eum uidebitis, nisi quia Christi gratia de populo Israhel transmigratura erat ad
 10 gentes? quibus apostoli praedicantes euangelium nullo modo crederentur, nisi eis ipse dominus uiam in cordibus hominum praepararet; et hoc intellegitur: praecedit uos in Galilaeam. quod autem gaudentes mirarentur dirruptis et euictis difficultatibus aperiri sibi ostium in domino per inlumen-
 15 tionem, hoc intellegitur: ibi eum uidebitis, id est: „ibi membra eius inuenietis, ibi uiuum corpus eius in his qui uos susceperint agnoscetis“. secundum illud autem, quod Galilaea interpretatur reuelatio, non iam in forma serui intellegendum est, sed in illa in qua aequalis est patri, quam promisit apud
 20 Iohannem dilectoribus suis, cum diceret: et ego diligam eum et ostendam me ipsum illi; non utique secundum id quod iam uidebant et quod etiam resurgens cum cicatricibus non solum uidendum sed etiam tangendum postmodum ostendit, sed secundum illam ineffabilem lucem, qua inlu-
 25 minat omnem hominem uenientem in hunc mun-

18 cf. Philipp. 2, 6 sq.

20 Io. 14, 21

24 Io. 1, 9

1 debuisse] debuis || f. 154^r V debuisset (set add. m. 2) M dubio
 bio V 2 factum V: factum sit AP factum est v 4 sed quod
 ita APv 5 interpretaetur A 7 quid] quod P¹ 8 praecedit A
 PV (cf. *gracc. προάγει*): praecedet v gallilaeam A 9 Christi] xp^s
 V transmigratura A 10 praedicantis P¹ 11 crederent v
 12 praecedet v gallilaeam A 13 disruptis P²v disruptus P¹
 et euictis difficultatibus] add. V¹ in spatio uacuo relicto euictus
 P¹ 14 aperire v apperire P ostium ostium V hostium v
 pe' (r add. m. 2) V 16 membra (om. ibi) P 17 susceperint
 Av agnoscetis (e ex i corr. in A) AP²V: agnoscitis P²v 18 forma]
 firma A 19 in illa] illa P 20 dicerit A

dum, secundum quam lucet in tenebris, et tenebrae eam non comprehendunt. illuc nos praecessit, unde ad nos ueniens non recessit et quo nos praecedens non deseruit. illa erit reuelatio tamquam uera Galilaea, cum similes ei erimus; ibi eum uidebimus sicuti est. ipsa erit etiam beatorum transmigratio ex isto saeculo in illam aeternitatem, si eius praecepta sic amplectamur, ut ad eius dextram segregari mereamur. tunc enim ibunt sinistri in combustionem aeternam, iusti autem in uitam aeternam. hinc illuc transmigrabunt et ibi eum uidebunt, quomodo non uident impii. tolletur enim impius, ut non uideat claritatem domini; et impii lumen non uidebunt. haec est autem, inquit, uita aeterna, ut cognoscant te unum uerum deum et quem misisti Iesum Christum; sicut in illa aeternitate cognoscitur, quo seruos perducet per formam serui, ut liberi contemplantur formam domini.

CLXVI.

EX LIBRO DE CONSENSU EVANGELISTARVM IIII. QVOD IN TRIBVS ACTIVAE, IN IOHANNIS AVTEM EVANGELIO DONA CONTEMPLATIVAE VIRTUTIS ELUCEANT IDONEIS DINOSCERE; ET QVIA NON PERFECTE, SED EX PARTE SIT, IDEO SIC MANEBIT, DONEC VENIAT.

182 Discipulis etiam insufflando dedit spiritum sanctum, ne ipse spiritus, qui trinitati consubstantialis et coaeternus est, tan-

1 Io. 1, 5 4 cf. I Io. 3, 2 7 cf. Matth. 25, 33 8 cf. Matth. 25, 46 11 Es. 26, 10 12 Io. 17, 8 23 cf. Io. 20, 22

2 eam *Vv*: eum *AP* compraehendunt *A* comprehenderunt *v*
 3 disseruit (is in e corr. m. 2) *P* 4 similis *A* 7 ad] ab
v dextra *v* 8 mereamur] non mereamur *v* 9 illuc] illud
P transmigrabant *P* 10 ibi] om. *v* tollitur *P*ⁱ 11 ut
non] ne *v* 14 in] om. *A* 15 quo* (s ras.) *P* seruos] seruus
P perducit *P*^{iv} 16 contemplant *MV* 17 cap. CLXVII *A*
CLXXXII *P* CLXXXVI *Gv* 19 iohannes *P*ⁱ 20 eluceant] eluci-
ant *P* & luceant *A* dinoscere (g ras.) *P* et] om. *AP*
21 quia] que *P*ⁱ perfecte] prefecto *P*ⁱ 24 trinitate *P*^{iv}

tummodo patris esse, non etiam filii spiritus putaretur.
 postremo suas oues Petro se amanti eumque amorem ter
 confitenti commendans dicit eundem Iohannem sic se uelle
 manere, donec ueniat. ubi etiam mihi uidetur alto docuisse
 5 mysterio istam ipsam Iohannis euangelistae dispensationem,
 qua in lucem liquidissimam uerbi sublimitate fertur, ubi
 trinitatis aequalitas et incommutabilitas uideri potest, et qua
 maxime proprietate distet a ceteris homo, cuius susceptione
 uerbum caro factum est, perspicue cerni cognoscique non posse,
 10 nisi cum ipse dominus uenerit. ideo sic manebit, donec ueniat.
 manebit autem nunc in fide credentium, tunc autem facie ad
 faciem contemplandum erit, cum apparuerit uita nostra et
 nos cum ipso apparebimus in gloria. quisquis autem arbitratur
 homini uitam istam mortalem adhuc agenti posse contingere,
 15 ut dimoto atque discusso omni nubilo phantasiarum corpo-
 ralium atque carnalium serenissima incommutabilis ueritatis
 luce potiatur et mente penitus a consuetudine uitae huius
 aliena illi constanter et indeclinabiliter haereat, nec quid
 quaerat nec quis quaerat intellegit. credat ergo potius sub-
 20 limi auctoritati minimeque fallaci, quamdiu sumus in corpore,
 peregrinari nos a domino et ambulare per fidem, non per
 speciem; ac sic perseueranter retinens atque custodiens spem,
 fidem et caritatem intendat in specie ex pignore quod accipi-
 mus sancti spiritus, qui nos docebit omnem ueritatem, cum

2 cf. Io. 21, 15 3 cf. Io. 21, 23 11 cf. I Cor. 13, 12
 13 cf. Coloss. 3, 4 20 cf. II Cor. 5, 6 24 cf. Io. 16, 13 sq.

1 patris (s add. m. 2) P 4 ubi] ibi P² 5 iohannis A io-
 hanne (e in is corr.) P 6 liquissimam v sublimitate (a prior
 in i corr.) A 7 uidere P¹ 8 maxima v
 distat Pv 9 perspicue] per specie P¹ cerne v cognoscique]
 cognosce quod v possit v 11 manebit (i ex a corr. m. 2) P
 14 uitam] quitam A 15 nobilo A 16 serenissimam V
 17 potiatur (o ex u corr.) A penitus] ponitur P 18 aliena V:
 alienata (a tertia ex u corr. in A) APv constantes P¹ 19 nec
 quis] ne quis P; om. v quaerat] om. v 21 non] nondum (dum
 add. m. 2) v 22 spem fidem V: fidem spem APv 23 speciem
 P¹v accepimus Pv

deus, qui suscitauit Iesum Christum a mortuis, uiuificabit et mortalia corpora nostra per inhabitantem spiritum eius in nobis. prius autem quam uiuificetur hoc quod mortuum est propter peccatum, procul dubio corruptibile est et aggrauat animam; et si quando adiuta excedit hanc nebulam, qua tegitur omnis terra, id est hanc carnalem caliginem, qua tegitur omnis uita terrena, tamquam rapida coruscatione perstringitur et in suam infirmitatem redit uiuente desiderio, quo rursus erigatur, nec sufficiente munditia, qua figatur; et quanto quisque hoc magis potest, tanto maior est, quanto autem minus, tanto minor. si autem nihil adhuc tale mens hominis experta est, in qua tamen habitat Christus per fidem, instare debet minuendis finiendisque cupiditatibus huius saeculi moralis uirtutis actione, tamquam in comitatu trium illorum euangelistarum cum mediatore Christo ambulans. eum qui filius dei semper est propter nos filium hominis factum, ut sempiterna uirtus eius et diuinitas nostrae infirmitati et mortalitati temperata de nostro nobis in se atque ad se faceret uiam, cum magnae spei laetitia fideliter teneat et, ne peccet, a Christo rege regatur, si forte peccauerit, ab eodem sacerdote Christo expietur; atque ita in actione bonae conuersationis et uitae nutritis pinnis geminae dilectionis tamquam duabus alis ualidis euectus a terris ab eodem ipso Christo uerbo inluminetur, uerbo, quod in principio erat;

2 cf. Rom. 8, 10 sq. 5 cf. Sap. 9, 15 6 cf. Eccli. 24, 3
24 Io. 1, 1

1 uiuificauit *Av* 3 quod] *om. P^{1v}* 4 propter] et propter *Pv*
adgrauat (*om. et*) *A* 6 tegimur *M* omnis terra] omnis ^{uita} terra^{en} (uita
et en *add. m. 1*) *V* uita terrena *M* 7 terr^{ana} (*ena add. m. 1*) *V* terrae
A rapidam *MV* 9 erigetur *P¹* figatur] ficuratur *A* 10 tantu
A 11 minor] minor *A* minor est *Pv* 13 instare] stare *P¹*
14 actione—illorum] *scripsit V¹ in spatio uacuo relicto* comitatu
trium] comitatorium *v* 15 cum] com *AP* eum] cum *MV*
18 mortalitatis *A* contemporata (*corr. m. 2*) *V* 19 facere *P^{1v}*
magna *Pv* et] *om. v* 20 rege christo *APv* 21 accione
A conuersationis et uitae] *om. A¹* 22 pennis *P^{1v}* tam-
quam] quātam tamquam *A* 23 eodem] eo de *v*

uerbum apud deum erat, et uerbum deus erat; etsi
per speculum et aenigmate, longe tamen sublimius ab omni
similitudine corporali. quapropter quamuis in illis tribus
actiuae, in Iohannis autem euangelio dona contemplatiuae
5 uirtutis eluceant eis qui haec dinoscere sunt idonei, tamen
et hoc Iohannis, quoniam ex parte est, sic manebit, donec
ueniat quod perfectum est. et alii quidem datur per spiritum
sermo sapientiae, alii sermo scientiae secundum spiritum;
alius diem sapit domino, alius de pectore domini liquidius
10 aliquid bibit, alius leuatus usque ad tertium caelum ineffa-
bilia uerba audit: omnes tamen quamdiu sunt in corpore,
peregrinantur a domino et omnibus bonae spei fidelibus in
libro uitae scriptis seruatur quod dictum est: et ego dili-
gam eum et ostendam me ipsum illi. uerum tamen
15 in hac peregrinatione quantum rei huius intellegentia uel
scientia quisque profecerit, tanto magis caueat diabolica uitia,
superbiam et inuidentiam; meminerit hic ipsum euangelium
Iohannis, quam multo amplius erigit ad contemplationem
ueritatis, tam multo amplius praecipere de dulcedine caritatis.
20 et quia illud praeceptum uerissimum ac saluberrimum est:
quanto magnus es, tanto humilia te in omnibus,
qui euangelista Christum longe ceteris altius commendat, apud
eum discipulis pedes lauat.

2 cf. I Cor. 13, 12	6 cf. I Cor. 13, 9 sq.	7 cf. I Cor.
12, 8	9 cf. Rom. 14, 6	10 cf. II Cor. 12, 2-4
5, 6	13 Io. 14, 21	21 Eccli. 3, 18
		23 cf. Io. 13, 5

1 deum (om. erat) v	deus] om. MV	deus erat uerbum v
2 enigmate MV	inigmate A	in aenigmate Pv
4 iohannis (om. in) A	5 denoscere P	6 iohannes P'v
8 spiritum MV:	eundem spiritum APv	9 domino sapit APv
pectore] pectori	P peccatore (ca add. m. 1 in ras.) V	16 proficerit AP'v
proficeret	P ¹	17 hic] hoc Av
19 multum A	praecipere] praecipue	v
de] ad v	dulcedinem P'v	21 tanto] om. P
23 pedis	P ¹ in ras.	pedes lauat] om. V

CLXVII.

EX LIBRO QVAESTIONVM EVANGELII PRIMO. DE, ID QVOD AIT,
NEMO NOVIT FILIVM NISI PATER.

- 183 Cum diceret: nemo novit filium nisi pater, non dixit: „et cui voluerit pater reuelare“, quemadmodum cum diceret: 5 nemo novit patrem nisi filius, addidit: et cui voluerit filius reuelare. quod non ita intellegendum est, quasi filius a nullo possit cognosci nisi a patre solo, pater autem non solum a filio sed etiam ab eis quibus reuelaverit filius. sic enim potius dictum est, ut intellegamus et patrem 10 et ipsum filium per filium reuelari, quia ipse est menti nostrae lumen, ut, quod postea intulit: et cui voluerit filius reuelare, non patrem tantum sed etiam filium accipias. ad totum enim quod dixit inlatum est. verbo enim suo se pater declarat; verbum autem non solum id quod per 15 verbum declaratur, sed etiam se ipsum declarat.

CLXVIII.

EX LIBRO QVAESTIONVM EVANGELII II. DE PVERIS SEDENTIBVS
IN FORO ET CLAMANTIBVS AD ILLOS, QVI NEC HVMILIARI
CVM IOHANNE NEC CVM CHRISTO GAVDERE VOLVERVNT. VBI 20
QVAE SIT VERA CIBORVM PARSIMONIA PVLCHERRIME DOCET.

- 184 De pueris sedentibus in foro et ad inuicem clamantibus conuerso ordine ad proposita respondit. nam quod ait: lamentauimus, et non plorastis, ad Iohannem pertinet, cuius

3 Matth. 11, 27

22 Luc. 7, 32—35

1 cap. CLXVIII A CLXXXIII P CLXXXVII Gv 2 de id quod
ait] quod A id MV: eo Pv 3 nemo—pater] om. A¹ 4 cum—
pater] scripsit V¹ in spatio uacuo 6 paterem A addidit]
addit/// P addit autem v 7 ita] ita in P 8 nullo (om. a)
V agnosci v patre (om. a) V solo] solum (um in o corr.)
A 11 mentis v 14 totum enim enim MV (corr. m. 2)
17 cap. CLXVIII A CLXXXIII (sic) P CLXXXV Gv 19 hu-
miliare A 24 plurastis A

abstinentia a cibis et potu luctum paenitentiae significabat;
 quod autem ait: cantauimus tibiis, et non saltastis,
 ad ipsum dominum, qui utendo cum ceteris cibo et potu
 laetitiam regni figurabat. at illi nec humiliari cum Iohanne
 5 nec cum Christo gaudere uoluerunt dicentes illum daemonium
 habere, istum uoracem et ebriosum et amicum publicanorum
 et peccatorum. quod autem subiungit: et iustificata est
 sapientia ab omnibus filiis suis, ostendit filios sapien-
 10 iustitiam, sed in aequanimitate tolerandi inopiam et tempe-
 rantiam per abundantiam, non se corrumpendi atque opportune
 sumendi uel non sumendi ea quorum non usus, sed concu-
 piscencia reprehendenda est. non enim interest omnino quid
 alimentorum sumas, ut succurras necessitati corporis, dum-
 15 modo congruas in generibus alimentorum his cum quibus tibi
 uiuendum est. neque quantum sumas multum interest, cum
 uideamus aliorum stomachum citius satiari et eos tamen illi
 ipsi paruo, quo satiantur, ardentem et intolerabiliter et omnino
 turpiter inhiare; alios autem plusculo quidem satiari, sed
 20 tolerabilius inopiam perpeti et uel ante horam positas epulas,
 si id in tempore aut opus sit aut necesse sit, cum tranquilli-
 tate aspicere neque tangere. magis ergo interest non quid
 uel quantum alimentorum pro congruentia hominum atque
 personae suae et pro suae uoletudinis necessitate quis capiat,
 25 sed quanta facilitate et serenitate animi careat, cum his uel
 oportet uel etiam necesse est carere, ut illud in animo chri-

1 potu] putu A	potum MV	luctu V	2 cantabimus P ¹
3 putu A	4 figurabat] significabat Pv	humiliare P ¹	5 de-
demonium A	6 foracem P	10 in (i a m. 2) V	temperantiam
per] p. temperantiam v	11 abundantiam] abundantiam A	in abundantia	
v	oportune libri	12 uel non sumendi] om. v	13 reprehenda (den
add. m. 2) P	quid] quod v	14 necessitate A	15 congruas
(u ex o corr.) P	16 uiuendum] uidendum v	17 sthoma ^{den} chum	
V	19 plusculo (pu add. m. 2) P	20 tolerabilius] tolerabili	
Pv	inopia v	perpiti A	horam (h del. m. 1 et 2) V
aepulas V	21 ai (i ex e corr. m. 2) V	cum] com A	24 uali-
tudinis Pv	25 quante P	animae A	careant A

stiani compleatur quod apostolus dicit: scio et minus habere, scio et abundare; ubique et in omnibus imbutus sum, et satiari et esurire, et abundare et penuriam pati: omnia possum in eo qui me confortat; et illud: neque si manducauerimus, abundabimus, neque si non manducauerimus, egebimus; et illud: non est enim regnum dei esca et potus, sed iustitia et pax et gaudium. et quia solent homines multum gaudere de carnalibus epulis, addidit: in spiritu sancto. iustificatur ergo sapientia ab omnibus filiis suis, qui intellegunt utendis terrenis tempora opportuna esse debere, facilitatem uero carendi talibus et amorem fruendi aeternis non uariari oportere per tempora, sed perpetuo retineri.

[DE VORACITATE ETIAM IN VILISSIMIS CIBIS VITANDA. EX 15
LIBRO DE DOCTRINA CHRISTIANA III.

- 185 Quisquis autem rebus praetereuntibus restrictius utitur, quam sese habent mores eorum cum quibus uiuit, aut temperans aut superstitiosus est. quisquis uero sic eis utitur, ut metas consuetudinis bonorum, inter quos uersatur, excedat, aut aliquid significat aut flagitiosus est. in omnibus enim talibus non usus rerum, sed libido in culpa est. quid igitur locis et tempori et personis conueniat, diligenter attendendum est, ne temere flagitia reprehendamus. fieri enim potest, ut sine aliquo uitio cupediae uel uoracitatis pretiosissimo cibo

1 Philipp. 4, 12 sq. 5 I Cor. 8, 8 7 Rom. 14, 17
10 Luc. 7, 35

2 habundare <i>AP</i>	3 sum] <i>om. P¹</i>	satiare <i>P¹</i>	habundare <i>A</i>
4 eo (o <i>ex ū corr.</i>) <i>P</i>	5 abundauimus <i>AP¹</i>		
6 egebimus] egebius <i>V</i>	egibimus <i>P¹</i>	7 enim] <i>om. A</i>	esca (e
a m. 2) <i>V</i> escam <i>A</i>	9 aepulis <i>V</i>	11 oportuna <i>libri</i>	12 facillitatem <i>v</i> facilitatem (u <i>add. m. 2) P</i>
14 retinere <i>P¹v</i>	15 cap.		
CLXXXV <i>P</i> CLXXXVI <i>Gv</i> ; deest in <i>AMV</i>	18 temperans] ⁱⁿ temperans (in <i>add. m. 2) P</i>	19 utetur <i>G¹P¹</i>	23 tempore <i>G¹v</i>
25 cupediae] cupidiae <i>P</i>	cupiditati <i>G¹</i>	cupiditatis <i>G¹v</i>	

sapiens utatur, insipiens autem foedissima gulæ flamma in uilissimum ardescat. et sanius quisque maluerit more domini pisce uesci quam lenticula more Esau nepotis Abraham, aut hordeo more iumentorum. non enim propterea continentiores nobis sunt pleraque bestiae, quia uilioribus aluntur escis. nam in omnibus huiusce modi rebus non ex earum rerum natura, quibus utimur, sed ex causa utendi et modo appetendi uel probandum uel improbandum est quod facimus].

CLXVIII.

10 EX LIBRO QVAESTIONVM EVANGELII II. DE IMPOSSIBILITATE
IEIUNANDI SVB PRAESENTIA SPONSI: IBI DVO IEIUNII GENERA
PROBAT, VNVM TRIBVLATIONIS, ALIVD GAVDII.

Ieiunium aut in tribulatione est aut in gaudio. in tribulatione 186
ad propitiandum deum pro peccatis; in gaudio uero, cum tanto
15 minus delectant carnalia, quanto spiritalium maior sagina est.
cum ergo dominus interrogatus esset, cur discipuli eius non
ieiunarent, de utroque ieiunio respondit. namque ad illud
quod in tribulatione ieiunari solet pertinet quod ait sponsi
filios tunc ieiunatuos, cum ab eis ablati fuerit sponsus.
20 tunc enim desolabuntur et in maerore ac luctu erunt, donec
eis per spiritum sanctum gaudia consolatoria retribuuntur.
quo dono percepto etiam ieiunii alterum genus, quod fiat per
laetitiam, iam renouati in uitam spiritalem conuenientissime

2 cf. Luc. 24, 43 3 cf. Gen. 25, 34 11 cf. Luc. 5, 33—39

2 uilissimo (o ex u corr. m. 2 G) Gv ardescat P^a sanius P:
sanus Gv 3 quam] quæ P nepotis] nepudis (?) P^a 4 ordeo
GPv 5 plerique G^aP^a 6 earum] om. Gv 8 est quod faci-
mus uel reprobandum Gv 9 cap. CLXX A CLXXXVI P CLXXXVII
Gv 11 ibi V: ubi APv; om. P^a 12 tribulationi A aliud] et
aliud Pv alterum A 13 autⁱⁿ tribulatioⁱⁿ (in et ne add. m. 2) P
14 propiandum A 15 spiritaliã MV 16 esset] esse A
18 ieiunare P sponsi (i a m. 2 in ras.) P sponsae v 19 filius
P^a 20 merore APv ac] a A 21 consolatoria A tribu-
antur Pv 22 quod] quo^d (d add. m. 2) P

celebrabunt. quod antequam accipiant, dicit eos tamquam uetera uestimenta, quibus inconuenienter nouus pannus assuitur, id est aliqua particula doctrinae, quae ad nouae uitae temperantiam pertinet; quia, si hoc fiat, et ipsa doctrina quodam modo scinditur, cuius particula, quae ad ieiunium ciborum ualeat, inopportune traditur, cum illa doceat generale ieiunium, non a concupiscentia ciborum tantum, sed ab omni laetitia temporalium delectationum. cuius quasi pannum, id est partem aliquam, quae ad cibos pertinet, dicit non oportere hominibus adhuc ueteri consuetudini deditis impertiri, quia et illinc quasi conscissio uidetur fieri et ipsi uetustati non conuenit. dicit etiam similes eos esse ueteribus utribus, quos uino nouo, id est spiritalibus praeceptis, facilius dirrumpi quam id posse continere dicit. erunt autem iam utres noui, cum post ascensum domini desiderio consolationis eius orando et sperando inno- uantur. tunc enim acceperunt spiritum sanctum, quo impleti, cum omnium qui de diuersis gentibus aderant linguis loquerentur, dicti sunt musto pleni. nouum enim uinum iam nouis utribus uenerat.

CLXX.

30

EX LIBRO QVAESTIONVM EVANGELII II. DE HOMINE DESCEN-
DENTE AB HIERVSALEM IN HIERICHO ET CETERA.

187 Homo quidam descendebat ab Hierusalem in Hiericho. ipse Adam intellegitur in genere humano. Hie-

16 cf. Act. 2, 1—13

23 Luc. 10, 30—37

4 quia si] qua si *AP* quia—fiat] *scripsit V¹ in spatio uacuo relicto* 5 scindetur *P* scinditur *A* 6 inoportune *A^{1v}* inportunę *P* 8 dilectationum *P* 10 ueteri] ueri *A* rudibus et desiderio *v* consuetudine *A¹* consuetudinis *v* illinc] illinc nunc *P²* illi nunc *P¹* ibi tunc *v* 11 concisio *v* 12 similis *AP¹* 13 dirrumpi *APv* 14 continere *A* contineri *P²* dicit] *om. A* erunt] erant *P* 16 acciperunt *V* quo] et eo *v* 17 cum] com *A* 20 cap. CLXXI *A* CLXXXVII (*eras.*) *P* CLXXXVIII *Gv* 21 hominis *MV* descendente *scripsi*: descendens *MV* qui descendebat *AP* qui descenderat *v* 22 et cetera] *om. APv* 23 quidem *P* descenderat *v* 24 generi *P* hierusalem (*e add. m. 2*) *V*

rusalem ciuitas pacis illa caelestis, a cuius beatitudine lapsus
 est. Hiericho luna interpretatur et significat mortalitatem
 nostram, propter quod nascitur, crescit, senescit et occidit.
 latrones diabolus et angeli eius, qui eum spoliauerunt immor-
 5 talitate et plagis impositis peccata suadendo reliquerunt semi-
 uiuum; quia ex parte, qua potest intellegere et cognoscere
 deum, uiuus est homo, ex parte, qua peccatis contabescit et
 premitur, mortuus est; et ideo semiuuius dicitur. sacerdos
 autem et leuita, qui eo uiso praeterierunt, sacerdotium et
 10 ministerium ueteris testamenti significat, quod non poterat
 prodesse ad salutem. Samaritanus custos interpretatur, et
 ideo ipse dominus significatur hoc nomine. alligatio uulnere
 est cohibitio peccatorum. oleum consolatio spei bonae propter
 indulgentiam datam ad reconciliationem pacis. uinum exhor-
 15 tatio ad operandum feruentissimo spiritu. iumentum eius est
 caro, in qua ad nos uenire dignatus est; imponi iumento est
 in ipsam incarnationem Christi credere. stabulum est ecclesia,
 ubi reficiuntur uiatores de peregrinatione in aeternam patriam
 redeunt. altera dies est post resurrectionem domini. duo
 20 denarii sunt uel duo praecepta caritatis, quam per spiritum
 sanctum acceperunt apostoli ad euangelizandum ceteris, uel
 promissio uitae praesentis et futurae. secundum enim duas
 promissiones dictum est: accipiet in hoc saeculo septies
 tantum, in futuro saeculo uitam aeternam conse-
 25 quetur. stabularius ergo est apostolus. quod supererogat, aut
 illud consilium est, quod ait: de uirginibus autem prae-
 ceptum domini non habeo, consilium autem do;

23 Matth. 19, 29

26 I Cor. 7, 25

1 lapsus A	2 mortalitatem (sic) P	4 qui eum] om. P ¹
immortalitatem V	5 reliquerunt] abierunt v	seminuium] semi- uino relicto v
P ¹	8 praemittitur V	10 significat A ¹
13 cohibitio V	oleo AP ¹	14 reconciliationem V
exortatio P	15 iumentum] fomentum M ¹ V	17 ipsa AP ¹
incarnatione A	18 reficiuntur] refugiant A	uiatoris P ¹
num (u in a corr.) A	21 acciperunt V	24 consequitur AP ¹ v

aut quod etiam manibus suis operatus est, ne infirmorum aliquem in nouitate euangelii grauaret, cum ei liceret pasci ex euangelio.

CLXXI.

EX LIBRO QVAESTIONVM EVANGELII II. QVOD MARTHA EX- 5
CIPENS ILLVM IN DOMO SVA SIGNIFICET ECCLESIAM, VT NVNC
EST, MARIA VERO, VT ERIT IN FVTVRO.

- 188 Quod Martha excepit illum in domum suam, significat ecclesiam, quae nunc est, excipientem dominum in cor suum. Maria soror eius, quae sedebat ad pedes domini et ¹⁰ audiebat uerbum eius, significat eandem ecclesiam, sed in futuro saeculo, ubi cessans ab opere ministerioque indigentiae sola sapientia perfruetur. Martha ergo occupata est circa multum ministerium, quia nunc talibus operibus exercetur ecclesia. quod autem queritur, quod se soror ¹⁵ eius non adiuuet, occasio datur sententiae domini, qua ostendit istam ecclesiam sollicitam esse et turbari circa plurima, cum sit unum necessarium, ad quod per ministerii huius merita peruenitur. Mariam uero dicit optimam partem elegerisse, quae non auferetur ab ea; et ideo intellegitur ²⁰ optima, quia et per hanc ad illam tenditur et non auferetur; illa uero ministerii quamuis sit bona, tamen auferetur, quando indigentia, cui ministratur, transierit.

1 cf. II Thess. 3, 8 sq.

5 cf. Luc. 10, 38—42

2 ei] illi v 4 cap. CLXXII A CLXXXVIII P CLXXXVIII G;
om. v 5 marta AV¹ excipiens] excepit Pv 6 significat
A ecclesia A ut] et P¹ 8 marta A 9 excipiente A
12 futurum A opere] ore A 13 sapientiae P marta A
15 exercitur A¹P¹ quaeritur APV 16 qua] quae v 17 turuari
(b add. m. 2) V turbare P¹v 20 eligisse V auferetur] au-
feritur A offeretur P 21 quia (om. et) P

CLXXII.

EX LIBRO QVAESTIONVM EVANGELII II. DE ILLO QVI MEDIA
NOCTE PETIIT AB AMICO TRES PANES.

Amicus, ad quem uenitur media nocte, ut accomodet tres 189
panes, utique ad similitudinem ponitur, secundum quam quis
deum rogat in media tribulatione constitutus, ut ei tribuat
intellegentiam trinitatis, qua praesentis uitae consoletur la-
bores. sed comparatio est a minore. si enim amicus homo
surgit de lecto et dat, non amicitia, sed taedio compulsus,
10 quanto magis dat ille qui sine taedio largissime donat quod
petitur? sed ad hoc se peti uult, ut capaces donorum eius fiant
qui petunt. in tribus autem panibus etiam illud significatur,
unius esse substantiae trinitatem. amicus autem, quem dicit
ille qui petit uenisse de uia et non se habere quod ponat.
15 ante illum, intellegitur hominis appetitus, qui debet obtem-
perare rationi. seruiebat autem consuetudini temporali, quam
uiam uocat propter omnia per tempus transeuntia; conuerso
autem homine ad deum etiam ille appetitus a consuetudine
reuocatur. sed si non consolatur interius gaudium de doctrina
20 spiritali, qua creatoris trinitas praedicatur, magnae angustiae
sunt in homine, quem premit haerumna mortalis, cum ab his
quae foris delectant praecipitur abstinentia et intus non est
refectio de laetitia doctrinae salutaris. et ipsa angustia est
media nox, qua cogitur uehementer instare petendo, ut accipiat
25 tres panes. quod autem ei dicitur de intus iam ostium clausum

2 cf. Luc. 11, 5—8

1 cap. CLXXIII	A	CXC	Gv; eras. in P	2 media]	de media
P	3 petit P	4 accomodet]	& commode P ^a	5 ad]	quod
ad v	7 qua]	quae v	consuletur P	8 comparatio A	cum-
paratio P	amicos A	10 ille MV:	deus APv	11 capaces	
(e ex i corr.) A	12 significat P	15 homines P ^a	18 hemini		
P ^a v	ille] illi v	a] ad Pv	consuetudinem Pv	19 sed]	
om. v	si] si se v	consulatur AP	consoletur v	21 praemit	
V	erumna Pv	22 quae] quam P	dilectant P ^a	23 doc-	
trina A	24 cogitur]	cogitatur A	25 hostium P		

VIII.

38

esse puerosque eius cum eo esse in cubili, significat tempus famis uerbi, cum intelligentia clauditur. et illi qui euangelicam sapientiam tamquam panem erogantes per orbem terrae praedicauerunt, pueri patris familias, iam sunt in secreta quiete cum domino; et tamen orando efficitur, ut accipiat desiderans intellectum ab ipso deo, etiam si homo desit, per quem sapientia praedicetur.

CLXXIII.

EX EODEM LIBRO QVAESTIONVM EVANGELII II. DE PANE ET PISCE ET OVO.

10

190 De pane et pisce et ouo, quibus contraria posuit lapidem, serpentem, scorpionem. intellegitur panis caritas propter maiorem appetitum et tam necessarium, ut sine illo cetera nihil sint, sicut sine pane mensa inops. cui contraria est cordis durtia, quam lapidi coaequauit. piscis autem intellegitur fides inuisibilium uel propter aquam baptismi uel quia de inuisibilibus locis capitur. quod etiam fides huius mundi fluctibus circumlatrata non frangitur, recte pisci comparatur. cui contrarium posuit serpentem propter uenena fallaciae, quae etiam primo homini male suadendo praeseminauit. in ouo intellegitur spes; ouum enim nondum est fetus perfectus, sed fouendo speratur. cui contrarium posuit scorpionem, cuius

9 cf. Luc. 11, 11 sq.

1 puerusque <i>A</i>	cubili. (s. <i>ras.</i>) <i>P</i> cubiculo <i>v</i>	2 uerbi] <i>om.</i>
<i>v</i> 5 quietem <i>A</i> ¹	orandum (um in o <i>corr.</i>) <i>A</i>	6 desiderans]
desideratum <i>v</i>	7 praedicatur <i>P</i> ¹	8 cap. CLXXIII <i>A</i> CXC
<i>P</i> CXCI <i>Gv</i>	9 eodem] <i>om.</i> <i>Pv</i>	(et 11) pane (<i>om.</i> et) <i>Pv</i>
12 scorpionem]	scorpionem <i>P</i> et scorpionem <i>A</i>	13 illo <i>APV</i> :
illa <i>v</i>	14 sint] sunt <i>A</i>	inops] inops est <i>v</i>
15 coaequauit <i>MV</i> :	comparauit <i>APv</i>	piscis cis <i>A</i>
17 inuisibilis (bu <i>add. m. 2</i>) <i>P</i>	18 non frangitur]	confringitur <i>v</i>
pisce <i>P</i>	cumparatur <i>A</i>	19 cui] qui <i>V</i>
contrario <i>v</i>	20 male] mala <i>v</i>	21 factus <i>PVv</i>
<i>A</i>	scorpionem <i>P</i>	22 contrario

aculeus uenenatus retro timendus est, sicut spei contrarium est retro respicere, cum spes futurorum in ea quae ante sunt extendat.

CLXXIII.

5 EX LIBRO QVAESTIONVM EVANGELII II. DE, ID QVOD AIT DISCIPVLIS, NOLITE IN SVBLIME TOLLI; ET DE HYDROPICO VEL DE MVLIERE CVRVATA.

Cum diceret discipulis non debere haberi sollicitudinem de 191
cibis, ait: et nolite in sublime tolli. primo enim haec
10 ad necessitatem implendam homo quaerit; cum autem haec abundauerint, incipit et superbire de talibus. tale est hoc, ac si se uulneratus quis iactet, qui habet multa emplastra in domo, cum hoc illi bonum esset, ut uulnera non haberet et ne uno quidem indigeret emplastro. congruenter hydropicum
15 animali, quod cecidit in puteum, comparauit; humore enim laborabat. sicut illam mulierem, quam XVIII annis alligatam dixerat et ab eadem alligatione soluebat, comparauit iumento, quod soluitur, ut ad aquam ducatur. hydropem autem recte comparamus diuiti auaro; sicut enim ille, quanto magis abundat
20 humore inordinato, tanto amplius sitit, sic iste, quanto est copiosior diuitiis, quibus non bene utitur, tanto ardentius

6 Luc. 12, 29

15 cf. Luc. 14, 2—5

16 cf. Luc. 13, 11—16

1 aculeos uenenatos *P*¹ 2 est] est id ē v sunt] *om.* v
3 extendat (*n ras.*) *P* 4 *cap.* CLXXV *A* CXCI *P* CXCI
Gv 5 id *M¹V*: eo *M¹Pv*; *om.* *A* ait] dicit *P* 6 de] *om.*
P ydropico *AMVv* hidropico *P* 7 curuata] curua v 8 habere
Pv hae *A* 9 sublimi *AP* tolli] extolli *A* 11 abundauerit
A¹P¹ incipiet v 12 se] si *P¹* iactet] iacet *P* qui *APV*:
quia v emplastra] inpastra *P* 14 unum *A* indigeret] indi-
geret et *A* ydropicum v 15 caecidit *V* puteo *P¹v*
umore *AP¹* 16 allicatam *A* 17 allegationem *V* 18 soluetur
P¹ 19 comparamus *GPv*: cumparamus *A* comparatur *MV*
auaro] et auaro v ille (*e ex i corr.*) *P* habundat *P*
20 umore *A* 21 copiosior *AP¹*

talia concupiscit; illam uero ita morbo incuruam, ut se erigere non posset, animae terrenis opinionibus debilitatae atque oppressae, ita ut diuina cogitare non ualeat.

CLXXV.

EX EODEM LIBRO QVAESTIONVM EVANGELII II. DE VILICO, 5
QVEM DOMINVS SVVS EICIEBAT DE VILICATV.

192 In uilico, quem dominus eiciebat de uilicatu et laudauit eum, quod in futurum sibi prospexerit, non omnia debemus ad imitandum sumere. non enim aut domino nostro facienda est in aliquo fraus, ut de ipsa fraude elemosynas faciamus,¹⁰ aut eos a quibus recipi uolumus in tabernacula aeterna tamquam debitores dei et domini nostri fas est intellegi, cum iusti et sancti significantur hoc loco, qui eos introducant in tabernacula aeterna, qui necessitatibus suis terrena bona communicauerint; de quibus etiam dicit: quod si quis alicui¹⁵ eorum calicem aquae frigidae dederit tantum in nomine discipuli, non perdet mercedem suam. sed etiam e contrario ducuntur istae similitudines, ut intellegamus, si laudari potuit ille a domino, cui fraudem faciebat, quanto amplius placeant domino deo qui secundum eius praeceptum²⁰ illa opera faciunt; sicut etiam de iudice iniquitatis, qui interpellabatur a uidua, comparisonem duxit ad iudicem deum, cui nulla ex parte iudex iniquus conferendus est. quod autem de centum cadis olei quinquaginta scribi fecit a debitore et

5 cf. Luc. 16, 1—9

15 Matth. 10, 42

21 cf. Luc. 18, 2—8

1 illa v incurbam (b in u corr. m. 2) V incurua v 3 op-
praessae A 4 cap. CLXXVI A CXCH P CXCH Gv 6 suus MV:
om. APv uilicato AP¹ 7 uilicatu P uilicato A 9 nostro]
nostra V; om. v 10 elymosinas (y in e corr.) P 11 eos] eo
A 12 debitoris P¹ 14 terrena] in terra v communicauerunt
Pv 18 e] et A ducuntur] add. V¹ in spatio uacuo: dicuntur
P²v 19 laudare P¹ fraudem] fradem Pv 20 amplius] magis
Pv placiant A placeant (a ras.) P secundum] secundum dñm A
praecepto A praecepta P 24 cados (o in i corr.) P

de centum choris tritici LXXX, ad nihil aliud ualere arbitror,
nisi ut ea quae similiter in sacerdotes atque in leuitas Iudaeus
quisque operatur in Christi ecclesia abundet iustitia eius super
scribarum et Pharisaeorum, ut cum illi decimas darent, isti
5 dimidias dent — sicut non de fructibus, sed de ipsis bonis suis
fecit Zaccheus — aut certe duplicet decimas, ut duas decimas
dando superet impendia Iudaeorum. mamona uero iniquitatis
ob hoc a domino appellata est ista pecunia, quam possidemus
ad tempus, quia mamona diuitiae interpretantur, nec sunt
10 istae diuitiae nisi iniquis, qui in eis constituunt spem atque
copiam beatitudinis suae. a iustis uero cum haec possidentur,
est quidem ista pecunia, sed non sunt illis diuitiae nisi caele-
stes et spiritales, quibus indigentiam suam spiritualiter sup-
plentes exclusa egestate miseriae beatitudinis copia ditabuntur.

15

CLXXVI.

EX LIBRO QVAESTIONVM EVANGELII II. DE ILLO QVI IN TECTO
EST ET QVI IN AGRO, ET CETERA.

Quid est quod dicit dominus: qui fuerit in tecto et 193
uasa eius in domo, non descendat tollere illa? in
20 tecto est qui excedens carnalia tamquam in aura libera spiri-
tali uiuat. uasa eius in domo sunt sensus carnales, quibus
ad inuestigandam ueritatem, quae intellectu capitur, multi
utentes penitus errauerunt. huius ergo spiritualis uiri iam uasa
ista uacant in domo, quia mente corpori supereminens per
25 aciem intellegentiae tamquam in tecto positus perspicuitate

4 cf. Matth. 5, 20 6 cf. Luc. 19, 8 18 Luc. 17, 31 sq.

1 choros *P*¹ 2 ea quae *cet.*: locus corruptus uidetur quae] q
(=quam) *P* iudaeis *A* iudaeos *P*^v 5 dimedias (e in i corr.) *A*
6 zaccheus *V*: zacheus *AP*^v duplicet] dupliciter *v* ut] aut *AP*
7 mammona *P*^v 8 possedemus *P*¹ 9 mammona *v* diuitias
A interpretatur *A* 11 possedentur *AP*¹ 15 cap. CLXXVII
A CXCIH *P* CXCIH *G*^v 17 cetera *MV*: de uxore loth *AGP*^v
19 descendat *AP*¹ descendet *v* 20 tamquam] tam *v* 22 inuesti-
gandum *P*¹ 24 menti *AP*¹ 25 tecto (o ex u corr.) *A*

sapientiae ueluti caelo apertissimo fruitur. caueat ergo iste, ne in die tribulationis rursus uita carnali, quae per sensus corporis pascitur, delectatus ad uasa huius modi tollenda descendat.

Quid est quod dictum est: similiter et qui in agro fuerit, similiter non redeat retro? qui operatur in ecclesia et sicut Paulus et Apollo plantat et rigat, non respiciat spem saecularem, cui renuntiauit.

Quid significauit uxor Loth? eos qui in tribulatione retro respiciunt et se ab spe diuinae promissionis auertunt. et ideo statua salis facta est, ut admonendo homines, ne hoc faciant, tamquam condiat cor eorum, ne sint fatui.

CLXXVII.

DE DVOBVS IN LECTO ET DVABVS MOLENTIBVS ET DVOBVS
IN AGRIS. 15

- 194 Qui sunt in illa nocte duo in lecto et duae molentes in unum et duo in agro, de quibus omnibus binis singuli assumentur et singuli relinquentur? tria genera hominum hic uidentur significari: unum eorum, qui otium et quietem eligunt, neque negotiis saecularibus neque negotiis ecclesiasticis occupati; quae illorum quies lecti nomine significata est. alterum eorum, qui in plebibus constituti reguntur a doctioribus, agentes ea quae sunt huius saeculi, quos et femi-

5 Luc. 17, 31

16 Luc. 17, 34 sq.

1 apertissime (me ex mo corr. m. 1 in V) MVv 4 discenda et (n ras.) P¹ 5 et] om. P 6 similiter AMV: om. Pv 7 Paulus] apostolus paulus P 9 tribulatione] tributione P 13 cap. CLXXVIII A CXCHH P CXCV Gv 14 lectu A duabus GPv: duobus AMV 15 agris MV: agro AGPv 16 molentes] molestes P 17 binis] uinis M¹V¹ 18 trea (e in i corr.) P 19 significari A 20 elegunt P¹ negotiis] necutiis A 21 quies] quies (x a m. 2) V requies v 23 doctoribus APv ea quae] eaq. A faeminarum V

narum nomine significauit, quia consiliis, ut dixi, peritorum regi eis expedit; et molentes dixit propter temporalium negotiorum orbem atque circuitum; quas tamen in uno molentes dixit, in quantum de ipsis rebus et negotiis suis
5 praebent usibus ecclesiae. tertium eorum, qui operantur in ecclesiae ministerio tamquam in agro dei, de qua agricultura apostolus loquitur. in his ergo tribus generibus bina sunt rursus genera hominum in singulis et pro robore suarum uirium discernuntur. cum enim omnes ad ecclesiae membra
10 pertinere uideantur, adueniente tamen temptatione tribulationis et ex illis qui sunt in otio et ex illis qui sunt in negotiis saeculi et ex illis qui deo ministrant in ecclesia aliqui permanent, aliqui cadunt. qui permanent, assumuntur; qui cadunt, relinquuntur. ergo unus assumetur et unus relinquetur
15 non quasi de duobus hominibus dictum, sed de duobus generibus affectionum in singulis generibus trium professionum. in illa nocte ergo dixit „in illa tribulatione“.

Ad ipsa tria genera, quae assumuntur, arbitror pertinere etiam tria illa nomina uirorum sanctorum, quos solos
20 liberatum iri Hiezechihel propheta denuntiat, Noe, Danihel et Iob. uidetur enim Noe pertinere ad eos per quos ecclesia regitur, sicut per illum in aquis arca gubernata est, quae figuram gestabat ecclesiae. Danihel autem, quia elegit caelestem uitam, id est nuptias terrenas contempsit, ut, sicut dicit

7 cf. I Cor. 3, 9 20 cf. Ezech. 14, 14 22 cf. Gen. 7, 7

1 quia] qui* (a *add. m. 2*) V qui M peritorum] periturum A
2 expedit] expetit P¹ expetiunt v 3 uno PVv: unum A 4 ne-
cutiis A 6 ministerium A 11 in otio—qui sunt] om. v
12 aliqui] alii qui A 13 aliqui] alii v cadent V qui permanent]
que p. P¹ qui cadent P 14 relinquuntur A assumitur P¹v
16 affectionum—generibus] om. v singulis A 18 ad] et ad
v 19 solus AP¹ 20 liberatum iri *scripsi*] liberaturi (ri *ex*
ros corr. m. 1 in V) MV liberari A libera~~re~~ri P liberatos v
hiezechiel A ezechiel P ezechihel v denuntiat V: praenuntiat
APv 22 archa P gubernata (b *add. m. 2*) V 23 figuram
A quia] qui v caelestem P¹ 24 nuptias AV

apostolus, sine sollicitudine uiueret, cogitans quae sunt dei, genus eorum significat qui sunt in otio, sed tamen fortissimi in temptationibus, ut possint assumi. Iob autem, quia et uxorem habuit et filios et amplas terrenas rerum copias, ad illud genus pertinet, cui molendinum deputatum est, sed tamen, ut sint fortissimi in temptationibus, sicut ille fuit; non enim aliter assumi poterunt. nec puto alia esse genera hominum, quibus constat ecclesia, quam ista tria, habentia binas differentias propter assumptionem et relictionem, quamuis in singulis multae studiorum uoluntatumque diuersitates, ad concordiam tamen unitatemque concurrentes possint inueniri.

CLXXVIII.

EX LIBRO QVAESTIONVM EVANGELII II. DE IVDICE INIQVO,
QVEM VIDVA INTERPELLABAT.

- 195 Quid est quod ad semper orandum et non deficiendum de iudice iniquo uoluit parabolam ponere, qui cum deum non timeret et hominem non reuereretur, uiduae tamen assiduae interpellationibus cessit, ut eam uindicaret, ne sibi ab illa taedium fieret? nam hoc est quod ait: ne ueniens suggillet me. quoniam parabolas dominus aut secundum similitudinem aliquam ponit, sicut de seruo illo, cui dominus

1 cf. I Cor. 7, 32 et 34 3 cf. Iob. 1, 1—3 13 cf. Luc. 18, 2—8 21 cf. Matth. 18, 23—35

1 uiueret] uiuere et A uiuere P¹ uiuebat v 2 qui (i ex e corr.)
P otio] utio (u in o corr.) A 3 quia] qui AP¹ 5 cui]
quod ad v molendinum] molendi nomen A 6 ut sint] sunt v
7 potuerunt P 8 quam] quamuis A 9 et relictionem — p. 616,
18 desiderantur in A, cum quaternio unus exciderit quamuis]
quae v 10 in] om. Pv singula v multae] om. v; multa
P diuersitates] diuersa v 12 cap. CXCv P CXCvii Gv
14 interpellat v 17 reuereretur (ereretur a m. 2 in ras.) P uere-
retur v assiduae MV: assiduis P a suis v 19 suggillet MV
sugillet v suggillit P¹ 20 aut] ut P 21 de] om. P¹

dimisit quod ratione reddita debere inuentus est, et ipse
conseruo suo dilationem saltem dare noluit; et de faeneratore.
qui cum duobus debitoribus donasset quod debebant, ab eo
plus dilectus est cui plus donauit; et de homine, qui habebat
5 duos filios, maiorem in agro sibi propinquantem, minorem
autem in longinquo luxuriantem; et innumerabilia huius modi:
de his enim, quantum similia sunt, ducitur intellectus eius
rei, cui adhibentur insinuandae aut requirendae. aut ex ipsa
dissimilitudine aliquid probat; ueluti est illud: quod si
10 faenum agri, quod hodie est et cras in clibanum
mittitur, deus sic uestit, quanto magis uos mo-
dicæ fidei? ad hoc genus pertinet etiam illud quod de
seruo ait, cui dominus denuntiauerat, ut a uilicatu remouere-
tur; fraudem quippe ille fecit domino suo, ut falsatis chiro-
15 graphis debitoribus eius quantum commodum uisum est rela-
xaret. neque ullo modo nos dominus ut sibi fraudem faciamus
hortatur, sed si fraudando quasi prouidit in posterum,
laudatum eum dicit a domino; quanto maiore alacritate sibi
prouidere debent in aeternam uitam quibus, ut iuste operentur,
20 iubetur amicos facere de mamona iniquitatis? quod suo loco
expositum est. ad hoc genus pertinet et ille qui non propter
amicitiam, sed ut taedio careret, iam dormiens excitatur, ut
tres panes commodet amico suo. si enim ille molestia com-
pulsus dedit, quanto magis deus, qui suos seruos diligens

2 cf. Luc. 7, 41—43 4 cf. Luc. 15, 11—32 9 Matth. 6, 30
13 cf. Luc. 16, 1—9 20 cf. Quaestt. euang. II, 34 22 cf. Luc. 11, 5—8

1 debebat v ante inuentus ras. 6 litt. in P et ipse inuentus
est v et ipse] om. P¹ 2 conseruo] cūseruo P¹ dalationem P¹
saltem P²v noluit] nolle v 3 eo plus] eo amplius P 6 luxuri-
antē (v et antē a m. 2) P 8 aut requirendae] et r. v 9 desimili-
tudine P 10 clibano P¹ 11 modicę (ę ex i corr.) P 12 ad
hoc—denuntiauerat] add. V¹ in spatio uacuo relicto; post denuntia-
uerat spatium 11 litt. 13 uilicato P¹ 14 ut] om. V falsati
P¹ cyrographis MVv cirografs (i et fi in ras.) P 17 quasi
libri: sibi a prouidet v 18 maiori v 20 iubentur P¹v
21 hoc] ho P 24 deus] om. v

ut petamus hortatur, dabit bona poscentibus se? itaque illud superius genus his uerbis adiungi potest: sicut illud, ita et illud; hoc autem posterius his uerbis: si illud, quanto magis illud? aut: si illud, quanto minus illud? sed alicubi obscure, alicubi aperte ista ponuntur. hic ergo iniquus iudex 5 non ex similitudine, sed ex dissimilitudine adhibitus est, ut ostenderet dominus, quanto certiores esse debeant qui deum perseueranter rogant fontem iustitiae atque misericordiae uel si quid excellentius dici aut audiri potest, cum apud iniquissimum iudicem usque ad effectum implendi desiderii ualuerit 10 perseuerantia deprecantis.

Ipsa uero uidua potest habere similitudinem ecclesiae, quod desolata uidetur, donec ueniat dominus, qui tamen in secreto etiam nunc curam eius gerit. si autem monet cur electi dei se uindicare deprecantur, quod etiam in Apocalypsi Iohannis 15 de martyribus dicitur, cum apertissime moneamur, ut pro nostris inimicis et persecutoribus oremus: intellegendum est eam uindictam esse iustorum, ut omnes mali pereant. pereunt autem duobus modis, aut conuersione ad iustitiam aut amissa per supplicium potestate, qua nunc aduersum bonos, quamdiu 20 hoc ipsum bonis expedit, uel temporaliter aliquid ualent. itaque etiam si omnes homines conuerterentur ad deum, inter quos sunt etiam inimici, pro quibus iubemur orare, diabolus tamen, qui operatur in filiis diffidentiae, remaneret in saeculi fine damnandus. quem finem iusti cum uenire desiderant, 25 quamuis pro inimicis suis orent, tamen non absurde uindictam desiderare dicuntur.

1 Matth. 7, 11 15 cf. Apoc. 6, 10 17 cf. Matth. 5, 44
24 cf. Eph. 2, 2

1 petamus (e ex i corr.) P 4 si illud] si non illud v 5 ob-
scure, alicubi] om. v 6 dissimilitudine P¹ 9 audire P¹
15 uindicare P¹v deprecetur (n add. m. 2) P 16 moneamus
MV moniamur P¹ 20 aduersus P^v bonus (u in o corr.) P
22 itaque (e ex o corr. m. 1) V 23 quos] om. P¹ diabolus]
scripsit V¹ in spatio uacuo 12 litt. 24 filios P

[DE EO QVOD DICTVM EST: ORATE, NE FIAT FVGA
VESTRA HIEME VEL SABBATO. EX LIBRO I QVAESTIONVM
EVANGELII.

Id est „ne impedimento aliquo detineamini“ quia et hieme 196
5 imbribus uel frigore, et sabbato, in quo proficisci non licebat,
impediebatur quis ab itinere; uel aliud, ne in tristitia aut
laetitia rerum temporalium quis inueniatur a die illa.]

CLXXVIII.

EX LIBRO QVAESTIONVM EVANGELII II. DE CAMELO PER
10 FORAMEN ACVS TRANSITVRO.

Quid est quod ait: facilius est camelum per foramen 197
acus transire quam diuitem intrare in regnum
dei? diuitem hic appellat cupidum rerum temporalium et de
talibus superbientem. his diuitibus contrarii sunt pauperes
15 spiritu, quorum est regnum caelorum. nam eo manifestatur
omnes cupidos, etiam si facultatibus huius mundi careant, ad
hoc genus diuitum, quod est reprehensum, pertinere, quia
postea dixerunt qui audiebant: quis poterit saluus fieri?
cum incomparabiliter maior turba sit pauperum; uidelicet
20 intellegentes in eo numero deputari etiam illos qui, quamquam
taliam non habeant, tamen habendi cupiditate rapiuntur. sensus
est autem: facilius Christum pati pro dilectoribus saeculi, quam
dilectores saeculi ad Christum posse conuerti. cameli autem
nomine se intellegi uoluit, quia humiliatus onera sustulit.

1 Matth. 24, 20 11 (et 18) Luc. 18, 25—27 15 Matth. 5, 3

1 cap. CXCVI P CXCVII Gv; deest in MV fuca (c in g corr.
m. 2) G 2 sabbato G 4 detineamini] G²P² in ras. quia]
qui G¹P¹ 5 licebat (c ex b corr. m. 2) G 7 quis] qui G¹
a G¹P: in G²v 8 cap. CXCVII P CXCVIII Gv 10 transituro]
transitorio (?) P¹ transire v 15 quorum] P² in ras. 18 qui] quia
P¹ quis] et quis Pv 20 illos (os in ras.) P 21 rapiuntur
capiuntur P² 22 autem est v delictoribus P quam — sae-
culi] om. MV 23 delictores P 24 se] om. P¹

in quo enim manifestius intellegitur quam in ipso quod scriptum est: quanto magnus es, humilia te in omnibus? per acum autem punctiones significat, per punctiones dolores in passione susceptos. foramen ergo acus dicit angustias passionis. quod autem ait: quae impossibilia sunt apud homines, possibilia sunt apud deum, non ita accipiendum est, quod cupidi et superbi, qui nomine illius diuitis significati sunt, in regnum caelorum sint intraturi cum suis cupiditatibus et superbia; sed possibile est deo, ut per uerbum eius — sicut etiam factum esse et cotidie fieri uidemus — a cupiditate temporalium ad caritatem aeternorum et a pernicioſa superbia ad humilitatem saluberrimam conuertantur.

CLXXX.

EX EODEM LIBRO QVAESTIONVM EVANGELII II. DE EO QVOD SCRIPTVM EST DE DOMINO: FINXIT SE LONGIVS IRE: VBI MVLTIPLICITER DISPVSTAT PRO VERIS SIGNIFICATIONIBVS CONTRA MENDACIVM.

198 [De eo] quod scriptum est de domino: finxit se longius ire, non ad mendacium pertinet; non enim omne, quod fingimus, mendacium est, sed quando id fingimus quod nihil significat, tunc est mendacium. cum autem fictio nostra refertur ad aliquam significationem, non est mendacium, sed aliqua figura ueritatis. alioquin omnia, quae a sapientibus et sanctis uiris uel etiam ab ipso domino figurate dicta sunt, mendacia deputabuntur, quia secundum usitatum intellectum non sub-

2 Eccli. 3, 18

15 (et 18) Luc. 24, 28

3 acum] *P*² in ras. per punctione *V* 4 dolores] significat
dolores *v* susceptus *P*¹ 6 sunt] *om.* *P* 8 sint] sunt *Pv*
9 deo] *om.* *v* 11 perneciosa *v* 13 cap. CXCVIII *P* CXCVIII
Gv 15 finxit] *P*² in ras. ubi multipliciter — contra mendacium
GPv: *om.* *MV*; cf. p. 20, 28 et cap. CLXXXII 18 de eo] *libri*;
inclusi 20 mendacium est — fingimus] *om.* *P*¹ quando id fingi-
mus] *scripsit* *V*¹ in spatio uacuo 21 fictio] finctio *P*² *v* functio *P*¹
23 quae] quae *P* quaeq. *v* et] *eras. in P* 24 figuratae *V*

sistit ueritas talibus dictis. non enim homo, qui habuit duos
 filios, quorum minor accepta parte patrimonii sui profectus
 est in regionem longinquam, et cetera, quae in illa narratione
 contextuntur, ita dicuntur, tamquam uere fuerit quisquam
 5 homo, qui hoc in filiis suis duobus aut passus sit aut fecerit.
 ficta sunt ergo ista ad rem quandam significandam tam longe
 alteque maiorem et tam incomparabiliter differentem, ut per
 illum fictum hominem deus uerus intellegatur. sicut autem
 dicta, ita etiam facta finguntur sine mendacio ad aliquam
 10 rem significandam. unde est etiam illud eiusdem domini,
 quod in fici arbore fructum quaesivit eo tempore, quo illa
 poma nondum essent. non enim dubium est illam inqui-
 sitionem non fuisse ueram. quibus enim hominum sciret, si
 non diuinitate, uel tempore poma illam arborem non habere.
 15 fictio igitur, quae ad aliquam ueritatem refertur, figura est;
 quae non refertur, mendacium est. quid ergo significat quod
 se ire longius dominus finxit, cum comitaretur discipulis, ex-
 ponens eis sanctas scripturas, utrum ipse esset ignorantibus?
 quid putamus, nisi quia hospitalitatis officio ad suam co-
 20 gnitionem peruenire posse homines intimauit? ut, cum longius
 ipse ab hominibus abscesserit super omnes caelos, tamen ita
 cum eis sit qui haec exhibent seruis eius, ut, cum dicere
 coeperint: domine, quando te uidimus hospitem et
 adduximus? tamquam eum scilicet qui longe abscesserat,
 25 respondeat ille: cum uni ex minimis meis fecistis.
 tenet ergo Christum, ne longius ab illo eat, quisquis cateci-
 zatus uerbo in omnibus bonis ei qui se catecizat communicat;
 sicut apostolus dicit: communicet qui catecizatur
 uerbo ei qui se catecizat in omnibus bonis; et alio

1 cf. Luc. 15, 11—32 11 cf. Marc. 11, 13 23 Matth. 25,
 38 25 Matth. 25, 40 28 Gal. 6, 6

2 quorum (o a m. 2 in ras.) P 8 illum] illu. (d ras.) P
 9 mendacio (o ex u corr. m. 2) P 11 arborem V quo] quod P
 12 esset P 14 illam a: illa libri 17 se] si P¹ dominus
 longius P^v comitaretur] comearetur P¹ 21 ipse] om. v
 24 qui] et qui v 26 catecizatus P catecizatur v 27 catecizat
 V catecizat P catecizat v 29 ei] P¹ in ras.

loco, cum dixisset: necessitatibus sanctorum communicantes, statim subiecit: hospitalitatem sectantes. et isti enim catecizati erant uerbo, cum eis exponeret scripturas, et quia hospitalitatem sectati sunt, eum quem in ipsa expositione scripturarum non cognouerunt in panis fractione cognoscunt. non enim auditores legis iusti sunt apud deum, sed factores legis iustificabuntur.

IAM HINC EX LIBRO CONTRA MENDACIVM AD CONSENTIVM.

198^a Euangelista dicens: ipse autem se finxit longius ire, etiam ipsum uerbum posuit, quo mendaces nimium delectantur, ut impune mentiantur; quasi mendacium omne, quod fingitur, cum ueraciter aliud ex alio significandi causa tam multa fingantur. si ergo nihil aliud significasset Iesus in eo, quod longius se ire finxit, merito iudicaretur esse mendacium. porro autem, si bene intellegatur et ad id quod uoluit significare referatur, inuenitur esse mysterium. alioquin erunt cuncta mendacia, quae propter quandam rerum significandarum similitudinem, cum gesta non sint, tamquam gesta narrantur. unde est et illa de duobus unius hominis filiis, maiore, qui mansit apud patrem suum, et minore, qui longe peregrinatus est, tam proluxa narratio. in quo genere fingendi humana etiam dicta uel facta inrationabilibus animantibus et rebus sensu carentibus homines addiderunt, ut eius modi fictis narrationibus, sed ueracibus significationibus quod uellent commendatius intimarent. nec aput auctores tantum saecularium litterarum, ut apud Horatium, mus loquitur muri et

1 Rom. 12, 13 6 Rom. 2, 13 19 cf. Luc. 15, 11 sqq.
26 cf. Hor. Sat. II. 6, 79 sqq.

2 stat] (i ex u corr. m. 2) P 4 quia] qui P sectati] secuti
v 5 cognouerant Pv 8 iam hinc—Consentium] om. MV
iam hinc P: abhinc Gv ex P: de G¹v; om. G¹ consentium]
consentientium (enti del. m. 2) G 11 mentiantur (a ex e corr.) P
mendacium V: mendacium sit Pv 15 autem] P² in ras. et] ut v
17 quendam (e in a corr.) P 19 et] om. v 21 generi P¹
22 rationabilibus v 23 hominis P¹ 25 commentius (da add.
m. 2) P 26 Horatium] oratium PV oratores v

mustela uulpiculae, ut per narrationem fictam ad id quod agitur uerax significatio referatur; unde et Aesopi tales fabulas ad eum finem relatas nullus tam ineruditus fuit, qui putaret appellanda mendacia. sed in litteris quoque sacris, sicut in libro Iudicum ligna sibi regem requirunt et locuntur ad oleam et ad ficum et ad uitem et ad robum; quod totum utique fingitur, ut ad rem, quae intenditur, ficta quidem narratione, non mendaci tamen, sed ueraci significatione ueniat. haec dixi propter quod scriptum est de Iesu: et ipse se finxit longius ire, ne quisquam ex hoc uerbo, sicut Priscillianistae licitum uolunt habere mendacium, insuper etiam Christum contendat fuisse mentitum. quisquis autem uult intellegere illud fingendo quid praefigurauerit, attendat quid agendo perfecit. longius namque postea profectus super omnes caelos non tamen deseruit discipulos suos. propter hoc significandum futurum diuinitus factum ad praesens illud est humanitus fictum. et ideo significatio uerax in illa est fictione praemissa, quia in hac profectioe illius est significationis ueritas subsecuta. ille igitur contendat Christum mentitum esse fingendo, qui negat eum quod significauit implere faciendo.

Non est ergo mendacium, cum silendo absconditur uerum, sed cum loquendo promitur falsum. Iacob autem quod matre fecit auctore, ut patrem fallere uideretur, si diligenter et fideliter attendatur, non est mendacium, sed mysterium. quae

1 cf. Hor. Epp. I, 7, 29 sqq.

5 cf. Iudic. 9, 8 sqq.

23 cf. Gen. 27, 6 sqq.

1 uulpiculae v 2 Aesopi] hysopi *MV* hysophy *P*; om. v
 3 relatis (corr. m. 2) *P* 4 sed *P*¹ *V*: sed et *P*² v 5 loquuntur
P 6 robum *V*: rubum *P* v 8 tamen] eras. in *P* sed ue-
 raci] om. v 10 ipsi *P*¹ finxit se *P* v 11 uolunt *MV*: uolens
GP v insuper etiam] imperitia *G*² v imperitiam *G*¹ 12 contendat
GP v: condemnant *MV* 14 perfecerit *P* postea... *P* 15 disse-
 ruit (corr. m. 2) *P* 16 ad praesens—fictum *GP* v: om. *MV*
 17 fictum] finctum *G*² v factum *P*¹ 18 fctione v quia—pro-
 fectioe] om. v pfectioe *P* 19 contendit v 21 impleuisse
GP v 23 loquendo (do add. m. 2) *P* promitur... (itur in ras. a
 m. 2) *P*

si mendacia dixerimus, omnes etiam parabola ac figuræ significandarum quarumque rerum, quæ non ad proprietatem accipiendæ sunt, sed in eis aliud ex alio est intellegendum, dicentur esse mendacia; quod absit omnino. nam qui hoc putat, tropicis etiam tam multis locutionibus omnibus potest hanc importare calumniam, ita ut et ipsa quæ appellatur metafora, hoc est de re propria ad rem non propriam uerbi alicuius usurpata translatio, possit ista ratione mendacium nuncupari. cum enim dicimus fluctuare segetes, gemmare uites, floridam iuuentutem, niueam canitiem, procul dubio, 10 fluctus, gemmas, florem, niuem quia in his rebus non inuenimus, in quas hæc uerba aliunde transtulimus, ab istis mendacia putabuntur. et petra Christus et cor lapideum Iudæorum. item leo Christus et leo diabolus et innumerabilia talia dicuntur esse mendacia. quid, quod hæc tropica locutio usque 15 ad eam peruenit quæ appellatur antiphrasis, ut dicatur abundare quod non est, dicatur dulce quod acidum est, lucus, quod non luceat, Parcae, quod non parcant? unde illud est in scripturis sanctis: si non in faciem benedixerit tibi; quod diabolus ait domino de sancto Iob, et intellegitur „maledixerit“. 20 quo uerbo et Nabutthei fictum crimen a calumniantibus nominatum est. dictum est enim, quod benedixerit regi, hoc est maledixerit. hi omnes modi locutionum mendacia putabuntur, si locutio uel actio figurata in mendacio deputabitur. si autem non est mendacium, quando ad intellegentiam ueritatis aliud 25 ex alio significantia referuntur, profecto non solum hoc quod fecit aut dixit Iacob patri, ut benediceretur, sed neque illud quod Ioseph uelut inludendis locutus est fratribus, nec quod

13 cf. I Cor. 10, 4 cf. Ezech. 36, 26 14 cf. Apoc. 5, 5 cf. I Petr. 5, 8 19 Iob. 2, 5 21 cf. III Reg. 21, 13 28 cf. Gen. 42, 7 sqq.

1 ac] om. P¹ 2 non] om. P¹ proprietate V 4 dicitur
v 7 non] om. P¹ uerba P 9 segetes P 14 dicuntur
PV: dicuntur v 15 quid, quod] quicquid v 17 acidum (cid in
ras. a m. 2) P 18 Parcae] parce PV parcat P¹ 21 nabutthei
Pv 22 dictum est] om. P¹ 23 hi. P hii v omnis P¹
loquutionum V 26 hoc V: id Pv 27 aut P²V: om. P¹; et v

Dauid simulauit insaniam, nec cetera huius modi mendacia iudicanda sunt, sed locutiones actionesque propheticae ad ea quae uera sunt intellegenda referendae; quae propterea figuratis uelut amictibus obteguntur, ut sensum pie quaerentis exerceant et ne nudata ac promta uilescant. quamuis quae aliis locis aperte ac manifeste dicta didicimus, cum ea ipsa de abditis eruuntur, quodam modo in nostra cognitione renouantur et renouata dulcescunt, nec inuidentur discentibus, quod his modis obscurantur, sed commendantur magis, ut quasi subtracta desiderentur ardentius et inueniantur desiderata iucundius. tamen uera, non falsa dicuntur, quoniam uera, non falsa significantur seu uerbo seu facto. quae significantur utique enim, ipsa dicuntur. putantur autem mendacia, quoniam non ea quae uera significantur dicta intelleguntur, sed ea quae falsa sunt dicta esse creduntur. hoc ut exemplis fiat planius, id ipsum quod Iacob fecit attende. hedinis certe pellibus membra contexit. si causam proximam requiramus, mentitum putabimus; hoc enim fecit, ut putaretur esse qui non erat. si autem hoc factum ad illud propter quod significandum re uera factum est referatur, per hedinas pelles peccata, per eum uero qui eis se operuit ille significatus est qui non sua, sed aliena peccata portauit. uerax ergo significatio nullo modo mendacium recte dici potest. ut autem in facto, ita et in uerbo. nam cum ei pater dixisset: quis es tu, fili? ille respondit: ego Esau primogenitus tuus. hoc si referatur ad duos illos geminos, mendacium uidebitur; si

1 cf. I Reg. 21, 13 24 Gen. 27, 18 sq.

2 locutionis <i>P^{lv}</i>	actionisque <i>P^{lv}</i>	3 referenda <i>Pⁱ</i>	5 promta
<i>P</i> 6 didicimus <i>Pⁱ</i>	ea] <i>P² in ras.</i>	7 cognitione <i>V</i> : cogitatione <i>Pv</i>	renouantur et] <i>om. v</i>
8 dulcescunt <i>Pⁱ</i>	10 inueniantur] ueniant <i>v</i>	11 iocundius <i>PV^v</i>	falsa <i>V</i> : falsa esse <i>Pv</i>
13 enim utique <i>Pv</i>	14 quae] qui <i>Pⁱ</i>	quibus <i>v</i>	15 hoc] <i>om. Pⁱ</i>
16 haedinis <i>P^{lv}</i>	18 putauimus <i>v</i>	19 illud propter quod] <i>Pⁱ in ras.</i>	significandū (u ex ā corr. m. 2) <i>P</i>
21 eis] <i>om. v</i>	ille] illis <i>v</i>	qui] quia <i>P</i>	23 in] <i>om. Pⁱ</i>
24 ei] <i>om. v</i>	25 ego <i>PV</i> : ego sum <i>v</i>	26 illos (o ex u corr.) <i>P</i>	

autem ad illud propter quod significandum ista gesta, dicta, conscripta sunt, ille est intellegendus in corpore suo, quod est eius ecclesia, qui de hac re loquens ait: cum uideritis Abraham, Isaac et Iacob et omnes prophetas in regno dei, uos autem expelli foras; et uenient ab oriente et occidente et aquilone et austro et accumbent in regno dei. et ecce sunt nouissimi qui erant primi, et sunt primi qui erant nouissimi. sic enim quodam modo minor maioris primatum frater abstulit atque in se transtulit fratris. cum igitur tam uera tamque significantur ueraciter, quid hic debet putari factum dictumue mendaciter? cum enim quæ significantur non utique non sunt in ueritate, sed sunt seu praeterita seu praesentia seu futura, procul dubio uera significatio est nullumque mendacium.

ITEM INTER CETERA EX EODEM LIBRO.

15

Sed aliquanto commendatius oportet ut dicam, cur ista mihi uideatur tripertita ratio disputandi aduersus eos qui patronas mendaciis suis scripturas uolunt adhibere diuinas: ut prius ostendamus nonnulla, quæ ibi putantur esse mendacia, non esse quod putantur, si recte intellegantur; deinde si qua ibi mendacia manifesta sunt, imitanda non esse; tertio contra omnes omnium opiniones, quibus uidetur ad uiri boni officium pertinere aliquando mentiri, omni modo tenendum in doctrina religionis nullo modo esse mentiendum.

Quando quidem illa Petri et Barnabae simulatio, qua gentes iudaizare cogebant, merito reprehensa atque correpta est, et

3 Luc. 13, 28 sqq.

1 quod] <i>om. P¹</i>	significandū (u <i>ex ā corr.</i>) <i>P</i>	3 qui (i <i>ex</i>
<i>e corr.</i>) <i>P</i>	loques <i>P</i>	4 Isaac] et isaac <i>P</i>
8 enim] autem <i>v</i>	10 tamque (e <i>ex ā corr. m. 2</i>) <i>P</i>	11 putare
<i>P</i>	12 sunt (<i>om. non</i>) <i>Pv</i>	13 in] <i>om. v</i>
<i>Pv: om. V</i>	inter <i>addidi: om. Pv</i>	15 item—libro
		16 aliquando <i>P¹V</i>
^{co} commendatius (<i>cō add. m. 2</i>) <i>P</i>	17 uidetur (a <i>add. m. 2</i>) <i>P</i>	
21 tertia <i>v</i>	23 aliquando] <i>om. v</i>	mentiri] mentire <i>P¹; om. v</i>
24 esse] <i>om. v</i>	25 simulatio <i>P</i>	

ne tunc noceret et ne posteris ad imitandum ualeret. cum enim uidisset apostolus Paulus, quia non recte ingrediuntur ad ueritatem euangelii, dixit Petro coram omnibus: si tu, cum sis Iudaeus, gentiliter et non iudaice uiuis, ⁵ quomodo gentes cogis iudaizare? id autem quod ipse fecit, ut quasdam obseruationes legitimas Iudaica consuetudine retinendo et agendo non se inimicum legis prophetisque monstraret, absit, ut mendaciter eum fecisse credamus. de hac quippe re satis est eius nota sententia, qua fuerat constitutum ¹⁰ nec Iudaeos, qui tunc in Christum credebant, prohibendos esse a paternis traditionibus nec ad eas gentiles, cum christiani fierent, esse cogendos, ut illa sacramenta, quae diuinitus praecepta esse constaret, non tamquam sacrilegia fugerentur nec tamen putarentur sic necessaria iam nouo testamento ¹⁵ reuelato, tamquam sine his quicumque conuerterentur ad deum salui esse non possent. erant enim qui hoc putabant atque praedicabant, quamuis iam recepto Christi euangelio, et eis simulate consenserant Petrus et Barnabas ideoque cogebant gentes iudaizare. id enim erat cogere, sic ea necessaria praedicare, tamquam et recepto euangelio nulla sine illis salus ²⁰ esset in Christo; hoc error quorundam putabat, hoc timor Petri simulabat, hoc libertas Pauli redarguebat. quod ergo ait: omnibus omnia factus sum, ut omnes lucri facerem, compatiendo id fecit, non mentiendo. fit enim quisque tamquam ille cui uult subuenire, quando tanta miseria ²⁵ cordia subuenit, quanta sibi subueniri uellet, si esset ipse in eadem miseria constitutus. itaque fit tamquam ille, non quia fallit illum, sed quia se cogitat sicut illum. unde illud est

3 Gal. 2, 13 sq.

23 I Cor. 9, 22

1 et ne] nec v	2 Paulus] om. P ¹ v	4 iudaicae V	5 cogis
gentes P ^v	6 ut] unde P	obseruationis P ¹	7 agendo (endo
in ras. a m. 2) P	legis libri: legi a	12 fierent] fuerint P ¹	
16 erant (r ras.) P	18 consenserunt P	19 erat enim P ^v	
cogere] cogitare P	23 omnia omnibus P ^v	24 id] i. d. P	
25 quando] qm P ¹ in ras.	26 subueniri] subuenire P ¹	uelit	
v	28 fallit P ¹	se] om. v	sicut] secundum v

eius apostoli quod iam supra commemoravi: fratres, etsi praeoccupatus fuerit homo in aliquo delicto, uos qui spirituales estis instruite huius modi in spiritu mansuetudinis; intendens te ipsum, ne et tu temteris. nam si propterea, quia dixit: factus sum Iudaeis 5 tamquam Iudaeus, et his qui sub lege erant tamquam sub lege, ideo putandus est mendaciter suscepisse legis ueteris sacramenta, debuit et gentium idolatriam eodem modo mentiendo suscipere qui dixit etiam his qui sine lege erant tamquam sine lege se factum, ut eos lucri faceret; 10 quod utique non fecit. non enim alicubi sacrificauit idolis aut adorauit illa figmenta, ac non potius libere tamquam martyr Christi detestanda et uitanda monstrauit.

Mendacium est quippe falsa significatio cum uoluntate fallendi. non est autem falsa significatio, ubi, etsi aliud ex 15 alio significatur, uerum est tamen quod significatur, si recte intellegatur.

Sunt quaedam eius modi etiam saluatoris in euangelio, quia et ipse dominus prophetarum propheta esse dignatus est. talia sunt illa, ubi de muliere, quae fluxum sanguinis 20 patiebatur, ait: quis me tetigit? et de Lazaro: ubi posuistis eum? sic quippe interrogauit quasi nesciens quod utique sciebat; ac per hoc nescire se finxit, ut aliquid aliud illa uelut ignorantia sua significaret. quae significatio quoniam uerax erat, mendacium profecto non erat. eos namque signifi- 25 cabant siue illa fluxum sanguinis patiens siue ille mortuus quadriduanus, quos etiam qui cuncta sciebat quodam modo

1 Gal. 6, 1 5 I Cor. 9, 20 sq. 21 Luc. 8, 45 Io. 11, 34

1 iam] *om. v* memoravi *v* etsi] *si P* 3 spiritalis
*P*¹ 7 suscepisse *P*¹ 8 leges *P*¹ idolatria *v* 9 qui
dixit *PV*: quia d. *v* 10 se] *om. v* faceret] *fecerit P*¹
12 ado|orauit (o *alteram add. m. 2*) *V* 13 et uitanda] *om. P*
16 alio significatur (n *ras.*) *P* tamen est *v* 18 eius] *huius P*
21 tetigit] *titit P*¹ 23 per] *pro v* 24 illa] *om. P*¹ uel^m (ut
add. m. 2) *P* 25 uerax erat] *u. 8 P*² *in ras. 3 litt.* eos (o *ex*
a corr.) *P* 27 quadriduanus *P*

nesciebat. nam et illa typum gerebat plebis gentium, unde praemissa fuerat prophetia: populus, quem non cognoui, seruiuit mihi; et Lazarus remotus a uiuentibus tamquam ibi iacebat per significatiuam similitudinem, ubi ille cuius uox est: proiectus sum a facie oculorum tuorum. et ideo, tamquam nesciretur a Christo et illa quae fuerit et iste ubi positus fuerit, uerbis interrogantis est figuratum et omne uitatum ueraci significatione mendacium.

CLXXXI.

10 EX LIBRO DE MENDACIO. DE MENDACII GENERIBVS OCTO.

Primum est capitale mendacium longeq̃ue fugiendum, quod 199 fit in doctrina religionis; ad quod mendacium nulla debet condicione quisque adduci. secundum, ut aliquem laedat iniuste; quod tale est, ut et nulli prosit et obsit alicui. tertium, 15 quod ita prodest alteri, ut obsit alteri, quamuis non ad immunditiam obsit corporalem. quartum sola mentiendi fallendique libidine, quod merum mendacium est. quintum, quod fit placendi cupiditate de suaui eloquio. his omnibus penitus euitatis atque eiectis sequitur sextum genus, quod et nulli 20 obest et prodest alicui; uelut si quispiam pecuniam alicuius iniuste tollendam sciens ubi sit nescire se mentiatur. septimum, quod et nulli obest et prodest alicui; uelut si nolens hominem ad mortem quaesitum prodere mentiatur, non solum iustum atque innocentem sed et reum, quia christianae disci-

2 Ps. 17, 44

5 Ps. 30, 23

1 et] <i>om.</i> <i>P</i> ¹	2 promissa <i>v</i>	4 ubi] ibi <i>P</i>	6 ideo (<i>om.</i> et) <i>v</i>
7 fuerat <i>P</i> ¹	8 omni <i>V</i>	ueraci <i>P</i> ² <i>V</i> : uera <i>P</i> ¹ <i>v</i>	
9 cap. CXCVIII <i>P</i> CC <i>G</i> ; <i>om.</i> <i>v</i>	11 longe (<i>om.</i> que) <i>v</i>	12 debet condicione quisque <i>MV</i> : cond. quisquam debet <i>GPv</i>	14 tertiam <i>V</i>
16 fallendique] faciendique (<i>ci in ras.</i>) <i>P</i>	17 libidini <i>P</i> ¹		
merum] mirum <i>Vv</i> uerum (<i>ue in ras.</i>) <i>P</i>	18 su ^{ant} (<i>aui add. m. 2</i>) <i>P</i>	oloquio <i>V</i>	19 deuitatis <i>v</i>
20 si] se <i>P</i>	alicuius iniuste pecuniam <i>Ppr.</i>	23 prodere] prodire (<i>i in e corr.</i>) <i>P</i>	24 et] <i>om.</i> <i>P</i> ¹ <i>v</i>
	reum (<i>r ras.</i>) <i>P</i>		

plinae sit, ut neque de cuiusquam correctione desperetur neque cuiquam paenitendi aditus intercludatur. de quibus duobus generibus, quae solent habere magnam controuersiam, satis tractauimus et quid nobis placeret ostendimus, ut suscipiendis incommoditatibus, quae honeste ac fortiter tolerantur, haec quoque genera deuitentur a fortibus et fidelibus et ueracibus uiris ac feminis.

Non ergo mentiendum quaerenti, ubi sit qui se fidei cuiuspiam commiserit, sed fortius respondendum: „nec prodam nec mentiar“. fecit hoc episcopus quondam Thagastensis ecclesiae, Firmus nomine, firmior uoluntate. nam cum ab eo quaereretur homo iussu imperatoris per apparitores ab eo missos, quem ad se confugientem diligentia quanta poterat occultabat, respondit quaerentibus nec mentiri se posse nec hominem prodere, passusque tam multa tormenta corporis — nondum enim erant imperatores christiani — permansit in sententia. deinde ad imperatorem ductus usque adeo mirabilis apparuit, ut ipse homini, quem seruabat, indulgentiam sine ulla difficultate impetraret. quid hoc fieri potest fortius atque constantius?

Octauum est genus mendacii, quod et nulli obest et ad hoc prodest, ut ab immunditia corporali aliquem tueatur.

Non igitur mentiendum in doctrina pietatis; magnum enim scelus est et primum genus detestabilis mendacii. non est mentiendum secundo genere, quia nulli facienda est iniuria. non est mentiendum tertio genere, quia nulli cum alterius iniuria consulendum est. non est mentiendum quarto genere

1 desperetur <i>PV</i>	2 aditus <i>V</i>	4 placere <i>V</i> plac&ret <i>P</i> ¹	
5 honestae <i>V</i>	ac] hac <i>P</i>	tolerantur (1 <i>ras.</i>) <i>P</i>	6 deu-
tentur] debitentur <i>V</i>	diuidentur <i>P</i> ¹	7 faeminis <i>V</i>	10 taga-
stensis <i>P</i> ¹ tagastinses <i>P</i> ¹	11 Firmus] firmius <i>v</i>	12 per	
apparitores] <i>om. v</i>	apparitoris <i>P</i> ¹	missus <i>P</i> ¹ <i>v</i>	13 quanto
(o in a <i>corr.</i>) <i>P</i>	14 mentire <i>P</i> ¹	16 erant enim <i>v</i>	erat
(n <i>add. m. 2</i>) <i>P</i>	imperatoris <i>P</i> ¹	17 mirabilis <i>PV</i> : misera-	
bilis <i>v</i>	18 ipsi <i>v</i>	sine ulla] <i>om. P</i> ¹	19 quid] d <i>add. m. 2</i>
<i>P</i> ; quia <i>v</i>	23 enim] <i>om. P</i> ¹ <i>v</i>	25 genere] gere <i>P</i>	27 con-
solendum <i>V</i>	consulendum (<i>om. est</i>) <i>P</i> ¹		

propter mendacii libidinem, quae per se ipsa uitiosa est. non
 est mentiendum quinto genere, quia nec ipsa ueritas fine
 placendi hominibus enuntianda est, quanto minus mendacium,
 quod per se ipsum, quia mendacium est, utique turpe est.
 5 non est mentiendum sexto genere; neque enim recte etiam
 testimonii ueritas pro cuiusquam temporali commodo ac salute
 corrumpitur. ad sempiternam uero salutem nullus ducendus
 est opitulante mendacio; non enim malis conuertentium mori-
 bus ad bonos mores conuertendus est, quia, si erga illum
 10 faciendum est, debet etiam ipse conuersus facere erga alios,
 atque ita non ad bonos, sed ad malos mores conuertitur, cum
 hoc ei praebetur imitandum conuerso, quod ei praestitum est
 conuertendo. neque septimo genere mentiendum est; non enim
 cuiusquam commoditas aut salus temporalis perficiendae fidei
 15 praefenda est, nec, si quisquam in recte factis nostris tam
 male mouetur, ut fiat etiam animo deterior longeque a pietate
 remotior, propterea recte facta deserenda sunt, cum id nobis
 praecipue tenendum sit, quo uocare atque inuitare debemus
 quos sicut nosmet ipsos diligimus, fortissimoque animo bibenda
 20 est apostolica illa sententia: aliis quidem odor uitae in
 uitam, aliis odor mortis in mortem; et ad haec
 quis idoneus? nec octauo genere mentiendum est, quia et
 in bonis castitas animi pudicitia corporis et in malis id quod
 ipsi facimus eo quod fieri sinimus maius est. in his autem
 25 octo generibus tanto quisque minus peccat, cum mentitur,
 quanto emergit ad octauum; tanto amplius, quanto emergit

20 II Cor. 2, 16

1 libidine <i>P</i> ¹	ipsam <i>Pv</i>	6 commodo] cūmodo <i>P</i>	7 ducendus
(u prior ex i corr.) <i>P</i>	8 conuersantium <i>v</i>	9 si] se <i>P</i> ¹	
erga (a ex o corr.) <i>P</i>	12 praebetur] pbetur <i>P</i> ¹	14 commoditas	
aut salus] <i>P</i> ² in ras.	proficiendae <i>v</i>	15 si] se <i>Pv</i>	recte]
rectis <i>Pv</i>	16 moueatur <i>v</i>	longique <i>P</i> ¹	17 facta] om.
<i>v</i> deserenda] disserenda <i>Pv</i>		20 odor <i>V</i> : sumus odor <i>P</i> ; om.	
<i>v</i> 22 idoneus] tam idoneus <i>v</i>		23 castitas] † caritas add. <i>P</i> ²	
in mg.	25 peccat] peccatum <i>v</i>	cum mentitur] committit <i>v</i>	
26 tanto—autem esse] om. <i>v</i>			

ad primum. quisquis autem esse aliquod genus mendacii, quod peccatum non sit, putauerit, decipiet se ipsum turpiter, cum honestum se deceptorem arbitratur aliorum.

CLXXXII.

EX LIBRO CONTRA MENDACIVM AD CONSENTIVM. CONTRA 5
EOS QVI AD MENTIENDVM VELVT PATROCINANTIA SIBI DE
SCRIPTVRIS EXEMPLA PROPONVNT.

200 Quapropter quando nobis de scripturis sanctis mentiendi ponuntur exempla, aut mendacia non sunt, sed putantur esse, dum non intelleguntur, aut, si mendacia sunt, imitanda non 10 sunt, quia iusta esse non possunt. sed quod scriptum est bene deum fecisse cum hebraeis obstetricibus et cum Raab Hiericuntina meretrice, non ideo factum est, quia mentitae sunt, sed quia in homines dei misericordes fuerunt. non est itaque in eis remunerata fallacia, sed beniuolentia, benignitas 15 mentis, non iniquitas mentientis. sicut enim mirum absurdumque non esset, si alio prius tempore commissa ab eis opera mala deus propter posteriora opera bona uellet ignoscere, ita mirandum non est, quod uno tempore in una causa deus utrumque conspiciens, id est factum misericordiae factumque 20 fallaciter, et bonum remuneravit et propter hoc bonum illud malum ignovit. si enim peccata, quae propter carnis concu-

11 cf. Ex. 1, 17 sqq.

12 cf. Ios. 2, 1 et 6, 24 sq.

1 ad (d ex t corr.) P quis^{us} (quis add. m. 2) P aliquod]
aliquid Pⁱ sed si aliquod v 3 deceptorem (i ras., r ex n corr. m. 2)
P 4 num. cap. om. GPv 5 consensum (n ras.) P contra eos—
proponunt GPv: ubi multipliciter disputat pro ueris significationibus contra
mendacium MV; cf. p. 604, 15 6 uelut] uel Gⁱ patrocinnanda v
11 sed quod] Pⁱ in ras. 12 ebreis P et] om. Pⁱ rab (a
add. m. 2) P 13 hierichontina v 17 esset PVⁱv: est sed V² est
M commis^{us} (sa add. m. 2) P 18 deus] om. Pⁱ posteriora]
om. v; ab hoc uerbo incipit fol. 25^r A 20 utrumque] utrumque
P misericordiae V: misericorditer APv 21 et bonum] et
bonorum Pⁱ

piscentiam, non propter misericordiam fiunt, propter posteriora
 tempora misericordiae dimittuntur, cur non merito dimittuntur
 quae propter ipsam misericordiam committuntur? grauius est
 enim peccatum, quod animo nocentis quam quod animo sub-
 uenientis efficitur. ac per hoc si illud deletur opera miseri-
 cordiae postea subsequente, cur hoc quod est leuius non
 deleatur ipsa hominis misericordia et praecedente, ut peccet,
 et comitante, cum peccat? ita quidem uideri potest. uerum
 tamen aliud est dicere: „peccare quidem non debui; sed opera
 10 misericordiae faciam, quibus deleam quod ante peccaui“; et
 aliud est dicere: „peccare debeo, quia non possum aliter mise-
 reri“. aliud est, inquam, dicere: „quia iam peccaui, bene
 faciamus“; et aliud est dicere: „peccemus, ut bene faciamus“.
 ibi dicimus: „faciamus bona, quia fecimus mala“; hic autem:
 15 faciamus mala, ut ueniant bona. ac per hoc ibi ex-
 haurienda est sentina peccati, hic cauenda est doctrina pec-
 candi.

CLXXXIII.

EX SERMONE DE CONTINENTIA. CONTRA DIVERSOS, QVI VARIIS
 20 MODIS SVA NITVNTVR EXCVSARE PECCATA, EX QVIBVS NVLLA
 IMPVNITA ESSE POSSE CONFIRMAT.

Vt spiritu nostro opera carnis mortificemus, spiritu dei 201
 agimur, qui dat continentiam, qua frenemus, domemus, uinca-

15 Rom. 3, 8

1 non] *om. P¹* non ^{propter} (prop *add. m. 2*) *A* fiunt (propter
om.) *P¹* 2 merito dimittantur (*corr. m. 1*) *M* m. dimittitur *P¹*
 4 nocentis—animo] *om. v* 5 ac (*h ras.*) *P* si] se *P¹* opera
APV (*cf. Cyprian. p. 531, 4*): opere *Gv* misericordia *P¹* 6 subse-
 quenti *v* 7 misericordiae *A* et] *om. A^{1v}*; ut *P¹* 8 uidere *P¹*
 uerum] utrumque *v* 9 debui... (*sse ras.*) *P* 13 et aliud—bene
 faciamus *AGPv*: *om. MV* 14 dicimus (*mus a m. 2 in ras. V*) *MV*: di-
 citur *AGPv* faciamus (*cia a m. 2 in ras.*) *V* 15 exaurienda *P*
 18 *cap. CLXXXIII.* (*I ras.*) *V* CLXXXIII *A* CCH *Gv*; *om. P*
 19 continentia] c. inter cetera et ad locum *A* diuersus *AP¹* 20 ni-
 tunt *P¹* ex quibus *MV*: quae *AGPv* 22 nostra *v* 23 dome-
 mus] donemus *Pv¹* uincamus] uincamus omnem *v*

mus concupiscentiam. in hoc tam magno proelio, in quo uiuit homo sub gratia et, cum bene pugnat, adiutus exsultat in domino cum tremore, non desunt tamen etiam strenuis bellatoribus et operum carnis quamuis inuictis mortificatoribus aliqua uulnera peccatorum, propter quae sananda cotidie ueraciter 5 dicant: dimitte nobis debita nostra, contra eadem uitia et contra diabolum, principem regemque uitiorum, multo uigilantius et acrius ipsa oratione certantes, ne ualeant aliquid mortiferae suggestiones eius, quibus instigat insuper peccatorem ad sua excusanda potius quam accusanda peccata, ac sic illa 10 uulnera non modo non sanentur uerum etiam, etsi mortifera non erant, grauiter et letaliter infigantur. et hic ergo cautius opus est continentia, qua cohibeatur superbus hominis appetitus, quo placet sibi et non uult culpabilis inueniri dedignaturque, cum peccat, conuinci quid ipse peccauerit, non salubri humilitate 15 suscipiens accusationem sui, sed excusationem potius ruinosae elatione conquirens. ad hanc superbiam coercendam continentiam petiuit a domino ille cuius superius uerba iam posui et sicut potui commendaui. namque cum dixisset: pone, domine, custodiam ori meo et ostium continentiae 20 circum labia mea; ne declines cor meum in uerba maligna, unde hoc diceret euidentius explicans: ad excusandas, inquit, excusationes in peccatis. quid enim malignius his uerbis, quibus malus malum se negat etiam de opere malo conuictus, quod negare non ualeat? et quoniam 25 factum non potest tegere nec bene factum non potest dicere et a

6 Matth. 6, 12

19 Pa. 140, 3 sq.

2 homo] *om. P^{1v}* 3 strenuis] *extrenuis A* 5 sananda (da
ex do corr.) P 9 suggestionis *P* insticat *A* peccatorum
v 10 sua (a *ex i corr.) P* sic] *sicut A* 11 non modo non
APv: non modo *V* etsi] *et A* mortiferam *V* 12 cautiori
v opus (u *ex e corr.) P* 13 superbi *Av* quo *P²*: quod
P^{1Vv}; *om. A* 15 quid *V*: quod *APv* 17 coercendam *Pv*
18 superius *A* 20 custodia *V* 22 diceret] *dicer P¹* dicerit *A*
23 inquit *AP¹* excusationis *A* 24 se] *si V* 25 malo (o
ex um corr.) A 26 bene] *be A* non potest *A²PV* (*cf. Cyprian.*
p. 648, 16): potest *v* non potest—factum] *add. A² in mg.*

se factum uidet patere, quaerit in aliud referre quod fecit, tamquam inde possit auferre quod meruit; nolens esse se reum addit potius ad reatum et sua excusando, non accusando peccata ignorat non se poenam remouere, sed ueniam. apud homines enim iudices, quoniam falli possunt, quacumque uelut purgare fallacia quod perperam factum est prodesse aliquid uidetur ad tempus; apud deum autem, qui falli non potest, non est adhibenda falsa defensio, sed uerax confessio peccatorum. et alii quidem, qui sua consueuerunt excusare peccata, 10 fato se ad peccandum queruntur impelli, tamquam hoc decreuerint sidera et caelum prius talia decernendo peccauerit, ut homo postea talia committendo peccaret. alii fortunae malunt imputare quod peccant, qui omnia fortuitis casibus agitari putant, nec tamen hoc se fortuita temeritate, sed perspecta 15 ratione sapere atque asseuerare contendunt. qualis ergo dementia est disputationes suas rationi tribuere et actiones suas casibus subiugare? alii totum, quod male faciunt, in diabolum referunt nec uolunt cum illo habere uel partem, cum illum sibi occultis suggestionibus suasisse suspicari possint, se autem 20 illis suggestionibus, undecumque fuerint, consensisse dubitare non possint. sunt etiam qui excusationem suam extendunt in accusationem dei, diuino iudicio miseri, suo autem furore blasphemii. etenim aduersus eum contrario principio inducunt mali substantiam rebellantem, cui non potuissent resistere, 25 nisi substantiae naturaeque suae partem eidem rebellanti contaminandam corrupendamque miscuisset, et tunc se pec-

1 patere (a in e mut. m. 2) P aliud (u ex o corr.) P
quod fecit — auferre] om. v 3 excusando (o ex a corr.) P accu-
sanda P¹ 6 purgare] pugnare P pugna v fallaciam (m del. m. 1)
V fallacia A quod] quo P perpera Vv 8 non est] om. A¹
falsa V: fallax APr 9 alii] ali P¹ consueuerunt AP¹
10 facto (c ras.) P quaeruntur V querunt P decreuerunt P¹
11 discernendo P¹v ut] et P¹v 12 fortune P 13 agitare
P¹ putant agitari v 14 hoc se] om. v 15 adseuerare A
Pv 16 acciones (e ex i corr.) A 19 suspicare P¹ possint
(i ex u corr.) P 22 miseri] misere. P¹ 24 potuisset APv
25 partim A 26 micuis³ (s et set add. m. 2) P

care dicunt, quando natura mali praeualet naturae dei. haec Manichaeorum est immundissima insania, quorum machinamenta diabolica facillime ueritas indubitata subuertit, quae dei naturam incontaminabilem atque incorruptibilem confitetur. quid autem flagitiosae contaminationis et corruptionis de istis merito non creditur, a quibus deus, qui summe atque incomparabiliter bonus est, contaminabilis et corruptibilis creditur?

Sunt et hi qui eo modo in excusatione peccatorum suorum accusant deum, ut dicant ei placere peccata. nam si displicerent, inquit, nullo modo ea fieri omnipotentissima utique potestate permetteret. quasi uero peccata deus impunita esse permiserit etiam in eis quos a supplicio sempiterno remissione liberat peccatorum. nullus quippe debitae grauioris poenae accipit ueniam, nisi qualemcumque, etsi longe minorem quam uidebat soluerit poenam; atque ita impertitur largitas misericordiae, ut non relinquatur etiam iustitia disciplinae. nam et peccatum, quod inultum uidetur, habet pedisequam poenam suam, ut nemo de admissio nisi aut amaritudine doleat aut caecitate non doleat. sicut ergo tu dicis: „cur permittit ista, si displicent“? ita ego dico: „cur punit ista, si placent“? ac per hoc, sicut ego confiteor quod omnino ista non fierent, nisi ab omnipotente permetterentur, ita tu confitere facienda non esse quae a iusto puniuntur, ut non faciendo quae punit mereamur ab eo discere, cur permittit esse quae puniat. perfectorum est enim, sicut scriptum est, solidus cibus; in quo hi

25 Hebr. 5, 14

2 manicheorum AP	3 quae] qui A	5 contaminationes P ¹
corruptiones P ¹	6 a quibus — creditur AGPv: om. MV	7 --contaminabilis (in ras.) P
9 in] om. P	excusatione P ¹	12 permittit P ¹
imponita A	13 supplicio P	sempiterno (e altera ex i corr.) A
16 debebat] debeat Pv	solueret P ¹	18 pedesequā (equā a m. 2 in ras.) P
19 ammisso (amisso Pv)	nisi APv: admissionis V	aut caecitate — doleat] add. A ¹ supr. uers.
21 punit] ponit AP ¹	23 confiteri (ri in re corr. m. 2) P	24 a] om. V
poniantur A	punit] ponit A	26 hi. (i ras.) P

qui bene profecerunt iam intellegunt ad omnipotentiam dei
 potius id pertinuisse, ut ex libero arbitrio uoluntatis uenientia
 mala esse permetteret. tam quippe est omnipotens bonitas
 eius, ut etiam de malis facere possit bona siue ignoscendo
 siue sanando siue ad utilitates piorum coaptando atque uer-
 tendo siue etiam iustissime uindicando. omnia namque ista
 bona sunt et deo bono atque omnipotente dignissima; nec
 tamen fiunt nisi de malis. quid igitur melius, quid omni-
 potentius eo qui, cum male nil faciat, bene etiam de malis
 10 facit? clamant ad eum qui male fecerunt: dimitte nobis
 debita nostra: exaudit, ignoscit. nocuerunt sua mala pec-
 cantibus: subuenit eorum medeturque languoribus. saeuunt
 suorum hostes: de illorum saeuitia facit martyres. postremo
 etiam cum damnat eos quos damnatione iudicat dignos — sua
 15 licet illi mala patiantur — facit tamen ille quod bonum est.
 non potest enim bonum non esse quod iustum est. et utique
 sicut iniustum est peccatum, ita iustum est peccati supplicium.
 non autem potestas defuit talem facere hominem, qui
 peccare non posset; sed maluit eum talem facere, cui adiaceret
 20 peccare, si uellet, non peccare, si nollet, hoc prohibens, illud
 praecipiens, ut prius illi esset bonum meritum non peccare
 et postea iustum praemium non posse peccare. nam etiam
 tales sanctos suos in fine facturus est, qui omnino peccare
 non possint. tales habet etiam nunc quippe angelos suos,
 25 quos in illo sic amamus, ut de nullo eorum ne peccando fiat
 diabolus formidamus; quod de nemine homine iusto in huius
 uitae mortalitate praesumimus, tales autem omnes futuros in

10 Matth. 6, 12

1 proficerunt <i>A</i>	proficiunt <i>v</i>	3 tam <i>Vv</i> : iam <i>AP</i>	4 post
malis <i>ras.</i> 4 <i>litt.</i> <i>P</i>	5 utilitatis <i>P</i>	coabtando <i>P</i>	7 bono
<i>A</i> : bona <i>PVv</i>	10 clament <i>A</i>	male] mala <i>A</i>	12 lan-
goribus <i>P</i>	13 ^h ostes (<i>h add. m. 2</i>) <i>P</i>	14 damnationi <i>P</i> ¹	
15 illi] illa <i>Pv</i>	patiuntur <i>P</i> ²	ille] illi <i>P</i>	17 peccatum —
iustum est] <i>om.</i> <i>A</i>	18 defuit <i>V</i> : deo defuit <i>APv</i>	19 possit	
<i>P</i> ¹ <i>v</i> tale <i>V</i>	adiacere <i>v</i> ¹	20 non peccaret <i>V</i>	21 illi
prius <i>v</i>	23 finem <i>V</i>	24 quippe etiam nunc <i>APv</i>	26 for-
midamus <i>PV</i> : formidamus <i>Av</i>	homini <i>P</i> ¹	27 praesumimus (<i>imus</i>	
<i>a m. 2 in ras.</i>) <i>P</i>			

illius uitae immortalitate confidimus. omnipotens enim deus, qui operatur bona etiam de nostris malis, qualia dabit bona, cum liberauerit ab omnibus malis?

CLXXXIII.

EX EODEM SERMONE DE CONTINENTIA. DE, ID QVOD APO- 5
STOLVS AIT, MENTE SERVIO LEGI DEI ET CETERA.

202 Apostolus non ait: unusquisque temptatur a concupiscentia, sed addidit: sua, ut qui hoc audit intellegat, quomodo clamare debeat: ego dixi, domine, miserere mei, sana animam meam, quoniam peccaui tibi. 10 non enim sanatione indignisset, nisi peccando se ipsa uitiasset, sed ut aduersus eam caro sua concupisceret, id est ipsa sibi- met ipsi ex ea parte, qua in carne infirmata est, repugnaret.

Caro enim nihil nisi per animam concupiscit, sed concupiscere caro aduersus spiritum dicitur, quando anima carnalis concupiscentia spiritui reluctatur. totum hoc nos sumus; et caro ipsa, quae discedente anima moritur, nostra pars infirma est; non fugienda dimittitur, sed recipienda reponitur nec recepta ulterius relinquitur. seminatur enim corpus animale, resurgit corpus spiritale. tunc iam caro nihil concupiscit aduersus spiritum, quando et ipsa spiritalis uocatur, quoniam spiritui non solum sine ulla repugnantia uerum

6 Rom. 7, 25 7 Iac. 1, 14 9 Ps. 40, 5 15 cf. Gal.
5, 17 19 I Cor. 15, 44

1 confidimus] confitemur P^v 2 dabit] debit A 4 cap.
CLXXXV A CCII P CCIII G; om. v 5 sermone] libro sermone
P id AMV: eo Pv 6 menti P 7 non] om. Pv unus-
quisque V: u. autem AGPv 8 hoc] haec Pv 10 anima mea
A quoniam AV: quia Pv 11 sanationem MV indignisse
(t add. m. 2) P ipsa. (m ras.) P ipsum v 12 eam] ea V
concupisceret Pⁱ sibimet] semet Pvⁱ 13 ipsi] ipsa P 14 con-
cupiscet (e in i corr.) P 17 quae] qua V nostra] nam v
pars] pars quae v 18 fugiendo v dimittetur v 19 relin-
quetur Pv 20 resurgit AV: surget Pv caro (a ex o corr.) P

etiam sine ulla corporalis alimenti indigentia in aeternum
uiuificanda subdetur. haec igitur duo, quae nunc inuicem ad-
uersantur in nobis, quoniam in utraque nos sumus, ut concor-
dent oremus et agamus. non enim alterum eorum putare
5 debemus inimicum, sed uitium, quo caro concupiscit aduersus
spiritum; quod sanatum nec ipsum erit et substantia utraque
salua erit et inter utramque nulla pugna erit. audiamus
apostolum: scio, inquit, quia non habitat in me, hoc
est in carne mea, bonum. hoc utique ait, quia uitium
10 carnis in re bona non est bonum. quod cum esse destiterit,
caro erit, sed iam uitiatu uel uitiosa non erit. quam tamen
ad nostram pertinere idem doctor ostendit prius dicendo: scio
quia non habitat in me; quod ut exponeret, addidit: hoc
est in carne mea bonum; se itaque dicit esse carnem
15 suam. non ergo ipsa est inimica nostra, et quando eius uitii
resistitur, ipsa amatur, quia ipsa curatur. nemo enim um-
quam carnem suam odio habuit, sicut ipse apostolus
dicit. et alio loco ait: igitur ipse ego mente seruo
legi dei, carne autem legi peccati. audiant qui aures
20 habent: igitur ipse ego, ego mente, ego carne; sed
mente seruo legi dei, carne autem legi peccati.
quomodo carne legi peccati? numquid concupiscentiae
consentiendo carnali? absit; sed motus desideriorum illic
habendo, quos habere nolebat et tamen habebat; sed eis non
25 consentiendo mente seruiebat legi dei et tenebat membra, ne

8 Rom. 7, 18

16 Eph. 5, 29

18 Rom. 7, 25

1 corporales (e ex i corr.) A alimento v¹ 2 subditur
AP¹ 3 utraque (om. in) P¹ utroque v 4 acamus A potare
A 5 uicium AP¹ 7 utramque] utraque Pv 8 inquit
AP¹ habitat A 9 est] es A 10 destiteret A 12 per-
tinere] naturam pertinere G^v idem] id .e. P¹ doctor A¹
13 inhabitat v exponeret A addidet A 14 carnem] **car-
nem (in ras.) P 15 nostra] nra P¹ in ras. nam v 17 habuit
V: habit A habet Pv 19 lege dei P¹ lege peccati AP¹
21 lege dei AP¹ legi peccati] lege peccati AP¹ V peccati v
22 lege P¹ concupiscentiae A 24 habet (be add. m. 2) A
eis] his v 25 lege AP¹

fierent arma peccati. sunt ergo in nobis desideria mala, quibus non consentiendo non uiuimus male. sunt in nobis concupiscentiae peccatorum, quibus non oboediendo non perficimus malum, sed eas habendo nondum perficimus bonum. utrumque ostendit apostolus, nec bonum hic perfici, ubi malum sic concupiscitur, nec malum hic perfici, quando tali concupiscentiae non oboeditur. illud quippe ostendit ubi ait: uelle adiacet mihi, perficere autem bonum non; hoc uero ubi ait: spiritu ambulate et concupiscentias carnis ne perfeceritis. neque ibi enim dicit non sibi adiacere facere bonum, sed perficere; neque hic dicit: „concupiscentias carnis ne habueritis“, sed ne perfeceritis. fiunt itaque in nobis concupiscentiae malae, quando id quod non licet libet; sed non perficiuntur, cum legi dei mente seruiente libidines continentur; et bonum fit, cum id quod male libet uincente bona delectatione non fit; sed boni perfectio non impletur, quamdiu legi peccati carne seruiente libido inlicit. quamuis contineatur, tamen mouetur; non enim opus esset, ut contineretur, nisi moueretur. erit quandoque etiam perfectio boni, quando consumptio mali; illud summum, hoc erit nullum. quod si in ista mortalitate sperandum putamus, fallimur. tunc enim erit, quando mors non erit, et ibi erit, ubi aeterna uita erit. illo enim saeculo et in illo regno

8 Rom. 7, 18

9 Gal. 5, 16

2 consentiendo (i *add. m. 2*) V uiuimus (om. non) v con-
cupiscentiae A 4 nundum P perficemus A 5 ubi] nec
v 7 oboediatur A ait] at P 8 uelle] uellet A 9 hoc
uero] inuenio. Nam hoc uoluit v 10 perficeretis AMV dicitur
P 11 dicitur Pⁱ 12 carnes A habueretis A perfeceritis]
perfleritis A 13 male AP id] hic Pⁱ 14 licet] lecit A
(et 16) libet] lebit A lege Pⁱ 15 libidinis APⁱ 16 uen-
cente A 17 lege Pⁱv 18 post libido ras. 4 litt. in P in-
licit A inlicit Pⁱ quamuis] et quamuis P conteneatur A
19 esset (t ras.) A conteneretur A contineretur (n ras.) P
20 consumptio A consumatio P consummatio v summo A 23 uita
aeterna APv illo enim PVv: in illo e. A saeculo A

erit bonum summum et malum nullum, quando erit et ubi
erit sapientiae amor summus, continentiae labor nullus.

CLXXXV.

EX LIBRO DE ORIGINE ANIMAE AD VICTOREM VINCENTIVM II.
5 VTRVM ALIVD SIT ANIMA, ALIVD SPIRITVS, AN VTROQUE
NOMINE RES VNA VOCETVR.

Restat ostendere quemadmodum, quamuis et proprie dicatur 203
spiritus non uniuerſa anima, sed aliquid ipsius — sicut apostolus
dicit: et integer spiritus uester et anima et corpus;
10 uel illud multo expressius in libro Iob: soluisti animam
meam ab spiritu meo — tamen et uniuerſa anima appellatur
hoc nomine, quamuis multo magis haec quaestio nominum
uideatur esse, non rerum. cum enim constet esse aliquid
in anima, quod proprie nominatur, quo excepto proprie
15 nominatur et anima, iam de rebus ipsis nulla contentio est,
praesertim quia illud etiam ego dico proprie uocari spiritum
quod et tu dicis, id est quo ratiocinamur et intellegimus,
quando ita distincte ista dicuntur, quemadmodum apostolus
ait: et integer spiritus uester et anima et corpus.
20 hunc autem spiritum etiam mentem uidetur appellare, cum
dicit: mente seruiſio legi dei, carne autem legi pec-
cati. nam ipsa sententia est: et caro concupiscit ad-

9 (et 19) I Thess. 5, 23 10 Iob. 7, 15 21 Rom. 7, 25
22 Gal. 5, 17

2 erit] *om. v* 3 *cap.* CLXXXVI *A* CCIII *Gr*; *om. P*
4 ani^{mae} (*mae add. m. 2*) *A* 5 utroque (*o ex a corr. m. 2*) *P*
6 nomine] *nomen P*¹ 7 *proprie* (*a ras.*) *P* 8 non] *om. v*
10 soluisti *MV*: absoluisti *APv* 11 ab] *a v* spiritu *A* 13 con-
stat *P* constit *A* esse] *esset A* 14 *proprie MV*: *proprie* (*pro-*
prie A) spiritus *AGPv* nominetur *APv* quo] *quod AV*
proprie AV 16 quia] *qui V* *proprie A* uocare *P*¹
17 rationamur (*ci add. m. 2*) *P* rationamur *v* 18 quaeammodum
V 19 integer] *intellegere A* 21 lege dei *AP*¹ lege peccati
*P*¹ 22 et] *om. Pv*

uersus spiritum, spiritus autem aduersus carnem; ut quod ibi dixit: mente, hoc intellegatur hic spiritum dicere, non, sicut tu existimas, uniuersam mentem uocari, quae constat ex anima et spiritu; quod ubi legeris nescio. mentem quippe nostram nisi rationale et intellectuale nostrum dicere, non solemus. ac per hoc quod ait quidem apostolus: renouamini spiritu mentis uestrae, quid aliud dixit quam: „renouamini mente uestra“? sic enim spiritus mentis nihil est aliud quam mens, quomodo corpus carnis nihil aliud potest esse quam caro. nam et hoc scriptum est: in expoliatione corporis carnis, ubi carnem corpus appellat. dicit sane et alio modo spiritum hominis, quem prorsus a mente discernit: si enim orauero lingua, inquit, spiritus meus orat, mens autem mea infructuosa est. uerum nunc non de isto spiritu loquimur, qui est a me distinctus. habet iste suam eandemque difficilem quaestionem. multis enim modis atque in diuersis significationibus scripturae diuinae spiritum nominant; sed de quo nunc agimus, quo ratiocinamur, intellegimus, sapimus, constat inter nos sic eum etiam proprie spiritum nuncupari, ut non sit uniuersa anima, sed aliquid eius. tamen animam etiam spiritum esse si propterea negas, quia eius intellegentia distincte dicitur spiritus, poteris negare uniuersum semen Iacob appellari Israhel, quoniam excepto Iuda etiam distincte appellatus est Israhel in tribubus decem,

6 Eph. 4, 23
24 cf. III Reg. 12, 28

10 Col. 2, 11

13 I Cor. 14, 14

2 hoc] *P*¹ in *ras*. intellegatur *A* 3 uniuersa *A* 4 mente
quippe nostra *A* 5 rationalem *v* intellectualem *v* nostrum]
numquam *v* 6 ac] hac *P* 7 spiritum *P* 8 mentis] mentes
A nihil est — carnis] *om. v* 9 carnis] carnes *A* 13 orauero
(*ro in ra mutauit m. 2*) *V* orauero (*h ras.*) *P* inquit *AP*¹
14 autem] inquit *Pv* non] *om. v* 15 me *AGMP*¹ *Vv*: mente
*P*¹ hab^{ot} (et *add. m. 2*) *P* 16 sua *A* 17 adque *A*
deuinae *A* 18 ratiocinamur *P* 19 propriae *A* spiritum]
scm P 20 nuncupari *A* 21 animam] anima *A* 22 spiritus
(*us in um mut. m. 2*) *V* 23 appellare *MPVv* 24 distinctae
V apellatus *P* tribubus] tribus *MP* decim *A*

quae in Samaria fuerunt. sed quid opus est hic diutius immorari?

Iam nunc unde facilius ostendamus attende eam quae anima est etiam spiritum dici, quam audis uel legis. domino moriente quid scriptum est? et inclinato capite tradidit spiritum. ita uis intellegi, tamquam a parte significauerit totum, non quod ea quae anima est possit et spiritus nuncupari. at ego, ut possim probare expeditius quod dico, te ipsum testem citius et commodius adhibeo. sic enim spiritum
 10 definisti, ut pecora appareant non spiritum habere, sed animam; inrationabilia quippe ideo dicuntur, quod uim non habeant intellegentiae atque rationis. unde cum hominem ipsum admonere uoluisses suam nosse naturam, ita locutus es: „nam cum deus bonum nihil non ratione condiderit ipsum-
 15 que hominem, animal rationale, intellectus capacem, rationis compotem sensuque uiuacem, qui omnia rationis expertia prudenti ordinatione distribuat, procreauerit.“ his tuis uerbis satis asseruisti, quod omnino uerissimum est, hominem esse compotem rationis atque intellegentiae capacem, quod utique non
 20 sunt animalia rationis expertia; unde testimonio diuino eos qui non intellegunt pecoribus comparasti non utique habentibus intellectum. quod et alio loco scriptum est: nolite esse sicut equus et mulus, quibus non est intellectus. quae cum ita sint, attende etiam quibus uerbis spiritum
 25 definieris atque descripseris, cum illum ab anima distinguere niteris: „haec anima“ inquis „quae ex flatu dei habet ori-

5 Io. 19, 30

21 cf. Ps. 48, 13

22 Ps. 31, 9

4 quam] qm v	5 quid AV: quod Pv	6 a parte] aperte P ⁱ
9 commodius P	adhibebo Pv	12 rationis] P ⁱ in ras. homine
A	13 sua V	14 bonum] bonus v hominum M ⁱ
ratione] sine ratione v	16 computem MP ⁱ V	sensusque Pv
expertia] experientia v	prudenti—20 expertia AGPv: om. MV	
prudente P ⁱ	17 procreauerat G ⁱ P ⁱ v	his tuis] P ⁱ in ras.; istis
his G ⁱ v istis enim G ⁱ	18 computem P ⁱ	20 experta v testi-
monium P ⁱ	23 quibus] in quibus Av	24 ista (s ras.) P
describeris A adscripseris P	illum] illud V	25 di-
ri corr.) P	26 flatu (u in ras.) P	originem] P ⁱ in ras.

ginem, sine sensu proprio atque intellectu intimo esse non potuit, quod est spiritus". et paulo post: „et quamuis anima" inquis „animet corpus, tamen quod sentit, quod sapit, quod uiget, spiritus sit necesse est". item paulo post: „aliud erit" inquis „anima, aliud spiritus; sapientia est sensus animae". 5 his uerbis satis indicas quid esse spiritum hominis sentias, id est rationale nostrum, quo sentit atque intellegit anima; non sicut sentitur corporis sensibus, sed sicut est ille intimus sensus, ex quo est appellata sententia. hinc autem pecoribus sine dubitatione praeponimur, eo quod sunt illa rationis ex-10 pertia. non habent itaque spiritum pecora, id est intellectum et rationis ac sapientiae sensum, sed animam tantum. nam et de illis dictum est: producant aquae repentia animarum uiuentium, et: producat terra animam uiuentem. ut ergo plenissime ac planissime noueris eam quae 15 anima est more diuinorum eloquiorum etiam spiritum dici, appellatur pecoris spiritus; et utique non habent pecora illum spiritum, quem tua dilectio discernens ab anima definiuit. unde manifestum est, quod generali uocabulo anima pecoris recte potuit sic uocari, sicut legitur in libro Ecclesiaste: quis 20 scit, si spiritus filiorum hominis ascendat ipse sursum, et spiritus pecoris si descendat ipse deorsum in terram? itemque in diluuii uastitate scriptum est: et mortua est omnis caro, quae mouebatur super terram, uolatilium, pecorum et iumentorum et fe-25 rarum; et omnis serpens, qui mouetur super ter-

13 Gen. 1, 20 et 24

20 Eccle. 3, 21

23 Gen. 7, 21 sq.

2 quamuis (om. et) A	3 inquit V	animet] anima et AVv
anima P	corpus—aliud erit] om. P ⁱ	sapit] capit v
4 in-	5 anima] anima et P	4 in-
quis erit v		spiritus (us ex um corr.
m. 2) V	7 quo a: quod APVv	animam P ⁱ
8 sensibus		
(sibus a m. 2 in ras.) P	9 hic (n add. m. 2) P	pecori P ⁱ v
10 experta v	11 pecora] corpora P	13 repentia] repentiā ⁿ A
reptantia P ⁱ v	16 more] in ore P	18 diffiniuit P ⁱ
recte et A	quis] qui P	20 recte]
23 itemque] itaque P ⁱ v	22 si] eras. P	discendat A
	25 faerarum V	

ram, et omnis homo et omnia, quaecumque habent spiritum uitae: ubi remotis omnibus dubitationis ambagibus generale animae nomen esse intellegimus spiritum. cuius quidem nominis significatio tam late patet, ut etiam deus uocetur spiritus; et iste flatus aerius, quamuis sit corporeus, appellatur in psalmo spiritus tempestatis. quapropter eam quae anima est etiam spiritum nuncupari puto secundum illud: auferens spiritum eorum, et deficient; et iterum: exiet spiritus eorum, et reuertetur in terram suam, hoc est corpus in puluerem suum. ergo nomen animae spiritus est ab eo, quod spiritalis est; animae nomen est ab eo, quod corpus animet, hoc est uiuificet. aestimo quod admonitus his quae commemoraui diuinarum testimoniis paginarum, ubi et anima pecoris, cui non est intellectus, appellata legatur spiritus, non negabis ulterius. quocirca, si et illa quae de anima incorporea disputata sunt capis et sapis, non est unde tibi displiceat, quod eam me scire dixi non corpus esse, sed spiritum, quia et corpus non esse monstratur et generali nomine spiritus nuncupatur.

4 cf. Io. 4, 24

6 cf. Ps. 54, 9

8 Ps. 103, 29

9 Ps. 145, 4

2 ambagibus (bus *ex mus corr.*) *P* 3 generali *P*¹ 4 nominis (o *ex u corr.*) *A* 5 aerens *A* 6 appelletur *v* apelletur *P*¹ tempestates *A* quapropter] quia propter *v* 8 auferens *V*: auferes *APv* 9 exiit *A* 10 puluere suo *A* 11 spiritalis *A* 12 ab eo—animet] *om. A*¹ corpus *A*² animat *A*² hoc est] *om. A* post uiuificet *add. A*² *supr. uers.*: et hoc est 13 commemorari *A* 15 appellata] appellatur *v* legatur] negatur *V*; *om. v* ulterius] alterius *v* si] *add. P*² 16 incorporea (a *ras.*) *P* 17 displiciat *A* me scire] misceri *P*¹ nescire *P*²; *om. v* 18 monstratus *A* 19 nuncupetur *v*

CLXXXVI.

EX LIBRO DE CATECIZANDIS RVDIBVS. QVOD ANTIQVOS IVSTOS
CAPVT CHRISTVS VELVT MANVM PRAEMISERIT NASCITVRVS.

- 204 Non ob aliud ante aduentum domini scripta sunt omnia,
quæ in sanctis scripturis legimus, nisi ut illius commen- 5
daretur aduentus et futura praesignaretur ecclesia, id est
populus dei per omnes gentes, quod est corpus eius, adiunctis
atque annumeratis omnibus sanctis, qui etiam ante aduentum
eius in hoc saeculo uixerunt, ita eum credentes uenturum
esse, sicut nos uenisse. sicut enim Iacob manum prius, dum 10
nasceretur, emisit ex utero, qua etiam pedem praenascentis
fratris tenebat, deinde utique secutum est caput, tum demum
necessario membra cetera, sed tamen caput non tantum ea
membra, quæ secuta sunt, sed etiam ipsam manum, quæ in
nascendo praecessit, dignitate ac potestate praecedit, et quam- 15
uis non tempore apparendi, tamen naturæ ordine prius est: ita
et dominus Iesus Christus, etsi, antequam appareret in carne
et quodam modo ex utero secreti sui ad hominum oculos
mediator dei et hominum homo procederet, qui est super
omnes deus benedictus in saecula, praemisit in sanctis 20
patriarchis et prophetis quandam partem corporis sui, qua
uelut manu se nasciturum esse praenuntians etiam populum
superbe praecedentem uinculis legis tamquam digitis quinque
supplantat — quia et per quinque temporum articulos prae-
nuntiari futurus prophetarique non destitit; et huic rei 25

10 cf. Gen. 25, 26 19 Rom. 9, 5

1 cap. CLXXXVII A CCHII P CCV Gv 2 catechizandis MPV
catechizandis A catechizandis v antiquos] anticus Pⁱ iustus Pⁱ
5 illius] utilius v 7 populos A adiunctisque (om. atque) A
11 qua] quæ APⁱ quæ Pⁱ 12 fratres Pⁱ 13 necessaria v
14 ipsa manu A in] om. Pv 15 quamuis] uis a m. 2 P; quod
v 16 tempore non V 18 uteri secretis v sui—oculos]
om. v 19 super] sup A 20 omnes AV: omnia Pv sanctos
patriarchas (om. in) v 21 prophetas v corpori A 22 manu]
magnu (g del. m. 2) A 23 superbae A quinque] quique P
25 futurus V: uenturus APv prophetarique A distitit P

consonans per quem lex data est quinque libros conscripsit; et
 superbi carnaliter sentientes et suam iustitiam nolentes con-
 stituere non aperta manu Christi repleti sunt benedictione,
 sed constricta atque conclusa retenti sunt; itaque illis obligati
 5 sunt pedes et ceciderunt; nos uero surreximus et erecti
 sumus — quamuis ergo, ut dixi, praemisit dominus Christus
 quandam partem sui corporis in sanctis, qui eum nascendi
 tempore praeierunt, tamen ipse est caput corporis ecclesiae
 illique omnes eidem corpori, cuius ille caput est, cohaeserunt,
 10 credendo in eum quem praenuntiabant. non enim praecurrendo
 diuulsi sunt, sed adiuncti potius exsequendo. nam etsi manus
 a capite praemitti potest, conexio tamen eius sub capite est.
 quapropter omnia, quae ante scripta sunt, ut nos doceremur
 scripta sunt et figurae nostrae fuerunt et in figura con-
 15 tingebant eis, scripta sunt autem propter nos, in
 quibus finis saeculi obuenit.

Quae autem maior causa est aduentus domini, nisi ut
 ostenderet deus dilectionem suam in nobis, commendans eam
 uehementer, quia, cum adhuc inimici essemus, Christus pro
 20 nobis mortuus est? hoc autem ideo, quia finis praecepti et
 plenitudo legis caritas est, ut et nos inuicem diligamus et,

2 cf. Rom. 10, 3 5 cf. Ps. 19, 9 8 cf. Col. 1, 18
 13 cf. Rom. 15, 4 14 I Cor. 10, 11 19 cf. Rom. 5, 6
 20 cf. I Tim. 1, 5 21 cf. Rom. 13, 8

1 consonans] consonat quia v libros quinque Pv in libros quin-
 que A 2 sua A iustitiam] iustia A 3 aper^a (ta add.
 m. 2) P 4 conclusa atque constricta A oblicati A oblegati
 P 5 pedes] add. P^a *supr. uers.* caeciderunt V surreximus
 A resurreximus v 6 praemisit (serit a m. 2 in ras.) P 7 sanc-
 tis] scii A nascenti A 9 omnis P^a eidem APv: idem V
 corporis V corpore P^a cohaeserunt] coheredes erunt v 10 in
 eum—praenuntiabant] om. A pronuntiabant v non enim prae-
 currendo] praecorrendo non (om. enim) A praecurrendi V 11 ex-
 sequendo V: obsequendo APv manu v 12 a capite] caput v
 praemitti] *primiti* (tti in ras.) P opprimi v 13 doceremus P^a
 14 nostrae] om. v contingebat A 16 saeculorum APv
 obuenit] deuenit (de add. m. 2) P 18 eam] eum P 19 inimici]
 inimi A 21 inuice A dilicamus A

quemadmodum ille pro nobis animam suam posuit, sic et nos pro fratribus nostris animas nostras ponamus et ipsum deum, quoniam prior dilexit nos et filio suo unico non pepercit, sed pro nobis omnibus tradidit eum, si amare pigebat, saltem redamare non pigeat. [nulla est enim maior ad amorem 5 inuitatio quam praeuenire amando.]

CLXXXVII.

EX EODEM LIBRO DE CATECIZANDIS RVDIBVS. VT CHRISTIANI SCHOLASTICI SOLOECISMOS QVORVNDAM PIE TOLERENT SACERDOTVM.

10

205 His ergo qui loquendi arte ceteris hominibus excellere uidentur, cum ueniunt, ut christiani fiant, hoc amplius quam illis inlitteratis impertire debemus, quod sedulo monendi sunt, ut humilitate induti christiana discant non contemnere quos cognouerint morum uitia quam uerborum amplius deuitare et 15 cordi casto linguam exercitatum ne conferre audeant, quam etiam praeferre consueuerant. maxime autem isti docendi sunt scripturas diuinas audire, ne sordeat eis solidum eloquium, quia non est inflatum, neque arbitrentur carnalibus integumentis inuoluta atque operta dicta uel facta hominum, quae 20

1 cf. I Io. 3, 16

3 cf. I Io. 4, 10

4 cf. Rom. 8, 32

1 amā ⁿⁱ A	3 deum] dominum P	4 omnibus nobis v
tradedit A	5 saltim Pv	rediamare A
om. AMV	7 cap. CLXXXVIII A	CCV P CCVI Gv
8 ex]	item ex Pv	catechizandis MPV catechizandis A catechizandis v
christianis v	9 scolastici Av	scolastici P
soloechismos MV	tollerent V	sacerdotes A
12 ui-	derentur P	ueniant v ⁱ
fiunt P ⁱ	hoc] om. A	13 im-
pertiri P ² v	14 quos] quae P ² v	15 morum (um a m. 2 in ras.)
P	diuitare P ⁱ	16 corde Pv
linguam (in add. m. 2) P	exercitatum] et exercitatum A exercitata	v ex-citatum (er ras.) P
ne] nec APV	quam] quae v	17 praeferre] proferre P ² v
consuerant P ⁱ	consueuerunt P ⁱ	ma-
ximae A	18 audire diuinas APv	solidum] insolitum v
19 intecumentis A	20 atque] om. v	dicta] om. A ⁱ

in illis libris leguntur, non euoluenda atque aperienda, ut intellegantur, sed sic accipienda, ut litterae sonent; de qua ipsa utilitate secreti — unde etiam mysteria uocantur — quid ualeant aenigmatum latebrae ad amorem ueritatis acuendum
5 discutiendumque fastidii torporem ipsa experientia probandum est talibus, cum aliquid eis, quod in promptu positum non ita mouebat, enodatione allegoriae alicuius eruitur. his enim maxime utile est nosse ita esse praeponendas uerbis sententias, ut praeponitur animus corpori. ex quo fit, ut ita malle
10 debeant ueriores quam disertiores audire sermones, sicut malle debent prudentiores quam formosiores habere amicos. nouerint etiam non esse uocem ad aures dei nisi animi affectum. ita enim non irridebunt, si aliquos antistites et ministros ecclesiae forte animaduenterunt uel cum barbarismis et soloe-
15 cismis deum inuocare uel eadem uerba, quae pronuntiant, non intellegere perturbateque distinguere: non quia ista minime corrigenda sunt, ut populus ad id quod plane intellegit dicat amen, sed tamen pie toleranda sunt ab eis qui didicerint ut sono in foro sic uoto in ecclesia benedici. [itaque forensis
20 illa nonnumquam forte bona dictio numquam tamen benedictio dici potest.]

1 leuntur A	2 sonant APv	3 utilitate] utilita ^a A
4 enigmatum libri	amore A	6 aliquid v
A alligoriae A	alicui v	7 enotatione
v	8 maximae A	eruitur] seruitur (s ras.) P seruit
V) MV	pponendas P	9 animus] amicus (m. 1 in ras.
10 ueriores AP ⁱ	desertiores V	dissertioris P ⁱ
audire (i ex e corr.) P	11 formosiores P ² v	amicos (os add.
m. 2) P	12 non esse] non isse v	nosse MV
13 enim] enm (sic) A	animae A	antestites A
14 animaduenterint APv	cum] com A	solicismus V
15 perturbataeque A	distinguere P ⁱ	16 per-
18 didicerunt v	19 sō sono A	itaque—potest GPv: om. A
MV	forinsis P ⁱ	20 numquam] nonnumquam Gv

CLXXXVIII.

ITEM EX EODEM LIBRO. DE HUMILITATE GALLINAE ILLIUS,
CVIVS BLANDAS ALAS REFUGIENTES SVPERBI PRAEDA FIVNT
ALITIBVS.

206 Cogitemus quid nobis praerogatum sit ab illo qui demon-
strauit nobis exemplum, ut sequamur uestigia eius. quantum-
uis enim differat articulata uox nostra ab intelligentiae nostrae
uiuacitate, longe differentior est mortalitas carnis ab aequali-
tate dei; et tamen, cum in eadem forma esset, semet ipsum
exinaniuit formam serui accipiens et cetera usque ad
mortem crucis. quam ob causam, nisi quia factus est in-
firmis infirmus, ut infirmos lucri faceret? audi eius imitatore[m]
alibi etiam dicentem: siue enim mente excessimus, deo,
siue temperantes sumus, uobis. caritas enim Chri-
sti compellit nos iudicantes hoc, quia unus pro
omnibus mortuus est. quomodo enim paratus esset im-
pendi pro animabus eorum, si eum pigeret inclinari ad aures
eorum? hinc ergo factus est paruulus in medio nostrum tam-
quam nutrix fouens filios suos. num enim delectat, nisi amor
inuitet, decurtata et mutilata uerba immurmurare? et tamen
optant homines habere infantes, quibus id exhibeant, et sua-
uius est matri minuta mansa inspuere paruulo filio quam

6 cf. I Petr. 2, 21 9 Philipp. 2, 6 sqq. 12 cf. I Cor. 9, 22
13 II Cor. 5, 13 sq. 17 cf. II Cor. 12, 15 18 cf. I Thess. 2, 7

1 cap. CLXXXVIII A CCVI P CCVII Gv 2 item] om. P
libro] l. de catechizandis rudibus Pv illius] om. v 3 refugientis
P¹ 5 sit] cit (c in s corr. m. 2) V 7 nostra] om. P¹
8 differentiar V aequalitate (al ras.) P 9 forma—exinaniuit]
om. A 11 crucis] om. v 12 ut infirmos] add. P² in mg.
13 excedimus P 14 obtemperantes v 17 pigeret (i ex e corr.)
A pigerit P¹ inclinare v 18 est] sum v paruulus A
nostrum] nostrorum A uestrum v 19 fobens (b in v corr. m. 2)
V delectat—inuitet] om. A¹ dilectat P¹ 20 inuitet] in-
uidit A¹ P¹ (?) 21 habere] hebere A id] om. Pv exhibeant
P 22 matrem v inspueri P¹ paruulo A

ipsam mandere ac deuorare grandiora. non ergo recedat de
pectore cogitatio gallinae illius, quae languidulis plumis tene-
ros fetus operit et susurrantes pullos confracta uoce aduocat,
cuius blandas alas refugientes superbi praeda fiunt alitibus.
5 si enim intellectus delectat in penetrabilibus sincerissimis,
hoc etiam intellegere delectat, quomodo caritas, quanto
officiosius descendit in infima, tanto robustius recurrit in
intima per bonam conscientiam nihil quaerendi ab eis ad
quos descendit praeter eorum sempiternam salutem.

10 CLXXXVIII.

EX EODEM LIBRO. DE STATVTIS NOSTRIS SINE TRISTITIA, SI
NECESSITAS EVENERIT, IMMVTANDIS.

Si autem confregit animum tuum alterius actionis, cui tam-207
quam magis necessariae iam suspensus eras, omissio et prop-
15 terea tristis insuauiter catecizas, cogitare debes, excepto quod
scimus misericorditer nobis agendum quidquid cum hominibus
agimus et ex officio sincerissimae caritatis, hoc ergo excepto —
incertum esse quid utilius agamus et quid opportunius aut
intermittamus aut omnino omittamus. quia enim merita homi-
20 num, pro quibus agimus, qualia sint apud deum non nouimus,
quid eis ad tempus expediat aut nulla aut tenuissima et in-
certissima coniectura suspicamur potius quam comprehendimus.

2 cf. Matth. 23, 37

1 ipsam a: ipsa libri	grandiora] gradiora (d ex t, a altera ex e
corr. m. 1) V grandiore M	2 cogitatio] etiam cogitatio AGPv
teneros (o ex u corr. m. 1) V	4 refugentes A superbi] supbi
A	5 penetralibus v
P	6 delectet APv
8 bona A	7 tanto (an ex o corr.)
9 descendit A	praeter] P ^a in ras. sempiternam] om. A; sempiterna P
P CCVIII Gv	salute A
PV catechizas A	10 cap. CXc A CCVII
esse APv	12 uenerit v
cum] V ^a in ras.	14 omissio v
17 sincerissimo Pv	15 catechizas
18 oportunius PV inopportunus v	16 agendum] agendum
19 omittamus] committamus v	qui*
(a add. m. 2) P	22 comprehendimus A

quapropter res quidem agendas pro nostro captu ordinare debemus. quas eo modo, quo statuimus, si peragere potuerimus, non ideo gaudeamus, quia nobis, sed quia deo sic eas agi placuit; si autem aliqua inciderit necessitas, qua noster ille ordo turbetur, flectamur facile, ne frangamur, ut, quem deus 5 nostro praeposuit, ipse sit noster. aequius est enim, ut nos eius quam ut ille nostram uoluntatem sequatur, quia et ordo agendarum rerum, quem nos pro arbitrio tenere uolumus, ille utique approbandus est, ubi potiora procedunt. cur ergo nos dolemus homines a domino deo tanto potiore praecedi, ut eo 10 ipso, quo nostrum amamus ordinem, inordinati esse cupiamus? nemo enim melius ordinat quid agat, nisi qui paratior est non agere quod diuina potestate prohibetur, quam cupidior agere quod humana cogitatione meditatur, quia multae cogitationes sunt in corde uiri, consilium autem 15 domini manet in aeternum.

Si autem de aliquo errato nostro uel peccato nos maestitudo comprehendit, non tantum meminerimus sacrificium deo spiritum esse contribulatum, sed etiam illud, quia sicut aqua ignem, sic elemosyna extinguet peccatum, et: quia 20 misericordiam, inquit, uolo quam sacrificium. sicut ergo, si periclitaremur incendio, ad aquam utique curreremus,

14 Prou. 19, 21 18 cf. Ps. 50, 19 19 Eccli. 3, 30
20 Os. 6, 6

1 capto A	2 quo] quod P ¹	4 inciderit A	5 flectamus
A flectemur P ¹	facile APv: facere V	post facile ras. 4 litt.	
P ut] et A	6 nostro] nobis v	aequus P	7 nostra
A sequamur P	8 quem] add. P ² supr. uers.		nos pro
AMV: nostro Pv	9 praecedunt APv	10 potiori P ¹ v	11 no-
stro A	ordine AV	12 melius] om. v	14 humana] non
una v	cogitationi P	meditator P ¹	15 cogitationis A
consium (li add. m. 2) A	16 manit A	aeternum] ternum P	
17 erratu V	nostro] om. v	18 comprahendit A	memi-
nerimus (imus ex unt corr.) P	sacrificio A	19 illud] illum	
v	20 sic] ita v	elemosynā V elemosina Pv	extinguit
Pv	21 inquit AP ¹	uolo quam] et non v	22 curreremus]
cucuremus v			

quo posset extinguī, gratularemur, si quis eam de proximo offerret: ita et, si de nostro faeno aliqua peccati flamma surrexit et propterea conturbamur, data occasione misericordissimi operis tamquam de oblato fonte gaudeamus, ut inde illud quod
 5 exarserat opprimatur. nisi forte tam stulti sumus, ut alacrius arbitremur cum pane currendum, quo uentrem esurientis impleamus, quam cum uerbo dei, quo mentem studentis instruamus. huc accedit, quia, si tantummodo prodesset hoc facere, non facere autem nihil obsesset, infelicitate in periculo salutis,
 10 non iam proximi, sed nostrae oblatum remedium sperneremus. cum uero ex ore domini tam minaciter sonet: serue nequam et piger, dares pecuniam meam nummulariis, quae tandem dementia est, quoniam peccatum nostrum nos angit, ideo rursus uelle peccare non dando pecuniam domini-
 15 cam uolenti et petenti?

CXC.

EX EODEM LIBRO. QVEMADMODVM CATECIZANDVS SIT QVI
 VVLT FIERI CHRISTIANVS.

Sed faciam aliquem uenisse ad nos, qui uult esse christianus, 208
 20 et de genere quidem idiotarum, non tamen rusticanorum, sed urbanorum, quales apud Carthaginem plures experiri te necesse

11 Matth. 25, 26 sq.

1 possit <i>Pv</i>	gratularemur] et gratularemur <i>P</i> et gratulemur <i>A</i>		
eam de] <i>om. v</i>	proximus <i>v</i>	2 offeret <i>P</i> ¹	4 gaudeamus]
hauriamus <i>v</i>	5 opprimamur <i>A</i>	stulti* (s <i>ras.</i>) <i>P</i>	simus
<i>AP</i> ¹ <i>v</i>	6 quo] quod <i>P</i>	esurientes <i>P</i> ¹	esurientem <i>v</i>
<i>A</i>	8 accedit] accidit <i>V</i>	si] se <i>P</i> ¹	9 infelicitate <i>A</i>
10 proximis <i>v</i>	12 dares] dare debueras <i>v</i>		nummulariis <i>A</i>
13 daementia <i>V</i>	nostrum nos angit] n̄r agit <i>v</i>	16 cap. CLXXXVIII	
<i>V</i> <i>pr.</i> CXCI <i>A</i> CCVIII <i>P</i> CCVIII <i>G</i> ; <i>om. v</i>		17 libro] l. de	
catechizandis rudibus <i>Pv</i>	catechizandus <i>P</i> ² <i>V</i>	catechizatus (?) <i>A</i>	
18 cristianus fieri <i>P</i>	19 cristianus <i>P</i>	20 ideotarum <i>A</i>	tamen]
<i>om. Pv</i>	21 orbanorum <i>A</i>	apud <i>APv</i>	cartaginem <i>Pv</i> kartha-
gine <i>A</i>	experiri] ri <i>eras. in P</i> ; experti <i>v</i>	te] <i>om. P</i> ; sunt <i>v</i>	

est; interrogatum etiam, utrum propter uitae praesentis aliquod commodum, an propter requiem, quae post hanc uitam speratur, christianus esse desideret, propter futuram requiem respondisse: tali fortasse a nobis instrueretur alloquio. „deo gratias, frater; ualde tibi gratulor et gaudeo de te, quod in 5 tantis et periculosus huius saeculi tempestatibus de aliqua uera et certa securitate cogitasti. nam et in hac uita homines magis laboribus requiem quaerunt et securitatem, sed prauis cupiditatibus non inueniunt; uolunt enim requiescere in rebus inquietis et non permanentibus. et quia illa et tempore sub-10 trahuntur et transeunt, timoribus eos et doloribus agitant nec quietos eos permittunt. si enim in diuitiis uelit homo requiescere, magis superbus efficitur quam securus.“

„Vere, frater, illa magna et uera beatitudo est, quae in futuro saeculo sanctis promittitur. omnia uero uisibilia trans-15 eunt et omnes huius saeculi pompae et deliciae et curiositas interibunt et secum ad interitum trahunt amatores suos. a quo interitu, hoc est poenis sempiternis, deus misericors uolens homines liberare, si sibi ipsi non sint inimici et non resistant misericordiae creatoris sui, misit unigenitum filium suum, hoc 20 est uerbum suum, aequalem sibi, per quod condidit omnia. et manens quidem in sua diuinitate et non recedens a patre nec in aliquo mutatus, assumendo tamen hominem et in carne mortali hominibus apparendo uenit ad homines, ut, quemadmodum per unum hominem, qui prius factus est, id est Adam, 25

25 cf. Rom. 5, 12 sqq.

2 quae] qui V	3 sperator P ¹	cristianus P	desiderat
APv propter] si propter v	4 responderet v	aloquio A	
cloquio Pv	5 gratulor] congratulor P	7 in] om. P ¹	8 magis
APV: magnis v	sed] ser A	10 illa] illis v	tempora v
subtrauntur P	11 timoribus] moribus v	et doloribus eos A	
Pv	12 quietus A	eos] eos esse (esse add. m. 2) v	si] siue
Pv uellit A	14 uera] uere v	quae] quia P ¹	16 om-
nis P	delitiae AP ²	diuitiae v	coriositas A
17 traunt P	18 sempiternis (is add. m. 2) P	19 si] om. P	sint (i ex u
corr.) P	21 aequalem AP ¹ Vv:	aequale P ²	23 asumendo A
P ¹	24 apparendo (do ex s corr. m. 1) MV		

mors intrauit in genus humanum, quia consensit mulieri suae
seductae a diabolo, ut praeceptum dei transgredierentur, sic
per unum hominem, qui etiam deus, dei filium Iesum Chri-
stum deletis omnibus peccatis praeteritis credentes in eum
5 omnes in aeternam uitam ingredierentur.“

„Omnia enim, quae nunc uides in ecclesia dei et sub Christi
nomine per totum orbem terrarum geri, ante saecula iam
praedicta sunt et, sicut legimus, ita et uidemus et inde aedi-
ficamur in fidem. factum est aliquando diluuium per totam
10 terram, ut peccatores delerentur; et tamen illi qui euaserunt
in arca sacramentum ecclesiae futurae demonstrabant, quae
nunc in fluctibus saeculi natat et per lignum crucis Christi a
submersione liberatur. praedicatum est Abrahae fidei seruo
dei, uni homini, quod de illo esset populus nasciturus, qui
15 coleret unum deum inter ceteras gentes, quae idola colebant;
et omnia, quae illi populo uentura praedicta sunt, sic euene-
runt, ut praedicta sunt. prophetatus est in illo populo etiam
Christus rex omnium sanctorum et deus uenturus ex semine
ipsius Abraham secundum carnem, quam assumsit, ut omnes
20 etiam filii essent Abrahae, qui fidem eius imitarentur; et sic
est factum. natus est Christus de Maria uirgine, quae ex illo
genere fuit. praedictum est per prophetas, quod in cruce
passurus esset ab eodem populo Iudaeorum, de cuius genere
secundum carnem ueniebat; et sic factum est. praedictum
est, quod resurrecturus esset; resurrexit. et secundum ipsa
praedicta prophetarum ascendit in caelum et discipulis suis

1 mors intrauit *AGPv*: monstrauit (*n ex r corr. m. 1 V*) *MV*
2 ut] *P² in ras.* praeceptum (*u ex a corr. m. 2*) *V* transgredi-
erentur *v* 4 praeteritis *A¹* 8 praedicta (*a ras.*) *P* sunt (et
om.) *A* sicut] sicut ea *Pv* uidimus *P¹* 9 fide *P^{1v}*
11 futurae ecclesiae *APv* demonstra^{ts} *P¹* 13 praedicatum *V* (*cf.*
p. 161, 6, ubi scriptura cod. V mutanda non erat; cf. Ind. ad Cypria-
num ed. Hartel): praedictum *APv* 14 esset] *ex est set corr. m. 1*
V 16 praedicta *V*: praedicta *APv* 17 prophetatus] et pro-
phetatus *v* 18 semne (*i add. m. 2*) *V* 19 habraham *P* om-
nes] homines *v* 20 habrahae *P* 24 est factum *APv* 25 re-
surrexit] et resurrexit *Pv*

spiritum sanctum misit. praedictum est enim non solum a prophetis sed etiam ab ipso domino Iesu Christo, quod ecclesia eius per uniuersum orbem terrarum esset futura, per sanctorum martyria passionesque disseminata, et tunc praedictum, quando adhuc nomen eius et latebat gentes et ubi notum erat ridebatur. et tamen in uirtutibus miraculorum eius, siue per se ipse siue quae per seruos suos fecit, dum annuntiantur haec et creduntur, iam uidemus quod praedictum est esse completum regesque ipsos terrae, qui antea persequiebantur christianos, iam Christi nomini subiugatos. 10 praedictum est etiam, quod schismata et haereses ex eius ecclesia essent exiturae et ex eius nomine per loca, ubi possent, suam, non Christi gloriam quaesiturae; et ista completa sunt."

„Numquid ergo illa quae restant non sunt uentura? manifestum est, quia, sicut ista praedicta uenerunt, sic etiam illa 15 uentura sunt, quaecumque iustorum tribulationes adhuc restant, et iudicii dies, qui separabit omnes impios a iustis in resurrectione mortuorum, et non solum eos qui sunt extra ecclesiam, sed etiam ipsius ecclesiae paleas, quas oportet usque ad nouissimam uentilationem patientissime sufferat, ad ignem 20 debitum segregabit. qui autem irridet resurrectionem putantes, quod caro ista, quia putrescit, resurgere non potest, ad poenas in ea resurrecturi sunt et ostendet eis deus, quia qui potuit haec corpora facere, antequam essent, potest ea momento restituere, sicut erant. omnes autem fideles regnaturi 25 cum Christo ita resurgent in eodem corpore, ut etiam mutari mereantur ad incorruptionem angelicam, ut fiant aequales

1 enim *V: om. APv* "lum *A* 2 domino] domino nostro *Pv*
 4 passionesque (er *ras.*) *A* dissiminata *A* praedictum] praedictum est *P* 6 irridebatur *v* 7 siue per *V: siue quae per A Pv* ipse] ipsum *v* 9 completum *A* antea] ante *P*
 10 cristianos *P* 11 schismatha *A* scismata *Pv* 12 ex *V: sub APv* 16 tribulationis *A* restat *A* 17 seperauit *AV*
 impius *A* iustis *APv: iustos V; fort. ac iustos?* in] *P² in ras.* resurrectionem *v* 20 nouissima *A* sufferri *v* 21 irridit *A* 23 ostendit *APv* 24 momento] in momento *v*
 25 fidelis *A* 26 cum] com *A* mutari *V: commutari APv*

angelis dei, sicut dominus ipse promisit, et laudent eum sine aliquo defectu et sine aliquo fastidio, semper uiuentes in illo et de illo cum tali gaudio et beatitudine, qualis nec dici nec cogitari ab hominibus potest.“

5 „Tu itaque credens ista caue temptationes, quia diabolus quaerit qui secum pereant, ut non solum per eos qui extra ecclesiam sunt siue pagani siue Iudaei siue haeretici non te hostis ille seducat, sed etiam quos in ipsa ecclesia catholica uideris male uiuentes aut immoderatis uoluptatibus uentris
10 et gutturis aut impudicos aut uanis curiositatibus uel illicitis deditos siue spectaculorum siue remediorum aut diuinationum diabolicarum, siue in pompa et in tyfo auaritiae atque superbiae siue in aliqua uita, quam lex damnat et punit, non eos imiteris, sed potius coniungaris bonis, quos inuenturus es
15 facile, si et tu talis fueris, ut simul colatis et diligatis deum gratis, quia totum praemium nostrum ipse erit, ut in illa aeterna uita bonitate eius et pulchritudine perfruamur. sed amandus est non sicut aliquid, quod uidetur oculis, sed sicut amatur sapientia et ueritas et sanctitas et iustitia et caritas
20 et si quid aliud tale dicitur; non quemadmodum sunt ista in hominibus, sed quemadmodum sunt in ipso fonte incorruptibilis et incommutabilis sapientiae. quoscumque ergo uideris haec amare, illis coniungere, ut per Christum, qui homo factus est, ut esset mediator dei et hominum, reconcilieris
25 deo. homines autem peruersos, etiam si intrent parietes ecclesiae, non eos arbitreris intraturos in regnum caelorum, quia suo tempore separabuntur, si se in melius non commutauerint. homines ergo bonos imitare, malos tolera, omnes ama,

1 cf. Luc. 20, 36

3 de] cum v	quales P ¹	4 cogitare P ¹	7 pacani A
heredici A	8 ille hostis v	quos APv: quod V	9 immo-
deratos v	uoluptatibus A	11 expectaculorum A	diui-
nationum APv: diuinatione V	12 et in] et ** (in ras.) P	tipho	
v typo P	13 ponit P	15 colatis (o ex u corr.) A	16 in]
om. A	17 et] add. A ¹ supr. uers.	18 sed sicut APv: sed quod	
V	19 amatur] amator P	sapientiae P	21 incorruptibili
P ¹	24 reconcilieris (h del. m. 2) V	25 intret A	

quia non scis quid cras futurus sit qui hodie malus est. nec eorum ames iniustitiam, sed ipsos ideo ames, ut apprehendant iustitiam, quia non solum nobis dilectio dei praecepta est sed etiam dilectio proximi, in quibus duobus praeceptis tota lex pendet et prophetae. quam non implet nisi qui donum acciperit spiritum sanctum, patri et filio utique coaequalem, quia ipsa trinitas deus est. in quo deo spes omnis ponenda est. nam in homine non est ponenda, qualiscumque ille fuerit. aliud est enim ille a quo iustificamur, aliud illi cum quibus iustificamur. non autem solum per cupiditates diabolus temptat sed etiam per terrores insultationum et dolorum et ipsius mortis. quidquid homo autem passus fuerit pro nomine Christi et pro spe uitae aeternae et permanens tolerauerit, maior ei merces donabitur, quia, si consenserit diabolo, cum illo damnabitur. sed opera misericordiae cum pia humilitate impetrant, a domino, ut non permittat seruos suos temptari ultra quam possunt sustinere.“

CXCI.

EX LIBRO DE FIDE ET OPERIBVS. QVOD NON SIT CONTRARIVS APOSTOLVS DICENS: PECCANTES CORAM OMNIBVS ARGVE, DOMINO DICENTI: CORRIPE EVM INTER TE ET IPSVM SOLVM.

209 Prohibet etiam sanctum dari canibus; nec contrarius est apostolus domino, quia dicit: peccantes coram omnibus

4 cf. Matth. 22, 37 sqq. 16 cf. I Cor. 10, 13 20 (et 24) I Tim. 5, 20 21 Matth. 18, 15 23 cf. Matth. 7, 6

2 sed ipsos—iustitiam] *om. P* 5 pendit *P*¹ profetae *A*
acciperit *V* 6 aequalem *APv* 9 illi *APv*: ille *V* 11 terrores (t add. m. 2) *P* 13 spem *V* tolerauerit (erit in ras. a m. 2) *P* tolerabit *v* 14 quia si — damnabitur *AGPv*: *om. MV*
quia] qui *G²v* si] *om. Gv* censerit (ons add. m. 1) *A* cesserit *P* accesserit *Gv* diabolo] ad diabolum *G¹v* 16 ut] *P*¹ in ras.
18 cap. CXCH *A* CCVIII *P* CCX *Gv* 19 operibus] o. inter cetera et ad locum *A* 20 peccantes] *om. A* 21 dicente *P*¹*v* 23 etiam *A*
MV: dominus *GPv* dare *P*¹*v* est] es *A* 24 quia] qui *A*

argue, ut ceteri timorem habeant, cum ille dicat:
 corripe eum inter te et ipsum. utrumque enim facien-
 dum est, sicut infirmitatis diuersitas admonet eorum, quod
 utique non perdendos, sed corrigendos curandosque suscepimus,
 5 et alius sic, alius autem sic sanandus est. ita etiam est ratio
 dissimulandi et tolerandi malos in ecclesia, et est rursus ratio
 castigandi, corripiendi, non admittendi uel a communione
 remouendi.

Errant autem homines non seruantes modum et, cum in
 10 unam partem procliuius ire coeperint, non respiciunt diuinæ
 auctoritatis alia testimonia, quibus possint ab illa intentione
 renocari et in ea quæ ex utrisque temperata est ueritate ac
 moderatione consistere; nec in hac re tantum, de qua nunc
 quaestio est, sed etiam in aliis multis. nam quidam intuentes
 15 diuinarum testimonia litterarum, quibus unus colendus deus
 insinuatur, eundem patrem, qui est filius, spiritumque sanctum
 putauerunt. alii rursus ueluti morbo contrario laborantes,
 cum attenderent ea quibus trinitas declaratur nec ualerent
 intellegere quomodo sit unus deus, cum et pater non sit
 20 filius nec filius sit pater nec spiritus sanctus aut filius aut
 pater, diuersitates etiam substantiarum asserendas putarunt.
 quidam intuentes in scripturis sanctæ uirginitatis laudem
 conubia damnauerunt. quidam rursus ea testimonia consec-
 tantes, quibus casta coniugia prædicantur, uirginitatem nuptiis
 25 æquauerunt. quidam cum legerent: bonum est, fratres,

25 Rom. 14, 21

2 corripit A	ipsum] ipsum solum P	3 infirmitates P ^a	quod
MV: quos APv	4 corrigendos (os ex us corr.) A		susci-
mus APv	6 dissimulandi A	7 amittendi PVv	9 erant
(r add. m. 2) P	10 proclibiter V	11 auctoritatis A	possit
(n add. m. 2) P	12 ex] om. v	13 moteratione A	14 qui-
dam] quidem v	15 deus colendus APv	16 sanctumque spiritum	
APv	19 quomodo sit AV: q. dicitur Pv	20 sit] est v	
spiritus (om. nec) A	21 diuersitatis AP ^a	22 sancte A	
uirginitates A ^a	24 coniugia A	prædicantur (u ex e corr.)	
P	nuptiis V	25 legerint P	

non manducare carnem neque bibere uinum et nonnulla similia, creaturam dei et quas uoluerunt escas immundas esse senserunt. quidam uero legentes: omnis creatura dei bona est et nihil abiciendum, quod cum gratiarum actione accipitur, in uoracitatem uinolentiamque conlapsi sunt, non sibi ualentes auferre uitia, nisi eis e contrario uel tanta uel maiora succederent. sic etiam in hac causa, quae habetur in manibus, quidam intuentes praecepta seueritatis, quibus admonemur corripere inquietos, non dare sanctum canibus, ut ethnicum habere ecclesiae contemptorem, a compage corporis, quod scandalizat, euellere, ita perturbant ecclesiae pacem, ut conentur ante tempus separare zizania atque hoc errore caecitatis ipsi potius a Christi unitate separentur. qualis nobis causa est aduersus schisma Donati, et hoc non cum illis qui nouerant Caecilianum non ueris, sed calumniosis criminibus appetitum et perniciosam sententiam suam mortifero pudore non deserunt, sed cum illis quibus dicimus: „etiam si mali fuissent — propter quod in ecclesia non estis — uos tamen eos ferendo quos emendare aut segregare minime poteratis, in ecclesia permanere debuistis.“ quidam uero contrario periclitantes, cum bonorum malorumque commixtionem in ecclesia demonstratam uel praedictam esse perspexerint et patientiae praecepta didicerint — quae nos firmissimos reddunt, ut, etiam si uidentur in ecclesia esse zizania, non tamen impediuntur aut fides aut caritas nostra, ut quoniam zizania in ecclesia esse cernimus, ipsi de ecclesia rece-

3 I Tim. 4, 4

10 cf. Matth. 7, 6 et 18, 17

2 escas (q a m. 2) V	3 uero] uerum A	7 e] om. AP
succederant (a in e corr. m. 1) V	8 habetur APv: habemur (r in s mut. m. 1) V	11 scandalizant A euellere] repellere A
9 saeueritatis V	13 zezania A	caecitatis V: caecati APv
14 scisma Pv	15 et] ut Pv	ueris] uiris A
16 pernitiosam Av	17 pudore (u ex a corr. m. 2) V	18 quod V: quos APv
20 debuissetis Pv	21 contrario] e contrario Av	periclitantes A
periclitatis P ¹	23 firmissimus A	24 si] se P uedentur A
25 impediuntur AV: impediatur Pv	26 zizanium V	zyzania P
recidamus A		

damus — destituendam putant ecclesiae disciplinam, quandam peruersissimam securitatem praepositis tribuentes, ut ad eos non pertineat nisi dicere quid cauendum quidue sit faciendum, quodlibet autem quisque faciat non curare.

5 Nos uero ad sanam doctrinam pertinere arbitramur ex utrisque testimoniis uitam sententiamque moderari, ut et canes in ecclesia propter pacem ecclesiae toleremus et canibus sanctum, ubi est pax ecclesiae tuta, non demus. cum ergo siue per negligentiam praepositorum siue per aliquam excusa-
 10 bilem necessitatem siue per occultas obreptiones inuenimus in ecclesia malos, quos ecclesiastica disciplina corrigere aut coercere non possumus, tunc ne ascendat in cor nostrum impia et perniciosa praesumptio, qua existimemus nos ab his esse separandos, ut peccatis eorum non inquinemur, atque ita
 13 post nos trahere conemur ueluti mundos sanctosque discipulos, ab unitatis compage quasi a malorum consortio segregatos. ueniant in mentem illae de scripturis similitudines et diuina oracula uel certissima exempla, quibus demonstratum et prae-
 18 nuntiatum est malos in ecclesia permixtos bonis usque in finem saeculi tempusque iudicii futuros et nihil bonis unitate ac participatione sacramentorum, qui eorum factis non consenserint, obfuturos. cum uero eis per quos ecclesia regitur adest pace salua potestas disciplinae aduersus improbos aut nefarios exercendae, tunc rursus, ne socordia segnitiaeque dor-
 23 miamus, aliis aculeis praeceptorum, quae ad seueritatem

1 destituendum *P* putant *a*: putantes *libri*; putant esse *fort*.
 2 tribuentis *P*¹ 3 faciendum sit *APv* 4 autem] aut *add. P*²
 6 testimoniis *A* moderare *P*¹*v* 8 tuta] tota *P*¹*v* 9 proposi-
 torum *v* 10 obreptiones] ubreptiones *P* subreptiones *v* 13 existi-
 memus *V* 14 esse] *om. v* inquinemus *P*¹ 15 mundus *A*
 17 ille *V* 18 demonstratum (ra *ras.*) *P* et praenuntiatum *AGPv*:
om. MV et] *P*² in *ras.*; est *G*¹*v* 19 est] esse *G*²*v* 20 futuros (os
ex i corr.) iudicii *P* bonis unitate] boni sanitate *A* 21 pertici-
 patione *A* consenserit *A* 23 adest] id est *v* improbus
A 24 nefarius *AP*¹ exercendae] e. datur *v* sochordia *v*
 signiciaque *P*¹ 25 saeueritatem *V*

cohercitionis pertinent, excitandi sumus, ut gressus nostros in uia domini ex utrisque testimoniis illo duce atque adiutore dirigentes nec patientiae nomine torpescamus nec obtentu diligentiae saeuiamus.

CXCH.

5

EX EODEM LIBRO DE FIDE ET OPERIBVS. NON FACIENDOS HOMINES MALE SECVROS, VT PROPTER RECTAM FIDEM, ETIAM SI IN CRIMINIBVS PERMANSERINT, NON DAMNENTVR.

- 210 Caueamus ergo diligenter in adiutorio domini dei nostri non facere homines male securos, dicentes eis quod, si fuerint 10 in Christo baptizati, quomodolibet in ea fide uixerint, eos ad salutem aeternam esse uenturos, ne sic faciamus christianos quomodo Iudaei proselytos, quibus dominus ait: uae uobis, scribae et pharisaei, qui circuitis mare et terram facere unum proselytum; cum autem feceritis, fa- 15 citis eum filium gehennae duplo quam uos estis; sed potius sanam doctrinam dei magistri in utroque teneamus, ut sancto baptismo consona sit uita christiana nec cuiquam homini, si utrumlibet defuerit, uita promittatur aeterna. qui enim dixit: nisi quis renatus fuerit ex aqua et spiritu 20 sancto, non intrabit in regnum caelorum, ipse etiam dixit: nisi abundauerit iustitia uestra super scribarum et pharisaeorum, non intrabitis in regnum caelorum. de illis quippe ait: scribae et pharisaei

13 Matth. 23, 15 20 Io. 3, 5 22 Matth. 5, 20
24 Matth. 23, 2 sq.

1 cohercitionis *P* cohercitionis *v* gressos *P* 2 atque (a ras.)
P 3 torpiscamus *P*¹ 5 cap. CXCH *A* CCX *P* CCXI *Gv*
6 ex] de *v* 7 securus *A* rectam] sectam *V* 10 securus
*P*¹ 11 quomodo^{libet} (libet *add. m. 2*) *P* 12 ne] nec *v*
13 proselitos (os *ex is corr.*) *P* prosylitos *AV* 14 circumitis *P*
15 proselitum *P* prosylitum *AV* feceritis] *add. P*¹ in *mg.*
18 nec] ne *A* 21 ipse etiam—caelorum] *om. P*¹ 22 abundauerit
(h ras.) *P*² scribarum (ru in ras. a m. 2) *V* 23 pharisaeorum
(p *add. m. 2 in ras.*) *V* 24 de] *add. V*² in ras.

cathedram Moysi sedent. quae dicunt facite; quae autem faciunt facere nolite; dicunt enim et non faciunt. ergo iustitia eorum est dicere et non facere, ac per hoc nostram esse uoluit abundantem super illorum, dicere et facere. quae si non fuerint, non intrabitur in regnum caelorum, non quia quisquam debet ita extolli, ut, non dicam apud alios iactare, sed apud se ipsum putare audeat se in hac uita esse sine peccato; sed nisi essent quaedam ita grania, ut etiam excommunicatione plectenda sint, non diceret apostolus:
 10 congregatis uobis et meo spiritu tradere huius modi satanae in interitum carnis, ut spiritus saluus sit in diem domini Iesu. unde etiam dicit: ne lugeam multos ex his qui ante peccauerunt et non egerunt paenitentiam super immunditia et fornicatione, quam gesserunt. item nisi essent quaedam non
 15 ea humilitate paenitentiae sananda, qualis in ecclesia datur eis qui proprie paenitentes uocantur, sed quibusdam correctionum medicamentis, non diceret dominus ipse: corripe eum inter te et ipsum et, si te audierit, lucratus
 20 es fratrem tuum. postremo nisi essent quaedam, sine quibus haec uita non agitur, non cotidianam medellam poneret in oratione, quam docuit, ut dicamus: dimitte nobis debita nostra, sicut et nos dimittimus debitoribus nostris.

10 I Cor. 5, 4 sq. 12 II Cor. 12, 21 18 Matth. 18, 15
 22 Matth. 6, 12

1 cathedram *G¹MPV*: cathedra *A* super cathedram *G²v* Moysi] mosi *A* moysi. (*s ras.*) *G* moysen *MV* 3 post eorum *ras.* 4 litt. *P* 4 abundantem (*h ras.*) *P* 5 fuerint *AV*: fuerit *Pv*
 6 .. quia *P* ita debet *APv* 7 alius *A¹P¹* apud *APv*
 11 in] *om. P* 12 diem *P¹Vv*: die *AP²* 13 lugeam (*n ras.*)
A 14 immunditiam *P¹* fornicationem *V* 15 quam] quem *A* 17 eis] eos *V* propriae *A¹P¹V* quibusdam]
 quidam *V* correctionum *P* 18 ipse dominus *APv* cur-
 ripe *A* 19 te^u ipsum (et *add. m. 2*) *A* ipsum] ipsum solum
Pv si (*om. te*) *APv* 20 fratrum *P* 21 medellam *v*
 23 dimittimus *A*

Iam satis, quantum arbitror, de illa tota opinione quid mihi uideretur exposui. ubi tres quaestiones mouerunt: una de permixtione in ecclesia bonorum et malorum tamquam tritici et zizaniorum; ubi cauendum est, ne ideo putemus esse propositas istas similitudines uel hanc uel de immundis in 5 arca animalibus uel quaecumque alia, quae idem significant, ut dormiat ecclesiae disciplina, de qua in figura illius mulieris dictum est: seuerae sunt conuersationes domus eius, sed ut non eo usque progrediatur dementiae potius temeritas quam seueritas diligentiae, ut quasi bonos a malis per nefaria 10 schismata separare praesumat. neque enim per has similitudines et praenuntiationes consilium desidia bonis datum est, quo neglegant quod prohibere debent, sed patientiae, qua perferant salua doctrina ueritatis quod emendare non ualeant. nec quia scriptum est introisse ad Noe in arcam etiam 15 immunda animalia, ideo praepositi uetare non debent, si qui immundissimi ad baptismum uelint intrare saltantes, quod est certe mitius; sed per hanc figuram rei gestae praenuntiatum est immundos in ecclesia futuros propter tolerantiae rationem, non propter doctrinae corruptionem uel 20 disciplinae dissolutionem. non enim quaecumque libuit intrauerunt immunda animalia arcae compage contracta, sed ea integra per unum atque idem ostium, quod artifex fecerat. altera quaestio est, in qua eis uisum est fidem solam baptizandis esse tradendam, postea uero iam baptizatos docendos 25 esse de moribus. sed satis demonstratum est, nisi fallor, tunc

8 Prou. 31, 27

15 cf. Gen. 7, 2

1 quantum] ut v	2 unam Pv	6 alia quae P ¹ (?) V ¹ : alia AP ²
V ² v significantia v	7 figura A	8 seuerae] siuerae v
9 dementiae] clementiae v	11 schismata (h del. m. 2) V	scismata Pv
enim] om. v	12 pronuntiationes P	13 patientia Pv
14 ualent APv	17 qui] quis A ¹ P ¹	uelint] uellent P ¹ uel A
saltantes] saliantes v	18 mitius libri (cf. Cyprian. 741, 3): mitius	
quam moechantes a	19 immundus AP ¹	tolerantiae (l ras.) P
21 quaecumque Av	23 adque A	25 esset A

magis pertinere ad curam speculatoris, cum omnes, qui fidelium
 competunt sacramentum, omnia quae dicuntur intentius et
 sollicitius audiunt, non tacere de poena, quam male uiuentibus
 dominus comminatur, ne in ipso baptismo rei sint grauissi-
 5 morum criminum, quo ueniunt, ut remittatur reatus omnium
 peccatorum. tertia quaestio est periculosissima, qua parum
 considerata et non secundum diuinum eloquium pertractata
 tota illa opinio mihi uidetur exorta, in qua promittitur sce-
 lestissime turpissimeque uiuentibus, etiam si eo modo uiuere
 10 perseuerent et tantummodo credant in Christum eiusque
 sacramenta percipiant, eos ad salutem uitamque aeternam
 esse uenturos, contra apertissimam domini sententiam, qui
 desideranti uitam aeternam respondit: si uis uenire ad
 uitam, serua mandata; et commemorauit, quae mandata,
 15 ubi ea scilicet peccata uitantur, quibus nescio quomodo salus
 aeterna promittitur propter fidem sine operibus mortuam. de
 his tribus quaestionibus satis, quantum existimo, disputaui
 demonstrauique sic tolerandos in ecclesia malos, ut non negle-
 gatur ecclesiastica disciplina; sic catecizandos eos qui baptis-
 20 mum petunt, ut non solum audiant atque suscipiant quid
 credere, uerum etiam qualiter uiuere debeant; sic promitti
 fidelibus uitam aeternam, ut non etiam per fidem mortuam,
 quae sine operibus saluare non potest, ad eam se quisque
 peruenire posse arbitretur, sed per illam fidem gratiae, quae
 25 per dilectionem operatur.

13 Matth. 19, 17

1 cum] com A omnes] omnia v qui] quae ad v 2 dicunt
 v 6 questio AP qua parum] quarum V 9 si] se (e in
 ras.) P 10 perseuerant (ant add. m. 2) P credant AGP: om.
 V; credent v Christo A 14 comm^{er}auit A 15 ea scilicet]
 eas licet A 16 promittetur v 17 existimo V 18 ecclesia-
 (m ras.) P 19 sic] se P¹ sed v catecizandos PV catechi-
 zandos A catecizandos v 21 uerum (u prior ex a corr. m. 2) V
 24 posse peruenire Pv posse] om. A

CXCIII.

EX LIBRO QVAESTIONVM AD PAVLINVM NOLANVM EPISCOPVM.
QVI SINT PROPHETAETAE, DE QVIBVS AIT APOSTOLVS: SECVNDO
PROPHETAS.

211 De prophetis quod ait apostolus: quosdam quidem 5
dedit deus in ecclesia apostolos, quosdam autem
prophetas, hoc intellego quod ipse scripsisti, prophetas eos
dictos ex isto loco, ex quibus Agabus erat, non illos qui uen-
turum in carne dominum prophetarunt. euangelistas uero
inuenimus quos apostolos fuisse non legimus, sicut fuerunt 10
Marcus et Lucas; pastores autem et doctores, quos ma-
xime ut discerneremus uoluisti, eosdem puto esse, sicut et
tibi uisum est, ut non alios pastores, alios doctores intelle-
gamus, sed ideo, cum praedixisset pastores, subiunxisse
doctores, ut intellegerent pastores ad officium suum perti- 15
nere doctrinam. ideo enim non ait: „quosdam autem pastores,
quosdam uero doctores“, sed, cum superiora ipso locutionis
genere distingueret dicendo: quosdam apostolos, quos-
dam autem prophetas, quosdam uero euangelistas,
sed hos tamquam unum aliquid de duobus nominibus am- 20
plexus est: quosdam autem pastores et doctores.

3 I Cor. 12, 28 5 (et 18) Eph. 4, 11 8 cf. Act. 11, 27 sq.

1 *cap.* CXCIII *A* CCXI *P* CCXII *Gv* 3 qui—prophetas] *om.*
*A*¹ 4 propheta¹ (s *add. m. 2*) *P* 6 apostolus *A* 8 dictos] *om.*
A 9 dominum] *P*¹ *in ras.* profetarunt *A* 10 inuenemus
A apostolus *AV* 11 maximae *A* 12 puto] poti(?) *P*¹
13 alius *bis A* 14 sed] sedi (i *del. m. 2*) *V* subiunxisse *PV*:
subiunxit sed *A* subiunxit et *v* 17 ipsa *P*

CXCI.

EX EODEM LIBRO AD PAVLINVM EPISCOPVM. QVAE SINT
OBSECRATIONES, ORATIONES, POSTVLATIONES, GRATIARVM
ACTIONES, QVAS AD TIMOTHEVM DICIT APOSTOLVS.

5 Illa plane difficillime discernuntur, ubi ad Timotheum 212
scribens ait: obsecro itaque primum omnium fieri
obsecrationes, orationes, interpellationes, gratia-
rum actiones.

Precationem et deprecationem, multi nostri haec idem
10 putant et hoc cotidiano usu iam omnino praeualuit. qui autem
distinctius latine locuti sunt, precationibus utebantur in op-
tandis bonis, deprecationibus uero in deuitandis malis. precari
enim dicebant esse precando bona optare, imprecari mala,
quod uulgo iam dicitur maledicere; deprecari autem, mala
15 precando depellere. sed usitatum iam loquendi modum potius
sequamur et siue precationes siue deprecationes inuenerimus,
quas Graeci *δεήσεις* uocant, non putemus esse emendandum.

INTER CETERA.

1 Multa hinc dici possunt, quae improbanda non sint. sed
20 eligo in his uerbis hoc intellegere quod omnis uel paene
omnis frequentat ecclesia, ut precationes accipiamus dictas,
quas facimus in celebratione sacramentorum, antequam illud

6 I Tim. 2, 1

1 cap. CXCV A CCXII P CCXIII Gv 2 librum MV epi-
scopum] om. Pv 4 ad] a A 5 difficillime (e ex a corr. m. 1)
V difficillime P 7 obsecrationes A 9 praecationem A pre-
cationes P^u haec AV: hoc Pv 10 usu] su V 11 locuti]
om. vⁱ 12 dinitandis A euitandis v 13 praecando A
optare] optata A inpraecari A imprecare P^u 14 depraecari
A deprecare P^u 15 praecando A 16 praecationes A in-
uenerimus A 17 *δεήσεις*] deesis P^uVv desis A de Pⁱ 18 inter
V: item inter APv 19 possint P 20 elego A omnes v
21 omnes v frequentant ecclesiae v praecationes A

quod est in domini mensa incipiat benedici, orationes, cum benedicatur et sanctificatur et ad distribuendum comminuitur, quam totam petitionem fere omnis ecclesia dominica oratione concludit.

Interpellationes autem siue, ut uestri codices habent, 5 postulationes fiunt, cum populus benedicatur; tunc enim antistites uelut aduocati susceptos suos per manus impositionem misericordissimae offerunt potestati. quibus peractis et participato tanto sacramento gratiarum actio cuncta concludit, quam in his etiam uerbis ultimam commendauit apostolus. 10 haec autem causa praecipua fuit ista dicendi, ut his breuiter perscriptis atque significatis non putaretur neglegendum quod sequitur: pro omnibus hominibus, pro regibus et his qui in sublimitate sunt, ut quietam et tranquillam uitam agamus in omni pietate et caritate, ne quis- 15 quam, sicut se habet humanae cogitationis infirmitas, aestimaret non ista esse facienda pro his a quibus persecutionem patiebatur ecclesia, cum membra Christi ex omni essent hominum genere colligenda. unde adiungit et dicit: hoc enim bonum est et acceptum coram saluatore nostro deo, 20 qui omnes homines uult saluos fieri et ad agnitionem ueritatis uenire. et ne quisquam diceret posse esse salutis uiam in bona conuersatione et unius dei omnipotentis cultu sine participatione corporis et sanguinis Christi: unus enim deus, inquit, et unus mediator dei et hominum, 25 homo Christus Iesus, ut illud quod dixerat: omnes homines uult saluos fieri, nullo alio modo intellegatur

13 I Tim. 2, 2sq.

1 benedici orationes]	benedictiones v	2 benedicetur P ¹	distrib-
uendam P ¹	comminuetur P ¹	3 tota A	6 benedicetur
P ¹	7 antestites A	antistes (es in ras. 4 litt. a m. 2) P	uel ^{nt}
(ut add. m. 2) P	8 misericordissime PVv	offerent V	11 bre-
biter A	12 perscribitis V: praescriptis APv	neglegendum]	
neglegendum esse A	neglegendum esse Pv	13 hominibus] om. v	
pro regibus] et pro r. v	17 esse ista APv	21 qui] quo A	
ad V: in APv	22 dicere A	24 cultu] cultu' (s add. m. 2) P	
culto A	26 quod] quid P ¹	27 saluus A	

praestari nisi per mediatorem, non deum, quod semper erat uerbum, sed hominem Christum Iesum, cum uerbum caro factum est et habitauit in nobis.

CXCV.

SEX EODEM LIBRO QVAESTIONVM AD PAVLINVM. DE, ID QVOD
AIT LVCAS, OCVLI EORVM TENEBANTVR, NE EVM
AGNOSCERENT, ET MARCVS: APPARVIT, INQVIT, EIS IN
ALIA EFFIGIE.

De euangelio inquisitio tua solet multos mouere, quomodo
dominus post resurrectionem, cum in eodem corpore resur-
rexerit, a quibusdam qui eum nouerant utriusque sexus ho-
minibus et agnitus non sit et agnitus sit. ubi primum quaeri
solet, utrum in eius corpore an potius in illorum oculis aliquid
factum sit, quo non posset agnosci. cum enim legitur: tene-
bantur oculi eorum, ne agnoscerent eum, impedi-
mentum quoddam agnoscendi uidetur in luminibus factum
esse cernentium; cum uero aperte alibi dicitur: apparuit
eis in alia effigie, utique in ipso corpore, cuius alia erat
effigies, aliquid factum fuisse, quo impedimento tenerentur,
id est moram agnoscendi paterentur oculi illorum. sed ego
miror, cum duo sint in corpore, quibus cuiusque species agno-
scatur, liniamenta et color, cur ante resurrectionem quod
in monte ita transfiguratus est, ut fieret uultus eius splendidus
sicut sol, et neminem mouet usque ad tantam excellentiam

2 Io. 1, 14 6 (et 14) Luc. 24, 16 7 (et 17) Marc. 16, 12
23 cf. Matth. 17, 2

1 non] <i>om. v</i>	2 ihm xpm <i>P</i>	uerbo <i>A</i>	3 habitabit
<i>AP</i>	4 cap. CXCVI <i>A</i>	CCXIII <i>P</i>	CCXIII <i>Gv</i>
eo <i>Pv</i>	6 oculi] <i>om. v</i> ¹	7 inquit <i>Av</i>	10 surrexit <i>P</i>
posuit <i>P</i>	12 et agnitus — ubi] <i>add. P</i> ² <i>in mg.</i>	14 quo] qui <i>P</i>	19 quo]
quod <i>P</i>	17 dicatur <i>Pv</i>	18 effigie (a <i>ras.</i>) <i>P</i>	21 quib] cuiusque <i>APv</i> : cuius
quibusque <i>V</i>	20 illorum] eorum <i>v</i>	22 color] calor <i>V</i>	23 fieri <i>A</i>
<i>A</i>	24 nemine <i>A</i>		splenditus

fulgoris et lucis colorem sui corporis eum mutare potuisse, et post resurrectionem mouet aliquatenus liniamenta mutasse, ut non posset agnosci, et rursus eadem potentiae facilitate sicut tunc pristinum colorem, sic et post resurrectionem pristina liniamenta reuocasse. nam et illi tres discipuli, ante quorum oculos in monte transfiguratus est, non eum agnoscerent, si ad eos talis aliunde uenisset, sed quia cum illo erant, ipsum esse certissime retinebant. at enim corpus ipsum erat, in quo resurrexit. quid hoc ad rem? nam et illud utique ipsum corpus erat, in quo in monte transfiguratus est, et ipsum erat iuuenis, in quo natus est, et tamen, si quis eum iuuenem repente uidisset, qui non nisi infantulum nosset, non utique agnosceret. an uero ad liniamenta mutanda non potest celeriter dei potestas, quod potest per annorum moras hominis aetas?

15

CXCVI.

EX EODEM LIBRO QVAESTIONVM AD PAVLINVM EPISCOPVM.
DE GLADIO, QVI MARIAE ANIMAM PERTRANSIIT.

- 214 De uerbis Symeonis, ubi ait uirgini matri domini: et tuam ipsius animam pertransiet gladius, in alia epistula, cuius exemplum etiam modo misi, dixi quid mihi uideatur; quod etiam tibi inter cetera uisum est. et quod adiunxit: ut denudentur multorum cordium cogitationes, hoc intellegendum puto, quia per domini passionem et insidiae Iudaeorum et discipulorum infirmitas patuit. tribulationem

19 Luc. 2, 35

3 possit <i>A</i>	6 oculus <i>P</i> ¹	7 si (i in <i>ras.</i> a m. 2) <i>P</i>	tales
<i>P</i> ¹	8 retenebant <i>P</i> ¹	9 rem? nam et] remanet <i>P</i> ¹ in <i>ras.</i>	
illud] <i>P</i> ¹ in <i>ras.</i>	11 iubenis <i>A</i> iuuenes <i>P</i> ¹	12 iubenem <i>A</i>	
14 celeriter (a <i>ras.</i>) <i>P</i>	homines <i>P</i> ¹	16 cap. CXCVII <i>A</i> CCXIII	
<i>P</i> CCXV <i>Gv</i>	17 episcopum] <i>om.</i> <i>P</i> ¹ <i>v</i>	18 pertransit <i>v</i>	
19 simeonis <i>AP</i>	matre <i>P</i> ¹	20 cuius exemplum in alia epistola	
<i>v</i>	21 misi] miro <i>v</i>	uidebatur <i>v</i>	22 ceteram <i>A</i> uisum
<i>A</i>	adiunxit <i>A</i>		

igitur gladii nomine significatam esse credibile est, quo materna
 anima uulnerata est doloris affectu. ipse fuit gladius in ore
 persecutorum, de quibus in psalmo dicitur: et gladius in
 ore eorum. ipsi enim erant filii hominum, quorum
 5 dentes arma et sagittae, et lingua eorum gladius
 acutus. nam et ferrum, quod pertransiit animam Ioseph,
 pro dura tribulatione positum ferrum mihi uidetur. aperte
 quidem dicitur: ferrum pertransiit animam eius,
 donec ueniret uerbum eius, id est tamdiu fuit in dira
 10 tribulatione, donec fieret quod praedixit. hinc enim magnus
 habitus et ab illa tribulatione liberatus. sed ne humanae
 sapientiae tribueretur quod uenit uerbum eius, id est factum
 est quod praedixit, more suo scriptura sancta deo inde dat
 gloriam et continuo subiungit: eloquium domini igni-
 15 uit eum.

CXCII.

EX LIBRO PRIMO DE BAPTISMO. QVOMODO NON SIT CONTRA-
 RIVM: QVI MECVM NON EST, CONTRA ME EST, QVI
 CONTRA VOS NON EST, PRO VOBIS EST.

20 Dominus in euangelio dicit: qui non est mecum, ad-215
 uersum me est, et qui mecum non colligit, spargit.
 tamen, cum ad eum discipuli rettulissent uidisse se quendam
 in eius nomine pellentem daemonia et prohibuisse, quia cum
 illis eum non sequebatur: nolite, inquit, prohibere; qui
 25 contra uos non est, pro uobis est. non potest enim

3 Ps. 58, 8 4 Ps. 56, 5 8 Ps. 104, 18 sq.
 18 (et 20) Matth. 12, 30 19 (et 24) Marc. 9, 39 sq.

1 significatum *P* 6 a-cutus (g? *ras.*) *P* pertransiit *Av*
 8 quidem *MV*: quippe *APv* anima *A* 9 dira *V*: dura
APv 11 post liberatus *spatium uacuum* 3 *litt.* *V* ne]
 nec *A* 13 inde dat] indidit *v* 16 *cap.* CXCIII *A* CCXV *P*
 CCXVI *Gv* 17 baptismo] b. inter cetera et ad locum *A* quomodo
MV: agens de baptismo exponit quomodo *AGPv* 18 qui contra]
 et qui contra *Pv* 22 retulissent *Pv* 24 noliti *A*

quisquam in meo nomine facere aliquid et male loqui de me. si nihil in illo corrigendum erat, securus sit ergo quisquis extra communionem ecclesiae constitutus colligit in Christi nomine, dissociatus a societate christiana. atque ita falsum erit illud: qui non est mecum, aduersus me est, et qui mecum non colligit, spargit. si autem, quod discipuli domini per ignorantiam facere uoluerunt, id in eo corrigendum est, quod dominus dixit: nolite prohibere, cur hoc ipse prohiberi prohibuit? et quomodo erit uerum quod ibi ait: qui contra uos non est, pro uobis est? 10 in hoc enim facto non contra eos, sed pro eis erat, ubi per nomen Christi sanitates operabantur. ut ergo utraque sententia uera sit — sicuti uera est et illa ubi ait: qui non est mecum, aduersus me est, et qui mecum non colligit, spargit, et illa ubi ait: nolite prohibere; qui enim 15 contra uos non est, pro uobis est — quid restat intellegendum, nisi quia ille in tanti nominis ueneratione confirmandus fuit, ubi non erat contra ecclesiam, sed pro ecclesia, et in illa tamen separatione culpandus, ubi, si colligeret, spargeret et, si forte ueniret ad ecclesiam, non illud quod habebat 20 ibi acciperet, sed in quo aberrauerat emendaret?

1 nomine meo Pv	male (e ex i corr.) P	4 dissociatos Av
societate P	5 aduersum APv	7 id in eo] idoneo A
om. v	9 prohiberi] prohibere Pv	8 est] prohibuit] noluit v quomodo]
quemadmodum Pv	uerum (b ras.) P	12 sanitas (te add. m. 2) A sanitatis P ⁱ
13 sit] ex est corr. m. 1 V	14 aduersum V: aduersus A contra Pv	15 spargit V: dispargit Av
dispargit P	nolite] non lite A	post prohibere ras. 6 litt. P
18 sed pro ecclesia] add. P ⁱ in mg.	19 si P ⁱ V: se P ⁱ	
nisi A si non v	collegeret A collegerit P ⁱ	20 quod APv: om. V
21 acceperit P ⁱ		

CXCVIII.

EX EODEM LIBRO SEQUITVR: COMPARATIONEM FACIT DE
CORNELIO ET AEGROTO.

Neque enim et Cornelii gentilis hominis orationes non sunt **216**
5 exaudita^e aut elemosynae non sunt acceptae, immo et angelum
 ad se mitti et missum meruit intueri, per quem posset utique
 sine hominis alicuius accessu cuncta necessaria discere. sed
 quoniam quidquid boni in orationibus et elemosynis habebat
 prodesse illi non poterat, nisi per uinculum christianae socie-
10 tatis et pacis incorporaretur ecclesia, iubetur mittere ad
 Petrum et per illum discit Christum; per illum etiam bapti-
 zatus christiano populo consortio quoque communionis adiun-
 gitur, cui sola bonorum operum similitudine iungebatur. per-
 niciose quippe contemneret bonum, quod nondum habebat,
15 superbiens ex illo quod habebat. sic etiam qui se ipsos a
 societate ceterorum separantes caritate uiolata unitatis uin-
 culum rumpunt, si nihil faciunt eorum quae in illa societate
 acceperunt, in omnibus separati sunt; et ideo quem sibi
 sociauerint, si uenire ad ecclesiam uoluerit, debet omnia, quae
20 non accepit, accipere. si uero nonnulla eadem faciunt, non se
 in eis separauerunt et ex ea parte in texturae compage deti-
 nentur, in cetera scissi sunt. proinde si quem sibi sociauerint,
 ex ea parte nectetur ecclesiae, in qua nec illi separati sunt;

4 cf. Act. 10, 1 sqq.

1 cap. CXCVIII A	CCXVI P	CCXVII Gv	2 sequitur AMV:
om. GPv	3 cornilio A	4 enim] om. v	gentiles homines
P ⁱ	5 elemosinae PV	6 possit P	7 accessus v
PV	9 uinculo MV	societates P ⁱ	10 ecclesia MV: ec-
clesiae APc	11 et per i. P	per] et per P ⁱ v	12 communis
(nio add. m. 2) P	15 sic] sicut A	16 separant ^{no} (es add. m. 2)	
A separentes V	18 quem] qui v	sibi] siue P ⁱ se v	
19 sociauerint] int ex unt corr. P ² ; sociare v	si uenire PV: siue		
ire Av	20 accepit] it a m. 2 in ras. 4 litt. P	21 eis (in om.) P ⁱ	
parte] om. A	detenentur A	22 ceteras A ¹ P ⁱ	23 nectitur
AP ⁱ v			

VIII.

42

et ideo, si uenire ad ecclesiam uoluerit, in eo sanatur ubi laniatus errabat, ubi uero sanus conectebatur, non curatur, sed agnoscitur, ne, cum sana curare uolumus, potius uulneremus. itaque illos quos baptizant sanant a uulnere idolatriae uel infidelitatis, sed grauius feriunt uulnere schismatis. idolatras enim in populo dei gladius interemit, schismaticos autem terrae hiatus absorbit; et apostolus: si habeam, inquit, omnem fidem, ita ut montes transferam, caritatem autem non habeam, nihil sum.

Si quis adducatur ad medicum in aliqua necessaria parte corporis graui uulnere sauciatus, si dixerit medicus: „moritur inde, nisi curetur“, non opinor, ut illi qui eum adduxerunt ita desipiant, ut consideratis atque numeratis ceteris membris eius sanis respondeant medico et dicant: „ergone ista sana tot membra non ualent ad eius uitam, et unum illud uulneratum ualeat ad mortem?“ non utique hoc dicunt, sed curandum offerunt. nec ideo tamen, quia curandum offerunt, medicum rogant, ut etiam illa quae sana sunt curet, sed illi uni loco medicinam instanter adhibeat, unde mors etiam saluis ceteris imminet et, nisi sanetur, adueniet. quid ergo prodest homini uel sana fides uel sanum fortasse solum fidei sacramentum, ubi letali uulnere schismatis peremta est sanitas caritatis, per cuius solius peremtionem etiam illa integra trahuntur ad mortem? quod ne fiat, non cessat misericordia dei per unitatem sanctae ecclesiae suae, ut ueniant et curentur per medi-

6 cf. Ex. 32, 27 sq.

7 cf. Num. 16, 31 sq. I Cor. 13, 2

1 si (i ex e corr.) P	2 conectabatur P ¹ (?)v	3 uulneremur
P	4 illos V: illi APv	5 scismatis Pv
6 interimit P ¹ V	7 hiatus P ¹	8 muntēs A
9 sauciatur	10 dicant (?) V	11 nec ideo—offerunt] om. v
12 scismaticos Pv	13 desipient v dissipant P ¹	14 sana] om. P ¹
15 ualent] uolent A	16 tunc quem (m add. m. 2) P	17 mendicum A
18 curet	19 tamen quia] tunc quem (m add. m. 2) P	20 uno P ¹ v
21 medicina	22 et nisi—adueniet] om. A ¹	23 ergo] enim A
24 ubi	25 ubi et Pv	26 laetali V loetali P ² v
27 scismatis Pv	28 in te integra P	29 trahantur v
30 sua] om. A	31 curentur	

(cu a m. 2 in ras.) P

camentum reconciliationis, per uinculum pacis. nec ideo se
 putent sanos esse, quia dicimus eos habere aliquid sanum,
 nec rursus ideo putent curandum esse quod sanum est, quia
 ostendimus aliquid uulneratum. itaque in sacramenti sanitate
 5 quia contra nos non sunt, pro nobis sunt; in schismatis autem
 uulnere quidquid cum Christo non colligunt, spargunt. non
 extollantur ex his quae habent. quid tantum per ea quae
 sana sunt superbos oculos ducunt? et uulnus suum dignentur
 humiliter intueri nec solum quid adsit, sed etiam quid desit
 10 attendant.

Videant quam multa et quam magna nihil prosint, si unum
 quiddam defuerit, et uideant quid sit ipsum unum nec me
 in hoc audiant, sed apostolum: si linguis hominum, in-
 quit, loquar et angelorum, caritatem autem non
 15 habeam, factus sum aeramentum sonans et cym-
 balum tinniens; et si habuero prophetiam et sciero
 omnia sacramenta et omnem scientiam, et si ha-
 buero omnem fidem, ut montes transferam, cari-
 tatem autem non habeam, nihil sum. quid ergo eis
 20 prodest, si linguam in sacris mysteriis habeant angelorum et
 propheticam quemadmodum Caiphas et Saul, ut aliquando
 prophetent, quos fuisse damnabiles sancta scriptura testatur?
 si sacramenta non tantum sciant sed et habeant, sicut habuit
 Simon Magus? si fidem, sicut daemonia confessa sunt Chri-
 25 stum? neque enim non credebant, cum dicerent: quid nobis
 et tibi est, fili dei; scimus qui sis. si disperiant etiam

13 I Cor. 13, 1—3

21 cf. Io. 11, 51 et I Reg. 10, 10

24 cf. Act. 8, 13

25 Marc. 1, 24

1 reconciliat[i]onis (h del. m. 2) V putent se v 2 sanos] sanus
 A quia—3 sanum est] om. P 4 sanitate] scitate P 5 scis-
 mat-icis (ic ras.) P 7 extollatur P¹ quid] qui A 8 et] ut
 Pv suum] suum non v 11 si] se P¹ 12 quidam AP¹
 siet (n ras.) P 13 audiant (i ex e corr.) P inquit hominum
 loquar P hominum loquar inquit v 19 habeam] habuero Pv
 20 si] si et A angelorum V: angelicam AGPv 21 propheticam
 V: prophetiam APv caifas AP 22 damnabilis P¹ sancta]
 sacra v 24 symon P

ipsi substantiam suam pauperibus, sicut multi non solum in catholica, sed in diuersis haeresibus faciunt? si aliqua ingruente persecutione tradant ad flammam nobiscum corpus suum pro fide, quam pariter confitentur? tamen, quia separati haec agunt, non sufferentes inuicem in dilectione neque studentes seruare unitatem spiritus in uinculo pacis, caritatem utique non habendo, etiam cum illis omnibus, quae nihil eis prosunt, ad aeternam salutem peruenire non possunt.

CXCVIII.

SEQVITVR SETEXTVS: OBIECTIONEM DONATISTARVM, VTRVM
GENERET FILIOS BAPTISMVS CHRISTI IN PARTE DONATI AN
NON GENERET, SOLVIT.

- 217 Sed uidentur sibi argutissime quaerere utrum generet filios baptismus Christi in parte Donati an non generet; ut, si consenserimus quod generet, suam esse asseuerent ecclesiam matrem, quae filios potuit de Christi baptismo generare, et quia unam oportet esse ecclesiam, ex hoc iam nostram non esse ecclesiam criminantur; si autem dixerimus: „non generat“ „cur ergo“ inquit „apud uos non renascuntur per baptismum qui transeunt a nobis ad uos, cum apud nos fuerint baptizati, si nondum nati sunt?“ quasi uero ex hoc generat unde separata est, et non ex hoc unde coniuncta est. separata est enim a uinculo caritatis et pacis, sed iuncta est in uno baptismo. itaque una est ecclesia, quae sola catholica nominatur, et

6 cf. Eph. 4, 3

2 se^a (d add. m. 2) P ingruenti v 4 confidentur P^a
separate v 7 illi^a (s add. m. 2) P 8 peruenire] puenire A
9 cap. CC A CCXVII P CCXVIII Gv 10 sequitur setextus MV:
om. AGPv obiectione MV utrum] om. P^a 11 baptismos P^a
baptisma v partes P 14 baptismos P^a baptismo v partes
P generet] gereret A 15 asseuerent] asserint v 17 quia
(ia ex o corr.) P esse] om. Gv ex hoc iam] om. MV
ex] et G^aP^av nostram—ecclesiam] om. M 19 renascantur A
21 si] om. P^a nati] renati P^a(?)v

quidquid suum habet in communionibus diuersorum a sua unitate separatis, per hoc quod suum in eis habet ipsa utique generat, non illae. neque enim separatio earum generat, sed quod secum de ista tenuerunt; quod si et hoc dimittant, omnino non generant.

[CC.

SEQVITVR SETEXTVS: QVOD ETIAM MALE CONVERSANTES CATHOLICOS IPSA GENERET, QVAE ET SIMONEM.

Haec itaque in omnibus generat, cuius sacramenta retinentur, unde possit tale aliquid ubicumque generari, quamuis non omnes, quos generat, ad eius pertineant unitatem, quae usque in finem perseuerantes saluabit. neque enim hi solum ad eam non pertinent qui separationis aperto sacrilegio manifesti sunt, sed etiam illi qui in eius unitate corporaliter mixti per uitam pessimam separantur. etenim Simonem Magum per baptismum ipsa pepererat; cui tamen dictum est, quod non haberet partem in hereditate Christi. numquid ei baptismus, numquid euangelium, numquid sacramenta defuerunt? sed quia ei caritas defuit, frustra natus est et ei expediebat fortasse non nasci. numquid non erant nati quibus apostolus dicit: tamquam paruulis in Christo lac uobis potum dedi, non escam? eos tamen a sacrilegio schismatis reuocat, in quod ideo irruebant, quia carnales erant: quasi paruulis, inquit, in Christo lac uobis potum dedi, non escam; nondum enim poteratis. sed nec adhuc qui-

21 I Cor. 3, 1—4

1 communionibus]	communicationibus P	diuersarum v	2 separatis (i ex o corr.) P	3 illae] illam A	eorum A
6 cap. CCI A	CCXVIII P	CCXVIII Gv	7 sequitur setextus] om. GPv	conuersatis P ⁱ	conuersatos v
8 et] om. A	symonem v	9 generat] om. v	11 pertinaent A	15 symonem P	simone A
16 peperat (re add. m. 2) P	17 ei] et P ^v	baptismos P ⁱ	19 natus] renatus v	20 nasci] renasci v	nati] renati v
21 paruulis A	22 (et 25) escam (q a m. 2) V	scismatis GPv	23 quod] quos (d ras.) P	paruulis A	

dem potestis; adhuc enim estis carnales. cum enim sint inter uos aemulatio et contentio, nonne carnales estis et secundum hominem ambulatis? cum enim quis dicat: ego quidem sum Pauli, alius autem: ego Apollo, nonne homines estis? de his enim supra dicit: obsecro autem uos, fratres, per nomen domini nostri Iesu Christi, ut id ipsum dicatis omnes et non sint in uobis schismata, sitis autem perfecti in eodem sensu et in eadem scientia. nuntiatum est mihi de uobis, fratres mei, ab his qui sunt Cloes, quia contentiones sunt in uobis. hoc autem dico, quia unusquisque uestrum dicit: ego quidem sum Pauli, ego autem Apollo, ego uero Cefae, ego autem Christi. diuisus est Christus? numquid Paulus pro uobis crucifixus est? aut in nomine Pauli baptizati estis? isti ergo, si in hac obstinatione et peruersitate remanerent, certe quidem nati erant, nec tamen ad ipsam ecclesiam, de qua nati erant, per pacis atque unitatis uinculum pertinerent.

CCI.

20

SEQVITVR SETEXTVS: QVOD CATHOLICA GENERET ETIAM PER
MALOS TAMQVAM PER VTEROS ANCILLARVM.

219 Ergo ipsa generat per uterum suum et per uteros ancillarum ex eisdem sacramentis tamquam ex uiri sui semine. non enim

6 I Cor. 1, 10—13

1 carnalis <i>P</i> ¹	2 sint] sit <i>v</i>	aemulatio <i>A</i>	contentiones
<i>P</i>	6 autem] <i>P</i> ¹ in ras.	8 scismata <i>Pv</i>	9 sensum (m <i>del.</i>
m. 1) <i>A</i>	scientia <i>G</i> ¹ <i>P</i> ¹ <i>V</i> : sententia <i>AG</i> ¹ <i>P</i> ¹ <i>v</i>	10 est <i>V</i> : est enim	
<i>AGPv</i>	12 quia] quod <i>P</i> ¹	13 ego autem Apollo] om. <i>v</i>	
14 cēphae (h <i>del.</i> m. 2) <i>V</i> caefae <i>P</i> ¹ cephae <i>AGP</i> ¹ <i>v</i>	15 crucifixus		
est pro uobis <i>APv</i>	17 certi (i in e <i>corr.</i>) <i>P</i>	(et 18) nati] re-	
nati <i>v</i>	19 pertinent (re <i>add.</i> m. 2) <i>P</i> ptinerent <i>A</i>	20 cap. CCII	
<i>A</i> CCCXVIII <i>P</i> CCXX <i>Gv</i>	21 sequitur setextus] <i>eras.</i> in <i>P</i> ; se-		
quitur textus <i>v</i>	generent <i>A</i>	per] <i>p</i> <i>A</i>	23 ergo (rgo in ras.)
<i>P</i>	per uterum <i>MV</i> : et per u. <i>AGPv</i>	uterus] uterus <i>A</i>	

frustra dicit apostolus omnia illa in figura esse gesta. sed qui superbiunt et legitimæ matri non adiunguntur, similes sunt Hismaheli, de quo dictum est: eice ancillam et filium eius; non enim heres erit filius ancillæ cum filio meo Isaac. qui autem pacifice diligunt legitimam patris sui coniugem, cuius legitimo iure regenerati sunt, similes sunt filiis Iacob quamvis de ancillis natis, sed tamen eandem hereditatem sumentibus. qui autem de utero ipsius matris intus in unitate nati neglegunt gratiam, quam acceperunt, similes sunt Esau filio Isaac, qui reprobatus est deo attestante et dicente: Iacob dilexi, Esau autem odio habui, cum ambo ex uno concubitu concepti, ex uno utero nati sint.

CCII.

15 SEQUITVR SETEXTVS: VTRVM APVD HAERETICOS FIAT NECNE
REMISSIO PECCATORVM.

Quaerunt etiam utrum peccata dimittantur per baptismum 220 in parte Donati, ut, si dixerimus dimitti, respondeant: „ergo est illic spiritus sanctus“ quia, cum insufflante domino datus esset discipulis, tunc secutus est et ait: baptizate gentes in nomine patris et filii et spiritus sancti; si cui dimiseritis peccata, dimittentur ei; si cui tenueritis, tenebuntur. „et si ita est“ inquirunt „communio nostra

1 cf. I Cor. 10, 11 3 Gen. 21, 10 11 Mal. 1, 2 sq.
20 Matth. 28, 19 21 Io. 20, 22 sq.

1 figura A 3 ismaheli AP 4 erit] ri obduxit m. 2 V
5 pacificice A ligimam (ti add. m. 2) V 6 legitimo] legitime
v 7 sed] ed V & P; eras. A 9 unitati V 12 concu-
bito P uno utero] una matre v 13 sunt P^v 14 cap. CCIII
A CCXX P CCXXI Gv 15 sequitur setextus] om. P; s. textus v
haereticos apud v heredicos A fiat] om. A necne] ne P⁴;
om. Gv 17 demittantur A 18 dimitti (di in ras.) V
19 insufflante V inflante v 21 filii A 22 dimittuntur A tenue-
ritis] retinueritis A

est ecclesia Christi. non enim praeter ecclesiam dimissionem peccatorum spiritus sanctus operatur. et si nostra communio est ecclesia Christi, non est ecclesia Christi uestra communio. una est enim, quaecumque illa sit, de qua dictum est: una est columba mea, una est matri suae, nec possunt ecclesiae tot esse quot schismata. si autem dixerimus non ibi dimitti peccata: „ergo“ inquiunt „non est illic uerus baptismus, et propterea quos a nobis suscipitis uos baptizare debetis; quod quia non facitis, in ecclesia Christi uos non esse fatemini.“

His ita resistimus, secundum scripturas eos interrogantes, 10 ut quod a nobis quaerunt sibi ipsi respondeant. quaero enim, ut dicant utrum dimittantur peccata ubi caritas non est. peccata enim tenebrae animarum sunt. audimus Iohannem quippe dicentem: qui odit fratrem suum, in tenebris est usque adhuc; nulli autem schismata facerent, si fraterno 15 odio non excaecarentur. si ergo dicimus non ibi dimitti peccata, quomodo renascitur qui apud eos baptizatur? quid est enim renasci per baptismum nisi a uetustate renouari? quomodo autem renouatur a uetustate cui peccata praeterita non dimittuntur? quod si renatus non est, nec Christum induit. 20 ex quo conficitur, ut denuo baptizandus uideatur, quia dicit apostolus: quotquot enim in Christo baptizati estis, Christum induistis; quem ille si non induit, nec in Christo baptizatus habendus est. porro quia in Christo dicimus baptizatum, fatemur eum Christum induisse; et si hoc fatemur, 25 regeneratum fatemur. quod si ita est, et peccata dimissa

4 Cant. 6, 8

14 I Io. 2, 11

22 Gal. 3, 27

2 peccatorum] peccarum A	5 est columba] es columba A	matris
P ^v 6 quot] quod V	scismata P ^v	ibi] ibidem v 7 uerum
v baptismos (v a m. 2) P	baptisma v	8 suscepistis v 9 uos]
uox A 10 resistemus AP ⁱ	13 audimus AV: audiuius P ⁱ v	
audiamus P ⁱ	quippe iohannem AP ^v	15 scismata P ^v
16 excaecarentur (cae del. m. 2) V	exarentur (ce add. m. 2) P	
exercentur v	18 enim] om. v	renouare P 19 renouantur
V a] om. P ⁱ	20 renatus] natus P ^v	21 quia] quid P
22 quotquot] quoquod P ⁱ	23 in] om. A	25 Christum] xpo A

sunt. quomodo ergo dicit Iohannes: qui odit fratrem suum, in tenebris manet usque adhuc, si iam facta est remissio peccatorum? an non est in schismate odium fraternum? quis hoc dixerit, cum et origo et pertinacia schismatis nulla sit alia nisi odium fratris?

Hanc illi quaestionem soluere sibi uidentur, cum dicunt: „non est ergo in schismate remissio peccatorum et ideo nec regeneratio noui hominis, et propterea nec baptismum Christi.“ nos autem quia fatemur ibi esse baptismum Christi, hanc eis quaestionem soluendam proponimus, Magus ille Simon utrum uero Christi baptismo tinctus sit. respondebunt: „ita“, quia sanctae scripturae auctoritate coguntur. quaero ergo utrum fateantur ei dimissa peccata. profecto fatebuntur. item quaero, cur ei dixerit Petrus non eum habere partem in sorte sanctorum. „quia“ inquit „postea peccauit pecunia uolens emere donum dei, cuius uenditores apostolos credidit.“

Quid, si ad ipsum baptismum fictus accessit, dimissa sunt ei peccata an non sunt dimissa? eligant quod uolunt; utrumlibet elegerint, sufficiat nobis. si dimissa dixerint, quomodo ergo spiritus sanctae disciplinae effugiet fictum, si in isto ficto operatus est peccatorum remissionem? si dixerint non esse dimissa, quaero, si postea fictionem suam corde concusso et uero dolore fateretur, denuo baptizandus iudicaretur? quod si dementissimum est dicere, fateantur uero baptismo Christi baptizari posse hominem, et tamen cor

1 I Io. 2, 11

20 Sap. 1, 5

1 iohannis A	2 si] sed v	4 dixerit (it ex im corr.) P	
perinacias A	7 remiscio A	9 quia] qui Pv	10 soluenda
A ille (e ex i corr.) P	symon P	11 uero] uerum P	
13 fabuntur (te add. m. 2) P	14 in sorte] om. v; in sorte in sorte (corr. m. 2) V	16 apostolus AV ¹	17 ad] om. P ¹
18 ei] om. v	dimissa] ei dimissa Pv	19 eligerint V	
20 sanctae V; sanctus APv (cf. p. 667, 1)	21 remissionem operatus est		
peccatorum APv	22 postea] post P	23 uerolore (do add. m. 2)	
A baptizandos P ¹	25 baptismum A	baptizare P	

eius in malitia uel sacrilegio perseuerans peccatorum abolitionem non sinere fieri, atque ita intellegant in communionibus ab ecclesia separatis posse homines baptizari, ubi Christi baptismus eadem sacramenti celebratione datur et sumitur, qui tamen tum prosit ad remissionem peccatorum, cum quisque 5 reconciliatus unitati sacrilegio dissensionis exuitur, quo eius peccata tenebantur et dimitti non sinebantur. sicut enim in illo qui fictus accesserat fit, ut non denuo baptizetur, sed ipsa pia correctione et ueraci confessione purgetur, quod non posset sine baptismo, sed ut quod ante datum est tunc ualere incipiat 10 ad salutem, cum illa fictio ueraci confessione recesserit: sic etiam iste qui baptismus Christi, quod non amiserunt qui se separauerunt, inimicus caritatis et pacis Christi in aliqua haeresi aut schismate accepit, quo sacrilego scelere peccata eius non dimittebantur, cum se correxerit et ad ecclesiae 15 societatem unitatemque uenerit, non iterum baptizandus est, quia ipsa reconciliatione ac pace praestatur, ut ad remissionem peccatorum eius in unitate iam prodesse incipiat sacramentum, quod acceptum in schismate prodesse non poterat.

Si autem dixerint in illo qui fictus accessit per sanctam 20 uim tanti sacramenti dimissa quidem illi esse peccata in ipso temporis puncto, sed per fictionem ipsius redisse continuo, ut spiritus sanctus et adfuerit baptizato, ut peccata recederent, et perseuerantiam fictionis fugerit, ut redirent, ut et illud uerum sit: quotquot in Christo baptizati estis, Chri- 25

25 Gal. 3, 27

1 abolitione *A* 3 baptizare *P* 5 tum *V*: tunc *APv*
 6 reconciliatus (*h ras.*) *V* exuitur] *r ex s corr. P*; exutus *v*
 9 ueraci] uera ei *P* uera eius *v* possit *P* 10 quod ut *v*
 11 fictio] factio *A* 12 iste] ipsi *v* baptisma] baptizati sunt
v amiserunt *P* 13 separauerunt (*unt ex ant corr. m. 1*) *V*
 inimicus] inimicis *v* 14 schismatae *V* scismatae *P* 15 cor-
 rixerit *V* 16 baptizandos *P*¹ 17 reconciliatione (*h del. m. 2*)
V 18 eius] *om. v* iam] *om. v* 20 sancta *v* 21 uim
 tanti] *om. v* sacramenta *v* illi] illa *v* 22 per fictionem
AV: perfectionem *Pv* 23 recederint *P*¹ 24 perseuerantia *v*
 fugerit] fuerit *P*¹ fecerit *v* 25 quotquot (*d in t corr. m. 2*) *PV*
 baptizati (*i ras.*) *P*

stum induistis, et illud: sanctus enim spiritus disciplinae effugiet fictum, id est ut et induat eum Christo sanctitas baptismi et exuat eum Christo perniciēs fictionis, sicut fit, cum quisque a tenebris per lucem transit ad tenebras; 5 oculi quidem eius in tenebras perpetuo diriguntur, sed non potest eum lux nisi perfundere transeuntem — si hoc ergo dixerint, hoc etiam in eis intellegant fieri qui extra ecclesiae communionem, sed tamen baptismate ecclesiae baptizantur. quod ubicumque fuerit, sanctum est per se ipsum, et ideo non 10 est eorum qui se separant, sed eius unde se separant. ualet tamen apud eos hactenus, ut per eius lucem transeant ad dissensionis suae tenebras, continuo redeuntibus peccatis, quae baptismatis sanctitas in illo temporis puncto dimiserat, tamquam redeunte obscuritate, quam lux in transitu excusserat.

CCIII.

15

SEQVITVR SETEXTVS: QVOD SINE CARITATE PECCATA REDEANT,
QVAE DIMISSA FVERANT, PROBAT PER SERVVM, CVI OMNE
DEBITVM DIMISERAT DOMINVS SVVS.

Nam redire dimissa peccata, ubi fraterna caritas non est, 221
20 apertissime dominus in euangelio docet de illo seruo, quem cum inuenisset debitorem decem milium talentorum, deprecanti omnia dimisit; ille autem conseruum suum, qui ei debebat centum denarios, cum miseratus non fuisset, iussit eum dominus reddere quae ei dimiserat. tempus ergo, quo accipitur in- 25 dulgentia per baptismum, tamquam tempus est reddendae rationis, ut omnia debita, quae inuenta fuerint, dimittantur. non tamen ille seruus postea dedit conseruo suo mutuum

1 Sap. 1, 5

2 et] *om. P* 3 perniciēs *A* 9 ipsum (*om. se*) *v* 10 qui
se] qui se... (*se ras.*) *P* 11 actenus *AP* 14 excuserat (*s add. m. 2*)
P 15 cap. CCIII *A* CCXXI *P* CCXXII *Gv* 16 sequitur se-
textus] *eras. in P*; sequitur textus *v* 18 dimiserat *A* dimiserit *v*
dominos suos *P*¹ 19 dimissa *P*¹ 21 depraecanti *A* 22 con-
seruo suo *v* 23 denarius *AP*¹ misertus *P* 24 quo *APv: om. V*

pecuniam; quam cum ille non posset reddere, non eius miser-
tus est, sed iam ei debebat conseruus eius, cum ipse rationem
domino suo reddens tanti numeri debito solueretur; nec di-
miserat conseruo suo quod ei debebat et sic accesserat, ut ei
dimitteret dominus. hoc indicant uerba conserui dicentis: 5
patientiam habe in me, et reddam tibi. alioquin
diceret: „iam mihi hoc dimiseras; cur iterum repetis?“ hoc et
ipsius domini uerba manifestius aperiunt. ait enim: egressus
autem seruus ille inuenit unum de conseruis suis,
qui debebat ei centum denarios. non dixit: „cui debitum 10
iam centum denariorum dimiserat“; si enim dimiserat, non ei
debebat. quia ergo dixit: debebat ei, manifestum est quod
non dimiserat. et melius quidem fuerat atque hoc potius con-
gruebat tanto debitori reddituro rationem et expectanti
misericordiam domini sui, ut prior ipse conseruo dimitteret 15
quod ei debebatur et sic ad rationem reddendam, ubi miseri-
cordia domini imploranda erat, accederet. nec tamen illud
quod nondum conseruo dimiserat impediuit domino eius, quo-
minus in illo tempore accipiendae rationis dimitteret ei omnia,
quae debebat. sed quid profuit, quando quidem in caput eius 20
propter odiorum perseuerantiam rursus omnia continuo repli-
cata sunt? sic non impeditur baptismi gratia, quominus omnia
peccata dimittat, etiam si odium fraternum in eius cui dimit-
tuntur animo perseuerat. soluitur enim hesternus dies et
quidquid supra est soluitur, etiam ipsa hora momentumque 25
ante baptismum et in baptismo; deinceps autem continuo reus

6 Matth. 18, 26 et 28

1 possit <i>Pv</i>	non eis (non et u <i>add. m. 2</i>) <i>P</i>	2 eius] suus
<i>v</i> ipse] ipsa <i>Pⁱ</i>	3 numeris <i>v</i>	5 dimitterit <i>A</i>
<i>P^v</i> 11 denar. dimiserat <i>Pⁱ</i>	13 demiserat <i>A</i>	10 ei] om.
debitori redditoris <i>P</i>	reddituro] (uro a <i>m. 2 in ras.</i>) <i>P</i>	14 debitori]
<i>v</i> 15 prior] prius <i>v</i>	18 demiserat <i>A</i>	impetiuit <i>A</i>
domino] cf. Rönisch l. c. p. 413	21 odiorum (or a <i>m. 2 in ras.</i>)	
<i>P</i> continuo] <i>Pⁱ in ras.</i>	22 impeditur (t <i>in ras.</i>) <i>V</i>	impetitur
<i>A</i> 24 soluetur <i>A</i> soluit <i>v</i>	hesternus (h <i>add. m. 2</i>) <i>P</i>	
25 soluit <i>v</i>	hora] ora <i>P</i>	momentoque <i>Pv</i>

esse incipit non solum consequentium sed etiam praeteritorum
dierum, horarum, momentorum, redeuntibus omnibus, quae
dimissa sunt. et saepe ista contingunt in ecclesia.

CCIII.

5 SEQUITVR SETEXTVS: DE BAPTIZANDO CUI SVBITVM PERICVLVM
MORTIS IMMINEAT ET HABEAT INIMICVM, QVEM INIQVISSIME
ODERIT.

Nam plerumque fit, ut homo habeat inimicum, quem ini- 222
quissime oderit, quamquam etiam inimicos diligere iubeamur
10 et orare pro eis; subito autem periculo mortis incipit pertur-
bari et poscit baptismum, quem tanta festinatione accipit, ut
necessariam interrogationem paucorum uerborum uix periculi
tempus admittat, quanto minus sermonem longissimum, ut
illud odium corde pellatur, etiam si baptizanti sit cognitum.
15 certe ista non solum apud nos sed etiam apud illos euenire
non cessant. quid ergo dicimus? dimittuntur peccata huic
homini an non dimittuntur? prorsus quod uolunt eligant. si
enim dimittuntur, continuo redeunt, euangelium loquitur,
ueritas clamat. siue ergo dimittantur siue non dimittantur,
20 necessaria est postea medicina, nec tamen, si uixerit atque
id corrigendum esse didicerit atque correxerit, denuo baptizatur
siue apud illos siue apud nos. sic et illa quae schismatici
uel haeretici non aliter habent nec aliter agunt quam uera
ecclesia, cum ad nos ueniunt, non emendamus, sed potius
25 approbamus. in quibus enim non dissentiant a nobis, in eis

2 dierum *APv*: odiorum *MV* momentarum *Pⁱ* mementorum *A*
redeuntibus] euntibus *A* omnibus] omnia *V* 3 dimisa *P*
4 cap. CCV *A* CCXXII *P* CCXXIII *Gv* 5 sequitur setextus] *eras.*
in *P*; sequitur textus *v* subitum *scripsi* (cf. u. 10): suus *MV* (cf. p. 22,
26); om. *AGPv* 7 oderit] o. ex eodem libro *v* 11 accepit *Pⁱ V*
12 necessarium (u in a corr.) *P* 13 admittat] amittat *P* 17 (et 18)
dimittantur *A* 19 siue ergo dimittantur] si uero d. *Pⁱ* siue uero
dimittantur *v* 21 didicerint *V* correxit (er add. m. 2) *P*
22 schismatici *Pv* 24 emendamus] emundamus *V* 25 dissentiant
(a ras.) *P*

non disiunguntur a nobis. sed tamen, quia nihil eis prosunt, quamdiu schismatici et haeretici sunt, propter alia in quibus a ueritate dissentiunt et propter ipsum separationis immanissimum scelus, siue permanserint in eis peccata siue continuo dimissa redierint, ut ad salutem pacis atque caritatis ueniant 5 adhortamur, non solum ut aliquid habeant quod non habebant, sed ut eis etiam illud prodesse incipiat quod habebant.

CCV.

SEQVITVR SETEXTVS: QVOD BAPTISMVS DEI SIT ECCLESIAE,
VBICVMQVE INVENTVS FVERIT. 10

223 Frustra ergo nobis dicunt: „si baptismum nostrum acceptatis, quid minus habemus, quod nobis de uestra communione consulendum putetis?“ respondemus enim: non baptismum uestrum acceptamus — quia non est baptismus ille schismaticorum uel haeticorum — sed dei et ecclesiae, ubicumque fuerit in-15 uentum et quocumque translatus; uestrum autem non est nisi quod prae sentitis et sacrilege agitis et impie separamini. nam si cetera omnia uera uel habeatis uel sentiat et in eadem tamen separatione duretis aduersus uinculum pacis fraternae, aduersus unitatem omnium fratrum, qui toto terrarum 20 orbe, sicut promissi sunt, ita exhibiti, quorum omnium causas et corda nullo modo umquam nosse ac discutere potuistis, ut merito damnaretis; qui non possunt propterea rei esse, quia

2 et V: uel APv heredici A 3 inmanissimum A 6 ador-
tamur A 8 cap. CCVI A CCXXIII P CCXXIII Gv 9 se-
quitur setextus] *eras. in P; s. textus v* dei. P ecclesiae] et
ecclesiae A (cf. p. 22, 28) 10 inuentus scripsi: inuentum AGPv
iunctus MV fuerit] f. ex eodem libro supra scripto v 11 accep-
tatis] accepitis A 12 quod MV: ut APv nobis] nos P
consolendum V 15 herediorum A et] om. Pv 16 quod-
cumque A 17 sentis (ti add. m. 2) P impiæ (a ras.) P
saparamini v 18 si] sic et Pv et] om. v 19 fraternae pacis
Pv fraternae pacis (r ras.) A 21 exhibiti P^a quarum A

iudicibus ecclesiasticis potius quam litigatoribus crediderunt: hoc solum minus habetis, quod minus habet qui caritatem non habet. iam quid opus est, ut nos retexamus? uos ipsi in apostolo inspicite, quantum sit quod minus habetis. quid autem interest, qui caritatem non habet utrum foras auolet aliquo uento temptationis ablatum an intus de messe dominica non recedat in ultima uentilatione separandus? et tamen etiam tales si iam semel per baptismum nati sunt, iterum eos nasci non oportet.

CCVI.

SEQVITVR SETEXTVS: QVOD ECCLESIA PARIAT SIVE PER SE SIVE PER ANCILLARVM VTERVM DE SEMINE VIRI SVI; VBI PONIT SIMILITVDINEM DE ESAV ET ASER.

Ecclesia quippe omnes per baptismum parit, siue apud se, ²²⁴ id est ex utero suo, siue extra se de semine uiri sui. sed et Esau de uxore natus propter fraternam discordiam separatus est a populo dei et Aser per uxoris quidem potestatem, sed ex ancilla natus propter fraternam concordiam terram promissionis accepit. unde et Hismaheli, ut separaretur a populo dei, non offuit mater ancilla, sed offuit fraterna discordia; et non profuit potestas uxoris, cuius magis filius erat, quia per ipsius iura coniugalia et ancilla seminatus erat et ex ancilla susceptus; sicut apud istos ecclesiae iure, quod est in baptismo, nascuntur quicumque nascuntur. sed si concordent cum fratribus per unitatem pacis, ad terram ueniunt promissionis, non

1 litigatoribus] ligatoribus *G*¹*v* legatoribus *P*¹ crediderunt *AG*
Pv: perdiderunt *MV* 3 retexeamus *P*¹*v* 4 inspicite] accipite
v 6 aliquo] *om. v* uento] uentu *P* tientium (*sic*) *v* messe] area
v 8 talis *P*¹ non nasci *A* 9 oportet (*a add. m. 2*) *P*
10 *cap. CCVII A CCXXIII P CCXXV Gv* 11 sequitur setextus]
eras. m P; s. textus *v* ecclesiae *P*¹ 13 Aser] *A. ex libro eodem*
v 15 et] *om. Pv* 19 accipit *AP* ismaheli *A* ismahel *Pv*
separetur *P* 20 obfuit *APV*¹*v* 22 et ancilla *V*: et in ancilla
APv 23 iurae *P* iura *A* est] *add. A² supr. uers.* 24 qui-
cumque nascuntur *AGPv*: *om. MV*

de materno utero rursus eiciendi, sed in paterno semine cognoscendi. si autem in discordia perseuerent, ad Hismahelis funiculum pertinebunt. prior autem fuit Hismahel et postea Isaac, et prior Esau, posterior autem Iacob, non quia prior peperit haeresis quam ecclesia, aut ipsa ecclesia prius carnales uel animales et postea spirituales, sed quia in ipsa sorte mortalitatis nostrae, ex quo de Adam nascimur, non est prius quod spiritale, sed quod animale, postea quod spiritale. ex ipso autem animali sensu, quia homo animalis non percipit quae sunt spiritus dei, omnes dissensiones et his schismata generantur. in quo sensu perseuerantes apostolus dicit ad uetus testamentum pertinere, id est ad terrenorum promissorum cupiditatem, in quibus quidem spiritalia figurantur, sed animalis homo non percipit quae sunt spiritus dei.

15

CCVII.

QVOD ANTIQVA RES SIT ECCLESIA, IN ALIIS HABENS ANIMALEM PORTIONEM, IN ALIIS SPIRITALEM.

225 Quocumque ergo tempore tales homines esse coeperint in hac uita, ut iam diuinis pro saeculorum distributione sacramentis imbuti, adhuc tamen carnaliter sapiant et carnalia de deo siue in hac uita siue post hanc uitam sperent atque desiderent, animales sunt. ecclesia uero, quod est populus dei, etiam in istius uitae peregrinatione antiqua res est, in

7 I Cor. 15, 46 9 (et 14) cf. I Cor. 2, 14 12 cf. Gal. 4, 24

2 perseuerant *v* ismahelis *APv* 3 ismahel *APv* 5 carnales] *om. A*; carnalis *P*¹ 6 postea] postera *A* spiritalis *A*
 9 spiritale (*om. quod*) *APv* animalis] animales *P*¹ 10 percipiet *P*¹
 11 his schismata *scripsi*: hiscismata *V* hischismata *M* schismata *A* scismata *GPv* 14 percipit] pepercit *P* 16 *cap. CCVIII A CCXXV P CCXXVI Gv* 17 quod] quocumque quod *A*
 18 spiritalem] *sp. ex libro supra scripto v* 19 ergo quocumque *A*
A coeper^{int} (*int add. m. 2*) *P* 22 sperant *v* 23 desiderant *v*
v animalis *P*

aliis hominibus habens animalem portionem, in aliis autem spiritalem. ad animales pertinet uetus testamentum, ad spirituales nouum. sed primis temporibus utrumque occultum fuit, ab Adam usque ad Mosen. a Mose autem manifestatum est
 5 uetus et in eo ipso occultabatur nouum, quia occulte significabatur. postea uero quam in carne dominus uenit, reuelatum est nouum; ueteris autem sacramenta cessauerunt, sed concupiscentiae tales non cessauerunt. in illis enim sunt quos apostolus iam per sacramentum noui testamenti natos, adhuc
 10 tamen dicit animales non posse percipere quae sunt spiritus dei. sicut enim in sacramentis ueteris testamenti uiuebant quidam spirituales, ad nouum scilicet testamentum, quod tunc occultabatur, occulte pertinentes, sic et nunc in sacramento noui testamenti, quod iam reuelatum est, plerique uiuunt ani-
 15 males. qui proficere si nolunt ad percipienda quae sunt spiritus dei, quo eos hortatur sermo apostolicus, ad uetus testamentum pertinebunt; si autem proficiunt, et antequam capiant ipso profectu et accessu ad nouum pertinent et, si priusquam spirituales fiant ex hac uita rapiuntur, custoditi per sacramenti
 20 sanctitatem in terra uiuentium computantur, ubi est spes nostra et portio dominus. nec inuenio quid uerius intellegatur in eo quod scriptum est: imperfectum meum uiderunt oculi tui, quando quidem sequitur: et in libro tuo omnes scribentur.

25 Quae autem peperit Abel et Enoch et Noe et Abraham, ipsa peperit et Mosen et prophetas tempore posteriores ante domini aduentum; et quae istos, ipsa et apostolos et martyres

15 cf. I Cor. 2, 14

20 cf. Ps. 141, 6

22 Ps. 138, 16

4 moysen et moyse Pv manifestum A 7 autem] om. Gv
 sacramentu P¹ sed concupiscentiae—cessauerunt GPv: om. AMV
 8 cessauerunt P¹ sunt enim P 9 natus A 11 uiuebant v:
 uidebant AP²V uidebunt P¹ 13 sacramentum A 14 uiunt V
 16 ortatur AP¹ apostolicos P¹ 17 pertinebunt (u ex a corr.)
 P 19 rapiuntur (r prior ex s corr. m. 2) P custodite A
 20 in] a(?) A computantur P 25 habraham P 26 moysen
 Pv posteriores (ri in ras.) P 27 et quae] ut quae A
 apostolus A¹

nostros et omnes bonos christianos. omnes enim diuersis quidem temporibus nati apparuerunt, sed societate unius populi continentur et eiusdem ciuitatis ciues labores huius peregrinationis experti sunt, et quidam eorum nunc experiuntur et usque in finem ceteri experientur. item quae peperit Cain et Cham et Hismahalem et Esau, eadem ipsa peperit et Dathan et alios in eodem populo similes; et quae istos, eadem ipsa et Iudam pseudoapostolum et Simonem Magum et ceteros usque ad haec tempora pseudochristianos in affectione animali pertinaciter obduratos, siue in unitate permixti sint siue aperta praecisione dissentiant.

CCVIII.

QVOMODO GENERET ECCLESIA BONOS ET MALOS TAMQVAM
PER SE IPSAM REBECCA GEMINOS.

226 Sed cum tales ab spiritalibus euangelizantur et sacramentis imbuuntur, tamquam per se ipsam Rebecca eos parit sicut Esau; cum autem per illos qui non caste annuntiant euangelium tales in dei populo generantur, Sarra quidem, sed per Agar. item boni spiritalis quando euangelizantibus uel baptizantibus carnalibus generantur, Lia quidem uel Rachel iure coniugali eos, sed per ancillarum uterum parit. cum uero per spiritalis in euangelio generantur boni fideles, qui uel

17 cf. Philipp. 1, 17

1 diuersis] in diuersis <i>Pv</i>	2 societatem <i>P</i>	3 eiusdem] eius
quidem <i>A</i>	5 experiuntur <i>P</i>	6 ismahalem <i>APv</i>
datan <i>A</i>	7 populos <i>P</i>	dathan <i>V</i>
simon <i>A</i>	8 pseudoapostolum <i>A</i>	symonem <i>P</i>
9 affectioni <i>A</i>	10 obduratus <i>A</i> ¹	permisti <i>A</i>
sunt <i>P</i>	aperta] a aperta <i>A</i>	11 praecisione (s <i>ras.</i> , si <i>add. m. 2</i>)
<i>P</i>	12 cap. CCVIII <i>A</i> CCXXVI <i>P</i> CCXXVII <i>Gv</i>	13 quomodo]
qđ modo <i>P</i>	generet] genere <i>P</i>	14 rebecca <i>A</i>
geminet <i>G</i>	15 sed] <i>om. A</i>	geminus <i>A</i>
<i>A</i>	rebecca <i>A</i>	16 ipsa
18 generantur] gerantur <i>M</i>	sara <i>G²v</i>	sed]
se <i>A</i>	per Agar] peragatur <i>M¹V</i>	19 quando] <i>om. P¹v</i>
larum <i>P</i>	utero <i>A</i>	21 hancil-
22 regenerantur (re <i>del. m. 2</i>) <i>P</i>		

enadunt in spiritalis aetatis affectum uel eo tendere non desistunt uel ideo non faciunt, quia non possunt, sicut ex utero Sarrae Isaac uel Rebeccae Iacob in nouam uitam et nouum testamentum nascuntur.

5 Itaque siue intus uersari uideantur siue aperte foris sint, quod caro est, caro est; siue in area in sua sterilitate perseverent siue occasione temptationis tamquam uento extratollantur, quod palea est, palea est, et semper ab illius ecclesiae, quae sine macula et ruga est, unitate diuisus est etiam qui
10 congregationi sanctorum in carnali obduratione miscetur. de nullo tamen desperandum est, siue qui intus talis apparet siue qui foris manifestius aduersatur. spiritales autem siue ad hoc ipsum pio studio proficientes non eunt foras, quia et cum aliqua uel peruersitate uel necessitate hominum uidentur
15 expelli, ibi magis probant quam intus permaneant, cum aduersus ecclesiam nullatenus eriguntur, sed in solida unitatis petra fortissimo caritatis robore radican-
t. ad hoc enim pertinet quod in illo Abrahae sacrificio dicitur: aues autem non diuisit.

9 cf. Eph. 5, 27 18 Gen. 15, 10

1 uadunt v	in] eras. P	spiritalis AP ¹	aetates A
3 sarae v	rebeccae] b ex p corr. A	5 siue int. (ue ex be corr.)	
P uedeantur A	sint] sunt v	6 sterilitate AP ¹	perseueret AP ¹
7 extra tollantur] extra tollatur PV	e. tollitur A		
extollatur v	10 mis]scetur (s pr. del., alteram add. m. 2) V		
11 desperandum v	tales P ¹	15 quam AG ¹ PV: quia G ¹ v	
permaneant A	permanent G ¹ v	17 rubore A	18 pertinent A

CCVIII.

EX EODEM LIBRO. QVOD PROPTEREA DOMINVS NON APERVIT
CYPRIANO SENTENTIAM, QVAM POSTEA PLENARIO CONCILIO
PATEFECIT, VT EIVS PLENIVS CARITAS APPARERET.

227 Extant beati martyris Cypriani in eius litteris documenta, s
ut ad illum iam ueniam, de cuius sibi auctoritate isti carna-
liter blandiuntur, cum eius caritate spiritaliter perimantur.
nam illis temporibus, antequam plenarii concilii sententia quid
in hac re sequendum esset totius ecclesiae consensio confir-
maret, uisum est ei cum ferme octoginta coepiscopis suis 10
Africanarum ecclesiarum hominem, qui extra ecclesiae catho-
licae communionem baptizatus fuisset, oportere ad ecclesiam
uenientem denuo baptizari: quod non recte fieri tanto uiro
nimirum propterea dominus non aperuit, ut eius pia et
humilitas et caritas in custodienda salubriter ecclesiae pace 15
patesceret. [minus ergo ille penetrauit, ut cerneret secretum
abditum sacramenti; sed, si sciret omnia sacramenta, caritatem
autem non haberet, nihil esset. cum autem minus illud per-
spiciens hanc tamen humiliter, fideliter, fortiter custodiuit, ad
martyrii coronam meruit peruenire, ut, si qua in eius lucidam 20
mentem ex humana condicione nebula inreperat, gloriosa
serenitate fulgentis sanguinis fugaretur. non enim frustra ipse
dominus Iesus Christus, cum se ipsum diceret uitem, suos

17 cf. I Cor. 13, 2

23 cf. Io. 15, 1 sqq.

1 cap. CCX A CCXXVII P CCXXVIII Gv 2 libro] l. inter
cetera AP l. I inter cetera v aperuit] apparuit P¹v¹ 3 sen-
tentiam MV: de baptismo sententiam AGPv postea] post P
concilio (h del. m. 2) V 4 eius] ei(?) A caritas plenius
AGPv appareret] om. P¹ 5 documenta] magna documenta Pv
6 iam] om. A auctoritate isti] auctoritatesti (i add. m. 2) MV
7 spiritaliter] pariter v 8 temporibus] temporalibus P concilii (h
del. m. 2) V 9 consensio] consensus P¹v 10 cum] cui V 11 africa-
norum A 14 aperuit (p ras.) P 15 custodienda A 16 quae
uncinis inclusi desunt in MV ille] om. Gv 17 abditum] abitum
A sacramenti] sacramentum G¹Pv caritate A 18 autem P:
om. AGv 19 custodiuit A 22 fugaretur AP¹: fulguraretur GP¹v

autem tamquam in uite sarmenta, praecidi dixit eos et de
uite auferri tamquam inutilia sarmenta, quae fructum non
darent. quis est autem fructus nisi nouus ille fetus, de quo
item dicit: mandatum nouum do uobis, ut uos in-
10 uicem diligatis? ipsa est illa caritas, sine qua cetera
nihil prosunt. dicit et apostolus: fructus autem spiritus
est caritas, gaudium, pax, longanimitas, benigni-
tas, bonitas, fides, mansuetudo, continentia. quae
omnia incipiunt a caritate et per ceteram iuncturam quasi
15 botrum mirabilem faciunt. nec tamen frustra idem dominus
addidit: quae autem sarmenta in me dant fructum,
purgat illa pater meus, ut maiorem fructum af-
ferant, nisi quia et ipsi qui fructu praeualent caritatis
possunt tamen aliquid habere purgandum, quod incultum
20 agricola non relinquit. quod ergo ille uir sanctus de baptismo
aliter sentiens quam se res habebat, quae postea pertractata
et diligentissima consideratione firmata est, in catholica uni-
tate permansit, et caritatis ubertate compensatum est et
passionis falce purgatum.]

CCX.

EX LIBRO DE BAPTISMO III. QVOD SICVT INTVS QVOD DIA-
BOLI EST ARGVENDVM EST, SIC ET FORIS QVOD CHRISTI EST
AGNOSCENDVM EST.

Sicut ergo et intus quod diaboli est arguendum est, sic et 228
25 foris quod Christi est agnoscendum est. an extra unitatem

4 Io. 13, 34 6 Gal. 5, 22sq. 11 Io. 15, 2

1 praecedi <i>P</i> ¹	de uite] diuite <i>P</i> ¹	2 auferre <i>G</i> ¹	4 uos]
nos <i>P</i>	6 dicat <i>A</i>	9 a] <i>om. G</i> ¹ <i>P</i> ¹	ceteras iuncturas <i>G</i> ^{2v}
10 butrum <i>A</i>	13 qui] <i>om. G</i> ^{2v}	fructu <i>G</i> ¹ <i>P</i> ¹ :	fructum <i>AP</i> ²
fructus <i>G</i> ^{2v}	15 uir <i>A</i> : <i>om. GP</i> ^v	baptismo	(o ex um corr.)
<i>A</i>	18 caritas <i>A</i>	19 passiones <i>A</i>	20 cap. CCXI <i>A</i> CCXXVIII
<i>P</i> CCXXVIII <i>G</i> ^v	21 III] <i>om. MV</i>	diabuli <i>A</i>	23 agnu-
scendum <i>A</i>	est] <i>om. A</i> ; sit <i>P</i> ^v	24 • diaboli (a ras.) <i>P</i>	
sic] <i>add. V</i> ² in ras.	25 agnoscendum <i>A</i>		

ecclesiae non habet sua Christus et in unitate ecclesiae habet
sua diabolus? hoc fortasse de hominibus dici potest, ut sic
extra ecclesiae communionem non habeat deus aliquem suorum,
sicut inter angelos sanctos non habet diabolus aliquem suorum,
ecclesiae uero huic, quae adhuc carnis mortalitatem portat,
quandiu peregrinatur a domino, licuerit diabolo miscere
zizania, hoc est malos homines, et permissus sit propter ipsius
ecclesiae peregrinationem, ut requies illius patriae, qua sancti
angeli perfruuntur, desideraretur ardentius. de sacramentis
autem hoc dici non potest. sicut enim ea possunt habere
atque tractare non ad salutem, sed ad perniciem suam, in
qua igni destinata sunt, interiora zizania, sic et exteriora
zizania, quae ab interioribus recedentibus acceperunt, quia
recedentia non amiserunt. quod sine dubio manifestatur, cum
redeuntibus non restituitur, quando forte aliquis ex eis ipsis
qui recesserant reuertuntur. nec quisquam dixerit: „quid enim
frumenti habet zizania?“ si enim hoc ita est, et intus et foris
ad hoc dumtaxat par condicio est. neque enim in zizaniis ex-
terioribus non inueniuntur grana frumenti et in interioribus
inueniuntur. de sacramento autem cum quaeritur, non utrum
habeant aliquid frumenti zizania quaeritur, sed utrum habeant
aliquid caeli. et exterioribus enim et interioribus zizaniis cum
ipso tritico est pluuia communis, quae caelestis et dulcis est
ipsa, etiam si ex ea zizania steriliter crescunt: sic et euan-

1 ecclesiae habet] e. ñ habet P 2 diabolus] et diabolus A¹
de] et de P sic] si A 3 habeat (b ras.) P 4 diabolus (us
in ras.) P 5 huic] om. v 6 quandio A peregrinantur P
7 zyzania P 9 desideraretur (ra del. m. 2) P 12 destinata P¹
destinati v zizania] zyzania P (sic semper) sunt zizania A et]
om. v exteriorum v 15 restituetur A aliquis APV: aliqui
v 17 habent v et intus] *intus (eras. et) P 18 hoc] huc r
par condicio] per conditionem v 19 grana] ^{signa} grana (signa add. m. 2)
P 20 sacramenta P 21 aliquid] et aliquid A habeant
(nt in ras.) P 23 communis A 24 ea] om. V *steriliter
(e ras.) A euangelicum P

gelicum Christi sacramentum diuinum et suaue est neque propter eorum sterilitatem quos etiam foris compluit improbandum.

CCXI.

5 EX EODEM LIBRO DE BAPTISMO III. QVOD NON ITA SIBI
BAPTISMVS VERVS SVCCEDERE POSSIT, SICVT FALSAE FIDEI
VERA SVCCEDIT.

Iam satis ostendimus ad baptismum, qui uerbis euangelicis 229
consecratur, non pertinere cuiusquam uel dantis uel accipientis
10 errorem, siue de patre siue de filio siue de spiritu sancto
aliter sentiat quam doctrina caelestis insinuat. multi enim
carnales et animales etiam intus baptizantur, cum aperte dicat
apostolus: animalis autem homo non percipit ea quae
sunt spiritus dei, et percepto iam baptismo dicit eos ad-
15 huc animales esse. secundum autem sensum carnalem non
potest nisi carnaliter de deo sapere anima corporeis sensibus
dedita. unde multi post baptismum proficientes, et maxime
qui infantes uel pueri baptizati sunt, quanto magis eorum
intellectus serenatur et inluminatur, dum interior homo reno-
20 uatur de die in diem, priores suas opiniones, quas de deo
habebant, cum suis phantasmatis ludificarentur, irrident et
detestantes atque confitentes abiciunt. nec tamen ideo non
accepisse baptismum existimantur aut tale baptismum acce-

13 I Cor. 2, 14

14 cf. I Cor. 3, 3

19 cf. II Cor. 4, 16

2 sterilitatem *P* compluit *GMPV*: compluit *A* complicit *v*
improbandos *MV* 4 cap. CCXII *A* CCXXVIII *P* CCXXX *Gv*
5 ex] inter cetera ex *A* 6 baptismi *MV* (cf. p. 23, 10) succedere]
succere *v* 7 succedunt *A* 9 secratur *v* 13 animales *P*¹
percipet *A* quae] que *add. V*² *supr. uers.* 15 sensum autem
AGPv 16 corporeis] corporib. *MV* corporis *P*¹ 17 deditam
MV proficientis *P*¹ et maxime qui infantes] *add. A*² *supr.*
uers. 18 infantis *P*¹ 19 inluminator *P*¹ dum] et *v*
20 die] diem *v* suas (a ex o *corr.*) *P* openiones *A* 21 fantas-
matis *v* 23 accepisse *A* existimantur—baptismum] *om. P*¹
accepisse *A*

pisse dicuntur, qualis fuit error ipsorum, sed in eis et sacra-
menti integritas honoratur et mentis uanitas emendatur, etiam
si confirmata et fortasse multis contentionibus defensa calluerat.
quapropter etiam haereticus, qui perspicue foris est, baptismum
illic euangelicum accepit: non talem utique baptismum acce-
pit, quali errore caecatur. et propterea, si respiciens uiderit
relinquendum esse quod male tenuerat, non simul ei relin-
quendum est et bonum, quod acceperat, nec quia error illius
improbandus est, propterea in illo Christi baptismus exsuf-
flandus est. iam enim ex his quos intus contigit de deo falsa
opinantes baptizari satis elucet discernendam esse sacramenti
ueritatem a male credentis errore, quamuis utrumque in ho-
mine uno ualeat inueniri; et ideo, cum etiam foris in errore
aliquo constitutus, uero tamen sacramento fuerit baptizatus,
cum ecclesiae redditur unitati, sicut falsae fidei uera succedit,
non sic potest etiam uero baptismo uerus baptismus succedere:
qui quidem ipse sibi succedere non potest, quia nec decedere
potest. ad hoc ergo haeretici ad catholicam ueniunt, ut quod
eorum malum est corrigatur, non quod dei bonum est
repetatur.

Dicit aliquis: „nihilne ergo interest, si duo in errore pari
atque malitia constituti sint nec uita et corde mutato alius
eorum foris, alius intus baptizetur?“ fateor interesse. ille enim
peior est qui etiam foris baptizatur, non eo quod baptizatur,
sed eo quod foris est. est etiam ipsius diuisionis nec nullum
nec paruum malum, si tamen ille qui intus baptizatur non
propter aliquod terrenum aut temporale commodum intus esse

1 ipsorum] eorum v sacramentis A 3 si] om. v con-
firmata V fortasse] cum fortasse v 4 hereticos P¹ hereticus
A 5 tale (m ras.) P tale v baptism. accepit (e ex i corr.)
P 6 uideret A 8 et] om. APv acciperat V ne^c (c add.
m. 2) P 9 exsufflandus V exsufflandū P¹ 11 oppinantes P
discernendum A 17 qui quidem V: quia idem APv 18 heretici
(d del. m. 1) A 22 malitia] malititia V sint (i ex u corr.)
A mutato (ut in ras.) P 24 quod] quo v 25 etiam] enim
etiam Pv

uoluit, sed quod unitatem ecclesiae toto orbe diffusae schismatum concisionibus praetulit; alioquin etiam ipse inter illos qui foris sunt deputandus est. constituamus ergo duos aliquos isto modo: unum eorum, uerbi gratia, id sentire de Christo quod Fotinus opinatus est et in eius haeresi baptizari extra ecclesiae catholicae unitatem; alium uero hoc idem sentire, sed in catholica baptizari, existimantem ipsam esse catholicam fidem: istum nondum haeticum dico, nisi manifestata sibi doctrina catholicae fidei resistere maluerit et illud quod tenebat elegerit; quod antequam fiat, manifestum est illum qui foris est esse peiorem. itaque in hoc sola falsa opinio, in illo autem etiam ipsa diuisio corrigenda est, sed in neutro ipsorum sacramenti ueritas repetenda. quod si quisquam idem sentiat quod illi, et esse haeresem nouerit ab unitate catholicae separatam, ubi hoc docetur et discitur, sed alicuius saecularis emolumenti causa in catholica unitate baptizari uoluerit uel in ea baptizatus propter hoc inde exire noluerit, non solum separatus habendus est uerum etiam tanto sceleratius, quanto magis errori haeresis et diuisioni unitatis fallaciam simulationis adiungit. quam ob rem cuiusque hominis prauitas quanto periculosior est et tortuosior, tanto instantius et operosius corrigenda est. nec ideo tamen, si quid habet integrum, praesertim non suum, sed dei, propter eius prauitatem uel nullum putandum est uel eodem modo uituperandum uel eius prauitati tribuendum ac non illius largitati, qui etiam fornicanti a se animae et eunti post amatores suos dedit

26 cf. Os. 2, 5 sqq.

1 schismatum (h del. m. 2) V scismatum Pv 5 in] add. P¹
supr. uers. heresi APv baptizare P¹ 6 unitatem V: com-
munionem APv idem] id P 7 baptizare P¹ existimantem
V ipsam] ipsum A 8 manifesta v 9 doctrinae Pv 10 eli-
gerit V 11 hoc] hac P falsa (m ras.) P 12 opinio A
13 in neutro] in ne a m. 2 in ras. P; neutro v 14 illi] illic (c add.
m. 2) P ille v et] om. P heresim Pv 15 catholicae V:
catholica APv discetur P¹ 16 in] om. P 19 errore V
diuisione v 22 operosius A¹ 24 nullum (om. uel) v
25 largitate P 26 a se] eras. P

panem suum et uinum suum et oleum suum et alia uel alimenta uel ornamenta, quae nec a se ipsa nec ab eius amatoribus ei sunt, sed ab illo qui eam miserans ubique uoluit ad quem redeat admonere.

CCXII.

5

EX EODEM LIBRO DE BAPTISMO IIII. DE BONORVM MORVM
HAERETICO ET CATHOLICO CRIMINOSO.

230 Constituamus ergo aliquem castum, continentem, non auarum, non idolis seruientem, hospitem, indigentibus ministrantem, non cuiusquam inimicum, non contentiosum, patientem, quietum, nullum aemulantem, nulli inuidentem, sobrium, frugalem haereticum: nulli utique dubium est, propter hoc solum quod haereticus est regnum dei non possessurum. constituamus alium fornicatorem, immundum, luxuriosum, auarum uel etiam apertius idolis deditum, ueneficum, discordiosum, contentiosum, 15 aemulum, animosum, seditiosum, inuidum, ebriosum, comissatorem catholicum: numquid propter hoc solum quod catholicus est regnum dei possidebit, agens talia de quibus sic concludit apostolus: quae praedico uobis, sicut praedixi, quoniam qui talia agunt regnum dei non possidebunt? 20 si hoc dicimus, nos ipsos seducimus. nam sermo dei non nos seducit, qui nec tacet nec parcit nec ulla adulatione nos decipit. ideo quippe et alibi dicit: hoc autem scitote cognoscentes, quoniam omnis fornicator aut im-

19 Gal. 5, 21

21 cf. I Io. 1, 8

23 Eph. 5, 5 sq.

4 ad quem] ut v 5 cap. CCXIII A CCXXX P CCXXXI Gv
6 de baptismo] om. P^v 9 idulis A 11 inuidentem (in add.
m. 2) P subrium A 13 hereticus A hereticos Pⁱ pos-
sessorum (ram a m. 2 in ras.) P constituam v 14 luxuriosum
AP 15 ueneficum A ueneficum (i ras.) P 16 comesatorem
P comessatorem v 18 sic concludit] om. P^v 19 quae (ae ex
i corr.) P 21 non nos (se ras.) P 22 tacit A parcet A
parit P adulatione v 23 decept Pⁱ 24 omnes A

mundus aut auarus, quod est idolorum seruitus, non habet hereditatem in regno Christi et dei; nemo uos seducat inanibus uerbis. non est ergo quod de sermone dei conqueramur. dicit omnino et aperte ac libere, 5 dicit eos qui male uiuunt ad regnum dei non pertinere.

His igitur omnibus uitiiis circumseptum catholicum non adulemus nec ei, quia christianus catholicus est, impunitatem, quam scriptura diuina non promittit, promittere audeamus; nec si aliquid unum habeat ex his quae dicta sunt, debemus 10 ei societatem supernae illius patriae polliceri. ad Corinthios enim singula enumerat, in quibus singulis subauditur, quod regnum dei non possidebunt: nolite, inquit, errare: neque fornicatores neque idolis seruientes neque adulteri neque molles neque masculorum concubitores ne- 15 que fures neque auari neque ebriosi neque maledici neque rapaces regnum dei possidebunt. non ait: „qui haec omnia uitia simul habuerint, regnum dei non possidebunt“, sed: neque illi neque illi, ut singulis hoc subaudias, quod nulli eorum regnum dei possidebunt. sicut ergo 20 haeretici regnum dei non possidebunt, sic auari regnum dei non possidebunt. nec dubitandum est quidem poenas ipsas, quibus cruciabuntur qui regnum dei non possidebunt, pro diuersitate criminum esse diuersas et aliis alias acriores, ut in ipso igne aeterno pro disparibus ponderibus peccatorum 25 sint disparia tormenta poenarum. neque enim frustra ipse dominus ait: tolerabilius erit Sodomis quam uobis in die iudicii.

12 I Cor. 6, 9 sq.

26 Matth. 11, 24

2 dei et Christi Pv	4 conqueramur P ² : conqueramus MP ¹ V
conquaeramus A conquiramus v	libere] liberaliter v liberiter P
7 adulemus Pv	8 non] add. P ² supr. uers.
pollicere P ¹	10 societate A
correnthios A	11 singul ^a (a add. m. 2) P
13 fornicatores] fornicatare P ¹	idulis A
15 malidici V	17 ha-
buerunt P	non] om. A
18 sed] om. P ¹	19 possidebunt]
non possidebunt v	23 alias aliis APv
acriores] ac-riores (ue	
add. m. 2) V esse acriores v	26 tulerabilis A
Sodomis] so-	
domis in die illa Pv	

CCXIII.

EX LIBRO DE BAPTISMO V. QVOD AQVA BAPTISMATIS ET INTRA
ECCLESIAM SALVET ET EXTRA ECCLESIAM DAMNET.

231 Sunt etiam quidam ex eo numero, qui adhuc nequiter uiuant
aut etiam in haeresibus uel in gentilium superstitionibus 5
iaceant, et tamen etiam illic dominus nouit qui sunt eius.
namque in illa ineffabili praescientia multi, qui foris uidentur,
intus sunt et multi, qui intus uidentur, foris sunt. ex illis
ergo omnibus, qui, ut ita dicam, intrinsecus et in occulto
intus sunt, constat ille hortus conclusus, fons signatus, 10
puteus aquae uiuae, paradysus cum fructu pomorum.
horum munera concessa diuinitus partim sunt propria,
sicut in hoc tempore infatigabilis caritas et in futuro uita
aeterna, partim uero cum malis peruersisque communia, sicut
omnia cetera, in quibus sunt et sacrosancta mysteria. 15

Hinc itaque iam facilius nobis et expeditior arcae illius,
cuius Noe fabricator et gubernator fuit, consideratio proponitur.
ait enim Petrus: in arca Noe pauci, id est octo animae
hominum saluae factae sunt per aquam; quod et
uos simili forma baptismi saluas facit, non carnis
depositio sordium, sed conscientiae bonae interro-

10 Cant. 4, 12 et 15 17 cf. Gen. 6, 14 et 22 18 I Petr.
3, 20 sq.

1 cap. CCXIII (sic) A CCXXXI P CCXXXII Gv 3 damnat
A 4 uiuunt APⁱ 6 iacent (a add. m. 2) P nouit domi-
nus APv 7 praescientia V: praesentia A praescientia dei v praes-
sentia dei P 8 uidentur] om. Pv 9 qui] quia A intrin-
secus A et] om. v 10 sunt] sint v 11 paradysus (s del.
m. 2) V paradysus v fructum A pumorum A 12 horum]
horum (t add. m. 2) P 13 futura A uitae aeternae Pⁱ
15 et] om. v sacrasancta P 16 et] om. A 17 fabricator
(tor a m. 2 in ras.) P guernator V gubernatur Pⁱ 19 homi-
num] om. v aqua V 20 simile A baptismi V: baptisma
APv saluas V: saluos APv facit (a ex e corr.) P

gatio. quapropter, sicut apparet hominibus, in unitate catho-
 lica baptizati, qui saeculo uerbis solis et non factis renuntiant,
 quomodo pertinent ad huius arcae mysterium, in quibus non
 est conscientiae bonae interrogatio? aut quomodo salui fiunt
 5 per aquam qui sancto baptismo male utentes, cum uideantur
 esse intus, usque in finem uitae in flagitiosis et perditis
 moribus perseuerant? aut quomodo non sunt per aquam sal-
 uati quos in praeteritum cum eo baptismo, quod in haeresi
 acceperant, in ecclesiam simpliciter admissos Cyprianus ipse
 10 commemorat? eadem quippe arcae unitas eos saluos fecit, in
 qua nemo nisi per aquam saluatus est. ipse enim dicit: po-
 tens est dominus misericordia sua indulgentiam
 dare et eos qui ad ecclesiam simpliciter admissi
 in ecclesia dormierunt ab ecclesiae suae muneribus
 15 non separare. si non per aquam, quomodo in arca? si non
 in arca, quomodo in ecclesia? si autem in ecclesia, utique in
 arca; et si in arca, utique per aquam. potest ergo fieri et
 ut quidam foris baptizati per dei praescientiam uerius intus
 baptizati deputentur, quia illic eis incipit aqua prodesse ad
 20 salutem; neque enim aliter dici possunt salui facti in arca
 nisi per aquam. et rursus quidam, qui uidebantur intus bap-
 tizati, per eandem praescientiam dei foris baptizati uerius
 deputentur; male quippe utentes baptismo per aquam mori-
 untur, quod nulli tunc accidit, nisi qui praeter arcam fuit.

11 Cypr. ep. 73, 23 (p. 796, 14 sqq. ed. Hartel)

1 aparet <i>P</i>	2 baptizatis <i>APv</i>	3 non est] non <i>ae</i> (a <i>ras.</i>)
<i>P</i> 5 aqua <i>P</i>	uideatur <i>P</i>	6 flagitiosis] flatiosis <i>P</i>
8 quod] quos <i>P</i>	9 acciperant <i>AV</i>	ecclesia ^a (m <i>ras.</i>) <i>P</i>
amissos <i>AV</i>	amisus <i>P^a</i>	ipse (e <i>ex i corr.</i>) <i>P</i>
<i>A</i> 11 qua] quo <i>v</i>	12 misericordia sua] per misericordiam suam	10 saluus
<i>v</i> 13 eos <i>Cypriani codd.</i> : eis <i>libri</i> ; <i>an scribendum</i> : eis et qui?		
amissi <i>P</i>	16 arca (om. in) <i>V</i>	17 et si in arca] om. <i>v</i>
arga <i>A</i>	18 ut (om. et) <i>A</i>	praesentiam (ci <i>add. m. 2</i>) <i>P</i>
om. <i>A</i>	22 per eandem — baptizati] om. <i>P^a</i>	uerus (i <i>add. m. 2</i>)
<i>P</i> 23 deputetur (n <i>add. m. 2</i>) <i>P</i>	utentes] ut utentes <i>P</i>	
24 accidit] accedit <i>P</i>		

certe manifestum est id quod dicitur in ecclesia intus et foris in corde, non in corpore cogitandum, quando quidem omnes, qui corde sunt in arcae unitate, per eandem aquam salui fiunt, per quam omnes, qui corde sunt foris, siue etiam corpore foris sunt siue non sint, tamquam unitatis aduersarii moriuntur. 5 sicut ergo non alia, sed eadem aqua et in arca positos saluos fecit et extra arcam positos interemit, sic non alio, sed eodem baptismo et boni et catholici salui fiunt et mali catholici uel haeretici pereunt.

CCXIII.

10

EX LIBRO DE BAPTISMO VI. QVOD MVLTIS LVPIS INTERIVS INSIDIANTIBVS ET MVLTIS OVIBVS EXTERIVS ERRANTIBVS SCIT DOMINVS QVI SVNT EIVS; ET DE SANCTO CYPRIANO VEL APOSTOLO PETRO.

232 Etiam corde tardiores, quantum existimo, intellegunt baptismum Christi nulla peruersitate hominis siue dantis siue accipientis posse uiolari. nec ob aliud illis temporibus, quando ista quaestio contra utilem consuetudinem disputationibus salua caritate atque unitate altercantibus discutebatur, uisum est quibusdam etiam egregiis uiris, antistitibus Christi, inter quos 15 praecipue beatus Cyprianus eminebat, non esse posse apud haeticos uel schismaticos baptismum Christi, nisi quia non distinguebatur sacramentum ab effectu uel usu sacramenti; et quia eius effectus atque usus in liberatione a peccatis et

1 certe.. P 3 unitatem V eadem P 4 quam] quas
Pⁱ 5 sint AV: sunt Pv 6 in] om. V positus saluus Aⁱ
saluos fecit — positos] om. Pⁱ 7 positos (o ex u corr.) A 8 boni
catholici (om. et) APv 10 cap. CCXV A CCXX (sic) P CCXXXIII
Gv 11 VI de baptismo inter cetera APv multis] muntis A
12 insidentibus Pⁱ 13 eus (i add. m. 2) P apostolo] de apostolo
v 15 tardiores (ar a m. 2 in ras.) P existimo V 16 nulla]
in illa V si^m dantis (ue add. m. 2) A 17 aliud] hoc aliud
A 19 discutebatur A 20 egregiis (q a m. 2) V antisti-
bus AGV antestibus P 22 schismaticos (h del. m. 2) V scismaticos
Pv 23 effectum A 24 atque usus] Pⁱ in ras.

cordis rectitudine apud haereticos non inueniebatur, ipsum quoque sacramentum illic non esse putabatur. sed conuertentibus oculos ad interioris paleae multitudinem, cum et hi qui in ipsa unitate peruersi sunt et perditae uiuunt appareant
 5 remissionem peccatorum nec dare posse nec habere, quia non malignis, sed bonis filiis dictum est: si cui dimiseritis peccata, dimittentur ei; si cui tenueritis, tenebuntur, habere tamen et dare et accipere baptismi sacramentum: satis eluxit pastoribus ecclesiae catholicae toto orbe
 10 diffusae, per quos postea plenarii concilii auctoritate originalis consuetudo firmata est, etiam ouem, quae foris errabat et dominicum characterem a fallacibus deprædatoribus suis foris acceperat, uenientem ad christianae unitatis salutem ab errore corrigi, a captiuitate liberari, a uulnere sanari, characterem
 15 tamen in ea dominicum agnosci potius quam improbari, quando quidem ipsum characterem multi et lupi et lupis infigunt, qui uidentur quidem intus esse, uerum tamen ad illam ouem, quae etiam ex multis una est, non pertinere morum suorum fructibus conuincuntur, in quibus in finem usque perdurant, quia
 20 secundum praescientiam dei, sicut multae oves errant exterius, sic multi lupi insidiantur interioribus, inter quos tamen nouit deus qui sunt eius, qui non audiunt uocem nisi pastoris, etiam cum clamat per similes pharisaeorum, de quibus dictum est: quae dicunt facite.
 25 Sicut enim homo spiritalis habens finem praecepti, id est caritatem de corde puro et conscientia bona et fide non ficta,

6 Io. 20, 23

24 Matth. 23, 3

26 cf. I Tim. 1, 5

1 heredicos A	ipso A	2 utebatur P	3 oculis Vv
interiores AP	5 nec habere] non habere P	7 dimittuntur A	
ei] et Pv	10 plenarii] ii ex u corr. V ² ; ex plenarii (a ras.) P		
concilii (h del. m. 2) V	12 characterem V	depredatoribus	
V	13 acciperat APV	14 sanare P ¹	characterem APV ^v :
caracterem V ¹	15 ea (a ex o corr.) P	16 lupi] lapi A	
lupi et] om. P	18 multi A	20 praescientiam] presentiam P	
errant] erant V	22 deus V: dominus APv	23 clamant P	
25 spiritales P ¹			

potest aliquid ex corpore, quod adhuc corrumpitur et aggrauat animam, minus liquide cernere et aliter sapere, quod in eadem caritate permanenti deus cum uoluerit reuelabit: sic in homine carnali atque peruerso potest aliquod bonum et utile reperiri, quod aliunde sit, non ex ipso. nam ut in palmitibus fructuosos inuenitur aliquid quod purgandum sit, ut maiorem fructum ferat, ita et in harundine sterili atque arida uel alligata solet uua pendere. et ideo, sicut stultum est fructiferi palmitis purgamenta diligere, commode autem facit qui poma suauius ubique suspensa non respuit, ita quisquis ab unitate praecisus propterea rebaptizatur, quia Cypriano uisum est ab haereticis uenientes denuo baptizari oportere, laudanda in tanto uiro auersatur et emendanda sectatur nec ea ipsa quae sectatur assequitur. ille enim dum zelo dei grauiter detestatur eos qui se ab unitate separauerunt, etiam ab ipso baptismo separatos esse arbitratus est; isti autem parum sceleris putantes quod ipsi a Christi unitate separati sunt, etiam baptismum eius illic non esse et secum exisse contendunt. tam ergo longe sunt a fecunditate Cypriani, ut nec purgamentis eius aequentur.

Item quisquis non habens caritatem et perditas uias morum ingrediens pessimorum intus uidetur esse, cum foris sit, et baptismum Christi nec in haereticis repetit, nihil eius adiuuat sterilitatem quod non fecundatur suo, sed fructu oneratur

1 cf. Sap. 9, 15

3 cf. Philipp. 3, 15

2 liquide] loquide V loqui P¹ cernere (de ras.) P 3 caritatem V reuelabit (b ex u corr. m. 1) V 4 aliquod (o in i corr.) P repperiri AP²Vv repperire P¹ 5 sit (f add. m. 2) P ut] et P fructuosum P¹ infructuosus V 6 quod] add. P² supr. uers. purgandum A 7 arundine Av sterili A 8 stulti v fructiferi A fructifero V 10 praecisus] ci ex ib (?) corr. P recedentes v 11 baptizatur A quia] quia qui P haereticis A 12 tanto uiro] tantum uero v 13 ea] om. P¹v 15 separatos] separatus P 16 parum] pari v sceleris deputantes v 19 faecunditate V 21 caritate A 23 repetit P 24 sterilitatem A faecundatur V oneratur P

alieno. fieri autem potest, ut aliquis uigeat in radicem caritatis et in quo Cyprianus aliter sapuit rectissime sapiat, et tamen in Cypriano quam in isto plura fecunda sint et in isto quam in Cypriano plura purganda sint. non solum itaque
 5 malos catholicos nullo modo comparamus, sed nec bonos facile coequamus beato Cypriano, quem inter raros et paucos excellentissimae gratiae uiros numerat pia mater ecclesia, quamuis isti et apud haereticos agnoscant baptismum Christi, illi autem aliter uisum sit, ut per eum minus aliquid uidentem
 10 et in unitate firmissime permanentem manifestius demonstraretur haereticis, quam sacrilego scelere rumperetur uinculum pacis. neque enim pharisaei caeci, quamuis dicentes aliquando quod fieri debebat, comparandi erant apostolo Petro, quamuis dicenti aliquando quod fieri non debebat. non solum autem
 15 istorum ariditas illius uiriditati non conferenda est, sed nec aliorum fructus illius ubertati adaequandus est. gentes enim iudaizare nemo nunc cogit, nec ideo tamen quisquam nunc in ecclesia, quantumlibet profecerit, Petri apostolatui conferendus est. quapropter reddens debitam reuerentiam dignum-
 20 que honorem, quantum ualeo, persoluens pacifico episcopo et glorioso martyri Cypriano audeo tamen dicere aliter eum sensisse de schismaticis uel haereticis baptizandis, quam postea ueritas prodidit, non ex mea, sed ex uniuerſa ecclesiae sententia plenarii concilii auctoritate roborata atque firmata,
 25 sicut uenerans pro sui merito Petrum, primum apostolorum et eminentissimum martyrem, audeo tamen dicere non eum

1 uigeat <i>A</i>	3 faecunda <i>V</i>	sint] sunt <i>A¹V</i>	sit <i>P¹</i>	4 plura
quam in cypriano <i>A</i>	purganda <i>A</i>	sit (n <i>add. m. 2</i>) <i>P</i>		
5 comparamus <i>AP</i>	6 aequamus <i>A</i>	paucus <i>A</i>	8 haeredicus	
<i>A</i>	agnoscant <i>V</i> : cognoscant <i>APv</i>	9 sit] ex est <i>corr. A¹</i>		
10 unitatem <i>V</i>	13 debeat <i>P</i>	14 dicendi (t a <i>m. 2</i>) <i>A</i>		
15 non conferenda <i>A</i> : conferenda non	<i>GPv</i>	conferenda <i>V</i> (cf. p. 618, 11)		
16 aliorum (o ex a <i>corr.</i>) <i>P</i>	adaequandum <i>G¹v</i>	18 pro-		
ficerit <i>P¹Vv</i>	petro <i>v</i>	apostolatui] apostolo <i>v</i>	19 debita	
<i>A</i>	22 scismaticis <i>Pv</i>	23 uniuerſa <i>V</i> : uniuerſae <i>APv</i>		
24 concilii (h del. <i>m. 2</i>) <i>V</i>	25 merito (o ex u <i>corr.</i>) <i>P</i>	26 eme-		
nentissimum <i>P¹</i>	martyrum <i>AP¹V²v</i>			

recte fecisse, ut gentes iudaizare cogerentur. etiam hoc enim dico non ex mea, sed ex apostoli Pauli salutari doctrina per uniuersam ecclesiam retenta atque seruata.

Disputans ergo de sententia Cypriani multum infra merita Cypriani dico sacramentum baptismi et bonos et malos posse habere, posse dare, posse accipere, et bonos quidem utiliter ac salubriter, malos autem perniciose atque poenaliter, cum illud tamen in utrisque sit aequaliter integrum, atque nihil interesse ad eius aequalem in omnibus integritatem, quanto peior id habeat inter malos, sicut nihil interest, quanto melior id habeat inter bonos. ac per hoc nihil etiam interest, quanto peior id tradat, sicut nihil interest, quanto melior; atque ita nihil interest, quanto peior id accipiat, sicut nihil interest, quanto melior. illud enim per se ipsum et in eis qui non aequaliter (iusti sunt et in eis qui non aequaliter) iniqui sunt aequaliter sanctum est.

CCXV.

EX EODEM LIBRO VI DE BAPTISMO. QVOD SVB EODEM BAPTISMO PECCATA DIMITTANTVR PROPTER VINCVLVM CARITATIS, SVB QVO TENEBANTVR PROPTER SACRILEGIVM DIVISIONIS; ET DE LAVDE SANCTI CYPRIANI.

233 Sed, ut dictum est, nihil interest ad baptismi sanotitatem, quanto quisque peior id habeat et quanto peiori tradat. potest tamen tradere separatus, sicut potest habere separatus; sed

2 cf. Gal. 2, 14

3 retenda (d in t corr.) P retentam A seruatam A
4 infra merita V: infra merita positus AP infirmaret apostolus v
5 bonus A¹ 7 perniciosae A 8 utriusque P^v sit] si
v 9 quanto] quando v 10 id habeat] habeat id v habebat
(om. id) P¹ 11 id] om. P 15 iusti sunt—aequaliter a: om.
libri 17 cap. CCXVI A CCXXXIII P CCXXXIII G^v 18 de
baptismo VI AP 19 dimittuntur v 20 sacrilegio A diuisioni. (s ras.) A 21 et de laude—Cypriani] om. A sancti laude
P^v 22 baptismo P¹ 23 id habeat] habeat id P habeat G^v
et] id est v 24 (habere) separatus A

quam perniciose tradere! ille autem cui tradit potest salu-
briter accipere, si ipse non separatus accipiat, sicut pleris-
que accidit, ut catholico animo et corde ab unitate pacis
non alienato aliqua necessitate mortis urgentis in aliquem
5 haereticum irruerent et ab eo Christi baptismum sine illius
peruersitate perciperent et, sine defuncti siue liberati, ne-
quaquam apud eos remanerent ad quos numquam corde
transierant. si autem etiam ipse separatus accipiat, tanto
perniciosius accipit, quanto magis bonum est quod non
10 bene accipit, et tanto magis ualet ad exitium separato,
quanto magis posset ad salutem ualere coniuncto. et ideo, si
ab illa peruersitate correctus et a separatione conuersus
uenerit ad catholicam pacem, sub eodem baptismo, quod
acceperat, eius peccata dimittentur propter uinculum caritatis,
15 sub quo baptismo peccata eius tenebantur propter sacrilegium
diuisionis, quia illud et in homine iusto et in homine iniusto
semper sanctum est, quod neque alicuius aequitate augetur
neque alicuius iniquitate minuitur.

Quae cum ita sint, quid huic perspicuae ueritati offuit,
20 quod multi coepiscopi Cypriano in illam sententiam consen-
serunt suasque in idem conuenientes proprias protulerint, nisi
ut magis magisque illius uiri erga unitatem Christi caritas
innotescat? si enim solus ista sentiens nullo consentiente
remaneret, uideretur propterea refriguisse ab scelere schis-
25 matis, quia socios non inueniebat erroris; tam multis autem

- 1 perniciose *AG¹MPV* perneciose *v*: p. habere tam perniciose *aG³*
3 accedit *P* 4 alienato] alimento *v* urgentis *MV*: urgente
A urgentis (u *add.*, is ex es *corr. m. 2*) *P* urgentes *v* 5 irruerunt *v*
illius] ullius *P* 7 apud eos] *om. P¹* 8 accipiat *MV*: acceperit
AGPv 9 (et 10) accepit *P¹* quanto magis—accipit] *om. M¹*
10 exitum (i *add. m. 2*) *P* 12 ab] ad *M* 13 eadem *M*
14 acciperat *MV* 15 baptismo (e ex is *corr.*) *P* tene-
buntur *M* 18 minuetur *v* 19 perspicue *MVv* offuit *MV*:
officit *AGPv* 21 suasque (in *ras.*) *P* 22 magis] *om. P¹*
23 ista] ita *P²* 24 schismatis (h *del. m. 2*) *V* scismatis *Pv*
25 socius *P¹*

sibi consentientibus quod cum ceteris diuersa sentientibus in unitate permansit catholicae uniuersitatis, sanctissimum uinculum non timore solitudinis, sed pacis amore seruauit.

CCXVI.

EX EODEM LIBRO VI. QVOD SACRAMENTVM BAPTISMI ET IN 5
MALO ET IN BONO HOMINE SIT AEQVALE.

234 Potest ergo fieri, ut aliquis peior sit ethnico et tamen in eo Christi sacramentum non solum sit sed etiam non sit peius quam in homine sancto et iusto. etsi enim, quantum in illo homine est, non eum seruauit, sed animo et uoluntate uiola-¹⁰ uit, tamen, quantum ad ipsum attinet sacramentum, et cum contemptore et repudiatore suo integrum inuiolatumque permansit. nonne Sodomitae ethnici erant, id est gentiles? peiores ergo erant Iudaei, quibus dominus dicit: tolerabilius erit Sodomis in die iudicii quam uobis, et quibus propheta¹⁵ dicit: iustificastis Sodomam, id est: in comparatione uestra Sodoma iustificata est. numquid tamen ideo sacramenta diuina, quae apud Iudaeos erant, talia erant, quales ipsi erant? quae dominus quoque ipse suscepit et ad ea celebranda leprosos, quos mundauerat, misit, et ea Zachariae²⁰ ministranti angelus astitit eumque in templo sacrificantem

14 Matth. 11, 24 16 Ezech. 16, 51 20 cf. Luc. 17, 14
cf. Luc. 1, 11 sqq.

1 sibi] ibi *A* consentientibus] conuenientibus *A* 3 timore]
more *v* solitudinis] sollicitudinis *MP* 4 cap. CCXVII *A*
CCXXXIII *P* CCXXXV *Gv* 5 VI] VI de baptismo *Pv* 7 ethnico
A 8 non sit] *n pr. ex f corr. m. 1 V* peius (u *ex o corr.*)
A 9 etsi] si *A* quanto *v* 10 uiolauit] biolauit *V*
11 et cum] in *A* 12 contemptore *AP*²: contemptorem *V* temptore *Pv*
13 ethnici *A* 16 iustificatis(?) *Vv* comparationem¹ uestra (m *del.*, u
add. m. 2) *V* 19 ipse] *om. v* suscipit *A* 20 leprosos (os
ex us corr.) *A* ea] *om. v* zaccariae *A* 21 adstitit *Av*
asistit *V* eumque] cumque *V* templum *V*

exauditum esse nuntiauit. haec eadem sacramenta et in bonis hominibus illius temporis erant et in malis peioribus quam sunt ethnici, quando quidem in malitia Sodomitis praelati sunt, et tamen illa sacramenta erant utrisque integra atque
5 diuina.

Nam et ipsi gentiles si quid diuinum et rectum in doctrinis suis habere potuerunt, non improbauerunt sancti nostri, quam-
uis illi per suas superstitiones et idolatriam et superbiam ceterosque perditos mores detestandi essent et, nisi corri-
10 gerentur, diuino iudicio puniendi. nam et Paulus apostolus apud Athenienses, cum de deo quaedam diceret, perhibuit testimonium, quod quidam eorum tale aliquid dixerint, quod utique, si ad Christum uenirent, agnosceretur in eis, non impro-
baretur, et sanctus Cyprianus talibus aduersus eosdem
15 ethnicos utitur testibus. nam cum de magis loqueretur: tamen, inquit, praecipuus Ostanes et formam ueri dei negat conspici posse et angelos ueros dicit sedi eius assistere. in quo et Plato pari ratione consentit et unum deum seruans ceteros angelos
20 uel daemonas dicit; Hermes quoque Trimegistus unum deum loquitur et eum incomprehensibilem atque inaeestimabilem confitetur. si ergo isti uenis-
sent ad percipiendam christianam salutem, non eis utique diceretur: „hoc malum habetis“ uel: „falsum habetis“, sed plane
25 merito diceretur: „hoc uobis, quamuis integrum et uerum, nihil tamen prodesset, nisi ad Christi gratiam ueniretis“. si

11 cf. Act. 17, 28
ed. Hartel)

16 Cypr. Quod idol. dii n. s. 6 (I 24, 2

2 peioribus] et peioribus v 3 ethnici A 4 utrisque V: in
utrisque Av adque A 7 nostri] om. v 8 idolatriam (h
del. m. 2) V idolatrium A 11 perhibuit] phibuit A 12 tali
A 13 uenirent] uenerint quod utiq. A in] om. A 14 et]
om. v 16 tamen MV: quorum tamen AGPv precipuus A
praecipuus G¹v Ostanes AG³MP²V: ostantes G¹P¹v; alibi .foštenes
G² in mg. uerij om. A 18 adsisistere A 20 daemona A
daemones v 21 incompraehensibilem A 22 adque A 25 in-
tegram A 26 ueneritis Av

ergo in ipsis ethnicis potest aliquid diuinum inueniri recteque approbari, quamuis eis salus adhuc a Christo praestanda sit, non oportet nos ita moueri, etiam si peiores sint haeretici, ut quod in eis malum ipsorum est uelimus corrigere et quod in eis bonum est Christi nolimus agnoscere.

5

CCXVII.

EX LIBRO VII DE BAPTISMO. QVOD CARITATE CYPRIANI SANCTI HI QVI PER ILLIVS SENTENTIAM SE VOLVNT EXCVSARE DAM-
NENTVR.

- 235 Verius uniuersitati ecclesiae catholicae placuit, ut haeretici 10
uel schismatici, qui iam Christi baptismum illic unde ueniunt
acceperunt, in catholicam communionem cum illo admittantur
ab errore suo correcti, in caritate radicati atque fundati, ut,
quod attinet ad baptismi sacramentum, non adsit quod deerat,
sed prosit quod inerat. et beatus quidem Cyprianus iam 15
corpore, quod corrumpitur, non aggrauante animam nec depri-
mente terrena inhabitatione sensum multa cogitantem serenius
perspicit ueritatem, quam meruit adipisci per caritatem. ad-
iuuet itaque nos orationibus suis in istius carnis mortalitate
tamquam in caliginosa nube laborantes, ut donante domino 20
bona eius, quantum possumus, imitemur. si quid autem aliter
sensit et quibusdam fratribus collegisque persuasit, quod nunc
eo quem dilexit reuelante iam cernit, nos longe impares
meritis suis ecclesiae tamen catholicae auctoritatem, cuius
ipse egregium et carissimum membrum est, pro nostra infir- 25
mitate sectantes aduersus haereticos atque schismaticos enode-

16 cf. Sap. 9, 15

2 sit] sic A 6 cap. CCXVIII A CCXXXV P CCXXXVI Gv

7 de baptismo VII A sancti MV: om. AGPv 11 schismatici (h
del. m. 2) V scismatici Pv 12 acciperunt A 13 atque] et v
17 serenus Pv 19 mortalitate] mortali delit. A 23 eo] deli-
tuit in A impares] inper A 25 egregium (q a m. 2) V
egregius A 26 heredicos A atque V: uel Av schismaticos
(h del. m. 2) V scismaticos Pv enotemus A

mus: quos praecisos ab unitate, quam tenuit, et arescentes
caritate, qua uiguit, et elapsos ab humilitate, qua stetit, tanto
amplius improbat atque condemnat, quanto magis eos nouit
ad insidiandum perscrutari uelle quod scripsit et ad pacifican-
10 dum imitari nolle quod fecit. sicut illi qui se christianos
Nazarenos uocant et more iudaico carnalia praepudia circum-
cidunt, nati haeretici ex illo errore, in quem Petrus denians
a Paulo reuocatus est, in hoc adhuc usque persistunt: sicut
ergo illi Petro in primatu apostolorum martyrii gloria coro-
10 nato in sua peruersitate praecisi ab ecclesia remanserunt, sic
isti Cypriano per abundantiam caritatis in sorte sanctorum
passionis claritate suscepto se ipsos exules unitatis agnoscunt
et contra unitatis patriam pro suis calumniis ciuem unitatis
opponunt.

15

CCXVIII.

EX EODEM LIBRO VII. QVOD VT IN PESSIMIS CATHOLICIS
CORRECTIS BAPTISMA NON INCIPIT ADESSE, QVOD DEERAT,
SED PRODESSE, QVOD INERAT, SIC ET IN HAERETICIS.

Ostendit dominus deus noster per pacificum episcopum 236
20 Cyprianum et illos qui ei consenserunt, quantum sit catholica
unitas diligenda, ut in eo quod aliter sapiebant, donec deus
id quoque reuelaret, tolerarent potius diuersa sentientes quam
se ab eis nefario schismate separarent. ubi Donatistarum
prorsus ora clauduntur, etiam si de Maximianistis nihil dica-

8 cf. Gal. 2, 14 21 cf. Philipp. 3, 15

2 caritate *V*: a caritate *Av* elapsos *V* lapsos *G^v* lapsus *G¹*
4 quod scripsit—nolle] *om. v* 7 nati *Vv*: nam *A* 11 sortem *v*
12 claritate *a*: caritate *libri* unitates *A* 13 pro suis *AGPv*: pror-
sus *MV* 15 *cap. CCXVIII A CCXXXVI P CCXXXVII Gv* 16 VII]
VII de baptismo *AGPv* 17 baptismus *AGPv* quod] qui *GPv*
18 sed prodesse—haereticis] *om. A* quod] qui *GPv* et] *om. Pv*
19 ostendit *MV*: ubi nobis ostendit *AGPv* 20 illos] de illos *MV*
21 eo] *delituit in A* sapiebat *v* 22 quoque] quod *A* 23 schismate
(h *del. m. 2*) *V* scismate *Pv* 24 nihil dicamus] ~~nonne~~ *ostendimus A*

mus. si enim mali bonos in unitate contaminant, nullam iam ecclesiam, cui sociaretur, uel ipse Cyprianus inuenit: si autem mali bonos in unitate non maculant, nullam causam separationis sacrilegus Donatista proponit. baptismum autem si habent et tradunt alii tam multi, qui operantur opera carnis — qualia qui agunt regnum dei non possidebunt — habent ac tradunt et haeretici, qui inter illa opera enumerati sunt. quod quia recedendo non amiserunt, et tradere manendo potuerunt; sed tam infructuose atque inutiliter tales talibus, quam et illi ceteri pares eorum in eo quod regnum dei non possidebunt. et quemadmodum illis correctis baptisma non incipit adesse, quod erat de, sed prodesse, quod inerat, sic et haeticis. unde Cyprianus et qui cum eo senserunt catholicae ecclesiae, quam noluerunt praecidere, non potuerunt praescribere. quod uero aliter sapuerunt non expauiscimus, quia cum eis ueneramur et Petrum; quod autem ab unitate non recesserunt gaudemus, quia cum eis aedificamur in petra.

CCXVIII.

EX LIBRO DE GRATIA NOVI TESTAMENTI AD HONORATVM. QVAE
SINT TENEBRAE EXTERIORES.

237 Timore itaque casto permanenti in saeculum saeculi timeat deum omne semen Israhel. timeant quem diligunt non alta sapiendo, sed humilibus consentiendo, cum timore et tremore suam ipsorum salutem operentur. deus est enim, qui operatur in eis et uelle et operari pro bona uoluntate.

6 cf. Gal. 5, 19sq. 20 cf. Matth. 8, 12 21 cf. Ps. 18,
10 23 cf. Philipp. 2, 12sq.

1 bonas A nullam] numquid v 2 sociaretur A 4 baptismum] baptis/// A 6 acunt A ac] hac A 7 et] om. v
renumerati A numerati v 9 tam] tamen v infructuosae A
11 correctis] om. v 12 erat de (de del. m. 2) V erat & M' (cf. p. 262, 24): deerat AGM²Pv sed—inerat] om. r 14 praecidere] praedidire V
praescribere] pscribere v 15 expauescimus v 18 cap. CCXX
A CCXXXVII P CCXXXVIII Gv 21 permanente v 24 est] om. v

Haec est iustitia dei, hoc est quod deus donat homini, cum iustificat impium; hanc dei iustitiam ignorantes superbi Iudaei et suam uolentes constituere iustitiae dei non sunt subiecti; hac superbia deiciuntur, ut humilis inseratur oleaster, et illi ibunt in tenebras exteriores, de quibus inter alia requisisti, uenientibus ab oriente et occidente multis, qui recumbant cum Abraham et Isaac et Iacob in regno caelorum. sunt enim modo in exteris tenebris, unde correctio desperanda non est. quam si contemserint, ibunt in tenebras exteriores, ubi correctionis locus non erit, quoniam deus lux est et tenebrae in eo non sunt ullae; sed lux cordis, non istorum qui in carne sunt oculorum. nec omnino talis huius uisibilis lucis phantasia cogitatur, quamquam et ibi est uidere, sed longe aliter, longe dissimiliter. qualis enim lux est ipsa caritas, quis uerbis explicat? quis earum rerum, quae sensibus corporis adiacent, ullo demonstrat exemplo? an forte lux caritas non est? audi apostolum dicentem Iohannem. ipse quippe dixit quod modo commemorauimus: quoniam deus lux est et tenebrae in eo non sunt ullae, qui rursus dicit: deus caritas est. ac per hoc, si deus lux est et deus caritas est, profecto caritas lux ipsa est, quae diffunditur in cordibus nostris per spiritum sanctum, qui datus est nobis. item dicit: qui odit fratrem suum, in tenebris est usque adhuc. istae sunt tenebrae, in quas diabolus et angeli eius multum superbiendo progressi sunt. caritas enim non aemulatur, non inflatur; ideo non aemulatur, quia non inflatur. ubi enim praecedet inflatio,

2 cf. Prou. 17, 15 cf. Rom. 10, 3 6 cf. Matth. 8, 11 sq.
10 (et 18) I Io. 1, 5 20 I Io. 4, 8 21 Rom. 5, 5 23 I Io.
2, 9 26 I Cor. 13, 4

1 iustitia (om. est) A 2 dei PVv: deus A 3 sua A
4 oliaster A 7 regnum A 8 exteris V: exte^{no}-ris (rio add. m. 2)
A interiores v tenebrae v 9 contempserint Av exterioris
A 12 talis AG¹PV: talis ut G²v 14 enim] om. v 16 de-
me-strat A 17 dicentem V: om. APv 24 sunt tenebrae] t.
sunt v 27 praecedet V: praecedit Av

continuo sequitur aemulatio, quoniam superbia mater est invidentiae.

Diabolus igitur et angeli eius a luce atque fervore caritatis auersi et nimis in superbiam invidiamque progressi uelut glaciali durtia torpuerunt et ideo per figuram tamquam in aquilone ponuntur. unde cum generi humano diabolus incubaret, uentura gratia saluatoris dicitur in cantico canticorum: exsurge, aquilo, et ueni, auster, et perfla hortum meum, et fluent aromata. exsurge qui irruisti, qui subditis incumbis, qui possessos premis; exsurge, ut a tuo ponere releuati erigantur quorum animas premendo curuasti. et ueni, auster, inquit, spiritum inuocans flantem de meridie uelut a parte feruida et luminosa, ut fluant aromata. unde apostolus dicit: Christi bonus odor sumus in omni loco. hinc etiam dicitur in quodam psalmo: conuertere, domine, captiuitatem nostram sicut torrens in austro; captiuitatem scilicet, qua sub diabolo tamquam sub aquilone tenebantur, ubi abundante iniquitate frigerant et quodam modo congelauerant. hinc enim et euangelium dicit: quoniam abundabit iniquitas, refrigescit caritas multorum. at uero flante austro glacies resoluitur et torrentes fluent, id est peccatis remissis populi ad Christum caritate concurrunt. hinc et alibi scriptum est: sicut glacies in sereno, ita soluuntur peccata tua.

8 Cant. 4, 16 14 II Cor. 2, 14 sq. 15 Ps. 125, 4
20 Matth. 24, 12 24 Eccli. 3, 15

1 inuidientiae AV: inuidiae v	5 torbuerunt A	figuram A
6 humano] o ex um corr. A	7 cantico] cantica v	8 exurge
A hortum] ortum v	9 fluent V	10 possessus V
praemis V	11 releuati] leuati A	praemendo V
12 inuocans V: uocans A	inuocans gratiae GPv	flante A
(om. a) A	luminosa A	16 torrens] turrens A
17 qua]	18 habundante A	frigerunt V
20 abundauit		
A refrigescet v	21 glacies Av	resolbitur V
(u add. m. 2) v	24 soluuntur AV ² : solbuntur V ¹	soluentur v
tua peccata v		

Proinde rationalis creatura siue in angelico spiritu siue in anima humana ita facta est, ut sibi ipsa bonum, quo beata fiat, esse non possit, sed, mutabilitas eius si conuertatur ad incommutabile bonum, fiat beata; unde si auertatur, misera est. auersio eius uitium eius et conuersio uirtus eius est. natura ergo non est mala, quia creatura spiritus uitae rationalis etiam priuata bono, cuius participatione beatificatur, id est etiam uitiosa, melior est corpore, quod summum est in corporibus, id est hac luce, quae sentitur oculis carnis, quia et ipsa corpus est. omni autem corpore quaelibet incorporea natura praestantior, non mole, quia non nisi corporum est moles, sed ui quadam, qua supergreditur omnem phantasiam, quam uolunt animus haustam de sensibus corporis. sed quemadmodum in ipsis corporibus ea quae inferiora sunt, sicut terra et aqua et ipse aer, meliora fiunt participatione melioris, id est cum luce inluminantur et feruore uegetantur: sic incorporeae creaturae rationales ipsius creatoris fiunt participatione meliores, cum ei cohaerent purissima et sanctissima caritate, qua omni modo si caruerint, tenebriscunt et obdurescent quodam modo.

Proinde infideles homines tenebrae sunt. qui per fidem conuersi ad deum quadam praemissa inluminatione lux fiunt; in qua proficiendo si ex fide ad speciem peruenerint, ut id quod credunt etiam prospicere, sicut tantum bonum potest conspici, mereantur, perfectam recipient imaginem dei. talibus enim dicit apostolus: fuistis aliquando tenebrae, nunc autem lux in domino. porro diabolus et angeli eius tenebrae sunt infidelibus hominibus exteriores. plus enim ab illa cari-

26 Eph. 5, 8

1 angelico (<i>om. in</i>) <i>A</i>	4 incommutabilem <i>A</i>	5 auersio]
auersi <i>A</i>	conuersio] conuersio eius <i>P</i>	7 priuata <i>GPv</i> : pribata
<i>A</i> probata <i>V</i>	10 omnia <i>A</i>	12 ui] ut <i>v</i> fantasiam <i>v</i>
13 quam] qua <i>v</i>	uoluntatur <i>v</i>	sed] delituit in <i>A</i>
15 partici-		15 partici-
pationem <i>V</i>	19 qua] quam <i>AV</i>	tenebrascunt <i>A</i> tenebrescent <i>v</i>
obdurescent (<i>u ex a corr. m. 2</i>) <i>V</i> : obdurescent <i>Av</i>	25 perfectum <i>A</i>	
27 angelis (<i>s del. m. 2</i>) <i>A</i>	28 hominibus] hominibus hominib. <i>V</i>	

tate auersi et in suum fastum opstinationemque progressi sunt. et quoniam extremo iudicio dicturus est Christus eis quos ad sinistram discernit: ite in ignem aeternum, qui paratus est diabolo et angelis eius, his malignis spiritibus coniungendos simulque damnandos dicit ituros in tenebras exteriores, id est in societatem poenalem diaboli et angelorum eius. huic poenae contrarium est quod bono seruo dicitur: intra in gaudium domini tui, ut, quanto sunt istae tenebrae exteriores, tanto sit lumen illud interius. non haec per locorum interualla inani phantasmate cogitanda sunt. localia spatia non occupant nisi corporum moles. non est hoc spiritus uitae, non est hoc anima rationalis, multo minus deus, omnium benignissimus conditor et iustissimus ordinator. uoluntatibus et affectibus ista uel propinquare uel longe fieri uel intrare uel exire dicuntur.

15

Sed quia malo opere, id est tenebrose, delectantur facientes, secutura est autem poena, quae torqueat, ideo dominus ubi dicit: tenebras exteriores, addit etiam: ibi erit ploratus et stridor dentium, ne talibus oblectationibus, qualibus hic iniqui perfruuntur, quando infidelitate atque iniustitia tenebrae sunt, etiam in illo supplicio se usuros dementer existiment. quia enim uolentes iniuste utuntur bonis, iuste nolentes cruciabuntur malis. unde possunt etiam tenebrae exteriores intellegi poenae corporales. corpus quippe est animae exterius, ut sint animae mala, quibus a caritatis lumine auersa in peccatis oblectatur, exterae tenebrae, corporis autem mala, quibus aeternis in fine torquebitur, exteriores tenebrae,

3 Matth. 25, 41

8 Matth. 25, 23

18 Matth. 8, 12 (22, 13)

1 fastum v: factum AV	obstinationemque Av	2 eis Av:
eos V	3 sinistra V	5 dicit ituros GPv: dicitur AV
A	7 huic] hinc A	6 diabuli
8 benignissimus (s ras.) A	15 intrare] intra v	13 benignissimus (s ras.) A
16 tenebras v	17 tenebroso APv	18 ploratus V: ploratus A fletus Pv
19 ne] nec AP ²	21 tenebrae sunt MV (cf. 699, 2): tenebrescunt AGPv	usuros] arsueros
v dementer] clementer v	22 existiment V	24 poene A
25 exterius AGPv: interius MV	26 exterae AMV: exteriores GPv	

quas solas timent qui seruili adhuc timore detinentur. nam si eis liceret in illis exteris, quae sunt in peccatis, impune semper uolui et inuolui, profecto numquam uellent accedere ad deum et inluminari et inhaerere illi per caritatem, ubi est timor castus, permanens in saeculum saeculi. qui timor non cruciat, sed tenaciorem facit animam boni illius; quod si dimiserit, cadit.

CCXX.

EX LIBRO DE GRATIA NOVI TESTAMENTI AD HONORATVM.
10 QVAE SIT LATITVDO ET LONGITVDO ET ALTITVDO ET PRO-
FVNDVM, QVOD AIT APOSTOLVS.

Merito ergo istorum qui saturantur uiuunt corda in saeculum 238
saeculi. uita enim Christus est, qui habitat in cordibus eorum,
interim per fidem, post etiam per speciem. uident enim nunc
15 per speculum in aenigmate, tunc autem facie ad fa-
ciem. unde ipsa caritas nunc in bonis operibus dilectionis exer-
cetur, qua se ad subueniendum quaquauiusum potest porrigit; et
haec latitudo est. nunc longanimitate aduersa tolerat et in eo
quod ueraciter tenuit perseuerat; et haec longitudo est. hoc autem
20 totum propter adipiscendam uitam facit aeternam, quae illi
promittitur in excelso; et haec altitudo est. exsistit uero ex
occulto ista caritas, ubi fundati quodam modo et radicati
sumus, ubi causae uoluntatis dei non inuestigantur, cuius

5 Ps. 18, 10 10 cf. Eph. 3, 18 12 cf. Ps. 21, 27 14 I Cor.
13, 12

1 solas (a ex u corr.) A timore adhuc v timore AGPv:
more MV 2 exteris] exterioribus v impune] imponi v
3 numquam] num quō v 7 cadit AV: cadet GPv 8 cap. CCXXI
A CCXXXVIII P CCXXXVIII Gv 9 libro] l. supra scripto Pv
10 et altitudo] om. v 12 uiuent Av 14 post APv: potest V
15 enigmate APVv facie] faciem (m del. m. 2) A 17 qua se]
quasi v porriget v porrigi A 18 est] om. v tolerat]
tulerat A 19 haec] hoc v 21 altitudo APv: latitudo V
ex] in v 23 uestigantur AP

gratia sumus salui facti, non ex operibus iustitiae, quae nos fecimus, sed secundum eius misericordiam. uoluntarie quippe genuit nos uerbo ueritatis, et haec uoluntas eius in abdito est. cuius secreti profunditatem quodam modo expauescens apostolus clamat: o altitudo diuitiarum sapientiae dei ac scientiae! quam inscrutabilia sunt iudicia eius et inuestigabiles uiae eius! quis enim cognouit sensum domini? et hoc est profundum. altitudo quippe commune nomen est excelso et profundo, sed cum in excelso dicitur, sublimitatis eminentia commendatur,¹⁰ cum autem in profundo, difficultas inuestigationis et cognitionis. unde et illud deo dicitur: quam magnificata sunt opera tua, domine; nimis profundae factae sunt cogitationes tuae. et iterum: iudicia tua uelut multa abyssus. hinc igitur est illud apostoli quod requirendum¹⁵ inter cetera posuisti: huius rei gratia, inquit, flecto genua mea ad patrem domini nostri Iesu Christi, ex quo omnis paternitas in caelo et in terra nominatur, ut det uobis secundum diuitias gloriae suae uirtute corroborari per spiritum eius in interior²⁰ iorem hominem, habitare Christum per fidem in cordibus uestris, ut in caritate radicati et fundati praeualeatis comprehendere cum omnibus sanctis, quae sit latitudo et longitudo et altitudo et profundum, scire etiam supereminentem scientiam²⁵ caritatis Christi, ut impleamini in omnem plenitudinem dei.

1 cf. Tit. 3, 5 2 Iac. 1, 18 5 Rom. 11, 33 sq. 12 Ps. 91, 6 14 Ps. 35, 7 16 Eph. 3, 14–20

2 uoluntariae *AV* 4 abdito *V*: abditu *A* abscondito *v*
modum *V* 5 expauescens *A* 6 dei ac scientiae *V*: et scientiae
dei *APv* 9 nomen] numen *A* excelsum *v* profundum *v*
10 commendatur *A* 11 inuestigationis *A* 14 cogitationis *A*
iudicia— igitur est *AGPv*: om. *V* 20 interior²⁰ *V*: interiore *A* in-
teriori *v* 21 hominem *V*: homine *Av* 23 comprehendere *A*
cum] com *A* 24 latitudo *Av*: altitudo *V* 26 omni *v* 27 pleni-
tudine *v*

Attende omnia diligenter. huius rei gratia, inquit, flecto genua cordis mea ad patrem domini nostri Iesu Christi, ex quo omnis paternitas in caelo et in terra nominatur. quaeris, cuius rei gratia? hoc supra
 5 dixerat: propter quod peto non infirmari in tribulationibus meis pro uobis. hoc ergo eis optat, ut non infirmentur in tribulationibus apostoli, quas pro illis sustinebat, et propter hoc genua flectebat ad patrem. proinde non infirmari unde illis sit sequitur et dicit: ut det uobis se-
 10 cundum diuitias gloriae suae uirtute corroborari per spiritum eius. haec sunt diuitiae, de quibus dicit: o altitudo diuitiarum! abditas enim habent causas; ubi nullis meritis praecedentibus quid habemus quod non accepimus? deinde sequitur et quid oportet adiungit: in interiore,
 15 inquit, homine habitare Christum per fidem in cordibus uestris; haec est uita cordium, qua uiuimus in saeculum saeculi ab initio fidei usque ad finem speciei, ut in caritate, inquit, radicati et fundati praeualeatis comprehendere cum omnibus sanctis. ista est com-
 20 munio cuiusdam diuinae caelestisque reipublicae; hinc saturantur pauperes, non sua quaerentes, sed quae Iesu Christi, id est non commoda priuata sectantes, sed in commune, ubi salus omnium est, consulentes. nam de ipso pane, quo tales saturantur, quodam loco apostolus dicit: unus panis, unum
 25 corpus multi sumus. quid ergo comprehendere? quae sit, inquit, latitudo, sicut iam dixi, in bonis operibus, quibus beniuolentia porrigitur usque ad diligendos inimicos,

5 Eph. 3, 13

11 Rom. 11, 33

24 I Cor. 10, 17

2 cordis *V*: om. *APv* mea] a ex u corr. m. 1 *V* 5 infirmari *PVv*: infirmari uos *A* 9 sequitur — uobis] add. *A*² in *mg.* det] dit *A*² 11 per] p *A* haec] haec *AV* 13 praecedentibus *A* quid] aliquid *v* 14 quid] quod *v*¹ oportet *V*: optet *Av* interiori *v* 19 comprahendere *A* cum] com *A* 22 commune] commune pane *A* 23 consolentes *A* 24 loco] o altera ex um corr. *A* 25 comprahendere *A* ante quae spatium 4 litt. *V* 27 quibus] om. *v* beneuolentia *AP* porrigatur *v*

et longitudo, ut longanimitate pro hac latitudine molestiae
 tolerantur, et altitudo, ut pro his aeternum quod in super-
 nis est praemium, non uanum aliquid temporale speretur, et
 profundum, unde gratuita gratia dei secundum secretum et
 abditum uoluntatis eius existit. ibi enim radicati, ibi fun- 5
 dati sumus; radicati propter agriculturam, fundati propter
 aedificationem. quae quoniam non est ab homine, dicit: alio
 loco idem apostolus: dei agricultura, dei aedificatio
 estis. hoc totum agitur, cum in hac nostra peregrinatione
 fides per dilectionem operatur. in futuro autem saecula per- 10
 fecta et plena caritas sine ulla malorum tolerantia non fide
 credit quod non uidet, nec spe desiderat quod non tenet, sed
 in aeternum ueritatis incommutabilem speciem contemplabitur,
 cuius sine fine quietum opus erit laudare quod amat et amare
 quod laudat. de hac consequenter dicit: scire etiam super- 15
 eminentem scientiam caritatis Christi, ut implea-
 mini in omnem plenitudinem dei.

In hoc mysterio figura crucis ostenditur. qui enim quia
 uoluit mortuus est, quomodo uoluit mortuus est. non frustra
 igitur tale genus mortis elegit, nisi ut in eo quoque latitu- 20
 dinis huius et longitudinis et altitudinis et profunditatis ma-
 gister existeret. nam latitudo est in eo ligno, qua transuersum
 desuper figitur; hoc ad bona opera pertinet, quia ibi exten-
 duntur manus. longitudo in eo quod ab ipso ligno usque ad
 terram conspicuum est; ibi enim quodam modo statur, id est 25
 persistitur et perseueratur, quod longanimitati tribuitur. alti-
 tudo est in ea ligni parte, quae ab illo quod transuersum
 figitur sursum uersus relinquitur, hoc est ad caput crucifixi,

8 I Cor. 3, 9

15 Eph. 3, 19

1 ut *P¹V¹*: et *AP¹* longanimitatem *P* 3 uanum *AV¹*:
 uarium *P* temporale] temporales *A* et temporale *v* 7 aedifi-
 catione (m ras.) *V* 11 caritas] caritate *v* tolerantiam *A*
 17 dei] om. *v* 18 mysterium *A* 21 huius et longitudinis] add.
A¹ supr. uers. altitudinis *AP¹*: latitudinis *V* 22 qua *V*: quo
Av 23 pertinet] ptinet *A* extenditur *A* 24 ligno] longe
v 27 quod *AP¹*: quad *V¹* quae *V¹* 28 sursum] rursum *v*

quia bene sperantium superna expectatio est. iam uero illud ex ligno, quod non apparet, quod fixum occultatur, unde totum illud exsurgit, profunditatem significat gratuita gratiae, in qua multorum ingenia conteruntur id uestigare conantia, ut ad extremum eis dicatur: o homo, tu quis es, qui respondeas deo? uiuent ergo corda saturatorum pauperum in saeculum saeculi, hoc est humilium caritate flagrantium, non sua quaerentium, sed sanctorum societate gaudentium.

CCXXI.

10 EX EPISTVLA AD BONIFATIVM EPISCOPVM DE PARVVLIS
REQVIRENTEM, VTRVM PARENTES BAPTIZATIS PARVVLIS SVIS
NOCEANT, CVM EOS DAEMONIORVM SACRIFICIIS SANARE
CONANTVR.

Quaeris a me, utrum parentes baptizatis paruulis suis 239
15 noceant, cum eos daemoniorum sacrificiis sanare conantur, et
si non nocent, quomodo eis prosit, cum baptizantur, parentum
fides, quorum eis non potest obesse perfidia. ubi respondeo
tantam illius sacramenti, hoc est baptismi salutaris, esse uir-
tutem in sancta compage corporis Christi, ut semel generatus
20 per aliorum carnalem uoluptatem, cum semel regeneratus
fuerit per aliorum spiritalem uoluntatem, deinceps non possit
uinculo alienae iniquitatis obstringi, cui nulla sua uoluntate
consentit. etenim anima patris mea est, inquit, et
anima filii mea est; anima, quae peccauerit, ipsa
25 morietur. non autem peccat ipsa, cum parentes ei omnino

5 Rom. 9, 20

6 cf. Ps. 21, 27

23 Ezech. 18, 4

1 expectatio <i>Av</i>	3 exurgit <i>A</i> exsurget <i>v</i>	4 uestigare
<i>APV</i> : inuestigare <i>v</i>	conantibus <i>v</i>	5 quis] qui <i>A</i>
6 flagrantiam <i>A</i>	8 suam (m <i>del. m. 2</i>) <i>A</i>	9 cap. CCXXII <i>A</i>
CCXXXVIII <i>P</i> CCXL <i>Gv</i>	10 bonifacium <i>Pv</i> bonifacium <i>G</i>	
paruolis <i>A</i>	11 suis <i>MV</i> : om. <i>AGPv</i>	13 cf. p. 714, 2 not.
14 quaeris <i>GPv</i> : quaeres <i>AV</i>	paruolis <i>A</i>	21 uoluntatem <i>A</i>
22 uinculo (o <i>ex um corr.</i>) <i>A</i>	23 etenim anima <i>V</i> : et anima enim	
<i>Av</i>	25 ei] et <i>v</i>	

VIII.

45

nescienti uel quilibet alius adhibet sacrilegia daemoniorum. sed ideo ex Adam traxit quod sacramenti illius gratia solueretur, quia nondum erat anima separatim uiuens, id est altera anima, de qua diceretur: et anima patris mea est, et anima filii mea est. iam itaque, cum homo in se ipso est ab eo qui genuit alter effectus, peccato alterius sine sua consensione non tenetur obnoxius. traxit ergo reatum, quia unus erat cum illo a quo traxit, quando quod traxit admissum est. non autem trahit alter ab altero, quando sua unoquoque propria uita uiuente. iam est unde dicatur: anima, quae si peccauerit, ipsa morietur.

Vt autem possit regenerari per officium uoluntatis alienae, cum offertur consecrandus, facit hoc unus spiritus, ex quo regeneratur oblatus. non enim scriptum est: „nisi quis renatus fuerit ex parentum uoluntate aut ex offerentium uel ministrantium fide“, sed: nisi quis renatus fuerit ex aqua et spiritu. aqua igitur exhibens forinsecus sacramentum gratiae et spiritus operans intrinsecus beneficium gratiae, soluens uinculum culpae, reconcilians bonum naturae regenerant hominem in uno Christo, ex uno Adam generatum. regenerans ergo spiritus in maioribus offerentibus ut paruulo oblato renatoque communis est. ideo per societatem unius eiusdemque spiritus prodest offerentium uoluntas paruulo oblato. quando autem in paruulum maiores peccant offerentes eum atque obligare conantes daemonum sacrilegis uinculis, non est anima utrorumque communis, ut etiam culpam possint habere com-

4 (et 10) Ezech. 18, 4

16 Io. 3, 5

2 Adam] udam A solueretur Av: saluaretur V 5 fili V
in] om. A ipso Av: ipsa MPV 6 alter AMPVv: aliter a
effectus AP²v: affectus MP¹V peccato] peccata M¹V peccatu
M¹ alterius] aliterius A sine sua] in ea v 7 teneretur
A 8 ammissum A amissum Vv 10 quae] qui A 12 pos-
sit Av: posset V 15 ministrantum A 19 reconcilians (h
del. m. 2) V regenerans v 21 in] et in v ut V: et
Av (et 23) paruolo A oblato V 24 paruolum A
25 daemonium V 26 possint Av: possent V communem]
cummune A

munem; non enim sic communicatur culpa per alterius uoluntatem, quemadmodum communicatur gratia per sancti spiritus unitatem. potest enim et in hoc et in illo homine esse unus spiritus sanctus, etiam si inuicem nesciant per quem sit
 5 utriusque gratia communis. non autem potest spiritus hominis esse et huius et illius, per quem peccante altero et altero non peccante sit tamen culpa communis; ac per hoc potest paruulus semel ex parentum carne generatus dei spiritu regenerari, ut ex illis obligatio contracta soluat. non potest
 10 autem semel dei spiritu regeneratus ex parentum carne regenerari, ut obligatio, quae soluta est, iterum contrahatur; et ideo semel perceptam paruulus Christi gratiam non amittit nisi propria impietate, si aetatis accessu tam malus euaserit. tunc enim etiam propria incipiet habere peccata, quae non
 15 regeneratione auferantur, sed alia curatione sanentur.

Verum tamen recte dicuntur parentes uel quicumque maiores filios seu quoslibet paruulos baptizatos daemoniorum sacrilegio obligare conantes spiritaliter homicidae. nam in illis quidem interfectionem non faciunt, sed, quantum in ipsis
 20 est, interfectores fiunt. recte illis dicitur, quando ab hoc scelere prohibentur: nolite occidere paruulos uestros; dicit enim apostolus: spiritum nolite extinguere, non quia ille extinguere potest, sed, quantum in ipsis est, extinctores eius merito dicuntur, qui sic agunt, ut extinctum uelint.

25

INTER CETERA.

Si enim sacramenta quandam similitudinem rerum earum, quarum sacramenta sunt, non haberent, omnino sacramenta

22 I Thess. 5, 19

2 per] <i>om. v</i>	spiritus sancti <i>v</i>	3 unitate <i>v</i>	hoc] <i>hoci (i</i>
<i>del. m. 2) V</i>	4 sanctus] <i>om. A</i>	5 utriusque <i>A: utrumque V</i>	
utrisque <i>v</i>	spiritus potest <i>v</i>	6 esse huius (<i>om. et) v</i>	pec-
cante] peccant <i>V</i>	alterom et <i>A</i>	7 non] <i>om. v</i>	sit] si <i>V</i>
8 paruulus <i>A</i>	10 carne (ne <i>add. m. 1 in mg.) V</i>	11 regenera ^{ti}	
(ri <i>add. m. 1) V: generari APv</i>	12 paruulus <i>A</i>	15 sanantur <i>v</i>	
17 paruolos <i>A</i>	21 paruulus <i>A</i>	25 inter cetera <i>MV: om. GPv</i>	
item inter c. <i>A</i>			

non essent. ex hac autem similitudine plerumque iam ipsarum rerum nomina accipiunt. sicut ergo secundum quandam sacramentum corporis Christi corpus Christi est, sacramentum sanguinis Christi sanguis Christi est, ita sacramentum fidei fides est. nihil est autem aliud credere quam fidem habere; ac per hoc, cum respondetur paruulus credere, qui fidei nondum habet affectum, respondetur fidem habere propter fidei sacramentum et conuertere se ad deum propter conuersionis sacramentum, quia et ipsa responsio ad celebrationem pertinet sacramenti; sicut de ipso baptismo apostolus: consepulti, inquit, sumus Christo per baptismum in mortem; non ait: „sepulturam significauimus“, sed prorsus ait: consepulti sumus. sacramentum enim tantae rei non nisi eiusdem rei uocabulo nuncupauit.

Itaque paruulum etsi nondum fides illa, quae in credentium uoluntate consistit, iam tamen ipsius fidei sacramentum fidelem facit. nam sicut credere respondentur, ita etiam fideles uocantur, non rem ipsam mente annuendo, sed ipsius rei sacramentum percipiendo. cum autem sapere homo coeperit, non illud sacramentum repetit, sed intellegit eiusque ueritati consona etiam uoluntate coaptabitur. hoc quamdiu non potest, ualebit sacramentum ad eius tutelam aduersus contrarias potestates et tantum ualebit, ut, si ante maioris usum ex hac uita emigrauerit, per ipsum sacramentum commendante ecclesiae caritate ab illa condemnatione, quae per unum hominem intrauit in mundum, christiano adiutorio liberetur. hoc qui non credit et fieri non posse arbitratur, profecto infidelis est, etsi habeat fidei sacramentum, longeque melior est ille

10 Rom. 6, 4

25 cf. Rom. 5, 12

2 quandam (sc. similitudinem) V: quendam modum Av 6 non-
dum] non v 7 habet APv: habent V 9 pertinet] om. v
11 sumus inquit v Christo] xpi A 12 sepultura A signifi-
cabimus A 13 enim V: ergo APv 15 paruulum A 17 fi-
delis A 20 repetet A intellegit V: intellegit Av 23 maioris
APV (i. e. quem natu maior facere potest): om. v; rationis a usum
v: usu APV ex] e ex f corr. m. 1 V 26 christiano] xpi v
liberatur A

paruulus, qui etiam si fidem nondum habet in cogitatione, non ei tamen obicem contrariae cogitationis opponit, unde sacramentum eius salubriter percipit.

CCXXII.

5 EX EPISTVLA AD SELEVCIANAM. AN APOSTOLI FVERINT BAPTIZATI.

Nescio quale cor habeat qui, cum apostolos baptizatos dicat, 240 Petrum baptizatum negat. quod autem dicitur Petrus egisse paenitentiam, cauendus est, ne ita putetur egisse, quomodo agunt in ecclesia qui proprie paenitentes uocantur. et quis hoc ferat, ut primum apostolorum inter tales paenitentes numerandum putemus? paenituit enim eum negasse Christum, quod eius indicant lacrimae; sic enim scriptum est, quia fleuit amare. nondum enim fuerant resurrectione domini 15 confortati ex illo aduentu spiritus sancti, qui apparuit die pentecostes, uel illa inspiratione, quam demonstraui dominus, postquam resurrexit a mortuis, cum exsufflauit in eorum faciem dicens: accipite spiritum sanctum.

Vnde recte dici potest quia, cum Petrus negauit dominum, 20 nondum fuerant apostoli baptizati, non tamen aqua, sed spiritu sancto. hoc eis dixit, posteaquam resurrexit et conuersatus est cum eis: Iohannes quidem baptizauit aqua, uos autem baptizabimini spiritu sancto, quem accepturi estis non post multos hos dies usque 25 ad pentecosten. alii autem codices habent: uos autem spiritu sancto incipietis baptizari. sed siue dicatur

14 Matth. 26, 75 18 Io. 20, 22 22 Act. 1, 5

3 percepit v 4 cap. CCXXIII A CCXL P CCXLI Gv 5 epistola Pv Seleucianam A: seleucianum MPVv 7 qui cum PVv: quam A apostolus A 9 cauendus V: cauendum APv
11 ferat PVv: fecerat A primus v 15 confortati MV: confirmati Av ex V: et Av 16 pentecosten v illa] om. v
17 posteaquam Av exsufflauit V insufflauit A insufflauit v
18 accipete A 20 fuerant] om. v 21 hoc V: hoc enim APv
22 iohannis A

baptizabimini, siue dicatur incipietis baptizari, ad rem nihil interest; nam in quibuscumque codicibus inueniuntur baptizabitis aut incipietis baptizare, mendosi sunt: qui ex graecis facillime conuincuntur. si autem dicimus aqua non fuisse baptizatos, metuendum est, ne grauiter in eis 5 erremus, ne demus hominibus auctoritatem contemnendi baptismum, quem usque adeo non contemnendum ipsa apostolica disciplina commendat, ut Cornelius centurio et hi qui cum illo erant etiam accepto spiritu sancto fuerint baptizati.

Sicut antiqui iusti si non circumciderentur, non erat eis 10 peccatum, postea uero quam iussit deus, ut circumcideretur Abraham eiusque posteritas, iam, si non fieret, graue peccatum fuit: sic etiam antequam dominus Christus in ecclesia sua sacramentum noui testamenti pro circumcisione carnis sanctum baptismum dedit et apertissime dixit: si quis non renatus 15 fuerit ex aqua et spiritu sancto, non intrabit in regnum caelorum, iam non debemus quaerere, quando quisque fuerit baptizatus, sed quoscumque legimus in corpore Christi, quod est ecclesia, pertinere ad regnum caelorum, non nisi baptizatos intellegere debemus, nisi forte quos angustia 20 passionis inuenit et nolentes negare Christum, antequam baptizarentur, occisi sunt; quibus ipsa passio pro baptismo deputata est. sed numquid hoc possumus de apostolis dicere, qui usque adeo largum tempus habuerunt, quo baptizarentur, ut alios etiam baptizauerint? sed non omnia, quae facta sunt, 25 etiam scripta inueniuntur, uerum tamen facta esse ex ceteris documentis probatur. scriptum est, quando baptizatus est apostolus Paulus, et scriptum non est, quando baptizati sunt

8 cf. Act. 10, 48

15 Io. 3, 5

27 cf. Act. 9, 18

2 inuenitur v 3 baptizatis (bi ^{bi} add. m. 2) P 4 qui PVv:
quia A grecis Av conuincuntur A dicimus Av: dicis V
5 metuendum A 6 ne demus] et ne d. v 7 contemnendum
A 9 etiam Vv: etiam iam A fuerant v 12 eius* (q. add.
m. 2) A 21 negare] necare A 24 adeo] adeam (m del. m. 2)
A 26 tamen] etiam v 27 probatur Vv: probantur A
28 sunt] sint v

apostoli alii; uerum tamen etiam ipsos baptizatos intellegere debemus, quemadmodum scriptum est, quando baptizatae sunt plebes ecclesiarum in Hierusalem et in Samaria; quando autem baptizatae sint aliae plebes gentium, quibus apostoli epistulas miserunt, non est utique scriptum, et tamen etiam ipsas minime dubitamus propter illam domini sententiam: nisi quis renatus fuerit ex aqua et spiritu sancto, non intrabit in regnum caelorum.

Vtrumque autem de domino scriptum est, et quia baptizabat plus quam Iohannes, et quia ipse non baptizabat, sed discipuli eius, ut intellegeremus et ipsum quidem baptizasse praesentia maiestatis, non tamen ipsum baptizasse manibus. ipsius enim erat baptismi sacramentum, ad discipulos autem baptizandi ministerium pertinebat. tunc ergo, quando dicit Iohannes euangelista in euangelio suo: post haec exiit Iesus et discipuli eius in Iudaeam terram et illic morabatur cum eis et baptizabat, tunc paulo post de ipso loquens ait: ut ergo cognouit Iesus, quod audierunt pharisaei, quod Iesus plures discipulos haberet et baptizaret plures quam Iohannes — quamquam Iesus ipse non baptizaret, sed discipuli eius — reliquit Iudaeam terram et abiit iterum in Galilaeam: tunc ergo, quando ab Hierosolymis exiit cum discipulis suis in Iudaeam et illic morabatur cum eis, baptizabat non per se ipsum, sed per discipulos suos, quos intellegimus iam fuisse baptizatos siue baptismo Iohannis, sicut nonnulli arbitrantur, siue, quod magis credibile est, baptismo Christi. neque enim ministerium baptizandi

3 cf. Act. 2, 41 et 8, 12

7 Io. 3, 5

16 Io. 3, 22

18 Io. 4, 1—3

1 alii apostoli *APv* 3 sunt *PVv*: sint *A* hierusalem (*om.*
in) *v* 6 ipsas *MV*: ipsas baptizatas *Av* 10 iohannis *A* ipse
 non *PVv*: non ipse *A* 11 ut *P¹V*: ut et *AP¹v* 13 manibus *V*:
 manibus suis *Av* 15 quando *P¹V*: *om.* *AP¹v* iohannis *A* 17 ter-
 ram] suam *v* 18 ipso *V*: illo *Av* 19 quod aud. *V*: quia a. *Av*
 audierant *Av* 20 discipulus *A* baptizare *v* quam Iohannes]
om. *v* 22 reliquid *V* 23 galileam *Av* quando quando
 (*corr. m. 1*) *V* 28 enim] enim ei *v*

defugeret, ut haberet baptizatos seruos, per quos ceteros baptizaret, qui non defugit memorabilis illius humilitatis ministerium, quando eis lauit pedes et petenti Petro, ut non tantum pedes, uerum etiam manus et caput ei lauaret, respondit: qui lotus est, non indiget, nisi ut pedes lauet, sed est mundus totus; ubi intellegitur, quod iam Petrus fuerat baptizatus.

[EX LIBRO DE CIVITATE DEI XIII INTER CETERA ET AD LOCVM. QVOD SVPERBIS VEL OCCVLTE PECCANTIBVS VTILE SIT CADERE IN ALIQVOD APERTVM MANIFESTVMQVE 10 PECCATVM.]

241 Manifesto ergo apertoque peccato, ubi factum est quod deus fieri prohibuerat, diabolus hominem non cepisset, ni iam ille sibi ipsi placere coepisset. hinc enim et delectauit quod dictum est: eritis sicut di. quod melius esse possent summo 15 ueroque principio cohaerendo per oboedientiam, non suum sibi existendo principium per superbiam. di enim creati non sua ueritate, sed dei ueri participatione sunt di. plus autem appetendo minus est qui, dum sibi sufficere delegit, ab illo qui ei uere sufficit defecit. illud itaque malum, quo, cum sibi 20 homo placet, tamquam sit et ipse lumen, auertitur ab eo lumine, quod ei si placeat et ipse fit lumen — illud, inquam, malum praecessit in abdito, ut sequeretur hoc malum, quod

5 Io. 13, 10 15 Gen. 3, 5

1 defugeret AV: defuerat v	2 difugit v	memorable v
4 capud A	6 totus mundus v	8 cap. CCXXIII A CCXLI P
CCXLII Gv; deest in MV	inter—locum A: om. GPv	
10 aliquod] aliquo A	apertum] aptum A	13 homine A
coepisset AP	ni A: nisi GPv	sibi ille Gv
15 di] di A	dii GPv	possent] possit Gv
16 cohe- rendo AGv	17 per superbiam di A: per superbiendi G ¹	super- biendo G ² v p supbiā quando G ³
dii G ² Pv	19 delegit A: diligit Gv	20 defecit AG ¹ : deficit G ² v
quo] quod A	22 ei AG ³ : et G ¹ v	illum A
23 praec- cessit] percessit G ¹		

perpetratum est in aperto. uerum est enim quod scriptum est:
ante ruinam exaltatur cor et ante gloriam humili-
liatur. illa prorsus ruina, quae fit in occulto, praecedit
ruinam, quae est in manifesto, dum illa ruina esse non pu-
5 tatur. quis enim exaltationem ruinam putat, cum iam ibi sit
defectus, quo est relictus excelsus? quis autem ruinam esse
non uideat, quando fit mandati euidentis atque indubitata
transgressio? propter hoc deus illud prohibuit, quod cum
esset admissum, nulla defendi posset imaginatione iustitiae.
10 et audeo dicere superbis esse utile cadere in aliquod apertum
manifestumque peccatum, unde sibi displiceant, qui iam sibi
placendo ceciderant. salubrius enim Petrus sibi displicuit,
quando fleuit, quam sibi placuit, quando praesumpsit. hoc
dicit et sacer psalmus: imple facies eorum ignominia,
15 et quaerunt nomen tuum, domine, id est, ut et tu eis
placeas quaerentibus nomen tuum, qui sibi placuerant quae-
rendo suum.

Sed est peior damnabiliorque superbia, qua etiam in peccatis
manifestis suffugium excusationis inquiritur; sicut illi primi
20 homines, quorum et illa dixit: serpens seduxit me, et
manducaui, et ille dixit: mulier, quam dedisti mecum,
haec mihi dedit a ligno, et edi. nusquam hic sonat
petitio ueniae, nusquam imploratio medicinae.]

2 Prou. 18, 12 12 cf. Matth. 26, 33 et 75 14 Ps. 82,
17 20 Gen. 3, 13 21 Gen. 3, 12

2 exaltatur *A*¹ 9 ammissum *A* amissum *G*¹ possit *A*
10 audeo] audio *G*¹ 11 displiciant *A* iam sibi] iam ipsi *G*¹ iam
sibi ipsis *G*^{2v} 13 praesumpsit *libri* 15 quaerunt *A*: quaerant
*G*¹ quaerent *G*^{2v} tu (*om.* et) *G*^{2P}; *om.* v eis] *om.* *G*^v
16 placuerant *A* quaerendum *A* 18 qua] quae *G*^{1v} 19 in-
quiritur *AG*¹: inquirat *G*^{2v} 21 mecum *AG*¹: mihi *G*^{2v} 22 a
AP: de *G*^v 23 nusquam] numquam *G*¹

CCXXIII.

EX EPISTVLA DE TRINITATE AD CONSENTIVM.

242 Cogitationis carnalis compositionem uanumque figmentum ubi uera ratio labefactare incipiet, continuo intus illo adiuuante atque inluminante qui cum talibus idolis in corde nostro habitare non uult, ita ista confringere atque a fide nostra quodam modo excussare festinamus, ut ne puluerem quidem ullum talium phantasmatum illic manere patiamur.

Quam ob rem nisi rationem disputationis, qua forinsecus admoniti ipsi intrinsecus ueritate lucente haec falsa esse per-
spicimus, fides in nostro corde antecessisset, quae nos indueret pietate, nonne incassum quae uera sunt audiremus? ac per hoc, quoniam id quod ad eam pertinebat fides egit, ideo subsequens ratio aliquid eorum quae inquirebat inuenit. falsae itaque rationi non solum ratio uera, qua id quod credimus 15 intellegimus, uerum etiam fides ipsa rerum nondum intellectarum sine dubio praeferenda est. melius est enim quamuis nondum uisum credere quod uerum est, quam putare te uerum uidere quod falsum est. habet namque fides oculos suos, quibus quodam modo uidet uerum esse quod nondum uidet, 20 et quibus certissime uidet nondum se uidere quod credit. porro autem qui uera ratione iam quod tantummodo credebat

1 cap. CCXXV A CCXLII P CCXLIII Gv 2 ex] om. P

de trinitate ex epistola A consentium A ^{cetera} post Consentium
add. MV: et si non nocet quomodo eis prosit cum baptizantur paren-
tum fides quorum eis non potest obesse perfidia; cf. cap. CCXXI
3 cogitationes V carnales AV figmentum] firmamentum v
4 uera ratio] ueneratio v labefactari v incipiet V: incipit Pv
coeperit A 6 confingere (r ras.) P atque] om. A a APv:
ad P'V fidem nostram P'V 7 excussare scripsi (cf. Rönisch l. c.
p. 215): excusare V excutere Av festinamus v puluere V
8 fantasmatum v manere V: remanere APv 9 ratione v
forinsecus A 10 ueritatis v lucente] luce ne v praespiciamus
A 12 audirem v 15 rationi] ratione (corr. m. 2) A ratio V
16 intellecturum A 18 te] om. v 19 uideri v 21 et] ex v

intellegit, profecto praeponendus est ei qui cupit adhuc intellegere quod credit. si autem nec cupit et ea quae intelligenda sunt credenda tantummodo existimat, cui rei fides pro sit ignorat. nam pia fides sine spe et sine caritate esse non uult. sic igitur homo fidelis debet credere quod nondum uidet, ut uisionem et speret et amet.

Et uisibilium quidem rerum praeteritarum, quae temporaliter transierunt, sola fides est, quoniam non adhuc uidenda sperantur, sed facta et transacta creduntur. sicut est illud, quod
 10 Christus semel pro peccatis nostris mortuus est et resurrexit, nec iam moritur et mors ei ultra non dominabitur. ea uero quae nondum sunt, sed futura sunt, sicut nostrorum spiritualium corporum resurrectio, ita creduntur, ut etiam uidenda sperentur, sed ostendi modo nullo possunt modo. quae uero ita
 15 sunt, ut neque praetereant neque futura sint, sed aeterna permaneant, partim sunt inuisibilia, sicut iustitia, sicut sapientia, partim uisibilia, sicut Christi immortale iam corpus. sed inuisibilia intellecta conspiciuntur ac per hoc et ipsa modo quodam sibi congruo uidentur et, cum uidentur, multo
 20 certiora sunt quam ea quae corporis sensus attingit; sed ideo dicuntur inuisibilia, quia oculis istis mortalibus uideri omnino non possunt. at illa quae uisibilia sunt permanentia possunt, si ostendantur, etiam his mortalibus oculis conspici, sicut se discipulis post resurrectionem dominus ostendit, sicut etiam
 25 post ascensionem apostolo Paulo et diacono Stephano.

10 cf. Rom. 6, 9 sq. 24 cf. Matth. 28 Marc. 16 Luc. 24
 Io. 20 sq. 25 cf. Act. 9, 3 sq. et 7, 55

1 proponendus A 3 existimat V 5 nondum PVv: non
 A 6 uidet (e ex i corr.) A ut] et v 8 speratur V
 10 semel] om. v nostris] om. v resurrexit A 11 moritur V
 (cf. gr. ἀποθνήσκει): morietur Av 13 etiam AV: iam v 14 modo
 nullo] nullo modo v 15 ut neque PVv: utque A 17 sapientia]
 patientia v uisibilia || fol. 66^v bilia A 18 conspiciuntur A
 19 cum uidentur] om. v 20 cerciora A quae] quam v
 22 permanentia possunt] om. v 23 ostendatur A 25 ascensione
 V Paulo PVv: om. A

Proinde ista uisibilia permanentia ita credimus, ut, etiam si non demonstrantur, speremus ea nos quandoque uisuros, nec ea conemur ratione intellectuque comprehendere, nisi ut ea, quia uisibilia sunt, ab inuisibilibus distinctius cogitemus: et cum cogitatione qualia sint imaginamur, satis utique nouimus ea nobis nota non esse. nam et Antiochiam cogito incognitam, sed non sicut Carthaginem cognitam; illam quippe uisionem cogitatio mea fingit, hanc recolit, nequaquam tamen dubito, siue quod de illa testibus multis, siue quod de ista meis aspectibus credidi. iustitiam uero et sapientiam et quid-
 quid eius modi est non aliter imaginamur, aliter contuemur, sed haec inuisibilia simplici mentis atque rationis intentione intellecta conspiciamus sine ullis formis et modulis corporalibus, sine ullis liniamentis figurisque membrorum, sine ullis localibus siue finibus siue spatiis infinitis. ipsumque lumen, quo cuncta ista discernimus, in quo nobis satis apparet quid credamus incognitum, quid cognitum teneamus, quam formam corporis recordemur, quam cogitatione fingamus, quid corporis sensus attingat, quid imaginetur animus simile corpori, quid certum et omnium corporum dissimillimum intelligentia contempletur: hoc ergo lumen, ubi haec cuncta diiudicantur, non utique sicut huius solis et cuiusque corporei luminis fulgore per localia spatia circumquaque diffunditur mentemque nostram quasi uisibili candore conlustrat, sed inuisibiliter et ineffabiliter, et tamen intellegibiliter lucet tamque nobis certum est, quam nobis efficit certa quae secundum ipsum cuncta conspiciamus.

1 uisibilia (b in v corr. m. 2) V	3 comprahendere A
5 cum] com A	6 et] om. v
A antiociam v	7 cartaginem A
8 hanc] haec A	9 ista "eis (m add. m. 2) A
10 modulis Av	13 modulis V:
15 ipsoque A	18 recordemur] refordemur (d del., m add. m. 2) V
fingamus] ficamus A	19 simili A
20 dissimillimum V: dissimillium A	20 dissimillimam v
21 deiudicantur A	22 fulgor AP'v
25 et tamen intellegibiliter] om. MV	26 efficit V: efficit A efficit v
	quae] quo v

Cum igitur tria sint rerum genera, quae uidentur, unum corporalium, sicut hoc caelum et terra et quidquid in eis corporeus sensus cernit et tangit, alterum simile corporalibus, sicut sunt ea quae spiritu cogitata imaginamur, siue recordata
 5 uel oblata quasi corpora contuemur; unde sunt etiam uisiones, quae uel in somnis uel in aliquo mentis excessu his quasi localibus quantitibus ingeruntur; tertium ab utroque discretum, quod neque sit corpus neque habeat ullam similitudinem corporis, sicuti est sapientia, quae mente intellecta
 10 conspicitur et in cuius luce de his omnibus ueraciter iudicatur: in quo istorum genere credendum est esse istam quam nosse uolumus trinitatem? profecto aut in aliquo aut in nullo. si in aliquo, eo utique quod est aliis duobus praestantius, sicut est sapientia. quod si donum eius in nobis est et minus
 15 est quam illa summa et incommutabilis quae dei sapientia dicitur, puto quod non debemus dono suo inferius cogitare donantem. si autem aliquis splendor eius in nobis est, quae nostra sapientia dicitur, quantumcumque eius per speculum et in aenigmate capere possumus, oportet eam et ab omni-
 20 bus corporibus et ab omnibus corporum similitudinibus secer-
 namus.

Si autem in nullo istorum genere esse putanda est ista trinitas et sic est inuisibilis, ut nec mente uideatur, multo minus de illa huius modi opinionem habere debemus, ut eam
 25 rebus corporalibus uel corporalium rerum imaginibus similem esse credamus. non enim corpora pulchritudine molis aut magnitudine superat, sed dissimilitudine ac disparilitate na-

2 hoc] hunc *Pv* terram *v* 3 simile *A* 4 spirito *A*
 5 imānamur (*corr. m. 2*) *A* 5 oblata *AG¹Vv*: oblita *G³* con-
 tinentur *v* 7 loqualibus *V* 8 similitudine *A* 10 conspici-
 untur *v* 13 si *AV*: *om. v* 15 summam (*m del. m. 2*) *A*
 16 puto quod — 18 dicitur *AGPv*: *om. MV* 18 quantumque *A*
 19 in] *om. v* enigmatē *libri* 20 corporibus et ab omnibus] *om.*
v 22 putanda *PVv*: pacanda *A* 24 de illa *APv*: *om. V* ut *Av*:
 quod *V* eam] ea *A* 25 simile *A* 26 pulchritudine molis
Av: pulchritudinem oculis *V* 27 magnitudinem (*m del. m. 1*) *V*

turae. et si discreta est a comparatione bonorum animi nostri, qualia sunt sapientia, iustitia, caritas, castitas et cetera talia, quae profecto non mole corporis pendimus nec eorum quasi corporeas formas cogitatione figuramus, sed ea quando recte intellegimus, sine aliqua corpulentia uel similitudine corpulentiae in luce mentis aspicimus: quanto est ab omnium qualitatum et quantitatum corporalium comparatione discretior? ~~non eam~~ tamen a nostro intellectu omnino abhor-
 rere apostolus testis est, ubi ait: inuisibilia enim eius a constitutione mundi per ea quae facta sunt in-
 tellecta conspiciuntur, sempiterna quoque eius uirtus ac diuinitas. ac per hoc, cum eadem trinitas fecerit et corpus et animam, sine dubitatione est utroque praestantior. anima itaque considerata maxime humana et rationalis atque intellectualis, quae ad eius imaginem facta
 est, si cogitationes nostras et intellegentias non euicerit, sed eius quod habet praecipuum, id est ipsam mentem atque intellegentiam, mente atque intellegentia potuerimus apprehendere, non erit fortassis absurdum, ut eam ad suum quoque creatorem intellegendum ipso adiuuante meditemur attollere.
 si autem in se ipsa deficit sibiue succumbit, pia fide contenta sit, quamdiu peregrinatur a domino, donec fiat in homine quod promissum est, faciente illo, qui potens est, sicut ait apostolus, facere supra quam petimus et intellegimus.

25

Restat itaque, ut ita credamus unius esse substantiae trinitatem, ut ipsa essentia non aliud sit quam ipsa trinitas. ad quam uidendam quantumlibet in hac uita proficiamus, per speculum erit et in aenigmate quod uidebimus. cum uero

9 Rom. 1, 20

22 cf. II Cor. 5, 6

23 Eph. 3, 20

3 talia] alia A	nec] non A	5 corpulentia] copulentia V
uel AV: siue v	9 testes A	14 maximae A humana et]
humanae V	17 quod] quid v	18 mente atque intellegentia]
eras. V; om. v	apprehendere A	20 attollere] re eras. V
21 in se] ipse (p in n corr. m. I) V	22 quamdiu A	26 sub-
'stantiae A	29 enigmate libri	

quod in resurrectione promittitur spiritale corpus habere coeperimus, siue illam mente siue mirabili modo, quoniam ineffabilis est spiritalis corporis gratia, etiam corpore uideamus, non tamen per locorum interualla nec in parte minorem, in
 5 parte maiorem, quoniam non est corpus et ubique tota est, pro nostra capacitate uidebimus.

Quod uero posuisti in epistula tua, uideri tibi, uel potius quod uidebatur tibi nihil uiuum secundum substantiam inesse iustitiae ideoque te non posse adhuc deum, id est uiuentem naturam iustitiae similem cogitare, „quia iustitia“
 10 sicut dicis „non in se, sed in nobis uiuit, immo potius nos secundum illam uiuimus, ipsa uero per se iustitia nequaquam uiuit“: ad hoc ut tibi ipse respondeas, illud intueri, utrum recte dici possit uitam ipsam non uiuere, qua fit, ut uiuat
 15 quidquid non falso dicimus uiuere. puto enim absurdum tibi uideri, ut per uitam uiuatur et uita non uiuat. porro si uita ipsa praecipue uiuit, qua uiuit omne quod uiuit, recole, obsecro, quas dicat scriptura diuina animas mortuas; profecto inuenies iniustas, impias, infideles. nam licet per
 20 illas uiuant corpora impiorum, de quibus dictum est, quod mortui sepeliunt mortuos suos, et ibi intellegantur etiam iniquae animae non esse sine aliqua uita — neque enim aliter ex eis possent corpora uiuere, nisi qualicumque uita, qua omnino animae carere non possunt, unde immortales merito
 25 uocantur — non tamen ob aliud amissa iustitia dicuntur mortuae, nisi quia et animarum licet immortaliter uita qualicumque uiuentium uerior et maior uita iustitia est, tamquam uita uitarum; quae cum sunt in corporibus, etiam

21 cf. Matth. 8, 22

1 habere *Av*: debere *V* 2 mentem *A* 3 gratiam *A*
 uideamur *A* 4 minorem in parte *GPv*: minorem nec in parte *G³*; *om.*
AMV 7 epistola *v* 8 uidebatur] *om.* *v* uiuum *A* 10 natura *v*
 quia *V*: quae *APv* 11 nos *Av*: non *V* 13 ad
 hoc] adhuc *v* 17 qua *Av*: qui *V* 21 sepeliunt *V*: sepeliant
Av intellegantur *A* 23 qua] quae (i ras.) *A* 27 qualis-
 cumque *v* iustitia est] iustitiae *v* 28 uita] uitam *A*

ipsa corpora uiua sunt, quae per se ipsa uiuere nequeunt. quapropter si animae non possunt nisi etiam in se ipsis utcumque uiuere, quia ex eis uiuunt et corpora, a quibus deserta moriuntur: quanto magis uera iustitia etiam in se ipsa uiuere intellegenda est, ex qua sic uiuunt animae, ut hac amissa mortuae nuncupentur, quamuis quantulacumque uita non desinant uiuere.

Ea porro iustitia, quae uiuit in se ipsa, procul dubio deus est atque incommutabiliter uiuit. sicut autem, cum sit in se ipsa uita, etiam nobis fit uita, cum eius efficimur utcumque participes: ita, cum in se ipsa sit iustitia, etiam nobis fit iustitia, cum ei cohaerendo iuste uiuimus et tanto magis minusue iusti sumus, quanto illi magis minusue cohaeremus. unde scriptum est de unigenito filio dei, cum sit utique patris sapientia atque iustitia et semper in se ipsa sit, quod factus sit nobis a deo sapientia et iustitia et sanctificatio et redemptio, ut, quemadmodum scriptum est, qui gloriatur, in domino gloriatur. quod quidem et ipse uidisti addendo atque dicendo: „nisi forte non haec humanae aequitatis, sed illa quae deus est sola asseratur esse iustitia“. est plane ille summus deus uera iustitia uel ille uerus deus summa iustitia, quam profecto esurire ac sitire, ea nostra est in hac peregrinatione iustitia, et qua postea saturari, ea nostra est in aeternitate plena iustitia. non ergo deum nostrae iustitiae similem cogitemus, sed cogitemus nos potius tanto similiores deo, quanto esse potuerimus eius participatione iustiores.

16 I Cor. 1, 30 sq.

1 nequaeunt A	3 eis AV: his v	6 nuncupentur A
desinant] desinent A	sinant v	9 in] om. A
10 eius Vv: eis AP	efficiamur A	12 iustitiam A
		coherendo Av
(et 13) magis Av: maius V (cf. p. 44, 12)	14 unigenitu A	19 ni ^u
forte (si add. m. 2) A	21 summus (us ex e corr. m. 1) V	uel ille—
iustitia AGPv: om. V	22 summa GPv: summus A	profecto
(to ex tu corr.) A	sitire V: sitire debemus APv	24 nostra]
nam v	iustia ^u (ti add. m. 2) A	27 iustioris A

Si ergo cauendum est, ne iustitiae nostrae similem putemus deum, quoniam lumen, quod inluminat, incommutabiliter excellentius illo est quod inluminatur: quanto magis cauere oportet, ne aliquid inferius et quodam modo decoloratius eum
 5 esse credamus, quam est nostra iustitia? quid est autem aliud iustitia, cum in nobis est, uel quaelibet uirtus, qua recte sapienterque uiuitur, quam interioris hominis pulchritudo? et certe secundum hanc pulchritudinem magis quam corpus sumus ad imaginem dei. unde nobis dicitur: nolite con-
 10 formari huic saeculo, sed reformamini in nouitate mentis uestrae ad probandum nos, quae sit uoluntas dei, quod bonum et placitum et perfectum. si ergo non in mole neque in distantibus per loca sua partibus, sicut corpora siue cernuntur siue cogitantur, sed in uirtute
 15 intellegibili, qualis est iustitia, mentem dicimus seu nouimus seu uolumus pulchram et secundum hanc pulchritudinem reformamur ad imaginem dei: profecto ipsius dei, qui nos reformauit et reformat ad imaginem suam, non in aliqua mole corporea suspicanda est pulchritudo, eoque iustorum mentibus
 20 credendus est incomparabiliter pulchrior, quo est incommutabiliter iustior.

9 Rom. 12, 2

2 incommutabiliter *MV*: incomparabiliter *AGPv* 3 illo est *V*:
 est illo *AG* ^{est} illo *v* quod] quo *V* 4 decoloratius *AGv*:
 decoratius *V* 6 rectae *A* 7 sapienterque] sapienter quia *G*¹
 11 mentes *A* 12 placitum] placitum est *A* bene placitum *P*
 13 in mole] immobile *v* 16 hunc *A* 17 profectu *A* pro-
 fecto—dei] *om. v* 18 in] *om. v* 19 pulchritudo (tu *add. m. 2*)
V pulchritudo *A* 20 incommutabiliter *MV*: incomparabiliter *A*
GPv

CCXXIII.

DE VNITATE PATRIS ET FILII ET SPIRITVS SANCTI, QVAE EST
VNVS ET SOLVS ET VERVS DEVS. EX LIBRO DE TRINITATE
I, TITVLO VI.

243 Qui dixerunt dominum nostrum Iesum Christum non esse 5
deum aut non esse uerum deum aut non cum patre unum et
solum deum aut non uere immortalem, quia mutabilem,
manifestissima diuinorum testimoniorum et consona uoce con-
uicti sunt. unde sunt illa: in principio erat uerbum,
et uerbum erat apud deum, et deus erat uerbum. 10
manifeste enim uerbum dei filium dei unicum accipimus, de
quo post dicit: et uerbum caro factum est, propter
natiuitatem incarnationis eius, quae facta est in tempore ex
uirgine. in eo autem declarat non tantum deum esse sed
etiam eiusdem cum patre substantiae, quia, cum dixisset: et 15
deus erat uerbum, hoc erat, inquit, in principio
apud deum; omnia per ipsum facta sunt, et sine
ipso factum est nihil. neque enim dicit omnia, nisi
quae facta sunt, id est omnem creaturam. unde liquido
apparet ipsum factum non esse per quem facta sunt omnia; 20
et si factus non est, creatura non est; si autem creatura non
est, eiusdem cum patre substantiae est. omnis enim sub-
stantia, quae deus non est, creatura est, et quae creatura non
est, deus est. et si non est filius eiusdem substantiae, cuius
pater, ergo facta substantia est; si facta substantia est, non 25
omnia per ipsum facta sunt; at si omnia per ipsum facta

9 Io. 1, 1

12 Io. 1, 14

15 Io. 1, 2 sq.

1 cap. CCXXVI A CCXLIII P CCXLIII G; om. v 2 quae] qui
AGP est] P² in ras.; sunt AGP¹ 4 titulo VI] inter cetera et ad
locum A 6 aut non cum—solum deum AGPv: om. MV non cum]
non esse cum Gv 11 manifeste MV: manifestum A manifestum est
Gv enim MV: enim quod AGv uerbum] uerum Gv filium
dei AGPv: om. MV 15 quia] qui v 16 inquit A 17 apud
AGv 21 si autem] et si v 25 substantia *** non (est add. m. 2) A
26 at si—facta sunt AGv: om. V at Gv: ut A

sunt, unius igitur eiusdemque cum patre substantiae est, et ideo non tantum deus sed et uerus deus. quod idem Iohannes apertissime in epistula sua dicit: scimus, quod filius dei uenerit et dederit nobis intellectum, ut cognoscamus uerum et simus in uero, filio eius Iesu Christo. hic est uerus deus et uita aeterna.

Hinc etiam consequenter intellegitur non tantummodo de patre dixisse apostolum Paulum: qui solus habet immortalitatem, sed de uno et solo deo, quod est ipsa trinitas. neque enim ipsa uita aeterna mortalis est secundum aliquam mutabilitatem, ac per hoc filius dei, quia uita aeterna est, cum patre etiam ipse intellegitur, ubi dictum est: solus habet immortalitatem; eius enim uitae aeternae et nos participes facti pro modulo nostro immortales efficimur. sed aliud est ipsa cuius participes efficimur uita aeterna, aliud nos qui eius participatione uiuimus in aeternum. si enim dixisset: „quem temporibus propriis ostendit pater beatus et solus potens, rex regum et dominus dominantium, qui solus habet immortalitatem“, nec sic inde separatum filium oporteret intellegi. neque enim, quia ipse filius alibi loquens uoce sapientiae — ipse est enim sapientia dei — ait: gyrum caeli circuiui sola, separauit a se patrem, quanto magis ergo non est necesse, ut tantummodo de patre praeter filium intellegatur quod dictum est: solus habet immortalitatem, cum ita dictum sit: ut serues, inquit, mandatum sine macula, inreprehensibile, usque in aduentum domini nostri Iesu Christi, quem temporibus pro-

3 I Io. 5, 20 8 (et 12) I Tim. 6, 16 21 cf. I Cor.
1, 24 Eccli. 24, 5 25 I Tim. 6, 14 sqq.

1 substantiae]	substantia V	2 iohannis A	5 simus (i ex
u corr.) A	7 intelligitur A	11 aeterna A	13 aeternae]
ueterinae A	14 modolo A	immortalis A	15 efficimus v
uita aeterna AGv:	uitae aeternae V	16 uiuimus V:	uiuemus A
Gv	17 ostendit A'G'V:	ostendet A'G'v	19 sic] sit A
21 girum v	22 circuiui Vv:	circuii A	24 solus] qui solus v
25 inquit A	26 inreprehensibile A		

priis ostendit beatus et solus potens, rex regum et dominus dominantium, qui solus habet immortalitatem et lucem habitat inaccessibilem, quem nemo hominum uidit nec uidere potest; cui est honor et gloria in saecula saeculorum. in quibus uerbis nec pater proprie nominatus est nec filius nec spiritus sanctus, sed beatus et solus potens, rex regum et dominus dominantium, quod est unus et solus et uerus deus, ipsa trinitas.

Nisi forte quae secuntur conturbabunt hunc intellectum,¹⁰ quia dixit: quem nemo hominum uidit nec uidere potest, cum hoc etiam ad Christum pertinere secundum eius diuinitatem accipiat, quam non uiderunt Iudaei, qui tamen carnem uiderunt et crucifixerunt. uideri autem diuinitas humano uisu nullo modo potest, sed eo uisu uidetur, quo¹⁵ iam qui uident, non homines, sed ultra homines sunt. recte ergo ipse deus trinitas intellegitur beatus et solus potens, ostendens aduentum domini nostri Iesu Christi temporibus propriis. sic enim dictum est: solus habet immortalitatem, quomodo dictum est: qui facit mirabilia solus. quod uelim scire, de quo dictum accipiunt; si de patre tantum, quomodo ergo uerum est quod ipse filius dicit: quaecumque enim pater facit, haec eadem et filius facit similiter? an quicquam est inter mirabilia mirabilius quam resuscitare et uiuificare mortuos? dicit autem²⁵ idem filius: sicut pater suscitatur mortuos et uiuificat, sic et filius quos uult uiuificat. quomodo ergo solus pater facit mirabilia, cum haec uerba nec patrem tantum nec

20 Ps. 71, 18

23 Io. 5, 19

26 Io. 5, 21

1 ostendet v	potens] om. v	3 quem] que A	4 uidit
Vv: uidet A	6 propriae A	10 sequuntur AGv	conturbabunt] conturbabunt V perturbabunt AGv
G	13 eius V: eiusdem AGv	15 humano uisu AGv: h. usu V	21 uelim
eo] ideo v	uiso (o ex u corr.) A	18 ostendens] om. A	21 uelim
AV: uellem Gv	dictum] dictum est G ¹	dictum esse G ² v	accipiunt V: accipiant AGv
24 filius] filius similiter G ¹	22 quomodo] modo A	ergo] om. Gv	
	25 autem] h... v		

filium tantum permittant intellegi, sed utique deum unum, uerum, solum, id est patrem et filium et spiritum sanctum?

Item dicit idem apostolus: nobis unus deus pater, ex quo omnia et nos in ipso, et unus dominus Iesus
 5 Christus, per quem omnia et nos per ipsum. quis dubitet eum omnia quae creata sunt dicere, sicut Iohannes: omnia per ipsum facta sunt? quaero itaque, de quo dicit alio loco: quoniam ex ipso et per ipsum et in ipso sunt omnia, ipsi gloria in saecula saeculorum?
 10 si enim de patre et filio et spiritu sancto, ut singulis personis singula tribuantur, ex ipso, ex patre, per ipsum, per filium, in ipso, spiritu sancto, manifestum, quod pater et filius et spiritus sanctus unus deus est, quando singulariter intulit: ipsi gloria in saecula saeculorum. unde enim
 15 coepit hunc sensum, non ait: o altitudo diuitiarum sapientiae et scientiae „patris aut filii aut spiritus sancti“, sed sapientiae et scientiae dei; quam inscrutabilia sunt iudicia eius et inuestigabiles uiae ipsius. quis enim cognouit sensum domini? aut quis con-
 20 siliarius eius fuit? aut quis prior dedit illi, et retribuetur ei? quoniam ex ipso et per ipsum et in ipso sunt omnia; ipsi gloria in saecula saeculorum. amen. si autem hoc de patre tantummodo intellegi uolunt, quomodo ergo omnia per patrem sunt, sicut hic dicitur, et
 25 omnia per filium, sicut ad Corinthios, ubi ait: et unus dominus Iesus Christus, per quem omnia, et sicut in euangelio Iohannis: omnia per ipsum facta sunt? si enim alia per patrem, alia per filium, iam non omnia per patrem nec omnia per filium; si autem omnia per patrem et

3 (et 25) I Cor. 8, 6 7 (et 27) Io. 1, 3 8 (et 15) Rom. 11, 33 sqq.

1 intellegi AV: intellegant v 7 omnia] om. G¹ 11 patre (om. ex) G¹Pv 12 filium (om. per) G¹Pv spiritu APV: in spiritu Gv 16 fili V 18 inuestigabiles A ipsius AV: eius v
 20 prior dedit illi V: ei prior dedit AGv 24 patrem v: patre AV sunt] om. v 29 nec PVv: et A autem] haec v

omnia per filium, eadem per patrem quae per filium. aequalis ergo patri est filius et inseparabilis operatio est patris et filii, quia, si uel filium fecit pater, quem non fecit ipse filius, non omnia per filium facta sunt; at omnia per filium facta sunt: ipse igitur factus non est, ut cum patre faceret omnia, 5 quae facta sunt. quamquam nec ab ipso uerbo tacuerit apostolus et apertissime omnino dixerit: qui cum in forma dei esset, non rapinam arbitratus est esse aequalis deo, hic deum proprie patrem appellans, sicut alibi: caput autem Christi deus est. 10

Similiter et de spiritu sancto collecta sunt testimonia, quibus ante nos qui haec disputauerunt abundantius usi sunt, quia et ipse deus, et non creatura. quod si non creatura, non tantum deus — nam et homines dicti sunt dii — sed etiam uerus deus. ergo patri et filio prorsus aequalis et in trinitatis uni- 15 tate consubstantialis et coaeternus. maxime uero illo loco satis claret, quod spiritus sanctus non sit creatura, ubi iubemur non seruire creaturae, sed creatori, non eo modo, quo iubemur per caritatem seruire inuicem, quod est graece δουλεύειν, sed eo modo, quo tantum deo seruitur, quod est 20 graece λατρεύειν; unde idololatrae dicuntur qui simulacris eam quae deo debetur exhibent seruitutem. secundum hanc enim seruitutem dictum est: dominum deum tuum adorabis et illi soli seruiēs. nam hoc distinctius in graeca scriptura inuenitur: λατρεύσεις enim habet. porro si tali serui- 25

7 Philipp. 2, 6 10 I Cor. 11, 3 14 cf. Ps. 81, 6 18 cf. Rom. 1, 25 19 cf. Gal. 5, 13 23 Deut. 6, 13

1 quae per filium] q. p filium A 2 ergo patri est V: est ergo p. A
ergo patri v patris] patri A 3 uel filium] sine filio v 4 at
omnia — facta sunt] om. A; add. P¹ in ras. 6 ipso Av: ipse V
9 propriae A patrem proprie v 10 est V: om. AGv 12 usi
Av: uisi V 13 quā V 14 tantum AV: tamen v dii] di A
deus uerus A 15 in] om. A 19 est] add. A¹ supr. uers.
20 ΔΟΥΛΕΥΕΙΝ V: duleuin AGv quod] quod v 21 ΛΑΤΡΕΥΕΙΝ
V: latreuin AGv idololatriae V idolatre AGv 22 seruitutem
exhibent (exibent A) quae debetur deo AGv 25 inuenitur] om.
G¹v ΛΑΤΡΕΥCΙC V latreusis AGv

tute creaturae servire prohibemur — quando quidem dictum est: dominum deum tuum adorabis et illi soli seruias; unde et apostolus detestatur eos qui coluerunt et seruierunt creaturae potius quam creatori — non est utique creatura
 5 spiritus sanctus, cui ab omnibus sanctis talis seruitus exhibetur dicente apostolo: nos enim sumus circumcisio, spiritui dei seruientes, quod est in graeco *λατρείοντες*; plures enim codices etiam latini sic habent: qui spiritui dei seruimus; graeci autem omnes aut paene omnes. in
 10 nonnullis autem exemplaribus latinis inuenimus non spiritui dei seruimus, sed spiritu deo seruimus. sed qui in hoc errant et auctoritati grauiori cedere detractant, numquid et illud uarium in codicibus reperiunt: nescitis, quia corpora uestra templum in uobis est spiritus sancti,
 15 quem habetis a deo? quid autem insanius magisque sacrilegum est, quam ut quisquam dicere audeat membra Christi templum esse creaturae minoris secundum ipsos, quam Christus est? alio enim loco dicit: corpora uestra membra sunt Christi. si autem quae membra sunt Christi,
 20 templum est spiritus sancti, non est creatura spiritus sanctus, quia cui corpus nostrum templum exhibemus, necesse est, ut huic eam seruitutem debeamus, qua non nisi deo seruendum est, quae graece appellatur *λατρεία*. unde consequenter dicit: glorificate ergo et portate deum in corpore uestro.

2 Deut. 6, 13 6 Philipp. 3, 3 13 I Cor. 6, 19
 18 I Cor. 6, 15 24 I Cor. 6, 20

1 seruire creaturae v seruire] *om.* G¹ 3 testatur G¹
 5 omnibus] hominibus A 7 *ΛΑΤΡΕΥΟΝΤΕΣ* V: latreuontes A
 G² latreuolentes G¹v 8 sic] *om.* v 9 autem] autem haec
 v 11 spiritu. (i ras.) G 12 auctoritate A'G¹v detractant
 (e *add. m.* 3) G 13 repperiunt G¹Vv 14 sancti] *scs* v 15 magis-
 que] maiusque v 17 quam] qua v 20 sancti] *scs* v sanctus
 AGPv: *sci* V 23 quae] quod v *ΛΑΤΡΕΙΑ* V latria AGv
 24 corpore uestro AG¹V: cordibus uestris G¹v

CCXXV.

QVOD VNIGENITVS DEI FILIVS PROPTER FORMAM SERVI MINOR
PATRE DICATVR, QVI IN FORMA DEI AEQUALIS EST PATRI.

EX LIBRO DE TRINITATE SVpra SCRIPTO, TITVLO VII.

244 [His et talibus diuinarum scripturarum testimoniis, quibus, 5
ut dixi, priores copiosius usi expugnauerunt haereticorum
tales calumnias uel errores, insinuat^r fidei nostrae unitas et
aequalitas trinitatis. sed] quia multa in sanctis libris propter
incarnationem uerbi dei, quae pro salute nostra reparanda
facta est, ut mediator dei et hominum esset homo Christus 10
Iesus, ita dicuntur, ut maiorem filio patrem significant uel
etiam apertissime ostendant: errauerunt homines minus dili-
gentes, scrutantes uel intuentes uniuersam seriem scripturarum,
et ea quae de Christo Iesu secundum hominem dicta sunt ad
eius substantiam, quae ante incarnationem sempiterna erat et 15
sempiterna est, transferre conati sunt. et illi quidem dicunt
minorem esse filium, quam pater est, quia scriptum est ipso
domino dicente: pater maior me est. ueritas autem
ostendit secundum istum modum etiam se ipso minorem
filium; quomodo enim non etiam se ipso minor factus est 20
qui semet ipsum exinaniuit formam serui accipi-
ens? neque enim sic accepit formam serui, ut amitteret for-
mam dei, in qua erat aequalis patri. si ergo ita accepta est
forma serui, ut non amitteretur forma dei, cum et in forma
serui et in forma dei idem ipse sit filius unigenitus dei patris, 25
in forma dei aequalis patri, in forma serui mediator dei et
hominum, homo Christus Iesus: quis non intellegat, quod in

10 cf. I Tim. 2, 5

18 Io. 14, 28

21 Philipp. 2, 7

1 cap. CCXXVII A CCXLIII P CCXLV Gv 4 ex] ex eodem
AGPv supra scripto] om. AGPv titulo VII] om. A 5 quae
uncinis inclusi om. MV 6 hereticorum AGv 7 insinuat^r]
et insinuata est G^v 12 ostendent V diligentes V: diligenter
Av 13 uniuersa V 14 quae AGv: om. V 17 filium esse
Av pater est AV: patrem v 18 dicentem A 19 secundum]
se secundum V 20 minor] om. v 25 patris AV: patris et v

forma dei etiam ipse se ipso maior est, in forma autem serui etiam se ipso minor est? non itaque immerito scriptura utrumque dicit, et aequalem patri filium et patrem maiorem filio; illud enim propter formam dei, hoc autem propter formam
 5 serui sine ulla confusione intellegitur. et haec nobis regula per omnes sanctas scripturas dissoluendae huius quaestionis ex uno capite epistolae Pauli apostoli promitur, ubi manifestius ista distinctio commendatur. ait enim: qui cum in forma dei esset, non rapinam arbitratus est esse
 10 aequalis deo, sed semet ipsum exinaniuit formam serui accipiens, in similitudine hominum factus et habitu inuentus ut homo. est ergo dei filius deo patri natura aequalis, habitu minor; in forma enim serui, quam accepit, minor est patre, in forma autem dei, in qua
 15 erat etiam antequam hanc acciperet, aequalis est patri. in forma dei uerbum, per quod facta sunt omnia, in forma autem serui factus ex muliere, factus sub lege, ut eos qui sub lege erant redimeret. proinde in forma dei fecit hominem, in forma serui factus est homo. nam si pater tantum sine
 20 filio fecisset hominem, non scriptum esset: faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram. quia forma dei accepit formam serui, utrumque deus, utrumque homo; sed utrumque deus propter accipientem deum, utrumque autem homo propter acceptum hominem. neque
 25 enim illa susceptione alterum eorum in alterum conuersum atque mutatum est; nec diuinitas quippe in creaturam mutata

8 Philipp. 2, 6 sqq.

16 cf. Io. 1, 3

17 cf. Gal. 4, 4 sq.

20 Gen. 1, 26

2 etiam] etiam ipse A 3 maiorem] minorem v 6 scripturas sanctas v 7 capite V: capitulo Av epistolae v manifestius (u ex a (?) corr. m. 2) V 9 rapina A 10 ipso A 11 similitudine V (cf. gr. ἐν ὁμοιώματι): similitudinem Av 12 inuentus A 14 accipit A 15 hanc V: ne A; om. v acciperet V: accipisset Pv accipisset A 18 redemeret A 19 forma] om. v 22 quia V: ergo quia AGPv forma] in forma A formā G¹ 25 alterum A conuersus v 26 mutatus v quippe] om. A creatura A

est, ut desisteret esse diuinitas, nec creatura in diuinitatem,
ut desisteret esse creatura.

[DE SVBIECTIONE, QVA FILIVS SVBICIENDVS DICTVR PATRI.
EX EODEM LIBRO DE TRINITATE.

245 Illud autem quod ait idem apostolus: cum autem ei
omnia subiecta fuerint, tunc et ipse filius sub-
iectus erit ei qui illi subiecit omnia aut ideo dictum
est, ne quisquam putaret habitum Christi, qui ex humana
creatura susceptus est, conuersum iri postea in ipsam diuini-
tatem uel, ut certius expresserim, deitatem, quae non est
creatura, sed est unitas incorporea trinitatis et incommutabilis
et sibimet consubstantialis et coaeterna natura, aut, si quis-
quam contendit, ut aliqui senserunt, ita dictum: et ipse
filius subiectus erit qui illi subiecit omnia, ut
ipsam subiectionem commutationem et conuersionem credat
futuram creaturae in ipsam substantiam uel essentiam crea-
toris, id est ut quae fuerat substantia creaturae fiat substantia
creatoris, certe uel hoc concedit quod non habet ullam dubi-
tationem, nondum hoc fuisse factum, cum dominus diceret:
pater maior me est. dixit enim hoc, non solum antequam
ascendisset in caelum, uerum etiam antequam passus resur-
rexisset a mortuis. illi autem qui putant humanam in eo

5 (et 13) I Cor. 15, 28

20 Io. 14, 28

1 creaturam *G¹V* diuinitate *A* 2 disisteret *A* creatura]
creatura CCXXVIII ex eodem libro primo *explicit liber A* 3 quae
uncinis inclusi desunt in MV cap. CCXLV P CCXLVI G^v
4 trinitate] t. I^o titulo VII° v 6 ipse (e *ex i corr.*) *P*
subiectus (ur *eras.*) *G* 8 quisquam *G^v*: quisque *P* 9 con-
uersum *G²v*: conuersus *G¹P* iri a: *om. GP^v* 11 trinitatis
G²: trinitas *G¹P^v* 12 quisquam *G^v*: quisque *P* 13 conten-
dit] condit *P* ut] aut (a *ras.*) *G* aliqui *G²P*: aliquis *G⁴v*
senserunt *G²P*: senserit *G⁴v* 14 erit] eritⁿ (ei *add. m. 3*) *G* 15 com-
mutationem *G²*: *om. G¹P^v* credit (a *add. m. 3?*) *P* 17 fuerat
substantiae *P*

naturam in deitatis substantiam mutari atque conuerti et ita dictum: tunc et ipse filius subiectus erit ei qui illi subiecit omnia, ac si diceretur: tunc et ipse filius hominis et a uerbo dei suscepta humana natura commutabitur in eius
 5 naturam, qui illi subiecit omnia: tunc futurum putant, cum post diem iudicii regnum tradiderit deo et patri, ac per hoc etiam secundum istam opinionem adhuc pater maior est quam forma serui, quae de uirgine accepta est. quod si et aliqui hoc affirmant, quod iam fuerit in dei substantiam mutatus
 10 homo Christus Iesus, illud certe negare non possunt, quod adhuc natura hominis manebat, quando ante passionem dicebat: quoniam pater maior me est. unde nulla cunctatio est secundum hoc esse dictum, quod forma serui maior est pater, cui in forma dei aequalis est filius. nec quisquam, cum
 15 audierit quod ait apostolus: cum autem dixerit, quia omnia subiecta sunt, manifestum, quia praeter eum qui subiecit illi omnia, ita existimet de patre intellegendum, quod subiecerit omnia filio, ut ipsum filium sibi omnia subiecisse non putet; inseparabilis enim est operatio
 20 patris et filii. alioquin nec ipse pater sibi subiecit omnia, sed filius ei subiecit, qui ei regnum tradidit et euacuat omnem principatum et omnem potestatem et uirtutem. de filio quippe ista dicta sunt: cum tradiderit, inquit, regnum deo et patri, cum euacuauerit omnem principatum et om-
 25 nem potestatem et uirtutem; ipse enim subiecit qui euacuat.

2 I Cor. 15, 28

12 Io. 14, 28

15 I Cor. 15, 27

23 I Cor. 15, 24

5 futurum <i>G³P</i> : futuram <i>G¹v</i>	6 deo <i>G¹v</i> : dei <i>P</i>	7 op-
pinionem <i>G</i>	adhuc] ad hoc <i>P</i>	8 formam <i>v</i>
<i>G¹v</i>	14 cui <i>G¹v</i> : cum <i>P</i>	13 formae
que <i>P</i>	nec] ne <i>G</i>	quisquam <i>G¹v</i> : quis-
16 manifestum] manifestum est <i>v</i>	17 illi omnia <i>G¹v</i> :	
omnia illi <i>P</i>	18 subierit (ce <i>add. m. 2</i>) <i>P</i>	filio] filius <i>P</i>
21 qui] q; <i>P</i>	23 et patri <i>G¹v</i> : patri <i>G¹P</i>	24 euacuerit (au
<i>add. m. 2</i>) <i>P</i>	25 potes- statem <i>P</i>	

Nec sic arbitremur Christum traditurum regnum deo et patri, ut adimat sibi; nam et hoc quidam uaniloqui crediderunt. cum enim dicitur tradere regnum deo et patri, non separatur ipse, quia simul cum patre unus deus est. sed diuinarum scripturarum incuriosos et contentionum studiosos fallit uerbum, quod positum est, donec; ita namque sequitur: oportet enim illum regnare, donec ponat inimicos sub pedibus suis, tamquam cum posuerit non sit regnaturus, nec intellegunt ita dictum, sicut est illud: confirmatum est cor eius; non commouebitur, donec uideat super inimicos suos; non enim, cum uiderit, iam commouebitur.]

CCXXVI.

DE REGNO, QVOD PATRI FILIVS DICTVR TRADITVRVS. EX
LIBRO DE TRINITATE SVpra SCRIPTO, TITVLO VIII. 15

246 Quid ergo est: cum tradiderit regnum deo et patri? quasi modo non habeat regnum deus et pater. sed quia omnes iustos, quibus nunc regnat ex fide uiuentibus, mediator dei et hominum homo Christus Iesus perducturus est ad speciem, quam uisionem dicit idem apostolus facie ad faciem, ita dictum est: cum tradiderit regnum deo et patri, ac si diceretur: „cum perduxerit credentes ad contemplationem dei et patris“. sicut enim dicit: omnia mihi tradita sunt a patre meo, et nemo nouit filium nisi pater; neque patrem quis nouit nisi filius et

3 I Cor. 15, 24 sq. 9 Ps. 111, 8 20 I Cor. 13, 12
23 Matth. 11, 27

1 arbitrem^r (ur *add. m. 2*) *G* Christum] *om. P* deo [”]patri
(et *add. m. 2*) *G* 3 tradere *P*: tradidit *Gv* 5 incuriosus *G¹P*
studiosus *G¹P* 6 falli *G¹P* uerbo *G¹*; *om. v* namque *G¹*:
qu^x nam *P* etiam quod *G¹v* 7 illum (m *ex d corr.*) *P* 8 cum
posuerit *G¹*: posuerit *G¹P* postea *G¹v* 13 num. et inscriptionem
om. GPv 18 quibus *PV*: in quibus *Gv* n^{um} regnat (unc *add.*
m. 2) *P* regnat nunc *v* 23 sicut *G¹MV*: sic *v*

cui uoluerit filius reuelare, tunc reuelabitur a filio pater, cum euacuauerit omnem principatum et omnem potestatem et uirtutem, id est ut necessaria non sit dispensatio similitudinum per angelicos principatus et potestates et uirtutes. ex quarum persona non inconuenienter intellegitur dici in cantico canticorum ad sponsam: similitudines auri faciemus tibi cum distinctionibus argenti, quoad usque rex in recubitu suo est, id est quoad usque Christus in secreto suo est, quia uita nostra abscondita est cum Christo in deo; cum Christus, inquit, apparuerit, uita uestra, tunc et uos cum ipso apparebitis in gloria. quod antequam fiat, uidemus nunc per speculum in aenigmate — hoc est in similitudinibus — tunc autem facie ad faciem.

Haec enim nobis contemplatio promittitur actionum omnium finis atque aeterna perfectio gaudiorum. filii dei enim sumus, et nondum apparuit quod erimus; scimus, quia cum apparuerit similes ei erimus, quoniam uidebimus eum, sicuti est. quod enim dixit famulo suo Moysi: ego sum qui sum; et dices itaque filiis Israhel: qui est, misit me ad uos: hoc contemplabimur, cum uiuemus in aeternum. ita quippe ait: haec est uita aeterna, ut cognoscant te unum uerum deum et quem misisti Iesum Christum. hoc fiet, cum uenerit dominus et inluminauerit occulta tenebrarum, cum tenebrae mortalitatis huius corruptionisque transierint. tunc erit mane nostrum, de quo in psalmo dicitur: mane ad-

2 I Cor. 15, 24 6 Cant. 1, 11 sq. 9 Col. 3, 3 sq. 12 I Cor.
13, 12 16 I Io. 3, 2 20 Ex. 3, 14 22 Io. 17, 3 25 cf.
I Cor. 4, 5 27 Ps. 5, 4

4 similitudinis v 8 quoad usque] quo usque v 11 appare-
bitis cum ipso Gv 13 enigmate GPVv 15 haec] hac v con-
templatione v 16 dei enim V: enim dei Gv 17 quod V:
quid G; deest in v 20 dices (e ex i corr.) P itaque G²Vv:
sic. (in ras.) P; om. G¹ 21 contemplabitur v 22 uiuemus (e
ex i corr.) P 23 est uita V: est autem uita GPv unum V:
solum Gv

stabo tibi et contemplabor. de hac contemplatione intellego dictum: cum tradiderit regnum deo et patri, id est cum perduxerit iustos, quibus nunc ex fide uiuentibus regnat mediator dei et hominum homo Christus Iesus, ad contemplationem dei et patris. [si desipio, corrigat me qui melius sapit; mihi aliud non uidetur. neque enim quaeremus aliud, cum ad illius contemplationem peruenerimus, quae nunc non est, quamdiu gaudium nostrum in spe est. spes autem, quae uidetur, non est spes; quod enim uidet quis, quid sperat? si autem quod non uidemus speramus, per patientiam expectamus, quoad usque rex in recubitu suo est. tunc erit quod scriptum est: adimplebis me laetitia cum uultu tuo. illa laetitia nihil amplius requiretur, quia nec erit quod amplius requiratur. ostendetur enim nobis pater et sufficiet nobis. quod bene intellexerat Philippus, ut diceret: domine, ostende nobis patrem et sufficit nobis; sed nondum intellexerat eo quoque modo id ipsum se potuisse dicere: „domine, ostende nobis te, et sufficit nobis“. ut enim hoc intellegeret, responsum est ei a domino: tanto tempore uobiscum sum, et non cognouistis me? Philippe, qui uidet me, uidet et patrem. sed quia uolebat eum ex fide uiuere, antequam illud posset uidere, secutus est et ait: non credis, quia ego in patre et pater in me? quamdiu enim sumus in corpore, peregrinamur a domino; per fidem enim ambulamus, non per speciem. contemplatio quippe merces

2 I Cor. 15, 24 8 Rom. 8, 24 sq. 12 cf. Cant. 1, 12
Ps. 15, 11 16 Io. 14, 8 sqq. 25 II Cor. 5, 6 sq.

1 de] *om. v* 3 quibus *G¹V*: in quibus *G¹v* 5 quae uncinis
inclusi desunt in MV desipio (*p in ras. G*) *Gv*: desideo *P*
6 queremus *v* quaerimus *GP* 10 quid (*d ex t corr.*) *P* 12 in
recubitu *scripsi* (*cf. p. 733, 8*): cubito *G¹* recubito *P* in accubitu
G¹v 15 ostendetur *G²*: ostenditur *P* ostendet *G¹v* pater]
patrem *G²Pv* sufficiat *G¹v* 17 sufficiet *G¹v* 18 potuisse
G²P: potius *G²v* 21 uidet me *P*: me uidet *Gv* uidet et *Gv*:
uidet et *P* 25 peregrinam^{ur} (*ur add. m. 2*) *G* 26 mercis *P*

est fidei, cui mercedi per fidem corda mundantur, sicut scriptum est: mundans fide corda eorum. probatur autem, quod illi contemplationi corda mundantur, illa maxime sententia: beati mundicordes, quoniam ipsi deum
 5 uidebunt. et quia haec est uita aeterna, dicit deus in psalmis: longitudine dierum replebo eum et ostendam illi salutare meum. siue ergo audiamus: „ostende nobis filium“, siue audiamus: ostende nobis patrem, tantundem ualet, quia neuter sine altero potest ostendi. unum
 10 quippe sunt, sicut ait: ego et pater unum sumus. denique propter ipsam inseparabilitatem sufficienter aliquando nominatur uel pater solus uel filius solus adimpletur nos laetitia cum uultu suo.

Nec inde separatur utriusque spiritus, id est patris et filii
 15 spiritus, qui spiritus sanctus proprie dicitur spiritus ueritatis, quem hic mundus accipere non potest. hoc est enim plenum gaudium nostrum, quo amplius non est, frui trinitatis deo, ad cuius imaginem facti sumus. propter hoc aliquando ita loquitur de spiritu sancto, tamquam ipse solus
 20 sufficiat ad beatitudinem nostram; et ideo solus sufficit, quia separari a patre ac filio non potest, sicut et pater solus sufficit, quia separari a filio et spiritu sancto non potest, et filius ideo sufficit solus, quia separari a <patre et> spiritu sancto non potest. quid enim sibi uult quod ait: si diligitis me,

2 Act. 15, 9 4 Matth. 5, 8 6 Ps. 90, 16 10 Io.
 10, 30 12 cf. Ps. 15, 11 15 Io. 14, 17 24 Io. 14, 15 sqq.

1 cui *G*: cum *P* cuius *v* mercede *GPv* 3 illi *P*: illa
Gv contemplatione *Gv* mundentur *P* 4 sententiae *P*
mundicordes *a*: mundocordes *P* mundi corde *Gv* 5 deus *P*: do-
minus *Gv* 6 longitudinem *P* 7 audiamus (i *ex e corr.*)
P 8 tandundem *P* 9 ualeat *P* ostendi (i *ex e corr.*)
P 10 denique *Gv*: deinde *F* 12 adimpleturos *P*¹ adimpletos
*P*² 17 est enim *Gv*: ē nim *P* 18 trinitatis *P*: trinitate
Gv deo *P*: dei *Gv*² 19 solus] *om. Gv* 20 sufficit *P*: suf-
ficiat *Gv* 21 separare *P* ac *Gv*: et *P* sicut et *P*: sicut
Gv 22 quia] quam *G*¹ 23 a *Gv*: ab *P* patre et *a*:
om. GPv 24 diligis (ti *add. m. 2*) *P*

mandata mea seruare. et ego rogabo patrem, et alium aduocatum dabit uobis, ut uobiscum sit in aeternum, spiritum ueritatis, quem hic mundus accipere non potest, id est dilectores mundi? animalis autem homo non percipit quae sunt spiritus dei. sed adhuc uideri potest ideo dictum: et ego rogabo patrem, et alium aduocatum dabit uobis, quasi non sufficiat solus filius. illo autem loco ita de illo dictum est, tamquam solus omnino sufficiat: cum uenerit ille spiritus ueritatis, docebit uos omnem ueritatem. num-¹⁰ quid ergo hinc separatur, tamquam ipse non doceat omnem ueritatem? aut quasi hoc impleat spiritus sanctus quod minus potuit docere filius? dicant ergo, si placet, maiorem esse filio spiritum sanctum, quem minorem illo solent dicere. an quia non dictum est: „ipse solus“ aut: „nemo nisi ipse uos docebit“¹⁵ omnem ueritatem“, ideo permittunt, ut cum illo docere credatur et filius? apostolus ergo separauit filium ab sciendis his quae sunt dei, ubi ait: sic et quae sunt dei nemo scit nisi spiritus dei, ut iam isti peruersi possent ex hoc dicere, quod et filium non doceat quae dei sunt nisi spiritus sanctus²⁰ tamquam maior minorem; cui filius ipse tantum tribuit, ut diceret: quia haec locutus sum uobis, tristitia cor uestrum impleuit. sed ego ueritatem dico: expedit uobis, ut ego eam. nam si non abiero, aduocatus non ueniet ad uos. hoc autem dixit non propter inaequali-²⁵ tatem uerbi dei et spiritus sancti, sed tamquam impedimento esset praesentia filii hominis apud eos, quominus ueniret ille

4 I Cor. 2, 14
22 Io. 16, 6 sq.

9 Io. 16, 13

18 I Cor. 2, 11

4 dilectores (i ex e corr.) G animales P¹ 5 sunt] om.
P 9 uenerit] uener P 11 separatur] s. ^{alms} (filius add. m. 3)
G 13 maiorem P: minorem Gv esse filio—16 omnem ueritatem]
P² in ras. et in mg. 14 sanctum] om. P 17 quae Gv: qui
P 19 possent GPv: possint a 20 filium a: filius GPv
21 ipse G¹P: ipsum G¹ ipsi v 22 uobis P: om. Gv 26 spiritu
sancto P 27 esset Gv: esse P ille G²v: illi G¹P

qui minor non esset, quia non semet ipsum exinaniuit sicut filius, formam serui accipiens.

QVOD VTILE CREDENTIBVS FVERIT, VT AD PATREM IN
FORMA SERVI CHRISTVS ASCENDERIT. EX EODEM LIBRO,
TITVLO VIII.

Oportebat ergo, ut auferretur ab oculis eorum forma serui, 247
quam intuentes hoc solum esse Christum putabant quod uide-
bant. inde est et illud quod ait: si diligeretis me, gau-
deretis, quoniam eo ad patrem, quia pater maior
10 me est, id est propterea me oportet ire ad patrem, quia,
dum me ita uidetis et ex hoc quod uidetis aestimatis, minor
sum patre, atque ita circa creaturam susceptumque habitum
occupati aequalitatem, quam cum patre habeo, non intellegitis.
inde est et illud: noli me tangere; nondum enim a-
15 scendi ad patrem meum. tactus enim tamquam finem facit
notionis, ideoque nolebat in eo esse finem intenti cordis in
se, ut hoc quod uidebatur tantummodo putaretur. ascensio
autem ad patrem erat ita uideri, sicut aequalis est patri, ut
ibi esset finis uisionis, quae sufficit nobis.]

CCXXVII.

QVOMODO TRADITVRVS SIT REGNVM FILIVS PATRI. EX LIBRO
DE TRINITATE SVpra SCRIPTO, TITVLO X.

[Sed propter insinuationem trinitatis personis etiam sin- 248
gulis nominatis dicuntur quaedam, non tamen aliis separatis

1 cf. Philipp. 2, 7 8 Io. 14, 28 14 Io. 20, 17

1 semet ipsum non *G²v* 2 forma *P* 3 cap. CCXLVI *P* CCXLVII
Gv; *deest in MV* 4 ex] ut ex *P* 6 auferretur *G²*: auferetur
G¹P auferatur *G²v* 11 et] *del. G²*; *om. v* 12 sum] *ē G² in*
ras. 2 litt.; *om. v* creaturam *G²*: creaturae *G¹Pv* 13 intel-
getis *G¹* 14 inde *Pv*: unde *G* et] *om. v* 16 ideo[™] (que
add. m. 2) v 19 esset] esse *v* 20 cap. CCXLVII *P* CCXLVIII
Gv 21 ex] ex eodem *GPv* 22 de trinitate *ss MV*: *om. GPv*
23 quae uncinis inclusi *om. MV*

VIII.

47

intelleguntur propter eiusdem trinitatis unitatem unamque substantiam atque deitatem patris et filii et spiritus sancti.]

Tradet itaque regnum deo et patri dominus noster Iesus Christus non se inde separato nec spiritu sancto, quoniam perducet credentes ad contemplationem dei, ubi est finis omnium bonarum actionum et requies sempiterna et gaudium, quod non auferetur a nobis. hoc enim significat in eo quod dicit: iterum uidebo uos, et gaudebit cor uestrum, et gaudium uestrum nemo auferet a uobis. huius gaudii similitudinem praesignabat Maria sedens ad pedes domini et intenta in uerbum eius, quieta scilicet ab omni actione et intenta in ueritatem secundum quendam modum, cuius capax est ista uita, quo tamen praefiguraret illud quod futurum est in aeternum. Martha quippe sorore sua in necessitatis actione conuersante quamuis bona et utili, tamen cum requies successerit transitura, ipsa requiescebat in uerbo domini, et ideo dominus conquerenti Marthae, quod eam soror non adiuuaret, respondit: Maria optimam partem elegit, quae non auferetur ab ea; non partem malam dixit quod agebat Martha, sed istam optimam, quae non auferetur. illa enim quae in ministerio indigentiae est, cum indigentia ipsa transierit, auferetur. boni quippe operis transitori merces est requies permansura. in illa igitur contemplatione deus erit omnia in omnibus, quia nihil ab illo aliud requiretur, sed solo ipso inlustrari perfruique sufficiet. ideoque ille in quo spiritus interpellat gemitibus inenarrabilibus: unam, inquit, petii a domino, hanc requiram, ut inhabitem in domo domini per omnes dies uitae meae, ut contempler delectationem domini. contemplabimur enim

8 Io. 16, 22 18 Luc. 10, 42 26 cf. Rom. 8, 26
Ps. 26, 4

4 Christus *MV*: om. *GPv* nec *V*: nec patre nec *GPv*
6 bonorum *G'P* 8 dicit *V*: ait *GPv* 9 huius gaudii—739, 26
uado ad patrem *MV*: om. *GPv* 17 conquaerenti *MV* 20 istam
a: ista *MV* 25 inlustrari (1 add. m. 2) *V* 29 contemplabimur
V: contemplabitur *M*

deum patrem et filium et spiritum sanctum, cum mediator dei et hominum homo Christus Iesus tradiderit regnum deo et patri, ut iam non interpellet pro nobis mediator et sacerdos noster, filius dei et filius hominis, sed et ipse, in quantum
 5 sacerdos est, assumpta propter nos forma serui subiectus sit ei qui illi subiecit omnia et cui subiecit omnia, ut, in quantum deus est, cum illo nos subiectos habeat, in quantum sacerdos, nobiscum illi subiectus sit.

Cum ergo tradiderit regnum deo et patri, id est
 10 cum credentes et uiuentes ex fide, pro quibus nunc mediator dei et hominum interpellat, perduxerit ad contemplationem, cui percipiendae suspiramus et gemimus, et transierit labor et gemitus, iam non interpellabit pro nobis tradito regno deo et patri. hoc significans ait: haec uobis locutus sum in
 15 similitudinibus; ueniet hora, quando iam non in similitudinibus loquar uobis, sed manifeste de patre nuntiabo uobis, id est iam non erunt similitudines, cum uisio fuerit faciem ad faciem. hoc est enim quod ait: sed manifeste de patre nuntiabo uobis, ac si
 20 diceret: „manifeste patrem ostendam uobis“; nuntiabo quippe ait, quia uerbum eius est. sequitur enim et dicit: illa die in nomine meo petitis, et non dico uobis, quia ego rogabo patrem; ipse enim pater amat uos, quia uos me amastis et credidistis, quia ego a deo exiui.
 25 (a patre exiui) et ueni in hunc mundum; iterum relinquo mundum et uado ad patrem. quid est: a patre exiui nisi „non in ea forma, in qua aequalis sum patri, sed aliter, id est in assumpta creatura minor apparui“? et quid est: ueni in hunc mundum nisi „formam serui,

9 I Cor. 15, 24

14 Io. 16, 25—29

6 qui illi a: illi qui <i>MV</i>	10 ^{di} meator (di <i>add. m. 2</i>) <i>M</i>
14 loquutus <i>V</i> loquutus <i>M</i>	18 faciem ad <i>V</i> (cf. d. ciu. d. II p. 624 et 628 ed. Dombart): facie ad <i>M</i>
27 patre (e ex i corr.) <i>P</i>	25 a patre exiui a: om. <i>MV</i>
<i>MV</i> : qua <i>GPv</i>	exii <i>G¹P¹</i> non ea (om. in) <i>P</i> in qua
<i>P</i> 29 mundum] <i>add. P² supr. uers.</i>	28 assumtam <i>MV</i> aparui
	forma <i>P</i>

quam me exinaniens accepi, etiam peccatorum, qui istum mundum diligunt, oculis demonstraui? et quid est: iterum relinquo mundum nisi „ab aspectu dilectorum mundi aufero quod uiderunt? et quid est: uado ad patrem nisi „doceo me sic intellegendum a fidelibus meis, quomodo aequalis sum patri? hoc qui credunt, digni habentur perducere a fide ad speciem, id est ad ipsam uisionem, quo perducens dictus est tradere regnum deo et patri. fideles quippe eius, quos redemit sanguine suo, dicti sunt regnum eius, pro quibus nunc interpellat. tunc autem illic eos sibi faciens inhabere, ubi aequalis est patri, non iam rogabit patrem pro eis; ipse enim, inquit, pater amat uos. ex hoc enim rogat, quo minor est patre; quo uero aequalis est, exaudit cum patre. [unde se ab eo quod dixit: ipse enim pater amat uos, utique ipse non separat, sed secundum ea facit intellegi quae supra commemorauimus satisque insinuaui, plerumque ita nominari unamquamque in trinitate personam, ut et aliae illic intellegantur. sic itaque dictum est: ipse enim pater amat uos, ut consequenter intellegatur et filius et spiritus sanctus, non quia modo nos non amat qui proprio filio non pepercit, sed pro nobis omnibus tradidit eum, sed tales nos amat deus, quales futuri sumus, non quales sumus. quales enim amat, tales in aeternum conseruat. quod tunc erit, cum tradiderit regnum deo et patri, qui nunc interpellat pro nobis, ut iam non roget patrem, quia ipse pater est

20 cf. Rom. 8, 32

24 I Cor. 15, 24

1 quam me] qua me V quā e M accepi (e ex i corr.) P
mundum istum GPv 3 dilectorum] delictorum G¹ 5 doce^r
(o add. m. 2) P 6 habentur MPV: habebuntur GPv 7 quo
G²v: qua MPV quod G¹ 8 et] om. P¹ fidelis G¹ 11 ro-
gabit (i ex a corr.) P 13 est patre (e? ras.) V aequalis
(om. est) GPv patre. (m ras.) G 14 quae uncinis clausi om.
MV 15 separat] se separat v 17 unamquamque] unquamque
P alia P 18 intellegatur P 19 spiritus (om. et) P¹
24 nunc] tunc (corr. m. 2) P

amat uos. quo autem merito nisi fidei, qua credimus, antequam illud quod promittitur uideamus? per hanc enim peruenimus ad speciem, ut tales amet, quales amat ut simus, non quales odit quia sumus, et hortatur ac praestat, ne tales esse semper uelimus.]

CCXXVIII.

QVA DISCRETIONE INTELLEGENDVS SIT NVNC AEQUALIS PATRI FILIVS, NVNC AVTEM MINOR, ET QVA RATIONE FILIVS NESCIRE DICATVR DIEM ET HORAM. EX LIBRO DE TRINITATE

10

S. S. T. XI.

Quapropter cognita ista regula intellegendarum scripturarum 249 de filio dei, ut distinguamus, quid in eis sonet secundum formam dei, in qua est et aequalis est patri, et quid secundum formam serui, quam accepit et minor est patre, non conturbabimur tamquam contrariis ac repugnantibus inter se sanctorum librorum sententiis. nam secundum formam dei aequalis est patri et filius et spiritus sanctus, quia neuter eorum creatura est, sicut iam ostendimus; secundum formam autem serui minor est patre, quia ipse dixit: pater maior me est; minor est se ipso, quia de illo dictum est: semet ipsum exinaniuit; minor est spiritu sancto, quia ipse ait: qui dixerit blasphemiam in filium hominis, dimittetur ei; qui autem dixerit in spiritum sanctum, non dimittetur ei. et in ipso uirtutes operatus

19 Io. 14, 28

20 Philipp. 2, 7

22 Matth. 12, 32

1 uos *G¹Pv*: nos *G¹* quo. (d *ras.*) *G* 2 peruenimus *G*
P¹v: perueniemus *P¹* 3 amet] amat *P* 5 es" (se *add. m. 2*)
P "per (sem *add. m. 2*) *G* uelimus (1 *ras.*) *P* 6 cap.
CCXLVIII *P* CCXLVIII *Gv* 8 et qua ratione—horam *MPV*: om.
Gv 9 dicatur] om. *P¹* horam] h. quē (quā *P¹*) scit pater *P*
12 sonat *v* 13 qua est et *MV*: qua *Gv* 15 conturbabitur *v*
18 formam] hanc formam *v* 19 autem] om. *v* 23 dimittetur *V*:
remittetur *GPv*

est dicens: si ego in spiritu eicio daemonia, certe superuenit super uos regnum dei. et apud Esaiam dicit, quam lectionem ipse in synagoga recitauit et de se completam sine scrupulo dubitationis ostendit: spiritus, inquit, domini super me, propter quod unxit me s euangelizare pauperibus, misit me praedicare captiuis remissionem et cetera, ad quae facienda ideo se dicit missum, quia spiritus domini est super eum. secundum formam dei omnia per ipsum facta sunt, secundum formam serui ipse factus est ex muliere, factus sub lege; 10 secundum formam dei ipse et pater unum sunt, secundum formam serui non uenit facere uoluntatem suam, sed uoluntatem eius qui misit eum; secundum formam dei, sicut habet pater uitam in semet ipso, sic dedit filio habere uitam in semet ipso; secundum formam serui 15 tristis est anima eius usque ad mortem et: pater, inquit, si fieri potest, transeat hic calix; secundum formam dei ipse est uerus deus et uita aeterna; secundum formam serui factus est oboediens usque ad mortem, mortem autem crucis; secundum formam dei 20 omnia, quae habet pater, ipsius sunt: et omnia, inquit, tua mea sunt et mea tua; secundum formam serui non est doctrina illius, sed illius qui eum misit.

Et de die et hora nemo scit, neque angeli in caelo neque filius, nisi pater. hoc enim nescit quidquid nescientes 25

1 Matth. 12, 28 4 Es. 61, 1 Luc. 4, 18 sq. 9 Io. 1, 3
10 cf. Gal. 4, 4 11 cf. Io. 10, 30 12 cf. Io. 6, 38 13 Io.
5, 26 16 Matth. 26, 38 sq. 18 I Io. 5, 20 19 Philipp. 2, 8
21 cf. Io. 16, 15 Io. 17, 10 23 cf. Io. 7, 16 24 Marc. 13, 32

1 spiritu *V*: spiritu dei *GPv* 3 synagogam *V* 4 spiritus—20
autem crucis *MPV*: *om. Gv* 5 unxit *P* 6 euangelizare—misit
me] *add. P² in mg.* 7 remissione *M* 20 ante secundum for-
mam praemittunt *Gv* titulum: CCL. Qua ratione nescire dicatur filius
diem et horam quam scit pater. ex eodem libro de trinitate t. XII.
21 tua mea sunt inquit *GPv* 22 et mea *V*: et omnia mea *Gv* non
est ¹¹¹¹ (eius *add. m. 3*) *G* 23 illius *V* (cf. p. 372, 12): ipsius *GPv*
24 de] *om. V* in caelo] *om. v* 25 nescit] scit *P* quidquid
Hartel: quotquot *V* quod *GPv*

facit, id est quod non ita sciebat, ut tunc discipulis indicaret, sicut dictum est ad Abraham: nunc cognoui, quia times deum, id est „nunc feci, ut cognosceres“, quia et ipse sibi in illa temptatione probatus innotuit. nam et illud utique dicturus erat discipulis tempore opportuno, de quo futuro tamquam praeterito loquens ait: iam non dicam uos seruos, sed amicos; seruus enim nescit uoluntatem domini sui, uos autem dixi amicos, quia omnia, quae audiui a patre meo, nota uobis feci; quod nondum fecerat, sed quia certo facturus erat, quasi iam fecisset locutus est. 10 ipsis enim ait: multa habeo uobis dicere, sed non potestis illa portare modo, inter quae intellegitur et de die et de hora. nam et apostolus: neque enim iudicauit me, inquit, scire aliquid inter uobis nisi Iesum 15 Christum, et hunc crucifixum; eis enim loquebatur qui capere altiora de Christi deitate non poterant. quibus etiam paulo post dicit: non potui uobis loqui quasi spiritalibus, sed quasi carnalibus. hoc ergo inter illos nesciebat quod per illum scire non poterant, et hoc 20 solum se scire dicebat quod eos per illum scire oportebat. denique sciebat inter perfectos quod inter paruulos nesciebat; ibi quippe ait: sapientiam loquimur inter perfectos. eo namque genere locutionis nescire quisque dicitur quod occultat, quo dicitur fossa caeca quae occulta est. neque enim 25 aliquo genere locuntur scripturae, quod in consuetudine humana non inueniatur, quia utique hominibus locuntur.

Secundum formam dei dictum est: ante omnes colles genuit me, id est ante omnes altitudines creaturarum, et:

2 Gen. 22, 12 6 Io. 15, 15 11 Io. 16, 12 13 I Cor.
2, 2 17 I Cor. 3, 1 22 I Cor. 2, 6 27 Prou. 8, 25

4 et] *om. Gv* 5 oportuno *Gv* 9 feci uobis *v* 10 certo
G¹V: pro certo *G²v* loquutus *V* 12 illa] *om. v¹* intellegitur (*om. et*) *Gv* 13 hora (*om. de*) *Gv* 14 scire inquit *Gv*
inter uobis *V* (*cf. gr. ἐν ὑμῖν; Rönisch p. 442*): in uobis *Gv* 15 et hunc crucifixum] *om. v* 17 loqui uobis *Gv* 19 et *Gv*: de *V*
20 se] *om. v* 23 locutionis *V* 24 quo] quod *P* 25 (*et* 26) loquantur *V* humano *v* 27 forma *V* 28 et] *om. v*

ante luciferum genui te, id est ante omnia tempora et temporalia; secundum formam autem serui dictum est: dominus creauit me in principio uiarum suarum, quia secundum formam dei dixit: ego sum ueritas, secundum formam serui: ego sum uia. quia enim ipse est primogenitus a mortuis, iter fecit ecclesiae suae ad regnum dei, ad uitam aeternam, cui caput est ad immortalitatem etiam corporis; ideo creatus est in principio uiarum dei in opera eius. secundum enim formam dei principium est, quod et loquitur nobis, in quo principio fecit deus caelum et terram; secundum formam autem serui sponsus procedens de thalamo suo. secundum formam dei primogenitus omnis creaturae et: ipse est ante omnes et omnia illi constant; secundum formam serui ipse est caput corporis ecclesiae. secundum formam dei dominus gloriae, unde manifestum est, quod ipse glorificet sanctos suos: quos enim praedestinauit, ipsos et uocauit; et quos uocauit, ipsos et iustificauit; quos autem iustificauit, ipsos et glorificauit. de illo quippe dictum est, quod iustificet impium; de illo dictum est, quod sit iustus et iustificans. si ergo quos iustificauit ipsos et glorificauit, qui iustificat, ipse glorificat, qui est, ut dixi, dominus gloriae. secundum formam tamen serui satagentibus discipulis de glorificatione sua respondit: sedere ad dexteram meam aut ad sinistram non est meum dare uobis, sed quibus paratum est a patre meo.

Quod autem paratum est a patre eius, et ab ipso filio

1 Ps. 109, 3	2 Prou. 8, 22	4 Io. 14, 6	6 cf. Apoc.
1, 5	9 cf. Io. 8, 25	10 Gen. 1, 1	11 Ps. 18, 6
1, 15 et 17 sq.	15 cf. I Cor. 2, 8	17 Rom. 8, 30	20 cf. Rom.
4, 5	21 cf. Rom. 3, 26	24 Matth. 20, 23	

1 tempora et <i>G¹PV</i> : om. <i>G¹v</i>	4 quia <i>V</i> : qui <i>v</i>	ueritas
secundum <i>V</i> : u. et secundum <i>GPv</i>	8 creatus (om. est) <i>v</i>	11 procedens <i>V</i> : procedit <i>v</i>
14 illi <i>G¹V</i> : in illo <i>G¹v</i>	15 forma <i>V</i>	
17 praedestinauit <i>v</i>	21 iustus sit <i>v</i>	22 ipse <i>V</i> : ipse et <i>Gv</i>
ipse est et qui <i>P</i>	25 meam aut ad sinistram <i>GPV</i> : aut sinistram meam <i>v</i>	

paratum est, quia ipse et pater unum sunt. iam enim ostendimus in hac trinitate per multos locutionum diuinarum modos etiam de singulis dici quod omnium est propter inseparabilem operationem unius eiusdemque substantiae. sicut et de spiritu sancto dicit: cum ego iero, mittam eum ad uos. non dixit: „mittemus“, sed ita, quasi tantum filius eum missurus esset, non et pater, cum alio loco dicat: haec locutus sum uobis apud uos manens; aduocatus autem ille, spiritus sanctus, quem mittet pater in nomine meo, ille uobis declarabit omnia. hic rursus ita dictum est, quasi non eum missurus esset et filius, sed tantum pater. sicut ergo ista, ita et illud quod ait: quibus paratum est a patre meo cum patre se intellegi uoluit parare sedes gloriae quibus uellet. sed dicit aliquis: „illic, cum de spiritu sancto loqueretur, ita missurum se ait, ut non negaret patrem missurum, et alio loco ita patrem, ut non negaret se missurum; hic uero aperte ait: non est meum dare, atque ita secutus a patre dixit ista praeparata.“ sed hoc est quod praestruximus secundum formam serui dictum, ut ita intellegeremus: non est meum dare uobis, ac si diceretur: „non est humanae potestatis hoc dare“, ut per illud intellegatur hoc dare, per quod deus et aequalis est patri. non est meum, inquit, dare, id est: „non humana potestate ista do, sed quibus paratum est a patre meo; sed iam tu intellege, quia, si omnia quae habet pater mea sunt, et hoc utique meum est et cum patre ista parauit“.

Nam et illud quaero, quomodo dictum sit: si quis non

1 cf. Io. 10, 30 5 Io. 16, 7 7 Io. 14, 25 sq. 12 (et 23)
 Matth. 20, 23 25 Io. 16, 15 28 Io. 12, 47—50

1 ipse V: et ipse v 4 unius V: huius v 5 de G¹PVv: om.
 G¹ ego] ergo G¹P iero V: abiero GPv eum V: illum G
 Pv 6 mittemus Gv: mittimus V 8 loquutus V 9 mittit v
 12 quibus V: sed quibus Gv 15 se missurum Gv 18 a patre
 GPv: aperte P¹(?)V 19 praestruximus V: praetrinximus v
 22 hoc V: haec GPv per quod G¹Pv: quod per V pro quod G¹
 et] om. P¹ 28 sit V: est v

audit me, ego non iudicabo illum. fortassis enim ita hoc dixit: ego non iudicabo illum, quemadmodum ibi: non est meum dare uobis. sed quid hic sequitur? non enim ueni, inquit, ut iudicem mundum, sed ut saluum faciam mundum. deinde adiungit et dicit: qui me spernit et non accipit uerba mea, habet qui se iudicet. hic iam intellegeremus patrem, nisi adiungeret et diceret: uerbum, quod locutus sum, ipsum iudicabit illum in nouissima die. quid igitur? iam nec filius iudicabit, quia dixit: ego non iudicabo illum, nec pater,¹⁰ sed uerbum, quod locutus est filius? immo audi adhuc quod sequitur: quia ego, inquit, non ex me locutus sum, sed ille qui misit me pater, ille mandatum mihi dedit, quid dicam et quid loquar. et scio, quia mandatum eius uita aeterna est. quae ego loquor,¹⁵ ita ut dixit mihi pater, sic loquor. si ergo non iudicat filius, sed uerbum, quod locutus est filius, ideo autem iudicat uerbum, quod locutus est filius, quia non ex se locutus est filius, sed qui misit eum pater mandatum ei dedit, quid dicat et quid loquatur: pater utique iudicat, cuius uerbum²⁰ est, quod locutus est filius, atque ipsum uerbum, uerbum patris, idem ipse est filius. non enim aliud est mandatum patris, aliud uerbum patris; nam et uerbum hoc appellauit et mandatum. uideamus ergo, ne forte quod ait: ego non ex me locutus sum, hoc intellegi uoluerit: „ego non ex²⁵ me natus sum“. si enim uerbum patris loquitur, se ipsum loquitur, quia ipse est uerbum patris. plerumque enim dicit: dedit mihi pater; in quo uult intellegi, quod eum genuerit pater, ut non iam tamquam existenti et non habenti dederit

28 Io. 5, 36

1 me V: uerba mea GPv non] om. G¹ 2 illum V: eum
 v 3 quid V: om. GPv 7 intellegerimus v 8 loquutus V
 9 nouissimo Gv 11 (et 12) loquutus V immo] inmo v
 12 locutus sum—dicam et] om. v 14 quid loquar V: aliquid l. v
 17 (18. 21) loquutus V 19 dedit ei v 21 uerbum uerbum (uerbum
 del. m. 2) V: uerbum Gv 25 loquutus V 28 dedit] om. v
 29 iam tamquam P¹V: tamquam G¹P¹v tamquam iam G¹

aliquid, sed ipsum dedisse, ut haberet, genuisse est, ut esset. non enim sicut creatura, ita dei filius ante incarnationem et ante assumptam creaturam unigenitus, per quem facta sunt omnia, aliud est et aliud habet, sed hoc ipsum est, quod est
 5 id quod habet. quod illo loco manifestius dicitur, si quis ad capiendum sit idoneus, ubi ait: sicut habet pater uitam in semet ipso, ita dedit filio habere uitam in semet ipso; neque enim iam exsistenti et uitam non habenti
 10 dedit, ut haberet uitam in semet ipso, cum eo ipso quod est uita sit. hoc est ergo: dedit filio habere uitam in semet ipso, genuit filium esse incommutabilem uitam, quod est uita aeterna. cum ergo uerbum dei sit filius dei et filius
 15 dei sit uerus deus et uita aeterna, sicut in epistula sua dicit Iohannes, etiam hic quid aliud agnoscimus, cum dicit dominus: uerbum, quod locutus sum, ipsum iudicabit eum in nouissimo die? et ipsum uerbum patris uerbum esse dicit et mandatum patris, ipsumque mandatum uitam aeternam. et scio, inquit, quia mandatum eius uita aeterna est.

20 Quaero itaque, quomodo intellegamus: ego non iudicabo, sed uerbum, quod locutus sum, iudicabit. quod ex consequentibus apparet ita dictum, ac si diceret: „ego non iudicabo, sed uerbum patris iudicabit.“ uerbum autem patris est ipse filius dei. sicine intellegendum est: „ego non iudicabo,
 25 sed iudicabo“? quomodo istud potest esse uerum nisi ita: „ego scilicet non iudicabo ex potestate humana, quia filius hominis sum, sed ego iudicabo ex potestate uerbi, quoniam filius dei sum.“ aut si contraria et repugnantia uidentur: „ego non iudicabo, sed iudicabo“, quid illic dicemus, ubi ait: mea

6 (et 10) Io. 5, 26

13 I Io. 5, 20

15 Io. 12, 48

18 Io. 12, 50

29 Io. 7, 16

3 ante assumptam creaturam *V*: assumptionem creaturae *GP^v* ante assumptionem creaturae *P^r* 9 cum eo ipso *GP^v*: *om. V* 15 loquutus *V* 18 eius *G¹P^r*: estis *V*; *om. G¹P^v* 21 loquutus *V* 24 sicine *V*: *om. v* 25 sed *V*: sed ego *GP*; *om. v* 28 contraria et repugnantia *GP^v*: contrariae repugnantiae *V* 29 sed *V*: sed ego *GP^v* dicimus *v*

doctrina non est mea? quomodo mea? quomodo non mea? non enim dixit: „ista doctrina non est mea,“ sed: mea doctrina non est mea; quam dixit suam, eandem dixit non suam. quomodo istud uerum est, nisi secundum aliud suam dixerit, secundum aliud non suam, secundum formam dei suam, secundum formam serui non suam? cum enim dicit: non est mea, sed eius qui misit me, ad ipsum uerbum nos facit recurrere; doctrina enim patris est uerbum patris, qui est unicus filius. quid sibi et illud uult: qui in me credit, non in me credit? quomodo in ipsum? quomodo non in ipsum? qua ratione tam contrarium sibi que aduersum potest intellegi? qui in me, inquit, non in me credit, sed in eum qui me misit, nisi ita intellegas: qui in me credit, non in hoc quod uidet credit, ne sit spes nostra in creatura, sed in illo qui suscepit creaturam, in qua humanis oculis appareret, et sic ad se aequalem patri contemplandum per fidem corda mundaret. ideoque ad patrem referens intentionem credentium et dicens: non in me credit, sed in eum qui me misit, non utique se a patre, id est ab illo qui eum misit, uoluit separari, sed ut sic in eum crederetur, quomodo in patrem, cui aequalis est. quod aperte alio loco dicit: credite in deum, et in me credite, id est „sicut creditis in deum, sic et in me, quia ego et pater unus deus“. sicut ergo hic tamquam abstulit a se fidem hominum et in patrem transtulit dicendo: non in me credit, sed in eum qui me misit, a quo tamen se non utique separauit: sic etiam quod ait: non est meum dare, sed quibus paratum est a patre meo puto clarere, secundum quid utrumque accipiendum sit. tale est enim et illud: ego non iudicabo, cum ipse iudicaturus sit uiuos et mortuos, sed quia non ex

9 (12. 18. 25) Io. 12, 44 22 Io. 14, 1 30 cf. II Tim. 4, 1

2 sed mea <i>V</i> : om. <i>v</i>	3 est <i>V</i> : om. <i>v</i>	7 me misit <i>Gv</i>
8 uerbum <i>V</i> : et uerbum <i>v</i>	12 qui in me <i>V</i> : qui in me credit <i>G</i>	
<i>Pv</i>	16 et <i>V</i> : ac <i>Gv</i>	21 patrem <i>Gv</i> : patre <i>V</i>
<i>GV</i> : sicut <i>v</i>	25 transtulit <i>Gv</i> : abstulit <i>V</i>	23 sic
dare quod <i>v</i>	quid <i>V</i> : om. <i>v</i>	28 clarere <i>V</i> :
	29 iudicabo <i>V</i> : iudicabo eum <i>v</i>	

potestate humana, propterea recurrens ad deitatem sursum erigit corda hominum, propter quae subleuanda descendit.

CCXXVIII.

DE VNITATE PERSONAE FILII DEI ET FILII HOMINIS SIVE IN
5 GLORIA SIVE IN HVMLITATE. EX LIBRO DE TRINITATE
S. S. T. XIII.

Nisi tamen idem ipse esset filius hominis propter formam 250
serui, quam accepit, qui est filius dei propter formam dei, in
qua est, non diceret apostolus Paulus de principibus huius
10 saeculi: si enim cognouissent, numquam dominum
gloriae crucifixissent. ex forma enim serui crucifixus
est, et tamen dominus gloriae crucifixus est; talis enim erat
illa susceptio, quae deum hominem faceret et hominem deum.
quid tamen propter quid et quid secundum quid dicatur, ad-
15 iuuante domino prudens et diligens et pius lector intellegit.
nam ecce diximus, quia secundum id quod deus est glorificat
suos, secundum hoc utique, quod dominus gloriae est; et
tamen dominus gloriae crucifixus est, quia recte dicitur et
deus crucifixus, non ex uirtute diuinitatis, sed ex infirmitate
20 carnis, sicut dicimus, quia secundum id quod deus est iudicat,
hoc est ex potestate diuina, non ex humana; et tamen ipse
homo iudicaturus est, sicut dominus gloriae crucifixus est.
ita enim aperte dicit: cum uenerit filius hominis in
gloria sua et omnes angeli cum eo, tunc congrega-
25 buntur ante eum omnes gentes et cetera, quae de
futuro iudicio usque ad ultimam sententiam in eo loco praedi-
cantur. et Iudaei quippe, qui in malitia perseuerantes in illo
iudicio puniendi sunt, sicut alibi scriptum est, uidebunt in
quem pupugerunt. cum enim et boni et mali uisuri sint

10 I Cor. 2, 8 19 cf. II Cor. 13, 4 23 Matth. 25, 31 sq.
28 Io. 19, 37 (Zach. 12, 10)

3 cap. CCXXVIII deest in omnibus libris praeter *MV* 14 tamen
a: tam (uel tum) enim *V*

iudicem uiuorum et mortuorum, procul dubio eum mali uidere non poterunt nisi secundum formam, qua filius hominis est, sed tamen in claritate, in qua iudicabit, non in humilitate, in qua iudicatus est. ceterum illam dei formam, in qua aequalis est patri, procul dubio impii non uidebunt. non enim sunt mundicordes; beati enim mundicordes, quoniam ipsi deum uidebunt. et ipsa uisio est faciem ad faciem, quae summum praemium promittitur iustis, et ipsa fiet, cum tradet deo regnum et patri. in quo et suae formae uisionem uult intellegi, subiecta deo uniuersa creatura et ipsa, in qua filius dei filius hominis factus est, quia secundum hanc et ipse filius tunc subiectus illi erit, qui ei subiecit omnia, ut sit deus omnia in omnibus. alioquin si filius dei iudex in forma, in qua aequalis est patri, etiam impiis cum iudicaturus est apparebit, quid est quod pro magno dilectori suo pollicetur dicens: et ego diligam eum et ostendam me ipsum illi? quapropter filius hominis iudicaturus est, nec tamen ex humana potestate, sed ex ea qua filius dei est; et rursus filius dei iudicaturus est, nec tamen in ea forma apparens, in qua deus est aequalis patri, sed in ea qua filius hominis est.

Itaque utrumque dici potest, et: filius hominis iudicabit, et: non filius hominis iudicabit: (et filius hominis iudicabit), ut uerum sit quod ait: cum uenerit filius hominis, tunc congregabuntur ante eum omnes gentes; et non filius hominis iudicabit, ut uerum sit quod ait: ego non iudicabo et: ego non quaero gloriam meam; est qui quaerat et iudicet. nam secundum id quod in iudicio non forma dei, sed forma filii hominis apparebit, nec ipse pater iudicabit. (secundum hoc enim dictum est: pater

6 Matth. 5, 8 7 cf. I Cor. 13, 12 9 cf. I Cor. 15, 24
 11 I Cor. 15, 28 16 Io. 14, 21 24 Matth. 25, 31 sq.
 26 Io. 12, 47 27 Io. 8, 50 30 Io. 5, 22

7 faciem ad *V* (cf. p. 739, 18): facie ad *a* 10 subiecta *a*: subiectā *V* 11 quia *a*: qua *V* 23 et (*scripsi*: quia *a*) filius—iudicabit *a*: om. *V* 30 secundum hoc—quemquam *a*: om. *V*

non iudicat quemquam), sed omne iudicium dedit filio. quod utrum ex illa locutione dictum sit, quam supra commemorauimus, ubi ait: sic dedit filio habere uitam in semet ipso, ut significaret, quia sic genuit filium, an
 5 ex illa qua loquitur apostolus dicens: propter quod eum suscitauit et donauit ei nomen, quod est super omne nomen — hoc enim de filio hominis dictum est, secundum quem dei filius suscitatus est a mortuis. ille quippe in forma dei aequalis est patri, ex qua se exinaniuit formam
 10 serui accipiens; in ipsa forma serui et agit et patitur et accipit, quæ consequenter contextit apostolus: humiliauit se, factus oboediens usque ad mortem, mortem autem crucis. propter quod eum exaltauit et donauit ei nomen, quod est super omne nomen, ut in no-
 15 mine Iesu omne genu flectatur caelestium, terrestrium et infernorum et omnis lingua confiteatur, quia dominus Iesus Christus in gloria est dei patris — utrum ergo secundum illam an secundum istam locutionem dictum sit: omne iudicium dedit filio, satis
 20 hic apparet, quia, si secundum illud diceretur, secundum quod dictum est: dedit filio habere uitam in semet ipso, non utique diceretur: pater non iudicat quemquam; secundum hoc enim, quod aequalem pater genuit filium, iudicat cum illo. secundum hoc ergo dictum est, quod in iudicio
 25 non in forma dei, sed forma filii hominis apparebit, non quia non iudicabit qui omne iudicium dedit filio, cum de illo filius dicat: est qui quaerat et iudicet, sed ita dictum est: pater non iudicat quemquam, sed omne iudicium dedit filio, ac si diceretur: „patrem nemo uidebit in iudicio
 30 uiuorum et mortuorum, sed omnes filium“, quia et filius hominis est, ut possit et ab impiis uideri, cum et illi uidebunt in quem pupugerunt.

3 (et 21) Io. 5, 26
 (Zach. 12, 10)

5 (et 11) Philipp. 2, 8 sqq.

31 Io. 19, 37

2 loquutione V

18 loquutionem V

20 hic V: hinc a

28 non] om. V¹; add. V² *supr. uers.*

Quod ne conicere potius quam aperte demonstrare uideamur, proferimus eiusdem domini certam manifestamque sententiam, qua ostendimus ipsam fuisse causam, ut diceret: pater non iudicat quemquam, sed omne iudicium dedit filio, quia iudex forma filii hominis apparebit, quae forma non est patris, sed filii, nec ea filii, in qua aequalis est patri, sed in qua minor est patre, ut sit in iudicio conspicuus et bonis et malis. paulo post enim dicit: amen dico uobis, quia qui uerba mea audit et credit in eum qui me misit, habet uitam aeternam et in iudicium non ueniet, sed transiet de morte in uitam. haec uita aeterna est illa uisio, quae non pertinet ad malos. deinde sequitur: amen, amen dico uobis, quia ueniet hora et nunc est, cum mortui audient uocem filii dei, et qui audierint, uiuent. et hoc proprium est piorum, qui sic audiunt de incarnatione eius, ut credant, quia filius dei est, id est sic eum propter se factum accipiant minorem patre in forma serui, (ut credant, quia aequalis est patri in forma dei.) et ideo sequitur et hoc ipsum commendans dicit: sicut enim habet pater uitam in semet ipso, ita dedit et filio uitam habere in semet ipso. deinde uenit ad uisionem suae claritatis, in qua uenturus est ad iudicium, quae uisio communis erit et impiis et iustis. sequitur enim et dicit: et potestatem dedit ei et iudicium facere, quoniam filius hominis est. puto nihil esse manifestius. nam quia filius dei est et aequalis est patri, non accipit hanc potestatem iudicii faciendi, sed habet illam cum patre in occulto; accipit autem illam, ut boni et mali eum uideant iudicantem, quia filius hominis est. uisio quippe filii hominis exhibebitur et malis; nam uisio formae dei non nisi mundis corde, quia ipsi deum uidebunt, id est solis piis, quorum dilectioni hoc ipsum promittit, quia

3 Io. 5, 22

8 Io. 5, 24—28

30 Matth. 5, 8

3 ostendimus V: ostendamus a 5 filii a: filii V 7 bonis
a: bonus V 17 ut credant—forma dei a: om. V 31 ipsum
a: ipsud V (cf. Rönch l. c. p. 276) quia ostendere V (cf. p. 540,
9 et Vict. Vit. p. 78, 16 ed. Petschenig): quia.... ostendet a

ostendere se ipsum illis. et ideo uide quid sequitur: nolite,
 inquit, mirari hoc. quid nos prohibet mirari nisi illud quod
 re uera miramur omnis, qui non intellegit, ut ideo diceret
 patrem dedisse ei potestatem et iudicium facere, quoniam
 5 filius hominis est, cum magis quasi hoc expectaretur, ut di-
 ceret, quoniam filius dei est? sed quia filium dei secundum
 id quod in forma dei aequalis est patri uidere iniqui non
 possunt, oportet autem, ut iudicem uiuorum et mortuorum,
 cum coram indicabuntur, et iusti uideant et iniqui: nolite,
 10 inquit, hoc mirari, quoniam ueniet hora, in qua
 omnes qui in monumentis sunt audient uocem eius,
 et prodient qui bona gesserunt in resurrectionem
 uitae, qui mala gesserunt in resurrectionem iudicii.
 ad hoc ergo oportebat, ut ideo acciperet illam potestatem, quia
 15 filius hominis est, ut resurgentes omnes uiderent eum in
 forma, in qua uideri ab omnibus potest, sed alii ad damna-
 tionem, alii ad uitam aeternam. quae est autem uita aeterna
 nisi illa uisio, quae non conceditur impiis? ut agnoscant
 te, inquit, unum uerum deum et quem misisti Iesum
 20 Christum. quomodo et ipsum dominum Christum nisi quem-
 admodum unum uerum deum, qui ostendit se ipsum illis,
 non quomodo se ostendit etiam puniendis in forma filii hominis?

Secundum illam uisionem bonus est, secundum quam uisionem
 deus apparet mundis corde, quoniam quam bonus deus
 25 Israel rectis corde! quando autem iudicem uidebunt
 mali, non eis uidebitur bonus, quia non ad eum gaudebunt
 corde, sed tunc se plangent omnes tribus terrae, in numero
 itaque malorum omnium et infidelium. propter hoc etiam illi
 qui eum dixerat magistrum bonum quaerens ab eo consilium
 30 consequendae uitae aeternae respondit: quid me, inquit, in-
 terrogas de bono? nemo bonus nisi unus deus, cum

18 Io. 17, 3 24 Ps. 72, 1 27 cf. Apoc. 1, 7 30 Matth.
 19, 17

3 miramur V: miratur a 11 omnes (e ex i corr. m. I) V
 22 filii a: filii V 23 bonus a: bonum V 28 itaque V: uti-
 que a 31 cum a: eum V

et hominem alio loco dicat bonum ipse dominus: bonus. inquit, homo de bono thesauro cordis sui profert bona, et malus homo de malo thesauro cordis sui profert mala. sed quia ille uitam aeternam quaerebat, uita autem aeterna est in illa contemplatione, qua non ad poenam uidetur deus, sed ad gaudium sempiternum, et non intellegebat cum quo loquebatur, quia tantummodo eum filium hominis arbitrabatur: quid me interrogas, inquit, de bono? id est „istam formam, quam uides, quid me interrogas de bono et uocas me secundum quod uides magistrum bonum? haec forma filii hominis est, haec forma accepta est, haec forma apparebit in iudicio non tantum iustis sed et impiis, et huius formae uisio non erit in bonum eis qui male agunt. est autem uisio formae meae, in qua cum essem non rapinam arbitratus sum esse aequalis deo, sed ut hanc acciperem, me ipsum exinaniui.“ ergo ille unus deus pater et filius et spiritus sanctus, qui non apparebit nisi ad gaudium, quod non auferetur a iustis, cui gaudio futuro suspirat qui dicit: unam petii a domino, hanc requiram, ut inhabitem in domo domini (per omnes dies uitae meae, ut contempler delectationem domini) — unus ergo deus ipse est solus bonus ad hoc, quia nemo eum uidebit ad luctum et planctum, sed tantum ad salutem et laetitiam ueram. secundum illam formam si me intellegis, bonus sum; sin autem secundum <hanc> solam, quid me interrogas de bono? si inter illos eris qui uiderunt in quem pupugerunt, et ipsa uisio malum illis erit.

1 Matth. 12, 35 8 Matth. 19, 17 14 cf. Philipp. 2, 6 sq.
18 Ps. 26, 4 26 Io. 19, 37 (Zach. 12, 10)

18 petii a: peti V 20 per omnes — delectationem domini a:
om. V 22 nemo a: non V 25 hanc a: om. V

CCXXX.

DE HIS SCRIPTURAE LOCIS, DE QVIBVS DVBIVM EST, AN
PROPTER ASSVMTAM CREATVRAM MINOREM PATRE INDICANT
FILIVM, AN VERO HOC TANTVM QVOD, LICET AEQVALEM PATRI,
5 TAMEN QVIA DE PATRE SIT DOCEANT. EX LIBRO DE TRINI-
TATE II, T. II.

Sunt quaedam in scripturis ita posita, ut ambiguum sit, 251
quonam referenda sint, utrum ad illud, quod propter assumtam
creaturam minor est filius, an ad illud, quod, quamuis aequalis,
10 tamen quia de patre sit indicatur. et mihi quidem uidetur,
si eo modo ambiguum est, ut explicari discernique non possit,
ex qualibet regula sit sine periculo posse intellegi, sicut est
quod ait: mea doctrina non est mea, sed eius qui
me misit. nam et ex forma serui potest accipi, sicut iam
15 superiore libro tractauimus, et ex forma dei, in qua sic
aequalis est patri, ut tamen de patre sit. in dei quippe forma
sicut non est aliud filius, aliud uita eius, sed ipsa uita filius
eius est, ita non est aliud filius, aliud doctrina eius, sed ipsa
doctrina filius eius est. ac per hoc, sicut id quod dictum est:
20 dedit filio uitam non aliud intellegitur quam: genuit
filium, qui est uita, sic etiam cum dicitur: dedit filio doctri-
nam, bene intellegitur: genuit filium, qui est doctrina, ut
quod dictum est: mea doctrina non est mea, sed eius
qui me misit, sic intellegatur, ac si dictum sit: „ego non
25 sum a me ipso, sed ab illo qui me misit.“

13 (et 23) Io. 7, 16

15 de Trin. I, 12

20 Io. 5, 26

1 cap. CCXXX *MV*: om. *GPv* 3 patre *scripsi*: patrem *MV*
indicant *scripsi*: indicat *MV* (cf. *Rönsch* l. c. p. 435) 6 t. II] t.
(omisso numero) *V* 12 qualibet *V*: utralibet *a* regula sit *MV*:
regula *a* 15 superiore *V*: in s. *a* (cf. *d. ciu. dei* I, 233, 23. 511,
28 ed. *Dombart*) 17 aliud filius *a*: alius f. *V*

CCXXXI.

DE HIS QVAE SPIRITVM SANCTVM NON MINOREM PATRE INDICANT, SED TANTVM QVOD DE PATRE PROCEDIT. EX EODEM LIBRO DE TRINITATE II, T. III.

252 Nam de spiritu sancto, de quo <non> dictum est: semet ipsum exinaniuit formam serui accipiens, ait tamen ipse dominus: cum autem uenerit ille spiritus ueritatis, docebit uos omnem ueritatem; non enim loquetur a semet ipso, sed quaecumque audierit loquetur et quaecumque uentura sunt annuntiabit uobis. 10 <ille me clarificabit, quia de meo accipiet et annuntiabit uobis.> post haec uerba nisi continuo dixisset: omnia, quae habet pater, mea sunt; propterea dixi: de meo accipiet et annuntiabit uobis, crederetur fortasse ita natus de Christo spiritus sanctus, quemadmodum ille 15 de patre. de se quippe dixerat: mea doctrina non est mea, sed eius qui me misit; de spiritu autem sancto: non enim loquetur a semet ipso, sed quaecumque audierit loquetur, et: quia de meo accipiet et annuntiabit uobis. sed quia reddit causam, cur dixerit: de 20 meo accipiet — ait enim: omnia, quaecumque habet pater, mea sunt; propterea dixi, quia de meo accipiet — restat, ut intellegatur etiam spiritus sanctus de patris habere sicut filius. quomodo, nisi secundum id quod supra diximus: cum autem uenerit paracletus, quem ego 25 mittam uobis a patre, spiritum ueritatis, qui a patre procedet, ille testimonium perhibebit de me? procedendo itaque a patre dicitur non loqui a semet ipso; et sicut non ex eo fit, ut minor sit filius, quia dixit: non po-

5 Philipp. 2, 7 7 (et 18) Io. 16, 13 sqq. 16 Io. 7, 16
25 Io. 15, 26 29 Io. 5, 19

1 cap. CCXXXI *MV*: deest in *GPo* 2 quae *MV*: qui *V* in capitulis p. 24, 25; quod mutandum erat in quae 5 non a: om. *V* 11 ille me—annuntiabit uobis a: om. *MV* 12 continuo (nauo obduxit m. 2) *V* 13 dixi a: dixit *V* 20 redit *V*

test filius a se facere quicquam, nisi quod uiderit patrem facientem — non enim hoc ex forma serui dixit, sed ex forma dei, sicut iam ostendimus; haec autem uerba non indicant, quod minor sit, sed quod de patre sit — ita non
 5 hinc efficitur, ut minor sit spiritus sanctus, quia dictum est de illo: non enim loquetur a semet ipso, sed quaecumque audierit loquetur; secundum hoc dictum est, quod de patre procedit.

CCXXXII.

10 QVOD CLARIFICATIO, QVAE FIT INTER PATREM ET FILIVM ET SPIRITVM SANCTVM, NVLLAM DIFFERENTIAM IN TRINITATE SIGNIFICET. EX EODEM LIBRO DE TRINITATE II, T. III.

Euigilent hic, si possunt, qui hoc etiam sibi suffragari pu-
 15 tauerunt ad demonstrandum patrem filio maiorem, quia dixit filius: pater, clarifica me. ecce et spiritus sanctus clarificat eum; numquidnam et ipse maior est illo? porro autem, si propterea spiritus sanctus glorificat filium, quia de filio accepit, et ideo de eius accipit, quia omnia, quae habet pater, ipsius sunt: manifestum, quia, cum spiritus sanctus glorificat
 20 filium, pater glorificat filium. unde cognoscimus, quod omnia, quae habet pater, non tantum filii, sed etiam spiritus sancti sunt, quia potest spiritus sanctus glorificare filium, quem glorificat pater. quod si ille qui glorificat eo quem glorificat maior est, sinant, ut aequales sint qui se inuicem glorificant.
 25 scriptum est autem, quod et filius glorificet patrem. ego, inquit, te glorificaui super terram. sane caueant, ne putetur spiritus sanctus maior ambobus, qui glorificat filium, quem glorificat pater, ipse autem nec a patre nec a filio glorificatur.

15 Io. 17, 5

18 cf. Io. 16, 15

26 Io. 17, 4

9 cap. CCXXXII deest in omnibus libris praeter *MV* 27 qui
 V: quia a

CCXXXIII.

QVOMODO INTELLEGENDA SIT MISSIO SIVE FILII SIVE SPIRITVS
SANCTI. EX EODEM LIBRO DE TRINITATE II, T. V.

254 Sed in his conuicti ad illud se conuertunt, ut dicant: „maior est qui mittit quam qui mittitur; proinde maior est pater s filio, quia filius a patre se missum assidue commemorat; maior est et spiritu sancto, quia de illo dixit Iesus: quem mittet pater meus in nomine meo; et spiritus sanctus utroque minor est, quia et pater eum mittit, sicut commemorauimus, et filius, cum dicit: si autem abiero, mittam¹⁰ eum ad uos.“ qua in quaestione primum quaero, unde et quo missus sit filius. ego, inquit, a patre exii et ueni in hunc mundum. ergo a patre exire et uenire in hunc mundum, hoc est mitti. quid igitur est quod de illo idem ipse euangelista dicit: in hoc mundo erat, et mundus per¹⁵ ipsum factus est, et mundus eum non cognouit? deinde coniungit: in sua propria uenit. illuc utique missus est, quo uenit; at si in hunc mundum missus est, quia exiit a patre et uenit in hunc mundum et in hoc mundo erat, illuc ergo missus est, ubi erat. nam et illud quod scriptum est in²⁰ propheta deum dicere: caelum et terram ego impleo, si de filio dictum est — ipsum enim nonnulli uolunt intellegi uel prophetis uel in prophetis locutum. — quo missus est nisi illuc, ubi erat? ubique enim erat, quia ait: caelum et terram ego impleo. si autem de patre dictum est, ubi esse²⁵ potuit sine uerbo suo et sine sapientia sua, quae pertendit a fine usque ad finem fortiter et disponit omnia

7 Io. 14, 26 10 Io. 16, 7 12 Io. 16, 28 15 Io. 1,
10 sq. 21 Hier. 23, 24 26 Sap. 8, 1

1 cap. CCXLVIII P CCLI Gv 3 eodem] om. Gv II t. V]
II. t. VII V; om. v 6 assidue v 8 mittit v meus] om.
Gv 11 qua GPv: quia V in quaestione V: inquisitione GPv
quo] a quo v 13 exire a patre v 18 exiit] exit v 21 deum
V: dominum v 23 loquutum V 24 quia V: qui Gv

suauius? sed neque sine spiritu sancto usquam esse potuit. itaque si ubique est deus, ubique est etiam spiritus eius; illuc ergo et spiritus sanctus missus est, ubi erat. nam et ille qui non inuenit locum, quo iret a facie dei, et dicit: si ascendero in caelum, tu illic es, et si descendero in infernum, ades, ubique uolens intellegi praesentem deum, prius nominauit spiritum eius; nam sic ait: quo abibo ab spiritu tuo, et quo a facie tua fugiam?

Quocirca si et filius et spiritus sanctus illuc mittitur, ubi erat quaerendum est, quomodo sit ista missio siue filii siue spiritus sancti; pater enim solus nusquam legitur missus. et de hoc ita scribit apostolus: cum autem uenit plenitudo temporis, misit deus filium suum factum ex muliere, factum sub lege, ut eos qui sub lege erant redimeret. misit, inquit, filium suum factum ex muliere: quo nomine quis catholicus nesciat non eum priuationem uirginitatis, sed differentiam sexus hebraeo more loquendi significare uoluisse? cum itaque ait: misit deus filium suum factum ex muliere, satis ostendit eo ipso missum filium, quo factus est ex muliere. quod ergo de deo natus est, in hoc mundo erat; quod autem de Maria natus est, in hunc missus aduenit. proinde mitti a patre sine spiritu sancto non potuit, non solum quia intellegitur pater, cum eum misit, id est fecit ex femina, non utique sine spiritu sancto fecisse, uerum etiam quod manifestissime atque apertissime in euangelio dicitur uirgini Mariae quaerenti ab angelo: quomodo fiet istud? spiritus sanctus superueniet in te et uirtus altissimi obumbrabit tibi. et Matthaeus dicit:

4 Ps. 138, 8 7 Ps. 138, 7 12 Gal. 4, 4 sq. 26 Luc. 1, 34 sq.

1 potuit esse v	2 etiam V: om. v	4 iret V: eat GPv
5 illic V: ibi GPv	7 abibo V: ibo GPv	ab V: a G
Pv	10 sit V: intellegatur GPv	12 filio V: filio quidem
GPv	13 ex muliere* (m ras.) V	17 differentia V
more Gv	19 ostendit] add. v ² in mg.	21 hunc V: hunc mun-
dum (mundo P) GPv	24 sancto G ² V: se G ¹ Pv	fecisse (is
ras.) P	25 manifestissime atque GPv: om. V	27 istud fiet
Gv	28 mattheus V matheus v	

inuenta est in utero habens de spiritu sancto; quamquam et apud Esaiam prophetam de aduentu suo futuro ipse Christus intellegitur dicere: nunc dominus misit me et spiritus eius.

Fortasse aliquis cogitat, ut dicamus etiam a se ipso missum 5 esse filium, quia ille Mariae uirginis conceptus et partus operatio trinitatis est, qua creante omnia creantur, et „quomodo iam“ inquit „pater eum misit, si se ipse misit?“ cui primum respondeo quaerens, ut dicat, si potest, quomodo eum pater sanctificauit, si se ipse sanctificauit. utrumque enim idem 10 dominus ait: quem pater, inquit, sanctificauit et misit in hunc mundum, uos dicitis, quia blasphematur, quoniam dicit: filius dei sum. alio autem loco ait: et pro his sanctifico me ipsum. item quaero, quomodo eum pater tradidit, si ipse se tradidit. utrumque enim dicit apo- 15 stolus Paulus: qui filio, inquit, suo proprio non percipit, sed pro nobis omnibus tradidit eum. alibi autem de ipso saluatore ait: qui me dilexit et tradidit se ipsum pro me. credo, respondebit, si haec probe sapit, quia una uoluntas est patris et filii et inseparabilis operatio. 20 sic ergo intellegat illam incarnationem, ex uirgine natiuitatem, in qua filius intellegitur missus, una eademque operatione patris et filii inseparabiliter esse factam, non utique inde disparato spiritu sancto, de quo aperte dicitur: inuenta est in utero habens de spiritu sancto. nam etiam, si ita 25

1 (et 24) Matth. 1, 18 3 Es. 48, 16 11 Io. 10, 36
13 Io. 17, 19 16 Rom. 8, 32 18 Gal. 2, 20

1 in utero *PV*: *om. Gv* 2 ipse christus intellegitur de aduentu suo f. *GPv* 3 nunc *V*: et nunc *GPv* 5 cogitat *V*: cogit *G¹P* cogat *G²*; *abros. in v* 6 filium esse *v* uirginis *V*: *om. GPv*
operatio] opera *v* 8 ipse se *GPv* 9 pater eum *GPv* 14 his *V*: eis *GPv* 15 si ipse se tradidit *V*: *om. GPv* 16 inquit suo *V*: suo inquit *P* inquit *Gv* 19 se *V*: semet *Gv* credo *V*: credo pro me *v* si haec — sapit *V*: *om. v* 21 uirgine *V*: uirginis *GPv* natiuitate *GPv* 22 operatione *GPv*: *om. V* 23 inseparabiliter] et inseparabiliter *v* inde *GPv*: in *V* 24 disparato *scripti*: disparato *V* separato *GPv*

quaeramus, enodatus fortassis quod dicimus apparebit: quomodo misit deus filium suum? iussit, ut ueniret, atque ille iubenti obtemperauit, an rogauit, an tantummodo admonuit? sed quodlibet horum sit, uerbo utique factum est; dei autem
 5 uerbum ipse est dei filius. quapropter dum eum pater uerbo misit, a patre et uerbo eius factum est, ut mitteretur. ergo a patre et filio missus est idem filius, quia uerbum patris est ipse filius. quis enim se tam sacrilega induat opinione, ut putet temporale uerbum a patre factum esse, ut aeternus
 10 filius mitteretur et in carne appareret ex tempore? sed utique in ipso dei uerbo, quod erat in principio apud deum et deus erat, in ipsa scilicet sapientia dei sine tempore erat quo tempore eam in carne apparere oporteret. itaque cum sine ullo initio temporis in principio esset uerbum, et uerbum
 15 esset apud deum, et deus esset uerbum, sine ullo tempore in ipso uerbo erat quo tempore uerbum caro fieret et habitaret in nobis. quae plenitudo temporis cum uenisset, misit deus filium suum factum ex muliere, id est ut incarnatum uerbum hominibus appareret; quod in ipso uerbo
 20 sine tempore erat quo tempore fieret. ordo quippe temporum in aeterna dei sapientia sine tempore est. cum itaque hoc a patre et filio factum esset, ut in carne filius appareret, consequenter dictus est missus ille qui in eadem carne hic apparuit, misisse autem ille qui in ea non apparuit.
 25 quoniam illa quae coram corporeis oculis foris geruntur ab interiore apparatu naturae spiritalis existunt, propterea conuenienter missa dicuntur. forma porro illa suscepti hominis

15 cf. Io. 1, 1. 2. 14

17 Gal. 4, 4

1 enodatus *V*: enucleatus *v* 2 misit *V*: *om. v* 3 obtemperauit *V*: obtemperans uenit *GPv* 4 dum *V* (*cf. Ennod. p. 222, 19; 436, 13 ed. Hartel*): cum *Gv* 5 enim] *om. v* 6 tempore erat *V*: t. quae erat *v* 7 id est *V*: *om. GPv* 8 id est] id est factum in tempore *a* 9 quo *PV*: in quo *Gv* 10 a patre et *V*: apparet *v* filio] filium *v* 11 esset] esse *v* 12 consequenter] alibi congruenter *G³ supr. uers.* 13 hic *scripsi*: hoc *V*; *om. GPv* 14 misisse — non apparuit *V*: *om. v* 15 naturae] natura *V* 16 propterea *V*: et propterea *v* 17 porro *V*: quippe *P*; *abros. in v*

fili persona est, non etiam patris. quapropter pater inuisibilis una cum filio secum inuisibili eundem filium uisibilem faciendo misisse eum dictus est, qui si eo modo uisibilis fieret, ut cum patre inuisibilis esse desisteret, id est si substantia inuisibilis uerbi in creaturam uisibilem mutata et transiens uerteretur, ita missus a patre intellexeretur filius, ut tantum missus, non etiam cum patre mittens inueniretur. cum uero sic accepta est forma serui, ut maneret incommutabilis forma dei, manifestum est, quod a patre et filio non apparentibus factum sit quod appareret in filio, id est ab inuisibili patre cum inuisibili filio idem ipse filius uisibilis mitteretur. cur ergo ait: et a me ipso non ueni? iam hoc secundum formam serui dictum est, secundum quam dictum est: ego non iudico quemquam.

Si ergo missus dicitur, in quantum apparuit foris in creatura corporali qui intus in natura spiritali oculis mortalium semper occultus est, iam in promptu est intellegere etiam de spiritu sancto, cur missus etiam ipse dicatur. facta est enim quaedam creaturae species ex tempore, in qua uisibiliter ostenderetur spiritus sanctus, cum super ipsum dominum corporali specie uelut columba descendit, siue cum decem diebus peractis post eius ascensionem die pentecostes factus est subito de caelo sonus, quasi ferretur flatus uehemens, et uisae sunt illis linguae diuisae quasi ignis, qui consedit super unumquemque eorum. haec operatio uisibiliter expressa et oculis oblata mortalibus missio spiritus sancti dicta est, non ut

12 Io. 8, 42 14 Io. 8, 15 21 cf. Matth. 3, 16 22 cf. Act. 2, 2 sqq.

1 pater *GPv*: om. *V* 2 una] unam *V* 4 substantiam *v*
 5 inuisibilis (bi *add. m. 2*) *v* mutata *Gv*: mutatam *V* 6 missus
Gv: missum *V* a patre] apparere *v* 10 aparentibus *v* 12 iam]
om. v 16 spiritali *Gv*: spiritalis *V* 17 promptum *v* 18 mis-
sus etiam ipse *V*: et ipse missus *Gv* enim est *v* 20 cum *V*:
siue cum *GPv* 21 descendit *Vv*: discendit *P* decem *P*
22 die *GPv*: diem *V* factus] om. *v* 23 uisae *V*: uisi *v*
24 quasi *V*: sicut *GPv* consedit *V*: et insedit *v*

appareret eius ipsa substantia, quia ipse inuisibilis et incommutabilis est sicut pater et filius, sed ut exterioribus uisibilibus hominum corda commota a temporali manifestatione uenientis ad occultum aeternitatis semper praesentis conuerterentur.

5 [QVOD OPERE DEI OMNIS CREATVRA ADMINISTRETVR, ET QVOD MIRA MVLTa ORDINE CONSVETVDINIS INSERANTVR. EX LIBRO DE TRINITATE III, CAPITVLO V.

Quis attrahit humorem per radicem uitis ad botrum et 255
uinum facit nisi deus, qui et homine plantante et rigante in-
10 crementum dat? sed cum ad nutum domini aqua in uinum
inuitata celeritate conuersa est, etiam stultis fatentibus uis
diuina declarata est. quis arbusta fronde ac flore sollempniter
uestit nisi deus? uerum cum floruit uirga sacerdotis Aaron,
conlocuta est quodam modo cum dubitante humanitate diuini-
15 tas. et lignis certe omnibus et omnium animalium carnibus
gignendis atque formandis communis est terrena materies, et
quis ea facit nisi qui dixit, ut haec terra produceret, et in
eodem uerbo suo quae creauit regit atque agit? sed cum ean-
dem materiam ex uirga Moysi in carnem serpentis proxime
20 ac uelociter uertit, miraculum fuit rei quidem mutabilis, sed

9 cf. I Cor. 3, 7 10 cf. Io. 2, 9 13 cf. Num. 17, 8
17 cf. Gen. 1, 24 19 cf. Ex. 4, 3

1 quia V: qua Gv que et P¹ qua et P² incommutabilis GPv:
commutabilis V 2 sed ut v: sed V 3 corda V: om. v 4 oc-
cultum aeternitatis V: occultam aeternitatem Gv 5 quae uncinis
inclusi desunt in MV cap. CCL P CCLII Gv omne P
amministretur Gv: cum ministretur P et quod scripsi: quod et
GPv 6 mira multa Gv: miranda P inseratur G¹ 7 V GP:
II v 8 attrahit P¹v umorem P butrum (o add. m. 2)
P 9 homine G²: hominem G¹ homini G²v plantanti G²v
rigante G²: rigantem G¹ riganti G²v 13 uerum (u ex a corr.
m. 2) G 14 conlocuta G²: conlocata G¹v cum G²: om. G¹v
diuinitas G¹: diuinitus G²v 17 et G²: om. G¹v 18 quae G¹:
qui G²v quo G² atque G¹v: eaque G² 19 materiam — Moysi
in] abrosa in v proxime ac uelociter] abros. in v

tamen inusitata mutatio. quis autem animat quaeque uina nascentia nisi qui et illum serpentem ad horam, sicut opus fuerat, animauit?

Et quis reddidit cadaueribus animas suas, cum resurgerent mortui, nisi qui animat carnes in uteris matrum, ut oriantur morituri? sed cum fiunt illa continuato quasi quodam fluuio labentium manantiumque rerum ex occulto in promptum atque ex prompto in occultum usitato itinere transeuntium, naturalia dicuntur; cum uero admonendis hominibus inusitata mutabilitate ingeruntur, magnalia nominantur.] 10

CCXXXIII.

QVOMODO IN TRINITATE ET PATER AD FILIVM PRINCIPIVM SIT ET PATER ET FILIVS AD SPIRITVM SANCTVM. EX LIBRO DE TRINITATE V, T. XIII.

256 Vtrum autem et ad spiritum sanctum principium sit pater 15
quaestio est, quia, ita si est, non iam principium ei tantum
rei erit, quam gignit aut facit, sed etiam ei quam dat. ubi
et illud elucescit, ut potest, quod solet multos mouere, cur
non sit filius etiam spiritus sanctus, cum et ipse a patre ex-
eat, sicut in euangelio legitur. exit enim non quomodo natus, 20
sed quomodo datus, et ideo non dicitur filius, quia neque na-
tus est sicut unigenitus, neque factus, ut per gratiam in
adoptionem nasceretur, sicuti nos. quod enim de patre natum
est, ad patrem solum refertur, cum dicitur filius; et ideo filius
patris est, non et noster. quod autem datum est, et ad eum 25
qui dedit refertur et ad eos quibus dedit. itaque spiritus

4 cf. Ezech. 37, 1 sqq.

20 cf. Io. 15, 26

1 quaeque] quaeque *G*¹ uina nascentia *G*³ in *mg.*: uana scientia
G^{1v} 6 fiunt *G*^{1v}: fident *G*¹(?) 7 manantiumque *G*³: manen-
tiumque *G*^{1v} promptum *G*³: promptu *G*^{1v} 8 occultum *G*³:
occulto *G*^{1v} 11 cap. CCXXXIII *MV*: deest in *GPv* 14 V] *XV*
(corr. m. 1) *V* 20 enim] enī] enim *V* 23 nasceretur *a*: no-
sceretur *V*

sanctus non tantum patris et filii, qui dederunt, sed etiam
 noster dicitur, qui accepimus, (sicut dicitur domini salus,
 qui dat salutem; eadem etiam nostra salus est, qui accepimus.
 spiritus ergo et dei est, qui dedit, et noster, qui accepimus,)
 5 non ille spiritus noster, quo sumus, quia ipse spiritus est ho-
 minis, qui in ipso est, sed alio modo iste noster, quo dicimus
 et: panem nostrum da nobis, quamquam et illum spiri-
 tum, qui hominis dicitur, a quo utique accepimus. quid
 enim habes, inquit, quod non accepisti? sed aliud est
 10 quod accepimus, ut essemus, aliud quod accepimus, ut
 sancti essemus. unde scriptum est et de Iohanne, quod in
 spiritu et uirtute Heliae ueniret; dictus est Heliae spiritus,
 sed spiritus sanctus, quem accepit Helias. hoc et de Mose in-
 tellegendum est, cum ait ei dominus: tollam de spiritu
 15 tuo et dabo eis, hoc est: „dabo illis de spiritu sancto,
 quem iam tibi dedi“. si ergo et quod datur principium habet
 eum a quo datur, quia non aliunde accepit illud quod ab
 ipso procedit, fatendum est patrem et filium principium esse
 spiritus sancti, non duo principia, sed sicut pater et filius
 20 unus deus et ad creaturam relative unus creator et unus do-
 minus, sic relative ad spiritum sanctum unum principium. ad
 creaturam uero pater et filius et spiritus sanctus unum prin-
 cipium, sicut unus creator et unus deus.

CCXXXV.

25 QVOMODO IN SPIRITU SANCTO, ETIAM ANTEQVAM DARETVR,
 POSSIT DONI NOMEN INTELLEGI, VT EI SEMPER NON ALIVD
 FVERIT DONVM ESSE QVAM IPSVM ESSE. EX LIBRO S. S. T. XV.

Interius autem quaeritur utrum, quemadmodum filius non 257
 hoc tantum habet nascendo, ut filius sit, sed omnino, ut sit,

2 Ps. 3, 9 7 Matth. 6, 11 8 I Cor. 4, 7 12 cf. Luc.
 1, 17 14 Num. 11, 17

2 sicut dicitur — 4 qui accepimus a: om. *MV* 8 a quo *MV*: om.
 a 13 sed *V*: scilicet a de Mose] de mosen *V* 24 cap.
 CCXXXV *MV*: deest in *GP*

sic et spiritus sanctus eo quo datur habeat non tantum, ut donum sit, sed omnino, ut sit. utrum ergo erat, antequam daretur, sed nondum erat donum, an eo ipso quo daturus erat eum deus, iam donum erat, et antequam daretur? sed si non procedit, nisi cum datur, nec procederet utique, priusquam esset, cui daretur, quomodo iam erat ipsa substantia, si non est nisi quia datur? sicut filius non tantum, ut filius — quod relative dicitur — sed omnino ut sit ipsa substantia, nascendo habet an semper procedit spiritus sanctus et non ex tempore, sed ab aeternitate procedit? sed quia sic procedebat, ut esset donabile, iam donum erat, et antequam esset cui daretur. aliter enim intellegitur, cum dicitur donum, aliter, cum dicitur donatum; nam donum potest esse, et antequam detur, donatum autem nisi donatum fuerit nullo modo dici potest.

CCXXXVI.

15

DE APPELLATIONIBVS RELATIVIS, QVAE NON AD DEVM, SED AD CREATVRAM REFERENDAE SVNT, QVONIAM DEO NIHIL ACCIDIT. EX EODEM LIBRO DE TRINITATE V, T. XVI.

- 258 Nec moueat quod spiritus sanctus, cum sit coaeternus patri et filio, dicitur tamen aliquid ex tempore, ueluti hoc ipsum quod donatum diximus. nam sempiternae spiritus donum, temporaliter autem donatum. nam et dominus si non dicitur nisi cum habere incipit seruum, etiam ista appellatio relativa ex tempore est deo; non enim sempiterna creatura est, cuius est ille dominus. quomodo ergo obtinebimus nec ipsa relativa esse accidentia, quoniam nihil accidit deo temporaliter, quia non est mutabilis, sicut in exordio huius disputationis tractauimus? ecce dominum esse non sempiternum habet, ne cogamur etiam creaturam sempiternam dicere, quia ille sempiternae non dominaretur, nisi etiam iste sempiternae famularetur. sicut autem non potest esse seruus qui non habet dominum,

8 ipsa substantia V: ipsam substantiam a
MV: deest in GPv 30 iste V: ista a

15 cap. CCXXXVI

sic nec dominus qui non habet seruum. et quisquis extiterit
 qui aeternum quidem deum solum dicat, tempora autem non
 esse aeterna propter uarietatem et mutabilitatem, sed tamen
 tempora non in tempore esse coepisse — non enim erat tempus,
 5 antequam inciperent tempora, et ideo non de tempore acci-
 dit deo, ut dominus esset, quia ipsorum temporum dominus
 erat, quae utique non in tempore esse coeperunt — quid respon-
 debit de homine, qui in tempore factus est, cuius utique deus
 non erat, antequam esset cuius esset? certe uel ut dominus
 10 hominis esset, ex tempore accidit deo; ut omnis auferri uideatur
 controuersia, certe ut tuus dominus esset aut meus, qui modo
 esse coepimus, ex tempore accidit deo; aut et, si propter ob-
 scuram quaestionem animae uideatur incertum, quid, ut esset
 dominus populi Israhel? quia etsi iam erat animae natura,
 15 quam ille populus habebat, quod modo non quaerimus, tamen
 ille populus nondum erat et quomodo esse coepit apparet.
 postremo, ut dominus esset huius arboris et huius segetis, ex
 tempore accidit, quae modo esse coeperunt, quia, etsi materies
 iam erat, aliud est tamen dominum esse materiae, aliud esse
 20 dominum iam factae naturae. alio enim tempore est etiam
 homo dominus ligni et alio tempore est dominus arcae, quam-
 uis ex ipso ligno fabricatae, quod utique non erat, cum ligni
 dominus iam esset. quomodo igitur obtinebimus nihil secundum
 accidens dici deum, nisi quia ipsius naturae nihil accidit, quo
 25 mutetur, ut ea sint accidentia relatiua, quae cum aliqua
 mutatione rerum, de quibus dicuntur, accidunt? sicut amicus
 relatiue dicitur; neque enim esse incipit, nisi cum amare
 coeperit; fit ergo aliqua mutatio uoluntatis, ut amicus dicatur.
 nummus autem cum dicitur pretium, relatiue dicitur, nec
 30 tamen mutatus est, cum esse coepit pretium; neque cum
 dicitur pignus et si qua similia. si ergo nummus potest nulla

2 qui a: quia V 8 deus V: dominus a 15 quod modo a:
 quomodo V 16 et quomodo scripsi: quomodo V et quando a
 19 esse dominum iam factae a: om. V 21 post arcae addidit li-
 brarius cod. V quod supra omiserat: aliud esse dominum iam factae
 25 quae a: qua V 26 accidunt a: accedunt V

sui mutatione totiens dici relatiue, ut neque cum incipit dici neque cum desinit aliquid in eius natura uel forma, qua nummus est, mutationis fiat, quanto facilius de illa incommutabili dei substantia debemus accipere, ut ita dicatur relatiue aliquid ad creaturam, ut, quamuis temporaliter incipiat 5 dici, non tamen ipsi substantiae dei accidisse intellegatur, sed illi creaturae, ad quam dicitur? domine, inquit, refugium factus es nobis. refugium ergo nostrum deus relatiue dicitur; ad nos enim refertur et tunc refugium nostrum fit, cum ad eum refugimus. numquid tunc fit aliquid in eius natura, 10 quod antequam ad eum refugeremus non erat? in nobis ergo fit aliqua mutatio — deteriores enim fuimus, antequam ad eum refugeremus, et efficimur ad eum refugiendo meliores — in illo autem nulla. sic et pater noster esse incipit, cum per eius gratiam regeneramur, quoniam dedit nobis potestatem filios 15 dei fieri. substantia itaque nostra mutatur in melius, cum filii eius efficimur, simul et ille pater noster esse incipit, sed nulla suae commutatione substantiae. quod ergo temporaliter dici incipit deus quod antea non dicebatur, manifestum est relatiue dici, non tamen secundum accidens dei, quod ei ali- 20 quid acciderit, sed plane secundum accidens eius, ad quod dici aliquid deus incipit relatiue. et quod amicus dei iustus esse incipit, ipse mutatur, deus autem absit, ut temporaliter aliquem diligat quasi noua dilectione, quae in ipso ante non erat, apud quem nec praeterita transierunt et futura iam facta 25 sunt. itaque omnes sanctos suos ante mundi constitutionem dilexit, sicut praedestinauit, sed, cum conuertuntur et inueniunt illum, tunc incipere ab eo diligere dicuntur, ut eo modo dicatur, quo potest humano affectu capi quod dicitur. sic etiam, cum iratus malis dicitur et placidus bonis, illi mutantur, non ipse, 30 sicut lux infirmis oculis aspera, firmis lenis est, ipsorum scilicet mutatione, non sua.

7 Ps. 89, 1

15 cf. Io. 1, 12

26 cf. Io. 17, 24

6 accidisse *V*: accidisse aliquid *a*
 constitutionem *a*: constitutione *V*

20 dei *a*: deus *V*

26 con-

CCXXXVII.

DE SPIRITVS SANCTI VNITATE CVM PATRE ET FILIO. EX LIBRO
DE TRINITATE VI, T. V.

Quapropter etiam spiritus sanctus in eadem unitate sub- 259
stantiae et aequalitate consistit. siue enim sit unitas amborum
siue sanctitas siue caritas, siue ideo unitas, quia caritas, et
ideo caritas, quia sanctitas, manifestum est, quod non aliquis
duorum est quo uterque coniungitur, quo genitus a gignente
diligatur generatoremque suum diligat, sintque non partici-
patione, sed essentia sua, neque dono superioris alicuius, sed
suo proprio seruantes unitatem spiritus in uinculo pacis. quod
imitari per gratiam et ad deum et ad nos ipsos iubemur, in
quibus duobus praeceptis tota lex pendet et prophetae. ita
sunt illa tria deus unus, solus, magnus, sapiens, sanctus,
beatus, nos autem ex ipso et per ipsum et in ipso beati, quia
ipsius munere inter nos unum, cum illo autem unus spiritus,
quia agglutinatur anima nostra post eum, et nobis haerere deo
bonum est, quia perdet omnem qui fornicatur ab eo. spiri-
tus ergo sanctus commune aliquid est patris et filii, quidquid
illud est, at ipsa communio consubstantialis et coaeterna,
quae si amicitia conuenienter dici potest, dicatur; sed aptius
dicitur caritas. et haec quoque substantia, quia deus sub-
stantia et deus caritas, sicut scriptum est. sicut autem
simul substantia cum patre et filio, ita simul magna et simul
bona et simul sancta et quidquid aliud a se dicitur, quoniam
non aliud est deo esse et aliud magnum esse uel bonum et
cetera, sicut supra ostendimus. si enim minus magna est ibi
caritas quam sapientia, minus quam est diligitur; aequalis est
igitur, ut, quanta est sapientia, tantum diligitur. est autem
sapientia aequalis patri, sicut supra diximus; aequalis est

11 cf. Eph. 4, 3 13 cf. Matth. 22, 40 17 cf. Ps. 72, 28. 27
23 I Io. 4, 16

1 cap. CCXXXVII *MV*: *deest in GPv* 20 at a: aut *V*
consubstantialis (b *add. m. 2*) *V* 25 a se *V*: ad se a

VIII.

49

igitur etiam spiritus sanctus et, si aequalis, in omnibus aequalis propter summam simplicitatem, quae in illa substantia est. et ideo non amplius quam tria sunt: unus diligens eum qui de illo est, et unus diligens eum de quo est, et ipsa dilectio. quae si nihil est, quomodo deus dilectio est? si non est substantia, quomodo deus substantia est?

CCXXXVIII.

DE SOLO DEO VERO PATRE ET FILIO ET SPIRITU SANCTO.

EX EODEM LIBRO DE TRINITATE VI, T. VIII.

260 Et quoniam ostendimus, quomodo possit dici solus pater,¹⁰ quia non nisi ipse ibi pater, considerata est illa sententia, qua dicitur uerum deum non esse patrem solum, sed patrem et filium et spiritum sanctum. si quis enim interroget, pater solus utrum sit deus, quomodo respondebitur non esse, nisi forte ita dicamus, esse quidem patrem deum, sed non eum¹⁵ esse solum deum, esse autem solum deum patrem et filium et spiritum sanctum? sed quid agimus de illo testimonio domini? patri enim dicebat et patrem nominauerat, ad quem loquebatur, cum ait: haec est autem uita aeterna, ut cognoscant te unum uerum deum. quod quidem Arri-²⁰ ani sic solent accipere, quasi non sit filius dei uerus. quibus exclusis uidendum est, an intellegere cogamur, cum dictum est patri: ut cognoscant te unum uerum deum, tamquam hoc insinuare uoluerit, quia et solus pater deus est, ne non intellegeremus deum nisi ipsa tria simul, patrem et²⁵ filium et spiritum sanctum. num ergo ex domini testimonio et patrem unum uerum deum dicimus et filium unum uerum deum et spiritum sanctum unum uerum deum dicimus, et

5 I Io. 4, 8

19 (et 23) Io. 17, 3

7 cap. CCLI P CCLIII Gv 8 deo uero MV: uero deo GPv
9 eodem MV: om. GPv t. VIII MV: capitulo VIII Gv 10 Et
quoniam—26 num ergo MV: om. GPv 25 intellegeremus a: in-
tellegerimus V 26 ex GPv: et MV 27 deum] domini v

simul patrem et filium et spiritum sanctum, id est simul ipsam trinitatem, non tres ueros deos, sed unum uerum deum? an quoniam addidit: et quem misisti Iesum Christum, subaudiendum est: „unum uerum deum“ et ordo uerborum est: 5 „ut te et quem misisti Iesum Christum cognoscant uerum deum?“ cur ergo tacuit de spiritu sancto? an quoniam consequens est, ut, ubicumque nominatur unum tanta pace uni adhaerens, ut per hanc unum utrumque sit, iam ex hoc intellegatur etiam ipsa pax, quamuis non commemoretur? nam et illo loco apo- 10 stolus uidetur quasi praetermittere spiritum sanctum, et tamen ibi intellegitur, ubi ait: omnia uestra, uos autem Christi, Christus autem dei; et iterum: caput mulieris uir, caput uiri Christus, caput autem Christi deus. sed rursus deus non nisi omnia simul tria; quomodo caput 15 Christi deus, id est caput Christi trinitas, cum in trinitate sit Christus, ut sit trinitas? an quod est pater cum filio, caput est ei quod est solus filius? cum filio enim pater deus, solus autem filius Christus est, maxime quia iam uerbum caro factum est et loquitur, secundum quam humilitatem eius 20 etiam maior est pater, sicut dicit: quoniam pater maior me est, ut hoc ipsum deum esse, quod illi cum patre unum est, caput sit hominis mediatoris, quod ipse solus est. si enim mentem recte dicimus principale hominis, id est tamquam caput humanae substantiae, cum ipse homo cum mente sit 25 homo, cur non multo congruentius multoque magis uerbum cum patre, quod simul deus est, caput est Christi, quamuis Christus homo nisi cum uerbo, quod caro factum est, intellegi non possit?

11 I Cor. 3, 22 sq.
22 cf. I Tim. 2, 5

12 I Cor. 11, 3

20 Io. 14, 28

5 te et *V*: et te et *Gv* uerum *V*: unum uerum *GPv* 8 utrum-
que unum *GPv* 9 ipsa *V*: ipsi *v* commemoretur *GP*: com-
moueretur *V*; *abros. in v* 14 rursus *V*: rursus si *GPv* 17 est solus
V: est et solus *Gv* 19 factum est et *V*: factum *GPv* 21 ut *V*:
et *GPv* 22 mediatoris — principale hominis *GVv*: *om. P* solus
Gv: locutus *V* 25 uerbum *GPv*: uerbo *V* 26 deus (*om. est*) *v*

49*

CCXXXVIII.

DE EO QVOD APOSTOLVS DICIT, VIRVM ESSE IMAGINEM DEI,
MVLIEREM AVTEM GLORIAM VIRI. EX LIBRO DE TRINITATE
XII, T. VII.

261 Manifestum est quid apostolus significare uoluerit, ideo
figurate ac mystice, quia de uelando muliebri capite loque-
batur. quod nisi ad aliquod secretum sacramenti referatur,
inane remanebit.

Sicut enim non solum ueracissima ratio sed etiam ipsius
apostoli declarat auctoritas, non secundum formam corporis
homo factus est ad imaginem dei, sed secundum rationalem
mentem. cogitatio quippe turpiter uana est, quae opinatur
deum membrorum corporalium liniamentis circumscribi atque
definiri. porro autem nonne idem beatus apostolus dicit: reno-
uamini spiritu mentis uestrae et induite nouum
hominem, eum qui secundum deum creatus est? et
alibi apertius: exuentes uos, inquit, ueterem hominem
cum actibus suis induite nouum, qui renouatur in
agnitione dei secundum imaginem eius qui creauit
eum? si ergo spiritu mentis nostrae renouamur et ipse est
nouus homo, qui renouatur in agnitione dei secundum ima-
ginem eius qui creauit eum, nulli dubium est non secundum
corpus neque secundum quamlibet animi partem, sed secundum
rationalem mentem, ubi potest esse agnitio dei, hominem
factum ad imaginem eius qui creauit eum. secundum hanc
autem renouationem efficimur etiam filii dei per baptismum
Christi et induentes nouum hominem Christum utique induimus
per fidem. quis est ergo, qui ab hoc consortio feminas alienet,
cum sint nobiscum gratiae coheredes et alio loco idem apo-

14 Eph. 4, 23 sq.

17 Col. 3, 9 sq.

1 cap. CCLII P CCLIII Gv 2 dicit MV: ait GPv 3 ex]
ex eodem v 4 t. VII. V: capitulo VII Gv 5 Manifestum est—
19 creauit eum MV: om. GPv 11 homo a: immo V 20 spiri-
tum P 28 feminas (q a m. 2) V alienet GPv: alienent V
29 gratia v

stulus dicat: omnes enim filii dei estis per fidem
 in Christo Iesu; quicumque enim in Christo bapti-
 zati estis, Christum induistis. non est Iudaeus neque
 Graecus, non est seruus neque liber, non est mascu-
 5 lus neque femina: omnes enim uos unum estis in
 Christo Iesu? numquidnam igitur fideles feminae sexum
 corporis amiserunt? sed quia ibi renouantur ad imaginem dei,
 ubi sexus nullus est, ibi factus est homo ad imaginem dei,
 ubi sexus nullus est, hoc est in spiritu mentis suae. cur ergo
 10 uir propterea non debet caput uelare, quia imago est et gloria
 dei, mulier autem debet, quia gloria uiri est, quasi mulier
 non renouetur spiritu mentis suae, qui renouatur in agnitionem
 dei secundum imaginem eius qui creauit eum? sed quia sexu
 corporis distat a uiro, rite potuit in eius corporali uelamento
 15 figurari pars illa rationis, quae ad temporalia gubernanda
 deflectitur, ut non maneat imago dei nisi ex qua parte mens
 hominis aeternis rationibus concupiscendis uel consulendis ad-
 haerescit, quam non solum masculos, etiam feminas habere
 manifestum est.
 20 Ergo in eorum mentibus communis natura cognoscitur, in
 eorum uero corporibus ipsius unius mentis distributio figu-
 ratur.

1 Gal. 3, 26 sqq.

2 baptizati (in Christo <i>om.</i>) <i>v</i>	6 feminae (ē <i>a m.</i> 2) <i>V</i>	8 factus
(<i>om.</i> est) <i>v</i>	10 debet <i>V</i> : debeat <i>v</i>	caput] <i>om.</i> <i>v</i>
12 spiritu <i>V</i> : in spiritu <i>Gv</i>	agnitionem <i>V</i> : agnitione <i>v</i>	13 eum
<i>V</i> : illum <i>GPv</i>	14 corporis distat a uiro <i>V</i> : distat uisio corporis	
<i>v</i>	15 quae <i>GPv</i> : qui <i>V</i>	gubernanda (b <i>add. m.</i> 2) <i>V</i>
17 concupiscendis <i>V</i> : conspiciendis <i>GPv</i>	consolendis <i>V</i>	
18 etiam <i>V</i> : sed etiam <i>GPv</i>	feminas (ē <i>a m.</i> 2) <i>V</i>	20 eorum
<i>V</i> : earum <i>v</i>		

CCXL.

QVIBVS PROGRESSIBVS MENS CORPORALIVM RERVM VSV ET
IMAGINE DELECTATA AB AETERNORVM CONTEMPLATIONE DE-
FICIAT. EX LIBRO DE TRINITATE XII.

- 262 Ascendentibus itaque introrsus quibusdam gradibus consi- 5
derationis per animae partes, unde incipit aliquid occurrere,
quod non sit nobis commune cum bestiis, inde incipit ratio,
ubi iam homo interior possit agnosci. qui etiam si per illam
rationem, cui temporalium rerum administratio delegata est,
iam moderato progressu nimis in exteriora prolabitur consentiente 10
sibi capite suo, id est non eam cohibente atque refrenante illa
quae in specula consilii praesidet quasi uirili portione, inuete-
ratur inter inimicos suos, uirtutis inuidos daemones cum suo
principe diabolo, aeternorumque illa uisio ab ipso capite cum
coniuge uetitum manducante subtrahitur, ut lumen oculorum 15
eius non sit cum illo; ac sic ab illa inlustratione ueritatis
ambo nudati atque apertis oculis conscientiae ad uidendum,
quam inhonesti atque indecori remanserint, tamquam folia
dulcium fructuum, sed sine ipsis fructibus, ita sine fructu
boni operis uana uerba contexunt, ut male uiuentes quasi bene 20
loquendo contegant turpitudinem suam.

CCXLI.

QVID DISPVSTATVM QUIDVE SIT COMPREHENSVM RATIOCINATIONE
LIBRORVM. EX LIBRO DE TRINITATE XV.

- 263 Sed quoniam disserendi et ratiocinandi necessitas per quat- 25
tuordecim libros multa nos compulit dicere, quae cuncta simul

13 cf. Ps. 6, 8 15 cf. Ps. 37, 11 18 cf. Gen. 3, 7 sqq.

1 cap. CCXL *MV*: deest in *GPv* 3 delectata *M* 9 ammi-
nistratio *MV* 10 iam moderato *V*: immoderato *a* prolabitur *a*:
probabitur *V* 20 uana *MV*: bona *a* 22 cap. CCLII *P*¹ CCLIII *P*¹
CCLV *Gv* 23 comprehensum *V*: comprehensum praecedentium *GPv*
ratiocinatione] rationatione *P* ratione *G* 25 ratiotinandi *v*

aspicere non ualemus, ut ad id quod apprehendere uolumus
 ea celeri cogitatione referamus, faciam, quantum domino ad-
 iuuante potuero, ut quidquid in singulis uoluminibus ad cogni-
 tionem disputatione perduxī, remota disputatione breuiter con-
 5 gegeram et tamquam sub uno mentis aspectu, non quemadmodum
 res quaeque persuasit, sed ipsa quae persuasa sunt ponam,
 ne tam longe sint a praecedentibus consequentia, ut obliuionem
 praecedentium faciat inspectio consequentium, aut certe, si
 fecerit, cito possit quod exciderit relegendo colligi.

10 In primo libro secundum scripturas sanctas unitas et aequa-
 litas summae illius trinitatis ostenditur. in secundo et tertio
 et quarto eadem, sed de filii missione et spiritus sancti dili-
 genter quaestio pertractata tres libros fecit demonstratumque
 est non ideo minorem mittente qui missus est, quia ille misit,
 15 hic missus est, cum trinitas, quae per omnia aequalis est,
 pariter quoque in sua natura immutabilis et inuisibilis et ubi-
 que praesens inseparabiliter operetur. in quinto propter eos
 quibus ideo non eandem patris et filii uidetur esse substantiam,
 quia omne quod de deo dicitur secundum substantiam dici
 20 putant et propterea, gignere et gigni uel genitum esse uel
 ingenitum quoniam diuersa sunt, contendunt substantias esse
 diuersas, demonstratur non omne quod de deo dicitur secundum
 substantiam dici, sicut secundum substantiam dicitur bonus et
 magnus et si quid aliud ad se dicitur, sed dici etiam relatiue,
 25 id est non ad se, sed ad aliquid quod ipse non est, sicut pater
 ad filium dicitur uel dominus ad creaturam sibi seruientem;
 ubi si quid relatiue, id est ad aliquid quod ipse non est, etiam

2 celeri *V*: celeritate *v* cogitationem *v* 4 disputatione *V*:
 disputationum *v* perduxī remota disputatione *V*: perduxero motam di-
 sputationem *v* breuiter (*v* *add. m. 2*) *V* 7 a *V*: *om. v*
 8 faciat] faciant *V* 9 relegendo *v* colligi *P¹V*: recolligi *P²* colli-
 gitur *v* 10 sancta *v* 13 fecit *V*: feci *v* 15 missus est *V*:
m. sit v 18 uidetur non eandem patris et filii *GPv* 20 gignere et
V: uel gignere uel *v* uel ingenitum *V*: et ingenitum *GPv* 22 de-
 monstrantur *V* 23 sicut—dicitur] *add. v¹ in mg.* 24 dici etiam
GPv: dicet iam *V* 25 ^{ad} aliquid (*ad add. m. 2*) *G* 27 ad
Gv: *om. V*

ex tempore dicitur, sicuti est: domine, refugium factus es nobis, nihil ei accedere quo mutetur, sed omnino ipsum in natura uel essentia sua immutabilem permanere. in sexto, quomodo dictus sit Christus ore apostolico dei uirtus et dei sapientia, sic disputatur, ut differatur eadem quaestio diligentius retractanda, utrum a quo est genitus Christus non sit ipse sapientia, sed tantum sapientiae suae pater, an sapientia sapientiam genuerit. sed quodlibet horum esset, etiam in hoc libro apparuit trinitatis aequalitas et non deus triplex, sed trinitas, nec quasi aliquid duplum esse patrem et filium ad 10 simplum spiritum sanctum, ubi nec tria plus aliquid sunt quam unum horum. disputatum est etiam, quomodo possit intellegi quod ait Hilarius episcopus: aeternitas in patre, species in imagine, usus in munere. in septimo quaestio, quae dilata fuerat, explicatur, ita ut deus, qui genuit filium, non solum 15 sit pater uirtutis et sapientiae suae, sed etiam ipse uirtus atque sapientia, sic et spiritus sanctus, nec tamen simul tres sint uirtutes aut tres sapientiae, sed una uirtus et una sapientia, sicut unus deus et una essentia. deinde quaesitum est, quomodo dicatur una essentia tres personae, uel a quibusdam Graecis 20 una essentia tres substantiae, et inuentum est elocutionis necessitate dici, ut aliquo uno nomine enuntiaretur, cum quaeritur tres quid sint, quos tres esse ueraciter confitemur, patrem scilicet et filium et spiritum sanctum. in octauo ratione etiam reddita intellegentibus clarum est in substantia ueritatis non 25 solum patrem filio non esse maiorem, sed nec ambos simul maius aliquid esse quam solum spiritum sanctum, aut quoslibet duos in eadem trinitate maius esse aliquid quam unum, aut omnes simul tres maius aliquid esse quam singulos. deinde

1 Ps. 89, 1

4 cf. I Cor. 1, 24

1 sicut v	dominus v	2 nihil V: in nihil v	accedere
GVv: accidere α	3 immutabilem V: incommutabilem v	13 Hilarius] elarius P	episcopus hilarius G ^v
tatis V	15 ut V: et v	20 uel V: uelut v	21 eloquutionis
V	22 enuntiarentur v	23 tres quid V: quid tres P	qui tres
Gv	sint GVv: sunt P	27 aliquid maius GPv	

per ueritatem, quae intellecta conspicitur, et per bonum summum, a quo est omne bonum, et per iustitiam, propter quam diligitur animus iustus ab animo etiam nondum iusto, ut natura non solum incorporealis uerum etiam immutabilis, quod est
 5 deus, quantum fieri potest, intellexeretur admonui, et per caritatem, quae in scripturis sanctis deus dicta est, per quam coepit utcumque etiam trinitas intellegendis apparere, sicut sunt amans et quod amatur et amor. in nono ad imaginem dei, quod est homo secundum mentem, peruenit disputatio, et in ea
 10 quaedam trinitas inuenitur, id est mens et notitia, qua se nouit, et amor, quo se notitiamque suam diligit; et haec tria aequalia sunt inter se et unius ostenduntur esse essentiae. in decimo hoc idem diligentius subtiliusque tractatum est atque ad id perductum, ut inueniretur in mente euidentior trinitas eius, in
 15 memoria scilicet et intellegentia et uoluntate. sed quoniam et hoc compertum est, quod mens numquam esse ita potuerit, ut non sui meminisset, non se intellegeret et diligeret, quamuis non semper se cogitaret, cum autem cogitaret, non se a corporalibus rebus eadem cogitatione discerneret: dilata est de
 20 trinitate, cuius haec imago est, disputatio, ut in ipsis etiam corporalibus uisis inueniretur trinitas et distinctius in ea lectoris exerceretur intentio. in undecimo ergo electus est sensus oculorum, in quo id quod inuentum esset etiam in ceteris quattuor sensibus corporis, et non dictum posset agnosci, atque ita
 25 exterioris hominis trinitas primo in his quae cernuntur extrinsecus, ex corpore scilicet, quod uidetur, et forma, quae inde in acie cernentis imprimitur, et utrumque copulantis intentione uoluntatis apparuit. sed haec tria non inter se aequalia nec unius esse substantiae claruerunt. deinde in ipso animo ab his
 30 quae extrinsecus sensa sunt uel introducta inuenta est altera trinitas, ubi apparent eadem tria unius esse substantiae, ima-

6 cf. I Io. 4, 16

5 intellexeretur *V*: intelligi *v* 10 qua se nouit *V*: om. *v*
 11 notitiamque] notiamque *V* 12 sunt *V*: om. *Gv* 16 ita] om. *v*
 22 exerceretur *V*: exerceatur *GPv* 23 esset *G³V*: esse *G¹*
 est *G²v* 26 forma *Gv*: format *PV* 31 apparent *G¹PVv*:
 apparent *G³*

ginatio corporis, quae in memoria est, et inde formatio, cum ad eam conuertitur acies cogitantis, et utrumque coniungens intentio uoluntatis. sed ideo et ista trinitas ad exteriorem hominem reperta est pertinere, quia de corporibus inlata est, quae sentiuntur extrinsecus. in duodecimo discernenda uisa est 5 sapientia ab scientia et in ea, quae proprie scientia nuncupatur, quia inferior est, prius quaedam sui generis trinitas inquirenda, quae licet ad interiorem hominem iam pertineat, nondum tamen imago dei uel appellanda sit uel putanda. et hoc agitur in tertio decimo per commendationem fidei christianae. in quarto 10 decimo autem de sapientia hominis uera, id est dei munere in eius ipsius dei participatione, quae ab scientia distincta est, disputatur et eo peruenit disputatio, ut trinitas appareat in imagine dei, quod est homo secundum mentem, quae renouatur in agnitione dei secundum imaginem eius qui creauit hominem 15 ad imaginem suam, et sic percipit sapientiam, ubi contemplatio est aeternorum.

CCXLII.

DE SANCTO SPIRITU, QUI PATRI ET FILIO AEQUALIS ACCIPITUR ET VTRIVSQUE SPIRITUS DICITUR ET CARITATIS NOMINE IN- 20 TELLEGITUR, CVM QVAELIBET IN TRINITATE PERSONA SIT CARITAS. EX LIBRO DE TRINITATE XV, CAPIT. XVII.

264 Nunc de spiritu sancto, quantum deo donante uidere concedimur, disserendum est. qui spiritus sanctus secundum scripturas nec patris est solius nec filii solius, sed amborum, et 25 ideo communem, quia inuicem se diligunt pater et filius, nobis

15 cf. Col. 3, 10

16 cf. Gen. 1, 27

1 formatio *G¹Vv*: informatio *G¹P* 2 ad eam *Gv*: ad eam* *P*
eadem *V* 4 reperta (om. est) *v* corporibus *GPv*: cordibus
V 5 duodecimo *GPv*: undecimo *V* 12 participatione *V*:
participatione donata *GPv* 16 percepit *v* 18 cap. CCXLII (in
ras.) *V*: CCLII *M* CCLIII *P* CCLVI *Gv* 19 de sancto spiritu *MV*:
de spiritu sancto *P*; om. *v* 20 utriusque (om. et) *MV* 22 de
trinitate] om. *v* capt XVII *MV*: titulo XVI *Gv* 23 concedi-
mur *V*: conceditur *Gv* 24 scripturas *V*: scripturas sanctas *GPv*

insinuat caritatem. ut autem nos exerceret sermo diuinus, non res in promptu sitas, sed in abdito scrutandas, ex abdito eruendas maiore studio fecit inquiri. non ita dixit scriptura diuina: „spiritus sanctus caritas est“, quod si dixisset, non paruam partem
 5 quaestionis istius abstulisset; sed dixit: deus caritas est, ut incertum sit et ideo requirendum, utrum deus pater sit caritas an deus filius an deus spiritus sanctus an deus ipsa trinitas. neque enim dicturi sumus non propterea deum dictum esse caritatem, quod ipsa caritas sit ulla substantia, quae dei
 10 digna sit nomine, sed quod donum sit dei, sicut dictum est deo: quoniam tu es patientia mea; non utique propterea dictum est, quia deus substantia est nostra patientia, sed quod ab ipso nobis est, sicut alibi legitur: quoniam ab ipso est patientia mea. hunc quippe sensum facile refellit scrip-
 15 turarum ipsa locutio. tale est enim: tu es patientia mea, quale est: domine, spes mea et: deus meus misericordia mea et multa similia. non est autem dictum: „domine, caritas mea“ aut: „tu es caritas mea“ aut: „deus, caritas mea“, sed ita dictum est: deus caritas est, sicut dictum est:
 20 deus spiritus est. hoc qui non discernit intellectum a domino, non expositionem quaerat a nobis; non enim apertius quicquam possumus dicere.

Deus ergo caritas est. utrum autem pater an filius an spiritus sanctus an ipsa trinitas, quia et ipsa non tres di, sed
 25 deus est unus, hoc quaeritur. sed iam in hoc libro superius disputari non sic accipiendam esse trinitatem, quae deus est, ex illis tribus, quae in trinitate nostrae mentis ostendimus, ut

5 (19. 23) I Io. 4, 16 11 (et 15) Ps. 70, 5 13 Ps. 61, 6
 16 Ps. 90, 9 Ps. 58, 18 20 Io. 4, 24

1 insinuant *v* 2 promptu sitas *GP¹v*: promptui s. *V* promptuo-
 sitas *P²* scrutandas ex abdito *V*: om. *G¹v*; scrutandas (os *P*) et
 ex (de *G³*) abdito *G³P* 3 maiori *v* ita *V*: itaque *GPv*
 scriptura *G³PV*: scriptor *G¹v* diuina *V*: om. *GPv* 6 pater
GP: pariter *V*; *abros. in v* 12 deus *PV*: dei *Gv* 21 expo-
 sitionem] expositionem *V* 24 di *V¹*: dii *GPV²v* 25 unus est *Gv*
 26 accipienda *GV*

tamquam memoria sit omnium trium pater et intelligentia
 omnium filius et caritas omnium trium spiritus sanctus, quasi
 pater non intellegat sibi nec diligat, sed ei filius intellegat et
 spiritus sanctus ei diligat, ipse autem et sibi et illis tantum
 meminerit, et filius nec meminerit nec diligat sibi, sed memi- 5
 nerit ei pater et diligat ei spiritus sanctus, ipse autem et sibi
 et illis tantummodo intellegat, itemque spiritus sanctus nec
 meminerit nec intellegat sibi, sed meminerit ei pater et in-
 tellegat ei filius, ipse autem et sibi et illis non nisi diligat;
 sed sic potius, ut omnia tria et omnes et singuli habeant in 10
 sua quisque natura nec distent in eis ista, sicut in nobis aliud
 est memoria, aliud est intellegentia, aliud est dilectio siue
 caritas, sed unum aliquid sit, quod omnia ualeat, sicut ipsa
 sapientia, et sic habetur in uniuscuiusque natura, ut qui habet
 hoc sit quod habet, sicut immutabilis simplexque substantia. 15
 si ergo haec intellecta sunt et, quantum nobis in rebus tantis
 uidere uel coniectare concessum est, uera esse claruerunt,
 nescio, cur non, sicut sapientia et pater dicitur et filius et
 spiritus sanctus et simul omnes non tres, sed una sapientia,
 ita et caritas et pater dicatur et filius et spiritus sanctus et 20
 simul omnes una caritas. sic enim et pater deus et filius deus
 et spiritus sanctus deus et simul omnes unus deus.

Et tamen non frustra in hac trinitate non dicitur uerbum
 dei nisi filius, nec donum dei nisi spiritus sanctus, nec de quo
 genitum est uerbum et de quo procedit principaliter spiritus 25
 sanctus nisi deus pater. ideo autem addidi „principaliter“, quia
 et de filio spiritus sanctus procedere reperitur. sed hoc quo-
 que illi pater dedit non iam exsistenti et nondum habenti,
 sed quidquid unigenito uerbo dedit, gignendo dedit. sic ergo

1 intellegentia *V*: intellegentia (intellegenda *G*¹) sit *GPv* 2 om-
 nium filius *V*: omnium trium filius *GPv* 3 ei *GPv*: et *V* 4 ipse
 autem — 6 spiritus sanctus] *add. v*² in *mg.* 9 intellegat (*om. ei*) *v*
 10 sic *GPv*: sit *V* omnes et] omnia *v* 12 intellegentia (*om. est*)
GPv dilectio (*om. est*) *GPv* 14 ut qui *V*: utique quae
v 16 in *V*: ex *v* 18 nescio *V*: nec scio *Gv* sapientia et
GPv: sapientiae *V* 20 sanctus et *V*: sanctus deus *Gv* 27 rep-
 peritur *V*

eum genuit, ut etiam de illo donum commune procederet et spiritus sanctus spiritus esset amborum. non est igitur accipienda transeunter, sed diligenter intuenda inseparabilis trinitatis ista distinctio. hinc enim factum est, ut proprie dei uerbum etiam dei sapientia diceretur, cum sit sapientia et pater et spiritus sanctus. si ergo proprie aliquid horum trium caritas nuncupanda est, quid aptius, quam ut hoc sit spiritus sanctus? ut in illa simplici summaque natura non sit aliud substantia et aliud caritas, sed substantia ipsa sit caritas et
 10 caritas ipsa substantia, ita siue in patre siue in filio siue in spiritu sancto; et tamen proprie spiritus sanctus caritas nuncupatur.

Sicut legis nomine aliquando simul omnia ueteris instrumenti sanctarum scripturarum significantur eloquia. nam ex propheta
 15 Esaia testimonium ponens apostolus, ubi ait: in aliis linguis et in aliis labiis loquar populo huic, praemisit tamen: in lege scriptum est. et ipse dominus: in lege, inquit, eorum scriptum est: quia oderunt me gratis, cum hoc legatur in psalmo. aliquando autem proprie uocatur lex
 20 quae data est per Moysen, secundum quod dictum est: lex et prophetae usque ad Iohannem, et: in his duobus praeceptis tota lex pendet et prophetae; hic utique proprie lex appellata est de monte Sina. prophetarum autem nomine etiam psalmi significati sunt, et tamen alio loco ipse
 25 saluator: oportebat, inquit, impleri omnia quae scripta sunt in lege et prophetis et psalmis de me. hic rursus prophetarum nomine exceptis psalmis intellegi uoluit. dicitur ergo lex universaliter cum prophetis et psalmis, dicitur

15 I Cor. 14, 21 Es. 28, 11 17 Io. 15, 25 18 Ps. 34,
 19 20 Matth. 11, 13 21 Matth. 22, 40 25 Luc. 24, 44

8 ut V: ut scilicet GPv 10 substantia V: sit substantia
 GPv ita V: om. GPv 11 nuncupatur V: nuncupetur Gv
 15 esaia V: isaia Gv 16 huic populo v 17 inquit V
 20 moysen GPv 23 sinâ V: syna v 27 nomine G¹MVv:
 nomen G¹P exceptis GPv: excerptis V intellegi in lege in-
 tellegi GPv ab intellegi incipit f. 209^r in V; scriptura m. 1 fere
 plane delituit 28 dicitur ergo MV: ut dicitur ergo v

proprie quae per Mosen data est. item dicuntur communiter prophetae simul cum psalmis, dicuntur et proprie praeter psalmos. et multis aliis exemplis doceri potest multa rerum uocabula et uniuersaliter poni et proprie quibusdam rebus adhiberi, nisi in re aperta uitanda sit longitudo sermonis. hoc 5 ideo dixi, ne quisquam propterea nos inconuenienter existimet caritatem appellare spiritum sanctum, quia et deus pater et deus filius potest caritas nuncupari.

Sicut ergo unicum dei uerbum proprie uocamus nomine sapientiae, cum sit uniuersaliter spiritus sanctus et pater sapientia, ita spiritus proprie nuncupatur uocabulo caritatis, cum sit et pater et filius uniuersaliter caritas. sed dei uerbum, id est unigenitus dei filius, aperte dictus est dei sapientia ore apostolico, ubi ait: Christum dei uirtutem et dei sapientiam. spiritus autem sanctus ubi sit dictus caritas inuenimus, si diligenter Iohannis apostoli scrutemur eloquium. qui cum dixisset: dilectissimi, diligamus inuicem, quia dilectio ex deo est, secutus adiunxit: et omnis qui diligit ex deo natus est. qui non diligit, non cognouit deum, quia deus dilectio est. hic manifestauit eam se dixisse dilectionem deum, quam dixit ex deo; deus ergo ex deo est dilectio. sed quia et dei filius ex deo patre natus est et spiritus sanctus ex deo patre procedit, quem potius eorum hic debemus accipere dictum esse dilectionem deum merito quaeritur. pater enim solus ita deus est, ut non sit ex deo; ac per hoc dilectio, quae ita deus est, ut ex deo sit, aut filius est aut spiritus sanctus. sed in consequentibus, cum dei dilectionem commemorasset, non qua nos eum, sed qua nos ipse dilexit et misit filium suum liberatorem

14 I Cor. 1, 24

17 I Io. 4, 7 sq.

29 I Io. 4, 10

1 proprie *MV*: et proprie *Gv* moysen *GPv* 6 nos *GPv*:
 nos *MV* existimet *M* 9 dei *MV*: deus *v* 10 spiritus
MV: et spiritus *GPv* sapientia *MV*: ipsa sapientia *GPv*
 13 filius (*om.* dei) *M* 24 hic] *om.* *v* debemus *MV*: debeamus
Gv 28 non qua] non quia *v* sed qua] sed quia *v* 29 libera-
 torem *MV*: litatorem *Gv* (*gr.* *ἱλασμόν*)

pro peccatis nostris, et hinc exhortatus esset, ut et nos
 inuicem diligamus atque ita in nobis deus maneat, quia utique
 dilectionem deum dixerat: statim uolens de hac re apertius
 aliquid loqui: in hoc, inquit, cognoscimus, quia in ipso
 5 manemus et ipse in nobis, quia de spiritu suo dedit
 nobis. sanctus itaque spiritus, de quo dedit nobis, facit nos
 in deo manere et ipsum in nobis; hoc autem facit dilectio.
 ipse est igitur deus dilectio. denique paulo post, cum hoc ipsum
 repetisset atque dixisset: deus dilectio est, continuo sub-
 10 iecit: et qui manet in dilectione, in deo manet et
 deus in eo manet. unde supra dixerat: in hoc cogno-
 scimus, quia in ipso manemus et ipse in nobis, quo-
 niam de spiritu suo dedit nobis. ipse ergo significatur
 ubi legitur: deus dilectio est. deus igitur spiritus sanctus,
 15 qui procedit ex deo, cum datus fuerit homini, accendit eum
 in dilectione dei et proximi, et ipse dilectio est. non enim
 habet homo unde deum diligat nisi ex deo. propter quod paulo
 post dicit: nos diligimus, quia ipse prior dilexit nos.
 apostolus quoque Paulus: dilectio, inquit, dei diffusa
 20 est in cordibus nostris per spiritum sanctum, qui
 datus est nobis.

Nullum est isto dei dono excellentius. solum est quod diuidit
 inter filios regni aeterni et filios perditionis aeternae. dantur
 et alia per spiritum munera, sed sine caritate nihil prosunt.
 25 nisi ergo tantum impertiatur cuique spiritus sanctus, ut eum
 dei et proximi faciat amatorem, a sinistra non transferuntur
 ad dextram. nec spiritus proprie dicitur donum nisi propter
 dilectionem, quam qui non habuerit, si linguis hominum

4 I Io. 4, 13
 28 I Cor. 13, 1 sqq.

11 I Io. 4, 16. 18

19 Rom. 5, 5

1 exortatus *G* exortus ⁱⁿ *v* 4 loqui *G* ¹ *MPV*: eloqui *G* ² *v* 5 suo]
 sancto *Gv* 7 deo *GP* ² *v*: deum *MP* ¹ *V* (*m.* 1 et 2) 8 ipse est—
 dilectio *GP* ² *v*: *om.* *MV* denique *MV*: de quo *Gv* 16 in di-
 lectione *V* ¹ et *V* ²: dilectio *Gv* 19 Paulus] *om.* *v* 22 nullum *Gv*:
 nullo *MV* diuidit *MV*: diuidet *v* 23 perditionis] *pd*itionis *v*
 26 transferuntur *V*: transfertur *G*; *abros.* in *v* 27 dexteram *Gv*

loquatur et angelorum, sonans aeramentum est et cym-
balum tinniens; et si habuerit prophetiam et scierit
omnia sacramenta et omnem scientiam et habuerit
omnem fidem, ita ut montes transferat, nihil est;
et si distribuerit omnem substantiam suam et si tra-
diderit corpus suum, ut ardeat, nihil prodest. quantum
ergo bonum est, sine quo ad aeternam uitam neminem bona
tanta perducunt? ipsa uero dilectio siue caritas — nam unius
rei est nomen utrumque — si habeat eam qui non loquitur
linguis nec habet prophetiam nec omnia scit sacramenta om-
nemque scientiam nec distribuit omnia sua pauperibus, uel
non habendo quod distribuat uel aliqua necessitate prohibitus,
nec tradit corpus suum, ut ardeat, si talis passionis nulla tem-
tatio est, perducit ad regnum, ita ut ipsam fidem non faciat
utilem nisi caritas. sine caritate quippe fides potest quidem
esse, sed non et prodesse. propter quod et apostolus Paulus:
in Christo, inquit, Iesu neque circumcisio aliquid
ualet neque praeputium, sed fides, quae per dilec-
tionem operatur, sic eam discernens ab ea fide, qua et
daemones credunt et contremescunt. dilectio igitur, quae ex
deco est et deus est, proprie spiritus sanctus est, per quem
diffunditur in cordibus nostris dei caritas, per quam nos tota
inhabitat trinitas. quocirca rectissime spiritus sanctus, cum sit
deus, uocatur etiam dei donum. quod donum proprie quid
nisi caritas intellegenda est, quae perducit ad deum et sine
qua quodlibet aliud dei donum non perducit ad deum?

An et hoc probandum est, donum dei dictum esse in sacris
litteris spiritum sanctum? si et hoc expectatur, habemus in

17 Gal. 5, 6

20 cf. Iac. 2, 19

24 cf. Act. 8, 20

1 est] *om. v* cymbalum *v* 2 prophetiam *GPv*: prophetia
V 7 sine] siue *P* quo ad aeternam *G²P²Vv*: coaeternam *G¹*
quoeternam *P¹* neminem *GPv*: nem^o (o *add. V² supr. uers.*) *V*
9 habeat] habeam *v* qui *V*: quae *v* 12 aliquam *v* 22 cari-
tas dei *Gv* quam *V*: quem *v* 23 inhabitet *v* 24 donum dei
Gv² donum dei quod donum] *add. v² supr. uers.* 27 ante An
praemittunt GP¹: hinc capitulum XVIII 28 literis *v*

euangelio secundum Iohannem domini Christi uerba dicentis:
 si quis sitit, ueniat ad me et bibat. qui credit in
 me, sicut dicit scriptura, flumina de uentre eius
 fluent aquae uiuae. porro euangelista secutus adiunxit:
 5 hoc autem dixit de spiritu sancto, quem accepturi
 erant credentes in eum. unde dicit etiam Paulus apo-
 stolus: et omnes unum spiritum potati sumus.
 utrum autem donum dei sit appellata aqua ista, quod est
 spiritus sanctus, hoc quaeritur. sed sicut hic inuenimus hanc
 10 aquam spiritum sanctum esse, ita inuenimus alibi in ipso
 euangelio hanc aquam dei donum appellatam. nam dominus
 idem quando cum Samaritana muliere ad puteum loquebatur,
 cui dixerat: da mihi bibere, cum illa respondisset, quod
 Iudaei non conterentur Samaritanis, respondit Iesus et dixit
 15 ei: si scires donum dei et quis est qui dicit tibi:
 da mihi bibere, tu forsitan petisses ab eo et
 dedisset tibi aquam uiuam. dicit ei mulier: do-
 mine, neque in quo haurias habes et puteus altus
 est; unde ergo habes aquam uiuam? et cetera. re-
 20 spondit Iesus et dixit ei: omnis, qui bibit ex hac
 aqua, sitiet iterum; qui autem biberit ex aqua,
 quam ego dabo ei, non sitiet in aeternum; sed
 aqua, quam dabo ei, fiet in eo fons aquae salientis
 in uitam aeternam. quia ergo haec aqua uiua, sicut
 25 euangelista exposuit, spiritus sanctus est, procul dubio spiritus
 donum dei est, de quo hic dominus ait: si scires donum
 dei et quis est qui dicit tibi: da mihi bibere, tu
 forsitan petisses ab eo, et dedisset tibi aquam ui-
 uam. nam quod ibi ait: flumina de uentre eius fluent

2 (et 29) Io. 7, 37 sqq. 7 I Cor. 12, 13 13 Io. 4, 7 sqq.

5 hoc autem dixit] *add. G^s supr. uers.* sancto V: *om. Gv*

7 potati sumus] potauimus *G^sv* 11 donum dei *Gv* appellatum

(a *add. m. 2*) v 20 ei] *om. v* bibit *G^sV*: bibet *G^sv*

hac aqua V: aqua hac *Gv* 22 non sitiet—dabo ei *GPv*: *om. V*

23 aqua *Gv*: aquam *P* 28 uiuam] bibam (b in v *corr. m. 2*) *V*

29 ait ibi *GPv*

aquae uiuae, hoc in isto loco: fiet, inquit, in eo fons aquae salutis in uita aeterna.

Paulus uero apostolus: unicuique, inquit, nostrum datur gratia secundum mensuram donationis Christi, atque ut donationem Christi spiritum sanctum ostenderet, secutus adiunxit: propter quod dicit: ascendit in altum, captiuauit captiuitatem, dedit dona hominibus. notissimum est autem dominum Iesum, cum post resurrectionem a mortuis ascendisset in caelum, dedisse spiritum sanctum, quo impleti qui crediderunt linguis omnium gentium loquebantur. nec moueat quod ait: dona, non „donum“. id enim testimonium de psalmo posuit; hoc autem in psalmo ita legitur: ascendisti in altum, captiuasti captiuitatem, accepisti dona in hominibus. sic enim plures codices habent, maxime graeci, et ex hebraeo sic interpretatum habemus. dona itaque dixit apostolus quemadmodum propheta, non donum. sed cum propheta dixerit: accepisti in hominibus, apostolus maluit dicere: dedit hominibus, ut ex utroque scilicet uerbo, uno prophetico, apostolico altero — quia in utroque est diuini sermonis auctoritas — ut sensus plenissimus redderetur. utrumque enim uerum est, et quia dedit hominibus et quia accepit in hominibus. dedit hominibus tamquam caput membris suis; accepit in hominibus idem ipse, utique in membris suis, propter quae membra sua clamauit de caelo: Saule, Saule, quid me persequeris? et de quibus membris suis ait: quando uni

3 Eph. 4, 7 sq.
26 Matth. 25, 40

13 Ps. 67, 19

25 Act. 9, 4

2 aquae *G³V*: aquae uiuae *G¹v* salutis *V*: salientis *GPv* (cf. p. 785, 23) uita aeterna *V*: uitam aeternam *GPV²v* 3 uero *V*: quoque *GPv* nostrum inquit *v* 6 ascendit *G¹Pv*: om. *V*; ascendens *G³ supr. uers.* 8 autem est *v* 10 crediderant *Gv* 15 maxime *V*: et maxime *Gv* 17 sed cum *V*: secundum quod *v* dixerat *v* adcepisti (c *add. m. 2*) *v* 18 dedit hominibus (in *ras.*) *G* 20 auctoritas (c *add. m. 2*) *v* ut *G¹Vv*: del. *m. 3* *G* 22 accepit (om. quia) *v* dedit hominibus] om. *v* 26 quando *GV*: quod *v*

ex minimis meis fecistis, mihi fecistis. ipse ergo
 Christus et dedit de caelo et accepit in terra. porro autem
 dona ob hoc ambo dixerunt, ut propheta et apostolus, quia
 per donum, quod est spiritus sanctus, in commune omnibus
 5 membris Christi multa dona, quae sunt quibusque propria,
 diuiduntur. non enim singuli quique habent omnia, sed hi
 illa et alii illa, quamuis ipsum donum, a quo cuique propria
 diuiduntur, omnes habent, id est spiritum sanctum. nam
 et alibi cum multa dona commemorasset: omnia, inquit,
 10 haec operatur unus atque idem spiritus, diuidens
 propria unicuique prout uult. quod uerbum et in epi-
 stula, quae ad Hebraeos est, inuenitur, ubi scriptum est: atte-
 stante deo signis et ostentis et uariis uirtutibus
 et spiritus sancti diuisionibus. et hic cum dixisset: a-
 15 scendit in altum, captiuauit captiuitatem, dedit do-
 na hominibus: quod autem ascendit, ait, quid est,
 nisi quia et descendit in inferiores partes terrae?
 qui descendit, ipse est et qui ascendit super omnes
 caelos, ut adimpleret omnia. et ipse dedit quosdam
 20 quidem apostolos, quosdam quidem prophetas,
 quosdam autem euangelistas, quosdam autem pa-
 stores et doctores. ecce quare dicta sunt dona; quia, sicut
 alibi dicit: numquid omnes apostoli? numquid omnes
 prophetae? et cetera. hic autem adiunxit: ad consum-
 25 mationem sanctorum in opus ministerii, in aedi-
 ficationem corporis Christi. haec est domus, quae, sicut
 psalmus canit, aedificatur post captiuitatem, quoniam qui sunt
 a diabolo eruti, a quo captiui tenebantur, de his aedificatur
 corpus Christi, quae domus appellatur ecclesia. hanc autem

9 I Cor. 12, 11

12 Hebr. 2, 4

14 Eph. 4, 8 sqq.

23 I Cor. 12, 29

27 cf. Ps. 126, 1

3 ob *G^{2v}*: ab *G^{1V}* ut propheta *V* (cf. p. 706, 21): et propheta
G^v 5 sunt] sint *v* 6 hi illa *G^{1V}*: illa alii *G^{2v}* 7 alii
 illa *V*: alii alia *G¹* alia illi *G^{2v}* 8 habent *V*: habeant *G^v*
 11 epistola *G^v* 16 ait] *add. v³ supr. uers.* 22 quare *V*: quae
v dicta *V*: praedicta *v* 29 appellatur *v*

captiuitatem ipse captiuauit, quia diabolus uicit. et ne illa quae futura erant sancti capitis membra in aeternum supplicium secum traheret, eum iustitiae prius, deinde potentiae uinculis alligauit. ipse itaque diabolus est appellata captiuitas, quam captiuauit qui ascendit in altum et dedit dona hominibus uel accepit in hominibus.

Petrus autem apostolus, sicut in eodem libro canonico legitur, ubi scripti sunt Actus apostolorum, loquens de Christo, commotis corde Iudaeis et dicentibus: quid ergo faciemus, fratres? monstrate nobis, dixit ad eos: agite paenitentiam, et baptizetur unusquisque uestrum in nomine Iesu Christi in remissione peccatorum, et accipietis donum spiritus sancti. itemque in eodem libro legitur Simonem Magum apostolis dare uoluisse pecuniam, ut ab eis acciperet potestatem, qua per impositionem manus daretur spiritus sanctus. cui Petrus idem: pecunia, inquit, tua tecum sit in perditione, quia donum dei aestimasti pecunia possidere. et alio eiusdem libri loco, cum Petrus Cornelio et eis qui cum illo fuerant loqueretur annuntians et praedicans Christum, ait scriptura: adhuc loquente Petro uerba haec cecidit spiritus sanctus super omnes, qui audiebant uerbum, et obstipuerunt qui ex circumcisione fideles simul cum Petro uenerant, quia et in nationes donum spiritus sancti effusum est. audiebant enim illos loquentes linguis et magnificantes deum. de quo facto suo, quod incircumcisos baptizauerat, quia, priusquam baptizarentur, ut nodum quaestionis huius auferret, in eos uenerat spiritus sanctus, cum Petrus postea redderet rationem fratribus, qui erant Hieroso-

9 Act. 2, 37 sq.

16 Act. 8, 20

20 Act. 10, 44 sqq.

1 quia V: qui v	3 eum V: cum v	7 eodem V: eo Gv
12 remissionem Gv	16 manus V: manus eius Gv	17 perditionem Gv
18 aestimasti V: aestimasti te Gv	libro v	21 cecidit V
22 audierant (b add. m. 2) v	26 deum] ed̄m (e del m. 2) V	28 auferet v
incircumcisos V: in circumcisis v		
29 hierosolimis v		

lymis et hac re audita mouebantur, ait post cetera: cum coe-
 pisset loqui ad illos, cecidit spiritus sanc-
 tus in illos, sicut et in nos initio. memoratusque
 sum uerbi domini, sicut dicebat: quia Iohannes
 5 quidem baptizauit aqua, uos uero baptizabimini
 spiritu sancto. si igitur aequale donum dedit illis
 sicut et nobis, qui credidimus dominum Iesum Chri-
 stum, ego quis eram, qui possem prohibere deum
 non dare illis spiritum sanctum? et multa alia sunt
 10 testimonia scripturarum, quae concorditer attestantur donum
 dei esse spiritum sanctum, in quantum datur eis qui per eum
 diligunt deum. sed nimis longum est cuncta colligere, et quid
 eis satis est quibus haec quae diximus satis non sunt?

Sane admonendi sunt, quando quidem donum dei iam ui-
 15 dent dictum spiritum dei sanctum, ut, cum audiunt: donum
 spiritus sancti, illud genus locutionis agnoscant, quod
 dictum est: in expoliatione corporis carnis. sicut enim
 corpus carnis nihil aliud est quam caro, sic donum spiritus
 sancti nihil aliud est quam spiritus sanctus. in tantum ergo
 20 donum dei est, in quantum datur eis quibus datur. apud se
 autem deus est, etsi nemini detur, quia deus erat patri et
 filio coaeternus, antequam cuiquam daretur. nec quia illi dant,
 ipse datur, ideo minor est illis. ita enim datur sicut dei do-
 num, ut etiam se ipsum det sicut deus. non enim dici potest
 25 non esse suae potestatis de quo dictum est: spiritus ubi
 uult spirat; et apud apostolum quod iam supra commemo-
 raui: omnia autem haec operatur unus atque idem
 spiritus, diuidens propria unicuique prout uult. non

1 Act. 11, 15 sqq.
 27 I Cor. 12, 11

17 Col. 2, 11

25 Io. 3, 8

2 caecidit *V* 3 initio *G¹V*: in initio *G²v* 4 iohannis
V 5 uero *V*: autem *Gv* 7 dominum *V*: in dominum *Gv*
 8 possim *v* 12 quid eis *V*: de his *v* 15 spiritum dei *V*:
 spiritum *G*; *abros. in v* ut *a*: et *GV*; *abros. in v* 17 sicut
 enim corpus carnis] *om. v* 21 nemini] *ex nemine corr. m. 2 v*

est illis condicio dati et dominatio dantium, sed concordia dati et dantium.

Quapropter, sicut sancta scriptura proclamat, deus caritas est, illa quae ex deo est et in nobis id agit, ut in deo maneamus et ipse in nobis. et hoc inde cognoscimus, quia de spiritu suo dedit nobis; ipse spiritus est deus caritas. deinde si in donis dei nihil maius est caritate et nullum est maius donum dei quam spiritus sanctus, quid consequentius, quam ut ipse sit caritas, quae dicitur et deus et ex deo? et si caritas, qua pater diligit filium et patrem diligit filius, ineffabiliter¹⁰ communionem demonstrat amborum; quid conuenientius, quam ut ille proprie dicatur caritas, qui spiritus est communis ambobus? hoc enim sanius creditur uel intellegitur, ut non solum spiritus sanctus caritas sit in illa trinitate, sed non frustra proprie caritas nuncupetur propter illa quae dicta sunt, sicut¹⁵ non solus est in illa trinitate uel spiritus uel sanctus, quia et pater spiritus et filius spiritus, et pater sanctus et filius sanctus, quod ambigit nequaquam pietas. et tamen ipse non frustra proprie dicitur spiritus sanctus. quia enim est communis ambobus, id uocatur ipse proprie quod ambo communiter. alioquin²⁰ si in illa trinitate solus spiritus sanctus est caritas, profecto et filius non solius patris uerum etiam spiritus sancti filius inuenitur. ita enim locis innumerabilibus dicitur et legitur filius unigenitus dei patris, ut tamen et illud uerum sit quod apostolus ait de deo patre: qui eruit nos de potestate²⁵ tenebrarum et transtulit in regnum filii caritatis suae. non dixit: „filii sui“; quod si diceret, uerissime diceret, quemadmodum quia saepe dixit, uerissime dixit; sed ait: filii caritatis suae. filius ergo est etiam spiritus sancti, si non est in illa trinitate caritas dei nisi spiritus sanctus.³⁰

3 I Io. 4, 16

25 Col. 1, 13

1 illis <i>V</i> : illic <i>Gv</i>	4 agit ut <i>GPr</i> : agitur <i>V</i>	6 spiritus
<i>V</i> : spiritus eius <i>GPr</i>	9 et si caritas <i>GPr</i> : et caritas <i>V</i>	
11 qui ^d (d <i>add. m. 2</i>) <i>v</i>	18 ambigit nequaquam <i>V</i> : non ambigit	
<i>G²P²v</i> non ambiget <i>G¹P¹v</i>	20 alioquin si <i>GPr</i> : alioquin <i>V</i>	
21 in] <i>om. v¹</i>	28 saepe dixit] saepe dixi <i>v</i>	

quod si absurdissimum est, restat, ut non solus ibi sit caritas spiritus sanctus, sed propter illa de quibus satis disserui, proprie sic uocetur, quod autem dictum est: filii caritatis suae, nihil aliud intellegatur quam filii sui dilecti, quam filii postremo substantiae suae. caritas quippe patris, quae in natura eius est ineffabiliter simplici, nihil est aliud quam eius ipsa natura atque substantia, ut saepe iam diximus et saepe iterare non piget. ac per hoc filius caritatis eius nullus est alius quam qui de substantia eius est genitus.

CCXLIII.

10

DE INTERROGATIONE HAERETICI CONTRA EOS QVI VNIGENITVM DEI NON PATERNAE SVBSTANTIAE, SED VOLVNTATIS FILIVM ESSE DIXERVNT. EX LIBRO DE TRINITATE XV, T. XX.

Acute sane quidam respondit haeretico uersutissime inter-
 15 roganti, utrum deus filium uolens an nolens genuerit, ut, si diceretur nolens, absurdissima dei miseria sequeretur, si autem uolens, continuo quod contendebat uelut inuicta ratione concluderet, non naturae esse filium, sed uoluntatis. at ille uigilantissime uicissim quaesivit ab eo, utrum deus pater uolens
 20 an nolens sit deus, ut, si responderet nolens, sequeretur illa miseria, quam de deo credere magna insania est, si autem diceret uolens, responderetur ei: „ergo et ipse uoluntate sua deus est, non natura“. quid ergo restabat, nisi ut obmutesceret et sua interrogatione obligatum insolubili uinculo se uideret?
 25 sed uoluntas dei si et propria dicenda est aliqua in trinitate persona, magis hoc nomen spiritui sancto competit sicut caritas. nam quid est aliud caritas quam uoluntas?

10 cap. CCXLIII (LIII a m. 2 in ras. V) MV: CCLV P CCLVII
 Gv 11 de interrogatione—14 interro(ganti)] scriptura m. 1 V fere eua-
 nit; m. 2 scripsit in mg. haeretici] domini heretico v 13 XV de
 trinitate Gv 14 haeretico] om. v 16 absurdissime v dei]
 om. v miseriae v 17 quod—concluderet G³V: om. G⁴v conten-
 debat V: intendebat G³ 18 non naturae] om. G¹ 23 ommu-
 tesceret V 25 si et Gv: et V propria V: proprie Gv

[Video me de spiritu sancto in isto libro secundum scripturas sanctas hoc disputasse quod fidelibus sufficit iam scientibus deum esse spiritum sanctum, nec alterius substantiae nec minorem, quam est pater et filius, quod in superioribus libris secundum easdem scripturas sanctas uerum esse docuimus. de creatura etiam, quam fecit deus, quantum ualuimus, admonuimus eos qui rationem de rebus talibus poscunt, ut inuisibilia eius per ea quae facta sunt, sicut possent, intellecta conspicerent, et maxime per rationalem uel intellectualem creaturam, quae facta est ad imaginem dei, per quod uelut speculum, quantum possent, si possent, cernerent trinitatem deum in nostra memoria, intellegentia, uoluntate. quae tria in sua mente naturaliter diuinitus instituta quisquis uiuaciter perspicit et quam magnum sit in ea, unde potest etiam sempiterna immutabilisque natura recoli, conspici, concupisci — remiscitur per memoriam, intuetur per intellegentiam, amplectitur per dilectionem — profecto reperit illius summae trinitatis imaginem. ad quam summam trinitatem reminiscendam, uidentendam, diligendam, ut eam recordetur, eam contempletur, ea delectetur, totum debet referre quod uiuit. uerum ne hanc imaginem ab eadem trinitate factam et suo uitio in deterius commutatam ita eidem comparet trinitati, ut omni modo existimet similem, sed potius in qualicumque ista similitudine magnam quoque dissimilitudinem cernat, quantum satis esse uidebatur, admonui.]

25

8 cf. Rom. 1, 20

10 cf. I Cor. 13, 12

1 quae uncinis inclusi exhibent GPv: om. MV 10 uelud P
 12 nostram memoriam G¹ intellegentiam G¹ 14 sempiternam P
 15 concupisce G¹P¹ 17 reperit a: repperit GPv
 18 reminiscendum P 19 ea G¹: eam G¹P; abros. in v 20 totum
 (u ex a corr. m. 2) G; abros. in v hanc] ant G¹ 23 ista G:
 om. P; istam v similitudinem magna v 24 dissimilitudine v

TRIA QVAE SVNT IN IMAGINE DEI, ID EST MEMORIA, INTEL-
LECTVS ET AMOR, VNVS ESSE PERSONAE, QVIA NON HOC EST
EI ESSE QVOD HAEC HABERE. EX LIBRO XV DE TRINITATE,

T. XXII.

5 Verum haec quando in una sunt persona, sicut est homo, 266
potest nobis quispiam dicere: tria ista, memoria, intellectus
et amor, mea sunt, non sua, nec sibi, sed mihi agunt quod
agunt, immo ego per illa. ego enim memini per memoriam,
intellego per intellegentiam, amo per amorem, et quando ad
10 memoriam meam aciem cogitationis aduerto ac sic in corde
meo dico quod scio uerbumque uerum de scientia mea gignitur,
utrumque meum est, et scientia utique et uerbum. ego enim
scio, ego dico in corde meo quod scio. et quando in memoria
mea cogitando inuenio iam me intellegere, iam me amare
15 aliquid, qui intellectus et amor ibi erant et antequam inde
cogitarem, intellectum meum et amorem meum inuenio in
memoria mea, quo ego intellego, ego amo, non ipsa. item
quando cogitatio mea memor est et uult redire ad ea quae
in memoria reliquerat eaque intellecta conspicerere atque intus
20 dicere, mea memoria memor est et mea uult uoluntate, non
sua. ipse quoque amor meus cum meminit atque intellegit
quid appetere debeat, quid uitare, per meam, non per suam
memoriam meminit, et per intellegentiam meam, non suam
quidquid intellegenter amat intellegit. quod breuiter dici po-
25 test: ego per omnia illa tria memini, ego intellego, ego diligo,
qui nec memoria sum nec intellegentia nec dilectio, sed haec
habeo. ista ergo dici possunt ab una persona, quae habet haec

1 cap. CCLVI P CCLVII v CCLVIII G; deest in MV im-
agine (om. in) P 2 unus (i add. m. 2) P quia P: quæ
Gv est P: om. Gv 5 potest homo P 6 dicere v
9 intellego Gv: p intelligo P¹ 11 gignitur G²v: gignetur G¹P
15 qui] qui^a (a add. m. 3) G 17 quo] quo^d (d add. m. 3) G que
v ipsa G¹: ipsam G²Pv 19 relinquerat P 22 per suam]
p suam P 24 quicquid GPv 25 tria illa v ego diligo]
add. v² in mg. 27 haec G²P: haec ipsa G¹v

tria, non ipsa est haec tria. in illius uero summae simplicitate naturae, quae deus est, quamuis unus sit deus, tres tamen personae sunt, pater et filius et spiritus sanctus.

Aliud est itaque trinitas res ipsa, aliud imago trinitatis in re aliqua; propter quam imaginem simul et illud in quo sunt 5 haec tria imago dicitur, sicut imago dicitur simul et tabula et quod in ea pictum est, sed propter picturam, quae in ea est, simul et tabula nomine imaginis appellatur.

QVAM VERA IN DEI TRINITATE VNITAS ET QVAM VERA IN
EIVSDEM VNITATE SIT TRINITAS. EX LIBRO XV DE TRINITATE, 10

T. XXIII.

267 Verum in illa summa trinitate, quae incomparabiliter rebus omnibus antecellit, tanta est inseparabilitas, ut cum trinitas hominum non possit dici unus homo, illa unus deus et dicatur et sit, nec in uno deo sit illa trinitas, sed unus deus. nec 15 rursus quemadmodum ista imago, quod est homo, habens illa tria una persona est, ita est illa trinitas, sed tres personae sunt, pater filii et filius patris et spiritus sanctus patris et filii. quamuis enim memoria hominis, et maxime illa quam pecora non habent, id est qua res intellegibiles ita continen- 20 tur, ut non in eam per sensus corporis uenerint, habeat pro modulo suo in hac imagine trinitatis incomparabiliter quidem imparem, sed tamen qualemcumque similitudinem patris; itemque intellegentia hominis, quae per intentionem cogitationis inde formatur, quando quod scitur dicitur et nullius 25 linguae cordis uerbum est, habeat in sua magna disparilitate nonnullam similitudinem filii; et amor hominis de scientia procedens et memoriam intellegentiamque coniungens tamquam

1 ipsa G³P: om. G^{1v} 2 unus P: unum Gv 5 aliqua P:
alia Gv 9 cap. CCLVII P CCLVIII Gv; deest in MV
10 eiuſtem v 11 XXIII P: XCIII Gv 14 illa Gv: ille P
et dicatur — unus deus] add. G² in mg. 20 peccora v 21 eam
G: ea Pv uenirent Gv 23 imparem Gv: impatrem P
24 hominis quae Gv: omnisque P 26 disparilitate P¹ 28 tam-
quam Gv: tantam P

parenti prolique communis — unde nec parens intellegitur esse nec proles — habeat in hac imagine aliquam, licet ualde imparem similitudinem spiritus sancti: non tamen, sicut in ista imagine trinitatis non haec tria unus homo, sed unius hominis sunt, ita in ipsa summa trinitate, cuius haec imago est, unius dei sunt illa tria, sed unus deus est, et tres sunt illae, non una persona. quod sane mirabiliter ineffabile est uel ineffabiliter mirabile, cum sit una persona haec imago trinitatis, ipsa uero summa trinitas tres personae sint, inseparabilior est illa trinitas personarum trium quam haec unius. illa quippe in natura diuinitatis, siue id melius dicitur deitatis, quod est, hoc est atque incommutabiliter inter se ac semper aequalis est nec aliquando non fuit aut aliter fuit nec aliquando non erit aut aliter erit. ista uero tria, quae sunt in impari imagine, etsi non locis, quoniam non sunt corpora, tamen inter se nunc in ista uita magnitudinibus separantur. neque enim quia moles nullae ibi sunt, ideo non uidemus in alio maiorem esse memoriam quam intellegentiam, in alio contra, in alio duo haec amoris magnitudine superari, siue sint ipsa duo inter se aequalia siue non sint aequalia, atque ita et a singulis bina et a binis singula et a singulis singula, maioribus minora uincuntur. et quando inter se aequalia fuerint ab omni languore sanata, nec tunc aequabitur rei natura immutabili ea res, quae per gratiam non mutabitur, quia non aequatur creatura creatori, et quando ab omni languore sanabitur, mutabitur.

Sed hanc non solum incorporalem uerum etiam summe inseparabilem uereque immutabilem trinitatem, cum uenerit uisio, quae facie ad faciem nobis promittitur, multo clarius certiusque uidebimus, quam nunc eius imaginem, quod nos

29 I Cor. 13, 12

4 non haec G¹P: haec (*del. non G*) G²v 5 sunt GP: *om. v*
 9 sint Gv: sunt P insepabilior (*ra add. m. 2*) G 11 diuinitatis
 (*ni add. m. 2*) v 12 incommotabiliter P 17 enim G¹P: *om.*
 G²v uidimus P 18 in alio contra G¹P: in alio econtra G² in
 alio loco tria G³ in *mg.* econtra v 22 maioribus GP: a maioribus v
 23 natura G¹P: naturae G²v 28 cum uenerit Gv: conuenerit P

sumus; per quod tamen speculum et in quo aenigmate qui uident, sicut in hac uita uidere concessum est, non illi sunt qui ea quae digessimus et commendauimus in sua mente conspiciunt, sed illi qui eam tamquam imaginem uident, ut possint ad eum cuius imago est quomodocumque referre quod uident, et per imaginem, quam conspiciendo uident, etiam illud uidere coniciendo, quoniam nondum possunt facie ad faciem. non enim ait apostolus: „uidemus nunc in speculum“, sed: uidemus nunc per speculum.]

CCXLIII.

10

CVR BIS DATVS SIT SPIRITVS SANCTVS. EX LIBRO SVPRASCRIPTO.

268 Quid uero fuerit causae, ut post resurrectionem suam in terra prius daret et de caelo postea mitteret spiritum sanctum, hoc ergo existimo, quia per ipsum donum diffunditur caritas in cordibus nostris, qua diligamus deum et proximum secundum duo illa praecepta, in quibus tota lex pendet et prophetae, hoc significans dominus Iesus bis dedisse spiritum sanctum, semel in terra propter dilectionem proximi et iterum de caelo propter dilectionem dei. et si forte alia ratio reddatur de bis dato spiritu sancto, eundem tamen spiritum sanctum datum, cum insufflasset Iesus, de quo mox ait: ite, baptizate gentes in nomine patris et filii et spiritus sancti, ubi maxime commendatur haec trinitas, ambigere

9 I Cor. 13, 12 14 cf. Io. 20, 22 cf. Act. 2, 4 15 cf. Rom. 5, 5 17 cf. Matth. 22, 40 22 Matth. 28, 19

1 qui] *om. G¹* 2 sunt *G¹P: del. G¹; om. v* 3 digessimus *GP: dignissimus v* commendamus *P* 4 possent *G¹P* 7 coniciendo *P* 8 speculo *G²v* 10 *cap. CCLVIII P CCLX Gv*
11 cur] quur (*r in ras. a m. 2 P*) *MP* quod *G* quare *v* ex] ex eodem *GPv* supra scripto *MV: XV de trinitate titulo XXVI (XXIII P) G Pv* 13 in terra *MV: et in terra GPv* 15 ergo] ego *G¹* 18 dedisse *MPV (cf. p. 558, 3 not.): dedit Gv* 21 bis] his *v* sanctum *MV: om. Gv* 22 insufflasset *V* 23 gentes *MPV: omnes gentes Gv*

non debemus. ipse est igitur qui etiam de caelo datus est die pentecostes, id est post diem decimum quam dominus ascendit in caelum. quomodo ergo deus non est qui dominus ascendit in caelum? quomodo ergo deus non est qui dat spiritum sanctum? immo quantus deus est qui dat deum? neque enim aliquis discipulorum eius dedit spiritum sanctum. orabant quippe, ut ueniret in eos quibus manum imponebant, non ipsi eum dabant; quem morem in suis praepositis etiam nunc seruat ecclesia.

10 EX SERMONE DE ASCENSIONE DOMINI.

Quaerat a me aliquis, quare bis dedit spiritum sanctum. 268° multi multa dixerunt et sicut homines quaesierunt et aliquid dixerunt, quod non esset contra fidem, alius hoc, alius illud, utrumque quod non excederet regulam ueritatis. si dicam me
15 scire quare bis dederit, mentior uobis. nescio. qui se dicit scire quod nescit temerarius est; qui se negat scire quod scit, ingratus est. ergo fateor uobis: quare bis dederit dominus spiritum sanctum, adhuc quaero et ad aliquid certius cupio peruenire. adiuuet me dominus orantibus uobis, ut quod donare
20 dignatur uobis non taceatur. ergo nescio. quid tamen existimem nondum sciens, nondum pro certo tenens, sicut certissimum teneo dedisse — quid ergo existimem non tacebo. si hoc est, confirmet dominus; si aliud est quod uerius appareat, donet dominus. ergo arbitror, sed arbitror, ideo bis datum spiritum
25 sanctum, ut commendarentur duo praecepta caritatis. duo sunt enim praecepta et una est caritas: diliges dominum deum tuum ex toto corde tuo et ex tota anima tua; et

26 Matth. 22, 37 sqq.

2 diem <i>MV</i> : dies <i>Gv</i>	decimum <i>MV</i> : decem <i>Gv</i>	quam] qua
<i>v</i> 3 dominus ascendit—non est qui <i>MV</i> : <i>om. GPv</i>	7 im-	
ponebat (<i>n add. m. 2</i>) <i>v</i>	10 ex <i>MV</i> : item ex <i>P</i> item <i>G</i> ; <i>abros.</i>	
<i>in v</i> sermonem <i>G</i>	domini] <i>om. GPv</i>	13 esset <i>G¹P¹Vr</i> :
esse <i>G¹P¹</i>	14 quod] <i>om. v</i>	15 scire quare <i>G²</i> : nescire quare
<i>G¹Vv</i> mentiar <i>v</i>	nescio] <i>om. G²v</i>	18 et <i>G²V</i> : <i>om. G¹v</i>
20 uobis <i>V</i> : et uobis <i>Gv</i>	tamen <i>Gv</i> : tam <i>V</i>	

diliges proximum tuum tamquam te ipsum. in his duobus praeceptis tota lex pendet et prophetae. una caritas et duo praecepta, unus spiritus et duo data. non enim alius datus est prius et alius datus est postea, quia non alia caritas diligit proximum quam illa quae diligit deum. non ergo alia caritas est; qua caritate proximum diligimus, ipsa caritate et deum. sed quia aliud est deus, aliud proximus, una caritate diliguntur, non sunt tamen unum qui diliguntur. quia ergo magna est primitus commendanda dilectio dei, secunda dilectio proximi, a secunda autem incipitur, ut ad primam perveniatur¹⁰ — si enim fratrem, quem uides, non diliges, deum, quem non uides, quomodo diligere poteris? — ideo forte informans nos ad dilectionem proximi dedit in terra conspicuus et proximis proximus spiritum sanctum insufflando in faciem eorum; ut ab hac proximi caritate pervenirent ad eius¹¹ <caritatem> qui in caelis est, de caelo misit iterum spiritum sanctum. accipe in terra et diliges fratrem; accipe de caelo et dilige deum, quia et in terra quod accepisti de caelo est. in terra Christus dedit, sed de caelo est quod dedit. ille enim dedit qui de caelo descendit; hic inuenit cui daret, sed inde¹² attulit quod daret.

Quid est ergo, fratres? an forte commemoro et hoc, quomodo caritas ad spiritum sanctum pertineat? Paulum audite: non solum autem, inquit, sed et gloriamur in tribulationibus scientes, quia tribulatio patientiam¹³ operatur, patientia probationem, probatio vero spem, spes autem non confundit, quia caritas dei diffusa est in cordibus nostris. unde? quid tibi dabas? quid quasi de tuo praesumebas? quid enim habes, quod

11 I Io. 4, 20

24 Rom. 5, 3 sqq. "

29 I Cor. 4, 7

3 duo praecepta *GPv*: dua p. *V* 8 non sunt — diliguntur] *add.*
*v*² in *mg.* 11 diligis *Gv* 14 insufflando *V* 15 ut] *add. P*
supr. uers.; et *G*³ pervenirent ad eius *G*^{1v}: *om. G*¹*PV*
16 caritatem *addidi: om. GPVv* qui *PV*: quae *G*^{1v}; *eras. G*¹
17 diliges *V*: dilige *Gv* 20 dedit] *om. v* 27 confundit *V*: confundetur *v*

non accepisti? ergo unde nisi, quod sequitur, per spiritum sanctum, qui datus est nobis?

Caritas ista non tenetur nisi in unitate ecclesiae. non illam habent diuisores, sicut dicit apostolus Iudas: hi sunt qui esse ipsos segregant, animales, spiritum non habentes; ideo defluunt, quia coagulum non habent caritatis.

CCXLV.

QVID QVODAM SERMONE AD POPVLVM DISPVSTATVM SIT DE DIFFERENTIA GENERATIONIS FILII ET PROCESSIONIS SPIRITVS SANCTI. EX LIBRO DE TRINITATE XV, T. XXVII.

Verum quia in illa coaeterna et aequali et incorporali et 269 ineffabiliter immutabili atque inseparabili trinitate difficillimum est generationem a processione distinguere, sufficiat interim eis qui extendi non ualent amplius id quod de hac re 15 in sermone quodam proferendo ad aures populi christiani diximus dictumque conscripsimus. inter cetera enim, cum per scripturarum sanctarum testimonia docuissem de utroque procedere spiritum sanctum: „si ergo“ inquam „et de patre et de filio procedit spiritus sanctus, cur filius dixit: de patre 20 procedit? cur, putas, nisi quemadmodum solet ad eum referre et quod ipsius est de quo ipse est? unde illud est quod ait: mea doctrina non est mea, sed eius qui me misit. si igitur hic intellegitur eius doctrina, quam tamen dixit non suam, sed patris, quanto magis illic intellegendus 25 est et de ipso procedere spiritus sanctus, ubi sic ait: de patre procedit, ut non diceret: „de me non procedit“? a quo autem habet filius, ut sit deus — est enim de deo deus —

4 Iud. 1, 19 18 cf. Tract. in euang. Io. 99, 8 sq. 19 (et 25) Io. 15, 26 22 Io. 7, 16

1 unde ergo v 4 hi sunt (cf. p. 377, 24; gr. οὗτοι εἰσιν): his GMPVv 7 cap. CCLVIII P CCLXI Gv 8 quid] quod Gv
9 differentia P 10 ex MV: ex eodem GPv 14 extendi] extenti v
v 20 eum] eam(?) V 21 ipse MV: et ipse Gv unde MV:
unde et v 27 sit (om. deus) v

ab illo habet utique, ut etiam de illo procedat spiritus sanctus. ac per hoc spiritus sanctus, ut etiam de illo procedat, sicut procedit de patre, ab ipso habet patre. hic utcumque etiam illud intellegitur, quantum a talibus, quales nos sumus, intellegi potest, cur non dicatur natus esse, sed potius procedere spiritus sanctus, quoniam, si et ipse filius diceretur, 5 amborum utique filius diceretur: quod absurdissimum est. filius quippe nullus est duorum nisi patris et matris. absit autem, ut inter deum patrem et dei filium tale aliquid suspicemur, quia nec filius hominum simul ex patre et ex matre procedit, 10 sed cum in matrem procedit ex patre, nondum procedit ex matre, et cum in hanc lucem procedit ex matre, non tunc procedit ex patre. spiritus autem sanctus non de patre procedit in filium et de filio procedit ad sanctificandam creaturam, sed simul de utroque procedit, quamvis hoc filio pater 15 dederit, ut quemadmodum de se, ita de illo quoque procedat. neque enim possumus dicere, quod non sit uita spiritus sanctus, cum uita pater, uita sit filius; ac per hoc sicut pater, cum habeat uitam in semet ipso, dedit et filio habere uitam in semet ipso, sic ei dedit uitam procedere de illo, sicut procedit 20 et de ipso." [haec de illo sermone in hunc librum transtuli, sed fidelibus, non infidelibus loquens.

Verum si ad hanc imaginem contuendam et ad uidenda ista quam uera sint quae in eorum mente sunt nec tria sic sunt, ut tres personae sint, sed omnia tria hominis sunt, quae una 25 persona est, minus idonei sunt: cur non de illa summa trinitate, quae deus est, credunt potius quod in sacris litteris

19 cf. Io. 5, 26

1 ut] *om.* *v* procedat *MV*: procedit *v* 2 illo *G¹MPVv*:
 filio *G³ supr. uers.* procedat] procedit *v* 4 qualis *v* 6 si]
om. *v* 9 dei *MV* (*m. 1 et 2*): deum *GPv* 10 simul *MV*:
 simul et *GPv* 11 matrem *GP²v*: matre *MP⁴V* 14 filium] *u*
ex a corr. m. 1 V 15 dederit pater *v* 16 procedit *v* 18 uita
 pater *MV*: uita sit pater *Gv* 21 quae uncinis inclusi desunt in
MV 22 fidelibus *G³v*: de fidelibus *G¹P* 23 hanc] haec *G¹*
 24 quam] quae *v* uera (ne *ras.*) *G* 25 quae *G¹P*: in *G³v*
 26 est] et *G³v* cur non *a*: qui non *G¹Pv* quin *G³ supr. uers.*

inuenitur, quam poscunt liquidissimam reddi rationem sibi,
 quae ab humana mente, tarda scilicet infirmaque, non capitur?
 et certe cum inconcusse crediderint scripturis sanctis tamquam
 ueracissimis testibus, agant orando et quaerendo et bene ui-
 uendo, ut intellegant, id est ut, quantum uideri potest, uideat-
 ur mente quod tenetur fide. quis hoc prohibeat, immo uero ad
 hoc quis non hortetur? si autem propterea negandum putant
 ita esse, quia ea non ualent caecis mentibus cernere, debent
 et illi qui ex natiuitate sua caeci sunt esse solem negare.
 10 lux ergo lucet in tenebris; quod si tenebrae eam non compre-
 hendunt, inluminentur dei dono prius, ut sint fideles et in-
 cipiant esse lux in comparatione infidelium, atque hoc prae-
 misso fundamento aedificentur ad uidenda quae credunt, ut ali-
 quando possint uidere. sunt enim quae ita creduntur, ut
 15 uideri iam omnino non possint; non enim Christus iterum in
 cruce uidendus est. sed nisi hoc credatur quod ita factum
 atque uisum est, ut futurum ac uidendum iam non speretur,
 non peruenitur ad Christum, qualis sine fine uidendus est.
 quantum uero attinet ad illam summam, ineffabilem, incorpo-
 20 ralem incommutabilemque naturam per intellegentiam ut-
 cumque cernendam, nusquam se melius, regente dumtaxat
 fidei regula, acies humanae mentis exerceat quam in eo quod
 ipse homo in sua natura melius ceteris animalibus, melius
 etiam ceteris animae suae partibus habet, quod est ipsa mens,
 25 cui quidam rerum inuisibilium tributus est uisus et cui tam-
 quam in loco superiore atque interiore honorabiliter praesi-
 denti iudicanda omnia nuntiant etiam corporis sensus et qua
 non est superior, cui subdita regenda est, nisi deus.

10 cf. Io. 1, 5

1 quam poscunt GP: composcunt v sibi rationem Gv 2 abj
 om. v¹ infirmaque GP: et infirma quæ v non] nunc G¹v
 5 uideri G²: uidere G¹Pv 8 ita GP: ista v 9 qui G²Pv:
 quae G¹ solem (1 ras.) G 10 comprehendunt G³P: compre-
 henderunt G¹v 11 prius Pv: dō prius G 12 lux esse G¹v
 praemissio (i ras.) G 14 credentur (corr. m. 2) G 22 regula.
 (m ras.) G 25 et cui P: ut cui G¹ et ut cui G²v 26 praesidenti
 G¹v¹: praesidente P praesenti G¹ praesenti v¹ 27 nuntiante G¹v

Verum inter haec quae multa iam dixi et nihil illius summae trinitatis ineffabilitate dignum me dixisse audeo profiteri, sed confiteri potius mirificatam scientiam eius ex me inualuisse nec potuisse me ad illam, o tu, anima mea, ubi te esse sentis, ubi iaces aut ubi stas, donec ab eo qui propitius factus⁵ est omnibus iniquitatibus tuis sanentur omnes languores tui? agnoscis te certe in illo esse stabulo, quo Samaritanus ille perduxit eum quem repperit multis a latronibus inflictis uulneribus semiuivum, et tamen multa uera uidisti non his oculis, quibus uidentur corpora colorata, sed eis pro quibus¹⁰ orabat qui dicebat: oculi mei uideant aequitatem. nempe ergo multa uera uidisti eaque discreuisti ab illa luce, qua tibi lucente uidisti. attolle oculos ad ipsam lucem et eos in ea fige, si potes. sic enim uidebis quid distet natiuitas uerbi dei a processione doni dei, propter quod filius unigenitus¹⁵ non de patre genitum — alioquin frater eius esset — sed procedere dixit spiritum sanctum, unde, cum sit communio quaedam consubstantialis patris et filii, amborum spiritus, non amborum, quod absit, dictus est filius. sed ad hoc lucide perspicueque cernendum non potes ibi aciem figere, scio, non²⁰ potes. uerum dico, mihi dico, quid non possim scio. ipsa tibi tamen ostendit in te tria illa, in quibus te summae ipsius, quam fixis oculis contemplari nondum uales, imaginem trinitatis agnosceres. ipsa ostendit tibi uerbum uerum esse in te, quando de scientia tua gignitur, id est quando quod scimus²⁵ dicimus, etsi nullius gentis lingua significantem uocem uel proferamus uel cogitemus, sed ex illo quod nouimus cogitatio nostra formetur sitque in acie cogitantis imago simillima

4 cf. Ps. 138, 6 6 cf. Ps. 102, 3 7 cf. Luc. 10, 30 sqq.
11 Ps. 16, 2

1 haec *G^v*: hac *G¹P* 2 audeo *G^v*: audio *G¹P* profiteris
P 7 agnoscis te *GP*: agnoscite *v* esse *GP*: essem *v*
8 perduxit *P*: produxit *G^v* inflictus *G¹P* 12 discreuisti (cre
a m. 2 in ras.) *G* 15 uerbi (i ex u corr.) *G* 19 dictus *P*:
dictum *G^v* 22 te *GP^v*: tu a ipsius] illius *add. G³ sup.*
uers. 24 agnosceres *v*: agnoscere *GP* 28 formemur *P*
sitque *G¹P*: siquid *G^v* cogitantes *G¹*

cognitionis eius, quam memoria continebat, ista duo scilicet
 uelut parentem ac prolem tertia uoluntate siue dilectione
 iungente. quam quidem uoluntatem de cognitione procedere
 — nemo enim uult quod omnino quid uel quale sit nescit —
 5 non tamen esse cognitionis imaginem et ideo quandam in
 hac re intellegibili natiuitatis et processione insinuari di-
 stantiam, quoniam non hoc est cogitatione conspiceret quod
 appetere uel etiam perfrui uoluntate, cernit discernitque qui
 potest. potuisti et tu, quamuis non potueris neque possis
 10 explicare sufficienti eloquio, quod inter nubila similitudinum
 corporalium, quae cogitationibus humanis occurrere non de-
 sinunt, uix uidisti. sed illa lux, quae non est quod tu et hoc
 tibi ostendit aliud esse illas incorporeas similitudines cor-
 porum et aliud esse uerum, quod eis reprobatis intellegentia
 15 contuemur, haec et alia similiter certa oculis tuis interioribus
 lux illa monstrauit. quae igitur causa est, cur acie fixa ipsam
 uidere non possis, nisi utique infirmitas? et quis eam tibi
 fecit nisi utique iniquitas? quis ergo sanat omnes languores
 tuos, nisi qui propitius fit omnibus iniquitatibus tuis?]

CCXLVI.

QVOD OMNIS DOCTRINA VEL RERVM SIT VEL SIGNORVM, ET
 RES, QVA FRVENDVM EST, SIT DEVS TRINITAS. EX LIBRO DE
 DOCTRINA CHRISTIANA PRIMO.

Omnis doctrina uel rerum est uel signorum; sed res per 270
 25 signa discuntur. proprie autem nunc res appellauimus, quae non
 ad significandum aliquid adhibentur, sicut est lignum, lapis,
 pecus atque huius modi cetera. sed non illud lignum, quod

19 cf. Ps. 102, 3

2 dilectionem P	3 iungentem G ^v	4 uel G ^v Pv: uult G ⁱ
6 intelligibili P	8 qui G ^v Pv: quae G ⁱ	10 sufficient P
similitudinum (um ex em corr. m. 2) G		12 hoc] hec G ^s supr. uers.
13 similitudinis P	17 possi' (s add. m. 2) G	tibi fecit P: fecit
tibi G ^v	19 qui G ^v Pv: que G ⁱ	tuis P: om. G ^v
CCLX P CCLXII G CCLVII v	23 primo] om. v	26 sicuti G ^v

in aquas amaras Mosen misisse legimus, ut amaritudine care-
rent, neque ille lapis, quem Iacob ad caput sibi posuit, neque
illud pecus, quod pro filio immolauit Abraham. haec namque
ita res sunt, ut aliarum etiam signa sint rerum. sunt autem
alia signa, quorum omnis usus in significando est, sicuti sunt
uerba. nemo enim utitur uerbis nisi ad aliquid, significandi
gratia. ex quo intellegitur, quid appellem signa; res eas uide-
licet, quae ad significandum aliquid adhibentur. quam ob rem
omne signum etiam res aliqua est. quod enim nulla res est,
omnino nihil est. non autem omnis res etiam signum est. et
ideo in hac diuisione rerum atque signorum, cum de rebus
loquimur, ita loquemur, ut, etiam si earum aliquae adhiberi ad
significandum possint, non impediant partitionem, qua prius
de rebus, postea de signis disserimus, memoriterque teneamus
id nunc in rebus considerandum esse quod sunt, non quod
aliud etiam praeter se ipsas significant.

Res ergo aliae sunt, quibus fruendum est, aliae, quibus
utendum est, aliae, quae fruuntur et utuntur. illae quibus
fruendum est nos beatos faciunt; istis quibus utendum est
tendentes ad beatitudinem adiuuamur et quasi adminiculamur,
ut ad illas quae nos beatos faciunt peruenire atque his in-
haerere possimus. nos uero, qui fruimur et utimur inter
utrasque constituti, si eis quibus utendum est frui uoluerimus,
impeditur cursus noster et aliquando etiam deflectitur, ut ab
his rebus, quibus fruendum est, obtinendis uel retardemur uel
etiam reuocemur, inferiorum amore praepediti.

1 cf. Ex. 15, 25

2 cf. Gen. 28, 11

3 cf. Gen. 22, 13

1 moysen <i>GPv</i>	amaritudinem <i>V</i>	2 ille <i>GPv</i> : illa <i>V</i>
sibi ad caput <i>GPv</i>	posuit <i>V</i> : posuerat <i>GPv</i>	3 haec <i>GVv</i> :
hae <i>P</i>	4 sint <i>V</i> : sunt <i>v</i>	autem <i>GVv</i> : etiam <i>P</i>
5 quo-	rum <i>GPv</i> : quarum <i>V</i>	6 ad aliquid <i>V</i> : aliquid <i>GPv</i>
7 quid	<i>V</i> : quod <i>v</i>	eas res <i>v</i>
12 ita loquemur <i>V</i> : ita loquimur <i>Gv</i>	13 possunt <i>v</i>	14 disserimus <i>PV</i> :
aliqua <i>v</i>	adhibere <i>v</i>	18 utendum (<i>om. est</i>) <i>Gv</i>
disseruimus <i>Gv</i>	20 amminiculamur	libri
21 ut <i>GPv</i> : <i>om. V</i>	inhaerere <i>V</i> : haerere <i>v</i>	23 con-
stituti <i>Gv</i> : constiti <i>V</i>	24 "iam (<i>et add. m. 2</i>) <i>v</i>	abj a <i>v</i>
25 retardemur <i>v</i>	26 amore <i>V</i> : amore inherendo <i>v</i>	

Frui est enim amore inhaerere alicui rei propter se ipsam; uti autem, quod in usum uenerit ad id quod amas optinendum referre, si tamen amandum est. nam usus illicitus abusus potius uel abusus nominanda est. quomodo ergo, si essemus peregrini, qui beate uiuere nisi in patria non possemus, eaque peregrinatione utique miseri et miseriam finire cupientes in patriam redire uellemus, opus esset uel terrestribus uel marinis uehiculis, quibus utendum esset, ut ad patriam, qua fruendum erat, peruenire ualeremus; quod si amoenitates itineris et ipsa gestatio uehiculorum nos delectaret, conuersi ad fruendum his quibus uti debuimus, nollemus cito uiam finire et peruersa suauitate implicati alienaremur a patria, cuius suauitas faceret beatos: sic in huius mortalitatis uia peregrinantes a domino si redire ad patriam uolumus, ubi beati esse possimus, utendum est hoc mundo, non fruendum, ut inuisibilia dei per ea quae facta sunt intellecta conspiciantur, hoc est ut de corporalibus temporalibusque rebus aeterna et spiritualia capiamus.

Res igitur, quibus fruendum est, pater et filius et spiritus sanctus eademque trinitas, una quaedam summa res communisque omnibus fruentibus ea, si tamen res, et non rerum omnium causa; si tamen et causa. non enim facile nomen, quod tantae excellentiae conueniat, inueniri potest, nisi quod melius ita dicitur trinitas haec unus deus, ex quo omnia, per quem omnia, in quo omnia. ita pater et filius et spiritus sanctus et singulus quisque horum deus et simul omnes unus deus et singulus quisque horum plena substantia et simul omnes una substantia. pater nec filius est nec spiritus sanctus,

13 cf. II Cor. 5, 6 16 cf. Rom. 1, 20 24 cf. Rom. 11, 36

2 ueniret v amas a: amat G¹PVv amatur G³ *supr. uers.*
 4 nominanda est] *add. P² ^{supr. uers.}* ergo] *om. P¹* 5 possimus
 v 7 uellimus v 9 ualeremus V: ualuerimus v amoenitas v
 13 uia V: uita GPv 15 possimus Gv: possemus V utendum
 GPv: utendo V 20 communesque V 24 deus ex quo GPv:
 deus et simul omnes unus d̄s ex quo (*corr. m. 1*) V 26 singulus
 quisque V: singuli quique v 27 singuli quisque (*sic*) v

filius nec pater est nec spiritus sanctus, spiritus sanctus nec pater nec filius est, sed pater tantum pater et filius tantum filius et spiritus sanctus tantum spiritus sanctus. eadem tribus aeternitas, eadem incommutabilitas, eadem maiestas, eadem potestas. in patre unitas, in filio aequalitas, in spiritu sancto unitatis aequalitatisque concordia, et tria haec unum omnia propter patrem, aequalia omnia propter filium, conexa omnia propter spiritum sanctum.

Diximusne aliquid et sonuimus aliquid dignum deo? immo uero nihil me aliud quam dicere uoluisse sentio. si autem dixi, non est quod dicere uolui. hoc unde scio, nisi quia deus ineffabilis est? quod autem a me dictum est si ineffabile esset, dictum non esset. ac per hoc ne ineffabilis quidem dicendus est deus, quia et cum hoc dicitur, aliquid dicitur et fit nescio qua pugna uerborum, quoniam, si illud est ineffabile quod dici non potest, non est ineffabile quod uel ineffabile dici potest. quae pugna uerborum silentio cauenda potius quam uoce pacanda est. et tamen deus, cum de illo nihil digne dici possit, admisit humanae uocis obsequia et uerbis nostris in laude sua gaudere nos uoluit. nam inde est et quod dicitur deus. non enim re uera in strepitu istarum duarum syllabarum ipse cognoscitur, sed tamen omnes latinae linguae socios, cum aures eorum sonus iste tetigerit, mouet ad cogitandam excellentissimam quandam immortalemque naturam.

Nam cum ille unus cogitatur deorum deus, ab his etiam qui alios et suspicantur et uocant et colunt deos siue in caelo siue in terra ita cogitatur, ut aliquid quo nihil sit melius atque sublimius illa cogitatio conetur attingere.

1 filius nec pater est V: pater nec filius v nec spiritus — nec
 filius est] om. v 7 connexa v 11 non est V: non hoc est G
 Pv 14 hoc cum Gv 15 qua G'PV: quae G'v 18 pacanda
 V: propaganda v 19 ammisit v uocis (i ex e corr.) G
 obsequium Gv 23 socios G'P'Vv: socios G'P' socios a mouit
 v 27 quo V: quod v

CCXLVII.

DE PURGATIONE MENTIS AD FRVENDAM ILLAM LVCEM, QVAE
SE VIAM NOBIS PRAEBENS A SVPERBIS STVLTE FECISSE PVTATA
EST HVMANVM GENVS, DE CONTRARIIS ET SIMILIBVS CVRANS.

EX EODEM LIBRO PRIMO.

Quapropter cum illa ueritate perfruendum sit, quae incom-271
mutabiliter uiuit, et in ea trinitas deus, auctor et conditor
uniuersitatis, rebus, quas condidit, consulat, purgandus est
animus, ut et perspicere illam lucem ualeat et inhaerere per-
10 spectae. quam purgationem quasi ambulationem quandam et
quasi nauigationem ad patriam esse arbitremur. non enim
ad eum qui ubique praesens est locis mouemur, sed bono
studio bonisque moribus.

Quod non possemus, nisi ipsa sapientia tantae etiam nostrae
15 infirmitati congruere dignaretur et uiuendi nobis praeberet
exemplum non aliter quam in homine, quoniam et nos homines
sumus. sed quia nos, cum ad illam uenimus, sapienter faci-
mus, ipsa, cum ad nos uenit, ab hominibus superbis quasi
stulte fecisse putata est. et quoniam nos, cum ad illam ueni-
20 mus, conualescimus, ipsa, cum ad nos uenit, quasi infirma
existimata est. sed quod stultum est dei, sapientius est quam
homines, quod infirmum est dei, fortius est quam homines.
cum ergo ipsa sit patria, uiam quoque se nobis fecit ad
patriam.

25 Et cum sano et puro interiori oculo ubique sit praesens,
eorum qui oculum illum infirmum immundumque habent
oculis etiam carneis apparere dignata est. quia enim in

21 cf. I Cor. 1, 25

27 I Cor. 1, 21

1 cap. CCXLVII *MV* in ras.: CCLXI *P* CCLXIII *Gv* 3 se uiam
MV: si uia *v* 4 similibus *MV*: de similibus *P* dissimilibus *v*
7 conditor *V*: concorditer *v* 9 perspicere *V*: pspicere *v* 14 pos-
simus *v* 21 sapientius "" (est *add. m. 2*) *v* 22 homines (quod)]
e ex i corr. m. 2 *P* quod *V*: et quod *GPv* 23 se quoque *G*
Pv 27 carneis (e ras.) *v*

sapientia dei non poterat mundus per sapientiam cognoscere deum, placuit deo per stultitiam praedicationis saluos facere credentes. non igitur per locorum spatia ueniendo, sed in carne mortali mortalibus apparendo uenisse ad nos dicitur. illuc ergo uenit, ubi erat, quia in hoc mundo erat et mundus per eum factus est. sed quoniam cupiditate fruendi pro ipso creatore creatura homines configurati huic mundo et mundi nomine congruentissime uocati non eam cognouerunt, propterea dixit euangelista: et mundus eum non cognouit. itaque in sapientia dei non poterat mundus per sapientiam cognoscere deum. cur ergo uenit, cum hic esset, nisi quia placuit deo per stultitiam praedicationis saluos facere credentes?

Quomodo uenit, nisi quod uerbum caro factum est et habitauit in nobis? sicuti cum loquimur, ut id quod animo gerimus in audientis animum per aures carneas inlabatur, fit sonus uerbum, quod corde gestamus, et locutio uocatur, nec tamen in eundem sonum cogitatio nostra conuertitur, sed apud se manens integra formam uocis, qua se insinuat auribus, sine aliqua labe suae mutationis assumit: ita uerbum dei non commutatum caro tamen factum est, ut habitaret in nobis.

Sicut autem curatio uia est ad sanitatem, sic ista curatio peccatores sanandos reficiendosque suscepit. et quemadmodum medici, cum alligant uulnera, non incomposite, sed apte id faciunt, ut uinculi utilitatem quaedam pulchritudo etiam consequatur: sic medicina sapientiae per hominis susceptionem nostris est accommodata uulneribus, de quibusdam contrariis curans et de quibusdam similibus. sicut etiam ille qui medetur uulneri corporis adhibet quaedam contraria, sicut frigidum calido uel humido siccum uel quid aliud eius modi, adhibet etiam quaedam similia, sicut linteolum uel rotundo

6 (et 9) Io. 1, 10

14 cf. Io. 1, 14

10 eum *V*: eam *v*

19 qua se *V*: quasi *v* insinuat *v*

22 autem *V*: enim *v*

23 reficiendosque *V*: reficiendo *v*

24 medici cum *GPv*: medicum *MV*

31 rotundo] rutundo *V* rotundum *v*

uulneri rotundum uel oblongum oblongo, ligaturamque ipsam
 non eandem membris omnibus, sed similem similibus coaptat:
 sic sapientia dei hominem curans se ipsam exhibuit ad sa-
 nandum, ipsa medicus, ipsa medicina. quia ergo per superbiam
 5 homo lapsus est, humilitatem adhibuit ad sanandum. ser-
 pentis sapientia decepti sumus, dei stultitia liberamur. quem-
 admodum autem illa sapientia uocabatur, erat autem stultitia
 contemnentibus deum, sic ista quae uocatur stultitia sapientia
 est uincens diabolum. nos immortalitate male uti sumus,
 10 ut moreremur, Christus mortalitate bene usus est, ut uiuere-
 mus. corrupto animo feminae ingressus est morbus, integro cor-
 pore feminae processit salus. ad eadem contraria pertinet, quod
 etiam exemplo uirtutum eius uitia nostra curantur. iam uero
 similia quasi ligamenta membris et uulneribus nostris adhi-
 15 bita illa sunt, quod per feminam deceptos per feminam natus
 homo homines, mortalis mortales, morte mortuos liberauit.

CCXLVIII.

VTRVM FRUI SE HOMO DEBEAT AN VTI, ET DE REGVLA
 DILECTIONIS DIVINITVS CONSTITVTA. EX LIBRO DE DOCTRINA
 20 CHRISTIANA PRIMO.

Magna quaestio est, utrum frui se homines debeant an uti 272
 an utrumque. praeceptum est nobis, ut diligamus inuicem.
 sed quaeritur, utrum propter se homo ab homine diligendus
 sit an propter aliud. si enim propter se, fruimur eo; si prop-
 25 ter aliud, utimur eo. uidetur autem mihi propter aliud dili-

1 rotundum] cutundum (r add. m. 2) V rotundo v oblongo V:
 longam v 5 labus V 8 stultitia V: stultitia est v 9 uti
 V: uisi v 10 mortalitatem V 12 feminae (q a m. 2) V
 15 feminam (q a m. 2) V 16 mortales mortalis v 17 cap.
 .CXLVIII (C ras.) V CCLXII P CCLXIII Gv 18 frui se] fuisse
 G¹ homo] homines G¹v debeant G¹v 19 dilectionis G
 Pv: dictionis V 21 frui se G¹PVv: fuisse G¹ 22 est V:
 est enim GPv 23 homine G¹Vv: hominibus G¹

gendus. quod enim propter se diligendum est, in eo constituitur beata uita, cuius etiam si nondum res, tamen spes eius nos hoc tempore consolatur. maledictus autem qui spem suam ponit in hominem. sed nec se ipso quis frui debet, si liquide aduertat, quia nec se ipsum debet propter se ipsum diligere, sed propter illud quod fruendum est. tunc est quippe optimus homo, cum tota uita sua pergit in incommutabilem uitam et toto affectu inhaeret illi. si autem se propter se diligit, non se refert ad deum, sed ad se ipsum conuersus non ad incommutabile aliquid conuertitur et propterea iam cum defectu aliquo se fruitur, quia melior est, cum totus inhaeret atque constringitur incommutabili bono, quam cum inde uel ad se ipsum relaxatur. si ergo te ipsum non propter te debes diligere, sed propter illum, ubi dilectionis tuae rectissimus finis est, non suscenseat alius homo, si etiam ipsum propter deum diligis. haec enim regula dilectionis diuinitus constituta est: diliges, inquit, proximum tuum tamquam te ipsum; deum uero ex toto corde et ex tota anima et ex tota mente, ut omnes cogitationes tuas et omnem uitam et omnem intellectum in illum conferas, a quo habes ea ipsa quae confers. cum autem ait: toto corde, tota anima, tota mente, nullam uitae nostrae partem reliquit, quae uacare debeat et quasi locum dare, ut re alia uelit frui, sed quidquid aliud diligendum uenerit in animum, illuc rapiatur quo totus dilectionis impetus currit. quisquis ergo recte diligit proximum, hoc cum eo debet agere, ut etiam ipse toto corde, tota anima, tota mente diligat deum. sic enim eum diligens tamquam se ipsum totam

3 Hier. 17, 5 17 Leu. 19, 18 Deut. 6, 5 Matth. 22, 37. 39

1 se] *add. G¹ supr. uers.* diligendum *GPv*: diligendus *V*
 4 hominem *V* (*gr. ἐπ' ἀνθρώπου*): homine *GPv* ipso. (*s ras.*) *G*
 quis *V*: quisque *GPv* 5 liquide *GPv*: aliquid *V* 6 illud *V*:
 illum *GPv* quod *G¹V*: quo *G¹Pv* fruendū. (*s ras.*) *G* 7 ob-
 titus *v* 8 affectu (*u ex o corr. m. 2*) *G* 10 aliquid *G¹V*: ali-
G² aliquo ad *v* 12 inhaeret *V*: haeret *GPv* 15 succenseat
Gv alius *G²V*: aliud ē *G¹v* 23 reliquit *G¹v* 26 cum eo
GV: totum eo *v* 27 toto anima *G¹*; *corr. m. 2*

dilectionem sui et illius refert in illam dilectionem dei, quæ nullum a se riuulum duci extra patitur, cuius derinatione minuatur.

Non autem omnia, quibus utendum est, diligenda sunt, sed ea sola quæ aut nobiscum societate quadam referuntur ad deum, sicuti est homo uel angelus, aut ad nos relata beneficio dei per nos indigent, sicuti est corpus. nam utique martyres non dilexerunt scelus persequentium se, quo tamen usi sunt ad promerendum deum.

10

CCXLVIII.

DE REBUS QUATTUOR DILIGENDIS, ET ORDINATAM HABERI OPORTERE DILECTIONEM ET CONIUNCTIONIBUS PRO SORTE CONSVLENDVM. EX EODEM LIBRO PRIMO.

Cum ergo quattuor sint diligenda, unum quod supra nos est, alterum quod nos sumus, tertium quod iuxta nos est, quartum quod infra nos est, de secundo et quarto nulla praecepta danda erant. quantumlibet enim homo excidit a ueritate, remanet illi dilectio sua et dilectio corporis sui. fugax enim animus ab incommutabili lumine omnium regnatore id agit, ut ipse sibi regnet et corpori suo, et ideo non potest nisi et se et corpus suum diligere. magnum autem aliquid adeptum se putat, si etiam sociis, id est aliis hominibus dominari potuerit. inest enim uitioso animo id magis appetere et sibi tamquam debitum uindicare, quod uni proprie debetur deo. talis autem sui dilectio melius odium uocatur. inimicum est enim, quia uult sibi seruire quod infra se est, cum ipse superiori

1 quae] qui <i>G</i> ¹	2 riuolum (o in u corr. m. 2) <i>G</i>	5 quae]
q <i>G</i> ^v	ad <i>V</i> : in <i>Gv</i>	10 cap. CCLXIII <i>P</i> CCLXV <i>Gv</i>
11 rebos (v a m. 2) <i>v</i>	habere <i>Gv</i>	13 consolendum <i>G</i> ¹
excidit <i>V</i> : excidat <i>G</i> ¹	excedat <i>G</i> ^{2v}	17 ex-
<i>GPv</i>	19 incommutabile <i>v</i> ¹	20 ideo (om. et) <i>v</i>
<i>V</i> : ergo <i>GPv</i>	25 dilectio sui <i>Gv</i>	21 autem
		inimicum <i>V</i> : iniquum
<i>GPv</i>		

seruire nolit, rectissimeque dictum est: qui autem diligit iniquitatem, odit animam suam, et ideo fit infirmus animus et de mortali corpore cruciatur; necesse est enim, ut illud diligit et eius corruptione prae grauetur. immortalitas enim et incorruptio corporis de sanitate animi existit, sanitas 5 autem animi est firmissime inhaerere potiori, hoc est incommutabili deo. cum uero etiam eis qui sibi naturaliter pares sunt, hoc est hominibus, dominari affectat, intolerabilis omnino superbia est.

Nemo ergo se odit. et hinc quidem nulla cum aliqua secta 10 quaestio fuit. sed neque corpus suum quisquam odit. uerum est enim quod ait apostolus: nemo umquam carnem suam odio habuit. et quod nonnulli dicunt malle se esse sine corpore omnino, falluntur; non enim corpus suum, sed corruptiones eius et pondus oderunt. non itaque nullum cor- 15 pus, sed incorruptum et celerrimum corpus uolunt habere, sed putant nullum corpus esse, si tale fuerit, quia tale aliquid esse animam putant. quod autem continentia quadam et laboribus quasi persequi uidentur corpora sua, qui hoc recte faciunt, non id agunt, ut non habeant corpus, sed ut habeant 20 subiugatum et paratum ad opera necessaria. libidines enim male utentes corpore, id est consuetudines inclinationis animae ad fruendum inferioribus, per ipsius corporis laboriosam quandam militiam extinguere affectant. nam non se interimunt, et curam suae ualetudinis gerunt. qui autem peruerse id agunt, 25 quasi naturaliter inimico suo corpori bellum ingerunt. in quo fallit eos quod legunt: caro concupiscit aduersus spiritum et spiritus aduersus carnem; haec enim in-

1 Ps. 10, 5

12 Eph. 5, 29

27 Gal. 5, 17

1 seruire] seruire v nolit] noluit G^{1v} 6 potiore (e in i corr. m. 2) G 7 naturabiliter v 8 intolerabilis G¹ omnino G^{1v}: enim omnino G^{1v} 13 malle] male v mali G¹ 16 celerimum G 19 quasi PV: om. G^v 21 libidines (e ex i corr. m. 2) G 22 utentis G^{1v} inclinationis V: inclinationes G^{1v} inclinatiois G¹ et inclinationes a 25 et G^{1v}: sed G^{1v} ualetudinis G^{1v} ualetudines G¹ 26 inimico. (s ras.) G suo. (s ras.) G corpora G¹

uicem aduersantur sibi. dictum est enim hoc propter indomitam carnalem consuetudinem, aduersus quam spiritus concupiscit, non ut interimat corpus, sed ut concupiscentia eius, id est consuetudine mala, edomita faciat spiritui subiugatum, quod naturalis ordo desiderat. quia enim hoc erit post resurrectionem, ut corpus omni modo cum quiete summa spiritui subditum immortaliter uigeat, hoc etiam in hac uita meditandum est, ut consuetudo carnalis mutetur in melius nec inordinatis motibus resistat spiritui. quod donec fiat, caro
 10 concupiscit aduersus spiritum et spiritus aduersus carnem, non per odium resistente spiritu, sed per principatum, quo magis quod diligit uult subditum esse meliori, nec per odium resistente carne, sed per consuetudinis uinculum, quod a parentum etiam propagine inueteratum naturae lege inoleuit. id
 15 ergo agit spiritus in domanda carne, ut soluat malae consuetudinis quasi pacta peruersa et fiat pax consuetudinis bonae.

Diliges, inquit, dominum deum tuum ex toto corde tuo et ex tota anima tua et ex tota mente tua, et: diliges proximum tuum tamquam te ipsum: in his
 20 duobus praeceptis tota lex pendet et prophetae. finis itaque praecepti est dilectio, et ea gemina, id est dei et proximi. quod si te totum intellegas, id est animum et corpus, et proximum totum, id est animum et corpus eius — homo enim ex anima constat et corpore — nullum rerum
 25 diligendarum genus in his duobus praeceptis praetermissum est. cum enim praecurrat dilectio dei eiusque dilectionis

17 Matth. 22, 37. 39 sq.

21 cf. I Tim. 1, 5

1 sibi PV: om. Gv	3 concupiscentia G ³ : concupiscentiam (u ex a corr. V ³) G ¹ PVv	4 mala edomita] male domitam G ¹
5 erit] erat v	7 uigeat Gv: uigilat V uiuat P	etiam G ³ P
V: enim G ⁴ v	11 spiritu Gv: spiritum V	quo V: quia Gv
12 esse] om. G ¹	meliore G ¹	resistente Gv: resiste V resistere
P	18 per] om. P	consuetudinis] consuetudis v
15 domando v	20 pendet G ³ Vv: pendet om̃s G ¹	p. et omnes
G ³ sup̃r. uers.	22 te] om. G ¹	corpus G ³ V: corpus eius G ⁴ v
23 eius] om. G ⁴ v	24 anima V: animo Gv	

modus praescriptus appareat, ita ut cetera in illum confluant, de dilectione tua nihil dictum uidetur, sed cum dictum est: diliges proximum tuum sicut te ipsum, simul et tui abs te dilectio non praetermissa est.

Ille autem iuste et sancte uiuit qui rerum integer aestimator est; ipse est autem qui ordinatam habet dilectionem, ne aut diligat quod non est diligendum aut non diligat quod diligendum est aut amplius diligat quod minus diligendum est aut aequae diligat quod uel minus aut amplius diligendum est aut minus uel amplius quod aequae diligendum est. omnis peccator, in quantum peccator est, non est diligendus; et omnis homo, in quantum homo est, diligendus est propter deum, deus uero propter se ipsum. et si deus omni homine amplius diligendus est, amplius quisque deum debet diligere quam se ipsum. item amplius alius homo diligendus est quam corpus nostrum, quia propter deum omnia ista diligenda sunt, et potest nobiscum alius homo deo perfrui, quod non potest corpus, quia corpus per animam uiuit, qua fruimur deo.

Omnes autem aequae diligendi sunt. sed cum omnibus prodesse non possis, his potissimum consulendum est qui pro locorum et temporum uel quarumlibet rerum opportunitatibus constrictius tibi quasi quadam sorte iunguntur. sicut enim si tibi abundaret aliquid, quod dari oporteret ei qui non haberet, nec duobus dari potuisset, si tibi occurrerent duo, quorum neuter alium uel indigentia uel erga te aliqua necessitudine superaret, nihil iustius faceres, quam ut sorte eligeres cui dandum esset quod dari utrique non posset: sic in hominibus, quibus omnibus consulere nequeas, pro sorte habendum

3 Matth. 22, 39

1 praescriptus <i>GPv</i> : perscriptus <i>V</i>	2 de] <i>om.</i> <i>G</i> ¹	nihil] nil
<i>Gv</i> 3 sicut <i>V</i> : tamquam <i>GPv</i>	9 aut amplius <i>V</i> : uel amplius	
<i>Gv</i> 10 omnis (i ex e corr. m. 2) <i>G</i>	13 homine] homini <i>G</i> ^{2v}	
14 diligere] deligere <i>v</i>	20 possi ^a (a add. m. 2) <i>G</i>	consolendum
<i>V</i> 21 opportunitatibus libri	22 quadam (a prior ex i corr.) <i>G</i>	
23 si] si. (c ras.) <i>G</i>	habundaret <i>G</i> ^{2v} habundaretur <i>G</i> ¹	24 dari
(i ex e corr. m. 2) <i>G</i>	26 ut <i>GVv</i> : aut <i>P</i>	eligeres <i>G</i> ^{2v} <i>Vv</i> :
legeres <i>G</i> ¹ <i>P</i> ² legeris <i>P</i> ¹	27 esset] est <i>G</i> ^{2v}	

est, prout quisque tibi temporaliter colligatius adhaerere potuerit.

Omnium autem, qui nobiscum frui possunt deo, partim eos diligimus quos ipsi adiuuamus, partim a quibus adiuuamur, 5 partim quorum et indigemus adiutorio et indigentiae subuenimus, partim quibus nec ipsi conferimus aliquid commodi nec ab eis ut nobis conferatur attendimus. uelle tamen debemus, ut omnes nobiscum diligant deum, et totum, quod eos uel adiuuamus uel adiuuamur ab eis, ad unum illum finem 10 referendum est.

CCL.

DE PRINCIPIO VIARVM SECVNDVM SALOMONEM. EX EODEM LIBRO PRIMO.

Cum homine in deo frueris, deo potius quam homine frueris; 274
15 illo enim frueris quo efficeris beatus, et ad eum te peruenisse laetaberis, in quo spem ponis, ut uenias. inde ad Filemonem Paulus: ita, frater, inquit, ego te fruar in domino. quod si non addidisset: in domino et te fruar tantum dixisset, in eo constituisset spem beatitudinis suae. quamquam etiam 20 uicinissime dicitur frui cum dilectione uti. cum enim adest quod diligitur, etiam delectationem secum necesse est gerat, per quam si transieris eamque ad illud ubi permanendum est rettuleris, uteris ea et abusive, non proprie diceris frui. si uero inhaeseris atque permanseris, finem in ea ponens laetitiae 25 tuae, tunc uere et proprie frui dicendus es: quod non faciendum est nisi in illa trinitate, id est summo et incommutabili bono.

17 Philem. 20

3 posunt v deo GPv: deum V 4 adiuuamus GPv: adiuuamur V partim V: partim eos GPv 5 quorum et GPv: et quorum V indigemus G¹ 7 uelle] uelli G^v 11 cap. CC.L. (X et VI ras.) V CCLXIII P CCLXVI G^v 16 philemonem GPv 17 paulus (us ex as corr. m. 2) v 18 tantum fruar v 21 delectationem] dilectionem G^v 23 retuleris G^v

Vide quemadmodum, cum ipsa ueritas et uerbum, per quod facta sunt omnia, caro factum esset, ut habitaret in nobis, tamen ait apostolus: etsi non eramus Christum secundum carnem, sed nunc iam non nouimus. ille quippe qui non solum peruenientibus possessionem sed etiam uiam se 5 praebere uoluit uenientibus, ad principium uiarum uoluit carnem assumere. unde est etiam illud: dominus creauit me principium uiarum suarum, ut inde inciperent qui uellent uenire. apostolus igitur, quamuis adhuc ambularet in uia et ad palmam supernae uocationis sequeretur uocantem do- 10 minum, tamen ea quae retro sunt obliuiscens et in ea quae ante sunt extentus iam principium uiarum transierat, hoc est eo non indigebat, a quo tamen aggrediendum et exordiendum iter est omnibus, qui ad ueritatem peruenire et in uita aeterna permanere desiderant. sic enim ait: ego sum uia et ueri- 15 tas et uita, hoc est „per me peruenitur, ad me peruenitur, in me permanetur“. cum enim ad ipsum peruenitur, ad patrem peruenitur, quia per aequalem ille cui est aequalis agnoscitur uinciente et tamquam agglutinante nos sancto spiritu, quo in summo atque incommutabili bono permanere possumus. ex 20 quo intellegitur, quia nulla res in uia tenere nos debeat, quando nec ipse dominus, in quantum uia nostra esse dignatus est, tenere nos uoluerit, sed transire, ne rebus temporalibus, quamuis ab illo pro salute nostra susceptis et gestis haereamus infirmiter, sed per eas potius curramus alacriter, ut ad eum 25

1 cf. Io. 1, 3 et 14
9 cf. Philipp. 3, 12—14

3 II Cor. 5, 16
15 Io. 14, 6

7 Prou. 8, 22

1 et V: om. v per V: om. v 2 esset V: est GPv
5 peruenibus (enti ^{enti} add. m. 2) v 8 principium V: in principio
Gv 10 et V: ut v dominum V: deum GPv 13 eo GPv:
ea V 16 per me peruenitur V: per me uenitur Gv peruenitur
P 17 peruenitur ad] peruenitur quę (qui P²) ad P¹ p. etiam ad G²
supr. uers. peruenitur ad patrem] om. G¹v ad patrem peruenitur]
del. m. 2 P 19 agglutinante v spiritu sancto v quo]
quod v 20 possumus v 24 illo V: eo Gv 25 infirmiter
V: firmiter v

ipsum, qui nostram naturam a temporalibus liberauit et collocauit ad dexteram patris, prouehi atque peruehi mereamur.

Omnium igitur, quae dicta sunt, ex quo de rebus tractamus, haec summa est, ut intellegatur legis et omnium diuinarum scripturarum plenitudo et finis esse dilectio rei, qua fruendum est, et rei, quae nobiscum ea re frui potest, quia, ut se quisque diligat, praecepto non opus est. hoc ergo ut nossemus atque possemus, facta est tota pro nostra salute per diuinam prouidentiam dispensatio temporalis, qua debemus uti, non quasi mansoria quadam dilectione et delectatione, sed transitoria potius tamquam uiae, tamquam uehiculorum uel aliorum quorumlibet instrumentorum aut si quid congruentius dici potest, ut ea quibus ferimur propter illud ad quod ferimur diligamus.

Quisquis igitur scripturas diuinas uel quamlibet earum partem intellexisse sibi uidetur, ita ut eo intellectu non aedificet istam geminam caritatem dei et proximi, nondum intellexit. quisquis uero talem inde sententiam duxerit, ut huic aedificandae caritati sit utilis, nec tamen hoc dixerit quod ille quem legit eo loco sensisse probabitur, non perniciose fallitur nec omnino mentitur. inest quippe in mentiente uoluntas falsa dicendi, et ideo multos inuenimus, qui mentiri uelint, qui autem falli, neminem. cum igitur hoc sciens homo faciat, illud nesciens patiatur, satis apparet in una eademque re illum qui fallitur eo qui mentitur esse meliorem, quando quidem pati melius est iniquitatem quam facere. omnis autem, qui mentitur, inique facit, et si cuiquam uidetur aliquando utile esse

5 cf. Rom. 13, 10. I Tim. 1, 5

1 temporalibus V: temporibus v	2 peruehi G ³ P: prouehi G ⁴
Vv 3 igitur GVv: autem P	dicta V: praedicta GPv
5 qua] quam v	7 nossemus V: nos simus v
v pro V: propter v	8 possumus
v uti V: ut v	9 qua V: quia
10 mansuria (m. 1 et 2) V	11 uiae
tamquam] om. v	13 quibus ferimur
aliorum GPv: aliarum V	V: quibus fruimur GPv
ad quod GP ² v: ac quod P ¹ ; om. V	19 probabitur V: probatus v
26 si V: ei Gv	cuiquam G ¹ PV:
cui G ² v	utile aliquando Gv

mendacium, potest uideri utilem aliquando esse iniquitatem. nemo enim mentiens in eo quod mentitur seruat fidem; nam hoc utique uult, ut cui mentitur fidem sibi habeat, quam tamen ei mentiendo non seruat. omnis autem fidei uiolator iniquus est. aut igitur iniquitas aliquando est utilis, quod fieri non potest, aut mendacium semper inutile est. sed quisquis in scripturis aliud sentit quam ille qui scripsit, illis non mentientibus fallitur, sed tamen, ut dicere coeperam, si ea sententia fallitur, qua aedificet caritatem, quae finis praecepti est, ita fallitur, ac si quisquam errore deserens uiam eo tamen per agrum pergat, quo etiam uia illa perducit. corrigendus est tamen et quam sit utilius uiam non deserere demonstrandum est, ne consuetudine deuiandi etiam in transuersum aut peruersum ire cogatur.

Asserendo enim temere quod ille non sensit quem legit, plerumque incurrit in alia quae illi sententiae contexere nequeat. quae si uera et certa esse contendit, illud non possit uerum esse quod senserat fitque in eo nescio quomodo, ut amando sententiam suam scripturae incipiat offensior esse quam sibi. quod malum si serpere siuerit, euertetur ex eo. per fidem enim ambulamus, non per speciem; titubabit autem fides, si diuinarum scripturarum uaccillat auctoritas. porro fide titubante caritas etiam ipsa languescit. nam si a fide quisque ceciderit, a caritate etiam necesse est cadat. non enim potest diligere quod esse non credit. porro si credit et diligit, bene agendo et praeceptis morum bonorum obtemperando efficit, ut etiam speret se ad id quod diligit esse uenturum.

21 cf. II Cor. 5, 7

17 contendit <i>V</i> ¹ : consentit <i>GV</i> (<i>e corr.</i>) <i>v</i>	18 quomodo <i>V</i> : quodam modo <i>v</i>
19 offensior <i>G</i> : offensior <i>Vv</i>	20 euertitur <i>G</i> ¹ <i>v</i>
22 uaccillat] baccillat <i>V</i> uacillat <i>GPv</i>	24 quisque <i>PV</i> : quisquam <i>Gv</i>
25 si credit <i>V</i> : si et credit <i>GPv</i>	

CCLI.

QVOD FIDE ET SPE DECEDENTE CARITAS MANEAT ET QVOD
TEMPORALE QVID VILESCAT, CVM VENERIT, AETERNVM VERO
ARDENTIVS DILIGATVR. EX EODEM LIBRO PRIMO.

5 Itaque tria haec sunt, quibus et scientia omnis et prophetia 275
militat: fides, spes, caritas.

Sed fidei succedet species, quam uidebimus, speciei succedet
beatitudo ipsa, ad quam peruenturi sumus; caritas autem
etiam istis decedentibus augebitur potius. si enim credendo
10 diligimus quod nondum uidemus, quanto magis, cum uidere
coeperimus? et si sperando diligimus quo nondum peruenimus,
quanto magis, cum peruenerimus? inter temporalia quippe
atque aeterna hoc interest, quod temporale aliquid plus diligitur,
antequam habeatur, uilescit autem, cum aduenerit — non enim
15 satiat animam, cui uera est et certa sedes aeternitatis —
aeternum autem ardentius diligitur adeptum quam desideratum.
nulli enim desideranti conceditur plus de illo existimare quam
se habet, ut ei uilescat, cum minus inuenerit, sed quantum
quisque ueniens existimare potuerit, plus perueniens inuen-
20 turus est.

Homo itaque fide, spe et caritate subnixus eaque inconcusse
retinens non indiget scripturis nisi ad alios instruendos. itaque
multi per haec tria etiam in solitudine sine codicibus uiuunt.
unde in illis arbitror iam impletum esse quod dictum est:
25 siue prophetiae, euacuabuntur, siue linguae, cessa-
bunt, siue scientia, euacuabitur, quibus tamen quasi
machinis tanta fidei et spei et caritatis in eis surrexit in-

25 I Cor. 13, 8

1 cap. CCLI ex CCXLVII ras. corr. V: CCLXV P CCLXVII
Gv 2 decedente PV: decedente G¹ decenter G²v 4 primo] primo
de doctrina christiana Gv 7 fidei succedit GPv speciei V¹: & speciei
V¹ et spei GPv succedit GPv 9 decedentibus V: decedentibus
v 15 sedes G¹V²v: sedis G¹V¹ aeternitatis V: aeternitas
GPv 17 existimare V 21 caritate (om. et) v 22 instru-
endos V: introducendos v 27 tanta V: tantae v surrexerit v

structio, ut perfectum aliquid tenentes ea quae sunt ex parte non quaerant: perfectum sane, quantum in hac uita potest; nam in comparatione futurae uitae nullius iusti est et sancti uita ista perfecta. ideo: manent, inquit, fides, spes, caritas, tria haec: maior autem horum est caritas, quia et cum quisque ad aeterna peruenerit, duobus istis decedentibus caritas auctior et certior permanebit.

Quapropter cum quisque cognouerit finem praecepti esse caritatem de corde puro et conscientia bona et fide non ficta, omnem intellectum diuinarum scripturarum ad ista tria relaturus ad tractationem illorum librorum securus accedat. cum enim diceret: caritas, addidit: de corde puro, ut nihil aliud quam id quod diligendum est diligatur. conscientiam uero bonam subiunxit propter spem; ille enim se ad id quod credit et diligit peruenturum esse desperat cuius malae conscientiae scrupulus inest. tertio: et fide, inquit, non ficta. si enim fides nostra mendacio caruerit, tunc et non diligimus quod non est diligendum et recte uiuendo id speramus, ut nullo modo spes nostra fallatur.

CCLII.

20

DE SIGNIS NATVRALIBVS ET DE DATIS. EX LIBRO SECVNDO
DE DOCTRINA CHRISTIANA.

276 Quoniam de rebus cum scriberem, praemisi commonens, ne quis in eis attenderet nisi quod sunt, non etiam si quid aliud praeter se significant, uicissim de signis disserens hoc dico, ne quis in eis attendat quod sunt, sed potius quod signa sunt, id est quod significant. signum est enim res praeter speciem,

4 I Cor. 13, 13 9 (et 12) I Tim. 1, 5

3 est et sancti *V*: et sancti est *Gv* 5 est caritas *V*: caritas *Gv*
6 et cum *G¹Vv*: cum et *G³ supr. uers.* aeternam (m *del.*
m. 1) *V* 11 ad tractationem *GPv*: attractionem *V* 14 conscientia
v bona *v* 20 cap. CCLII ex CCXLVIII corr. *V*: CCLXVI *P*
CCLXVIII *Gv* 22 de doctrina christiana secundo *Gv*

quam ingerit sensibus, aliud aliquid ex se faciens in cogitationem uenire, sicut uestigio uiso transisse animal, cuius uestigium est, cogitamus et fumo uiso ignem subesse cognoscimus et uoce animantis audita affectionem animi eius aduertimus
 5 et de tuba sonante milites uel progredi se uel regredi et si quid aliud pugna postulat oportere nouerunt. signorum igitur alia sunt naturalia, alia data. naturalia sunt quae sine uoluntate atque ullo appetitu significandi praeter se aliquid aliud ex se cognosci faciunt, sicuti est fumus significans ignem. non enim
 10 uolens significare id facit, sed rerum expertarum animaduersione et notatione cognoscitur ignem subesse, etiam si fumus solus appareat. sed et uestigium animantis transeuntis ad hoc genus pertinet et uultus irati seu tristis affectionem animi significat etiam nulla eius uoluntate qui aut iratus aut tristis est, aut
 15 si quis alius motus animi uultu indice proditur, etiam nobis non id agentibus, ut prodatur.

Data uero signa sunt, quae sibi quaeque uidentia inuicem dant ad demonstrandos, quantum possunt, motus animi sui uel sensa aut intellecta quaelibet, nec ulla causa est nobis
 20 significandi, id est signi dandi, nisi ad depromendum et trahendum in alterius animum id quod animo gerit qui signum dat. horum igitur signorum genus, quantum ad homines attingit, considerare atque tractare statuimus, quia et signa diuinitus data, quae in scripturis sanctis continentur, per homines
 25 nobis indicata sunt, qui ea conscripserunt.

2 uestigio *GPv*: uestigatio *V* 5 de tuba *V*: tuba *GPv*
 progredi se *GVv*: progredi se (s. *ras.*) *P* 10 expertarum *V*: expertarunt *v*
 animaduersionem *v* 12 transeuntis animantis *G*
Pv 16 non] *om. v* 17 sibi (s. *ex t corr. m. 1*) *V* uidentia
PV: uiuentia *Gv* 18 dant ad *PV*: danda *v* 19 sensa *GPv*:
 sensu *V* 20 significandam *P* signi dandi *G¹Pv*: signa dandi
G¹ significandi *V* 22 horum *V*: bonorum *v* 24 in *V*: *om.*
GPv

CCLIII.

QVOD INTER OMNIA SIGNA VERBA TENEANT PRINCIPATVM,
QVAE PROPTER PECCATVM SVPERBIAE NON POTVERINT CVNC-
TIS GENTIBVS ESSE COMMVNIA. EX EODEM LIBRO II.

277 Omnia signa uerbis comparata paucissima sunt. uerba enim 5
prorsus inter homines obtinuerunt principatum significandi
quaecumque animo concipiuntur, si ea quisque prode uelit.
nam et odore ungenti dominus, quo perfusi sunt pedes eius,
signum aliquod dedit et sacramento corporis et sanguinis
sui per gustatum significauit quod uoluit, et cum mulier tan- 10
gendo fimbriam uestimenti eius salua facta est, nonnihil
significat. sed innumerabilis multitudo signorum, quibus suas
cogitationes homines exerunt, in uerbis constituta est. nam illa
signa omnia, quorum genera breuiter attigi, potui uerbis
enuntiare, uerba uero illis signis nullo modo possem. 15

Sed quia uerberato aere statim transeunt nec diutius manent
quam sonant, instituta sunt per litteras signa uerborum. ita
uoces oculis ostenduntur, non per se ipsas, sed per signa quae-
dam sua. ista signa igitur non potuerunt communia esse omni-
bus gentibus peccato quodam dissensionis humanae, cum ad se 20
quisque principatum rapit, cuius superbiae signum est erecta
illa turris in caelum, ubi homines impii non solum animos
sed etiam uoces dissonas habere meruerunt.

Ex quo factum est, ut scriptura diuina, qua tantis morbis
humanarum uoluntatum subuenitur, ab una lingua profecta, 25

8 cf. Io. 12, 3 sqq. 9 cf. Luc. 22, 19 sq. 10 cf. Matth.
9, 21 22 cf. Gen. 11, 1—9

1 cap. CCLIII ex CCXLVIII corr. V: CCLXVII P CCLXVIII
v CCLXVIII G 3 potuerunt Gv 4 gentibus V: generibus v
eodem] om. Gv II] de doctrina christiana II Gv 7 concipiuntur
GP¹v: concipiuntur V conspiciuntur P¹ 8 odorem v ungenti
GPv 10 per gustatum G¹PV: praegustatum G¹v 13 nam signa
illa Gv 19 ista V: ita v igitur V: igitur sua v 23 dis-
sonas V: dissonantes v 24 ut V: ut etiam GPv 25 uolun-
tatum V: uoluntatum Gv

qua opportune potuit per orbem terrarum disseminari, per
uarias interpretum linguas longe lateque diffusa innotesceret
gentibus ad salutem, quam legentes nihil aliud appetunt quam
cogitationes uoluntatemque illorum a quibus conscripta est
5 inuenire et per illas uoluntatem dei, secundum quam tales
homines locutos credimus.

Sed multis et multiplicibus obscuritatibus et ambiguitatibus
decipiuntur qui temere legunt, aliud pro alio sentientes, qui-
busdam autem locis quid uel falso suspicentur non inueniunt:
10 ita obscure dicta quaedam densissimam caliginem obducunt.
quod totum prouisum esse diuinitus non dubito ad edomandam
labore superbiam et intellectum a fastidio renouandum, cui
facile inuestigata plerumque uilescent.

CCLIIII.

15 QVOD EX ALIQUA SIMILITVDINE SCRIPTVRA SVAVIVS EXCITET
ANIMVM, VT ILLVD EXEMPLI CAUSA DE CANTICIS CANTICORVM:
DENTES TVI SICVT GREX DETONSARVM. EX LIBRO
SVpra SCRIPTO.

Quid est, quaeso, quod, si quisquam dicat sanctos esse 278
20 homines atque perfectos, quorum uita et moribus Christi
ecclesia de quibuslibet superstitionibus praecidit eos qui ad
se ueniunt et imitatione bonorum sibimet quodam modo in-
corporat; qui boni fideles et uere boni serui deponentes onera
saeculi ad sanctum baptismi lauacrum uenerunt atque inde
25 ascendentes conceptione sancti spiritus fructum dant geminae
caritatis, id est dei et proximi — quid est ergo, quod, si haec
quisquam dicat, minus delectat audientem, quam si ad eundem

17 Cant. 4, 2

1 oportune V	2 innotesceret G ³ : innotescere G ¹ P ^v v	12 reno-
mandum G ^p v ^v : reuocandum a	cui V: quia v	14 cap.
CCLXVIII P CCLXX G ^v	15 suauius G ^p v ^v : suauis V	excitat
G ^v	16 illud] om. v	18 supra scripto] de doctrina christiana se-
22 imitationem V	23 uere boni V: uere dei G ^v	
ueri dei P	27 quisquam V: quisque G ^p v ^v	delectat audientem
G ¹ P ^v v ^v : dilectat aud. G ¹ P ¹	delicta tua dientem V	

sensum locum illum exponat de Canticis canticorum, ubi dictum est ecclesiae, cum tamquam pulchra quaedam femina laudaretur: dentes tui sicut grex detonsarum, ascendens de lauacro, quae omnes geminos creant, et sterilis non est in illis? num aliud homo discit, quam cum illud planissimis uerbis sine similitudinis huius adminiculo audiret? et tamen nescio quomodo suauius intueor sanctos, cum eos quasi dentes ecclesiae uideo praecidere ab erroribus homines atque in eius corpus emollita durtia quasi demorsos manosque transferre. oues etiam iocundissime agnosco detonsas, oneribus saecularibus tamquam uelleribus positis, et ascendentes de lauacro, id est de baptismate, creaturas omnes geminos, duo praecepta dilectionis, et nullam esse ab isto sancto fructu sterilem uideo. sed quare suauius uideam, quam si nulla de diuinis libris talis similitudo promeretur, cum res eadem sit eademque cognitio, difficile est dicere et alia quaestio est. nunc tamen nemo ambigit et per similitudines libentius quaeque cognosci et cum aliqua difficultate quaesita multo gratius inueniri. qui enim prorsus non inueniunt quod quaerunt, fame laborant; qui autem non quaerunt, quia in promptu habent, fastidio saepe marcescunt: in utroque autem languor cauendus est. magnifice igitur et salubriter spiritus sanctus ita scripturas sanctas modificauit, ut locis apertioribus fami occurreret, obscurioribus autem fastidia detergeret. nihil enim fere de illis obscuritatibus eruatur, quod non planissime dictum alibi reperiat.

3 Cant. 4, 2

1 illum *GPv*: illud *V* 2 pulchram *V* 5 illud *V*: illis *v*
 6 amminiculo *V* 8 praecidere *V*: recedere (i *add. m. 2*) *P* quasi
 praecidere *Gv* errore *v* 9 demorsus *v* 11 positus *V*: de-
 positus *Gv* 12 creaturas *scripsi*: creatura (ra *ex re corr. m. 1*) *V*
 creare *GPv* 14 suauius] suauiusque *P*¹ quam si *Gv*: quasi *V*
 quam si nulla] *om. P* 16 eademque cognitio *V*: eamque cognitioni
v alia] alio *v* 17 per similitudines *V*: similitudinis *v* 21 saepe
 (a *ex e corr. m. 1*) *V* languor cauendus *GPv*: languore habendus
V 23 fame *v* 24 nihil] nil *v* 25 eruatur *V*: eruitur *GPv*
 26 repperiatur *V*

Ante omnia igitur opus est dei timore conuerti ad cognoscendam eius uoluntatem, quid nobis appetendum fugiendumque praecipiat. timor autem iste cogitationem de nostra mortalitate et de futura morte necesse est incutiat et quasi clauatis
 5 carnibus omnes superbiae motus ligno crucis affigat. deinde mitescere opus est pietate neque contradicere diuinae scripturae siue intellectae, si aliqua uitia nostra percutit, siue non intellectae, quasi nos melius sapere meliusque praecipere possumus, sed cogitare potius et credere id esse melius et uerius
 10 quod ibi scriptum est, etiam si lateat, quam id quod nos per nos ipsos sapere possumus. post istos duos gradus timoris atque pietatis ad tertium uenitur scientiae gradum, de quo nunc agere institui. nam in eo se exercet omnis diuinarum scripturarum studiosus, nihil in eis aliud inuen-
 15 turus quam diligendum esse deum propter deum et proximum propter deum, et illum quidem ex toto corde et ex tota anima et ex tota mente, proximum uero tamquam se ipsum, id est ut tota proximi sicut etiam nostri dilectio referatur in deum. de quibus duobus praeceptis, cum de rebus ageremus, libro
 20 superiore tractauimus. necesse est ergo, ut primo se quisque in scripturis inueniat amore huius saeculi, hoc est temporalium rerum, implicatum longe seiunctum esse a tanto amore dei et tanto amore proximi, quantum scriptura ipsa praescribit. tum uero timor ille, quo cogitat de iudicio dei, et illa pietas, qua
 25 non potest nisi credere et cedere auctoritati sanctorum librorum, cogit eum se ipsum lugere. nam ista scientia bonae spei hominem non se iactantem, sed lamentantem facit. quo affectu impetrat sedulis precibus consolationem diuini adiutorii, ne desperatione frangatur.

15 cf. Matth. 22, 37 et 39

2 fugiendumque *V*: faciendumque *v* 3 cogitationem *V*: cognitionem *v*
 4 incutiat *V*: ut incutiat (ut *add. m. 2 in mg.*) *v*
 clabatis *V* 6 mitescere *GPv* neque] *om. P¹* 8 praecipere *V*:
 percipere *v* 9 potius cogitare *Gv* id *V*: *om. v* esse (*s*
altera ex t corr. m. 2) *V* 24 ille timor *GPv* illa *V*: ille *v*
 pietas] *om. v* qua *V*: quo *v* 25 auctoritati *GPv*: auctoritatis
V 29 sequitur cap. CCLVI in *GPv*

CCLV.

DE SIGNIS PROPRIIS ET TRANSLATIS AGENS DAT EXEMPLVM,
QVOD BOS PROPRIE PECVS, TRANSLATE EVANGELISTA MON-
STRETVR. EX LIBRO SVpra SCRIPTO.

- 279 Duabus autem causis non intelleguntur quae scripta sunt, ⁵
si aut ignotis aut ambiguis signis obteguntur. sunt autem
signa uel propria uel translata. propria dicuntur, cum his
rebus significandis adhibentur, propter quas sunt instituta,
sicut dicimus bouem, cum intellegimus pecus, quod omnes
nobiscum latinae linguae homines hoc nomine uocant. trans- ¹⁰
lata sunt, cum et ipsae res, quas propriis uerbis significamus,
ad aliquid aliud significandum usurpantur, sicut dicimus
bouem et per has duas syllabas intellegimus pecus, quod isto
nomine appellari solet, sed rursus per illud pecus intellegimus
euangelistam, quem significauit scriptura interpretante apo- ¹⁵
stolo: bouem triturantem non infrenabis.

CCLVI.

DE RERVM IGNORANTIA, QVAE FACIT OBSCVRAS FIGVRATAS
LOCVTIONES, CVM IGNORAMVS VEL ANIMALIVM VEL LAPIDVM
VEL HERBARVM NATVRAS. EX EODEM LIBRO II. 20

- 280 Rerum autem ignorantia facit obscuras figuratas locutiones,
cum ignoramus uel animantium uel lapidum uel herbarum
naturas aliarumue rerum, quae plerumque in scripturis simili-

16 I Cor. 9, 9 (Deut. 25, 4)

1 cap. CCLXXII P CCLXXIII Gv 3 bos GPv: bus V
monstretur GPv: monstraretur V 4 supra scripto] de doctrina
christiana Gv 5 duobus v 7 cum PV: cui v 9 dicimus
bouem cum G¹PV: cum dicimus bouem G² dicimus bouem G³v peccus
P omnes GPv: nes V 11 propriis V: prioris v 13 per has
GPv: petras V 15 post apostolo add. G³: dicens 16 sequitur
cap. CCLVII in GPv 17 cap. CCLXVIII P CCLXXI Gv 23 alia-
rumue V: uel aliarum Gv quae] om. v similitudines v

tudinis alicuius gratia ponuntur. nam et de serpente quod
 notum est totum corpus eum pro capite obicere ferientibus,
 quantum inlustrat sensum illum, quod dominus iubet astutos
 nos esse sicut serpentes, ut scilicet pro capite nostro, quod
 5 est Christus, corpus potius persequentibus offeramus, ne fides
 christiana tamquam caput necetur in nobis, si parcentes cor-
 pori negemus deum. uel illud, quod per cauernae angustias
 coartatus deposita uetere tunica uires nouas accipere dicitur,
 quantum concinit ad imitandam serpentis astutiam exuendum-
 10 que ipsum ueterem hominem, sicut apostolus dicit, ut indu-
 amur nouo, et exuendum per angustias dicente domino: in-
 trate per angustam portam! ut ergo notitia naturae ser-
 pentis inlustrat multas similitudines, quas de hoc animante
 scriptura dare consuevit, sic ignorantia nonnullorum animalium,
 15 quae non minus per similitudines commemorat, impedit pluri-
 mum intellectorem; sic lapidum, sic herbarum uel quaeque
 tenentur radicibus. nam et carbunculi notitia, quod lucet in
 tenebris, multa inluminat etiam obscura librorum, ubicumque
 propter similitudinem ponitur, et ignorantia berylli uel ada-
 20 mantis claudet plerumque intellegentiae fores. nec aliam ob
 causam facile est intellegere pacem perpetuam significari oleae
 ramulo, quem rediens ad arcam columba pertulit, nisi quia
 nouimus et olei lenem contactum non facile alieno humore
 corrumpi et arborem ipsam frondere perenniter. multi autem
 25 propter ignorantiam hysopi, dum nesciunt, quam uim habeat
 uel ad purgandum pulmonem uel, ut dicitur, ad saxa radicibus
 penetranda, cum sit herba breuis atque humilis, omnino in-

3 cf. Matth. 10, 16

10 cf. Eph. 4, 22. 24 Col. 3, 9 sq.

11 Matth. 7, 13

22 cf. Gen. 8, 11

6 caput V: om. GPv

necetur G³V: negetur G¹Pv

8 coar-

tatus] coartatur Vv

15 similitudines V: similitudinem v

commemoratur V: scorum memoratur v

plurimum V: plurimorum

v 16 intellectorem V: intellectum v

quaeque GPv: quaque

V 19 berilli v

20 claudet V: claudit GPv

21 oleae V:

olei v

22 ramulo V: ramusculo Gv

25 ysopi v

27 breuis

V: grauis v

uenire non possunt, quare sit dictum: asperge me hysopo,
et mundabor.

CCLVII.

DE NVMERORVM IMPERITIA, QVAE MVLTA FACIT NON INTELLEGI.
EX LIBRO SVpra SCRIPTO.

281 Numerorum etiam imperitia multa facit non intellegi trans-
late ac mystice posita in scripturis. ingenium quippe, ut ita
dixerim, ingenuum non potest nisi mouere, quid sibi uelit quod
et Moses et Helias et ipse dominus quadraginta diebus ieiuna-
uerunt. cuius actionis figuratus quidam nodus nisi huius nu-
meri cognitione et consideratione non soluitur. habet enim
denarium quater tamquam cognitionem omnium rerum inter-
tam temporibus. quaternario namque numero et diurna et
annua curricula peraguntur, diurna matutinis et meridianis,
uespertinis nocturnisque horarum spatiis, annua uernis, aesti-
uis, autumnalibus hiemalibusque mensibus. a temporum autem
delectatione, dum in temporibus uiuimus, propter aeternitatem,
in qua uiuere uolumus, abstinendum et ieiunandum est, quam-
uis temporum cursibus ipsa nobis insinuetur doctrina contem-
nendorum temporum et appetendorum aeternorum. porro autem
denarius numerus creatoris atque creaturae significat scientiam.
nam trinitas creatoris est, septenarius autem numerus crea-
turam indicat propter uitam et corpus. nam in illa tria sunt,
unde etiam toto corde, tota anima, tota mente diligendus est
deus; in corpore autem manifestissima quattuor apparent qui-

1 Ps. 50, 9 9 cf. Ex. 24, 18 et 34, 28 III Reg. 19, 8
Matth. 4, 2 22 cf. Matth. 22, 37

1 asperge V: asperges G¹ asperges G¹Pv me] om. P¹
2 sequitur cap. CCLVIII in GPv 3 cap. CCLXXXIII P CCLXXV
Gv 5 libro ss. V: eodem libro GPv 8 ingenuum] ingenium P
nisi GP¹V: om. P¹; abros. in v mouere G¹P¹V: moueri G¹P¹
9 moyses GPv dies Gv 17 aeternitatem GPv: aeternitate V
22 creaturam GPv: creatura V 23 nam PV: nam et Gv in
P¹V: om. GP¹v

bus constat elementa. in hoc ergo denario, dum temporaliter nobis insinuatur, id est quater ducitur, caste et continenter a temporum delectatione uiuere, hoc est quadraginta diebus ieiunare. hoc lex, cuius persona est in Mose, hoc prophetia, cuius personam gerit Helias, hoc ipse dominus monet, qui tamquam testimonium habens ex lege et prophetis medius inter illos in monte tribus discipulis uidentibus atque stupentibus claruit. deinde ita quaeritur, quomodo quinquagenarius de quadragenario numero exsistat, qui non mediocriter in nostra religione sacratus est propter pentecosten; quomodo ter ductus propter tria tempora ante legem, sub lege, sub gratia, uel propter nomen patris et filii et spiritus sancti adiuncta eminentius ipsa trinitate ad purgatissimae ecclesiae mysterium referatur perueniatque ad centum et quinquaginta tres pisces, quos retia post resurrectionem domini in dextram partem missa ceperunt. ita multis aliis atque aliis numerorum formis quaedam similitudinum in sanctis libris secreta ponuntur, quae propter numerorum imperitiam legentibus clausa sunt.

CCLVIII.

DE RERVM MVSICARVM IGNORANTIA. EX LIBRO SVpra SCRIPTO.

Non pauca etiam claudit atque obtegit nonnullarum rerum musicarum ignorantia. ceterum et de psalterii et citharae differentia quidam non inconcinne aliquas rerum figuras aperuit, et decem cordarum psalterium non importune inter doctos quaeritur utrum habeat aliquam musicam legem, quae ad tan-

7 cf. Matth. 17, 2 sq. 10 cf. Act. 2, 1 sqq. 14 cf. Io. 21, 6 et 11 24 cf. Ps. 32, 2 et 91, 4

4 moyse *GPv* 8 quinquagenarius *v* 10 quomodo *V*: et quomodo *Gv* 14 centum (*om.* et) *GPv* tres pisces *GPv*: respicias *V* 15 dexteram *GPv* missa *GPv*: missam *V* 18 sequitur *cap.* CCLVIII in *GPv* 19 *cap.* CCLXX *P* CCLXXII *Gv* 20 musicarum *G³P*: musicorum *G³V*; *abros. in v* ignorantiam *V* 21 claudit *GPv*: claudit *V* 22 ceterum *V*: nam *GPv* psalterio *P* citharae] cetherae *V¹*; *corr. m. 2* 23 quidam *Gv*: quidem *V* 25 musicam *V*: musicae *GPv*

tum neruorum numerum cogat, an uero, si non habet, eo ipso magis sacrate accipiendus sit ipse numerus uel propter decalogum legis. de quo item numero si quaeratur, non nisi ad creatorem creaturamque referendus est uel propter superius expositum ipsum denarium. et ille numerus aedificationis 5 templi, qui commemoratur in euangelio, quadraginta scilicet et sex annorum, nescio quid musicum sonat et relatus ad fabricam dominici corporis, propter quam templi mentio facta est, cogit nonnullos haereticos confiteri filium dei non falso, sed uero et humano corpore indutum. et numerum quippe et 10 musica plerisque locis in sacris scripturis honorabiliter posita inuenimus.

Non enim audiendi sunt errores gentilium superstitionum, qui VIII Musas Iouis et Memoriae filias esse finxerunt. refellit eos Varro, quo nescio utrum apud eos quisquam talium 15 rerum doctior uel curiosior esse possit. dicit enim ciuitatem nescio quam — non enim nomen recolo — locasse apud tres artifices terna simulacra Musarum, quod in templo Apollinis donum poneret, ut quisquis artificum pulchriora formasset, ab illo potissimum electa emerent. ita contigisse, ut opera sua 20 quoque illa artifices aequae pulchra explicarent, et placuisse ciuitati omnes nouem atque omnes esse emtas, ut in Apollinis templo dedicarentur. quibus postea dicit Hesiodum poetam imposuisse uocabula. non ergo Iuppiter nouem Musas genuit, sed tres fabri ternas creauerunt. tres autem non propterea illa ciuitas 25 locauerat, quia in somnis eas uiderat aut tot se cuiusquam illorum oculis demonstrauerant, sed quia facile erat animaduertere omnem sonum, quae materies cantilenarum est, trifor- mem esse natura. aut enim uoce editur, sicuti eorum est qui

6 cf. Io. 2, 20

9 falso V: falsum v	10 uero V: uerum v	11 musica
V: musicam GPv	16 doctior GPv: doctor V	17 locasse] casse
V	20 electa emerent GPv: electae merent V	21 illa V: illi
GPv	aeque PV: eaque v	26 cuiusquam GPv: cusquam V
27 illarum V(?)	demonstrauerat v	animaduertere G ³ V: animad-
uertisse ad G ⁴ v	28 cantelinarum V	29 editur V: dicitur v

faucibus sine organo canunt, aut flatu, sicut tubarum et tibi-
arum, aut pulsu, sicut in citharis et tympanis et quibuslibet
aliis quæ percutiendo canora sunt.

Sed siue ita se habeat quod Varro rettulit, siue non ita, nos
tamen non propter superstitionem profanorum debemus musi-
cam fugere, si quid inde utile ad intellegendas sanctas scrip-
turas rapere potuerimus, nec ad illorum theatricas nugas con-
uerti, si aliquid de citharis et de organis, quod ad spiritalia
capienda ualeat, disputemus. neque enim et litteras discere
non debuimus, quia earum deum dicunt esse Mercurium, aut
quia Iustitiae Virtutisque templa dedicauerunt et quæ corde
gestanda sunt in lapidibus adorare maluerunt, propterea nobis
iustitia uirtusque fugienda est. immo uero quisquis bonus
uerusque christianus est, domini sui esse intellegat ubicumque
inuenerit ueritatem, quam conferens et agnoscens etiam in
litteris sacris superstitiosa figmenta repudiet doleatque homines
atque caueat, qui cognoscentes deum non sicut deum glori-
ficauerunt.

CCLVIII.

DE SIGNIS SVPERSTITIOSIS, QVIBVS PERNICIOSE DAEMONVM
SOCIETAS COMPARATVR. EX EODEM LIBRO SVpra SCRIPTO.

Duo sunt genera doctrinarum, quæ in gentilibus etiam
moribus exercentur: unum earum rerum, quas instituerunt

2 aut sicut pulsu v 4 sed siue V: sed ut v retulit Gv
5 profanorum V 6 fugere G²v: fugire G¹V (fort. recte; cf. Rön-
sch l. c. p. 285) 11 dedicauerunt Gv 15 conferens V: conferans v
17 non sicut deum V: non ut deum G²v nondum G¹ post glorifi-
cauerunt add. GPv: et (et cetera quæ P² supr. uers.) apostolus (apōs P)
exsequitur; G³ add. in mg.: id est apostoli uerba sunt quæ sequuntur
id est aut gratias egerunt et cetera 18 sequitur in Gv (cap. CCLXXIII)
P (cap. CCLXXI): quod etiam et (est G²v) fastidio spiritali scriptura
(scripturas P) occurrat (succurrat Gv) dinina, cum mentem (commen-
dantem Gv) pascit (parcit P) apertis, exercet (exercit P) obscuris (ob-
curis G) ex eodem libro de doctrina christiana. quod caput in capitulis
numero 283 signauit; sed non est nisi repetitio uerborum cap. CCLVIII
(p. 824, 17—26): Nemo ambigit—alibi reperitur 19 cap. CCLXXV
G CCLXXVI v; num. om. P 20 ^{super}stitiosis (super add. m. 2) P
21 societas] om. v 22 gentilibus V: gentibus v

homines, alterum earum, quas animaduenterunt iam peractas aut diuinitus institutas. illud quod est secundum institutiones hominum partim superstitiosum est, partim non est superstitiosum.

Superstitiosum est quidquid institutum est ab hominibus 5 ad facienda et colenda idola pertinens uel ad colendam sicut deum creaturam partemue ullam creaturae uel ad consultationes et pacta quaedam significationum cum daemonibus placita atque foederata, qualia sunt molimina magicarum artium, quae quidem commemorare potius quam docere assolent 10 poetae, ex quo genere sunt, sed quasi licentiore uanitate, aruspicum et augurum libri. ad hoc genus pertinent omnes etiam ligaturae atque remedia, quae medicorum quoque disciplina condemnat, siue in praecantationibus siue in quibusdam notis, quos characteres uocant, siue in quibusque rebus suspendendis 15 atque ligandis uel etiam saltandis quodam modo, non ad temperationem corporum, sed ad quasdam significationes aut occultas aut etiam manifestas, quae mitiore nomine physica uocant, ut quasi non superstitione implicare, sed natura prodesset uideantur, sicut sunt in aures in summo aurium singu- 20 larum, aut de struthionum ossibus ansulae in digitis, aut cum tibi dicitur singultienti, ut dextra manu sinistrum pollicem teneas. his adiunguntur milia inanissimarum observationum, si membrum aliquod salierit, si iunctim ambulantiis amicis lapis aut canis aut puer medius interuenerit. atque illud, quod 25 lapidem calcant tamquam diremtores amicitiae, minus mole-

2 diuinitus *V*: diuitus *v* 5 superstitiosum] *del. m. 2 V*
 superstitiosum est] *om. v* 7 partemue *V*: partem uel *v* ullam *V*:
 illam *v* uel] uelut *V*; *om. v* consultationes *V*: consolationes
v 11 uanitati *v* 14 condemnat *V*: continet *v* 15 quos
GPV: quas *v* characteres *Gv* suspendendis *GPv*: suspendis *v*
 16 ligandis *PV*: inligandis *Gv* inligandis *P*¹ 18 physica *Gv*:
 physicam *V* 21 de struthionum *V*: distractionum *G¹Pv*; alibi
 distractiones in ossibus; alibi: aut de strutionum *add. G³ supr. uers.*
 22 dextra manu *V*: dextram manum *v* sinistrum *V*: in sinistro
v pollice *v* 23 milia *V*: similia *v* 25 lapis *V*: aut lapis
Gv 26 diremtores *V*: directores *v*

stum est quam cum innocentem puerum colapho percutiunt, si pariter ambulantes intercurrit. sed bellum est, quod aliquando pueri uindicantur a canibus. nam plerumque tam superstitiosi sunt quidam, ut etiam canem, qui medius interuenit, ferire audeant, non impune; namque a uano remedio cito ille interdum percussorem suum ad uerum medicum mittit. hinc sunt etiam illa: limen calcare, cum ante domum suam transit; redire ad lectum, si quis, dum se calciat, sternutauerit; redire domum, si procedens offenderit; cum uestis a soricibus roditur, plus tremere suspitione futuri mali quam praesens damnum dolere. unde illud eleganter dictum est Catonis; qui cum esset consultus a quodam, qui sibi a soricibus erosas caligas diceret, respondit non esse illud monstrum, sed uere monstrum habendum fuisse, si sorices a caligis roderentur.

Neque illi ab hoc genere perniciosae superstitionis segregandi sunt, qui genethliaci propter natalium dierum considerationem, nunc autem uulgo mathematici uocantur.

Quare istae quoque opiniones quibusdam rerum signis humana praesumptione institutis ad eadem illa quasi quaedam cum daemonibus pacta et conuenta referendae sunt. hinc enim fiet, ut occulto quodam iudicio diuino cupidi malarum rerum homines tradantur inludendi et decipiendi pro meritis uoluntatum suarum inludentibus eos atque decipientibus praeuicatoribus angelis, quibus ista mundi pars infirma secundum pulcherrimum ordinem rerum diuinæ prouidentiae lege subiecta est. quibus inlusionibus et deceptionibus euenit, ut istis superstitionis et perniciosae diuinationum generibus multa praeterita et futura dicantur nec aliter accidant, quam dicuntur, multaque obseruantibus secundum observationes suas eueniant, quibus impli-

1 innocentem v colapho Gv: colopho V 6 medicum uerum
v 10 futuri mali quam V: futurum aliquod per v 12 suricibus v
14 surices v 17 genethliaci qui v considerationes
Gv 18 post uocantur add. GPv: nam et ipsi conantur actionum
(actionum v) euenta (uenta P) praedicere 19 quare istae—p. 834, 2
superstitiosissimi erroris V: om. GPv 21 fiet V: fit a 22 ut a:
et V 25 infima a

cati curiosiores fiant et sese magis magisque inserant multiplicibus laqueis supersticiosissimi erroris. hoc genus fornicationis animae salubriter diuina scriptura non tacuit neque ab ea sic deterruit animam, ut propterea talia negaret esse sectanda, quia falsa dicuntur a professoribus eorum, sed etiam: si dixerint uobis, inquit, et ita euenerit, ne credatis eis. non enim quia imago Samuhelis mortui Saul regi uera pronuntiauit, propterea talia sacrilegia, quibus imago illa praesentata est, minus execranda sunt, aut quia in Actibus apostolorum uentriloqua femina uerum testimonium perhibuit apostolis domini, ideo Paulus apostolus pepercit illi spiritui ac non potius feminam illius daemonii correptione atque exclusione mundauit. omnes igitur artes huius modi uel nugatoriae uel noxiae superstitionis ex quadam pestifera societate hominum et daemonum quasi pacta infidelis et dolosae amicitiae constituta penitus sunt repudianda et fugienda christiano, non quod idolum sit aliquid, ait apostolus, sed quia quae immolant gentes, daemoniis immolant et non deo, nolo uos socios daemoniorum fieri. quod autem de idolis et immolationibus, quae honoris eorum exhibentur, dixit apostolus, hoc de omnibus imaginariis signis sentiendum est, quae uel ad cultum idolorum uel ad creaturam eiusque partes tamquam deum colendas trahunt uel ad remediorum aliarumque observationum curam pertinent, quae non sunt diuinitus ad dilectionem dei et proximi tamquam publice constituta, sed per priuatas appetitiones rerum temporalium corda dissipant miserorum. in omnibus ergo istis

6 Deut. 13, 1—3 7 cf. I Reg. 28, 14—20 (Eccli. 46, 20)
10 cf. Act. 16, 16—18 17 I Cor. 10, 19 sq.

1 magis] magis (m del. m. 2) V 2 supersticiosissimi V: perniciosissimi a 3 salubriter GPv: salubriter V 4 propterea V: propter v 7 non enim quia—18 exclusione mundauit V: om. GPv
13 artes a: artifices GPVv 14 superstitiones Gv 16 repudianda v 18 gentes PV: om. Gv daemonis P^ov 20 immolationibus V: de immolationibus Gv 21 omnibus GVv: hominibus P
22 quae uel ad—p. 835, 10 aliquid percutiatur V: om. GPv 23 trahunt a: tradunt V

doctrinis societas daemonum formidanda atque uitanda est, qui nihil cum principe suo diabulo nisi relictum nostrum claudere atque obserare conantur. sicut autem de stellis, quas condidit et ordinauit deus, humanae et deceptoriae coniecturae ab
 5 hominibus institutae sunt, sic etiam de quibusque nascentibus uel quoquo modo diuinae prouidentiae administratione existentibus rebus multi multa humanis suspicionibus quasi regulariter coniectata litteris mandauerunt, si forte insolite acciderint, tamquam si mula pariat aut fulmine aliquid per-
 10 cutiatur.

Quae omnia tantum ualent, quantum praesumptione animorum quasi communi quadam lingua cum daemonibus foederata sunt. quae tamen plena sunt omnia pestiferae curiositatis, cruciantis sollicitudinis, mortiferae seruitutis. non enim quia
 15 ualebant, animaduersa sunt, sed animaduertendo atque signando factum est, ut ualerent, et ideo diuersis diuerse proueniunt secundum cogitationes et praesumptiones suas. illi enim spiritus, qui decipere uolunt, talia procurant cuique, qualibus eum irretitum per suspensiones et consensiones eius uident.
 20 sicut enim uerbi gratia una figura litterae, quae decusatim notatur, aliud apud Graecos, aliud apud Latinos ualet, non natura, sed placito et consensione significandi, et ideo qui utramque linguam nouit, si homini Graeco uelit aliquid significare scribendo, non in ea significatione ponit hanc litteram, in qua eam
 25 ponit, cum homini scribit Latino; et beta uno eodemque sono apud Graecos litterae, apud Latinos holeris nomen est; et cum dico: „lege“, in his duabus syllabis aliud Graecus, aliud Latinus intellegit — sicut ergo hae omnes significationes pro sua cuius-

3 conantur <i>a</i> : conatur <i>V</i>	6 amministratione <i>V</i>	11 ani-
marum <i>v</i>	12 quasi <i>V</i> : quas <i>v</i>	13 pestifera curiositate <i>v</i>
14 cruciantis <i>Pv</i> : cruciatis <i>GV</i>	sollicitudini <i>v</i>	16 diuersae
<i>V</i>	17 praesumptiones (<i>om.</i> et) <i>v</i>	19 suspensiones <i>V</i> : susceptiones
<i>v</i>	20 litterae <i>PVv</i>	decusatim <i>PV</i> : decausatim <i>G^v</i> decusatim
<i>G²</i> <i>supr. uers.</i>	22 consensione <i>v</i>	25 scribit <i>V</i> : scribitur <i>v</i>
beta] beta <i>P</i>	26 holeris <i>V</i> : oleris <i>Gv</i>	et <i>V</i> : <i>om.</i> <i>v</i>
<i>V</i> : haec <i>v</i>	sua <i>GV</i> : suae <i>v</i>	28 hae

que societatis confessione animos mouent et, quia diuersa confessio est, diuerse mouent, nec ideo consenserunt in eas homines, quia iam ualebant ad significationem, sed ideo ualent, quia consenserunt in eas: sic etiam illa signa, quibus pernicioſa daemonum societas comparatur, pro cuiusque obseruationibus ualent. quod manifestissime ostendit ritus augurum, qui et antequam obseruent et posteaquam obseruata signa tenuerint, id agunt, ne uideant uolatus aut audiant uoces auium, quia nulla ista signa sunt, nisi consensus obseruantis accedat.

CCLX.

10

DE SCIENTIA SENTENTIARVM, CONEXIONVM, DEFINITIONVM, DIVISIONVM ET PARTITIONVM. EX EODEM LIBRO DE DOCTRINA CHRISTIANA II.

- 285 Restant ea quae non ad corporis sensus, sed ad rationem animi pertinent, ubi disciplina regnat disputationis et numeri. sed disputationis disciplina ad omnia genera quaestionum, quae in litteris sanctis sunt, penetranda et dissoluenda plurimum ualet; tantum ibi cauenda est libido rixandi et puerilis quaedam ostentatio decipiendi aduersarium. sunt enim multa, quae appellantur sophismata, falsae conclusiones rationum et plerumque ita ueras imitantes, ut non solum tardos, sed ingeniosos etiam minus diligenter attentos decipiant. proposuit enim quidam dicens ei cum quo loquebatur: „quod ego sum, tu non es“. at ille consensit. uerum enim erat ex parte uel eo ipso, quod iste insidiosus, ille simplex erat. tum ille addidit: „ego autem homo sum.“ hoc quoque cum ab illo accepisset, conclusit dicens: „tu igitur non es homo“. quod genus captiosarum conclusionum scriptura, quantum existimo, detestatur illo loco,

1 confessione *scripti*: confessionem *V* consensione *GPv* et *V*:
om. GPv diuersa *PV*: diuerse *v* confessio *V*: consensio *GPv*
 10 *cap. CCLXXV P CCLXXVII Gv* 12 et partitionum *G*: et
 partitionum *Pv* expartionum *V* de doctrina christiana II. *V*: *om.*
GPv 20 conclusionis *v* 28 existimo *V*

ubi dictum est: qui sophisticè loquitur, odibilis est. quamquam etiam sermo non captiosus, sed tamen abundantius, quam granitatem decet, uerborum ornamenta consectans sophisticus dicitur. sunt etiam uerae conexiones ratiocinationis
 5 falsas habentes sententias, quae consequuntur errorem illius cum quo agitur. quae tamen ad hoc inferuntur a bono et docto homine, ut in his erubescens ille cuius errorem consequuntur eundem relinquat errorem, quia, si in eodem manere uoluerit, necesse est etiam illa quae damnat tenere cogatur. non enim
 10 uera inferebat apostolus, cum diceret: neque Christus resurrexit, et illa alia: inanis est praedicatio nostra, inanis est et fides uestra et deinceps alia. quae omnino falsa sunt, quia et Christus resurrexit et non erat inanis praedicatio eorum qui hoc annuntiabant, nec fides eorum qui
 15 hoc crediderunt, sed ista falsa uerissime conectebantur illi sententiae, qua dicebatur non esse resurrectionem mortuorum. istis autem falsis repudiatis, quoniam uera erant, si mortui non resurgunt, consequens erit resurrectio mortuorum. cum ergo sint uerae conexiones non solum uerarum sed etiam
 20 falsarum sententiarum, facile est ueritatem conexionum etiam in scholis illis discere, quae praeter ecclesiam sunt; sententiarum autem ueritas in sanctis libris ecclesiasticis uestiganda est.

Ipsa tamen ueritas conexionum non instituta, sed animad-
 25 uersa est ab hominibus et notata, ut eam possint uel discere uel docere; nam est in rerum ratione perpetue diuinitus instituta. sicut enim qui narrat ordinem temporum, non eum ipse componit, et locorum situs et naturas animalium uel stirpium uel lapidum qui ostendit, non res ostendit ab homini-

1 Eccli. 37, 20 10 I Cor. 15, 13 et 14

4 ratiocinationes v	5 (et 7) consequuntur Gv	8 relinquat
v	9 quae damnat V: quaedamñā (na del. m. 2) v	14 an-
nuntiabant—qui hoc GPv: om. V	eorum P: illorum Gv	
15 conectebantur GPv: conectabantur V	illi V: illae v	19 co-
nexionis v	25 possint Gv: possit V	26 perpetuae V perpetua
et GPv	28 et naturas V: aut naturas Gv	

bus institutas, et ille qui demonstrat sidera eorumque motus, non a se uel homine aliquo rem institutam demonstrat: sic etiam qui dicit: „cum falsum est quod consequitur, necesse est, ut falsum sit quod praecedit“ uerissime dicit neque iste facit, ut ita sit, sed tantum ita esse demonstrat. ex hac regula illud est quod de apostolo commemorauimus. praecedit enim non esse resurrectionem mortuorum, quod dicebant illi quorum errorem destruebat apostolus. porro illam sententiam praecedentem, qua dicebant non esse resurrectionem mortuorum, necessario sequitur: neque Christus resurrexit. hoc autem quod sequitur falsum est; Christus enim resurrexit. falsum est ergo et quod praecedit. praecedit enim non esse resurrectionem mortuorum. est igitur resurrectio mortuorum. quod totum breuiter ita dicitur: „si non est resurrectio mortuorum, neque Christus resurrexit. Christus autem resurrexit; est igitur resurrectio mortuorum“. hoc ergo, ut consequenti ablato auferatur etiam necessario quod praecedit, non instituerunt homines, sed ostenderunt. et haec regula pertinet ad ueritatem connexionum, non ad ueritatem sententiarum.

Sed in hoc loco de resurrectione cum ageretur, et regula connexionis uera est et ipsa in conclusione sententia. in falsis autem sententiis connexionis ueritas est isto modo. faciamus aliquem concessisse: „si animal est coclea, uocem habet“. hoc concesso cum probatum fuerit uocem cocleam non habere, quoniam consequenti ablato illud quod praecedit aufertur, concluditur non esse animal cocleam. quae sententia falsa est, sed ex concesso falso uera conclusionis conexio. ueritas itaque

10 I Cor. 15, 13

2 uel V: uelut v homine V: ab homine Gv demonstrat v
 4 iste (t ex s corr. m. 1) V: ipse GPv 8 destruebat V: destruere
 uolebat GPv 10 neque] neq (sic) V 12 et quod V: quod
 Gv enim V: autem Gv 13 est igitur—mortuorum G¹Pv: om.
 G¹V igitur P: ergo G²v 14 quod totum—autem resurrexit] om.
 G¹; add. G¹ in mg. 15 autem G¹PV: enim G²v est igitur—mor-
 tuorum PV: om. Gv 16 ablato GPv: oblato V 21 connexionis
 V: conexus v 27 uera V: uera est Gv

sententiae per se ipsam ualet, ueritas autem conexionis ex eius cum quo agitur opinione uel concessione consistit. ideo autem, ut supra diximus, infertur uera conexione quod falsum est, ut eum cuius errorem corrigere uolumus paeniteat sensisse
 5 praecedentia, quorum consequentia uidet esse respuenda. iam hinc intellegere facile est sicut in falsis sententiis ueras, sic in ueris sententiis falsas conclusiones esse posse. fac enim aliquem proposuisse: „si iustus est ille, bonus est“ et esse concessum; deinde assumpsisse: „non est autem iustus“; quo item
 10 concesso intulisse conclusionem: „non est igitur bonus“. quae tametsi uera sint omnia, non est tamen uera regula conclusionis. non enim, sicut ablato consequenti aufertur necessario quod praecedat, ita etiam ablato praecedenti aufertur necessario quod sequitur. quia uerum est, cum dicimus: „si orator est,
 15 homo est“, ex qua propositione si assumamus: „non est autem orator“: non erit consequens, cum intuleris: „non est igitur homo“.

Quapropter aliud est nosse regulas conexionum, aliud sententiarum ueritatem. in illis discitur quid sit consequens, quid
 20 non consequens, quid repugnans. consequens est: „si orator est, homo est“; „si homo est, orator est“ inconsequens; repugnans: „si homo est, quadrupes est“. hic ergo de ipsa conexione iudicatur. in ueritate autem sententiarum ipsae per se sententiae, non earum conexio consideranda est. sed ueris certisque
 25 sententiis cum incertae uera conexione iunguntur, etiam ipsae certae fiant necesse est. quidam autem sic se iactant, cum ueritatem conexionum didicerint, quasi sententiarum ipsa sit ueritas. et rursus quidam plerumque retinentes ueram sententiam male se contemnunt, quia leges conclusionis ignorant, cum
 30 melior sit qui nouit esse resurrectionem mortuorum quam ille qui nouit consequens esse, ut, si resurrectio mortuorum non est, neque Christus resurrexerit.

2 concessione V: confessione v 4 sensisse GPVv: concessisse
 a 7 ueris GPv: ueras V 9 quo Gv: quod V 11 tametsi
 (t prior ex d corr.) v 20 consequens est V: his consequens est
 Gv 21 inconsequens si homo est orator est GPv 22 homo]
 mo V 32 resurrexerit a: resurrexit GPVv

Item scientia definiendi, diuidendi atque partiendi quamquam etiam in rebus falsis plerumque adhibeatur, ipsa tamen falsa non est neque ab hominibus instituta, sed in rerum ratione compta. non enim, quia et fabulis suis eam poetae et opinionibus erroris sui uel falsi philosophi uel etiam haeretici, hoc 5 est falsi christiani, adhibere consueuerunt, propterea falsum est neque in definiendo neque in diuidendo aut partiendo aliquid complectendum esse, quod ad rem ipsam non pertinet, aut aliquid quod pertinet praetereundum. hoc uerum est, etiam si ea quae definiuntur aut distribuuntur uera non sint. nam 10 et ipsum falsum definitur, cum dicimus falsam esse significationem rei non ita se habentis, ut significatur, siue alio aliquo modo: quae definitio uera est, quamuis falsum uerum esse non possit. possumus etiam diuidere dicentes duo esse genera falsi, unum eorum quae omnino esse non possunt, 15 alterum eorum quae non sunt, quamuis esse possint. nam qui dicit septem et tria undecim esse, id dicit quod omnino esse non potest. qui autem dicit kalendis, uerbi gratia, ianuariis pluuisse, tametsi factum non sit, id tamen dicit quod fieri potuerit. definitio ergo et diuisio falsorum potest esse 20 uerissima, quamuis falsa ipsa utique uera non sint.

CCLXI.

VT NEC DE ELOQVENTIA SE QVISPIAM IACTET, QVAE NON VT INTELLEGAMVS, SED VT INTELLECTA PROFERAMVS ADHIBETVR.

EX LIBRO DE DOCTRINA CHRISTIANA II.

25

286 Sunt etiam quaedam praecepta uberioris disputationis, quae iam eloquentia nominatur, quae nihilominus uera sunt, quam-

1 scientia *GPv*: si scientia *V* diuidendi *GPv*: om. *V* 6 consuerunt *v* 12 significatur *V*: significaretur *v* 13 diffinitio *v*
 14 diuidere *GPv*: uidere *V* 16 esse possint *V*: non possint *v*
 19 ianuariis (*m. 1 et 2*) *V* 22 *cap. CCLXI ex CCLXIII corr. V*:
CCLXXVI P CCLXXVIII Gv 24 intellegamus (*om. ut*) *v* 25 ex]
 ex eodem *GPv* 27 quamuis] quamuis^{tas} (*tas add. m. 2*) *V*

uis eis possint etiam falsa persuaderi; sed quia et uera possunt,
non est facultas ipsa culpabilis, sed male utentium peruersitas.
nam neque hoc ab hominibus institutum est, ut ueritatis ex-
pressio conciliet auditorem aut ut facile quod intendit insinuet
5 breuis et aperta narratio et uarietas eius sine fastidio teneat
intentos et ceterae huius modi obseruationes, quae siue in
falsis siue in ueris causis uerae sunt tamen, quantum uel
sciri uel credi aliquid faciunt aut ad expetendum fugiendumue
animos mouent, et inuentae potius, quod ita se habeant, quam
10 ut ita se haberent, institutae.

Sed haec pars cum discitur, magis ut proferamus ea quae
intellecta sunt, quam ut intellegamus adhibenda est. illa
uero conclusionum et definitionum et distributionum plurimum
intellectorem adiuuat. tantum absit error, quo uidentur sibi
15 homines ipsam beatae uitae ueritatem didicisse, cum ista didi-
cerint. quamquam plerumque accidat, ut facilius homines res
eas assequantur, propter quas assequendas ista discuntur, quam
talium praeceptorum nodosissimas et spinosissimas disciplinas.
tamquam si quispiam uolens dare praecepta ambulandi moneat
20 non esse leuandum posteriorem pedem, nisi cum posueris
priorem, deinde minutatim quemadmodum articulorum et
poplitum cardines oporteat mouere describat; uera enim dicit
nec ambulari aliter potest; sed facilius homines haec faciendo
ambulant, quam animaduertunt, cum faciunt, aut intellegunt,
25 cum audiunt. qui autem ambulare non possunt, multo minus
ea curant quae nec experiendo possunt attendere. ita plerum-
que citius ingeniosus uidet non esse ratam conclusionem quam

1 uera^{***} possunt (esse *add. m. 3*) *G* 3 ueritatis *V*: caritatis *GPv*
4 conciliet *V* 5 breuis] brebis *V* 7 quantum *V*: in quantum
GPv 8 scire *v* aut ad *Gv*: aut *PV* fugiendumue ani-
mos *GP*: aut fugiendumue a. *V* fugiendum ueniamus *v* 9 inuenti
v 11 discitur *V*: dicetur *v* 14 quo *GPv*: quod *V* 15 ista
V: ita *v* didicerint *V*: dicerent *v* 16 accidat *V*: accedat
v 18 spinosissimas *V*: spondissimas *v* 19 dare uolens *GPv*
23 aliter ambulari *GPv* haec *V*: hoc *Gv* 24 animaduertunt
V: enim aduertunt *v* 26 curant *V*: currant *v* possunt *V*:
non possunt *v*

praecepta eius capit, tardus autem non eam uidet, sed multo minus quod de illa praecipitur, magisque in his omnibus ipsa spectacula ueritatis saepe delectant, quam ex eis in disputando aut iudicando adiuuamur; nisi forte quod exercitiora reddunt ingenia, si etiam maligniora aut inflatiora non reddant, hoc est ut aut decipere uerisimili sermone atque interrogationibus ament aut aliquid magnum, quo se bonis atque innocentibus anteponan, se assecutos putent qui ista didicerint.

CCLXII.

QVOD NVMERI DISCIPLINA NON SIT AB HOMINIBVS INSTITVTA, 10
SED POTIVS INDAGATA ET INVENTA, ET AD DEI LAVDEM, A
QVO VERA EST, REFERENDVM EST. EX LIBRO SVpra SCRIPTO II.

287 Iam uero numeri disciplina cuilibet tardissimo clarum est quod non sit ab hominibus instituta, sed potius indagata et inuenta. non enim, sicut primam syllabam Italiae, quam bre-¹⁵ uem pronuntiauerunt ueteres, uoluit Vergilius et longa facta est, ita quisquam potest efficere, cum uoluerit, ut ter terna aut non sint nouem aut non possint efficere quadratam figuram aut non ad ternarium numerum tripla sint, ad senarium ses-
qua, ad nullum dupla, quia intellegibilis numeri semissem non²⁰ habent. siue ergo in se ipsis considerentur siue ad figurarum aut sonorum aliarumue motionum leges numeri adhibeantur, incommutabiles regulas habent neque ullo modo ab hominibus

3 spectacula *V*: expectacula *v* disputando *v* 5 inflatiora
V: infalliciora *v* 6 aut decipere — interrogationibus *GPv*: om. *V*
uerisimile *P* 7 amant *P*¹ magnum *PV*: imaginum *v* 9 cap.
CCLXXVII *P* CCLXXVIII *Gv* 11 indagata *MPV*: indicata *v*
12 referendum *MPV*: referenda *GPv* est *MV*: sit *GPv* supra
scripto II] de doctrina christiana II *Gv* 13 uero *GPv*: ueri *MV*
tardissime *v* 14 indagata] indicata *v* 16 uirgilius *GPv*
17 ter terna *V*: terrena *M* terna *v* 18 sint] possint *v* non pos-
sint *G*¹*v*: possint *MV* non possunt *P* non sint *G*³ 19 sexqua
MV sex-que *G*¹*v* sescupla *G*³ sescuplum *P* 21 se] semet *v*
22 sonorum *MV*: ad sonorum *GPv*

institutas, sed ingeniosorum sagacitate conpertas. quae tamen omnia quisquis ita dilexerit, ut iactare se inter imperitos uelit et non potius quaerere, unde sint uera quae tantummodo uera esse persenserit, et unde quaedam non solum uera sed etiam
 5 incommutabilia, quae incommutabilia esse comprehenderit, ac sic ab specie corporum usque ad humanam mentem perueniens, cum et ipsam mutabilem inuenerit, quod nunc docta, nunc indocta sit, constituta tamen inter incommutabilem supra se ueritatem et mutabilia infra se cetera ad unius dei laudem
 10 atque dilectionem cuncta conuertere, a quo cuncta esse cognoscit, doctus uideri potest, esse autem sapiens nullo modo.

Quam ob rem uidetur mihi studiosis et ingeniosis adulescentibus et timentibus deum beatamque uitam quaerentibus salubriter praecipi, ut nullas doctrinas, quae praeter ecclesiam
 15 Christi exercentur, tamquam ad beatam uitam capessendam secure sequi audeant, sed eas sobrie diligenterque diiudicent, et si quas inuenerint ab hominibus institutas, uarias propter diuersam uoluntatem instituentium et ignotas propter suspensiones errantium, maxime si habent etiam cum daemonibus
 20 initam societatem per quarundam significationum quasi quaedam pacta atque conuenta, repudient penitus et detestentur, alienent etiam studium a superfluis et luxuriosis hominum institutis. illa uero instituta hominum, quae ad societatem conuiuentium ualent, pro ipsa uitae huius necessitate non negle-
 25 gant. in ceteris autem doctrinis, quae apud gentes inueniuntur, praeter historiam rerum uel praeteriti temporis uel praesentis, ad sensus corporis pertinentium, quibus etiam utilium artium corporalium experimenta et coniecturae annumerantur, et praeter rationem disputationis et numeri nihil utile esse
 30 arbitror. in quibus omnibus tenendum est

Ne quid nimis,

31 Ter. Andr. 61

1 conpertas <i>MV</i> : comprobata sunt v	5 quae incommutabilia]
om. v	6 ab <i>MV</i> : a v
uidetur <i>Gv</i>	8 inter <i>MV</i> : interim v
16 securi v	12 mihi
24 conuiuantium v	21 repudient <i>MV</i> : repudientur v

et maxime in his quae ad corporis sensus pertinentia uoluntur temporibus et continentur locis.

CCLXIII.

QVOD VTILES DISCIPLINAS PHILOSOPHORVM HVIVS SAECVLI
TAMQVAM DIVITIAS DE AEGYPTO EXIENS CHRISTIANVS AVFERRE,
DEBEAT. EX LIBRO II.

288 Philosophi autem qui uocantur si qua forte uera et fidei nostrae accommodata dixerunt, maxime Platonici, non solum formidanda non sunt, sed etiam ab eis tamquam ab iniustis possessoribus in usum nostrum uindicanda. sicut enim Aegyptii non tantum idola habebant et onera graui, quae populus Israhel detestaretur et fugeret, sed etiam uasa et ornamenta de auro et argento et uestem, quae ille populus exiens de Aegypto sibi potius tamquam ad usum meliorem clanculo uindicauit, non auctoritate propria, sed praecepto dei, ipsis Aegyptiis nescienter accommodantibus ea quibus non bene utebantur: sic doctrinae omnes gentilium non solum simulata et superstitiosa figmenta grauesque sarcinas superuacanei laboris habent, quae unusquisque nostrum duce Christo de societate gentilium excidens debet abhominari atque uitare, sed etiam liberales disciplinas usui ueritatis aptiores et quaedam morum praecepta utilissima continent, denique de ipso uno deo colendo nonnulla uera inueniuntur apud eos, quod eorum tamquam aurum et argentum, quod non ipsi instituerunt, sed de quibusdam quasi

13 cf. Ex. 3, 22 et 12, 35

1 pertinentia *MV*: pertinentium *v* 3 cap. CCLXIII* (*I{ras.}*) *V*:
CCLXXVIII *P* CCLXXX *Gv* 4 philosophorum] philophorum *v*
6 ex] ex eodem *GPv* 8 plathonici *MV* 9 sunt] sint *P*
ab eis etiam *GPv* 12 et ornamenta *MV*: atque ornam. *GPv* 14 clanculo *MV*
16 nescienter *GMv*: nescientes *V* 18 grauisque sarcina *v*
superuacanei *MV*: ac nec *v* 19 christo duce *Gv*
20 excidens *MV*: exiens *GPv* abominari *Gv* 22 utilissima *MV*:
quae utilissima *GPv* continentur *v* denique de *scripsi*: denique *MPV*
deque *G¹* quae de *G²v* ipso] ipsa *G¹*

metallis diuinæ prouidentiae, quæ ubique infusa est, eruerunt et quo peruerse atque iniuriose ad obsequia daemonum abutuntur, cum ab eorum misera societate sese animo separat, debet ab eis auferre christianus ad usum iustum prædicandi euangelii. uestem quoque illorum, id est hominum quidem instituta, sed tamen accommodata humanæ societati, qua in hac uita carere non possumus, accipere atque habere licuerit in usum conuertenda christianum. nam quid aliud fecerunt multi boni fideles nostri? nonne aspicimus, quanto auro et argento et ueste suffarcinatus exierit de Aegypto Cyprianus, et doctor suauissimus et martyr beatissimus? quanto Lactantius? quanto Victorinus, Optatus, Hilarius, ut de uiuis taceam? quanto innumerabiles Graeci? quod prior ipse fidelissimus dei famulus Moses fecerat, de quo scriptum est, quod eruditus fuerit omni sapientia Aegyptiorum. quibus omnibus uiris superstitiosa gentilium consuetudo, et maxime illis temporibus, cum Christi recutiens iugum christianos persequebatur, disciplinas, quas utiles habebat, numquam commodaret, si eas in usum colendi unius dei, quo uanus idolorum cultus scinderetur, conuersum iri suspicaretur; sed dederunt aurum et argentum et uestem suam exeunti de Aegypto populo dei, nescientes, quemadmodum illa quæ dabant in Christi obsequium redderentur. illud enim in exhodo factum sine dubio figuratum est, ut hoc præsignaret, quod sine praeiudicio alterius aut paris aut melioris intellegentiae dixerim.

Sed hoc modo instructus diuinarum scripturarum studiosus, cum ad eas perscrutandas accedere coeperit, illud apostolicum cogitare non cesset: scientia inflat, caritas aedificat. ita

14 Act. 7, 22 28 I Cor. 8, 1

3 separat <i>Gv</i> : separant <i>V</i>	4 iustum] <i>om. v</i>	10 ciprianus
<i>Gv</i> 11 quanto lactantius—hilarius] <i>add. G³ in mg.</i>		12 hylarius
<i>v</i> quanto] quantum <i>v</i>	14 moyses <i>GPv</i>	omni <i>GPv</i> : omnia
<i>V</i> 16 gentilium <i>V</i> : gentium <i>Gv</i>	illis <i>V</i> : in illis <i>v</i>	18 habebant <i>v</i>
19 excinderetur <i>Gv</i>	20 conuersum iri <i>G³</i> : conuersi uiri	
<i>MPV</i> conuersi uiris <i>G^{1v}</i>	suspicaretur <i>G^{3V}</i> : suspicarentur <i>G^{1Pv}</i>	
22 obsequium (um <i>ex om corr. m. 1</i>) <i>V</i>	23 exhodo <i>V</i> : exodó <i>P</i>	
<i>eo v</i> factum <i>V</i> : factó fictum <i>v</i>		

enim sentit, quamuis de Aegypto diues exeat, tamen, nisi pascha egerit, saluum se esse non posse. pascha autem nostrum immolatus est Christus nihilque magis immolatio christianos docet, quam illud quod ipse clamat tamquam ad eos quos in Aegypto sub Pharaone uidet laborare: uenite ad me qui laboratis et onerati estis, et ego uos reficiam. tollite iugum meum super uos et discite a me, quia mitis sum et humilis corde, et inuenietis requiem animabus uestris. iugum enim meum lene est et sarcina mea leuis est. quibus, nisi mitibus et humilibus corde, quos non inflat scientia, sed caritas aedificat? meminerit ergo eorum qui pascha illo tempore per umbrarum imaginaria celebrabant, cum signari postes sanguine agni iuberentur, ysopo fuisse signatos — herba haec humilis et mitis est et nihil fortius et penetrabilius eius radicibus — ut in caritate radicati et fundati possimus comprehendere cum omnibus sanctis, quae sit latitudo et longitudo et altitudo et profundum, id est crucem domini. est etiam in ysopo uis purgatoria, ne inflante scientia de diuitiis ab Aegypto ablatis superbe aliquid pulmo tumidus anhelet: asperges me, inquit, ysopo et mundabor, lauabis me et super niuem dealabor. auditui meo dabis exultationem et laetitiam. deinde consequenter adnectit, ut ostendat purgationem a superbia significari ysopo: exultabunt ossa humiliata.

Quanto autem minor est auri, argenti uestisque copia, quam de Aegypto ille populus secum abstulit, in comparatione diuitiarum, quas postea Hierosolymae consecutus est, quae maxime

2 cf. I Cor. 5, 7 5 Matth. 11, 28—30 17 cf. Eph. 3, 18
20 Ps. 50, 9 sq.

3 xpianos *G¹Vv*: christi nos *G²P* 6 honerati *V* 7 quia
PV: quoniam *Gv* 11 meminerit *V*: meminerint *Gv* 12 per *V*:
pro *v* 13 signare *v* 14 ysopo *V*: hyssopo *Gv*; sic ubique
16 possimus *G²V*: ut possimus *G²v* 19 de diuitiis *V*: diuitis *v*
21 lauabis me—dealabor *GPv*: om. *V* 22 dabis *V*: dabis gau-
dium *v* 23 deinde] dein *v* 27 secum ille populus *GPv*

in Salomone rege ostenduntur, tanta fit cuncta scientia, quae quidem est utilis collecta de libris gentium, si diuinarum scripturarum scientiae comparetur. nam quidquid homo extra didicerit, si noxium est, ibi damnatur; si utile est, ibi inuenitur. 5 et cum ibi quisque inuenierit omnia, quae utiliter alibi didicerit, multo abundantius ibi inueniet ea quae nusquam omnino alibi, sed in illarum tantummodo scripturarum mirabili altitudine et mirabili humilitate discuntur. hac igitur instructione praeditum cum signa incognita lectorem non impederint, 10 mitem et humilem corde, subiugatum leniter Christo et oneratum sarcina leui, fundatum et radicatum et aedificatum in caritate, quem scientia inflare non possit, accedat ad ambigua signa in scripturis considerata et discutienda.

CCLXIII.

15 DE SIGNIS AMBIGVIS ET DISTINCTIONIBVS EXEMPLI GRATIA
PONIT, QVALITER DISTINGVATVR: IN PRINCIPIO ERAT
VERBVM, ET: QVID ELIGAM IGNORO. EX LIBRO DE
DOCTRINA CHRISTIANA III.

Qui eo loco animi est, ut per nos instrui ualeat, sciat ambi- 289
20 guitatem scripturae aut in uerbis propriis esse aut in translatis,
quae genera in secundo libro demonstrauius.

Sed cum uerba propria faciunt ambiguam scripturam, primo
uidendum est, ne male distinxerimus aut pronuntiauerimus.
cum ergo adhibita intentio incertum esse peruiderit, quomodo
25 distinguendum aut quomodo pronuntiandum sit, consulat regu-
lam fidei, quam de scripturarum planioribus locis et ecclesiae
auctoritate percepit, de qua satis egimus, cum de rebus in
libro primo loqueremur. quod si ambae uel etiam omnes, si

1 cf. III Reg. 10, 14—23

16 Io. 1, 1

17 Philipp. 1, 22

1 salomone *G¹V* quae quidem est *V*: quicquid esse *v*
14 cap. CCLXXVIII *P* CCLXXXI *G^v* 17 quid] quod *G¹*
19 eo *V*: in eo *G^v* 24 peruiderit *V*: prouiderit *v* 25 consula-
tur *v* 28 primo libro *G^v*

plures fuerint partes ambiguitatis, secundum fidem sonuerint, textus ipse sermonis a praecedentibus et consequentibus partibus, quae ambiguitatem illam in medio posuerunt, restat consulendus, ut uideamus, cuinam sententiae de pluribus, quae se ostendunt, ferat suffragium eamque sibi contexi patiatur. iam 5 nunc exempla considera. illa haeretica distinctio: in principio erat uerbum, et uerbum erat apud deum, et deus erat. uerbum, ut alius sit sensus: uerbum hoc erat in principio apud deum, non uult deum uerbum confiteri. sed hoc regula fidei refellendum est, qua nobis de 10 trinitatis aequalitate praescribitur, ut dicamus: et deus erat uerbum, deinde subiungamus: hoc erat in principio apud deum. illa uero distinctionis ambiguitas neutra parte resistit fidei et ideo textu ipso sermonis diiudicanda est, ubi ait apostolus: et quid eligam ignoro. compellor au- 15 tem e duobus, concupiscentiam habens dissolui et esse cum Christo; multo enim magis optimum, manere in carne necessarium propter uos. incertum est enim, utrum e duobus concupiscentiam habens, an compellor autem ex duobus, ut illud adiungatur: 20 concupiscentiam habens dissolui et esse cum Christo. sed quoniam ita sequitur: multo enim magis optimum, apparet eum eius optimi dicere se habere concupiscentiam, ut, cum ex duobus compellatur, alterius tamen habeat concupiscentiam, alterius necessitatem: concupiscentiam 25 scilicet esse cum Christo, necessitatem manere in carne. quae ambiguitas uno consequenti uerbo diiudicatur, quod positum est, enim. quam particulam qui abstulerunt interpretes, illa potius sententia ducti sunt, ut non solum compelli ex duobus sed etiam duorum habere concupiscentiam uideretur. sic ergo 30

6 Io. 1, 1 sq.

15 Philipp. 1, 22 sqq.

1 sonuerit *v* 6 considera *V*: considerat *v* distinctio (*s ex*
c corr. m. 1) *V* 8 erat. uerbum (*distinxi*); *G¹V^o*: erat (*om. uerbum*)
G²P 14 texto *v* 16 e *V*: ex *G^o* 17 manere *V*: manere
autem *v* 19 enim *V^o* (*in mg.*): autem *v¹* e *V*: ex *G^o*
23 optimi *V*: optime *v* 26 necessitatem manere in carne concupi-
scientiam scilicet esse cum christo *v*

distinguendum est: et quid eligam ignoro. compellor
autem ex duobus. quam distinctionem sequitur: concu-
piscientiam habens dissolui et esse cum Christo.
et tamquam quaereretur, quare huius rei potius habeat concu-
piscientiam: multo enim magis optimum, inquit. cur
ergo e duobus compellitur? quia est manendi necessitas, quam
ita subiecit: manere in carne necessarium propter
nos. ubi autem neque praescripte fidei neque ipsius sermonis
textu ambiguitas explicari potest, nihil obest secundum quam-
libet earum quae ostenduntur sententiam distinguere. veluti est
illa ad Corinthios: has ergo promissiones habentes,
carissimi, mundemus nos ab omni iniquatione
carnis et spiritus, perficientes sanctificationem in
timore dei. capite nos: nemini nocuimus. dubium
quippe est, utrum mundemus nos ab omni iniquatione
carnis et spiritus secundum illam sententiam: ut sit
sancta et corpore et spiritu, an mundemus nos ab
omni coinquinatione carnis, ut alius sit sensus: et
spiritus perficientes sanctificationem in timore
dei capite nos. tales igitur distinctionum ambiguitates in
potestate legentis sunt.

CCLXV.

DE AMBIGVIS PRONUNTIATIONIBVS PONIT EXEMPLI CAUSA:

QVIS ACCVSABIT ELECTOS DEI? EX LIBRO SVpra

SCRIPTO III.

Quaecumque autem de ambiguis distinctionibus diximus, 290
eadem obseruanda sunt et in ambiguis pronuntiationibus. nam

11 II Cor. 7, 1 sq. 16 I Cor. 7, 34 24 Rom. 8, 33

2 autem V: enim v 7 subiecit V: subiecit v 8 praescripto
GPv: praescriptio V 9 texto v explicare v nihil obest
GPv: om. V 10 quae] om. v 19 sanctificatione v 21 le-
gentis V: legendi v 22 cap. CCLXXX P CCLXXXII Gv
23 ponit] ponitur v 24 supra scripto III V: de doctrina christiana
III Gv 26 autem V: enim Gv

VIII.

54

et ipsae, nisi lectoris nimia uitientur incuria, aut regulis fidei corriguntur aut praecedentis uel consequentis contextione sermonis aut, si neutrum horum adhibetur ad correctionem, nihilominus dubiae remanebunt, ut quolibet modo lector pronuntiauerit, non sit in culpa. nisi enim fides renocet, qua credimus deum non accusaturum aduersus electos suos et Christum non condemnaturum electos suos, potest illud sic pronuntiari: quis accusabit aduersus electos dei? ut hanc interrogationem quasi responsio subsequatur: deus, qui iustificat et item interrogetur: quis est, qui condemnet? et respondeatur: Christus Iesus, qui mortuus est. quod credere quia dementissimum est, ita pronuntiabitur, ut praecedat percontatio, sequatur interrogatio. inter percontationem autem et interrogationem hoc ueteres interesse dixerunt, quod ad percontationem multa responderi possunt, ad interrogationem uero aut „non“ aut „etiam“. pronuntiabitur ergo ita, ut post percontationem, qua dicimus: quis accusabit aduersus electos dei? illud quod sequitur sono interrogantis enuntietur: deus, qui iustificat? ut tacite respondeatur: „non“ et item percontemur: quis, qui condemnat? rursusque interrogemus: Christus Iesus, qui mortuus est, magis autem, qui resurrexit, qui est in dextera dei et qui interpellat pro nobis? ut ubique tacite respondeatur: „non“. at uero illo in loco, ubi ait: quid ergo dicemus? quia gentes, quae non sectabantur iustitiam, apprehenderunt iustitiam, nisi post percontationem, qua dictum est: quid ergo dicemus? responsio subiciatur: quia gentes, quae non sectabantur iustitiam, apprehenderunt iustitiam, textus consequens non cohaerebit. qualibet autem uoce pronuntietur

8 (et 17) Rom. 8, 33 sq.

24 Rom. 9, 30

2 praecedentes v contextione a: contextione V conexione Gv
 4 dubiae Gv: dubia V 7 potest GV: post v 9 subsequatur
 V: consequatur G²P non sequatur G²v 13 percunctatio G²v; sic
 semper 14 quod V: pro qđ v 20 quis V: quis est GPv
 condemnat G²V: condemnet G²P²v contemnet P¹ 22 et qui V:
 qui G²v qui et G² 23 ut V: et v 24 (et 27) dicimus v
 29 cohaerebit V

illud quod Natanahel dixit: a Nazareth potest aliquid boni esse, siue affirmantis, ut illud solum ad interrogationem pertineat, quod ait: a Nazareth, siue totum cum interrogatione dubitantis, non uideo, quomodo discernatur; uterque
 5 autem sensus fidem non impedit. est etiam ambiguitas in sono dubio syllabarum, et haec utique ad pronuntiationem pertinens. nam quod scriptum est: non est absconditum a te os meum, quod fecisti in abscondito, non elucet legenti, utrum correpta littera os pronuntiet an producta.
 10 si enim corripiat, ab eo quod sunt ossa, si autem producat, ab eo quod sunt ora intellegitur numerus singularis. sed talia linguae praecedentis inspectione diiudicantur; nam in graeco non *σ'μα*, sed *ὄστον* positum est. unde plerumque loquendi consuetudo uulgaris utilior est significandis rebus
 15 quam integritas litterata. mallet quippe cum barbarismo dici: non est absconditum a te ossum meum, quam ut ideo esset minus apertum, quia magis latinum est. sed aliquando dubius syllabae sonus etiam uicino uerbo ad eandem sententiam pertinente diiudicatur; sicuti est illud apostoli: quae
 20 praedico uobis, sicut praedixi, quoniam qui talia agunt regnum dei non possidebunt. si tantummodo dixisset: quae praedico uobis, neque subiunxisset: sicut praedixi, non nisi ad codicem praecedentis linguae recurrendum esset, ut cognosceremus, utrum in eo quod dixit:
 25 praedico producenda an corripienda esset syllaba media. nunc autem manifestum est producendam esse. non enim ait: sicut praedicaui, sed: sicut praedixi.

1 Io. 1, 47

7 (et 16) Pa. 138, 15

19 Gal. 5, 21

1 natanahel *V*: nathanael *Gv* a *V*: om. *v* 3 interrogatione
 dubitantis *V*: dubitatione interrogantis *GPv* 8 os meum a te *Gv*
 9 os littera *GPv* pronuntietur *v* 12 praecedentis *Vv*: procedentis *G* inspectione *V*: in expectatione (ta del. m. 3 *G*) *Gv*
 13 stoma *V* sthoma *Gv* *ὄστον* scripsi: oston *GPVv* 16 ossum
*G*¹: os *G*¹*PVv* os meum a te *Gv* 19 pertinente *G*¹*P*¹: pertinentem *PV* pertinendi *G*¹ diiudicantur *P* iudicantur *G*¹ sicut *Gv*
 23 recurrendum esset praecedentis linguae *v*

Non solum autem istae sed etiam illae ambiguitates, quae non ad distinctionem uel ad pronuntiationem pertinent, similiter considerandae sunt. qualis illa est ad Thessalonicenses: propterea consolati sumus fratres in uobis. dubium enim, utrum „o fratres“ an „hos fratres“. neutrum autem horum est contra fidem; sed graeca lingua hos casus pares non habet et ideo illa inspecta reuertiatur uocatiuus, id est „o fratres“. quod si uoluisset interpretes dicere: „propterea consolationem habuimus, fratres, in uobis“, minus seruitum esset uerbis, sed minus de sententia dubitaretur, aut certe adderetur: „nostri“. nemo enim fere ambigeret uocatiuum casum esse, cum audiret: propterea consolati sumus, fratres nostri, in uobis; sed iam hoc periculosius permittitur. ita factum est in illa ad Corinthios, cum ait apostolus: cotidie morior per uestram gloriam, fratres, quam habeo in Christo Iesu. ait enim quidam interpretes: cotidie morior, per uestram iuro gloriam, quia in graeco uox iurantis manifesta est sine ambiguo sono. rarissime igitur et difficillime inueniri potest ambiguitas in propriis uerbis, quantum ad libros diuinarum scripturarum spectat, quam non aut circumstantia ipsarum sermonia, qua cognoscitur scriptorum intentio, aut interpretum collatio aut praecedentis linguae soluat inspectio.

4 (et 12) I Thess. 2, 7

14 I Cor. 15, 31

1 ille *V* 9 uobis minus *V*: uobis fratres minus *v* 10 dubitaretur de sententia *v* certe *GVv*: certe si *a* 11 fere *V*: uere
v ambigeret *V*: ambigit *v* 13 hoc *V*: o *v* permittitur
V: promittitur *v* 16 morior *GPv*: morio *V* fort. *secta* (cf. *Rösch. l. c. p. 298*) 17 iuro] *add. P* in *mg.* gloriam *GVv*: om. *P*
18 sine] *eius v* 20 aut non *v* 22 collatio *V*: consolatio *v*

CCLXVI.

DE AMBIGVITATIBVS VERBORVM TRANSLATORVM, IN QVIBVS
CAVENDVM PRAEMONET, NE FIGVRATA LOCVTIO AD LITTERAM
ACCIPIATVR. EX LIBRO ITEM III.

5 Sed uerborum translatorum ambiguitates, de quibus deinceps 291
loquendum est, non mediocrem curam industriamque desiderant.
nam in principio cauendum est, ne figuratam locutionem ad
litteram accipias. et ad hoc enim pertinet quod ait apostolus:
littera occidit, spiritus autem uiuificat. cum enim
10 figurate dictum sic accipitur, tamquam proprie dictum sit,
carnaliter sapitur, neque ulla mors animae congruentius appel-
latur, quam cum id etiam quod in ea bestiis antecellit, hoc est
intellegentia, carni subicitur sequendo litteram. qui enim sequi-
tur litteram, translata uerba sicut propria tenet neque illud
15 quod proprio uerbo significatur refert ad aliam significationem,
sed si sabbatum audierit uerbi gratia, non intellegit nisi unum
dlem de septem, qui continuo uolumine repetuntur, et cum
audierit sacrificium, non excedit cogitatione illud quod fieri
de ultimis pecorum terrenisque fructibus solet. ea demum
20 est miserabilis animae seruitus, signa pro rebus accipere et
supra creaturam corpoream oculum mentis ad hauriendum aster-
num lumen leuare non posse.

Quae tamen seruitus in Iudaeo populo longe a ceterarum
gentium more distabat, quando quidem rebus temporalibus ita
25 subiugati erant, ut unus in eis omnibus commendaretur deus.
et quatenus signa rerum spiritualium pro ipsis rebus obser-
uarent, nescientes quo referrentur, id tamen insitum habebant,

9 II Cor. 3, 6

1 cap. CCLXXXI P CCLXXXIII G^v 2 in quibus GP^v: quibus
V 4 libro item III V: eodem libro GP^v 5 ambiguitates G²:
ambiguitas G¹PP^v 6 desiderat G^v 11 uerba: neque ulla
usque ad finem capitis desunt in v, cum primum folium quaternionis
XXV interiderit 21 auriendum V 25 in eis G¹PP^v: eis in
G¹ 26 quamquam GP: quam V 27 referentur P¹

quod tali seruitute uni omnium quem non uidebant placerent deo; quam custodiam tamquam sub paedagogo paruulorum fuisse scribit apostolus. et ideo qui talibus signis pertinaciter inhaeserunt, contemnentem ista deum, cum iam tempus reuelationis eorum uenisset, ferre non potuerunt atque inde calumnias, quod sabbato curaret, moliti sunt principes eorum, populusque signis illis tamquam rebus astrictus non credebat deum esse uel a deo uenisse, quia ea sicut Iudaeis obseruabantur nollet attendere. sed qui crediderunt, ex quibus facta est prima ecclesia Hierosolymitana, satis ostenderunt, quanta utilitas fuerit eo modo sub paedagogo custodiri, ut signa, quae temporaliter imposita erant seruientibus, ad unius dei cultum, qui fecit caelum et terram, opinionem obseruantium religarent.

CCLXVII.

HVNC MODVM PRAEFIGIT INVENIENDAE LOCVTIONIS, PROPRIANE AN FIGVRATA SIT, VT QUIDQVID IN SCRIPTVRIS EX PERSONA DEI VEL SANCTORVM SAEVVM AVT FLAGITIOSVM IMPERITIS VIDETVR, SALVBRITE FIGVRATVM INTELLEGANT. EX EODEM LIBRO III.

- 292 Demonstrandus est igitur prius modus inueniendae locutionis, propriane an figurata sit. et iste omnino modus est, ut quidquid in sermone diuino neque ad morum honestatem neque ad fidei ueritatem proprie referri potest figuratum esse cognoscas. morum honestas ad diligendum deum et proximum, fidei ueritas ad cognoscendum deum pertinet. spes autem cuiusque sua est in conscientia propria, quemadmodum se sentit

3 cf. Gal. 3, 24

6 cf. Matth. 12, 2 Luc. 6, 7

2 pedagogo *V* 4 contemnentem *GP*: contemnente *V* deum
V: dominum *GP* 11 pedagogo *V* 14 cap. CCLXXXII *P*
CCLXXXIII *Gv* 15 praefigit] praeficit *v* propriane] propria
* 16 ex persona dei uel sanctorum *MV*: om. *GPv* 25 fidei-
deum] om. *G*¹ deum *MV*: deum et proximum *G*¹*Pv* cuique
sua *MV*: sua cuique *GP* sua unicuique *v*

ad dilectionem dei et proximi cognitionemque proficere. de quibus omnibus primo libro dictum est. sed quoniam proclive est humanum genus non ex momentis ipsius libidinis, sed potius suae consuetudinis aestimare peccata, fit plerumque, ut quisque
 5 hominum ea tantum culpanda arbitretur, quae suae regionis et temporis homines vituperare atque damnare consueverunt, et ea tantum probanda atque laudanda, quae consuetudo eorum cum quibus uiuit admittit, eoque contingit, ut, si quid scriptura uel praeceperit quod abhorreret a consuetudine audientium uel
 10 quod non abhorreret culpauerit, si animum eorum iam uerbi uinxit auctoritas, figuratam locutionem putent. non autem praecipit scriptura nisi caritatem nec culpatur nisi cupiditatem et eo modo informat mores hominum. item si animum praeoccupauit alicuius erroris opinio, quidquid aliter asseruerit scriptura, figuratum homines arbitrentur. non autem asserit nisi
 15 catholicam fidem rebus praeteritis et futuris et praesentibus: praeteritorum narratio est, futurorum praenuntiatio, praesentium demonstratio. sed omnia haec ad eandem caritatem nutriendam atque roborandam et cupiditatem uincendam atque extinguendam ualent. caritatem uoco motum animi ad fruendum deum propter ipsum et se atque proximum propter deum; cupiditatem autem motum animi ad fruendum se et proximo et quolibet corpore non propter deum. quod autem agit indomita cupiditas ad corrumpendum animum et corpus suum, flagitium uocatur;
 25 quod autem agit, ut alteri noceat, facinus dicitur. et haec sunt duo genera omnium peccatorum, sed flagitia priora sunt. quae cum exinanierint animum et ad quandam egestatem perduxerint, in facinora prosilitur, quibus remoueantur impedimenta flagitiorum aut adiumenta quaerantur. item quod agit caritas
 30 quo sibi prosit, utilitas est; quod autem agit, ut prosit proximo,

1 de quibus—p. 856, 3 tanto caritatis augetur *MV*: *om. GPv*
 5 regionis *a*: religionis *MV* 9 *a V*: *as (b ras.) M* 11 praecipit
V: praecepit *M* 15 arbitrentur *V*: arbitrantur *M(?)* 22 proximo
a: proximum *MV* 24 flagitium (ti *add. m. 1) M* 25 dicitur
V: *om. M* 26 omnium *V*: *om. M* flatia (gi *add. m. 1) M*
 priora *V*: peiora *M*

beneficientia nominatur. et hic praecedit utilitas, quia nemo potest ex eo quod non habet prodesse alteri. quanto autem magis regnum cupiditatis destruitur, tanto caritatis augetur.

Quidquid ergo asperum et quasi saevum factu dictuque in sanctis scripturis legitur ex persona dei vel sanctorum eius, ad cupiditatis regnum destruendum ualet. quod si perspicue sonat, non est ad aliud referendum, quasi figurate dictum sit. sicuti est apostoli: thesaurizas tibi iram in die irae et reuelationis iusti iudicii dei, qui reddet unicuique secundum opera sua: his quidem qui secundum sustinentiam boni operis gloriam et honorem et incorruptionem quaerentibus uitam aeternam; his autem qui ex contentione sunt et diffidunt ueritati, credunt autem iniquitati, ira et indignatio. tribulatio et angustia in omnem animam hominis operantis malum, Iudaei primum et Graeci. sed hoc ad eos, cum quibus euertitur ipsa cupiditas, qui eam uincere noluerunt. cum autem in homine, cui dominabantur, regna cupiditatis subuertuntur, illa est aperta locutio: qui autem Iesu Christi sunt, carnem suam crucifixerunt cum passionibus et concupiscentiis, nisi quia et hic quaedam uerba translata tractantur, sicuti est ira dei et crucifixerunt; sed non tam multa sunt uel ita posita, ut obtineant sensum et allegoriam uel aenigma faciant, quam proprie figuratam locutionem uoco. quod autem Hieremiae dicitur: ecce constitui te hodie super gentes et regna, ut euellas et destruas et disperdas et dissipēs, non dubium, quin figurata locutio tota sit ad eum finem referenda, quem diximus.

8 Rom. 2, 5—9

19 Gal. 5, 24

26 Hier. 1, 10

4 facto *MV* dictoque *G* 5 scripturis sanctis *P* 7 ad]
*om. G*¹ aliud (d ex t corr. m. 2) *G* 8 irae et] irae et cetera
GPv; quae secuntur usque ad v. 29: quem diximus exhibent *MV*,
om. GPv 12 quaerentibus *MV* (cf. Röscher l. c. p. 443): quaerunt
a 24 enigma *V* 25 figurata *M*

Quae autem quasi flagitiosa imperitis uidentur, siue tantum dicta siue etiam facta sunt uel ex dei persona uel ex hominum, quorum nobis sanctitas commendatur, tota figurata sunt, quorum ad caritatis pastum enucleanda secreta sunt. quisquis autem rebus praetereuntibus restrictius utitur, quam sese habent mores eorum cum quibus uiuit, aut intemperans aut superstitiosus est. quisquis uero sic eis utitur, ut metas consuetudinis bonorum, inter quos uersatur, excedat, aut aliquid significat aut flagitiosus est. in omnibus enim talibus non
 10 usus rerum, sed libido utentis in culpa est. neque ullo modo quisquam sobrius crediderit domini pedes ita ungento pretioso a muliere perfusos, ut luxuriosorum et nequam hominum solent, quorum talia conuiuia detestamur. odor enim bonus fama bona est, quam quisque bonae uitae operibus habuerit,
 15 dum uestigia Christi sequitur, quasi pedes eius pretiosissimo odore perfundit. ita quod in aliis personis plerumque flagitium est, in diuina uel prophetica persona magnae cuiusdam rei signum est. alia est quippe in perditis moribus, alia in Osee prophetae uaticinatione coniunctio meretricis, nec si flagitiose
 20 in conuiuiis temulentorum et lasciuorum nudantur corpora, propterea in balneo nudum esse flagitium est.

CCLXVIII.

DE SENTENTIA GENERALIS IUSTITIAE: QVOD TIBI FIERI NON VIS, ALII NE FECERIS. EX EODEM LIBRO III.

25 Varietate innumerabilium consuetudinum commoti quidam dormientes, ut ita dicam, qui neque alto somno stultitiae sopiebantur nec in sapientiae luce poterant euigilare, putauerunt nullam esse

11 cf. Io. 12, 3 18 cf. Os. 1, 2 23 Tob. 4, 15 (Matth. 7, 12)

1 flagiosa^u (ti add. m. 2) G 2 sunt MPV: sint Gv persona GPv: personam MV 3 sunt] sint G¹ 4 secreta G¹MV: sacra G¹Pv quisquis autem usque ad finem capitis exhib. MV, om. GPv
 11 unguento M 12 a] om. M¹ 14 quisque MV: quisquis a 21 balneo M: ualneo V 22 cap. CCLXXX P CCLXXXV Gv 24 alij alio P 27 luce V: lucem GPv putauerunt V: potuerunt v

iustitiam per se ipsam, sed unicuique genti consuetudinem suam iustam uideri. quæ cum sit diuersa omnibus gentibus, debeat autem incommutabilis manere iustitia, fieri manifestum nullam usquam esse iustitiam. non intellexerunt, ne multa commemorem, quod tibi fieri non uis, alii ne feceris, nullo modo posse ulla eorum gentili diuersitate uariari. quæ sententia cum refertur ad dilectionem dei, omnia flagitia moriuntur, cum ad proximi, omnia facinora. nemo enim uult corrumpi habitaculum suum: non ergo debet corrumpere habitaculum dei, se ipsum scilicet. et nemo uult sibi a quoquam noceri: nec ipse igitur cuiquam nocuerit.

Sic euersa tyrannide cupiditatis caritas regnat iustissimis legibus dilectionis dei propter deum, sui et proximi propter deum.

CCLXVIII.

15

ITEM DE FIGVRATIS LOCVTIONIBVS NON INTELLECTIS TAMDIU
VERSANDIS, QVAMDIU AD REGNV M CARITATIS INTERPRETATIO
PERDV CATVR. ITEM EX EODEM TERTIO LIBRO.

294 Seruabitur ergo in locutionibus figuratis regula huius modi, ut tamdiu uersetur diligenti consideratione quod legitur, donec ad regnum caritatis interpretatio perducatur, si autem iam hoc proprie sonat, nulla putetur figurata locutio.

Si praeceptiua locutio est aut flagitium aut facinus uetans aut utilitatem aut beneficentiam iubens, non est figurata. si autem flagitium aut facinus uidetur iubere aut utilitatem et beneficentiam uetare, figurata est. nisi manducaueritis, inquit, carnem filii hominis et sanguinem biberitis,

5 Tob. 4, 15 (Matth. 7, 12)

26 Io. 6, 53

1 per *V*: pro *v* ipsa *v* 2 quæ cum sit—esse iustitiam *G*¹
PV: om. *G*¹*v* 4 nullam *G*¹*P*¹*V*: nulla *P*¹ usquam *G*¹*V*: nusq;
P iustitiam] iustiam *P* 6 ulla] ullam *V* 15 cap.
CCLXXXIII *P* CCLXXXVI *G*¹*v* 16 tamdiu *GP*¹*v*: tamde *V*
tamdi *P*¹ 18 (et 21) perducatur] producatu r *v* 21 hoc iam
*GP*¹*v* 25 et *V*: ad *v* aut *a*

non habebitis uitam in uobis, facinus uel flagitium uide-
 tur iubere: figura ergo est, praecipiens passioni dominicae esse
 communicandum et suauiter atque utiliter recondendum in
 memoria, quod pro nobis caro eius crucifixa et uulnerata sit.
 5 ait scriptura: si esurierit inimicus tuus, ciba illum, si
 sitit, potum da illi. hic nullo dubitante beneficentiam
 praecepit; sed quod sequitur: hoc enim faciens carbonem
 ignis congeres super caput eius, maliuolentiae facinus
 putes iuberi. ne igitur dubitaueris figurate dictum et, cum
 10 possit dupliciter interpretari, uno modo ad nocendum, altero
 ad praestandum, ad beneficentiam te potius caritas reuocet, ut
 intellegas carbonem ignis esse urentes paenitentiae gemitus,
 quibus superbia sanatur eius, quo dolet se inimicum fuisse
 hominis, a quo eius miseriae subuenitur. item cum ait domi-
 15 nus: qui amat animam suam, perdet eam, non utili-
 tatem uetare putandus est, qua debet quisque conseruare animam
 suam, sed figurate dictum perdet animam, id est perimat
 atque amittat usum eius, quem nunc habet, peruersum scilicet
 atque praeposterum, quo inclinatur temporalibus, ut aeterna
 20 non quaerat. scriptum est: da misericordiam et ne susci-
 pias peccatorem. posterior pars huius sententiae uidetur
 uetare beneficentiam; ait enim: ne suscipias peccatorem;
 intellegas ergo peccatorem figurate positum pro peccato, ut
 peccatum eius non suscipias.

5 Prou. 25, 21 sq. Rom. 12, 20 15 Io. 12, 25 20 Eccli.
 12, 4

2 passioni *P³V: passionis *GP³v dominicae *G³V: domini *G³*
Pv 4 eius *V*: ei *Gv* 6 hic nullo—sequitur *GPv*: om. *V*
 hic] hil *P* 13 quo *V* (*m. 1 et 2*): qui *Gv* 14 miseria *v*
 23 intellegas ergo peccatorem *GPv*: om. *V****

CCLXX.

QVOD SCIRE DEBEAMVS IN OBSERVATIONIBVS INTELLEGENDARVM SCRIPTVRARVM ALIA COMMVNITER PRAECIPI, ALIA SINGVLIS QVIBVSQVE GENERIBVS PERSONARVM. EX LIBRO DE DOCTRINA CHRISTIANA TERTIO.

- 295 Saepe autem accidit, ut, quisque in meliore gradu spiritalis uitae uel est uel esse putat, figurate dicta esse arbitretur quae inferioribus gradibus praecipiantur, ut uerbi gratia, si caelibem amplexus est uitam et se castrauit propter regnum caelorum, quidquid de uxore diligenda et regenda sancti libri praecipiant, non proprie, sed translate accipi oportere contendat; et quisquis statuit seruare innuptam uirginem suam, tamquam figuratam locutionem conetur interpretari qua dictum est: trade filiam, et grande opus perfeceris. erit igitur hoc etiam in observationibus intellegendarum scripturarum, ut sciamus: alia omnibus communiter praecipi, alia singulis quibusque generibus personarum, ut non solum ad uniuersum statum ualeitudinis sed etiam ad suam cuiusque membri propriam infirmitatem medicina perueniat. in suo quippe genere curandum est quod ad melius genus non potest erigi.

CCLXXI.

QVOD VNA EADEMQVE RES PER SIMILITVDINEM POSSIT ET IN BONAM PARTEM ACCIPI ET IN MALAM. EX EODEM LIBRO III.

- 296 Sed quoniam multis modis res similes apparent, non putemus esse praescriptum, ut quod aliquo loco res aliqua per similitudinem significauerit, hoc eam semper significare credamus. nam et

9 cf. Matth. 19, 12

13 Eccli. 7, 25

1 cap. CCLXXXV P CCLXXXVII Gv 6 quisque V: quisquis GP^{2v} quis P¹ 7 esse putat GPV^o: esse se putat a 14 etiam hoc Gv 21 cap. CCLXXXVI P CCLXXXVIII Gv 22 similitudines v 25 praescriptum esse Gv aliquo V: in aliquo Gv

in uituperatione posuit fermentum dominus, cum diceret: caue te
a fermento Pharisaeorum, et in laude, cum diceret simile
esse regnum caelorum mulieri, quae abscondit fermentum in
tribus mensuris farinae, donec totum fermentaretur. huius
5 sicut varietatis observatio duas habet formas; sic enim aliud
atque aliud res quaeque significant, ut aut contraria aut tan-
tummodo diuersa significant. contraria scilicet, cum alias in
bono, alias in malo res eadem per similitudinem ponitur, sicut
hoc est quod de fermento supra diximus. tale est etiam, quod
10 leo significat Christum ubi dicitur: uicit leo de tribu Iuda,
significat et diabolus ubi scriptum est: aduersarius uester
diabolus tamquam leo rugiens circuit, quaerens quem
deuoret. ita serpens in bono est; astuti ut serpentes,
in malo autem: serpens Euam seduxit astutia sua.
15 in bono panis: ego sum panis uiuus, qui de caelo de-
scendi, in malo panis: panes occultos libenter edite;
sic et alia plurima. et haec quidem quae commemorauimus
minime dubiam significationem gerunt, quia exempli gratia
commemorari non nisi manifesta debuerunt. sunt autem quae
20 incertum sit in quam partem accipi debeant, sicut: calix in
manu domini uini meri plenus est mixto. incertum
est enim, utrum iram dei significet non usque ad nouissimam
poenam, id est usque ad faecem, an potius gratiam scripturarum
a Iudaeis ad gentes transeuntem, quia inclinauit ex hoc
25 in hoc, remanentibus apud Iudaeos observationibus, quas car-
naliter sapiunt, quia faex eius non est exinanita.

1 Matth. 16, 6 3 cf. Luc. 13, 21 10 Apoc. 5, 5 11 I Petr.
5, 8 13 Matth. 10, 16 14 II Cor. 11, 3 15 Io. 6, 51
16 Prou. 9, 17 20 Pa. 74, 9

2 simile GPv: similem V 3 esse P²V: est GP¹v post
fermentum add. V¹ in tum; del. m. 2 6 quaeque] quaque V
13 bo^m (no add. m. 2) G astuti PV: astuti est^m (ote add. m. 2)
G 14 euam serpens Gv astutia V: in astutia GPv

CCLXXII.

DE REBVS, QVAE NON IN CONTRARIA, SED TANTVM IN DIVERSA
SIGNIFICATIONE PONVNTVR. EX EODEM LIBRO III.

297 Cum uero res eadem non in contraria, sed tantum in di-
uersa significatione ponitur, illud est in exemplo, quod aqua
et populum significat, sicut in Apocalypsi legimus, et spiritum
sanctum, unde est illud: flumina aquae uiuae fluent de
uentre eius, et si quid aliud atque aliud pro locis, in qui-
bus ponitur, aqua significare intellegitur. sic et aliae res,
non singulae, sed unaquaeque earum non solum duo aliqua di-
uersa sed etiam nonnumquam multa significat pro loco sen-
tentiae, sicut posita reperitur.

Vbi autem apertius ponuntur, ibi discendum est, quomodo
in locis intellegantur obscuris. neque enim melius potest in-
tellegi quod dictum est deo: apprehende arma et scutum¹⁵
et exsurge in adiutorium mihi, quam ex loco illo, ubi
legitur: domine, ut scuto bonae uoluntatis tuae coro-
nasti nos. nec tamen ita, ut iam ubicumque scutum pro
aliquo munimento positum legerimus non accipiamus nisi
bonam uoluntatem dei. dictum est enim: et scutum fidei,²⁰
in quo possitis, inquit, omnes sagittas maligni igni-
tas extinguere. nec rursus ideo debemus in armis huiusce
modi spiritalibus scuto tantummodo fidem tribuere, cum alio
loco etiam lorica dicta sit fidei: induti, inquit, lorica
fidei et caritatis.

6 cf. Apoc. 19, 6 7 Io. 7, 38 15 Pa. 34, 2 17 Pa.
5, 13 20 Eph. 6, 16 24 I Thesa. 5, 8

1 cap. CCLXXXVII P CCLXXXVIII Gv 10 unaquaeque
GP^v: unaquaeque V 14 intellegantur GP^v: intellegatur MV
melius] in melius v 15 deo] de eo v 16 ex] om. v illo]
om. v 17 domine ut] quam v 18 scutum GP^v: secutum
MV 19 monimento GP^v monumento Pⁱ legerimus GP^v:
legeremus MPⁱV 21 possitis] positus v 24 lorica] lurica Gⁱ
loricam MPⁱV: lorica GP^v 25 et caritatis] om. G

Quando autem ex eisdem scripturae uerbis non unum aliquid, sed duo uel plura sentiuntur, etiam si latet quid senserit ille qui scripsit, nihil periculi est, si quodlibet eorum congruere ueritati ex aliis locis sanctarum scripturarum doceri potest, id tamen eo conante qui diuina scrutatur eloquia, ut ad uoluntatem perueniatur auctoris, per quem scripturam illam sanctus operatus est spiritus, siue hoc assequatur siue aliam sententiam de illis uerbis, quae fidei rectae non refragatur, exsculpat, testimonium habens a quocumque alio loco diuinorum eloqui-
 10 orum. ille quippe auctor in eisdem uerbis, quae intellegere uolumus, et ipsam sententiam forsitan uidit, et certe dei spiritus, qui per eum haec operatus est, etiam ipsam occursum lectori uel auditori sine dubitatione praeuidit, immo ut occurreret, quia et ipsa est ueritate subnixta, prouidit. nam
 15 quid in diuinis eloquiis largius et uberius potuit diuinitus prouideri, quam ut eadem uerba pluribus intellegantur modis, quos alia non minus diuina contestantia faciant approbari?

Vbi autem talis sensus eruitur, cuius incertum certis sanctarum scripturarum testimoniis non possit aperiri, restat, ut
 20 ratione reddita manifestus appareat, etiam si ille cuius uerba intellegere quaerimus eum forte non sensit. sed haec consuetudo periculosa est; per scripturas enim diuinas multo tutius ambulatur. quas uerbis translatis opacatas cum scrutari uolumus, aut hoc inde exeat quod non habeat controuersiam,
 25 aut, si habet, ex eadem scriptura ubicumque eius inuentis atque adhibitis testibus terminetur.

1 Quando autem usque ad finem capitis exhibent MV, desunt in
 GPv 17 diuina V: dina M 22 tutius V: totius M
 23 opacatas a: opacatis MV 25 eius MV: om. a

CCLXXIII.

DE MODIS LOCUTIONVM, QUORVM COGNITIONEM NECESSARIAM
DICIT SCRIPTVRARVM OBSERVATIONIBVS DISSOLVENDIS. EX
EODEM LIBRO III.

298 Sciant autem litterati modis omnibus locutionis, quos gram-
matici graeco nomine tropos uocant, auctores nostros usos fuisse
multiplicius atque copiosius, quam possunt existimare uel cre-
dere qui nesciunt eos et in aliis ista didicerunt. quos tamen
tropos qui nouerunt, agnoscunt in litteris sanctis eorumque
scientia ad eas intellegendas aliquantum adiuvantur. sed hic
eos ignaris tradere non decet, ne artem grammaticam docere
uideamur. extra sane ut discantur admoneo, quamuis iam
superius id admonuerim, id est in secundo libro, ubi de lin-
guarum necessaria cognitione disserui. nam litterae, a quibus
ipsa grammatica nomen accepit — *γράμματα* enim Graeci litteras
uocant — signa utique sunt sonorum ad articulatam uocem,
quae loquimur, pertinentium. istorum autem troporum non
solum exempla, sicut omnium, sed quorundam etiam nomina
in diuinis libris leguntur, sicut allegoria, aenigma, parabola.
quamuis paene omnes hi tropi, qui liberali dicuntur arte
cognosci, etiam in eorum reperiantur loquellis qui nullos gram-
maticos audierunt et eo quo uulgus utitur sermone contenti
sunt. quis enim non dicit: „sic floreas“? qui tropus metaphora
uocatur. quis non dicit piscinam etiam quae non habet pisces
nec facta est propter pisces? et tamen a piscibus nomen acce-
pit. qui tropus catacrexis dicitur. longum est isto modo ceteros

1 *cap.* CCLXXXIII (sic) P CCXC Gv 4 eodem] om. P
libro III] l. de doctrina christiana III GPv 5 locutiones v 6 tropos
GV: tropus Pv 7 existimare V 9 tropus P eorum^m
(que add. m. 2) P 10 scientia GPv: scientiam V 12 iam]
add. P^a supr. uers. 15 *γράμματα*] igrammata V grama^m (ta
add. m. 2) P gramatica v 19 enigma GPVv parabola G^a;
corr. m. 2 21 loquellis GPv 22 uulgus GPv: uultus V (m. 1
et 2) 23 tropus] trophus P 24 piscinam GPv: piscina V
26 catacrexis GV: catacrexis P

persequi; nam usque ad illos peruenit vulgi locutio. qui propterea mirabiliores sunt, quia contra quam dicitur significant; sicuti est quae appellatur ironia uel antiphrasis. sed ironia pronuntiatione indicat quid uelit intellegi, ut cum
 5 dicimus homini mala facienti: „res bonas facis“; antiphrasis uero ut contraria significet, non uoce pronuntiantis efficitur, sed aut uerba habet sua, quorum origo e contrario est, sicut appellatur lucus, quod minime luceat, aut consuevit aliquid ita dici, quamuis dicatur etiam non e contrario, uelut cum
 10 quaerimus accipere etiam quod ibi non est et respondetur nobis: „abundat“; aut adiunctis uerbis facimus, ut a contrario intellegatur quod loquimur, uelut si dicamus: „caue illum, quia bonus homo est“. et quis talia non dicit indoctus nec omnino sciens, qui sint uel qui nocentur hi tropi? quorum cognitio
 15 propterea scripturarum ambiguitatibus dissoluendis est necessaria, quia, cum sensus, ad proprietatem uerborum si accipiat, absurdus est, quaerendum est utique, ne forte illo uel illo tropo dictum sit quod non intellegimus. et sic pleraque inuenta sunt quae latebant.

CCLXXIII.

DE SEPTEM TYCONII REGVLIS, QVIBVS AD INTELLENDAS
 SCRIPTVRAS STVDIOSOS DICT PLVRIMVM ADIVVARI. EX EODEM
 LIBRO DE DOCTRINA CHRISTIANA III.

Prima „de domino et eius corpore“ est. in qua scientes ali- 299
 20 quando capitis et corporis, id est Christi et ecclesiae, unam personam nobis intimari — neque enim frustra dictum est

1 qui GPv: quia V 2 dicitur] om. P^a 3 (et 4) ironia] hironia
 GPV antiphrasis G antiphrasis P 4 indicat V: significat
 P 5 antiphrasis (a ras.) G antiphrasis P 7 sua habet GPv
 14 qui nocentur P^aV: quid nocentur GP^a dropi P 15 dissolu-
 endis P 16 quia] eras. in P 20 cap. CCLXXXVIII P CCXCI
 Gv 21 tyconii PV: tychonii G tichonii v 23 III] III de
 septem regulis tyconii P 26 intimare (e in i corr. m. 2) P

fidelibus: ergo Abrahae semen estis, cum sit unum semen Abrahae, quod est Christus — non haesitemus, quando a capite ad corpus uel a corpore transitur ad caput, et tamen non receditur ab una eademque persona. una enim persona loquitur dicens: sicut sponso imposuit mihi mitram, et sicut sponsam ornauit me ornamento, et tamen quid horum duorum capiti, quid corpori, id est quid Christo, quid ecclesiae conueniat, utique intellegendum est.

Secunda est „de domini corpore bipertito“. quod quidem non ita debuit appellare; non enim re uera domini corpus est quod cum illo non erit in aeternum, sed dicendum fuit: „de domini corpore uero atque permixto“ aut „uero atque simulato“ uel quid aliud, quia non solum in aeternum uerum etiam nunc hypocritae non cum illo esse dicendi sunt, quamuis in eius uideantur esse ecclesia. unde poterat ista regula et sic appellari, ut diceretur: „de permixta ecclesia“. quae regula intellectorem uigilantem requirit, quando scriptura, cum ad alios iam loquatur, tamquam ad eos ipsos ad quos loquebatur uidetur loqui, uel de ipsis, cum de aliis iam loquatur, tamquam unum sit utrorumque corpus propter temporariam commixtionem et communionem sacramentorum. ad hoc pertinet in Cantico canticorum: fusca sum et speciosa ut tabernacula Cedar, ut pelles Salomonis. non enim ait: fusca fui ut tabernacula Cedar et speciosa sum ut pelles Salomonis, sed utrumque se esse dixit propter temporalem unitatem intra una retia piscium

1 Gal. 3, 29 5 Es. 61, 10 22 Cant. 1, 5 25 cf. Matth. 13, 47

2 abraham] *om. v* 3 a capite] capite *V* a capiti *P* 4 una enim persona] *add. P¹ in mg.* 6 sponsam] sponsum *v* 7 quid Christo, quid] *om. v* 8 conueniet *P* 10 appellare *P¹ V^o*: appellari *P¹* 12 quid *G¹ P V^o*: aliquid *G³* 13 ypochritae *v* 14 uideantur esse *V*: esse uideantur *G³ P* uideantur *G¹ v* 15 ecclesia (*a ex e corr. m. 2*) *P* ista] sta *V* appellari (*i ex e corr. m. 2*) *P* 16 quae *GPv*: qua *V* 17 ad alios] aliis *v* 19 aliis (*om. de*) *v* loquitur *v* unum] una *v* 20 temporariam *P* communionem *V* 21 cantico *GV*: cantica *P* 22 (*et* 24) pellis *GP*

bonorum et malorum. tabernacula enim Cedar ad Ismahelem pertinent, qui non erit heres cum filie liberae. itaque cum de bona parte dicat deus: ducam caecos in uiam, quam non nouerunt, et semitas, quas non nouerunt, calcasunt, et faciam illis tenebras in lucem et praua in directum. haec uerba faciam et non derelinquam eos, mox de alia parte, quae mala permixta est, dicit: ipsi autem conuersi sunt retro, quamuis alii iam significantur his uerbis. sed quoniam nunc in uno sunt, tamquam de ipsis loquitur de quibus loquebatur. non tamen semper in uno erunt: ipse est quippe ille seruus commemoratus in euangelio, cuius dominus, cum uenerit, diuidet eum et partem eius cum hypocritis ponet.

Tertia regula est „de promissis et lege“. quae alio modo dici potest „de spiritu et littera“, sicut eam nos appellauimus, cum de hac re librum scriberemus. potest etiam sic dici: „de gratia et mandato“. haec autem magis mihi uidetur magna quaestio quam regula, quae soluendis quaestionibus adhibenda est. haec est, quam non intellegentes Pelagiani uel condiderunt suam haerese[m] uel auxerunt. laborauit in ea disserenda Tyconius bene, sed non plene. disputans enim de fide et operibus opera nobis dixit a deo dari merito fidei, ipsam uero fidem sic esse a nobis, ut nobis non sit a deo, nec attendit apostolum dicentem: pax fratribus et caritas cum fide a deo patre et domino Iesu Christo. sed non erat expertus hanc haerese[m], quae nostro tempore exorta multum nos, ut gratiam dei, quae per dominum nostrum Iesum Christum est, aduersus eam defenderemus, exercuit et secundum id quod ait apostolus: oportet haereses esse, ut probati manifesti fiant in uobis, multo uigilantiores diligentioresque

2 cf. Gen. 21, 10 (Gal. 4, 30) 3 Es. 42, 16 sq. 11 cf. Matth.
24, 51 24 Eph. 6, 23 29 I Cor. 11, 19

1 ismaelem *GP* 7 mala *V*: male *P* 8 alii *V*: illi *P*
17 mandato *V*: mundato *P* 20 haeresim *G** tychonius *GP*
26 haeresim *GP* exorta] exhorta *V* 29 manifeste *P* 30 uigilantiores *GP*: uigilantior est *V*

reddidit, ut aduerteremus in scripturis sanctis quod istum Tyconium minus attentum minusque sine hoste sollicitum fugit, etiam ipsam scilicet fidem donum esse illius qui eius mensuram unicuique partitur. ex qua sententia quibusdam dictum est: uobis donatum est pro Christo, non solum ut in eum credatis, uerum etiam ut patiamini pro eo. unde quis dubitet utrumque esse dei donum, qui fideliter atque intellegenter audit utrumque donatum? plura sunt et alia testimonia, quibus id ostenditur, sed hoc nunc non agimus, alibi autem atque alibi saepissime ista egimus.

Quarta Tyconii ista regula est „de specie et genere“. sic enim eam uocat, uolens intellegi speciem partem, genus autem totum, cuius ea pars est, quam nuncupat speciem, sicut unaquaeque ciuitas pars est utique uniuersitatis gentium. hanc ille uocat speciem, genus autem omnes gentes. neque hic ea discernendi subtilitas adhibenda est, quae a dialecticis traditur, qui inter partem et speciem quid intersit acutissime disputant. eadem ratio est, si non de unaquaque ciuitate, sed de unaquaque prouincia uel gente uel regione tale aliquid in diuinis reperitur eloquiis. non solum enim uerbi gratia de Hierusalem uel de aliqua gentium ciuitate, siue Tyro siue Babylonia siue alia qualibet dicitur aliquid in scripturis sanctis, quod modum eius excedat et conueniat potius omnibus gentibus, uerum etiam de Iudaea, de Aegypto, de Assyria et quacumque alia gente, in qua sunt plurimae ciuitates, non tamen totus orbis, sed pars eius est, dicitur quod transeat eius modum et congruat potius uniuerso, cuius haec pars est, uel, sicuti iste appellat, generi, cuius haec species. unde et in notitiam uulgi uerba ista uenerunt, ut etiam idiotae intellegant, quid specialiter, quid generaliter in quocumque praecepto imperiali sit constitutum. fit hoc etiam de hominibus; sicut ea quae de

3 cf. Rom. 12, 3

5 Philipp. 1, 29

1 tyconium GP 5 credatis in eum GP 11 ista V: om.
GP 12 partem GP: patrem V 13 unaquaeque GP: unaquae
V 18 ciuitate sed de unaquaque] add. P¹ 20 reperitur G¹PV:
reperiatur G¹ supr. uers. 27 sicut P 28 notitiam GP: notitia V

Salomone dicuntur excedunt eius modum et potius ad Christum
 uel ecclesiam, cuius ille pars est, relata clarescunt. nec species
 semper exceditur. saepe enim talia dicuntur, quae uel ei quo-
 que uel ei fortasse tantummodo apertissime congruant: sed
 5 cum ab specie transitur ad genus, quasi adhuc de specie lo-
 quente scriptura, ibi uigilare debet lectoris intentio, ne quaerat
 in specie quod in genere potest melius et ceterius inuenire.
 facile est quippe illud quod ait propheta Ezechiel: domus
 Israhel habitauit in terra, et polluerunt illam in
 10 uia sua et in idolis suis et peccatis suis; secun-
 dum immunditiam menstruatae facta est uia eorum
 ante faciem meam. et effudi iram meam super eos
 et dispersi illos inter nationes et uentilauit eos in
 regiones, secundum uias eorum et secundum peccata
 15 eorum iudicaui eos — facile est, inquam, hoc intellegere
 de illa domo Israhel, de qua dicit apostolus: uidete Israhel
 secundum carnem, quia haec omnia carnalis populus Isra-
 hel et fecit et passus est. alia etiam quae secuntur eidem
 intelleguntur populo conuenire; sed cum coeperit dicere eis:
 20 et sanctificabo nomen meum sanctum illud ma-
 gnum, quod pollutum est inter nationes, quod pol-
 luistis in medio earum, et scient gentes, quoniam
 ego sum dominus, iam intentus debet esse qui legit, quem-
 admodum species excedatur et adiungatur genus. sequitur
 25 enim et dicit: dum sanctificabor in uobis ante oculos
 eorum. et accipiam uos de gentibus et congregabo
 uos ex omnibus terris et inducam uos in terram
 uestram. et adspergam uos aqua munda, et munda-
 bimini ab omnibus simulacris uestris, et mundabo

8 Ezech. 36, 17—19
 23—29

16 I Cor. 10, 18

20 Ezech. 36,

2 uel V: et P	5 transitur — de specie] om. P ¹	9 habitauit
(u in b corr. m. 2) P	11 immunditia P	menstruatae (ae ex a
corr.) P	15 iudicaui P ¹ V: iudicabo P ¹	18 eidem GP: idem
V	19 eis V: om. GP	20 et sanctificabo GP: om. V
P	22 sciant	
28 aspergam P	aqua V: aquam P	29 simulachris V

uos, et dabo uobis cor nouum et spiritum nouum dabo in uobis, et auferam cor lapideum de carne uestra et dabo uobis cor carneum. et spiritum meum dabo in uos et faciam, ut in iustitiis meis ambuletis et iudicia mea custodiatis et faciatis; et habitabitis in terram, quam dedi patribus uestris, et eritis mihi in populum, et ego ero uobis in deum. et mundabo uos ex omnibus immunditiis uestris. hoc de nouo testamento esse prophetatum, ad quod pertinet non solum una gens illa in reliquiis suis, de quibus alibi scriptum est: si fuerit numerus filiorum Israhel sicut harena maris, reliquiae saluae fient, uerum etiam ceterae gentes, quae promissae sunt patribus eorum, qui etiam nostri sunt, non ambigit quisquis intuetur et laudum regenerationis hic esse promissum, quod nunc uidemus omnibus gentibus redditum. et illud quod ait apostolus, cum testamenti noui gratiam commendaret, ut in comparatione ueteris emineret: epistula nostra uos estis, scripta non atramento, sed spiritu dei uiui, non in tabulis lapideis, sed in tabulis cordis carnalibus, hoc esse respicit et perspicit dictum, ubi iste propheta dicit: et dabo uobis cor nouum et spiritum nouum dabo in uos; et auferam cor lapideum de carne uestra et dabo uobis cor carneum. cor quippe carneum — unde ait apostolus: tabulis cordis carnalibus — a corde lapideis uoluit uita sentiente discerni et per uitam sentientem significauit intellegentem. sic fit Israhel spiritalis non unius gentis, sed omnium, quae promissae sunt patribus in eorum semine, quod

11 Es. 10, 22

18 II Cor. 3, 2 sq.

21 Ezech. 36, 26

2 uobis *P*¹(?) *V* (*gr. ἐν ὑμῖν*): uos *GP*^a (*cf. v. 22*) 4 iustitiis
GP: iustitiis *V* 6 terram *V*: terra *GP* 12 arena *P* 15 regene-
 rationis *GP*: generationis *V* 18 ueteris (*i ex e corr.*) *P* epi-
 stola *GP* 19 in tabulis *GP*: tabulis *V* 20 hoc *P*^a(?) *V*: hinc
GP^a 21 dictum *G*³*PV*: ductum *G*¹ 24 cor quippe carneum *G*³*V*:
*om. G*¹*P* unde *PV*: uide *G* 25 carnibus (*al add. m. 2*) *P*
*post carnalibus add. G*¹*P*: cor carneum

est Christus. hic ergo Israhel spiritalis ab illo Israhel carnali, qui est unius gentis, nouitate gratiae, non nobilitate patriae, et mente, non gente distinguitur. sed altitudo prophetica, dum de illo uel ad illum loquitur, latenter transit ad hunc
 5 et, cum iam de isto uel ad istum loquatur, adhuc de illo uel ad illum uidetur loqui, non intellectum scripturarum nobis quasi hostiliter inuidens, sed exercens medicinaliter nostrum. unde et illud quod ait: et inducam uos in terram uestram, et paulo post, tamquam id ipsum repetens: et habi-
 10 tabitis, inquit, in terram, quam dedi patribus uestris, non carnaliter sicut carnalis Israhel, sed spiritaliter sicut spiritalis Israhel debemus accipere. ecclesia quippe sine macula et ruga, ex omnibus gentibus congregata atque in aeternum regnatura cum Christo, ipsa est terra beatorum, terra
 15 uiuentium, ipsa intellegenda est patribus data, quando eis certa et immutabili dei uoluntate promissa est, quoniam ipsa promissionis praedestinationisque firmitate iam data est, quae danda suo tempore patribus credita est. sicut de ipsa gratia, quae sanctis datur, scribens ad Timotheum ait apostolus: non
 20 secundum opera nostra, sed secundum suum propositum et gratiam, quae data est nobis in Christo Iesu ante saecula aeterna, manifestata autem nunc per aduentum saluatoris nostri. datam dixit gratiam, quando nec erant adhuc quibus daretur, quoniam in dispen-
 25 satione ac praedestinatione dei iam factum erat quod suo tempore futurum fuerat: quod esse dicit manifestatam.

13 cf. Eph. 5, 27

15 cf. Ps. 26, 13

19 II Tim. 1, 9 sq.

1 illo israele *P* 5 isto *V*: ipso *P* 8 ait " (et *add. m. 2*) *P*
 inducam uos *GP*: iudicamus *V* 9 id] ad *PV* 10 terram *V*:
 terra *GP* 11 non carnaliter *GP*: concarnaliter *V* carnalis]
 carnali *V* carnales *P* 12 spiritalis *P* 15 patribus] partibus *P*
 17 praedestinationisque *V*: uel praedestinationis *GP* 18 patribus
V: a patribus *GP* (*sed a ras. in P*) sicut] *add. P^a supr. uers.*
 19 thimotheum *V* tymotheum *P* apostolus ait *GP* 21 gratiam
GP: gratia *V* 22 manifestata *GP*: manifesta *V* 24 dispen-
 satione *V*: dispositione *P* dis-^upositione (*po ras.*) *G* 25 ac] *ac*
 (*h ras.*) *G* 26 manifestam (*ta add. m. 2*) *P*

quamuis haec possunt intellegi et de terra futuri saeculi, quando erit caelum nouum et terra noua, in qua iniusti habitare non poterunt. et ideo recte dicitur piis, quod ipsa sit terra eorum, quae ulla ex parte non erit impiorum, quia et ipsa similiter data est, quando danda firmata est.

Quintam Tyconius regulam ponit, quam „de temporibus“ appellat, qua regula plerumque inueniri uel conici possit latens in scripturis sanctis quantitas temporum. duobus autem modis uigere dicit hanc regulam, aut tropo synecdoche aut legitimis numeris. tropo synecdoche aut a parte totum aut a toto partem facit intellegi, sicut unus euangelista post dies octo factum dicit quod alius post dies sex, quando in monte discipulis tantum tribus praesentibus facies domini fulsit ut sol et uestimenta eius ut nix. utrumque enim uerum esse non posset, quod de numero dierum dictum est, nisi ille qui dixit: post dies octo intellegatur partem nouissimam diei, ex quo id Christus praedixit futurum, et partem primam diei, quo id ostendit impletum, pro totis diebus duobus atque integris posuisse, eum uero qui dixit: post dies sex, integros omnes et totos, sed solos medios computasse. hoc modo locutionis, quo significatur a parte totum, etiam illa de resurrectione Christi soluitur quaestio. pars enim nouissima diei, quo passus est, nisi pro toto die accipiatur, id est adiuncta etiam nocte praeterita, et nox, in cuius parte ultima resurrexit, nisi totus dies accipiatur adiuncto die inlucescente dominico, non possunt esse tres dies et tres noctes, quibus se in corde terrae praedixit futurum. legitimos autem numeros dicit, quos eminentius diuina scriptura commendat, sicut septenarium uel denarium uel duodenarium et quicumque alii sunt, quos legendo studiosi

2 cf. Apoc. 21, 1 16 Luc. 9, 28 19 Matth. 17, 1 sq. et
Marc. 9, 2 26 cf. Matth. 12, 40

1 possunt *V*: possint *G²P* possit *G¹* 3 poterunt *G²P*: po-
tuerunt *G¹V* 6 tyconius *GP* 16 diei] dici *P* 17 diei, quo]
diei quod *P* 20 computasse *V* 23 toto *V*: tota *P* 25 adiuncto
V: adiuncto scilicet *GP* die inlucescente *GP²V*: diem lucescente *P¹*
26 tres dies et *GP²V*: om. *P¹* 27 legitimus *P* numerus *P*

libenter agnoscunt. plerumque enim numeri huius modi pro
 uniuerso tempore ponuntur, sicut: septies in die laudabo
 te, nihil est aliud quam: semper laus eius in ore meo.
 tantundem ualent et cum multiplicantur siue per denarium,
 5 sicut septuaginta et septingenti — unde possunt et septuaginta
 anni Hieremiae pro uniuerso tempore spiritaliter accipi, quo
 est apud alienos ecclesia — siue per se ipsos, sicut decem
 per decem centum sunt et duodecim per duodecim centum
 XLIII, quo numero significatur uniuersitas sanctorum in
 10 Apocalypsi. unde apparet non solum temporum quaestiones
 istis numeris esse soluendas, sed latius patere significationes
 eorum et in multa proserpere. neque enim numerus iste in
 Apocalypsi ad tempora pertinet, sed ad homines.

Sextam regulam Tyconius „recapitulationem“ uocat, in ob-
 15 scuritate scripturarum satis uigilanter inuentam. sic enim di-
 cuntur quaedam, quasi sequantur in ordine temporis uel rerum
 continuatione narrentur, cum ad propria, quae praetermissa sunt,
 latenter narratio reuocetur; quod nisi ex hac regula intelle-
 gatur, erratur. sicut in Genesi: et plantauit, inquit,
 20 dominus deus paradisum in Aedem ad orientem. et
 posuit ibi hominem, quem formauit. et produxit
 deus de terra adhuc omne lignum speciosum et
 bonum in escam, ita uidetur dictum, tamquam id factum
 sit, posteaquam factum posuit hominem in paradiso, cum
 25 breuiter utroque commemorato, id est quod plantauit deus para-
 disum et posuit ibi hominem, quem formauit, recapitulando
 redeat et dicat quod praetermiserat, quomodo scilicet para-
 disus fuerit plantatus, quia produxit deus adhuc de terra
 omne lignum speciosum et bonum in escam. deni-

2 Ps. 118, 164 3 Ps. 33, 2 6 cf. Hier. 25, 11 10 cf.
 Apoc. 7, 4 19 Gen. 2, 8 sq.

6 ieremiae P 9 XLIII V: quadraginta et quattuor P
 15 inuentum (?) V 17 propria V: priora GP praetermissa
 GP: termissa V 20 aedem V: aeden G eadem (sed a ras.,
 et m in n ras. corr.) P 22 adhuc de terra GP 24 paradysio
 G 28 quia GP: qua V

que secutus adiunxit: et lignum uitae in medio paradiso, et lignum scientiae boni et mali. deinde flumen, quo paradisos irrigaretur, diuisum in quattuor principia fluuiorum quattuor explicatur; quod totum pertinet ad institutionem paradisi. quod ubi terminauit, repetiuit illud quod iam dixerat, et re uera hoc sequebatur, atque ait: et sumsit dominus deus hominem, quem finxit, et posuit eum in paradiso et cetera. post ista enim facta ibi est positus homo, sicut nunc ordo ipse demonstrat, non post hominem ibi positum facta sunt ista, sicut prius dictum putari potest, nisi recapitulatione illic uigilanter intellegatur, qua reditum est ad ea quae fuerant praetermissa. itemque in eodem libro, cum commemorarentur generationes filiorum Noe, dictum est: hi filii Cham in tribubus suis, secundum linguas suas, in regionibus suis, et gentibus suis. enumeratis quoque filiis Sem dicitur: hi filii Sem in tribubus suis, secundum linguas suas, et in regionibus suis, et in gentibus suis. et adnectitur de omnibus: hae tribus filiorum Noe secundum generationes eorum, secundum gentes eorum. ab his dispersae sunt insulae gentium super terram post diluuium. et erat omnis terra labium unum, et uox una omnibus. hoc itaque quod adiunctum est: et erat omnis terra labium unum, et uox una omnibus, id est una lingua omnium, ita dictum uidetur, tamquam eo iam tempore, quo dispersi fuerant super terram, etiam secundum insulas gentium una fuerit omnibus lingua communis. quod procul dubio repugnat superioribus uerbis, ubi dictum est: in tribubus suis, secundum linguas suas. neque enim dicerentur habuisse

1 Gen. 2, 9 6 Gen. 2, 15 13 Gen. 10, 20 16 Gen. 10, 31 sq. et 11, 1

1 adiunxit *P* paradiso *V*: paradysi *P* 2 scientiae *G*³
PV: sciendi *G*¹ 9 ipse ordo *P* 11 reditum est *scripsi*: reditum est *G*¹*PV* reditur a *G*³ in *mg.* 13 hii] hii *V* 16 gentibus *V*: in gentibus *GP* 16 hii] hii *V* 17 suas et in *V*: suas in *GP* 18 tribus *GP*: tribus *V* 19 Noe] neo *V*
22 hoc itaque — una omnibus] *om. P* 23 lanium *V*

iam linguas suas singulae tribus, quae gentes singulas fecerant, quando erat omnibus una communis. ac per hoc recapitulando adiunctum est: et erat omnis terra labium unum, et uox una omnibus, latenter narratione redeunte, ut diceretur
 5 quomodo factum sit, ut ex una omnium lingua fuerint diuisi per multas, et continuo de illa turris aedificatione narratur, ubi haec eis iudicio diuino ingesta est poena superbiae, post quod factum dispersi sunt per terram secundum linguas suas. fit ista recapitulatio etiam obscurius. sicut in euangelio dominus
 10 dicit: die, quo exiit Loth a Sodòmis, pluit ignem de caelo et perdidit omnes; secundum haec erunt omnes dies filii hominis, quo reuelabitur. in illa hora qui erit in tecto et uasa eius in domo, non descendat tollere illa; et qui in agro, similiter non reuertatur
 15 retro. meminerit uxoris Loth. numquid cum dominus fuerit reuelatus, tunc ista seruanda, ne quisquam retro respiciat, id est uitam praeteritam, cui renuntiauit, inquirat, et non potius isto tempore, ut, cum dominus fuerit reuelatus, retributionem pro eis quae quisque seruauit uel contempsit inueniat?
 20 et tamen, quia dictum est: in illa hora, tunc putantur ista seruanda, cum fuerit dominus reuelatus, nisi ad intellegendam recapitulationem sensus legentis inuigilet, adiuuante alia scriptura, quae ipsorum apostolorum adhuc tempore clamauit: filii, nouissima hora est. tempus ergo ipsum, quo euangelium
 25 praedicatur, quousque dominus reueletur, hora est, in qua oportet ista seruari, quia et ipsa reuelatio domini ad eandem horam pertinet, quae die iudicii terminabitur.

Septima Tyconii regula est eademque postrema „de diabolo et eius corpore“. est enim et ipse caput impiorum, qui sunt eius
 30 quodam modo corpus, ituri cum illo in supplicium ignis aeterni,

10 Luc. 17, 29—32 (Gen. 19, 24) 24 I Io. 2, 18 26 cf. Rom. 2, 5 et 13, 11 30 cf. Matth. 25, 41

1 fecerant (ant *eras.*) P 2 recapitulandum P 11 erunt omnes
 GPV: erit a 16 ista V: sunt ista P ista sunt G seruanda
 P 17 praeterritam ex pterritā corr. P¹ 25 quousque GP: quibusque V
 26 qua V: quo P 30 quodam modo GP: quod
 admodo V supplicium GP: supplicio V ignis aeterni (s aeterni add. m. 2) P

sicut Christus caput ecclesiae, quae est corpus eius, futurum cum illo in regnum et gloriam sempiternam. sicut ergo in prima regula, quam uocat „de domino et eius corpore“, uigilandum est, ut intellegatur, cum de una eademque persona scriptura loquitur, quid conueniat corpori, quid capiti: ita et in ista nouissima aliquando in diabolum dicitur, quod non in ipso, sed potius in eius corpore possit agnosci, quod habet non solum in eis qui manifestissime foris sunt, sed in eis etiam qui, cum ad ipsum pertineant, tamen ad tempus miscentur ecclesiae, donec unusquisque de hac uita exeat uel a frumento palea uentilabro ultimo separetur. quod enim scriptum est apud Esaiam: quomodo de caelo cecidit Lucifer mane oriens et cetera, quae sub figura regis Babyloniae de eadem persona uel ad eandem personam dicta sunt, in ipsa contextione sermonis de diabolo utique intelleguntur, et tamen quod ibi dictum est: contritus est in terra qui mittit ad omnes gentes, non totum ipsi capiti congruit. nam etsi mittit ad omnes gentes diabolus angelos suos, tamen in terra corpus eius, non ipse conteritur, nisi quia ipse est in corpore suo, quod contritum fit puluis, quem proiciat uentus a facie terrae.

Hae autem omnes regulae excepta una, quae uocatur „de promissis et lege“, aliud ex alio faciunt intellegi, quod est proprium tropicae locutionis, quae latius patet, quam ut possit, ut mihi uidetur, ab aliquo uniuersa comprehendi. nam ubicumque uelut aliud dicitur, ut aliud intellegatur, etsi nomen ipsius tropi in loquendi arte non inuenitur, tropica locutio est: quae cum fit, ubi fieri solet, sine labore sequitur intellectus; cum uero, ubi non solet, laboratur, ut intellegatur, ab aliis magis, ab aliis minus, sicut magis minusue dona dei sunt in

1 cf. Eph. 1, 22
20 cf. Ps. 1, 4

11 cf. Luc. 3, 17

12 Es. 14, 12

1 quae <i>V</i> : quod <i>P</i>	2 regnum <i>V</i> (<i>m. 1 et 2</i>): regno <i>GP</i>
gloria sempiterna <i>GP</i>	5 corpori <i>V</i> : capiti <i>GP</i> capiti <i>V</i> :
corpori <i>GP</i>	12 quomodo <i>PV</i> : quomodo enim <i>G</i> cecidit de
caelo <i>GP</i>	14 eandem <i>GP</i> : eadem <i>V</i> (<i>m. 1 et 2</i>) 20 proiciat
<i>P</i> ¹ <i>V</i> : proicit <i>P</i> ²	

ingeniis hominum uel adiutoria tribuuntur. proinde sicut in uerbis propriis, de quibus superius disputauimus, ubi res ut dicuntur intellegendae sunt, sic in translatis, quae faciunt tropicas locutiones, ubi aliud ex alio intellegendum est, de quibus huc usque, quantum uisum est, satis egimus, non solum admonendi sunt studiosi uenerabilium litterarum, ut in scripturis sanctis genera locutionum sciant et quomodo apud eas dici aliquid soleat uigilanter aduertant memoriterque retineant, uerum etiam, quod est praecipuum et maxime necessarium, orent, ut intellegant. in eis quippe litteris, quarum studiosi sunt, legunt, quoniam dominus dat sapientiam et a facie eius procedit scientia et intellectus, a quo ipsum et studium, si pietate praeditum est, acceperunt.

CCLXXV.

15 DE EO QVOD AIT APOSTOLVS: ABSORPTA EST MORS IN VICTORIAM. EX LIBRO QVAESTIONVM OCTOGINTA QVATTVOR.

Quaeri solet, quid sit: tunc fiet illud quod scriptum 300 est: absorpta est mors in uictoriam. ubi est, mors, contentio tua? ubi est, mors, aculeus tuus? aculeus autem mortis peccatum, uirtus autem peccati lex. mortem significari arbitror hoc loco carnalem consuetudinem, quae resistit bonae uoluntati delectatione temporalium fruentium. non enim diceretur: ubi est contentio tua? si non restitisset et repugnasset. ipsius contentio etiam illo loco 25 describitur: caro concupiscit aduersus spiritum, spiritus aduersus carnem; haec enim inuicem sibi

11 Pron. 2, 6 15 (et 17) I Cor. 15, 54 sq. 25 Gal. 5, 17

3 translatis *G*: transactis *PV* 8 aliquid *V*: aliqui *P*
soleant *P* 12 * facie (a *add. m. 2*) *P* procedit *V*: om. *GP*
13 ipsum et *V*: et ipsum *GP* 14 cap. CCXC *P* CCXCH *Gv*
15 (et 18) absorpta *GV* 16 uictoriam *PV*: uictoria *G* octo-
ginta quattuor *GV*: octogesimum *P* 18 uictoria *G* 21 signifi-
care *P* hoc] ho *P*

resistunt, ut non quae uultis faciat. fit ergo per sanctificationem perfectam, ut omnis carnalis appetitus spiritui nostro inluminato et uiuificato, id est uoluntati, subiciatur. et sicut nunc uidemus multis puerilibus delectationibus nos carere, quae nos pueros, si denegarentur, acerrime cruciabant: ita credendum est de omni carnali delectatione futurum esse, cum perfecta sanctitas totum hominem reparauerit. nunc autem, quamdiu est in nobis quod resistat bonae uoluntati, auxilio dei per bonos homines et bonos angelos indigemus, ut, donec sanetur uulnus nostrum, non ita molestetur, ut perimat etiam bonam uoluntatem. hanc autem mortem peccato meruimus. quod peccatum erat omnino in libero arbitrio, cum in paradiso nullus dolor denegatae delectationis bonae uoluntati hominis resistebat, sicuti nunc. uerbi gratia, si quisquam existat, quem numquam uenatio delectauit, omni modo liberus est, utrum uenari uelit an nolit, nec eum cruciat quisquis hoc prohibet; at si ista libertate male usus uenatus fuerit contra prohibentis imperium, paulatim subrepens delectatio mortificat animam, ut, si se abstinere uelit, sine molestia et angore non possit, cum id ante tota sanitate non ageret. ergo aculeus mortis peccatum est, quia peccato facta est delectatio, quae iam possit resistere uoluntati et cum dolore cohiberi. quam delectationem, quia in defectu est animae deterioris effectae, iure mortem uocauit. uirtus autem peccati lex est, quia multo sceleratius et flagitiosius quae lex prohibet:

1 resistunt *V*: aduersantur *P* 3 uoluntati *V*: bonae uoluntati
G³P bonae uoluntatis *G¹* 4 multis *V*: multas *P* 5 carere *P¹V*:
capere *P²* 9 bonos angelos *V*: per bonos a. *P* 10 molestetur *G*
PV: molestet *a* 12 omnino *V*: omni modo *GP* cum in
paradiso *GP*: om. *V* 13 paradyso *GP* denegatae *GP*: delectatae
V delectationis *G³V*: delectationi* (s ras.) *P* dilectionis *G¹*
bonae uoluntati] bonae uoluntatis *V* uoluntati bonae *GP* 17 ue-
natus *GP*: bene natus *V* 18 subrepens *PV*: subripiens *G*
delectatio *GP*: delectatione *V* 20 aculeum *V* 22 cohibere
P¹ 23 in defectu *GP*: inde factum *V* est animae] animae^{mi}
(est add. m. 2) *P* 24 uocauit (uit a m. 2 in ras. *P*) *PV*: uocamus
G

committuntur, quam si nulla lege prohiberentur. tunc itaque absorpta erit mors in uictoriam, cum per sanctificationem in omni hominis parte perfecta delectatione spiritalium delectatio carnalis subruitur.

CCLXXVI.

DE QUADRAGINTA ET SEX ANNIS AEDIFICATIONIS TEMPLI. EX
OMILIA EVANGELII SECVNDVM IOHANNEM.

Dixerunt illi Iudaei: quod signum ostendis nobis, 301
quia haec facis? et dominus: soluete templum hoc,
10 et tribus diebus excitabo illud. quod sacramentum
Iudaei non intellegentes dixerunt: XLVI annis aedificatum
est templum hoc, et tu dicis: tribus diebus excitabo
illud?

Sane non Salomonis fabricae emensa tempora Iudaei dixerunt,
15 sed Esdrae, cui ne perficeretur a uicinis gentibus fuerat interd-
dictum. caro erant, carnalia sapiebant: ille loquebatur spirita-
liter. quis autem posset intellegere, de quo templo dicebat? sed
non multum quaerimus; per euangelistam nobis aperuit. dixit
de quo templo diceret: soluete templum hoc, et tribus
20 diebus excitabo illud. XLVI annis aedificatum est
templum, et triduo suscitabis illud? dicebat autem,
ait euangelista, de templo corporis sui. et manifestum
est occisum dominum post triduum resurrexisse.

Quid ergo sibi uult numerus XLVI? interim ipse Adam
25 quia per totum orbem terrarum est, audistis iam hesterno die
in quattuor litteris graecis quattuor uerborum graecorum. si

8 (et 19) Io. 2, 18 sqq.

2 absorta *GV* uictoria *G* 4 subruitur *V*: sobrueretur (*v add.*
m. 2) *P* obruetur *Gv* 5 cap. CCXCIII *Gv*; num. om. *P*
6 et *MV*: om. *GP* 7 omilia *PV*: omelia *GM* 13 post illud
add. P in *mg.*: et hoc ex libro anonymo CLIII questionum causa loci
perentis cersimus (?) 18 euangelista *M* 21 suscitabis *MV*:
excitabis *P* 23 surrexisse *M*

enim ista uerba quattuor scribas subinuicem, id est nomina quattuor partium mundi, orientis, occidentis, aquilonis et meridiani, quod est totus orbis — unde dicit dominus a quattuor uentis collecturum se electos suos, cum uenerit ad iudicium — si ergo facias ista quattuor nomina graeca ἀνατολή, quod est oriens, δύσις, quod est occidentis, ἄρκτος, quod est septemtrio, μεσημβρία, quod est meridies: ἀνατολή, δύσις, ἄρκτος, μεσημβρία, capita uerborum Adam habent. quomodo ergo ibi inuenimus et quadraginta sex numerum? quia caro Christi de Adam erat. ad litteras computant Graeci. quod nos facimus A litteram, illi lingua sua ponunt alpha, et uocatur alpha unum. ubi autem in numeris scribunt beta, quod est B ipsorum, uocatur in numeris duo. ubi scribunt gamma, uocatur in numeris ipsorum tria. ubi scribunt delta, uocatur in numeris ipsorum quattuor, et sic per omnes litteras numeros habent. M quod nos dicimus et isti dicunt my, XL significat: dicunt enim my τεσσαράκοντα. iam uidete, litterae quem numerum habent, et ibi inuenietis XLVI annis aedificatum templum. habet enim Adam alpha, quod est unum; habet et delta, quod sunt quattuor: habes V; habet et iterum alpha, quod est I: habes VI; habet et my, quod est XL: habes XLVI. haec, fratres mei, etiam ab anterioribus maioribus nostris dicta sunt et inuentus est iste numerus in litteris XLVI. et quia dominus noster Iesus Christus de Adam corpus accepit, non de Adam peccatum traxit, templum corporeum inde sumsit, non iniquitatem, quae de templo pellenda est. ipsam autem carnem, quam traxit de Adam — Maria enim de Adam et domini caro de Maria — Iudaei crucifixerunt;

4 cf. Matth. 24, 31 (Marc. 13, 27)

3 quod V: quid P	5 anatole MV anathole P	6 oriens PV:
orientis M	dysis GMPV	arctos GMPV
7 (et 8) mesembria		
GMPV	11 (et 12) alfa P	12 ubi P: ibi V
13 (et 14) uocantur		
P	16 M] om. P ^a	my GP: moe V
17 moe V	tesseraconta	
PV	litterae V: istae litterae GP	18 habeant P
inuenietis		
P ^a : inuenitis GP ^a	inuentis V	19 alfam P
22 haec GP: haec		
V	27 post Adam add. m. rec. P:	hinc iam ex libro eiusdem (eius de
P) sci augustini in questionum LXXXIII		

et ille resuscitaturus erat ipsam carnem triduo, quam illi in cruce erant occisuri. illi soluerunt templum XLVI annis aedificatum, et ille triduo resuscitauit illud.

HOC EX LIBRO QVAESTIONVM LXXXIII.

5 Sex, nouem, XII, XVIII, haec in unum fiunt XLV. adde 301^a
ergo ipsum unum, fiunt XLVI; hoc sexies, fiunt CCLXXVI.
dicitur autem conceptio humana sic procedere, ut primis sex
diebus quasi lactis habeat similitudinem, sequentibus VIII diebus
conuertatur in sanguinem, deinde XII diebus solidetur, reli-
10 quis XVIII formetur usque ad perfecta liniamenta omnium
membrorum, et hinc iam reliquo tempore usque ad tempus
partus magnitudine augeatur. XL ergo V dies addito uno,
quo significat summam — quia VI et nouem et XII et X et
VIII in unum coactis fiunt XLV — addito ergo, ut dictum
15 est, uno fiunt XLVI. qui cum fuerint multiplicati per ipsum
senarium numerum, qui huius ordinationis caput tenet,
fiunt CCLXXVI, id est VIII menses et VI dies, qui compu-
tantur ab VIII kal. apriles, quo conceptus dominus creditur,
quia eodem die etiam passus est, usque ad VIII kal. ianuaras,
20 quo die natus est. non ergo absurde XLVI annis dicitur fabri-
catum esse templum, quod corpus eius significabat, ut, quot
anni fuerunt in fabricatione templi, tot dies fuerint in corporis
dominici perfectione.

HOC EX LIBRO TRINITATIS III. T. V.

25 Nec immerito in aedificatione dominici corporis, in cuius 301^a
figura templum a Iudaeis destructum triduo se resuscitaturum
esse dicebat, numerus ipse senarius pro anno positus intelle-

20 cf. Io. 2, 20 sq.

1 resuscitaturus GP: se suscitaturus V 2 illi V: illi autem
P 4 titulum om. GP 6 CCLXXVI V: ducenti septuaginta
sex P 7 procedere MP¹V: procedere et perfici GP¹ 13 quo
V: quod P quia V: quasi P 18 quo V: quo die GP
conceptus V: conceptus est P creditur (r prior ex u uel a corr.
m. 1) V 19 eodem V: eo P 21 quot V: quod P 24 Hoc
ex libro usque ad finem capituli exhibent MV, om. GPv

VIII.

56

gitur. dixerunt enim, quia XLVI annis aedificatum templum. et quadragies sexies seni fiunt CCLXXVI, qui numerus dierum complet VIIII menses et VI dies, qui tamquam decem menses parientibus feminis imputantur, non quia omnes ad sextum diem post nonum mensem perueniunt, sed quia ipsa perfectio corporis domini tot diebus ad partum perducta comperitur, sicut a maioribus dictum suscipiens ecclesiae custodit auctoritas. VIII enim kal. apriles conceptus creditur, quo et passus. ita monumento nouo, quo sepultus est, ubi nullus erat positus mortuorum nec ante nec postea, congruit uterus uirginis, quo conceptus est, ubi nullus seminatus est mortalium. natus autem traditur VIII kalendas ianuarias. ab illo ergo die usque ad istum computati CCLXXVI reperiuntur dies, qui senarium numerum quadragies sexies habet. quo numero annorum templum aedificatum est, quia eo numero senariorum corpus domini perfectum est, quod mortis passione destructum triduo resuscitauit. dicebat enim hoc de templo corporis sui, sicut euidentissime et robustissime euangelii testimonio declaratur.

CCLXXVII.

DE DECEM VIRGINIBVS. EX EODEM LIBRO QVAESTIONVM
LXXXIII.

302 Inter parabolas a domino dictas solet quaerentes multum exercere ista quae de decem uirginibus posita est. et multi quidem hinc multa senserunt, quae non sint praeter fidem; sed quomodo partibus eius omnibus conueniat expositio, id elaborandum est. legi etiam in quadam scriptura ex earum genere, quae apocrypha nominantur, quod non sit contra catholicam fidem. sed huic loco minus congruere mihi uisa est, consideranti omnes huius similitudinis partes. de qua tamen exposi-

1 Io. 2, 20

9 cf. Io. 19, 41 sq.

16 Io. 2, 21

7 dictum V: traditum a 19 cap. CCXCIH Gv; num. om. P
27 apocrypha V: apocriphae G apocrife P 28 minus GP: om.
V mihi minus congruere GP

tione temere nihil audeo iudicare, ne forte non eius inconuenientia mihi angustias fecerit, sed mea tarditas in ea conuenientiam non inuenerit. quid autem mihi uideatur non absurde hoc loco accipi, quantum potero, breuiter et diligenter exponam.

5 Interrogatus igitur dominus noster secreto a discipulis de consummatione saeculi inter multa, quae locutus est, hoc quoque dixit: tunc simile aestimabitur regnum caelorum decem uirginibus et cetera. decem utique uirginum quod quinque admittuntur, quinque excluduntur, bonorum et
10 malorum discretionem significat. quapropter si uirginitatis nomen honorabile est, cur receptis exclusisque commune est? deinde quid sibi uult numerus in utraque parte quinarium? quidquid autem significat oleum, mirum uidetur, quod sapientes petentibus non communicant, cum et inuidere fas non sit eas
15 quae ita perfectae sunt, ut ab sponso recipiantur, quo nomine nullo dubitante dominus Iesus Christus significatur, et misericordes esse oporteat ad praestandum ex eo quod habent, praescribente illa sententia eiusdem domini dicentis: omni poscenti te tribue. quid est autem, quod posset dando
20 non sufficere utrisque? haec maxime augent quaestionis difficultatem, quamquam et cetera diligenter considerata, ut omnia in unam rationem concurrant nihilque una parte dicatur, quod impediatur aliam, magna cautio est adhibenda.

Videtur itaque mihi quinque uirgines significare quinque-
25 pertitam continentiam a carnis inlecebris. continendus est enim animi appetitus a uoluntate oculorum, a uoluntate aurium, a uoluntate olfaciendi, gustandi, tangendi. sed quia ista conti-

7 Matth. 25, 1 sqq. 18 Luc. 6, 30

2 in ea V: eam P 5 dominus V: dominus deus P 9 amittuntur G amittuntur V 11 cur] qor (u add. m. 2) P 13 quidquid P²V: quidquit P¹ quid G 19 quid GP: quod V posset PV: possit G dando GP: dandum V 21 quamquam GP: quamquam V 22 rationem V: narrationem P una parte P¹V: in una parte P² in unam partem G 24 uidetur P¹V (cf. Kühner Ausf. Gr. II p. 523): uidentur GP² 25 continentiam V: conscientiam P a) om. P 26 animae P (et 27) uoluntate V: uoluptate GP

nentia partim coram deo fit, ut illi placeatur interiori gaudio
 conscientiae, partim coram hominibus, tantum ut gloria humana
 capiatur, quinque dicuntur sapientes et quinque stultae, utrae-
 que tamen uirgines, quia utraque continentia est, quamuis diuerso
 fomite gaudeat. lampades autem sunt, quia manibus gestantur, ⁵
 opera, quae secundum istam continentiam fiunt. dictum est
 autem: luceant opera uestra coram hominibus. omnes
 uero acceperunt lampades suas et uenerunt obuiam
 sponso. intellegendum est ergo Christi nomine censi de
 quibus agitur. non enim possunt qui christiani non sunt sponso ¹⁰
 Christo uenire obuiam. sed quinque fatuae acceptis
 lampadibus suis non sumserunt oleum secum. multi
 enim quamuis de Christi bonitate plurimum sperent, gaudium
 tamen non habent, dum continenter uiuunt, nisi in laudibus
 hominum. non ergo habent oleum secum. nam ipsam laetitiam ¹⁵
 oleo significari arbitror: propterea unxit te deus, deus
 tuus oleo exultationis. qui autem non propterea gaudet,
 quia deo intrinsecus placet, non habet oleum secum. prudentes
 autem acceperunt oleum secum in uasis cum lam-
 padibus suis: laetitiam bonorum operum in corde atque con- ²⁰
 scientia posuerunt. sic et apostolus monet: probet autem se
 homo, inquit, et tunc in semet ipso habebit gloriam,
 et non in altero. tardante ergo sponso dormierunt
 omnes, quia ex utroque genere continentium hominum, siue eorum
 qui coram deo exsultant, siue eorum qui in laudibus hominum ad- ²⁵
 quiescunt, moriuntur hoc interuallo temporis, donec sub aduentu
 domini fiat resurrectio mortuorum. media autem nocte, id
 est nullo sciente aut sperante — quippe cum ipse dicat dominus:

7 Matth. 5, 16 8 Matth. 25, 1 sqq. 16 Ps. 44, 8 21 Gal. 6, 4

1 interiori *GV*: interiore *P* 2 conscientiae *P¹V*: continentiae
P² 5 gaudeant *P* quia *V*: quae *P* 7 luceat *P* 8 lam-
 padas *P* 11 quinque] quique (n *add. m. 2*) *V* 15 ipsam lae-
 titiam *GP*: ipsa laetitia *V* 16 oleo *G¹P*: oleum *G¹V* te *V*:
 inquit te *GP¹* te inquit *P²* 19 acciperunt *V* uasis *V*: uasis
 suis *P* 20 laetitiam *G¹PV*: ¹⁴ laetitiam *G³* 21 se *V*: se
 ipsum *P* 24 continentium] continentiam *PV*

de die autem illa et hora nemo scit; et apostolus dicit:
dies domini tamquam fur in nocte ita ueniet; ex
quo significat penitus latere, cum uenit — clamor factus
est: ecce sponsus uenit, surgite obuiam ei: in ictu
5 oculi, in nouissima tuba omnes resurgimus. ergo
surrexerunt omnes illae uirgines et aptauerunt
lampades suas, id est rationes reddendas operum suorum.
oportet enim nos exhiberi ante tribunal Christi, ut illic recipiat
unusquisque quod gessit in corpore, siue bonum siue malum.
10 et dixerunt stultae ad sapientes: date nobis de oleo
uestro, quia lampades nostrae extinguuntur: quorum
enim facta aliena laude fulciuntur, eadem subtracta deficiunt,
et de consuetudine id semper inquit, unde gaudere animus
solet. itaque hominum, qui corda non uident, testimonium uolunt
15 habere aput deum, qui cordis inspector est. sed quid respon-
derunt sapientes? ne forte non sufficiat nobis et uobis.
unusquisque enim pro se rationem reddet nec alieno testi-
monio quisquam adiuuatur apud deum, cui secreta cordis
apparent, et uix sibi quisque sufficit, ut ei testimonium per-
20 hibeat conscientia sua. quis enim gloriabitur mundum
se habere cor? id est quod apostolus dicit: mihi mini-
mum est, ut a uobis iudicer aut ab humano die; sed
neque me ipsum iudico. quapropter cum de se quisque
aut non omnino aut uix possit ueram ferre sententiam, quo-
25 modo potest de alio iudicare, cum sciat nemo, quid agatur in
homine, nisi spiritus hominis? ite magis ad uendentes
et emite uobis: non consilium dedisse putandae sunt,

1 Matth. 24, 36

2 I Thess. 5, 2

4 I Cor. 15, 51 sq.

8 cf. II Cor. 5, 10

20 Prou. 20, 9

21 I Cor. 4, 3

25 cf.

I Cor. 2, 11

3 paenitus V

4 ei a: et GPV

5 resurgimus G¹P¹V:resurgemus G¹P¹

7 lampadas P

reddendas V: reddentes

P 11 extinguuntur GP

15 apud GP

18 adiuuatur GP:

adiuuatus V

21 cor GP: corde V

23 cum GP: cumf V

24 possit GP: posset V

sententiam] sentiam P

27 emite

(t ras.) P

consilium GP: consilio V

sed crimen earum ex oblico commemorasse. uendunt enim oleum adulatores, qui siue falsa siue ignorata laudando in errorem animas mittunt et eis uana gaudia tamquam fatuis conciliando aliquam de his mercedem siue ciborum siue pecuniae siue honoris siue alicuius commodi temporalis accipiunt, non ⁵ intellegentibus quod dictum est: qui uos felices dicunt, in errorem uos mittunt. melius est autem obiurgari a iusto quam a peccatore laudari. emendauit, inquit, me iustus in misericordia et arguit me; oleum autem peccatoris non impinguet caput meum. ite ergo ad uen-¹⁰ dentes et emite uobis, id est: uideamus, numquid uos adiuuant qui uobis laudes uendere consuerunt et uos in errorem inducere, ut non coram deo, sed ab hominibus gloriam quaereretis. euntibus autem illis uenit sponsus, id est inclinantibus se illis in ea quae foris sunt et solitis gaudere¹⁵ quaerentibus, quia gaudia interna non nouerant, uenit ille qui iudicat. et* quae paratae erant, id est quibus bonum coram deo testimonium conscientia perhibebat, intrarunt cum eo in nuptias, id est ubi munda anima sempiterno dei uerbo fecundanda copuletur. clausa est ianua, id est receptis illis qui sunt in angelicam uitam immutati — omnes enim resurgimus, inquit, sed omnes minime immutabimur — clausus est aditus ad regnum caelorum. non enim post iudicium patet precum aut meritorum locus. nouissime autem ueniunt et reliquae uirgines dicentes: do-²⁰ mine, domine, aperi nobis. non dictum est, quod emerint oleum, et ideo intellegendae sunt nullo iam remanente de

6 Es. 3, 12

8 Ps. 140, 5

21 I Cor. 15, 51

1 crimen *P¹V*: crimina *P²* earum *V*: eorum *P* oblico *V*:
obliquo *GP* 6 intellegentibus] tellegentibus *P* 7 obiurgare
P¹ 8 emendauit *G¹PV*: emendabit *G²* 9 arguit *V*: arguet
GP¹ arget *P¹* 13 deo *V*: domino *P* quaeretur *P* 14 illis
V: illis emere *GP* 16 nouerant (a in u corr. m. 2) *P* 18 in-
trauerunt *P* 19 in *V*: ad *P* nuptias *V* 20 fecundanda *GP¹*
V: fecunda *P²* copulatur *P* 22 resurgemus *G²P²* omnes
minime *V*: non omnes *GP* 23 adytus *V* 27 sunt *V*: sint *P*

alienis laudibus gaudio in angustiis et magnis afflictionibus
 redire ad implorationem dei. sed magna est eius seueritas
 post iudicium cuius aute iudicium ineffabilis misericordia
 praerogata est. itaque respondens ait: amen dico uobis,
 5 quod nescio uos: ex illa scilicet regula, quia non habet
 ars dei, hoc est sapientia dei, ut intrent in gaudium eius qui
 non coram deo, sed ut placerent hominibus, uisi sunt aliquid
 secundum praecepta eius operari. atque ita concludit: uigi-
 late ergo, quia nescitis diem neque horam, non modo
 10 illius ultimi temporis, qua uenturus est sponsus, sed suae quis-
 que dormitionis diem et horam nescit. quisquis autem paratus
 est usque ad somnum, id est usque ad mortem, quae omnibus
 debetur, paratus inueniatur, etiam cum illa uox media nocte
 sonuerit, qua omnes euigilaturi sunt.

15 Quod uero sponso dixit obuiam uenisse uirgines, sic intel-
 legendum puto, ut ex ipsis uirginibus constet ea quae dicitur
 sponsa, tamquam si omnibus christianis in ecclesiam concur-
 rentibus filii ad matrem concurrere dicantur, cum ipsis filiis
 congregatis constet ea quae dicitur mater. nunc ergo desponsata
 20 est ecclesia et uirgo est ad nuptias perducenda, id est cum se
 continet a corruptione saeculari; illo autem tempore nubet,
 quo uniuersa mortalitate praetereunte immortal conceptione
 fetatur. desponsauit, inquit, uos uni uiro uirginem
 castam exhibere, Christo; uos, inquit, uirginem, a
 25 plurali ad singularem concludens; ideo et uirgines dici possunt
 et uirgo. cur autem quinque dictae sunt, ut mihi uidetur,
 expositum est. sed uidemus nunc in aenigmate, tunc autem
 facie ad faciem; et nunc ex parte, tunc autem ex toto. ipsum
 autem in aenigmate et ex parte nunc in scripturis aliquid
 30 cernere, quod tamen sit secundum catholicam fidem, ex illo

23 II Cor. 11, 2

27 cf. I Cor. 13, 12

5 quia *G'PV*: qua *G*³ 6 intrent *G*: intret *PV* 9 ergo
V: itaque *P* 13 inueniatur *V*: inuenietur *GP* 14 qua *GP*²:
quia *PV* 19 ergo *V*: enim *GP* 20 perducenda *GV*: produ-
cenda *P* 23 uiro *GP*: uero *V* 29 enigmate *GPV*

pignore contingit, quod accepit uirgo ecclesia humili aduentu sponsi sui, quae illo ultimo aduentu, cum ueniet in claritate, nuptura est, cum iam facie ad faciem contuebitur. dedit enim nobis pignus spiritum, sicut dicit apostolus. et ideo ista expositio nihil certum intuetur, nisi ut secundum fidem sit, neque aliis praeiudicat, quae nihilominus secundum fidem esse potuerunt.

CCLXXVIII.

DE QVADRAGESIMA ET QVINQVAGESIMA. EX EODEM LIBRO
OCTOGINTA QVATTVOR QVAESTIONVM.

- 303 Omnis sapientia et disciplina est, quae ad homines erudiendos pertinet, creatorem creaturamque dinoscere et illum colere dominantem, istam subiectam fateri. est autem creator deus, ex quo omnia, per quem omnia, in quo omnia, et ideo trinitas pater et filius et spiritus sanctus est. creatura uero partim est inuisibilis, sicut animus, partim uisibilis, sicut corpus. inuisibili ternarius numerus tribuitur: quare diligere dominum tripliciter iubemur, ex toto corde, ex tota anima et ex tota mente; corpori quaternarius propter euidentissimam naturam eius, id est calidam et frigidam, humidam et siccam; uniuersae ergo creaturae septenarius. quapropter omnis disciplina dinoscens et discernens creatorem atque creaturam denario numero insinuat. quae disciplina quamdiu corporeis motibus temporaliter significatur, credendo constat et rerum gestarum uenientium atque transeuntium auctoritate quasi lacte paruulos nutrit, ut idoneos faciat contemplationi, quae non uenit et

4 cf. II Cor. 5, 5

14 cf. Rom. 11, 36

18 Matth. 22, 37

1 contigit *P* 2 cum ueniet *V*: conueniet *P* 6 nihilominus
V potuerunt *G¹P²V*: potuerint *G²P¹* 8 cap. CCXCIII *P*
CCXCV *Gv* 9 quingesima *P* 12 dinoscere *P* 16 par-
tim] patim *P* 18 ex toto corde *P*: ex toto corde et *G*; om. *MV*
anima (om. et) *G¹* 19 mente] mente ^{diligere} (diligere add. m. 2) *G*
post mente spatium uacuum 10 litt. in *M*, 17 fere litt. in *V*, in quo
scripsit *V²*: ex tota uirtute 21 septenarius *V*: sept. numerus *P*

transit, sed semper manet. in qua quisque narratis sibi rebus
 diuinitus temporaliter pro salute hominum gestis siue gerendis
 quae adhuc futura praedicantur, si permanserit in fide et pro-
 missa sperauerit et quae diuina auctoritas praecipit infatigabili
 5 caritate implere durauerit, recte agit uitam huius necessitatis
 et temporis, quae numero quadragesimo commendatur, quo-
 niam denarius numerus, qui totam insinuat disciplinam, quater
 ductus, id est numero, qui corpori tribuitur, multiplicatus,
 quia per motus corporales administratio geritur, quam dictum
 10 est fide constare, quadragesimum numerum conficit. ita im-
 petrat etiam stabilem et nullius temporis indigentem sapien-
 tiam, quae denario numero commendatur, ut ad quadraginta
 addantur decem, quia et partes aequales quadraginarii numeri
 simul ductae ad quinquaginta perueniunt; partes autem aequales
 15 habet quadraginarius numerus primo quadraginta in singulis,
 deinde uiginti in binis, deinde decem in quaternis, octo in
 quinis, quinque in octonis, quattuor in denis, duas in uicenis.
 unum ergo et II et IIII et V et VIII et X et XX simul
 ducta efficiunt quinquaginta. quapropter sicut quadragenarius
 20 numerus aequalibus suis partibus computatis parit amplius
 denarium, et fit quinquagenarius: sic tempus fidei rerum pro
 nostra salute gestarum et gerendarum cum aequalitate uitae
 actum impetrat intellectum stabilis sapientiae, ut non solum
 credendo sed etiam intellegendo disciplina firmetur.
 25 Et ideo quae nunc est ecclesia, quamuis filii dei simus,
 ante tamen quam appareat quid erimus, in laboribus et in
 afflictionibus agit et in ea iustus ex fide uiuit. nisi enim
 credideritis, inquit, non intellegetis. et hoc est tem-
 pus, quod ingemescimus et dolemus, expectantes redemptionem

27 cf. Rom. 1, 17 (Abac. 2, 4) Es. 7, 9 29 cf. Rom. 8, 23

5 agit *GPV*: agat *P*¹ 6 numero] in numero (i *add. m. 2*) *P*
 7 qui *GP*: quin *V* 9 amministratio *V* 10 quadragesimum
GP 13 quia *V*: qui *P* quadragenarii *GP* 15 quadrage-
 narius *GP* 17 duas *P*: duos *V* 19 ducta *V*: ducti *P*
 22 "qualitate (ae *add. m. 2*) *P* 23 impetrat *GP*: imperat *V*
 25 quae *V*: ea quae *GP* 29 quod *G¹PV*: quo *G*¹

corporis nostri, quod quadragesima celebratur. scimus autem, quia, cum apparuerit, similes illi erimus, quoniam uidebimus eum sicuti est: cum additur denarius quadragenario, ut non solum credere quae pertinent ad fidem, sed etiam perspicuam ueritatem intellegere mereamur. talis ecclesia, in qua nullus erit maeror, nulla permixtio malorum hominum, nulla iniquitas, sed laetitia et pax et gaudium, quinquagesimae celebratione praefiguratur. propterea posteaquam dominus noster resurrexit a mortuis, XL diebus peractis cum discipulis suis — eadem ipsa scilicet per hunc numerum¹⁰ insinuata temporali dispensatione, quae ad fidem pertinet — ascendit in caelum et decem aliis diebus peractis misit spiritum sanctum, id est ut non ad humana et temporalia, sed diuina atque aeterna contuenda quodam amoris et caritatis spiramento et incendio quadraginario denarius adderetur. et ideo iam hoc¹⁵ totum, id est quinquagenarius dierum numerus laetitiae celebratione signandus est.

Haec autem duo tempora, id est unum laboris et sollicitudinis, alterum gaudii et caritatis, etiam retibus missis in mare dominus noster significat. nam ante passionem de reticulo²⁰ dicitur misso in mare, quia tantum piscium ceperunt, ut uix ad litus trahendo perducerent, ut et retia rumperentur. non enim missa sunt in dextram partem; habet enim multos malos ecclesia huius temporis; neque in sinistram; habet etiam bonos, sed passim, ut permixtionem bonorum malorumque significet.²⁵ quod autem rupta sunt retia, caritate uiolata multas haereses

1 I Io. 3, 2

12 cf. Act. 1, 3. 9 et Act. 2, 1 sqq.

19 cf. Luc. 5, 6 sq.

6 maeror GP: memor V 8 propterea] add. P¹ 10 ipsa] ipsa V (m. 1 et 2) 11 pertinet (n ras.) P 13 diuina V: ad diuina GP 14 contuenda GP: et contuenda V 15 quinquagenario GP 19 gaudii et caritatis V: gaudii et securitatis GP

20 ante] ane (t add. m. 2) V 21 coeperunt V ut (u ex e corr. m. 2) P 23 dexteram GP 24 habet GV: habet ~~ras.~~ (enim ras.) P 25 bonorum malorumque V: malorum bonorumque GP significetur G

exisse significat. post resurrectionem uero, cum uellet ecclesiam
 futuri temporis praemonstrare, ubi omnes perfecti atque sancti
 futuri sunt, iussit mitti retia in dextram partem, et capti
 sunt ingentes pisces CLIII mirantibus discipulis, quod, cum
 5 magni essent, retia non sunt disrupta. horum magnitudo
 magnitudinem sapientiae iustitiaeque significat, numerus uero
 ipsam disciplinam et temporali dispensatione et aeterna re-
 generatione perfectam, quam diximus quinquagenario numero
 commendari. quia enim non opus erit tunc corporalibus adiu-
 10 mentis et animo continebitur fides atque sapientia — quia animo
 ternarium numerum tributum diximus — quinquaginta ducimus
 ter: fiunt CL. cui numero trinitas additur, quia omnis ista per-
 fectio in nomine patris et filii et spiritus sancti consecrata est;
 ita fiunt CLIII, qui numerus piscium ad dextram partem cap-
 15 torum inuenitur.

CCLXXVIII.

DE EO QVOD DICIT APOSTOLVS: INVICEM ONERA VESTRA
 PORTATE. EX EODEM LIBRO QVAESTIONVM LXXXIII.

Quia ueteris testamenti custodia timorem habebat, non 304
 20 potuit apertius significari noui testamenti donum esse caritatem
 quam hoc loco, ubi apostolus dicit: inuicem onera uestra
 portate, et sic adimplebitis legem Christi. hanc enim
 legem Christi dicere intellegitur, qua ipse dominus praecipit,
 ut nos inuicem diligamus, tantum in ea sententia praecepti
 25 pondus constituens, ut diceret: in hoc cognoscitur, quo-
 niam discipuli mei estis, si uos inuicem diligatis.
 huius autem dilectionis officium est: inuicem onera uestra
 portate. sed hoc officium non est sempiternum; perducet

3 cf. Io. 21, 6 et 11 17 (21. 27) Gal. 6, 2 25 Io. 13, 35

2 sancti futuri *G¹P: sanctificaturi *G¹* futuri (*om.* sancti) *V*
 3 retia *GP*: retiam *V* dextram *GP* 5 magni *V*: tam magni
GP 8 perfectam *G*: perfecta *PV* 12 fiunt *V*: et fiunt *GP*
 16 cap. CCXCIII *P* CCXCVI *Gv* 18 LXXXIII quæst *P*
 27 onera (*h ras.*) *P* 28 portate *G¹PV*: portare *G¹* sempi-
 ternum *GP*: serpentium *MV**

sane ad beatitudinem sempiternam, in qua nulla erunt onera nostra, quae inuicem portare iubeamur. nunc uero, cum in hac uita, id est in hac uia sumus, onera nostra portemus, ut ad eam uitam, quae caret omni onere, perueniamus. sicut enim de ceruis nonnulli talium cognitionum studiosi scripserunt, cum fretum ad insulas transeunt pascuorum gratia, sic se ordinant, ut onera capitum suorum, quae gestant in cornibus, superinuicem portent, ita ut posterior super anteriorem ceruice proiecta caput collocet, et quia necesse est unum esse, qui ceteros praecedens non ante se habeat cui caput inclinet, uicibus¹⁴ dicuntur id agere, ut lassatus sui capitis onere ille qui praecedit post omnes redeat et ei succedat cuius ferebat caput, cum ipse praeiret: ita inuicem onera sua portantes fretum transeunt, donec ueniant ad terrae stabilitatem. istam ceruorum naturam fortasse intenderit Salomon, cum ait: ceruus¹⁵ amicitiae et pullus gratiarum tuarum colloquatur tecum. nihil enim sic probat amicum quemadmodum oneris amici portatio.

Nec tamen inuicem portaremus onera nostra, si unum tempus esset infirmitatis amborum, qui onera sua sustinent, aut²⁰ unum infirmitatis genus; sed diuersa tempora et diuersa genera infirmitatis faciunt, ut onera nostra inuicem portare ualeamus. uerbi gratia, iram fratris tunc portabis, cum tu aduersus eum non irasceris, ut rursum eo tempore, quo te ira praeoccupauerit, ille te lenitate et tranquillitate supportet. hoc exemplum ad²³ id pertinet, cum diuersa sunt onera portantium onera sua, quamuis ipsa non sit infirmitas; in ambobus enim ab inuicem ira portatur. ad diuersum autem infirmitatis genus aliud exemplum uidendum est; ueluti si quis in se loquacitatem uicerit

5 cf. Plin. n. h. 8, 32, 114

15 Prou. 5, 19

5 studiosae *P* 6 insulas *P¹V*: insulam *P¹* pascuorum *G¹*
PV: pascuarum *G¹* 7 capitum *GP*: papitum *V* 8 ceruicem
G¹P¹ 9 esse *V*: necesse (*eras.*) *P* 15 intenderit *G¹PV*: inten-
derat *G¹* 20 sustinet *P* 23 aduersum *P* 25 te lenitate
V: de lenitate *P* 26 sunt onera *P¹V*: onera sint *G* sint (*om. onera*) *P¹*
sunt tempora *a* portantium] *om. P¹* 28 autem *GP*: enim *V*

et pertinaciam nondum uicerit, alius uero adhuc loquax, sed iam pertinax non sit, debet ille huius loquacitatem et iste illius pertinaciam, donec illud in illo et hoc in isto sanetur, caritate portare. par quippe infirmitas in duobus si uno accadat tempore, tolerare se inuicem non ualent, cum aduersum se intenditur. nam aduersus aliquem tertium et duo irati sibi conueniunt et se tolerant, quamquam nec tolerare se inuicem <dicendi sunt, sed potius se inuicem> consolari. sicut et tristes de re una magis se portant et quasi incumbunt sibi, quam si unus tristis esset et alius gauderet; si autem aduersum se tristes sint, prorsus se tolerare non possunt. et ideo in huius modi affectionibus suscipienda est aliquantulum ipsa aegritudo, de qua uis per te alium liberari, et sic suscipienda, ut ad auxilium, non ad aequalitatem miseriae ualeat, quemadmodum se inclinat qui manum iacenti porrigit. non enim se proicit, ut ambo iaceant, sed incuruat tamen, ut iacentem erigat.

Neque ulla res officiosum istum laborem ad portanda onera aliorum facit libenter impendi, nisi cum cogitamus, quanta pro nobis pertulerit dominus. hinc enim admonens ait apostolus: hoc sentite in uobis quod et in Christo Iesu, qui cum in forma dei esset, non rapinam arbitratus est esse se aequalem deo, sed semetipsum exinaniuit formam serui accipiens, in similitudine hominum factus, et habitu inuentus ut homo humiliauit semetipsum, factus oboediens usque ad mortem, mortem autem crucis. superius autem dixerat: non quae sua sunt unusquisque intendentes, sed quae aliorum. huic sententiae contexuit quod dictum est; nam ita sequitur: hoc sentite in uobis quod et in Christo Iesu, ad hoc dumtaxat, ut, quemadmodum ille in eo quod uerbum caro factum est et habitauit in nobis, et sine pec-

20 Philipp. 2, 5 sqq.

26 Philipp. 2, 4

31 cf. Io. 1, 14

7 dicendi sunt—inuicem *a: om. GPV* 12 suscipienda *GP:*
suscipiendas V 16 tamen *PV: tantum a* 17 ulla *GP: illa V*
 23 similitudine *V (cf. 729, 8): similitudinem GP* 26 superius autem
V: superius enim GP 27 intendentes *G¹PV: intendens G¹*
 31 et sine] sine (*eras. et*) *P*

cato cum esset, peccata nostra suscepit, non attendit sua. sed nostra, ita et nos libenter ad eius imitationem inuicem onera nostra portemus.

Huic enim cogitationi accedit etiam illa cogitatio, quia ille suscepit hominem, nos autem homines sumus et considerare debemus, quod aegritudinem siue animi siue corporis, quam in homine alio uidemus, etiam nos habere potuimus aut possumus. hoc ergo exhibeamus ei cuius infirmitatem portare uolumus, quod ab illo nobis uellemus exhiberi, si forte nos in ea essemus et ipse non esset. ad hoc pertinet quod ipse¹⁰ apostolus ait: omnibus omnia factus sum, ut omnes lucri facerem. cogitando scilicet in eo uitio etiam se esse potuisse, unde cupiebat alium liberari, compatiendo potius id agebat, non mentiendo, sicut quidam suspicantur, et hi maxime qui mendaciis defendendis, quae negare non possunt,¹⁵ alicuius magni exempli patrocinium requirunt.

Deinde etiam illud cogitandum, nullum esse hominem, qui non possit habere aliquod bonum, quod tu nondum habes, etiam si lateat, in quo sine dubio possit esse superior. quae cogitatio ad contundendam et edomandam superbiam ualet, ne arbitraris, quoniam tua quaedam bona eminent et apparent, ideo alterum nulla habere, quae lateant, et fortasse maioris ponderis bona, quibus te superat nescientem. non enim falli nos aut adulatione potius uti apostolus iubet, cum dicit: nihil per contentionem neque per inanem gloriam, sed in humilitate mentis alter alterum existimantes superiorem sibi. non hoc ita debemus existimare, ut non existimemus, sed nos existimare fingamus, sed uere existimemus posse

11 I Cor. 9, 22

24 Philipp. 2, 3

4 enim V: om. GP cogitatio GP: cogitatio V 7 alio PV:
aliquo G uidemus (e ex i corr. m. 2) P 13 cupiebat GP:
cupiebam V liberare P compatiendo V: compatiendo enim
GP 15 mendaciis V: mendaciis suis P 20 contundendam P:
contuendam GV ne] ne* (c ras.) P 21 nulla GP: nullam
V (m. 1 et 2) 23 adolatione V 24 uti V: ut P 27 existi-
memus] exstitemus V 28 sed nos—existimemus GP: om. V
sed nos G'P: et nos G'

esse aliquid occultum in alio, quo nobis superior, etiam si bonum nostrum, quo illo uidemur superiores esse, non sit occultum. istae cogitationes deprimentes superbiam et augentes caritatem faciunt onera fraterna inuicem non solum aequo animo sed etiam libentissime sustineri. nullo modo enim de quoquam homine incognito ferenda sententia est, et nemo nisi per amicitiam cognoscitur. et ideo amicorum mala firmiter sustinemus, quia bona eorum nos delectant et tenent.

Nullius utique repudianda est amicitia sese ingerentis ad amicitiam copulandam, non ut statim recipiatur, sed ut recipiendus optetur atque ita tractetur, ut recipi possit. illum enim receptum in amicitias possumus dicere, cui omnia nostra consilia refundere audemus. et si quisquam est, qui se non audet ingerere ad amicitiam faciendam, cum aliquo nostro temporali honore aut dignitate reuocatur, descendendum est ad eum et offerendum illi quadam comitate et submissione animi quod per se ipse non audet. sane quamuis rarius, tamen aliquoties accidit, ut eius quem uolumus in amicitiam recipere prius nobis innotescant mala quam bona, quibus offensus et quemadmodum percussus relinquimus eum et ad bonorum eius, quae forte occultiora sunt, indagacionem non peruenimus. admonet itaque dominus Iesus Christus, qui nos uult effici imitatores suos, ut eius infirma toleremus, ut ad quaedam sana, in quorum delectatione adquiescamus, per caritatis tolerantiam perducamur. ait enim: non est opus sanis medicus, sed aegrotantibus. ideoque si propter Christi caritatem etiam eum qui omni ex parte fortassis aegrotat repellere ab animo non debemus, quoniam sanari potest per

25 Matth. 9, 12

1 esse] <i>om.</i> <i>P</i>	superior <i>G'PV</i> : "superior <i>G</i> ³	3 et au-
gentes] adaugentes <i>P</i>	5 sustinere <i>P</i>	enim <i>V</i> : autem <i>GP</i>
9 utique <i>V</i> : itaque <i>GP</i>	ingerentis <i>V</i> : in gerendis <i>P</i>	11 possit
(i ex e corr. m. 2) <i>P</i>	12 receptum <i>V</i> : praeceptum <i>P</i>	amic-
tias <i>V</i> : amicitiam <i>GP</i>	13 audemus <i>P</i> ² <i>V</i> : audeamus <i>G</i>	audiamus
<i>P</i> ¹	16 comitate <i>GP</i> : comitata <i>V</i>	summissione <i>V</i>
quoties <i>GP</i>	20 quemammodum <i>V</i> : quodam modo <i>GP</i>	18 ali-

uerbum dei, quanto minus eum qui propter nos uideri potest totus aegrotus, quia quaedam eius saucia in primo ingressu amicitiae non potuimus sustinere et, quod est grauius, cum offensione animi de toto homine ausi sumus temerariam praëiudicii ferre sententiam, non timentes quod dictum est: ⁵ nolite iudicare, ne iudicemini, et: qua mensura mensi fueritis, remetietur uobis. saepe autem illa quae bona sunt prius apparent; in quibus etiam temerarium beniuolentiae iudicium cauendum est, ne, cum totum bonum putaueris, ea quae postea mala apparuerint securum et impa- ¹⁰ ratum te inueniant et grauius offendant, ut eum quem temere dilexeras, acerbius oderis. quod nefas est, quia etiam si nulla eius bona praecederent et haec quae post apparuerant mala prius eminent, toleranda tamen erant, donec omnia cum illo ageres, quibus talia sanari solent; quanto magis, cum ea ¹⁵ bona praecesserunt, quae tamquam pignera nos debent ad posteriora toleranda constringere?

Ipsa est ergo lex Christi, ut inuicem onera nostra portemus. Christum autem diligendo facile sustinemus infirmitatem alterius, etiam quem nondum propter sua bona diligimus. cogi- ²⁰ tamus enim, quia ille quem diligimus, dominus propter eum mortuus est. quam caritatem nobis apostolus Paulus ingessit, cum diceret: et peribit infirmus in tua scientia frater, propter quem Christus mortuus est, ut, si illum infirmum propter uitium, quo infirmus est, minus diligimus, illum ²⁵ in eo consideremus qui mortuus est propter ipsum. Christum autem non diligere, non infirmitas, sed mors est. quapropter ingenti cura et implorata dei misericordia cogitandum est, ne Christum neglegamus propter infirmum, cum infirmum debeamus diligere propter Christum. 30

6 Matth. 7, 1 et 2

23 I Cor. 8, 11

1 propter nos *GPV*: propterea nobis *a* 6 qua *V*: in qua
GP mensura *G¹PV*: mensa *G¹* 7 remetietur *V*: in ea reme-
tietur *G* in ea remetietur (n ras.) *P* 9 beneuolentiae *GP*
12 acerbius *V* 13 et *a*: om. *PV* apparuerunt *P* 16 pignera
V: pignora *GP* 23 et *V*: om. *P* 25 quo *a*: quod *V* in quo
GP 29 ne *PV*: ne nos *G*

CCLXXX.

DE HAERESI PELAGIANA. EX LIBRO DE HAERESIBVS AD
QVODVVLTVDEVM DIACONVM, SVB TITVLO LXXXVIII.

Pelagianorum est haeresis hoc tempore omnium recentissima, 305
5a Pelagio monacho exorta. quem magistrum Caelestius sic
secutus est, ut sectatores eorum Caelestiani etiam nuncupen-
tur. hi dei gratiae, qua praedestinati sumus in adoptionem
filiorum per Iesum Christum in ipsum et qua eruimur de pote-
state tenebrarum, ut in eum credamus atque in regnum ipsius
10 transferamur — propter quod ait: nemo uenit ad me,
nisi fuerit ei datum a patre meo — et qua diffunditur
caritas in cordibus nostris, ut fides per dilectionem operetur,
in tantum inimici sunt, ut sine hac credant posse hominem
facere omnia diuina mandata, cum, si hoc uerum esset, fru-
15 stra dominus dixisse uideretur: sine me nihil potestis
facere. denique Pelagius a fratribus increpatus, quod nihil
tribueret adiutorio gratiae dei ad eius mandata facienda, cor-
rectioni eorum hactenus cessit, ut non eam libero arbitrio
praeponeret, sed infideli calliditate subponeret, dicens ad hoc
20 eam dari hominibus, ut quae facere per liberum iubentur
arbitrium facilius possint implere per gratiam. dicendo utique:
„ut facilius possint“ uoluit credi, etiam si difficilior, tamen
posse homines sine gratia diuina facere iussa diuina. illam uero
gratiam dei, sine qua nihil boni possumus facere, non esse
25 dicunt nisi in libero arbitrio, quod nullis suis praecedentibus
meritis ab illo accepit nostra natura, ad hoc tantum existimantes
ipso adiuvante per suam legem atque doctrinam, ut discamus

7 cf. Eph. 1, 5 8 cf. Col. 1, 13 10 Io. 6, 65 12 cf.
Rom. 5, 5 cf. Gal. 5, 6 15 Io. 15, 5

1 cap. CCLXXX. (I ras.) V: CCXCV P CCXCVII Gv 3 sub
MV: quae est sub P 8 eruimur GM²P: erimur M¹V¹ erimur
(pi add. m. 2) V¹ 13 hac GP: hoc V posse hominem credant
GP 17 correctioni V: correctioni GP 18 actenus G
19 supponeret P 26 accepit P¹V: accipit P¹ existimantes GPV:
om. a 27 ipso] ab ipso (ab add. m. 2) G

VIII.

57

quae facere et quae sperare debeamus, non autem ad hoc, per donum spiritus sui ut quae didicerimus esse facienda faciamus. ac per hoc diuinitus nobis dari scientiam confitentur, qua ignorantia pellitur, caritatem autem dari negant, qua pie uiuitur, ut scilicet, cum sit dei donum scientia, quae sine caritate inflat, non sit dei donum ipsa caritas, quae, ut scientia non inflat, aedificat. destruunt etiam orationes, quas facit ecclesia siue pro infidelibus et doctrinae dei resistentibus, ut conuertantur ad eum, siue pro fidelibus, ut augeatur in eis fides et perseuerent in eo. haec quippe non ab ipso accipere, sed a se ipsis homines habere contendunt, gratiam dei, qua liberamur ab impietate, dicentes secundum merita nostra dari. quod quidem Pelagius, in episcopali iudicio Palaestino damnari metuens, damnare compulsus est, sed in posterioribus suis scriptis hoc inuenitur docere. in id etiam progrediuntur, ut dicant uitam iustorum in hoc saeculo nullum omnino habere peccatum et ex his ecclesiam Christi in hac mortalitate perfici, ut sit omnino sine macula et ruga, quasi non sit Christi ecclesia, quae toto terrarum orbe clamat ad deum: dimitte nobis debita nostra. paruulos etiam negant secundum Adam carnaliter natos contagium mortis prima natiuitate contrahere. sic enim eos sine ullo peccati originalis uinculo asserunt nasci, ut prorsus non sit quod eis oporteat secunda natiuitate dimitti, sed eos propterea baptizari, ut regeneratione adoptati admittantur ad regnum dei, de bono in melius translati, non ista regeneratione ab aliquo malo obligationis ueteris absoluti. nam etiam si non baptizentur, promittunt eis extra regnum quidem dei, sed tamen aeternam et beatam quandam uitam suam. ipsum quoque Adam dicunt, etiam si non peccasset, fuisse corpore moriturum, neque ita mortuum merito culpae, sed condicione naturae. obiciuntur eis et alia nonnulla,

6 cf. I Cor. 8, 1

18 cf. Eph. 5, 27

19 Matth. 6, 12

7 etiam V: et P 10 eo (sc. deo) G¹PV: ea G¹ 13 palestino
 V 16 habere omnino P 17 his] is P ecclesiam GP: ecclesia
 V 26 ab GP: ubi V 27 baptizantur P 29 si non peccasset — moriturum GP: om. MV peccasset (n ras.) P

sed ista sunt maxime, quibus intelleguntur etiam illa uel cuncta uel paene cuncta pendere.

CCLXXXI.

ITEM DE EADEM PELAGIANORVM HAERESI. EX SERMONE AD POPVLVM.

5 Illa duo: dimitte nobis debita nostra, sicut et 306
nos dimittimus debitoribus nostris et: ne nos inferas in temtationem quando Pelagianis obiciuntur, quid eos putatis respondere? horruī, fratres mei, quando audiui.
10 ego quidem non audiui auribus meis, sed sanctus frater et coepiscopus meus Vrbanus noster, qui hic presbyter fuit et modo est Siccensis episcopus, cum remeasset ab urbe Roma et ibi cum quodam talia sentiente confligeret uel se confixisse referret, cum urgueretur pondere orationis dominicae — ur-
15 guebatur enim eum et dicebat: „si in nostra potestate est non peccare et in nostra potestate est omnes peccatorum temtationes solis uoluntatis nostrae uiribus superare, quare deo dicimus: ne nos inferas in temtationem?“ — quid eum putatis respondisse? „rogamus“ inquit „deum, ne nos inferat
20 in temtationem, ne aliquid mali patiamur, quod non habemus in potestate, ne ruam de equo et ne frangam pedem, ne latro me interficiat et quid huius modi. haec enim“ inquit „non habeo in potestate: nam uincere temtationes peccatorum meorum si uolo, et possum, nec dei adiutorio possum.“
25 Videtis, fratres, quam maligna haeresis. uidetis, quemadmodum omnes horretis. cauete, ne capiamini. noui enim calliditates et tergiversationes hominum impiorum auersorum a

6 Matth. 6, 12 sq.

1 maxime (a add. m. 2) G quibus V: ex quibus a et ex quibus GP 3 cap. CCLXXXI. (I ras.) V: CCXCVI P CCXCVIII Gv
8 pelagianis obiciuntur P²V: pelagiani subiciuntur P¹ 18 in tem-
ptationem inferas P 19 inferat V: inferas GP 25 maligna]
magna P uidetis quemadmodum—horretis GP: om. MV quemam-
modum (quem in ras. a m. 2) G 26 horretis (h add. m. 2) P

ueritate et, quia iam in suas sententias acciderunt, uinci nolentium; uidete, obsecro uos. ecce enim inuenit quod diceret, ideo nos dicere: ne nos inferas in temptationem, ne aliquid nobis contingat quod non habemus in potestate secundum corporis temptationem. inde ergo dicebat dominus: uigilate et orate, ne intretis in temptationem? hoc dicebat: uigilate et orate, ne pedem frangatis aut ne caput doleatis aut ne in damnum incurratis? non hoc dicebat. sed quid dicebat? quod Petro dixit: rogaui pro te, ne deficiat fides tua, rogaui, inquit, pro te, dicit deus homini, dominus seruo, magister discipulo, medicus aegroto: rogaui pro te. quid ne deficiat? quid? manus tua, pes tuus, oculus tuus, lingua tua, aliqua paralysis, id est dissolutio membrorum? non, sed ne deficiat fides tua. secundum istos in potestate habemus, ne deficiat fides nostra.

15

Quare pro nobis rogatur deus, ut concedat rogare nobis quod isti dicunt nos non debere a sempiterna maiestate, sed habere in potestate. benedictiones, fratres mei, benedictiones nostras, quas super uos facimus, euacuant, exinaniunt, elidunt. audistis me, credo, fratres mei, quando dico: conuersi ad dominum benedicamus nomen eius, det nobis perseuerare in mandatis suis, ambulare in uia recta eruditionis suae, placere illi in omni opere bono et cetera talia. prorsus, inquit, hoc totum in potestate nostra est constitutum. ergo nos inaniter talia uobis optamus. defendamus nos et uos, ne et nos sine causa benedicamus et uos sine causa amen suscribatis. fratres mei, amen uestrum suscriptio uestra est, consensio uestra est,

3 Matth. 6, 13

5 Matth. 26, 41

9 Luc. 22, 32

1 suas PV: sua G acciderunt V: *ceciderunt (a ras.) G ceciderunt P uinci GV: uinculo P nolentium] neglegentium P

2 uite (de add. m. 2) P ecce enim PV: etenim G quod (o ex i corr. m. 2) P 13 paralysis PV: paralyti a dissolutio PV: dissolutione a 16 rogare nobis V: rogare pro nobis P 17 magestate GP sed habere in potestate GP: om. MV 19 auditis P 22 recta GP: rectae V e-ruditionis V 26 subscribatis GP 27 subscriptio GP

adstipulatio uestra est. ne forte aliqui ipsorum et nos condemnent
et uos, defendamus nos de apostolo Paulo, uideamus, si talia
optauit plebi suae — audite quid dixerit — qualia oramus
super uos. audite, quid dixerit quodam loco. rem breuem dico.
5 quid dicis, o noue haeretice, quicumque me audis, si praesens
es? quid dicis? quia non peccare in potestate sic habemus, ut
hoc sine adiutorio diuinae gratiae implere possimus? hoc dicis?
„hoc“ inquit. ergo in potestate habemus non peccare sine adiu-
torio dei? „plane“ inquit; „liberum arbitrium nostrum ad hoc no-
10 bis sufficit.“ quid est ergo, quod ait apostolus scribens ad Corin-
thios? oramus ad deum, ne quid faciat mali. atten-
distis, audistis, accepistis et, quia manifestissimum est, sine
dubio intellexistis quid orauit apostolus. oramus, inquit,
ad deum, ne quid faciat mali. poterat dicere: monemus
15 nos, ne quid faciat mali, docemus uos, ne quid faci-
atis mali, iubemus uobis, praecipimus uobis. quod quidem si
diceret, certum diceret, quia et uoluntas nostra agit aliquid;
non enim uoluntas nostra nihil agit. sola non sufficit. maluit
tamen dicere: oramus, ut ipsam gratiam commendaret, ut
20 intellegerent illi, quando non faciunt aliquid mali, non sola
sua uoluntate se uitare malum, sed adiutorio dei implere quod
iustum est.

Ergo, fratres, quando praecipitur, agnoscite uoluntatis arbi-
trium, quando oratur quod praecipitur, agnoscite gratiae bene-
25 ficiū. utrumque enim in scripturis habes: et praecipitur et
oratur. quod praecipitur, hoc oratur. uidete quid dico. prae-
cipitur, ut intellegamus. quomodo praecipitur, ut intellegamus?
nolite esse sicut equus et mulus, non habentes in-
tellectum. audistis, quia iustum est; pete, ut possis implere
30 quod iustum est. „quomodo“ inquis „peto?“ audi scripturam.

11 II Cor. 13, 7

28 Ps. 31, 9

1 condemnet *GP* 3 plebi* (s *ras.*) *P* 10 sufficit *P¹V*:
sufficiet *P²* 14 deum] dominum *P* poterat dicere — 15 mali *GP*:
om. *MV* poterat *P*: propterea *G¹* praeterea *G²* dicere] diceret
G² 20 sola *GV*: solum *P* 27 quomodo praecipitur (percipitur
P) ut intellegamus *PV*: om. *G* 29 quia *P¹V*: quod *P²*

quid tibi iussum est? nolite esse sicut equus et mulus, non habentes intellectum. quia iussum est, agnouisti uoluntatem. audi, quia oratur, ut agnoscas gratiam: da mihi intellectum, ut discam mandata tua. iussum est, ut habeamus sapientiam: quia iussum est, lego. „ubi legis?“ inquit. 1 audite: qui insipientes estis in populo, et stulti aliquando sapite. iam ille quid dicit? uides, quomodo nobis praecipit deus, ut sapiamus. ergo sapientia in nostra est potestate? iam dixi, praeceptum audiui, uoluntatem cognoui. audi orationem, ut gratiam tu possis agnoscere. de sapientia 10 agitur, quae iussa est nobis. audiamus, quid dicat apostolus Iacobus: si quis autem uestrum indiget sapientia, postulet a deo, qui dat omnibus affluenter. iubetur nobis continentia. ubi iubetur? apostolus ad Timotheum: contine te ipsum. iussio est, praeceptio est; audiendum est, 15 faciendum est. sed nisi deus adiuuet, remanemus. conamur quidem facere uoluntate et nititur aliquid uoluntas; non praesumat potestas, nisi adiuuetur infirmitas. certe enim iussum est: contine te ipsum. audi alium locum scripturae: et cum scirem, inquit, quia nemo potest esse continens, 20 nisi deus det, et hoc ipsum erat sapientiae, scire cuius esset hoc donum. et quid, inquit, feci? adii dominum et deprecatus sum. quid opus est multa percurrere, fratres mei? quidquid nobis iubetur, orandum est, ut impleatur: sed non sic, ut dimittamus nos et quomodo aegri iaceamus supini et dicamus: pluat deus escas super facies nostras, ut prorsus nos nihil agere uelimus et, cum esca 25 compluta fuerit super os nostrum, dicamus: etiam deus gluttiat de nobis. aliquid et nos agere debemus. studere debemus,

1 Ps. 31, 9 3 Ps. 118, 73 6 Ps. 93, 8 12 Iac. 1, 5
14 (et 19) I Tim. 5, 22 19 Sap. 8, 21

2 agnouisti *V*: agnouimus *P* 6 estis *V*: estis et stulti *P*
8 praecipit *V*: praecepit *GP* 12 sapientia *P*: sapientiam *GV* (*cf.*
p. 906, 11) 13 affluenter *V* 17 uoluntate *P*²*V*: uoluntatem *P*¹
20 esse potest *GP* 21 sapientiae *V*: sapientia *GP* 24 quidquid
V: in eo quod non potuerimus quicquid *P* 27 agere *GP*: age *V*

conari debemus et in eo gratias agere in quo potuerimus, in eo quod non potuerimus orare. quando gratias agis, caues, ne damneris ingratus; quando autem quod nondum habes petis, caues, ne remaneas inanis, quia impeditis.

Cogitate ergo ista, fratres mei: quisquis ad uos accesserit et dixerit uobis: „quid ergo nos faciemus? nihil habemus in potestate, nisi deus det omnia? ergo non nos coronabit deus, sed se coronabit,“ iam uidetis, quia de illa uena uenit. uena est, sed uenenum habet; percussa est enim a serpente, sana non
10 est. hoc agit enim hodie satanas, quomodo per uenena haereticorum eiciat de ecclesia, sicut tunc per uenena serpentis eiecit de paradiso. illum nemo dicat absolutum esse ab episcopis. absoluta est, sed confessio quasi correctio ipsa est absoluta, quia ea quae dixit ante episcopos catholica uideban-
15 tur, quae autem scripsit in libris suis episcopi, qui absoluerunt, nescierunt. et forsitan correctus est. desperare enim de homine non debemus, qui forte fidei catholicae adiungi se maluit et ad eius gratiam auxiliumque confugit. forte hoc factum sit. tamen non haeresis est absoluta, sed homo
20 haerese[m] negans.

CCLXXXII.

QVOD MVNDVM DEVS PROPTER GRATIAM SALVET, PROPTER LIBERV[UM] ARBITRIV[UM] IVDICET. EX EPISTVLA AD VALENTINVM MONACHVM.

25 Obsecro uos, fratres, sicut Corinthios obsecrauit apo-307
stolus, per nomen domini nostri Iesu Christi, ut id

25 I Cor. 1, 10

2 in eo quod non potuerimus] *om.* P¹ caues P: cauis V (*cf.*
Rösch p. 283) caue G 3 ingratis G¹ 4 caues P: cauis V
caue G 6 faciemus V: facimus GP nihil V: si nihil GP
post habemus *ras.* 5 *litt.* (habem' *ras.*?) P 7 potestatem V 8 coro-
nauit V 10 enim agit GP 11 uenena G²P: uena G¹V
13 correctio P²V: correptio P¹ 19 haeresis V: de haeresi. (m *ras.*)
P 20 haerese[m] V: haeresim GP 21 *cap.* CCXCVII P CCXCVIII
Gv 22 quod G²MPV: quo G¹ 23 ualentinum GP: ualentinianum
MV 26 id G²V: *om.* G¹P

ipsum dicatis omnes et non sint in uobis schismata. primo enim dominus Iesus, sicut scriptum est in euangelio Iohannis apostoli, non uenit iudicare mundum, sed ut saluaretur per ipsum mundus. postea uero, sicut scribit apostolus Paulus, iudicabit deus mundum, ⁵ quando uenturus est, sicut tota ecclesia in symbolo confitetur, iudicare uiuos et mortuos. si ergo non est dei gratia, quomodo saluat mundum? et si non est liberum arbitrium, quomodo iudicat mundum?

Prohibet apostolus dicens: nemo gloriatur in homine, ¹⁰ et alio loco: qui gloriatur, in domino gloriatur. illi uero haeretici se ipsos a se ipsis iustos fieri putantes, quasi hoc eis deus non dederit, sed ipsi sibi, non utique in domino, sed in semet ipsis gloriantur. talibus dicit apostolus: quis enim te discernit? quod ideo dicit, quia de massa illius ¹⁵ perditionis, quae facta est ex Adam, non discernit hominem, ut eum faciat uas in honorem, non in contumeliam, nisi deus. sed quoniam homo carnalis et inaniter inflatus, cum audisset: quis enim te discernit? posset respondere uel uoce uel cogitatione et dicere: „discernit me fides mea“, „discernit me oratio mea“, „discernit me iustitia mea“: mox apostolus occurrit cogitationibus eius et dixit: quid enim habes, quod non accepisti? si autem accepisti, quid gloriaris, quasi non acceperis? sic enim gloriantur, quasi non acceperint, qui se a se ipsis iustificari putant ac per hoc in se ²⁰ ipsi, non in domino gloriantur.

Dicunt gratiam dei secundum merita nostra dari. quod omnino falsissimum est, non quia nullum est meritum uel bonum piorum uel malum impiorum; alioquin quomodo iudi-

3 Io. 3, 17 5 Rom. 3, 6 10 I Cor. 3, 21 11 I Cor.
1, 31 14 (et 22) I Cor. 4, 7

3 iudicare *V*: ut iudicaret *G* ut iudiret (ca *add. m. 2*) *P* 4 mundus
per ipsum *GP* 11 gloriatur *V*: gloriatur inquit *GP* 13 deus
non *V*: non deus *GP* 24 acciperis *V* sic *G¹PV*: si *G¹*
29 piorum *GV*: priorum *P* iudicabit (b *ex u corr. m. 2*) *P*

cabit deus mundum? sed misericordiae gratia dei conuertit hominem, de qua psalmus dicit: deus meus, misericordia mea, et: misericordia eius praeueniet me, ut iustificetur impius, hoc est ex impio fiat iustus et incipiat habere meritum bonum, quod dominus coronabit, quando iudicabitur mundus.

Ipsa est enim quaestio de gratia dei, quae fecit, ut homines non intelligentes putarent apostolum Paulum dicere: faciamus mala, ut ueniant bona. unde apostolus Petrus
 10 in secunda epistula sua: quapropter, inquit, carissimi, haec exspectantes satis agite inuiolati et immaculati apud deum reperiri in pace et domini nostri patientiam salutem existimare, sicut et dilectissimus frater noster Paulus secundum eam quae data
 15 est ei sapientiam scripsit uobis, ut in omnibus epistulis, loquens in eis de his in quibus sunt quaedam difficilia intellectu, quae indocti et instabiles homines peruertunt, sicut et ceteras scripturas, ad proprium suum interitum.

20 Cauete ergo quod tantus apostolus tantum terribiliter dicit, et ubi sentitis non uos intellegere, interim credite diuinis eloquiis, quia et liberum hominis arbitrium et gratia dei, sine cuius adiutorio liberum arbitrium nec conuerti potest ad deum nec proficere in deum, et quod pie creditis, ut etiam
 25 sapienter intellegatis, orate. et ad hoc ipsum enim, id est ut sapienter intellegamus, est utique liberum arbitrium. nisi enim libero arbitrio intellegeremus atque saperemus, non nobis prae-

2 Ps. 58, 18 3 Ps. 58, 11 9 Rom. 3, 8 10 II Petr. 3, 14

1 misericordiae *V*: misericordia et *GP* 3 mea et misericordia
V: *om.* *GP* 9 unde *V*: unde et *P* 12 domini nostri *PV*:
 domini non *G*¹ in domini *G*³ 13 patientiam *PV*: patientia *G*³
 potentiam *G*¹ existimare *MP*³*V*: existimate *G*³*P*¹ existimantes
*G*¹ 14 eam *G*²*P*: ea *MV*; *om.* *G*¹ 15 scribsi *M* ut *G*¹
*P*¹*MV*: ut et *G*¹*P*¹ 20 tantum *MV*: tam *GP* 22 liberum *M*
PV: 1. est *a* et gratia—arbitrium] *add. M*² in *mg.* 23 adiutorium
*M*² 27 intellegerimus *MV*

ciperetur dicente scriptura: intellegite ergo qui insipientes estis in populo, et stulti aliquando sapite. eo ipso quippe quo praeceptum atque imperatum est, ut intellegamus atque sapiamus, oboedientiam nostram requirit, quae nulla potest esse sine libero arbitrio. sed si posset hoc ipsum, sine adiutorio gratiae fieri per liberum arbitrium, ut intellegeremus atque saperemus, non diceretur deo: da mihi intellectum, ut discam mandata tua, neque in euangelio scriptum esset: tunc aperuit illis sensum, ut intellegerent scripturas, nec Iacobus apostolus: si quis indiget, diceret, sapientia, postulet a deo, qui dat omnibus affluenter et non impropere, et dabitur ei.

Quapropter, dilectissimi, quicumque dicit: „uoluntas mea mihi sufficit ad facienda opera bona“, declinat in dextram. sed rursus illi qui putant bonam uitam esse deserendam, quando audiunt sic dei gratiam praedicari, ut et credatur et intellegatur uoluntates hominum ipsa ex malis bonas facere, ipsa etiam quas fecerit custodire, et propterea dicunt: faciamus mala, ut ueniant bona, in sinistram declinant. ideo uobis dixi: non declinetis in dextram neque in sinistram, hoc est nec sic defendatis liberum arbitrium, ut ei bona opera sine dei gratia tribuatis, nec sic defendatis gratiam, ut quasi de illa securi mala opera diligatis: quod ipsa gratia dei auertat a uobis. talium quippe uerba sibi proponens apostolus ait: quid ergo dicimus? permanebimus in peccato, ut gratia abundet? atque his uerbis hominum errantium et dei gratiam non intellegentium respondit, ut debuit, dicens:

1 Ps. 93, 8 7 Ps. 118, 125 9 Luc. 24, 45 10 Iac.
1, 5 19 Rom. 3, 8 26 Rom. 6, 1 sq.

3 quo] quod *P* 4 requiret *G*¹ 10 apostolus *MV*: apostolus
diceret *GP* si quis *MV*: si quis autem uestrum *GP* 11 di-
ceret *MV*: om. *GP* 12 affluenter *MV* 15 dexteram *GP* 16 uitam
esse *MV*: esse uitam *P* 17 et credatur *V*: credatur *GP* 18 bonas
*G*¹*V*: bona *G*¹*P* 19 quas *GP*¹*V*: quae *P*¹ 21 dexteram *GP*
22 nec *PV*: ne *G* 27 gratia *P*¹*V*: gratia dei *P*¹

absit. si enim mortui sumus peccato, quomodo
 uiuemus in eo? nihil dici potuit breuius et melius. quid
 enim nobis gratia dei utilius confert in hoc praesenti saeculo
 maligno, nisi ut moriamur peccato? ac per hoc ipsi gratiae
 5 inuenietur ingratus qui propter illam uult uiuere in peccato,
 per quam morimur peccato.

CCLXXXIII.

QVI SINE LEGE PECCAVERUNT, SINE LEGE PERIBUNT. EX
 LIBRO DE GRATIA ET LIBERO ARBITRIO.

10 Vbi dicitur: „noli hoc et noli illud“, et ubi ad aliquid faciendum 308
 uel non faciendum in diuinis monitis opus uoluntatis exigitur,
 satis liberum demonstratur arbitrium. nemo ergo deum cau-
 setur in corde suo, sed sibi imputet quisque, cum peccat,
 neque cum aliquid secundum deum operatur, alienet hoc a
 15 propria uoluntate. quando enim uolens facit, tunc dicendum
 est opus bonum, tunc speranda est boni operis merces ab eo
 de quo dictum est: qui reddet unicuique secundum
 opera sua.

Qui ergo nouerunt diuina mandata, aufertur eis excusatio,
 20 quam solent habere homines de ignorantia. sed nec ipsi sine
 poena erunt qui legem dei nesciunt. qui enim sine lege
 peccauerunt, sine lege peribunt; qui autem in lege
 peccauerunt, per legem iudicabuntur. quod mihi non
 uidetur apostolus ita dixisse, tamquam peius aliquid signifi-
 25 cauerit esse passuros qui legem nesciunt in peccatis suis quam
 illos qui sciunt. peius enim uidetur esse perire quam iudicari.
 sed cum hoc de gentibus et Iudaeis loqueretur, quia illi sine

17 Matth. 16, 27 21 Rom. 2, 12

2 uiuemus P¹V: uiuimus P² 3 nobis GP: uobis V 7 cap.
 CCXCVIII P CCC Gv 8 peribunt] peribunt et cetera P 10 ad
 aliquid G²: aliquid G¹PV (cf. p. 435, 1) 14 aliquid V: aliquis P
 15 facit PV: hoc facit G 16 merces G²P: mercis G¹V 19 eis]
 eis eis (corr. m. 1) V 24 apostolum(?) P 26 illos V: illi P

lege sunt, isti autem legem acceperunt, quis audeat Iudaeos, qui in lege peccant, dicere non esse perituros, cum in Christum non crediderint, quando quidem de illis dictum est: per legem iudicabuntur? sine fide enim Christi nemo liberari potest; ac per hoc ita iudicabuntur, ut pereant. nam si peior est condicio nescientium quam scientium legem dei, quomodo uerum erit quod in euangelio dominus ait: seruus, qui nescit uoluntatem domini sui et facit digna plagis, uapulabit pauca; seruus autem, qui scit uoluntatem domini sui et facit digna plagis, uapulabit multa. ecce ubi ostendit¹⁰ grauius peccare hominem scientem quam nescientem. nec tamen ideo confugiendum est ad ignorantiae tenebras, ut in eis quisque requirat excusationem. aliud est enim nescisse, aliud scire noluisse. uoluntas quippe arguitur in eo de quo dicitur: noluit intellegere, ut bene ageret. sed et illa igno-¹⁵ rantia, quae non est eorum qui scire nolunt, sed eorum qui tamquam simpliciter nesciunt, neminem sic excusat, ut sempiterno igne non ardeat, si propterea non credidit, quia non audiuit omnino quid crederet, sed fortasse, ut mitius ardeat. non enim sine causa dictum est: effunde iram tuam in²⁰ gentes, quae te non nouerunt, et illud quod ait apostolus: cum uenerit in flamma ignis dare uindictam in eos qui ignorant deum. uerum tamen ut habeamus et ipsam scientiam, ne dicat unusquisque: „nesciui“, „non audiui“, „non intellexi“, uoluntas conuenitur humana, ubi dicitur: nolite²⁵ esse sicut equus et mulus, quibus non est intellectus, quamuis peior apparet de quo dictum est: uerbis non emendabitur seruus durus; si enim intellexerit, non obaudiet. quando autem dicit homo: „non possum facere quod praecipitur, quoniam concupiscentia mea³⁰

7 Luc. 12, 48 et 47 15 Ps. 35, 4 20 Ps. 78, 6
22 II Thess. 1, 8 25 Ps. 31, 9 27 Prou. 29, 19

1 dicere iudaeos qui in lege peccant *GP* 2 perituros *GP²V*:
peritur *P¹* 8 (et 10) uapulauit *P* 12 confugiendam *V*
14 de quo *P¹V*: quod *P¹* 19 quid *V*: quod *P* 27 apparet *V*:
appareat *GP*

uincor“, iam quidem de ignorantia non habet excusationem nec deum causatur in corde suo, sed malum suum in se cognoscit et dolet. cui tamen dicitur ab apostolo: noli uinci a malo, sed uince in bono malum. et utique cui dicitur: noli uinci, arbitrium sine dubio uoluntatis eius conuenitur. uelle enim et nolle propriae uoluntatis est.

Sed metuendum est, ne ista omnia diuina testimonia et quaecumque alia sunt, quae sine dubitatione sunt plurima, in defensione arbitrii sic intellegantur, ut ad uitam
 10 *p*iam et bonam conuersationem, cui merces aeterna debetur, adiutorio et gratiae dei locus non relinquatur et audeat miser homo, quando bene uiuit et bene operatur, uel potius bene uiuere et bene operari sibi uidetur, in se ipso, non in domino gloriari et spem recte uiuendi in se ipso ponere,
 15 ut sequatur eum maledictum Hieremiae prophetae dicentis: maledictus homo, qui spem habet in homine, et firmat carnem brachii sui, et a domino discedit cor eius. intellegite, fratres, hoc propheticum testimonium. quia enim non dixit propheta: „maledictus homo, qui
 20 spem habet in semet ipso“, posset alicui uideri ideo dictum esse: maledictus homo, qui spem habet in homine, ut nemo habeat spem in altero homine, sed in se. ut ergo ostenderet sic se admonuisse neminem, ut nec in se ipso haberet spem, propterea, cum dixisset: maledictus homo, qui spem
 25 habet in homine, mox addidit: et firmat carnem brachii sui. brachium pro potentia posuit operandi; in nomine autem carnis intellegenda est humana fragilitas. ac per hoc firmat carnem brachii sui qui potentiam fragilem at-

3 Rom. 12, 21

16 Hier. 17, 5

1 uincor *P* iam *P*² *V*: ita *P*¹ 3 dicitur *V*: dicit *GF*
 ab apostolo *V*: apostolus *GP* 9 arbitrii *V*: liberi arbitrii *GP*² 10 *p*iam
GP: om. *V* 11 audeat] (e in i corr. m. 1) *P* 14 domino *V*:
 deo *P* ipso *GP*: ipsum *V* 17 brachii *GPV* 20 posset
*P*² *V*: possit *P*¹ 22 habeat spem *PV*: spem habeat *G* 23 am-
 monuisse *GP*: iam monuisse *V* neminem *V*: hominem *GP*
 habere *V* 25 (et 28) brachii *GP* 26 brachium *GP*

que inualidam, id est humanam, sufficere sibi ad bene operandum putat nec adiutorium sperat a domino. propter hoc enim subiecit: et a domino discedit cor eius. nos ergo ad bene operandum spem non habeamus in homine, firmantes carnem brachii nostri, nec a domino discedat cor nostrum, sed ei dicat: adiutor meus esto, ne derelinquas me.

Meminerimus eum dicere: et conuertimini et uiuetis, cui dicitur: conuerte nos, deus. meminerimus deum dicere: proicite a uobis omnes impietates uestras, cum ipse iustificet impium. meminerimus ipsum dicere: facite uobis cor nouum et spiritum nouum, qui dicit: dabo uobis cor nouum, et spiritum nouum dabo uobis. quomodo ergo quod dicit: facite uobis, hoc dicit: dabo uobis? quare iubet, si ipse daturus est? quare dat, si homo facturus est, nisi quia dat quod iubet, cum adiuuat, ut faciat cui iubet? semper est autem in nobis uoluntas libera, sed non semper est bona. aut enim a iustitia libera est, quando seruit peccato, et tunc est mala; aut a peccato libera est, quando seruit iustitiae, et tunc est bona. gratia uero dei semper est bona et per hanc fit, ut sit homo uoluntatis bonae, qui prius fuit uoluntatis malae. per hanc etiam fit, ut ipsa bona uoluntas, quae iam esse coepit, augeatur et tam magna fiat, ut possit implere diuina mandata, cum uoluerit, cum ualde perfecteque uoluerit. ad hoc enim ualet quod scriptum est: si uolueris, conseruabis mandata, ut homo, qui uoluerit et non potuerit, nondum se plene uelle cognoscat et oret, ut habeat tantam uoluntatem, quanta sufficit ad implenda mandata. sic quippe adiuuatur, ut

6 Ps. 26, 9 7 Es. 45, 22 8 Ps. 79, 4 9 Ezech. 18, 31
10 cf. Rom. 4, 5 Ezech. 18, 31 11 Ezech. 36, 26 24 Eccli. 15, 15

5 brachii *GP* 7 memineremus *V* 12 quomodo ergo — dabo
nobis *GP*: om. *V* 13 quod *G³P*: om. *G¹* 15 quia *GP*: quid
V 16 est autem *V*: est *G¹P* autem est *G³* nobis *GP*: uobis *V*
17 bona (om. est) *P* 18 est mala *V*: mala est *GP* 20 bonae qui
prius — bona uoluntas] om. *P¹* 23 cum uoluerit *V*: quae uoluerit
GP 25 nondum *GV*: nondum accepisse *P* 26 plene se *G*
uelle *GP*: om. *V*

faciat quod iubetur. tunc enim utile est uelle, cum possumus, et tunc utile est posse, cum uolumus. nam quid prodest, si quod non possumus uolumus aut quod possumus nolumus?

Magnum aliquid se scire Pelagiani putant, quando dicunt: 5 „non iuberet deus quod sciret non posse ab homine fieri“. quis hoc nesciat? et ideo iubet aliqua, quae non possumus, ut nouerimus quid ab illo petere debeamus. ipsa est enim fides, quae orando impetrat quod lex imperat. denique ipse qui dixit: si uolueris, conseruabis mandata, in eodem libro Ecclesi- 10 astico aliquanto post dicit: quis dabit in ore meo custodiam, et super labia mea signaculum astutum, ne forte cadam ab eo, et lingua mea perdat me? iam certe mandata acceperat: cohibe linguam tuam a malo, et labia tua ne loquantur dolum. cum ergo uerum sit 15 quod dixit: si uolueris, conseruabis mandata, quare quaerit in ore suo dari custodiam, similis ei qui dicit in psalmo: pone, domine, custodiam ori meo? non ei sufficit mandatum dei et uoluntas sua, quando quidem, si uoluerit, conseruabit mandata? quam multa dei mandata sunt contra 20 superbiam. iam nouit ea: si uoluerit, conseruabit ea. quare ergo paulo post dicit: domine pater et deus uitae meae, elationem oculorum ne dederis mihi? iam dixerat ei lex: non concupisces; uelit ergo et faciat quod iubetur, quoniam, si uoluerit, conseruabit mandata. quare sequitur et 25 dicit: concupiscentiam auerte a me? contra luxuriam deus quam multa mandauit. faciat ea, quia, si uoluerit, conseruabit mandata. quid est, quod clamat ad deum: uentris appetitio et concubitus ne apprehendat me? si haec ei in praesenti diceremus, rectissime nobis responderet et diceret:

8 (et 15) Eccli. 15, 55

10 Eccli. 22, 27

13 Ps. 33, 14

17 Ps. 140, 3

21 Eccli. 23, 4 sqq.

23 Ex. 20, 17

3 aut quod — nolumus *GP*: om. *V* 6 et *V*: sed *GP* 8 quod
lex imperat *PV*: om. *GP*¹ qui *GV*: om. *P* 9 uolueris *V*:
uolueritis *P* conseruabis *V*: conseruabitis *P* 16 quaerit *GP*:
quaeret *V* 20 si *PV*: et si *G* conseruabit *GV*: obseruabit
P 22 elationem *V* 23 concupisces (e *ex* i *corr. m.* 2) *P*

ex ista oratione mea, qua haec a domino peto, intellegite quomodo dixerim: si uolueris, conseruabis mandata. certum est enim nos mandata seruare, si uolumus; sed quia praeparatur uoluntas a domino, ab illo petendum est, ut tantum uelimus, quantum sufficit, ut uolendo faciamus. certum est nos uelle, cum uolumus; sed ille facit, ut uelimus, de quo dictum est, ut paulo ante posui, quod praeparatur uoluntas a domino, de quo dictum est: a domino gressus hominis dirigentur, et uiam eius uolet, de quo dictum est: qui operatur in uobis et uelle. certum est nos facere, cum facimus; sed ille facit, ut faciamus, praebendo uires efficacissimas uoluntati, qui dixit: faciam, ut in iustificationibus meis ambuletis et iudicia mea obseruetis et faciatis. cum dicit: faciam, ut faciatis, quid aliud dicit nisi: auferam a uobis cor lapideum, unde non faciebatis, et dabo carneum, unde faciatis? et hoc quid est nisi ut „auferam cor durum, unde non faciebatis, et dabo cor oboediens, unde faciatis“? ille facit, ut faciamus, cui dicit homo: pone, domine, custodiam ori meo; hoc est enim dicere: „fac, ut ponam custodiam ori meo“. quod beneficium dei iam fuerat consecutus qui dixit: posui ori meo custodiam.

Qui ergo uult facere dei mandata et non potest, iam quidem habet uoluntatem bonam, sed adhuc paruam et inualem; potuerit autem, cum magnam habuerit et robustam. quando ergo martyres magna illa mandata fecerunt, magna utique uoluntate, hoc est magna caritate, fecerunt. de qua caritate ipse dominus ait: maiorem hac caritatem nemo habet,

2 Eccli. 15, 15 7 Prou. 8, 35 8 Ps. 36, 23
9 Philipp. 2, 13 12 Ezech. 36, 27 et 26 19 Ps. 140, 3
21 Ps. 38, 2 27 Io. 15, 13

1 qua GP: quae V 2 certum est—mandata GP: om. V
4 ab illo—8 uoluntas a domino] add. G² in mg. 6 uelimus V:
uelimus bonum G³P 9 de quo V: et de quo P 11 sed ille—
faciamus GP: om. V 17 ut G¹PV: del. m. 2 G 22 mandata
V: mandatum GP 24 potuerit V: poterit GP 25 ergo V:
enim GP magna utique—fecerunt GP: om. V 27 hac G¹V:
hanc G¹P

quam ut animam suam ponat pro amicis suis. unde et apostolus dicit: qui enim diligit proximum, legem impleuit. nam: non adulterabis, non homicidium facies, non furaberis, non concupisces, et si quod est aliud
 5 mandatum, in hoc sermone recapitulatur: diliges proximum tuum tamquam te ipsum. dilectio proximi malum non operatur: plenitudo ergo legis dilectio. ipsam caritatem apostolus Petrus nondum habuit, quando timore dominum ter negavit. timor enim non est
 10 in caritate, sicut ait Iohannes euangelista in epistula sua, sed perfecta caritas foris mittit timorem. et tamen, quamuis parua et imperfecta, non deerat, quando dicebat domino: animam meam pro te ponam. putabat enim se posse quod uelle sentiebat. et quis istam etsi paruam dare
 15 cooperat caritatem nisi ille, qui praeparat uoluntatem et cooperando perficit quod operando incipit, quoniam ipse ut uelimus operatur incipiens qui uolentibus cooperatur perficiens? propter quod ait apostolus: certus sum, quoniam qui operatur in uobis opus bonum, perficiet usque in
 20 diem Christi Iesu. ut ergo uelimus, sine nobis operatur; cum autem uolumus et sic uolumus, ut faciamus, nobiscum cooperatur. tamen sine illo uel operante, ut uelimus, uel cooperante, cum uolumus, ad bona pietatis opera nihil ualeamus. de operante illo, ut uelimus, dictum est: deus est enim, qui
 25 operatur in uobis et uelle; de cooperante illo, cum iam uolumus et uolendo facimus: scimus, inquit, quoniam diligentibus deum omnia cooperatur in bonum. quid est omnia, nisi et ipsas terribiles saeuasque passiones?

2 Rom. 13, 8 sqq. 8 cf. Matth. 26, 70 et 75 9 I Io. 4, 18

13 Io. 13, 37 18 Philipp. 1, 6 24 Philipp. 2, 13 26 Rom. 8, 28

1 ponat *V*: ponat quis *P* 7 legis *V*: legis est *GP* 8 non-
 dum] nodum *P* 10 epistola *GP* 11 foris *V*: foras *GP*
 14 uelle *V*: se uelle *P* 22 cooperatur] quo operatur *P* illo *G*³
PV: ullo *G*¹ ut uelimus uel cooperante] *add. G*³ in *mg.*
 23 cum *PV*: quod *G* ualeamus (a *del. m. 2*) *P* 26 facimus *V*:
 agimus *P* 27 cooperatur *a*: cooperantur *PV*

sarcina quippe illa, quae infirmitati grauis est, leuis efficitur caritati. talibus enim dominus dixit esse suam sarcinam leuem, qualis Petrus fuit, quando passus est pro Christo, non qualis fuit, quando negauit Christum. istam caritatem, id est diuino amore ardentissimam uoluntatem, commendans apostolus dicit: quis nos separabit a caritate Christi? et cetera.

CCLXXXIII.

QVOD CORDIS INDVRATIO PRAECEDENTIBVS MALIS FIAT. EX
EODEM LIBRO DE GRATIA ET LIBERO ARBITRIO.

- 309 Scriptum est in Prouerbiis Salomonis: sicut impetus aquae, sic cor regis in manu dei; quocumque uoluerit, declinabit illud. et in psalmo CIIII legitur dictum de Aegyptiis, quid eis fecerit deus: et conuertit cor eorum, ut odissent populum eius, ut dolum facerent in seruos eius. in litteris etiam apostolicis uidete quae scripta sunt. in epistula Pauli apostoli ad Romanos: propterea tradidit illos deus in desideria cordis eorum in immunditiam; item paulo post: propterea tradidit illos deus in passionem ignominiae; item paulo post: sicut non probauerunt deum habere in notitiam, tradidit illos deus in reprobam mentem, ut faciant quae non conueniunt. et ad Thessalonicenses in epistula secunda ait de quibusdam: pro eo, quod dilectionem ueritatis non receperunt, ut salui fierent, ideo mittet illis deus operationem erroris, ut credant mendacio, ut iudicentur omnes, qui non crediderunt ueritati, sed consenserunt iniquitati, ait.

2 cf. Matth. 11, 30 6 Rom. 8, 35 10 Prou. 21, 1
13 Ps. 104, 25 16 Rom. 1, 24. 26. 28 23 II Thess. 2, 10 sqq.

1 infirmitate P¹ 5 uoluntatem V: caritatis uoluntatem P
7 cap. CCXCVIII P CCCI Gv 10 prouerbis P¹ 16 (et 22)
epistola GP 23 de] de || fol. 250^r de V 24 recipiunt V
salui GP: om. V fierent GV: erent P 25 mittet P¹V:
mittit GP¹ 27 ait P¹V: om. G; eras. in P

His et talibus testimoniis diuinorum eloquiorum, quae omnia commemorare nimis longum est, satis, quantum existimo, manifestatur operari deum in cordibus hominum ad inclinandas eorum uoluntates quocumque uoluerit, siue ad bona pro sua misericordia siue ad mala pro meritis eorum, iudicio utique suo aliquando aperto, aliquando occulto, semper autem iusto. fixum enim debet esse et immobile in corde uestro, quia non est iniquitas apud deum. ac per hoc, quando legitis in litteris ueritatis a deo seduci homines aut obtundi uel
 10 indurari corda eorum, nolite dubitare praecessisse mala merita eorum, ut iuste ista paterentur, ne incurratis in illud pro-
 uerbum Salomonis: insipientia uiri uiolat uiam eius, deum autem causatur in corde suo. gratia uero non secundum merita hominum datur; alioquin gratia iam non
 15 est gratia, quia ideo gratia uocatur, quia gratis datur. si autem potens est siue per angelos bonos siue per malos siue quocumque alio modo operari etiam in cordibus malorum pro meritis eorum quorum malitiam non ipse fecit, sed aut origina-
 liter tracta est ab Adam aut creuit per propriam uoluntatem:
 20 quid mirum est, si per spiritum sanctum operatur in cordibus electorum suorum bona qui operatus est, ut ipsa corda essent ex malis bona?

Sed suspicentur homines quaelibet opera bona, quae putant praecedere, ut iustificentur per dei gratiam, non intellegentes,
 25 cum hoc dicunt, nihil aliud quam negare se gratiam; sed, ut dixi, quod uolunt de maioribus suspicentur. de paruulis certe Pelagiani quid respondeant non inueniunt, quorum nec uoluntas ulla est in accipienda gratia, cuius uoluntatis meritum praecessisse dicant, et insuper eos etiam cum fletu reluctari uide-
 30 mus, quando baptizantur et diuina sacramenta percipiunt, quod eis ad magnum impietatis peccatum imputaretur, si iam

8 cf. Rom. 9, 14

12 Prou. 19, 3

14 cf. Rom. 11, 6

2 longum *PV*: perlongum (per *del. m. 2*) *G* 9 uel *PV*: aut
G 10 indurari *V*: obdurari *G³P* obdurati *G¹* 12 uiam *V*:
 uias *GP* 16 bonos *V*: uel bonos *P* siue per malos *V*: uel
 malos *P* 23 opera *V*: merita *P* et merita *G*

libero uterentur arbitrio. et tamen haeret etiam in reluctanti-
 bus gratia apertissime nullo bono merito praecedente. alioquin
 gratia iam non esset gratia. et aliquando filiis infidelium
 praestatur haec gratia, cum occulta dei prouidentia in mani-
 bus piorum quomocumque perueniunt, aliquando filii fide-
 lium non eam consequantur aliquo impedimento existente, ne
 possit periclitantibus subueniri. fiunt uero ista per occultam
 dei prouidentiam, cuius inscrutabilia sunt iudicia et inuesti-
 gabiles uiae. quod ut apostolus diceret, quid praedixit?
 intuemini enim. agebat autem de Iudaeis et gentibus, cum
 scriberet ad Romanos, id est ad gentes, et ait: sicut enim
 aliquando uos non credidistis deo, nunc autem
 misericordiam consecuti estis in illorum incredu-
 litate: ita et hi non crediderunt in uestram miseri-
 cordiam, ut et ipsi misericordiam consequantur. ¹⁵
 conclusit enim deus omnes in infidelitate, ut omnium
 misereatur. et cum attendisset quid dixerit, admirans
 sententiae suae certam quidem ueritatem, sed magnam pro-
 funditatem, quomodo conclusit deus omnes in infidelitate, ut
 omnium misereatur, quasi faciens mala, ut uenirent bona, ²⁰
 mox exclamauit atque ait: o altitudo diuitiarum sapi-
 entiae et scientiae dei! quam inscrutabilia sunt
 iudicia eius et inuestigabiles uiae eius! haec enim
 iudicia inscrutabilia et inuestigabiles uias peruersi homines
 non cogitantes et procliues ad reprehendendum, non idonei ad
 intellegendum putabant et iactitabant apostolos dicere: faci-
 amus mala, ut ueniant bona. quod absit ut apostoli

11 Rom. 11, 30 sqq.

21 Rom. 11, 33

26 Rom. 3, 8

1 arbitrio uterentur *P* 6 consequantur *G¹PV*: consequantur
G³ existente *GP*: existe *V* 7 periclitantibus *V* 9 uiae *V*:
 uiae (t ras.) *P* uiae eius *G* praedixit *V*: praedixerit *GP*
 10 enim. agebat (*distinxi*) *V*: agebat enim *G³* agebat enim *P¹* autem
V: om. *GP* 13 in *V*: om. *P* 14 hi *V*: hi nunc *GP* 16 in-
 fidelitate *V*: incredulitate *P* 17 ammirans *V* 19 conclusit
G¹MP³V: conclusi *P¹* concluderit *G³* omnes in *G³MPV*: omnem
G¹ infidelitate *G³P¹*: infidelitatem *G¹* infidelitate *P¹* infirmitate
MV ut] om. *G¹* 20 uenirent (i ex e corr. m. 2) *P*

dicerent, sed homines non intellegentes hoc putabant dici, quando audiebant quod dixit apostolus: lex autem subintravit, ut abundaret delictum; ubi autem abundavit delictum, superabundavit gratia. sed utique gratia si agit, ut iam fiant bona ab eis qui fecerant mala, non ut perseuerent in malis et reddi sibi existiment bona. non itaque debent dicere: faciamus mala, ut ueniant bona, sed: „fecimus mala, et uenerunt bona; iam faciamus bona, ut in futuro saeculo recipiamus pro bonis bona, qui in hoc
 10 saeculo recipimus pro malis bona.“ propter quod scriptum est in psalmo: misericordiam et iudicium cantabo tibi, domine. prius itaque non ideo uenit filius hominis in mundum, ut iudicet mundum, sed ut saluetur mundus per ipsum, hoc autem propter misericordiam; postea uero propter iudicium
 15 uenturus est iudicare uiuos et mortuos, quamuis et in hoc tempore ipsa saluatio non fiat sine iudicio, sed occulto; ideo ait: in iudicium ueni in hunc mundum, ut qui non uident uideant et qui uident caeci fiant.

Ad occulta ergo dei iudicia reuocate, quando uidetis in una
 20 causa, quam certe habent omnes paruuli, hereditarium malum trahentes ex Adam, huic subueniri, ut baptizetur, illi non subueniri, ut in ipsa obligatione moriatur, illum baptizatum relinqui in hac uita, quem praesciuit deus impium futurum, istum uero baptizatum rapi ex hac uita, ne malitia mutaret
 25 intellectum eius, et nolite in istis dare iniustitiam uel insipientiam deo, aput quem iustitiae fons est et sapientiae, sed, sicut uos exhortatus sum ab initio sermonis huius, in quod peruenistis, in eo ambulate, et hoc quoque deus uobis reue-

2 Rom. 5, 20 7 Rom. 3, 8 11 Ps. 100, 1 13 cf. Io. 3, 17
 17 Io. 9, 39 24 cf. Sap. 4, 11 28 cf. Philipp. 3, 15 sq.

2 subintraui V 4 superabundabit V 8 fecimus G¹P²: faciamus G¹P¹V 9 pro bonis — recipimus GP: om. V 10 recipimus P²: recepimus GP¹ bona pro malis G quod GP: om. V 14 autem V: om. GP propter iudicium PV: per iudicium G 16 occulta P 20 paruuli P¹V: populi P² 23 hac] hanc P 26 apud GP 27 quod V: quo P 28 post ambulate add. P: et si qui aliter sapitis nobis deus P

labit, etsi non in hac uita, certe in altera. nihil est enim occultum, quod non reuelabitur. quando ergo audistis dicentem dominum: ego dominus seduxi prophetam illum, et, quod ait apostolus: cuius uult miseretur, et quem uult obdurat, in eo quem seduci permittit uel obdurari mala eius merita credite, in eo uero cuius miseretur gratiam dei non reddentis mala pro malis, sed bona pro malis fideliter et indubitanter agnoscite. nec ideo auferatis a Pharaone liberum arbitrium, quia multis locis dicit deus: ego induraui Pharaonem uel: induraui aut indurabo cor Pharaonis.¹⁰ non enim propterea ipse Pharaon non indurauit cor suum. nam et hoc de illo legitur, quando ablata est ab Aegyptiis cynomyia dicente scriptura: et ingrauaui Pharaonem cor suum et in isto tempore, et noluit dimittere populum. ac per hoc et deus indurauit per iustum iudicium et¹⁵ ipse Pharaon per liberum arbitrium. certi ergo estote, quia non erit inanis labor uester, si in bono proposito proficientes perseueretis usque in finem. deus enim, qui modo illis quos liberat non reddit secundum opera eorum, tunc reddet unicuique secundum opera eius. reddet omnino deus et mala pro²⁰ malis, quoniam iustus est, et bona pro malis, quoniam bonus est, et bona pro bonis, quoniam bonus et iustus est. tantummodo mala pro bonis non reddet, quoniam iniustus non est. reddet ergo mala pro malis, poenam pro iniustitia, et reddet bona pro malis, gratiam pro iniustitia, et reddet bona pro²⁵ bonis, gratiam pro gratia.

2 cf. Matth. 10, 26 3 Ezech. 14, 9 4 Rom. 9, 18
9 Ex. 10, 1. 4, 21. 7, 3 13 Ex. 8, 32 19 cf. Matth. 16, 27

2 audistis *V*: auditis *GP* 6 cuius *GP*: cui *V* 13 cynomyia
PV cinomyia *G* 14 noluit *V*: uoluit *P* 18 qui modo *PV*:
quomodo *P*¹ 20 mala pro malis *GPV*²: mala pro bonis *V*¹ 21 et
bona pro malis, quoniam bonus est] *om. V* bona pro malis *a*: *b. p.*
bonis *G* *b. p. nobis P* bonus (est *eras.*) *P* 22 et bona pro
bonis—bonus *V*: *om. GP*

CCLXXXV.

BINA QVAEDAM DIVIDIT: POSSE NON PECCARE ET NON POSSE
PECCARE. SIMILITER ET DE MORTE. EX LIBRO DE CORREP-
TIONE ET GRATIA.

- 5 Quid autem erit liberius libero arbitrio, quando non potue- 310
rit servire peccato, quæ futura erat et homini, sicut facta
est angelis sanctis, merces meriti? nunc autem pro peccato
perdito bono merito in his qui liberantur factum est donum
gratiæ, quæ merces meriti futura erat.
- 10 Quapropter bina ista quid inter se differant diligenter et
uigilanter intuendum est, posse non peccare et non posse pec-
care, posse non mori et non posse mori, bonum posse non
deserere, bonum non posse deserere. potuit enim non peccare
primus homo, potuit non mori, potuit bonum non deserere.
- 15 numquid dicturi sumus: „non potuit peccare“ qui tale habebat
liberum arbitrium? aut: „non potuit mori“ cui dictum est: si
peccaueris, morte morieris? aut: „non potuit bonum deserere“,
cum hoc peccando deseruerit et ideo mortuus sit? prima ergo
libertas uoluntatis erat, posse non peccare; nouissima erit
- 20 multo maior, non posse peccare. prima immortalitas erat
posse non mori; nouissima erit multo maior, non posse mori.
prima erat perseuerantiæ potestas bonum posse non deserere;
nouissima erit perseuerantiæ felicitas bonum non posse dese-
rere. numquid quia erunt bona nouissima potiora atque
- 25 meliora, ideo fuerunt illa prima uel nulla uel parua?

Itemque ipsa adiutoria distinguenda sunt. aliud est adiu-
torium, sine quo aliquid non fit, et aliud est adiutorium, quo

17 cf. Gen. 2, 17

1 cap. CCLXXXV (V ras. V) MV: CCC P CCCII Gv 2 bina]
bona MV (sic et p. 28, 27) non peccare GP: peccare MV; post
hoc uerbum spat. uacuum 3 litt. in V 5 potuerit V: potueris P
6 facta GP: factum V 7 pro peccato V: per peccatum GP
10 bina GP: uina V 13 bonum V: et bonum P 15 tale GP:
talem V 27 aliud est V: aliud P

aliquid fit. nam sine alimentis non possumus uiuere, nec tamen, cum affuerint alimenta, eis fit, ut uiuat qui mori uoluerit. ergo adiutorium alimentorum est, sine quo non fit, non quo fit, ut uiuamus. at uero beatitudo, quam non habet homo, cum data fuerit, continuo fit beatus. adiutorium est enim non solum, sine quo non fit, uerum etiam quo fit propter quod datur. quapropter hoc adiutorium et quo fit est et sine quo non fit, quia et si data fuerit homini beatitudo, continuo fit beatus, et si data numquam fuerit, numquam erit. alimenta uero non consequenter faciunt, ut homo uiuat, sed tamen sine illis non potest uiuere. primo itaque homini, qui in eo bono, quo factus erat rectus, acceperat posse non peccare, posse non mori, posse ipsum bonum non deserere, datum est adiutorium perseuerantiae, non quo fieret, ut perseueraret, sed sine quo per liberum arbitrium perseuerare non posset. nunc uero sanctis in regnum dei per gratiam dei praedestinati non tale adiutorium perseuerantiae datur, sed tale, ut eis perseuerantia ipsa donetur, non solum ut sine isto dono perseuerantes esse non possint, uerum etiam ut per hoc donum non nisi perseuerantes sint. non solum enim dixit: sine me nihil potestis facere, uerum etiam dixit: non uos me elegistis, sed ego elegi uos et posui uos, ut eatis et fructum afferatis et fructus uester maneat. quibus uerbis eis non solum iustitiam uerum etiam in illa perseuerantiam se dedisse monstrauit. Christo enim sic eos ponente, ut eant et fructum afferant et fructus eorum maneat, quis audeat dicere: „non manebit“? quis audeat dicere: „forsitan non manebit“? sine paenitentia sunt enim dona et uocatio dei, sed uocatio eorum qui secundum propositum uocati sunt. pro his igitur interpellante Christo, ne deficiat fides eorum, sine dubio non deficiet usque in finem, ac per

20 Io. 15, 5

21 Io. 15, 16

28 Rom. 11, 29

2 affuerint *V*: affuerint *P*
 9 numquam erit *GP*: om. *V*
*P*²*V*: possit *G* posse *P*¹
 manebit—dicere *PV*: om. *G*

6 solum] *lex c(?) corr. m. 1 V*
 12 quo *GP*: qua *V* 15 posset
 24 illa *GP*: illam *V* 27 non

hoc perseuerabit usque in finem, nec eam nisi manentem uitae huius inuenit finis.

Maiores quippe libertas est necessaria aduersus tot et tantas temptationes, quae in paradiso non fuerunt, dono perseuerantiae munita atque firmata, ut cum omnibus amoribus, terroribus, erroribus suis uincatur hic mundus. hoc sanctorum martyria docuerunt. denique ille et terrente nullo et insuper contra dei terrentis imperium libero usus arbitrio non stetit in tanta felicitate, in tanta non peccandi facilitate, isti autem, non dico terrente mundo, sed saeuiente, ne starent, steterunt in fide. cum uideret ille bona praesentia, quae fuerat relicturus, isti futura quae accepturi fuerant non uiderent? unde hoc, nisi donante illo a quo misericordiam consecuti sunt, ut fideles essent, a quo acceperunt spiritum non timoris, quo persequentibus cederent, sed uirtutis et caritatis et continentiae, quo cuncta minantia, cuncta inuitantia, cuncta cruciantia superarent? illi ergo sine peccato ullo data est cum qua conditus est uoluntas libera, et eam fecit seruire peccato; horum uero cum fuisset uoluntas serua peccati, liberata est per illum qui dixit: si uos filius liberauerit, tunc uere liberi eritis, et acceperunt tantam per istam gratiam libertatem, ut, quamuis quamdiu hic uiuant pugnent contra concupiscentias peccatorum eisque nonnulla subrepant, propter quae dicant cotidie: dimitte nobis debita nostra, non tamen ultra seruiant peccato, quod est ad mortem, de quo dicit Iohannes apostolus: est peccatum ad mortem; non pro illo dico ut roget. de quo peccato, quoniam non expressum est, pos-

13 cf. I Cor. 7, 25

15 cf. II Tim. 1, 7

20 Io. 8, 36

24 Matth. 6, 12

26 I Io. 5, 16

1 perseuerauit <i>P</i>	8 libro (e <i>add. m. 2</i>) <i>P</i>	arbitrio (it <i>add. m. 2</i>) <i>P</i>
11 quae fuerat—futura <i>GP</i> : om. <i>V</i>	12 isti <i>G²P</i> :	
iste <i>G¹</i>	14 acciperunt <i>V</i> acceperant <i>P</i>	17 ullo <i>GP</i> : ulla
<i>V</i> cum] quum <i>V</i>	21 acceperunt <i>P²V</i> : accepit <i>GP¹</i>	tan-
tam <i>P²</i> : tantam <i>V</i> tantum <i>GP¹</i>	22 uiuant <i>V</i> : uiunt (u <i>add. m. 2</i>) <i>GP</i>	25 peccato <i>V</i> : peccata <i>P</i>
pugnent <i>GP</i> : om. <i>V</i>		
26 non] inon <i>V</i>		

sunt multa et diuersa sentiri. ego autem dico id esse peccatum, fidem, quae per dilectionem operatur, deserere usque ad mortem. huic peccato ultra non seruiunt, non prima conditione sicut ille liberi, sed per secundum Adam dei gratia liberati et ista liberatione habentes liberum arbitrium, quo seruiant deo, non captiuentur a diabolo. liberati enim a peccato serui sunt facti iustitiae, in qua stabunt usque in finem, donante sibi perseuerantiam illo qui eos praesciuit et praedestinauit et secundum propositum uocauit et iustificauit et glorificauit.

Quod autem etiam perseueraturis sanctis sic ista dicuntur, quasi eos perseueraturos habeatur incertum, non aliter haec audire debent quibus expedit non altum sapere, sed timere. quis enim ex multitudine fidelium, quamdiu in hac mortalitate uiuitur, in numero praedestinatorum se esse praesumat, quia id occultari opus est in hoc loco, ubi sic cauenda est elatio, ut etiam per satanae angelum, ne extolleretur, tantus colaphizaretur apostolus? hinc apostolis dicebatur: si manseritis in me, dicente illo qui eos utique sciebat esse mansuros; et per prophetam: si uolueritis et obaudieritis me, cum sciret ipse in quibus operaretur et uelle; et similia multa dicuntur. propter huius utilitatem secreti, ne forte quis extollatur, sed omnes, etiam qui bene currunt, timeant, dum occultum est qui perueniant — propter huius ergo utilitatem secreti credendum est quosdam de filiis perditionis non accepto dono perseuerandi usque in finem in fide, quae per dilectionem operatur, incipere uiuere et aliquandiu fideliter ac iuste uiuere et postea cadere neque de hac uita, priusquam hoc eis contingat, auferri. quorum si nemini contigisset, tamdiu haberent homines istum saluberrimum timorem, quo uitium elationis opprimitur, donec ad Christi gratiam, qua pie uiuitur, peruenirent, deinceps iam

2 cf. Gal. 5, 6 6 cf. Rom. 6, 18 13 cf. Rom. 11, 20
17 cf. II Cor. 12, 7 18 Io. 15, 7 20 Es. 1, 19 21 cf. Philipp. 2, 13

6 captiuentur V: quo captiuentur GP 18 manseritis V
20 prophetam] phetam P obaudieritis PV: audieritis a 22 propter V: nam propter GP

securi numquam se ab illo esse casuros. quae praesumptio in isto temptationum loco non expedit, ubi tanta est infirmitas, ut superbiam possit generare securitas. denique etiam hoc erit; sed tunc, quod iam est in angelis, etiam in hominibus erit, quando superbia ulla esse non poterit.

CCLXXXVI.

QVOD NEC GRATIA PROHIBEAT CORREPTIONEM NEC CORREPTIO GRATIAM. EX LIBRO DE CORREPTIONE ET GRATIA.

Si enim aliquando timore non corripimus, ne aliquis inde ³¹¹ pereat, cur non etiam timore corripimus, ne aliquis inde plus pereat? neque enim dilectionis viscera maiora gestamus quam beatus apostolus, qui dicit: corripite inquietos, consolamini pusillanimes, suscipite infirmos, patientes estote ad omnes. uidete, ne quis pro malo malum ¹⁵ alicui reddat. ubi intellegendum est tunc potius malum pro malo reddi, si corripiendus non corripitur, sed praua dissimulatione neglegatur. dicit enim: peccantes coram omnibus argue, ut ceteri timorem habeant. quod de his peccatis accipiendum est, quae non latent, ne contra domini sententiam ²⁰ putetur locutus. ille enim dicit: si peccauerit in te frater tuus, corripe eum inter te et ipsum. uerum tamen et ipse seueritatem correptionis eo usque perducit, ut dicat: si nec ecclesiam audierit, sit tibi tamquam ethnicus et publicanus. et quis magis dilexit infirmos quam ille ²⁵ qui pro omnibus est factus infirmus et pro omnibus ex ipsa est infirmitate crucifixus? quae cum ita sint, nec gratia pro-

12 I Thess. 5, 14 sq. 17 I Tim. 5, 20 20 Matth. 18, 15
22 Matth. 18, 17

1 illo PV: ipso G esse casuros P: esse securos (s prior ex c corr. m. 1) V casuros esse G 6 cap. CCLXXXVI (VI in ras.) V: CCCI P CCCIII Gv 14 pro malo (ex malu corr. m. 2) malum V: malum pro malo GP 16 corripitur] corripiatur P¹ 17 neglegatur V: neclegitur P neglegitur G 18 argue V (cf. p. 642, 20): corripe GP ceteri V: et ceteri P 22 seueritatem GV: ueritatem P

hibet correptionem nec correptio negat gratiam, et ideo sic est praecipienda iustitia, ut a deo gratia, qua id quod praecipitur fiat, fideli oratione poscatur; et hoc utrumque ita faciendum est, ut neque iusta correptio neglegatur, omnia vero haec cum caritate fiant, quoniam caritas nec facit peccatum et operit multitudinem peccatorum.

CCLXXXVII.

DE PRAEDESTINATIONE, QVAE NON POSSIT ESSE SINE PRAESCIENTIA, PRAESCIENTIA VERO POSSIT ESSE SINE PRAEDESTINATIONE. EX LIBRO AD PROSPERVM ET HILARIVM. 10

- 312 Praedestinatio est, quae sine praescientia non potest esse. potest autem esse sine praedestinatione praescientia. praedestinatione quippe deus ea praesciuit quae fuerat ipse factururus; unde dictum est: fecit quae futura sunt. praescire autem potens est etiam quae ipse non facit, sicut quaecumque peccata, quia, etsi sunt quaedam, quae ita peccata sunt, ut poenae sint etiam peccatorum — unde dictum est: tradidit illos deus in reprobum sensum, ut faciant quae non conueniunt — non ibi peccatum dei est, sed iudicium. quocirca praedestinatio dei, quae in bono est, gratiae est, ut dixi, praeparatio, gratia vero est ipsius praedestinationis effectus. quando ergo promisit deus Abrahae in semine eius fidem gentium dicens: patrem multarum gentium posui te — unde dicit apostolus: ideo ex fide, ut secundum gratiam firma sit promissio omni semini — non de nostrae uoluntatis potestate, sed de sua praedestinatione promisit. promisit enim quod ipse factururus fuerat, non quod homines, quia etsi faciunt homines bona, quae pertinent ad colendum

6 cf. I Petr. 4, 8 14 Es. 45, 11 17 Rom. 1, 28
23 Gen. 17, 5 24 Rom. 4, 16

5 quoniam *GP*: quod iam *V* 6 operit *V*: cooperit *P*
7 cap. CCCII *P* CCCIII *Gv* 8 esse possit *P* 10 hilarium *V*:
ad hilarium *P* 18 reprobum sensum *MV*: reprobam mentem *G*
P (cf. p. 914, 21) 28 quia etsi *G'P*: quae si *MV* quia et sic *G'*

deum, ipse facit, ut illi faciant quae praecepit, non illi faciunt, ut ipse faciat quod promisit. alioquin ut dei promissa complerentur, non in dei, sed in hominum est potestate, et quod a domino promissum est, ab ipsis redditur Abrahae. non autem sic credidit Abraham, sed credidit dans gloriam deo, quoniam quae promisit potens est et facere. non ait: „praedicere“ non ait: „praescire“. nam et aliena facta potens est praedicere atque praescire; sed ait: potens est et facere, ac per hoc facta non aliena, sed sua.

10 An forte opera bona gentium deus promisit Abrahae in semine eius, ut hoc promitteret quod ipse facit, non autem promisit fidem gentium, quam sibi homines faciunt, sed ut promitteret quod ipse facit, illam praesciuit homines esse facturos? non quidem sic apostolus loquitur. filios quippe
15 deus promisit Abrahae, qui fidei eius uestigia sectarentur; quod apertissime dicit. sed si opera gentium promisit, non fidem, profecto, quoniam non sunt bona opera nisi ex fide — iustus enim ex fide uiuit, et: omne, quod non est ex fide, peccatum est, et: sine fide impossibile est
20 placere — nihilominus, ut impleat quod promisit deus, in hominum est potestate. nisi enim homo faciat quod deo non donante ad hominem pertinet, non faciet ipse quod donet, hoc est: nisi habeat homo fidem ex semet ipso, non implet deus quod promisit, ut opera iustitiae dentur ex deo. ac per
25 hoc, ut promissa sua deus possit implere, non est in dei, sed in hominis potestate. quod si ueritas et pietas non credere uetat, credamus cum Abraham, quoniam quae promisit potens est et facere. promisit autem filios Abrahae. quod esse non possunt, si non habent fidem. ergo ipse donat et fidem.
30 Sane cum apostolus dicat: ideo ex fide, ut secundum

5 Rom. 4, 20 sq. 18 Rom. 1, 17 (Abac. 2, 4) Rom. 14,
23 19 Hebr. 11, 6 30 Rom. 4, 16

7 potens est *GPV*: potest *a* 11 eius *V*: ipsius *GP* 14 facturos
GP: facturas *V* 15 deus *GP*: dei *V* 20 placere *G¹PV*: placere
deo *G¹* 25 possit *V*: posset *P* 26 non *V*: nos *P* 27 uetat]
add. *P² suppr. uers.* 29 habent *V*: habeant *GP²* habeant *P¹*

gratiam firma sit promissio, miror homines infirmitati suae se malle committere quam firmitati promissionis dei. „sed incerta est mihi“ inquit „de me ipso uoluntas dei“. quid ergo? tuane tibi uoluntas de te ipso certa est nec times: qui uidetur stare, ne cadat, timeat? cum igitur utraque incerta sit, cur non homo firmiori quam infirmiori fidem suam, spem caritatemque committit?

„Sed cum dicitur“ inquit „si credideris, saluus eris, unum horum exigitur, alterum offertur: quod exigitur, in hominis, quod offertur, in dei est potestate“. cur non utrumque in dei, et quod iubet et quod offert? rogatur enim, ut det quod iubet: rogant credentes, ut sibi augeatur fides, rogant pro non credentibus, ut eis donetur fides. et in suis igitur incrementis et in suis initiis dei donum est fides. sic autem dicitur: si credideris, saluus eris, quemadmodum dicitur: si spiritu facta carnis mortificaueritis, uiuetis. nam et hic ex his duobus unum exigitur, alterum offertur. si spiritu, inquit, facta carnis mortificaueritis, uiuetis: ut ergo spiritu facta carnis mortificemus, exigitur, ut autem uiuamus, offertur. num igitur placet, ut facta carnis mortificare non donum dei esse dicamus neque id donum dei esse fateamur, quoniam exigi audimus a nobis praemio uitae, si hoc fecerimus, oblato? absit, hoc ut placeat participibus et defensoribus gratiae. Pelagianorum est error iste damnabilis, quorum mox apostolus ora obstruxit adiungens: quotquot enim spiritu dei aguntur, hi filii dei sunt, ne facta mortificare nos carnis non per dei, sed per nostrum spiritum crederemus. de quo dei spiritu etiam ibi loquebatur, ubi ait: omnia autem haec operatur unus atque idem spiritus, diuidens propria unicuique prout

4 I Cor. 10, 12 8 Ep. Hilarii (Aug. ep. 226) § 2 15 Rom.
10, 9 16 (et 18) Rom. 8, 13 26 Rom. 8, 14 29 I Cor. 12, 11

1 gratia V infirmitati GP: infirmitatis V 5 ne cadat
timeat V: uideat ne cadat P 18 offertur V: aufertur P 19 ui-
uetis—mortificemus GP: om. MV spiritum G¹ 25 obstruxit
GV: obstruxit P 26 dei sunt V: sunt dei GP

nult. inter quae omnia, sicut scitis, nominavit et fidem. sicut ergo, quamvis donum dei sit facta carnis mortificare, exigitur tamen a nobis proposito praemio uitae: ita donum dei est et fides, quamvis et ipsa, cum dicitur: si credideris, saluus eris, proposito praemio salutis exigatur a nobis. ideo haec et nobis praecipiuntur et dona dei esse monstrantur, ut intellegatur, quod et nos ea facimus et deus facit, ut illa faciamus, sicut per prophetam Ezechihelem apertissime dicit. quid enim apertius quam ubi dicit: ego faciam, ut faciat? locum ipsum scripturae attendite, et uidebitis illa deum promittere facturum se ut faciant, quae iubet, ut fiant. non sane ibi tacet merita eorum, sed mala, quibus se ostendit reddere pro malis bona hoc ipso, quo eos facit habere deinceps opera bona, cum ipse facit, ut faciant diuina mandata.

Sed omnis haec ratio, qua defendimus gratiam dei per Iesum Christum dominum nostrum uere esse gratiam, id est non secundum merita nostra dari, quamvis euidentissime diuinorum eloquiorum testimoniis asseratur, tamen apud eos, qui, nisi aliquid sibi assignent quod priores dent, ut retribuaturs eis, ab omni studio pietatis reprimi se putant, laborat aliquando in aetate maiorum iam utentium uoluntatis arbitrio. sed ubi uenitur ad paruulos et ad ipsum mediatorem dei et hominum, hominem Christum Iesum, omnis deficit praecedentium gratiam dei humanorum assertio meritorum, quia nec illi ullis bonis praecedentibus meritis discernuntur a ceteris, ut pertineant ad liberatorem hominum, nec ille ullis humanis praecedentibus meritis, cum et ipse sit homo, liberator factus est hominum.

Quis enim audiat, quod dicuntur paruuli pro suis futuris meritis in ipsa infantili aetate baptizati exire de hac uita, et

4 Rom. 10, 9

9 Ezech. 36, 27

22 cf. I Tim. 2, 5

3 tamen *V*: autem *P* 6 ideo *V*: ideo enim *GP* dona *GP*: dono *V* 7 intellegatur *P*²: intellegantur *P*¹*V* 21 aliquando *PV*: aliquantum *a* 24 quia] iquia *V* 29 enim *GP*: eniam *V* dicuntur *GP*: dicunt *V* 30 infantili] infantia (ia in ili *corr. m.* 1) *V* infantili (a *ras.*) *G*

ideo alii non baptizati in eadem aetate mori, quia et ipsorum praescita sunt merita futura, sed mala, non eorum uitam bonam uel malam deo remunerante uel damnante, sed nullam? apostolus quidem limitem fixit, quem transgredi non debet hominis, ut mitius loquar, incauta suspicio. ait enim: omnes: astabimus ante tribunal Christi, ut ferat unusquisque secundum ea quae per corpus gessit, siue bonum siue malum. gessit, inquit, non adiunxit: „uel gesturus fuit“. sed unde hoc talibus uiris in mentem uenerit nescio, ut futura, quae non sunt futura, puniantur aut, honorentur merita paruulorum. cur autem dictum est secundum ea quae per corpus gessit hominem iudicandum, cum gerantur multa solo animo, non per corpus nec per ullum corporis membrum, et plerumque tam magna, ut talibus cogitationibus poena iustissime debeat, sicuti est, ut alia taceam, quod dixit insipiens in corde suo: non est deus? quid est ergo: secundum ea quae per corpus gessit, nisi secundum ea quae gessit eo tempore, quo in corpore fuit, ut per corpus intellegamus per corporis tempus? post corpus autem nemo erit in corpore nisi resurrectione nouissima, non ad ulla merita comparanda, sed ad recipienda pro bonis meritis praemia, pro malis luenda supplicia.

CCLXXXVIII.

QVOD OSTIUM VERBI APERIATUR, CVM COR AUDIENTIS APERITUR, VT CREDAT. EX LIBRO SVpra SCRIPTO. s

313 Quomodo aperitur ostium uerbi, nisi cum sensus aperitur audientis, ut credat, et initio fidei facto ea quae ad aedifi-

5 (et 17) II Cor. 5, 10 16 Ps. 13, 1 24 cf. Col. 4, 3

3 uel malam GP: sed malam V	nullam GP: nullum V
4 fixit (n ras.) P	transgredi V
6 astabimus V: stabimus P	
ferat PV: referat G	23 cap. CCCIII P CCCV Gv
24 aperitur	
ut PV: aperuit et G ¹ aperiat et G ²	25 supra scripto V: II P
26 cum sensus GP: consensus V	aperitur GP: audiatur V
27 initio (i add. m. 2) V	

candam salubrem doctrinam praedicantur et disputantur admit-
tat, ne per infidelitatem corde clauso ea quae dicuntur im-
probet ac repellat? unde et ad Corinthios ait: permanebo
autem Ephesi usque ad pentecosten; ostium enim
5 mihi apertum est magnum et euident, et aduersarii
multi. quid hic aliud potest intellegi nisi praedicato ibi per
eum primitus euangelio credidisse multos et multos eiusdem
fidei aduersarios extitisse secundum illud domini: nemo
uenit ad me, nisi cui datum fuerit a patre meo, et:
10 uobis datum est nosse mysterium regni caelorum,
illis autem non est datum? ostium ergo apertum est
in eis quibus datum est, aduersarii autem multi ex eis quibus
non est datum.

Itemque ad eosdem in secunda epistula idem apostolus:
15 cum uenissem, inquit, Troadem in euangelio Christi,
et ostium mihi apertum esset in domino, non habui
requiem spiritui meo, quod non inueni Titum,
fratrem meum, sed uale illis faciens exii in Mace-
doniam. quibus uale fecit, nisi eis qui crediderant, in quorum
20 scilicet cordibus euangelizanti apertum est ostium? quid autem
adiungat attendite: deo autem, inquit, gratias, qui sem-
per triumphare nos facit in Christo et odorem no-
titiæ suae manifestat per nos in omni loco, quia
Christi bonus odor sumus deo in his qui salui fiunt
25 et in his qui pereunt, quibusdam quidem odor mortis
in mortem, quibusdam autem odor uitæ in uitam.
ecce unde gratias agit miles acerrimus et defensor inuictissi-
mus gratiæ; ecce unde gratias agit: quia Christi bonus odor
sunt apostoli deo et in his qui salui fiunt gratia eius et in his

3 I Cor. 16, 8 sq. 8 Io. 6, 65 10 Matth. 13, 11
15 II Cor. 2, 12—17

14 eosdem *V*: eos *P* epistola *GP* 15 troadem *P*¹: troade *GP*²
V euangelio *GV*: euangelium *P* 17 quod *PV*: eo quod *G*
18 faciens illis *P* exii *P*²*V*: exi *G*¹*P*¹ exiui *G*² machedoniam *V*
20 euangelizanti *GP*: euangelizati *V* 29 in his qui salui *GP*:
his q. s. *V* (cf. p. 191, 13. 870, 19)

VIII.

59

qui pereunt iudicio eius. sed ut minus suscenseatur haec parum intellegendis, ipse admonet, cum adiungit et dicit: et ad haec quis idoneus? uerum redeamus ad ostii apertionem, qua initium fidei audientium significauit apostolus. quid est enim: orantes simul et pro nobis, ut deus aperiatur nobis ostium uerbi, nisi apertissima demonstratio etiam ipsum initium fidei donum dei? non enim orando peteretur ab eo, nisi ab ipso tribui crederetur. hoc donum caelestis gratiae in illam purpurariam descenderat, cui, sicut scriptura dicit in Actibus apostolorum, deus aperuerat sensum eius et intendebat in ea quae a Paulo dicebantur. sic enim uocabatur, ut crederet. agit quippe deus quod uult in cordibus hominum uel adiuuando uel iudicando, ut etiam per eos impleatur quod manus eius et consilium praedestinauit fieri.

Frustra itaque etiam illud, quod Regnorum et Paralipomenon teste scriptura probauimus: quod deus uult fieri nisi uolentibus hominibus oportet fieri, inclinari corda, ut hoc uelint, eo scilicet inclinante, qui in nobis mirabili modo et ineffabili operatur et uelle, ad causam, de qua disseruimus, non pertinere dixerunt. quid est aliud nihil dicere et tamen contradicere? nisi forte existimant ad regna terrena faciendum deum inclinare, ad regnum uero caeleste optinendum deum non inclinare quorum uoluerit uoluntates? sed, puto, propter regnum caelorum, non propter regnum terrenum esse dictum: inclina cor meum in testimonia tua, uel: a domino gressus hominis diriguntur, uel: paratur uoluntas a domino, uel: dabo eis cor aliud, et spiritum no-

5 Col. 4, 3 10 Act. 16, 14 14 cf. Act. 4, 28 16 cf. I Reg. 10, 26
 cf. I Paral. 12, 18 20 cf. Philipp. 2, 13 26 Ps. 118, 36
 Ps. 36, 23 27 Prou. 8, 35 28 Ezech. 11, 19

1 succenseatur GP 3 haec (c add. m. 2) V 5 simul P: simus V; om. G et] om. P¹ 7 fidei V: fidei esse GP
 16 paralypomenon V 17 scriptura teste GP quod V: cum GP
 nisi V: quod non nisi GP 18 corda V: eorum corda GP 23 obtinendum P 27 diriguntur V: diriguntur et uiam eius uolet GP

um dabo eis. audiant etiam illud: spiritum meum
dabo in uobis et faciam, ut in iustificationibus
meis ambuletis; audiant: a domino corriguntur gres-
sus uiri; audiant: omnis uir uidetur sibimet ipse
iustus, dirigit autem corda dominus; audiant: credi-
derunt quotquot erant praeordinati in uitam aeter-
nam. audiant et alia, quaecumque non dixi, quibus ostenditur
deus ad regnum etiam caelorum et ad uitam aeternam parare
et conuertere hominum uoluntates. cogitate autem, quale sit,
10 ut credamus ad constituenda regna terrena hominum uolun-
tates operari deum et ad capessendum regnum caelorum
homines operari uoluntates suas.

CCLXXXVIII.

QVOD GRATIA PRAEVENIAT FIDEM PRAESTETQVE PERSEVE-
15 RANTIAM. EX LIBRO DE DONO PERSEVERANTIAE.

Praeuenit ergo et fidem gratia. alioquin si fides eam prae- 314
uenit, procul dubio praeuenit et uoluntas, quoniam fides sine
uoluntate non potest esse. si autem gratia praeuenit fidem,
quoniam praeuenit uoluntatem, profecto praeuenit omnem
20 oboedientiam, praeuenit etiam caritatem, qua una deo ueraciter
et suauiter oboeditur. et haec omnia gratia in eo cui datur
et cuius haec omnia praeuenit operatur.

Restat in his bonis usque in finem perseuerantia, quae
frustra a domino cotidie poscitur, si non eam dominus per

1 Ezech. 36, 27 3 Prou. 20, 24 4 Prou. 21, 2
5 Act. 13, 48

1 audiant *V*: ut audiant *P* 4 audiant omnis — corda dominus *PV*:
om. G omnis *V*: omnes *P* ipse *V*: ipsi *P* 5 crediderunt
V: et crediderunt *P* 7 audiant *V*: audiant haec *GP* et]
add. P² supr. uers. 13 *cap. CCLXXXVIII (sic) P CCCVI G^o*
14 *titulum atram. nigro add. m. 2 P* 16 fidem gratia *P²V*: fidem
et gratiam *P¹* 17 uoluntas *GP*: uoluntates *V* 18 gratia *V*:
om. P 21 omnia *V*: *om. P* 23 finem] *n ex d corr. m. 1 V*
perseuerantiae *P*

gratiam suam in illo cuius orationem exaudit operatur. uide-
 dete etiam, a ueritate quam sit alienum negare donum dei
 esse perseuerantiam usque in finem huius uitae, cum uitae
 huic, quando uoluerit, ipse det finem: quem si dat ante im-
 minentem lapsum, facit hominem perseuerare usque in finem. ⁵
 sed mirabilior et fidelibus euidentior largitas bonitatis dei est,
 quod etiam paruulis, quibus oboedientia non est illius aetatis
 ut detur, datur haec gratia. ista igitur sua dona, quibuscum-
 que deus donat, procul dubio se donaturum praesciuit esse et
 in sua praescientia praeparauit. quos ergo praedestinauit, ¹⁰
 ipsos et uocauit, uocatione illa, quam me saepe commemo-
 rare non piget, de qua dictum est: sine paenitentia sunt
 dona et uocatio dei. namque in sua quae falli mutarique
 non potest praescientia opera sua futura disponere, id omnino
 nec aliud quicquam est praedestinare. ¹⁵

CCXC.

QVOD PARVVL, SI PECCATVM ORIGINALE NON ESSET, NVLLI
 MALO TENERENTVR OBNOXII. EX LIBRO CONTRA IVLIANVM
 TERTIO.

315 Frustra itaque putas ideo in paruulis non esse delictum, ²⁰
 quia sine uoluntate, quae in eis nulla est, esse non potest.
 hoc enim recte dicitur propter proprium cuiusque peccatum,
 non propter primi peccati originale contagium. quod si nul-
 lum esset, profecto nullo malo paruuli obstricti nihil mali
 uel in corpore uel in anima sub tanta iusti dei potestate pa- ²⁵
 terentur. quod tamen et ipsum a mala uoluntate primorum
 hominum sumsit exordium. ita nisi uoluntas mala non est

10 Rom. 8, 30

12 Rom. 11, 29

4 quem V: quae P 5 labsum V 9 esse praesciuit GP 16 cap.
 CCXC. (VI, ut uidetur, ras.) V: CCLXXVIII P CCCVI Gv 17 titu-
 lum add. P^a atram. nigro in spatio uacuo 18 iuliano V 19 tertio
 V: om. P 24 esset P: est V; sed uix legitur nullo V: nulli G
 P 25 sub tanta V: substantiae P 26 primorum V: priorum GP

cuiusquam ulla origo peccati. haec si sapias, simpliciter et ueraciter gratiam Christi erga paruulos confiteberis nec cogeris res impiissimas atque absurdissimas dicere, aut baptizandos non esse paruulos, quod quidem postea estis forte dicturi, aut tam magnum sacramentum sic in eis esse ludibrium, ut in saluatore baptizentur, sed non saluentur, a liberatore redimantur, sed non liberentur, lauacro regenerationis lauentur, sed non abluantur, exorcizentur et exsufflentur, sed a potestate tenebrarum non eruantur, sit eorum pretium sanguis, qui in remissionem fusus est peccatorum, sed nullius peccati remissione purgentur; hoc totum propterea, quia timetis dicere: „non baptizentur“, ne non solum facies uestrae sputis oblinantur uirorum, uerum etiam capita sandaliis muliercularum commitigentur.

Nos certe causam, cur sub diabolo sit qui nascitur, donec renascatur in Christo, peccati ex origine dicimus esse contagium. uos autem, qui hoc negatis, ea saltem quae aperta sunt intuemini, cur nonnulli etiam daemonem patiantur infantes. nisi forte et ipsos aut esse aut sub diabolo esse negabitis, nec uos euangelium commonebit, ubi forsitan propter uos interrogauit dominus quod sciebat, ut pater pueri responderet filium suum ab infantia sua daemone tam graui uexari, ut a Christi discipulis non posset expelli. ecce ego, ut sint paruuli in diaboli potestate, causam nuptias esse non dico, quod me dicere calumniaris. nuptiae quidem habent ordinem suum et benedictionem suam bonumque suum, quod nec subintrante peccato amittere potuerunt. tu autem, quare sit sub diabolo ille saltem infans, qui manifestissime uexatur a diabolo, ita

20 cf. Marc. 9, 17 sqq.

2 gratiam GP: gratia V	8 exorcizentur GP	exsufflentur V.
9 sanguis V: sanguinis P	10 remissione P	12 oblinantur V:
oblinantur P	15 nos certe GP: noscere V	16 peccati V:
***peccati (enim ras.) P enim G ¹ ; del. G ¹	origine] origine enim	
(enim add. m. 2) G	17 saltim P	22 uexari V: uexare P
25 quidem V: quippe GP	suum **** et benedictionem (et bene ras.) G	28 saltim P

ut aliquando ipsa uexatione moriatur, responde, si potes. non uis enim quemquam ullam poenam pro alienis subire peccatis, ne hinc fiat credibile etiam contagia peccatorum in nascentes ex gignentibus posse transire.

Sed uidelicet egregius dialecticus non me pateris elabi, sed 5 presse interrogabis et breuiter, in paruulis actionem ream an naturam putem, et ad utrumque respondens: „si actione“ inquis „ostende, quid fecerint; si natura, ostende quis eos fecerit“. quasi et actio mala faciat nisi naturam ream. actione quippe qui reus est, homo est. homo autem natura est hominis. igitur 10 sicut peccati actione maiores, ita minores maiorum contagione sunt rei, isti ex eo quod faciunt, illi ex quibus originem ducunt. quocirca paruuli bonum est, quod homines sunt. quod omnino non essent, nisi eos ille qui summe bonus est, creauisset. malum uero si nullum ex origine traherent, num- 15 quam cum uitiiis uel corporalibus nascerentur. deus enim, qui est animarum, ipse est etiam corporum conditor. qui utique humanae in ipsa condicione naturae uitia non infligit inmerite. neque enim de innumerabilibus paruulis, qui et in animo et in corpore cum tanta uitiorum uarietate nascuntur, 20 hoc dici potest, quod dominus ait de illo qui caecus est natus, non propter peccatum ipsius uel parentum id esse factum, sed ut manifestarentur opera dei in illo. multi quippe nec sanantur omnino, sed cum eisdem uitiiis siue qualibet aetate siue in ipsa moriuntur infantia. nonnullis etiam paruulis iam 25 renatis uel permanent cum quibus nati sunt uel accedunt huius modi mala, absit, ut dicamus indigne; sed hinc potius intellegamus eis ad alterum saeculum prodesse quod renascuntur, huius autem saeculi dispositionem propter initium superbiae hominis, per quod apostatauit a deo, diuersis malis 30

21 cf. Io. 9, 3

30 cf. Eccli. 10, 12

6 paruulis V: parabolis P 7 actione (sc. rei sunt) V: actione-
(m ras.) P 8 ostende quid V: ostendere quid P natura- (m ras.)
P eos PV: eam a 10 hominis V: homines GP 18 hu-
mana V: humana P 26 renatis (n ras.) P nati GP: sanati
V accedunt] e ex i corr. m. 2 P 30 hominis V: homines P

hominum peragi in iugo graui super filios Adam, a die exitus de matris uentre eorum usque in diem sepulturae in matre omnium nostrum.

CCXCI.

5 QVOD, CVM REMEDIVM FATETVR IVLIANVS, FATERI COGATVR
ET MORBVM. EX LIBRO SVpra SCRIPTO CONTRA EVNDEM.

Diserte sane inter lasciuientes et continentes tamquam in 316
medio pudicitiam constituis coniugalem, quae illos illicita
commisisse indignatur, hos etiam licita contempsisse miratur,
10 ultimi limitis sortita regionem, ultra se proruentium execrata
barbariem, supra se micantium uenerata fulgorem, quae uere-
cundis manibus et confouet aestuantes et laudat tali remedio
non egentes. multum delector eloquentissima ueritate; sed
obsecro te, nempe, sicut dicis et disertissime ac uerissime
15 dicis, propterea continentes laudat pudicitia coniugalis, quod
tali remedio non egeant, quo se ipsa perspicit eguisse, id est,
ut secundum apostolum qui se non continet nubat. cur ergo,
quando istam concupiscentiam morbum esse dico, tu negas,
qui tamen ei necessarium remedium confiteris? si agnoscis
20 remedium, agnosce morbum; si negas morbum, nega remedium.
rogo, cede aliquando etiam per os tuum tibi loquenti ueritati.
nemo prouidet remedium nisi sanitati.

1 Eccli. 40, 1

17 cf. I Cor. 7, 9

2 matris (*ex* *matres* *corr. m. 1*) uentre *V*: uentre matris *GP*
3 in matre *P*: matre *V* in matrem *G* nostrum *V*: *om.* *GP*
sequitur cap. CCXCII in GPv 4 *cap. CCXC*** (VII ras.) V*
CCLXXX P CCCVIII Gv 5 *titulum add. m. 2 in P* 6 libro
supra scripto *V*: eodem libro *GP* eundem *scripsi*: eodem *V* iulianum
tertio *P* 9 commisisse *V*: commisse *P* 12 confoueat *P*
13 egentes *G²P*: agentes *G¹* negantes *V* multum *GP*: multo
V 16 quo *GV*: quos *P* ipsa *PV*: ipsam *G* 22 nisi *V*:
om. GP *sequitur cap. CCXCIII in GPv*

CCXCII.

DE CONCVPISCENTIA CARNIS ADVERSVS SPIRITVM ET SPIRITVS
ADVERSVS CARNEM. CONTRA IVLIANVM EX LIBRO III.

- 317 Recole, quid apostolus scribat ad Galatas, certe homines baptizatos. dico autem, inquit, spiritu ambulate et concupiscentias carnis ne perfeceritis. non ait: „ne feceritis“, quia eas non habere non poterant, sed: ne perfeceritis, id est: ne opera earum consensu uoluntatis impleatis. caro enim, inquit, concupiscit aduersus spiritum et spiritus aduersus carnem: haec enim inuicem aduersantur, ut non ea quae uultis faciatis. uide, si non hoc est ad Romanos: non enim quod uolo facio bonum, sed quod nolo malum, hoc ago. deinde ad Galatas addit et dicit: quod si spiritu ducimini, non adhuc estis sub lege. uide, si non hoc est ad Romanos: iam non ego operor illud, et: condelector legi dei secundum interiorem hominem, et: non regnet peccatum in uestro mortali corpore ad oboediendum desideriis eius. si enim non oboediatur concupiscentiis, quas necesse est esse in carne peccati atque in corpore mortis huius, non perficitur quod perfici uetat apostolus dicens: concupiscentias carnis ne perfeceritis. ipsa quippe sunt opera, de quibus sequitur et dicit: manifesta autem sunt opera carnis, quae sunt fornicationes, immunditiae, luxuriae, idolorum seruitus et cetera. si ergo non consentiatur concupiscentiis carnis, quantumuis aguntur motibus, non tamen

5 Gal. 5, 16 sq. 12 Rom. 7, 19 14 Gal. 5, 18 15 Rom.
7, 20. 22. 17 Rom. 6, 12 20 cf. Rom. 7, 24 23 Gal. 5, 19

1 cap. CCXCII V: CCLXXXV P CCCVIII Gv 3 ex eodem
libro contra iulianum P 4 apostolus G³V: om. G¹P 6 con-
cupiscentias MPV: desideria G ne MPV: non G perficeritis
G¹P¹ non ait ne feceritis GP: om. MV 7 perfeceretis V
8 earum P: eorum MV 10 aduersantur inuicem G 22 per-
feceritis V 26 quantumuis V: quamuis GP aguntur V: agan-
tur P

perficiuntur operibus. proinde cum caro concupiscit aduersus spiritum et spiritus aduersus carnem, ut non ea quae uolumus faciamus, nec carnis perficiuntur concupiscentiae, quamuis fiant, nec nostra perficiuntur opera bona, quamuis fiant. sicut enim tunc perficitur carnis concupiscentia, cum consentit ei spiritus ad opera mala, ut non concupiscat aduersus illam, sed cum illa: sic et bona opera nostra tunc perficiuntur, quando ita spiritui caro consenserit, ut aduersus eum etiam ipsa non concupiscat. hoc enim uolumus, cum perfectionem iustitiae concupiscimus; hoc intentione non intermissa uelle debemus. sed quia id perficere in ista corruptibili carne non possumus, ideo dixit ad Romanos: uelle adiacet mihi, perficere autem bonum non inuenio, uel, sicut habent codices graeci: uelle adiacet mihi, perficere autem bonum non, id est: non mihi adiacet perficere bonum. non ait: „facere“, sed: perficere bonum, quia facere bonum est post concupiscentias non ire; perficere autem bonum est non concupiscere. quod ergo est ad Galatas: concupiscentias carnis ne perfeceritis, hoc a contrario est ad Romanos: perficere autem bonum non inuenio, quia nec illae perficiuntur in malo, quando eis non accedit nostrae uoluntatis assensus, nec nostra uoluntas perficitur in bono, quamdiu illarum cui non consentimus permanet motus. ipse autem conflictus, in quo etiam baptizati uelut in agone decertant, cum caro concupiscit aduersus spiritum et spiritus aduersus carnem, ubi et spiritus facit bonum opus non consentiendo concupiscentiae malae, sed non perficit, quia ipsa mala desideria non absumit, et caro facit malum desiderium, sed nec ipsa perficit, quia non sibi consentiente spiritu et ipsa ad opera damnanda non peruenit — iste ergo conflictus non Iudaeorum nec quorumlibet aliorum, sed

12 Rom. 7, 18

17 cf. Eccli. 18, 30

19 Gal. 5, 16

15 adiacet] *ex* adiciet *corr. m. 2 P* 16 sed perficere bonum *V*:
 bonum sed perficere *P* 19 a contrario *V*: contrario *P* e contrario
 a 21 eis *GP*: ei *V* 22 accedit *V*: accidit *P* 29 non sibi
V: sibi non *P* 31 nec *V*: *om. P*

plane christianorum fidelium et bene uiuendo in hoc certamine laborantium breuiter ostenditur ad Romanos, ubi ait: igitur ipse ego mente seruido legi dei, carne autem legi peccati.

Si ergo haec est condicio in corpore mortis huius, quae utique non fuit in paradiso in corpore uitae illius, procul dubio satis euidenter apparet, unde trahant paruuli obligationem peccati, cum carnaliter nascuntur; quae non soluitur, nisi cum spiritaliter renascuntur. non enim hanc trahunt ex opere, quo humanam deus naturam facit, sed ex uulnere, quod naturae humanae hostis inflixit, non hostis secundum Manichaeos prosiliens ex natura mali, quam non condidit deus, sed hostis angelus quondam ex opere dei bonus, ex opere suo factus malus, qui se primum uulnerando prostrauit, ut elisus elideret, ut per malam persuasionem praeuarcationis uulnus infligeret, unde genus humanum etiam in his qui uiam dei ambulant claudicaret.

CCXCIII.

CONTRA OBIECTIONES CONCLVSIONESQVE PELAGIANAS SVB
TITVLIS XV RESPONSA SANCTI AVGVSTINI. EX LIBRO AD PAV-
LVM ET EVTROPIVM EPISCOPOS DE PERFECTIONE IUSTITIAE
HOMINIS.

- 318 I. „Ante omnia“ inquit „interrogandus est qui negat hominem sine peccato esse posse, quid sit quodcumque peccatum, quod uitari potest an quod uitari non potest. si quod uitari non potest, peccatum non est; si quod uitari potest, potest homo

2 Rom. 7, 25

1 uiuendo *V*: uiuentium *P* 3 legi peccati *V*: lege p. *P*
10 quo *GP*: quod *V* facit *V*: fecit *P* 12 mali quam *PV*:
aliqua *G*¹ aliqua quam *G*³ condidit *GP*: credidit *V* 14 uul-
nerando *V*: uulneratum *P* ut per *V*: et per *GP* 17 *sequitur*
cap. CCXCI in GPv 18 *cap. CCCVIII P CCCX Gv* 20 Augu-
stini] aũg *V* paulum *V*: paulinum *P* 21 episcopum *P*
perfectione *GV*: profectione *P* 23 inquit] sc. Caelestius 25 quod
uitare potest *P* (si quod) uitare *P*

sine peccato esse, quod uitari potest. nulla enim ratio uel iustitia patitur saltem dici peccatum, quod uitari nullo modo potest⁴. Respondemus uitari posse peccatum, si natura uitata sanetur gratia dei per Iesum Christum dominum nostrum. 5 in tantum enim sana non est, in quantum id quod faciendum est aut caecitate non uidet aut infirmitate non implet, dum caro concupiscit aduersus spiritum et spiritus aduersus carnem, ut ea quae uult homo non faciat.

II. „Iterum quaerendum est“ inquit „peccatum uoluntatis an 10 necessitatis est. si necessitatis est, peccatum non est; si uoluntatis est, uitari potest.“ Respondemus quod supra et, ut sanemur, inuocamus eum cui dicitur in psalmo: de necessitatibus meis educ me.

III. „Iterum“ inquit „quaerendum est: quid est peccatum, 15 naturale an accidens? si naturale, peccatum non est. si autem accidens est, recedere potest, et quod recedere potest, uitari potest, et quod uitari potest, potest homo sine eo esse quod uitari potest.“ Respondetur naturale non esse peccatum, sed naturae praesertim uitatae — unde facti sumus natura filii 20 irae — parum esse ad non peccandum uoluntatis arbitrium, nisi adiuta sanetur gratia dei per Iesum Christum dominum nostrum.

III. „Iterum“ ait „quaerendum est: quid est peccatum, actus an res? si res est, auctorem habeat necesse est, et si 25 auctorem habere dicitur, iam alter praeter deum rei alicuius auctor induci uidebitur. at si hoc dici impium est, et confiteri necesse est peccatum omne actum esse, non rem. si igitur actus est, immo uero quia actus est, uitari potest⁴. Respondemus peccatum quidem actum dici et esse, non rem. sed

7 cf. Gal. 5, 17 12 Ps. 24, 17 19 Eph. 2, 3

1 uitare P 2 saltim P 4 christum V: om. P 9 II V:
om. P 15 si naturale—non est GP¹: om. MV; eras. in P
16 est recedere PV: e. et recedere G potest ***** et quod (potest ras.)
P uitare P 17 et quod uitari—uitari potest] ras. in P
18 responditur G¹ 23 ait V: inquit P 28 immo uero quia V:
immo quia uere P 29 quidem G¹PV: quid G¹ dici et G:
dicit V dici P

etiam in corpore claudicatio eadem ratione actus est, non res, quoniam res pes ipse uel corpus uel homo est, qui pede uitiatu claudicat, nec tamen uitare potest claudicationem, nisi habuerit sanatum pedem. quod etiam in interiore homine fieri potest, sed gratia dei per Iesum Christum dominum nostrum. ipsum sane uitium, quo claudicat homo, nec pes est nec corpus nec homo nec ipsa claudicatio, quae utique non est, quando non ambulat, cum tamen insit uitium, quo fit claudicatio, quando ambulat. quaerat ergo, quod eidem uitio nomen imponat, utrum rem uelit dicere an actum an rei potius qualitatem malam, qua deformis actus existit. sic et in homine interiore animus res est, rapina actus est, auaritia uitium est, id est qualitas, secundum quam malus est animus, etiam quando nihil agit, unde auaritiae suae seruiat, etiam quando audit: non concupisces, seque uituperat et tamen auarus manet, sed per fidem renouatur, id est sanatur, de die in diem, nec tamen nisi gratia dei per Iesum Christum dominum nostrum.

V. „Iterum“ inquit „quaerendum est, utrumne debeat homo sine peccato esse. procul dubio debet. si debet, potest; si non potest, ergo nec debet; et si non debet homo esse sine peccato, debet ergo esse cum peccato, et iam peccatum non erit, si illud haberi constiterit, aut, si hoc etiam dici absurdum est — confiteri enim necesse est debere hominem sine peccato esse — et constat eum non aliud debere, quam potest“. Respondetur eadem similitudine, qua superius iam respondimus. cum enim uidemus claudum, qui sanari potest, recte utique dicimus: „debet esse homo iste sine claudicatione, et si debet, potest“ nec tamen, cum uult, continuo potest, sed cum fuerit adhibita curatione sanatus et medicina adiuuerit uoluntatem. hoc fit in interiore homine, quod ad peccatum attinet tamquam eius claudicationem, per eius gratiam qui uenit non

15 Ex. 20, 17

16 cf. II Cor. 4, 16

1 ratione GP: actione V 2 qui GP: q. V 19 inquit V
 23 haberi PV: deberi a 27 recte utique — et si debet potest GP:
 om. V 32 gratiam GP: gratia V

nocare iustos, sed peccatores, quia non est opus sanis medicus, sed male habentibus.

VI. „Iterum“ ait „quaerendum est, utrumne praeceptum sit homini sine peccato esse. aut enim non potest et praeceptum non est, aut quia praeceptum est, potest. nam quomodo prae-ciperetur quod fieri omnino non posset?“ Respondetur consul-tissime homini praecipi rectis passibus ambulare, ut, cum se non posse perspexerit, medicinam requirat; quae interioris hominis ad sanandam peccati claudicationem gratia dei est per
o Iesum Christum dominum nostrum.

VII. „Iterum“ ait „quaerendum est, an uelit hominem deus sine peccato esse. procul dubio uult et procul dubio potest. quis enim tam demens est, ut uel dubitet fieri posse quod deum uelle non dubitet?“ Respondetur: si nollet deus hominem
15 sine peccato esse, non mitteret filium suum, qui sanaret homi-
nes a peccatis. hoc fit in credentibus et proficientibus reno-
uatione interioris hominis de die in diem, donec fiat perfecta
iustitia tamquam sanitas plena.

VIII. „Iterum“ ait „quaerendum est: quomodo uult deus
20 esse hominem, cum peccato an sine peccato? procul dubio
non uult esse cum peccato. quanta haec impietatis blasphemia
sit cogitandum est, ut dicatur hominem posse esse cum pec-
cato, quod deus non uult, et negetur posse esse sine peccato,
quod deus uult. quasi quem ad hoc deus creauerit, ut possit
25 esse quod nolit et non possit esse quod uelit, et ut contra
suam magis, quam ut secundum suam existeret uoluntatem.“
Iam superius responsum est; sed addendum uideo, quod spe
salui facti sumus. spes autem, quae uidetur, non est
spes; quod enim uidet quis, quid sperat? si autem

1 cf. Matth. 9, 12 sq. 17 cf. II Cor. 4, 16 27 Rom. 8, 24 sq.

1 quia *P*: qui *V* 3 VI *P*: om. *V* 5 quomodo *V*: cur *GP*
7 praecipi rectis *GP*: praeciperetis *V* 9 sanandum *P* 11 VII]
om. *PV* iterum *P*¹*V*: item *P*¹ deus hominem *P* 19 VIII]
om. *PV* iterum *P*¹*V*: item *GP*¹ 20 hominem esse *GP*
23 esse sine *V*: etiam sine *P* 26 suam magis *V*: sua magis *P*
29 sperat] a *ex e corr. m.* 2 *P*

quod non uidemus speramus, per patientiam expectamus: tunc ergo plena iustitia, quando plena sanitas, tunc plena sanitas, quando plena caritas — plenitudo enim legis caritas — tunc autem plena caritas, quando uidebimus eum sicuti est. neque enim non erit quod addatur ad dilectionem, cum fides peruenerit ad uisionem.

VIII. „Iterum quaerendum est“ inquit: „per quid efficitur homo cum peccato, per naturae necessitatem an per arbitrii libertatem? si per naturae necessitatem, culpa caret; si per arbitrii libertatem, quaerendum est, a quo ipsam arbitrii libertatem acceperit. procul dubio a deo. deus autem quod dedit, certe bonum est. negari enim non potest. qua igitur ratione bonum probatur, si magis ad malum quam ad bonum pronum est? magis enim ad malum quam ad bonum pronum est, si homo per illud potest esse cum peccato et non potest esse sine peccato.“ Respondetur per arbitrii libertatem factum, ut esset homo cum peccato; sed iam poenalis uitiositas subsecuta ex libertate fecit necessitatem. unde ad deum fides clamat: de necessitatibus meis educ me. sub quibus positi uel non possumus quod uolumus intellegere uel quod intellexerimus uolumus nec ualemus implere. nam et ipsa libertas credentibus a liberatore promittitur: si uos, inquit, filius liberauerit, tunc uere liberi eritis. uicta enim uitio, in quod cecidit uoluntate, caruit libertate natura. hinc alia scriptura dicit: a quo enim quis deu uictus est, huic seruus addictus est. sicut ergo non est opus sanis medicus, sed male habentibus, ita non

3 Rom. 13, 10 4 cf. I Io. 3, 2 19 Ps. 24, 17 22 Io.
8, 36 25 II Petr. 2, 19 27 cf. Matth. 9, 12 sq.

5 non *G¹PV*: *del. G¹* 6 peruenerit *GP*: *praeuenerit V*
7 VIII *P*: *om. V* per quid *GP*: *cum quid V* 10 quaerendum est — libertatem] *add. P² in mg.* 11 acciperit *V*
13 " magis (si *add. m. 2*) *V* 14 magis enim — pronum est *GP*:
om. V 15 post illud potest esse *ras. 16 litt. in P* 16 libertate
V 21 ualeamus *V*: ualeamus *P* 24 caruit *GP*: *curuit V*
26 seruus *V*: et seruus *GP* est addictus *P* 27 opus] *op^{us} V*

est opus liberis liberator, sed seruis, ut ei dicat gratulatio libertatis: saluam fecisti de necessitatibus animam meam. ipsa enim sanitas est uera libertas, quae non perisset, si bona permansisset uoluntas. quia uero peccauit uoluntas, secuta est peccantem peccatum habendi dura necessitas, donec tota sanetur infirmitas et accipiatur tanta libertas, in qua, sicut necesse est, permaneat beate uiuendi uoluntas, ita ut sit etiam bene uiuendi et numquam peccandi uoluntaria felixque necessitas.

10 X. „Proinde“ inquit „deus bonum hominem fecit et praeterquam illum bonum fecit, bonum ei ut faceret insuper imperauit. quam impium, ut confiteamur hominem malum esse, quod nec factus est nec ei praeceptum est, si negemus eum bonum posse esse, quod factus est et quod ei ut faceret imperatum est“. Respon-

15 demus: quia ergo non se ipse homo, sed deus bonum hominem fecit, deus eum, non se ipse, ut sit bonus, refecit, dum uolentem, credentem, inuocantem liberat a malo, quod sibi ipse fecit. hoc autem fit, dum gratia dei per Iesum Christum dominum nostrum renouatur homo interior de die in diem, ut ad sem-

20 piternam non poenam, sed uitam resurgat homo exterior nouissimo die.

XI. „Iterum“ ait „quaerendum est, quot modis constet omne peccatum. duobus, nisi fallor: si aut illa fiant quae prohibentur, aut illa non fiant quae iubentur. tam certe omnia

25 illa, quae prohibita sunt, uitari possunt, quam quae praecepta sunt perfici. nam frustra aut prohiberetur aut iuberetur quod uel cauere uel impleri non posset, et quomodo negabimus posse esse hominem sine peccato, cum confiteri necesse sit eum tam omnia illa, quae uetantur, posse cauere quam quae imperantur

30 efficere?“ Respondetur multa esse in scripturis sanctis diuina praecepta, quae omnia commemorare nimis operosum est;

2 Ps. 30, 8

19 cf. II Cor. 4, 16

10 X *P* in *mg.*: om. *V* 11 insuper ut faceret *GP* 13 si *V*:
 et *P* 16 refecit *P*¹ *V*: refecit *P*² 18 Christum *V*: om. *P*
 22 XI *P* in *mg.*: om. *V* quot *V*: quod *P* 24 non *GP*: om. *V*
 27 posset a: possit *PV* negauimus *V*

sed dominus, qui uerbum consummans et breuians fecit super terram, in duobus praeceptis dixit legem prophetasque pendere, ut intellegeremus, quidquid aliud diuinitus praeceptum est, in his duobus habere finem et ad haec duo esse referendum: diliges dominum deum tuum ex toto corde tuo et ex tota anima tua et ex tota mente tua, et: diliges proximum tuum tamquam te ipsum. in his, inquit, duobus praeceptis tota lex pendet et prophetae. quidquid ergo dei lege prohibemur et quidquid iubemur facere, ad hoc prohibemur et iubemur, ut duo ista compleamus. et forte generalis prohibitio est: non concupisces, et generalis iussio est: diliges. unde breuiter apostolus Paulus quodam loco utrumque complexus est. prohibitio est enim: nolite conformari huic saeculo; iussio autem: sed reformamini in nouitate mentis uestrae. illud pertinet ad non concupiscere, hoc ad diligere, illud ad continentiam, hoc ad iustitiam, illud ad declinandum a malo, hoc ad faciendum bonum. non concupiscendo enim uetustate expoli-
amur et nouitate induimur diligendo. sed nec quisquam esse potest continens, nisi deus det, et caritas dei diffunditur in cordibus nostris, non per nos ipsos, sed per spiritum sanctum, qui datus est nobis. hoc autem fit de die in diem in his qui uolendo et credendo et inuocando proficiunt et praeterita obliuiscuntur in ea quae ante sunt extenduntur. ad hoc enim lex ista praecepit, ut, cum in his implendis homo defecerit, non se extollat superbia tumidus, sed ad gratiam confugiat fatigatus, ac sic eum lex terrendo ad Christum diligendum paedagogi perducant officio.

1 cf. Rom. 9, 28 5 Matth. 22, 37 sqq. 11 Ex. 20, 17
12 Deut. 6, 5 14 Rom. 12, 2 20 cf. Sap. 8, 21 cf. Rom.
5, 5 24 cf. Philipp. 3, 14 27 cf. Gal. 3, 24

1 consummans *P* fecit *P*: facit *V* 5 diliges *P*¹: dilige *P*¹
diligis *V* 6 et ex tota mente tua] *om.* *P*¹ diliges *P*¹ *V*: dilige
*P*² 10 et iubemur *P*: ut inuermur *V* 11 concupisces *P*¹ *V*:
concupisce *P*² 12 apostolus *V*: et apostolus *GP* 25 praecepit
V: praecipit *GP* 27 paedagogi *V*

XII. „Iterum quaerendum est“ inquit: „quomodo non potest homo esse sine peccato, uoluntate an natura? si natura, peccatum non est; si uoluntate, perfacile potest uoluntas uoluntate mutari.“ Respondemus admonentes esse cogitandum, quanta sit ista praesumptio, qua dicitur non solum posse, quod quidem adiuuante dei gratia negandum non est, sed etiam perfacile uoluntatem posse uoluntate mutari, cum dicat apostolus: caro concupiscit aduersus spiritum et spiritus aduersus carnem; haec enim inuicem aduersantur sibi, ut non ea quae uultis faciatis. non enim ait: haec inuicem aduersantur, ut quae potestis facere nolitis, sed: ut non ea quae uultis faciatis. cur ergo concupiscentia carnis, quae utique culpabilis atque uitiosa est nihilque est aliud quam desiderium peccati — quod idem apostolus praecipit, ne regnet in nostro mortali corpore; ubi ostendit satis esse tamen in nostro mortali corpore quod permittendum non sit ut regnet — cur ergo ista concupiscentia non mutata est ea uoluntate, quam uoluntatem satis euidenter expressit apostolus dicens: ut non ea quae uultis faciatis, si facile potest uoluntas uoluntate mutari? nec sane isto modo naturam siue animae siue corporis, quam deus creauit et quae tota bona est, accusamus, sed eam dicimus propria uoluntate uitiatam sine dei gratia non posse sanari.

XIII. „Iterum“ ait „quaerendum est: si non potest homo sine peccato esse, cuius culpa est, ipsiusne hominis an cuiuslibet alterius? si ipsius hominis, quomodo culpa hominis est, si hoc non est quod esse non potest?“ Respondemus ideo esse

8 Gal. 5, 17

15 cf. Rom. 6, 12

1 XII *P in mg.*: VI *V in mg.* 2 an natura—si uoluntate *G*
P: om. *V* 3 uoluntate* (*m ras.*) *P* 6 non *V*: om. *P*
 7 posse uoluntatem mutari uoluntate *P* 10 sibi *V*: om. *P*
 16 ante ubi add. *V*: "quod permittendum non sit ut regnet" ubi
 ost. satis—corpore] add. *G³ supr. uers.* ostendit satis *V*: satis ostendit *G³P*
 in] om. *P¹* 17 quod—ut regnet *GP*: om. *V* cur
GV: cum *P* 23 uitiatam *GP*: uitiatum *V* 25 XIII *P*: VII
V in mg.

VIII.

60

hominis culpam, quod non est sine peccato, quia sola hominis uoluntate factum est, ut ad istam necessitatem ueniret, quam sola hominis uoluntas superare non possit.

XIII. „Iterum“ ait „quaerendum est: si natura hominis bona est, quod nullus negare nisi Marcion aut Manichaeus⁵ audebit, quomodo igitur bona est, si malo ei non est carere possibile? omne enim peccatum malum esse quis dubitet?“ Respondemus et naturam hominis bonam esse et eam malo carere posse. nam ideo clamamus: libera nos a malo; quod non perficitur, quamdiu corpus, quod corrumpitur, aggrauat ani-¹⁰ mam. sed hoc agitur gratia per fidem, ut aliquando dicatur: ubi est, mors, contentio tua? ubi est, mors, aculeus tuus? aculeus autem mortis peccatum, uirtus uero peccati lex, quoniam lex prohibendo auget peccati cupiditatem, nisi diffundat spiritus caritatem, quae plena et per-¹⁵fecta tunc erit, cum uidebimus facie ad faciem.

XV. „Et hoc“ inquit „dicendum est: certe iustus deus. negari enim non potest. imputat autem deus homini omne peccatum. de hoc quoque confitendum puto, quia neque peccatum est quidquid non imputabitur in peccatum, et si est aliquod²⁰ peccatum, quod uitari non possit, quomodo iustus deus dicitur, si imputare cuiquam creditur quod uitari non possit?“ Respondemus iam olim contra superbos esse clamatum: beatus cui non imputabit dominus peccatum. non enim imputat his qui fideliter ei dicunt: dimitte nobis debitas²⁵ nostras, sicut et nos dimittimus debitoribus nostris, et iuste non imputat, quia iustum est quod ait: in qua mensura mensi fueritis, in eadem remetietur uobis. peccatum est autem, cum uel non est caritas, quae esse debet, uel minor est, quam debet, siue hoc uitari uoluntate possit siue non³⁰ possit, quia, si potest, praesens uoluntas hoc facit; si autem

9 Matth. 6, 13 10 cf. Sap. 9, 15 12 I Cor. 15, 55 sq. 16 cf. I
Cor. 13, 12 23 Ps. 31, 2 25 Matth. 6, 12 27 Matth. 7, 2

4 XIII P: VIII V in mg. 5 marchion V 8 bonum P
eam GP: ea V 17 XV P: VIII V in mg. 19 de hoc V: et
hoc GP 22 cuiquam V: cui quod P 24 imputabit PV: im-
putauit a (gr. λογισται)

non potest, praeterita uoluntas haec fecit. et tamen uitari potest, non quando uoluntas superba laudatur, sed quando humilis adiuuatur.

Post haec ille qui ista conscripsit introducit personam suam
 5 quasi cum altero disputantem et facit se interrogari et quasi
 ab interrogante sibi dicit: „das mihi hominem sine peccato?“
 et respondit: „do tibi qui esse possit“. et rursus ab interrogante
 dicitur ei: „quis est?“ et respondet: „ipse tu“. „quod si dixeris“
 inquit: 'ego esse non possum', respondendum est: cuius culpa
 10 est? quod si dixerit: 'mea', dicendum est: „et quomodo tua est,
 si esse non potes?“ iterum facit se interrogari et dicit sibi:
 „tu ipse sine peccato es, qui dicis hominem sine peccato esse
 posse?“ et respondit: „quod non sum sine peccato, cuius culpa
 est? quod si dixerit“ inquit: 'tua est', respondendum est: „quo-
 15 modo mea, si esse non possum?“ Nos respondemus nullum
 cum eis de his uerbis esse debere conflictum, quia non est
 ausus dicere esse hominem sine peccato uel aliquem uel se
 ipsum, sed tantummodo esse posse respondit. quod neque nos
 negamus. quando autem possit et per quem possit, hoc
 20 quaeritur. si enim modo est, non omni animae fidei positae
 in corpore mortis huius orandum est et dicendum: dimitte
 nobis debita nostra, cum iam in sancto baptismo uniuersa
 fuerint dimissa praeterita. quisquis autem membris fidelibus
 Christi hoc non esse orandum persuadere conatur, nihil aliud
 25 quam se ipsum christianum non esse profitetur. porro si
 propter se ipsum potest homo esse sine peccato, ergo Chri-
 stus gratis mortuus est. non autem gratis mortuus est
 Christus: non igitur potest homo esse sine peccato, etiam si
 uelit, nisi ut adiuuetur gratia dei per Iesum Christum domi-
 30 num nostrum. quod ut perficiatur, et nunc in proficientibus

21 Matth. 6, 12

26 Gal. 2, 21

1 haec V: hoc GP 6 dicit PV: dici a 8 respondet P²V:
 respondit P¹ 11 potes] potes. (t ras.) P dicit P¹V: dici P¹
 12 qui GP: quid V hominem sine] h. sine sine V 18 (tan-
 tum)modo esse — per quem possit] add. P¹ in mg. esse posse G:
 esse (om. posse) P²V 29 nisi ut V: nisi P

agitur et omni modo implebitur cum contentione mortis assumpta et caritate, quae credendo et sperando nutritur, ui-
dendo et obtinendo perfecta. deinceps instituit diuinis testi-
moniiis agere quod intendit. quod quale sit diligentius aduer-
tamus.

5

CCXCIII.

VBI POSSINT PRAECEPTA DE CARITATIS PERFECTIONE COM-
PLERI ET QUID SIT LIBERARI DE CORPORE MORTIS, VEL QVOD
NOMINE IEIVNII, ELEMOSYNAE ET ORATIONIS IUSTITIAE GENE-
RALITAS INDICETVR. EX LIBRO SVPRA SCRIPTO.

10

- 319 „Testimonia“ inquit „quibus probatur praeceptum esse homini,
ut absque peccato sit.“ ad hoc respondemus: non utrum prae-
ceptum sit quaeritur, quod ualde manifestum est, sed hoc ipsum
quod praeceptum esse constat utrum in corpore mortis huius
possit impleri, ubi caro concupiscit aduersus spiritum et spiri-
tus aduersus carnem, ut non ea quae uolumus faciamus. de
quo corpore mortis huius non omnis liberatur, qui finit hanc
uitam, sed qui in hac uita suscepit gratiam et, ne in ua-
num suscipiat, bonis operibus egerit. aliud est enim exire de hoc
corpore, quod omnes homines dies uitae huius ultimus cogit,
aliud est autem liberari de corpore mortis huius, quod sola
dei gratia per Iesum Christum dominum nostrum sanctis et
fidelibus eius impertit. post hanc autem uitam merces perfici-
ens redditur, sed eis tantum a quibus in hac uita eiusdem
mercedis meritum comparatur. non enim ad saturitatem
iustitiae, cum hinc exierit, quisque perueniet, nisi ad eam,
cum hic est, esuriendo et sitiendo cucurrerit. beati quippe,

15 cf. Gal. 5, 17

22 cf. Rom. 7, 24 sq.

27 Matth. 5, 6

1 cum V: om. P assumpta V: adsumpta P 6 cap. CCCLXXXIII
(sic) P CCCXI Gv 7 titulum atram. nigro add. m. 2 in P
9 orationes P 10 supra scripto MV: VI de perfectione iustitiae
hominis ad paulum et eutropium episcopos P 18 et ne GP: ne
ne V uanum GP: unum V 19 suscipia+t (n ras.) P enim
est P 23 post P: per V

qui esuriunt et sitiunt iustitiam, quoniam ipsi saturabuntur.

Quamdiu ergo peregrinantes a domino per fidem ambulamus, non per speciem — unde dictum est: iustus ex fide uiuit — haec est nostra in ista peregrinatione iustitia, ut ad illam perfectionem plenitudinemque iustitiae, ubi in specie decoris eius iam plena et perfecta caritas erit, nunc ipsius cursus rectitudine et perfectione tendamus, castigando corpus nostrum et seruituti subiciendo et elemosynas in dandis beneficiis et dimittendis quae in nos sunt commissae peccatis hilariter ex corde faciendo et orationibus indesinenter instando, et haec faciendo in doctrina sana, qua aedificatur fides recta, spes firma, caritas pura. haec est nunc nostra iustitia, qua currimus esurientes et sitientes ad perfectionem plenitudinemque iustitiae, ut ea postea saturemur. unde dominus in euangelio, cum dixisset: nolite facere iustitiam uestram coram hominibus, ut uideamini ab eis, ne istum nostrum cursum fine humanae gloriae metiremur, non est in expositione iustitiae ipsius executus nisi tria ista: ieiunium, elemosynas, orationes, ieiunio scilicet uniuersam corporis castigationem significans, elemosynis omnem beneuolentiam et beneficentiam uel dandi uel ignoscendi, et oratione insinuans omnes regulas sancti desiderii, ut quoniam in castigatione corporis frenatur concupiscentia, quae non frenari, sed omnino esse non debet nec erit in illa perfectione iustitiae, ubi nullum erit omnino peccatum, et saepe in usu rerum etiam concessarum atque licitarum exserit immoderationem suam, in ipsa uera beneficentia, qua iustus consulit proximo, quaedam fiunt quae obsint, cum prodesse putata sint, et aliquando per infirmitatem uel, cum minus sufficitur necessitatibus aliorum

3 cf. II Cor. 5, 6 sq. 4 Rom. 1, 17 (Abac. 2, 4) 16 Matth. 6, 1

5 ista PV: ipsa a 8 nunc V: nostra Pⁱ tunc add. Pⁱ *supr.*
uers. 11 ex corde V: et ex corde GP faciendo] add. Pⁱ
 12 sana V: sua P 18 fine GP: fide V 20 ieiunio V: ieiunium
 P 21 beneuolentiam GP 22 beneficentiam GP 23 ut]
abundare uidetur; cf. Cypr. p. 540, 4 ed. Hartel 27 exserit] exerit
 Pⁱ exierit PⁱV 28 beneficentia GP

uel parum in eis proficit, quod benignitatis ac laboris impen-
ditur, subrepat taedium, quo fuscetur hilaritas, in qua datorem
diligat deus. subrepat autem tanto magis, quanto minus quis-
que, et tanto minus, quanto magis quisque profecerit.

CCXCV.

PRAECEPTVM DE DILIGENDO DEO IN ILLA VITA PERFECTE
COMPLERI DICIT ET RATIONEM REDDIT TESTIMONIORVM, QVI-
BVS IMPERATVR HOMINI PERFECTVM ESSE, VEL QVANDO SIT
ECCLESIA GLORIOSA. EX EODEM LIBRO.

320 Quotquot ergo perfecti, hoc sapiamus, id est quot-¹⁰
quot perfecte currimus, hoc sapiamus, quod nondum perfecti
sumus, ut illic perficiamur, quo perfecte adhuc currimus, ut,
cum uenerit quod perfectum est, quod ex parte est destruat^{ur},
id est non iam ex parte sit, sed ex toto, quia fidei et spei
iam res ipsa, non quae credatur et speretur, sed quae uide-¹⁵
atur teneaturque succedit, caritas autem, quae in his tribus
maior est, non auferatur, sed augeatur et impleatur, contem-
plata quod credebat et quod sperabat indepta. in qua pleni-
tudine caritatis praeceptum illud implebitur: diliges domi-
num deum tuum ex toto corde tuo et ex tota anima²⁰
tua et ex tota mente tua. nam cum est adhuc aliquid car-
nalis concupiscentiae, quod uel continendo frenetur, non omni
modo ex tota anima diligitur deus. non enim caro sine anima
concupiscit, quamuis caro concupiscere dicatur, quia carnaliter
anima concupiscit. tunc erit iustus sine ullo omnino peccato,²⁵

2 cf. II Cor. 9, 7 10 Philipp. 3, 15 13 cf. I Cor. 13, 10
16 cf. I Cor. 13, 13 19 Matth. 22, 37 (Deut. 6, 5)

2 (et 3) subrepat (e in i mut. m. 2) P 4 quisque PV: om. a
5 cap. CCLXXXIII (sic) P CCCXII Gv 6 titulum add. m. 2 in P
7 et rationem — testimoniorum GP: om. V reddit P: reddidit G
8 sit V: fit P 10 perfeti (c add. m. 2) V 11 perfeti (c add. m. 2)
V 14 ex parte sit GP: ex parte V 16 succedit P¹ V: succedet
P² 19 diligis V 20 ex tota anima (om. et) P

quia nulla lex erit in membris eius repugnans legi mentis eius, sed prorsus toto corde, tota anima, tota mente diligit deum, quod est primum summumque praeceptum. cur ergo non praeciperetur homini ista perfectio, quamvis eam in hac uita nemo habeat? non enim recte curritur, si quo currendum est nesciatur. quomodo autem sciretur, si nullis praeceptis ostenderetur? sic ergo curramus, ut comprehendamus. omnes enim, qui recte current, comprehendent, non sicut in agone theatro omnes quidem currunt, sed unus accipit palmam. curramus credendo et sperando, desiderando; curramus corpus castigando et elemosynas in bonis dandis malisque ignoscendis hilariter et ex corde faciendo et currentium uires ut adiunentur orando, et sic audiamus praecepta perfectionis, ne currere neglegamus ad plenitudinem caritatis.

His praemissis ea testimonia, quae posuit iste cui respondemus, tamquam nos ea protulerimus, diligenter audiamus. in Deuteronomio: tu autem perfectus eris coram domino deo tuo; item illic: et non erit inconsummatus in filiis Israhel. item saluator in euangelio: estote perfecti, quia pater uester, qui est in caelis, perfectus est. item apostolus ad Corinthios secunda: de cetero, fratres, gaudete, perfecti estote; item ad Colossenses: corripientes omnem hominem et docentes in omni sapientia, ut exhibeamus omnem hominem perfectum in Christo; item ad Ephesios: ut exhiberet ipse sibi gloriosam ecclesiam, non habentem maculam aut rugam aut aliquid huius modi, ut sit sancta et immaculata. <unde et beatus Dauid dicit:> domine, quis habitabit in tabernaculo tuo? aut quis

1 cf. Rom. 7, 23	2 cf. Matth. 22, 37 sq.	9 cf. I Cor.
9, 24	17 Deut. 18, 13	18 Deut. 23, 17
19 Matth. 5, 48		
21 II Cor. 13, 11	23 Col. 1, 28	25 Eph. 5, 27
29 Ps.		
14, 1 sq.		

7 omnes enim — comprehendent *GP*: *om. V* 8 current *GP*¹:
currunt *P*² 17 deuteronomio *V* 20 in caelis est *GP* 28 unde
— dicit *a*: *om. GPV* 29 domine *V*: item domine *P*

requiescit in monte sancto tuo? qui ingreditur sine macula et operatur iustitiam, et alibi: et ero immaculatus coram eo, et alibi: beati immaculati in uia, qui ambulant in lege domini. item apud Salomonem: diligit dominus sancta corda; accepti sunt autem illi omnes immaculati. horum testimoni-
orum aliqua currentes exhortantur, ut perfecte currant, aliqua ipsum finem commemorant, quo currendo pertendunt. ingredi autem sine macula non absurde etiam ille dicitur, non qui iam perfectus est, sed qui ad ipsam perfectionem inreprehen-
sibiliter currit, carens criminibus damnabilibus atque ipsa peccata uenialia non neglegens mundare elemosynis. ingressum quippe, hoc est iter nostrum quo tendimus ad perfectionem, munda mundat oratio. munda est autem oratio, ubi ueraciter dicitur: dimitte nobis, sicut et nos dimit-
timus, ut, dum non reprehenditur quod non imputatur, sine reprehensione, hoc est sine macula, noster ad perfectionem cursus habeatur, in qua perfectione, cum ad eum uenerimus, iam non sit omnino quod ignoscendo mundetur.

Sed aliud est esse sine peccato, quod de solo in hac uita unigenito dictum est, aliud esse sine querella, quod de multis iustis etiam in hac uita dici potuit, quoniam est quidam modus bonae uitae, de quo etiam in ista humana cōuersatione iusta querella esse non possit. quis enim iuste queritur de homine, qui nemini male uult et quibus potest fideliter consulit nec contra cuiusque iniurias tenet libidinem uindicandi, ut ueraciter dicat: sicut et nos dimittimus debitoribus nostris? et tamen eo ipso quod uerum dicit:

2 Ps. 17, 24 3 Ps. 118, 1 5 Prou. 22, 11 15 (et 27)
Matth. 6, 12

1 requiescit *V*: requiescet *P* 3 coram *V*: cum *GP* 8 per-
tendant *P* 12 mundare *P*: mundaret et *V* elemosinis *P*
13 perfectionem *V*: fectionem *P* 14 munda mundat *V*: mundam m.
P 15 nobis *V*: nobis debita nostra *GP* 18 eum *V*: eam *GP*
21 aliud esse *P^aV*: aliud est *P^a* 24 queretur *P* 26 nec *V*:
ne *P* cuiusque *V*: cuiusquam *GP* 27 ut *V*: et *P*

dimitte, sicut et nos dimittimus, sine peccato se non esse declarat. inde est quod dicit: nihil iniquum erat in manibus eius, sed oratio mea munda. hinc enim erat munda oratio, quia ueniam non iniuste petebat qui ueraciter dabat.

Iudicium enim sine misericordia, sed illi qui non fecit misericordiam; superexsultat autem misericordia iudicio. quod si non esset, quæ spes esset, quando quidem, cum rex iustus sederit in throno, quis gloriabitur castum se habere cor? aut quis gloriabitur mundum se esse a peccato? tunc ergo per eius misericordiam iusti plene perfecteque mundati fulgebunt in regno patris sui sicut sol.

Tunc plene atque perfecte erit ecclesia, non habens maculam aut rugam aut aliquid huius modi, quia tunc etiam erit uere gloriosa. cum enim non tantum ait: ut exhiberet sibi ecclesiam non habentem maculam aut rugam, sed addidit: gloriosam, satis significauit, quando erit sine macula et ruga aut aliquid eius modi: tunc utique, quando gloriosa. non enim modo in tantis malis, in tantis scandalis, in tanta permixtione hominum pessimorum, in tantis opprobriis impiorum dicendum est eam esse gloriosam, quia reges ei seruiunt, ubi est periculosior maiorque temtatio; sed tunc potius gloriosa erit, quando fiet quod idem ait apostolus: cum Christus apparuerit, uita uestra, tunc et uos cum ipso apparebitis in gloriam. cum enim dominus ipse secundum formam serui, per quam se mediator coniunxerit ecclesiae, non fuerit glorificatus nisi post resurrectionis gloriam — unde

2 Iob. 16, 17 6 Iac. 2, 13 9 Prou. 20, 8 sq. 12 cf. Matth.
13, 43 16 Eph. 5, 27 24 Col. 3, 4

3 eius *V*: meis *GP* (cf. *gr.* *μου*) 6 sed *GV*: *eras. in P* 7 fecit
V: facit *GP* superexsultat *V*: superexaltat *GP* 8 iudicio *V*:
iudicium *GP* 9 sederit] *i ex e corr. m. 2 P* 11 misericordia *V*
15 huius modi *V*: eius modi *P* 18 addidit *V*: addit *P* 19 ali-
quid *GPV*: aliquo *a* 24 fiet *GP*: fieri *V* apostolus ait *P* 26 glo-
riam *V*: gloria *GP* 27 coniunxerit *V*: coniunxit *G* coniunxit *P*

dictum est: spiritus autem non erat datus, quia Iesus nondum fuerat glorificatus — quomodo dicenda est ante resurrectionem suam ecclesia eius esse gloriosa? mundat ergo eam nunc lauacro aquae, in uerbo abluens peccata praeterita et pellens ab ea dominationem malorum angelorum; deinde perficiens eius sanitates facit eam occurrere in illam gloriosam sine macula et ruga. quos enim praedestinauit, illos et uocauit; et quos uocauit, ipsos et iustificauit; quos autem iustificauit, illos et glorificauit. in hoc mysterio dictum arbitror: ecce eicio daemonia et sanitates perficio hodie et cras, et tertia consummator, id est perficior. dixit enim hoc ex persona corporis sui, quod est ecclesia dei, <dies> ponens pro distinctis ordinatisque temporibus, quod in sua resurrectione significauit in triduo.

15

Puto autem interesse inter rectum corde et mundum corde. nam et rectus corde in ea quae ante sunt extenditur, ea quae retro sunt obliuiscens, ut recto cursu, id est recta fide atque intentione, perueniat ubi habitat mundus corde. sicut illa singula reddenda sunt singulis, ubi dictum est: quis ascendit in montem domini, aut quis stabit in loco sancto eius? innocens manibus et mundus corde. innocens manibus ascendet et mundus corde stabit: illud in opere est, illud in fine. et illic magis intellegendum quod dictum est: bona est substantia cui non est peccatum in conscientia. tunc enim erit uere bona substantia, id est uerae diuitiae, cum transierit tota paupertas, id est consummata fuerit omnis infirmitas. nunc uero auertat se homo a delicto, cum proficiendo inde discedit et renouatur de

1 Io. 7, 39	4 cf. Eph. 5, 26	7 Rom. 8, 30	10 Luc.
13, 32	17 cf. Philipp. 3, 14	20 Ps. 23, 3 sq.	25 Eccli.
13, 24	28 Eccli. 38, 10		

7 ruga] ruga: V	13 dies a: om. GPV	ponens G: ponens
in PV	ordinatisque V: et ordinatis P	14 quod V: quod et
GP	21 ascendit P ¹ V: ascendet GP ¹	27 consummata V: cum
consummata P	28 uero V: uere P	

die in diem, et dirigat manus in opus misericordiae et ab
omni delicto mundet cor suum; misereatur, ut quod
restat per ueniam dimittatur. hoc enim salubriter et sine
uana inanique iactantia bene intellegitur in eo quod dixit
5 sanctus Iohannes: si cor nostrum nos non reprehendat,
fiduciam habemus ad deum, et quaecumque peti-
erimus, accipiemus ab eo. hoc enim uidetur isto loco
admonuisse, ne cor nostrum nos in ipsa oratione et petitione
reprehendat, hoc est, ne forte, cum coeperimus dicere: dimitte
10 nobis debita nostra, sicut et nos dimittimus, com-
pungamur non facere quod dicimus, aut etiam non audeamus
dicere quod non facimus, ut fiduciam petendi amittamus.

CCXCVI.

DE EO QVOD AIT APOSTOLVS: IVDICIVM EX VNO IN CON-
15 DEMNATIONEM. EX EPISTVLA RESPONSIONIS AD CONSVLTA
HILARII.

Cum ergo in utroque, id est in iudicio et in gratia, quod 321
attinet ad unum et multa delicta, una eademque sit ratio,
dicant isti nobis, quare iudicium dixerit ex uno delicto ducere
20 in condemnationem, gratiam uero ex multis delictis in iusti-
ficationem, aut adquiescant ideo sic esse dictum, quia in hac
causa duo constituuntur homines: Adam, ex quo subsistit
generatio carnalis, et Christus, ex quo generatio spiritalis.
sed quia tantum ille homo, iste autem et deus et homo, non
25 quomodo illa generatio uno delicto obligat, quod est ex Adam,
ita ista regeneratio unum delictum soluit, quod est ex Adam.

5 I Io. 3, 21 sq.

10 Matth. 6, 12

14 Rom. 5, 16

3 sine GP: sane V 5 nos non reprehendat V: non reprehenden-
derit nos P 6 habeamus P 10 debita nostra V: om. GP
12 facimus GV: faciamus P ut V: et GP 13 cap. CCLXXXV
(sic) P CCCXIII Gv 14 titulum adiecit m. 2 in P 15 epi-
stola GP 17 id est V: id est et GP 22 subsistit V: surgit
P 23 carnalis GP: carnis (sic) V 26 ita ista—ex Adam
PV: om. G

sed illi quidem generationi sufficit ad condemnationem unius delicti conexio — quidquid enim postea homines ex malis suis operibus addunt, non pertinet ad illam generationem, sed ad humanam conuersationem — huic autem regenerationi non sufficit illud delictum tantummodo soluere, quod ex Adam trahitur, sed quidquid etiam postea ex iniquis operibus humanae conuersationis accedit. ideo iudicium ex uno in condemnationem, gratia autem ex multis delictis in iustificationem.

Si enim ob unius delictum mors regnauit per unum, a quo delicto paruuli per baptismum expiantur, multo magis qui abundantiam gratiae et iustitiae accipiunt, in uita regnabunt per unum Iesum Christum: multo magis utique regnabunt, quia aeternae uitae regnum erit, mors autem in eis temporaliter transit, non in aeternum regnabit. itaque sicut per unius delictum in omnes homines ad condemnationem — de qua condemnatione paruuli per sacramentum baptismi liberandi sunt — ita et per unius iustificationem in omnes homines ad iustificationem uitae. et hic omnes dixit et ibi, non quia omnes homines ueniunt ad gratiam iustificationis Christi, cum tam multi alienati ab illa in aeternum moriantur, sed quia omnes, qui renascuntur in iustificationem, non nisi per Christum renascuntur, sicut omnes, qui nascuntur in condemnationem, non nisi per Adam nascuntur. nemo quippe est in illa generatione praeter Adam, nemo in ista regeneratione praeter Christum; ideo omnes et omnes. eosdem autem omnes etiam multos postea dicit adiungens: sicut per inoboedientiam unius hominis peccatores constituti sunt multi, sic et per unius hominis oboedientiam iusti constituentur multi. qui multi, nisi quos iam paulo ante omnes dixerat?

9 Rom. 5, 17 sqq.

13 utique *V*: utique in uitam *GP* 18 ad iustificationem — homines] *add. P*¹ in *mg.* 21 ab illa *V*: multi ab illa *P*
27 sicut *V*: sicut enim *GP* 29 sic et per — constituentur multi] bis scriptum, sed semel eras. in *P*

Vide, quemadmodum commendat unum et unum, id est Adam et Christum, illum ad condemnationem, hunc ad iustificationem, cum tanto post Adam venerit Christus in carne, ut sciamus antiquos iustos, quicumque esse potuerunt, non nisi per eandem fidem liberatos, per quam liberamur et nos, fidem scilicet incarnationis Christi, quae illis praenuntiabatur, sicut et nobis annuntiabatur. ideo hic Christum hominem dicit, cum sit et deus, ne quis existimet antiquos iustos per deum tantummodo Christum, id est per uerbum, quod erat in principio, non etiam per fidem incarnationis eius, qua et homo Christus dicitur, potuisse liberari. sententia quippe ista destrui non potest, de qua et alibi dicit: per unum hominem mors et per unum hominem resurrectio mortuorum. sicut in Adam omnes moriuntur, sic et in Christo omnes uiuificabuntur: utique in resurrectionem iustorum, ubi est uita aeterna, non in resurrectionem iniquorum, ubi mors aeterna erit; ideo ait uiuificabuntur, quia illi damnabuntur. hinc et in ueteribus sacramentis circumcisio paruulorum octauo die fieri praecepta est, quoniam Christus, in quo fit delicti carnalis expoliatio — quam significat circumcisio — die dominico resurrexit, qui post septimum sabbati octauus est. haec ergo fides etiam antiquorum iustorum fuit. unde et apostolus dicit: habentes autem eundem spiritum fidei, propter quod scriptum est: credidi, propter quod locutus sum; nos credimus, propter quod et loquimur. non diceret: eundem spiritum fidei, nisi admonens etiam antiquos iustos ipsum habuisse spiritum fidei, hoc est incarnationis Christi. sed quia illis futura praenuntiabatur, quae iam facta nobis annuntiatur, et tempore ueteris

9 cf. Io. 1, 1 12 I Cor. 15, 21 sq. 19 cf. Leu. 12, 3
23 II Cor. 4, 13

7 sicut et—annuntiabatur *GP*¹: *del. m. 2 P; om. V* 15 in resurrectionem *scripsi*: in resurrectione *V* in resurrectione dicit *P* resurrectionem dicit (*om. in*) *G* 16 in resurrectionem *V*: in resurrectione *P*² resurrectionem *GP*¹ 19 die] diei (*i prior ex c corr.*
m. 1) V 25 loquutus *V* nos *V*: et nos *GP*

testamenti uelabatur, quae tempore noui testamenti reuelatur: ideo eius sacramenta uaria sunt, ut alia essent in uetere testamento, alia in nouo, cum fides ipsa uaria non sit et uera sit, quia, sicut in Adam omnes moriuntur, sic et in Christo omnes uiuificabuntur.

CCXCVII.

CONTRA ID QVOD DIXERVNT PELAGIANI, HVMANAM NON POSSE
MVTARE VEL DEBILITARE NATVRAM ID QVOD SVBSTANTIA
CARET. EX LIBRO DE NATVRA ET GRATIA.

322 „Primo“ inquit „de eo disputandum est, quo per peccatum¹⁰
debilitata dicitur et immutata natura. unde ante omnia quae-
rendum puto“ inquit „quid sit peccatum, substantia aliqua an
omnino substantia carens nomen, quo non res, non existentia,
non corpus aliquod, sed perperam facti actus exprimitur“. 15
deinde adiungit: „credo, ita est. et si ita est“ inquit „quomodo
potuit humanam debilitare uel mutare naturam quod sub-
stantia caret?“

Cernitisne, quo tendat et quo manus porrigat haec disputa-
tio? ut omnino frustra dictum putetur: uocabis nomen
eius Iesum; ipse enim saluum faciet populum suum²⁰
a peccatis eorum. quomodo enim saluum faciet, ubi nulla
est aegritudo? peccata quippe, a quibus dicit euangelium saluum
faciendum populum Christi, substantiae non sunt et secundum
istum uitare non possunt. o frater, bonum est, ut memineris
te esse christianum. credere ista fortasse suffecerit; sed quia²⁵
disputare uis nec obest, immo etiam prodest, si firmissima
praecedat fides nec existimemus peccato humanam naturam

4 I Cor. 15, 22

19 Matth. 1, 21

1 uelabatur *P*¹: reuelatur *GV* reuelabitur *P*¹ reuelatur *V*:
reuelabitur *P*¹ reuelabatur *P*¹ 2 uaria *V*: uariata *GP* 6 *cap.*
CCLXXXVI *P* CCCXIII *Gv* 7 *titulum add. m. 2 in P* 8 de-
bilitare *G*³: debilita *G*¹ denitare *PV* (cf. p. 29, 23, ubi scribendum erat
debilitare) 10 quo *GPV*: quod *a* 13 substantiam carens *V*
22 a quibus *GP*: quibus *V* 25 sufficerit *V* sed *V*: sed tamen
GP 27 naturam humanam *GP*

non posse uitari, sed diuinis credentes scripturis peccato eam
 esse uitiatam, quomodo fieri potuerit inquiramus. quoniam
 peccatum iam didicimus non esse substantiam, nonne atten-
 ditur, ut alia omittam, etiam non manducare non esse sub-
 5 stantiam? a substantia quippe receditur, quoniam cibus sub-
 stantia est. sed abstinere a cibo non est substantia, et tamen
 substantia corporis, si omnino abstinence a cibo, ita languescit,
 ita uoletudinis inaequalitate corrumpitur, ita exhauritur uiribus,
 ita lassitudine debilitatur et frangitur, ut, si aliquo modo per-
 10 daret in uita, uix possit ad eum cibum reuocari, unde absti-
 nendo uitiatum est. sic non est substantia peccatum, sed sub-
 stantia est deus summaque substantia et solus uerus rationalis
 creaturae cibus. a quo per inoboedientiam recedendo et per
 infirmitatem non ualendo capere, quo debuit et gaudere, audis
 15 quemadmodum dicat: percussum est sicut faenum et
 aruit cor meum, quoniam oblitus sum manducare
 panem meum.

CCXCVIII.

DE SAMVHEL ET PYTHONISSA. EX LIBRO AD DVLCTIVM DE
 20 OCTO QVAESTIONIBVS.

Sexta tua propositio est, utrum iuxta historiam pythonissa 323
 ipsum prophetam Samuhalem de inferno euocauerit. hoc a me
 beatae memoriae Simplicianus, Mediolanensis episcopus, ali-
 quando quaesivit. quid ei responderim, subditum lege.

25 „Item quaeris“ inquam „utrum spiritus immundus, qui erat
 in pythonissa, potuerit agere, ut Samuhel a Saul uideretur et

15 Ps. 101, 5 19 cf. I Reg. 28, 7 sqq.

1 sed] sed etiam (etiam *del. m. 2*) P 2 fieri P¹V: id fieri
 P² 4 alia P¹V: aliqua P² 7 languiscit V 8 ita uoletudinis
 P¹V: ut ualet. P² 13 inoboedientia V per infirmitatem P 14 quo
 V: quod P 18 cap. CCLXXXVII P CCCXV Gv 19 titulum
add. m. 2 in P pythonissa V: phitonissa P 20 questionibus
 V 21 istoriam G 26 samuel P saule P

loqueretur cum eo. sed multo maioris miraculi est, quod ipse satanas, princeps immundorum spirituum, potuit loqui cum deo et petere temptandum Iob iustissimum uirum; qui etiam apostolos temptandos petiuit. aut si hoc ideo non habet difficilem quaestionem, quia per quam uoluerit creaturam cui uoluerit creaturae ubique praesens ueritas loquitur nec propterea magni meriti est cui loquitur deus; interest enim, quid loquatur, quia et imperator cum multis innocentibus non loquitur, quibus prouidentissime consulit ad salutem, et cum multis nocentibus loquitur, quos iubet interfici — si ergo hinc propterea nulla quaestio est, nulla sit quaestio, quomodo etiam immundus spiritus cum anima sancti uiri loqui potuerit. omnibus enim dei sanctis deus creator et sanctificator longe utique maior est. quod si hoc mouet, quod licuerit maligno spiritui excitare animam iusti et tamquam de abditis mortuorum receptaculis euocare, nonne magis mirandum est, quod satanas ipsum dominum assumsit et constituit super pennam templi? quolibet enim modo fecerit, ille etiam modus, quo Samuheli factum, ut excitaretur, similiter latet. nisi forte quis dixerit faciliorem diabolo fuisse licentiam ad dominum uiuum unde uoluit assumendum et ubi uoluit constituendum quam ad Samuhelis defuncti spiritum a suis sedibus excitandum. quod si illud in euangelio ideo nos non perturbat, quia dominus uoluit atque permisit nulla diminutione suae potestatis et diuinitatis id fieri, sicut ab ipsis Iudaeis, quamquam peruersis atque immundis et facta diaboli facientibus, et teneri scilicet et uinciri et inludi et crucifigi atque interfici passus est: non est absurdum credere ex aliqua dispensatione diuinae uoluntatis permissum fuisse, ut non inuitus nec dominante

3 cf. Iob. 1, 11

4 cf. Luc. 22, 31

17 cf. Matth. 4, 5

2 spirituum *V*: omnium spirituum *GP* 3 peteret *P* 4 temptandos (s. *del. m. 1*) *P* petiuit *V*: petiit *GP* 5 questionem *V* 9 prouidentissime *GP*: prouidissime *V* 11 questio *V*
 13 dei *V*: *om.* *GP* 17 pennam *V*: pinnam *P* 19 factum *V*: factum est *P* 23 nos ideo *P* 24 diminutione *P* 26 diaboli *P*² *V*: diabolica *P*¹ 27 scilicet *PV*: se *a*

atque subiungante magica potentia, sed uolens atque obtemperans occultae dispositioni dei, quae pythouissam illam et Saulem latebat, consentiret spiritus prophetae sancti se ostendi aspectui regis, diuina eum sententia percussurus. cur enim anima boni hominis, a malis uiuis euocata si uenerit, amittere uideatur dignitatem suam, cum et uiui plerumque boni uocati ad malos ueniant et agant cum eis quod officium postulat aequitatis, seruat atque inconcusso decore uirtutis suae et illorum uitiis pro rerum praesentium uel usu uel necessitate tractatis?

Quamquam in hoc facto potest esse alius facilius exitus et expeditior intellectus, ut non uere spiritum Samuhelis excitatum a requie sua credamus, sed aliquod phantasma et imaginariam illusionem diaboli machinationibus factam, quam propterea scriptura nomine Samuhelis appellat, quia solent
 15 imagines earum rerum nominibus appellari, quarum imagines sunt: sicut omnia, quae pinguntur atque finguntur ex aliqua materie metalli aut ligni aut cuiuscumque rei aptae ad opera huius modi, quae etiam uidentur in somnis et omnes fere imagines earum rerum, quarum imagines sunt, appellari nominibus solent. quis enim est, qui hominem pictum dubitet
 20 uocare hominem? quando quidem et singulorum quorumque picturam cum aspicimus, propria quaque nomina incunctanter adhibemus; uelut cum intuentes tabulam aut parietem dicimus: „ille Cicero est, ille Sallustius; ille Achilles, ille Hector; hoc flumen Simois, illa Roma“, cum aliud nihil sint quam
 25 picturae, imagines. unde cherubin cum sint caelestes potestates, fictae tamen ex metallo, quod imperauit deus, super

27 cf. Ex. 25, 18

2 dispositionis *P* 3 sanctae *P* 5 uiuis *P*: uisis *V*
 7 postulat aequitatis *G*¹*P*: postulat „aequitas *G*² postulat quietis
V 9 praesentium *P*¹*V*: sententia *P*² 13 machinationibus *V*
 15 rerum *P*¹*V*: rerum omnium *G**P*¹ 17 materie *V*: materia *P*
 aut cuiuscumque *V*: uel cuiusque *P* apte *V* 19 nominibus
*G**P**V*: in omnibus *G*¹ 22 quaque *V*: quoque *P* quaeque *a*
 23 aut *V*: om. *P* 24 sallustius *G**V*: sallustius est *P*
 26 picturae *V*: pictae *G*²*P* picti *G*¹ cherubim *G**P* 27 finctae
V ex] „ex (et ras.) *P*

VIII.

61

arcam testamenti magnae rei significandae gratia non aliud quam cherubin illa quoque figmenta uocitantur. item quisquis uidet somnium, non dicit: „uidi imaginem Augustini aut Simpliciani,“ sed: „uidi Augustinum et Simplicianum“, cum eo tempore, quo tale aliquid uidit, nos ignoraremus. usque adeo manifestum est non ipsos homines, sed imagines eorum uideri. et Pharaon spicas se dixit uidisse in somnis et boues, non spicarum aut bouum imagines. si igitur liquido constat nominibus earum rerum, quarum imagines sunt, easdem imagines appellari, non mirum est, quod scriptura dicit Samuelem uisum, etiam si forte imago Samuhelis apparuit machinamento eius qui transfiguratur se uelut in angelum lucis et ministros suos uelut ministros iustitiae.

Iam uero si illud mouet, quomodo et a maligno spiritu Sauli nera praedicta sunt, potest et illud mirum uideri, quomodo daemones agnouerint Christum, quem Iudaei non cognoscebant. cum enim uult deus etiam per infirmos infirmosque spiritus aliquem uera cognoscere, temporalia dumtaxat adque ad istam mortalitatem pertinentia, facile est et non incongruum, ut omnipotens et iustus ad eorum poenam quibus ista praedicantur, ut malum, quod eis impendit, antequam ueniat, praenoscendo patiantur, occulto apparatu ministeriorum suorum etiam spiritibus talibus aliquid diuinationis impertiat, ut quod audiunt ab angelis praenuntiant hominibus. tantum autem audiunt, quantum omnium dominus atque moderator uel iubet uel sinit. unde etiam spiritus pythonicus in Actibus apostolorum attestatur Paulo apostolo et euangelista esse

7 cf. Gen. 41, 18 sqq. 12 cf. II Cor. 11, 14 sq. 16 cf. Matth. 8, 29 26 cf. Act. 16, 17

6 homines *V*: om. *P* 10 samuelem *P* 11 samuelis ^{uiss} (uiss add. m. 2) *P* 12 in *V*: om. *GP* 15 sunt *P³V*: sint *P¹*
 16 cognoscebant *V*: agnoscebant *P* 17 infirmos *GP³V*: infirmis *P¹*
 infirmosque *G²*: infirmosque *P²V* infirmusque *G¹P¹* 18 spiritus *V*: spiritus ** (et *ras.*) *P* xps et *G¹* xpianos et *G²* atque *G*
P 21 praedicantur *V*: praedicuntur *P* 22 ministeriorum *V*:
 misteriorum *P* 24 praenuntiant *P* 26 sinit *P*: sinet *V*

conatur. miscent tamen isti fallacias et uerum, quod nosse potuerint, non docendi magis quam decipiendi fine praenuntiant: et forte hoc est quod, cum illa imago Samuhelis Saulem praediceret moriturum, dixit etiam secum futurum, quod utique
 5 falsum est. magno quippe interuallo post mortem separari malos a bonis in euangelio legimus, cum dominus inter superbum illum diuitem, cum iam apud inferos tormenta pateretur, et illum qui ad eius ianuam ulcerosus iacebat, iam in requie constitutum magnum *chaos interiectum esse testatur.
 10 aut si propterea Samuhel Sauli dixit: mecum eris, ut non ad aequitatem felicitatis, sed ad parem condicionem mortis referatur, quod uterque homo fuerit, uterque mori potuerit, iamque mortuus mortem uiuo praenuntiabat: perspicit, quantum opinor, prudentia tua, secundum utrumque intellectum
 15 habere exitum illam lectionem, qui non sit contra fidem. nisi forte profundiore et perplexiore inquisitione, quae uel uirium mearum uel temporis excedit angustias, inueniatur ad liquidum, uel posse uel non posse animam humanam, cum ex hac uita emigrauerit, magicis carminibus euocatam uiuorum apparere
 20 conspectibus, etiam corporis liniamenta gestantem, ut non solum uideri ualeat sed et agnosci. et si potest, utrum etiam iusti anima non quidem cogatur magicis sacris, sed dignetur ostendi occultioribus imperiis summae legis obtemperans, ut, si fieri non posse claruerit, non uterque sensus in huius scri-
 25 pturae tractatione atque expositione admittatur, sed illo excluso imaginaria simulatio Samuhelis diabolico ritu facta intellegatur. sed quoniam, siue illud fieri possit siue non possit, tamen fallacia satanae atque imaginum simulandarum callida operatio decipiendis humanis sensibus multiformis inuigilat,

9 cf. Luc. 16, 26

10 I Reg. 28, 19

2 decipiendi GP: desipiendi V 6 malos V: bonos GP² bonis
 P¹ a GP²V: et P¹ bonis V: malis GP 12 uterque V:
 et uterque GP 16 perplexiore GV: prolixiore P 17 mearum V:
 suarum P ad GV: a P 19 euocatum V 20 lineamenta
 P gestantem GP: testantem V 25 amittatur V 27 posset.
 siue non posset P

pedetentim quidem ne inquisitionibus diligentioribus praescribamus, sed tamen potius existimemus tale aliquid factum maligno pythonissae illius ministerio, quamdiu nobis aliquid amplius excogitare atque explicare non datur.⁴

Haec sunt quae tunc de pythonissa et Samuhele rescripsi. ⁵ sed quam non frustra dixerim, pedetentim non in hoc genere simulatam Samuhelis imaginem malignae pythonissae ministerio praesentatam existimare debere, ne inquisitionibus diligentioribus praescribamus, mea posterior inquisitio declarauit. quando inueni in libro Ecclesiastico, ubi patres laudantur ex ¹⁰ ordine, ipsum sic fuisse laudatum, ut prophetasse etiam mortuus diceretur. sed si et huic libro ex Hebraeorum — quia in eo non est — canone contradicatur, quid de Mose dicturi sumus, qui certe et in Deuteronomio mortuus et in euangelio cum Helia, qui mortuus non est, legitur apparuisse uiuentibus? ¹⁵

CCXCVIII.

QVIBVS SACRIFICIVM PROSIT AVT LOCVS MARTYRVN, IN QVO QVISPIAM SEPELITVR. EX LIBRO DE CVRA PRO MORTVIS GERENDA AD PAVLINVM EPISCOPVM NOLANVM. ²⁰

- 324 Scripsisti mihi quaerens a me, utrum prosit cuique post mortem, quod corpus eius apud sancti alicuius memoriam sepelitur. nam dicis uideri tibi non esse inanes motus animorum religiosorum atque fidelium pro suis ita curantium. adiungis etiam uacare non posse, quod uniuersa pro defunctis ²⁵ ecclesia supplicare consuevit, ut hinc et illud conici possit,

10 cf. Eccli. 46, 20 14 cf. Deut. 34, 5 15 cf. Matth. 17, 3

1 ne GP: de V 3 maligno V: malignae P 4 explicare GP: explere V 6 generi G¹ 7 malignae V: maligno GP
8 praesentatam] praesentata P¹V praenotantum P¹ 12 et] del. P¹ haebraeorum V 13 canone GP: chanon V moyse G P
14 deutheronomio V 17 cap. CCCXIII P CCCXVI G v
18 quibus] de cura pro mortuis gerenda uel q. GP¹v 19 (et 23) sepelitur V 23 nam P¹V: certe. nam GP¹ 24 ita V: ista P
26 hinc et illud V: illud hinc P

homini prodesse post mortem, si fide suorum humando eius corpori talis prouideatur locus, in quo appareat opitulatio etiam isto modo quaesita sanctorum.

Sed cum haec ita sunt, quomodo huic opinioni contrarium
 5 non sit quod ait apostolus: omnes enim adstabimus
 ante tribunal Christi, ut referat unusquisque se-
 cundum ea quae per corpus gessit, siue bonum siue
 malum, non te satis uidere significas. haec quippe apostolica
 sententia ante mortem admonet fieri quod possit prodesse post
 10 mortem, non tunc, quando recipiendum est quod quisque ges-
 serit ante mortem. uerum haec ita soluitur quaestio, quoniam
 quodam uitae genere acquiritur, dum in hoc corpore uiuitur,
 ut aliquid adiuent ista defunctos, ac per hoc secundum ea
 quae per corpus gesserunt eis quae post corpus religiose pro
 15 illis facta fuerint adiuuantur. sunt enim quos nihil omnino
 adiuuant ista, siue pro eis fiant quorum tam mala sunt me-
 rita, ut nec talibus digni sint adiuuari, siue pro his quorum
 tam bona sunt, ut talibus non indigeant adiuuentis. genere
 igitur uitae, quod gessit quisque per corpus, efficitur, ut pro-
 20 sint uel non prosint quaecumque pro illo pie fiunt, cum reli-
 querit corpus. nam meritum, per quod ista prosint, si nullum
 comparatum est in hac uita, frustra post hanc quaeritur uitam.
 ita fit, ut neque inaniter ecclesia uel suorum cura pro de-
 functis quod potuerit religionis impendat et tamen ferat unus-
 25 quisque secundum ea quae per corpus gessit siue bonum siue
 malum, reddente deo unicuique secundum opera eius. ut
 enim hoc quod impenditur possit ei prodesse post corpus, in
 ea uita est adquisitum, quam gessit in corpore.

Pronisus itaque sepeliendis corporibus apud memoriam sanc-
 30 torum locus bonae affectionis humanae est erga funera suorum,

5 II Cor. 5, 10 26 cf. Rom. 2, 6

4 sunt V: sint GP 5 astabimus P 9 possit V: poscit P
 10 quando V: quando iam GP 13 defunctis P ac V: hac P
 14 post a: per PV (cf. p. 948, 23) 17 his] P² in ras. 18 bona
 GP: mala V sunt V: om. GP ut talibus] V¹ in ras.
 indigeant] V¹ in ras. 28 acquisitum est P

quoniam, si nonnulla religio est, ut sepeliantur, non potest nulla esse, quando ubi sepeliantur attenditur. sed cum talia uiuorum solacia requiruntur, quibus eorum pius in suos animus appareat, non uideo, quae sint adiumenta mortuorum nisi ad hoc, ut, dum recolunt ubi sint posita eorum quos diligunt corpora, eisdem sanctis illos tamquam patronis susceptos apud dominum adiuuandos orando commendent. quod quidem facere possent, etiam si talibus locis eos humare non possent. sed non ob aliud uel memoriae uel monumenta dicuntur ea quae insigniter fiunt sepulchra mortuorum, nisi quia eos qui uiuentium oculis morte subtracti sunt, ne obliuione etiam cordibus subtrahantur, in memoriam reuocant et admonendo faciunt cogitari. nam et memoriae nomen id apertissime ostendit et monumentum eo quod moneat mentem, id est admoneat, nuncupatur. propter quod et Graeci *μνημεῖον* uocant quod nos memoriam seu monumentum appellamus, quoniam lingua eorum memoria ipsa, qua meminimus, *μνήμη* dicitur. cum itaque recolit animus, ubi sepultum sit carissimi corpus, et occurrit locus nomine martyris uenerabilis, eidem martyri animam dilectam commendat recordantis et precantis affectus. qui cum defunctis a fidelibus carissimis exhibetur, eum prodesse non dubium est his qui, cum in corpore uiuerent, talia sibi post hanc uitam prodesse meruerunt. uerum etsi aliqua necessitas uel humari corpora uel in talibus locis humari nulla data facultate permittat, non sunt praetermittendae supplicationes pro spiritibus mortuorum, quas faciendas pro omnibus in christiana et catholica societate defunctis etiam tacitis nominibus eorum sub generali commemoratione suscepit eccle-

2 ubi GP: ibi V 3 suo P 5 sint V: om. P 6 sanctis V: sanctos P 9 uerba f. 267^r cod. V inde a non ob aliud — p. 967, 21 humilias atque fere plane delituerunt, ut scriptura m. 1 legi uix possit

10 insigniter V (m. 1 et 2): insignita P 11 subtracte P obliuione
(i add. m. 2) V 13 cogitare P 15 *μνημεῖον*] mnemon P
mnemon V (m. 1 et 2) nemon G 17 *μνήμη*] mneme V mneme (o
add. m. 2) P omneme G 18 recolit G²P²: recolet G¹P² recoli
V (m. 1 et 2) 23 sibi] sic P

sia, ut quibus ad ista desunt parentes aut filii aut quicumque cognati uel amici, ab una eis exhibeantur pia matre communi. si autem deessent istae supplicationes, quae fiunt recta fide ac pietate pro mortuis, puto, quod nihil prodesset spiritibus
 5 eorum, quamlibet locis sanctis exanima corpora ponerentur.

Cum ergo fidelis mater fidelis filii defuncti corpus desiderauit in basilica martyris poni, si quidem credidit eius animam meritis martyris adiuuari, hoc quod ita credidit supplicatio quaedam fuit, et haec profuit, si quid profuit. et quod ad
 10 idem sepulchrum recurrit animo et filium precibus magis magisque commendat, adiuuat defuncti spiritum non mortui corporis locus, sed ex loci memoria uiuus matris affectus. simul enim et quis et cui commendatus sit non utique infructuose religiosam mentem precantis attingit. nam et orantes
 15 de membris sui corporis faciunt quod supplicantibus congruit, cum genua figunt, cum extendunt manus uel etiam prosternuntur solo et si quid aliud faciunt uisibiliter, quamuis eorum inuisibilis uoluntas et cordis intentio deo nota sit nec ille indigeat his indiciis, ut animus ei pandatur humanus. sed hic
 20 magis se ipsum excitat homo ad orandum gemendumque humiliter atque feruentius, et nescio quomodo, cum hi motus corporis fieri nisi motu animi praecedente non possint, eisdem rursus exterius uisibiliter factis ille interior inuisibilis qui eos facit augetur, ac per hoc cordis affectus, qui, ut fierent ista,
 25 praecessit, quia facta sunt, crescit. uerum tamen si eo modo quisque teneatur uel etiam ligetur, ut haec de suis membris facere nequeat, non ideo non orat interior homo et ante oculos dei in secretissimo cubili, ubi compungitur, sternitur: ita etiam, cum plurimum intersit, ubi ponat corpus mortui sui
 30 qui pro spiritu eius deo supplicat, quia et praecedens affectus locum elegit sanctum et illic corpore posito recordatus locus sanctus eum qui praecesserat renouat et auget affectum,

2 exhibeantur *a*: exhibeatur *PV* (cf. p. 755, 3. 968, 16; *Rönsch* p. 435)

10 sepulchrum *GP* filium *GP*: fidelium *V* 13 commendatus *P*¹

V: commendaturus *P*² 14 orantis *P* 24 facit *V*: fecit *GP*

ac *V*: hac *P* 29 ponat *P*: poena *V* 30 quia *a*: qui *PV*

tamen, etiam si non possit ubi religiosus animus elegit humare quem diligit, nullo modo debet a supplicationibus necessariis in eius commendatione cessare. ubicumque enim iaceat uel non iaceat defuncti caro, spiritui requies adquirenda est, qui cum inde exiret, secum abstulit sensum, quo interesse possit, quomodo quisque sit siue in bonis siue in malis, nec ab ea carne expectat adiuuari suam uitam, cui praebebat ipse uitam, quam detraxit excedens et redditurus est rediens, quoniam non caro spiritui, sed spiritus carni etiam ipsius resurrectionis meritum comparat, utrum ad poenam an ad gloriam reuiuascet.

CCC.

QVOD SAEPE IN SOMNIS MORTVI APPARERE PVTANTVR. EX EODEM LIBRO DE CVRA MORTVORVM GERENDA.

- 325 Narrantur uisa quaedam, quae huic disputationi non neglegendam uideantur inferre quaestionem. feruntur quippe mortui nonnulli uel in somnis uel alio quocumque modo apparuisse uiuentibus atque ubi eorum corpora iacerent inhumata nescientibus, locisque monstratis admonuisse, ut sibi sepultura, quae defuerat, praeberetur. haec si falsa esse responderimus, contra quorundam scripta fidelium et contra eorum sensum qui talia sibi accidisse confirmant, impudenter uenire uidebimur. sed respondendum est non ideo putandum esse mortuos ista sentire, quia haec dicere uel indicare uel petere uidentur in somnis. nam et uiuentes apparent saepe uiuentibus dormientibus, dum se ipsi nesciant apparere, et ab eis haec qui somniauerint audiunt dicentibus, quod eos in somnis uiderint agentes aliquid uel loquentes. si ergo me potest aliquis in somnis uidere sibi aliquid, quodquod factum est, indicantem

10 comparat utrum GP: comparaturum (r del. m. 2) V 12 cap.
CCcC. V: CCCXV P CCCXVII Gv 13 mortui V: mortui uiuentibus GP 14 mortuorum V: pro mortuis GP 15 neglegenda P 16 uideantur GP: uideatur V (cf. p. 755, 3. 967, 2) 20 responderemus V 26 qui V: quae GP 29 quodquod V: quotquot V: quod GP

uel etiam id quod futurum est praenuntiantem, cum id ego prorsus ignorem et omnino prorsus non curem non solum quid ille somniet, sed utrum dormiente me uigilet an uigilante me dormiat an uno eodemque tempore uigilemus ambo siue dormiamus, quando ille somnium uidet et in quo me uidet: quid mirum, si nescientes mortui nec ita sentientes tamen a uiuentibus uidentur in somnis et aliquid dicunt quod euigilantes uerum esse cognoscant? angelicis igitur operationibus fieri crediderim, siue permittatur desuper siue iubeatur, ut aliquid dicere de sepeliendis corporibus suis uideantur in somnis, cum id penitus nesciant quorum illa sunt corpora. id autem aliquando utiliter fit siue ad uiuorum qualecumque solacium, ad quos pertinent illi mortui, quorum apparent imagines somniantibus, siue ut his admonitionibus generi humano sepulturae commendetur humanitas, quae, licet defunctis non opituletur, culpanda tamen inreligiositate negligitur. aliquando autem fallacibus uisis homines in magnos mittuntur errores, quos talia perpeti iustum est. uelut si quisquam uideat in somnis quod Aeneas uidisse aput inferos poetica falsitate narratur, et ei cuiuspiam non sepulti appareat imago loquaturque talia, qualia refertur locutus illi fuisse Palinurus et, cum euigilauerit, ibi corpus eius inueniat, ubi iacere inhumatum, cum somniaret, audiuit, admonitus et rogatus, ut sepehret inuentum, et quia id uerum esse comperit, credat ideo mortuos sepeliri, ut eorum animae ad loca transeant, unde insepulorum animas inferna prohiberi lege somniauit: nonne ista credens plurimum a tramite ueritatis exorbitat?

Sic autem infirmitas humana sese habet, ut, cum in somnis quisque uiderit mortuum, ipsius animam se uidere arbitretur,

19 cf. Aen. VI, 337 sqq.

1 etiam id V: etiam GP futurum GP: facturum V 2 prorsus ignorem (r add. m. 2) V 3 dormiente me uigilet V: dormientem euigilet P 5 et in quo PV: in quo a 6 ita PV: ista a 12 fit GP: facit V 14 generi humano GP: generis humani V 15 sepulturae GP: sepultura V 17 mittantur (a ex u corr. m. 2) P 21 refertur V: a se fertur P illi P¹V: ille P¹ pilinurus V 22 inueniatur P 25 anima P

cum autem uiuum similiter somniauerit, non eius animam neque corpus, sed hominis similitudinem sibi apparuisse non dubitet. quasi non possint et mortuorum hominum eodem modo nescientium non animae, sed similitudines apparere dormientibus. pro certo, cum Mediolani essemus, audiui-⁵ mus, quod cum debitum repeteretur a quodam defuncti patris cautione prolata, quod filio nesciente a patre iam fuerat persolutum, contristari homo grauissime coepit atque mirari, quod ei pater moriens non dixerit quod deberet, cum fecisset etiam testamentum. tunc ei anxio apparuit idem pater eius in somnis¹⁰ et ubi esset recantum, quo illa cautio euacuata fuerat, indicauit. quo inuento iuuenis atque monstrato non solum falsi debiti calumniam propulsauit sed etiam paternum recepit chirographum, quod pater non receperat, quando est pecunia persoluta. hic utique putatur anima hominis curam gessisse¹⁵ pro filio et ad eum uenisse dormientem, ut docens quod ignorabat magna molestia liberaretur. sed eodem ipso ferme tempore, quo id audiui-²⁰ mus, id est nobis apud Mediolanium constitutis, Carthaginis rhetor Eulogius, qui meus in eadem arte discipulus fuit, sicut ipse mihi, posteaquam in Africam reme-²⁵ auimus, rettulit, cum rhetoricos Ciceronis libros discipulis suis traderet, recensens lectionem, quam post diem fuerat traditurus, quendam locum offendit obscurum, quo non intellecto uix potuit dormire sollicitus. qua nocte somnianti ego illi quod non intellegebat exposui, immo non ego, sed imago mea ne-³⁰ sciente me et tam longe trans mare aliquid aliud siue agente siue somniente et nihil de illius omnino curante. quomodo fiant ista nescio. sed quomodolibet fiant, cur non eodem modo fieri credimus, ut in somnis quisque uideat mortuum, quomodo fit, ut uideat eum et uiuum, ambobus utique nescientibus neque³⁵ curantibus, quis uel ubi uel quando eorum imagines somniet?

1 somniauerit similiter *P* 9 quod *P²V*: quid *P¹* deberet
P²V: debuerit *P¹* 11 quo *V*: quod *P* 14 cyrographum *V*
reciperat *V* 18 quo id *V*: quod *P* mediolanum *P* 19 chartha-
ginis *V* 20 africam *GP*: africa *V* 21 retulit *GP* 22 recenset
P post diem *GPV*: postridie *a* 27 de illius *V*: de illius curis *GP*

Similia sunt autem somniis nonnulla etiam uisa uigilantium, qui turbatos habent sensus, sicut phrenetici uel quocumque furentes modo. nam et ipsi locuntur saepe cum uere praesentibus, locuntur etiam cum absentibus, quorum imagines cernunt
 5 siue uiuorum siue mortuorum. sed quemadmodum hi qui uiuunt ab eis se uideri et cum eis se loqui nesciunt — neque enim re uera ipsi adsunt aut ipsi sermocinantur, sed turbatis sensibus homines talia uisa imaginaria patiuntur — eo modo et hi qui ex hac uita migrarunt sic affectis hominum uidentur
 10 quasi praesentes, cum sint absentes et utrum aliqui eorum imaginaliter uideat omnino nescientes. huic rei simile est et illud, cum homines altius, quam si dormirent, subtrahuntur corporalibus sensibus et occupantur talibus uisis. et his enim apparent imagines uiuorum atque mortuorum, sed cum fuerint
 15 sensibus redditī, quoscumque mortuos uidisse dixerint, uere cum eis fuisse creduntur nec attendunt qui haec audiunt similiter ab eis absentium atque nescientium quorundam etiam imagines uisas esse uiuorum.

Ibi ergo sunt spiritus defunctorum, ubi non uident quaecumque aguntur aut eueniunt in ista hominum uita: quomodo uident tumultos suos aut corpora sua, utrum abiecta iaceant an sepulta? quomodo intersunt miseriae uiuorum, cum uel sua ipsi mala patiantur, si talia merita contraxerunt, uel in pace requiescant, sicut Iosiae promissum est, ubi nec mala ulla
 25 patiēdo nec compatiēdo sustineant, liberati ab omnibus malis, quae patiēdo et compatiēdo, cum hic uiuerent, sustinebant?

Dixerit aliquis: „si nulla est mortuis cura de uiuis, quomodo ille diues, qui apud inferos torquebatur, rogabat Abraham

24 cf. III Reg. 22, 20

28 cf. Luc. 16, 22 sqq.

1 autem sunt <i>P</i>	3 (et 4) loquuntur <i>P</i> ²	9 hominum <i>V</i> :
hominibus <i>GP</i>	10 aliqui <i>P</i> ¹ <i>V</i> : aliquis <i>GP</i> ²	eorum <i>P</i> ¹ <i>V</i> : eos
<i>GP</i> ²	11 nescienter <i>V</i>	13 corporalibus <i>P</i> ² <i>V</i> : corporis <i>P</i> ¹
15 uidisse <i>V</i> : u. se <i>P</i>	19 ante Ibi <i>add. G</i> : item ^{inter} cetera (inter <i>add. m. 2</i>)	sunt <i>P</i> ² <i>V</i> : sint <i>P</i> ¹
20 uita hominum <i>GP</i>	24 iosiae <i>ex iosuae corr. P</i> ¹	28 apud <i>GP</i>
modo <i>V</i> : quomodo ergo <i>GP</i>	25 sustineat <i>P</i>	quo- ... nec ...
mala ulla nec patiēdo nec <i>P</i>		

patrem, ut mittat Lazarum ad quinque fratres suos nondum mortuos et agat cum eis, ne ueniant et ipsi in eundem tormentorum locum?" sed numquid, quia hoc ille diues dixit, ideo quid fratres agerent uel quid paterentur illo tempore sciuit? ita illi fuit cura de uiuis, quamuis quid agerent omnino nesciret, quemadmodum est cura nobis de mortuis, quamuis quid agant utique nesciamus. nam si nihil de mortuis curaremus, non utique pro illis deo supplicaremus.

CCCI.

VTRVM MARTYRES IN BENEFICIIS, QVAE EORVM ORATIONIBVS
CONFERVNTVR, IPSI INTERESSE CREDENDI SVNT REBVS HUMANIS. EX EODEM LIBRO.

326 Proinde fatendum est nescire quidem mortuos, quid hic agatur, sed dum hic agitur; postea uero audire ab eis qui hinc ad eos moriendo pergunt, non quidem omnia, sed quae sinuntur indicare qui sinuntur etiam ista meminisse, et quae illos quibus indicant oportet audire. possunt et ab angelis, qui rebus, quae aguntur, hic praesto sunt, audire aliquid mortui, quod unumquemque illorum audire debere indicat cui cuncta subiecta sunt. nisi essent angeli, qui possunt interesse et uiuorum et mortuorum locis, non dixisset dominus Iesus: contigit autem mori inopem illum et auferri ab angelis in sinum Abrahae. nunc ergo hic, nunc ibi esse potuerunt qui hinc illum quem deus uoluit abstulerunt. possunt etiam spiritus mortuorum aliqua, quae hic aguntur, quae

21 Luc. 16, 22

2 locum tormentorum P	4 sciuit V: nesciuit P	6 nobis
cura GP	9 CC.C.I V: CCCXVI P CCCXVIII G	10 in
beneficiis (in del. m. 2) P	11 sunt P ^v : sint P ⁱ	12 eodem
libro V: libro secundo de cura mortuorum gerenda P		14 agitur
P ^v : agatur P ⁱ	17 quibus V: quibus haec GP	20 nisi
essent V: nisi enim essent G nisi essent enim P	22 auferri PV	
afferri G	23 ergo hic V: hunc ergo P	25 aliqua GP: alia V

necessarium est eos nosse et quos necessarium est ea nosse, non solum praesentia uel praeterita uerum etiam futura spiritu dei reuelante cognoscere, sicut non omnes homines, sed prophetae, dum hic uiuerent, cognoscebant, nec ipsi omnia, sed quae illis esse reuelanda dei prouidentia iudicabat. mitti quoque ad uiuos aliquos ex mortuis, sicut e contrario Paulus ex uiuis in paradysum raptus est, diuina scriptura testatur.

Hinc et illa soluitur quaestio, quonam modo martyres ipsi beneficiis, quae dantur orationibus, indicant se interesse rebus humanis, si nesciunt mortui quid agant uiui. non enim solis beneficiorum effectibus uerum ipsis etiam hominum aspectibus confessorem apparuisse Felicem, cuius inquilinatum pie diligis, cum a barbaris Nola oppugnaretur, audiimus, non incertis rumoribus, sed testibus certis. uerum ista diuinitus exhibentur longe aliter, quam sese habet usitatus ordo singulis creaturarum generibus attributus. non enim quia in uinum aqua, cum uoluit dominus, repente conuersa est, ideo non debemus, quid aqua ualeat in elementorum ordine proprio, ab istius diuini operis raritate uel potius singularitate discernere; nec quoniam Lazarus resurrexit, ideo mortuus omnis, quando uult, surget, aut eo modo exanimis a uiuente quomodo a uigilante dormiens excitatur. alii sunt humanarum limites rerum, alia diuinarum signa uirtutum; alia sunt quae naturaliter, alia quae mirabiliter fiunt, quamuis et naturae deus adsit, ut sit, et miraculis natura non desit. non igitur ideo putandum est uiuorum (rebus) quoslibet interesse posse defunctos, quoniam quibusdam sanandis uel adiuuandis martyres adsunt, sed ideo potius intellegendum est, quod per diuinam potentiam martyres uiuorum rebus intersunt, quoniam defuncti per naturam propriam uiuorum rebus interesse non possunt.

6 cf. II Cor. 12, 2

16 cf. Io. 2, 9

1 et quos—ea nosse GP¹: del. P²; om. V 4 hic V: hinc
P 8 quonam V: quo G qm P 9 orationibus V: orantibus
GP 20 mortuos P surget V: resurgit G resurgat P
21 exanimis] ex exanimis corr. P² a uigilante GP²: uigilante P¹
a uiuente V 24 miraculis P 25 rebus a: om. GPV

Quamquam ista quaestio vires intellegentiae meae uicerit, quemadmodum opitulentur martyres his quos per eos certum est adiuuari, utrum ipsi per se ipsos adsint uno tempore tam diuersis locis et tanta inter se longinquitate discretis, siue ubi sunt eorum memoriae, siue praeter suas memorias, ubicumque⁵ adesse sentiuntur, an ipsis in loco suis meritis congruo ab omni mortalium conuersatione semotis et tamen generaliter orationibus pro indigentia supplicantum — sicut nos oramus pro mortuis, quibus utique non praesentamur nec ubi sint uel quid agant scimus — deus omnipotens, qui est ubique¹⁰ praesens nec concretus nobis nec remotus a nobis, exaudiens martyrum preces, per angelica ministeria usquequaque diffusa praebeat hominibus ista solacia, quibus in huius uitae miseria iudicat esse praebenda, et suorum merita martyrum, ubi uult, quomodo uult, quando uult, maximeque per eorum memorias,¹⁵ quoniam hoc nouit expedire nobis ad aedificandam fidem Christi, pro cuius illi confessione sunt passi, mirabili atque ineffabili potestate ac bonitate commendet. res est haec altior, quam ut a me debeat attingi, et abstrusior, quam ut a me ualeat perscrutari, et ideo, quid horum duorum sit, an uero for-²⁰ tassit utrumque sit, ut aliquando ista fiant per ipsam praesentiam martyrum, aliquando per angelos suscipientes personam martyrum, definire non audeo. mallet ab scientibus ista perquirere. neque enim nemo est, qui haec sciat, non qui sibi scire uideatur et nesciat. dona enim dei sunt his alia²⁵ et illis alia largientis secundum apostolum, qui dicit unicuique dari manifestationem spiritus ad utilitatem.

26 cf. I Cor. 12, 7

1 questio V	uicerit V: uicit GP	7 omni mortalium GP:
omnium mortalium V	8 supplicantium GP	11 concretus (nobis om.) P
nec remotus (del. m. 2) P	12 ministeria GP: mysteria V	15 quando uult quomodo uult GP
18 commendat a: commendata PV	commenda ^u (ti add. m. 2) G	19 ut GP: om. V
debeat V: possit GP	attingi—ualeat GP: om. V	abstrusior P
21 fiant GP: finiant V	praesentiam GP: praesentium V	23 audeo] audio P
	ab V: a P	

CCCII.

ITEM DE OBLATIONE VEL ELEMOSYNA PRO DEFUNCTIS. EX
EODEM LIBRO.

Quae cum ita sint, non existimemus ad mortuos, pro quibus 327
5 curam gerimus, peruenire nisi quod pro eis siue altaris siue
orationum siue elemosynarum sacrificiis sollemniter supplicamus,
quamuis non pro quibus fiunt omnibus prosint, sed eis tantum
pro quibus dum uiuunt comparantur, ut prosint. sed quia non
discernimus qui sint, oportet ea pro regeneratis omnibus facere,
10 ut nullus eorum praetermittatur, ad quos haec beneficia possint
et debeant peruenire. melius enim supererunt ista eis quibus
nec obsunt nec prosunt, quam eis deerunt quibus prosunt.
diligentius tamen facit haec quisque pro necessariis suis, quod
pro illo fiat similiter a suis. corpori autem humando quidquid
15 impenditur, non est praesidium salutis, sed humanitatis officium
secundum affectum, quo nemo umquam carnem suam odio habet.
unde oportet, ut quam potest pro carne proximi curam gerat,
cum ille inde recesserit qui gerebat. et si haec faciunt qui
carnis resurrectionem non credunt, quanto magis debent facere
20 qui credunt, ut corpori mortuo, sed tamen resurrecturo et in
aeternitate mansuro impensum huius modi officium sit etiam
quodam modo eiusdem fidei testimonium? quod uero quisque
apud memoriam martyrum sepelitur, hoc tantum mihi uidetur
prodesse defuncto, ut commendans eum etiam martyrum patro-
25 cinio affectus pro illo supplicationis augeatur.

16 cf. Eph. 5, 29

1 cap. CCCII ex CCXCVIII corr. V: CCCXVII P CCCXVIII
G v 2 elymosina G elemosynam P 3 eodem libro V: libro se-
cundo P 7 omnibus GP: omnis V 8 pro GPV: om. a
comparantur P²V: comparatur GP¹ 13 quod PV: quo a
14 fiat PV: fiant a 16 carnem GPV²: carnet V¹ 17 pro car-
nem V 18 cesserit G gerebat V: regebat G ~~agebat~~ (re ras.)
P 21 huius V: eius GP 23 memorias GP

CCCIII.

DE SENTENTIA DOMINI DICENTIS: QVI VIDERIT MULIEREM
AD CONCVPISCENDVM. EX LIBRO I DE SERMONE DOMINI
IN MONTE.

328 Audistis, quia dictum est: non moechaberis. ego
autem dico vobis, quia omnis, qui uiderit mulie-
rem ad concupiscendum eam, iam moechatus est
eam in corde suo. iustitia ergo minor est non moechari
corporum coniunctione, iustitia uero maior regni dei non moe-
chari in corde. quisquis autem non moechatur in corde, multo
facilius custodit, ne moechetur in corpore. illud ergo con-
firmavit qui hoc praecipit; non enim uenit legem soluere, sed
implere. sane considerandum est, quod non dixit: omnis qui
concupierit mulierem, sed: qui uiderit mulierem ad con-
cupiscendum, id est hoc fine et hoc animo attenderit, ut
eam concupiscat, quod iam non est titillari delectatione carnis,
sed plane consentire libidini, ita ut non refrenetur illicitus
appetitus, sed, si facultas data fuerit, satietur.

Nam tria sunt, quibus impletur peccatum: suggestione, de-
lectatione, consensione. suggestio siue per memoriam fit siue
per [corporis sensus, cum aliquid uidemus uel audimus uel
olfacimus uel gustamus uel tangimus. quod si frui delectauerit,
delectatio illicita refrenanda est. uelut cum ieiunamus et
uisis cibis palati appetitus assurgit, non fit nisi delectatione;
sed huic tamen non consentimus et eam dominantis rationis
iure cohibemus. si autem consensio facta fuerit, plenum pec-
catum erit, notum deo in corde nostro, etiam si facto non

2 (5. 14) Matth. 5, 27 sq.

12 cf. Matth. 5, 17

1 cap. CCCIII ex CCXCVIII ras. corr. V: CCCXVIII P CCCXX
Gv 3 concupiscendam P 11 moechetur G³P²V: moechatur
G¹P¹ 12 praecipit P²V: praecepit GP¹ 14 concupiuerit (u
del. m. 2) P 16 titillare V 17 plane PV: plene a refri-
netur V; corr. m. 2 21 audiuius P 22 quod GPV (cf.
p. 810, 6): quo a 24 assurgit GP: assurget V

innotescat hominibus. ita ergo sunt isti gradus, quasi a serpente suggestio fiat, id est lubrico et uolubili, hoc est temporali corporum motu, quia et si qua talia phantasmata intus uersantur in anima, de corpore forinsecus tracta sunt, et si
 5 quis occultus praeter istos quinque sensus motus corporis animam tangit, est etiam ipse temporalis et lubricus, et ideo quanto inlabitur occultius, ut cogitationem contingat, tanto conuenientius serpenti comparatur. tria ergo haec, ut dicere coeperam, similia sunt illi gestae rei, quae in Genesi scripta
 10 est, ut quasi a serpente fiat suggestio et quaedam suasio, in appetitu autem carnali tamquam in Eua delectatio, in ratione uero tamquam in uiro consensio. quibus peractis tamquam de paradiso, hoc est de beatissima luce iustitiae, in mortem homo expellitur, iustissime omnino. non enim cogit qui suadet,
 15 et omnes naturae in ordine suo gradibus suis pulchrae sunt, sed de superioribus, in quibus rationalis animus ordinatus est, ad inferiora non est declinandum. nec quisquam hoc facere cogitur, et ideo, si fecerit, sine iusta defensione punitur. non enim hoc committit inuitus. uerum tamen delectatio ante
 20 consuetudinem uel nulla est uel tam tenuis, ut prope nulla sit: cui consentire magnum peccatum est, cum est illicita. cum autem quisque consenserit, committit peccatum in corde. si autem etiam in factum processerit, uidetur satiari et extinguere cupiditas; sed postea, cum suggestio repetitur, maior accenditur
 25 delectatio, quae tamen adhuc multo minor est quam illa quae assiduis factis in consuetudinem uertit. hanc enim uincere difficillimum est; et tamen etiam ipsam consuetudinem, si se quisque non deserat et christianam militiam non reformidet, illo duce atque adiutore superabit, ac sic in pristinam pacem
 30 atque ordinem et uir Christo et mulier uiro subicitur.

9 cf. Gen. 3, 1

30 cf. I Cor. 11, 3

cf. Eph. 5, 23

1 innotescat *V*: innocentescat *P* 9 illi *V*: illic *P* 14 cogit
P: coget *G* contigit *V* 19 committit *GP*: omittit *V* 22 quis-
 que *G*: quique *P* quisquis *V* 23 facto *P* 25 multa *P*
 26 consuetudine *P* 28 et *P*¹*V*: ut *P*¹ miliciam *G* mali-
 tiam (?) *P*

VIII.

62

Sicut ergo tribus gradibus ad peccandum pervenitur, suggestione, delectatione, consensione, ita ipsius peccati tres sunt differentiae, in corde, in facto, in consuetudine, tamquam tres mortes: una quasi in domo, id est cum in corde consentitur libidini, altera iam prolata quasi extra portam, cum in factum processit assensio, tertia, cum vi consuetudinis malae tamquam mole terrena premitur animus quasi in sepulchro iam putens. quae tria genera mortuorum dominum resuscitasse quisquis euangelium legit, agnoscit, et fortasse considerat, quas differentias habeat etiam ipsa vox resuscitantis, cum alibi dicit: 10 puella, surge, alibi: iuuenis, tibi dico, surge, alibi: infremuit spiritu et fleuit, et rursus fremuit, et post deinde uoce magna clamauit: Lazare, ueni foras.

Quapropter nomine moechantium, qui hoc capitulo commorantur, omnem carnalem libidinosam concupiscentiam oportet intellegi. cum enim tam assidue idolatriam scriptura fornicationem dicat — Paulus autem apostolus auaritiam idolatriae nomine appellat — quis dubitet omnem malam concupiscentiam recte fornicationem uocari, quando anima neglecta superiore lege, qua regitur, inferiorum naturarum turpi uoluptate quasi mercede prostituta corrumpitur? et ideo quisquis carnalem delectationem aduersus rectam uoluntatem suam rebellare sentit per consuetudinem peccatorum, cuius indomitae uiolentia trahitur in captiuitatem, recolat, quantum potest, qualem pacem peccando amiserit, et exclamet: infelix ego homo; quis me liberabit de corpore mortis huius? gratia dei per Iesum Christum. ita enim, cum se

11 Marc. 5, 41 Luc. 7, 14 12 Io. 11, 33. 38. 43 17 cf.
Col. 3, 5 Eph. 5, 5 25 Rom. 7, 24 sq.

1 peccandum *P*²*V*: peccatum *GP*¹ 6 processit *V*: procedit
GP assensio *GV*: ascensio *P* 7 praemittitur *V* sepulchro
GP 12 fremuit post (*om.* et) *P* 15 libidinosam *V*: et libidinosam
GP 18 nomine *GP*: nomen *V* appellat *GV*: appellet *P*
malum (?) *V* 19 quando *GP*: quomodo *V* 20 inferiorem *P*
23 indomitae *GP*: indomitate *V* 24 uiolentiae *P* 27 christum
V: christum dominum nostrum *P*

infelicem exclamat, lugendo implorat consolatoris auxilium, nec paruulus est ad beatitudinem accessus cognitio infelicitatis suae, et ideo beati etiam lugentes, quoniam ipsi consolabuntur.

5

CCCIII.

DE EO QVOD DOMINVS AIT: OMNI PETENTI TE DA. EX
EODEM LIBRO.

Omni petenti te, inquit, da, non omnia petenti, ut id 329
des quod dari honeste et iuste potest. quid, si enim pecuniam
10 petat, qua innocentem conetur occidere? quid, si postremo
stuprum petat? sed ne multa persequar, quae sunt innumera-
bilia, id profecto dandum est quod nec tibi nec alteri noceat,
quantum sciri aut credi ab homine potest, et cui iuste nega-
ueris quod petit, indicanda est ipsa iustitia, ut non eum inanem
15 dimittas. ita omni petenti te dabis, quamuis non semper id
quod petit dabis; et aliquando melius aliquid dabis, cum
petentem te iniusta correxeris.

Quod autem ait: qui uoluerit a te mutuari, ne auer-
satus fueris, ad animum referendum est. hilarem enim
20 datorem diligit deus. mutuatur autem omnis, qui accipit,
etiam si non ipse soluturus est. cum enim misericordibus deus
plura restituat, omnis qui beneficium praestat faeneratur.

3 Matth. 5, 4 6 (et 18) Matth. 5, 42 19 II Cor. 9, 7

2 paruulus *V*: paruus *GP* 5 cap. CCCXXI *Gv*; num. om. *P*
6 de eo *GV*: deo *P* ait dominus *GP* 7 eodem libro] libro
(sic) de sermone domini in monte *P* 9 dari *V*: dare *GP*
potest scripsi: potes *GPV* 13 cui iuste *G³*: cuius te *GP* quod
iuste *V*

CCCV.

QVOMODO INTELLEGENDVM SIT: CAVETE, NE IVSTITIAM
 VESTRAM CORAM HOMINIBVS FACIATIS. ITEM EX LIBRO
 DE SERMONE DOMINI IN MONTE SECVNDO.

330 Cordis mundatio est tamquam oculi, quo uidetur deus; 5
 cuius simplicis habendi tantam curam esse oportet, quantam
 eius rei dignitas flagitat, quae tali oculo conspici potest. huic
 autem oculo magna ex parte mundato difficile est non subri-
 pere sordes aliquas de his rebus, quae ipsas bonas nostras
 actiones comitari solent, ueluti est laus humana, si quidem 10
 non recte uiuere perniciosum est. recte autem uiuere et nolle
 laudari quid est aliud quam inimicum esse rebus humanis,
 quae utique tanto sunt miseres, quanto minus placeret recta
 uita hominum? si ergo inter quos uiuis te recte uiuentem
 non laudauerint, illi in errore sunt; si autem laudauerint, tu 15
 in periculo, nisi tam simplex cor habueris et mundum, ut
 ea quae recte facis non propter laudes hominum facias
 magisque illis recte laudantibus gratuleris, quibus id quod
 bonum est placet, quam tibi, nisi quia recte uiuis, etiam si
 nemo laudaret, ipsamque laudem tuam tunc intellegas utilem 20
 esse laudantibus, si non te ipsum in tua bona uita, sed in <te>
 deum honorent, cuius sanctissimum templum est quisquis uiuit
 bene, ut illud impleatur quod ait Dauid: in domino lauda-
 bitur anima mea; audiant mansueti et laetentur.
 pertinet ergo ad oculum mundum non intueri in recte faciendo 25
 laudes hominum et ad eas referre quod recte facis, id est
 propterea recte facere aliquid, ut hominibus placeas. sic enim

2 Matth. 6, 1 23 Ps. 33, 3

1 *cap.* CCCXX *P* CCCXXII *Gv* 3 faciatis coram hominibus
GP item *V*: *om.* *GP* libro—secundo *P*: eodem libro *V*
 6 quantam *GP*: quanta *V* 7 quae tali oculo *GP*: quae talio loco
V 13 placeret *V*: placet *GP* 15 errore] erro *P* 18 recte
PV: *om.* *G* 21 in te deum *scripsi*: in deum *G¹V* deum *G³P*
 24 mansueti et laetentur *V*: mites et iocundentur *GP* (*cf. tamen*
p. 990, 11)

etiam simulare bonum libebit, si non attenditur, nisi ut homo laudet: qui quoniam uidere cor non potest, potest etiam falsa laudare. quod qui faciunt, id est qui bonitatem simulant, duplici corde sunt. non ergo habet simplex cor, id est mundum
 5 cor, nisi qui transcendit humanas laudes et illum solum intuetur, cum recte uiuit, et ei placere nititur qui conscientiae solus inspector est. de cuius conscientiae puritate quidquid procedit, tanto est laudabilius, quanto humanas laudes minus desiderat.

10 Cauete ergo, inquit, facere iustitiam uestram coram hominibus, ut uideamini ab eis, id est: cauete hoc animo iuste uiuere et ibi constituere bonum uestrum, ut uos uideant homines. alioquin mercedem non habetis apud patrem uestrum, qui in caelis est: non si ab
 15 hominibus uideamini, sed si propterea iuste uiuatis, ut ab hominibus uideamini. nam ubi erit quod in principio sermonis huius dictum est: uos estis lumen mundi. non potest ciuitas abscondi super montem constituta, neque accendunt lucernam et ponunt eam sub modio, sed
 20 super candelabrum, ut luceat omnibus, qui in domo sunt. sic luceat lumen uestrum coram hominibus, ut uideant bona facta uestra? sed non ibi finem constituit. addidit etiam: et glorificent patrem uestrum, qui in caelis est. hic autem, quia hoc reprehendit, si ibi
 25 sit finis recte factorum, id est si propterea recte facimus, ut tantum uideamur ab hominibus, posteaquam dixit: cauete facere iustitiam uestram coram hominibus, ut uideamini ab eis, nihil addidit. in quo apparet non hoc eum prohibuisse, ut recte fiat coram hominibus, sed ne ideo

10 (et 26) Matth. 6, 1

17 Matth. 5, 14—16

1 attendatur GP	ut V: om. P	2 potest etiam V: etiam
(om. potest) P	8 quanto GP: quantum V	12 constituere
P ² V: constitueretur P ¹	13 habetis V: habebitis GP	20 luceat
GP: luceant V	23 etiam V: enim GP	24 si ibi sit P ² V:
si sibi ipsi sit GP ⁴	25 facimus P ² V: faciamus GP ¹	28 ad-
didit V: addit P		

recte fiat coram hominibus, ut uideamur ab eis, id est ut hoc intueamur et ibi finem nostri propositi colloceamus.

Nam et apostolus dicit: si adhuc hominibus placerem, Christi seruus non essem, cum alio loco dicat: placete omnibus per omnia, sicut et ego omnibus per omnia ⁵ placeo. quod qui non intellegunt, contrarium putant, cum ille se dixerit non placere hominibus, quia non ideo recte faciebat, ut placeret hominibus, sed ut deo, ad cuius amorem corda hominum uolebat conuertere eo ipso, quod placebat hominibus. itaque et non se placere hominibus recte dicebat, ¹⁰ quia in eo ipso ut deo placeret intuebatur et placendum esse omnibus recte praecipiebat, non ut hoc appeteretur tamquam merces recte factorum, sed quia deo placere non posset qui non se his quos saluos fieri uellet praeberet imitandum. imitari autem illum qui sibi non placuerit nullo pacto quis- ¹⁵ quam potest. sicut ergo non absurde loqueretur qui diceret: „in hac opera, qua nauem quaero, non nauem quaero, sed patriam“: sic apostolus conuenienter diceret: „in hac opera, qua hominibus placeo, non hominibus, sed deo placeo, quia non hoc appeto, sed ad id refero, ut me imitentur quos saluos ²⁰ fieri uolo.“ sicut dicit de oblatione, quae fit in sanctos: non quia quaero datum, sed inquirō fructum, id est: quod quaero datum uestrum, non hoc quaero, sed fructum uestrum. hoc enim indicio apparere poterat, quantum profecissent in deum, cum id libenter facerent, quod non propter gaudium ²⁵ de muneribus, sed propter communionem caritatis ab eis quaerebatur.

Illi ergo perceperunt mercedem suam qui non ob aliud elemosynam faciunt, nisi ut glorificentur ab hominibus: non si glorificentur ab hominibus, sed si ideo faciant, ut glorifi- ³⁰

3 Gal. 1, 10

5 I Cor. 10, 32 sq.

21 Philipp. 4, 17

4 placete omnibus *G¹PV*: p. hominibus *G³* 5 et ego *V*: ego *P*
 7 se *V*: si *P* 9 quod *V*: quo *P* 12 omnibus *V*: hominibus *GP*
 15 pacto *P*: facto *V* 16 absurdum *P* 17 non nauem] ∴ non
 autem *V* 18 patriam *GP*: pariam ∴ (*signa add. m. 2*) *V* 19 deo
 (om. placeo) *P* non hoc *V*: in hoc *P* 20 saluus *P* 25 fa-
 cerent *PV*: offerrent *a*

centur, sicut superius tractatum est. laus enim humana non appeti a recte faciente, sed sequi debet recte facientem, ut illi proficiant qui etiam imitari possunt quod laudant, non ut hic putet aliquid eos sibi prodesse quem laudant. te autem faciente elemosynam non sciat sinistra tua, quid faciat dextera tua.

Nihil consequentius sinistra uidetur significare quam ipsam delectationem laudis. dextera autem significat intentionem implendi praecepta diuina. cum itaque conscientiae facientis elemosynam miscet se appetitio laudis humanae, fit sinistra conscia operis dextrae. nesciat ergo sinistra tua, quid faciat dextera tua, id est: non se misceat conscientiae suae laudis humanae appetitio, cum elemosyna facienda diuinum praeceptum contendis implere.

Vt sit elemosyna tua in abscondito. quid est in abscondito, nisi in ipsa bona conscientia, quae humanis oculis demonstrari non potest nec uerbis aperiri, quando quidem multi multa mentiantur? quapropter si dextera intrinsecus agit in abscondito, ad sinistram pertinent exteriora omnia, quae sunt uisibilia et temporalia. sit ergo elemosyna tua in ipsa conscientia tua, ubi multi elemosynam faciunt bona uoluntate, etiam si pecuniam uel si quid est aliud, quod inopi largiendum est, non habent. multi autem foris faciunt et intus non faciunt, qui uel ambitione uel alicuius temporalis rei gratia uolunt misericordes uideri: in quibus sola sinistra operari existimanda est. item alii quasi medium inter utrosque locum tenent, ut et intentione, quae in deum est, elemosynam faciant et tamen inserat se huic optimae uoluntati nonnulla etiam laudis uel cuiusque rei fragilis et temporalis cupiditas. sed dominus noster multo uehementius prohibet solam sinistram operari in nobis, quando etiam misceri eam uetat operibus

4 Matth. 6, 3

15 Matth. 6, 4

8 dextera <i>P¹V</i> : dextera <i>P¹</i>	11 dexteræ <i>P¹</i>	12 suae <i>V</i> :
tuae <i>GP</i>	18 mentiantur <i>GP</i>	21 tua <i>V</i> : om. <i>GP</i>
existimanda <i>V</i>	27 elemosinam <i>V</i>	26 ex-
<i>V</i>	31 in nobis operari <i>GP</i>	29 cuiusque <i>GP</i> : eiusque

dexteræ, ut scilicet non modo temporalium rerum sola cupiditate caueamus elemosynam facere, sed nec ita in hoc opere attendamus deum, ut sese misceat uel adiungat exteriorum appetitio commodorum. agitur enim de corde mundato, quod nisi fuerit simplex, mundum non erit. simplex autem quomodo erit, si duobus dominis seruiet nec una intentione rerum aeternarum purificat aciem suam, sed eam mortalium quoque fragiliumque rerum amore obnubilat? sit ergo elemosyna tua in abscondito, et pater tuus, qui uidet in abscondito, reddet tibi: rectissime omnino et uerissime. si enim praemium ab eo expectas qui conscientiae solus inspector est, sufficiat tibi ad promerendum praemium ipsa conscientia.

CCCVI.

CVR ORANDVM SIT DEO SCIENTE, QUID NOBIS SIT NECESSARIVM.

EX EODEM LIBRO II.

15

331 Quaeri potest, siue rebus siue uerbis orandum sit, quid opus sit ipsa oratione, si deus iam nouit, quid nobis sit necessarium, nisi quia ipsa orationis intentio cor nostrum serenat et purgat capaciusque efficit ad excipienda diuina munera, quae spiritaliter nobis infunduntur. non enim ambitione precum nos exaudit deus, qui semper paratus est dare suam lucem nobis non uisibilem, sed intellegibilem et spiritalem, sed nos non semper parati sumus accipere, cum inclinamur in inania et rerum temporalium cupiditate tenebimur. fit ergo in oratione conuersio cordis ad eum qui semper dare paratus est, si nos capiamus quod dederit, et in ipsa conuersione

6 cf. Matth. 6, 24

8 Matth. 6, 4

1 dextrae GP ut GP: et V sola temporalium rerum GP
 4 mundato V: mundando GP 6 seruit GP 8 fragiliumque
 G: fragilium P² flagitiumq. V flagitium P¹ elemosina V
 13 CCCXXI (sic) P CCCXVIII (del. m. 2) G 14 quur P neces-
 sarium nobis sit P 15 ex] item ex P 21 suam GP: sua V
 24 in inania scripti: inania V in alia G ad alia P

purgatio interioris oculi, cum excluduntur ea quae tempora-
liter cupiebantur, ut acies simplicis cordis ferre possit sim-
plicem lucem diuinitus sine ullo occasu aut immutatione
fulgentem; nec solum ferre sed etiam manere in illa, non
5 tantum sine molestia sed etiam cum ineffabili gaudio, quo
uere ac sinceriter beata uita perficitur.

CCCVII.

DE DIFFERENTIA TEMTATIONIS, ET QVOMODO DIABOLVS
STETERIT ANTE DEVM, VT PETERET IOB TEMTANDVM. EX
10 LIBRO SVpra SCRIPTO.

Sexta petitio est: et ne nos inferas in temptationem. 332
nonnulli codices habent inducas, quod tantundem ualere
arbitror. nam ex uno graeco, quod dictum est εἰσενέγκης,
latine utrumque translatum est. multi autem deprecando ita
15 dicunt: „ne nos patiaris induci in temptationem“, exponentes
uidelicet, quomodo dictum sit inducas. non enim per se
ipsum inducit deus, sed induci patitur eum quem suo auxi-
lio deseruerit ordine occultissimo ac meritis. causis etiam
saepe manifestis dignum iudicat ille quem deserat et in
20 temptationem induci sinat. aliud est autem induci in tem-
tationem, aliud temptari. nam sine temptatione probatus
esse nullus potest, siue sibi ipse, sicut scriptum est: qui
non est temptatus, qualia scit? siue aliis, sicut apostolus
dicit: et temptationem uestram in carne mea non
25 spreuistis. hinc enim eos firmos esse cognouit, quod eis
tribulationibus, quae apostolo secundum carnem acciderant,

11 Matth. 6, 13 22 Eccli. 31, 10 24 Gal. 4, 14

2 cupiebantur P¹V: capiebantur P² 5 quo G¹V: quod G¹P
6 perficitur G¹V: perficit P percipitur G¹ 7 cap. CCCXXII P
CCCXVIII G¹v 10 libro 22. V: eodem libro P 12 tantundum
P 13 εἰσενέγκης] irenensis V imemcis P imemcis (i. e. ἐνέγκης)
G 15 exponentis P 16 quomodo V: quoquo modo P
17 inducit V: indicit P 20 temptatione induci V 26 acciderant
P¹: accederant V acciderunt P²

non sunt a caritate deflexi. nam deo noti sumus et ante omnes temptationes, qui scit omnia, antequam fiant.

Quod itaque scriptum est: temptat uos dominus deus uester, ut sciat, si diligitis eum, illa locutione positum est ut sciat pro eo quod est: ut scire uos faciat, sicut diem laetum dicimus, quod laetos faciat, et frigus pigrum, quod pigros facit, et innumerabilia huius modi, quae siue in consuetudine loquendi siue in sermone doctorum siue in scripturis sanctis reperiuntur. quod non intellegentes haeretici, qui ueteri testamento aduersantur, uelut ignorantiae uitio¹⁰ notandum putant eum de quo dictum est: temptat uos dominus deus uester, quasi in euangelio de domino scriptum non sit: hoc autem dicebat temptans eum; nam ipse sciebat, quid esset factururus. si enim nouerat cor eius quem temptabat, quid est quod uoluit uidere tem-¹⁵ tando? sed profecto illud factum est, ut ipse sibi notus fieret qui temptabatur suamque desperationem condemnaret saturatis turbis de pane domini, qui eas non habere quod ederent existimauerat.

Non ergo hic oratur, ut non temptetur, sed ut non infera-²⁰ mur in temptationem, tamquam si quispiam, cui necesse est igne examinari, non oret, ut igne non contingatur, sed ut non exuratur. uasa enim figuli probat fornax, homines uero iustos temptatio tribulationis. Ioseph uero temptatus est inlecebra stupri, sed non est inductus in temptationem. Susanna²⁵ temptata est, nec ipsa inducta uel inlata in temptationem, multique utriusque sexus. sed Iob maxime, cuius admirabilem stabilitatem

3 (et 11) Dent. 13, 3 13 Io. 6, 6 23 Eccli. 27, 5
24 cf. Gen. 39, 7—12 25 cf. Dan. 13, 19 sqq. 27 cf. Iob. 1, 11

4 uester V: noster P 5 sicut diem GP: sicutidem V
6 laetos GV: laetus P faciat V: facit GP 12 uester] uester ut
sciat (del. m. 2) P 13 hoc V: hoc est P 18 habere GP: ha-
berent V 19 existimauerant V 20 temptetur V: temptemur G
P 23 homines uero V: et homines P 24 uero V: ergo GP
26 multique V: multique alii GP

in domino deo suo cum illi haeretici hostes ueteris testamenti ore sacrilego irridere uoluerint, illud prae ceteris uentilant, quod satanas petiuerit eum temptandum. quaerunt enim ab imperitis hominibus talia intellegere nequaquam ualentibus, quomodo satanas cum deo loqui potuerit, non intuentes — non enim possunt, cum superstitione et contentione caecati sint — deum non loci spatium mole corporis occupare et sic alibi esse, alibi non esse, aut certe hic partem habere aliam et alibi aliam, sed maiestate ubique praesto esse, non per partes diuisum, sed ubique perfectum. quod si carnaliter intuentur quod dictum est: caelum mihi thronus est et terra scabillum pedum meorum — cui loco et dominus attestatur dicens: non iuretis, neque per caelum, quia thronus dei est; neque per terram, quia scabillum est pedum eius — quid mirum, si in terra diabolus constitutus ante pedes dei stetit et coram illo aliquid locutus est? nam quando illi ualent intellegere nullam esse animam quamuis peruersam, quae tamen ullo modo ratiocinari potest, in cuius conscientia non loquatur deus? quis enim scripsit in cordibus hominum naturalem legem nisi deus? de qua lege apostolus dicit: cum enim gentes, quae legem non habent, naturaliter quae legis sunt faciunt, hi legem non habentes ipsi sibi sunt lex, qui ostendunt opus legis scriptum in cordibus suis, contestante conscientia illorum et inter se inuicem cogitationum accusantium aut etiam excusantium in die, qua iudicabit deus occulta hominum. quapropter si omnis anima rationalis etiam cupiditate caecata, tamen cum cogitat et ratiocinatur, quidquid in ea ratiocinatione uerum est, non ei tribuendum est, sed ipsi lumini

11 Es. 66, 1

13 Matth. 5, 34 sq.

21 Rom. 2, 14—16

1 deo domino <i>GP</i>	6 sint <i>P¹V</i> : sunt <i>P⁴</i>	7 corporum <i>P</i>
9 magestate <i>P</i>	12 (et 14) scabellum <i>GP</i>	15 constitutus <i>GP</i>
constituitur <i>V</i>	18 ullo <i>V</i> : nullo <i>P</i>	19 deus <i>GV</i> : dominus
<i>P</i> scribit <i>V</i>	scribit (s. <i>ras.</i>) <i>P</i>	24 contestantem <i>V</i>
26 excusantium <i>V</i> : defendentium <i>P</i>	27 iudicauit <i>P</i>	

ueritatis, a quo uel tenuiter pro sui capacitate inlustratur, ut uerum aliquid in ratiocinando sentiat: quid mirum, si diaboli anima praua cupiditate peruersa quidquid tamen uerum de iusto uiro cogitauit, cum eum temptare uellet, ipsius dei noce, id est ipsius ueritatis noce, laudasse perhibetur, quidquid autem falsum, illi cupiditati tribuitur, qua diaboli nomen accepit? quamquam etiam per creaturam corporalem atque uisibilem deus plerumque locutus est seu bonis seu malis tamquam omnium dominus et rector et pro cuiusque rei merito ordinator, sicut per angelos, qui hominum quoque aspectibus apparuerunt, et per prophetas dicentes: haec dicit dominus. quid ergo mirum, si quamquam non ipsa cogitatione, per aliquam certe creaturam tali operi accommodatam deus locutus cum diabolo dicitur?

Nec dignitatis esse arbitrentur et quasi iustitiae meritum. quod cum illo deus locutus est, quoniam locutus est cum anima angelica, quamquam stulta et cupida, tamquam si loqueretur cum anima humana stulta et cupida. aut ipsi dicant, quomodo locutus est cum illo diuite, cuius cupiditatem stultissimam arguere uoluit dicens: stulte, hac nocte anima tua expostulatur a te; et quae praeparasti cuius erunt? certe hoc ipse dominus in euangelio dicit; cui haeretici isti, uelint, nolint, colla submittunt. si autem hoc mouentur, quod temptandum iustum satanas petit a deo, non ego expono, quare sit factum, sed ipsos cogo exponere. quare sit dictum in euangelio ab ipso domino discipulis: ecce satanas expetiuit uexare uos quomodo triticum; et Petro ait: ego autem postulauī, ne deficiat fides tua. cum autem hoc exponunt mihi, simul illud quod a me

12 Hagg. 1, 2 Es. 43, 1. 45, 1 20 Luc. 12, 20 26 Luc. 22, 31sq.

1 pro sui GP: posui V 5 laudasse G¹PV: laudesse G¹ au-
disse G³ 8 deus GP: das V 13 ipsa G²PV: ipsam G¹ in ipsa
a cogitationem G¹ 14 accommodata V cum diabolo locutus
P 15 dignitatis GP: dignitate V 16 quoniam locutus est] om.
V quoniam G: quod P 18 humana GP: om. V 19 est V:
est deus GP 27 expetiuit V: petiuit (u ras.) P

quaerunt exponunt sibi. si uero non ualuerint hoc exponere, non audeant id quod in euangelio sine offensione non intelligunt, in aliquo libro cum temeritate culpae.

Fiunt igitur temptationes per satanam non potestate eius, sed permissu domini ad homines aut pro suis peccatis puniendos aut pro dei misericordia probandos et exercendos. et interest plurimum, in qualem quisque temptationem incidat. non enim in talem incidit Iudas, qui uendit dominum, in qualem incidit Petrus, cum territus dominum negauit. sunt etiam humanae temptationes, credo, cum bono quisque animo, secundum humanam tamen fragilitatem in aliquo consilio labitur aut irritatur in fratrem studio corrigendi, paulo tamen amplius, quam christiana tranquillitas postulat. de quibus apostolus dicit: temptatio uos non apprehendat nisi humana, cum idem dicat: fidelis deus, qui non uos sinat temptari super quam potestis ferre, sed faciet cum temptatione etiam exitum, ut possitis tolerare. in qua sententia satis ostendit non id nobis orandum esse, ut non temtemur, sed ne in temptationem inducamur. inducimur enim, si tales acciderint quas ferre non possumus. sed cum temptationes periculosae, in quas inferri atque induci perniciosum est, aut prosperis rebus temporalibus aut aduersis oriantur, nemo frangitur aduersarum molestia, qui prosperarum delectatione non capitur.

25

CCCVIII.

DE SEPTIFORMI SPIRITU ET SEPTEM BEATITUDINIBUS SEPTEMQUE PETITIONIBUS. EX LIBRO S. S.

Videtur etiam mihi septenarius iste numerus harum petitionum 333 congruere illi septenario numero, ex quo totus iste sermo

14 I Cor. 10, 13

1 uero V: uere P	4 satanam GP	5 permissu V: per-
misso P	12 irritatur GP: irratur V	15 non uos G ¹ PV:
uos non G ¹	16 super V: supra GP	17 exitum PV: prouentum
a	25 cap. CCCXXIII (sic) P CCCXX G	26 septemque V: et
septem GP	27 s. s. V: de sermone domini in monte II P	

manauit. si enim timor dei est, quo beati fiunt pauperes spiritu, quoniam ipsorum est regnum caelorum, petamus, ut sanctificetur in hominibus nomen dei, timore casto permanente in saeculum saeculi. si pietas est, qua beati sunt mites, quia ipsi hereditate possidebunt terram, petamus, ut ueniat regnum eius siue in nos ipsos, ut mitemur nec ei resistamus, siue de caelo in terras in claritate aduentus domini, quo nos gaudebimus et laudabimur dicente illo: uenite, benedicti patris mei, percipite regnum, quod uobis paratum est ab origine mundi. in domino, inquit propheta. laudabitur anima mea; audiant mites et iucundentur. si scientia est, qua beati sunt qui lugent, quoniam ipsi consolabuntur, oremus, ut fiat uoluntas eius sicut in caelo et in terra, quia, cum corpus tamquam terra spiritui tamquam caelo summa et tota pace consenserit, non lugebimus. nam nullus alius huius temporis luctus est, nisi cum aduersum se ista configunt et cogunt nos dicere: uideo aliam legem in membris meis repugnantem legi mentis meae, et luctum nostrum lacrimosa uoce testari: miser ego homo; quis me liberabit de corpore mortis huius? si fortitudo est, qua beati sunt qui esuriunt et sitiunt iustitiam, quia ipsi saturabuntur, oremus, ut panis noster cotidianus detur nobis hodie, quo fulti atque sustentati ad plenissimam illam saturitatem uenire possimus. si consilium est, quo beati sunt misericordes, quoniam ipsorum miserebitur deus, dimittamus debita debitoribus nostris et oremus, ut nobis nostra dimittantur. si in nobis intellectus est, quo beati sunt mundicordes, quoniam ipsi deum uidebunt, oremus non induci in temptationem, ne habeamus duplex cor, non appetendo simplex

1 cf. Matth. 5, 3 3 cf. Ps. 18, 10 4 cf. Matth. 5, 5
8 Matth. 25, 34 11 Ps. 33, 3 17 Rom. 7, 23 sq. 20 (24. 27)
cf. Matth. 5, 6 sqq.

1 quo V: ex quo P 3 sanctificetur GP: sanctificemur V
6 ei resistamus (ei del. m. 2) P 11 iocundentur P (cf. p. 980, 24)
19 scriptura m. 1 fol. 275^v homo—p. 992, 8 conici utrum fere plane euauit in V 26 ut nobis V: ut et nobis P 27 in nobis V: om.
GP mundicordes P²V: mundo corde GP¹

bonum, quo referamus omnia quae operamur, sed simul temporalia et terrena sectando. temptationes enim de his rebus, quae graues et calamitosae uidentur hominibus, non in nos ualent, si non ualeant illae quae blanditiis earum rerum
 5 accidunt, quas homines bonas et laetas putant. si sapientia est, qua beati sunt pacifici, quoniam ipsi filii dei uocabuntur, oremus, ut liberemur a malo. ipsa enim liberatio liberos nos faciet, id est filios dei, ut spiritu adoptionis clamemus: abba, pater.

10 CCCVIII.

DE IEIUNIO ET LAVANDA FACIE VEL VNGVENDO CAPITE. VNDE
 SVpra.

Cum autem ieiunatis, inquit, nolite fieri sicut hy-334
 pocritae tristes; exterminant enim uultum suum,
 15 ut uideantur hominibus ieiunantes. amen dico
 uobis, perceperunt mercedem suam. uos autem
 ieiunantes ungite capita uestra et facies uestras
 lauate, ne uideamini hominibus ieiunantes, sed
 patri uestro, qui est in abscondito; et pater uester,
 20 qui est in abscondito, reddet uobis. manifestum est
 his praeceptis omnem nostram intencionem in interiora gaudia
 dirigi, ne foris quaerentes mercedem huic saeculo conformemur
 et amittamus promissionem tanto solidioris atque firmiter,
 quanto interioris beatitudinis, qua nos elegit deus conformes
 25 fieri imaginis filii eius.

In hoc autem capitulo maxime animaduertendum est non
 in solo rerum corporearum nitore atque pompa sed etiam in
 ipsis sordibus luctuosis esse posse iactantiam, et eo periculo-

6 cf. Matth. 5, 9 8 Rom. 8, 15 Gal. 4, 6 13 Matth.
 6, 16 sqq. 25 cf. Rom. 8, 29

5 laetas PV: laetandas G si GP: sic V 7 oremus] u
 ex e, ut uidetur, corr. m. 1 V 10 cap. CCCXXIII P CCCXXI
 G 11 uel GV: et P unde supra V: ex eodem libro secundo
 (ss G) GP 16 perciperunt V 17 ungite GP: ungete V (m. 1
 et 2) 20 qui est GV (m. 1 et 2): qui uidet P

sio-rem, quo sub nomine seruitutis dei decipit. qui ergo immoderato cultu corporis atque uestitus uel ceterarum rerum nitore prae-fulget, facile conuincitur rebus ipsis pomparum saeculi esse sectator nec quemquam fallit dolosa imagine sanctitatis. qui autem in professione christianitatis inusitato squalore ac sordibus intentos in se hominum oculos facit, cum id uoluntate faciat, non necessitate patiatur, ceteris eius operibus potest conici, utrum hoc contemptu superflui cultus an ambitione aliqua faciat, quia et sub ouina pelle cauendos lupos dominus praecipit; sed ex fructibus, inquit, eorum cognoscetis eos. cum enim coeperint aliquibus temptationibus ea ipsa illis subtrahi uel negari quae isto uelamine uel consecuti sunt uel consequi cupiunt, tunc necesse est appareat, utrum lupo in ouina pelle sit an ouis in sua. non enim propterea ornatu superfluo debet aspectus hominum mulcere christianus, quia illum paruum habitum ac necessarium etiam simulatores saepe usurpant, ut incautos decipiant, quia et illae oves non habent deponere pelles suas, si aliquando eis lupi se contegunt.

Quaeri ergo solet, quid sit quod ait: uos autem ieiunantes unguite capita uestra et facies uestras lauate, ne uideamini hominibus ieiunantes. non enim quispiam recte praeceperit, quamuis faciem cotidiana consuetudine lauamus, unctis etiam capitibus, cum ieiunamus, nos esse debere. quod si turpissimum omnes fatentur, intellegendum est hoc praeceptum unguendi caput et faciem lauandi ad interiorem hominem pertinere. unguere ergo caput ad laetitiam pertinet, lauare autem faciem ad munditiam, et ideo caput unguunt qui laetatur interius mente atque ratione. hoc enim recte accipimus caput, quod in anima praeminet et quo cetera hominis regi et gubernari manifestum est; et hoc facit qui non foris

10 Matth. 7, 15 sq.

8 contemptu a: contentus PV	9 ambition' (e add. m. 2) V
10 praecepit P	11 cognoscetis PV: cognoscitis V ¹ 18 habent (cf. Rönisch l. c. p. 447 sqq.) V: debent GP
P ² : praeciperit V	21 unguite PV ¹ 23 praeceperit P ² : praeciperat P ¹ faciem PV ² : facie V ¹ 26 un-
g-endi (u ras.) V	27 ung-ere V 28 ung-it (u ras.) V 30 pra-
eminet P	31 gubernari P: gubernare V ¹ gubernare V ²

quaerit laetitiam, ut de hominum laudibus carnaliter gaudeat. caro enim, quae subiecta esse debet, nullo modo est totius naturae humanae caput. nemo quidem umquam carnem suam odio habuit, sicut apostolus dicit, cum de diligenda uxore praecipit; sed caput mulieris uir, cui uero caput est Christus. interius ergo gaudeat in ieiunio suo eo ipso, quo sic se ieiunando auertit a uoluptate saeculi, ut sit subditus Christo, qui secundum hoc praeceptum caput unctum habere desiderat. ita enim et faciem lauabit, id est cor mundabit, quo uisurus est deum non interposito uelamine propter infirmitatem contractam de sordibus, sed firmus et stabilis, quoniam mundus est et simplex. lauamini, inquit, mundi estote, auferte nequitias ab animis uestris atque conspectu oculorum meorum. ab his igitur sordibus facies nostra lauanda est, quibus dei aspectus offenditur. nos autem reuelata facie gloriam dei speculantes in eandem imaginem transformabimur.

Saepe etiam cogitatio necessariorum rerum ad istam uitam pertinentium et sauciat et sordidat interiorem oculum nostrum et plerumque conduplicat, ut ea quae uidemur cum hominibus recte facere non eo corde faciamus, quo dominus praecipit, id est quia eos diligimus, sed quia commodum ab eis aliquod propter necessitatem praesentis uitae adipisci uolumus. debemus autem bene facere illis propter salutem ipsorum aeternam, non propter temporale commodum nostrum. inclinet ergo deus cor nostrum in testimonia sua, et non in emolumentum. finis enim praecepti est caritas de corde

3 Eph. 5, 29 5 I Cor. 11, 3 12 Es. 1, 16 16 II Cor. 3, 18 26 cf. Ps. 118, 36 27 I Tim. 1, 5

1 laudibus hominum *P* 3 um^{quam} (quam *add. m. 2*) *V* 5 uero *V*: uiro *GP* 7 quo *V*: qui *P* 10 deum *P¹V*: dominum *P¹*
12 est *V*: om. *P* 14 conspectu *V*: a conspectu *P* 16 autem *V*: enim *GP* 17 eadem (n *add. m. 2*) *V* 18 cogitatio *GP*: cogitatione *V* 19 est sauciat (s *ras.*) *V* 20 conduplicat *GPV*: cor duplicat *a* 21 quo *P¹V*: quod *P²* praecepit *P* 22 quia eos *G¹PV*: quia ^{***} eos *G³* 25 temporalem *PV*

puro et conscientia bona et fide non ficta. qui autem propter suam de hac uita necessitatem fratri consultit, non utique caritati consultit, quia non illi quem debet tamquam se ipsum diligere, sed sibi consultit, uel potius nec sibi, quando quidem hinc sibi facit duplex cor, quo impeditur ad uidendum deum, in qua sola uisione est beatitudo certa atque perpetua.

CCCX.

DE EO QVOD AIT DOMINVS: SI ERGO LVMEN, QVOD IN TE EST, TENEBRAE SVNT, IPSAE TENEBRAE QVAN-
TAE SVNT? EX LIBRO S. S.

- 335 Lucerna corporis tui est oculus tuus. si ergo oculus tuus simplex fuerit, totum corpus tuum lucidum erit; si autem oculus tuus nequam est, totum corpus tuum tenebrosum erit. si ergo lumen, quod in te est, tenebrae sunt, tenebrae quantae? qui locus sic intellegendus est, ut nouerimus omnia opera nostra tunc esse munda et placere in conspectu dei, si fiant simplici corde, id est intentione in superna, fine illo caritatis, quia plenitudo legis caritas. oculum ergo hic accipere debemus ipsam intentionem, qua facimus quicquid facimus. quae si munda fuerit et recta et illud aspiciens quod aspiciendum est, omnia opera nostra, quae secundum eam operamur, necesse est bona sint. quae opera omnia totum corpus appellauit, quia et apostolus membra nostra dicit quaedam opera, quae improbat et mortificanda praecipit dicens: mortificate ergo membra uestra, quae sunt super

12 Matth. 6, 22 sq.

20 Rom. 13, 10

27 Col. 3, 5

2 de *GPV*: in *a* fratri *V*: fratri suo *P* 5 facit *P¹V*: fit
P² 8 *cap.* CCCXXVI *P* CCCXXII *G* CCCXXVII *v* 10 ipsae *V*:
ipse *P*; *om.* *G* 11 libro ss. *V*: eodem libro secundo *P* 16 sunt
tenebrae *V*: s. ipsae t. *GP* quantae *G*: quantae erunt *P*; *om.* *V*
19 in *G¹PV*: *del.* *G²* 20 plenitudo *V*: et plenitudo *GP*
25 opera quaedam *GP*

terram, fornicationem, immunditiam, auaritiam
et cetera talia.

Non ergo quid quisque faciat, sed quo animo faciat, con-
siderandum est. hoc est enim lumen in nobis, quia hoc nobis
5 manifestum est, bono animo nos facere quod facimus; omne
enim, quod manifestatur, lumen est. nam et ipsa facta,
quae ad hominum societatem a nobis procedunt, incertum ha-
bent exitum et ideo tenebras eas uocauit. non enim noui, cum
pecuniam porrigo indigenti et petenti, quid inde aut facturus
10 aut passurus sit, et fieri potest, ut uel faciat ex ea uel propter
eam patiatu aliquid mali, cum ego, cum darem, non euenire
uoluerim neque hoc animo dederim. itaque si bono animo feci
quod mihi, cum facerem, notum erat, et ideo lumen uocatur:
inluminatur etiam factum meum, qualemcumque exitum ha-
15 buerit: qui exitus quoniam incertus est et ignotus est, tenebrae
appellatae sunt. si autem malo animo feci, etiam ipsum lumen
tenebrae sunt. lumen enim dicitur, quia nouit quisque, quo
animo faciat, etiam cum malo animo facit. sed ipsum lumen
tenebrae sunt, quia non in superna dirigitur simplex intentio,
20 sed ad inferiora declinatur et duplici corde quasi umbram
facit. si ergo lumen, quod in te est, tenebrae sunt,
tenebrae quanta? hoc est: si ipsa cordis intentio, qua
facis quod facis, quae tibi nota est, sordidatur appetitu rerum
terrenarum et temporalium atque caecatur, quanto magis ipsum
25 factum, cuius incertus est exitus, sordidum et tenebrosum est?
quia, etsi bene alicui proueniat quod tu non munda et recta
intentione facis, quomodo tu feceris tibi imputatur, non quo-
modo illi prouenerit.

5 Eph. 5, 13 21 Matth. 6, 23

10 propter eam V: propterea P 11 cum ego V: quod ego
GP 13 uocabitur (corr. m. 2) P 14 inluminabitur P
16 post appellatae sunt adnotat G³: in alio codice hic insertum. et du-
plici corde quasi umbra 20 umbra G¹; corr. m. 3 22 quanta
V: quanta sunt P 26 proueniet P munda et recta V: recta
et munda G recte et munda P

335^a [Si enim euangelizauero, inquit, non est mihi gloria: id est: si euangelizauero, ut ista fiant in me, id est: si propterea euangelizauero, ut ad illa perueniam et fidem euangelii in cibo et potu et uestitu collocauero. sed quare non est ei gloria? necessitas enim, inquit, mihi incumbit, id est: ut ideo euangelizem, quia unde uiuam non habeo aut adquiram temporalem fructum de praedicatione aeternorum. sic enim iam necessitas erit in euangelio, non uoluntas. uae enim mihi est, inquit, si non euangelizauero. quomodo debet euangelizare? scilicet ut (in) euangelio et in¹⁰ regno ponat mercedem; ita enim potest non coactus euangelizare, sed uolens. si enim uolens, inquit, hoc facio, mercedem habeo; si autem inuitus, dispensatio mihi credita est, id est: si coactus inopia earum rerum, quae temporali uitae sunt necessariae, praedico euangelium,¹⁵ alii per me habent mercedem euangelii, qui euangelium ipsum me praedicante diligunt. ego autem non habeo, quia non ipsum euangelium diligo, sed eius pretium in eius temporalibus constitutum. quod nefas est fieri, ut non tamquam filius ministret quisque euangelium, sed tamquam seruus, cui dispensatio cre-²⁰ dita est, ut tamquam alienum eroget, nihil inde ipse capiat praeter cibaria, quae non de participatione regni, sed sustentaculum miserae seruitutis dantur extrinsecus.]

1 I Cor. 9, 16 sq.

1 quae inclusi om. *MV*; collati sunt *GPv* 2 ista a: ita *G*
Pv 6 habeo ex habeam corr. *P*² 7 aut *G¹Pv*: aut ut *G*³
fructus (corr. m. 1) *G* 9 est *P*: erit *Gv* 10 ^{sed} quomodo (sed
add. m. 3) *G* euangelizare *Gv*: euangelizauero *P* in euan-
gelio a: euangelio *G¹Pv* (cf. p. 929, 29) in ipso euangelio *G*³
11 regno *G¹Pv*: regno dei *G*³ ita enim potest non coactus *G*²:
non enim potest non *G²Pv* non enim potest *G*¹ euangelizae *P*
14 si coactus *Gv*: siccatus *P* 15 quae *Gv*: quo *P* 18 in eius
G¹Pv: in illis *G*³ 22 cibaria a: cibariam *GPv* sustentaculum
G¹Pv: ad sustentaculum *G*³

CCCXI.

DE SOLLICITVDINE CRASTINI DIEI PROHIBITA. EX LIBRO S. S.

Nolite ergo solliciti esse de crastino. non enim 336
dicitur crastinus dies nisi in tempore, ubi praeterito succedit
futurum. ergo cum aliquid boni operamur, non temporalia, sed
aeterna cogitemus; tunc erit illud bonum et perfectum opus.
crastinus enim, inquit, dies sollicitus erit sibi ipse,
id est ut cum oportuerit sumas cibum uel potum uel indu-
mentum. cum ipsa scilicet necessitas urgere coeperit, aderunt
haec, quia nouit pater noster quod horum omnium indigemus.
sufficit enim, inquit, diei malitia sua, id est: sufficit
quod ista sumere urgebit ipsa necessitas, quam propterea
malitiam nominatam arbitror, quia poenalis est nobis. pertinet
enim ad hanc fragilitatem et mortalitatem, quam peccando
meruimus. huic ergo poenae temporalis necessitatis nolite
addere aliquid grauius, ut non solum patiaris harum rerum
indigentiam sed etiam propter hanc explendam milites deo.

Hoc autem loco uehementer cauendum est, ne forte, cum
uiderimus aliquem seruum dei providere, ne ista necessaria
desint uel sibi uel eis quorum sibi cura commissa est, iudi-
cemus eum contra praeceptum domini facere et de crastino
esse sollicitum. nam et ipse dominus, cui ministrabant angeli,
tamen propter exemplum, ne quis scandalum pateretur, cum
aliquem seruorum eius animaduertisset ista necessaria procurare,
loculos habere dignatus est cum pecunia, unde usibus neces-
sariis quidquid opus fuisset praeberetur; quorum loculorum
custos et fur, sicut scriptum est, Iudas fuit, qui eum tradidit.

3 (7. 11) Matth. 6, 34 22 cf. Matth. 4, 11 27 cf. Io. 12, 6

1 cap. CCCXI. V: CCCXXVII P CCCXXIII G CCCXXVIII v
2 libro s. s. V: eodem libro II GP 3 solliciti esse G'PV: alibi.
cogitare G^s 5 futurum G^sPV: iterum G^s 7 ipse V: ipsi P
9 urgere GP 12 urgebit GP 14 quam V: quae P 15 nolite
G'PV: noli G^s 16 harum GP: om. V rerum GP: reum
V 23 ne quis V: ne quis postea GP 24 animaduertisse V
25 pecunia unde GP: pecuniam de V

sicut et apostolus Paulus potest uideri de crastino cogitasse, cum dixit: de collectis autem in sanctis sicut ordinaui ecclesiis Galatiae, ita et uos facite. secundum unam sabbati unusquisque uestrum apud se ponat thesaurizans. his et huius modi scripturarum locis apparet dominum nostrum non hoc improbare, si quis humano more ista procuret, sed si quis propter ista deo militat, ut in operibus suis non regnum dei, sed istorum acquisitionem intueatur. ad hanc ergo regulam hoc totum praeceptum dirigitur, ut etiam in istorum prouisione regnum dei cogitemus,¹⁰ in militia uero regni dei ista non cogitemus. ita enim, etiam si aliquando defuerint, quod plerumque propter exercitationem nostram deus sinit, non solum non debilitant propositum nostrum, sed etiam examinatum probatumque confirmant: gloriamur enim, inquit, in tribulationibus.¹⁵

CCCXII.

QVOMODO ACCIPIENDVM SIT: NOLITE IUDICARE, ET DE FESTVCA, TRABE ET CETERIS. EX EODEM LIBRO II DE SERMONE DOMINI.

337 Nolite iudicare, ne iudicetur de uobis. in quo enim iudicio iudicaueritis, iudicabitur de uobis, et in qua mensura mensi fueritis, remetietur uobis. hoc loco nihil aliud nobis praecipi existimo, nisi ut ea facta, quae dubium est quo animo fiant, in meliorem partem interpretemur. quod enim scriptum est: ex fructibus eorum²

2 I Cor. 16, 1 sq. 15 Rom. 5, 8 17 (et 20) Matth. 7, 1
25 Matth. 7, 16

2 in sanctis *V*: in sanctos *G* quae fiunt in sanctis *P* 5 thesaurizans *G*¹*PV*: thesaurizant *G*¹ 6 apparet *V*: satis apparet *G*
P si quis—procure, sed *GP*: om. *V* 7 propter] *add. P*²
supr. uers. militet *GP* 9 dirigitur *V*: redigitur *P* 10 prouisione *GP*: promissione *V* 11 in militia—cogitemus *GP*: om.
V 16 cap. CCCXXVII *P* CCCXXVIII *G* CCCXXVIII *v*
18 de sermone domini *V*: om. *GP*

cognoscetis eos, de manifestis dictum est, quae non pos-
sunt bono animo fieri, sicuti sunt stupra uel blasphemiae uel
furta uel ebriositas et si qua sunt alia, de quibus nobis iudi-
care permittitur dicente apostolo: quid enim mihi eos qui
5 foris sunt iudicare? nonne de eis qui intus sunt
uos iudicatis? de genere autem ciborum, quia possunt
bono animo et simplici corde sine uitio concupiscentiae qui-
cumque humani cibi indifferenter sumi, prohibet idem apo-
stolus iudicari eos qui carnibus uescebantur et uinum bibe-
10 bant ab eis qui se ab huius modi alimentis temperabant: qui
manducat, inquit, non manducantem non spernat,
et qui non manducat, manducantem non iudicet.
ibi etiam ait: tu quis es, ut iudices alienum seruum?
suo domino aut stat aut cadit. de talibus enim rebus,
15 quae possunt bono et simplici et magno animo fieri, quamuis
possint etiam non bono, uolebant illi, cum homines essent, in
occulto cordis ferre sententiam: de quibus deus solus iudicat.

Ad hoc pertinet etiam illud quod alio loco dicit: nolite
ante tempus quicquam iudicare, quoad usque ue-
niat dominus et inluminet abscondita tenebrarum
et manifestet cogitationes cordis; et tunc laus
erit unicuique a deo. sunt ergo quaedam facta media,
quae ignoramus quo animo fiant, quia et bono et malo fieri
possunt; de quibus temerarium est iudicare, maxime ut con-
25 demnemus. horum autem ueniet tempus ut iudicentur, cum
deus inluminabit abscondita tenebrarum et manifestabit cogi-
tationes cordis. item alio loco idem dicit apostolus: quorun-
dam hominum peccata manifesta sunt, praecedentia
ad iudicium; quaedam autem et subsecuntur.

4 I Cor. 5, 12
27 I Tim. 5, 24 sq.

10 Rom. 14, 3 sq.

18 I Cor. 4, 5

4 eos <i>GPV</i> : de iis <i>a</i>	13 ut <i>V</i> : qui <i>GP</i>	iudices <i>V</i> : iudicas
<i>GP</i> 14 domino suo <i>P</i>	aut stat <i>V</i> : stat <i>GP</i>	cadit <i>GP</i> : cadet
<i>V</i> 16 possint <i>V</i> : possit <i>P</i>	18 alio <i>V</i> : in alio <i>P</i>	21 manifestet
<i>V</i> : manifestabit <i>GP</i>	24 ut <i>GP</i> : ut (<i>a ras.</i>) <i>V</i>	27 idem dicit] item
dicit <i>V</i> dicit idem <i>GP</i>	29 subsecuntur <i>V</i> ¹ : subsequuntur <i>GPV</i> ²	

manifesta ea dicit, de quibus clarum est quo animo fiant. haec praecedunt ad iudicium, id est quia, si fuerit ista subsecutum iudicium, non est temerarium. subsecuntur autem illa quae occulta sunt, quia nec ipsa latebunt tempore suo. sic et de bonis factis intellegendum est. nam ita subiungit: similiter et facta bona manifesta sunt, et quaecumque se aliter habent, latere non possunt. de manifestis ergo iudicemus, de occultis uero deo iudicium relinquamus, quia et ipsa abscondi non possunt siue mala siue bona, cum tempus aduenerit, quo manifestentur. 10

Duo sunt autem, in quibus temerarium iudicium cauere debemus: cum incertum est, quo animo quidque factum sit, uel cum incertum est, qualis futurus sit qui nunc uel malus uel bonus apparet. si ergo quispiam uerbi gratia conquestus de stomacho ieiunare noluit et tu id non credis edacitatis id uitio tribuens, temere iudicabis. item si manifestam edacitatem ebriositatemque cognoueris et ita reprehenderis, quasi numquam ille possit corrigi atque mutari, nihilo minus temere iudicabis. non ergo reprehendamus ea quae nescimus quo animo fiant, neque ita reprehendamus quae manifesta sunt, ut desperemus sanitatem, et uitabimus iudicium, de quo nunc dicitur: nolite iudicare, ne iudicetur de uobis. 15

Potest autem mouere quod ait: in quo enim iudicio iudicaueritis, iudicabitur de uobis, et in qua mensura mensi fueritis, remetietur uobis. numquid enim, si nos in iudicio temerario iudicauerimus, temere etiam de nobis deus iudicabit? aut numquid, si in mensura iniqua fuerimus mensi, et aput deum iniqua mensura est, unde nobis

22 Matth. 7, 1 sq.

3 subsecuntur *V*¹: subsequuntur *GPV*¹ illa autem *P*
 8 deo *GP*¹*V*: dei *P*² iudicio *P* 12 quo animo—incertum est
V: om. *P* 14 conquestus (a del. m. 1) *V* 15 stomacho *V*
 credis *PV*: credes *G*¹ credens *G*² 16 id *PV*: hoc *G* tri-
 buens *P*²*V*: tribueris *GP*¹ 17 et *V*: sed *P* 25 remetietur
V: in ea remetietur *GP* 27 iniqua *V*: in qua *P* mensi fueri-
 mus *GP* 28 aput *V*¹: apud *GPV*² iniqua *P*²*V*: in qua *P*¹
 nobis *V*: uobis *P*

remetiatur? nam et mensurae nomine ipsum iudicium significatum arbitror. nullo modo deus uel temere iudicat uel iniqua mensura cuiquam rependit, sed hoc dictum est, quoniam temeritas, qua punis alium, eadem ipsa te puniat necesse est. nisi forte arbitrandum est, quod iniquitas ei noceat aliquid in quem procedit, ei autem nihil a quo procedit. immo uero saepe nihil nocet ei qui patitur iniuriam, ei autem qui facit necesse est ut noceat. quid enim nocuit martyribus iniquitas persecutorum? ipsis persecutoribus plurimum, quia, etsi aliqui eorum correcti sunt, eo tamen tempore, quo persequabantur, excaecabat illos malitia illorum. sic et temerarium iudicium plerumque nihil nocet ei de quo temere iudicatur, ei autem qui temere iudicat ipsa temeritas necesse est ut noceat. ista regula etiam illud dictum arbitror: omnis, qui percusserit gladio, gladio morietur. quam multi enim gladio percutiunt nec tamen gladio moriuntur, sicut nec ipse Petrus? sed ne istum uenia peccatorum talem poenam euasisse quis putet — quamquam nihil absurdius, quam ut maiorem putet gladii poenam esse potuisse, quae Petro non accidit, quam crucis, quae accidit — quid tamen de latronibus dicturus est, qui cum domino crucifixi sunt, quia et ille qui meruit ueniam, posteaquam crucifixus est meruit et alter omnino non meruit? an forte omnes, quos occiderant, crucifixerant et propterea hoc etiam ipsi pati meruerunt? ridiculum est hoc putare. quid ergo aliud dictum est: omnis enim, qui gladio percusserit, gladio morietur, nisi quia ipso peccato anima moritur, quodcumque commiserit?

Et quoniam de temerario et iniquo iudicio nos hoc loco dominus monet — uult enim, ut simplici corde et in unum

14 (et 25) Matth. 26, 52

21 cf. Luc. 23, 33 sqq.

1 remetiatur *GPV*: remetiatur *a* 6 ei autem — procedit *PV*:
om. G a quo *P'*: aliud *P²V* 9 ipsis *V*: ipsis autem *GP*
 11 illorum *V*: eorum *GP* 17 ueniam *P* 18 maiorem putent (*n del. m. 2*) *P* 19 gladii *V*: gladio *P* 22 postquam *P* 23 occiderat *P* crucifixerunt *P* 27 moritur *V*: morietur *P*

deum intentione faciamus quaecumque facimus; et multa incertum est quo corde fiant, de quibus iudicare temerarium est. maxime autem hi temere iudicant de incertis et facile reprehendunt, qui magis amant uituperare et damnare quam emendare atque corrigere: quod uitium uel superbiae est uel inuidientiae — consequenter subicit et dicit: quid autem uides festucam in oculo fratris tui, trabem autem in tuo oculo non uides? ut si feruenti uerbi gratia ira ille peccauit, tu odio reprehendas. quantum autem inter festucam et trabem, quasi tantum inter iram distat et odium. 10 odium est enim ira inueterata, quasi quae uetustate ipsa tantum robur acceperit, ut merito appellaretur trabes. fieri autem potest, ut, si irascaris homini, uelis eum corrigi; si autem oderis hominem, non potes eum uelle corrigere.

Quomodo enim dicis fratri tuo: sine eiciamus festucam de oculo tuo, et ecce trabes est in oculo tuo? hypocrita, eice primum trabem de oculo tuo, et tunc uidebis eicere festucam de oculo fratris tui: id est primo abs te expelle odium, et deinde poteris iam eum quem diligis emendare. et bene ait: hypocrita. accusare enim uitia officium est bonorum uirorum et beniuolorum; quod cum mali faciunt, alienas partes agunt sicut hypocritae, qui tegunt sub persona quod sunt et ostentant in persona quod non sunt. hypocritarum ergo nomine simulatores acciperis. et est uere multum cauendum et molestum simulatorum genus, qui cum omnium uitiorum accusationes odio et liuore suscipiant, etiam consolatores uideri se uolunt. et ideo pie cauteque uigilandum est, ut, cum aliquem reprehendere uel obiurgare necessitas coegerit, primo cogitemus, utrum tale sit

6 Matth. 7, 3

15 Matth. 7, 4 sq.

1 deum GP¹: deo P²V intentione V: intento G²P inter G¹
 et P²V: quia et P¹ 4 reprehendunt V 8 feruenti Hartel:
 feruet V forte GP 9 autem V: autem interest GP 10 et
 odium V: atque odium P 12 acciperit V appellaretur P¹V:
 appelletur P¹ 14 potes GP: putes V corrigere V: corrigeret
 P 21 beneuolorum GP 24 acciperis P²V 26 libore V

uitium, quod numquam habuimus uel quo iam caruimus; et si numquam habuimus, cogitemus et nos homines esse et habere potuisse; si uero habuimus et non habemus, tangat memoriam communis infirmitas, ut illam reprehensionem uel obiurgationem non odium, sed misericordia praecedat, ut siue ad correctionem eius propter quem id facimus, siue ad peruersionem ualuerit — nam incertus est exitus — nos tamen de simplicitate oculi nostri securi simus. si autem cogitantes nosmet ipsos inuenerimus in eo esse uitio, in quo est ille quem reprehendere parabamus, non reprehendamus neque obiurgemus, sed tamen congemescamus et non illum ad obtemperandum nobis, sed ad pariter conandum inuitemus.

Nam et illud quod dicit apostolus: factus sum Iudaeis quasi Iudaeus, ut Iudaeos lucri facerem; his qui sub lege sunt, quasi sub lege essem, cum non sim ipse sub lege, ut eos qui sub lege erant lucri facerem; his qui sine lege quasi sine lege, cum sine lege dei non sim, sed sim in lege Christi, ut lucri facerem eos qui sine lege sunt; factus sum infirmis infirmus, ut infirmos lucri facerem; omnibus omnia factus sum, ut omnes lucri facerem, non utique simulatione faciebat, quemadmodum quidam intellegi uolunt, ut eorum detestanda simulatio tanti exempli auctoritate muniatur, sed hoc faciebat caritate, qua eius infirmitatem cui uolebat subuenire tamquam suam cogitabat. hoc enim et praestruit dicendo: cum enim liber sim ex omnibus, omnium me seruum feci, ut plures lucri facerem. quod ut intellegas non simulatione, sed caritate fieri, qua infirmis hominibus, tamquam nos simus, compatimur, ita [enim] monet alio loco dicens: uos in libertatem uocati

13 I Cor. 9, 20 sqq.

26 I Cor. 9, 19

30 Gal. 5, 13

1 quo V: quod P 4 uel V: aut P 10 non GP: nos V
 11 congemescamus P 17 qui sine lege V¹ (cf. p. 856, 10 Rönisch l. c. p. 443): qui sine lege sunt V² q. sine lege erant P 18 sed sim V: sed P
 21 omnibus—lucri facerem GP: om. V 23 intellegi P²V:
 intellege P¹ intellegere G 26 praestruit V: perstruit P 30 enim] PV, inclusi; om. a

estis, fratres; tantum ne libertatem in occasione carnis detis, sed per caritatem seruite in inuicem. quod fieri non potest nisi alterius infirmitatem quisque habeat quasi suam, ut eam aequanimiter ferat, donec ab ea liberetur ille cuius curat salutem.

Raro ergo et magna necessitate obiurgationes adhibendae sunt, ita tamen, ut etiam in his ipsis non nobis, sed deo ut seruiatur instemus. ipse est etiam, ut nihil duplici corde faciamus, auferentes trabem de oculo nostro inuidientiae uel malitiae uel simulationis, et uideamus eicere festucam de oculo fratris nostri.

CCCXIII.

QUALITER INTELLEGENDVM SIT: IN IPSO HABITAT OMNIS
PLENITVDO DIVINITATIS CORPORALITER. EX LIBRO
DE PRAESENTIA DEI AD DARDANVM.

338 Habitat in singulis deus tamquam in templis suis et in omnibus simul in unum congregatis tamquam in templo suo. quod templum quamdiu sicut arca Noe in hoc saeculo fluctuat, fit quod in psalmo scriptum est: dominus diluuium inhabitat, quamuis propter multos in omnibus gentibus²⁵ populos fidelium, quos aquarum nomine in Apocalypsi significat, possit congruenter intellegi: dominus diluuium inhabitat. sequitur autem: et sedebit dominus rex in aeternum, utique in ipso templo suo iam in uita aeterna post fluctuationem huius saeculi constituto. deus igitur, qui²⁵ ubique praesens, est et ubique totus praesens nec ubique habitans, sed in templo suo, cui per gratiam benignus est,

13 Col. 2, 9

19 (et 22) Ps. 28, 10

21 cf. Apoc. 17, 15

1 occasione *V*: occasionem *P* 2 in inuicem *V* (cf. *Rönsch* l. c. p. 233): inuicem *GP* 8 ipse (*om.* est) *G*¹ etiam *V*: enim finis *GP*; e. lex fort. 10 et *V*: ut *GP* 11 nostri *V*: *om.* *GP*
12 cap. CCCXXVIII *P* CCCXXV *G* CCCXXX *v* 16 habitat *V*: habitat itaque *GP* 20 quamuis *V*: quamuis et *GP* 25 qui *PV*: *om.* *a*

propitius capitur: capitur autem habitans ab aliis amplius,
ab aliis minus.

De ipso uero capite nostro apostolus ait: quia in ipso
habitat omnis plenitudo diuinitatis corporaliter.
5 non ideo corporaliter, quia corporeus est deus, sed aut uerbo
translato usus est, tamquam in templo manu facto non cor-
poraliter, sed umbraliter habitauerit, id est praefigurantibus
signis — nam illas omnes obseruationes umbras futurorum
uocat etiam ipso translato uocabulo; summus enim deus,
10 sicut scriptum est, non in manu factis templis habitat
— aut certe corporaliter dictum est, quia et in Christi cor-
pore, quod assumpsit ex uirgine, tamquam in templo habitat
deus. hinc est enim, quod Iudaeis signum petentibus cum
dixisset: soluite templum hoc, et in triduo resusci-
15 tabo illud, euangelista quid hoc esset consequenter exponens
ait: hoc autem dicebat de templo corporis sui.

Quid ergo est? hocine interesse arbitramur inter caput et
membra cetera, quod in quolibet quamuis praecipuo membro,
uelut in aliquo magno propheta aut apostolo, quamuis diui-
20 nitas habitat, non tamen sicut in capite, quod est Christus,
omnis plenitudo diuinitatis? nam et in nostro corpore inest
sensus singulis membris, sed non tantus, quantus in capite,
ubi prorsus omnis est quinquepartitus. ibi enim et uisus est
et auditus et olfactus et gustus et tactus, in ceteris autem
25 solus est tactus. an etiam praeter hoc, quod tamquam in
templo in illo corpore habitat omnis plenitudo diuinitatis,
est aliud quod intersit inter illud caput et cuiuslibet membri
excellentiam? est plane, quod singulari quadam susceptione
hominis illius una facta est persona cum uerbo. de nullo enim
30 sanctorum dici potuit aut potest aut poterit: uerbum caro
factum est; nullus sanctorum qualibet praestantia gratiae

3 Col. 2, 9 8 cf. Col. 2, 17 10 Act. 17, 24 14 Io.
2, 19, 21 30 Io. 1, 14

1 propitius V: et propitius GP capitur: capitur (*distinxi*) V:
capitur GP 17 hocine V: hocne P 23 quinquepartitus P
24 in ceteris — est tactus GP: om. V 26 illi corpore P

unigeniti nomen accepit, ut quod est ipsum dei uerbum ante saecula, hoc simul cum assumpto homine diceretur. singularis est illa susceptio nec cum hominibus aliquibus sanctis quantalibet sapientia et sanctitate praestantibus ullo modo potest esse communis. ubi diuinæ gratiae satis perspicuum clarumque documentum est. quis enim tam sacrilegus, ut audeat affirmare aliquam posse animam per meritum liberi arbitrii ut alter sit Christus efficere? ut ergo ad personam uerbi unigeniti pertineret, quo pacto per liberum arbitrium communiter omnibus et naturaliter datum una sola anima meruisset, nisi hoc singularis gratia praestitisset, quam fas est praedicare nefasque de ea iudicare?

Haec si pro uiribus nostris, quantum dominus adiuuit, rite tractauimus, quando deum ubique praesentem et non spatiis distantibus quasi aliqua mole uel distentione diffusum, sed ubique totum cogitare te extendis, auerte mentem ab omnibus imaginibus corporum, quas humana cogitatio uoluerit consuevit. non enim sic sapientia, sic iustitia, non sic denique caritas cogitatur, de qua scriptum est: deus caritas est. cum uero eius habitationem cogitas, unitatem cogita congregationemque sanctorum, maxime in caelis, ubi propterea praecipue dicitur habitare, quia ibi fit uoluntas eius perfecta eorum in quibus habitat oboedientia; deinde in terra, ubi aedificans habitat domum suam in fine saeculi dedicandam; Christum autem deum nostrum, unigenitum dei filium, aequalem patri eundemque hominis filium, quo maior est pater, ut ubique totum praesentem esse non dubites tamquam deum et

19 I Io. 4, 8

2 singularis *GP¹V*: singularis ergo *P²* 3 aliquibus *GP*: aliquis *V* 6 sacrilegus *V*: sit sacrilegus *P* 9 quo *G²PV*: et quo *G¹* 11 fas *GV*: uas *P* 12 nefasque de ea *V*: de qua nefas (nec fas *G³*) est uelle *G²P* de qua est uelle *G¹* 13 adiuuit *PV*: adiuuet *G¹* adiuuat *G²* rite *P²V*: recte *P¹* 15 distentione *V*: distictione *P* 16 cogitare te extendis *G*: cogitaret extendi *V* cogitare* extendis (t *ras.*) *P* 18 sic iustitia *V*: non iustitia *GP* 20 cogita] cogitas *P* 23 oboedientia* (m *ras.*) *P* 25 deum *V*: dominum *GP*

in eodem templo dei esse tamquam inhabitantem deum et
in loco aliquo caeli propter ueri corporis modum.

CCCXIII.

DE VNIVS VXORIS VIRO EPISCOPO ORDINANDO. EX LIBRO DE
5 BONO CONIVGALI.

Quod est cibus ad salutem corporis, hoc est concubitus ad 339
salutem generis, et utrumque non est sine delectatione
carnali.

Diuersa opera patrum non faciebat nisi diuersitas temporum.
10 sic autem necesse erat, ut carnaliter cohirent etiam non car-
nales prophetae, sicut necesse erat, ut carnaliter uescerentur
etiam non carnales apostoli.

Ecclesiae dispensatorem non licere ordinari nisi unius uxoris
uirum acutius intellexerunt qui nec eum qui catechumenus
15 uel paganus habuerit alteram ordinandum esse censuerunt.
de sacramento enim agitur, non de peccato. nam in baptismo
peccata omnia dimittuntur. sed qui dixit: si acceperis
uxorem, non peccasti, et si nupserit uirgo, non
peccat, et: quod uult faciat; non peccat; nubat,
20 satis declarauit nuptias nullum esse peccatum. propter sacra-
menti autem sanctitatem sicut femina, etiam si catechumena
fuerit uitata, non potest post baptismum inter dei uirgines
consecrari, ita non absurde uisum est eum qui excessit uxorum
numerum singularem non peccatum aliquod commisisse, sed
25 normam quandam sacramenti amisisse, non ad uitae bonae
meritum, sed ad ordinationis ecclesiasticae signaculum neces-

17 I Cor. 7, 28 19 I Cor. 7, 36

1 templo *a*: templum *GPV* 3 *cap.* CCCXXVIII *P* CCCXXVI
G CCCXXI *v* 9 sed diuersa (sed *del. m. 2*) *P* 10 coirent *G*
P 14 acutius *V*: quod acutius *P* catechumenus *V* 15 cen-
suerunt *GP*: consueuerunt *V* 16 nam—peccata *GP*: om. *V*
17 acciperis *V* 21 catechumina *V* 23 uxorum *GP*: uxorem
V 26 necessarium *PV*: necessariam *a*

sarium. ac per hoc, sicut plures antiquorum patrum uxores significauerunt futuras nostras ex omnibus gentibus ecclesias uni uiro subditas Christo, ita noster antistes unius uxoris uir significat ex omnibus gentibus unitatem uni uiro subditam Christo; quae tunc perficietur, cum reuelauerit occulta tenebrarum et cetera. nunc autem sunt manifestae, sunt latentes dissensiones, etiam salua caritate inter eos qui in unum et unum futuri sunt; quae tunc utique nullae erunt. itaque sicut duobus dominis pluribusue seruire, sic a uiro uiro in alterius transire conubium nec tunc licuit nec nunc licet nec¹⁰ umquam licebit. apostatare quippe ab uno deo et ire in alterius adulterinam superstitionem semper est malum. nec causa ergo numerosioris prolis fecerunt sancti nostri quod Cato dicitur fecisse Romanus, ut traderet uiuus uxorem etiam alterius domum filiis impleturam. in nostrarum quippe nuptiis¹⁵ plus ualet sanctitas sacramenti quam fecunditas uteri.

CCCXV.

DE NOCTVRNA INLVSIONE. EX EODEM LIBRO.

340 Multa lex ponit in sacramentis et umbris futurorum. quaedam ergo in semine materialis informitas, quae formata²⁰ corpus hominis redditura est, in significatione posita est uitae informis et ineruditae. a qua informitate quoniam oportet hominem doctrinae forma et eruditione mundari, in huius rei signum illa purificatio praecepta est post seminis emissionem. neque enim et in somnis peccato fit, et tamen etiam ibi prae²⁵cepta est purificatio. aut si et hoc peccatum quisquam putat,

5 I Cor. 4, 5

7 in unum et unum *P¹V*: unum et in unum *GP¹* 8 nullae *P*:
 nulla *V* 10 nunc *V*: tunc *P* 14 uiuus *G²P²*: uiuus *G¹* uiuus
V unius *P¹* 17 cap. CCCXXX *P* CCCXXVII *G* CCCXXXII *o*
 18 ex eodem *V*: item ex *P* libro] l. de bono coniugali *P*
 22 quoniam oportet hominem *GP*: op. h. quoniam *V* 25 in somnis
 (om. et) *P* 26 et hoc *V*: hoc *P*

non arbitrans accidere nisi ex aliquo huius modi desiderio,
quod procul dubio falsum est, numquid et solita mensuum
peccata sunt feminarum? a quibus tamen eadem legis uetustas
praecipit expiari non nisi propter ipsam materialem infirmi-
tatem, quae facto conceptu tamquam in aedificationem cor-
poris additur. ac per hoc, cum informiter fluit, significari
per illam lex uoluit animum sine disciplinae forma indecenter
fluidum ac dissolutum, quem formari oportere significat, cum
talem fluxum corporis iubet purificari. postremo numquid et
mori peccatum est aut mortuum sepelire non etiam bonum
opus humanitatis est? et tamen purificatio et inde mandata
est, quia et mortuum corpus uita deserente non peccatum est,
sed peccatum significat animae desertae a iustitia.

CCCXVI.

DE VIRTUTE ANIMI VEL LATENTE VEL MANIFESTA. EX EODEM
LIBRO DE BONO CONIVGALI.

Continentia non corporis, sed animi uirtus est. uirtus autem
animi aliquando in opere manifestatur, aliquando in habitu
latet: sicut martyrii uirtus eminuit apparuitque tolerando
passiones. sed quam multi sunt in eadem uirtute animi, quibus
temptatio deest, qua id quod intus est in conspectu dei, etiam
in hominum procedat?

Et Timotheo ita relaxata est corporis utilitas uinum bibendi,
ut maneret in habitu animus continendi. ipse est enim habi-
tus, quo aliquid agitur, cum opus est. cum autem non agitur,
potest agi, sed non opus est.

3 cf. Leu. 15, 19 11 cf. Num. 19, 11 23 cf. I Tim. 5, 23

1 accidere *V*: accedere *P* 2 solita *V*: soluta *P* mensuum
PV (cf. *Rönsch* p. 265): menstrua *a* 3 eadem *V*: eas eadem *P*
4 praecipit *P* 5 conceptu *a*: concepto *PV* aedificatione *P*
8 fluidum *V*: fluuidum *P* 14 cap. CCCXXXI *P* CCCXXVIII *G*
CCCXXXIII *v* 15 bel latente (b in v corr. m. 2) *V* 16 bono]
bo" (no add. m. 2) *V* 20 uirtutem *V* 21 deest *GP*: deesse *V*
qua *P*: quam *V* quia *G* 24 habitu animus *V*: animo habitus *P*
anima hominis ^{uirtus} (uirtus add. m. 2) *G*

Num igitur non erat in Christo continentiae uirtus a cibo et potu, quanta erat in Iohanne baptista, ut diceretur: ecce homo uorax et potator uini? numquid non talia dicuntur in domesticos eius, patres nostros, ex alio genere utendi terrenis, quantum ad concubitum pertinet: ecce homines libidinosi et immundi, amatores feminarum et lasciuiarum?

Et iustificata est sapientia a filiis suis, qui uident continentiae uirtutem in habitu animi semper esse debere, in opere autem pro rerum ac temporum opportunitate manifestari. 10

Cum ergo colloquiis malis dicitur continenti et nuptias recusanti: „tu ergo melior quam Abraham?“ dicat: „ego quidem non sum melior quam Abraham; melior est castitas caelibum quam castitas nuptiarum: quarum Abraham unam habebat in usu, ambas in habitu. caste quippe coniugaliter uixit;¹⁵ esse autem caste sine coniugio potuit, sed tunc non oportuit. ego uero facilius non utor nuptiis, quibus est usus Abraham, quam sic utor nuptiis, quemadmodum est usus Abraham. quod enim ego nunc ago, melius ille egisset, si tunc agendum esset.“

CCCXVII.

NEMO ASCENDIT IN CAELVM ET CETERA, ET: SICVT
MOSES EXALTAVIT SERPENTEM IN HEREMO. EX LIBRO
DE BAPTISMO PARVVLORVM PRIMO.

342 Nemo, inquit, ascendit in caelum, nisi qui de caelo descendit, filius hominis, qui est in caelo.² sic, inquit, fiet generatio spiritalis, ut sint caelestes homines ex terrenis, quod adipisci non poterunt, nisi membra mea

2 (et 7) Matth. 11, 19

21 (et 24) Io. 3, 13 sq.

1 num GP: nam V 11 et nuptias recusanti (recussanti P^a) GP:
om. V 12 ego GV: ego (r ras.) P 18 melior est V: sed
melior est GP castitas GP^a: caritas V; om. P^a 15 castae V
16 sine GP^aV: nisi P^a *supr. uers.* 18 usus (om. est) P 20 cap.
CCCXXXII P CCCXXVIII G CCCXXXIII v 22 moyses GP
haeremo V 24 inquit V: om. P

efficiantur, ut ipse ascendat qui descendit, quia nemo ascendit nisi qui descendit. nisi ergo in unitatem Christi omnes mutandi leuandique concurrant, ut Christus, qui descendit, ipse ascendat, non aliud deputans corpus suum, id est ecclesiam suam, quam se ipsum — quia de Christo et ecclesia uerius intelligitur: erunt duo in carne una; de qua re ipsa dixit: igitur iam non duo, sed una caro — ascendere omnino non poterunt, quia nemo ascendit in caelum, nisi qui de caelo descendit, filius hominis, qui est in caelo. 10 quamuis enim in terra factus est filius hominis, diuinitatem tamen suam, qua in caelo manens descendit ad terram, non indignam censuit nomine filii hominis, sicut carnem suam dignatus est nomine filii dei, ne quasi duo Christi accipiantur, unus deus et alter homo, sed unus atque idem deus et 15 homo: deus, quia in principio erat uerbum et deus erat uerbum, homo, quia uerbum caro factum est et habitauit in nobis. ac per hoc per distantiam diuinitatis et infirmitatis filius dei manebat in caelo, filius hominis ambulabat in terra; per unitatem uero personae, qua utraque 20 substantia unus Christus est, et filius dei ambulabat in terra et idem ipse filius hominis manebat in caelo. fit ergo credibiliorum fides ex incredibilioribus creditis. si enim diuina substantia longe distantior atque incomparabili diuersitate sublimior potuit propter nos ita suscipere humanam substantiam, ut una persona fieret ac sic filius hominis, qui erat in 25 terra per carnis infirmitatem, idem ipse esset in caelo per participatam carnis diuinitatem: quanto credibilis alii homines sancti et fideles eius fiunt cum homine Christo unus Christus, ut omnibus per eius hanc gratiam societatemque ascendentibus 30 ipse unus Christus ascendat in caelum, qui de caelo descendit? sic et apostolus ait: sicut in uno corpore multa mem-

6 Gen. 2, 24 7 Marc. 10, 8 8 Io. 3, 13 15 Io.
1, 1 16 Io. 1, 14 31 I Cor. 12, 12

3 leuandique V: lauandique P 6 ipsa V: ipse GP 10 est
P²V: sit GP¹ 13 dei GP: hominis V accipiantur PV: ista
accipiantur a 30 ascendit P

bra habemus, omnia autem membra corporis, cum sint multa, unum corpus, ita et Christus. non dixit: ita et Christi, id est corpus Christi uel membra Christi, sed: ita et Christus, unum Christum appellans caput et corpus.

Magna haec et mira dignatio. quae quoniam fieri non potest nisi per remissionem peccatorum, sequitur et dicit: et sicut Moses exaltauit serpentem in deserto, ita exaltari oportet filium hominis, ut omnis, qui crediderit in eum, non pereat, sed habeat uitam aeternam. quid tunc in deserto factum sit nouimus: serpentum morsibus multi moriebantur; tunc populus peccata sua confitens per Mosen deprecatus est dominum, ut hoc ab eis uirus auferret. ac sic Moses ex praecepto domini exaltauit in deserto aeneum serpentem admonuitque populum, ut illum exaltatum quisquis a serpente morderetur attenderet; hoc facientes continuo sanabantur. quid est exaltatus serpens nisi mors Christi eo significandi modo, quo per efficientem id quod efficitur significatur? a serpente quidem mors uenit, qui peccatum, quo moreretur, homini persuasit. dominus autem in carnem suam non peccatum transtulit tamquam uenenum serpentis, sed tamen transtulit mortem, ut esset in similitudine carnis peccati poena sine culpa, unde in carne peccati et culpa solueretur et poena. sicut ergo tunc qui conspiciebat exaltatum serpentem, et a ueneno sanabatur et a morte liberabatur, sic nunc qui conformatur similitudini mortis Christi per fidem baptismumque eius, et a peccato per iustificationem et a morte per resurrectionem liberatur. hoc est enim quod ait: ut omnis, qui credit in eum, non pereat, sed habeat uitam aeternam.

6 Io. 3, 14 sq.

10 cf. Num. 21, 6 sqq.

27 Io. 3, 15

1 omni* (a *add. m. 2*) P 2 unum V: unum est GP 5 et mira
 V: mira (*om. et*) P 7 moyses GP 11 confitens P² V:
 confitenter P¹ 12 moysen GP 18 quidem V: quippe GP
 21 similitudine* (*m ras.*) P 23 conspiciebat GP: concupiscebat
 V 26 a peccato GP: peccato V (*cf. p. 191, 13. 870, 19. 929, 29*)

CCCXVIII.

RESURRECTIONI FUTURAE VTRUM LAZARI AN CHRISTI RESURRECTIO CONGRUAT. EX LIBRO RESPONSIONIS. CONTRA SEX QVAESTIONES PAGANORVM.

5 Ideo non Lazari resurrectio, sed potius Christi congruit 343
 promissae resurrectioni, quia Lazarus ita resurrexit, ut iterum
 moreretur, Christus autem, sicut de illo scriptum est,
 surgens a mortuis iam non moritur et mors ei
 ultra non dominabitur. quod etiam promissum est resur-
 10 rectoris in fine saeculi et cum illo regnaturis in aeternum.
 sic autem non pertinet ad resurrectionem differentia natiuitatis
 Christi et nostrae, quod ille sine uiri semine, nos autem ex
 uiro et femina creati sumus, sicut non pertinet ad ipsius
 mortis differentiam. non enim propterea illius non uera mors
 15 fuit, quia sine uiri semine natus est, sicut nec ipsius primi
 hominis aliter exorta caro quam nostra — quando quidem
 ille sine parentibus de terra creatus est, nos uero ex paren-
 tibus — aliquid attulit ad differentiam mortis, ut aliter ille
 moreretur, aliter nos. sicut autem ad mortis, sic nec ad re-
 20 surrectionis differentiam ualet diuersa natiuitas.

Sed ne hoc ipsum quod scriptum est de primo homine
 similiter infideles nolint credere, quaerant uel animaduertant,
 si uel hoc possunt, quam multorum animalium genera sine
 parentibus ex terra procreantur, quae tamen coheundo pariunt
 25 etiam ipsa sui similem prolem, nec propter diuersitatem
 natiuitatis interest aliquid ad naturam eorum quae procreata
 sunt ex terra et eorum quae illis coheuntibus orta sunt. simi-
 liter enim uiuunt similiterque moriuntur, quamuis dissimiliter

2 cf. Io. 11, 43 sqq.

7 Rom. 6, 9

1 cap. CCCXXXIII P CCCXXX G CCCXXXV v 2 resurrectioni
 GP: resurrectionis P¹V 6 promissa V 10 fine GP: finem
 V 12 uiri P¹V: uirili GP¹ 15 uiri P²V: uirili GP¹
 primi GP: uiri V 24 coeundo GP 26 interest P¹V: intersit
 P 27 coeuntibus GP 28 similiterque] similiter*** (que ras.) P

nati sunt. ita non est absurdum, ut similiter resurgant corpora, quae dissimiliter orta sunt. huius modi autem homines non ualentes intueri, ad quam rem intersit aliquid diuersum et ad quam non intersit, ubi aduerterint aliquam distantiam primordiorum, etiam omnia consequentia distare oportere contendunt. possunt tales putare oleum ex adipibus non debere natare super aquam sicut illud quod ex oliua est, quoniam longe est utriusque naturae origo dissimilis, quando illud ex ligno, hoc ex carne profluxerit.

Quantum autem attinet ad illam differentiam, quod Christi¹⁰ corpus non dissolutum tunc atque putredine die tertio resurrexit, nostra uero post longum tempus ex quadam qua soluta discesserint confusione reparabuntur, humanae facultati utrumque impossibile est, diuinæ autem potestati utrumque facillimum. ut enim radius oculi nostri non citius peruenit ad¹⁵ propinquiora, tardius ad longiora, sed utraque interualla parili celeritate contingit: ita cum in ictu oculi, sicut apostolus dicit, fit resurrectio mortuorum, omnipotentiae dei et ineffabili nutu facile est quaeque recentia quam diuturno tempore dilapsa cadauera suscitare. incredibilia sunt haec²⁰ quibusdam, quia in experta, cum omnis natura rerum tam sit plena miraculis, ut non quasi facili peruestigatione rationis, sed uidendi consuetudine mira non sint quae ob hoc nec consideratione nec inquisitione digna uidentur. nam ego et mecum quicumque inuisibilia dei per ea quae facta sunt intellecta²⁵ conspiciunt, aut non minus aut amplius admiramur in uno seminis tam paruulo grano omnia, quae laudamus in arbore, tamquam licitata latuisse, quam mundi huius tam ingentem sinum quae de corporibus humanis, dum dilabuntur, absumit resurrectione futura et tota et integra redditurum.³⁰

17 I Cor. 15, 52 25 cf. Rom. 1, 20

4 aduerterint (i ex e corr. m. 2) P 8 naturae V: om. GP
13 reparabuntur V¹ 16 longiora V: longinquiora GP 19 et
ineffabili (et del. m. 2) P nutu GPV (cf. Kühner Ausf. Gr. I
p. 264): nutui a facile PV: ita facile G 29 absumit V: ad-
sumit P 30 resurrectioni P¹ futura et V: futurae (et ras.) P
et integra redditurum. Quomodo] add. P¹ in mg.

Quomodo autem contrarium est et Christum post resurrectionem cibatum et in resurrectione, quae promittitur, ciborum indigentiam non futuram, cum et angelos legamus huius modi escas eodemque modo sumsisse, non ficto phantasmate, sed
 5 manifestissima ueritate, nec tamen necessitate, sed potestate? aliter enim absorbet aquam terra sitiens, aliter solis radius candens: illa indigentia, iste potentia. futurae ergo resurrectionis corpus imperfectae felicitatis erit, si cibos sumere non potuerit, imperfectae felicitatis, si cibus egerit.

10 Sciat sane qui has proposuit quaestiones, Christum post resurrectionem cicatrices, non uulnera demonstrasse dubitantibus: propter quos etiam cibum ac potum sumere uoluit, non semel, sed saepius, ne illud non corpus, sed spiritum esse arbitrarentur et sibi non solide, sed imaginaliter appareret.

15 tunc autem illae falsae cicatrices fuissent, si nulla uulnera praecessissent: et tamen nec ipsae essent, si eas esse nolisset. uoluit autem certae dispensationis gratia, ut eis quos aedificabat in fide non ficta non aliud pro alio, sed hoc quod crucifixum uiderant resurrexisse monstraret. quid est ergo quod
 20 dicitur: „si propter incredulum fecit, finxit“? quasi uero si quisquam uir fortis pro patria dimicans multa aduersa uulnera exciperet et peritissimo medico, qui haec curare ita ualeret, ut si cicatrices nullae apparerent, ipse potius diceret sic se uelle sanari, ut magis essent in corpore suo uestigia uulnorum
 25 tamquam tituli gloriarum, ideo ille medicus cicatrices finxisse diceretur, quia cum per artem efficere potuerit, ut non essent, certa existente causa per artem effecit potius, ut essent, quae uno solo modo, sicut superius dixi, falsae conuincerentur, si nulla uulnera sanarentur.

1 autem V: om. P 3 huius V: eius GP eiusdem a 6 absoruet V
 7 iste (e ex a corr. m. 1) V 9 potuerit GP: potuerint V
 10 Christum] xp̄o P 14 appareret PV 17 aedificabat GP¹V: aedificationis P²
 18 in] del. P² 20 ue^o (ro add. m. 2) G
 21 quisquam GV: quisque P pro patria GP: propria V 23 ut si (= ac si) V: ut GP
 25 gloriarum GP: gloriam V 27 effecit a: efficit PV

CCCXVIII.

CVM SPIRITVS IMMUNDVS EXIERIT AB HOMINE ET
CETERA. EX LIBRO QVAESTIONVM EVANGELII PRIMO.

- 344 Cum spiritus immundus exierit ab homine et cetera, significat quosdam ita credituros, ut non possint ferre labores continentiae et ad saeculum redituri sint. quod dictum est: assumit secum alios septem, intellegitur, quia cum quis ceciderit de iustitia, etiam simulationem habebit. cupiditas enim carnis expulsa per paenitentiam a consuetis operibus, cum non inuenerit in quibus delectationibus requiescat, audius 10 redit et rursus occupat mentem hominis, si, cum pulsa esset, negligentia subsecuta est, ut non introduceretur tamquam habitator mundatae domui sermo dei per sanam doctrinam. et quoniam non solum habebit illa septem uitia, quae septem uirtutibus spiritalibus sunt contraria, sed etiam per hypocrisin 15 se ipsas uirtutes habere simulabit, propterea assumtis secum aliis septem nequioribus — hoc est ipsa septenaria simulatione — redit illa concupiscentia, ut sint nouissima hominis peiora, quam erant prima.

CCCXX.

20

DE SVMTIBVS AD TVRREM AEDIFICANDAM. EX LIBRO QVAESTIONVM EVANGELII II.

- 345 Sumtus ad turrem aedificandam — uires ad discipulatum Christi obtinendum — et decem milia proeliaturi cum rege, qui habet uiginti milia — simplicitatem Christi dimicaturi 25

2 (et 4) Matth. 12, 43 7 Matth. 12, 45 21 cf. Luc. 14, 28 sqq.

1 cap. CCCXXXIII P CCCXL G^o; hoc cap. bis (hic et ante cap. CCCXXVIII) exhibent GP^o 4 immundus spiritus P ab hominem V 6 continentiae P^oV: conscientiae P^o 10 non V: om. P audius GP: habidius V 11 cum pulsa P^oV: compulsa V e corr. esset] e prior del. m. 1 V 15 hypocrisin V: hypocrisin in P 16 simulabit] b ex u corr. m. 1 V 20 cap. CCCXXXV P CCCXLI G 21 quaestionum euangelii scdm P ss. V 25 uiginta V

cum duplicitate diaboli, hoc est cum dolis et fallaciis eius —
 in affectu constituit renuntiantis omnibus, quae sunt eius.
 ita enim concludit: sic ergo omnis ex uobis, qui non
 renuntiat omnibus, quae sunt eius, non potest
 5 meus esse discipulus. inter quae omnia etiam ipsa tem-
 poralis uita intellegatur necesse est, quam oportet sic possidere
 ad tempus, ut non te impediat ab aeterna qui eam fuerit
 minatus auferre. sicut autem de turri non perfecta per ob-
 probrium deterruit dicentium: quia hic homo coepit
 10 aedificare et non potuit consummare: sic in rege,
 cum quo dimicandum est, ipsam pacem accusauit, cum ait:
 adhuc illo longe agente legationem mittens rogat
 ea quae pacis sunt, significans etiam minas imminentium
 a diabolo temptationum non sustinere homines, qui non renun-
 15 tiant omnibus, quae possident, et pacem cum eo facere con-
 sentiendo illi ad committenda peccata. turrem quippe aedifi-
 care, contra regem illum dimicare, esse discipulum Christi
 est; habere autem sumtus ad perficiendam turrem et habere
 fortia decem milia contra uiginti milia regis renuntiare est
 20 omnibus, quae eius sunt.

[DE EO QVOD AIT AD SCRIBAS: TVLISTIS CLAVEM SCI-
 ENTIAE ET CETERA. ITEM EX EODEM LIBRO SECVNDO.

De eo quod dicit dominus scribis uel doctoribus Iudaeorum: 346
 tulistis clauem scientiae, ipsi non introistis, et
 25 eos qui introibant prohibuistis: quod in scriptura dei

3 Luc. 14, 33 9 Luc. 14, 30 12 Luc. 14, 32 21 (et 24)
 Luc. 11, 52

1 eius] *del. P^a* 3 ita enim — sunt eius *G¹PV: om. G¹*
 concludit *G¹P^aV*: tunc claudit *P^a* nunc claudit *G¹* 8 turre *P*
 13 significans *P¹V*: significat *P^a* 19 uiginti *V* 20 eius sunt
V: sunt eius *P^a* possidet *GP¹* 21 *quae uncinis inclusi exhibent*
GP¹, om. MV *cap. CCCXXXVI P CCCXLII G* ad scri-
 bis *P* 22 item] iterum *Gv* 23 scribis *Gv*: sobriis *P* 24 tu-
 listi* (s *add. m. 2) P* 25 introibunt *G*

humilitatem Christi nec ipsi intellegere nec ab aliis intellegi uolebant.]

CCCXXI.

QVA DISPENSATIONE PROVIDENTIAE DEI SCRIPTURAE VETERIS TESTAMENTI EX HEBRAEO IN GRAECVM ELOQVIVM TRANSLATAE SINT, VT VNIVERSIS GENTIBVS INNOTESCERENT. EX LIBRO DE CIVITATE DEI XVIII T. XLII.

347 Sacras litteras etiam unus Ptolomaeorum regum Aegypti nosse studuit et habere. nam post Alexandri Macedonis, qui etiam Magnus cognominatus est, mirificentissimam minimeque¹⁰ diuturnam potentiam, qua uniuersam Asiam, immo paene totum orbem partim ui et armis partim terrore subegerat — quando inter cetera orientis etiam Iudaeam ingressus obtinuit — eo mortuo comites eius, cum regnum illud amplissimum non pacifice inter se possessuri diuisissent, sed potius dissipassent¹⁵ bellis omnia uastaturi, Ptolomaeos reges coepit habere Aegyptus; quorum primus, Lagi filius, multos ex Iudaea captiuos in Aegyptum transtulit. huic autem succedens alius Ptolomaeus, qui est appellatus Philadelphus, omnes, quos ille adduxerat subiugatos, liberos redire permisit, insuper et dona regia in²⁰ templum dei misit petiuitque ab Eleazaro tunc pontifice dari sibi scripturas, quas profecto audierat fama praedicante diuinas, et ideo concupierat habere in bybliothea, quam nobilissimam fecerat. has ei cum idem pontifex misisset hebraeas, post ille etiam interpretes postulauit, et dati sunt LXXII, de²⁵ singulis duodecim tribubus seni homines linguae utriusque doctissimi, hebraeae scilicet atque graecae, quorum interpretatio

1 intellegere] intellere P ab] om. G^a 3 cap. CCCXX. (I ras.)
V CCCXXXVII P CCCXLIII G^v 4 scripturae] scripturae sacre
P^a 6 sint V: sunt P 7 XVIII t. XLII V: XVII titulo XIII
P 8 ptolomeorum V; sic ubique 9 machedonis V 12 terrore
V: terroribus P 16 habere coepit P 23 concupuerat P
bibliothea GP 24 hebraeos P 25 etiam ille P 26 tribu-
bus P: tribus V seni a: seniores PV

ut Septuaginta uocetur, iam optinuit consuetudo. traditur sane tam mirabilem ac stupendum planeque diuinum in eorum uerbis fuisse consensum, ut, cum ad hoc opus separatim singuli sederent — ita enim eorum fidem Ptolomaeo placuit ex-
 5 plorare — in nullo uerbo, quod idem significaret et tantundem ualeret, uel in uerborum ordine alter ab altero discreparet, sed tamquam unus esset interpres, ita quod omnes interpretati sunt unum erat, quoniam re uera spiritus erat unus in omnibus. et ideo tam mirabile dei munus acceperant, ut illarum
 10 scripturarum non tamquam humanarum, sed, sicut erant, tamquam diuinarum etiam isto modo commendaretur auctoritas, credituris quandoque gentibus profutura, quod iam uidemus effectum.

CCCXXII.

15 DE AVCTORITATE LXX INTERPRETVM, QVAE SALVO HONORE
 HEBRAEI STILI OMNIBVS SIT INTERPRETIBVS PRAEFERENDA.
 EX LIBRO S. S.

Nam cum fuerint et alii interpretes, qui ex hebraea lingua 348
 in graecam sacra illa eloquia transtulerunt, sicut Aquila,
 20 Symmachus, Theodotion, sicut etiam illa interpretatio, cuius auctor non apparet et ob hoc sine nomine interpretis quinta editio nuncupatur: hanc tamen quae Septuaginta est, tamquam sola esset, sic recepit ecclesia eaque utuntur graeci populi christiani, quorum plerique utrum alia sit aliqua ignorant.
 25 ex hac Septuaginta interpretatione etiam in latinam linguam interpretatum est quod ecclesiae latinae tenent, quamuis non defuerit temporibus nostris presbyter Hieronymus, homo doctissimus et omnium trium linguarum peritus, qui non ex graeco, sed ex hebraeo in latinum eloquium easdem scripturas
 30 conuerterit. sed eius tam litteratum laborem quamuis Iudaei

2 mirabile PV 4 sederent P² V: sederint P¹ 7 ita V: om.
 P 9 acciperant V 14 cap. CCCXXII. V CCCXXXVIII P
 CCCXLIH G 15 auctoritate] om. M¹ 20 illa MPV: illa est
 a 21 quinta GMP: quanta V 23 esset GMP: esse V

fateantur esse ueracem, Septuaginta uero interpretes in multis errasse, tamen ecclesia Christi tot hominum auctoritati ab Eleazaro tunc pontifice ad hoc tantum opus electorum neminem indicat praeferendum, quia, etsi non in eis unus apparuisset spiritus sine dubitatione diuinus, sed inter se uerba interpretationis suae septuaginta docti more hominum contulissent, ut quod placuisset omnibus hoc maneret, nullus eis unus interpres debuit anteponi; cum uero tantum in eis signum diuinitatis apparuit, profecto quisquis alius illarum scripturarum ex hebraea in quamlibet aliam linguam interpres est¹⁰ uerax, aut congruit illis septuaginta interpretibus aut, si non congruere uidetur, altitudo ibi prophetica esse credenda est. spiritus enim, qui in prophetis erat, quando illa dixerunt, idem ipse erat etiam in septuaginta uiris, quando illa interpretati sunt; qui profecto auctoritate diuina et aliud dicere¹⁵ potuit, tamquam propheta ille utrumque dixisset, quia utrumque idem spiritus diceret, et hoc ipsum aliter, ut non eadem uerba, idem tamen sensus bene intellegendis dilucesceret et aliquid praetermitteret et aliquid adderet, ut etiam hinc ostenderetur non humanam fuisse in illo opere seruitutem,²⁰ quam uerbis debebat interpres, sed diuinam potius potestatem, quae mentem releuabat et regebat interpretis. nonnulli autem codices graecos interpretationis Septuaginta ex hebraicis codicibus emendandos putarunt, nec tamen ausi sunt detrabere quod hebraei non habent et Septuaginta posuerunt, sed tantummodo addiderunt, quae in hebraeis inuenta apud Septuaginta non erant, eaque signis quibusdam in stellarum modum factis ad capita eorundem uersuum notauerunt, quae signa asteriscos uocant. illa uero quae non habent hebraei, habent autem

2 errasse *MV*: errasse contendunt *G* e. contendunt *P* 3 tantum opus *GP*: tempus tantum *MV* 5 spiritus *GP*: sanctus *MV*
 10 ex hebraeam *MV* 15 qui *a*: quis *MPV* 19 et aliquid praetermitteret *GP*: om. *MV* aliquid ***** add. (et aliquid *ras.*) *P*
 etiam] enim *V* 22 releuabat *V*²: releuabat *MV*¹ replebat *GP*
 23 hebraicis *MV*: hebraeis *GP* 26 quae *MV*: quod *P* 27 eaque] ea quae *P* 28 eorundem (sic) *V*

LXX, similiter ad capita uersuum iacentibus uirgulis, sicut scribuntur unciae, signauerunt; et multi codices has notas habentes usquequaque diffusi sunt et latini. quae autem non praetermissa aut addita, sed aliter dicta sunt, siue alium sensum faciunt etiam ipsum non abhorrentem, siue alio modo eundem sensum explicare monstrentur, nisi utrisque codicibus inspectis nequeunt reperiri. si ergo, ut oportet, nihil aliud intueamur in scripturis illis, nisi quid per homines dixerit dei spiritus, quidquid est in hebraeis codicibus et non est
 10 apud interpretes LXX, noluit ea per istos, sed per illos prophetas dei spiritus dicere. quidquid uero est apud LXX, in hebraeis autem codicibus non est, per istos ea maluit quam per illos idem spiritus dicere, sic ostendens utrosque fuisse prophetas. isto enim modo alia per Esaiam, alia per Hieremiam,
 15 alia per alium aliumque prophetam, uel aliter eadem per hunc ac per illum dixit, ut uoluit. quidquid porro apud utrosque inuenitur, per utrosque dicere uoluit unus atque idem spiritus, sed ita, ut illi praecederent prophetando, isti sequerentur prophetice illos interpretando: quia sicut in illis uera
 20 et concordantia dicentibus pacis spiritus fuit, sic et in istis non secum conferentibus et tamen tamquam ore uno cuncta interpretantibus idem spiritus unus apparuit.

HOC EX SPECULO SANCTI AVGVSTINI.

Quis ignorat in scripturis sanctis, id est legitimis propheticis 348°
 25 et euangelicis et apostolicis auctoritate canonica praeditis quaedam sic esse posita, ut tantum scirentur et crederentur, ut est quod in principio fecerit deus caelum et terram et quod in principio erat uerbum et quaecumque facta

27 Gen. 1, 1 28 Io. 1, 1

1 uersuum *MV*: uersum *P* 4 aut *MV*: uel *GP* 5 faciunt
MV: faciant *GP* 10 (et 16) apud *GMP* 14 isto* (s ras.) *M*
 esaiam alia *PV*: esaiam aliam *M* 17 atque idem spiritus *GP*: om.
MV 19 propheticae *MPV* quia *GPV*: qua *M* in illis
GP: om. *MV* 20 pacis *GMPV*: unus pacis *a* 23 hoc ex spe-
culo et quae secuntur desunt in *GPv* 25 canonica *V*

diuina uel humana tantummodo cognoscenda narrantur; quaedam uero sic esse iussa, ut obseruarentur et fierent, uel prohibita, ne fierent, ut est: honora patrem et matrem et: non moechaberis? horum autem quae iubendo et uetando scripta sunt alia sunt sacramentorum uelata mysteriis, quae multa ueteris testamenti populo illi facienda mandata sunt neque a populo christiano nunc fiunt, sed tantummodo intellegenda requiruntur atque tractantur: sicuti est sabbatum ad uisibilem uacationem, sicut azyma in pane sine fermento, pascha in ouis occisione, sicut tot genera sacrificiorum uitandorum et neomeniae et annuae sollemnitates, quas obseruant nunc usque Iudaei, et illae iustificationes, quae non ad opera iustitiae proprie pertinent, sed aliquid significare intelleguntur. quis enim christianus septimo anno cogitur seruum reddere libertati et, si discedere ille noluerit, eius auriculam subula pertundere ad postem et cetera huius modi? alia uero etiam nunc facienda sunt, si facienda praecepta sunt, nec facienda, si prohibita: qualia sunt illa quae dixi: honora patrem et matrem et: non moechaberis. de his igitur quae ita sunt posita in litteris sacris uel iubendo uel uetando uel sinendo, ut etiam nunc, id est tempore noui testamenti, ad uitam piam exercendam moresque pertineant, hoc opus, quod in manus sumsi, componere aggressus sum, ut, quantum me deus adiuuat, omnia talia de canonicis libris colligam atque, ut facile inspicere possint, in unum tamquam speculum congeram. oportuit enim sic ea poni ab auctoribus nostris, quemadmodum posita sunt, ut praecepta narrationibus uel disputationibus, propriis figurata et [si] figuratis propria miscerentur, dum rerum gestarum ordo seruatur aut respondetur aduersis aut qui docendi sunt instruuntur aut occultorum inuentione quodam modo renouantur hi qui prompta et aperta fastidiunt.

3 (et 18) Ex. 20, 12 sq. Matth. 15, 4 et 5, 27 8 cf. Deut. 5, 12 9 cf. Ex. 12, 8 et 5 15 cf. Ex. 21, 2 et 6

2 prohibita ne fierent] *V*¹ *in ras.* 9 azyma *V* 10 ouis] obis *V*
sacrificiorum *V*: s. ciborumque *a* 11 annue *V* 20 iubendo (*b* ex
u *corr. m. 2*) *V* ut *a*: uel(?) *V* 24 canonicis *V* 26 ea *a*:
eam *V* 28 si *V*, *inclusi*; *fort. scribendum*: et, si figurata, figura-
tis? 31 hi *a*: his *V*

CCCXXIII.

QVID INTELLEGENDVM SIT DE NINEVITARVM EXCIDIO, CVIVS
DENVTIATIO IN HEBRAEO XL DIERVM SPATIO TENDITVR, IN
SEPTVAGINTA AVTEM TRIDVI BREVI-TATE CONCLVDITVR. EX
5 LIBRO DE CIVITATE DEI XVIII T. XLIII.

Sed ait aliquis: „quomodo sciam, quid Ionas propheta dixerit 349
Nineutis, utrum: triduo, et Nineue euertetur, an:
XL dies?“ quis enim non uideat non potuisse utrumque
tunc dici a propheta, qui missus fuerat terrere comminatione
10 imminentis exitii ciuitatem? cui si tertio die fuerat futurus
interitus, non utique quadragesimo die, si autem quadragesimo,
non utique tertio. si ergo a me quaeritur, quid horum Ionas
dixerit, hoc puto potius quod legitur in hebraeo: XL dies,
et Nineue euertetur. LXX quippe longe posterius inter-
15 pretati aliud dicere potuerunt, quod tamen ad rem pertineret
et in unum eundemque sensum, quamuis sub altera signifi-
catione, concurreret admoneretque lectorem, utraque auctoritate
non sprete ab historia sese attollere ad ea requirenda propter
quae significanda historia ipsa conscripta est. gesta quippe
20 sunt illa in Nineue ciuitate, sed aliquid etiam significauerunt,
quod modum illius ciuitatis excedat; sicut gestum est, quod
ipse propheta in uentre ceti triduo fuit, et tamen alium
significauit in profundo inferni triduo futurum, qui dominus
est omnium prophetarum. quapropter si per illam ciuitatem
25 recte accipitur ecclesia gentium prophetice figurata, euersa
scilicet per paenitentiam, ut qualis fuerat iam non esset, hoc
quoniam per Christum factum est in ecclesia gentium, cuius

7 (et 13) Ion. 3, 4

1 cap. CCCXXXVIII P CCCXLV G 5 de ciuitate dei] om.
P XVIII V: secundo P t. XLIII P: t. XXIII V
7 ninuitis P¹ triduo P²V: triduum P¹ ninue P 9 com-
minationem G¹ comminatione P 10 exitii GPP²: extitii (sic) V¹
14 (et 20) ninue P euertetur V: subuertetur P 18 propter
quae GP: qui propter quae V 22 coeti V 23 futurum V:
pfuturum P

illa Nineue figuram gerebat, siue per XL dies siue per triduum idem ipse significatus est Christus: per XL scilicet, quia tot dies peregit cum discipulis suis post resurrectionem et ascendit in caelum; post triduum uero, quia die tertio resurrexit; tamquam lectorem nihil aliud quam historiae rerum gestarum 5 inhaerere cupientem de somno excitauerint LXX interpretes idemque prophetae ad perscrutandum altitudinem prophetiae et quodam modo dixerint in XL diebus ipsum quaerere, in quo et triduum potueris inuenire: illud in ascensione, hoc in eius resurrectione reperiēs. propter quod utroque numero significari 10 conuenientissime potuit, quorum unum per Ionam prophetam, alterum per LXX interpretum prophetiam, tamen unus atque idem spiritus dixit. longitudinem fugio, ut non haec per multa demonstrēm, in quibus ab hebraica ueritate putantur LXX interpretes discrepare et bene intellecti inueniuntur esse 15 concordēs. unde etiam ego pro meo modulo uestigia sequens apostolorum, quia et ipsi ex utrisque, id est ex hebraeis et ex LXX, testimonia prophetica posuerunt, utraque auctoritate utendum putauī, quoniam utraque una atque diuina est.

CCCXXIII.

20

DE EO QVOD AIT APOSTOLVS: OMNE PECCATVM, QVOD-
CVMQVE FECERIT HOMO, EXTRA CORPVS EST; QVI
AVTEM FORNICATVR, IN CORPVS SVVM PECCAT. EX
SERMONE DE EADEM RE.

350 Quaestio de epistula Corinthiorum beati Pauli apostoli, ubi
dicit: omne peccatum, quodcumque fecerit homo,
extra corpus est; qui autem fornicatur, in corpus

21 (et 26) I Cor. 6, 18

4 post PV: per a 8 quaerere V: quaere P (cf. p. 558, 3 not.
796, 18) 10 repperies V 12 alterum — prophetiam] add. P² in
mg. 14 ab V: ad P 17 ex hebraeis V: et ex hebraeis GP
20 cap. CCCXL P CCCXLVI G 23 suum V: proprium GP
24 sermone de eadem re P: eodem libro V 25 epistola GP

suum peccat, nescio si possit ad liquidum dissolui, quamvis
 possit donante domino aliquid inde probabiliter dici; ita enim
 profunda est. nam cum superius in eadem epistula apostolus
 diceret: nolite errare; neque fornicatores neque
 5 idolis seruientes neque adulteri neque molles ne-
 que masculorum concubitores neque fures neque
 auari neque ebriosi neque maledici neque rapaces
 regnum dei possidebunt, et paulo post: nescitis, ait,
 quoniam corpora uestra membra sunt Christi?
 10 tollens ergo membra Christi faciam meretricis?
 absit. an nescitis, quia qui adhaeret meretrici
 unum corpus est? erunt enim, inquit, duo in carne
 una. qui autem adhaeret domino, unus spiritus
 est. fugite fornicationem, atque ibi subiungit: omne
 15 peccatum, quodcumque fecerit homo, extra corpus
 est; qui autem fornicatur, in corpus proprium
 peccat. an nescitis, quia corpus uestrum templum
 in uobis spiritus sancti est, quem habetis a deo,
 et non estis uestri? emti enim estis magno. glori-
 20 ficate et portate deum in corpore uestro — cum ergo
 multa et horrenda hoc capitulo prius enumerasset hominum
 peccata, quibus non dabitur regnum dei, quae tamen non nisi
 per corpus perpetrari ab hominibus possunt — quod corpus
 utique iam fidelium templum esse dixit spiritus sancti, quem
 25 habemus a deo, ipsaque membra corporis nostri membra esse
 asseuerat Christi, de quibus arguendo et quodam modo inter-
 rogando ait: tollens ergo membra Christi faciam
 membra meretricis? — responderitque sibi: absit, subiun-

4 I Cor. 6, 9 sq.

8 I Cor. 6, 15—20

1 suum *V*: proprium *GP* nescio si possit ad *GV*: om. *P*
 quamvis possit *V*: nescio si possit ad quamvis possit *P* 3 epistola
GP epistulam *V* 6 neque auari neque fures *P* 10 faciam *GV*:
 faciem *P* meretricis *V*: membra meretricis *GP* 14 subiunxit
P 19 magno *V*: pretio magno *PP* 21 hoc *V*: in hoc *GP*
 26 asseuerat *V*: asserat *P* 27 faciam *GV*: faciem *P* 28 re-
 sponderetque *V*

VIII.

65

gat adhuc et dicat: nescitis, quoniam qui adhaeret meretrici, unum corpus est? erunt enim, inquit, duo in carne una; qui autem adhaeret domino, unus spiritus est, et concludat: fugite fornicationem: sequitur tamen ipse et dicit: omne peccatum,⁵ quodcumque fecerit homo, extra corpus est; qui autem fornicatur, in corpus proprium peccat. quasi uero illa quae dinumerauit peccata dicens: nolite errare; neque fornicatores neque idolis seruientes neque adulteri neque molles neque masculorum concubi-¹⁰tores neque fures neque auari neque ebriosi neque maledici neque rapaces regnum dei possidebunt, ista omnia facinora et flagitia numquid non nisi per corpus fieri aut exerceri possunt? quis hoc sani capitis homo negauerit? totum quippe istum locum apostolus propter ipsum¹⁵ corpus iam emtum magno, id est Christi sanguine pretioso, templumque spiritus sancti factum a deo, ne talibus flagitiis pollueretur, sed potius inuiolatum tamquam dei habitaculum seruaretur, agebat et defendebat. quare ergo subiungere uoluit hoc, unde difficilis quaestio nasceretur, id est ut diceret: omne peccatum, quodcumque fecerit homo, extra corpus est; qui autem fornicatur, in corpus proprium peccat, cum siue ipsa fornicatio siue alia huius modi quae non nisi per corpus fiunt peccata turpitudini et fornicationi simillima non nisi per ipsum corpus generentur²⁰ atque exerceantur? quid ergo? poteritne esse quispiam, ut cetera memorata superius taceam, fur uel ebriosus uel maledicus uel rapax extra operationem corporis huius? quamuis nec ipsa idololatria neque ipsa auaritia praeter seruitium corporis poterit ad usum fructumque suum peruenire. quid²⁵ est ergo: omne peccatum, quodcumque fecerit homo, extra corpus est; qui autem fornicatur, in corpus

4 et ** concludat *P* 14 quis hoc—negauerit *GP*: om. *V*
 17 deo *V*: domino *P* 19 subiungere *V*: subiunge *P* 20 uoluit
GP: noluit *V* 25 generentur *V*: generantur *P* gerantur *G*
 26 ergo *V*: enim *GP* poteritne *a*: poterit nec *PV*

proprium peccat? primum quia in corpore isto homo
 constitutus quidquid solo tantum animo poterit inique con-
 cupiscere, dici non potest extra corpus hoc hominem
 facere, cum constet eum carnali sensu et carnali prudentia
 5 hoc agere isto adhuc circumseptum in corpore. nam et quod
 in psalmo scriptum est: dixit impius in corde suo: non
 est deus, idem beatus apostolus non potuit utique separare
 a corporali opere illo loco, ubi ait: omnes adstabimus
 ante tribunal Christi, ut recipiat unusquisque
 10 secundum ea quae per corpus gessit suum, siue
 bonum siue malum, quia uidelicet non nisi in corpore
 constitutus impius potuit dicere: non est deus; ut taceam
 quod in alia epistula ipse doctor gentium dicit: manifesta
 autem sunt opera carnis, et exequitur: quae sunt for-
 15 nicationes, immunditiae, luxuriae, ueneficia, ini-
 micitiae, contentiones, aemulationes, animositates,
 dissensiones, haereses, inuidiae, ebrietates et
 his similia; quae praedico uobis, sicut praedixi,
 quia qui talia agunt regnum dei non possidebunt.
 20 numquid enim non uidetur nobis extra corpus fieri certe illa
 quae ibi interposuit, aemulationes, animositates, dissensiones,
 inuidias, haereses? et tamen operibus carnis ista tribuit doctor
 gentium in fide et ueritate. quid est ergo: omne peccatum,
 quodcumque fecerit homo, extra corpus est, et unum
 25 tantummodo fornicationis peccatum nominans ait: qui autem
 fornicatur, in corpus proprium peccat?

Apparet igitur cuius tardo et obtunso, quam sit ista quae-
 stio; quam dominus pia intentioni nostrae si aliquantulum
 dignatus fuerit diluescere atque reuelare, poterimus aliquid
 30 rationabiliter dicere. uidetur enim beatus apostolus, in quo

6 Ps. 13, 1

8 II Cor. 5, 10

13 Gal. 5, 19—22

3 hoc GP: hoc enim V 5 circumseptum a: circumseptus PV
 in PV: om. a 6 dixit] add. V² in ras. 8 adstabimus V: stabimus
 P 10 suum V: om. GP 13 epistola GP 15 luxuriae—inimici-
 tiae GP: om. V 20 uidetur PV (cf. p. 883, 24) 22 tribuit V:
 attribuit P 27 quam s. ista quaestio G¹PV: q. s. profunda ista quaestio
 G² q. s. i. quaestio difficilis a 28 quam V: quem P pie V

65*

loquebatur Christus, aut exaggerare uoluisse fornicationis malum super cetera omnia peccata, quae etsi per corpus committantur, non tamen animum humanum concupiscentiae carnali ita efficiunt obstrictum et obnoxium, quemadmodum in solo opere fornicationis corporalis commisceri facit animum 5 uis ingens libidinis cum ipso corpore et unum cum ipso quodam modo agglutinari et deuinctum esse in tantum, ut nihil aliud ipso momento et experimento huius tam magni flagitii cogitare homini liceat aut intendere, nisi quod sibimet addicit mentemque captiuam subdit ipsa submersio et quodam modo 10 absorbitio libidinis et concupiscentia carnalis, ut hoc esse uideatur, ut dictum est: qui autem fornicatur, in corpus proprium peccat, quia tunc fiet proprie et familiariter seruum corporis cor hominis fornicantis in tempore maxime ipsius nequissimae operationis, in tantum, ut ipse apostolus 15 inculcatius uolens commendare cauendum hominibus hoc malum dixerit: tollens ergo membra Christi faciam membra meretricis? et execrans ac detestans responderit: absit. an nescitis, inquit, quoniam qui adhaeret meretrici unum corpus est? erunt enim, inquit, 20 duo in carne una. numquid hoc posset dici de aliis atque aliis quibusque facinoribus hominum? liberum est enim animo humano in aliis quibusque sceleribus et unum aliquid eorum operari et eo ipso tempore alibi cogitatione distendi, quod in fornicationis ipso opere ac tempore non licet animo, ad aliquid 25 aliud cogitandum liberum esse. sic enim totus homo absorbetur ab ipso et in ipso corpore, ut iam dici non possit ipse animus suus esse, sed simul totus homo dici possit quod caro sit et spiritus uadens et non reuertens. sic ergo possumus intellegere, quia omne peccatum, quodcumque fecerit homo, 30

29 Ps. 77, 39

5 corporalis] corporalis (al eras.) P 6 cum ipso corpore et unum
 GP: om. V; del. P² ipso quodam] ipse q. PV 7 agglutuari
 P 9 sibimet GP: sibidem V 14 cor GP: om. V; eras. P²
 15 in tantum GP: ut tantum V 23 humano V: om. P 25 forni-
 cationes P ac V: atque P aliud aliquid GP 26 absoruetur V

extra corpus est; qui autem fornicatur, in corpus proprium peccat, ut uideatur, ut dixi, apostolus in tantum exaggerare uoluisse fornicationis malum, ut in comparatione huius fornicationis cetera extra corpus habenda esse duxerit
 5 quaecumque peccata, solo hoc tantummodo fornicationis malo in corpus proprium peccari dixerit, quia maiore libidinis ardore, quo superior nullus est, uoluptas ipsius corporis tenet seruum efficitque captiuum.

Haec dicta sint de speciali fornicatione huius corporis. uerum
 10 quia non solum fornicatio in sacris litteris specialiter sed etiam generaliter arguitur et nominatur, conemur deo adiuvante et hinc aliquid probabiliter dicere. generalis igitur fornicatio aperte manifestatur in psalmo, ubi dicitur: quoniam ecce qui longe se faciunt a te, peribunt; per-
 15 didisti omnem, qui fornicatur abs te. ubi subsequitur qualiter ista generalis fornicatio euadi et effugi possit; adiunxit dicens: mihi autem adhaerere deo bonum est, ut exinde facile aduertamus illam esse generalem fornicationem animae humanae, qua non adhaerens quisque deo adhaeret
 20 mundo. unde beatus apostolus Iohannes dicit: si quis dilexerit mundum, dilectio patris non est in illo. et apostolus Iacobus dicit: adulteri, nescitis, quia amicitia huius mundi inimica est deo? breuiter ergo definitum est non posse habere dilectionem dei qui habuerit
 25 dilectionem mundi et inimicum esse dei qui amicus esse uoluerit mundi. ad hoc etiam pertinet quod dominus in euangelio dicit: nemo potest duobus dominis seruire: aut enim unum odio habebit et alterum diliget, aut unum patietur et alterum contemnet, et conclu-
 30 dit: non potestis deo seruire et mammonae. ista est

13 Ps. 72, 27 sq.

20 I Io. 2, 15

22 Iac. 4, 4

27 Matth. 6, 24

6 ardori *P*7 superior *V*: superius *P*11 nominatur *V*:non minatur *P*12 dicere probabiliter *P*13 manifestetur *P*15 subsequitur *PV*: subsequenter *a*19 qua *P*: quia *V*

25 dei

esse *P*30 mammonae *P*

ergo generalis, ut dictum est, animae fornicatio omnia omnino in se continens, qua non adhaeretur deo, dum adhaeretur mundo, ut etiam sic intellegere ualeamus secundum istam generalem fornicationem quod ait apostolus: omne peccatum, quodcumque fecerit homo, extra corpus est; qui autem fornicatur, in corpus proprium peccat. qua si non fornicatur anima humana, adhaerendo deo nec adhaerendo mundo, quaecumque alia peccata a concupiscentia carnali prorsus aliena potuerit ipsa fragilitate mortalitatis uel ignorando uel negligendo uel obliuiscendo uel non intellegendo homo incurrere, hoc sit quod dictum est: omne peccatum, quodcumque fecerit homo, extra corpus est, quia nullum hic corporalis uel temporalis concupiscentiae peccatum poterit reperiri; unde merito extra corpus esse quodlibet tale peccatum dici uidetur. quod si adhaerens mundo mundanus homo longe faciat a deo, fornicando ab ipso deo, in corpus proprium peccat, quia corporali concupiscentia <in> quaeque temporalia et carnalia carnali sensu et prudentia humana trahitur atque distrahitur, creaturae seruiens potius quam creatori, qui est benedictus in saecula.

20

Sic ergo, quantum mihi, uidetur salua fide intellegi posse utriusque fornicationis malum, tam specialis quam uniuersalis, in hoc uno capitulo tanti et tam magni doctoris, ubi ait: omne peccatum, quodcumque fecerit homo, extra corpus est; qui autem fornicatur, in corpus proprium peccat, ut aut exaggeratio facta sit ab apostolo huius specialis fornicationis, qua in corpus proprium peccare recte intellegitur, quia nusquam sic totus homo corporis ipsius

4 (11. 24) I Cor. 6, 18 20 cf. II Cor. 11, 31

7 qua V: quia GP fornicatur V: fornicetur GP 9 ipsa V: pro ipsa G pro ipsa (pro *del. m. 2.*) P 10 non V: om. P
 13 uel temporalis GP: om. V 16 faciat V (cf. *tamen p. 1029, 14*): se faciat GP¹ se faciet P¹ 17 corporali V: non carnali P concupiscentiae P in quaeque a: quaeque PV 18 humana V: humanus animus GP 19 trahitur GP¹V: traditur P² 21 posse G¹PV: potest G² 23 et tam GP: etiam V 27 peccare V: peccari P

uoluptati addicitur uel ineffabiliter uel ineuitabiliter affigitur,
 ut in comparatione huius tanti mali cetera peccata extra
 corpus esse uideantur, etiam si per corpus exerceantur, quemad-
 modum solius fornicationis uis quaedam imperiosae libidinis
 5 condicioni suae subdit propriumque ipsius corporis mancipium
 pessimum facit, tempore maxime ipsius immundissimae ope-
 rationis, ut aliud quid praeter quod agit in ipso corpore non
 sit liberum humanae menti uel cogitare uel intendere. si
 autem etiam generalem significare uoluit apostolus fornicati-
 10 onem, propter quam dixisse uideatur: omne peccatum,
 quodcumque fecerit homo, extra corpus est; qui
 autem fornicatur, in corpus proprium peccat, sic
 accipiendum est et intellegendum, ut quisque, dum non ad-
 haeret deo, qui adhaesit mundo, omnia temporalia et corporalia
 15 diligens et concupiscens, merito in corpus proprium peccare
 dicatur, id est uniuersae concupiscentiae carnali deditus et
 subditus factus tamquam totus creaturae seruus ab ipso creatore
 alienus per illud initium omnis peccati superbiam, cuius
 superbiae initium est, ut scriptum est, apostatare a
 20 deo. a quo generalis fornicationis malo quisque alienus quod-
 cumque aliud peccatum potuerit ut homo corruptibilis adhuc
 et mortalis incurrere, hoc intellegatur extra corpus esse, id
 est extra corporalis et temporalis omnis concupiscentiae malum
 alienum esse extra corpus, ut saepe dictum est, esse. tantum-
 25 modo enim carnalis et generalis concupiscentiae malo per
 omnia fornicatur anima a deo, tamquam corporalibus et tem-
 poralibus desideriis et delectationibus inligata et deuincta in
 corpus proprium peccat, cuius uniuersaliter concupiscentiae
 seruiens incuruatur mundo et alienatur a deo; quod est, ut
 30 dictum est, initium superbiae hominis, apostatare a

18 (et 30) Eccli. 10, 12 sq.

1 uel ineuitabiliter *GP: om. V* affigitur *GP¹V: afficitur P¹*

4 imperiosae (v *add. m. 2*) *V* 5 conditionis *P* 8 uel cogitare

(uel *del. m. 2*) *P* 14 et corporalia *PV: om. a* 18 illud *scripsi:*

illum *V* illam *P* omnis *P¹V: nominis P¹* 20 generali *GP*

23 malum] malo *PV* 29 est ut *V: istud P*

deo. propter quod generalis fornicationis cauendum malum beatus Iohannes admonet dicens: nolite diligere mundum neque ea quae in mundo sunt: quoniam omnia quae in mundo sunt concupiscentia carnis est et concupiscentia oculorum et ambitio saeculi; quae non est ex patre, sed ex mundo est. et mundus transiet et concupiscentia eius; qui autem fecerit uoluntatem dei, manet in aeternum, sicut et ille manet in aeternum. ista ergo dilectio mundi, quae uniuersalem in se concupiscentiam obtinet mundi, generalis est fornicatio, qua peccatur in corpus proprium eo quod omnibus corporalibus et uisibilibus et temporalibus desideriis et uoluptatibus humanus indesinenter seruit animus ab ipso creatore uniuersorum desolatus atque derelictus.

[DE SCIENTIA DEI.]

15

- 351 Omne praeteritum iam non est, omne futurum nondum est. omne igitur praeteritum et futurum deest. apud deum autem nihil deest. nec praeteritum igitur nec futurum, sed omne praesens est apud deum.

DE TRINA VNITATE.

20

- 352 Omne, quod est, aliud est quo constat, aliud quo discernitur, aliud quo congruit. uniuersa igitur creatura si et est quoquo modo et ab eo quod omnino nihil est plurimum distat et suis partibus sibimet congruit, causam quoque eius trinam esse oportet, qua sit, qua hoc sit, qua sibi amica sit. creaturae autem causam, id est auctorem, deum dicimus. oportet ergo

2 I Io. 2, 15—17

4 in mundo sunt *V*: sunt in mundo *P* 6 mundo est *V*: mundo
GP 8 sicut—in aeternum] *add. P¹ supr. uers.* et ille *V*: ille
GP 11 eo *a*: et *PV* 12 humanus *V*: humanis *P* 15 quae
 uncinis inclusi desunt in *MV* cap. CCCXLI *P* CCCXLVII *G*
 scientia *G¹*: sententia *G¹P* 20 cap. CCCLXII (*sic*) *P* CCCXLVIII *G*
 unitate *GP* (ita etiam scribendum erat p. 31, 15) 21 quo discernitur
G: quod disc. *P* 22 quod congruit (*d del. m. 2*) *G* quoquo *P*:
 quo *G* 24 simet (*bi add. m. 2*) *G* 26 ergo *P*: ei ergo *G*

esse trinitatem, qua nihil praestantius, intelligentius et beatius inuenire perfecta ratio potest. ideoque etiam, cum veritas quaeritur, plus quam tria genera quaestionum esse non possunt, utrum omnino sit, utrum hoc an aliud sit, utrum approbandum 5 improbandumue sit.

DE DEO ET CREATURA.

Quod incommutabile est, aeternum est; semper enim eius- 353
dem modi est. quod autem commutabile est, tempori obnoxium
est; non enim semper eiusdem modi est et ideo aeternum
10 non recte dicitur. quod enim mutatur, non manet; quod non
manet, non est aeternum. idque inter immortale et aeternum
est, quod omne aeternum immortale est, non omne immortale
satis subtiliter et aeternum dicitur, quia, etsi semper aliquid
uiuatur, tamen, si mutabilitatem patiatur, non proprie aeternum
15 appellatur, quia non semper eiusdem modi est, quamuis im-
mortale, quia semper uiuit, recte dici possit. uocatur tamen
aeternum interdum etiam quod immortale est. illud uero quod
et mutationem patitur et animae praesentia, cum anima non
sit, uiuere dicitur, neque immortale ullo modo et multo minus
20 aeternum intellegi potest. in aeterno enim, cum proprie
dicitur, neque quicquam praeteritum, quasi transierit, neque
quicquam futurum, quasi nondum sit, sed quidquid est, tan-
tummodo est.

6 cap. CCCXLIII P CCCXLVIII G de deo et creatura a: om.
GP, initium capitis litteris uncialibus scriptum pro titulo exhibentes:
Quod incommutabile est aeternum est (Quod in add. G²) 7 eiusdem
a: eius GP 12 est quod GP: interest quod a 13 aliquit G¹
14 si a: om. GP mutabilitate P 15 eiusdem a: eius GP
17 interdum G: ut dum P 18 et animae] et " animae (ex add. m. 3)
G praesentia P: presentiam G¹ presentia G³ non sit G¹P:
insit G² 20 in aeterno] in aeternum GP 21 quicquam praeteritum
G: praeteritum praeteritum P 22 quasi G: quam si P

DE LOCO DEI.

354 Deus non alicubi est. quod alicubi enim est, continetur loco; quod continetur loco, corpus est. deus autem non est corpus. non igitur alicubi est. et tamen, quia est et in loco non est, in illo sunt potius omnia quam ipse alicubi. nec tamen ita in illo, [ut ipse alicubi, nec tamen ita in illo] ut ipse sit locus. locus enim in spatio est, quod longitudine, latitudine, altitudine corporis occupatur; nec deus tale aliquid est: et omnia igitur in ipso sunt et locus non est. locus tamen dei abusive dicitur templum dei, non quod eo contineatur, sed quod ei praesens sit. id autem nihil melius quam anima munda intellegitur.

DE PROVIDENTIA DEI.

355 Fieri potest, ut per malum hominem diuina providentia et puniat et opituletur. nam Iudaeorum impietas et Iudam supplantavit et gentibus saluti fuit. item fieri potest, ut diuina providentia per hominem bonum et damnet et adiuuet, sicut ait apostolus: aliis sumus odor uitae in uitam, aliis autem odor mortis in mortem. sed cum omnis tribulatio aut poena impiorum sit aut exercitatio iustorum — quia eadem tribula et paleam concidit et frumenta a paleis exuit, unde tribulatio nomen accepit — rursum cum pax et quies a molestiis saecularibus et bonos lucretur et corrumpat malos, omnia haec diuina providentia pro meritis moderatur animarum. sed tamen non sibi eligunt boni ministerium tribulationis nec mali amant pacem. quare ipsi

18 II Cor. 2, 16

1 cap. CCCXLIII P CCCL G 6 ut ipse — ita in illo G¹P (in-
clusi): om. G¹ ut ipse sit a: ut in illo ut ipse sit GP 7 spatium
(a ex e corr.) G 13 cap. CXXX T (cf. p. 447, 24 not.) CCCXLV P
CCCLI G 15 opituletur T 18 aliis sumus G: alii s. T aliis
s. P 19 omnis] om. P 21 tribula P: tribulaet T tribulatio
G paleam G¹PT: paleas G¹ 23 molestis P bonus P¹
et corrumpat] ut corrumpat G 25 moderatus P sibi GT: si
P elegunt G¹ 26 ipse P

quoque per quos id agitur quod ignorant, non iustitiae, quae
refertur ad deum, sed maliuolentiae suae mercedem accipiunt.
quemadmodum nec bonis imputatur, quod ipsis prodesse uo-
lentibus nocetur alicui, sed bono animo beniuolentiae prae-
mium tribuitur: ita etiam cetera creatura pro meritis animarum
rationalium uel sentitur uel latet uel molesta uel commoda
est. summo enim deo cuncta bene administrante, quae fecit,
nihil inordinatum in uniuerso nihilque iniustum est siue scien-
tibus siue nescientibus nobis. sed in parte offenditur anima
peccatrix: tamen, quia pro meritis ibi est ubi esse talem
debet et ea patitur quae talem pati aequum est, uniuersum
dei regnum nulla sua foeditate deformat. quam ob rem quoniam
non omnia nouimus, quae de nobis bene agit ordo diuinus, in
sola bona uoluntate secundum legem agimus, in ceteris autem
secundum legem agimur, cum lex ipsa incommutabilis maneat
et omnia mutabilia pulcherrima gubernatione moderetur.
gloria igitur in excelsis deo et in terra pax homini-
bus bonae uoluntatis.]

CCCXXV.

20 DE EO QVOD SCRIPTVM EST: ET HABITV INVENTVS VT
HOMO. EX LIBRO QVAESTIONVM LXXXIIII.

Multis modis habitum dicimus: uel habitum animi, sicuti 356
est cuiusque disciplinae perceptio usu roborata atque firmata;

17 Luc. 2, 14

20 Philipp. 2, 7

2 deum *GT*: dominum *P* 4 alicui *GT*: aliqui *P* beneuo-
lentiae *P* 5 cetera *GP*: ceteris a *T* animarum *GP*: animalum
T 6 rationabilium *GP* molesta *G³T*: modesta *G¹P* commoda
GT: commodata *P* 7 amministrante *GT*: aministrante *P* fecit,
nihil] nihil fecit *P* 8 inordinato *P* in uniuerso *G³*: uniuerso
G¹PT 9 in *T*: om. *GP* 10 pro *GT*: per *P* tale *T*
12 foeditate *GT*: uidet a te *P* 13 ordo *G³T*: credo *G¹P* 15 agi-
mur *PT*: agimus *G* 18 sequitur cap. 137 (p. 448) in *T*, cap. 356
de alimentis (p. 1038) in *GP* 19 cap. CCCXLVIII *P* CCCLIIII
G 20 de eo] deo *P* et *V*: om. *GP* 21 ex libro—LXXXIIII
V: om. *P* 23 cuiusque *V*: cuiuscumque *GP*

uel habitum corporis, secundum quem dicimus alium alio esse
 succulentiores et ualidiores, quae magis proprie habitudo dici
 solet; uel habitus eorum quae membris nostris commodantur
 extrinsecus, secundum quem dicimus uestitum, calciatum,
 armatum et si quid eius modi est. in quibus omnibus gene- 5
 ribus — si quidem nomen hoc dictum est ab illo uerbo, quod
 est habere — manifestum est in ea re dici habitum, quae accidit
 alicui, ita ut iam possit etiam non habere. nam et doctrina
 accidit animo et succus ac robur corporis et uestis atque arma
 non dubium est quod accidant membris nostris, ita ut et 10
 imperitus possit esse animus, si ei doctrina non accederet,
 exile atque languidum corpus sine suco uiscerum et robore et
 nudus sine ueste et inermis sine armis et pede nudus sine
 calciamenti esse homo potest. habitus ergo in ea re dicitur,
 quae nobis ut habeatur accedit. uerum tamen hoc interest, 15
 quod quaedam eorum quae accidunt nobis, ut habitum faciant,
 non mutantur a nobis, sed ipsa nos mutant in se ipsa integra
 et inconcussa manentia: sicuti sapientia cum accidit homini,
 non ipsa mutatur, sed hominem mutat, quem de stulto sapi-
 entem facit. quaedam uero sic accidunt, ut et mutant et 20
 mutantur: sicuti cibus et ipse amittens speciem suam in cor-
 pus nostrum uertitur, et nos relecti cibo ab exilitate atque
 languore in robur atque ualentiam commutamur. tertium
 genus est, cum ipsa quae accidunt mutantur, ut habitum
 faciant, et quodam modo formantur ab eis quibus habitum 25
 faciunt, sicuti est uestis. nam cum proiecta uel proposita est,
 non habet eam formam, quam sumit, cum induitur atque
 inducitur membris. inducta ergo accipit formam, quam non
 habebat exuta, cum ipsa membra, et cum induuntur et cum
 exuuntur, in suo statu manent. potest esse etiam quartum 30

3 commodantur *V*: accommodantur *GP* 4 calceatum *P* 5 in
 quibus *GP*: se in quibus *V* 7 accidit *P³V*: accedit *P¹* 10 quod
GPV: quin *a* accidunt *PV*: accedant *G* et *V*: om. *P*
 11 posset *P* 12 exile *V*: et exile *P* 13 pede nudus *scripsi*:
 p. nudos *V* p. nudo *P* 24 ut *V*: et *P* 26 proposita *PV*: reposita
a 28 inducta *V*: induta *GP* accipit *P³V*: accepit *P¹*
 30 manent (a *ras.*) *P*

genus, cum ea quae accidunt ad faciendum habitum nec mutant quibus accidunt nec ab eis ipsa mutantur, sicut anulus digito, si non nimis subtiliter attendatur. uerum tamen hoc genus aut nullum est, si diligenter discutias, aut omnino rarissimum.

Cum igitur apostolus de unigenito filio loqueretur, quantum pertinet ad diuinitatem eius, secundum id, quod uerissime deus est, aequalem esse dixit patri, quod non ei fuit tamquam rapina, id est quasi alienum appetere, si semper manens in ea aequalitate nollet homine indui et hominibus ut homo apparere; sed semet ipsum exinaniuit, non formam suam mutans, sed formam serui accipiens, neque conuersus aut transmutatus in hominem amissa incommutabili stabilitate, sed tamquam uerum hominem suscipiendo ipse susceptor in similitudine hominum factus, non sibi, sed eis quibus in homine apparuit, et habitu inuentus est ut homo, id est habendo hominem inuentus ut homo est. non enim poterat inueniri ut homo ab his qui cor immundum habebant, et uerbum apud patrem uidere non poterant nisi hoc suscipiendo quod possent uidere et per quod ad illud lumen interius ducerentur. iste autem habitus non est ex primo genere; non enim manens in se natura hominis naturam dei commutauit. neque ex secundo; non enim immutauit homo deum, ut mutatus ab illo est. neque ex quarto; non enim sic assumtus est homo, ut neque ipse mutaret deum nec ab illo mutaretur. sed potius ex tertio; sic enim assumtus est, ut commutaretur ineffabiliter et excellentius atque coniunctius quam uestis ab homine, cum induitur. hoc ergo nomine habitus satis significauit apostolus, quemadmodum dixerit: in similitudinem hominum factus, quia non transfiguratione in hominem, sed habitu

11 Philipp. 2, 7

6 filio V: dei filio GP	7 uerissime P ¹ V: uerissimum P ¹
10 homine V: hominem P	appareret V 13 homine V
14 tamquam V: quamquam P	20 posset P 23 ut V: et
P 26 post commutaretur add. a: in melius et ab eo formaretur;	
om. PV 30 quia V: qui P	transfigurationem P ho-
minem GP: homine V	

factus est, cum indutus est homine, quem sibi uniens quodam modo atque conformans immortalitati aeternitatieque sociaret. sed illum habitum, qui est in perceptione sapientiae et disciplinae, Graeci $\xi\varsigma\iota\nu$ uocant, hunc autem, secundum quem dicimus uestitum uel armatum, $\sigma\chi\eta\mu\alpha$ potius appellant. ex quo intellegitur de isto genere habitus locutum apostolum, quando quidem in graecis exemplaribus $\sigma\chi\eta\mu\alpha$ scriptum est, quod nos in latinis habitum habemus. quo nomine oportet intellegi non mutatum esse uerbum susceptione hominis, sicuti nec membra ueste induta mutantur, quamquam illa susceptio ineffabiliter susceptum suscipienti copulauerit; sed, quantum uerba humana rebus ineffabilibus coaptari possunt, ne mutatus intellegatur deus humanae fragilitatis assumtor, electum est, ut graece $\sigma\chi\eta\mu\alpha$ et latine habitus diceretur illa susceptio.

DE ALIMENTIS.

15

356^a Quid est, quod accipit eam rem, quam commutat, ut animal cibum? quid, quod et accipitur et commutatur ut idem cibus? quid est, quod accipitur et non commutatur, ut oculis lux, sonus auribus? sed haec per corpus accipit anima. quid est autem, quod per se ipsam accipit et commutat in se ut aliam animam, quam recipiendo in amicitiam sui similem facit? et quid est, quod per se ipsam accipit et non commutat, ut ueritatem? quare cognoscendum est et quid sit Petro dictum: macta et manduca, et quid in euangelio: et uita erat lux hominum.

25

24 Act. 10, 13

Io. 1, 4

1 hominem *P* 2 conformans *V*: confirmans *P* 4 $\xi\varsigma\iota\nu$ $\epsilon\zeta\iota\nu$
V $\mu\iota\zeta\iota\nu$ *P* 5 (7. 14) $\sigma\chi\eta\mu\alpha$ *V* $\sigma\chi\eta\mu\alpha$ *P* 9 nec a: in hac
PV 14 sequitur cap. CCCXXVII in *GP* 15 cap. 356^a sine numero
feritur in *V*; CCCXLVI *P* CCCLII *G* 16 accepit *P* 17 quid
quod et *P*¹*V*: quid est quod *GP*¹ et commutatur *GP*¹: quod
mutatur *V* mutatur *P*² ut idem—non commutatur] om. *P*¹
20 per *V*: pro *P* 24 quid in *V*: quid est in *P*

CCCXXVI.

DE EO QVOD DICTVM EST: PAENITET ME HOMINEM
FECISSE.

Diuinae scripturae a terreno et humano sensu ad diuinum 357
et caelestem nos erigentes usque ad ea uerba descenderunt,
quibus inter se stultissimorum etiam utitur consuetudo. itaque
etiam earum affectionum nomina, quas animus noster patitur,
quas longissime a deo esse seiunctas iam qui melius sapit
intellegit, non dubitauerunt illi uiri, per quos locutus est
10 spiritus sanctus, opportunissime in libris ponere. ut uerbi
causa, quoniam difficillimum est, ut homo aliquid uindictae
sine ira, uindictam dei, quae omnino sine ista perturbatione
fit, iram tamen uocandam iudicauerunt. item quia coniugii
castitatem zelando uiri custodire consueuerunt, illam dei pro-
15 uidentiam, per quam praecipitur atque agitur, ne anima cor-
rumpatur et deos alienos atque alios sequens quodam modo
meretricetur, zelum dei appellauerunt. sic et manum dei
uim, qua operatur, et pedes dei uim, qua omnia custodienda
et gubernanda pertendit, et aures dei uel oculos dei uim, qua
20 omnia percipit atque intellegit, et faciem dei uim, qua se
manifestat atque dinoscitur, et cetera in hunc modum, pro-
pterea scilicet, quia nos, ad quos sermo dei fit, et manibus
solemus operari et pedibus incedere et quo fert animus perue-
nire et auribus atque oculis ceterisque sensibus corporis
25 corporalia percipere et facie innotescere, et si quid aliud ad
hanc tamquam regulam pertinet. hoc modo igitur, quoniam
mutare coeptum aliquod et in aliud transferre non fere solemus
nisi paenitendo, quamquam diuina prouidentia serena mente
intuentibus appareat cuncta certissimo ordine administrare,
30 accommodatissime tamen ad humilem humanam intellegentiam

2 Gen. 6, 7

1 cap. CCCXLVII P CCCLIII G 16 alienos atque alios V:
alios atque alios GP 18 qua operatur P²V: qui operatur P¹
19 gubernanda V 20 faciem dei P: faciendi GV 22 nos P²V:
et nos P¹ dei V: om. P 29 administrasse P

ea quae incipiant esse neque perseuerant, quantum perseueratura sperata sunt, quasi per paenitentiam dei dicuntur ablata.

CCCXXVII.

DE EO QVOD SCRIPTVM EST: LX SVNT REGINAE ET LXXX³ CONCVBINAE ET ADVLESCENTVLAE, QVARVM NON EST NVMERVS.

- 358 Denarius numerus potest significare uniuersitatis scientiam. quae si ad interiora et ad intelligibilia referatur, quae senario numero significantur, fit quasi decies sexies, quod est LX; si¹⁰ ad terrena et corruptibilia, quae octonario numero significari possunt, fiunt decies octies, quod est LXXX. reginae ergo sunt animae regnantes in intelligibilibus et spiritalibus. concubinae, quae mercedem accipiunt terrenorum, de quibus dictum est: acceperunt mercedem suam. adulescen-¹⁵ tulae, quarum non est numerus, quarum non est determinata scientia et diuersis dogmatibus periclitari possunt, ut numerus quod dictum est significet certam et indubitatam confirmationem scientiae.

[DE TEMPORIBVS AETERNIS.

20

- 359 Quaeri potest, quomodo ab apostolo Paulo dictum sit: ante tempora aeterna. (si enim tempora, quomodo aeterna? nisi forte ante omnia tempora) intellegi uoluit. quia, si dixisset: ante tempora, neque addidisset: aeterna, posset accipi ante

5 (et 15) Cant. 6, 7 15 Matth. 6, 2 21 Tit. 1, 2

1 incipiant V: incipiunt P 3 sequitur cap. CCCXXV in
GP 4 cap. CCCXLVIII P CCCLV G 11 octonario P:
octoginario V octogenario P¹ 14 de quibus V: et de quibus P
20 quae seclusi om. MV cap. CCCL P CCCLVI G aeter-
nis G: om. P 21 ab G³P: om. G¹ 22 si enim—omnia tem-
pora a: om. GP 23 ante intellegi add. G¹ in mg.: eternā
quia, si a: quasi GP 24 posset a: possit G¹P ut possit G¹
accipi ante quaedam G¹: accipiant aequenda G¹ ancipiente quadam
P

quaedam tempora, quae ante se haberent alia tempora. aeterna autem maluit <dicere quam omnia fortasse ideo, quia tempus> non coepit ex tempore. an aeterna tempora aeuum significauit, inter quod et tempus hoc distat, quod illud stabile est, tempus autem mutabile?]

CCCXXVIII.

DE HOMINE FACTO AD IMAGINEM ET SIMILITVDINEM DEI.

Cum exteriorem et interiorem hominem diuina scriptura 360 commemoret et tantum eos discernat, ut ab apostolo dictum sit: etsi exterior homo noster corrumpitur, sed interior renouatur de die in diem: quaeri potest, utrum unus horum factus sit ad imaginem et similitudinem dei. nam illud quaerere stultum est: si unus, quis horum? quis enim dubitat eum potius qui renouatur quam eum qui corrumpitur dicere? utrum autem ambo, magna quaestio est. nam si exterior homo est Adam et interior Christus, bene ambo intelligentur. sed cum Adam, sicut a deo factus est, bonus non manserit et diligendo carnalia carnalis effectus sit, non absurde uideri potest hoc ipsum ei fuisse carere imagine dei et similitudinem amittere. ac per hoc ipse renouatur et ipse est etiam interior. quomodo ergo est ipse exterior? an secundum corpus, ut interior sit secundum animam et interioris sit resurrectio et renouatio, quae nunc fit secundum mortem prioris uitae, id est peccati, et secundum regenerationem nouae uitae, id est iustitiae? quos item duo homines sic appellat, ut unum ueterem, quem debemus exuere, alterum nouum et eum induendum

7 cf. Gen. 1, 26 10 II Cor. 4, 16 25 cf. Col. 3, 9 sq.

1 ante se a: ante ea P antea G haberent] halerent P
2 dicere—quia tempus a: om. GP 3 tempore G: tempora P
an GP¹: in G³; om. P¹ 4 distat G³P: discat G¹ 6 cap.
CCCLI P CCCLVII G 8 et interiorem G³PV: om. G¹ 9 commemoraret P 19 imaginem P similitudine V 20 ac V:
hac P 22 interioris V: interior P 25 item V: idem P
duo V: duos GP 26 eum P¹V: enim P²

commemoret. quorum rursus illum appellat imaginem terreni hominis, quia secundum peccatum primi hominis geritur, qui est Adam; alterum imaginem caelestis hominis, quia secundum iustitiam secundi hominis geritur, qui est Christus Iesus. exterior autem homo nunc corrumpitur, futura resurrectione innovatur, cum istam mortem persoluerit, quam naturae debet lege illa, quae in paradiso per praeceptum dei data est.

Quomodo autem non sit incongruum, quod dicitur etiam corpus factum ad similitudinem dei, facile intellegit qui diligenter attendit quod dictum est: et fecit deus omnia bona ualde. nemo enim dubitat, quod sit ipse primitus bonus. multis enim modis dici possint res similes deo: aliae secundum uirtutem et sapientiam factae, quia in ipso est uirtus et sapientia non facta, aliae in quantum solum uiuunt, quia ille summe et primitus uiuit, aliae in quantum sunt, quia ille summe ac primitus est. et ideo quae tantummodo sunt nec tamen uiuunt aut sapiunt, non perfectae, sed exiguae sunt ad similitudinem eius, quia et ipsa bona sunt in ordine suo, cum sit ille supra omnia bonus, a quo bona sunt. omnia uero, quae uiuunt et non sapiunt, paulo amplius participant similitudinem. quod enim uiuit, etiam est; non autem quidquid est, etiam uiuit. iam porro quae sapiunt, ita illi similitudini sunt proxima, ut in creaturis nihil sit propinquius. quod enim participat sapientiae, et uiuit et est; quod autem uiuit, necesse est ut sit, non necesse est ut sapiat. quare cum homo possit particeps esse sapientiae secundum interiorem hominem, secundum ipsum ita est ad imaginem, ut nulla natura interposita formetur et ideo nihil sit deo coniunctius. et sapit enim et uiuit et est: qua creatura nihil est melius.

Quod si exterior homo uita illa accipitur, qua per corpus sentimus quinque notissimis sensibus, quos cum pecoribus

1 cf. I Cor. 15, 49

10 Gen. 1, 31

3 quia GP: qua V 4 iesus christus P 5 nunc V: qui nunc
 GP 7 dei V: om. P 12 possint V: possunt P 14 uiuunt
 GP: uiunt V 22 similitudini PV: similitudine a

habemus communes — nam et ipsa molestiis sensibilibus,
 quae persecutionibus ingeruntur, corrumpi potest — non
 immerito et iste homo particeps dicitur similitudinis dei, non
 solum quia uiuit, quod etiam in bestiis apparet, sed amplius
 5 quod ad mentem conuertitur se regentem, quam inlustrat
 sapientia, quod in bestiis non potest ratione carentibus. corpus
 quoque hominis quia solum inter animalium terrenorum corpora
 non prouum in aluum prostratum est, cum sit uisibile et ad
 intuendum caelum erectum, quod est principium uisibilium,
 10 quamquam non sua, sed animae praesentia uiuere cognoscatur,
 tamen non modo quia est et in quantum est, utique bonum
 est, sed etiam quia tale est, ut ad contemplandum caelum
 sit aptius, magis hoc ad imaginem et similitudinem dei
 quam cetera corpora animalium facta iure uideri potest.
 15 tamen quia homo sine uita non recte appellatur, non corpus
 solum homo exterior neque sola uita, quae in sensu est corporis,
 sed utrumque simul rectius fortasse intellegatur.

Neque in-scite distinguitur, quod aliud sit imago et similitudo
 dei, qui etiam filius dicitur, aliud ad imaginem et similitudi-
 20 nem dei, sicut hominem factum accipimus. sunt etiam qui non
 frustra intellegant duo dicta esse, ad imaginem et simili-
 tudinem, cum, si una res esset, unum nomen sufficere potuisse
 asserunt. sed ad imaginem mentem factam uolunt, quae nulla
 interposita substantia ab ipsa ueritate formatur; qui etiam
 25 spiritus dicitur, non ille spiritus sanctus, qui est eiusdem
 substantiae, cuius pater et filius, sed spiritus hominis. nam
 ita hos discernit apostolus: nam nemo scit, quid agatur
 in homine nisi spiritus hominis; et nemo scit, quid
 agatur in deo nisi spiritus dei. item de spiritu hominis
 30 dicit: saluum faciet spiritum uestrum, animam et
 corpus. et iste enim factus est a deo sicut et cetera creatura.

21 Gen. 1, 26

27 I Cor. 2, 11

30 I Thess. 5, 23

1 sensibilibus quae V: sensibilibusque P 8 prouum V: p nomū
 P et PV: sed a 14 facta PV: factum a 19 qui P'V:
 quia P' ad P: om. V

scriptum est enim in Prouerbiis hoc modo: scito, quoniam dominus corda omnium nouit; et qui finxit spiritum omnibus, ipse scit omnia. ergo iste spiritus ad imaginem dei nullo dubitante factus accipitur, in quo est intellegentia ueritatis; haeret enim ueritati nulla interposita 5 creatura. cetera hominis ad similitudinem facta uideri uolunt, quia omnis quidem imago similis est, non autem omne, quod simile est, etiam imago proprie, sed forte abusiue dici potest. sed cauendum in talibus, ne quid nimis asseuerandum putetur, illa re sane salubriter custodita, ne, quoniam corpus quodlibet 10 per localia spatia porrectum est, aliquid tale credatur esse substantia dei. nam res, quae in parte minor est quam in toto, nec indigenti animae conuenit; quanto minus maiestati dei!

CCCXXVIII.

DE EO QVOD AIT IN EVANGELIO: ERVNT IN VNA DOMO 15
DIVISI DVO ADVERSVS TRES ET TRES ADVERSVS
DVO. EX PSALMO XLIII.

361 Accingere gladium tuum circa femur, potentissime. gladium tuum quid, nisi uerbum tuum? illo gladio strauit inimicos, illo gladio diuisit filium a patre, filiam a matre, 20 nurum a socru. legimus haec in euangelio: non ueni pacem mittere, sed gladium, et: erunt in una domo quinque aduersum se, et duo aduersum tres et tres aduersum duo erunt diuisi, id est filius aduersus patrem, filia aduersus matrem suam, nurus aduersus socrum suam. 25 haec diuisio quo gladio facta est, Christus attulit. et re uera, fratres, etiam cotidianis exemplis uidemus haec. placet iuueni alicui seruire deo, displicet patri: diuisi sunt aduersum se.

1 Prou. 24, 12 15 (et 22) Luc. 12, 52 18 Ps. 44, 4
20 cf. Matth. 10, 35 21 Matth. 10, 34

6 facta *P*: factam *V* 10 quoniam *P*²*V*: quando *P*¹ quodlibet *GP*: quolibet *V* 13 indigenti *V*: digenti *P* dignitati *G*²
dignatio *G*¹ magestati *P* sequitur cap. CCCXXVIII in *GP*
14 cap. CCCLIII *P* CCCLVIII *G* 23 et duo *V*: duo *P*

ille promittit terrenam hereditatem, ille amat caelestem:
aliud iste pollicetur, aliud ille eligit. non sibi putet
factam iniuriam: deus solus illi praefertur. et tamen litigat
cum filio uolente seruire deo. sed fortior est ille gladius
5 spiritalis separans quam copulans natura carnalis. fit hoc de
filia aduersus matrem suam, multo magis et de nuru aduersus
socrum suam. nam aliquando in una domo nurus et socrus
inueniuntur haeretica et catholica, et ubi fortiter recipitur
iste gladius, rebaptizationem non timemus. potuit diuidi filia
10 aduersus matrem suam, et non potest nurus aduersus socrum
suam?

Factum est hoc generaliter etiam in genere humano: diuisus
est filius aduersus patrem. fuimus enim aliquando filii diaboli.
adhuc infidelibus dictum est: uos a patre diabolo estis.
15 et omnis infidelitas nostra unde, nisi a patre diabolo, non ille
creando, sed nos imitando? iam modo uidetis filium diuisum
aduersus patrem: uenit gladius ille, re renuntiat diabolo,
inuenit alium patrem, inuenit aliam matrem. ille ad imita-
tionem se praebens generat in exitium: parentes duo, quos
20 inuenimus, in uitam terrenam generant. diuisus est filius
aduersus patrem, diuisa est filia aduersus matrem suam: plebs
illa, quae de Iudaeis credidit, diuisa est aduersus synagogam.
diuisa est et nurus aduersus socrum suam: plebs de gentibus
ueniens nurus dicitur, quia Christus sponsus filius synagogae.
25 unde enim natus filius dei secundum carnem? ex illa synagoga
ille qui dimisit patrem et matrem et adhaesit uxori suae, ut
essent duo in carne una, non coniectura nostra, sed attestante
apostolo dicente: sacramentum hoc magnum est, ego

14 Io. 8, 44 26 cf. Eph. 5, 31 et Gen. 2, 24 28 Eph.
5, 32

2 eligit P¹V: elegit P¹ putet V: putet pater P 4 uolente
P: uolentem V 5 de filia V: et de filia P 8 recipitur P¹V:
accipitur P¹ 10 aduersum matrem P 13 aduersum P
16 creando P¹: credendo P¹V 17 aduersum P re renuntiat
V: renuntiat P 21 aduersum patrem P 25 carnem P: carne
V 28 dicente V: et dicente P

autem dico in Christo et ecclesia. dimisit enim patrem quodam modo, non omnino dimisit ueluti ad separationem, sed ad susceptionem humanae carnis. quomodo dimisit? quia, cum esset in forma dei, non rapinam arbitratus est esse se aequalem deo, sed semet ipsum exinaniuit formam serui accipiens. quomodo dimisit et matrem, gentem Iudaeorum, synagogam illam haerentem ueteribus sacramentis? ad ipsam figuram pertinet quod ait: quae mihi mater, aut qui fratres? ille enim intus docebat, illi foris stabant. uidete, si non modo ita sunt Iudaei: docet Christus in ecclesia, illi foris stant. socrus ergo quae est? mater sponsi. mater sponsi domini Iesu Christi synagoga est. proinde nurus eius — ecclesia ueniens de gentibus — non consentit ad circumcisionem carnalem: diuisa est aduersus socrum suam.

15

[DE EO QVOD AIT DOMINVS: DATE, ET DABITVR VOBIS.

362 Quod dominus dicit: date, et dabitur uobis: mensuram bonam, confersam et coagitatam et super-effluentem dabunt in sinum uestrum, ex illa sententia accipi potest, qua dicit alio loco: ut et ipsi recipiant uos in tabernacula aeterna, ut plebi praeceptum uideatur quod dictum est: date, et dabitur uobis; secundum quam sententiam dicit apostolus: communicet qui cathecizatur uerbo ei qui se cathecizat in omnibus bonis. non enim diceret: dabunt in sinum uestrum; sed quia per illorum merita, quibus uel calicem aquae frigidae in nomine discipuli dederint, mercedem caelestem percipere merebuntur.

4 Philipp. 2, 6 sq. 9 Matth. 12, 48 16 (17. 22) Luc.
6, 38 20 Luc. 16, 9 23 Gal. 6, 6 26 cf. Matth. 10, 42

1 ecclesia V: in ecclesia P 4 rapina V 16 cap. CCCLIII
P CCCLV v CCCLX G, om. MV; collati sunt codd. Gv 18 confersam Gv (cf. Rönisch l. c. p. 295: Luc. 6, 38: mensuram . . confersam; Veron. Rehd.) 22 et dabitur — 25 non enim] abrasa in v
23 cathecizatur et 24 cathecizat G 25 sed Gv: nisi a quia G:
qui v

DE CAECO DVCE CAECI.

Quod dominus dicit: numquid potest caecus caecum ³⁶³
 ducere? nonne ambo in foueam cadent? fortasse hoc
 ideo subiunxerit, ne sperarent a Leuitis <se> esse accepturos
 5 mensuram illam, de qua dixit: dabunt in sinum uestrum,
 quoniam ipsis decimas dabant. quos caecos dixit, quia euan-
 gelium non tenent, ut illam remunerationem per discipulos
 domini potius plebs inciperet iam sperare, quos imitatores
 suos nolens ostendere addidit etiam: non est discipulus
 10 super magistrum.]

CCCXXX.

DE MAGIS PHARAONIS. EX LIBRO QVAESTIONVM LXXXIII.

Non oportet moueri, cum magicis artibus miracula fiunt ³⁶⁴
 plerumque similia miraculis, quae fiunt per sanctos seruos
 15 dei, sicut scriptum est in Exhodo, quod magi Pharaonis fecerunt
 nonnulla similiter, sicut fecit Moyses. non ergo haec oportet
 mirari, quia omnia quae uisibiliter fiunt etiam per inferiores
 potestates aeris huius non absurde fieri posse creduntur. sed
 hoc interest, quod, cum sancti talia faciunt in nomine dei,
 20 a deo omnium rerum de sublimioribus apparatibus iubetur
 inferiori creaturae; cum autem alii homines malis artibus
 operantur similia, in manus suas dantur, cum exaudiuntur a
 daemonibus. digni sunt enim, qui tali exauditione decipiantur,
 ut poena illis fiat hoc quod uidentur impetrare beneficium,

2 Luc. 6, 39 5 Luc. 6, 38 9 Luc. 6, 40 15 cf.
 Ex. 7, 11

1 cap. CCCLV P CCCLXI G CCCLVI v caeco duci caeco P
 4 se esse scripsi: esse Gv se a 6 quoniam a: qui quoniam Gv
 dabant G²v: dabunt G¹ quia a: qui Gv 11 cap. CCCLVI P
 CCCLXII G 15 exhodo MV: exodo GP 16 haec MV:
 hoc P 18 potestates (es ex is corr. m. 1) V 20 iubetur (b ex u
 corr. m. 1) V 21 inferiori. (s ras.) P alii MV: mali P
 23 digni sunt] explicit cod. v

cum eis exhibent quasi priuatim inferiores potestates quaedam miracula, ut eos habeant subiugatos, permissa tamen diuinæ prouidentiae, ut pro meritis animarum suarum cuique tribuantur. quare ergo magi Pharaonis fecerunt quaedam miracula sicut Moses, famulus dei?

Omnis anima partim priuati cuiusdam sui potestatem gerit, partim uniuersitatis legibus sicut publicis cohercetur et regitur. quia ergo unaquaeque res uisibilis in hoc mundo habet potestatem angelicam sibi praepositam, sicut aliquot locis diuina scriptura testatur, de ea re, cui praeposita est, <quasi priuato iure agit,> aliter tamquam publice agere cogitur. potentior est enim parte uniuersitas, quoniam et illud quod ibi priuatim agit tantum agere sinitur, quantum lex uniuersitatis sinit. sed unaquaeque anima tanto est pietate purgatior, quanto priuato suo minus delectata legem uniuersitatis intuetur eique deuote ac libenter obtemperat. est enim lex uniuersitatis diuina sapientia. quanto autem amplius priuato suo gaudet et neglecto deo, qui omnibus animis utiliter ac salubriter praesidet, ipsa sibi uel aliis quibus potuerit uult esse pro deo, suam potius in se uel in alios quam illius uel in omnes diligens potestatem, tanto est sordidatior tantoque magis poenaliter diuinis legibus tamquam publicis seruire cogitur. quanto igitur anima humana deserto deo suis honoribus uel potestate fuerit delectata, tanto magis subditur talibus potestatibus, quae priuato suo gaudent et honorari ab hominibus sicut dii cupiunt: quibus diuina lege saepe conceditur, ut eis quos sibi secundum eorum merita subiugauerint priuato illo iure etiam miraculorum aliquid praestent in his rebus exhibendorum, quibus sunt infimo, sed tamen ordinatissimo potestatum gradu praepositae. sed ubi diuina tamquam publica lex iubet, uincit utique priuatam licentiam, quamquam et ipsa priuata licentia nisi uniuersalis diuinæ potestatis permissione nulla esset. ideoque fit, ut sancti

2 permissa *MV*: permisit *P* diuine *V*¹ 3 suarum *MV*:
sua *P* 4 quare ergo et quae secuntur exhib. *MV*, om. *GP*
10 quasi—agit *a*: om. *MV*; fort. aliter priuatim agit 21 sordidatior
scripsi: sordidior *V* sordidior (?) *M* 25 sicut dii sicuti
MV 26 eis *a*: eos *MV* 30 diuina *a*: diua *MV*

lei serui, quando eos hoc donum habere utile est, secundum publicam et quodam modo imperialem legem, hoc est summi dei potestatem, imperent infimis potestatibus ad quaedam uisibilia facienda miracula. in illis enim deus ipse imperat, cuius templum sunt et quem contempta sua priuata potestate ardentissime diligunt; in magicis autem imperationibus ad inlecebram deceptionis, ut sibi subiugent eos quibus talia concedunt, praestant effectum precibus et mysteriis eorum, priuato illo iure largientes quod sibi licet largiri honorantibus se sibi que seruiantibus et quaedam secum in sacramentis suis pacta seruantibus. et quando uidentur impetrare magi, per sublimiorum nomina inferiores terrent et nonnulla uisibilia, quae propter infirmitatem carnis magna uidentur hominibus non ualentibus aeterna contueri, quae per se ipsum praestat dilectoribus suis uerus deus, mirantibus exhibent. haec autem permittit deus iuste omnia moderans, ut pro cupiditatibus et electionibus seruitutes eorum libertatesque distribuatur. et si quando inuocatione summi dei aliquid pro suis malis cupiditatibus impetrant, uindicta est illa, non gratia. non enim frustra dicit apostolus: tradidit illos deus in desideria cordis illorum. quorundam enim peccatorum perpetratorum facilitas poena est aliorum praecedentium.

Quod autem dominus dicit: non potest satanas satanam excludere, ne forte quisquam utens nominibus aliquarum infimarum potestatum, cum daemonium excluserit, falsam putet esse istam domini sententiam, ad hoc intellegat dictum, quia hoc modo satanas etiam corpori aut corporis sensibus parcat, ut ipsi hominis uoluntati per impietatis errorem triumpho maiore dominetur. hoc autem modo non exit satanas, sed potius in intima ingreditur, ut in eo sic operetur, quemad-

20 Rom. 1, 24

23 Marc. 3, 23

3 imperent (?) <i>M</i> : impetrent <i>V</i>	6 imperationibus <i>V</i> : impetrationibus (?) <i>M</i>
imprecationibus <i>a</i>	8 mysteriis <i>MV</i> : ministeriis <i>a</i>
11 impetrare <i>MV</i> : imperare <i>a</i>	15 exhibent <i>a</i> : exhibeant <i>MV</i>
20 desiderii <i>M</i>	26 putet <i>a</i> : putat <i>MV</i>
27 etiam <i>MV</i> : etiam si <i>a</i>	28 parcat <i>MV</i> : parcat, ideo parcat <i>a</i>
	errorem <i>a</i> : errore <i>MV</i>

modum dicit apostolus: secundum principem potestatis aeris huius, qui nunc operatur in filiis diffidentiae. non enim sensus corporis eorum turbabat atque torquebat aut eorum corpora conlidebat, sed in eorum uoluntate uel potius cupiditate regnabat. 5

Quod autem dicit pseudopphetas multa signa et prodigia facturos, ita ut fallant, si fieri potest, etiam electos, admonet utique, ut intellegamus quaedam miracula etiam sceleratos homines facere, qualia sancti facere non possunt. nec tamen ideo potioris loci apud deum esse arbitrandi sunt. non enim 10 acceptiores erant deo quam populus Israhel magi Aegyptiorum, quia non poterat ille populus facere quod illi faciebant, quamuis Moses in uirtute dei maiora potuerit. sed ideo non omnibus sanctis ista tribuuntur, ne perniciosissimo errore decipiantur infirmi, existimantes in talibus factis esse maiora dona 15 quam in operibus iustitiae, quibus uita aeterna comparatur. propterea dominus prohibet hinc gaudere discipulos, cum ait: nolite in hoc gaudere, quia spiritus uobis subditi sunt, sed gaudete, quoniam nomina uestra scripta sunt in caelo. 20

Cum ergo talia faciunt magi, qualia nonnumquam sancti faciunt, talia quidem uisibiliter esse apparent, sed et diuerso fine et diuerso iure fiunt. illi enim faciunt quaerentes gloriam suam, illi quaerentes gloriam dei; et illi faciunt per quaedam potestatibus concessa in ordine sue quasi priuata commercia 25 uel beneficia, illi autem publica administratione iussu eius cui cuncta creatura subiecta est. aliter enim cogitur possessor equum dare militi, aliter eum tradet emtori uel cuilibet donat aut commodat. et quemadmodum plerique mali milites, quos imperialis disciplina commendat, signis imperatoris sui non- 30 nullos possessores teritant et ab eis aliquid, quod publice

1 Eph. 2, 2

6 cf. Matth. 24, 24

18 Luc. 10, 20

9 sancti facere *M*: scificare *V* 10 loci *a*: locis *MV* 22 sed et diuerso *V*: sed e diuerso *M* 24 (et 26) illi *MV* (cf. p. 372, 12. 742, 23. 1045, 1): isti *a* 28 donat *M¹V*: dat *M¹* 30 commendat *MV*: condemnat *a* nonnullos *a*: nullos *MV*

on iubetur, extorquent: ita nonnumquam mali christiani uel
 chismatici uel haeretici per nomen Christi aut uerba aut
 sacramenta christiana exigunt aliquid a potestatibus, quibus
 honori Christi cedere indictum est. cum autem malis iubentibus
 uoluntate cedunt, ad seducendos homines cedunt, quorum
 errore laetantur. quapropter aliter magi faciunt miracula,
 aliter boni christiani, aliter mali christiani: magi per priuatos
 contractus, boni christiani per publicam iustitiam, mali christiani
 per signa publica iustitiae. nec mirum est, quod haec signa ualent,
 cum ab eis adhibentur, quando etiam cum usurpantur ab extraneis,
 qui omnino suum nomen ad istam militiam non dederunt,
 propter honorem tamen excellentissimi imperatoris ualent.
 ex quibus fuit ille de quo discipuli domino nuntiauerunt,
 quod in nomine eius eiceret daemonia, quamuis cum eis
 15 non sequeretur. cum autem non cedunt his signis huius
 modi potestates, deus ipse prohibet occultis modis, cum id
 iustum atque utile iudicat. (nam nullo modo ulli spiritus
 audent) haec signa contemnere; contremescunt enim haec, ubi-
 cumque illa conspexerint. sed nescientibus hominibus aliud
 20 iubetur diuinitus uel ad confundendos malos, cum eos oportet
 confundi, sicut de Sceuae filiis in Actibus apostolorum legimus,
 quibus ait immundus spiritus: Iesum scio et Paulum noui;
 uos autem qui estis? uel admonendos bonos, ut proficiant
 in fide, atque ista non iactanter, sed utiliter possint;
 25 uel ad discernenda dona membrorum ecclesiae, sicut apostolus
 dicit: numquid omnes uirtutes? numquid omnes dona habent
 curationum? propter has ergo causas plerumque, ut dictum
 est, nescientibus hominibus iubetur diuinitus, id est ut his
 signis adhibitis huius modi potestates uoluntati hominum
 30 non obtemperent.

Vt autem mali bonis saepe temporaliter noceant, potestatem
 in eos accipiunt ad maiorem bonorum utilitatem propter exer-

13 cf. Luc. 9, 49

22 Act. 19, 15

26 I Cor. 12, 29 sq.

1 nonnumquam a: omniumquam *MV*

9 publica *MV*: publicae

a 17 nam nullo—audent a: om. *MV*

28 iubetur a: iubentur

MV 32 maiorem a: maiorum *MV*

citationem patientiae. itaque anima christiana semper inuigilet in tribulationibus suis sequi uoluntatem domini sui, ne ordinationi dei resistendo adquirat sibi grauius iudicium. quod enim ipse dominus agens hominem Pontio Pilato dixit, et diabolo hoc Iob posset dicere: non haberes in me potestatem, nisi data tibi esset desuper. non ergo eius uoluntas <cuius malitiae potestas in bonos datur, sed eius uoluntas> a quo haec potestas datur, debet nobis esse carissima, quoniam tribulatio patientiam operatur, patientia uero probationem, probatio uero spem; spes uero non confundit, quoniam caritas dei diffusa est in cordibus nostris per spiritum sanctum, qui datus est nobis.

CCCXXI.

ADVERSUS MATHEMATICOS. EX LIBRO SVPR A SCRIPTO.

15

365 Non eos appellarunt mathematicos ueteres qui nunc appellantur, sed illos qui temporum numeros motu caeli ac siderum peruestigarunt: de quibus rectissime dicitur in scripturis sanctis: iterum nec his debet ignosci. si enim tantum potuerunt scire, ut possint aestimare saeculum, quomodo huius dominum non facilius inuenerunt? mens enim humana de uisibilibus iudicans potest agnoscere omnibus uisibilibus se ipsam esse meliorem. quae tamen cum etiam se propter defectum profectumque in sapientia fatetur esse mutabilem, inuenit supra esse incommutabilem ueritatem, atque ita adhaerens post ipsam — sicut dictum est: adhaesit anima mea post te — beata efficitur, intrinsecus inueniens etiam omnium uisibilium creatorem atque dominum,

5 Io. 19, 11

9 Rom. 5, 3 sqq.

19 Sap. 13, 8 sq.

26 Ps. 62, 9

7 cuius malitiae—uoluntas *a*: om. *MV* 14 cap. CCCXXI *M*
V: om. *GP* 15 mathematicos *MV* 16 mathematicos *V*
 mathematicos *M* 23 se ipsam *a*: sed ipsam *MV* 25 supra
MV: supra se *a*

non quaerens extrinsecus uisibilia quamuis caelestia, quae aut non inueniuntur aut cum magno labore frustra inueniuntur, nisi ex eorum quae foris sunt pulchritudine inueniatur artifex, qui intus est et prius in anima superiores, deinde in corpore 5 inferiores pulchritudines operatur.

Aduersus eos autem qui nunc appellantur mathematici, uolentes actus nostros corporibus caelestibus subdere et nos uendere stellis ipsumque pretium, quo uenditur, a nobis accipere, nihil uerius et breuius dici potest quam eos non respondere nisi acceptis constellationibus; in constellationibus autem 10 notari partes, quales trecentas LX dicunt habere signiferum circulum; motum autem caeli per unam horam fieri in XV partibus, ut tanta mora XV partes oriantur, quantum tenet una hora; quae partes singulae LX minutas habere dicuntur. 15 minutas autem minutarum iam in constellationibus, de quibus futura praedicere se dicunt, non inueniunt. conceptus autem geminorum quoniam uno concubitu efficitur testantibus medicis, disciplina quorum multo est certior atque manifestior, tam paruo puncto temporis contingit, ut in duas minutas minutarum 20 non tendatur. unde ergo in geminis tanta diuersitas actionum et euentuum et uoluntatum, quos necesse est eandem constellationem conceptionalem habere et amborum unam constellationem dari mathematico tamquam unius hominis? si autem ad genitales constellationes se tenere uoluerint, ipsis 25 geminis excluduntur, qui plerumque ita post inuicem funduntur ex utero, ut hoc temporis interuallum rursus ad minutas minutarum reuertatur, quas tractandas in constellationibus numquam accipiunt nec possunt tractare. cum autem multa uera eos dixisse praedicatur, ideo fit, quia non tenent homines 30 memoria falsitates erroresque illorum, sed non intenti nisi in ea quae illorum responsis prouenerint ea quae non prouenerint obliuiscuntur et ea commemorant quae non arte illa,

1 extrinsecus a: intrinsecus *MV* 4 superiores a: superioris *MV*
 5 inferiores pulchritudines a: inferioris pulchritudinis *MV*
 6 mathematici *V* 8 uendere *V*²: uindere *V*¹ uenditur *V*:
 uendimur a 23 mathematico *V* 32 ea commemorant a: ea
 quae commemorant *MV*

quae nulla est, sed quadam obscura rerum sorte contingunt. quod si peritiae illorum uolunt tribuere, dicant artificiose diuinare etiam mortuas membranas scriptas quaslibet, de quibus plerumque pro uoluntate sors exit. quod si non arte de codicibus exit saepe uersus futura pronuntians, quid mirum, si etiam ex animo loquentis non arte, sed sorte exit aliqua praedictio futurorum?

DE VERBO. EX LIBRO S. S.

- 366 In principio erat uerbum. quod graece λόγος dicitur, latine et rationem et uerbum significat. sed hoc loco melius uerbum interpretamur, ut significetur ad patrem respectus, sed ad illa etiam quae per uerbum facta sunt operatiua potentia. ratio autem, etsi nihil per illam fiat, recte ratio dicitur.

[QVARE FILIVS DEI IN HOMINE APPARUIT ET SPIRITVS SANCTVS IN COLVMBIA.]

- 367 Quia ille uenit, ut exemplum uiuendi demonstraret hominibus, ille, ut donum ipsum, quo bene uiuendo peruenitur, significaret, apparuit. utrumque autem uisibiliter factum est propter carnales ab his quae oculis corporeis cernunt, ad ea quae mente intelleguntur sacramentorum gradibus transferendos. nam et uerba sonant et transeunt, nec tamen ea quae uerbis significantur, cum aliquid diuinum atque aeternum loquendo exponitur, similiter transeunt.]

9 Io. 1, 1 15 cf. Matth. 3, 16

5 pronuntians *V*: praenuntians *a* 8 cap. CCCLVII *P* CCCLXIII
G; numerum om. *MV* uerbo] ueruo *P* 9 logos *GMPV*
 10 ratione *V* 11 significetur *MV*: sig. non solum *GP* 13 per
 illa *P* 17 uiuendi *a*: uidendi *GP* 18 ille *GP* (cf. p. 1050,
 24): iste *a* quo *G*: quod *P* peruenitur *G*: om. *P* 19 car-
 nales] leu *P*; om. *G* 20 cernunt *GP*: cernuntur *a*

CCCXXXII.

DE EO QVOD SCRIPTVM EST IN EVANGELIO: SINE IPŒO
FACTVM EST NIHIL, ET DE DVABVS PRAEPOSITIONIBVS DE
ET EX. EX LIBRO DE NATVRA BONI.

5 In principio erat uerbum, et uerbum erat apud 368
deum, et deus erat uerbum. hoc erat in principio
apud deum. omnia per ipsum facta sunt, et sine
ipso factum est nihil, id est: non est factum sine ipso
aliquid.

10 Neque enim audienda sunt deliramenta hominum, qui nihil
hoc loco aliquid intellegendum putant et ad huius modi
uanitatem propterea putant cogi posse aliquem, quia ipsum
nihil in fine sententiae positum est. „ergo“ inquit „factum
est et ideo, quia factum est, ipsum nihil aliquid est.“ sensum
15 enim perdiderunt studio contradicendi nec intellegunt nihil
interesse, utrum dicatur: sine illo factum est nihil, an: sine
illo nihil factum est, quia, si illo ordine diceretur: sine illo
nihil factum est, possint nihilominus dicere ipsum nihil ali-
quid esse, quia factum est. quod enim re uera est aliquid,
20 quid interest, utrum ita dicatur: sine illo facta est domus,
an: sine illo domus est facta, dum intellegatur aliquid sine
illo factum, quod aliquid domus est? ita quia dictum est:
sine illo factum est nihil, quoniam nihil utique non
est aliquid, quando uere et proprie dicitur, siue dicatur: sine
25 illo factum est nihil, siue: sine illo nihil est factum, uel:
nihil factum est, nihil interest. quis autem uelit loqui cum
hominibus, qui hoc ipsum quod dixi: nihil interest, possunt
dicere: „ergo interest aliquid, quia ipsum nihil aliquid est“?
hi autem qui sanum habent cerebrum, rem manifestissimam

2 (16. 23) Io. 1, 3 5 Io. 1, 1—3

1 cap. CCCXXXII *MV*, deest in *GP* 12 uanitatem *a*: uni-
tatem *MV* 17 quia, si scripsi: quasi *MV* quia et si *a* 19 quia
a: qui *MV* 23 quoniam *a*: quo *MV* 25 nihil factum est uel
(corr. m. 1) *V*

uident hoc idem intellegi, cum dixi: nihil interest, quod intellegeretur, si dicerem: interest nihil. at isti si alicui dicant: „quid fecisti?“ et ille respondeat nihil se fecisse, consequens est, ut ei calumnientur dicentes: „fecisti ergo aliquid, quia nihil fecisti; ipsum enim nihil aliquid est.“ habent autem et ipsum dominum in fine sententiae ponentem hoc uerbum, ubi ait: in occulto locutus sum nihil. ergo legant et taceant.

Quia ergo deus omnia, quae non de se genuit, sed per uerbum suum fecit, non de his rebus, quae iam erant, sed de his quae omnino non erant, hoc est de nihilo fecit — ita dicit apostolus: qui uocat ea quae non sunt, tamquam sint; apertius autem in libro Macchabaeorum scriptum est: oro te, fili, respice ad caelum et terram et omnia, quae in eis sunt: uide et scito, quia non erant ex quibus fecit nos dominus deus; et illud quod in psalmo scriptum est: ipse dixit, et facta sunt — manifestum, quod non de se ista genuerit, sed in uerbo atque imperio fecerit. quod autem non de se, utique de nihilo; non enim erat aliud, unde faceret. de quo apertissime apostolus dicit: quoniam ex ipso et per ipsum et in ipso sunt omnia.

Ex ipso autem non hoc significat quod de ipso. quod enim de ipso est, dicit et ex ipso; non autem omne, quod ex ipso est, recte dicitur de ipso. ex ipso enim caelum et terra, quia ipse fecit ea; non autem de ipso, quia non de substantia sua. sicut aliquis homo si gignat filium et faciat domum, ex ipso filius, ex ipso domus; sed filius de ipso, domus de terra et ligno, sed hoc, quia homo est, qui non potest aliquid etiam de nihilo facere. deus autem, ex quo omnia, per quem omnia, in quo omnia, non opus habebat aliqua materia, quam ipse non fecerat, adiuari omnipotentiam suam.

7 Io. 18, 20 12 Rom. 4, 17 14 II Macch. 7, 28
17 Ps. 148, 5 20 Rom. 11, 36

6 fine a: finem V 14 oro te a: ora te V¹ o. nate MV²
23 dicit et (sc. apostolus) MV: potest dici a; fort. dicitur et 24 terra
a: terram V

Cum autem audimus: omnia ex ipso et per ipsum et in ipso, omnes utique naturas intellegere debemus, quae naturaliter sunt. neque enim ex ipso sunt peccata, quae naturam non seruant, sed uitiant. quae peccata ex uoluntate esse peccantium multis modis sancta scriptura testatur, praecipue illo quo dicit apostolus: existimas autem hoc, o homo, qui iudicas eos qui talia agunt et facis ea, quoniam tu effugies iudicium dei? an diuitias benignitatis et patientiae eius et longanimitatis contemnis, ignorans, quoniam patientia dei ad paenitentiam te adducit? secundum duritiam autem cordis tui et cor impaenitens thesaurizas tibi iram in diem irae et reuelationis iusti iudicii dei, qui reddet unicuique secundum opera sua.

Nec tamen, cum in deo sint uniuersa quae condidit, inquinant eum qui peccant, de cuius sapientia dicitur: attingit autem a <fine usque ad> finem fortiter et disponit omnia suauiter, omnia propter suam munditiam, et nihil inquinatum in eam incurrit. oportet enim, ut sicut deum incorruptibilem et incommutabilem, ita consequenter etiam incoinquinabilem credamus.

CCCXXXIII.

DE CORPORE DOMINI POST RESVRRECTIONEM. EX EPISTVLA
AD CONSENTIVM DE EADEM RE CONSVLENTEM.

Quaeris, utrum nunc corpus domini ossa et sanguinem habeat aut reliqua carnis liniamenta. Quid, si adderes, utrum etiam uestimenta, nonne aueretur quaestio? qua causa, nisi quia ea quae in usu uitae huius nostrae corruptibilia nouimus, sine corruptione cogitare uix possumus, cum diuinorum miraculorum

6 Rom. 2, 3—6

16 Sap. 8, 1

18 Sap. 7, 24 sq.

6 o homo] io homo V 15 in deo a: ideo MV 17 a fine—
suauiter MV: om. a fine usque ad addidi: om. MV disponit
scripsi (cf. p. 1064, 3): disponet MV 21 incoinquinabilem MV
22 cap. CCCXXIII MV: om. GP

VIII.

67

quaedam documenta iam data sint, ex quibus liceat coniectare maiora? nam si uestis Israhelitarum per tot annos in heremo sine tritura esse potuit, si morticina pellis calciamentorum tamdiu sine labe durauit, potest utique deus quorumlibet corporum per quantum uoluerit tempus incorruptam protendere qualitatem. ego proinde domini corpus ita in caelo esse credo, ut erat, quando ascendit in caelum. dixerat autem discipulis suis, ut in euangelio legimus, de sua resurrectione dubitantibus et illud quod uidebant non corpus, sed spiritum esse putantibus: uidete manus meas et pedes; palpate et uidete,¹⁰ quia spiritus ossa et carnem non habet, sicut me uidetis habere. sic eorum, cum esset in terra, contrectatus est manibus, sic eorum est, cum iret in caelum, deductus aspectibus. ibi uox angelica sonuit: sic ueniet, quemadmodum uidistis eum euntem in caelum. fides adsit, et¹⁵ nulla quaestio remanebit.

Nisi forte de sanguine requirendum est, quia, cum dixisset: palpate et uidete, quia spiritus ossa et carnem non habet, non addidit: sanguinem. non ergo et nos addamus inquirere quod ille non addidit dicere et de compendio, si placet, finita sit quaestio. fortassis enim accepta occasione sanguinis urgebit nos molestior perscrutator et dicit: si sanguis, cur non et pituita, cur non et fel flauum et fel nigrum, quibus quattuor humoribus naturam carnis temperari etiam medicinae disciplina testatur? sed quodlibet quisque addat, corruptionem addere caueat, ne suae fidei sanitatem castitatemque corrumpat.

Ex consuetudine rerum expertarum in experta opera diuina infirmitas metitur humana et acutule sese garrire arbitratur, cum dicit: si caro est, et sanguis est; si sanguis est, et ceteri humores; si ceteri humores, ergo et corruptio. eo modo diceret: si flamma est, et ardet; si ardet, et urit; si urit, ergo et uiro-³⁰rum

10 (et 18) Luc. 24, 39

14 Act. 1, 11

2 haeremo <i>MV</i>	4 utique <i>MV</i> : ubique <i>a</i>	7 erat quando <i>MV</i> :
erat in terra quando <i>a</i>	12 sic <i>MV</i> : sicut <i>a</i>	22 perscrutator <i>a</i> :
praescrutator <i>V</i>	dicit <i>V</i> : dicet <i>a</i>	29 sese <i>scripti</i> : ses <i>V</i> se <i>a</i>

trium in fornacem ignis ab impio rege missorum corpora
 incendit. si autem hoc in tribus uiris miraculum factum
 esse non dubitat quisquis de diuinis operibus recte sapit, cur
 non credatur qui fecit illa corpora non posse igne corrumpi
 5 fecisse illud corpus nec igne nec fame nec morbo nec senio
 nec ulla ui alia, qua solet humana corpora labefactare corrup-
 tio? quod si quisquam dicit non carni trium illorum uirorum
 additam contra ignem incorruptionem, sed ipsi igni detractam
 corrumpendi facultatem, quid ueremur, ne carnem facere nequi-
 10 uerit non posse corrumpi qui fecit ignem non posse corrup-
 pere? nam si illud non de carnis, sed de ignis mutatione
 intellegitur, multo est mirabilius; simul enim et hominum
 corpora non urebat, ne posset nocere, et ligna fornacis urebat,
 ut posset ardere. sed qui etiam ista non credunt, nimium
 15 de diuina potestate diffidunt nec cum eis uel ad eos nunc
 sermo nobis est. qui autem ista credunt, ex his etiam illa
 utcumque coniciunt quae fideliter quaerunt. ualet igitur diuina
 potentia de ista uisibili atque tractabili natura corporum
 quibusdam manentibus auferre quas uoluerit qualitates, ac
 20 per hoc ualet etiam membra mortalia formae liniamentis
 manentibus, corruptione uero mortalitatis emortua stabili
 uigore firmare, ut absit labes, adsit effigies, assit motio, absit
 fatigatio, adsit uescendi potestas, absit esuriendi necessitas.

Constat itaque neque ullo modo dubitandum est, corpus
 25 Christi, quod, licet corruptionem putredinis in sepulchro non
 uiderit — unde scriptum est: nec dabis sanctum tuum
 uidere corruptionem — clauis tamen et lancea perrumpi
 potuit, nunc omnino in incorruptione consistere et quod in
 contumelia passionis mortisque seminatum est nunc esse in
 30 gloria uitae aeternae, et quod ex infirmitate potuit crucifigi
 nunc in uirtute regnare, et quod erat corpus animale — quoniam

2 cf. Dan. 3, 23

26 Ps. 15, 10

1 fornacem *a*: fornace *V* 5 nec igne *MV*: nec posse corrumpi
 igne *a* 17 coniciunt *V*: coniciant *a* 18 uisibili *a*: uisibilia
MV tractabili *a*: tractabilia *MV* 22 labes *a*: labis *V*

ex Adam sumtus est — nunc esse spiritale, quoniam spiritui iam inseparabiliter copulatum est.

CCCXXXIII.

DE CORPORE ANIMALI ET CORPORE SPIRITALI. EX EADEM
EPISTVLA AD CONSENTIVM.

5

370 Dixit apostolus: seminatur corpus animale, surget corpus spiritale. proinde sicut animale corpus non est anima, sed corpus, et spiritale corpus ita non est spiritus, sed corpus. quis porro audeat opinari uel Christi corpus non spiritale resurrexisse uel, si spiritale resurrexit, non iam corpus fuisse, sed spiritum, cum hanc opinionem discipulorum refellat, ubi, cum eum uidentes existimarent se spiritum uidere, ait: palpate et uidete, quia spiritus ossa et carnem non habet, sicut me uidetis habere? iam igitur illa caro spiritale erat corpus, <nec tamen spiritus erat, sed corpus,> nulla ulterius morte ab anima resoluendum atque separandum, sicut corpus animale, quale animatum est dei flatu, cum factus est homo in animam uiuam, etiam ipsum ex animali spiritale sine mortis interuentu futurum, nisi transgressio praecepti prius commisso peccato infligeret poenam, quam deus seruatae iustitiae daret coronam.

Vnde dominus Christus per nos ad nos uenit, cum peccatores iustus inuenit, per stratum quodam modo humilitatis nostrae, sed non cum morbo iniquitatis nostrae. nam per animale nobis, hoc est per mortale corpus apparuit, qui utique, si uoluisset, cum corpore immortalis primitus aduenisset. sed quia nos humilitate filii dei sanari oportebat, usque ad nostram infirmitatem descendit et fidei nostrae meritum ac praemium uirtute suae resurrectionis ostendit. ideo sequitur

6 I Cor. 15, 44

13 Luc. 24, 39

17 cf. Gen. 2, 7

1 sumtus *MV*: sumtum *a* spiritale *a*: spiritalem *MV*
3 cap. CCCXXXIII *MV*: om. *GP* 15 nec tamen—sed corpus *a*:
om. *MV* 19 futurum *MV*: fuerat futurum *a*

apostolus et dicit: nouissimus Adam in spiritum
 uiuificantem, siue intellegatur primus Adam, qui de
 puluere ante formatus est, nouissimus autem Adam, qui de
 uirgine procreatus est, siue in unoquoque homine utrumque
 5 compleatur, ut primus Adam sit homo in corpore mortali,
 nouissimus Adam idem ipse in corpore immortalis: tamen inter
 animam uiuentem et spiritum uiuificantem hoc interesse uoluit,
 ut illic sit corpus animale, hic spiritale. anima quippe in
 corpore animali uiuit, sed non uiuificat usque ad auferendam
 10 corruptionem; in corpore uero spiritali, quoniam perfecte
 adhaerens deo unus spiritus est, sic uiuificat, ut spiri-
 tale corpus efficiat, absumens omnem corruptionem, nullam
 metuens separationem.

Et nos, inquit, commutabimur. ergo istam commu-
 15 tationem in melius sine dubitatione oportet intellegi, quia
 omnes et iusti et iniusti resurrecturi sunt, sed, sicut dominus
 in euangelio loquitur, qui bene fecerunt, in resur-
 rectionem uitae, qui mala egerunt, in resur-
 rectionem iudicii, iudicium appellans poenam sempiternam,
 20 sicut alio loco: qui non credit, inquit, iam iudicatus
 est. proinde illi qui ad iudicium resurrecturi sunt, non commu-
 tabuntur in illam incorruptelam, quae nec doloris corruptionem
 pati potest; illa namque fidelium est atque sanctorum. isti
 uero perpetua corruptione cruciabuntur, quia ignis eorum
 25 non extinguetur et uermis eorum non morietur.

Quid sibi ergo uult ista distinctio: et mortui resurgent
 incorrupti, et nos commutabimur, nisi quia omnes
 incorrupti resurgent, sed ex his iusti etiam immutabuntur
 in illam incorruptelam, cui omnino nulla possit nocere cor-
 30 ruptio? ac per hoc qui non commutabuntur in eam, incor-
 rupti quidem resurgent in integritate membrorum, sed tamen

1 I Cor. 15, 45	11 I Cor. 6, 17	14 (et 26) I Cor.
15, 52	17 Io. 5, 29	20 Io. 3, 18
		24 Es. 66, 24

10 uero a: uiro V	11 deo MV: domino a	21 commuta-
buntur a: commutabunt MV	28 ex his a: his MV	

corrumpendi dolore poenarum, cum audierint: ite in ignem aeternum, qui paratus est diabolo et angelis eius. a quo auditu malo iustus non timebit. de illa uero commutatione iustorum cum dixisset: nos commutabimur, tamquam quaereremus, quomodo istud fiat uel qualis illa commutatio futura sit, adiungit et dicit: oportet enim corruptibile hoc induere incorruptionem et mortale hoc induere immortalitatem. non, ut opinor, dubitandum est secundum hoc dictum: caro et sanguis regnum dei non possidebunt, quia non ibi erit corruptio et mortalitas carnis et sanguinis; secundum enim qualitates hoc loco carnem et sanguinem nuncupauit.

Quocirca, ut aliquid exempli gratia ponam quod interim occurrit, sicut scriptum est: ne forte temptauerit uos qui temptat et inanis sit labor noster, atque hic intellegitur diabolus, tamquam deus omnino non temptet, de quo alio loco scriptura dicit: ipse autem neminem temptat, nec contraria est ista sententia ei qua dicitur: temptat uos dominus deus uester, sed soluitur quaestio, cum uocabulum temptationis diuersas intellegentias habet eo, quod alia sit temptatio deceptionis, alia temptatio probationis; secundum illam non intellegitur qui temptat, nisi diabolus; secundum hanc uero temptat deus: ita cum dicitur: caro possidebit regnum dei, et: caro et sanguis non possidebit regnum dei, etiam huius nominis intellegentia discernatur, et nulla erit quaestio, quoniam caro secundum substantiam, secundum quam dictum est: spiritus ossa et carnem non habet, sicut me uidetis habere, possidet regnum dei; caro autem cum secundum corruptionem intellegitur, non possidebit. hoc enim expositum est, cum diceretur: caro et sanguis regnum dei non possidebunt, in eo quod continuo

1 Matth. 25, 41 3 cf. Ps. 111, 7 6 I Cor. 15, 53
9 I Cor. 15, 50 14 I Thess. 3, 5 17 Iac. 1, 13 18 Deut.
13, 3 27 Luc. 24, 39

11 secundum *MV*: secundum has *a* 13 aliqui *V* 24 et sanguis *MV*: *om. a* 28 possidet *V*: possidebit *a*

additum est: neque corruptio incorruptionem possidebit, sicut satis, quantum arbitror, disseruimus.

CCCXXXV.

VTRVM SINGILLATIM A CREATORE DEO CORPORVM LINIAMENTA
5 FORMENTVR. EX EPISTVLA SVpra SCRIPTA.

Quod autem quaeris, utrum singillatim a creatore deo 371
corporum liniamenta formentur, non te mouebit, si, quantum
potest humana mens, potentiam diuinæ operationis intellegas.
quomodo enim negare poterimus deum etiam nunc operari
10 cuncta, quæ creantur, cum dominus dicat: pater meus
usque nunc operatur? unde illa cessatio septimi diei ab
ipsis naturis condendis intellegenda est facta, non ab earum
administratione quæ conditæ referuntur. cum ergo natura
rerum a creatore administratur et per ordines præfinitis locis
15 et temporibus suis cuncta nascuntur, deus usque nunc ope-
ratur. nam si deus nunc ista non format, quomodo legitur:
priusquam te formarem in utero, noui te? quomodo
etiam accipi potest: quod si faenum agri, quod hodie
est et cras in clibanum mittitur, deus sic uestit?
20 nisi forte credendum est faenum a deo uestiri et a deo cor-
pora non formari. cum enim dixit: uestit, non de præterita
ordinatione, sed de præsentī operatione satis indicat. unde
est etiam illud apostoli de seminibus, quod supra commemo-
raui: non, inquit, corpus, quod futurum est, seminas,
25 sed nudum granum fere tritici aut alicuius cete-
rorum; deus autem dat illi corpus, quomodo uolu-
erit. non dixit: „dedit“ aut „disposuit“, sed dat, ut creatorem
intellegas efficaciam sapientiæ suæ rebus, quæ cotidie suis

10 Io. 5, 17
24 I Cor. 15, 37 sq.

17 Hier. 1, 5

18 Matth. 6, 30

3 cap. CCCXXXV MV: om. GP 10 dicat a: om. MV
11 unde (u ex o uel e corr. m. I) V 14 administratur a: ministratur
V 25 fere MV: ut puta a

temporibus oriuntur, condendis adhibere. de qua sapientia dictum est: pertendit a fine usque ad finem fortiter et, non dixit: disposuit, sed: disponit omnia suauiter. multum est enim uel tenuiter sapere, quomodo commutabilia et temporalia non commutabilibus et temporalibus creatoris motibus, sed aeterna, stabili uirtute condantur.

CCCXXXVI.

DE ANIMAE QVAESTIONE. EX EPISTVLA SVpra SCRIPTA.

372 Vis etiam per me scire, utrum dei flatus ille in Adam idem ipse sit anima. breuiter respondeo: aut ipse est aut ipso anima facta est. sed et si ipse est, factus est. de anima quippe loquitur per Esaiam prophetam deus, ubi dicit: omnem flatum ego feci. quod sequentia satis indicant; sequitur enim: propter peccatum modicum quid contristauit illum, id est ipsum flatum, et cetera, quae nisi de anima humana intellegi nequeant. in hac enim quaestione maxime cauendum est, ne anima non a deo facta natura, sed ipsius dei substantia, tamquam unigenitus dei filius, quod est uerbum eius, aut aliqua eius particula esse credatur. tamquam illa natura atque substantia, qua deus est quidquid est, commutabilis esse possit; quod esse animam nemo non sentit, qui se habere animam sentit. nam quod attinet ad eius originem, qua fit, ut sit in corpore, utrum de illo uno sit qui primum creatus est, quando factus est homo in animam uiuam, an similiter fiant singulis singulae, nec tunc sciebam nec adhuc scio.

2 Sap. 8, 1

12 Es. 57, 16 sq.

24 cf. Gen. 2, 7

3 non] n prior ex d(?) corr. m. 1 V 6 aeterna stabili MV:
aeterna et stabili a 7 cap. CCCXXXVI MV: om. GP 18 tam-
quam a: tam MV

EX EPISTVLA AD OPTATVM PRIMA.

Non erubescendum est homini confiteri se nescire quod 372*
 nescit, ne, dum se scire mentitur, numquam scire mereatur.
 quis autem negat non unius tantum, sed omnis animae crea-
 5 torem deum atque factorem, nisi qui eius eloquiis apertissime
 refragatur? sine ulla quippe ambiguitate per prophetam dicit:
 omnem flatum ego feci, animas uidelicet intellegi uolens,
 quod uerba consequentia manifestant. non utique unum, quem
 facto ex terra homini primo inspirauit, sed omnem flatum ipse
 10 fecit, ipse adhuc facit. quaeritur tamen, utrum omnem flatum
 ex illo uno flatu, sicut omne corpus hominis ex illo uno cor-
 pore faciat, an uero noua quidem corpora faciat ex uno, ani-
 mas autem nouas ex nihilo. quis enim congrua suis originibus
 genera rerum etiam de seminibus facit, nisi qui ipsa semina
 15 sine seminibus fecit? sed ubi res naturaliter obscura nostrum
 modulum uincit et aperta diuina scriptura non subuenit,
 temere hinc aliquid definire humana coniectura praesumit.
 secundum uitas autem, quas proprias habere incipiunt, nouos
 homines dicimus nasci siue anima siue corpore. at uero secun-
 20 dum originale peccatum ueteres nascuntur; ideo baptismo
 renouantur.

Aliquid ergo certum de animae origine nondum in scripturis
 canonicis repperi. nam qui nouas sine ulla propagatione
 asserunt animas fieri, inter testimonia, quibus id nituntur
 25 ostendere, proponunt etiam illa duo quae paulo ante comme-
 morauimus: qui fingit spiritum hominis in ipso, et: qui
 fingit singillatim corda hominum. de quibus uides
 quemadmodum possit a resistantibus responderi: utrum
 enim, cum fingit, ex aliquoingat an ex nihilo, incertum est.
 30 illud tamen inter cetera testimonium uidetur esse praecipuum,
 quod in libro Salomonis Ecclesiaste legitur: et reuertetur

7 Es. 57, 16 26 Zach. 12, 1 Ps. 32, 15 31 Eccle. 12, 7

2 nescire] i ex e corr. m. 1 V 11 omne a: omnem V
 20 originale a: originale V 23 canonicis V repperi MV:
 comperi a 28 possit a a: posita MV 31 ecclesiaste a: ecclesi-
 asten V

pulvis in terram, sicut erat, et spiritus reuertetur ad deum, qui dedit eum. sed facillime respondetur: corpus in terram, de qua factum est primum hominis corpus. et spiritus ad deum, a quo facta est prima hominis anima. „sicut enim nostrum corpus“ inquit „quamuis ex primo illo corpore propagatum sit, eo tamen redit unde ipsum primum corpus effectum est, sic anima nostra, quamuis ex illa anima propagata, non ad nihilum, quia immortalis est, sed ad illum redit a quo ipsa prima anima facta est.“ ac per hoc illud quod scriptum est de spiritu cuiusque hominis, quod redeat ad deum, qui dedit eum, non soluit istam obscurissimam quaestionem, quia, siue ex illo uno siue ex nullo alio, deus utique dedit eum.

Itemque illi qui propaginem animarum inconsiderata temeritate defendunt, inter alia testimonia, quae suae causae suffragari arbitrantur, nullum quasi manifestius et expressius pro se possunt putare proferendum, quam id quod in Genesi scriptum est: omnes autem animae, quae introierunt cum Iacob in Aegyptum, qui exierunt de femoribus eius. hoc enim uelut euidentissimo testimonio possunt credi animae in filios ex parentibus propagari, quoniam satis aperte dictum uidetur animas etiam de femoribus Iacob, non sola exisse corpora filiorum, ut eo modo etiam illud intellegi uelint a parte totum, quod dixit Adam, cum illi mulier eius ostenderetur: hoc nunc os ex ossibus meis et caro de carne mea; non enim dixit: et anima de anima mea. sed ita fieri potest, ut carne nominata utrumque intellegatur, sicut hic animas nominauit et tamen etiam corpora in filiis intellegi uoluit.

Sed hoc testimonium certe quasi tam clarum atque manifestum enodandae huic quaestioni non sufficit, nec si ita legeretur

18 Gen. 46, 26

25 Gen. 2, 23

5 quamuis a: om. MV 17 proferendum a: praeferendum
 MV 21 aperte a: apparet MV 24 a parte a: aperte V
 25 caro de | de carne V

genere feminino: quae exierunt de femoribus eius, ut
 animas intellegeremus, quae exierunt. ideo autem non suffi-
 ceret, quoniam et animae nomine corpus solum posse signifi-
 cari modo quodam locutionis ostenditur, quo significatur per
 id quod continetur id quod continet, sicut ait quidam: uina
 coronant, cum coronarentur uasa uinaria; uinum enim conti-
 netur, uas continet. sicut ergo appellamus ecclesiam basilicam,
 qua continetur populus, qui uere appellatur ecclesia, ut per
 nomen ecclesiae, id est populi, qui continetur, significemus
 locum, qui continet: ita, quod animae corporibus continentur,
 intellegi corpora filiorum per nominatas animas possunt. sic
 enim melius accipitur etiam illud, quod lex inquinari dicit
 eum qui intrauerit super animam mortuam, hoc est super
 defuncti cadauer, ut nomine animae mortuae mortuum corpus
 intellegatur, quod animam continebat, quia et absente populo,
 id est ecclesia, locus tamen ille nihilominus ecclesia dicitur.
 haec responderentur, si, ut dixi, feminino genere positum
 esset: quae exierunt de femoribus Iacob, id est quae
 animae. nunc uero cum masculinum genus sit positum, id
 est qui exierunt de femoribus Iacob, quis non ita
 intellegere malit: omnes animae eorum qui exierunt ex femori-
 bus eius, id est animae hominum, ut etiam sic possint intel-
 legi secundum corpus tantummodo exisse de femoribus patris,
 quorum erant illae animae, per quarum numerum intellegun-
 tur tot homines?

INTER CETERA.

Si ergo ita potes animarum asserere sine ulla propagine
 nouitatem, ut ratione iusta et a fide catholica non aliena
 etiam peccato primi hominis ostendantur obnoxiae, asserere
 quod sentis, ut potes. si autem non eas aliter potes a propa-

1 (18. 20) Gen. 46, 26

5 Verg. Aen. I, 724

13 Num. 6, 6

8 per nomen *scripsi*: nomen *V* nomine *a* 10 locum *a*: per
 locum *V* 12 enī (*uirgulam add. m. 2*) *V* 14 cadauer *V*
 17 si ut *a*: sicut *MV* 23 exisse *MV*: exisse homines *a* 26 inter
 cetera *scripsi*: cetera *MV* 27 si *a*: sic *MV* 30 potes, *a*:
 potest *V*

gatione facere alienas, nisi ut simul facias ab omni peccati uinculo liberas, cohibe te ab huius modi disputatione omni modo. non est enim falsa in baptismo remissio peccatorum nec uerbo tenus dicitur, sed ueraciter agitur.

INTER CETERA.

5

Vt autem et a me tua dilectio de hac quaestione aliquid audiat definitum, non parui aestimandum, immo praecipue necessarium atque retinendum, quomodolibet se origo habeat animarum, siue ex illa una siue ex nulla alia propagentur, mediatoris tamen animam nullum ex Adam traxisse peccatum¹⁵ dubitare fas non est. si enim nulla propagatur ex altera, ubi omnes tenentur propagata carne peccati, quanto minus credendum est ex propagine peccatrici animam uenire non potuisse, cuius caro uenit ex uirgine, non libidine concepta, sed fide, ut esset in similitudine carnis peccati, non in carne¹⁵ peccati. si autem peccato primae animae peccatricis ideo ceterae tenentur obnoxiae, quia ex illa sunt propagatae, profecto illa quam sibi unigenitus coaptauit aut peccatum inde non traxit aut omnino inde non tracta est. neque enim non potuit animam sibi trahere sine peccato qui soluit nostras²⁰ peccata, aut qui nouam creauit ei carni, quam sine parente fecit ex terra, non potuit nouam creare carni, quam sine uiro sumsit ex femina.

INTER CETERA.

372^b Ego enim adhuc, fateor, non inueni, quemadmodum animas²⁵ et peccatum ex Adam trahat — unde dubitare fas non est — et ipsa ex Adam non trahatur. quod mihi diligentius inquirendum quam inconsultius asserendum est.

INTER CETERA.

Quando autem nos aliquae causae in aliqua quaestione non³⁰ immerito dubitare compellunt, non etiam hinc dubitare debe-

15 cf. Rom. 8, 3

3 in baptismo V: etiam in paruulorum baptismo a 5 inter
addidi: om. V 13 peccatrici V: peccatricis a 24 (et 29) inter
addidi: om. V

mus, utrum dubitare debeamus. de dubiis quippe rebus sine dubitatione dubitandum est. uides, quemadmodum apostolus de se ipso dubitare non dubitet, utrum in corpore an extra corpus raptus sit in tertium caelum; siue hoc siue
 5 illud, nescio, inquit, deus scit. cum ergo mihi, quamdiu nescio, dubitare non liceat, utrum anima mea in istam uitam ex propagine an sine propagine uenerit, cum eam utrolibet modo a summo et uero deo factam esse non dubitem, cur mihi non sit fas dicere: scio animam meam ex opere dei
 10 subsistere et prorsus opus dei esse, siue ex propagine, sicut <corpus, siue extra propaginem, sicut> illa quae primo homini data est, nescio, deus scit? unum horum uis ut confirmem. possem, si nossem. quod si ipse nosti, en habes me cupiditorem discere quod nescio, quam docere quod nescio. si autem
 15 nescis sicut ego, ora sicut et ego, ut siue per quemlibet seruum suum siue per se ipsum magister ille nos doceat, qui dixit discipulis suis: ne uelitis dici ab hominibus rabbi; unus est enim magister uester, Christus; si tamen scit expedire nobis, ut etiam talia nouerimus, qui nouit
 20 non solum quid doceat, uerum etiam quid nobis discere expediat.

Nam confiteor dilectioni tuae cupiditatem meam: cupio quidem et hoc scire quod quaeris; sed multo magis cuperem scire, si fieri posset, quando praesentetur desideratus omnibus
 25 gentibus et quando regnum sanctorum futurum sit, quam unde in hanc terram uenire coeperim. et tamen illud cum ab illo qui scit omnia discipuli sui, nostri apostoli, quaerent, responsum acceperunt: non est uestrum scire tempora, quae pater in sua posuit potestate. quid, si
 30 et hoc scit non esse nostrum scire, sicut et tempora, quae

3 II Cor. 12, 2 sq.

17 Matth. 23, 8

28 Act. 1, 7

10 et prorsus] et et prorsus V 11 corpus siue—sicut a: om.
 MV 12 unum V: utrum a ut|ut confirmem V 28 acceperunt V
 30 post nostrum scire add. a: qui profecto scit quid nobis sit utile scire? et illud quidem per illum scio, non esse nostri scire; om. MV sicut et MV: om. a

pater in sua posuit potestate? utrum autem originem animarum, quam nondum scio, an sit scire, id est pertineat ad nos id scire, ne hoc quidem scio. nam si saltem hoc scirem, quod nostrum non sit id scire, non solum affirmare, quamdiu nescio, uerum etiam quaerere iam desisterem. nunc autem quamuis tam sit obscurum atque profundum, ut plus illic docendi caueam <temeritatem, quam discendi habeam> cupiditatem, tamen et hoc etiam uellem scire, si possem. et licet multo amplius sit necessarium quod ait ille sanctus: notum mihi fac, domine, finem meum — non enim ait: initium — <utinam tamen nunc initium,> quod ad istam quaestionem attinet, me lateret.

Verum de ipso quoque initio meo ingratus doctori meo non sum, quod animam humanam spiritum esse, non corpus, eumque rationalem uel intellectualem scio, nec eam dei esse naturam, sed potius creaturam aliquatenus mortalem, in quantum in deterius commutari et a uita dei, cuius participatione beata fit, alienari potest, et aliquatenus immortalem, quoniam sensum, quo ei post hanc uitam uel bene uel male sit, amittere non potest. scio etiam non eam pro actibus ante carnem gestis includi in carne meruisse, sed nec ideo esse in homine sine sorde peccati, nec si unius diei, sicut scriptum est, fuerit uita eius super terram. ac per hoc scio ex Adam per seriem generationis sine peccato neminem nasci: unde et paruulis necessarium est per gratiam regenerationis in Christo renasci. haec tam multa nec parua de initio uel de origine animarum nostrarum, in quibus plura sunt ad eam scientiam pertinentia, quae fide constant, et didicisse me gratulor et nosse confirmo. quapropter si nescio in origine animarum, utrum illas deus hominibus ex propagine faciat, quas tamen ab ipso fieri non ambigo, scire quidem et hoc magis eligo quam nescire; sed quamdiu non possum,

10 Ps. 38, 5

22 Iob. 14, 5

2 an *MV*: an nostrum a 7 temeritatem — habeam a: om.
MV 11 utinam — initium] om. *MV* 21 sed nec a: sed
 ne *V*

melius hinc dubito, quam uelut certum confirmare aliquid audeo, quod illi rei sit forte contrarium, de qua dubitare forte non debeo.

Tu itaque, mi frater bone, quoniam consulis me et uis, ut
 5 unum horum definiam, utrum animae ceterae omnes ex illo
 uno homine sicut corpora per propaginem an sine propagine
 sicut illius unius a creatore singulis fiant — ab ipso enim fieri,
 siue sic siue sic, non negamus — patere, ut etiam ipse consulam,
 quomodo inde anima peccatum originaliter trahat, unde origi-
 10 naliter ipsa non trahitur. omnes enim animas ex Adam trahere
 originale peccatum similiter non negamus, ne in Pelagianam
 haerese[m] detestabilem detestabiliter incurramus. si hoc quod
 ego interrogo nec tu scis, sine me patienter utrumque nescire,
 quod tu interrogas et quod ego. si autem iam scis quod
 15 interrogo, cum hoc etiam me docueris, tunc et illud quod uis
 ut respondeam nihil ibi iam metuens respondebo. peto ergo,
 ne suscenseas, quia non potui confirmare quod quaeris, sed
 potui demonstrare quid quaeras. quod cum inueneris, confir-
 mare non dubites quod quaerebas.

20 Et hoc quidem sanctitati tuae scribendum putavi, qui
 propaginem animarum iam quasi certus improbandam existimas.
 ceterum si illis qui hanc asserunt rescribendum fuisset, for-
 tassis ostenderem, quemadmodum id quod se nosse arbitrantur
 ignorent, et, ne hoc asserere auderent, quanta ratione formi-
 25 dare deberent ostenderem.

7 singulis V: singulis singulae a 11 originale a: originalem

V 22 rescribendum a: si scribendum V 25 ostenderem MV:

om. a

CCCXXXVII.

QVOD BAPTIZATI NON A MORTE COMMVNI, SED A SVPPPLICIO
 LIBERENTVR AETERNO, A QVO ETIAM PRIMOS HOMINES DICIT
 PER DOMINI SANGVINEM LIBERATOS. ET CVR DAVID PECCATO
 REMISSO QVOD DEVS PER PROPHE TAM FVERAT MINATVS IM- 5
 PLEVERIT, ET DE MYSTERIO NVMERI VICENNALIS VEL DE S. S.
 ANIMAE QVAESTIONE. EX LIBRO DE BAPTISMO PARVV LORVM II,
 PROPE FINEM.

373 Nequaquam igitur in morte pro iustitia subeunda uel con-
 temnenda laudaretur praecipua patientia, si mortis non esset
 magna multumque dura molestia. cuius timorem qui uincit
 ex fide, magnam ipsius fidei comparat gloriam iustamque
 mercedem. unde mirandum non est et mortem corporis non
 fuisse euenturam homini, nisi praecessisset peccatum, cuius
 etiam talis poena consequeretur, et post remissionem peccato- 15
 rum eam fidelibus euenire, ut in eius timore uincendo exerce-
 atur fortitudo iustitiae.

Caro enim, quae primo facta est, non erat caro peccati, in
 qua noluit homo inter delicias paradisi seruare iustitiam.
 unde statuit deus, ut post eius peccatum propagata caro
 peccati ad recipiendam iustitiam laboribus et molestiis nitere-
 tur. propter hoc etiam de paradiso dimissus Adam contra
 Aedem habitauit, id est contra sedem deliciarum, ut significaret,
 quod in laboribus, qui sunt deliciis contrarii, erudienda esset
 caro peccati, quae in deliciis oboedientiam non seruauit, ante- 25
 quam esset caro peccati. sicut ergo illi primi homines postea
 iuste uiuendo — unde merito creduntur per domini sanguinem
 ab extremo supplicio liberati — non tamen illa uita meruerunt
 ad paradysum reuocari: sic et caro peccati, etiam si remissis
 peccatis homo in ea iuste uixerit, non continuo meretur eam
 mortem non perpeti, quam traxit de propagine peccati.

4 cf. II Reg. 12, 13

1 cap. CCCXXXVII MV: om. GP
 30 meretur a: meremur V

28 illa V: in illa a

Tale aliquid nobis insinuaturn est de patriarcha David in libro Regnorum, ad quem propheta cum missus esset eique propter peccatum, quod admiserat, euentura mala ex iracundia dei comminaretur, confessione peccati ueniam meruit respondente propheta, quod illud ei flagitium facinusque remissum est; et tamen consecuta sunt quae deus fuerat comminatus, ut sic humiliaretur a filio. quare et hic non dicitur: si deus propter peccatum illud fuerat comminatus, cur dimisso peccato quod erat minatus impleuit? nisi quia rectissime, si dictum fuerit, responderetur remissionem illam peccati factam, ne homo a percipienda uita impediretur aeterna, subsecutum uero illius comminationis exemplum, ut pietas hominis in illa humilitate exerceretur atque probaretur. sic et mortem corporis et propter peccatum deus homini inflixit et post peccatorum remissionem propter exercendam iustitiam non ademit.

Teneamus ergo fidei indeclinabilem confessionem. solus unus est qui sine peccato natus est in similitudine carnis peccati, sine peccato uixit in carne inter aliena peccata, sine peccato mortuus est propter nostra peccata. non declinemus in dextram aut sinistram. in dextram enim declinare est se ipsum decipere dicendo se esse sine peccato; in sinistram autem per nescio quam peruersam et prauam securitatem se tamquam impune dare peccatis. uias enim, quae a dextris sunt, nouit dominus, qui solus sine peccato est et nostra potest delere peccata; peruersae autem sunt, quae a sinistris, amicitiae cum peccatis. tales etiam illi XX annorum adulescentuli figuram noui populi praemiserunt, qui in terram promissionis intrarunt, qui nec in dextram nec in sinistram dicti sunt declinasse. non enim et XX annorum aetas comparanda est innocentiae paruulorum, sed, ni fallor, hic numerus mysticum aliquid adumbrat et resonat. uetus

2 cf. II Reg. 12, 13 20 (et 23) Prou. 4, 27 27 cf. Num. 14, 29 sqq. 28 cf. Ios. 23, 6

3 ammiserat V 5 illud] illum V 6 est V: sit a
8 propter] proper V illud a: illum V 9 si dictum a: dictum
(om. si) V 11 subsecutum V 21 sinistram a: sinistra V

enim testamentum in quinque Moysi libris excellit, nouum autem IIII euangeliorum auctoritate praefulget. qui numeri per se multiplicati ad uicenarium perueniunt; quater enim quini uel quinquies quaterni XX sunt. talis populus, ut praedixi, eruditus in regno caelorum per duo testamenta, uetus et nouum, non declinans in dextram superba praesumptione iustitiae neque in sinistram secunda dilectione peccati in terram illius promissionis intrabit, ubi iam peccata ulterius nec nobis domanda optamus nec in nobis punienda timemus, ab illo redemptore liberati, qui non uenundatus sub peccato redemit Israhel ab omnibus iniquitatibus eius siue propria cuiusquam uita commissis siue originaliter tractis.

Non enim parum diuinarum scripturarum auctoritati ueritatisque cesserunt, qui, etsi noluerunt litteris suis aperte exprimere paruulis remissionem necessariam peccatorum, redemptione tamen eis opus esse confessi sunt. alio quippe uerbo, etiam ipse de christiana eruditione deprompto, nihil aliud omnino dixerunt. nec dubitandum est eis qui diuina scripta fideliter legunt, fideliter audiunt, fideliter tenent, quod ab illa carne, quae prius uoluntate peccati facta est caro peccati, deinceps per successionem transeunte in omnes transcriptione iniquitatis et mortis caro sit propagata peccati, (excepta una similitudine carnis peccati,) quae tamen non esset, nisi esset caro peccati.

De anima uero, utrum et ipsa eodem modo propagata reatu, qui ei dimittatur, obstricta sit — neque enim possumus dicere solam carnem paruuli, non etiam animam indigere saluatoris et redemptoris auxilio alienamque esse ab ea gratiarum actione, quae in psalmis est, ubi legimus et dicimus: benedic, anima mea, dominum, et noli obliuisci omnes retributiones eius, qui propitius fit omnibus iniquitatibus tuis, qui sanat omnes langores tuos, qui redimet

29 Ps. 102, 2—4]

8 intrabit a: intrauit V 22 excepta — carnis peccati a: om.
 MV 27 animam a: anima V 28 actione a: actionem V
 32 redimet V: redimit a (gr. λυτρώμενον)

de corruptione uitam tuam — an etiam non propagata
eo ipso, quod carni peccati aggrauanda miscetur, iam ipsius
peccati remissione et sua redemptione opus habeat, deo per
summam praescientiam indicante, qui paruulorum ab isto reatu
5 non mereantur absolui, etiam qui nondum nati nihil alicubi
propria sua uita egerunt uel boni uel mali, et quomodo deus,
etiam si non de traduce animas creat, non sit tamen auctor
reatus eiusdem, propter quem redemptio sacramenti necessaria
est animae paruuli, magna quaestio est aliamque disputationem
10 desiderat, eo tamen, quantum arbitror, moderamine temperatam,
ut magis inquisitio cauta laudetur, quam praecipitata repre-
hendatur assertio. ubi enim de re obscurissima disputatur
non adiuuantibus diuinarum auctoritatum certis clarisque
documentis, cohibere se debet humana praesumptio, nihil
15 faciens in partem alteram declinando. etsi enim quodlibet
horum, quemadmodum demonstrari et explicari possit, ignorem,
illud tamen credo, quod etiam hinc diuinorum eloquiorum
clarissima auctoritas esset, si homo id sine dispendio promissae
salutis ignorare non posset.

CCCXXXVIII.

QVAE SINT PECCATA NOLENTIVM. EX LIBRO QVAESTIONVM
LIBRI NVMERORVM.

Quod praecipitur, quomodo expientur peccata, quae non 374
sponte committuntur, merito quaeritur, quae sint ipsa peccata
25 nolentium, utrum quae a nescientibus committuntur, an etiam
possit recte dici peccatum esse nolentis, quod facere compellitur;
nam et hoc contra uoluntatem facere dici solet. sed utique uult
propter quod facit. tamquam si peierare nolit et

21 cf. Num. 15, 24 sqq.

2 eo ipso (corr. m. 2) V
V 10 temperatum (?) V
GP 26 possit a: posset V

5 nondum nati a: non damnati
20 cap. CCCXXXVIII MV: om.

facit, cum uult uiuere, si quisquam, nisi fecerit, mortem minetur. uult ergo facere, quia uult uiuere, et ideo non per se ipsum appetendo, ut falsum iuret, sed ut falsum iurando uiuat. quod si ita est, nescio, utrum possint dici ista peccata nolentium, qualia hic dicuntur expianda. nam si diligenter consideretur, forte ipsum peccare nemo uelit, sed propter aliud fit, quod uult qui peccat. omnes quippe homines, qui scienter faciunt quod non licet, uellent licere; usque adeo ipsum peccare nemo appetit propter hoc ipsum, sed propter illud quod ex eo consequitur. haec si ita se habent, non sunt peccata nolentium nisi nescientium, quae discernuntur a peccatis nolentium.

CCCXXXVIII.

DE EO QVOD SCRIPTVM EST: ANIMA, QVAECVMQVE PECCA-
VERIT IN MANV SVPERBIAE, DEVM EXACERBAT ET
EXTERMINABITVR DE POPVLO SVO. EX LIBRO S. S.

375 Et anima, quaecumque peccauerit in manu superbiae ex indigenis et proselytis, deum hic exacerbat et exterminabitur anima illa de populo suo, quoniam uerbum domini contempsit et mandata eius disperdidit. contritione conteretur anima illa, peccatum eius in illa. quae sint peccata, quae fiunt in manu superbiae, id est superbia committuntur, scriptura ipsa in consequentibus satis exponit, ubi ait: quoniam uerbum domini contempsit. aliud est ergo praecipita contemnere, aliud magni quidem pendere, sed aut ignarum contra facere aut uictum. quae duo fortasse pertineant ad illa peccata, quae nolentibus fiunt, de quibus superius quemadmodum deo propitiato expiarentur admonuit

14 (et 17) Num. 15, 30 sq.

7 scienter <i>V</i> : scientes <i>a</i>	13 cap. CCCXXXVIII <i>MV</i> ; deest in <i>GP</i>
14 anima] omnia <i>MV</i>	15 exaceruat <i>MV</i>
18 pro-	18 pro-
selitis <i>MV</i>	19 exaceruat <i>MV</i>
deum <i>a</i> : dum <i>MV</i>	21 disper-
didit <i>a</i> : disperdit <i>MV</i>	24 in <i>V</i> : om. <i>M</i>

ac deinde subiecit peccata superbiae, cum quisque superbiendo, id est praeceptum contemnendo perperam facit. quod genus peccati non dixit ullo genere sacrificii purgari oportere, tamquam insanabile iudicans illa dumtaxat curatione, quae per
5 sacrificia gerebatur, qualia facienda in hac scriptura praeci-
piuntur. quae si per se ipsa attendantur, nulli peccato possunt mederi; si autem res ipsae, quarum haec sacramenta sunt, inquirantur, in eis inueniri poterit purgatio peccatorum. quod ergo scriptum est: peccator cum uenerit in pro-
10 fundum malorum, contemnit, iste significatus est quem scriptura hoc loco dicit in manu superbiae delinquere. hoc igitur sine poena eius qui committit non potest aboleri, atque ideo non potest esse impunitum et cum paenitendo sanatur. ipsa enim afflictio paenitentis poena peccati est, quamuis
15 medicinalis et salubris. merito quippe magnum iudicatur peccatum, cum superbia praeceptum contemnit; sed contrario, ut sanari possit, cor contritum et humiliatum deus non spernit. uerum tamen quia sine poena non fit, ideo talia hinc dicta sunt: deum, inquit, hic exacerbat, quia
20 deus superbis resistit. et exterminabitur anima illa de populo suo, quoniam talis omnino in numero eorum qui ad deum pertinent non est: quoniam uerbum domini contempsit et mandata eius disperdidit, contritione conteretur anima illa. quare autem con-
25 tritione conteretur, consequenter adiungit dicens: peccatum eius in illo. ac per hoc, si tali peccato debitam contritionem ipse sibi adhibeat paenitendo, cor contritum, ut dictum est, deus non spernit. quamuis in graeco non dictum sit hoc loco: contritione conteretur, sed: extritione

9 Prou. 18, 3 17 (et 27) Ps. 50, 19 20 Iac. 4, 6
 Num. 15, 30 sq.

6 possunt] u *ex e corr. m. 1 V* 7 quarum *a*: quorum *MV*
 9 profundum *V*: profundo *M* 16 contrario *V*: e contrario *M*
 19 hic *V*: *om. M* exaceruat (u *in b corr. m. 2) V* 22 per-
 tinent *a*: pertinet *MV* 23 disperdidit *a*: dispersit *MV* (*cf. Rönsch*
p. 286 sqq.) 25 adiungit] *ex adiungid corr. m. 1 V*

exteretur anima illa: quod ita accipi potest, quasi omni modo terendo extinguatur ac non sit. sed prius natura immortalis animae hunc intellectum recusat; deinde si quod exteritur omni modo efficeretur, ut non sit, non diceret de sapientia: et gradus ostiorum eius exterat pes tuus. uerum illa discretio magis magisque consideranda est, utrum nemo peccet nisi aut ignarus aut uictus aut contemnens: unde nunc longum est disputare.

CCCXL.

DE EO QVOD SCRIPTVM EST: NON MORIENTVR PATRES¹⁰
PRO FILIIS, ET DE EO QVOD AIT: REDDAM PECCATA
PATRV IN FILIOS. EX LIBRO QVAESTIONVM DEVTERONO-
MII, T. XLII.

- 376 Non morientur patres pro filiis, et filii non morientur pro patribus; unusquisque in suo peccato morietur. ecce non solum prophetae hoc dixerunt uerum etiam lex dicit sua culpa quemque interimendum, non aut patris sui aut filii sui. quid est ergo, quod alibi dicitur deus reddens peccata in filios in tertiam et quartam progeniem? an de filiis nondum natis illud¹⁵ intellegitur propter originale peccatum, quod etiam ex Adam traxit genus humanum? hic iam de filiis natis est facta distinctio, ut unusquisque in suo peccato moriatur. non enim trahit aliquid ex patre qui iam natus erat, quando pater eius peccauit. sed cum et ibi dicit: his qui oderunt me,²⁰ manifestum est etiam illam condicionem posse mutari, si filii parentum suorum facta non fuerint imitati. nam et illud ex Adam temporaliter redditur, quia omnes propter hoc mori-

5 Eccli. 6, 36

10 (et 14) Dent. 24, 16

11 (19. 25) Ex. 20, 5

5 uerum *V*: ueram *M* 9 cap. CCCXL *MV*; initium deest in
Q; totum in *GP* 12 deuteronomii *V* 22 ab est facta distinctio
incipit *Q* (fol. 219° cod. *P*) 23 morietur *Q* 25 et ibi *MV*: ibi
Q 26 etiam *MV*: cum *Q* condicionum *Q* si filii parentum
MV: sicut in parentum *Q* 27 imitati *M* immutati *Q*

untur; non autem in aeternum eis qui fuerint per gratiam
 spiritaliter regenerati in eaque permanserint usque in finem.
 quamuis et illud merito quaeri possit, si redduntur peccata
 in filios his qui oderunt deum, cur in tertiam et quar-
 5 tam generationem uel praetermissa prima et secunda uel non
 etiam in ceteras permanente impietate et imitatione malorum
 parentum. an per hunc numerum, quoniam septenarius intel-
 igitur, uniuersitatem significare uoluit et ideo non ipsum potius
 septenarium posuit, ut diceret: in septimam generationem, ac
 10 sic omnis intellegeretur, quia causam perfectionis huius numeri
 hoc modo potius intimauit? ideo namque perhibetur perfectus,
 quia ex his duobus constat, ternario scilicet primo impari toto
 et quaternario primo pari toto. unde esse et illud propheti-
 cum existimo, quod assidue repetitur: in tribus et quattuor
 15 impietatibus non auersabor, per quod uoluit impietates
 uniuersas potius quam tres uel quattuor intellegi.

DE EO QVOD DICIT HIEZECHIEL: SI DICETVR PARABOLA
 ISTA IN ISRAHEL, ID EST IN REGENERATIS: PATRES
 MANDVCAVERVNT VVAM ACERBAM, ET DENTES FILI-
 20 ORVM OBSTIPVERVNT.

Vnde hoc dicebat, nisi quia legerat: reddam peccata 376^a
 patrum in filios deum dixisse? sciebat praeuaricatione
 scilicet primi hominis ad posteros transmissa. hoc et Hiere-
 mias dicit. quod ad gratiam noui testamenti pertinet hoc
 25 iam non dici, ubi generationis uinculo per regenerationem
 soluto non dicitur: patres manducauerunt uuam acer-

14 Am. 1, 3 17 Ezech. 18, 2 21 Ex. 20, 5 26 Hier.
 38, 29 sq.

1 fuerint *MV*: fuerit *Q* 2 eaque *QV* 3 peccata *MV*:
 peccata patrum *Q* 4 hoderunt *Q* quur *MQ* 6 permanente
MQ: permanentem *V* 10 intellegetur *Q* 13 esse et *Q*: esset
MV 17 ezechihel *Q* 19 aceruam *MQV* 22 praeuaricatione-
 (m ras.) *Q* 24 gratia *M* 25 ubi *MV*: ubi ait *Q* 26 acer-
 uam *MQV*

bam, sed: eius qui manducauerit, quia non in patria, sed in suo peccato, si commiserit, quisque morietur.

CCCXLI.

QVOD EXEMPLO DOMINI TEMPORALIS CONTEMNENDA SIT SALVS
ET QVOD IN FILIIS IOB RESVRRECTIO COMMENDETVR, VEL DE 5
SVSTINENTIA EIVSDEM IOB AC FINE DOMINI, VELVMQVE TEM-
PLI NON FVISSE PARIETEM, VT QVIDAM VOLVNT. EX LIBRO
DE GRATIA NOVI TESTAMENTI.

377 Mortem intulit homo sibi filioque hominis; uitam uero attulit homini moriens et resurgens filius hominis, opprobrium¹⁰ hominum et abiectio plebis usque ad mortem. hoc enim uoluit in conspectu inimicorum pati, quo eum tamquam derelictum putarent, ut gratia commendaretur testamenti noui, qua disceremus aliam quaerere felicitatem, quae nunc est in fide, postea uero erit in specie. quamdiu enim sumus in corpore,¹⁵ ait apostolus, peregrinamur a domino. per fidem enim ambulamus, non per speciem, et ideo nunc in spe, tunc in re.

Denique resurrectionem suam, quam non sicut nostram in longum differri oportebat, ut in exemplo carnis eius disceremus, quid in nostra sperare deberemus, noluit alienis demonstrare, sed suis. alienis dico, non natura, sed uitio, quod semper contra naturam est. mortuus est ergo in conspectu hominum, resurrexit autem in conspectu filiorum hominum, quia mors ad hominem pertinebat, resurrectio ad filium hominis. sicut in Adam omnes moriuntur, sic et in Christo omnes uiuificabuntur. ut igitur exemplo suae carnis exhortaretur fideles suos temporalem salutem pro aeterna felicitate contemnere, usque ad mortem pertulit persequentes

15 II Cor. 5, 6 sq.

26 I Cor. 15, 22

1 patris] i ex e corr. Q 3 cap. CCCXLI MV: CCCXXXI Q;
deest in GP 6 fine Q: finem V 13 ut gratia Q: gratia V
disceremur V 28 salutem MQV: om. a

atque saeuientes et quasi uicto et oppresso superbe inludentes.
 quod autem carnem suam resuscitauit et discipulorum aspec-
 tibus atque contactibus reddidit eisque uidentibus ascendit
 in caelum, ipsos aedificauit et quid expectare, quid praedicare
 5 deberent, euidentissima ueritate monstrauit. illos autem a
 quibus tanta mala usque ad mortem pertulerat, quasi de illo
 superato et extincto gloriantes in ea opinione dereliquit, ut
 quisquis eorum salute aeterna saluus fieri uellet, hoc de illius
 mortui resurrectione crederet quod hi qui uiderunt signis
 10 contestantibus praedicauerunt, et pro eadem praedicatione simili-
 lia perpeti non dubitauerunt.

Quapropter etiam Iacobus, unus ex apostolis eius, in epi-
 stula sua, cum exhortaretur fideles, qui post passionem et
 resurrectionem Christi adhuc in ista uita tenebantur, dispen-
 15 sationem testamenti ueteris nouique distinguens: sustinen-
 tiam, inquit, Iob audistis et finem domini uidistis,
 ne ideo patienter sustinerent temporalia mala, ut sibi hoc
 restitueretur quod recepisse Iob legimus. nam et ab illo uul-
 nere atque putredine saluus factus est et ei cuncta quae ami-
 20 serat dupla sunt restituta. ubi etiam commendata est
 resurrectionis fides. nam filii non in duplum, sed totidem
 redditi etiam illos quos amiserat resurrecturos significarunt.
 sic ipsi quoque illis prioribus iuncti a restitutione dupli non
 inuenirentur alieni. ut ergo non talem remunerationem spera-
 25 remus, quando mala temporalia pateremur, non ait: susti-
 nentiam et finem Iob audistis, sed ait: sustinentiam Iob
 audistis et finem domini uidistis, tamquam diceret:
 mala temporalia sicut Iob sustinete, sed pro hac sustinentia
 non temporalia sperate, quae illi aucta redierunt, sed aeterna
 30 potius, quae in domino praecesserunt. Iob ergo de illis
 patribus erat, qui exclamauerunt et salui facti sunt. cum

15 (et 26) Iac. 5, 11 18 cf. Iob. 42, 10 31 cf. Ps. 21, 5 sq.

7 dereliquit V 10 pro MV: post Q eadem MV: ea Q
 praedicatione Q: praedicationem V 23 sic MV: ut sic a ipsi
 Q: ipsis V 31 patribus Q: partibus V

enim dicit: ego autem, satis insinuat, qua salute illos saluos esse factos uelit intellegi, in qua ipse utique derelictus est, non quo illi a salute aeterna fuerint alieni, sed in occulto tunc erat quod in Christo fuerat reuelandum. in uetere quippe testamento uelamen est, quod tunc auferetur, cum ad Christum quisque inde transierit. quo crucifixo uelamen etiam templi scissum est, ut significaretur quod apostolus de uelamine ueteris testamenti dixit: quoniam in Christo euacuatur.

CCCXLII.

QVID AMANDVM SIT. EX LIBRO QVAESTIONVM LXXXIIII. 10

- 378 Quoniam quidem quidquid non uiuit non metuit, neque uita carendum quisquam persuaserit, ut metu etiam carere possimus, amandum est sine metu uiuere. sed rursus quia uita metu carens, si etiam intellegentia careat, non est appetenda, amandum est sine metu cum intellectu uiuere. idne solum, an amor quoque ipse amandus est? ita uero, quando sine hoc illa non amantur. sed si propter alia quae amanda sunt amor amatur, non recte amari dicitur. nihil enim aliud est amare quam per se ipsam rem aliquam appetere. num igitur per se ipsum amor appetendus est, cum, quando deficit, quod amatur, ea sit indubitata miseria? deinde cum amor motus quidam sit neque ullus sit motus nisi ad aliquid, cum quaerimus quid amandum sit, quid sit illud ad quod moueri oporteat, quaerimus. quare si amandus est amor, non utique omnis amandus est. est enim et turpis, quo animus se ipso inferiora sectatur, quae magis proprie cupiditas dicitur, omnium scilicet malorum radix. et ideo non amandum est quod ma-

1 Ps. 21, 7

6 cf. Matth. 27, 51

8 II Cor. 3, 14

5 auferetur Q: aufetur V 7 de uelamine Q: de uelamen V
 9 cap. CCCXLII MV: CCCXXXII Q; om. GP 11 quidem MV:
 om. Q 13 quia MV: qui Q 16 an MV: om. Q 17 aman-
 tur MV: amatur Q si MV: om. Q 18 amari MV: amare
 Q aliut Q 23 quod] quot Q 26 inferiorem Q

nenti et fruenti amorī auferri potest. cuius ergo rei amor
 amandus est nisi eius quae non potest deesse, dum amatur?
 id autem, quod nihil est aliud habere quam sicut noscendum
 est nosse. porro aurum et omne corpus non hoc est habere
 5 quod nosse: non itaque amandum est. et quoniam potest
 aliquid amari nec haberi non solum ex his quae amanda non
 sunt, ut pulchrum aliquod corpus, sed eorum etiam quae
 amanda sunt, ut beata uita, et rursus potest aliquid haberi
 nec amari, ut compedes: iure quaeritur, utrum possit quispiam
 10 id quod habere nihil est nisi nosse, non amare, cum habeat,
 id est nouerit. sed cum uideamus nonnullos non ob aliud
 uerbi gratia discernere numeros, nisi ut eadem disciplina pecuni-
 osi fiant aut hominibus placeant; quam cum didicerint, ad
 eundem finem referant, quem sibi, cum discerent, proposuerunt;
 15 neque ullam disciplinam aliud sit habere quam nosse:
 fieri potest, ut habeat quisque aliquid, quod habere hoc sit
 quod nosse, neque amet tamen, quamquam bonum, quod non
 amatur, nemo potest perfecte habere uel nosse. quis enim
 potest nosse, quantum sit bonum quo non fruitur? non autem
 20 fruitur, si non amat: nec habet igitur quod amandum est
 qui non amat, etiam si amare possit qui non habet. nemo
 igitur beatam uitam sicut noscenda est nouit et miser est,
 quoniam, si amanda est sicuti est, hoc est eam nosse quod
 habere.

25 Quae cum ita sint, quid est aliud beate uiuere nisi aeternum
 aliquid cognoscendum habere? aeternum est enim de quo solo
 recte fiditur, quod amanti auferri non potest; idque ipsum

3 cf. Retract. I, 26

1 amorī <i>MV</i> : amore <i>Q</i>	3 id <i>MV</i> : id est <i>Q</i>	4 aurum <i>Q</i> :
autem <i>MV</i>	5 amandum (<i>om.</i> est) <i>Q</i>	10 id <i>MV</i> : <i>om.</i> <i>Q</i>
habere <i>MV</i> : auere (<i>u in b corr.</i>) <i>Q</i>	11 non <i>MV</i> : <i>om.</i> <i>Q</i>	aliut
<i>Q</i>	12 discernere <i>MQV</i> : discere <i>a</i>	pecuniosi (<i>pe ex m corr.</i>
<i>m.</i> 1) <i>V</i>	14 eundem <i>MV</i> : eadem <i>Q</i>	referant <i>MQV</i> : referunt
<i>a</i>	15 ullam <i>MV</i> : illam <i>Q</i>	18 potest <i>MV</i> : <i>om.</i> <i>Q</i>
19 quo <i>Q</i> : quod <i>V</i>	21 etiam si <i>MV</i> : etiam <i>Q</i>	26 cognoscendum
<i>MQV</i> : cognoscendo <i>a</i>	27 recto (<i>o in e corr. m.</i> 1) <i>V</i>	

est quod nihil est aliud habere quam nosse. omnium enim rerum praestantissimum est quod aeternum est, et propterea id habere non possumus nisi ea re, qua praestantiores sumus, id est mente. quidquid autem mente habetur, noscendo habetur nullumque bonum perfecte noscitur, quod non perfecte amatur. 5 neque ut sola mens potest cognoscere, ita et amare sola potest. namque amor appetitus quidam est, et uidemus etiam ceteris animi partibus inesse appetitum, qui si menti rationique consentiat, in tali pace et tranquillitate uacabit mente contemplari quod aeternum est. ergo etiam ceteris suis partibus amare 10 animus debet hoc tam magnum quod mente noscendum est. et quoniam id quod amatur afficiat ex se amantem necesse est, fit, ut sic amatum quod aeternum est aeternitate animum afficiat. quocirca eadem uita beata, quae aeterna est. quid uero aeternum est, quod aeternitate afficiat animum, nisi deus? amor 15 autem rerum amandarum caritas uel dilectio melius dicitur. quare omnibus cogitationum uiribus considerandum est saluberrimum illud praeceptum: diliges dominum deum tuum in toto corde tuo et in tota anima tua et in tota mente tua, et illud quod ait dominus Iesus: haec est, 20 autem uita aeterna, ut cognoscant te solum uerum deum et quem misisti Iesum Christum.

CCCXLIII.

DE VERA DILECTIONE. EX LIBRIS DE TRINITATE VIII, T. VII.

379 Qui ergo amat homines, aut quia iusti sunt aut ut iusti 25 sint amare debet. sic enim et se ipsum amare debet, aut quia

18 Matth. 22, 37

20 Io. 17, 3

4 noscenda Q' 5 nullumque MV: nullum Q 6 mens] menens (corr. m. 1) V amare] amore V 8 consentiat Q: sentiat V 12 se MV: om. Q amante V 13 sic a: sit MQV 15 animam Q 17 est MV: om. Q 18 illud Q: illum V diligis Q 19 et in tota mente tua MV: om. Q 23 cap. CCCXLIII MV: CCCXXXIII Q; deest in GP 24 libris M V: libro Q VIII t. VII] XVIII. t. VII. MV octavo Q

iustus est aut ut iustus sit: sic enim diligit proximum tamquam se ipsum sine ullo periculo. qui enim aliter se diligit, iniuste se diligit, quoniam se ad hoc diligit, ut sit iniustus, ad hoc ergo, ut sit malus, ac per hoc iam non se diligit.
 5 qui enim diligit iniquitatem, odit animam suam.

Quapropter non est praecipue uidendum in hac quaestione, quae de trinitate nobis est et de cognoscendo deo, nisi quid sit uera dilectio, immo uero quid sit dilectio. ea quippe dilectio dicenda, quae uera est; alioquin cupiditas est. atque
 10 ita cupidi abusive dicuntur qui diligere, quemadmodum cupere abusive dicuntur qui diligunt. haec est autem uera dilectio, ut inhaerentes ueritati iuste uiuamus et ideo contemnamus omnia mortalia prae amore hominum, quo eos uolumus iuste uiuere. ita enim et mori pro fratribus utiliter parati esse
 15 poterimus, quod nos exemplo suo dominus Iesus Christus docuit. cum enim duo praecepta sint, in quibus tota lex pendet et prophetae, dilectio dei et dilectio proximi, non immerito plerumque scriptura pro utroque unum ponit, siue tantum dei, sicuti est illud: scimus, quia diligentibus
 20 deum omnia cooperantur in bonum, et iterum: quisquis autem diligit deum, hic cognitus est ab illo, et illud: quoniam caritas dei diffusa est in cordibus nostris per spiritum sanctum, qui datus est nobis, et alia multa — quia et qui diligit deum, consequens est, ut
 25 faciat quod praecipit deus, et in tantum diligit, in quantum

5 Ps. 10, 5 17 cf. Matth. 22, 37 sqq. 19 Rom. 8, 28
 20 I Cor. 8, 3 22 Rom. 5, 5

1 ut Q: quia *MV* 3 hoc] *om.* *Q* *pr.* 4 non iam *Q*
 6 in *Q*: ad *MV* 10 abusu(e) dicuntur *V* (*quae inclusi legi non possunt in V*) qui *MV*: *om.* *Q* 11 abusive] *b ex d corr.* *Q*
 q(ui) *V* 12 ueritati *M*: uerit(ati) *V* ueritat. *Q* (iuste uiuamus) *V* 13 prae am(ore homi)num *V* hominum] *om.* *Q*
 14 utiliter (uti a m. 2 in ras.) *M* 17 non immerito *Q*: non enim merito *M*erito *V* 19 ta(ntum dei sicu)ti *V* 20 coopera(ntur in bo)num *V* cooperantur *M* (*cf. tamen p. 913, 26*): cooperantib; *Q* 21 est *MV*: *om.* *Q* a(b ill)o *V* 25 quod *MV*: quae *Q* praecipit *QV*: praecepit *M*

facit. consequens ergo est, ut et proximum diligat, quia hoc praecipit deus — siue tantum proximi dilectionem scriptura commemorat, sicuti est illud: inuicem onera uestra portate, et sic adimplebitis legem Christi, et illud: omnis enim lex in uno sermone impletur, in eo quod scriptum est: diliges proximum tuum tamquam te ipsum, et in euangelio: omnia, quaecumque uultis ut faciant uobis homines bona, haec et uos facite illis; haec est enim lex et prophetarum. et pleraque alia reperimus in litteris sanctis, in quibus sola dilectio proximi ad perfectionem praecipi uidetur et taceri de dilectione dei, cum in utroque praecepto lex pendeat et prophetarum. sed et hoc ideo, quia et qui proximum diligit consequens est, ut ipsam praecipue dilectionem diligat; deus autem dilectio est, et qui manet in dilectione, in deo manet. consequens ergo est, ut praecipue deum diligat.

Quapropter qui quaerunt deum per istas potestates, quae mundo praesunt uel partibus mundi, auferuntur ab eo longaque iactantur, non interuallis locorum, sed diuersitate affectuum; exterius enim conantur ire et interiora sua deserunt, quibus interior est deus. itaque etiam si aliquam sanctam caelitem potestatem uel audierint uel utcumque cogitauerint, facta magis eius appetent, quae humana miratur infirmitas, non imitantur pietatem, qua diuina requies comparatur. malunt enim superbe hoc posse quod angelus, quam deuote hoc

3 Gal. 6, 2 4 Gal. 5, 14 7 Matth. 7, 12 14 I Io.
4, 16

1 ut et Q: ut te *MV* 2 proximi *MV*: proximum (*corr. m. 1*)
Q 6 diligis Q ipsum *M* 7 faciant *QV*: faciat *M*
9 repperimus Q 10 sanctis litteris Q sola *MV*: solet Q
proximi *MV*: proximum Q 11 taceri de dilectione Q: ad dilectionem *MV*
12 propheta Q 13 praecipue *MV*: om. Q 16 ut *MV*: om. Q
18 auferuntur Q 20 conantur Q: conatur *M*
V deserunt] deferunt Q serunt *MV* 21 aliqua *M* 22 potestatem *QV*: pestatem *M* inde a cogit(auerint) fol. 306 fere
toto desecto plurima desunt in V 23 appetent *MV*: appetunt Q

esse quod angelus. non enim sanctus quisquam potestate sua
gaudet, sed eius a quo habet posse quiddid congruenter
potest, et nouit potentius esse coniungi omnipotenti pia uolun-
tate, quam propria uoluntate posse quod contremescant qui
5 talia non possunt. itaque ipse dominus Iesus Christus talia
faciens, ut mirantes doceret ampliora et temporalibus insolitis
intentos atque suspensos ad aeterna atque interiora conuer-
teret: uenite, inquit, ad me, qui laboratis et onerati
estis, et ego uos reficiam; tollite iugum meum
10 super uos. et non dixit: discite a me quadriduanos mortuos
suscitare, sed ait: discite a me, quia mitis sum et
humilis corde. potentior est enim et iustior solidissima
humilitas quam uentosissima celsitudo. et ideo sequitur dicens:
et inuenietis requiem animabus uestris. dilectio
15 enim non inflatur, et: deus dilectio est, et: fideles
in dilectione adquiescunt illi, reuocati ab strepitu, qui
foris est, ad gaudia, silentia. ecce deus dilectio est,
et quid imus et currimus in sublimia caelorum et ima terra-
rum quaerentes eum qui est apud nos, si nos esse uelimus
20 apud eum?

CCCXLIII.

QVOD QVI FRATREM DILIGIT DEVM DILIGAT, QVIA AMAT ET
IPSAM DILECTIONEM, QVAE EX DEO EST ET DEVS EST. EX
LIBRO S. S. T. VIII.

25 Nemo dicat: „non noui quod diligam“. diligat fratrem et 380
diligat eandem dilectionem. magis enim nouit dilectionem,

8 Matth. 11, 28 sq.
Sap. 3, 9

14 I Cor. 13, 4

15 I Io. 4, 8

6 doceret *M*: duceret *Q* 7 suspensus *M* aeterna *Q*: in-
terna *M* 8 inquit *Q* et onerati estis *Q*: *om. M* 15 fi-
deles *M*: fides *Q* 17 ad *M*: *om. Q* 18 et quid imus *M*: ut
uidimus *Q* ut quid imus *a* curimus *Q* 19 apud nos *Q*
si nos *M*: *om. Q* 21 *cap. CCCXLIII M: CCCXXXIII Q*
22 quia *scripsi*: qui *MQ* 24 VIII *M: om. Q*

qua diligit, quam fratrem, quem diligit. ecce iam potest notio-
rem deum habere quam fratrem, plane notio-rem, quia prae-
sentio-rem, notio-rem, quia interio-rem, notio-rem, quia certio-rem.
amplectere dilectionem deum et dilectione amplectere deum.
ipsa est dilectio, quae bonos omnes angelos et omnes dei
seruos consociat uinculo sanctitatis, nosque et illos coniungit
inuicem nobis, subiungit sibi. quanto igitur saniores sumus
a tumore superbiae, tanto sumus dilectione pleniores. et quo
nisi deo plenus est qui plenus est dilectione? at enim cari-
tatem uideo et, quantum possum, eam mente conspicio et credo¹⁰
scripturae dicenti: quoniam deus caritas est, et qui
manet in caritate, in deo manet. sed cum eam uideo,
non in ea uideo trinitatem. immo uero uides trinitatem, si
caritatem uides. sed commonebo, si potero, ut uidere te uideas.
adsit tantum ipsa, ut moueamur caritate ad aliquod bonum,¹⁵
quia, cum diligimus caritatem, aliquid diligentem diligimus
propter hoc ipsum, quia diligit aliquid. ergo quid diligit
caritas, ut possit etiam ipsa caritas diligi? caritas enim non
est, quae nihil diligit. si autem se ipsa diligit, diligit aliquid
oportet, ut caritate se diligit. sicut enim uerbum indicat²⁰
aliquid, indicat etiam se ipsum; sed non se uerbum indicat,
nisi se aliquid indicare indicet: sic et caritas diligit quidem
se, sed nisi se aliquid diligentem diligit, non caritate se diligit.
quid ergo diligit caritas nisi quod caritate diligimus? id
autem, ut proximo proueamur, frater est. dilectionem autem²⁵
fraternam quantum commendat Iohannes apostolus, attendamus:
qui diligit, inquit, fratrem suum, in lumine manet

11 I Io. 4, 16

27 I Io. 2, 10

1 qua diligit QV: qua diligi M (et 2) notio-rem M: notio-rem
Q 2 plane M: plenae Q 5 omnes bonos Q 6 sanctitatis QV:
sci Ntutatis M 7 subiungit M: et subiungit Q 10 credo Q:
cedo M 13 in ea Q: in eam M 19 post quae nihil diligit
explicit V ipsa M: ipsam Q 24 quid M: quod Q nisi]
om. M; nisi nisi Q caritate M: caritati Q 25 autem ut M:
aut ut Q proueamur a: proueamur MQ 26 fraternam quantum
M: om. Q 27 inquit Q

et scandalum in eo non est. manifestum est, quod iustitiae perfectionem in fratris dilectione posuerit; nam in quo scandalum non est, utique perfectus est. et tamen uidetur dilectionem dei tacuisse. quod numquam faceret, nisi quia in ipsa fraterna
 5 dilectione uult intellegi deum. apertissime enim in eadem epistula paulo post ita dicit: dilectissimi, diligamus inuicem, quia dilectio ex deo est, et omnis, qui diligit, ex deo natus est et cognouit deum. qui non diligit, non cognouit deum, quia deus dilectio est.
 10 ista contextio satis aperteque declarat eandem ipsam fraternam dilectionem — nam fraterna dilectio est, qua diligimus inuicem — non solum ex deo sed etiam deum esse tanta auctoritate praedicari. cum ergo de dilectione diligimus fratrem, de deo diligimus fratrem nec fieri potest, ut eandem dilectionem non
 15 praecipue diligamus, qua fratrem diligimus. unde colligitur duo illa praecepta non esse posse sine inuicem. quoniam quippe deus dilectio est, deum certe diligit qui diligit dilectionem. dilectionem autem necesse est diligit qui diligit fratrem. et ideo, quod paulo post ait, non potest deum diligere,
 20 quem non uidet, qui fratrem, quem uidet, non diligit, quia haec illa causa est non uidendi deum, quod non diligit fratrem. qui enim non diligit fratrem, non est in dilectione, et qui non est in dilectione, non est in deo, quia deus dilectio est. porro qui non est in deo, non est in lumine, quia deus lumen
 25 est et tenebrae in eo non sunt ullae. qui ergo non est in lumine, quid mirum, si non uidet lumen, id est non uidet deum, quia in tenebris est? fratrem autem uidet humano uisu, quo uideri deus non potest. sed si eum quem uidet

6 I Io. 4, 7 sq.

19 I Io. 4, 20

24 I Io. 1, 5

2 perfectione *M* in fratris dilectione *Q*: *om.* *M* 4 nisi
Q: *om.* *M* ipsam fraternam dilectionem *M* 5 eadem *M*:
 edem *Q* 6 epistolam *M* 10 contextio *M*: contentio *Q*
 eandem *M*: eundem *Q* 11 qua *Q*: quia *M* 12 tanta *M*:
 tantum *Q* 13 dilectione *M*: dilectatione *Q* de deo — fratrem
Q: *om.* *M* 16 esse *M*: *om.* *Q* 19 quod *M*: *om.* *Q*
 22 qui enim — fratrem *M*: *om.* *Q* 26 est in lumine *M*: sunt in l.
Q 27 quia *Q*: qui *M* 28 quo uideri — uisu *M*: *om.* *Q*

VIII.

96

humano uisu spiritali caritate diligeret, uideret deum, qui est ipsa caritas, uisu interiore, quo uideri potest. itaque qui fratrem, quem uidet, non diligit, deum, quem propterea non uidet, quia deus dilectio est, qua caret qui fratrem non diligit, quomodo potest diligere? nec illa iam quaestio moueat, quantum caritatis fratri debeamus impendere, quantum deo. fratri enim quantum nobis ipsis; nos autem ipsos tanto magis diligimus, quanto magis diligimus deum.

CCCXLV.

QVOD EX EA FORMA, QVA DILIGITVR IVSTVS, DILIGATVR DEVS,¹⁰
QVIA NON POTEST EA QVAE DILECTIONEM EXCITAT FORMA
NON DILIGI, EADEMQVE EST DEVS, QVIA DEVS CARITAS
EST. EX LIBRO S. S. T. VIII.

381 Ex una igitur eademque caritate deum proximumque diligimus; sed deum propter deum, nos autem et proximum¹⁵ propter deum.

Quid enim est, quaeso, quod exardescimus, cum audimus et legimus: ecce nunc tempus acceptabile, ecce nunc dies salutis, nullam in quoquam dantes offensionem, ut non reprehendatur ministerium nostrum,²⁰ sed in omnibus commendantes nosmet ipsos ut dei ministros, in multa patientia, in tribulationibus, in necessitatibus, in angustiis, in plagis, in carceribus, in iactationibus, in laboribus, in uigiis,

12 I Io. 4, 8

18 II Cor. 6, 2—10

2 quo *M*: quod *Q* 4 qua *M*: quia *Q* 5 iam *M*: dum
Q 6 caritati (s ras.) *M* caritati *Q* fratri *a*: fratris *MQ*
post deo *add. a*: incomparabiliter plus quam nobis deo; *om. MQ*
7 quantum *Q*: quantam *M* tanto *Q*: quanto *M* 9 cap. CCCXLV
M: CCCXXXV *Q*; *deest in GP* 10 diligitur deus *Q* 11 ea
quae *M*: eaq; *Q* 15 nos autem—propter deum] *M^r supr. uers.*
17 quod *M*: quo *Q* 18 legimus *M^rQ*: diligimus *M^r* 19 ^{qu}quam
Q dante *Q* 24 iactationibus *M*: iactionibus *Q*

in ieiuniis, in castitate, in scientia, in longanimitate, in bonitate, in spiritu sancto, in caritate non ficta, in uerbo ueritatis, in uirtute dei, per arma iustitiae a dextris et sinistris, per gloriam et ignobilitatem, per infamiam et bonam famam; ut seductores et ueraces, ut qui ignoramur et cognoscimur, quasi morientes et ecce uiuimus, ut coerciti et non mortificati, ut tristes, semper autem gaudentes, sicut egeni, multos autem di-
 10 tantes, tamquam nihil habentes et omnia possidentes — quid est, quod accendimur in dilectione Pauli apostoli, cum ista legimus, nisi quod credimus eum ita uixisse? uiuendum tamen sic esse dei ministris non de aliquibus auditum credimus, sed intus apud nos, uel potius supra nos
 15 in ipsa ueritate conspiciamus. illum ergo quem sic uixisse credimus, ex hoc quod uidemus diligimus, et nisi hanc formam, quam semper stabilem atque incommutabilem cernimus, praecipue diligeremus, non ideo diligeremus illum, quia eius uitam, cum in carne uiueret, huic formae coaptatam et
 20 congruentem fuisse credimus et fide retinemus, sed nescio quomodo amplius et in ipsius formae caritatem excitamur per fidem, qua credimus uixisse sic aliquem, et spem, qua nos quoque ita posse uiuere, qui homines sumus, ex eo quod aliqui homines ita uixerunt minime desperamus, ut hoc et desideremus
 25 ardentius et fidentius precemur. ita et ipsam uitam facit nobis diligi formae illius dilectio, secundum quam uixisse creduntur, et illorum uita credita in eandem formam flagrantiorum excitat caritatem, ut quanto flagrantius diligimus deum, tanto certius

2 in bonitate *M*: om. *Q* 7 et ecce *M*²*Q*: ecce *M*¹ 9 gaudentes *Q*: gaudes *M* 11 quod *Q*: om. *M* 12 ita uixisse *M*: it auxisse *Q* 13 ministros *M* 17 quam *M*: quem *Q* 18 non ideo diligeremus *M*: om. *Q* 20 credimus *M*: om. *Q* et fide retinemus] fideretineremus *Q* et^m haeremus (in *add. m. 2*) *M* nestio *Q* 23 ex *Q*: lex *M* aliqui *a*: aliquid *MQ* 24 desperamus *M* desideremur *M* 25 ita et *M*: haec *Q* 27 flagrantiorum *Q*

sereniusque uideamus, quia in deo conspiciamus incommutabilem formam iustitiae, secundum quam hominem uiuere oportere indicamus. ualet ergo fides ad cognitionem et ad dilectionem dei, non tamquam omnino incogniti aut omnino non dilecti, sed quo cognoscatur manifestius et quo firmitus diligatur. 5

CCCXLVI.

DE AMANTE ET QVOD AMATVR ET AMORE. EX EODEM LIBRO
DE TRINITATE VIII. T. X.

- 382 Quid est autem dilectio uel caritas, quam tantopere scriptura diuina laudat et praedicat, nisi amor boni? amor autem ¹⁰ alicuius amantis est et amore aliquid amatur. ecce tria sunt: amans et quod amatur et amor. et quid ergo amor nisi quaedam uita duo aliqua copulans uel copulari appetens, amantem scilicet et quod amatur? et hoc etiam in extremis carnalibusque amoribus ita est. sed ut aliquid purius et liquidius hauriamus, ¹⁵ calcata carne ascendamus ad animum. quid amat animus in amico nisi animum? et illic igitur tria sunt: amans et quod amatur et amor.

CCCXLVII.

DE NVTRIENDA CARITATE. EX LIBRO QVAESTIONVM LXXXIIII. ²⁰

- 383 Caritatem uoco, qua amantur ea quae non sunt prae ipso amante contemnenda, id est quod aeternum est et quod amare

4 incogniti aut *M*: incognitia ut *Q* 6 cap. CCCXLVI *M*:
CCCXXXVI *Q*; deest in *GP* 9 tantopere *Q*: tanto p *M* 12 et
quid *M*: quid est *Q* 13 uita (a *ex* e *corr.*) *Q* 15 purius et
M: om. *Q* liquidius hauriamus *M*: ius auriamus *Q* 16 ani-
mum *M*: animus *Q* 19 cap. CCCXLVII *M*: CCCLVIII *P*
CCCLXV *G*; num. om. *Q* 20 quaestionum LXXXIIII *MQ*: s̄. s̄.
G II *P* 21 uoco *MQ*: uoco motum animi *GP* qua *M*:
quae *Q* quo *GP* non *MQ*: om. *GP* prae] quē *Q* ipsum
GP 22 amante] amante quae *P*

ipsum aeternum potest. deus igitur et animus, quo amatur, caritas proprie dicitur, purgatissima et consummata, si nihil aliud amatur; hanc et dilectionem dici placet. sed cum deus magis diligitur quam animus, ut malit homo eius esse quam
 5 suus, tunc uere animo summeque consulitur, consequenter et corpori, nobis id non curantibus aliquo appetitu satagente, sed tantum promta et oblata sumentibus. caritatis autem uenenum est spes adipiscendorum aut retinendorum temporalium. nutrimentum eius imminutio cupiditatis, perfectio nulla
 10 cupiditas. signum prouectus eius est imminutio timoris; signum perfectionis eius nullus timor, quia et radix est omnium malorum cupiditas, et consummata dilectio foris mittit timorem. quisquis igitur eam nutrire uult, instet minuendis cupiditatibus. est autem cupiditas amor
 15 adipiscendi aut optinendi temporalia. huius minuendae initium est deum timere, qui solus timeri sine amore non potest. in id ad sapientiam enim tenditur et nihil uerius eo quod dictum est: initium sapientiae timor domini. nemo est quippe, qui non magis dolorem fugiat quam appetat uoluptatem,
 20 quando quidem uidemus etiam immanissimas bestias a maximis uoluptatibus absterreri dolorum metu; quod cum in earum consuetudinem uerterit, domitae et mansuetae uocantur. quapropter quoniam inest homini ratio, quae cum seruit cupiditati peruersione miserabili, ut homines non timeantur,
 25 suggerit latere posse commissa et ad tegenda occulta peccata

11 I Tim. 6, 10

12 I Io. 4, 18

18 Eccli. 1, 14

2 propriae <i>MP</i>	4 mallit <i>G'P</i>	5 animo] animus <i>P</i>
consolitur <i>G'</i>	consolatur <i>P</i>	consequentur <i>G'</i>
<i>GP</i>	satagente] adaugente <i>G</i>	9 nutrimentum <i>Q</i>
torum <i>P</i>	eius <i>MQ</i> : eius est <i>GP</i>	perfectio] pfectio <i>P</i>
10 est eius <i>GP</i>	imminutio <i>M</i> : minutio <i>GPQ</i>	11 et radix
<i>MQ</i> : ut radix <i>G</i>	omnium malorum est <i>Q</i>	13 foris <i>M</i> : foras
<i>GQ</i>	mittit] mittitit <i>Q</i>	14 amor] amo <i>Q</i>
<i>GQ</i>	16 in id <i>GMQ</i> : om. <i>a</i>	17 enim <i>MQ</i> : om. <i>G</i>
absterrere <i>G</i>	earum <i>GM</i> : eam <i>Q</i>	22 uerteret <i>G</i>
<i>GQ</i> : seruet <i>M</i>	24 miserabili <i>GM</i> : mirabili <i>Q</i>	23 seruit
<i>M'</i>		25 ad] at

astutissimas fallacias comparat. eo fit, ut homines, quos non-
dum delectat pulchritudo uirtutis, nisi poenis a peccando
deterreantur, quae uerissime per sanctos et diuinos uiros
praedicantur, et quod celant hominibus, deo celari non posse
consentiant, difficilius domentur quam ferae. ut autem time- 5
atur deus, diuina prouidentia regi uniuersa persuadendum est,
non tam rationibus — quas qui potest inuenire, potest
etiam et pulchritudinem sentire uirtutis — quam exemplis
uel recentibus, si qua occurrunt, uel etiam de historia, et ea
maxime quae ipsa diuina prouidentia procurante siue in uetere 10
siue in nouo testamento excellentissimam auctoritatem religi-
onis accepit. simul autem agendum est et de poenis peccato-
rum et de praemiis recte factorum.

Iam uero cum aliqua non peccandi consuetudo quod one-
rosus putabatur facile esse persuaserit, incipiat gustari dulcedo 15
pietatis et commendari pulchritudo uirtutis, ut caritatis libertas
prae seruitute timoris emineat. tunc iam persuadendum est
fidelibus praecedentibus regenerationis sacramentis, quae neces-
se est plurimum moueant, quid intersit inter duos homines,
ueterem et nouum, exteriorem et interiorem, terrenum et cae- 20
lestem, id est inter eum qui bona carnalia et temporalia, et
eum qui spiritalia et aeterna sectatur, monendumque, ne peri-
tura beneficia et transeuntia expectentur a deo, quibus etiam

1 eo *MQ*: quo *G* nondum *MQ*: mundum *G* 2 uirtutes
*G*¹ 4 celari *M*: celare *GQ* 5 domantur *Q*¹ 7 inuenire
M: inire *G* inuenire, potest] *om.* *Q* 9 uel etiam *scripsi*:
etiam uel *M* uel *GQ* ^{hy}storia (hy *add. m. 2*) *G* et ea *M*: et
GQ 10 maximae *Q* diuina *GQ*: dina *M* ueteri *G*
11 noua *Q* excellentissimam *MQ*: excelsissimam *G* 14 aliqua
non *GMQ*²: aliquando *Q*¹ peccandi *GM*: de peccando *Q*
15 persuaserit *MQ*²: persuaseret *G*¹ persuaderet *G*² p̄uaserit *Q*¹ gustaⁿ
(ri *add. m. 2*) *M* gustare *G* 17 prae *MQ*: pro *G* seruitute
timoris *GM*: seruitu temoris *Q* iam *M*: ia *Q* etiam *G* 18 regene-
rationes *G*¹ regenerationibus *Q* 19 moueant *GQ*: moneant *M*
20 exteriorem] et exteriorem *G* 21 carnalia *MQ*: et carnalia *G*
22 monendumque] morendumque *Q* ne] nec *Q* 23 et] ut (?)
*M*¹

pravi homines abundare possunt, sed firma et sempiterna, pro quibus accipiendis omnia, quae in hoc mundo bona putantur et mala, penitus contemnenda sunt. hic praestantissimum illud et unicum exemplum dominici hominis proponendum est, qui cum se tot miraculis tantam rerum potestatem habere monstraret, et ea spreuit quae magna bona, et ea sustinuit quae magna mala imperiti putant. quos mores et disciplinam ne tanto minus quisquam aggredi audeat, quanto illud magis honorat, et de pollicitationibus atque hortationibus eius et de imitantium multitudine apostolorum, martyrum sanctorumque innumerabilium, quam non sint illa desperanda, ostendendum est.

At ubi fuerint carnalium uoluptatum inlecebrae superatae, cauendum est, ne subrepat atque succedat cupiditas placendi hominibus aut per aliqua facta mirabilia aut per difficilem continentiam siue patientiam aut per aliquam largitionem aut nomine scientiae uel eloquentiae. in eo genere est et cupiditas honoris. contra quae omnia proferantur ea quae scripta sunt de laude caritatis et de inanitate iactantiae doceaturque, quam sit pudendum eis placere uelle quos nolles imitari. aut enim boni non sunt et nihil magnum est a malis laudari, aut boni sunt et eos oportet imitari. sed qui boni sunt, uirtute boni sunt. uirtus autem non appetit quod in aliorum hominum potestate est. qui ergo imitatur bonos, nullius hominis appetit laudem; qui malos, non dignus est laude. si autem placere hominibus ideo uis, ut eis prosis ad diligendum deum, non iam hoc, sed aliud cupis. qui autem placere cupit,

1 prau] *eras. in Q; parui G¹ habundare G 3 contemnenda Q hic MQ: his G 4 dominici hominis M: domini GQ*
 5 tantum *G¹Q 8 audeat GQ: audeant M quanto illud GQ: quantum illum M 9 hortationibus Q honorationibus G de imitantium M: imitantium G de imitantia Q 10 multitudine G: multitudinem M a multitudine Q 11 desperanda GM ostendum (den add. m. 2) G 12 at] ad Q superatae GM: supante Q 13 atque] que G 16 nominae G est] om. G¹ 19 putendum G¹ uelle GM: uellet Q nolles MQ: nolis G 23 imitantur M*
 24 qui MQ: quia G malos Q: malus GM 26 cupis GM: cupit Q cupit GM: om. Q

necessarium adhuc habet timorem, primum, ne occulte peccando inter hypocritas a domino computetur, deinde, si benefactis placere appetit, ne hanc mercedem aucupans perdat quod daturus est deus.

Sed deuicta ista cupiditate cauenda superbia est. difficile est enim, ut dignetur consociari hominibus qui eis non placere desiderat et plenum se uirtutibus putat. itaque adhuc necessarius est timor, ne illud etiam quod uidetur habere auferatur ab eo et manibus ac pedibus ligatis mittatur in tenebras exteriores. quapropter dei timor non solum inchoat, sed etiam perficit sapientem; est autem qui summe diligit deum et proximum tamquam se ipsum. quae autem in hoc itinere pericula difficultatesque metuendae sint et quibus remediis uti oporteat, alia quaestio est.

CCCXLVIII.

15

SERMO DE LAVDE CARITATIS.

384 Diuinarum scripturarum multiplicem abundantiam latissimamque doctrinam sine ullo errore comprehendit et sine ullo labore custodit cuius cor plenum est caritate dicente apostolo: plenitudo autem legis caritas, et alio loco: finis autem praecepti est caritas de corde puro et conscientia bona et fide non ficta. quid est autem praecepti finis nisi praecepti adimpletio? et quid est praecepti

8 cf. Matth. 25, 29

9 cf. Matth. 22, 13

20 Rom. 13, 10

I Tim. 1, 5

1 ne] nec G 2 ypocritas Q computemur Q 6 non
placere M: placere iam non GQ 7 uirtutibus G¹M: uirtus Q¹
uirtutis G¹Q¹ 10 (qua)propter dei timor non] om. Q inchoat Q
11 est M: is est GQ 12 ipso Q 14 oporteat M: oporteat G
oportet Q 15 cap. CCCXLVIII M: CCCLXVI G; num. om. Q
16 sermo M: incipit sermo (sermo Q) GQ 17 *** multiplicem
(quod (?) ras.) Q habundantiam GP 18 comprehendat G
20 autem MQ: om. G 22 quid GMP: quis Q 23 nisi praecepti] nisi praeceptis P nisi praecepit Q

adimpletio nisi legis plenitudo? quod ergo ibi dixit: plenitudo legis caritas, hoc etiam hic dixit: finis praecepti est caritas. nec dubitari ullo modo potest, quod templum dei sit homo, in quo habitat caritas. dicit enim et Iohannes: 5 deus caritas est. haec autem dicentes apostoli et nobis caritatis excellentiam commendantes non utique aliud nisi quod comederant ructuare potuerunt. ipse quippe dominus pascens eos uerbo salutis, uerbo caritatis, quod est ipse panis uiuus, qui de caelo descendit: mandatum, inquit, nouum 10 do uobis, ut uos inuicem diligatis, et iterum: in hoc scient omnes, quia discipuli mei estis, si uos inuicem dilexeritis. ille enim qui uenit per crucis irrisionem carnis perimere corruptionem et uetustatem uinculi mortis nostrae suae mortis nouitate dissoluere, mandato nouo fecit 15 hominem nouum. res enim uetus erat, ut homo moreretur. quod ne semper ualeret in homine, res noua facta est, ut deus moreretur. sed quia in carne mortuus est, non in diuinitate, per sempiternam uitam diuinitatis non permisit esse sempiternum interitum carnis. itaque, sicut dicit apostolus, mortuus 20 est propter delicta nostra et resurrexit propter iustificationem nostram. qui ergo contra mortis uetustatem attulit uitae nouitatem, ipse contra uetus peccatum opponit nouum mandatum. quapropter quisquis uetus peccatum uis extinguere, mandato nouo extingue cupiditatem et 25 amplectere caritatem. sicut enim radix omnium malorum cupiditas, ita radix omnium bonorum caritas.

Totam latitudinem et magnitudinem diuinorum eloquiorum

5 I Io. 4, 8

9 Io. 13, 34

10 Io. 13, 35

19 Rom. 4, 25

1 adimpletio nisi *GM*: adimpletionis *Q* 3 potest *GM*: potest
homo *Q* 6 excellentiae. *Q* 7 ructare (u *ras.*) *M* ructare *Q*
eructure *G* 8 ipse *GM*: om. *Q* 9 inquit *Q* 12 enim *M*
Q: ergo *G* 13 perimere *GM*: perhibere *Q* 15 moreretur (o *ex*
i corr.) *G* 16 homines *G*¹ 17 moriretur *G* carne (om. in)
Q 22 diuinitate (in *ras.*) *Q* 20 resurrexit *GM*: resurrexit a
mortuis *Q* 24 cupiditate *Q* 25 amplectere (re *add. m. 2*) *G*
malorum—omnium] om. *G* 27 latitudinem et magnitudinem *M*:
magnitudinem et latitudinem (altitudinem *G*) *GQ*

secura possidet caritas, qua deum proximumque diligimus. docet enim nos caelestis unus magister et dicit: diliges dominum deum tuum ex toto corde tuo et ex tota anima tua et ex tota mente tua; et diliges proximum tuum tamquam te ipsum: in his duobus praeceptis tota lex pendet et prophetae. si ergo non uacat omnes paginas sanctas perscrutari, omnia inuolucra sermonum euoluere, omnia scripturarum secreta penetrare, tene caritatem, ubi pendent omnia: ita tenebis quod ibi didicisti, tenebis etiam quod nondum didicisti. si enim nosti caritatem, aliquid nosti, unde et illud pendet quod forte non nosti: et in eo quod in scripturis intellegis caritas patet et in eo quod non intellegis caritas latet. ille ita optinet et quod patet et quod latet in diuinis sermonibus qui caritatem tenet in moribus.

Quapropter, fratres, sectamini caritatem, dulce ac salubre uinculum mentium, sine qua diues pauper est et in qua pauper diues est. haec in aduersitatibus tolerat, in prosperitatibus temperat, in duris passionibus fortis, in bonis operibus hilaris, in temptatione tutissima, in hospitalitate latissima, inter ueros fratres laetissima, inter falsos patientissima, in Abel sacrificio grata, in Noe per diluuium secunda, in Abrahae peregrinatione fidelissima, in Mose inter iniurias lenissima, in Dauid tribulationibus mansuetissima, in tribus pueris blandos ignes innocenter exspectat, in Macchabaeis saeuos ignes fortiter tolerat. casta in Susanna erga

2 Matth. 22, 37 sqq.

1 possidet <i>G</i> ¹	qua <i>GM</i> : quia <i>Q</i>	2 diligis <i>M</i>	4 diligis
<i>Q</i> 7 pagines <i>Q</i>	8 euoluere <i>GM</i> : euolare <i>Q</i>	tene] tenet	
<i>Q</i> caritate <i>Q</i>	9 pendet <i>Q</i>	dedicisti <i>M pr.</i>	11 in eo
<i>GQ</i> : ideo <i>M</i>	12 scripturis (om. in) <i>Q</i>	patet <i>GM</i> ¹ <i>Q</i> : latet	
<i>M</i> ² et in eo—latet <i>G</i> : om. <i>MQ</i>	13 ita <i>M</i> : itaque <i>GQ</i>		
optinet <i>M</i> : tenet <i>GQ</i>	15 caritate <i>M</i>	dulce ac <i>MQ</i> : dulcite	
<i>G</i> 17 tollerat <i>Q</i>	19 hospitalitate] hospitare <i>M</i>	latissima	
<i>G</i> ² <i>MQ</i> : letissima <i>G</i> ¹	ueros] uiros <i>M</i>	20 laetissima] latissima	
<i>Q</i> habet <i>Q</i>	21 noë <i>Q</i>	habrahae <i>Q</i>	peregrinationem
<i>Q</i> 22 moysen <i>G</i>	lenissima <i>GQ</i> : laetissima <i>M</i>	23 blan-	
dos <i>Q</i> : blandus <i>GM</i>	ignis <i>G</i>	exspectat <i>M</i> : spectat <i>GQ</i>	
24 machabeis <i>G</i>	saeuus <i>G</i>	ignes <i>M</i> : igne <i>Q</i> ignis <i>G</i>	

uirum, in Anna post uirum, in Maria praeter uirum, libera in Paulo ad arguendum, humilis in Petro ad oboediendum, humana in christianis ad confitendum, diuina in Christo ad ignoscendum. sed quid ego de caritate maius aut uberius possum dicere, quam quas per os apostoli laudes eius intonat dominus supereminentem uiam demonstrantis atque dicentis: si linguis hominum loquar et angelorum, caritatem autem non habeam, factus sum aeramentum sonans aut cymbalum tinians. et si habuero prophetiam et sciero omnia sacramenta et omnem scientiam, et si habuero omnem fidem, ita ut montes transferam, caritatem autem non habeam, nihil mihi prodest. caritas magnanima est, caritas benigna est; caritas non aemulatur, non agit perperam, non inflatur, non dehonestatur, non quaerit quae sua sunt, non irritatur, non cogitat malum, non gaudet super iniquitatem, congaudet autem ueritati, omnia tolerat, omnia credit, omnia sperat, omnia suffert. caritas numquam cadit. quanta est ista? anima litterarum, prophetiae uirtus, sacramentorum salus, scientiae solidamentum, fidei fructus, diuitiae pauperum, uita morientium. quid tam magnanimum quam pro impiis mori? quid tam benignum quam et inimicos diligere? sola est, quam felicitas aliena non premit, quia non aemulatur; sola est, quam felicitas sua non extollit, quia non inflatur; sola est, quam conscientia mala non pungit, quia non agit perperam. inter obprobria securae est, inter odia benefica est, inter iras placida est, inter insidias innocens, inter iniquitates gemens, in ueritate respirans. quid illa fortius non ad retribuendas, sed ad non

6 I Cor. 13, 1—8

1 praeter <i>MQ</i> : propter <i>G</i>	2 humanum <i>Q</i>	5 quam quas
a: quam <i>GMQ</i>	6 uia <i>Q</i>	9 cymbalum <i>G</i>
et si <i>MQ</i> : si <i>G</i>	prophetiam <i>M</i> ¹ in <i>ras</i> .	13 tinians <i>GQ</i>
<i>MQ</i> : benigna (<i>om.</i> caritas) <i>G</i>	19 ista <i>GM</i> : in ista <i>Q</i>	21 caritas benigna
perorum <i>G</i>	23 sola est quam — aemulatur <i>M</i> : <i>om.</i> <i>GQ</i>	24 pau-
mit <i>M</i>	25 conscientia] conscienci <i>Q</i>	27 benefica <i>G</i>
(<i>om.</i> ad) <i>Q</i>		29 sed

curandas iniurias? quid illa fidelius non uanitati, sed aeterni-
tati? nam ideo tolerat in praesenti uita, quia credit omnia
de futura uita, et suffert omnia, quae hic immittuntur, quia
sperat omnia, quae ibi promittuntur: merito numquam cadit.
ergo sectamini caritatem et eam sancte cogitantes afferte
fructum iustitiae, et quidquid uberius, quam ego dicere potui,
uos inueneritis in eius laudibus, appareat in uestris moribus.
oportet enim, ut senilis sermo non solum sit grauis sed etiam
breuis.

1 curandas (corr. m. 1) *G* uanitate *G* aeternitate *GQ*¹
2 tolerat *M*: tolerat omnia *GQ* 3 imittuntur *M* immituntur
Q 5 afferte *MQ*: afficite *G* 7 inueneretis *M* eius *GQ*:
cuius (in ras.) *M* uestris *GM*: uestri *Q* 8 sit] sic *M*¹
9 breuis] b. gla est dō oīpi benedicto amen. EXPLICIT EXCERPTA DE
LIBRIS BEATI AVRELI AVGVSTINI EPISCOPI HYPPONIENSIS. BENEDICTVS
/////// QVI ADIVVAT IN OMNIB: *M* EXPLICIT LIBER *G* expict *Q*

I. INDEX SCRIPTORVM.

a) Loci scripturae sacrae.

Genesis	1, 1 . . . 139, 20; 141, 8; 142, 16. 19; 143, 22; 147, 14. 21; 152, 24; 153, 1; 744, 10; 1021, 27	Genesis	2, 15 874, 6 2, 16 sq. . . 196, 2; 211, 5 2, 17 . . . 280, 9; 283, 27; 919, 17 2, 21 529, 20 2, 22 . . . 250, 4; 530, 1 2, 23 1066, 25 2, 24 . . . 139, 17; 1011, 6; 1045, 26 3, 1 977, 9 3, 5 . . . 555, 14; 712, 15 3, 7 sqq. 774, 18 3, 8 212, 15 3, 12 . . . 224, 10; 713, 21 3, 13 . . . 224, 12; 713, 20 3, 16 259, 18 3, 19 . . . 68, 24; 479, 27; 481, 2 3, 21 308, 12 3, 22 . . . 10, 8; 221, 9. 12. 20 3, 22 sq. 222, 1. 6 3, 24 222, 20. 24 4, 6 257, 18 4, 6 sq. 255, 23 4, 7 . . . 10, 31; 258, 3. 6. 21; 255, 11; 259, 10 4, 9 sq. 251, 10. 18 4, 11 sq. 251. 25; 252, 13; 253, 20 4, 13 sq. 253, 26 4, 15 . . . 10, 29; 251, 2; 254, 21 5, 27 213, 4 6, 3 343, 11 6, 4 213, 12 6, 6 sq. 215, 10 6, 7 . . . 31, 22; 1039, 2
	1, 2 . . . 140, 14. 19. 24; 144, 28; 145, 6. 22; 146, 5. 24; 231, 1; 343, 10 1, 2 sq. 445, 11 1, 3 . . . 141, 1; 142, 17. 22; 144, 27 1, 3 sq. . . . 145, 12; 146, 21. 25 1, 4 155, 25 1, 5 151, 4 1, 5 sqq. 447, 20 1, 12 197, 6 1, 14 84, 21 1, 20 628, 13 1, 20 sqq. 92, 3 1, 20—26 189, 17 1, 24 . . . 628, 14; 763, 17 1, 25 229, 26 1, 26 . . . 221, 17; 729, 20; 1041, 7; 1043, 21 1, 27 . . . 250, 1; 778, 16 1, 31 . . . 155, 26; 196, 10; 437, 11; 1042, 10 2, 1 sq. 249, 17 2, 1 sqq. 227, 10 2, 2 437, 11 2, 2 sq. 555, 6 2, 3 436, 26 2, 7 . . . 227, 24; 481, 8; 1060, 17; 1064, 24 2, 8 sq. 873, 19 2, 9 874, 1		

Genesis	6, 9	216, 4
	6, 14. 22	684, 17
	6, 15	214, 17; 216, 24
	6, 16	217, 17
	7, 2	648, 15
	7, 4	260, 16
	7, 7	599, 22
	7, 8 sq.	324, 18
	7, 20	262, 4
	7, 21 sq.	628, 23
	8, 4. 14	261, 12
	8, 6 sqq.	262, 12
	8, 11	827, 22
	8, 20	263, 13
	8, 21	13, 3; 325, 6. 8
	9, 1 sqq.	264, 1
	9, 2 sq.	69, 20
	9, 5	13, 5; 325, 19. 21
	9, 6	323, 9
	9, 12	263, 13
	9, 20 sqq.	264, 11
	9, 25	326, 2
	9, 26	265, 10
	9, 27	265, 16
	10, 20	874, 13
	10, 31 sq.	874, 16
	11, 1	13, 9; 326, 10. 12; 874, 21
	11, 1—9	822, 22
	11, 7	141, 22
	12, 1 sqq.	265, 23
	12, 12. 14	326, 23
	15, 10	675, 18
	15, 13	360, 8. 21; 361, 5
	17, 5	924, 23
	17, 8	13, 13; 327, 21. 24
	17, 10 sqq.	237, 10
	17, 12	288, 6
	18, 9	328, 21. 24
	18, 19	13, 15
	18, 21	13, 17; 329, 7. 10
	18, 32	330, 2. 16
	19, 8	331, 4
	19, 24	875, 10
	20, 2	297, 18
	20, 6	13, 23; 331, 17. 19
	20, 7	332, 2
	21, 10	663, 3; 867, 2
	21, 12	360, 13
	22, 1	13, 26; 332, 7. 10
	22, 6	266, 5
	22, 12	13, 28; 333, 2. 5; 743, 2
	22, 13	804, 3
	22, 14	333, 11
	22, 18	518, 7

Genesis	24, 2	344, 12
	24, 3	333, 18
	24, 14	334, 10
	24, 49	344, 21
	25, 26	630, 10
	25, 34	69, 23; 589, 3
	27	73, 4
	27, 6 sqq.	607, 23
	27, 9	339, 3
	27, 18 sq.	609, 24
	28, 11	804, 2
	28, 11 sqq.	267, 5
	28, 16 sq.	335, 10. 11
	28, 17	14, 1
	28, 18	335, 20
	29, 17	300, 11
	29, 26	301, 22
	29, 27	301, 15
	29, 30	300, 16
	30, 1	304, 11
	30, 41	93, 27
	32, 24 sqq.	266, 9
	32, 26	336, 6
	34, 8	338, 27
	35, 13—15	337, 4
	35, 26	337, 18; 339, 9
	37, 20 sqq.	268, 23
	37, 35	14, 10; 339, 14
	38, 7	306, 3
	38, 18	305, 16
	39, 7—12	986, 24
	41, 18 sqq.	962, 7
	41, 38	343, 7
	42, 1	389, 25
	42, 7 sqq.	608, 28
	46, 15	343, 16; 344, 2
	46, 26	1066, 18; 1067, 1. 18. 20
	47, 29	14, 17; 344, 6. 9
	48 et 49	73, 6
	49, 10	309, 21
	49, 33	14, 20; 346, 6. 9
	50, 3	347, 4; 349, 5
	50, 10	348, 19

Exodus	1, 17 sqq.	616, 11
	2, 13	394, 1
	3, 14	733, 20
	3, 22	844, 13
	4, 2 sqq.	269, 4
	4, 3	763, 19
	4, 21	918, 9
	4, 24	14, 25
	4, 24 sq.	349, 9. 12
	7, 3	14, 27; 351, 5. 7
		918, 9

xodus	7, 10 sq.	221, 2
	7, 10 sqq.	366, 10
	7, 11	1047, 15
	7, 12	352, 18. 22
	7, 20	367, 7
	8, 6	368, 6
	8, 7	354, 5
	8, 15	354, 20
	8, 17	370, 13
	8, 19	91, 2; 96, 15; 379, 26; 442, 14. 19
	8, 24	370, 20
	8, 32	918, 13
	9, 6	371, 1
	9, 10	372, 5
	9, 16	15, 1; 356, 4. 7
	9, 23 sqq.	372, 16
	10, 1	15, 3; 357, 5. 7; 918, 9
	10, 12 sq.	373, 19
	10, 19 sq.	15, 5; 357, 19. 21
	10, 22	373, 25
	11, 1 sq.	358, 8
	11, 9	15, 9; 358, 19. 21
	12, 5	1022, 9
	12, 8	1022, 9
	12, 14	15, 11; 359, 7. 9
	12, 15	240, 23
	12, 29	374, 12
	12, 35	844, 13
	12, 37	360, 1
	12, 46	271, 18
	15, 23 sqq.	270, 21
	15, 25	804, 1
	17, 1	270, 16
	17, 6	506, 13
	17, 8 sqq.	271, 5
	19, 1	322, 3; 441, 28
	20.	271, 21
	20, 1—17.	361, 19; 362, 4. 11. 15. 21; 363, 2. 8. 15; 364, 2; 365. 18. 25
	20, 3	367, 5; 378, 19
	20, 5	32, 28; 1078, 11. 19. 25; 1079, 21
	20, 7	367, 20; 378, 22
	20, 8	369, 20
	20, 12	370, 19; 380, 10. 14; 386, 8
	20, 12 sq.	1022, 3. 18
	20, 12 sqq.	301, 6; 380, 24
	20, 13	370, 25; 386, 10. 19; 387, 5
	20, 14	372, 15; 386, 12

Exodus	20, 15	372, 4; 386, 11
	20, 16	373, 18; 386, 14
	20, 17	120, 18; 237, 9; 373, 24; 374, 9; 386, 15. 19; 387, 7; 911, 23; 940, 15; 944, 11
	20, 18	15, 25; 389, 17. 19; 390, 1
	20, 19	401, 27
	20, 23	390, 19
	21, 2. 6	1022, 15
	21, 24	12, 6; 291, 2. 5. 21; 491, 16
	23, 15	428, 2
	23, 19	15, 27; 391, 2. 5; 392, 17. 23
	24, 18	828, 9
	25, 17	393, 11
	25, 18	961, 27
	28, 43	159, 25
	31, 18	272, 1; 322, 3; 380, 20; 400, 25; 441, 28
	32, 15 sq.	401, 1
	32, 27 sq.	658, 6
	32, 27 sqq.	315, 24
	33, 14	15. 30
	33, 14—23	394, 17. 20; 395, 19. 28; 396, 5. 19; 397, 14; 398, 8. 14. 22; 399, 6
	33, 19	293, 19
	34, 1	400, 5. 21
	34, 27 sq.	400, 16
	34, 28	347, 7; 440, 14; 828, 9
Leuiticus	12, 3	957, 19
	15, 19	1009, 3
	16, 6	511, 20
	16, 34	159, 25
	19, 18	810, 17
	23, 34	241, 9
Numeri	26, 12	552, 3
	6, 6	1067, 13
	11	70, 2
	11, 17	765, 14
	13, 24	272, 15
	14, 14	270, 20
	14, 29 sqq.	1073, 27
	15, 24 sqq.	1075, 21
	15, 30	32, 23
	15, 30 sq.	1076, 14. 17. 1077, 20
	16, 31 sq.	658, 7

Numeri	16, 33	339, 23	Regnorum I	21, 6	274, 12	
	17, 8	763, 13		21, 13	609, 1	
	19, 11	1009, 11		28, 7 sqq.	959, 19	
	21, 6 sqq.	1012, 10		28, 14—20	834, 7	
	21, 8 sq.	271, 7		28, 19	963, 10	
	21, 9	284, 1		II	11	312, 15
	22, 28	220, 28			12, 13.	1072, 4; 1073, 2
	Deuteronomium					22, 1—51
5, 12		1022, 8	III	23, 15 sqq.	69, 24	
5, 14		555, 22		8, 46	45, 15	
6, 5		129, 19; 132, 15; 810, 17; 944, 12; 950, 19		10, 14—23	847, 1	
6, 13		726, 23; 727, 2	11, 1 sqq.	314, 19		
6, 16		298, 7; 334, 20	11, 4	224, 12		
13, 1—3		834, 6	12, 16. 20	274, 15		
13, 3		332, 16; 407, 24; 560, 9; 986, 3. 11; 1062, 18	12, 28.	626, 24		
18, 13		951, 17	17, 6	69, 21; 274, 20		
21, 23		11, 26; 279, 2; 281, 2; 282, 3. 12; 283, 19	17, 9 sqq.	274, 25		
22, 10		242, 1	19, 8	347, 7; 440, 15; 828, 9		
22, 11		241, 16	IIII	21, 13	608, 21	
23, 17		951, 18		2, 11	482, 18	
24, 16. 32, 27; 1078, 10. 14				2, 23 sq.	275, 6	
25, 4		826, 16		4, 29 sqq.	275, 8	
25, 5		530, 9	5, 26.	544, 9; 545, 11		
25, 5 sqq.		319, 8; 320, 6	6, 4 sqq.	275, 15		
28, 66		11, 28; 284, 20; 285, 16; 286, 3	22, 20	971, 24		
34, 5		964, 14	Paralipomenon			
Iosua		2, 1		616, 12	I 12, 18	930, 16
		2, 18	272, 19	Esra	1, 1 sqq.	277, 4
		3	272, 13		Tobias	2, 1
	6, 3 sq.	359, 20	4	73, 2		
	6, 7 sqq.	273, 3	4, 15	27, 26; 119, 2; 857, 23; 858, 5		
	6, 19	433, 6	4, 16	387, 14. 27		
	6, 24 sq.	616, 12	Iobus	1 et 2	91, 15	
	10, 13	85, 22		1, 1—3	600, 3	
	23, 6	1073, 28		1, 11	960, 3; 986, 27	
	Iudicum	4, 21		273, 21	1, 22	163, 3
6, 17 sq.		335, 1		2, 5	608, 19	
6, 37 sqq.		274, 2		2, 9	163, 13	
9, 8 sqq.		607, 5	7, 1	64, 17; 70, 23; 98, 2		
14, 6		273, 14	7, 15	625, 10		
14, 8	273, 18	14, 5	1070, 22			
Regnorum I	2, 27 sqq.	274, 8	16, 2	163, 4		
	10, 10	659, 21	16, 17	953, 2		
	10, 26	930, 16	19, 26	547, 18. 23		
	16, 1 sqq.	274, 9	25, 4 sqq.	162, 20		
	Regnorum II			28, 28	42, 15	
		21, 6	274, 12	29, 14	44, 12	
21, 13		609, 1	38, 7	153, 30		
28, 7 sqq.		959, 19	42, 5 sq.	546, 21		
28, 14—20		834, 7	42, 10	1081, 18		
28, 19		963, 10				
II 11		312, 15				
12, 13.		1072, 4; 1073, 2				
22, 1—51		443, 19				
23, 15 sqq.		69, 24				
Regnorum III	8, 46	45, 15				
	10, 14—23	847, 1				
	11, 1 sqq.	314, 19				
	11, 4	224, 12				
	12, 16. 20	274, 15				
	12, 28.	626, 24				
	17, 6	69, 21; 274, 20				
	17, 9 sqq.	274, 25				
	19, 8	347, 7; 440, 15; 828, 9				
	21, 13	608, 21				
Regnorum IIII	2, 11	482, 18				
	2, 23 sq.	275, 6				
	4, 29 sqq.	275, 8				
	5, 26.	544, 9; 545, 11				
	6, 4 sqq.	275, 15				
	22, 20	971, 24				
	Regnorum V					

Psalmi	1, 4	876, 20
	2, 2	577, 4
	2, 11	66, 21
	3, 5	182, 10
	3, 9	765, 2
	4, 5	316, 4
	5, 4	733, 27
	5, 7	365, 28
	5, 18	862, 17
	6 et 11	438, 24
	6, 8	774, 18
	9, 6	159, 4. 8
	10, 2	432, 15
	10, 5	812, 1; 1085, 5
	11, 3	869, 18
	11, 7	443, 15
	11, 8 sq.	169, 20
	13, 1	928, 16; 1027, 6
	14, 1 sq.	99, 26; 951, 29
	15, 10.	341, 24;
		1059, 26
	15, 11.	734, 12; 735, 12
	16, 2	802, 11
	17, 24.	952, 2
	17, 32.	83, 11
	17, 35.	385, 13
	17, 44.	311, 19; 613, 2
	17, 46.	836, 19
	18, 4 sq.	869, 13
	18, 6	744, 11
	18, 7	317, 11
	18, 10.	696, 21; 701, 5;
		990, 3
	18, 13.	175, 9
	18, 13 sq.	84, 13
	19, 9	631, 5
	21, 1	99, 11
	21, 5 sq.	1081, 31
	21, 7	1082, 1
	21, 27.	82, 4; 701, 12;
		705, 6
	23, 3 sq.	954, 20
	24, 9	272, 9
	24, 10.	344, 19; 356, 1
	24, 15.	73, 17
	24, 17.	939, 12; 942, 19
	25, 2	57, 6
	25, 2 sq.	355, 21
	25, 3	74, 12
	26, 4	738, 26; 754, 18
	26, 9	910, 6
	26, 18.	871, 15
	28, 10.	1004, 19. 22
	29, 7 sq.	183, 15
	29, 12 sq.	277, 18
	30, 8	943, 2

Psalmi	30, 23.	613, 5
	31, 1	345, 13
	31, 2	946, 23
	31, 4	399, 7
	31, 5	399, 22
	31, 9	371, 25; 627, 22;
		901, 28; 902, 1;
		908, 25
	32, 2	829, 24
	32, 15.	1065, 26
	33, 2	873, 3
	33, 3	980, 23; 990, 11
	33, 6	548, 6; 558, 26
	33, 14.	911, 13
	34, 2	862, 15
	34, 3	84, 5
	34, 19.	781, 18
	35, 4	908, 15
	35, 7	294, 24; 702, 14
	35, 12.	255, 9
	36, 23.	912, 8; 930, 26
	36, 31.	516, 14
	37, 11.	774, 15
	38, 2	912, 21
	38, 5	1070, 10
	40, 5	622, 9
	41, 2	311, 17
	42, 1	560, 14
	43, 3	228, 14
	44, 4	1044, 18
	44, 8	310, 2; 884, 16
	45, 11.	370, 9; 437, 23;
		555, 3
	48, 13.	229, 14; 627, 21
	50, 9	823, 1
	50, 9 sq.	846, 20
	50, 19.	636, 18; 1077,
		17. 27
	54, 9	629, 6
	56, 5	655, 4
	58, 8	655, 3
	58, 10.	74, 8; 171, 17
	58, 11.	356, 17; 905, 3
	58, 18.	779, 16; 905, 2
	61, 6	779, 18
	62, 4	88, 29
	62, 9	1052, 26
	65, 9	255, 8
	67, 19.	786, 13
	68, 10.	472, 21
	68, 21.	59, 15
	70, 5	779, 11. 15
	71, 7	432, 25
	71, 18.	724, 20
	72, 1	753, 24
	72, 27 sq.	1029, 13

Psalmi	72, 28, 27	769, 17
	72, 28	178, 5
	74, 9	861, 20
	77, 39	1028, 29
	78, 6	908, 20
	79, 4	910, 8
	80, 2	506, 26
	80, 16 sq.	506, 3
	81, 6	726, 14
	82, 17	713, 14
	83, 5	441, 22; 551, 2
	84, 12	80, 23
	85, 13	340, 18, 24; 341, 26; 343, 3
	86, 1 sq.	350, 5, 9, 20
	87, 6	76, 7
	88, 2	554, 24
	88, 38	432, 24
	89, 1	768, 7; 776, 1
	89, 9	555, 16
	90, 9	779, 16
	90, 16	735, 6
	91, 4	829, 24
	91, 6	702, 12
	93, 8	902, 6; 906, 1
	93, 11	519, 22
	94, 5	229, 4
	95, 5	296, 24
	99, 3	61, 12
	100, 1	48, 11; 295, 2; 460, 23; 917, 11
	101, 5	969, 15
	101, 26	229, 3
	102, 2-4	1074, 29
	102, 3	802, 6; 803, 19
	102, 14	68, 24
	103, 29	629, 8
	104, 8	465, 19
	104, 18 sq.	655, 8
	104, 25	914, 13
	109, 3	744, 1
	110, 2	188, 19; 517, 16
	111, 7	1062, 3
	111, 8	732, 9
	115, 1	544, 1
	118, 1	952, 3
	118, 36	930, 26; 993, 26
	118, 73	902, 3
	118, 85	268, 14
	118, 125	906, 7
	118, 164	873, 2
	118, 175	355, 18
	120, 4	73, 21
	122, 2	467, 17
	125, 4	698, 15

Psalmi	126, 1	787, 27
	131, 8	443, 2
	134, 15	390, 22
	135, 11 sq.	223, 15
	138, 6	802, 4
	138, 7	759, 7
	138, 8	82, 19; 759, 4
	138, 15	851, 7, 16
	138, 16	70, 15; 673, 22
	138, 22	55, 13
	140, 3	911, 17; 912, 19
	140, 3 sq.	618, 19
	140, 5	886, 8
	141, 6	673, 20
	142, 2	44, 10; 48, 14; 98, 3
	142, 10	133, 18
	143, 1	335, 13
	145, 4	629, 9
	145, 8	90, 18
	146, 2	350, 18
	148, 1 sq.	153, 17
	148, 5	151, 22; 228, 21; 1056, 17
	148, 7 sq.	373, 2

Proverbia	1, 4	89, 10
	1, 7	376, 26
	2, 6	877, 11
	4, 27	1078, 20, 23
	5, 19	892, 15
	8, 22	744, 2; 816, 7
	8, 25	743, 27
	8, 35	912, 7; 930, 27
	9, 17	861, 16
	16, 18	183, 13
	16, 24	2, 25
	17, 6	465, 15
	17, 15	697, 2
	18, 3	1077, 9
	18, 12	713, 2
	19, 8	915, 12
	19, 21	636, 14
	20, 8 sq.	953, 9
	20, 9	885, 20
	20, 24	931, 3
	21, 1	914, 10
	21, 2	931, 4
	21, 20	240, 9
	22, 11	952, 5
	24, 12	1044, 1
	25, 21 sq.	859, 5
	26, 11	181, 20
	29, 19	908, 27
	31, 27	648, 8

lesiastes

1, 2 sq.	451, 2
1, 9 sq.	168, 16
2, 13 sq.	451, 9
3, 21.	628, 20
8, 14.	451, 16
11, 2.	438, 26
12, 7.	1065, 31
12, 13 sq.	452, 6. 14

nticam canticorum

1, 5.	866, 22
1, 11.	784, 12
1, 11 sq.	733, 6
4, 2.	26, 20; 311, 2; 823, 17; 824, 3
4, 12 sq.	181, 16
4, 12. 15.	684, 10
4, 15.	313, 3
4, 16.	638, 8
6, 7.	31, 24; 1040, 5. 15
6, 8.	664, 4
8, 6.	42, 22

apientia Salomonis

1, 5.	22, 22; 665, 20; 667, 1
1, 11.	505, 10
1, 13.	295, 24
1, 16.	296, 4
2, 24.	296, 2
3, 6.	392, 4
3, 9.	1087, 15
4, 11.	917, 24
5, 3 sq.	431, 26
5, 6.	431, 1
6, 25.	304, 5
7, 24 sq.	1057, 18
7, 27.	212, 7
8, 1.	758, 26; 1057, 16; 1064, 2
8, 21.	65, 3; 902, 19; 944, 20
9, 14.	300, 8; 548, 13
9, 15.	53, 2; 98, 2; 308, 4; 584, 5; 688, 1; 694, 16; 946, 10
12, 18.	157, 10
13, 8 sq.	1052, 19
16, 20.	422, 6

Ecclesiasticus

1, 14.	1093, 18
1, 26.	302, 3
2, 7.	469, 21
3, 15.	698, 24
3, 18.	585, 21; 604, 2
3, 21 sq.	165, 12
3, 30.	636, 19
5, 13.	370, 4
6, 36.	1078, 5
7, 13.	366, 1
7, 25.	860, 13
10, 12.	934, 30
10, 12 sq.	1081, 18. 30
10, 13.	171, 16; 191, 5
11, 14.	296, 6
11, 28.	346, 24
12, 4.	859, 20
13, 24.	954, 25
14, 5.	509, 9
15, 15.	910, 24; 912, 2
15, 55.	911, 8. 15
18, 80.	68, 15; 937, 17
21, 1.	509, 11
22, 12.	349, 1
22, 27.	911, 10
23, 4 sqq.	911, 21
23, 6.	69, 7
24, 3.	584, 6
24, 5.	723, 21
27, 5.	391, 23; 500, 2; 986, 23
27, 11.	430, 22
30, 24.	509, 6
31, 10.	985, 22
31, 30 sq.	345, 9
37, 20.	837, 1
38, 10.	954, 28
40, 1.	935, 1
46, 20.	884, 7; 964, 10

Oseas

1, 2.	857, 18
2, 5 sqq.	681, 26
6, 6.	636, 20

Amos

1, 3.	1079, 14

Ionas

3, 4.	347, 10; 1023, 7. 13

Habacuc

2, 4.	44, 11; 98, 22; 288, 15; 426, 19; 889, 27; 926, 18; 949, 4

Haggæus	1, 2	988, 12	Hieremias	1, 5	230, 16; 1063, 17
	2, 7	812, 22		1, 10.	856, 26
Zacharias	3, 1 sqq.	277, 12		2, 29.	48, 16
	12, 1	1065, 26		5, 1	330, 22
	12, 10.	749, 28; 751, 31; 754, 26		17, 5	810, 3; 909, 16
				17, 9	278, 15
				17, 10.	278, 20
				23, 24.	82, 25; 546, 11; 758, 21
Malachias	1, 2 sq.	663, 11		25, 11.	873, 6
	2, 17.	483, 23		29, 10.	277, 4
	3, 1	213, 21		36, 1 sqq.	276, 2
	3, 14.	483, 23		38, 29 sq.	1079, 26
	4, 2 (cf. Sap. 5, 6).	430, 25	Ezechiel	11, 19.	930, 28
	4, 5 sq.	482, 7; 483, 2. 4. 15. 20		14, 9	918, 3
				14, 14.	599, 20
Esaias	1, 16.	993, 12		16, 51.	692, 16
	1, 18.	300, 14		18, 2	1079, 17
	1, 19.	922, 20		18, 4	705, 23; 706, 4. 10
	2, 1 (cf. Joel 1, 1 Zeph. 1, 1).	412, 17		18, 23.	411, 18
	3, 12.	886, 6		18, 31.	910, 9. 10
	7, 9	302, 11; 889, 27		20, 12.	556, 2
	7, 11 sq.	335, 3		23, 12 sq.	9, 3; 181, 11
	7, 16.	199, 22		23, 14 sq.	182, 7
	10, 22.	870, 11		33, 11.	420, 1
	11, 2 sq.	376, 20		36, 17—19.	863, 8
	14, 12.	9, 1; 876, 12		36, 23—29.	869, 20
	14, 12—15.	180, 6		36, 26.	608, 13; 870, 21; 910, 11
	26, 10.	582, 11		36, 27. 26.	912, 12
	26, 11.	472, 21		36, 27.	927, 9; 931, 1
	26, 19.	518, 10		37, 1 sqq.	764, 4
	28, 11.	781, 15		43, 19.	433, 25
	29, 13.	305, 4	Daniel	3, 23.	1059, 2
	38, 5	234, 9		3, 34 sqq.	153, 15
	40, 31.	456, 9		7, 18.	518, 24
	42, 16 sq.	867, 3		7, 27.	513, 1
	43, 1	988, 12		9, 24 sqq.	310, 1
	45, 1	988, 12		12, 1 sq.	518, 18
	45, 11.	924, 14		13, 19 sqq.	986, 25
	45, 22.	910, 7	Macchabæorum		
	48, 16.	760, 3		II 7, 28.	1056, 14
	52, 7	320, 26	Matthæus	1, 18.	760, 1. 24
	58, 8	303, 23		1, 21.	953, 19
	57, 16.	1065, 7		1, 23.	199, 18
	57, 16 sq.	1064, 12		2, 1	310, 3
	60, 2	456, 6		2, 18 sqq.	391, 20
	61, 1	742, 4		2, 14.	298, 12
	61, 10.	866, 5		3, 2	411, 4
	65, 17 sqq.	518, 11		3, 4	69, 21
	66, 1	987, 11		3, 7	312, 1
	66, 2	369, 24; 376, 11			
	66, 24.	161, 2; 1061, 24			

Matthaeus 3, 8 508, 15
 3, 10. 275, 20
 3, 11. 392, 9
 3, 12. . 112, 19; 315, 12
 3, 16. . 762, 21; 1054, 15
 3, 17. 141, 17
 4, 1—10 117, 11
 4, 2 . . . 347, 7; 440, 15;
 828, 9
 4, 3 70, 1
 4, 5 960, 17
 4, 7 334, 20
 4, 11. 997, 22
 5, 3 . . . 603, 15; 990, 1
 5, 3 sqq. 301, 16
 5, 4 979, 3
 5, 5 990, 4
 5, 6 948, 27
 5, 6 sqq. . 990, 20. 24. 27
 5, 7 48, 7
 5, 8 547, 3; 735, 4;
 750, 6; 752, 30
 5, 9 991, 6
 5, 14—16. 981, 17
 5, 16. 884, 7
 5, 17. . 402, 12; 976, 12
 5, 20. . 510, 9; 597, 4;
 646, 22
 5, 22. 510, 14
 5, 23 sq. 510, 23
 5, 27. 1022, 3. 18
 5, 27 sq. . . . 976, 2. 5. 14
 5, 28. 29, 32
 5, 32. 364, 23
 5, 34 sq. 987, 13
 5, 39. . . . 12, 7; 109, 9;
 291, 2. 7
 5, 42 . 30, 1; 979, 6. 18
 5, 44 . 109, 11; 119, 6;
 602, 17
 5, 45. 431, 3
 5, 48. 951, 19
 6, 1 30, 2; 949, 16;
 980, 2; 981, 10. 26
 6, 2 1040, 15
 6, 3 . . . 564, 24; 983, 4
 6, 4 . . . 983, 15; 984, 8
 6, 9 415, 14
 6, 11. 765, 7
 6, 12. . . . 45, 20; 48, 20;
 292, 6; 415, 15;
 416, 23; 507, 23;
 511, 5; 618, 6;
 621, 10; 647, 22;
 898, 19; 921, 24;
 946, 25; 947, 21;

Matthaeus 952, 15. 27; 955, 10
 6, 12 sq. 899, 6
 6, 13. . . 900, 3; 946, 9;
 985, 11
 6, 14. . 415, 11; 511, 14
 6, 16 sqq. 991, 13
 6, 19—21. 108, 28
 6, 22 sq. 994, 12
 6, 23. . . 30, 12; 995, 21
 6, 24. . . 120, 5; 984, 6;
 1029, 27
 6, 30. . 601, 9; 1063, 18
 6, 34 . . . 997, 3. 7. 11
 7, 1 . . . 30, 16; 993, 17. 20
 7, 1 sq. . 896, 6; 1000, 22
 7, 2 946, 27
 7, 3 1002, 6
 7, 4 sq. 1002, 15
 7, 6 . . . 642, 23; 644, 10
 7, 11. 602, 1
 7, 12. . . 27, 26; 857, 23;
 858, 5; 1086, 7
 7, 13. . 821, 19; 827, 11
 7, 15 sq. 992, 10
 7, 16. 998, 25
 8, 5 sq. 557, 13
 8, 8 422, 1
 8, 10. 559, 2
 8, 11 sq. 697, 6
 8, 12. 696, 20
 8, 12 (22, 13). . 700, 18
 8, 22. . . 98, 8; 459, 22;
 719, 21
 8, 29. 962, 16
 8, 32. 189, 23
 9, 6 415, 16
 9, 12. 895, 25
 9, 12 sq. . 941, 1; 942, 27
 9, 13. 405, 15
 9, 21. 822, 10
 10, 9 sq. 561, 21
 10, 10. 559, 22
 10, 16. . . 39, 9; 827, 3;
 861, 13
 10, 20. 417, 16
 10, 22. 56, 20
 10, 23. 298, 9
 10, 26. 918, 2
 10, 28. 100, 12
 10, 34. 1044, 21
 10, 35. 1044, 20
 10, 37. 502, 26
 10, 41. 513, 25
 10, 42. . 596, 15; 1046, 26
 11, 11. 310, 19
 11, 13. 781, 20

Matthæus

- 11, 19. 1010, 2. 7
 11, 22. 453, 1
 11, 24. . . 453, 3; 683, 26;
 692, 14
 11, 27. . . 19, 30; 586, 3.
 4. 6; 732, 23
 11, 28. 405, 11
 11, 28 sq. . 437, 25; 1087, 8
 11, 28—30. . . . 846, 5
 11, 30. 914, 2
 12, 2. 854, 6
 12, 24. 379, 12
 12, 27. 454, 7
 12, 28. . . 379, 13; 742, 1
 12, 30. . 22, 9; 655, 18, 20
 12, 32. . 403, 13; 404, 25;
 406, 13; 407, 17;
 408, 4. 14; 409, 11;
 412, 10; 414, 16;
 741, 22
 12, 35. 754, 1
 12, 40. . . 447, 5; 872, 26
 12, 41 sq. 453, 6
 12, 43. . . 30, 27; 1016, 2. 4
 12, 43—45. . . . 182, 2
 12, 45. 1016, 7
 12, 48. . . 114, 11; 1046, 9
 13, 8. 218, 5; 515, 6
 13, 11. 929, 10
 13, 17. 310, 20
 13, 28. 180, 18
 13, 30. 315, 12
 13, 31 sq. 276, 20
 13, 37. 453, 22
 13, 43. . . 456, 5; 953, 12
 13, 47. 866, 25
 13, 52. 139, 5
 15, 4. 1022, 3. 18
 15, 11. 324, 10
 15, 24. 310, 5
 16, 6. 861, 1
 16, 18. 397, 27
 16, 23. 164, 20
 16, 24. 439, 18
 16, 27. . . 907, 17; 913, 19
 16, 28—17, 9 . . . 565, 16
 17, 1. . . . 19, 12; 571, 20
 17, 1 sq. . 447, 14; 872, 19
 17, 2. 653, 23
 17, 2 sq. 829, 7
 17, 8. 964, 15
 18, 10. . . 147, 19; 543, 13
 18, 15. . . 21, 21; 642, 21;
 647, 18; 923, 20
 18, 17. . . 644, 10; 923, 22

Matthæus

- 18, 23 sq. 512, 18
 18, 23—36. . . . 600, 21
 18, 26. 668, 6
 18, 28. 668, 8
 19, 12. . . 285, 12; 860, 9
 19, 17. . . 649, 13; 753, 30;
 754, 8
 19, 28. 454, 1. 24
 19, 29. . . 465, 12; 591, 23
 20, 23. . . . 744, 24; 745,
 12. 23
 21, 31. 272, 18
 22, 13. 1096, 9
 22, 29. 530, 10
 22, 30. 530, 13. 21
 22, 37. . . 129, 19; 132, 15;
 828, 24; 888, 18;
 960, 19; 1084, 18
 22, 37 sq. 951, 2
 22, 37 sqq. . . . 3, 22; 373,
 14; 642, 4; 797, 26;
 944, 5; 1085, 17;
 1098, 2
 22, 37. 39. . 810, 17; 825, 15
 22, 37. 39 sq. . . . 813, 17
 22, 39. . . . 509, 5; 814, 3
 22, 40. . . . 46, 4; 769, 13;
 781, 21; 796, 17
 23, 2 sq. 646, 24
 23, 3. 305, 9; 687, 24
 23, 8. 1069, 17
 23, 15. 646, 13
 23, 37. 635, 2
 24, 12. . . . 56, 18; 698, 20
 24, 13. 496, 18
 24, 20. . . . 20, 24; 603, 1
 24, 24. 1050, 6
 24, 31. 880, 4
 24, 36. 885, 1
 24, 48 sq. 457, 13
 24, 51. 867, 11
 25, 1 sqq. 883, 7; 884, 8
 25, 23. 700, 8
 25, 26 sq. 637, 11
 25, 29. 1096, 8
 25, 31 sq. . 749, 23; 750, 24
 25, 33. 582, 7
 25, 34. . . . 500, 21; 990, 8
 25, 38. 605, 23
 25, 40. . . . 605, 25; 786, 26
 25, 41. . . . 159, 1. 9; 160,
 12; 472, 11; 500,
 16; 700, 3; 875,
 30; 1062, 1
 25, 45. 509, 23

Matthaeus

25, 46. . . 160, 15; 582, 8
 26, 2 . . . 19, 15; 567, 5
 26, 6—13 567, 7
 26, 13. 521, 13
 26, 20 sq. 424, 1
 26, 26. 423, 24
 26, 32. 580, 23
 26, 33. 713, 12
 26, 38. 59, 2
 26, 38 sq. 742, 16
 26, 41. 900, 5
 26, 52. . . . 1001, 14. 25
 26, 66. 575, 6
 26, 70. 75 913, 8
 26, 75. . . . 57, 8; 311, 7;
 709, 14; 713, 12
 27, 34. 307, 25
 27, 44. . . . 576, 6. 21;
 577, 16
 27, 45. 572, 2
 27, 46. 99, 11
 27, 51. . . 253, 4; 1082, 6
 28 715, 24
 28, 7 580, 23
 28, 9 578, 8
 28, 16 sq. 578, 11
 28, 19. . 663, 20; 796, 22

Marcus

1, 24. 659, 25
 3, 5 58, 23
 3, 23. 1049, 23
 3, 27. 464, 10
 3, 28. 414, 18
 3, 28 sqq. 419, 5
 3, 29. 407, 8
 5, 41. 978, 11
 6, 8 559, 23
 6, 9 564, 11
 9, 1—9. 565, 16
 9, 2 . . 19, 12; 571, 20;
 872, 19
 9, 17 sqq. 933, 20
 9, 39. 22, 10
 9, 39 sq. . . . 655, 19. 24
 9, 44 sq. 501, 20
 10, 8 1011, 7
 11, 13. 605, 11
 13, 27. 880, 4
 13, 32. 742, 24
 13, 33. 457, 29
 14, 1 . . . 19, 15; 567, 5
 14, 3—9. 568, 22
 14, 28. 580, 23
 14, 64. 575, 6

Marcus

15, 14. 574, 16
 15, 24. 572, 8
 15, 24 sq. 573, 16
 15, 25. . . 19, 18; 571, 4;
 572, 7
 15, 32. 576, 8. 22
 15, 33. 572, 2
 16 715, 24
 16, 7 580, 23
 16, 12. . . 22, 4; 653, 7. 17
 16, 14. 578, 12
 16, 16. 408, 6. 11
 16, 19. 578, 17

Lucas

1, 11 sqq. 692, 20
 1, 17. 765, 12
 1, 34 sq. 759, 26
 1, 44. 310, 21
 2, 14. 1035, 17
 2, 29 sq. 547, 14
 2, 35. 654, 19
 2, 51. 114, 13
 3, 6 547, 7
 3, 16. 892, 9
 3, 17. 876, 11
 3, 22. 310, 22
 4, 2—12 117, 11
 4, 18 sq. 742, 4
 5, 6 sq. 890, 19
 5, 33—39. 589, 11
 6, 7 854, 6
 6, 30. 883, 18
 6, 37 sq. 43, 1
 6, 38. . . 32, 1; 492, 22;
 1046, 16. 17. 22;
 1047, 5
 6, 39. 1047, 2
 6, 40. 1047, 9
 7, 3 sqq. 557, 16
 7, 14. 978, 11
 7, 32—35. 586, 22
 7, 35. 588, 10
 7, 36—50. 567, 13
 7, 41—43. 601, 2
 7, 47. 568, 5
 8, 43 sqq. 559, 8
 8, 45. 612, 21
 9, 3 559, 22
 9, 27—36. 565, 16
 9, 28. . . 447, 15; 571,
 18; 872, 16
 9, 33. 566, 17
 9, 49. 1051, 13
 9, 60. 62 119, 23
 10, 20. 1050, 18

- Lucas 10, 30. 20, 9
 10, 30 sqq. 802, 7
 10, 30—37. 590, 23
 10, 38—42. 592, 5
 10, 42. 738, 18
 11, 5—8. 593, 2; 601, 22
 11, 11 sq. 594, 9
 11, 18. 419, 13
 11, 20. 272, 2; 322, 5;
 379, 15; 416, 7
 11, 52. 30, 30; 1017,
 21, 24
 12, 10. 407, 8
 12, 20. 988, 20
 12, 29. 20, 16; 595, 6
 12, 45. 457, 13
 12, 48, 47. 908, 7
 12, 49. 317, 10
 12, 49 sq. 392, 6
 12, 52. 31, 30; 1044,
 15, 22
 13, 11—16. 595, 16
 13, 21. 861, 3
 13, 28 sqq. 610, 3
 13, 32. 954, 10
 14, 2—5. 595, 15
 14, 11. 109, 8
 14, 26. 119, 23
 14, 28 sqq. 1016, 21
 14, 30. 1017, 9
 14, 32. 1017, 12
 14, 33. 1017, 3
 15, 11—32. 601, 4; 605, 1
 15, 11 sqq. 606, 19
 15, 24, 32. 69, 1
 16, 1—9. 596, 5; 601, 13
 16, 9. 512, 25; 513, 22;
 1046, 20
 16, 22. 972, 21
 16, 22 sqq. 971, 28
 16, 23. 249, 26
 16, 24. 487, 1
 16, 24 sq. 342, 6
 16, 26. 963, 9
 17, 14. 692, 20
 17, 21. 109, 11
 17, 29—32. 875, 10
 17, 31. 598, 5
 17, 31 sq. 597, 18
 17, 34 sq. 598, 16
 18, 2—8. 596, 21; 600, 13
 18, 13. 164, 10
 18, 25—27. 603, 11, 18
 19, 6. 421, 25
 19, 8. 597, 6
 20, 36. 641, 1
- Lucas 21, 18. 100, 22; 532, 15
 21, 34. 68, 4
 22, 15. 59, 1
 22, 19 sq. 822, 5
 22, 21. 408, 27
 22, 31. 960, 4
 22, 31 sq. 988, 26
 22, 32. 900, 9
 23, 7, 46. 310, 4
 23, 12. 309, 10
 23, 31. 392, 14
 23, 33 sqq. 1001, 21
 23, 39—43. 576, 10
 23, 44. 572, 2
 24. 715, 24
 24, 15. 578, 9
 24, 16. 22, 3; 653, 6, 14
 24, 28. 20, 27; 604, 15,
 18; 606, 9
 24, 34. 578, 8
 24, 39. 100, 17; 243, 5,
 26; 1058, 10, 18;
 1060, 13; 1062, 27
 24, 43. 569, 2
 24, 44. 781, 25
 24, 45. 906, 9
 24, 46 sq. 311, 10; 411, 8
 24, 50 sq. 578, 22
- Iohannes 1, 1. 27, 15; 303, 22;
 584, 24; 722, 9;
 847, 16; 957, 9;
 1011, 15; 1021,
 28; 1054, 9
 1, 1 sq. 848, 6
 1, 1—3. 108, 22; 211,
 17; 1055, 5
 1, 1 sqq. 267, 9; 368, 13
 1, 1, 3. 142, 1; 228, 27
 1, 1, 14. 199, 20
 1, 1, 2, 14. 761, 15
 1, 2 sq. 722, 15
 1, 3. 32, 9; 229, 19;
 725, 7, 27; 729, 16;
 742, 9; 816, 1; 1055,
 2, 16, 23
 1, 4. 1038, 24
 1, 5. 582, 1; 801, 10
 1, 9. 154, 23; 581, 24
 1, 10. 808, 6, 9
 1, 10 sq. 758, 15
 1, 12. 768, 15
 1, 14. 113, 20; 413, 22;
 653, 2; 722, 12;
 808, 14; 816, 1;

Iohannes 1, 14. 893, 31; 1005, 30;
 1011, 16
 1, 16. 310, 18
 1, 29. . 271, 15; 392, 16;
 433, 25
 1, 33. 392, 9
 1, 47. 851, 1
 1, 47 sqq. . . . 266, 18
 1, 48. 276, 6
 1, 52. 267, 1
 2, 4. . . 114, 15; 435, 21
 2, 9. . 763, 10; 973, 16
 2, 9 sq. 231, 10
 2, 18 sqq. . . 879, 8. 19
 2, 19. 1005, 14
 2, 20. . . 830, 6; 882, 1
 2, 20 sq. 881, 20
 2, 21. . 882, 16; 1005, 14
 3, 5. . . 406, 22; 413, 25;
 510, 7; 646, 20;
 706, 16; 710, 15;
 711, 7
 3, 8. 789, 25
 3, 13. 1011, 8
 3, 13 sq. . 30, 23; 1010,
 21. 24
 3, 14 sq. 271, 7; 1012, 6
 3, 15. 1012, 27
 3, 17. . . 904, 3; 917, 13
 3, 18. 1061, 20
 3, 22. 711, 16
 4, 1—3. 711, 18
 4, 7 sqq. 785, 13
 4, 14. 313, 13
 4, 24. . . 629, 4; 779, 20
 5, 17. 1063, 10
 5, 19. . . 724, 23; 756, 29
 5, 21. 724, 26
 5, 22. . . 750, 30; 752, 3
 5, 24. . . 426, 8; 461, 6
 5, 24—28. . . . 752, 8
 5, 25. 461, 14
 5, 25 sq. 459, 12
 5, 26. . . 742, 13; 747,
 6. 10; 751, 3. 21;
 755, 20; 800, 19
 5, 27. 460, 25
 5, 28 sq. 460, 29
 5, 29. . 461, 28; 560, 12;
 1061, 17
 5, 36. . 810, 12; 746, 28
 5, 46. . 285, 20; 286, 10;
 289, 3; 306, 16
 6, 6. . . 407, 26; 986, 13
 6, 38. . 200, 8; 742, 12
 6, 41. 270, 3

Iohannes 6, 51. 861, 15
 6, 53. . 250, 8; 853, 26
 6, 56. 408, 19
 6, 57. 497, 15
 6, 65. . . 897, 10; 929, 8
 6, 70. . 180, 20; 338, 12
 7, 10. 30. 298, 13
 7, 16. . 742, 23; 747, 29;
 755, 13. 23; 756,
 16; 799, 22
 7, 37 sqq. . . 785, 2. 29
 7, 38. 862, 7
 7, 39. . . 443, 1; 954, 1
 8, 15. 762, 14
 8, 17. 516, 13
 8, 25. . . 144, 21; 744, 9
 8, 31 sq. 81, 15
 8, 36. . 921, 20; 942, 22
 8, 42. 762, 12
 8, 44. . 54, 15; 131, 26;
 179, 1; 313, 20;
 367, 25; 1045, 14
 8, 48. 163, 26
 8, 50. 750, 27
 9, 3. 934, 21
 9, 31. 164, 7
 9, 39. . 270, 12; 294, 18;
 917, 17
 10, 18. . . 76, 8; 298, 11
 10, 30. . 143, 18; 735, 10;
 742, 11; 745, 1
 10, 36. 760, 11
 11, 1 sq. 568, 13
 11, 15. 58, 24
 11, 33. 978, 12
 11, 34. 612, 21
 11, 35. 58, 25
 11, 38. 978, 12
 11, 43. 978, 13
 11, 43 sqq. . . . 1013, 2
 11, 50 sq. 307, 12
 11, 51. 659, 21
 12, 1. . . . 19, 16; 567, 6
 12, 1—8. 568, 22
 12, 3. 857, 11
 12, 3 sqq. 822, 8
 12, 6. 997, 27
 12, 25. 859, 15
 12, 31. 410, 12
 12, 44. . 748, 9. 12. 18. 25
 12, 47. 750, 26
 12, 47—50. . . . 745, 28
 12, 48. 747, 15
 12, 50. 747, 18
 13, 1. . . 395, 10; 426, 11
 13, 2. 219, 3

Iohannes 13, 5 585, 23
 13, 10. 712, 5
 13, 18. 338, 18
 13, 26. 506, 9
 13, 34. . . 677, 4; 1097, 9
 13, 35. . 891, 25; 1097, 10
 13, 37. 913, 13
 14, 1 748, 22
 14, 6 . . 267, 20; 367, 23;
 744, 4; 816, 15
 14, 8 sqq. 734, 16
 14, 10. 416, 2
 14, 15 sqq. 735, 24
 14, 17. 735, 15
 14, 21. . 581, 20; 585, 13;
 750, 16
 14, 23. 221, 18
 14, 25 sq. 745, 7
 14, 26. 758, 7
 14, 28. . 728, 18; 730, 20;
 731, 12; 737, 8;
 741, 19; 771, 20
 15, 1 sqq. 676, 23
 15, 2 677, 11
 15, 5 . . 897, 15; 920, 20
 15, 7 922, 18
 15, 13. . . 42, 24; 912, 27
 15, 15. 743, 6
 15, 16. 920, 21
 15, 22. . 405, 7; 414, 28
 15, 25. 781, 17
 15, 26. . 417, 15; 756, 25;
 764, 20; 799, 19. 25
 16, 6 sq. 736, 22
 16, 7 . . 745, 5; 758, 10
 16, 8 sq. 415, 3
 16, 12. 743, 11
 16, 13. 736, 9
 16, 13 sq. 583, 24
 16, 13 sqq. . . 756, 7. 18
 16, 15. . 742, 21; 745, 25;
 757, 18
 16, 22. 738, 8
 16, 25-29. . . . 739, 14
 16, 28. 758, 12
 16, 33. . . 70, 13; 273, 16
 17, 3 . . . 51, 8; 80, 16;
 582, 12; 733, 22;
 753, 18; 770, 19.
 23; 1084, 20
 17, 4 757, 26
 17, 5 757, 15
 17, 10. 742, 21
 17, 19. 760, 13
 17, 23. 101, 15
 17, 24. 768, 26

Iohannes 18, 8 sq. 393, 2
 18, 20. 1056, 7
 18, 29-31. . . . 573, 2
 19, 6 574, 16
 19, 11. 1052, 5
 19, 13 sqq. . . . 571, 5. 10
 19, 14. . . 19, 19; 573, 27
 19, 15 309, 14
 19, 23. 572, 18
 19, 26 sq. 114, 17
 19, 30. 627, 5
 19, 34. . . 217, 2; 250, 6;
 529, 23
 19, 36. 271, 18
 19, 37. . 749, 28; 751, 31;
 754, 26
 19, 41 sq. 882, 9
 20 sq. 715, 24
 20, 14. 578, 7
 20, 17. . . 100, 3; 737, 14
 20, 19-23. . . . 578, 9
 20, 22. . 348, 4; 582, 23;
 709, 18; 796, 14
 20, 22 sq. . 413, 26; 663, 21
 20, 23. 687, 6
 20, 26. 578, 10
 20, 28. 100, 20
 20, 30. 579, 7
 21, 1 578, 11
 21, 6. 11 . 443, 10; 829,
 14; 891, 3
 21, 15. 583, 2
 21, 23. 583, 3

Actus apostolorum

1, 3 . . . 579, 8; 890, 12
 1, 5 709, 22
 1, 7 . . 556, 19; 1069, 28
 1, 9 890, 12
 1, 11. 1058, 14
 1, 26. 454, 18
 2, 1 sqq. . 271, 22; 313, 5;
 321, 24; 829, 10;
 890, 12
 2, 1-13 590, 16
 2, 2 sqq. . 348, 4; 762, 22
 2, 4 796, 14
 2, 27. 341, 24
 2, 37 sq. . 399, 14; 788, 9
 2, 41. 711, 3
 3 et 4 523, 19
 4, 26 sq. 577, 6
 4, 28. 930, 14
 7, 22. . 214, 20; 845, 14
 7, 55. 715, 25

Actus apostolorum

8, 12.	711, 3
8, 13.	408, 9; 659, 24
8, 20.	784, 24; 788, 16
9, 3 sqq.	715, 25
9, 4.	443, 27; 786, 25
9, 18.	710, 27
9, 25.	298, 25
10, 1 sqq.	657, 4
10, 13.	263, 18; 317, 18;
	1038, 24
10, 41.	579, 18
10, 44 sqq.	788, 20
10, 48.	710, 8
11, 15 sqq.	789, 1
11, 27 sq.	650, 8
13, 48.	931, 5
15, 9.	735, 2
15, 29.	323, 11
16, 14.	930, 10
16, 16—18.	834, 10
16, 17.	962, 26
17, 24.	1005, 10
17, 28.	693, 11
19, 15.	1051, 22

ad Romanos

1, 3.	443, 24
1, 11. 13.	58, 4
1, 17.	98, 22; 288, 15;
	889, 27; 925, 18;
	949, 4
1, 20.	60, 11; 62, 5;
	303, 26; 549, 17;
	718, 9; 792, 8;
	805, 16; 1014, 25
1, 21 sqq.	316, 24;
	367, 11
1, 24.	278, 9; 294, 8;
	1049, 20
1, 24. 26. 28.	914, 16
1, 25.	289, 11; 433, 22;
	726, 18
1, 26.	294, 11
1, 28.	294, 12; 295, 22;
	924, 17
1, 31.	59, 14
2, 3—6.	1057, 6
2, 4 sqq.	355, 5; 410, 24
2, 5.	875, 26
2, 5—9.	856, 8
2, 6.	965, 26
2, 12.	28, 23; 907, 21
2, 13.	606, 6
2, 14—16.	987, 21

ad Romanos

2, 21 sq.	305, 6
3, 5.	293, 16
3, 6.	904, 5
3, 8.	617, 15; 905, 9;
	906, 19; 916, 26;
	917, 7
3, 9.	217, 21
3, 21.	440, 19
3, 26.	744, 21
4, 5.	97, 18; 744, 20;
	910, 10
4, 11.	288, 26
4, 16.	924, 24; 925, 30
4, 17.	1056, 12
4, 20 sq.	925, 5
4, 25.	253, 14; 288, 22;
	347, 26; 425, 24;
	1097, 19
5, 3.	998, 15
5, 3 sqq.	122, 26; 798,
	24; 1052, 9
5, 5.	178, 3; 402, 20;
	409, 29; 437, 2;
	697, 21; 783, 19;
	796, 15; 897, 12;
	944, 20; 1085, 22
5, 6.	396, 18; 631, 19
5, 12.	708, 25
5, 12 sqq.	638, 25
5, 14.	224, 7; 250, 13
5, 16.	955, 14
5, 17 sqq.	956, 9
5, 18.	29, 20
5, 19.	200, 11
5, 20.	248, 23; 402, 5;
	405, 13; 917, 2
6, 1 sq.	906, 26
6, 4.	426, 24; 469, 14;
	708, 10
6, 6.	99, 12; 218, 14;
	426, 25; 439, 25
6, 9.	169, 18; 244, 10;
	1013, 7
6, 9 sq.	715, 10
6, 12.	936, 17; 945, 15
6, 13.	99, 19; 259, 3
6, 18.	922, 6
7, 5.	248, 17
7, 12.	402, 25
7, 13.	403, 2
7, 17.	258, 23
7, 18.	623, 8; 624, 8;
	937, 12
7, 19.	936, 12
7, 20.	936, 15

ad Romanos

- 7, 22. 936, 16
 7, 23. 533, 26; 951, 1
 7, 23 sq. 990, 17
 7, 24. 936, 20
 7, 24 sq. 948, 22;
 978, 25
 7, 25. 21, 6; 622, 6;
 623, 18; 625, 21;
 938, 2
 8, 3 281, 1; 290, 18;
 1068, 15
 8, 6 254, 8
 8, 8 sq. 248, 26
 8, 9 417, 23
 8, 10. 341, 10
 8, 10 sq. 98, 20; 584, 2
 8, 13. 439, 21; 926,
 16, 18
 8, 14. 926, 26
 8, 15. 416, 22; 991, 8
 8, 16. 416, 26
 8, 22. 161, 8
 8, 23 162, 10; 427, 12;
 889, 29
 8, 23 sq. 245, 16
 8, 24. 248, 5
 8, 24 sq. 426, 19;
 734, 8; 941, 27
 8, 25. 270, 17
 8, 26. 738, 26
 8, 28. 129, 22; 913,
 26; 1085, 19
 8, 29. 528, 8; 529, 6;
 991, 25
 8, 30. 311, 22; 744, 17;
 932, 10; 954, 7
 8, 32. 76, 4; 632, 4;
 740, 20; 760, 16
 8, 33. 27, 18; 849, 24
 8, 33 sq. 850, 8, 17
 8, 34 70, 12; 76, 14
 8, 35. 129, 24; 914, 6
 8, 38. 129, 25
 8, 38 sq. 7, 29
 9, 2 58, 7
 9, 5 630, 19
 9, 14. 915, 8
 9, 14 sq. 293, 17
 9, 18. 918, 4
 9, 20. 705, 5
 9, 22 sq. 186, 18; 293,
 23; 356, 11
 9, 27. 274, 17
 9, 28. 944, 1
 9, 30. 850, 24

ad Romanos

- 10, 3 58, 8; 401, 17;
 631, 2; 697, 2
 10, 9 288, 17; 926,
 15; 927, 4
 10, 14. 82, 3
 11, 1 336, 15
 11, 5 274, 17; 336, 20
 11, 6 915, 14
 11, 20. 186, 13; 922, 13
 11, 25. 399, 5
 11, 29. 920, 28; 932, 12
 11, 30 sq. 397, 6;
 916, 11
 11, 33. 221, 7; 294, 26;
 703, 11; 916, 21
 11, 33 sq. 702, 5
 11, 33 sq. 725, 8, 15
 11, 36. 82, 22; 805, 24;
 888, 14; 1056, 20
 12, 2 528, 10; 721, 9;
 944, 14
 12, 3. 187, 17; 868, 3
 12, 12. 427, 17
 12, 13. 606, 1
 12, 14. 285, 4
 12, 15. 58, 1
 12, 20. 859, 5
 12, 21. 909, 3
 13, 8 631, 21
 13, 8 sq. 913, 2
 13, 9 sq. 46, 6
 13, 10. 43, 6; 119, 4;
 402, 13; 817, 5;
 942, 3; 994, 20;
 1096, 20
 13, 11. 875, 26
 13, 12. 445, 23
 14, 3 69, 14
 14, 3 sq. 999, 10
 14, 4 469, 21
 14, 6 585, 9
 14, 17. 588, 7
 14, 20. 69, 9
 14, 21. 643, 25
 14, 23. 925, 18
 15, 4 631, 13
 15, 8 sq. 396, 7
 16, 27. 164, 28

ad Corinthios I

- 1, 10. 903, 25
 1, 10-13 662, 6
 1, 13. 320, 17
 1, 21. 807, 27

ad Corinthios I

1, 23. . . 303, 19; 368, 15
 1, 23 sqq. 264, 13
 1, 24. . . 723, 21; 776, 4;
 782, 14
 1, 25. 807, 21
 1, 30 sq. 69, 5;
 720, 16
 1, 31. 904, 11
 2, 2. 743, 13
 2, 6. 368, 9; 743, 22
 2, 8. . . 278, 17; 399, 18;
 744, 15; 749, 10
 2, 11. . 736, 18; 885, 25;
 1043, 27
 2, 14. . 377, 22; 672, 9.
 14; 673, 15; 679,
 13; 736, 4
 3, 1. . . 583, 23; 743, 17
 3, 1 sqq. 267, 16
 3, 1-4. 661, 21
 3, 2. 392, 25
 3, 3. 679, 14
 3, 6. 93, 12
 3, 7. 763, 9
 3, 9. 599, 7; 704, 8
 3, 11 sq. 504, 13
 3, 11 sqq. 496, 22
 3, 13. 499, 26
 3, 13 sqq. 500, 3
 3, 15. . . 498, 11; 503, 17
 3, 16 sq. 388, 24
 3, 18. 560, 23
 3, 21. 904, 10
 3, 22 sq. 771, 11
 4, 3. 885, 21
 4, 5. . . 411, 27; 550, 14;
 733, 25; 999, 13;
 1008, 5
 4, 6. 132, 14
 4, 7. . . 765, 8; 798, 29;
 904, 14. 22
 4, 9. 57, 23
 4, 15. 320, 15
 4, 21. 561, 15
 5, 4 sq. 647, 10
 5, 7. 427, 25; 846, 2
 5, 8. 321, 14
 5, 12. 999, 4
 6, 3. 454, 21
 6, 7. 504, 6
 6, 9 sq. . . 683, 12; 1025, 4
 6, 15. 727, 18
 6, 15-20. 1025, 8
 6, 16. 499, 2
 6, 17. 1061, 11

ad Corinthios I

6, 18. . . 31, 10; 1024, 21.
 26; 1030, 4. 11. 24
 6, 19. 727, 13
 6, 20. 727, 24
 7, 9. 935, 17
 7, 25. . . 513, 3; 591, 26;
 921, 13
 7, 28. 1007, 17
 7, 30 sq. 503, 23
 7, 32 sq. 499, 22
 7, 32. 34. 600, 1
 7, 34. 849, 16
 7, 36. 1007, 19
 8, 1. . . 42, 28; 845, 28;
 898, 6
 8, 3. 1085, 20
 8, 6. 725, 3. 25
 8, 8. . . . 68, 17; 69, 13;
 588, 5
 8, 11. 896, 23
 9, 7. 562, 6
 9, 9. 826, 16
 9, 9 sq. . . 242, 3; 562, 11
 9, 13-15. 562, 24
 9, 16 sq. 996, 1
 9, 19. 1003, 26
 9, 20 sq. 612, 5
 9, 20 sqq. . . . 1003, 13
 9, 22. . . 611, 23; 634, 12;
 894, 11
 9, 24. 951, 9
 9, 27. 67, 5
 10, 1 sqq. . . . 269, 17;
 270, 6
 10, 4. . . 434, 1; 506, 20;
 608, 13
 10, 6. . . 288, 2; 290, 23
 10, 11. . 139, 15; 237, 18;
 319, 19; 631, 14;
 663, 1
 10, 12. . . 469, 22; 926, 4
 10, 13. . . 642, 16; 989, 14
 10, 17. 703, 24
 10, 18. 869, 16
 10, 19 sq. 834, 17
 10, 20. 322, 19
 10, 32 sq. 982, 5
 11, 3. . . 726, 10; 771, 12;
 977, 30; 993, 5
 11, 7. 223, 20
 11, 19. 867, 29
 11, 20. 423, 19
 11, 25. 423, 16
 11, 29. . . 408, 22; 421, 9;
 422, 13

ad Corinthios I

- 11, 33 sq. 424, 22
 12, 7 974, 26
 12, 8 585, 7
 12, 10. 96, 19
 12, 11. . 787, 9; 789, 27;
 926, 29
 12, 12. . 180, 26; 1011, 31
 12, 13. 785, 7
 12, 18. 297, 12
 12, 24. . . 12, 12; 295, 5
 12, 28. . . 21, 31; 650, 3
 12, 29. 787, 23
 12, 29 sq. 1051, 26
 12, 31. 146, 14
 13, 1—3. 659, 13
 13, 1—4. 783, 28
 13, 1—8. 1099, 6
 13, 2 . . . 658, 7; 676, 17
 13, 4 . . . 509, 1; 697, 26;
 1087, 14
 13, 5, 4 192, 1
 13, 5 442, 4
 13, 8 819, 25
 13, 9 sq. . . . 543, 1; 544,
 15; 585, 6
 13, 10. 950, 13
 13, 11 sq. 544, 21
 13, 12. . . 543, 3, 18; 547,
 24; 549, 18; 583,
 11; 585, 2; 701,
 14; 732, 20; 733,
 12; 750, 7; 792,
 10; 795, 29; 796,
 9; 887, 27; 946, 16
 13, 13. . . 218, 3; 820, 4;
 950, 16
 14, 14. 626, 13
 14, 20. 560, 20
 14, 21. 781, 15
 15, 4—8. 580, 4
 15, 5 338, 8
 15, 10. . . 57, 18; 454, 19
 15, 13. 838, 10
 15, 13 sq. 837, 10
 15, 21 sq. 957, 12
 15, 22. . . 200, 13; 479, 17;
 958, 4; 1080, 26
 15, 23. 101, 2
 15, 24. . . 263, 5; 731, 23;
 733, 2; 734, 2;
 739, 9; 740, 24;
 750, 9
 15, 24 sq. 732, 3
 15, 26. . . 247, 15; 269, 12;
 273, 6; 433, 1

ad Corinthios I

- 15, 27. 731, 15
 15, 28. . . 545, 19; 552, 8;
 730, 5, 13; 731,
 2; 750, 11
 15, 31. 852, 14
 15, 33. 295, 18
 15, 36. . . 479, 19; 480, 17
 15, 37 sq. 1063, 34
 15, 44. . . 249, 4; 534, 2;
 622, 19; 1060, 6
 15, 45. 1061, 1
 15, 46. 672, 7
 15, 49. 1042, 1
 15, 50. 1062, 9
 15, 50 sq. . . . 243, 11;
 244, 3; 287, 15
 15, 51. 886, 21
 15, 51 sq. 885, 4
 15, 52. . . 480, 7, 18, 26;
 1014, 17; 1061,
 14, 26
 15, 53. . . 67, 1; 247, 16;
 427, 10; 433, 19;
 1062, 6
 15, 53 sq. 433, 4
 15, 54. . . 28, 12; 56, 15;
 66, 24
 15, 54 sq. . . . 877, 15, 17
 15, 55 sq. 946, 12
 16, 1 sq. 998, 2
 16, 8 sq. 929, 3

ad Corinthios II

- 1, 21. 57, 21
 2, 12—17. 929, 15
 2, 14 sq. 698, 14
 2, 15. 355, 10
 2, 16. . . 615, 20; 1034, 18
 3, 2 sq. 870, 18
 3, 3 402, 19
 3, 6 853, 9
 3, 14. 1082, 8
 3, 14 sq. 253, 1
 3, 18. . . 548, 2; 993, 16
 4, 4 . . . 12, 9; 293, 2, 5
 4, 6 447, 22
 4, 13. 957, 23
 4, 16. . . 97, 20; 99, 20;
 427, 21; 679, 19;
 940, 16; 941, 17;
 943, 19; 1041, 10
 4, 18. 109, 12
 5, 2 72, 19
 5, 5 888, 4

ad Corinthios II

5, 6 . . .	583, 20; 585, 11; 718, 22; 805, 13
5, 6 sq. . .	734, 25; 949, 3; 1080, 15
5, 7 . . .	818, 21
5, 10. . .	885, 8; 928, 5. 17; 965, 5; 1027, 8
5, 13. . .	303, 22
5, 13 sq. . .	634, 13
5, 13 sqq. . .	268, 1
5, 14 sq. . .	460, 7
5, 14 sqq. . .	246, 8; 247, 28
5, 15. . .	280, 18
5, 16. . .	816, 3
5, 16 sq. . .	10, 23; 242, 18, 21; 244, 7. 23; 245, 1, 24
5, 17 sq. . .	247, 3
5, 21. . .	281, 10
6, 2—10 . . .	1090, 18
6, 10. . .	465, 14
7, 1 sq. . .	849, 11
7, 5 . . .	58, 2; 303, 16
9, 7 . . .	48, 22; 56, 24; 275, 4; 950, 2; 979, 19
10, 17 . . .	186, 22; 396, 14; 428, 15
11, 2 . . .	887, 23
11, 2 sq. . .	58, 5
11, 3 . . .	295, 15; 861, 14
11, 14. . .	75, 6; 102, 6; 314, 1
11, 14 sq. . .	962, 12
11, 23. . .	303, 15
11, 31. . .	1030, 20
12, 2 . . .	973, 6
12, 2 sq. . .	1069, 3
12, 2—4. . .	585, 10
12, 5 . . .	57, 15
12, 7 . . .	922, 17
12, 15. . .	684, 17
12, 21. . .	58, 12; 647, 12
13, 4 . . .	253, 14; 749, 19
13, 7 . . .	901, 11
13, 11. . .	951, 21

ad Galatas 1, 4 . . .	296, 19
1, 10. . .	982, 3
1, 12. . .	57, 21
2, 13 sq. . .	611, 3
2, 14. . .	690, 2; 695, 8
2, 20. . .	57, 22; 760, 18

ad Galatas 2, 21.	947, 26
3, 10.	252, 11
3, 13.	280, 17
3, 16.	180, 23
3, 24.	854, 3; 944, 27
3, 26 sqq.	773, 1
3, 27.	22, 21; 664, 22; 666, 25
3, 28.	223, 24
3, 29.	180, 22; 866, 1
4, 4	742, 10; 761, 17
4, 4 sq.	267, 11; 729, 17; 759, 12
4, 6	417, 19; 991, 8
4, 9	516, 19
4, 14.	985, 24
4, 22 sqq.	299, 10
4, 24.	672, 12
4, 26.	150, 21
4, 30.	867, 2
5, 6	402, 14; 408, 14; 426, 18; 784, 17; 897, 12; 922, 2
5, 12.	285, 10
5, 13.	726, 19; 1003, 30
5, 14.	1086, 4
5, 15.	373, 22
5, 16.	624, 9; 937, 19
5, 16 sq.	936, 5
5, 17.	258, 17; 622, 15; 625, 22; 812, 27; 877, 25; 939, 7; 945, 8; 948, 15
5, 18.	936, 14
5, 19.	936, 23
5, 19 sqq.	696, 6
5, 19—22.	1027, 13
5, 20.	54, 5
5, 21.	682, 19; 851, 19
5, 22 sq.	677, 6
5, 24.	856, 19
6, 1	57, 1; 184, 23; 612, 1
6, 2	28, 17; 891, 17. 21, 27; 1086, 3
6, 2—5.	561, 1
6, 3	295, 20
6, 4	884, 21
6, 6	605, 28; 1046, 23
6, 8	109, 5
6, 14.	439, 24

ad Ephesios

1, 4	466, 13
1, 5	897, 7

ad Ephesios

- 1, 18. 547, 1
 1, 22. 876, 1
 2, 2 . . . 75, 3; 340, 15;
 602, 24; 1050, 1
 2, 3 939, 19
 2, 4 sqq. 247, 23
 2, 6 248, 7
 2, 7 243, 14
 2, 11 sqq. 323, 21
 3, 18. 703, 5
 3, 14—20. . . . 702, 16;
 703, 1
 3, 18. . . 23, 30; 701, 10.
 22; 846, 17
 3, 19. . . 146, 15; 704, 15
 3, 20. . . 66, 18; 718, 23
 4, 2 sq. 313, 10
 4, 3 . . . 417, 13; 660, 6;
 769, 11
 4, 7 sq. 786, 3
 4, 8 sqq. 787, 14
 4, 11. 650, 5. 18
 4, 12. 530, 2
 4, 13. . . 527, 16; 528, 3;
 529, 4
 4, 22 sqq. 99, 22
 4, 22. 24. 827, 10
 4, 23. 626, 6
 4, 23 sq. 772, 14
 5, 5 978, 17
 5, 5 sq. 682, 23
 5, 8 699, 26
 5, 13. 995, 5
 5, 14. . . 98, 12; 469, 16
 5, 23. . . 382, 16; 977, 30
 5, 25. 499, 3
 5, 26. 954, 4
 5, 27. . . 313, 18; 675, 9;
 871, 13; 898, 18;
 951, 25; 953, 16
 5, 28 sq. 259, 25
 5, 29. . . 623, 16; 812, 12;
 975, 16; 993, 3
 5, 31. 1045, 26
 5, 31 sq. 250, 13
 5, 32. . . 139, 18; 1045, 28
 6, 2 380, 15
 6, 15. 320, 24
 6, 16. 862, 20
 6, 23. 867, 24

ad Philippenses

- 1, 6 913, 18
 1, 17. 674, 17

ad Philippenses

- 1, 18. 93, 16; 305, 11
 1, 22. 847, 17
 1, 22 sqq. 848, 15
 1, 23. . . . 27, 16; 58, 3;
 504, 15
 1, 29. 868, 5
 2, 1 417, 2
 2, 3 894, 24
 2, 4 893, 26
 2, 5 sqq. 893, 20
 2, 6 76, 6; 726, 7
 2, 6 sq. . . 250, 18; 581,
 18; 754, 14;
 1046, 4
 2, 6 sqq. 634, 9;
 729, 8
 2, 7 . . . 31, 19; 728, 21;
 737, 1; 741, 20;
 756, 5; 1035, 20;
 1037, 11
 2, 8 742, 19
 2, 8 sqq. 751, 5. 11
 2, 12 sq. 696, 23
 2, 13. . . . 437, 6; 516, 9;
 912, 9; 913, 24;
 922, 21; 930, 20
 3, 3 727, 6
 3, 12—14. 816, 9
 3, 14. . . . 57, 25; 89, 7;
 944, 24; 954, 17
 3, 15. . . 688, 3; 695, 21;
 950, 10
 3, 15 sq. 917, 28
 3, 19. 296, 21
 3, 21. 101, 4
 4, 1 303, 17
 4, 7 542, 11
 4, 11—13 68, 20
 4, 12 sq. 588, 1
 4, 17. 982, 21

ad Colossenses

- 1, 13. . . 410, 11; 466, 14;
 790, 25; 897, 8
 1, 15. 744, 12
 1, 16. 165, 16
 1, 17 sq. 744, 12
 1, 18. . . 395, 16; 631, 8
 1, 24. 100, 13
 1, 28. 951, 23
 2, 9 30, 18; 1004,
 13; 1005, 3
 2, 11. . . 626, 10; 789, 17
 2, 12. 426, 24

ad Colossenses

2, 15. 287, 8
 2, 16. 69, 13
 2, 16 sq. . 238, 5; 319, 12
 2, 17. 1005, 8
 3, 1 469, 12
 3, 1 sq. . . 100, 5; 245, 4
 3, 2 sq. 427, 2
 3, 3 sq. 733, 9
 3, 4 . . 432, 17; 583, 13;
 953, 24
 3, 5 . . 316, 6; 978, 17;
 994, 27
 3, 9 sq. . . 427, 24; 772,
 17; 827, 10;
 1041, 25
 3, 10. . . 250, 3; 778, 15
 3, 20. 230, 12
 4, 3 . . 928, 24; 930, 5

ad Thessalonicenses I

2, 7 634, 18
 2, 9 562, 17
 3, 5 . . 332, 15; 1062, 14
 3, 7 852, 4. 12
 4, 5 499, 6
 4, 13—17. . . . 478, 7
 5, 2 885, 2
 5, 5 150, 22
 5, 8 862, 24
 5, 14 sq. 923, 12
 5, 19. 707, 22
 5, 23. 625, 9. 19;
 1043, 30

ad Thessalonicenses II

1, 8 908, 22
 2, 1—12 473, 9
 2, 2 456, 14
 2, 8 473, 1
 2, 9 sq. 476, 22
 2, 10 sqq. . . . 914, 23
 3, 8 sq. 592, 1

ad Timotheum I

1, 5 . . 42, 20; 631, 20;
 687, 26; 813, 21;
 817, 5; 820, 9. 12;
 993, 27; 1096, 20
 1, 8 132, 3
 2, 1 22, 1; 651, 6
 2, 1 sqq. 276, 10
 2, 2 sqq. 652, 13

ad Timotheum I

2, 5 . . 75, 10; 106, 12;
 199, 20; 216, 14;
 728, 10; 771, 22;
 927, 22
 2, 13 sq. 224, 3
 4, 4 . . .69, 11; 239, 8.
 13; 644, 3
 5, 6 98, 14
 5, 17. 412, 19
 5, 20. . 21, 20; 642, 20.
 24; 923, 17
 5, 22. 902, 14. 19
 5, 23. 1009, 23
 5, 24 sq. 999, 27
 6, 10. . 191, 7; 1093, 11
 6, 14 sqq. 723, 25
 6, 16. . 205, 1; 212, 23;
 723, 8. 12

ad Timotheum II

1, 7 921, 15
 1, 9 160, 5
 1, 9 sq. 871, 19
 2, 19. . 466, 19; 468, 9
 3, 2 191, 23
 3, 5 378, 5
 3, 8 sq. 442, 7
 4, 1 748, 30
 4, 4 268, 10
 4, 8 456, 1
 4, 14. 285, 6

ad Titum 1, 2 . . 160, 7; 1040, 21
 1, 15. . 238, 23; 239, 8
 3, 5 . . 245, 10; 702, 1

ad Philemonem

20 815, 17

ad Hebraeos

2, 4 787, 12
 5, 14. 620, 25
 7, 6 194, 22
 11, 6 925, 19
 11, 33. 577, 1
 11, 37. 577, 3
 12, 22 346, 18

ep. Iacobi 1, 2 57, 9
 1, 5 . . 902, 12; 906, 10

b) Scriptores ecclesiastici.

ypr. Quod idol. cet. 6 (I 24, 2 ed. Hartel) . . .	693, 16	Hieron. c. Iovin. II . . .	38, 11
ypr. ep. 73, 23 (II 796, 14 sqq. ed. Hartel) . .	685, 11	Hieron. quaest. in Gen. .	327, 8

c) Scriptores profani.

Plato Tim. p. 29 ^c (Cic. Tim. 3)	79, 23	De deo Socr. p. 44	79, 3
	106, 1	Ter. Andr. 61	843, 31
Tim. p. 41 ^a	587, 6	Verg. Aen. I, 724	1067, 5
Rep. p. 614 ^b	540, 11	VI, 337 sqq.	969, 19
Cic. Tusc. I, 27	531, 12	VI, 664	514, 6
III, 6, 12	59, 19	VI, 720 sq.	487, 15
Rep. II, 10	524, 4	VI, 730 sqq.	53, 8
III, 28	519, 17	VI, 733	487, 11
VI, 4.	540, 8	VI, 733 sqq.	494, 21
Sall. Cat. 5	40, 1	VI, 751	538, 4
26	39, 12	Hor. Sat. II, 6, 79 sqq. .	606, 26
Plin. n. h. VIII, 32, 114 .	892, 5	Epist. I, 7, 29 sqq. . .	607, 1
		I, 10, 41	328, 12

II. INDEX EXCERPTORVM.

a) Index capitum Engippii.

Capita stellula (*) insignita desunt in MV.

Editionis huins		Augustini	ed. Benedict.
cap.	pag.		
I 1	84, 12-49, 24	Epist. CLXVII	II 594-602
II 2	50, 6-22	De mor. eccl. cath.	
		15, 24 s. f. ¹⁾ -26	I 697 A-C
	50, 23-51, 15	25, 46 et 47	704 B-F
III 3	51, 20-52, 19	De trin. XIII 9, 12-10, 13	VIII 956 B-957 B
IIII 4	52, 25-54, 20	De ciu. dei	
		XIII 3 p. in.-4 p. in.	VII 351 D-352 E
	54, 21-55, 22	5 s. f.-7, 1 p. in.	354 E-355 C
	55, 23-26	7, 2 p. in.	355 E
	55, 27-56, 3	7, 2 m.	355 G-356 A
	56, 4-60, 5	9, 1-9, 4 s. f.	358 C-360 C
V 5	60, 9-62, 14	Conf. X 6, 8-10 s. f.	I 173 D-174 D
5*	62, 16-74, 12	24, 35-34, 58 s. f.	183 C-189 B
VI 6	74, 16-76, 20	41, 66 m.-43, 69	193 E-194 F
VII 7	76, 23-79, 8	De ciu. dei VIII	
		15, 1 p. in.-16, 1 p. in.	VII 229 B-230 D
7*	79, 11-81, 22	De trin. III 18, 24-19, 25	VIII 825 C-826 D
VIII 8	81, 25-84, 14	Conf. I 1, 1 m.-5, 6 m.	I 69 B-71 E
VIII 9	84, 19-86, 15	XI 23, 29 s. f.-24, 31 s. f.	204 F-205 F
	86, 15-90, 20	27, 34 s. f.-31, 41	207 B-210 B
*10	90, 23-95, 5	De trin. III 7, 12-9, 16	VIII 799 B-801 E
*11	95, 8-96, 27	9, 17-9, 19	802 A-G
*12	97, 4-101, 11	III 3, 5-4, 7	812 G-815 A
*13	101, 14-102, 7	9, 12 s. f.-11, 14	818 F-819 C
*14	102, 10-103, 7	11, 14-12, 15	819 C-E
*15	103, 10-17	12, 15 p. in.	819 E F
*16	103, 20-104, 13	15, 20-16, 21	823 C-F
*17	104, 17-105, 6	19, 25-25 s. f.	826 D-F
*18	105, 9-106, 21	De cons. eu.	
		I 35, 53-54 m.	III ^b 25 D-26 D
*19	106, 25-113, 14	De uer. rel. 3, 3-6, 10 m.	I 748 B-751 F

¹⁾ Litterae p. in., m., s. f., quas addidi, post initium, medium, sub finem significant.

Editionis huius		Augustini	ed. Benedict.
cap.	pag.		
*20	113, 18-116, 10	De uer. rel. 16, 30 p. in.-17, 38 s. f.	I 757 D-758 F
*21	116, 13-118, 3	38, 69 m.-38, 72	772 E-773 C
*22	118, 6-124, 3	45, 85 p. in.-49, 94 p. in.	778 E-781 F
*23	124, 6-128, 6	De ord. II 7, 24-9, 27	340 A-342 A
*24	128, 10-129, 3	De mor. eccl. cath. I 3, 4 et 5	689 A-F
	129, 3-6	6, 10	691 C D
	129, 6	11, 18	694 D
	129, 7-11	7, 11	691 E F
	129, 12-17	7, 12 s. f.	692 A
	129, 18-22	8, 13 p. in.	692 B C
	129, 22-130, 2	11, 18 et 8, 13	694 D-F et 692 C
	130, 2-18	11, 19-19 m.	694 F-695 C
X 25	130, 22-132, 24	Conf. XII 25, 34 et 35	220 F-221 E
XI 26	133, 5-138, 25	27, 37-32, 43 m.	222 B-225 A
XII 27	139, 4-147, 4	De gen. ad litt. J 1, 1-9, 15	III* 117 A-121 F
XIII 28	147, 9-148, 11	De ciu. dei XI 4, 1-4, 2 m.	VII 274 B-E
XIII 29	148, 16-152, 16	5 m.-8 s. f.	276 A-278 C
XV 30	152, 21-154, 30	9 in.-10	278 C-279 E
XVI 31	155, 7-157, 3	23-23 s. f.	289 B-290 C
XVII 32	157, 8-161, 6	Respons. ad Oros. 3, 3 p. in.-6, 7 s. f.	VIII 613 A-615 A
XVIII 33	161, 11-166, 8	8, 11-11, 14 s. f.	616 E-620 A
XVIII 34	166, 6-167, 5	De haeres. 42 s. f. et 43	12 F-13 C
XX 35	167, 9-170, 27	De ciu. dei XII 12 s. f.-15	VII 311 A-313 A
XXI 36	171, 5-178, 12	5 s. f.-9 s. f.	304 C-308 D
XXII 37	178, 17-179, 9	De gen. ad litt. XI 16, 21	III* 282 D-G
XXIII 38	179, 14-182, 14	23, 30-25, 32 s. f.	285 E-287 A
XXIII 39	182, 19-192, 20	4, 6-15, 20 s. f.	277 C-282 D
XXV 40	193, 4-195, 28	X 20, 85-22, 38	270 C-271 F
XXVI 41	196, 4-27	VIII 6, 12	230 B-E
XXVII 42	197, 4-202, 24	13, 28 p. in.-16, 85 s. f.	235 E-238 C
XXVIII 43	203, 5-204, 17	9, 17-10, 19	232 B-G
XXVIII 44	204, 22-209, 27	19, 38 m.-24, 45 s. f.	239 B-241 E
XXX 45	210, 6-212, 26	25, 47 s. f.-27, 50 s. f.	242 C-244 B
XXXI 46	213, 4-10	Quaest. Hept. I 2	380 B
XXXII 47	213, 15-214, 13	8	380 B-381 A
XXXIII 48	214, 17-215, 4	4	381 A B
XXXIII 49	215, 10-218, 10	De ciu. dei XV 24 s. f.-27	VII 409 F-411 C
XXXV 50	218, 14-221, 7	De gen. ad litt. XI 27, 34-30, 38	III* 287 E-289 A
XXXVI 51	221, 12-223, 5	39, 53-41, 56	294 C-295 A
XXXVII 52	223, 10-225, 15	42, 58-42, 60 s. f.	295 D-296 E
XXXVIII 53	225, 21-235, 11	VI 9, 16 s. f.-19, 30	203 D-208 C
XXXVIII 54	235, 15-236, 24	Contr. Faust. II 5 m.-6	VIII 188 B-F
XL 55	237, 4-238, 24	VI 2-3 p. in.	202 E-203 D
XLI 56	239, 6-240, 19	7-7 s. f.	207 E-208 D
XLII 57	240, 23-242, 16	9 m.-9 s. f.	210 G-212 C

Editionis huius		Augustini	ed. Benedict.
cap.	pag.		
XLIII	58 242, 21-249, 12	Contr. Faust.	VIII 222 F-226 D
		XI 7 p. in.-8 s. f.	230 B-F
XLIII	59 249, 17-250, 26	XII 8	231 D-233 E
XLV	60 251, 6-255, 9	9 s. f.-13 m.	VII 384 D-386 G
XLVI	61 255, 14-260, 10	De ciu. dei XV 7 p. in.-8	VIII 235 D-F
	260, 10-22	Cont. Faust. XII 17	236 A-237 A
XLVII	62 261, 5-263, 7	19-21	237 D-238 D
XLVIII	63 263, 11-265, 17	21 s. f.-24 p. in.	239 C-244 D
XLVIII	64 265, 21-277, 21	24 s. f.-37	258 B-E
L	65 278, 5-22	XIII 11 m.-12	265 D-268 B
LI	66 279, 5-284, 18	XIII 2 s. f.-9	296 E-297 C
LII	67 284, 23-286, 13	XVI 22 m.-23	301 C-302 D
LIII	68 286, 19-289, 4	29-29 s. f.	311 C-312 B
LIII	69 289, 9-290, 25	XVIII 5 p. in.-6 s. f.	327 D-328 B
LV	70 291, 5-292, 19	XVIII 25-25 m.	351 D-352 C
LVI	71 293, 5-295, 3	XXI 2 p. in.-3 p. in.	356 A-357 B
LVII	72 295, 7-297, 16	9 p. in.-10	383 B-F
LVIII	73 297, 21-299, 2	XXII 36-36 s. f.	391 B-394 B
LVIII	74 299, 6-305, 14	51 p. in.-56	411 F-415 A
LX	75 305, 18-312, 13	83-87	415 A-G
LXI	76 312, 17-314, 14	87	415 G-416 C
LXII	77 314, 18-315, 18	88	418 E-420 B
LXIII	78 315, 22-319, 6	92 m.-95 m.	456 B-457 E
LXIII	79 319, 10-324, 13	XXXII 9 m.-14	III* 381 E F
LXV	80 324, 18-325, 4	Quaestt. Hept. I 8	382 E
LXVI	81 325, 8-17	15	382 F
LXVII	82 325, 21-24	16	382 F
LXVIII	83 326, 4-8	17	383 A B
LXVIII	84 326, 12-18	20	385 D-F
LXX	85 326, 23-327, 19	26	387 A-C
LXXI	86 327, 24-328, 19	31	388 E
LXXII	87 328, 24-329, 5	38	388 E-G
LXXIII	88 329, 10-23	39	388 G-389 C
LXXIII	89 330, 4-27	40	389 E F
LXXV	90 331, 4-15	42	390 D E
LXXVI	91 331, 19-332, 5	49	392 D E
LXXVII	92 332, 10-20	57	392 E F
LXXVIII	93 333, 5-16	58	393 E F
LXXVIII	94 333, 20-334, 2	62	393 F-394 B
LXXX	95 334, 7-335, 7	63	398 E F
LXXXI	96 335, 11-18	88	398 F
LXXXII	97 335, 22-336, 4	84	402 G-403 B
LXXXIII	98 336, 8-21	104	405 C D
LXXXIII	99 337, 4-13	116	406 E
LXXXV	100 337, 18-21	117, 1	406 C-G
	338, 2-339, 10	117, 4 et 5	409 D
LXXXVI	101 339, 14-21	126	539 G-540 B
	101 339, 23-340, 16	III 29	III 911 G-913 D
	101 340, 18-343, 3	Enarr. Ps. LXXIV 17 p. in.-19	

Editionis huius		Augustini	ed. Benedict.
cap.	pag.		
LXXXVII	102 343, 7-14	Quaestt. Hept. I 134	III* 410 G-411 A
LXXXVIII	103 343, 18-344, 4	150	414 F-415 A
LXXXVIII	104 344, 9-346, 4	161	417 E-418 D
XC	105 346, 8-24	168	420 A-C
XCI	106 347, 4-348, 15	169	420 C-421 A
XCII	107 348, 19-349, 6	172	421 E-422 A
XCIII	108 349, 12-351, 3	II 11	424 F-425 E
XCIII	109 351, 7-352, 14	18	426 E-427 B
XCV	110 352, 18-353, 24	21	427 D-428 A
XCVI	111 354, 5-16	23	428 B C
XCVII	112 354, 20-356, 2	24	428 C-G
XCVIII	113 356, 7-357, 3	32	480 F-431 A
XCVIII	114 357, 7-17	36	431 F
C	115 357, 21-358, 4	37	431 G-432 A
CI	116 358, 8-17	39-39 m.	432 B
CII	117 358, 21-359, 5	40	432 E
CIII	118 359, 9-360, 3	43	433 B-D
CIII	119 360, 8-361, 12	47, 6	436 E-437 B
CV	120 361, 16-366, 2	71	443 C-445 D
CVI	121 366, 7-379, 26	Serm. VIII	V 41 C-48 D
CVII	122 380, 4-381, 6	VIII 6, 7 p. in.-6, 8	53 F-54 C
	381, 7-382, 11	9, 11-12	56 C-G
CVIII	123 382, 16-383, 15	De coniug. adult. 2, 8 m.-8 s. f.	VI 408 B-E
CVIII	124 383, 19-389, 15	Serm. VIII 9, 12-10, 16 p. in.	V 56 G-60 A
CX	125 389, 19-390, 15	Quaestt. Hept. II 72	III* 445 D-G
CXI	126 390, 19-23	76	446 C
CXII	127 391, 5-27	90	450 F-451 B
	127* 392, 1-393, 9	? ¹⁾	?
CXIII	128 393, 13-394, 15	105	454 G-455 D
CXIII	129 394, 20-400, 9	154	467 B-469 F
CXV	130 400, 16-403, 6	166	471 D-472 F
CXVI	131 403, 10-407, 11	Serm. LXXI 5, 9-8, 13 p. in.	V 388 C-390 C
	407, 13-409, 16	9, 14 s. f.-12, 18	391 B-392 C
	409, 18-410, 9	12, 18 m.-12, 19 p. in.	392 E-393 A
	410, 11-415, 23	12, 19 s. f.-15, 25 m.	393 G-396 F
	415, 24-416, 6	16, 26 m.-26 s. f.	397 D-F
	416, 7-417, 26	16, 27 s. f.-18, 30	398 D-399 C
	417, 26-418, 22	20, 33 m.-21, 34 p. in.	401 B-E
	418, 24-419, 22	21, 35 p. in.-35 s. f.	402 B-E
	419, 24-420, 21	23, 37 m.-24, 38	403 D-404 A
CXVII	132 421, 6-423, 8	Epist. LIII 3, 4 et 4, 5	II 125 A-126 B
	423, 9-425, 3	5, 6 s. f.-7, 9	126 D-127 C
CXVIII	133 425, 9-427, 15	LV 1, 2-2, 3 s. f.	128 A-129 B

¹⁾ Haec capituli pars deest in editionibus Augustini; cf. quae Benedictini ad tom. III* p. 451 adnotant.

Editionis huius		Augustini	ed. Benedict.
cap.	pag.		
CXVIII	133 427, 16-428, 16	Epist. LV 3, 4 s. f.-4, 6 p. in.	II 129 E-130 A
	133* 428, 18-430, 16	Enarr. Ps. X 3 p. in.-3 s. f.	III 59 D-60 D
	133* 430, 18-434, 5	Epist. LV 4, 7 s. f.-6, 11	II 130 F-132 D
	434, 6-18	7, 13-13 m.	132 F-133 A
	434, 19-437, 1	8, 15-10, 18 p. in.	133 F-134 G
	437, 2-18	10, 19	135 C D
	437, 19-438, 6	12, 22-22 m.	136 C
	438, 7-440, 6	12, 22 s. f.-14, 25 p. in.	136 E-137 E
	440, 7-441, 29	15, 27 m.-16, 29 p. in.	138 G-139 F
	441, 30-442, 19	16, 29 m.-30	140 B-D
	442, 21-444, 19	16, 30 m.-17, 32	140 E-141 E
CXVIII	134 444, 23-27	20, 37	143 C
CXX	135 445, 5-446, 23	Serm. CXXI	V 964 E-965 D
CXXI	136 447, 5-24	Quaest. euang. I 7	III* 241 E-242 B
	137 448, 3-449, 20	?	?
CXXII	138 450, 5-452, 19	De ciu. dei XX 2 m.-4	VII 574 F-576 B
CXXIII	139 452, 24-453, 24	5, 1 p. in.-2 p. in.	576 E-577 A
	453, 26-455, 17	5, 2 s. f.-5, 5	577 B-578 A
CXXIII	140 455, 22-457, 3	Epist. CXCVIII 5, 14 et 15	II 746 D-G
	457, 3-459, 9	12, 51 s. f.-13, 54 s. f.	759 G-761 A
CXXV	141 459, 12-462, 13	De ciu. dei XX 6 p. in.-7	VII 578 F-580 D
CXXVI	142 462, 17-466, 24	7, 1-3 s. f.	580 D-582 E
CXXVII	143 467, 4-468, 13	7, 3-8, 1 p. in.	582 E-583 B
CXXVIII	144 468, 18-470, 9	9, 4 s. f.-11	587 F-588 F
CXXVIII	145 470, 14-471, 16	11-11 s. f.	588 F-589 D
CXXX	146 471, 21-473, 4	11 s. f.-13	589 D-590 B
CXXXI	147 473, 9-478, 2	19 p. in.-20	596 E-598 G
CXXXII	148 478, 6-481, 24	20, 1-3 s. f.	598 G-600 E
CXXXIII	149 482, 5-483, 24	29	613 A-G
CXXXIII	150 484, 4-23	XXI 2	618 C-F
CXXXV	151 485, 4-488, 3	3	618 F-620 D
CXXXVI	152 488, 7-490, 3	7, 1-2 m.	625 E-626 F
	490, 5-29	7, 2 s. f.-8, 1 m.	627 A-E
CXXXVII	153 491, 5-493, 7	11	632 A-633 A
CXXXVIII	154 493, 12-494, 9	12	633 A-D
CXXXVIII	155 494, 14-496, 12	13-14 p. in.	633 D-634 D
CXL	156 496, 18-497, 11	21	639 E-G
CXLI	157 497, 15-503, 13	25, 4 s. f.-27	646 G-649 G
	157 503, 15-506, 26	Enarr. Ps. LXXX 21-23	III 868 B-869 F
CXLII	158 507, 5-515, 19	De ciu. dei XXI 27, 1-6 s. f.	VII 650 A-654 E
CXLIII	159 515, 23-517, 14	XXII 2	656 C-657 C
	159 517, 16-518, 2	Enarr. Ps. CX 2 m.	III 1244 F-1245 A
CXLIII	160 518, 6-519, 8	De ciu. dei XXII 3	VII 657 C-F
CXLV	161 519, 13-520, 26	4-5 p. in.	657 F-658 E
CXLVI	162 521, 4-21	5 p. in.	658 E-659 A
CXLVII	163 522, 5-524, 22	5 p. in.-6, 1 m.	659 A-660 D
	524, 23-525, 16	7	662 D-G
CXLVIII	164 525, 21-526, 30	8, 1-2	663 A-F
CXLVIII	165 527, 5-528, 4	15	678 E-679 A

Editionis huius		Augustini	ed. Benedict.
cap.	pag.		
CL 166	528, 8-25	De ciu. dei XXII 16	VII 679 A-D
CLI 167	529, 4-530, 24	17	679 D-680 C
CLII 168	531, 5-534, 6	20-21 m.	682 G-684 D
CLIII 169	534, 10-13	24, 5 s. f.	692 C
CLIIII 170	534, 18-536, 11	25	692 D-693 C
CLV 171	536, 15-538, 8	26	693 D-694 C
CLVI 172	538, 13-539, 20	27	694 C-G
CLVII 173	540, 5-541, 23	28	694 G-695 E
*173 ^a	542, 3-550, 17	29	695 E-699 F
CLVIII 174	550, 21-557, 7	30, 1-6	699 F-702 F
CLVIII 175	557, 12-559, 15	De cons. eu. II 20, 49-21, 51	III ^b 53 A-G
CLX 176	559, 21-565, 11	30, 71-31, 78	63 A-65 C
CLXI 177	565, 16-567, 2	56, 112-57, 115	79 D-80 B
CLXII 178	567, 7-570, 20	79, 154 p. in.-80, 157	97 A-98 D
CLXIII 179	571, 6-573, 10	III 13, 40 s. f.-13, 43	122 C-123 C
	573, 11-575, 25	13, 49 p. in.-14, 51	126 E-127 F
CLXIIII 180	576, 6-577, 19	16, 53	128 B-G
CLXV 181	578, 5-582, 16	25, 83-86	148 G-150 G
CLXVI 182	582, 23-585, 23	III 10, 19 s. f.-10, 20	160 B-162 B
CLXVII 183	586, 4-16	Quaestt. eu. I 1	241 A B
CLXVIII 184	586, 22-588, 14	II 11	253 A-F
*185	588, 17-589, 8	De doct. chr.	
		III 12, 18-20	III ^a 50 F-51 C
CLXVIII 186	589, 13-590, 19	Quaestt. eu. II 18	III ^b 255 A-E
CLXX 187	590, 22-592, 3	19	255 E-256 B
CLXXI 188	592, 8-23	20	256 B-D
CLXXII 189	593, 4-594, 7	21	256 D-257 A
CLXXIII 190	594, 11-595, 3	22	257 A-C
CLXXIIII 191	595, 8-596, 3	29, 1 et 2	257 F-258 A
CLXXV 192	596, 7-597, 14	34	263 A-E
CLXXVI 193	597, 18-598, 12	41. 42. 43	269 G-270 B
CLXXVII 194	598, 16-600, 11	44, 1 et 2	270 B-271 A
CLXXVIII 195	600, 15-602, 27	45, 1 et 2	271 A-272 B
*196	603 4-7	I 37	246 D
CLXXVIII 197	603, 11-604, 12	II 47	273 A-D
CLXXX 198	604, 18-606, 7	51, 1	274 D-276 A
	198 ^a 606, 9-607, 21	Cont. mend.	
	607, 22-610, 14	13, 28 p. in.-14, 29	VI 465 D-466 B
	610, 16-24	10, 23 s. f.-24 s. f.	461 D-462 F
	610, 25-612, 13	11, 25 s. f.	463 D-F
	612, 14-613, 8	12, 26 m.-26 s. f.	464 A-F
CLXXXI 199	613, 11-614, 7	12, 26 s. f.-13, 28	464 G-465 C
	614, 8-20	De mend. 14, 25-25 m.	435 A-D
	614, 21 sq.	13, 22 s. f.-23 m.	433 G-434 B
	614, 23-616, 3	14, 25 m.	435 D
CLXXXII 200	616, 8-617, 17	21, 42 m.-43	444 F-445 C
CLXXXIII 201	617, 22-622, 3	Cont. mend. 15, 31 s. f.-33	467 C-G
		De contin.	
		5, 12 s. f.-6, 16 s. f.	304 C-306 D

Editionis huius		Augustini	ed. Benedict.
cap.*	pag.		
CLXXXIII	202 622, 7-625, 2	De contin. 7, 18 s. f.-8, 20 m.	VI 307 F-309 A
CLXXXV	203 625, 7-629, 19 ¹⁾	De orig. anim. III (II) 22, 36-24, 38	X 405 F-407 F
CLXXXVI	204 630, 4-632, 6	De catech. rud. 3, 6 p. in.-4, 7 p. in.	VI 266 B-267 B
CLXXXVII	205 632, 11-633, 21	9, 13 p. in.-13 s. f.	272 A-E
CLXXXVIII	206 634, 5-635, 9	10, 15 p. in.-11, 16	273 F-274 C
CLXXXVIII	207 635, 13-636, 16	14, 20	277 D-278 A
	636, 17-637, 15	14, 22-22 s. f.	278 D-G
CXC	208 637, 19-638, 13	16, 24-24 m.	279 G-280 B
	638, 14-642, 16	26, 52-27, 55	294 C-296 F
CXCI	209 642, 23-646, 4	De fid. et opp. 3, 4 s. f.-6, 8	167 D-169 A
CXCII	210 646, 9-649, 25	26, 48-27, 49 s. f.	190 G-192 E
CXCIII	211 650, 5-21	Epist. CXLVIII 2, 11	II 507 G-508 B
CXCIII	212 651, 5-9	2, 12 p. in.	508 B
	651, 9-18	2, 13 p. in.-13 m.	508 D-E
	651, 19-652, 5	2, 15 s. f.-16 p. in.	509 B-C
	652, 5-653, 4	2, 16 s. f.-17	509 F-510 B
CXCV	213 653, 9-654, 15	3, 31	515 B-E
CXCVI	214 654, 19-655, 15	3, 33	515 F-516 B
CXCVII	215 655, 20-656, 21	De bapt. I 7, 9 m.-8, 10	VIII 85 A-D
CXCVIII	216 657, 4-660, 8	8, 10-10, 13	85 D-86 G
CXCVIII	217 660, 13-661, 5	10, 13-14 p. in.	87 A-C
CC	218 661, 9-662, 19	10, 14 p. in.-14 s. f.	87 C-G
CCI	219 662, 23-663, 13	10, 14 s. f.-11, 15	87 G-88 B
CCII	220 663, 17-667, 14	11, 15-12, 20	88 B-90 A
CCIII	221 667, 19-669, 3	12, 20-13, 21	90 A-F
CCIII	222 669, 8-670, 7	13, 21-14, 22	90 F-91 C
CCV	223 670, 11-671, 9	14, 22-15, 23	91 C-E
CCVI	224 671, 14-672, 15	15, 23-24	91 E-92 B
CCVII	225 672, 19-674, 11	15, 24-16, 25 m.	92 B-93 A
CCVIII	226 674, 15-675, 19	16, 25 m.-18, 27	93 A-E
CCVIII	227 676, 5-16	18, 28	93 F-94 A
	676, 16-677, 19	18, 28 m.-19, 29	94 D-95 A
CCX	228 677, 24-679, 3	III 9, 13 p. in.-10, 14	129 C-G
CCXI	229 679, 8-682, 4	15, 22 p. in.-17, 24	134 C-135 F
CCXII	230 682, 8-683, 27	18, 25 p. in.-19, 26 m.	136 E-137 C
CCXIII	231 684, 4-686, 9	V 27, 38 s. f.-28, 39 s. f.	159 F-160 F
CCXIII	232 686, 15-690, 16	VI 1, 1 p. in.-3, 5	161 A-163 C
CCXV	233 690, 22-692, 3	5, 7 p. in.-5, 8 m.	163 G-164 D
CCXVI	234 692, 7-694, 5	44, 86 m.-87 s. f.	184 E-186 B
CCXVII	235 694, 10-695, 14	VII 1, 1 m.-1 s. f.	185 D-186 D
CCXVIII	236 696, 19-696, 17	54, 103 p. in.	202 F-204 A
CCXVIII	237 696, 21-701, 8	Epist. CXL 21, 58 s. f.-23, 58	II 441 E-443 F

¹⁾ Verba p. 629, 7 *secundum illud* — 12 *hoc est unificet* in editionibus Augustini deesse videntur.

Editionis huius		Augustini	ed. Benedict.
cap.	pag.		
CCXX 238	701, 12-705, 9	Epist. CXL 25, 62 p. in.-26, 65 p. in.	II 445 A-446 F 263 F-264 G
CCXXI 239	705, 14-707, 25	XCVIII 1-3 m.	267 F-268 C
CCXXII 240	707, 26-709, 4	9 m.-10 s. f.	896 D-898 A
	709, 7-712, 7	CCLXV 1 s. f.-6	
	*241 712, 12-713, 28	De ciu. dei XIII 13, 2-14 m.	VII 365 E-366 C
CCXXIII 242	714, 3-718, 26	Epist. CXX 2, 7 s. f.-2, 12	II 349 D-351 F
	718, 26-721, 21	3, 17 s. f.-4, 20 s. f.	353 E-354 G
CCXXIII 243	722, 5-727, 24	De trin. I 6, 9-7, 14	VIII 754 D-757 B
CCXXV 244	728, 5-780, 2	7, 14-8, 15	757 B-758 B
	*245 730, 5-782, 12	8, 15-8, 16 m.	758 B-759 C
CCXXVI 246	782, 16-787, 2	8, 16 m.-9(, 18) p. in.	759 C-761 C
	*247 737, 6-19	9(, 18) p. in.-18 m.	761 C-E
CCXXVII 248	737, 23-741, 5	9, 19 s. f.-11, 22	762 C-763 G
CCXXVIII 249	741, 11-749, 2	11, 22-13, 28	764 A-767 F
CCXXVIII 250	749, 7-754, 27	13, 28-31 m.	767 F-771 A
CCXXX 251	755, 7-25	II 2, 4	774 B-D
CCXXXI 252	756, 5-757, 8	3, 5-5 s. f.	774 D-775 A
CCXXXII 253	757, 13-29	4, 6	775 B-D
CCXXXIII 254	758, 4-763, 4	5, 7-6, 11	775 D-777 G
	*255 763, 8-764, 10	III 5, 11 m.-7, 12	798 F-799 B
CCXXXIII 256	764, 15-765, 23	V 14, 15 p. in.-15, 16	840 F-841 D
CCXXXV 257	765, 28-766, 14	15, 16-16, 17	841 D-F
CCXXXVI 258	766, 19-768, 32	16, 17	841 F-844 A
CCXXXVII 259	769, 4-770, 6	VI 5, 7-6, 8	847 D-848 A
CCXXXVIII 260	770, 10-771, 28	9, 10-10 s. f.	849 D-850 C
CCXXXVIII 261	772, 5-773, 22	XII 7, 11 s. f.-8, 13	918 E-919 D
CCXL 262	774, 5-21	8, 13 p. in.	919 D-F
CCXLI 263	774, 25-778, 17	XV 3, 4-4, 6	968 B-970 B
CCXLII 264	778, 23-791, 9	17, 27 p. in.-20, 38	987 B-993 E
CCXLIII 265	791, 14-792, 25	20, 38 s. f.-21, 40	994 A-F
	*266 793, 5-794, 8	22, 42-23, 43	995 F-996 C
	*267 794, 12-796, 9	23, 43 p. in.-24	996 C-997 C
CCXLIII 268	796, 13-797, 9	26, 46 p. in.	998 F-999 A
	268* 797, 11-799, 6	Serm. CCLXV 8, 9 p. in.-9, 11 p. in.	V 1083 B-1084 B
CCXLV 269	799, 11-803, 19	De trin. XV 27, 48-27, 50 s. f.	VIII 1000 E-1002 G
CCXLVI 270	803, 24-806, 28	De doct. chr. I 2, 2-7, 7 p. in.	III* 5 D-7 D
CCXLVII 271	807, 6-809, 16	10, 10-14, 13 s. f.	8 D-9 F
CCXLVIII 272	809, 21-811, 9	22, 20 m.-23, 22 m.	11 B-G
CCXLVIII 273	811, 14-813, 17	23, 22 m.-24, 25 s. f.	11 G-12 G
	813, 17-815, 10	26, 27 m.-29, 30 m.	13 E-14 D
CCL 274	815, 14-818, 27	33, 37-37, 41 s. f.	16 E-18 D
CCLI 275	819, 5-820, 20	37, 41 s. f.-40, 44 s. f.	18 D-20 A
CCLII 276	820, 23-821, 25	II 1, 1-2, 3 m.	19 B-20 B
CCLIII 277	822, 5-823, 13	3, 4 m.-6, 7 p. in.	20 D-21 D

Editionis huius		Augustini	ed. Benedict.
cap.	pag.		
CCLIIII 278	823, 19-825, 19	De doctr. chr.	
		II 6, 7 p. in.-7, 10 s. f.	III* 21 D-22 E
CCLV 279	826, 5-16	10, 15	24 E F
CCLVI 280	826, 21-828, 2	16, 24	28 G-29 D
CCLVII 281	828, 6-829, 18	16, 25	29 E-30 C
CCLVIII 282	829, 21-831, 18	16, 26-18, 28 s. f.	30 C-31 B
CCLVIII 284	831, 22-833, 19	19, 29 p. in.-21, 32 p. in.	31 C-32 B
	833, 19-836, 9	22, 34 s. f.-24, 37	33 C-34 G
CCLX 285	836, 14-840, 21	31, 48-36, 54	38 A-40 C
CCLXI 286	840, 26-842, 8	36, 54-38, 56	40 C-41 A
CCLXII 287	842, 13-844, 2	38, 56-39, 59	41 A-F
CCLXIII 288	844, 7-847, 13	40, 60-42, 63 s. f.	42 C-44 D
CCLXIII 289	847, 19-849, 21	III 1, 1 s. f.-2, 6	44 E-46 A
CCLXV 290	849, 26-852, 22	3, 6-5, 9	46 A-47 D
CCLXVI 291	853, 5-854, 13	5, 9-6, 10 s. f.	47 D-48 A
CCLXVII 292	854, 20-857, 21	10, 14 p. in.-12, 19	49 D-51 A
CCLXVIII 293	857, 25-858, 14	14, 22 p. in.-15, 23 p. in.	51 G-52 B
CCLXVIII 294	858, 19-859, 24	15, 23 p. in.-17, 25	52 B-F
CCLXX 295	860, 6-20	17, 25	52 F-53 A
CCLXXI 296	860, 24-861, 26	25, 35-25, 36 s. f.	55 D-56 A
CCLXXII 297	862, 4-863, 26	25, 36 s. f.-29, 40	56 A-G
CCLXXIII 298	864, 5-865, 19	29, 40-30, 42	56 G-57 E
CCLXXIII 299	865, 24-877, 13	31, 44-37, 56 s. f.	58 E-64 E
CCLXXV 300	877, 21-879, 4	LXXXIII Quaest. 70	VI 60 C-61 A
CCLXXVI 301	879, 8-23	Tract. in Io. eu. X, 10 p. in.	III* 372 F-373 A
	879, 24-881, 3	12	373 F-374 C
301*	881, 5-23	LXXXIII Quaest. 56	VI 25 C-F
301*	881, 25-882, 18	De trin. III 5, 9-9 s. f.	VIII 816 C-F
CCLXXVII 302	882, 22-888, 7	LXXXIII Quaest. 59	VI 30 A-33 B
CCLXXVIII 303	888, 11-891, 15	81	74 F-76 D
CCLXXVIII 304	891, 19-896, 30	71	61 A-64 A
CCLXXX 305	897, 4-899, 2	De haeres. 88	VIII 25 E-26 F
CCLXXXI 306	899, 6-903, 20	Serm. fragm. I	V 1509 A-1511 E
CCLXXXII 307	903, 25-904, 10	Epist. CCXIII 2-2 m.	II 791 D
	904, 10-27	3 p. in.-4	791 F-792 B
	904, 27-905, 7	4 m.-5	792 C-D
	905, 7-906, 14	6 m.-7 s. f.	792 F-793 C
	906, 14-907, 6	CCXV 8-8 s. f.	795 G-796 C
CCLXXXIII 308	907, 10-910, 6	De grat. et lib. arb.	
	910, 7-914, 6	2, 4 s. f.-4, 6 s. f.	X 720 C-721 G
CCLXXXIII 309	914, 10-918, 26	15, 31 p. in.-17, 34 p. in.	733 G-735 G
CCLXXXV 310	919, 5-922, 10	21, 42 s. f.-24, 46	742 A-744 D
	922, 11-923, 5	De corr. et grat.	
	923, 9-924, 6	11, 32 s. f.-12, 35 s. f.	768 D-770 C
CCLXXXVI 311	924, 11-928, 22	13, 40-40 s. f.	772 C-G
CCLXXXVII 312		16, 49 p. in.	777 B-778 C
CCLXXXVIII 313		De praedest.	
		10, 19 p. in.-12, 24 m.	803 E-806 A
		20, 40 p. in.-21, 43	816 G-818 E

Editionis huius		Augustini	ed. Benedict.
cap.	pag.		
COLXIVIII 314	931, 16-932, 15	De don. persen. 16, 41 m.-41 s. f.	X 844 A-D
CCXC 315	932, 20-935, 3	C. Iulian. III 5, 11-7, 14	558 D-559 F
CCXCI 316	935, 7-22	15, 29	567 B-D
CCXCII 317	936, 4-938, 17	26, 62 p. in.-26, 64	581 F-583 B
CCXCIII 318	938, 23-948, 5	De perf. iustit. 2, 1-8, 17 p. in.	168 A-173 D
CCXCIII 319	948, 11-950, 4	8, 17 p. in.-8, 18 s. f.	173 D-174 D
CCXCV 320	950, 10-952, 19	8, 19 p. in.-10, 21	174 F-176 C
	952, 20-953, 5	11, 24 s. f.-11, 26	178 B C
	953, 6-955, 12	15, 34 s. f.-16, 37	183 A-184 B
CCXCVI 321	955, 17-958, 5	Epist. CLVII 3, 12 m.-3, 14	II 547 D-548 F
CCXCVII 322	958, 10-17	De nat. et grat. 19, 21 p. in.-21 m.	X 135 C D
	958, 18-959, 17	20, 22	185 G-136 D
CCXCVIII 323	959, 21-964, 16	Quaestt. ad Dulc. 6 [=Quaestt. ad Simplic. II 3]	VI 133 D-136 B 115 D-117 E]
CCXCVIII 324	964, 21-23	De cura pro mort. 1, 1 p. in.	515 A
	964, 23-965, 28	1, 1 m.-1, 3	515 B-516 C
	965, 29-968, 11	4, 6 p. in.-6, 8	519 B-520 E
CCC 325	968, 15-971, 18	10, 12-12, 15 p. in.	523 A-524 G
	971, 19-972, 8	13, 16 s. f.-14, 17 m.	526 G-527 C
CCCI 326	972, 13-973, 7	15, 18-18 s. f.	527 E-G
	973, 8-974, 27	16, 19-16, 20 s. f.	528 B-529 B
CCCII 327	975, 4-25	18, 22	530 C-F
CCCIII 328	976, 5-979, 4	De serm. dom. I 12, 33-13, 37	III ^b 179 B-180 E
CCCIII 329	979, 8-22	20, 67 p. in.-20, 68 p. in.	195 B-D
CCCIV 330	980, 5-982, 27	II 1 p. in.-1, 4	199 G-202 B
	982, 28-983, 6	2, 5 s. f.-2, 6 p. in.	202 E F
	983, 7-984, 12	2, 8 s. f.-2, 9 s. f.	203 G-204 D
CCCVI 331	984, 16-985, 6	3, 14	205 E-G
CCCVII 332	985, 11-989, 24	9, 30-9, 35	212 A-214 B
CCCVIII 333	989, 28-991, 9	11, 38	215 C-216 A
CCCVIII 334	991, 13-994, 7	12, 40 m.-13, 44	216 C-217 F
CCCX 335	994, 12-995, 28	13, 45 p. in.-14, 47	218 B-G
*335 ^a	996, 1-23	16, 54 m.-54 s. f.	221 E-222 A
CCCXI 336	997, 3-998, 5	17, 56 s. f.-17, 57 p. in.	222 F-223 C
	998, 5-15	17, 57 s. f.-58 p. in.	224 A B
CCCXII 337	998, 20-1004, 11	18, 59 p. in.-19, 66 m.	224 E-227 D
CCCXIII 338	1004, 16-1007, 2	Epist. CLXXXVII 13, 38-13, 41 s. f.	II 691 A-692 B
CCCXIII 339	1007, 6-8	De bon. coniug. 16, 18 p. in.	VI 380 C
	1007, 9-12	16, 8 s. f.	330 F
	1007, 13-1008, 16	18, 21 p. in.-18, 22	331 F-332 D
CCCXV 340	1008, 19-1009, 13	20, 23 p. in.-20, 24	333 C-E
CCCXVI 341	1009, 17-22	21, 25 p. in.	333 G-334 A
	1009, 23-26	21, 25 m.	334 B

Editionis huius		Augustini	ed. Benedict.
cap.	pag.		
CCCXVI 341	1010, 1-6	De bon. coniug. 21, 26 p. in.	VI 334 E F
	1010, 7-10	21, 26 s. f.	335 A
	1010, 11-19	22, 27 p. in.-27 m.	335 D E
CCCXVII 342	1010, 24-1012, 28	De pecc. mer. et rem.	
		I 31, 59 m.-82, 60 s. f.	X 83 D-34 F
CCCXVIII 343	1013, 5-1015, 29	Epist. CII 1, 3-7	II 274 D-276 A
CCCXVIII 344	1016, 4-19	Quaestt. eu. I 8	III* 242 B-D
CCCXX 345	1016, 28-1017, 20	II 31	258 B-E
	*346 1017, 23-1018, 2	23	257 C
CCCXXI 347	1018, 8-1019, 13	De cin. dei XVIII 42	VII 524 D-525 A
CCCXXII 348	1019, 18-1021, 22	43	525 B-526 D
	348* 1021, 24-1022, 31	Spec. praef.	III* 681 A-E
CCCXXIII 349	1023, 6-1024, 19	De cin. dei XVIII 44	VII 526 D-527 C
CCCXXIII 350	1024, 25-1032, 14	Serm. CLXII	V 781 B-785 B
	*351 1032, 16-19	LXXXIII Quaestt. 17	VI 4 G
	*352 1032, 21-1033, 5	18	4 G-5 B
	*353 1033, 7-23	19	5 B-D
	*354 1034, 2-12	20	5 D-E
	*355 1034, 14-1035, 18	27	7 C-G
CCCXXV 356	1035, 22-1038, 14	73	64 B-65 E
	356* 1038, 16-25	39	15 C D
CCCXXVI 357	1039, 4-1040, 8	52	21 B-E
CCCXXVII 358	1040, 8-19	55	25 B C
	*359 1040, 21-1041, 5	72	64 A B
CCCXXVIII 360	1041, 8-1044, 13	51	19 C-21 B
CCCXXVIII 361	1044, 18-1046, 15	Enarr. Ps.	
		XLIII 11-12 s. f.	III 386 G-387 F
	*362 1046, 17-28	Quaestt. eu. II 8	III* 252 D-F
	*363 1047, 2-10	9	252 F
CCCXXX 364	1047, 18-1048, 5	? ¹⁾	?
	1048, 6-1052, 13	LXXXIII Quaestt. 79	VI 69 E-72 C
CCCXXXI 365	1052, 16-1054, 7	45	16 D-17 C
	366 1054, 9-14	63	38 F
	*367 1054, 17-24	43	15 G-16 A
CCCXXXII 368	1055, 5-1057, 21	De nat. boni 24 s. f.-30	VIII 507 E-508 G
CCCXXXIII 369	1057, 25-1059, 24	Epist. CCV 1, 2-1, 4	II 767 F-768 G
	1059, 24-1060, 2	2, 9-9 m.	770 B C
CCCXXXIII 370	1060, 6-1061, 14	2, 10 p. in.-2, 11	770 E-771 B
	1061, 14-1063, 2	2, 14 m.-2, 16	771 G-772 F
CCCXXXV 371	1063, 6-1064, 6	3, 17	772 F-773 C
CCCXXXVI 372	1064, 9-26	4, 19	778 D-F
	372* 1065, 2-1067, 26	CXC 5, 16 p. in.-5, 19	704 E-706 B

¹⁾ Hanc capituli CCCXXX partem in Augustini editionibus frustra quaesivi; est tamen in codice Vindobonensi s. XII *Retractationum* in ultima pagina sub hoc titulo: *Incipit quaestio de magis faraonis sc̃i Augustini.*

Editionis huius		Augustini	ed. Benedict.
cap.	pag.		
CCCXXXVI 372 ^a	1067, 26-1068, 5	Epist. CXC 6, 23 p. in.	II 707 C D
	1068, 6-24	6, 25	708 A-C
372 ^b	1068, 25-29	CCII bis 2, 6 s. f.	XXXIII 931 sq.
			Migne ¹⁾
	1068, 30-1071, 25	7, 15-8, 20	935-937
CCCXXXVII 373	1072, 9-1075, 19	De pecc. mer. et rem.	
		II 34, 54 m.-36, 59 s. f.	X 68 G-72 A
CCCXXXVIII 374	1075, 23-1076, 12	Quaestt. Hept. IIII 24	III ^a 537 E-G
CCCXXXVIII 375	1076, 17-1078, 8	25	538 A-F
CCCXL 376	1078, 14-1079, 16	V 42	570 E-571 B
376 ^a	1079, 21-1080, 2	Op. imp. c. Iulian.	
		III 84 s. f.	X ^b 1084 A B (?)
CCCXLI 377	1080, 9-1082, 9	Epist. CXL 9, 24 m.-10, 26	II 431 B-432 B
CCCXLII 378	1082, 11-1084, 22	LXXXIII Quaestt. 35	VI 12 B-13 C
CCCXLIII 379	1084, 25-1087, 20	De trin. VIII 6, 9 s. f.-8, 12	VIII 874 A-875 C
CCCXLIII 380	1087, 25-1090, 8	8, 12-12 s. f.	875 C-876 E
CCCXLV 381	1090, 14-1092, 5	8, 12 s. f.-10, 14	876 E-878 A
CCCXLVI 382	1092, 9-18	10, 14-14 m.	878 A B
CCCXLVII 383	1092, 21-1096, 14	LXXXIII Quaestt. 36	VI 13 C-15 B
CCCXLVIII 384	1096, 17-1100, 9	Serm. CCCL	V 1348 D-1350 D

b) Index locorum Augustini.

Augustini	ed. Benedict.	Editionis huius	
Confessiones			
I 1, 1 m.-5, 6 m.	I 69 B-71 E	cap.	pag.
X 6, 8 p. in.-6, 10 s. f.	173 D-174 D	VIII 8	81, 25-84, 14
24, 35-34, 53 s. f.	183 C-189 B	V 5	60, 9-62, 14
41, 66 m.-43, 69	193 E-194 F	5 ^a	62, 16-74, 12
XI 23, 29 s. f.-24, 31 s. f.	204 F-205 F	VI 6	74, 16-76, 20
27, 34 s. f.-31, 41	207 B-210 B	VIII 9	84, 19-86, 15
XII 25, 34 et 35	220 F-221 E		86, 15-90, 20
27, 37-32, 43 m.	222 B-225 A	X 25	130, 22-132, 24
		XI 26	133, 5-138, 25
De ordine			
II 7, 24-9, 27	340 A-342 A	*23	124, 6-128, 6

¹⁾ Haec epistula in editione Benedictinorum non exstat.

Augustini	ed. Benedict.	Editionis huius	
De moribus eccl. cath.			
I 3, 4 et 5 6, 10 11, 18 7, 11 7, 12 s. f. 8, 13 p. in. 11, 18 et 8, 13 11, 19-19 m. 15, 24 s. f.-26 25, 46-47 s. f.	I 689 A-F 691 C D 694 D 691 E F 692 A 692 B C 694 D-F et 692 C 694 F-695 C 697 A-C 704 B-F	cap. *24	

Augustini	ed. Benedict.	Editionis huius	
Epistulae			
CXLVIII 2, 16 s. f.-2, 17	II 509 F-510 B	cap.	pag.
3, 31	515 B-E	CXCI 212	652, 5-653, 4
3, 33	515 F-516 B	CXCV 213	653, 9-654, 15
CLVII 3, 12 m.-3, 14	547 D-548 F	CXCVI 214	654, 19-655, 15
CLXVII	594-602	CCXCVI 321	955, 17-958, 5
CLXXXVII 13, 38-13, 41 s. f.	691 A-692 B	I 1	34, 12-49, 24
CXC 5, 16 p. in.-5, 19	704 E-706 B	CCCXIII 338	1004, 16-1007, 2
6, 23 p. in.	707 C-D	CCCXXXVI 372*	1065, 2-1067, 26
6, 25	708 A-C		1067, 26-1068, 5
CXCVIII 5, 14 et 15	746 D-G		1068, 6-24
12, 51 s. f.-13, 54 s. f.	759 G-761 A	CXXIII 140	455, 22-457, 3
CCII bis 2, 6 s. f.	IXIII 931 sq. Nigno ¹⁾		457, 3-459, 9
7, 15-8, 20	935-937	CCCXXXVI 372*	1068, 25-29
CCV 1, 2-1, 4	767 F-768 G		1068, 30-1071, 25
2, 9-9 m.	770 B C	CCCXXXIII 369	1057, 25-1059, 24
2, 10 p. in.-2, 11	770 E-771 B		1059, 24-1060, 2
2, 14 m.-2, 16	771 G-772 F	CCCXXXIII 370	1060, 6-1061, 14
3, 17	772 F-773 C		1061, 14-1063, 2
4, 19	773 D-F	CCCXXXV 371	1063, 6-1064, 6
CCXIII 2-2 m.	791 D	CCCXXXVI 372	1064, 9-26
3 p. in.-4	791 F-792 B	CCLXXXII 307	903, 25-904, 10
4 m.-5	792 C-D		904, 10-27
6 m.-7 s. f.	792 F-793 C		904, 27-905, 7
CCXV 8-8 s. f.	795 G-796 C		905, 7-906, 14
CCLXV 1-6	896 D-898 A		906, 14-907, 6
		CCXXII 240	709, 7-712, 7
De doctrina christiana			
I 2, 2-7, 7 p. in.	III* 5 D-7 D	CCXLVI 270	803, 24-806, 28
10, 10-14, 13 s. f.	8 D-9 F	CCXLVII 271	807, 6-809, 16
22, 20 m.-23, 22 m.	11 B-G	CCXLVIII 272	809, 21-811, 9
23, 22 m.-24, 25 s. f.	11 G-12 G	CCXLVIII 273	811, 14-813, 17
26, 27 m.-29, 30 m.	13 E-14 D		813, 17-815, 10
33, 37-37, 41 s. f.	16 E-18 D	CCL 274	815, 14-818, 27
37, 41 s. f.-40, 44 s. f.	18 D-20 A	CCLI 275	819, 5-820, 20
II 1, 1-2, 3 m.	19 B-20 B	CCLII 276	820, 23-821, 25
3, 4 m.-6, 7 p. in.	20 D-21 D	CCLIII 277	822, 5-823, 13
6, 7 p. in.-7, 10 s. f.	21 D-22 E	CCLIII 278	823, 19-825, 29
10, 15	24 E F	CCLV 279	826, 5-16
16, 24	28 G-29 D	CCLVI 280	826, 21-828, 2
16, 25	29 E-30 C	CCLVII 281	828, 6-829, 18
16, 26-18, 28 s. f.	30 C-31 B	CCLVIII 282	829, 21-831, 18
19, 29 p. in.-21, 32 p. in.	31 C-32 B	CCLVIII 284	831, 22-833, 19
22, 34 s. f.-24, 37	33 C-34 G		833, 19-836, 9

¹⁾ deest in editione Benedictinorum.

Augustini	ed. Benedict.	Editionis huius	
De doctrina christiana			
II 31, 48-36, 54 36, 54-38, 56 38, 56-39, 59 40, 60-42, 63 s. f.	III* 38 A-40 C 40 C-41 A 41 A-F 42 C-44 D 44 E-46 A 46 A-47 D 47 D-48 A 49 D-51 A 50 F-51 C 51 G-52 B 52 B-F 52 F-53 A 55 D-56 A 56 A-G 56 G-57 E 58 E-64 E	cap. CCLX 285 CCLXI 286 CCLXII 287 CCLXIII 288 CCLXIV 289 CCLXV 290 CCLXVI 291 CCLXVII 292 *185 CCLXVIII 293 CCLXVIII 294 CCLXX 295 CCLXXI 296 CCLXXII 297 CCLXXIII 298 CCLXXIII 299	pag. 836, 14-840, 21 840, 26-842, 8 842, 13-844, 2 844, 7-847, 13 847, 19-849, 21 849, 26-852, 22 853, 5-854, 13 854, 20-857, 21 588, 17-589, 8 857, 25-858, 14 858, 19-859, 24 860, 6-20 860, 24-861, 26 862, 4-863, 26 864, 5-865, 19 865, 24-877, 13
De Genesi ad litteram			
I 1, 1-9, 15 VI 9, 16 s. f.-19, 30 VIII 6, 12 9, 17-10, 19 13, 28 p. in.-16, 35 s. f. 19, 38 m.-24, 45 s. f. 25, 47 s. f.-27, 50 s. f. X 20, 35 m.-22, 38 XI 4, 6-15, 20 s. f. 16, 21 23, 30-25, 32 s. f. 27, 34-30, 38 39, 53-41, 56 42, 58-42, 60 s. f.	117 A-121 F 203 D-208 C 230 B-E 232 B-G 235 E-238 C 239 B-241 E 242 C-244 B 270 C-271 F 277 C-282 D 282 D-G 285 E-287 A 287 E-289 A 294 C-295 A 295 D-296 E	XII 27 XXXVIII 53 XXVI 41 XXVIII 43 XXVII 42 XXVIII 44 XXX 45 XXV 40 XXIII 39 XXII 37 XXIII 38 XXXV 50 XXXVI 51 XXXVII 52	139, 4-147, 4 225, 21-235, 11 196, 4-27 203, 5-204, 17 197, 4-202, 24 204, 22-209, 27 210, 6-212, 26 193, 4-195, 28 182, 19-192, 20 178, 17-179, 9 179, 14-182, 14 218, 14-221, 7 221, 12-223, 5 223, 10-225, 15
Quaestiones in Heptateuchum			
I 2 3 4 8 15 16 17 20	380 B 380 B-381 A 381 A B 381 E F 382 E 382 F 382 F 383 A B	XXXI 46 XXXII 47 XXXIII 48 LXV 80 LXVI 81 LXVII 82 LXVIII 83 LXVIII 84	213, 4-10 213, 15-214, 13 214, 17-215, 4 324, 18-325, 4 325, 8-17 325, 21-24 326, 4-8 326, 12-18

Augustini	ed. Benedict.	Editionis huius	
Quaestiones in Heptateuchum			
I 26	III* 385 D-F	cap.	pag.
31	387 A-C	LXX 85	326, 23-327, 19
38	388 E	LXXI 86	327, 24-328, 19
39	388 E-G	LXXII 87	328, 24-329, 5
40	388 G-389 C	LXXIII 88	329, 10-23
42	389 E F	LXXIII 89	330, 4-27
49	390 D E	LXXV 90	331, 4-15
57	392 D E	LXXVI 91	331, 19-332, 5
58	392 E F	LXXVII 92	332, 10-20
62	393 E F	LXXVIII 93	333, 5-16
63	393 F-394 B	LXXVIII 94	333, 20-334, 2
83	398 E F	LXXX 95	334, 7-335, 7
84	398 F	LXXXI 96	335, 11-18
104	402 G-403 B	LXXXII 97	335, 22-336, 4
116	405 C D	LXXXIII 98	336, 8-21
117, 1	405 E	LXXXIII 99	337, 4-13
117, 4. 5	406 C-G	LXXXV 100	337, 18-21
126	409 D		338, 2-339, 10
134	410 G-411 A	LXXXVI 101	339, 14-21
150	414 F-415 A	LXXXVII 102	343, 7-14
161	417 E-418 D	LXXXVIII 103	343, 18-344, 4
168	420 A-C	LXXXVIII 104	344, 9-346, 4
169	420 C-421 A	XC 105	346, 8-24
172	421 E-422 A	XCI 106	347, 4-348, 15
Π 11	424 F-425 E	XCI 107	348, 19-349, 6
18	426 E-427 B	XCI 108	349, 12-351, 3
21	427 D-428 A	XCI 109	351, 7-352, 14
23	428 B C	XCV 110	352, 18-353, 24
24	428 C-G	XCVI 111	354, 5-16
32	480 F-431 A	XCVII 112	354, 20-356, 2
36	431 F	XCVIII 113	356, 7-357, 3
37	431 G-432 A	XCVIII 114	357, 7-17
39-39 m.	432 B	C 115	357, 21-358, 4
40	432 E	CI 116	358, 8-17
43	433 B-D	CII 117	358, 21-359, 5
47, 6	436 E-437 B	CIII 118	359, 9-360, 3
71	443 C-445 D	CIII 119	360, 8-361, 12
72	445 D-G	CV 120	361, 16-366, 2
76	446 C	CX 125	389, 19-390, 15
90	450 F-451 B	CXI 126	390, 19-23
106	454 G-455 D	CXII 127	391, 5-27
154	467 B-469 F	CXIII 128	393, 13-394, 15
166	471 D-472 F	CXIII 129	394, 20-400, 9
III 24	537 E-G	CXV 130	400, 16-403, 6
25	538 A-F	CCCXXXVIII 374	1075, 23-1076, 12
29	539 G-540 B	CCCXXXVIII 375	1076, 17-1078, 8
42	570 E-571 B	*101* 339	23-340, 16
		CCCXL 376	1078, 14-1079, 16

Augustini	ed. Benedict.	Editionis huius	
Speculum			
praefat.	III ^a 681 A-E	cap. CCCXXII 848 ^a	pag. 1021, 24-1022, 31
De consensu euangelistarum			
I 35, 53-35, 54 m.	III ^b 25 D-26 D	*18	105, 9-106, 21
II 20, 49-21, 51	53 A-G	CLVIII	175 567, 12-559, 15
30, 71-31, 78	63 A-65 C	CLX	176 559, 21-565, 11
56, 112-57, 115	79 D-80 B	CLXI	177 565, 16-567, 2
79, 154 p. in.-80, 157	97 A-98 D	CLXII	178 567, 7-570, 20
III 13, 40 s. f.-13, 43	122 C-123 C	CLXIII	179 571, 6-573, 10
13, 49 p. in.-14, 51	126 E-127 F		573, 11-575, 25
16, 53	128 B-G	CLXIII	180 576, 6-577, 19
25, 83-25, 86	148 G-150 G	CLXV	181 578, 5-582, 16
III 10, 19 s. f.-10, 20	160 B-162 B	CLXVI	182 582, 23-585, 23
De sermone domini in monte			
I 12, 33-13, 37	179 B-180 E	CCCIII	328 976, 5-979, 4
20, 67 p. in.-20, 68 p. in.	195 B-D	CCCIII	329 979, 8-22
II 1 p. in.-1, 4	199 G-202 B	CCCIV	330 980, 5-982, 27
2, 5 s. f.-2, 6 p. in.	202 E F		982, 28-983, 6
2, 8 s. f.-2, 9 s. f.	203 G-204 D		983, 7-984, 12
3, 14	205 E-G	CCCVI	331 984, 16-985, 6
9, 30-9, 35	212 A-214 B	CCCVII	332 985, 11-989, 24
11, 38	215 C-216 A	CCCVIII	333 989, 28-991, 9
12, 40 m.-13, 44	216 C-217 F	CCCVIII	334 991, 13-994, 7
13, 45 p. in.-14, 47	218 B-G	CCCX	385 994, 12-995, 28
16, 54 m.-54 s. f.	221 E-222 A		*335 ^a 996, 1-23
17, 56 s. f.-17, 57 p. in.	222 F-223 C	CCCXI	336 997, 3-998, 5
17, 57 s. f.-17, 58 p. in.	224 A B		998, 5-15
18, 59 p. in.-19, 66 m.	224 E-227 D	CCCXII	337 998, 20-1004, 11
Quaestiones euangeliorum			
I 1	241 A B	CLXVII	183 586, 4-16
7	241 E-242 B	CXXI	136 447, 5-24
8	242 B-D	CCCXVIII	344 1016, 4-19
37	246 D		*196 603, 4-7
II 8	252 D-F		*362 1046, 17-28
9	252 F		*363 1047, 2-10
11	253 A-F	CLXVIII	184 586, 22-588, 14
18	255 A-E	CLXVIII	186 589, 13-590, 19
19	255 E-256 B	CLXX	187 590, 22-592, 3
20	256 B-D	CLXXI	188 592, 8-23

Augustini	ed. Benedict.	Editionis huius	
Quaestiones euangeliorum			
21	III ^b 256 D-257 A	cap.	pag.
22	257 A-C	CLXXII 189	593, 4-594, 7
23	257 C	CLXXIII 190	594, 11-595, 3
29, 1. 2	257 F-258 A	*346	1017, 23-1018, 2
31	258 B-E	CLXXIII 191	595, 8-596, 3
34	263 A-E	CCCXX 345	1016, 23-1017, 20
41. 42. 43	269 G-270 B	CLXXV 192	596, 7-597, 14
44, 1. 2	270 B-271 A	CLXXVI 193	597, 18-598, 12
45, 1. 2	271 A-272 B	CLXXVII 194	598, 16-600, 11
47	273 A-D	CLXXVIII 195	600, 15-602, 27
51, 1	274 D-276 A	CLXXVIII 197	603, 11-604, 12
		CLXXX 198	604, 18-606, 7
In Iohannis euangelium tractatus			
X 10 p. in.	372 F-373 A	CCLXXVI 301	879, 8-23
12	373 F-374 C		879, 24-881, 3
Enarrationes Psalmorum			
X 3 p. in.-3 s. f.	III 59 D-60 D	CXVIII 133*	428, 18-430, 16
XLIII 11-12 s. f.	386 G-387 F	CCCXXVIII 361	1044, 18-1046, 15
LXXX 21-23	868 B-869 F	*157*	503, 15-506, 26
LXXXV 17 p. in.-19	911 G-913 D	*101*	340, 18-343, 3
CX 2 m.	1244 F-1245 A	*159*	517, 16-518, 2
Sermones			
VIII	V 41 C-48 D	CVI 121	366, 7-379, 26
VIII 6, 7 p. in.-6, 8	53 F-54 C	CVII 122	380, 4-381, 6
9, 11-9, 12	56 C-G		381, 7-382, 11
9, 12-10, 16 p. in.	56 G-60 A	CVIII 124	383, 19-389, 15
LXXI 5, 9-8, 18 p. in.	388 C-390 C	CXVI 131	403, 10-407, 11
9, 14 s. f.-12, 18	391 B-392 C		407, 13-409, 16
12, 18 m.-12, 19 p. in.	392 E-393 A		409, 18-410, 9
12, 19 s. f.-15, 25 m.	393 G-396 F		410, 11-415, 23
16, 26 m.-26 s. f.	397 D-F		415, 24-416, 6
16, 27 s. f.-18, 30	398 D-399 C		416, 7-417, 26
20, 33 m.-21, 34 p. in.	401 B-E		417, 26-418, 22
21, 35 p. in.-35 s. f.	402 B-E		418, 24-419, 22
23, 37 m.-24, 38	403 D-404 A		419, 24-420, 21
CLXII	781 B-785 B	CCCXXIII 350	1024, 25-1032, 14
CCXXI	964 E-965 D	CXX 135	445, 5-446, 23
CCLXV 8, 9 p. in.-9, 11 p. in.	1083 B-1084 B	268*	797, 11-799, 6
CCCL	1348 D-1350 D	CCCXLVIII 384	1096, 17-1100, 9
fragm. I	1509 A-1511 E	CCLXXXI 306	899, 6-903, 20

Augustini	ed. Benedict.	Editionis huius
De diuersis quaestionibus LXXXIII ¹⁾		
17	VI 4 G	cap. *351 1032, 16-19
18	4 G-5 B	*352 1032, 21-1033, 5
19	5 B-D	*353 1033, 7-23
20	5 D E	*354 1034, 2-12
27	7 C-G	*355 1034, 14-1035, 18
35	12 B-13 C	CCCXLII 378 1082, 11-1084, 22
36	13 C-15 B	CCCXLVII 383 1092, 21-1096, 14
39	15 C D	356* 1038, 16-25
43	15 G-16 A	*367 1054, 17-24
45	16 D-17 C	CCCXXI 865 1052, 16-1054, 7
51	19 C-21 B	CCCXXVIII 360 1041, 8-1044, 13
52	21 B-E	CCCXXVI 357 1039, 4-1040, 3
55	25 B C	CCCXXVII 358 1040, 8-19
56	25 C-F	301* 881, 5-23
59	30 A-33 B	CCLXXVII 302 882, 22-888, 7
63	38 F	CCCXXI 366 1054, 9-14
70	60 C-61 A	CCLXXV 300 877, 21-879, 4
71	61 A-64 A	CCLXXVIII 304 891, 19-896, 30
72	64 A B	*359 1040, 21-1041, 5
73	64 B-65 E	CCCXXV 356 1035, 22-1038, 14
79	69 E-72 C	CCCXXX 364 1048, 6-1052, 13
81	74 F-76 D	CCLXXVIII 303 888, 11-891, 15
Quaestiones ad Dulcitium		
6	133 D-136 B	CCXCVIII 323 959, 21-964, 16
[= Quaestt. ad Simplic. II 3	115 D-117 E]	
De fide et operibus		
3, 4 s. f.-6, 8	167 D-169 A	CXCI 209 642, 23-646, 4
26, 48-27, 49 s. f.	190 G-192 E	CXCII 210 646, 9-649, 25
De catechizandis rudibus		
3, 6 p. in.-4, 7 p. in.	266 B-267 B	CLXXXVI 204 630, 4-632, 6
9, 13 p. in.-13 s. f.	272 A-E	CLXXXVII 205 632, 11-633, 21
10, 15 p. in.-11, 16	273 F-274 C	CLXXXVIII 206 634, 5-635, 9
14, 20	277 D-278 A	CLXXXVIII 207 635, 13-636, 16

¹⁾ Hic numerus in omnibus Eugippii codicibus inuenitur, cum Augustini editiones octoginta tres tantum quaestiones enumerent.

Augustini	ed. Benedict.	Editionis huius	
De catechizandis rudibus			
14, 22-22 s. f. 16, 24-24 m. 26, 52-27, 55	VI 278 D-G 279 G-280 B 294 C-296 F	cap. CLXXXVIII 207 CXC 208	pag. 636, 17-637, 15 637, 19-638, 13 638, 14-642, 16
De continentia			
5, 12 s. f.-6, 16 s. f. 7, 18 s. f.-8, 20 m.	304 C-306 D 307 F-309 A	CLXXXIII 201 CLXXXIII 202	617, 22-622, 3 622, 7-625, 2
De bono coniugali			
16, 18 p. in. 16, 8 s. f. 18, 21 p. in.-18, 22 20, 23 p. in.-20, 24 21, 25 p. in. 21, 25 m. 21, 26 p. in. 21, 26 s. f. 22, 27 p. in.-27 m.	330 C 330 F-G 331 F-332 D 333 C-E 333 G-334 A 334 B C 334 E F 335 A 335 D E	CCCXIII 339 CCCXV 340 CCCXVI 341	1007, 6-8 1007, 9-12 1007, 13-1008, 16 1008, 19-1009, 13 1009, 17-22 1009, 23-26 1010, 1-6 1010, 7-10 1010, 11-19
De coniugibus adulterinis			
2, 8 m.-8 s. f.	408 B-E	CVIII 123	382, 16-383, 15
De mendacio			
14, 25-25 m. 13, 22 s. f.-13, 23 m. 14, 25 m. 21, 42 m.-21, 43	435 A-D 433 G-434 B 435 D 444 F-445 C	CLXXXI 199	613, 11-614, 7 614, 8-20 614, 21 sq. 614, 23-616, 3
Contra mendacium			
13, 28 p. in.-14, 29 10, 23 s. f.-10, 24 s. f. 11, 25 s. f. 12, 26 m.-26 s. f. 12, 26 s. f.-13, 28 15, 31 s. f.-15, 33	465 D-466 B 461 D-462 F 463 D-F 464 A-F 464 G-465 C 467 C-G	CLXXX 198 CLXXXII 200	606, 9-607, 21 607, 22-610, 14 610, 16-24 610, 25-612, 13 612, 14-613, 8 616, 8-617, 17

Augustini	ed. Benedict.	Editionis huius	
De cura pro mortuis gerenda			
1, 1 p. in.	VI 515 A	cap. CCXCVIII 324	pag. 964, 21-23
1, 1 m.-1, 3	515 B-516 C		964, 23-965, 28
4, 6 p. in.-6, 8	519 B-520 E		965, 29-968, 11
10, 12-12, 15 p. in.	523 A-524 G	CCC 325	968, 15-971, 18
13, 16 s. f.-14, 17 m.	526 G-527 C		971, 19-972, 8
15, 18-18 s. f.	527 E-G	CCCI 326	972, 13-973, 7
16, 19-16, 20 s. f.	528 B-529 B		973, 8-974, 27
18, 22	530 C-F	CCCH 327	975, 4-25
De ciuitate dei			
VIII 15, 1 p.in.-16, 1 p. in.	VII 229 B-230 D	VII 7	76, 23-79, 8
XI 4, 1-4, 2 m.	274 B-E	XIII 28	147, 9-148, 11
5 m.-8 s. f.	276 A-278 C	XIII 29	148, 16-152, 16
9 p. in.-10	278 C-279 E	XV 30	152, 21-154, 30
23-23 s. f.	289 B-290 C	XVI 31	155, 7-157, 3
XII 5 s. f.-9 s. f.	304 C-308 D	XXI 36	171, 5-178, 12 7
12 s. f.-15	311 A-313 A	XX 35	167, 9-170, 27
XIII 3 p. in.-4 p. in.	351 D-352 E	III 4	52, 25-54, 20
5 s. f.-7, 1 p. in.	354 E-355 C		54, 21-55, 22
7, 2 p. in.	355 E		55, 23-26
7, 2 m.	355 G-356 A		55, 27-56, 3
9, 1-9, 4 s. f.	358 C-360 C		56, 4-60, 5
13, 2-14 m.	365 E-366 C	*241	712, 12-713, 23
XV 7 p. in.-8	384 D-386 G	XLVI 61	255, 14-260, 10 5
24 s. f.-27	409 F-411 C	XXXIII 49	215, 10-218, 10
XVIII 42	524 D-525 A	CCCXXI 347	1018, 8-1019, 13
43	525 B-526 D	CCCXXII 348	1019, 18-1021, 22
44	526 D-527 C	CCCXXIII 349	1023, 6-1024, 19
XX 2 m.-4	574 F-576 B	CXXII 138	450, 5-452, 19
5, 1 p. in.-5, 2 p. in.	576 E-577 A	CXXIII 139	452, 24-453, 24
5, 2 s. f.-5, 5	577 B-578 A		453, 26-455, 17
6 p. in.-7	578 F-580 D	CXXV 141	459, 12-462, 13
7, 1-3 s. f.	580 D-582 E	CXXVI 142	462, 17-466, 24
7, 3-8, 1 p. in.	582 E-583 B	CXXVII 143	467, 4-468, 13
9, 4 s. f.-11	587 F-588 F	CXXVIII 144	468, 18-470, 9
11-11 s. f.	588 F-589 D	CXXVIII 145	470, 14-471, 16
11 s. f.-13	589 D-590 B	CXXX 146	471, 21-473, 4
19 p. in.-20	596 E-598 G	CXXXI 147	473, 9-478, 2 5
20, 1-3 s. f.	598 G-600 E	CXXXII 148	478, 6-481, 24
29	613 A-G	CXXXIII 149	482, 5-483, 24
XXI 2	618 C-F	CXXXIII 150	484, 4-23
3	618 F-620 D	CXXXV 151	485, 4-488, 3
7, 1-2 m.	625 E-626 F	CXXXVI 152	488, 7-490, 3
7, 2 s. f.-8, 1 m.	627 A-E		490, 5-29
11	632 A-633 A	CXXXVII 153	491, 5-493, 7

Augustini

ed. Benedict.

Editionis huius

De ciuitate dei

		cap.	pag.
XXI 12	VII 633 A-D	CXXXVIII 154	493, 12-494, 9
13-14 p. in.	633 D-634 D	CXXXVIII 155	494, 14-496, 12
21	639 E-G	CXL 156	496, 18-497, 11
25, 4 s. f.-27	646 G-649 G	CXLI 157	497, 15-503, 13
27, 1-6 s. f.	650 A-654 E	CXLII 158	507, 5-515, 19
XXII 2	656 C-657 C	CXLIII 159	515, 23-517, 14
3	657 C-F	CXLIII 160	518, 6-519, 8
4-5 p. in.	657 F-658 E	CXLV 161	519, 13-520, 26
5 p. in.	658 E-659 A	CXLVI 162	521, 4-21
5 p. in.-6, 1 m.	659 A-660 D	CXLVII 163	522, 5-524, 22
7	662 D-G		524, 23-525, 16
8, 1-2	663 A-F	CXLVIII 164	525, 21-526, 30
15	678 E-679 A	CXLVIII 165	527, 5-528, 4
16	679 A-D	CL 166	528, 8-25
17	679 D-680 C	CLI 167	529, 4-530, 24
20-21 m.	682 G-684 D	CLII 168	531, 5-534, 6
24, 5 s. f.	692 C	CLIII 169	534, 10-13
25	692 D-693 C	CLIII 170	534, 18-536, 11
26	693 D-694 C	CLV 171	536, 15-538, 8
27	694 C-G	CLVI 172	538, 13-539, 20
28	694 G-695 E	CLVII 173	540, 5-541, 23
29	695 E-699 F	*173*	542, 3-550, 17
30, 1-6	699 F-702 F	CLVIII 174	550, 21-557, 7

De haeresibus ad Quoduultdeum

42 s. f. et 43	VIII 12 F-13 C	XVIII 34	166, 6-167, 5
88	25 E-26 F	CCLXXX 305	897, 4-899, 2

Contra Faustum Manichaeum

II 5 m.-6	188 B-F	XXXVIII 54	235, 15-236, 24
VI 2-3 p. in.	202 E-203 D	XL 55	237, 4-238, 24
7-7 s. f.	207 E-208 D	XLI 56	239, 6-240, 19
9 m.-9 s. f.	210 G-212 C	XLII 57	240, 23-242, 16
XI 7 p. in.-8 s. f.	222 F-226 D	XLIII 58	242, 21-249, 12
XII 8	230 B-F	XLIII 59	249, 17-250, 26
XII 9 s. f.-13 m.	231 D-238 E	XLV 60	251, 6-255, 9
17	235 D-F	XLVI 61	260, 10-22
19-21	236 A-237 A	XLVII 62	261, 5-263, 7
21 s. f.-24 p. in.	237 D-238 D	XLVIII 63	263, 11-265, 17
24 s. f.-37	239 C-244 D	XLVIII 64	265, 21-277, 21
XIII 11 m.-12	258 B-E	L 65	278, 5-22
XIII 2 s. f.-9	265 D-268 B	LI 66	279, 5-284, 18

Augustini	ed. Benedict.	Editionis huius	
Contra Faustum Manichaeum			
XVI 22 m.-23 29-29 s. f.	VIII 296 E-297 C 301 C-302 D	cap. LII 67	pag. 284, 23-286, 13
XVIII 5 p. in.-6 s. f.	311 C-312 B	LIII 68	286, 19-289, 4
XVIII 25-25 m.	327 D-328 B	LIII 69	289, 9-290, 25
XXI 2 p. in.-3 p. in. 9 p. in.-10	351 D-352 C 356 A-357 B	LV 70	291, 5-292, 19
XXII 36-36 s. f. 51 p. in.-56	383 B-F 391 B-394 B	LVI 71	293, 5-296, 3
83-87	411 F-415 A	LVII 72	295, 7-297, 16
87	415 A-G	LVIII 73	297, 21-299, 2
88	415 G-416 C	LVIII 74	299, 6-305, 14
92 m.-95 m.	418 E-420 B	LX 75	305, 18-312, 13
XXXII 9 m.-14	455 B-457 E	LXI 76	312, 17-314, 14
		LXII 77	314, 18-315, 18
		LXIII 78	315, 22-319, 6
		LXIII 79	319, 10-324, 13
De natura boni			
24 s. f.-30	507 E-508 G	CCCXXXII 368	1055, 5-1057, 21
Liber responsionis ad Orosium			
3, 3 p. in.-6, 7 s. f.	613 A-615 A	XVII 32	157, 8-161, 6
8, 11-11, 14 s. f.	616 E-620 A	XVIII 33	161, 11-166, 3
De trinitate			
I 6, 9-7, 14	754 D-757 B	CCXXIII 243	722, 5-727, 24
7, 14-8, 15	757 B-758 B	CCXXV 244	728, 5-730, 2
8, 15-8, 16 m.	758 B-759 C	*245	730, 5-732, 12
8, 16 m.-9(, 18) p. in.	759 C-761 C	CCXXVI 246	732, 16-737, 2
9(, 18) p. in.-18 m.	761 C-E	*247	737, 6-19
9, 19 s. f.-11, 22	762 C-763 G	CCXXVII 248	737, 23-741, 5
11, 22-13, 28	764 A-767 F	CCXXVIII 249	741, 11-749, 2
13, 28-18, 31 m.	767 F-771 A	CCXXVIII 250	749, 7-754, 27
II 2, 4	774 B-D	CCXXX 251	755, 7-25
8, 5-5 s. f.	774 D-775 A	CCXXXI 252	756, 5-757, 8
4, 6	775 B-D	CCXXXII 253	757, 13-29
5, 7-6, 11	775 D-777 G	CCXXXIII 254	758, 4-763, 4
III 5, 11 m.-7, 12	798 F-799 B	*255	763, 8-764, 10
7, 12-9, 16	799 B-801 E	*10	90, 23-95, 5
9, 17-9, 19	802 A-G	*11	95, 8-96, 27
III 3, 5-4, 7	812 G-815 A	*12	97, 4-101, 11
5, 9-9 s. f.	816 C-F	CCLXXVI 301 ^b	881, 25-882, 18
9, 12 s. f.-11, 14	818 F-819 C	*13	101, 14-102, 7
11, 14-12, 15	819 C-E	*14	102, 10-103, 7

Augustini	ed. Benedict.	Editionis huius	
De trinitate			
III 12, 15 p. in. 15, 20-16, 21 18, 24-19, 25 19, 25-25 s. f.	VIII 819 E F 823 C-F 825 C-826 D 826 D-F 840 F-841 D 841 D-F 841 F-844 A 847 D-848 A 849 D-850 C 874 A-875 C 875 C-876 E 876 E-878 A 878 A B 918 E-919 D 919 D-F 956 B-957 B 968 B-970 B 987 B-993 E 994 A-F 995 F-996 C 996 C-997 C 998 F-999 A 1000 E-1002 G	cap. *15 103, 10-17 *16 103, 20-104, 13 VII 7 79, 11-81, 22 *17 104, 17-105, 6 CCXXXIII 256 764, 15-765, 23 CCXXXV 257 765, 28-766, 14 CCXXXVI 258 766, 19-768, 32 CCXXXVII 259 769, 4-770, 6 CCXXXVIII 260 770, 10-771, 28 CCCXLI 379 1084, 25-1087, 20 CCCXLIII 380 1087, 25-1090, 8 CCCXLV 381 1090, 14-1092, 5 CCCXLVI 382 1092, 9-18 CCXXXVIII 261 772, 5-773, 22 CCXL 262 774, 5-21 III 3 51, 20-52, 19 CCXLI 263 774, 25-778, 17 CCXLII 264 778, 23-791, 9 CCXLIII 265 791, 14-792, 25 *266 793, 5-794, 8 *267 794, 12-796, 9 CCXLIII 268 796, 13-797, 9 CCXLV 269 799, 11-803, 19	pag. 103, 10-17 20-104, 13 79, 11-81, 22 104, 17-105, 6 764, 15-765, 23 765, 28-766, 14 766, 19-768, 32 769, 4-770, 6 770, 10-771, 28 1084, 25-1087, 20 1087, 25-1090, 8 1090, 14-1092, 5 1092, 9-18 772, 5-773, 22 774, 5-21 51, 20-52, 19 774, 25-778, 17 778, 23-791, 9 791, 14-792, 25 793, 5-794, 8 794, 12-796, 9 796, 13-797, 9 799, 11-803, 19
De baptismo			
I 7, 9 m.-8, 10 8, 10-10, 13 10, 13-10, 14 p. in. 10, 14 p. in.-14 s. f. 10, 14 s. f.-11, 15 11, 15-12, 20 12, 20-13, 21 13, 21-14, 22 14, 22-15, 23 15, 23-15, 24 15, 24-16, 25 m. 16, 25 m.-18, 27 18, 28 18, 28 m.-19, 29 III 9, 13 p. in.-10, 14 15, 22 p. in.-17, 24 18, 25 p. in.-19, 26 m. V 27, 38 s. f.-28, 39 s. f. VI 1, 1 p. in.-3, 5 5, 7 p. in.-6, 8 m.	VIII 85 A-D 85 D-86 G 87 A-C 87 C-G 87 G-88 B 88 B-90 A 90 A-F 90 F-91 C 91 C-E 91 E-92 B 92 B-93 A 93 A-E 93 F-94 A 94 D-95 A 129 C-G 134 C-135 F 136 E-137 C 159 F-160 F 161 A-163 C 163 G-164 D	CXCVII 215 655, 20-656, 21 CXCVIII 216 657, 4-660, 8 CXCVIII 217 660, 13-661, 5 CC 218 661, 9-662, 19 CCI 219 662, 23-663, 13 CCII 220 663, 17-667, 14 CCIII 221 667, 19-669, 3 CCIII 222 669, 8-670, 7 CCV 223 670, 11-671, 9 CCVI 224 671, 14-672, 15 CCVII 225 672, 19-674, 11 CCVIII 226 674, 15-675, 19 CCVIII 227 676, 5-16 676, 16-677, 19 CCX 228 677, 24-679, 3 CCXI 229 679, 8-682, 4 CCXII 230 682, 8-683, 27 CCXIII 231 684, 4-686, 9 CCXIII 232 686, 15-690, 16 CCXV 233 690, 22-692, 3	

Augustini	ed. Benedict.	Editionis huius	
De baptismo			
VI 44, 86 m.-44, 87 s. f.	VIII 184 E-186 B	cap. CCXVI 234	pag. 692, 7-694, 5
VII 1, 1 m.-1 s. f.	185 D-186 D	CCXVII 235	694, 10-695, 14
54, 103 p. in.	202 F-204 A	CCXVIII 236	695, 19-696, 17
De peccatorum meritis et remissione s. de baptismo paruulorum			
I 31, 59 m.-32, 60 s. f.	X* 33 D-34 F	CCCXVII 342	1010, 24-1012, 28
II 34, 54 m.-36, 59 s. f.	68 G-72 A	CCCXXXVII 373	1072, 9-1075, 19
De natura et gratia			
19, 21 p. in.-21 m.	135 C D	CCXCXVII 322	958, 10-17
20, 22	135 G-136 D		958, 18-959, 17
De perfectione iustitiae hominis			
2, 1-8, 17 p. in.	168 A-173 D	CCXCIII 318	938, 23-948, 5
8, 17 p. in.-8, 18 s. f.	173 D-174 D	CCXCIII 319	948, 11-950, 4
8, 19 p. in.-10, 21	174 F-176 C	CCXCV 320	950, 10-952, 19
11, 24 s. f.-11, 26	178 B C		952, 20-953, 5
15, 34 s. f.-16, 37	183 A-184 B		953, 6-955, 12
De origine animae ad Victorem Vincentium			
III (II) 22, 36-24, 38	405 F-407 F	CLXXXV 203	625, 7-629, 19
Contra Iulianum			
III 5, 11-7, 14	558 D-559 F	CCXC 315	932, 20-935, 3
15, 29	567 B-D	CCXCI 316	935, 7-22
26, 62 p. in.-26, 64	581 F-583 B	CCXCII 317	936, 4-938, 17
De gratia et libero arbitrio			
2, 4 s. f.-4, 6 s. f.	720 C-721 G	CCLXXXIII 308	907, 10-910, 6
15, 31 p. in.-17, 34 p. in.	733 G-735 G		910, 7-914, 6
21, 42 s. f.-24, 46	742 A-744 D	CCLXXXIII 309	914, 10-918, 26

Augustini	ed. Benedict.	Editionis huius	
De correptione et gratia			
11, 32 s. f.-12, 35 s. f. 13, 40-40 s. f. 16, 49 p. in.	X ^a 768 D-770 C 772 C-G 777 B-778 C	cap. CCLXXXV 310	pag. 919, 5-922, 10 922, 11-923, 5 923, 9-924, 6
De praedestinatione			
10, 19 p. in.-12, 24 m. 20, 40 p. in.-21, 43	803 E-806 A 816 G-818 E	CCLXXXVII 312 CCLXXXVIII 313	924, 11-928, 22 928, 26-931, 12
De dono perseuerantiae			
16, 41 m.-41 s. f.	844 A-D	CCLXXVIII 314	931, 16-932, 15
Opus imperfectum contra Iulianum			
III 84 s. f. (?)	X ^b 1084 A B	CCCXL 376	1079, 21-1080, 2
Ex incertis libris			
		CXII 127	392, 1-393, 9 *137 448, 3-449, 20
		CCCXXX 364	1047, 13-1048, 5

ADDENDA ET CORRIGENDA.

- p. 6, 29 *scr.* testata sint *pro* testarint.
p. 10, 23 *test. scr.* II Cor. 5, 16 sq. *pro* I Cor. 5, 16 sq.
p. 19 *post u. 3 adde titulum capitis 173^a:* de qualitate uisionis,
qua in futuro saeculo sancti deum uidebunt.
p. 21, 18 *scr.* catechizandus *pro* cathecizandus.
p. 64, 9 *not. scr.* mentisquam *V*² *pro* mentisquam *V*¹.
p. 68, 2 *dele* (ad salutem meam).
p. 105, 21 *scr.* oreretur *pro* oriretur, *qua forma Augustinus non usus*
esse uidetur.
p. 205 *not. scr.* 18 loca *M*²*V*² *pro* 20 loca *M*²*V*¹.
p. 467, 2; 493, 9; 494, 11; 518, 4; 660, 10; 661, 7; 662, 21; 663, 15;
667, 16; 669, 5; 670, 9; 671, 11 *scr.* SEQUITVR SE TEXTVS
pro SEQUITVR SETEXTVS.
-

In Vorbereitung begriffen:

AMBROSIVS. Ed. C. SCHENKL.

ARATOR. Ed. H. SCHENKL.

AVGVSTINVS. Retractationes et Confessiones. Ed. P. KNOELL.

Contra academicos, De beata vita, De ordine, De musica, De magistro, De libero arbitrio, De moribus eccles. et de mor. Man., De vera religione et quae exstant in vol. XXXII. p. 1385 — 1474 Mign. Ed. J. M. STOWASSER.

Soliloquia, De immortalitate animae, De quantitate animae, De genesi contra Manichaeos. Ed. A. HOLDER.

Epistulae. Ed. A. GOLDBACHER.

De doctrina Christiana, De trinitate, Enchiridion de fide, De catechizandis rudibus. Ed. Nic. MVELLER.

Enarrationes in psalmos. Ed. M. GITLBAUER.

De consensu evangelistarum, De sermone domini in monte habito. Ed. F. WEIHRICH.

De fide et symbolo, De fide et operibus, De agone christiano, De continentia et quae exstant in eodem volumine Mign. X. L. p. 349 — 626, De nuptiis et concupiscentia. Ed. J. EGGER.

ALCIMVS AVITVS. Ed. Ant. KVNZ.

BOETHIVS. Ed. G. SCHEPSS et Th. STANGL.

CASSIODORIVS. Ed. STETTNER et STANGL.

COMMODIANVS. Ed. B. DOMBART.

EVCHERIVS. Ed. Fr. PAVLY.

FAVSTVS et PASCHASIVS. Ed. A. ENGELBRECHT.

FVLGENTIVS RVSPENSIS. Ed. G. WISSOWA.

HIERONYMVS. Epistulae. Ed. A. REIFFERSCHIED.

HILARIVS PICTAVIENSIS. Ed. A. ZINGERLE et H. S. SEDLMAYER.

IVLIANVS POMERIVS. Ed. J. M. STOWASSER.

IVLIVS HILARIANVS. Ed. Nic. MVELLER.

IVVENCVS. Ed. J. HVEMER.

LACTANTIVS. Ed. G. LAVBMANN et S. BRANDT.

CLAVDIVS MARIVS VICTOR. Ed. C. SCHENKL.

MAXIMVS TAVRINENSIS. Ed. A. SCHEINDLER.

OPTATVS MILEVITANVS. Ed. Car. ZIWSA.

ORIENTIVS. Ed. R. ELLIS.

PACIANVS. Ed. Nic. MVELLER.

PAVLINVS NOLANVS. Ed. Guil. HARTEL.

PAVLINVS PETRICORIVS. Ed. M. PETSCHENIG.

RVFINVS. Ed. F. WROBEL et B. NIESE.

TERTVLLIANVS. Ed. A. REIFFERSCHIED.

VALERIANVS CIMELIENSIS. Ed. J. M. STOWASSER.

VICTORINVS, RVSTICVS ELPIDIVS, PAVLINVS PELLAEVS. Ed. W. BRANDES.

EVGIPPII
EXCERPTA EX OPERIBVS
S. AVGVSTINI

RECENSUIT
ET COMMENTARIO CRITICO INSTRVXIT
PIVS KNOELL.

VINDOBONAE
APVD C. GEROLDI FILIVM BIBLIOPOLAM ACADEMIAE
MDCCCLXXXV.

~~111~~ - 1202